

FAKULTET ZA PRAVO, BEZBEDNOST I MENADŽMENT
"KONSTANTIN VELIKI", NIŠ

CENTAR ZA STRATEŠKA ISTRAŽIVANJA
NACIONALNE BEZBEDNOSTI, BEOGRAD

TEMATSKI ZBORNIK RADOVA OBRAZOVANJE, PRAVO I BEZBEDNOST U FUNKCIJI RAZVOJA DRUŠTVA

EDICIJA
BEZBEDNOST U POSTMODERNOM AMBIJENTU
KNJIGA XXII
PROCEEDINGS
NAUČNA KONFERENCIJA SA MEĐUNARODNIM UČEŠĆEM

EDITOR
Prof. dr Slobodan Nešković

Niš 2016.

**FAKULTET ZA PRAVO, BEZBEDNOST I MENADŽMENT
“KONSTANTIN VELIKI”, NIŠ
UNIVERZITET “UNION-NIKOLA TESLA”, BEOGRAD**

**CENTAR ZA STRATEŠKA ISTRAŽIVANJA NACIONALNE
BEZBEDNOSTI-CESNA B, BEOGRAD**

TEMATSKI ZBORNIK RADOVA

**OBRAZOVANJE, PRAVO I BEZBEDNOST
U FUNKCIJI RAZVOJA DRUŠTVA**

**E D I C I J A
BEZBEDNOST U POSTMODERNOM AMBIJENTU
KNJIGA XXII**

PROCEEDINGS

**NAUČNA KONFERENCIJA SA MEĐUNARODNIM
UČEŠĆEM**

**E D I T O R
Prof. dr Slobodan Nešković**

Niš, 2016.

Izdavači:

**FAKULTET ZA PRAVO, BEZBEDNOST I MENADŽMENT
“KONSTANTIN VELIKI”, NIŠ
UNIVERZITET “UNION-NIKOLA TESLA”, BEOGRAD**

**CENTAR ZA STRATEŠKA ISTRAŽIVANJA NACIONALNE
BEZBEDNOSTI-CESNA B, BEOGRAD**

Za izdavače

**Prof. dr Andon Kostadinović
Prof. dr Slobodan Nešković**

Editor i glavni i odgovorni urednik

Prof. dr Slobodan Nešković

Urednik izdanja

Prof. dr Ivan Kostadinović

Redakcija

**Prof. dr Gruja Kostadinović, Prof. dr Radenko Krulj,
Prof. dr Rade Biočanin, Prof. dr emer. Ljubiša Mitrović,
Doc. dr Anastazija Tanja Đelić, Prof. dr Božidar Mihajlović, Prof. dr
Višeslav Krsmanović, Prof. dr Enver Međedović, Dr Milutin Matić**

Lektor

Mr Valentina Vukosavljević Pavlović

Grafička priprema i prelom

Aleksandar Cekić

Korice

Ivan Šiljić

Štampa

“Valjevo Print”, Valjevo

Tiraž: 200

ISBN:

Niš, 2016.

EDICIJA
BEZBEDNOST U POSTMODERNOM AMBIJENTU
KNJIGA XXII

PROCEEDINGS

NAUČNA KONFERENCIJA SA MEĐUNARODNIM UČEŠĆEM

TEMATSKI ZBORNİK RADOVA

**OBRAZOVANJE, PRAVO I BEZBEDNOST U
FUNKCIJI RAZVOJA DRUŠTVA**

NAUČNI KOMITET

Prof. dr Svetolik Kostadinović, Predsednik
Prof. dr Slobodan Nešković,
Kopredsednik
Prof. dr Andon Kostadinović, član
Vihren Bouzov, PhD, član
Andreas Gelke, PhD, član
Prof. dr Valerij V. Kuzin, član
Alesandro Čeći, PhD, član
Kiriakos Antoniadis, PhD, član
Frančesko Sidoti, PhD, član
Veselin Petrov, PhD, član
Bogdana Todorova, PhD, član
Tihomir Stojčev, PhD, član
Florin Pasatoiu, PhD, član
Prof. dr Ibrahim Jusufrić, član
Prof. dr Mladen Bodiroža, član
Prof. dr Marko Carić, član
Prof. dr Ljubinko Ilić, član
Prof. dr Rade Biočanin, član
Prof. dr Radenko Krulj, član
Emeritus prof. dr Ljubiša Mitrović, član
Prof. dr Zoran Cekić, član
Prof. dr Danijela Krasić, član
Prof. dr Milan Milošević, član
Prof. dr Dušan Zdravković, član,
Prof. dr Dobrivoje Radovanović, član
Prof. dr Slobodanka Đolić, član
Prof. dr Milutin Đuričić, član
Prof. dr Staniša Stojiljković, član
Prof. dr Višeslav Krsmanović, član
Prof. dr Milan Stanković, član

ORGANIZACIONI ODBOR

Doc. dr Zoran Cvetković, Predsednik
Prof. dr Gruja Kostadinović, Zamenik
predsednika
Doc. dr Aleksandra Jovanović, Sekretar
Dipl. ecc Aleksandar Cekić, Zamenik
sekretara
MA Aleksandar Nešković, član
Dr Milutin Matić, član
Doc. dr Predrag Rstić, član
Doc. dr Anastazija Tanja Đelić, član
Dr Milovan Lakušić, član
Dr sci med Jasmina Pavlović, član
MA Meri Nešković, član
Doc. dr Valentina Čizmar, član
Doc. dr Miloš Tucović, član
MA Zoran Lapčević, član
Mr Mirko Tešić, član
Prof. dr Mirsad Nuković, član
Dr Stevan Petković, član
Doc. dr Mirjana Marinković, član
Dipl. menadž. Živojin Stojković, član
Dipl. ing Milan Jovanović, član

PREDGOVOR

Globalizacija predstavlja proces uspostavljanja kriterijuma, uslova i pravila ponašanja u svim sferama društva od strane najrazvijenijih država Zapada i njihovo univerzalno nametanje posredstvom međunarodnih političkih, ekonomskih i bezbednosnih organizacija. To se ostvaruje preko zvaničnih subjekata (UN, Savet bezbednosti, MMF, Svetska banka, STO, Evropska unija, NATO), odnosno nezvaničnih ili „nevidljivih“ subjekata (Trilateralna komisija, Bilderberški klub, G-8, masonerija). Potencira se neminovnost širenja ovog koncepta na čitavu zemljinu kuglu sa ciljem izvlačenja maksimalne koristi za kreatore globalizacije u svim oblastima javnog života: obrazovanju, nauci, ekonomiji, tehničkom polju, tehnološkom području, bezbednosti, kulturi i ostalim. Navedeni trendovi proizvode brojne protivrečnosti i konflikte među ljudima, narodima i državama.

Aktuelni trendovi globalizacije kanališu unutrašnji razvoj zemalja, njihove privredne i vanprivredne, društvene delatnosti. U tom kontekstu značajno mesto zauzimaju reforme obrazovanja, nauke, pravnog sistema i sektora bezbednosti. Polazeći od činjenice da su to područja od prvorazrednog značaja za funkcionisanje i perspektivu svake državne tvorevine, neophodno je koncipirati optimalne strategije razvoja sa eliminisanjem prisutnih anomalija. Ovo podrazumeva angažovanje najstručnijih ličnosti i potrebnu logistiku od strane vladajuće nomenklature. Takođe, navedeni strateški projekti moraju uključiti sve relevantne aktere društva, javnu raspravu i ostale modalitete za donošenje i implementaciju dokumenata. Zahteva se sveobuhvatni, sistematski, naučno zasnovan pristup po ugledu na prosperitetne modele.

Obrazovanje sa naukom označava uslov opstanka i progressa društva. Usvajanje i primena savremenih tendencija u ovoj sferi postaju neophodnost za realizaciju procesa modernizacije i integracije u planetarne tokove. Aktuelne nacionalne politike obrazovanja insistiraju na velikim ulaganjima u znanje, tehnologije i istraživanja. Programi obrazovanja moraju biti komplementarni sa objektivnim potrebama zemlje. Obrazovanje kao kombinacija različitih interakcija usklađuje zajednički rad i samostalno učenje, što upućuje na permanentno usavršavanje u ovoj oblasti. Tako obrazovanje postaje izuzetno važan razvojni resurs društva, to jest pokretačka snaga svih njegovih segmenata. Znanje i informacija su najvažniji resursi 21. veka, što određuje prioritetnu poziciju u angažmanu i egzistenciji ljudi. Obrazovanje pored posedovanja znanja obuhvata i sposobnost, pri čemu je znanje uvek baza za razvijanje sposobnosti. Taj ljudski kapital označava najveću vrednost kompanija, organizacija i zemlje u celini.

Svedoci smo ogromnog broja kontroverzi u našem obrazovanju. Razmatrajući različite aspekte obrazovnog sistema na svim nivoima u Srbiji dolazimo do sumornih zaključaka. Naročito je uočljiv raskorak srednjeg i visokog obrazovanja sa realnim potrebama društva. Neadekvatna pravna regulativa i neusaglašenost normativnih akata dovode do saznanja da su zanimanja po bolonjskom procesu u velikom broju nepostojeća. Tržištu je, prema istraživanju potrebno manje od 20% visokoobrazovane populacije, tako da broj studenata na budžetu treba formirati prema stvarnim pokazateljima. Neodrživo je da društvo školujući studenta nema mogućnosti da ga zaposli, već ga izvozi besplatno. To se mora hitno zaustaviti i stvoriti ambijent da se spreči odliv mozgova, odnosno afirmisanim stručnjacima i mladima obezbediti egzistenciju u zemlji. Predlažemo da se u tom kontekstu formiraju nezavisne profesionalne agencije i komisije uz učešće međunarodnih činilaca.

Izgradnja pravne države u kojoj je potpuno zastupljena vladavina prava predstavlja jedan od najvažnijih argumenata koji se kao uslov traži od Srbije na putu ostvarivanja punopravnog članstva u Evropskoj uniji. Ovo je i neophodan postulat integracionih tokova na planetarnom nivou. Stvaranje ambijenta pravne države, visokog stepena sloboda i ljudskih prava, kao i mogućnost masovne komunikacije na globalnom nivou uz upotrebu postmodernih informaciono-komunikacionih tehnologija označavaju nesporne tekovine procesa mondijalizacije. Sa druge strane prisutne su

mногоstruko veće negativne reperkusije oličene u enormnom bogaćenju malog broja ljudi, drastičnom povećanju siromaštva, proizvodnji kriza, konstantnim ratovima i drugim destruktivnim pojavama. Kompetentni faktori društva obavezni su da omogućе donošenje i implementaciju zakonodavnih akata koji će stvoriti uslove za funkcionalno delovanje svih celina društva. Posebno se mora sprovesti pravovremeno reagovanje države kroz odgovarajuće sudske postupke, sigurnost ulaganja pravnih lica (stranih i domaćih), borba protiv organizovanog kriminaliteta i ostalih devijantnih tendencija.

Bezbednost u današnjem globalizovanom svetu inkorporira veliki broj novih subjekata. Savremeni izazovi, rizici i pretnje postali su važan deo svakodnevnice pojedinaca, država i međunarodne zajednice. Da bi se dostigla, očuvana i unapredila bezbednost ljudskog društva potrebno je svestrano razumevanje tog pojma, uključujući pored vojnih i nevojne opasnosti. Prisustvo modernih kontradiktornosti kao što su ogroman rasep između bogatih i siromašnih, vanredni događaji velikih razmera, tehničko – tehnološke katastrofe, negativni demografski trendovi, devastacija životne sredine, zloćudna eskalacija terorizma i organizovanog kriminala, dehumanizacija javnog života, nedostatak energije, hrane, pijaće vode i drugo. Stoga je potrebna konkretnija saradnja između država, prevazilaženje postojećih antagonizama i stručno sagledavanje aktuelnih problema. Neophodno je naučno istraživanje postmodernih kategorija ljudske, socijetalne i korporativne bezbednosti, pored tradicionalnih shvatanja i nivoa poimanja sigurnosti. Zalažemo se za formulisanje nacionalne bezbednosti kao instrumenta ostvarivanja nacionalnih interesa zemlje.

Domaćoj i međunarodnoj zainteresovanoj javnosti predstavljamo Zbornik radova „Obrazovanje, pravo i bezbednost u funkciji razvoja društva“ kao rezultat organizovanja naučne konferencije sa međunarodnim učenjem, sa tradicionalnim nazivom „Constantin Magnus, Naisus 2016“, održane 09.-10. decembra 2016. godine u Nišu. To je knjiga 22. iz edicije „Bezbednost u postmodernom ambijentu“ povezana sa realizacijom 87. konferencije međunarodnog značaja od strane Centra za strateška istraživanja nacionalne bezbednosti – CESNA B, Beograd. Prethodna 86. međunarodna konferencija Centra „Cross-Border Cooperation and Development Policies in Bulgaria and on the Balkans“ održana je 17-18. novembra 2016. godine u partnerstvu sa Filozofskim fakultetom Univerziteta „Sveti Kiril i Metodij“ u Velikom Trnovu, Republika Bugarska. Tom prilikom učestvovalo je 9 pripadnika CESNA B.

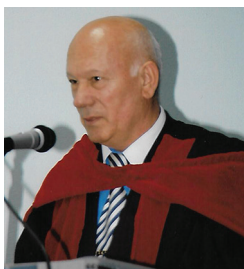
Organizatori navedenog, izuzetno značajnog skupa bili su Fakultet za pravo, bezbednost i menadžment „Konstantin Veliki“ iz Niša i Centar za strateška istraživanja nacionalne bezbednosti – CESNA B, Beograd, u saradnji sa relevantnim institucijama državne uprave, okruga i lokalne zajednice Grada Niša. Esencijalnu ulogu u sprovođenju aktuelnog projekta imali su istaknuti društveno – politički radnici i osnivači Fakulteta emeritus prof. dr Svetolik Kostadinović i akademik prof. dr Andon Kostadinović, koji su i na ovaj način potvrdili svoju vizionarsku misiju u kontekstu ostvarivanja prosperitetne budućnosti vlastite države i šireg okruženja. Pripadnici Centra opredeljeni su za uvažavanje najhumanijih odrednica protestantske kulture, kao što su upornost, doslednost, praktičnost i disciplina, koje treba inaugurisati u srpsko društvo, usklađeno sa tradicionalnim vrednostima i budućom Strategijom nacionalnih interesa.

U Nišu,

10. decembar 2016. godine

Prof. dr Slobodan Nešković

Prof. dr Svetolik Kostadinović

Prof. dr Andon Kostadinović

UVOD

Prva naučna konferencija sa međunarodnim učešćem CONSTANTIN MAGNUS, NAISSUS 2016. organizovana je kao izraz strateških opredelenja podršci i razvoju naučne i stručne misli u okviru naučno.istraživačkih ciljeva Fakulteta za pravo, bezbednost i menadžment „Konstantin Veliki“ u Nišu.

Ova konferencija ima uporište u misiji Fakulteta da kroz realizaciju visokoškolskog obrazovanja, naučno-istraživačkog i stručnog rada u oblasti prava, bezbednosti i menadžmenta kao aktuelnih humanističkih nauka, odgovori savremenim tržišnim potrebama za stručnjacima iz ove oblasti i postane mesto susreta i podsticanja naučnog rada i razmene ideja koje mogu da doprinesu ekonomskim, kulturološkim i socijalnim aspektima unapređenja rada i života u našoj zemlji. U ostvarivanju svoje misije Fakultet za pravo, bezbednost i menadžment „Konstantin Veliki“ u Nišu već duži period aktivno saraduje sa brojnim partnerima iz zemlje i inostranstva i nastoji da studentima i nastavnicima omogući dostupnost i primenu znanja neophodnih za unapređivanje kvaliteta rada, konkurentnosti i kompetitivnosti u ovoj oblasti. Ove aktivnosti su u funkciji vizije Fakulteta da postane izvor stručnjaka i poslovno-naučnih saznanja, na osnovu kojih bi izgrađivao reputaciju visoko-rangirane obrazovne ustanove, koja nudi kvalitetne obrazovne sadržaje iz oblasti prava, bezbednosti i menadžmenta na način kako se to radi u razvijenim zemljama.

Inicijativu za osnivanje naše visokoškolske ustanove dao je Gruja Kostadinović diplomirani ekonomista iz Donjeg Komrena u leto 2004-te godine. Ovaj vizionar i sam je bio nosilac privrednih i političkih funkcija u rodnom selu Donji Komren i našem Gradu. Smatrao je da je obrazovanje strateška tačka naše države i lokalne zajednice za privredni, kulturni i politički razvoj. Ova visokoškolska ustanova je u stalnom procesu svog razvoja i unapređenja još od samih početaka rada pre više od 10 godina kao visoka strukovna škola, koja je pre dve godine transformisana u visokoškolsku ustanovu akademskih studija.

Aktivnom saradnjom i partnerstvom sa relevantnim domaćim i inostranim institucijama, Fakultet za pravo, bezbednost i menadžment „Konstantin Veliki“ u Nišu nastoji da se uključi u evropski prostor visokog obrazovanja i visokim stepenom organizovanosti i kvaliteta rada ispolji svoju odgovornost i zauzme prepoznatljivo mesto u procesu razvoja znanja i formiranju stručnjaka potrebnih za uključivanje zemlje u međunarodne ekonomske i društvene tokove. Fakultet ima sporazume o saradnji sa preko 100 ustanova, preduzeća i lokalnih zajednica, koje čine mrežu za povezivanje teorijskih i praktičnih znanja. Realizujući ovu Konferenciju Fakultet omogućava platformu za dalje širenje i inteviziranje te saradnje.

Istovremeno, objavljivanje zbornika radova sa ove Konferencije, omogućava nastavnicima Fakulteta da svoje naučna istraživanja i teorijske analize uporede i razmenjuju sa drugim naučnicima i stručnjacima iz ove oblasti i da podstaknu dalja

istraživanja u oblasti prava, bezbednosti i menadžmenta. Nadamo se da će ova konferencija postati tradicionalna i da će svake sledeće godine imati sve više kvalitetnih radova.

Prof. dr Andon Kostadinović,
Dekan Fakulteta

Prof. dr Svetolik Kostadinović,
Predsednik Saveta Fakulteta

SADRŽAJ

PREDGOVOR.....	VII
UVOD.....	IX
<i>Prof. dr Vihren Buzov, Pepa Petkova</i> GLOBALNI TERORIZAM I PRAVO NA BEZBEDNOST GLOBALTERRORISMANDTHERIGHTOFSECURITY.....	1
<i>Akademik prof. dr Andon Kostadinović, Doc. dr Marija Ilievska,</i> <i>Prof. dr Gruja Kostadinović</i> ULOGA SAVREMEŃE OBRAZOVNE TEHNOLOGIJE U RAZVOJU KREATIVNOSTI UČENIKA ROLE OF MODERN EDUCATIONAL TECHNOLOGIES IN DEVELOPMENT CREATIVITY OF PUPILS.....	7
<i>Akademik prof. dr Mladen Bodiroža</i> DRUŠTVENO EKONOMSKI RAZVOJ EVROPSKE UNIJE, SA AKCENTOM NA REGION JUGOISTOČNE EVROPE SOCIALANDECONOMICDEVELOPMENTOFTHEEUROPEANUNION,WITH EMPHASISONSSOUTHEASTEUROPE.....	17
<i>Prof. dr Nikifor Stefanov, Prof. dr Tomo Borisov</i> РАДИАЦИОННИЈАТ ТЕРОРИЗЪМ МИТ ИЛИ РЕАЛНОСТ ЗА СИГУРНОСТТА НА РЕГИОНА RADIATION TERRORISM MYTH OR REALITY SECURITY OF THE REGION.....	33
<i>Doc. dr Bogdana Todorova</i> „ДАЕШ“ НА БАЛКАНИТЕ ПОЛИТИЧЕСКО, ПРАВНО И ОБРАЗОВАТЕЛНО ПРЕДИЗВИКАТЕЛСТВО “DAESH” THE BALKANS POLITICAL, LEGAL AND EDUCATIONAL CHALLENGE.....	39
<i>Akademik prof. dr Rade Biočanin, Akademik prof. dr Ibrahim Jusufrić,</i> <i>Mr Mirsada Badić</i> RIZICI I EKO-BEZBJEDNOST JUGOISTOČNE EVROPE SA AKCENTOM NA DRŽAVE ZAPADNOG BALKANA RISKS AND ECO-SECURITY OF SOUTHEAST EUROPE WITH EMPHASIS ON THE STATE OF THE WESTERN BALKANS.....	47
<i>Prof. dr emeritus Ljubiša Mitrović</i> OBRAZOVANJE ZA ODRŽIVI RAZVOJ I KULTURU MIRA (PLEDOAJE ZA MULTIDISCIPLINARNE INTEGRISANE STUDIJE HOMO ACADEMICUSA) EDUCATION FOR SUSTAINABLE DEVELOPMENT AND THE CULTURE OF PEACE (TOWARDS MULTIDISCIPLINARY INTEGRATED STUDIES OF THE HOMO ACADEMICUS).....	63

Prof. dr Milan Milošević, MA Ivana Milošević

**OBRAZOVANJE MENADŽMENTA I ZAPOSLENIH U OBLASTI
PREVENCIJE VANREDNIH DOGAĐAJA KAO SEGMENTA
KORPORATIVNE BEZBEDNOSTI
EDUCATION MANAGEMENT AND EMPLOYEES IN THE FIELD OF
PREVENTION OF EXTRAORDINARY EVENTS AS A SEGMENT OF
CORPORATE SECURITY.....77**

Akademik prof. dr Slobodan Nešković

**MEĐUNARODNA EKONOMSKA ŠPIJUNAŽA I EKONOMSKA
DIPLOMATIJA KAO NAUČNE DISCIPLINE I DRUŠTVENE
DELATNOSTI-METODOLOŠKI PRISTUP
INTERNATIONAL ECONOMIC INTELLIGENCE AND ECONOMIC
DIPLOMACY AS A SCIENTIFIC DISCIPLINE AND SOCIAL
ACTIVITIES-METHODOLOGICAL APPROACH.....91**

Prof. dr Ivan Kostadinović

**PRAVNI KONTEKST FUNKCIONISANJA I INSTITUCIONALNE POLITIKE
ČLANICA EVROPSKE UNIJE
LEGAL CONTEXT INSTITUTIONAL POLICIES AND FUNCTIONING OF
STATE OF THE EUROPEAN UNION.....105**

Svitlana V. Andros Ass. PhD, Vasyl H. Gerasymchuk PhD

**ECONOMIC ASPECTS OF PROVIDING OF NATIONAL SAFETY OF
COUNTRY.....121**

Prof. dr Milan M. Đuričić, Akademik prof. dr Milutin R. Đuričić, Marko Pavlović

**SAVREMENI MENADŽMENT VISOKOG OBRAZOVANJA U FUNKCIJI
RAZVOJA SRBIJE
CURRENT MANAGEMENT OF HIGHER EDUCATION IN THE
DEVELOPMENT OF SERBIAN.....137**

Prof. dr Božidar Mihajlović

**ENERGETSKA BEZBEDNOST SRBIJE NAJVAŽNIJI FAKTOR
STABILNOSTI ZASNOVANE NA SOPSTVENIM PRIRODNIM RESURSIMA
ENERGY EFFICIENCY AND SECURITY OF SERBIA MOST IMPORTANT
FACTOR THE STABILITY BASE UPON AT OWN OF NATUREL
RESOURCES.....149**

Dr Anastazija Tanja Đelić, MA Aleksandar Nešković

**EKONOMSKA ŠARADNJA ZEMALJA ZAPADNOG BALKANA SA
AKCENTOM NA CEFTA SPORAZUM
ECONOMIC COOPERATION OF THE WESTERN BALKANS WITH
EMPHASIS ON CEFTA AGREEMENT.....169**

Prof. dr Momir Grahovac

**SLOBODE, LJUDSKA I MANJINSKA PRAVA ETNIČKIH ZAJEDNICA U
REPUBLICI SRBIJI I ZEMLJAMA ZAPADNOG BALKANA
FREEDOM, HUMAN AND MINORITY RIGHTS OF ETHNIC
COMMUNITIES IN THE REPUBLIC OF SERBIA AND THE WESTERN
BALKANS.....181**

<i>Sanja Petrović, Saša Savić, Milena Stojiljković, Akademik prof. dr Staniša Stojiljković</i> UKLANJANJE TOKSIČNOG ARSENA IZ VODA PRIMENOM PRIRODNIH ADSORBENASA REMOVING OF TOXIC ARSENIC FROM WATER BY NATURAL ADSORBENTS.....	195
<i>Doc. dr Zoran Cvetković, Dipl. ecc Marija Cvetković, Dipl. menager Katarina Cvetković</i> JAVNO PRIVATNO PARTNERSTVO U FUNKCIJI RAZVOJA BANJSKOG TURIZMA PUBLIC PRIVATE PARTNERSHIP IN THE DEVELOPMENT SPA TOURISM.....	201
<i>Prof. dr Višeslav Krsmanović, Dr Milutin Matić</i> OBRAZOVANJE KAO KULTURNI, TEHNOLOŠKI I SOCIJALNI PROCES EDUCATION AS CULTURAL, TECHNOLOGICAL AND SOCIAL PROCESS.....	213
<i>Prof. dr Svetlana Trajković, Gordana Mrdak, MA Milica Stanković</i> TRANSFER ZNANJA I KNOW-HOW-A U FRANŠIZINGU TRANSFER OF KNOWLEDGE AND KNOW-HOW IN FRANCHISING.....	217
<i>Dr Miloš Tucović, Dimitrije Tucović, Dipl. ecc Aleksandar Cekić, Irena Tucović</i> ZNAČAJ DUALNOG SREDNJEG OBRAZOVANJA U FUNKCIJI RAZVOJA DRUŠTVA REPUBLIKE SRBIJE SIGNIFICANCE DUAL SECONDARY EDUCATIONIN THE DEVELOPMENT OF THE REPUBLIC OF SERBIA SOCIETY.....	223
<i>Prof. dr Milan Stanković, Prof. dr Ivan Kostadinović</i> EKONOMIJA I EKOLOGIJA U FUNKCIJI RURALNOG RAZVOJA REPUBLIKE SRBIJE THE FUNCTION OF ECONOMY AND ECOLOGY IN RURAL DEVELOPMENT OF SERBIA.....	233
<i>Prof. dr Sabahudin Mekić, Prof. dr Mirsad Nuković, Doc. dr Mirjana Marinković</i> NAUČNA PREDVIĐANJA I ULOGA GENIJA U SVETSKOM NAPRETKU CIVILIZACIJE SA POSEBNIM OSVRTOM NA SRBIJU SCIENTIFIC PREDICTIONS AND THE ROLE OF GENIUS WORLD PROGRESS OF CIVILIZATION WITH SPECIAL REFERENCE TO SERBIA.....	241
<i>Doc. dr Valentina Čizmar</i> ANTIČKI OSNOVI NAUKA I NOVI MODUSI OBRAZOVANJA EU U KONTEKSTU RAZVOJA DEMOKRATSKOG DRUŠTVA I DRUŠTVENOG NAPRETKA ANCIENT GROUND OF SCIENCES AND NEW EU MODULES OF EDUCATION IN THE CONTEXT OF DEMOCRACY AND SOCIAL PROGRESS.....	251
<i>Doc. dr Aleksandra Jovanović</i> PRIMENA ANTILIBIDALNOG TRETMANA U CILJU SUZBIJANJA KRIVIČNIH DELA PROTIV POLNE SLOBODE APPLICATION ANTI-LIBIDO TREATMENT TO ELIMINATE CRIMES AGAINST SEXUAL FREEDOM.....	267

MA Zoran Lapčević, MA Meri Nešković

**VANREDNI DOGAĐAJI I SAVREMENI KONCEPT KORPORATIVNE
BEZBEDNOSTI
EXTRAORDINARY EVENTS AND MODERN CONCEPT OF CORPORATE
SECURITY.....275**

Doc. dr Predrag Rstić

**TRŽIŠNE KOMUNIKACIJE I PROMOTIVNE AKTIVNOSTI U FUNKCIJI
POVEĆANJA POTROŠNJE I RAZVOJA KOMPANIJA
MARKET COMMUNICATION AND PROMOTIONAL ACTIVITIES IN
ORDER TO INCREASE CONSUMPTION AND DEVELOPMENT OF
COMPANIES.....293**

Prof. dr Gruja Kostadinović

**MENADŽMENT BEZBEDNOSTI DRUMSKOG SAOBRAĆAJA U FUNKCIJI
UNAPREĐENJA USLUGA I LOKALNIH ZAJEDNICA
MANAGEMENT IN ROAD TRAFFIC SAFETY IN THE FUNCTION OF
IMPROVEMENT OF SERVICES AND LOCAL COMMUNITIES.....307**

Doc. dr Dejan Petrović

**UTICAJ POJAVE OTKAZA MAŠINA NA POSLOVANJE PREDUZEĆA
PRIKAZANO NA PRIMERU RUDARSKIH MAŠINA
EFFECT OF MACHINES FAILURE OCCURRENCE ON BUSINESS
COMPANIES SHOWN IN THE CASE OF MINING MACHINERY.....319**

Doc. sci soc. med. Fuad Ugljanin

**KRATANJE MORTALITETA ODOJČADI U NOVOM PAZARU
MOVEMENT OF INFANT MORTALITY IN NOVI PAZAR.....331**

Dr Stevan Petković

**EKONOMSKE KARAKTERISTIKE REGIONA EVROPSKE UNIJE SA
POSEBNIM OSVRTOM NA SARADNJU ZEMALJA JUGOISTOČNE EVROPE
ECONOMIC CHARACTERISTICS OF THE REGION OF THE EUROPEAN
UNION WITH A SPECIAL FOCUS ON COOPERATION OF SOUTHEAST
EUROPEAN COUNTRIES.....347**

Mr Valentina Vukosavljević Pavlović

**ODNOS ORGANIZACIONE KULTURE I DEMOKRATSKE PARTICIPACIJE
KAO IMERATIVOM ODRŽIVOG SOCIJALNOG RAZVOJA
THE RELATIONSHIP OF ORGANIZATIONAL CULTURE AND
DEMOCRATIC PARTICIPATION AS IMPERATIVE FOR SUSTAINABLE
SOCIALDEVELOPMENT.....359**

Prof. dr Petar Anđelković, Radica Nedeljković, Marija Todorović

**OBRAZOVANJE U VREMENIMA AMORALNOG MORALIZMA
EDUCATION IN TIMES AMORAL MORALISM.....367**

Dr Ivan Radojković, Prof. dr Peđa Milosavljević

**UPRAVLJANJE RIZIKOM U AUTO OSIGURANJU NA TERITORIJI GRADA
NIŠA
RISK MANAGEMENT IN CAR INSURANCE ON THE TERRITORY OF THE
TOWN OF NIS.....379**

- Doc. dr Zoran Cvetković, Mr Aleksandra Todorović Špasić, Dipl. ecc Marija Cvetković*
**TRANSPARENTNOST REVIZORSKOG IZVEŠTAJA U PROCESU
HARMONIZACIJE RAČUNOVODSTVENIH ISKAZA
TRANSPARENCY OF AUDITORS REPORT THE PROCESS OF
HARMONIZATION OF ACCOUNTING STATEMENTS.....385**
- Mr Jasmina Stojiljković*
**KRETANJE BROJA OBOLELIH OD SALMONELOZE U REPUBLICI SRBIJI
TRENDS IN THE NUMBER OF PATIENTS WITH SALMONELLOSIS IN THE
REPUBLIC OF SERBIA.....399**
- Doc. dr Vladan Vučić, Prof. dr Snežana Radukić, Prof. dr Sonja Jovanović*
**INOVACIJE U FUNKCIJI RAZVOJA PRIVREDE REPUBLIKE SRBIJE
INNOVATION IN THE FUNCTION OF ECONOMIC DEVELOPMENT OF
REPUBLIC OF SERBIA.....407**
- Prof. dr Vidimir Veljković, Doc. dr Aleksandra Jovanović, Dipl. pravn. Irena Smiljanić*
**ETIČKO-MORALNA I PRAVNA LEGALIZACIJA „PRAVEDNOG RATA“
ETHICAL-MORAL AND LEGAL LEGALIZATION “JUST WAR” 419**
- Dr Dragana Nešović, MA Danica Nešović*
**MEĐUNARODNI UGOVORI KAO INSTRUMENT UPRAVLJANJA
POSLOVANJEM U GLOBALNOM EKONOMSKOM OKRUŽENJU
INTERNATIONAL AGREEMENTS AS AN INSTRUMENT OF OPERATIONS
MANAGEMENT IN GLOBAL ECONOMIC ENVIRONMENT.....433**
- Milovan Vuković, Aleksandra Vuković*
**VODA KAO BEZBEDNOSNO PITANJE
WATER AS A SECURITY ISSUE.....449**
- Doc. dr Mirsad Nuković, Dr sci med. Jasmina Pavlović, Msc Adnan Tutić,
PhD Rešad Azemović*
**INFORMACIONA TEHNOLOGIJA I NJEN ZNAČAJ ZA RAZVOJ PRIVREDE
I DRUŠTVA U SRBIJI
INFORMATION TECHNOLOGY AND ITS IMPORTANCE FOR
DEVELOPMENT OF ECONOMY AND SOCIETY IN SERBIA.....457**
- Jelena Marković, Snežana Mihajlović, Tijana Micić*
**ODREĐIVANJE RADIONUKLIDA ²²⁶RA, ²³²TH, ⁴⁰K, ²³⁸U, ²³⁵U I ¹³⁷Cs U
POLJOPRIVREDNOM ZEMLJIŠTU U SELIMA U PČINJSKOM
DETERMINATION ²²⁶RA, ²³²TH, ⁴⁰K, ²³⁸U, ²³⁵U I ¹³⁷Cs IN AGRICULTURAL
LAND IN THE VILLAGES PCINJA DISTRICT.....463**
- Doc. dr Goran Mladenović*
**KRIVIČNO DELO RAZBOJNIŠTVA
KRIME OF ROBBERY.....471**
- Dr Milica Petković, Tijana Randelović*
**BEZBEDNOST UČENIKA U PROCESU OBRAZOVANJA
STUDENTS SAFETY IN THE PROCESS OF EDUCATION.....481**
- Prof. dr Miroslav Milutinović, Mr Nenad Živković, Mr Danijela Milićević*
**NOVE TEHNOLOGIJE-ELEKTRONSKO UČENJE
NEW TECHNOLOGIES-ELECTRONIC LEARNING.....489**

MA Zoran Kostić

**EKONOMSKI POTENCIJAL DIJASPORE KAO FAKTOR RAZVOJA I
KOMPARATIVNA PREDNOST REPUBLIKE SRBIJE SA OSVRTOM NA
BRANIČEVSKI OKRUG
ECONOMIC POSSIBILITIES OF EVICTED POPULATION AS DEVELOPING
FACTOR AND COMPARATIVE ADVANTAGE FOR REPUBLIC OF SERBIA
IN CONSIDERATION OF BRANICEVO REGION.....493**

Dipl. pravnik Veljko Čuljković

**HARMONIZACIJA PRAVNOG SISTEMA REPUBLIKE SRBIJE SA
PRAVOM EU
HARMONIZATION OF SERBIA'S LEGAL SYSTEM WITH EU LAW.....503**

Doc. dr Zoran R. Pešić

**POLITIČKI SISTEM I LOKALNA ZAJEDNICA U DISKURSU ODNOSA
IZMEĐU BEZBEDNOSTI, OBRAZOVANJA I PRAVA
POLITICAL SYSTEM AND LOCAL COMMUNITY IN DISCOURSE OF THE
RELATIONSHIP BETWEEN SECURITY, EDUCATION AND LAW.....513**

Doc. dr Milovan Dimitrijević, Mrs Ana Dimitrijević

**PRAVCI RAZVOJA CIVILNE ZAŠTITE U REPUBLICI SRBIJI SA POSEB-
NIM OSVRTOM NA POLITIKU EU U OVOJ OBLASTI
DIRECTIONS IN THE DEVELOPMENT OF CIVIL PROTECTION IN SERBIA
WITH EMPHASIS ON EU POLICIES IN THIS FIELD.....525**

Doc. dr Milisav Miljković, MA Iva Milovanović, Doc. dr Goran Mladenović

**SUŠTINA, MANIFESTACIONI OBLICI I ODLIKE GLOBALIZACIJE
ESSENCE, EVENT FORMS AND STRENGTHS OF GLOBALIZATION.....543**

Miloš Mihajlović, Dragana Milić

**UPRAVLJANJE LJUDSKIM RESURSIMA I NJIHOVA SPECIFIČNOST U
CILJU UNAPREDJENJA RAZVOJA KOMPANIJE
HUMAN RESOURCE MANAGEMENT AND THEIR SPECIFICS TO
ENHANCE DEVELOPMENT OF A COMPANY.....553**

MA Nemanja Anđelković

**OBROVNA TEHNOLOGIJA KAO NUŽNOST SAVREMENOG
OBRAZOVNOG PROCESA
EDUCATIONAL TECHNOLOGY AS A NECESSITY OF CONTEMPORARY
EDUCATIONAL PROCESS.....561**

Akademik prof. dr Vinko Perić, Mr Mirsada Badić, Doc. dr Tanja Milešević

**DEBATA KAO OBLIK EKOLOŠKOG OBRAZOVANJA I STICANJA SVESTI
U VISOKOŠKOLSKIM USTANOVAMA ZAPADNOG BALKANA
DEBATE AS A FORM OF ENVIRONMENTAL EDUCATION AND
ACQUISITION OF CONSCIOUSNESS IN HIGHER EDUCATION
INSTITUTIONS OF THE WESTERN BALKANS.....571**

Dr Benida Pljakić

**PRIKAZ KNJIGE VREDNOVANJE STANDARDA U NASTAVI SPORTA I
FIZIČKOG VASPITANJA
BOOK REVIEW EVALUATION STANDARDS IN TEACHING OF SPORT AND
PHYSICAL EDUCATION.....581**

MA Jelena Miletic

SADAŠNJE STANJE I STRATEŠKI CILJEVI OČUVANJA KULTURNO-ISTORIJSKIH DOBARA GRADA KRUŠEVCA KROZ KONCEPT ODRŽIVOG RAZVOJA TURIZMA

CURRENT SITUATION AND STRATEGIC GOALS OF PRESERVING CULTURAL AND HISTORICAL ASSETS OF THE CITY OF KRUSEVAC THROUGH THE CONCEPT OF SUSTAINABLE TOURISM DEVELOPMENT.....

589

Dr Ivana Marinović Matović

ALTERNATIVNI IZVORI FINANSIRANJA U FUNKCIJI DRUŠTVENOG RAZVOJA

ALTERNATIVE FINANCIAL SOURCES IN THE FUNCTION OF ECONOMIC DEVELOPMENT.....

595

ГЛОБАЛНИ ТЕРОРИЗАМ И ПРАВО НА БЕЗБЕДНОСТ

Вихрен Бузов¹, Пене Петкова²

Резиме

Глобална тероризам крши основна људска права на безбедност. Данас глобални тероризам је метод ратовања користе државе, појединих привредних субјеката и криминалне мреже структурама. Је “велика прича” иза глобалног тероризма укључује идеју верских фанатика који мрзе западном свету, а финансира трговином дрогом и оружјем. Терористички напади у западним градовима су део ширег сценарија које вуку страних сила како би се створила хаос и политички утицај. Они су веома заинтересовани да наставе ратове на Блиском истоку, повећање илегалних токова миграције и оријентисан да савлада отпор против међународних уговора “слободне трговине”.

GLOBAL TERRORISM AND THE RIGHT OF SECURITY

Abstract

The global terrorism violates the essential human right of security. Today global terrorism is a method of warfare used by states, certain corporate subjects and criminal network structures. The ‘big story’ behind global terrorism includes the idea of religious fanatics who hate the Western world and are financed by drug trafficking and weapons. The terrorist attacks in Western cities are part of a larger scenario drawn by foreign powers in order to create chaos and political influence. They are very interested in continuing the wars in the Middle East, increasing the illegal migration flows and oriented to overcome the resistance against the international ‘free trade’ agreements.

Рад

Правото на сигурност е ключова част от системата на основните човешки права. То е сврзано с правото на живот, на образование, със социалните права. В тази статия ще се опитаме да отговорим как акциите на глобалния тероризъм нарушават правото на сигурност и как то може да бъде защитено за гражданите не само на развитите западно-европейски страни, но и за тези на Балканите. Ще покажем, че главният виновник за нарушаването на правото на сигурност и постоянните заплахи над европейските граждани са корпоративните поръчители на акциите на терористите, както и елитите и тайните служби на някои от най-силните страни в света.

Днес глобалният тероризъм продължава да бъде водеща тема на световните корпоративни медији. Близо 15 години след атентатите срещу Световния търговски

¹ Проф. др Вихрен Бузов, Универзитет у Велико Тарново, България

² Пена Петкова, Универзитет у Велико Тарново, България

център страхът продължава да господства от Израел и Анкара до Лондон, Мадрид, Брюксел и Ню Йорк. Гражданите на цели държави бяха превърнати в терористични мишени. България бе присъединена към тях след странната акция на Бургаското летище през август 2012 г., след която българските дипломати по чуждо внушение и без никакви доказателства обвиниха управляващото в Ливан движение Хизбула за поставянето на бомба в израелски автобус.

Мит ли е „глобалният тероризъм“ или наистина съществуват толкова състоятелни терористични мрежи, които да могат да подготвят гигантски по мащаби удари в големи градове във всички точки на света? Какво свързва „Ал-Кайда“ с ИДИЛ, „Боко Харам“, ЦРУ и богатите ислямисти от Саудитска Арабия? В какво се изразява интеграцията на разузнавателните служби на глобалните играчи, организираната престъпност, идеологическите революционни движения и религиозните радикали? Имат ли морално право днешните елити да жертват своите граждани като те самите продължават да бъдат строго охранявани?

Тероризмът е метод на водене на война и на политическа борба и именно като такъв той съществува в по-голяма част от досегашната история на човечеството. „Големият разказ“ за глобалния тероризъм се появи след атентатите от 11 септември 2001 г. и имаше далеч отиващи политически, правни, икономически и социални последици. Според него тероризмът акумулира средства чрез търговия с наркотици и други престъпления, за да нанася удари в сърцето на западния свят, поддържайки неговия страх и водейки към един световен джихад. Терористите са хора, които мразят западния начин на живот, демокрацията и свободата и искат да изразят това свое отношение по насилствен начин. Този мит господства във Вашингтон, Холивуд и Брюксел.

Любопитен факт е, че от статистическата информация за глобалния тероризъм не може да се научи нищо за неговото действително финансиране. Има достъпна информация само за средствата, които правителствата харчат за акциите в отговор на тероризма. Жертвите на глобалния тероризъм са около 13 пъти по-малко, отколкото тези от убийства като същевременно броя на жертвите на терористични атентати се е увеличил 9 пъти от началото на ХХ век до 2014 (GLOBAL, 2015).

Всички опити за вдигане на булото върху финансирането на тероризма, повдигнати по инициатива на Русия във връзка с нейната намеса в Сирия, се разбиваха в двойствения подход на Запада и на заинтересуваните регионални сили. Бутафорните списъци на американския Държавен департамент за страни, които финансират тероризма никога не са включвали Катар, Саудитска Арабия, Израел и прочие истински спонсори на тероризма. Няма я и госпожа Клинтън.

Друг неизследван проблем е за ролята на държавно-финансирания тероризъм. Той става все по-актуален във връзка с разкритията в САЩ за ролята на богаташи от Саудитска Арабия във финансирането на атаките срещу Световния търговски център. Този забележителен принос на държавата-основен спонсор на агресията срещу Сирия в името на „демократичното“ сваляне на Башар Асад е бил покриван от правителството на САЩ (SPERY, P., 2016). След заплахата от шейховете с бездънни джобове, че ще изтеглят парите си от САЩ и провала на споразумението в Доха от 17.04.2016 г. за намаляване на цените на нефта, държавата-световен полицаи набързо се отказа от своите претенции към родината на ухабизма. Авторитетни специалисти като проф. М. Шосудовски обърнаха внимание на връзките на Израел и САЩ с джихадистите от ИДИЛ и „Ал-Кайда“ във връзка с атентата срещу карикатуристите във Франция в началото на 2015 г. (CHOSSUDOWKY, M., 2015). Твърде вероятно е да излязат факти за участие на Саудитска Арабия и Катар, или поне на богати ислямисти от тези страни, както и за ролята на определени престъпни синдикати и корпорации, свързани с търговията на оръжие за джихадистите в Близкия Изток във финансирането на атентатите в Париж и Брюксел. Целта на подобно участие бе да се предизвика

сухоземна операция в Сирия, която да осигури завоюването на плацдарм за нейното разделяне според желанията на регионалните агресори. За ескалацията на терористичните атаки в Европа допринесе и позицията на САЩ и Запада, според която има „добри“ и „лоши“ терористи (БУЗОВ, В., 2016аб). Франция пък стана жертва, заради нейното противопоставяне на ТТIP.

Ако се върнем към последните години на лагерното противопоставяне, можем да си спомним и подкрепата на социалистическите страни за левия тероризъм и специално на България за ПКК и ООП. Но тя беше на идейна основа и не може да се разглежда като участие в агресия срещу чужда държава.

Вярно е, че самоубийствени атентати срещу граждани много трудно могат да се прогнозираат и да се организира противодействие срещу тях, ако предварително разузнавателните служби не са вкарали свои представители сред терористичните мрежи. Но какви ги прави толкова ефективни, ако не участието на професионалисти от определени служби за сигурност в тях или поне неформалната подкрепа?

Глобалният тероризъм е метод, който се използва от определени страни, престъпни мрежови структури, организираната престъпност, радикални религиозни движения за решаване на техни политически и икономически интереси. Той е особено ефективен, защото всява страх, отразява се драматично от медиите и води до по-бързо постигане на целите на неговите поръчители. Ако в левичарския тероризъм все пак има някакъв морал – например бойните отряди на ПКК нанасят удари върху военни и полицейски управления, в държавно спонсорирания тероризъм няма такъв. Той не се спира пред неформална подкрепа за терористичния радикализъм, пред допускане на граждански жертви за бързо постигане на политически цели.

Кои са основните предпоставки за успеха на глобалния тероризъм? На първо място, това са част от позитивите на глобализацията – свободното движение на стоки, хора и капитали, лесното движение и преодоляването на границите, напредъкът на демокрацията и обвързването ѝ с определени космополитни ценности. Към това трябва да прибавим нарастващото финансиране за тероризма от държави, престъпни синдикати и радикални движения. Тероризмът е сравнително по-евтин метод за водене на войни от конвенционалните методи и много по-бързо води към резултати. Той е много полезно плашило за всички институции, заинтересувани от големи печалби в сферата на сигурността. Техните интереси традиционно са представлявани от политиките и от служителите на специалните служби.

Не можем да не отчетем обаче и ролята на идейната доминанта в развитието на глобалния тероризъм. Левичарските движения от Турция до Мексико и Колумбия, радикалните ислямисти в Ирак, Пакистан, Афганистан и Нигерия, включват и много идейно отдадени хора, които наистина вярват, че с техните методи могат да нанесат удари на „врага“ и да постигнат политически успехи. Проблемът е, че тези хора могат неусетно да бъдат използвани от корумпирани политици и служители на специалните служби на агресивни държави. Когато те носят пари, религиозните и политически различия лесно могат да бъдат забравени. Тогава Джон Маккейн може да се срещне с лидерите на терористите от ИДИЛ (СЕНАТОР Маккейн, 2014), а Сирия и Русия да не се съобразят с турските интереси и да подкрепят кюрдските отряди, воювали срещу джихадистите. А зловещата Ал-кайда се превърна в „умерена опозиция“ в Сирия, защитавана от САЩ.

Ислямска държава и нейните успехи се дължаха на международната подкрепа на регионалните агресори – Саудитска Арабия, Катар, Израел, на по-прикритата подкрепа на САЩ, Англия и Франция (Как ЦРУ, 2014). Тя нямаше нищо общо с исляма, а се превърна в катализатор за увеличаване на военните разходи, ръст на оръжейната търговия, разбиването на държави с цел тяхното завоюване и използване на техните ресурси. Пентагонът е плащал на PR-фирми за производство на „терористично видео“ с цел поддържане на страх от ИДИЛ (PENTAGON 2016). Проектът за терористично плашило се оказа доста успешен и

в продължение на няколко години донесе огромни печалби на неговите поръчители и спонсори.

Не може да се прогнозира скорошен успех в борбата на демократичните страни срещу терористичната заплаха. Това се дължи на липсата на съгласие по ключови въпроси като категоричното осъждане на терористичните методи, отхвърлянето на акциите за финансиране на тероризма, дори когато това е във вреда на конкурентна държава и за необходимостта от извънредни мерки за преодоляването на тероризма. Ограниченията на правата и свободите в САЩ, въведени с Патриотичния акт на Буш в името на борбата срещу тероризма, не бяха еднозначно приети и дори сред широката общественост възникна съмнение, че именно това е била целта на поръчителите на атентатите.

В заключение на този фрагмент можем да направим извода, че глобалният тероризъм не е самостоятелен играч в международните отношения, нито представлява основен враг на Западния свят. Той е метод, използван от държави и техните специални служби, престъпни организации и мрежови структури, радикални религиозни движения за постигането на цели, които имат преди всичко регионални измерения. Борбата срещу глобалния тероризъм беше една от идеологичните мантри, използвани от Запада в противопоставянето срещу Русия, включително и с подкрепата за чеченските джихадисти, срещу нарочените за унищожение страни от Северна Африка и Близкия Изток с богати нефтени и газови запаси – Либия, Ирак, Сирия, Судан.

Един от очевидните резултати на тази борба бе обстоятелството, че глобалният тероризъм ставаше все по-силен с всяко следващо междудържавно обединение или акция срещу него. По-важно от това беше оправданието за излизането на НАТО от неговата ограниченост до границите на неговите страни и оправданието на провеждането на акции навсякъде по света. Това, което можем със сигурност да прогнозираме е, че нито един политически лидер или шеф на специална служба, за които се докаже ангажимент с терористични атентати, няма да получи наказание.

Заплахата срещу живота и правото на сигурност на гражданите на много държави днес е плод на егоистичната и експанзионистична политика на техните елити, които привидно се борят срещу тероризма, а всъщност го подкрепят. Време е да се потърси истината за всички големи терористични атентати от последните години, за да се види участието в тях на ЦРУ, френските и британски служби, службите на престъпните държави Израел, Катар и Саудитска Арабия. Време е да излезне и чувството за безнаказаност на елитите за престъпления срещу собствените им народи.

Литература

1. БУЗОВ, В., 2016а, България е ненадеждно защитена от терористични атаки. Интервю за Радио „Фокус“ от 26.03.2016 г. – В: <http://www.focus-radio.net/?action=opinion&id=23947>;
2. БУЗОВ, В., 2016б, Националната ни сигурност не е защитена. Интервю за Програма „Хоризонт“ от 24.03.2016 г. – В: <http://bnr.bg/post/100673132/prof-buzov-nacionalnata-ni-sigurnost-ne-e-zashtitena>;
3. КАК ЦРУ създаде Ал-Кайда и Ислямска държава и защо?, 2014 – В: <https://alterinformation.wordpress.com/2014/11/24/7083984291/>;
4. СЕНАТОР Маккейн се среща с терористи от Ислямска държава на Ирак и Леванта, 2014 – В: Червено действие (<http://actionredbg.blogspot.bg/2014/06/Senator-McCain-se-sreshta-s-teroristi-ot-Islyamska-durzava-v-Irak-i-Levanta.html>);
5. CHOSSUDOWSKY, M. 2015, Washington is Supporting and Financing the ISIS. Moscow is Supporting Syria against the ISIS – Global Research 12.09

- (<http://www.globalresearch.ca/washington-is-supporting-and-financing-the-isis-moscow-is-supporting-syria-against-the-isis/5475707>;
6. GLOBAL Terrorism Index 2015, Institute for Economics&Peace;
  7. PENTAGON paid PR firm \$540mn to make fake terrorist videos - <https://www.rt.com/usa/361385-pentagon-pr-firm-terrorist-videos>;
  8. SPERY, P., 2016, How US Covered Up Saudi Role in 9/11 – in: New York Post, <http://nypost.com/2016/04/17/how-us-covered-up-saudi-role-in-911/>.

ULOGA SAVREMENE OBRAZOVNE TEHNOLOGIJE U RAZVOJU KREATIVNOSTI UČENIKA

Andon Kostadinović¹, Marija Ilievska², Gruja Kostadinović³

Rezime

Naučno – tehnički napredak se sve više ubrzava, zato se sve više od ljudi traži i očekuje intelektualni i kreativni rad. Društvene pojave i odnosi su u suvremenom svetu su sve složeniji pa se ne mogu rešavati samo učenjem činjenica. Zato i obrazovni sistem decu treba sve više da uči rešavanju problema. Za kreativno mišljenje i ponašanje potrebno je i imati pouzdanja u vlastita prosuđivanja i hrabrosti za zalaganje za vlastite ideje. Stoga decu trebamo učiti i kritičnom prosuđivanju, a ne preuzimanju tuđih ideja. S druge strane, rad se sve više odvija timski pa je potrebno učiti decu saradnji i rešavanju konflikata. Cilj vaspitanja i obrazovanja nije više jednostrano inteligentan, dobro prilagođen čovek oslobođen konflikata, već kreativna (stvaralačka), kritična osoba koja je sposobna rešavati konflikte (sukobe). Uvođenje savremene obrazovne tehnologije postaje nužnost nastavnog procesa u novem veku u kome smo zakoračili. Ali postavlja se pitanje, i u ovom radu upravo i nastojimo da damo odgovor na to pitanje, da li i u kojoj meri preveliko korišćenje obrazovne tehnologije ubija maštu učenika.

Ključne reči: Savremena obrazovna tehnologija, nastava, učenik, kreativnost, mašta.

ROLE OF MODERN EDUCATIONAL TECHNOLOGIES IN DEVELOPMENT CREATIVITY OF PUPILS

Abstract

Scientific - technical progress is accelerating, so more and more people are asked and expected intellectual and creative work. Social phenomena and relationships in the modern world are more complex and can not be solved only by learning the facts. Therefore, the education system children needs all more to teach problem solving. For creative thinking and behavior it is necessary to have confidence in their own judgment and courage to advocate for their own ideas. Therefore, children should learn and critical judgment and not taking other people's ideas. On the other hand, work is increasingly taking place team, it is necessary to teach children cooperation and conflict resolution. The goal of education is no longer unilaterally intelligent, well-adjusted man acquitted of conflict, but a creative (creative), a critical person capable solve conflicts (conflicts). The introduction of modern educational technology becomes a necessity teaching process in the new era in which we have entered. But the question, and in this

1 Akademik prof. dr Andon Konstadinović, Fakultet za pravo bezbednost i menadžment „Kontantin Veliki“ Niš

2 Doc. dr Marija Ilievska, Fakultet za pravo bezbednost i menadžment „Kontantin Veliki“ Niš

3 Prof. dr Gruja Kostadinović, Fakultet za pravo, bezbednost i menadžment “Konstantin Veliki” Niš

work exactly strive to answer that question, whether and to what extent the excessive use of educational technology kills the imagination of students.

Keywords: Modern educational technology, teaching, student, creativity, imagination.

*Bojim se dana kad će tehnologija nadmašiti našu ljudsku interakciju.
Svet će tada postati generacija
IDIOTA!
Albert Ajštajn*

Uvod – novo vreme i nove uloge nastavnika

Nastavnički poziv je jedan od najstarijih poziva koji svoje korene ima u periodima prije nastanka škole kao institucije. Svako društvo za ovaj častan poziv biralo je ljude u koje su imali najviše poveranja i koji su bili najcenjeniji u datom društvu. Od samog nastavnika, njegovog stručnog kvaliteta, njegovog stila rada u mnogome je zavisilo da li će se dostignuti nivo pedagoškog znanja adekvatno sprovesti u praksu. U učenjima starogrčkih filozofa (Platona, Aristotela i dr.) nalazimo brojne uslove i zahteve koje su morali ispuniti budući učitelji. Naglašavajući značaj vaspitanja i obrazovanja za državu, Platon slikovito naglašava da „državi neće štetiti ako obučar nema pojma o svom zanatu, jedino će Atenjani ići lošije obučeni, ali ako vaspitači budu loše ispunjavali svoju obavezu, onda će stvariti pokoljenja neznanica i poročnih ljudi koji će upropastiti zemlju“ (Prema, Ilić, 2006; str. 72). Cilj novog obrazovanja je da se školsko upravljanje koje ne zanimaju učeničke potrebe ili rekli bismo autokratski stil rada zameni voditeljskim upravljanjem ili demokratskim stilom rada. Elektronski sistem učenja i poučavanja s maksimalnom individualizacijom omogućava realizaciju davno zapisanog pedagoškog ideala OMNES OMNIA OMNINO (Komenski-svakome svemu i sasvim poučiti). U staroj masovnoj i prosečnoj školi taj se ideal nikako nije mogao ostvariti, jer je nastavnik uvek vodio borbu između dva kraja: ispod prosečnih i nadarenih učenika, pa je osrednje tempirana komunikacija nastavnika bila preteška za jedne a prelaka za druge.

Za razliku od tradicionalne nastave koja više računa vodio o nastavnom gradivu nego o učeniku i načinu usvajanja tog gradiva, poslednjih godina prilazi se diferencijaciji nastave i individualizaciji vaspitno-obrazovnog rada, kako bi se što uspešnije realizovali ciljevi koje društvo postavlja pred školu. Savremena škola svakim danom prerastala iz ustanove za prenošenje znanja u vaspitno-obrazovnu organizaciju u kojoj se to znanje stiče i gde učenik uz saradnju i partnerstvo sa nastavnikom razvija svoje sposobnosti i formira ljudske vrednosti. Savremena kvalitetna škola osposobljava učenika da spoznajući svet učestvuje u njegovom menjanju i svojom elastičnom i dinamičnom strukturom rada u kojoj dominira demokratski stil rada sve se više oslanja i koristi bogatstvom vaspitno-obrazovnih izvora za učenike, a sve manje ostaje zaseban, izoliran informacioni sistem. Da bi se ostvario kvalitetan rad veoma je važno koji stil rada koristimo u radu sa decom, Glaser navodi četiri uslova za kvalitetan rad:

- da vas poznaju i cene kao osobu koja je kreirala ugodno radno okruženje;
- da veruju kako je to što od njih tražite korisno;
- da su voljni dati sve od sebe te
- da su naučili vrednovati vlastiti rad i na temelju toga ga i poboljšavati. (Glasser, 1994; str. 79)

U uslovima gde savremene tehnologije zauzimaju centralno mesto, menja se uloga nastavnika, naročito u vođenju i organizaciji nastave. Nastavnik se osposobljava kako da na najbolji način osmisli, iskoristi ili napravi multimedijalni materijal, a umesto predavača, dobija ulogu onog koji pomaže i vodi učenika kroz proces učenja. Pored toga što se očekuje od nastavnika da ume da koristi ICT, treba da pozna i načine na koje elektronska nastava i elektronsko učenje mogu unaprediti proces sticanja znanja

(UNESKO, 2008). Položaj nastavnika u savremenom nastavnom procesu bitno se menja. Pod uticajem brojnih promena, nastavnik je dobio nekoliko novih funkcija: a) planera i programera, b) organizatora i realizatora obrazovno-vaspitnog procesa, v) voditelja, savetodavca i vaspitača, g) dijagnostičara i istraživača i c) verifikatora obrazovno-vaspitnog procesa (Branković, Mandić, 2003; str. 110). Isti autori dalje navode: „Konkretnije u okviru navedenih funkcija nastavnika u savremenoj nastavi ostvaruje sledeće poslove i zadatke:

1. vrši izbor, analiziranje i raspoređivanje nastavnih sadržaja, odnosno izrađuje godišnje i tematske planove te planove za pojedine nastavne jedinice (funkcija planera),

2. određuje opsežnost i dubinu nastavnih sadržaja (didaktička transformacija naučnih, umjetničkih, tehničko-tehnoloških sadržaja u predmetno-nastavne sadržaje) te ih primjerava mogućnostima učenika (funkcija programera),

3. bira, priprema i primjenjuje oblike i metoda nastavnog rada, kao i nastavna sredstva i tehnička pomagala za izvođenje obrazovnog procesa (funkcija organizatora i realizatora),

4. organizuje, izvodi, vodi i usmerava nastavni proces (funkcija voditelja, savjetodavca i vaspitača),

5. vrednuje tokove i rezultata nastavnog rada, odnosno praćenje, ispitivanje i ocenjivanje rada i uspeha učenika (funkcija dijagnostičara i verifikatora) (Branković, Mandić, 2003; str. 110). „Nastavnik nije više osoba koja drži časove”, navodi M. Vilotijević, „već više ličnost koja organizuje, podstiče, vrednuje, primjenjuje različite procese i stilove učenja i koja ume da primjeni, ako je i kada je potrebno, određene strategije kompenzacije” (Vilotijević, 1999; str. 149).

Uloga učenika u savremenoj školi sa primenom novih obrazovnih tehnologija

Naravno, pored položaja nastavnika u nastavnom procesu, menja se i položaj učenika. Odnose učenika prema nastavi N. Suzić razvrstava u tri grupe: a) kretanje prema nastavi (učenik prihvata nastavu kao vlastitu aktivnost koja mu nije nametnuta), b) kretanje protiv nastave (oponiranje nastavnih aktivnosti, razni vidovi omalovažavanja i destrukcije nastave i škole) i v) izbegavanje nastave (bežanje sa časova ili napuštanje škole). „Uvođenjem samostalnog i interaktivnog rada u grupi u informatičkom obrazovanju stvorice se pedagoška klima u kojoj će većina učenika preferirati prvi odnos – odnos ‘kretanja ka nastavi’ sa visokim nivoom interesovanja, motivacije, radoznalosti i zadovoljstva u sticanju znanja i vještina u radu sa kompjuterima. Otuda su promene položaja učenika i nastavnika u procesu informatičkog obrazovanja postale nužnost” (Suzić, 2003; str. 159).

U aktivnoj nastavi se dete tretira kao celovita ličnost i polazi se od detetovih interesovanja. Učenje se povezuje sa životom i iskustvima i znanjima učenika. Metode rada u savremenoj nastavi su praktične, radne, manuelne aktivnosti, crtanje, laboratorijske vežbe, socijalne aktivnosti, terenski rad i sl., što nastavnika dovodi u novi položaj gde je on planer aktivnosti, usmerivač, koordinator, partner. Od njega se zahteva da pripremanje bude obogaćeno medijima i sredstvima, da podstiče razvoj, mišljenje, istraživački rad, da nastavu individualizuje i prilagodi potrebama učenika a ne unificirano. Svakom učeniku se prilazi kao posebnoj ličnosti i ne tretira se kao univerzalni prosečni učenik. Sve ovo zahteva od nastavnika da bude informisan o novim metodama i oblicima rada, da se stalno usavršava i pohađa kurseve i seminare, da prati stručnu i metodičku literaturu i da saraduje sa stručnim saradnicima u školi.

Zahvaljujući upotrebi novih tehnologija, nastavni sadržaji mogu biti dostupni učenicima i studentima uvek i svuda, u različitim oblicima, omogućavajući im na taj način neometanu i konstantnu saradnju – sa nastavnicima i međusobno. I zaista, kako praksa pokazuje, obrazovanje i tehnologija se sve više prepliću. Enormno veliki broj informacija koje rastu iz časa u čas, dinamika sadržaja i nezavisnost dostupnosti od vremena i mesta učinili su da internet postane veliki potencijal za učenje. Nastavnik

više nije jedini nosilac znanja. Nove obrazovne tehnologije pružaju širok prostor za samoobrazovanje. Moderni sistemi za učenje dizajniraju potpunonov ambijenta za učenje. Velike su mogućnosti za individualno učenje i savladavanje znanja, istraživanje, komunikaciju i interakciju sa najrazličitijim izvorima znanja. Samostalno upravljanje učenjem daje šansu problemskoj i heurističkoj nastavi društveno-humanističkih nauka u srednjoj školi, kao odgovoru na potrebe novih generacija učenika koji odrastaju uz nove informativne tehnologije. Elektronske generacije imaju potpuno drugačiju percepciju okruženja, pa i učenja. Novine se ogledaju u potrebi za brзом dostupnošću informacija, da su izvori informacija višestruki i višedimenzionalni. Brzina interneta jeste novi standard u dostupnosti, pristupu i obradi informacija. Socijalne internetske mreže jesu nov način interpersonalnog komuniciranja E-generacija, a i mesto kreiranja medijskog sadržaja. Nova obrazovna tehnologija kreira novu ekonomiju znanja. E-učenici iskazuju potrebu za značajnom autonomijom u pristupu znanju. Aktivno učenje je karakteristika nove ekonomije znanja i sticanja znanja. Obrazovanje se ne može svoditi na prikupljanje i akumulaciju činjenica, već dinamično okruženje i nova obrazovna tehnologija otvaraju prostore obrazovanju kroz kreativnost, samoinicijativu, nov način obrazovne komunikacije i novu ulogu nastavnika. Novina je u pristupu, konekciji, linkovanju, Web pretraživanju informacijama koje se dele, kao nekada „lekcije“. Obrazovni sadržaji, informacije se sada na Web portalima kreiraju, dizajniraju, remiksuju, dopunjuju, prekomponuju, prilagođavaju višenamenskoj upotrebi i šalju na dalju upotrebu i rekreiranje. Socijalno umrežavanje i digitalno objedinjavanje svetskog društva, kad je u istom trenutku dostupna informacija o bilo kom događaju na planeti Zemlji i izvan nje, svima u sistemu digitalne mreže.

Neki od najinteresantnijih segmenata naprednih procesa obrazovanja pomoću računara obuhvataju:

- organizovanje, strukturiranje i čuvanje edukativnih materijala u vidu raznih elektronskih zapisa;
- elektronsko administriranje nastavnog procesa u celini, uključujući kreiranje i sprovođenje nastavnih planova i programa, izvođenje nastave, evidenciju učenika i nastavnika, izvođenje provere znanja, komunikaciju učenika i nastavnika, kao i elektronsko kreiranje i vođenje rasporeda svih nastavnih aktivnosti na nivou jedne obrazovne institucije;
- elektronske učionice, koje se pojavljuju u dva vida – jednom, u kome su učenici fizički locirani na istom mestu na kome postoje i odgovarajući računarski resursi i obrazovanje na daljinu (distance learning).

Sve više je zastupljeno učenje putem mreže tj. e-učenje (e-learning). Sa računara koji ima pristup internetu učenik može da koristi baze znanja, pohađa različite kurseve, koristi pomoć na mreži, komunicira sa ostalim studentima i nastavnikom putem diskusionih grupa i elektronske pošte, učestvuje u sesijama.

(<http://www.scribd.com/doc/96468741/Primena-ICTuobrazovanju> Posećeno: 09.11.2016. god)

Prema tome, uloga učenika u savremenoj školi sa primenom novih obrazovnih tehnologija, znatno je izmenjena prvenstveno u pravcu podsticanja samostalnog istraživačkog rada učenika a samim tim i u pravcu razvoja njegovih individualnih sposobnosti i karakteristika.

Uloga savremena obrazovna tehnologija u razvoju kreativnosti učenika

Termin kreativnost je latinskog porijekla – “creare” znači stvarati, radati. Najčešće se pod kreativnošću označavaju mentalni procesi koji dovode do novih rešenja, ideja, zamisli, umetničkih formi, teorija i proizvoda koji su jedinstveni i novi. Za ono što je kreativno kažemo najčešće da je – originalno, novo, neuobičajeno, spontano, primjereno itd. Za kreativne osobe kažemo da imaju osobine kao što su – otvorenost, produktivnost, fleksibilnost, sposobnost pronalaštva itd. Često se kao sinonimi za

kreativnost koriste riječi – genijalnost i originalnost. Misliti kreativno znači uvidjeti veze između nepovezanih iskustava koje se pojavljuju u obliku novih misaonih shema, ideja i proizvoda. Ovaj kreativni potencijal ima svaki pojedinac i može ga upotrebiti u svakoj životnoj situaciji.

Veoma davno se došlo do saznanja da su daroviti i kreativni pojedinci najveće blago svakog društva. Još su stari narodi (Kinezi, Grci, Egipćani, Indusi, Jevreji) uočavali njihov značaj za ukupan razvoj i napredak ljudske zajednice. Posebno snažnu podršku ovakva saznanja su dobila u 20. vijeku, a naročito posle drugog svjetskog rata, kada i započinje ozbiljniji pristup izučavanju i tretmanu darovitosti i kreativnosti. Takođe, čovečanstvo se već sada suočava sa činjenicom da su skoro svi prirodni resursi, tj. različiti izvori energije (ugalj, nafta, vodena energija itd.) na kojima je, uglavnom, i počivao dosadašnji razvoj civilizacije već pri kraju svoje iskorištenosti i da su još samo ljudske sposobnosti jedini preostali ali “neiscrpn rezervoar” daljeg razvoja čovječanstva i civilizacije. „Izvesno je da su mogućnosti darovitih i kreativnih pojedinaca u tom pogledu i najveće, te bi obrazovanje trebalo da postane odlučujući faktor njihova otkrivanja, podsticanja i razvoja“ (Stojaković, 2000; str. 21).

Ranije se o pojmu darovitosti najčešće govorilo u smislu intelektualne darovitosti. Pojavom Gardnerove (H. Gardner, 1983) teorije o višestrukoj inteligenciji ti se pojmovi znatno proširuju jer se darovitost i kreativnost, prema Gardneru, mogu manifestovati u sedam različitih oblasti: lingvističkoj, logičko - matematičkoj, muzičkoj, prostornoj, tjelesnoj-kinestezičkoj, interpersonalnoj (poznavanje drugih) i intrapersonalnoj (poznavanje sebe). Za Ganjea (F. Gagne, 1990) o darovitosti se najčešće govori kao potencijalu, a o talentu kao (pokazanoj) darovitosti. On smatra da darovitost kao potencijal može da postoji u više oblasti kao: intelektualnoj, kreativnoj, socijalno-emocionalnoj, senzo-motornoj itd. (Prema Stojaković, 2000; str. 25). Upravo imajući u vidu ovo Ganjeovo određenje i distinkciju između darovitosti i talenta Stojaković ukazuje da danas u svetu dominiraju dva pristupa tome pitanju. „Prvi pristup gleda na darovitost kao potencijal gde se sve više imaju u vidu kvalitete i mogućnosti pojedinaca, a manje stvarna postignuća ili rezultati (produkti) u nekoj oblasti rada ili učenja. Suprotno tome - drugi pristup uzima više u obzir stvarne rezultate ili postignuće osobe u određenoj oblasti rada i učenja“ (Isto, 25).

Razmišljajući o budućoj ili novoj i savremenoj školi ne možemo izbeći razmišljanje o značaju i ulogama savremene obrazovne tehnike, tehnologije i informatike u poboljšanju obrazovnog procesa i povećanju kreativnosti i darivosti kod dece.

Kako internet pospešuje kreativnost?

Usled fleksibilnosti interneta, danas su učionice manje rigidne nego ikad. Tehnologija se brzo razvija i pruža učenicima brojne prilike da istraže teme koje ih zanimaju i nauče nešto na netradicionalne načine. Koristeći alate koje im pruža moderna tehnologija, učenici mogu da kreiraju materijale po profesionalnim standardima, koji mogu da budu predstavljeni publici širom sveta. Oni mogu da izvode različite eksperimente i simulacije u učionici ili na samom internetu kroz interakciju sa učenicima iz celog sveta. Internet je doveo do globalizacije obrazovanja i omogućio učenicima da u realnom vremenu ostvare kontakt sa vršnjacima iz celog sveta. Pomoću digitalnog prikazivanja i trodimenzionalne strukture nekog predmeta učenik ima mogućnost da ga sagledava sa raznih strana. On može biti prikazan i viđen od strane učenika na različite načine i to: u vidu preseka „iznutra“ ili sa svih strana. Predmet može da rotira kontrolisanom brzinom oko određene ose okretanja i učenik ga zato može da proučava u svakom detalju. To sve omogućava učenicima da istražuju posledice promena u odnosu na postavljene parametre ili karakteristike sistema koji ih interesuju, a koje nastaju njihovim delovanjem na dobijene podatke i parametre i to u velikom rasponu mogućnosti. Primena, korišćenje i dalje usavršavanje kompjutera, kompakt diskova, satelitske, kablovske, digitalne, interaktivne televizije, video-tehnologije, tj. video

diskova i traka, video digitalizovanih diskova, video teksta, teleteksta, kućne video tehnike, video elektronskih bibliotekarskih usluga i elektronskog izdavaštva, TV difuzije preko mikroodašiljača, optičkih vlakana, trodimenzionalne televizije, televizije visoke definicije, digitalnih telefona, telefonskog biranja video programa, virtuelnih prikaza stvarnosti i druge kompjuterske multimedijalne tehnologije, smanjiće značaj štampane i pisane reči i stvoriti ogromne mogućnosti vizualizacije stvarnosti u njenog bržeg, a time i efikasnijeg učenja tj. saznavanja. Za savremenu obrazovnu tehnologiju skoro da nema prepreka u mogućnostima da vizuelno prikaže bilo koji oblik ili vrstu stvarnosti i da je adaptira prema čulnim i saznavnim mogućnostima učenika.

Uspešno uvođenje tehnologije u učionice nudi učenicima šansu da pokažu svoju inovativnost, individualnost i kreativnost. Upotreba kreativnih programa i interneta omogućava da se proces učenja obogati i poboljša na smislen način. Takođe, mogućnost da učenici izraze kreativnost i preuzmu aktivniju ulogu daje zamajac njihovom razvoju i načinu učenja. Učenici mogu preko interneta da ostvare kontakt sa umetnicima širom sveta da bi ih pitali za savet ili mišljenje o svom radu. Umetnici koriste čet, video konferencije, ili virtuelne sastanke u okviru kojih održavaju radionice. Na internet forumima učenici mogu da saraduju na zajedničkim projektima. Ovo pruža novi podstrek za kreativnost, a brejnstorming može da stimuliše kreativni proces.

Takođe, učenici mogu da postave izazov svojoj kreativnosti tako što će napraviti svoj lični sajt. Ovo stimuliše proces kreativnog razmišljanja jer zahteva rad na različim sadržajima, graficima i tekstu. Učenici mogu da razvijaju svoju veštinu pisanja tako što će saradivati u pravljenju onlajn knjiga i priča. Na društvenim mrežama moguće je pronaći niz sajtova koji podstiču maštu i kreativnost. Tako recimo:

- Program "Vrući krompiri", na sajtu <http://hotpot.uvic.ca/> je besplatan i može se koristiti za pravljenje interaktivnih kvizova na mreži.

- Studenti mogu da prave interaktivne priče sa više različitih završetaka sa programom koji nudi sajt Kvija: <http://www.quia.com>

- Učenici srednjih škola i studenti fakulteta mogu da stvore sebi 3D sredinu za učenje sa programom kao što je Aktiv worlds na sajtu <http://www.activeworlds.com>. Oni mogu da izgrade celo okruženje, svoj virtuelni kampus, a mogu da saraduju sa drugim studentima na projektima o različitim temama.

Internet i druge moderne tehnologije omogućavaju moćnu komunikaciju i saradnju između učenika iz različitih zemalja i kultura. Učenici mogu da razmenjuju ideje i kreativna rešenja sa većom grupom vršnjaka nego ikada ranije. Društvene mreže jesu posebne mogućnosti za učenje u oblasti društveno-humanističkih predmeta. One povezuju ljude istih i sičnih interesovanja, što dodatno može proširiti kapacitete obrazovanja i samoobrazovanja učenika. Pozicija u kojoj učenik samostalno upravlja procesom učenja, kroz rešavanje problema i uz saradnju ne samo sa nastavnicima, već i sa svima koji imaju ista interesovanja, preko elektronske socijalne mreže, jeste nov pristup obrazovanju.

Da li savremena obrazovna tehnologija ubija maštu učenika?

Naše vreme koje mnogi vole da određuju kao vreme kraja istorije, filozofije, nauke u tradicionalnom smislu, u sferi obrazovanja može se definisati kao vreme vladavine antipedagogije u njenim najraznovrsnijim oblicima. Postalo je evidentno da je kratkotrajni period vladavine ideja pedagogije, nastalih u vreme prosvetljenosti, s krajem epohe prosvetljenosti i potom permanentnom javnom ili prikrivenom kritikom ideje racionalnosti, definitivno ostalo za nama. Nakon vremena pedagogije kojem su pripadali Komenski, Pestaloci, Didro, Ruso, pa i ostareli Kant, nastupilo je vreme antipedagogije. Ako su prosvetitelji otkrili vreme detinjstva, ukazujući na jednu specifičnu, kvalitativnu fazu u razvoju čoveka, antipedagozi kao ideolozi Novog doba nastoje da sruše mit o detinjstvu ističući kako je „najbolji put vaspitanja deteta, ostaviti ga na miru“ i ne stvarati predstavu o detinjstvu kao posebnom svetu, a namjnanje detetu nametati

neke stavove starijih, jer ono već od svog rođenja zna šta mu treba a šta ne. Globalizam sa idologijom globalizma nameće nove vrednosti – bezvrednosti nudeći novu pedagogiju – antipedagogiju - vaspitanje i obrazovanje bez jasno definisanih vrednosti.

Kultura porobljavanja i obesčovečenja korača napred. Zbog poludelog materijalističko – banditsko – kapitalističkog zločina nad čovekom, svet je postao ludnica. Moderno doba, naročito putem tehnike, od ljude posebno mlade stvara zombije. Stručnjaci već neko vreme upozoravaju na rasprostranjenost novog poroka od kog boluje sve veći broj osoba – zavisnost od upotrebe savremenih tehnologija. Tu spada sve, od gledanja televizije, preko upotrebe računara i telefona pa čak do upotrebe šporeta, mikrotalasne i sličnih aparata. Ipak, ono što najviše uzima danak jesu mobilni telefoni i internet. Bez računara, mobilnih telefona i interneta većina ljudi više ne mogu da zamisle život. Mnogi su postali toliko zavisni o društvenim mrežama poput Fejsbuka, igranju onlajn igrice i surfovanju da to prelazi u psihičku bolest. Poznat je slučaj Mark Napa i Elizabet Pester iz Oklahome toliko su vremena provodili igrajući igricu „Second Life“ (drugi život), da su zanemarili svoje stvarne živote. Oni su po ceo dan kontrolisali avatare u virtuelnom svetu, dok je njihova dvogodišnja ćerka gladovala. Knapovi su uhapšeni zbog sumnje da su zapostavljali dete, nakon što je njihova dvogodišnja ćerkica završila u bolnici u kritičnom stanju. Mnogi se ne odvajaju od svojih mobilnih telefona ni u krevetu, ni WC-u, kucaju i danju i noću poruke i šalju ih čak dok voze automobil. Dok sede u društvu a svako od njih uporno bulji u telefon? Ljudi su spremni da se doslovno poubijaju kako bi došli do iPhonea, ili stoje u redu deset sati kada se taj telefon treba da pojavi u trgovinama. Nekada su mališani jedva čekali da završe sa pisanjem zadatka i istrče u obližnji park da se druže sa vršnjacima i smišljaju načine da se dobro zabave. Bili su srećni. Ko bi pre dvadesetak godina pomislio da ćemo decu morati da nagovaramo da izađu na svež vazduh i da se igraju? Danas se deca sve slabije druže, a škola im je za sada jedino mesto gde mogu normalno da se razvijaju. Kada dete dođe iz škole, seda za kompjuter i kreće da živi svoj virtuelni život. Umesto da dečaci trče za loptom, a devojčice igraju „školice“ ili preskaču lastiš, većinu slobodnog vremena provode za računarima, gde imaju slobodan pristup svemu pa čak i pornografskim sadržajima! Dok lupite dlanom o dlan, nekada uzorni tinejdžeri i odlični đaci postadoše otuđeni ljudi, koji su potpuno nesposobni da u direktnoj komunikaciji uspostave bilo kakvu vrstu socijalnih kontakata. Umesto da izlaze u grad i raduju se stvarima koje sa sobom nose život, sve više ljudi, posebno mladih, u mraku sobe, koju jedino osvetljava računarski monitor, „lajkuju“ i „šeruju“. Svetska asocijacija psihijataru krajem prošle godine na listu mentalnih poremećaja koji najčešće pogađaju savremenu ljudsku populaciju uvrstila i tzv. internetsku zavisnost, od koje, prema nekim procenama, boluje četvrtina stanovništva u razvijenim zemljama sveta. Istraživanje je pokazalo da dva sata igranja igrice na kompjuteru utiče na pojavu agresije kod dece. Nakon četiri sata korišćenja interneta, vidljive su određene promene na mozgu, a posle osam sati mogu se uočiti velike promene praćene određenim fizičkim stanjima. Ukoliko ne možete da prestanete da šaljete poruke mobilnim telefonom ili i-mejlove, da krstarite po internetu ili da igrate video igrice, sva je prilika da imate mentalni poremećaj, kažu stručnjaci.

Pojedine zemlje već shvataju kuda sve ovo vodi i počinju da reaguju. Tako u Japanu, zemlji koja je jedan od glavnih bastiona mobilne telefonije, mobilni telefoni bi trebalo da nestanu iz škola. Ministarstvo obrazovanja je od svih osnovnih i srednjih škola zatražilo da zabrane donošenje mobilnih telefona u školu. Cilj ove mere je da se oteža šikaniranje i prostitucija maloletnika uz pomoć interneta, što su pojave koje u poslednje vreme sve više uzimaju maha. Japanski operateri mobilne telefonije su počeli da svojim mušterijama mlađim od 18 godina blokiraju pristup sumnjivim veb-sajtovima za druženje i uspostavljanje kontakata. Prema podacima kojima raspolaže Ministarstvo obrazovanja, 90 odsto maloletnih žrtava napada dogovorilo se o susretu s napadačem preko interneta.

Ka zaključku

Razvoj ličnosti kao osnovni cilj savremene nastave sa primenom novih obrazovnih tehnologija, treba da se ostvaruje kroz podršku učeniku. U ovoj vrsti nastave nije najvažnije da učenik dobro savlada nastavni predmet nego da „oslobodi“ svoje snage za stvaralaštvo. Treba pronaći takve metode i postupke koji će odgovarati svakom pojedincu da izrasta kao ličnost. Atmosfera za individualni razvoj se može postići ako nastavnik: a) ima apsolutno poverenje u učenike, b) ciljeve i zadatke postavlja svakom učeniku pojedinačno, v) pomaže svakom učeniku, g) oseća i prihvata raspoloženje grupe i saraduje sa njom, d) otvoreno izražava šta oseća, i) đ) uživa se u osećanja svakog pojedinca. Ličnosno usmerena nastava realizuje se kroz stvaralačke akcije, daje učeniku dovoljno prostora da sam bira individualni razvoj, sadržaje i stvaralački se ispoljava i kroz to razvija svoju ličnost. Saradnja je, uz podršku, najbitnija komponenta ličnosno usmerene nastave, a njen cilj je da se pređe sa pedagogije zahteva na pedagogiju odnosa, individualni pristup svakom učeniku i postizanje jedinstva učenja i vaspitanja.

Dobrobiti tehnologija koje svakodnevno koristimo su jasno vidljive, međutim, u kratkom razdoblju svet se drastično promenio, a nama je na raspolaganju bilo malo vremena da se prilagodimo. Čovek nikada nije bio otuđeniji, depresivniji, nesigurniji i usamljeniji nego danas. Stoga, nije na odmet dea , makar razmislimo o sloganima kojih sve češće čujemo:

Gasi kompjuter, vreme je za igru i druženje!

Živi život uz mnogo prijatelja, a ne Facebook profila.

Ne budi rob tehnike, neka ti posluži samo za prave stvari...

Literatura

1. Arsić, Z. – Krulj Drašković, J. (2010) : Opšte karakteristike i specifičnosti uloge nastavnika u nastavi sa savremenom obrazovnom nastavnom tehnikom i tehnologijom, Osposobljavanje nastavnika za nove uloge, Godišnjak SAO za 2010. godinu, knjiga druga.
2. Bakovljević, M. (1968). O procesu sticanja znanja u nastavi i misaonoj aktivizaciji učenika u njemu. Beograd: Mlado pokolenje.
3. Bezdanov G. S. (1997). Škola pred novim izazovima. Zbornik radova. 1997/2. Jagodina: Učiteljski fakultet.
4. Blažič, M. (2007). Obrazovna tehnologija. Vranje: Učiteljski fakultet u Vranju.
5. Glaser. Nj. (1994): Nastavnik u kvalitetnoj školi, Eduka, Zagreb.
6. Danilović, M. (2000): Primena multimedijalne informatičke tehnologije u obrazovanju, Zbornik Instituta za pedagoška istraživanja, br. 32 (179-192). Beograd, Institut za pedagoška istraživanja.
7. Đorđević, J. (2009). Individualizacija i inoviranje nastave i učenja u školi 21. veka. Pedagoška stvarnost.vol. 55, br. 7–8. str. 673-685. Novi Sad: Pedagoško društvo Vojvodine.
8. Knežević-Florić, O. (2007). Pedagozi i multimediji – futurološka perspektiva. Pedagoška stvarnost. vol. 53, br. 5–6, str. 365–374. Novi Sad: Pedagoško društvo Vojvodine.
9. Komenski, J.A. (1997). Velika didaktika. Beograd: ZUNS.
10. Kvaščev, R. (1974). Razvijanje stvaralačkih sposobnosti kod učenika. Beograd: ZUNS.
11. Mandić, D. (2009). Internet tehnologije u inoviranju nastave. Zbornik radova „Inovacije u osnovnoškolskom obrazovanju”. Beograd: Učiteljski fakultet.
12. Mijanović, N. (2008). Individualizovana nastava kao osnovna didaktička paradigma škole budućnosti. Zbornik radova “Škola i njena budućnost” II. Beograd: Srpska akademija obrazovanja.

13. Suzić, N. (2010). Hrestomatija – Inovacije i primjena Power Point-a u nastavi. Banja Luka: XBS.
14. Vilotijević, M. (2001). Mesto nastavnika u školi informacionog društva. *Obrazovna tehnologija*. 2001/3–4. Beograd: Učiteljski fakultet.
15. Vilotijević, M. (2002). Modernizacija nastavnog procesa i nova obrazovna tehnologija. *Obrazovna tehnologija*. 2002/2. str. 46-54. Beograd: Učiteljski fakultet.
16. Vilotijević, M. (2003). Od tradicionalne ka informacionoj didaktici. *Obrazovna tehnologija*. 2003/1–2. str. 15-19. Beograd: Učiteljski fakultet.
17. Havelka, N. (2000): Učenik i nastavnik u obrazovnom procesu. Beograd: Zavod za udžbenike i nastavna sredstva.

Podaci sa interneta

18. <http://www.scribd.com/doc/96468741/Primena-ICT-u-obrazovanju>
(Posećeno: 09.11.2016. godine)

DRUŠTVENO EKONOMSKI RAZVOJ EVROPSKE UNIJE, SA AKCENTOM NA REGION JUGOISTOČNE EVROPE

Mladen Bodiroža¹

Rezime

Evropska unija je zajednica 27 država Evrope, koja je utemeljena na zajedničkim interesima, institucijama i pravnim aktima država članica: jedinstvena valuta, zajednička odbrambena politika, saradnja u svim oblastima života i rada - sve je to obezbijeđeno Ugovorom o Evropskoj uniji i drugim propisima Evropske unije. U tom smislu sastavni dio čini i nekoliko ugovora. Među važnijim su Pariski ugovor 1951, Rimski ugovor 1957, Jedinstveni evropski akt 1986, Ugovor iz Mاستrihta 1992, Ugovor iz Nice 2001. i Lisabonski ugovor 2007. godine. To su ugovori među zemljama članicama i oni se u strogom smislu ne mogu smatrati ustavom, iako se ponekad tako nazivaju ili obavljaju funkciju ustava. U osnovne dokumente spadaju i svi ugovori o ulasku novih članica u Evropsku uniju. Rimskim ugovorima položeni temelji Evropske ekonomske zajednice.

Na osnovu prethodne konstatacije savim je jasno što uticaj Evropske unije na svjetska ekonomska, politička i druga pitanja svakim danom postaje veći. Proces integracije, uvođenje evra i progresivan razvoj zajedničke spoljne i bezbjednosne politike daju Evropskoj uniji ekonomski, politički i diplomatski status koji odgovara njoj, nesumnjivoj prvorazrednoj ekonomskoj moći.

Evropska unija, pored ekonomskih i trgovinskih, ima čitav niz strateških spoljnopolitičkih ciljeva - prije svega uspostavljanje stabilne Evrope čiji će glas u svijetu imati sve veću težinu.

Proširenje Unije je jedan od primarnih ciljeva koji treba pomoći da se to ostvari formiranjem unutrašnjeg tržišta sa više od 450 miliona potrošača i okončanjem viševjekovne podjele Evrope, posebno nakon II svjetskog rata.

Evropska unija je, kao najveći trgovinski partner u svijetu, odlučna da obezbijedi svoju konkurentnost na međunarodnom nivou i da istovremeno unaprijedi globalnu razmjenu kroz dalju liberalizaciju pravila trgovine u svijetu. Ovaj proces će, po uvjerenju zemalja članica Unije, koristiti zemljama svijeta, prije svega zemljama u razvoju.

Ključne riječi: Evropska unija, ekonomija, rast, bilans, sporazum, ugovor, tržište, ekonomske slobode

SOCIAL AND ECONOMIC DEVELOPMENT OF THE EUROPEAN UNION, WITH EMPHASIS ON SOUTH EAST EUROPE

Abstract

The European Union is an union of 27 countries in Europe, which is based on

¹ Prof. dr sci. Mladen Bodiroža, redovni profesor na internacionalnom Univerzitetu u Travniku

common interests, institutions and legal acts of the member states: the single currency, a common defense policy, cooperation in all area of life - all this is ensured by Treaty on European Union and other European Union regulations In this sense it seems as an integral part of several agreements. Some of important agreements, treaties are; Paris Treaty 1951, Rome Treaty 1957, Single European Act 1986, Maastricht Treaty 1992, Nice Treaty 2001. and Lisbon Treaty 2007.

These agreements are agreements among member states and they, in strict sense, can not be considered as a constitution, although sometimes they call it, or perform the function of a constitution.

Some of the basic documents are treaties and agreements about new member states in European Union. On the other hand, Roma treaties established foundation of European economic union.

Considering all that mentioned above, it is clear why influence of European union on global economic, political and other issues is becoming bigger and stronger every day. Process of integration, introduction of single currency, and progressive development of common foreign and security policy give European union political and diplomatic status that corresponds its evident economic power: European union, among economic and trade goals, has a number of other strategic goals- for example establishing of stable Europe whose voice and reputation would count in other parts of the world. Enlargement of European union is one of primary goals whose target is establishment od internal market with more then 450 million of consumers, but also to end century old divisions in Europe, especially after Second Wolrd War.

European union, as biggest trade partner in the world, wants to secure its competitiveness on international level, and, at same time, to promote global exchange through further liberalization of trade rules in the world. This process, as member states believes, will benefit other countries in the world, especially developing countries.

Key words: European union, economy, growth, balance, agreement, treaty, market, econimic liberties

Geneza evropskog ujedinjenja

Ideja evropskog ujedinjenja stara je više od dva vijeka. Ona svoje korijene vuče još iz vremena kada se javljaju ozbiljne, realne i miroljubive ideje o bližoj saradnji evropskih zemalja oslobođenih hegemonističkih želja, nastalih nakon bolnih i stravičnih Francusko-pruskih ratova 1870. godine i Prvog svjetskog rata. Vijekovima razjedinjen tzv. Stari kontinent², poprište velikih svjetskih sukoba i ratova, bio je pogodno tlo za istinske akcije i napore za evropsko ujedinjenje.

Nakon završetka Prvog svjetskog rata, a po ugledu na stvaranje i uspješno funkcionisanje Sjedinjenih Američkih Država, osnivač panevropskog pokreta, Austrijanac Kalegri, predložio je, 1923. godine obrazovanje Sjedinjenih Evropskih Država. Šest godina kasnije francuski ministar inostranih poslova Aristide Briand zajedno sa svojim kolegom, njemačkim ministrom Gustavom Stresmanom na zasjedanju skupštine Lige naroda u Ženevi predlaže stvaranje Evropske unije kojom se predviđa bliža saradnja evropskih država uz njihov nesporan suverenitet. Međutim, trebalo je da Evropa još jedan put bude razorena i da dođe na ivicu ekonomske propasti, ne samo države koje su izgubile rat već i države pobjednice, pa da ponovo oživi ideja o ujedinjenju. Tako je, u okviru većeg broja kasnije iznesenih ideja i prijedloga za stvaranje ujedinjene Evrope, još u toku trajanja i nakon završetka Drugog svjetskog rata², bio sve prisutniji zahtjev

² Evropski kongres, Hag, maj 1948. „Izjavljuje da je došlo vrijeme u kome evropske nacije treba da prenesu i udruže dio svojih suverenih prava, radi omogućavanja zajedničkog političkog i ekonomskog djelovanja koje bi imalo za cilj integraciju... Smatra da bi takva unija ili federacija trebalo da bude otvorena za sve evropske nacije koje imaju demokratsku vlast i koje se obavezuju da će poštovati povelju o ljudskim pravima...” (Politička rezolucija, t. 3 i 9) „U okviru koje treba postepeno postići sljedeće: a. slobodan protok kapitala; b. jedinstvenu valutu; c. usklađivanje finansijske i kreditne mase; d. potpunu

političkog i ekonomskog povezivanja tzv. evropskih demokratija”. To je jedna od osnovnih inspiracija za stvaranje današnje Evropske unije. U tom smislu iskristalizovala su se dva motiva - ekonomski i politički. U početku je politički motiv bio jači, jer je trebalo stvoriti barijeru ekspanziji komunizma na zapad.

Naime, 19. septembra 1946. godine britanski premijer Winston Čerčil je u Cirihu iznio ideju o stvaranju Sjedinjenih Država Evrope, vjerovatno po uzoru na Sjedinjene Američke Države. Moglo se desiti da Čerčilova ideja ostane jedna u nizu neostvarenih političkih inicijativa da, nedugo zatim, tačnije 16. aprila 1948. godine, nije došlo do usvajanja Maršalovog plana kojim se želja obezbjediti veća američka ekonomska pomoć zemljama zapadne Evrope, tačnije onim koje su postale embrion savremene demokratije u budućoj slobodnoj Evropi. Ovaj plan je dobio ime po njegovom autoru, tadašnjem ministru inostranih poslova SAD, Džordžu Maršalu. Pošto se ovaj vid pomoći ne vraća, ona je trebalo da bude specifičan oblik akumulacije iz inostranih izvora i da ne opterećuje privredu zapadnoevropskih zemalja u kasnijim godinama.

Da bi ovaj plan počeo funkcionisati bilo je potrebno ostvariti izvjesnu saradnju između svih zapadnoevropskih zemalja – primalaca pomoći. Otuda je i došlo do sazivanja međunarodne konferencije, jula 1947. Na ovom veoma značajnom skupu u Parizu okupili su se predstavnici Velike Britanije, Francuske, Austrije, Belgije, Turske, Irske, Italije i Portugalije i sporazumjeli o sprovođenju Maršalovog plana.

Sve ove zemlje su razradile plan svojih potreba za razdoblje od pet godina. Tako je planirano da se u ovu svrhu utroši oko 22 milijarde dolara. (SAD su u sprovođenju Maršalovog plana utrošile oko 15 milijardi dolara.) Kao odgovor na pitanje zašto su SAD bile spremne da obezbijede besplatni transfer tolikog iznosa finansijske pomoći može se dati sljedeće obrazloženje: imajući u vidu opštu političku situaciju, nije teško shvatiti da su, u okviru hladnoratovskih koncepcija, zemlje zapadne Evrope su u strategiji SAD imale položaj prve odbrambene linije kako sa političkog tako i sa vojnog stanovišta. Naime, neriješeni ekonomski problemi i u zemljama zapadne Evrope mogli su da stimulišu jačanje unutrašnje orijentacije ka socijalizmu, a s druge strane, ukoliko bi došlo do direktnog oružanog sukoba između Istoka i Zapada nije bilo nikakve sumnje da bi zapadnoevropske zemlje bile te koje bi trebale da prime prvi vojni udar od strane Crvene armije. U cilju racionalnije realizacije programa pomoći osnovana je posebna Organizacija za evropsku ekonomsku saradnju - OEEC. 1949. godine, 5. maja uspostavljen je u Strazburu Savjet Evrope³. Savjet je imao velike zasluge u ustanovljenju političkih kriterijuma i okvira nove Evrope koja je opredijeljena za parlamentarnu demokratiju, uvažavanje ljudskih prava i tržišnu privredu.

Stvaranje Zajednice za ugalj i čelik–temelj i početni stub ekonomije Evrope

Jedna od najvećih prepreka tako ambicioznom poduhvatu jeste, do tada nezamislivo (poslije završetka II svjetskog rata), pomirenje poražene Njemačke i pobjedničke Francuske, koje su u posljednja dva vijeka bile četiri puta na različitim stranama - u direktnim ratnim konfrontacijama. Ovom pomirenju najviše su doprinijeli iskusni državnici Francuske i Njemačke Šarl de Gol i Konrad Adenauer.

Nije bilo mjesta pretjeranom optimizmu i vjeri u potpisivanje svečanih izjava i sporazuma o prijateljstvu i saradnji između ove dvije susjedne zemlje imajući na umu činjenice, stvarno stanje i raspoloženje koje je bilo prisutno u svijetu i Evropi, naročito odmah po završetku rata, posebno sa moralno-političkog stanovišta, jer je trebao da prođe carinsku uniju... e. usklađivanje socijalnog zakonodavstva” (Privredna i socijalna rezolucija, Konačni ciljevi).

³ Savjet Evrope - (Evropski savjet), osnovan je 1949. godine nakon Evropa-kongresa u Hagu 1948.

godine kao međudržavna organizacija. Ova organizacija nije zahtijevala od država članica odstupanje od njihovog nacionalnog suvereniteta već se rad Evropskog savjeta usmjeravao pored ostalog na očuvanje kulturnog naslijeđa kao i zaštitu ljudskih prava i demokratije. Pored toga Evropski savjet donosi sporazume i rezolucije. Najvažnija od njih bila je Konvencija o zaštiti ljudskih prava i sloboda potpisana 1950. godine. Nakon što je ova organizacija godinama vodila život u sjenci, njen značaj kao sveevropskog foruma porastao je nakon rješavanja konflikta Istok-Zapad, zaključno sa 1989. godinom.

duži period da bi se Zapadna Njemačka afirmisala kao pozitivna snaga u međunarodnim odnosima, čak i u okviru zemalja sa istovjetnim, kapitalističkim sistemom.

U takvim okolnostima Francuska je odigrala vodeću ulogu u stvaranju Evropske ekonomske zajednice (EEZ), i kasnije Evropske zajednice (EZ), zatim Evropske unije (EU), uvodeći Zapadnu Njemačku u svjetsku politiku i ekonomiju. Međutim, takmičenje u ekonomskoj oblasti nesumnjivo je završilo u korist Zapadne Njemačke čime je ona praktično imala najveću ekonomsku korist od zapadnoevropske integracije što dokazuje podatak da se ona danas (i pored teškoća poslije ujedinjenja Istočne i Zapadne Njemačke i velikog priliva strane radne snage), nalazi na trećem mjestu najrazvijenijih industrijskih i trgovačkih zemalja svijeta.

Tokom susreta Šarl de Gol i Konrad Adenauer svestrano su podržali ideju Roberta Šumana⁴ i Žana Monea⁵, njemačkog i francuskog ministra za ekonomske odnose, o uspostavljanju Zajednice za uglj i čelik (CECA), odnosno tzv. Montan unije⁶, kao osnove za uspostavljanje i razvoj savezništva i prijateljstva između ove dvije velike susjedne zemlje. Šumanov plan je imao za cilj da poveže industriju dviju zemalja, ali su taj sporazum potpisale i Belgija, Holandija, Italija i Luksemburg. Sporazum je potpisan 1950, a ratifikovan godinu dana kasnije.

Osim toga značajno je podsjetiti na činjenicu da su članice Zajednice u maju 1952. godine potpisale Ugovor o stvaranju Evropskeodbrambene zajednice. To je bio pokušaj da se odmah priđe i političkoj integraciji i to na području koje je posebno osjetljivo sa stanovišta nacionalnog suvereniteta. Iako je ugovor u martu 1953. godine jednoglasno odobrila Skupština Montan unije, pregovori koje su poslije toga vodili ministri inostranih poslova nisu urodili plodom. Francuska je zatražila odlaganje pregovora, iako je inicijativa za stvaranje odbrambene zajednice potekla upravo od francuskog premijera Rene Plevena, koji se čak zalagao za stvaranje jedinstvene evropske vojske (sa jednim ministrom odbrane), što ni poslije više od pola vijeka nije ostvareno. Predlog nije prošao avgusta 1954. godine u Nacionalnoj skupštini Francuske, ali je time napušten i projekat stvaranja evropske političke zajednice i zadugo je integracija ostala u ekonomskim okvirima.

Ovom inicijativom narušen je princip postupnosti, koji je, poslije njenog neuspjeha, samo ojačan. U prvih pet godina primjene Sporazuma, trgovina ugljem i čelikom između šest članica porasla je za 129%. Uspjeh CECA upućivao je ka integracijama na političkom i vojnom planu (Evropska odbrambena zajednica i Evropska politička zajednica), ali ti naporu nisu dali rezultate. To je bio i osnovni razlog što su odbačeni u francuskom parlamentu 1954. godine. Zbog toga su evropski lideri odlučili da koncentrišu svoje napore na ekonomsku integraciju. Tokom 1955. godine šest ministara spoljnih poslova zemalja osnivača pokrenuli su rundu razgovora u Mesini - Italija, sa ciljem da započnu pregovori o integraciji u dve nove oblasti: zajedničko tržište i izgradnja i razvoj nuklearne industrije, a zatim i stvaranja Evropske ekonomske zajednice i Evropske zajednice za

4 Rober [uman, 1950. „Evropa ne može da bude stvorena preko noći i cijela zajedno; ona će izroniti iz konkretnih dostignuća koja će prije svega omogućiti iskrenu solidarnost. Da bi zajednica naroda mogla da bude stvorena, prije svega je potrebno suzbiti vjekovno neprijateljstvo između Francuske i Nemačke.” (Šumanova deklaracija, 9. maj 1950. – Dan Evrope)

5 Žan Mone, 19512. „Mi ne stvaramo koaliciju država, već ujedinjujemo ljude... Evropa ne može da bude stvorena za jedan dan, već korak po korak... Naša Zajednica nije udruženje proizvođača uglja i čelika; ona je zametak Evrope... Naša Zajednica nije ni mala Evropa ni zatvorena zajednica. Nismo mi određivali njene granice, već su ih određivale one zemlje koje za sada još ne žele da nam se pridruže. Od njih zavisi da li će se naše granice proširiti i da li će prepreke koje razdvajaju evropske zemlje ... biti postupno sasvim ukinute.” (Feruta, 72, 75, 86)

6 Montan unija osnovana je Pariskim ugovorom 18. aprila 1951. godine. Bila je prva supranacionalna organizacija u istoriji evropskih integracija. Belgija, Savezna Republika Njemačka, Italija, Francuska, Luksemburg i Holandija spojile su EGKS-ugovorom svoje industrije uglja i čelika na zajedničko tržište. Povod za to bila je inicijativa francuskog ministra inostranih poslova Roberta [umana, koji je, 1950. godine objelodanio [umanov plan” čiji je cilj bio da onemoguću dalji rat između Njemačke i Francuske i to putem integracije industrije koja je bila bitna za vođenje rata. Krajnji [umanov cilj bilo je pomirenje Njemačke i Francuske ali i razvoj integracionog evropskog procesa, sa krajnjim ciljem ostvarenja evropske federacije. On se, zbog toga, ubraja u osnivače evropskih integracija.

atomske energiju ili Evroatom⁷. Ovim se nastojalo stvoriti odgovarajuće tijelo, odnosno institucija za kontrolu proizvodnje atomske energije kao i to da se ta energija isključivo koristi u miroljubive svrhe, dok je cilj osnivanja EEZ bio da se stvori posebno jedinstveno i integrisano tržište robe, usluga, rada i kapitala. To je rezultiralo potpisivanjem dva odvojena sporazuma 1957. godine u Rimu. Imajući prethodne argumente u vidu, to je osnovni razlog što mnogi političari i ekonomisti Roberta Šumana i Zana Monea nazivaju očevima evropske integracije, a dan 25. jul 1952. godine, kada je Ugovor o zajednici za uglj i čelik (potpisan 18. aprila 1951. godine), stupio na snagu, danom rađanja Evropske ekonomske zajednice (EEZ), Evropske zajednice (EZ), kasnije Evropske unije (EU).

Rimski ugovor i stvaranje Evropske ekonomske zajednice (EEZ)

Nepunih pet godina nakon uspostavljanja Zajednice za uglj i čelik (CECA), 25. marta 1957. godine potpisani su Rimski ugovori o uspostavljanju Evropskog zajedničkog tržišta i EVROATOM-a kao novog organa za zajedničko istraživanje i korišćenje atomske energije. Potpisnice ovih ugovora bile su Francuska, Zapadna Njemačka, Italija, Holandija, Belgija i Luksemburg⁸.

Značajno je da su Rimskim ugovorima položeni temelji Evropske ekonomske zajednice. Ugovori su stupili na snagu 1. januara 1958. godine. Za prvog predsjednika Komisije Evropskog zajedničkog tržišta izabran je Valter Halštajn.

Osnovna intencija potpisanih ugovora je da se obezbijedi proces postepenog integrisanja-ujedinjenja nacionalnih ekonomija zemalja potpisnica i da se obezbijedi da se, u okviru Evropske ekonomske zajednice, postigne izjednačavanje uslova za kretanje i orijentaciju kapitala, robe, usluga i radne snage i postepeno obrazovanje jedinstvene ekonomske politike uz poseban naglasak na sektor agrarne politike, socijalnog zakonodavstva i sl. To znači da Zajednica ima za cilj uspostavljanje zajedničkog tržišta, unapređenje skladnog i uravnoteženog privrednog razvoja, trajan i neinflatoran rast koji će čuvati i štiti životnu sredinu, visok stepen usklađenosti ekonomskih rezultata, visok nivo zaposlenosti i socijalne zaštite, podizanje nivoa životnog standarda, privrednu i društvenu povezanost i solidarnost među državama članicama.

Ekonomski argumenti za ovu instituciju svode se na teze o značaju tržišta za unapređenje proizvodnje, neophodnost smanjenja ograničenja koja modernim tehnologijama nameću uske nacionalne granice i sistem barijera; da se iskoriste mogućnosti bržeg privrednog razvoja i formiranja jedne snažne ekonomske cjeline koja bi se sa uspjehom mogla javiti kao protivteža i konkurent SAD i najrazvijenijim zemljama svijeta.

Kao organi savjetodavnog karaktera postoje Ekonomski i socijalni komitet i Sud pravde koji kontrolišu rad organa Zajednice i obezbjeđuju njihovu usklađenost sa principima i ciljevima istaknutim u Rimskim ugovorima. Zajedničko tržište, kao jedan od osnovnih ciljeva, treba da se uspostavi postepeno u prelaznom periodu od dvanaest godina. Ovaj prelazni period je podijeljen u tri etape od po četiri godine.

Evropska ekonomska zajednica od osnivanja svoju ekonomiju, trgovinu i politiku bazira na carinskoj uniji koja se odnosi na svu robnu razmjenu i obuhvata zabranu carina

⁷ Evropska zajednica za atomsku energiju ili Evroatom je jedna od tri evropske zajednice i služi za kontrolu i koordinisanje civilne nuklearne oblasti. Evroatom je, zajedno sa EEZ, osnovana 1957. godine (Rimskim ugovorom) sa ciljem unapređenja istraživanja nuklearne tehnologije.

⁸ Njegovo Veličanstvo Kralj Belgijanaca, Predsjednik Savezne Republike Njemačke, Predsjednik Francuske Republike, Predsjednik Italijanske Republike, Njeno Kraljevsko Visočanstvo Nadvojvotkinja od Luksemburga, Njeno Veličanstvo kraljica Holandije, odlučili su da postave temelje za još bližu zajednicu naroda Evrope. Riješeni da obezbijede ekonomski i društveni napredak svojih zemalja, potvrđujući kao osnovni cilj svojih napora stalno unapređenje životnih i radnih uslova svojih naroda, želeći da zajedničkom

trgovinskom politikom doprinesu postepenom ukidanju ograničenja u međunarodnoj trgovini, a riješeni da putem takvog udruživanja svojih privrednih dobara očuvaju i učvrste mir i slobodu, pozivajući i druge narode Evrope koji dijele njihove ideale, da se pridruže njihovim naporima, odlučili su da osnuju Evropsku zajednicu.

na uvoz i izvoz između država članica i svih dažbina koje imaju isto dejstvo, kao i uvođenje zajedničke carinske tarife u njihovim odnosima sa trećim zemljama.

Faze, ciljevi i dileme evropskih integracija

Evropska unija nastajala je u nekoliko ključnih faza.

Prva faza uključuje Sporazum o stvaranju Evropske zajednice za uglj i čelik (CECA) i kooperaciju o mirnodopskom razvoju i korišćenju nuklearne energije (EVROATOM).

Druga faza počinje potpisivanjem Rimskog ugovora 1957. godine (stupio na snagu 1958.). Ovaj ugovor je stvorio slobodnu trgovinsku zonu šest zemalja koja je postepeno sprovedena u narednih deset godina.

Treća faza predstavlja usvajanje Jedininstvenog evropskog akta 1985. godine i njegovo stupanje na snagu 1. jula 1987. godine. Zatim dolazi do stvaranja Evropskog monetarnog sistema u 1979. godini (EMS), te usvajanja sporazuma iz Matrihta 1991. godine.

U četvrtoj fazi usvojena je odluka o uvođenju zajedničke valute za sve zemlje članice, odnosno monetarne unije u okviru EU, najkasnije do 1. januara 1999. godine.

Peta faza - Glavne institucije EU su Komisija (izvršna vlast), Savjet ministara (zakonodavstvo), Sud pravde (pravo), Evropski parlament (savjetodavna uloga i Ekonomsko-socijalni komitet (savjetodavni organ).

Tokom prolaska kroz nekoliko faza obavljan je prijem novih članica što karakteriše šestu fazu.

U sedmoj fazi, na samitu šefova država ili vlada zemalja članice Evropske unije, održanom krajem 1999. godine u Helsinkiju, odlučeno je da se ubrzaju započete reforme evropskih institucija.

Osmu fazu karakteriše prijem deset novih zemalja članica (2004. godine), iz Centralne i Istočne Evrope, te Kipra i Malte, pa je tako ova integracija zauzela prvo mjesto u svijetu.

U devetoj fazi EU se bavi regionalnim problemima uz konstataciju da su ovi problemi uslovljeni nejednakim stopama porasta ekonomskih aktivnosti u zemljama članicama.

Tokom desete faze, na osnovu Ugovora iz Matrihta koji je stupio na snagu 1993. godine, regionalna problematika u okviru Rimskog ugovora se decidno i pravno reguliše.

Jedanaesta faza razvoja i dalje je karakteristična po pitanjima regionalnih problema koji su nastali kao posljedica razlika u produktivnosti pojedinih regiona. Tako većina multinacionalnih kompanija i manjih firmi na periferiji u cjelini je manje uspješna i ima nižu produktivnost u odnosu na multinacionalne kompanije i firme koje se nalaze u središtu EU.

I u dvanaestoj fazi dominiraju regionalni problemi: ruralna nerazvijenost, pad industrije, zasićeni gradovi i pogranični regioni.

U toku dugoročnih aktivnosti i priprema za formiranje Evropske ekonomske zajednice (EEZ), inicijalne zemlje su konstatovale da su jasno postavile svoje ciljeve i utvrdile svrhu njenog osnivanja⁹. Ovaj proces od Rima do Nice odvijao se u više faza prema sveobuhvatnim sadržajima integracije, posebno kroz:

Prvo, Carinsku uniju, (zasnovanu na EEZ),

Drugo, Jedininstveno tržište, (zasnovano na Jedininstvenom evropskom aktu),

Treće, Ekonomsku uniju, (zasnovanu na Ugovoru iz Matrihta). Nameće se pitanje - šta je krajnji cilj Evropske unije? Znamo da Rimski ugovor deklarise da su ugovorne strane odlučile da osnuju EEZ i da time postave temelje bližoj saradnji

⁹ U procesu evropskih integracija postoje četiri vrste pregovora: Prvo, pregovori iz kojih je nastala i na osnovu kojih se transformisala Evropska ekonomska zajednica, Evropska zajednica, odnosno Evropska unija; Drugo, pregovori sa drugim državama o proširenju Evropske unije; Treće, pregovori koji se vode unutar same Evropske unije i ^etvrto, pregovori koje Evropska unija kao cjelina vodi sa drugim zemljama.

između stanovnika Evrope, da uspostave ekonomski i socijalni progres svojih zemalja zajedničkom akcijom eliminisanja granica koje dijele Evropu i poboljšaju životne i radne uslove njenih naroda.

Druga faza koja se vezuje za Jedinstveni evropski akt nastavlja daljnju konkretizaciju ciljeva Evropske zajednice specifikujući sve odgovarajuće pretpostavke i sredstva za njihovo postizanje.

Ugovor iz Mاستrihta precizira da su ciljevi Evropske unije prevashodni zadatak koncipiranja i utvrđivanja jedinstvenog tržišta i ekonomije Unije. Zatim, unapređenje harmoničnog i izbalansiranog razvoja ekonomskih aktivnosti, održivog i neinflatornog rasta - poštujući životnu sredinu, visok stepen konvergencije ekonomske uspješnosti, visok nivo zaposlenosti i socijalne zaštite, povećanje životnog standarda, ekonomska i socijalna kohezija i solidarnost između zemalja članica Evropske unije.

Da bi se uspješno realizovali ovi vitalni ciljevi, zemlje članice će primijeniti dva oblika i načina provođenja zacrtane politike: 1) zajedničku na nivou Evropske unije i 2) nacionalnu ekonomsku politiku zasnovanu na bliskoj koordinaciji zemalja članica koju treba sprovoditi u skladu sa principima otvorene tržišne ekonomije i slobodne konkurencije.

Postavlja se, takođe, pitanje da li je krajnji cilj Evropske unije ekonomska i politička unifikacija Evrope u federalnoj formi, što znači Ujedinjene države Evrope? Ako je to cilj onda ga je u pomenim ugovorima trebalo jasnije i decidinije odrediti. Međutim, pomenuti ugovori kao i više usvojenih deklaracija predstavnika država članica, pokazuju jasno da je cilj visoko predstavljenih strana da postignu najbližu moguću uniju (zajednicu) između naroda Evrope i stoga je ekonomska integracija najbolji paralelni put prema tom poželjnom cilju, odnosno stvaranju Evropske unije.

Značajno je podsjetiti da je period od polovine osamdesetih do 2004. godine karakterističan je u smislu napora da se kompletira jedinstveno tržište, uvede zajednička valuta i izvrše pripreme za veliko proširenje na istok. Time je uspostavljeno zajedničko tržište 1986-1992. Jedinstvenim evropskim aktom 1986. i uvođenjem evra Mاستrihtskim ugovorom iz 1992. godine kompletirana su pitanja integrisanja. Kao što je carinska unija donijela ukidanje carina, zajedničko tržište je za cilj imalo ukidanje vancarinskih barijera. Posljednji veliki korak integracija bilo je uvođenje jedinstvene valute 1999-2002. i ono je predstavljalo kulminaciju ne samo ekonomskih već i ukupnih integracija Evropske unije.

Da zaključimo da je Ugovor iz Mاستrihta do sada bio izraz najvećeg entuzijazma za ekonomske integracije i da je snažno izražavao duh na planu sve uže povezanosti EU među skoro svim zemljama članicama. Pored toga značajno je podsjetiti da je Ugovor iz Mاستrihta prvi dokument EEZ i EU tog ranga koji dopušta da neke zemlje ne moraju da učestvuju u svim ekonomskim i političkim pitanjima i organizaciji ako to iste ne žele. Ovim odrednicama i stavovima Ugovor iz Mاستrihta je unio fleksibilnost, duh vremena i time razbio uniformnost u daljim tokovima ekonomskih i političkih integracija.

Prema tome Ugovor iz Mاستrihta, od geneze stvaranja današnje Evropske unije predstavlja prvorazredan faktor i trend ekonomskih, trgovinskih pa i političkih integracija Evropske unije.

Članstvo u Evropskoj uniji

Evropska unija je rezultat procesa saradnje i integracije koja je započela 1951. godine između šest inicijalnih država: Belgije, Zapadne Njemačke, Francuske, Italije, Luksemburga i Holandije.

Nakon nešto više od šezdeset godina, sa šest ciklusa pripajanja, (proširenja) - (1973: Danska, Irska i Velika Britanija; 1981- Grčka; 1986: Španija i Portugalija; 1995: Austrija, Finska i Švedska i 2004: peto i najveće proširenje, ovog puta prema Istočnoj, Centralnoj i Južnoj Evropi - zemlje bivšeg socijalističkog sistema: Češka Republika, Estonija, Kipar, Letonija, Litvanija, Mađarska, Malta, Slovačka, Slovenija i Poljska), i

Bugarsku i Rumuniju 2007. godine Evropska unija danas ima dvadeset i sedam zemalja članica.

Današnja EU ima potencijal sa apsolutnom dominacijom kao najveće integrirano tržište u svijetu što znači da ona ima glavnu ulogu na početku XXI vijeka u određivanju budućih međunarodnih političkih aranžmana, ekonomskih i trgovinskih modela i pravila kao i međunarodnih političkih odnosa generalno. Malo zemalja će biti u mogućnosti da rastu i prosperiraju bez prodaje svojih proizvoda i različite robe na najvećem svjetskom odnosno evropskom tržištu što je tom tržištu, odnosno zemljama EU dalo moć da preuzmu vodeću ulogu u međunarodnim odnosima. Uz napomenu da je do 2004. godine tj. do petog najvećeg proširenja Evropske unije, EU bila druga po veličini ekonomska i trgovinska integracija u svijetu.

Značajnija obilježja ekonomije Evropske unije

Polazi se od utemeljene činjenice da je Evropska unija najveća ekonomija svijeta po ukupnom proizvodu, dohotku, produktivnosti i brojnim drugim pokazateljima, što znači da je predmet analize u ovom radu usredsređen na njen ekonomski razvoj. U tom smislu prema podacima koji su prezentirani od Svjetske banke utvrđeno je da je ekonomija Evropske unije od 2006. godine zauzela prvo mjesto u svijetu, koje su do tada duži period zauzimale SAD.

Unija danas predstavlja 30,3% svjetske ekonomije u pogledu BDP-a u apsolutnim iznosima po tekućim cijenama, dok je istovremeno njena privreda oko 3,3 puta veća od japanske, a 5,5 puta veća od kineske i oko 15 puta od ruske. Tako je od 15 najvećih svjetskih ekonomija 5 iz Evropske unije. U ovom uspjehu presudnu ulogu su imale ekonomske integracije koje su predstavljale pozitivan korak i povećale nivo blagostanja i slobode izbora građana. Moglo bi se čak reći da su pozitivni efekti dobijeni integracijama okrnjeni velikom regulacijom i visokom državnom potrošnjom. U tom smislu nije na odmet podsjetiti na jedan broj naznačajnijih ekonomskih karakteristika Evropske unije.

Ekonomске slobode i poslovno okruženje

Ovdje se polazi od stava ili bolje rečeno pitanja ako 15 starijih zemalja članica Evropske unije ugrožava usporavanje stopa rasta to uzrokuje stagnaciju, da se prioritarno moraju otkloniti uzroci koji su do toga doveli. To znači da je uslovno potrebno poboljšati poslovno okruženje, što će rezultirati pozitivnim odnosom ekonomskih sloboda. Drastičan primjer za to su Irska, Velika Britanija i druge zemlje EU koje su pribjele takvim radikalnim reformama i ubrzo oživjele svoje stagnantne privrede. Primjera radi, Irska je nakon tržišnih reformi uspjela da postigne visoke jednocifrene, a u odgovarajućim godinama i dvocifrene stope rasta, zahvaljujući čemu je za petnaestak godina od druge najsiromašnije zemlje u Evropi postala druga najbogatija zemlja među 15 zemalja članica EU.

Svakako da je od presudnog značaja za uspješan ekonomski razvoj jedne zemlje nivo ekonomskih sloboda. Prema postojećim istraživanjima 27 zemalja članica EU mogu se podijeliti na manji dio koji ima visok nivo ekonomskih sloboda i veći broj sa umjerenim nivoom. U manju grupu spada desetak zemalja u svijetu sa najvišim nivoom ekonomskih sloboda, zajedno sa Singapurom, Hong Kongom, Novim Zelandom, SAD i Islandom, dok 12 novih zemalja članica u prosjeku još uvijek ima niži nivo ekonomskih sloboda u odnosu na prethodnih 15 članica EU.

Srećna okolnost za nove članice, posebno za tranzicione zemlje regiona Jugoistočne Evrope, jeste to da su ekonomske slobode iz godine u godinu bile u porastu. Dinamično poboljšanje nivoa ekonomskih sloboda imalo je pozitivan odražaj na povećanje broja investitora posebno na novih 12 članica EU. Međutim, ukoliko (uslovno rečeno) kompariramo zemlje Evropske unije sa Japanom, kada su u pitanju ekonomske slobode, Japan se već petnaestak godina nalazi između privredne stagnacije i jedva primjetnih

stopa rasta, što znači da je EU po ovom pitanju superiorna u odnosu na Japan, ali da je EU odnosu na SAD približna kada su u pitanju ekonomske slobode.

Tabela 1: Kretanje ekonomskih sloboda u EU 27, SAD i Japanu od 1996. do 2008 godine

R	Zemlja	2008	2007	2006	2005	2004	2003	2002	2000	1998	1996
3	Irska	8,24	8,26	8,21	8,25	8,12	8,12	8,12	8,00	7,75	7,12
10	V.Britanija	7,95	8,00	8,06	8,12	8,00	7,75	7,87	7,87	7,87	7,87
11	Danska	7,92	7,70	7,54	8,12	8,00	8,25	8,00	6,75	7,25	7,12
12	Estonija	7,78	7,80	7,49	8,37	8,12	8,25	8,12	7,00	6,37	6,37
13	Holandsija	7,68	7,49	7,48	7,62	7,37	7,50	7,37	7,37	7,37	7,75
15	Luksemburg	7,52	7,53	7,71	8,37	8,25	8,25	7,75	7,87	7,62	7,50
16	Finska	7,48	7,42	7,33	7,75	7,62	7,87	7,75	7,37	7,25	6,62
20	Belgija	7,15	7,24	7,15	7,12	7,00	7,25	7,25	7,12	7,37	7,37
22	Kipar	7,13	7,17	7,18	7,12	7,62	7,25	7,12	5,75	5,87	5,87
23	Njemačka	7,12	7,15	7,14	7,50	7,37	7,37	7,50	6,87	6,62	6,87
26	Litvanija	7,08	7,15	7,18	7,00	7,00	7,00	6,62	5,37	5,00	3,75
27	Švedska	7,04	6,90	7,06	7,75	7,75	7,70	7,70	7,12	6,82	6,12
30	Austrija	7,00	7,01	6,97	7,25	7,25	7,25	7,25	7,50	7,25	7,37
31	Spanija	6,97	6,99	6,89	6,62	6,75	6,75	6,50	6,25	6,50	5,62
35	Slovačka	6,87	6,84	6,87	6,37	6,37	5,75	5,62	4,50	4,25	4,50
37	Češka	6,85	6,78	6,68	6,62	6,50	6,62	6,75	7,00	6,37	6,62
38	Letonija	6,83	6,83	6,72	6,75	6,62	6,75	6,25	5,75	5,37	4,37
43	Mađarska	6,72	6,44	6,47	6,50	6,00	6,12	6,87	6,37	5,12	5,00
47	Malta	6,60	6,61	6,73	6,62	6,25	5,62	5,50	4,75	4,62	4,37
48	Francuska	6,54	6,28	6,19	5,87	5,87	5,62	6,25	6,37	6,62	6,75
53	Portugal	6,43	6,45	6,34	6,37	6,50	6,50	6,75	6,62	6,50	6,00
59	Bugarska	6,29	6,20	6,34	6,16	5,92	5,70	5,71	4,73	4,57	4,86
64	Italija	6,25	6,27	6,19	6,75	6,87	6,75	7,00	6,87	6,50	6,12
68	Rumunija	6,15	6,12	5,82	5,19	5,00	5,06	4,87	5,21	5,44	4,62
75	Slovenija	6,06	6,02	6,24	5,87	5,62	5,37	4,37	4,50	4,62	3,12
80	Grčka	6,01	5,83	5,97	5,50	5,50	5,50	5,37	5,75	5,25	5,12
83	Poljska	5,95	5,74	5,86	6,12	5,50	5,37	6,00	5,37	5,25	4,37
	EU 15	7,15	7,10	7,07	7,26	7,22	7,23	7,23	7,06	6,97	6,75
	12 novih	6,69	6,64	6,63	6,73	6,56	6,41	6,32	5,64	5,28	4,83
	EU 27	6,95	6,88	6,88	7,05	6,96	6,90	6,87	6,49	6,29	5,98
5	SAD	8,06	8,09	8,11	7,87	7,87	7,87	7,87	7,87	7,75	7,62
17	Japan	7,25	7,22	7,28	6,37	6,12	6,62	7,37	7,25	7,12	7,12

Izvor: The 2008 index of economic freedom, www.hertiage.org

Uz poseban naglasak da su indeksni poeni Heridž fondacije preračunati sa inverzne skale od 5-1 na skalu 0-10. Tako da oznaka 0 znači da nema ekonomskih sloboda, dok oznaka 10 da su slobode potpune. Slovo R je oznaka pozicije na rang listi zemalja svijeta.

Na kraju umjesto zaključka možemo izvući ne baš preciznu konstataciju, a to je da Japan i SAD kao ekonomski konurenti imaju različit nivo ekonomskih sloboda. Zatim da stanje po ovom pitanju u jednom broju većih zemalja stagnira, dok su Indija, Kina i Rusija u lošem položaju, te prema zvaničnim istraživanjima koja su provedena u 160 zemalja svijeta zauzimaju pozicije iza 110-tog mjesta.

Ekonomski rast

U pristupu analizi kretanja dinamike ekonomskog rasta temeljne odrednice predstavljaju statistički podaci koji su prezentovani u narednoj tabeli. Uočićemo da je većina zemalja članica Evropske unije – njih 27, privredno stagnirala u periodu 2002-

2011. godine. Čak su neke zemlje koje su prethodno imale više stope rasta kao što su Finska, Irska, Italija, Luksemburg, Španija i dr. u međuvremenu zabilježile priličan pad dinamike privrednog rasta. Zatim, da su više stope rasta među članicama poslednjih godina imale samo Finska, Grčka i Irska. Primjera radi u slučajevima kada je dugoročna stopa rasta dotične zemlje oko 2% toj zemlji potrebno je oko 35 godina kako bi udvostručila svoj dohodak po stanovniku u realnim terminima, ali pod pretpostavkom da se ne dese promjene broja stanovnika te zemlje. Zatim, ako je riječ o stopi rasta od 5% konkretnoj zemlji potrebno je 14 godina, dok sa 7%, samo desetak godina da se dohodak udvostruči.

Tabela 2: Visina društvenog bruto proizvoda u % za period od 2002 do 2011. godine

	2002	2003	2004	2005	2006	2007	2008	2009	2010	2011	Average 2002-11
EU-27	1.3	1.5	2.5	2.1	3.3	3.2	0.3	-4.3	2.0	1.6	1.4
Euro area	0.9	0.7	2.2	1.7	3.3	3.0	0.4	-4.4	2.0	1.5	1.1
Belgium	1.4	0.8	3.3	1.8	2.7	2.9	1.0	-2.8	2.4	1.8	1.5
Bulgaria	4.7	5.5	6.8	6.4	6.5	6.5	6.2	-5.5	0.4	1.7	3.9
Czech Republic	2.2	3.8	4.7	6.8	7.0	5.7	3.1	-4.7	2.7	1.7	3.3
Denmark	0.5	0.4	2.3	2.5	3.4	1.6	-0.8	-5.8	1.3	0.8	0.6
Germany	0.0	-0.4	1.2	0.7	3.7	3.3	1.1	-5.1	4.2	3.0	1.2
Estonia	6.6	7.8	6.3	8.9	10.1	7.5	-3.7	-14.3	2.3	7.6	3.9
Ireland	5.9	4.2	4.5	5.3	5.3	5.2	-3.0	-7.0	-0.4	0.7	2.1
Greece (1)	3.4	5.9	4.4	2.3	5.5	3.0	-0.2	-3.3	-3.5	-6.9	1.1
Spain	2.7	3.1	3.3	3.6	4.1	3.5	0.9	-3.7	-0.1	0.7	1.8
France	0.9	0.9	2.5	1.8	2.5	2.3	-0.1	-3.2	1.7	1.7	1.1
Italy	0.5	-0.1	1.7	0.9	2.2	1.7	-1.2	-5.5	1.8	0.4	0.3
Cyprus	2.1	1.9	4.2	3.9	4.1	5.1	3.6	-1.9	1.1	0.5	2.5
Latvia (2)	7.2	7.6	8.9	10.1	11.2	9.6	-3.3	-17.7	-0.3	5.5	3.9
Lithuania	6.8	10.3	7.4	7.8	7.8	9.8	2.9	-14.8	1.4	5.9	4.5
Luxembourg	4.1	1.6	4.4	5.4	5.0	6.6	0.8	-5.3	2.7	1.6	2.7
Hungary	4.5	3.9	4.8	4.0	3.9	0.1	0.9	-8.8	1.3	1.7	1.8
Malta	2.8	0.1	-0.5	3.7	3.1	4.5	4.1	-2.6	2.5	2.1	2.0
Netherlands	0.1	0.3	2.2	2.1	3.4	3.9	1.8	-3.7	1.6	1.0	1.3
Austria	1.7	0.9	2.6	2.4	3.7	3.7	1.4	-3.8	2.1	2.7	1.7
Poland	1.4	3.9	5.3	3.6	6.2	6.8	5.1	1.6	3.9	4.3	4.2
Portugal	0.8	-0.9	1.6	0.8	1.5	2.4	0.0	-2.9	1.4	-1.7	0.3
Romania	5.1	5.2	8.5	4.2	7.9	6.3	7.4	-6.6	-1.7	2.5	3.9
Slovenia	3.8	2.9	4.4	4.0	5.9	6.9	3.8	-8.0	1.4	-0.2	2.5
Slovakia	4.6	4.8	5.1	6.7	8.4	10.5	5.8	-4.9	4.2	3.4	4.8
Finland	1.8	2.0	4.1	2.9	4.4	5.3	0.3	-8.5	3.3	2.7	1.8
Sweden	2.5	2.3	4.2	3.2	4.3	3.3	-0.6	-5.0	6.2	3.9	2.4
United Kingdom	2.4	3.8	2.9	2.8	2.6	3.6	-1.0	-4.0	1.8	0.8	1.6
Iceland	0.1	2.4	7.8	7.2	4.7	6.0	1.3	-6.8	-4.0	3.1	2.2
Norway	1.5	1.0	4.0	2.6	2.5	2.7	0.0	-1.7	0.7	1.5	1.5
Switzerland	0.2	0.0	2.4	2.7	3.8	3.9	2.2	-1.9	3.0	2.1	1.8
Montenegro	1.9	2.5	4.4	4.2	8.6	10.7	6.9	-5.7	2.5	3.2	3.9
Croatia	4.9	5.4	4.1	4.3	4.9	5.1	2.1	-7.0	-1.4	0.0	2.2
FYR of Macedonia	0.9	2.8	4.6	4.4	5.0	6.2	5.0	-0.9	2.9	3.0	3.4
Turkey	6.2	5.3	9.4	8.4	6.9	4.7	0.7	-4.8	9.0	8.5	5.4
Japan	0.3	1.7	2.4	1.3	1.7	2.2	-1.0	-5.5	4.5	-0.8	0.7
United States	1.8	2.5	3.5	3.1	2.7	1.9	-0.3	-3.1	2.4	1.8	1.6

(1) 2005, break in series.

(2) Annual breaks in series.

Source: Eurostat (online data codes: nama_gdp_k or tsieb020)

Sagledavajući ekonomske, odnosno statističke pokazatelje, lako uočavamo specifičnosti i dinamiku ekonomskog razvoja za posmatrani period između starih i novih zemalja članica obzirom na njihove karakteristike, po pitanju najrazvijenih na jednoj i manje ekonomski razvijenih zemalja na drugoj strani. U sklopu ove tabele prezentovani su podaci za jedan broj zemalja koje nisu članice EU. Međutim, prema postojećim analizama ako bi nove članice zadržale višegodišnje stope rasta iznad 6%, i u slučaju da bi stope rasta starih članica rasle po prosječnoj stopi ispod 2%, nove članice bi već za manje od 30 godina došle u gornji rang ljestvice razvoja zemalja u odnosu na ukupan broj zemalja članica.

U skoro svim posmatranim godinama nove članice kao cjelina imaju više stope

rasta u odnosu na stare članice. S tim u vezi lako je uočiti da u jednom broju narazvijenijih ekonomija članica EU postoji različita dinamika rasta, nakon ulaska u članstvo EU, obzirom na izraženi heterogeni ekonomski razvoj.

Ulaganja

Način i metod u kom smjeru i kojoj dinamici će se kretati neka privreda zemalja članica Evropske unije višestruko je uslovljeno ulaganjima. Uz činjenicu da ulaganja mogu biti domaća i strana i napomenu da su domaća ulaganja veća od stranih, ali da inostrana imaju višestruki značaj. Ona pokazuju koliko je neka zemlja kao poslovno okruženje pogodna. Strana ulaganja kao poboljšavaju povezanost privrede neke zemlje sa međunarodnim privrednim tokovima. Podaci o direktnim stranim ulaganjima dati su u tabeli koja slijedi.

BDP se sastoji od privatne i državne potrošnje, plus ulaganja, plus izvoz, minus uvoz. Inicijalne odnosno stare članice obično imaju nivo ulaganja ispod 20%, a nove iznad 20% sa izuzetkom Kipra i Malte, dok Estonija i Letonija ima nivo daleko najviši u Uniji.

Tabela 3: Društveni bruto proizvod (BDP) posmatran kroz prizmu ulaganja (EU27=100%)

	Total investment			Public investment			Private sector investment		
	2001	2006	2011	2001	2006	2011	2001	2006	2011
EU-27	20.2	20.6	18.5	2.4	2.5	2.5	17.8	18.2	16.1
Euro area	20.9	21.3	19.2	2.5	2.5	2.3	18.5	18.9	17.0
Belgium	20.9	20.9	20.7	1.7	1.6	1.7	19.1	19.3	19.1
Bulgaria	18.3	27.6	20.9	3.4	4.0	3.4	14.9	23.6	18.1
Czech Republic	28.4	25.7	23.9	3.0	4.5	3.6	23.9	19.3	17.2
Denmark	19.8	21.7	17.2	1.9	1.9	2.2	17.9	19.7	14.0
Germany	20.1	18.1	18.1	1.8	1.5	1.6	18.3	16.8	17.0
Estonia	26.4	38.0	21.7	4.1	4.7	4.2	22.3	31.3	17.4
Ireland	22.4	27.1	10.1	4.2	3.8	2.5	18.1	23.2	7.1
Greece	21.6	22.6	15.1	3.6	3.4	1.6	18.1	17.8	11.3
Spain	26.0	30.6	21.1	3.3	3.7	2.9	22.7	26.8	18.8
France	18.9	20.0	20.1	3.0	3.2	3.1	16.5	17.6	17.7
Italy	20.5	21.4	19.6	2.4	2.4	2.0	17.8	18.6	17.3
Cyprus	16.9	20.8	16.3	2.9	3.0	3.5	13.9	17.6	12.0
Latvia (1)	25.3	32.9	21.3	1.1	4.6	4.2	24.0	28.1	16.2
Lithuania	20.3	25.3	17.8	2.2	4.2	4.4	17.8	20.9	12.8
Luxembourg	22.6	19.2	19.0	4.3	3.6	3.8	18.3	15.6	13.8
Hungary	23.6	21.7	17.9	3.7	4.5	3.0	19.5	17.4	15.4
Malta	20.1	22.0	14.8	3.4	4.0	2.5	16.6	18.1	11.3
Netherlands	21.1	19.7	17.7	3.3	3.3	3.4	17.9	16.4	14.8
Austria	23.5	21.3	21.4	1.2	1.1	1.0	21.8	19.9	20.3
Poland	20.7	19.7	20.3	3.4	3.9	5.7	17.3	15.7	14.1
Portugal	27.0	22.3	18.1	4.4	2.8	2.6	22.6	19.5	14.7
Romania	20.5	25.6	24.6	2.7	5.1	5.2	17.8	20.5	17.7
Slovenia	25.0	26.5	18.5	3.2	3.7	3.8	21.1	22.9	16.6
Slovakia	26.5	26.5	23.1	3.1	2.2	2.3	26.4	24.8	18.2
Finland	20.2	20.0	19.6	2.5	2.3	2.5	17.7	17.7	16.6
Sweden	17.9	18.7	18.4	2.9	3.0	3.4	15.0	15.7	14.5
United Kingdom	16.8	17.0	14.2	1.5	1.8	2.2	15.3	15.2	12.0
Iceland	21.5	34.5	14.0	4.5	3.9	1.8	17.1	30.1	12.4
Norway	18.1	19.9	20.2	2.7	2.9	3.2	15.5	16.6	16.9
Switzerland	22.3	21.5	20.4	2.5	2.1	2.3	18.8	18.4	17.5
Croatia	19.5	26.0	18.8	:	:	:	:	:	:
FYR of Macedonia	14.8	17.6	19.9	:	:	:	:	:	:
Turkey	15.9	22.3	21.8	:	:	:	15.9	:	:
Japan	24.3	22.7	20.7	:	:	:	:	:	:
United States	19.7	20.1	15.2	:	:	:	:	:	:

(1) Total and private sector investment, annual breaks in series.
Source: Eurostat (online data codes: nama_gdp_c, tsdec210 and tec00022)

Međutim kada je riječ o faktorima ulaganja i njihovog međusobnog odnosa, postoje tri osnova faktora ulaganja, to su: Prvi je njihova visina, drugi je efikasnost,

a treći odnos privatnih i državnih ulaganja. Evropska unija koa cjelina ima relativno nizak nivo ulaganja, no kada je riječ o efikasnosti ulaganja skoro da je nemoguće ovo pitanje razmatrati bez posebnih pokazatelja, dok na drugoj strani efikasnost ne mora biti srazmjerna visini ulaganja. Moguće je da nivou ulaganja bude manji, ali da ona budu efikasnija, kao i obrnuto, ili drugačije kombinacije te dvije stvari, ali kada je riječ o porijeklu ulaganja privatna su efikasnija od državnih. Ogromna većina ulaganja u Evropskoj uniji privatna su a u 2006. godini iznosila su 88%. Mada na drugoj strani ako postmatramo državna ulaganja ona su još uvijek visoka i ukazuju na činjenicu da za privatizaciju u EU još ima mjesta.

Tržište rada

Kada je riječ o Evropskom tržištu rada, u ovom sektoru preovlađuju restriktivni zakoni o radu. To rezultira da su skuplji radni sati u poređenju sa drugim zemljama sličnog nivoa ekonomske razvijenosti, ali i činjenicu da je niža stopa zaposlenosti u Evropskoj uniji u poređenju sa SAD. Međutim to ne znači da su ljudi u EU ljenji od Amerikanaca, već da racionalno odgovaraju u odnosu na uslove rada i druge zakonomjernosti. Naime, troškovi rada po radnom satu –što je prezentirano u narednoj tabeli – ukazuju da je prosjek za EU- odnosno 27 zemalja visok, ali i tu činjenicu da unutar zemalja članica, obzirom na nivo ekonomske razvijenosti postoje velike razlike od zemlje do zemlje, pa čak i u okviru granica jedne zemlje obzirom na odgovarajuće regione.

Tabela 4: Stope zaposlenosti

	2001	2002	2003	2004	2005	2006	2007	2008	2009	2010	2011
EU-27	62.6	62.4	62.6	63.0	63.4	64.4	65.3	65.8	64.5	64.1	64.3
Euro area	62.1	62.3	62.6	63.1	63.6	64.6	65.5	65.9	64.5	64.1	64.2
Belgium	59.9	59.9	59.6	60.3	61.1	61.0	62.0	62.4	61.6	62.0	61.9
Bulgaria	49.7	50.6	52.5	54.2	55.8	58.6	61.7	64.0	62.6	59.7	58.5
Czech Republic	65.0	65.4	64.7	64.2	64.8	65.3	66.1	66.6	65.4	65.0	65.7
Denmark	76.2	75.9	75.1	75.7	75.9	77.4	77.0	77.9	75.3	73.3	73.1
Germany (1)	65.8	65.4	65.0	65.0	65.5	67.2	69.0	70.1	70.3	71.1	72.5
Estonia	61.0	62.0	62.9	63.0	64.4	66.1	69.4	69.8	63.5	61.0	65.1
Ireland	65.8	65.5	65.5	66.3	67.6	68.7	69.2	67.6	62.2	60.1	59.2
Greece	56.3	57.5	58.7	59.4	60.1	61.0	61.4	61.9	61.2	59.6	55.6
Spain (1)	57.8	58.5	59.8	61.1	63.3	64.8	65.8	64.3	59.8	58.6	57.7
France	62.8	63.0	63.9	63.7	63.7	63.8	64.3	64.8	64.0	63.8	63.8
Italy (2)	54.8	55.5	56.1	57.6	57.6	58.4	58.7	58.7	57.5	56.9	56.9
Cyprus	67.8	68.6	69.2	68.9	68.5	69.6	71.0	70.9	69.9	69.7	68.1
Latvia	58.6	60.4	61.8	62.3	63.3	66.3	68.3	68.6	60.9	59.3	61.8
Lithuania	57.5	59.9	61.1	61.2	62.6	63.6	64.9	64.3	60.1	57.8	60.7
Luxembourg	63.1	63.4	62.2	62.5	63.6	63.6	64.2	63.4	65.2	65.2	64.6
Hungary	56.2	56.2	57.0	56.8	56.9	57.3	57.3	56.7	55.4	55.4	55.8
Malta	54.3	54.4	54.2	54.0	53.9	53.6	54.6	55.3	55.0	56.1	57.6
Netherlands (3)	74.1	74.4	73.6	73.1	73.2	74.3	76.0	77.2	77.0	74.7	74.9
Austria (2)	68.5	68.7	68.9	67.8	68.6	70.2	71.4	72.1	71.6	71.7	72.1
Poland	53.4	51.5	51.2	51.7	52.8	54.5	57.0	59.2	59.3	59.3	59.7
Portugal (4)	69.0	68.8	68.1	67.8	67.5	67.9	67.8	68.2	66.3	65.6	64.2
Romania (5)	62.4	57.6	57.6	57.7	57.6	58.8	58.8	59.0	58.6	58.8	58.5
Slovenia	63.8	63.4	62.6	65.3	66.0	66.6	67.8	68.6	67.5	66.2	64.4
Slovakia	56.8	56.8	57.7	57.0	57.7	59.4	60.7	62.3	60.2	58.8	59.5
Finland	68.1	68.1	67.7	67.6	68.4	69.3	70.3	71.1	68.7	68.1	69.0
Sweden (1)	74.0	73.6	72.9	72.1	72.5	73.1	74.2	74.3	72.2	72.7	74.1
United Kingdom	71.4	71.4	71.5	71.7	71.7	71.6	71.5	71.5	69.9	69.5	69.5
Iceland	..	..	83.3	82.3	83.8	84.6	85.1	83.6	78.3	78.2	78.5
Norway	77.2	76.8	75.5	75.1	74.8	75.4	76.8	76.0	76.4	75.3	75.3
Switzerland (3)	79.1	78.9	77.9	77.4	77.2	77.9	78.6	79.5	79.0	78.6	79.3
Croatia	..	53.4	53.4	54.7	55.0	55.6	57.1	57.6	56.6	54.0	52.4
FYR of Macedonia	..	..	..	..	..	39.6	40.7	41.9	43.3	43.5	43.9
Turkey	..	..	..	..	..	44.6	44.6	44.9	44.3	46.3	48.4
Japan	68.8	68.2	68.4	68.7	69.3	70.0	70.7	70.7	70.0	70.1	70.3
United States	73.1	71.9	71.2	71.2	71.5	72.0	71.8	70.9	67.6	66.7	66.6

(1) Break in series, 2005.

(2) Break in series, 2004.

(3) Break in series, 2010.

(4) Break in series, 2011.

(5) Break in series, 2002.

Source: Eurostat (online data code: ifsi_emp_a)

Očigledno je da određene zemlje sa najskupljim radom imaju i najviše stope zaposlenosti, dok one sa jeftinijim radom imaju najniže stope zaposlenosti iz razloga što

broj nezaposlenih vrši pritisak na cijenu rada tako da se ona zadržava na nižem nivou. Međutim, značajno je podsjetiti da je razlika u zaposlenosti između SAD i zemalja članica EU u određenom periodu bila skoro 13 procenata, a da je kasnije smanjena na nešto više od 7 procenata. Ovome je doprinjeo rast zaposlenosti u Evropi, a pad u SAD, a na smanjivanje razlike uticao je i brži rast populacije u SAD. Zatim činjenica je da je u Evropskoj uniji stopa zaposlenosti tada bila najviša u Holandiji, Velikoj Britaniji i Kipru, a najmanja u novim članicama iz Istočne Evrope, mada u novim zemljama članicama raste stopa zaposlenosti, u Češkoj, Litvaniji, Malti i Slovačkoj stagnira, dok u Poljskoj i Rumuniji opada, a to su zemlje sa najvećim tržištem rada među novim članicama. Kao što se vidi iz prethodnih podataka, prema kojima je stopa zaposlenosti 27 zemalja članica u periodu 2001-2011 godišnje je u prosjeku rasla za 1%, dok je u SAD zaposlenost opala za 1,5% procenata mada se broj zaposlenih u apsolutnom iznosu povećao.

Tabela 5: Stope nezaposlenosti

	2001	2002	2003	2004	2005	2006	2007	2008	2009	2010	2011
EU-27	8.6	8.9	9.1	9.3	9.0	8.3	7.2	7.1	9.0	9.7	9.7
Euro area	8.1	8.5	9.0	9.3	9.2	8.5	7.6	7.6	9.6	10.1	10.1
Belgium (1)	6.6	7.5	8.2	8.4	8.5	8.3	7.5	7.0	7.9	8.3	7.2
Bulgaria	19.5	18.2	13.7	12.1	10.1	9.0	6.9	5.6	6.8	10.3	11.3
Czech Republic	8.0	7.3	7.8	8.3	7.9	7.1	5.3	4.4	6.7	7.3	6.7
Denmark	4.5	4.6	5.4	5.5	4.8	3.9	3.8	3.4	6.0	7.5	7.6
Germany	7.9	8.7	9.8	10.5	11.3	10.3	8.7	7.5	7.8	7.1	5.9
Estonia	12.6	10.3	10.0	9.7	7.9	5.9	4.7	5.5	13.8	16.9	12.5
Ireland	3.9	4.5	4.6	4.5	4.4	4.5	4.6	6.3	11.9	13.7	14.4
Greece	10.7	10.3	9.7	10.5	9.9	8.9	8.3	7.7	9.5	12.6	17.7
Spain	10.5	11.4	11.4	10.9	9.2	8.5	8.3	11.3	18.0	20.1	21.7
France	8.2	8.3	8.9	9.3	9.3	9.2	8.4	7.8	9.5	9.7	9.6
Italy	9.0	8.5	8.4	8.0	7.7	6.8	6.1	6.7	7.8	8.4	8.4
Cyprus	4.0	3.6	4.2	4.7	5.5	4.7	4.1	3.8	5.5	6.4	7.9
Latvia	12.9	12.8	11.3	11.2	9.6	7.3	6.5	8.0	18.2	19.8	16.2
Lithuania	17.4	13.8	12.4	11.4	8.3	5.6	4.3	5.8	13.7	17.8	15.4
Luxembourg	1.9	2.6	3.8	5.0	4.6	4.6	4.2	4.9	5.1	4.6	4.9
Hungary	5.6	5.6	5.8	6.1	7.2	7.5	7.4	7.8	10.0	11.2	10.9
Malta	7.6	7.4	7.7	7.2	7.3	6.9	6.5	6.0	6.9	6.9	6.5
Netherlands	2.5	3.1	4.2	5.1	5.3	4.4	3.6	3.1	3.7	4.5	4.4
Austria	3.6	4.2	4.3	4.9	5.2	4.8	4.4	3.8	4.8	4.4	4.2
Poland	18.3	20.0	19.7	19.0	17.8	13.9	9.6	7.1	8.2	9.6	9.7
Portugal	4.6	5.7	7.1	7.5	8.6	8.6	8.9	8.5	10.6	12.0	12.9
Romania	6.6	7.5	6.8	8.0	7.2	7.3	6.4	5.8	6.9	7.3	7.4
Slovenia	6.2	6.3	6.7	6.3	6.5	6.0	4.9	4.4	5.9	7.3	8.2
Slovakia	19.5	18.8	17.7	18.4	16.4	13.5	11.2	9.6	12.1	14.5	13.6
Finland	9.1	9.1	9.0	8.8	8.4	7.7	6.9	6.4	8.2	8.4	7.8
Sweden	5.8	6.0	6.6	7.4	7.7	7.1	6.1	6.2	8.3	8.4	7.5
United Kingdom	5.0	5.1	5.0	4.7	4.8	5.4	5.3	5.6	7.6	7.8	8.0
Iceland	:	:	3.3	3.1	2.6	2.9	2.3	3.0	7.2	7.6	7.1
Norway (2)	3.4	3.7	4.2	4.3	4.5	3.4	2.5	2.5	3.2	3.6	3.3
Croatia	:	14.8	14.2	13.7	12.7	11.2	9.0	8.4	9.1	11.8	13.5
Turkey (3)	:	:	:	:	9.2	8.7	8.8	9.7	12.5	10.7	8.8
Japan (1)	5.0	5.4	5.3	4.7	4.4	4.1	3.9	4.0	5.1	5.1	4.6
United States	4.8	5.8	6.0	5.5	5.1	4.6	4.6	5.8	9.3	9.6	8.9

(1) Break in series, 2011.

(2) Break in series, 2006.

(3) Break in series, 2007.

Source: Eurostat (online data code: une_rt_a)

Ako izvršimo poređenje sa aspekta stope nezaposlenosti u Evropskoj uniji, skoro su duplo više u odnosu na stope u SAD i Japanu. Istina je da je privredni rast u Japanu nešto sporiji od odgovarajućeg u Evropskoj uniji, dok su SAD privredno dinamičnije sa aspekta stope rasta kako od Evropske unije, tako i Japana.

Tekući račun i bilans plaćanja

S obzirom mjesto, ulogi značaj naslovljenog pitanja posebno ćemo dati osvrt na tekući račun i na strana ulaganja. Ovo posebno i sa razlogom što se bilans plaćanja sastoji od bilansa tekućeg računa i kapitalnog i finasijskog računa i što se tekući račun dijeli na četiri sledeća međusobno povezana pitanja i to: na robu, usluge, dohodak i tekuće transfere.

Tabela 6: Bilans stanja tekućeg računa EU i ostatka svijeta za period 2001 do 2011. godine u %

	2001	2002	2003	2004	2005	2006	2007	2008	2009	2010	2011
EU-27	-93.8	-16.2	-30.8	-35.7	-83.5	-139.6	-125.9	-261.5	-90.3	-82.2	-66.6
Euro area	-27.2	46.1	20.7	60.8	10.8	-12.6	7.4	-143.5	-21.9	-6.8	-2.3
Belgium	8.8	12.0	9.4	9.3	6.0	5.9	5.4	-5.7	-5.3	5.0	-3.7
Bulgaria	-0.9	-0.4	-1.0	-1.3	-2.7	-4.6	-7.8	-8.2	-3.1	-0.4	0.4
Czech Republic	-3.7	-4.4	-5.0	-4.7	-1.0	-2.4	-5.7	-3.3	-3.4	-5.9	-4.5
Denmark	5.6	4.6	6.5	5.9	9.0	6.5	3.1	6.8	7.3	13.0	15.5
Germany	0.0	42.7	40.5	102.4	112.6	144.7	180.9	153.6	140.6	150.7	147.7
Estonia	-0.4	-0.8	-1.0	-1.1	-1.1	-2.1	-2.6	-1.6	0.5	0.5	0.5
Ireland	-0.8	-1.3	0.0	-0.9	-5.7	-6.3	-10.1	-10.2	-4.7	0.8	1.1
Greece	-10.6	-10.2	-11.3	-10.7	-14.7	-23.8	-32.6	-34.8	-25.8	-23.0	-21.1
Spain	-26.8	-23.8	-27.5	-44.2	-66.9	-88.3	-105.3	-104.7	-50.5	-47.4	-37.5
France	26.3	19.2	11.5	9.0	-8.3	-10.3	-18.9	-33.7	-25.1	-30.2	-38.9
Italy	3.4	-5.6	-10.4	-4.6	-12.6	-22.3	-19.9	-45.2	-30.1	-54.7	-50.3
Cyprus	-0.4	-0.4	-0.3	-0.6	-0.8	-1.0	-1.9	-2.7	-1.8	-1.7	-1.9
Latvia	-0.7	-0.7	-0.8	-1.4	-1.6	-3.6	-4.7	-3.0	1.6	0.5	-0.2
Lithuania	-0.6	-0.8	-1.1	-1.4	-1.5	-2.6	-4.1	-4.2	1.2	0.4	-0.5
Luxembourg	2.0	2.5	2.1	3.3	3.5	3.5	3.8	2.0	2.4	3.1	3.0
Hungary	-3.6	-4.9	-5.9	-6.8	-6.4	-6.6	-7.2	-7.7	-0.1	1.2	1.4
Malta	-0.2	0.1	-0.1	-0.3	-0.4	-0.5	-0.3	-0.3	-0.5	-0.4	-0.2
Netherlands	11.6	12.3	26.4	37.5	38.0	50.4	38.4	25.5	23.5	41.5	52.4
Austria	-1.8	5.9	3.8	5.2	5.3	7.3	9.6	13.8	7.5	8.6	5.9
Poland	-6.6	-5.9	-4.9	-10.8	-5.9	-10.4	-19.3	-23.8	-12.1	-16.5	-16.0
Portugal	-13.9	-11.6	-9.2	-12.4	-15.9	-17.2	-17.1	-21.7	-18.4	-17.2	-11.0
Romania	-2.5	-1.6	-3.1	-5.1	-6.9	-10.2	-16.8	-16.2	-4.9	-5.5	-6.0
Slovenia	0.0	0.3	-0.2	-0.7	-0.5	-0.8	-1.6	-2.3	-0.2	-0.2	0.0
Slovakia	-2.0	-2.1	-1.7	-2.7	-3.3	-3.5	-2.9	-4.0	-1.6	-1.6	0.0
Finland	11.6	12.1	7.0	9.4	5.3	6.9	7.7	4.9	3.1	2.6	-2.2
Sweden	12.7	12.5	19.5	19.1	20.2	26.8	31.2	29.4	20.5	24.0	27.2
United Kingdom	-34.0	-29.2	-25.7	-37.4	-47.7	-66.8	-51.6	-25.1	-23.1	-56.7	-33.5
Iceland	-0.4	0.1	-0.5	-1.1	-2.2	-3.2	-2.3	-2.8	-1.0	-0.8	-0.7
Norway	29.2	26.0	24.5	26.5	39.7	46.2	40.1	54.5	35.8	38.7	:
Croatia	-0.8	-2.0	-1.8	-1.4	-1.9	-2.6	-3.1	-4.1	-2.2	-0.4	-0.4
Turkey	4.3	-0.7	-6.6	-11.5	-17.8	-25.6	-27.9	-28.1	-9.6	-35.1	-55.4
Japan	97.8	120.0	120.3	138.5	133.3	136.5	154.9	107.0	105.0	153.7	85.6
United States	-443.3	-482.4	-459.4	-505.4	-602.2	-637.1	-519.7	-460.5	-269.2	-357.0	-339.8

(1) EU-27 vis-à-vis extra-EU-27; euro area vis-à-vis extra euro
 Source: Eurostat (online data codes: bop_q_eu, bop_q_euro and bop_q_c), ECB

Iz prethodnog proizilazi činjenica da tekući račun registruje vrijednost izvoza, uključujući kredite, i uvoza u kojem su uključeni dugovi. Tako da razlika između ove dvije vrijednosti jeste upravo bilans transakcija svake članice sa svim drugim zemljama i transakcije sa zemljama izvan Evropske unije. Bilans je rezlika između dvije pomenute vrijednosti.

Zaključak

Na kraju sumirajući prethodni tekst, polazimo od činjenice da je Evropska unija od 2007. godine postala najveća i najsnažnija ekonomija svijeta, ali da je do toga došla zahvaljujući i toj činjenici o geografskom širenju i padu vrijednosti dolara u odnosu na evro i druge valute, a ne sopstvenom bržem rastu dohotka, jer prosjek dohotka Evropske unije još uvijek zaostaje za oko 40% od prosjeka dohotka koje ostvaruju Sjedinjene američke države. Isto tako kada je riječ o međunarodnoj trgovini, Evropska unija je

najveća ekonomska sila, kao što je najveći davalac pomoći, ako se saberu pomoć koju EU izdvaja zajedno sa zemljama članicama. Međutim te brojke zasjenjuju neke strukturne pokazatelje značajne za vitalnost i održivi razvoj neke privrede. Privredni rezultati koje ostvaruje Evropska unija o cjeline više su loši, nego što su dobri. Ovo napominjemo iz razloga što su najveći problemi niske stope rasta produktivnosti i privredne aktivnosti, te visoka inflacija, visoki deficiti budžeta, kao i veliki javni dug, a posebno što je visoka stopa nezaposlenosti, povremeno skup evro koji usporava izvoz i time podstiče uvoz. Poseban je problem koji se uočava u toku istraživanja je da se usporava ekonomski razvoj usljed odliva naučnika i studenata koji migriraju u SAD.

Utemeljena je konstatacija da u Evropskoj uniji postoji značajna raznolikost odnosno heterogenost ekonomija zemalja članica. Ovo se posebno odnosi na jedan broj novih zemalja članica koje ako posmatramo generalno imaju niže dohotke, a to privredu Evropske unije čini vitalnijom jer obezbjeđuju više stope rasta čitave zajednice za 0,5-1 procenat. No i kada je riječ o jednom, istina, manjem broju starih zemalja članica ima više dobrih primjera ekonomske stabilnosti, kao što su Holandija ili Luksemburg. No uz naznaku da preovlađuju i dalje niske stope rasta, a u nekim slučajevima i stagnacija. Posebno je zabrinjavajuće to da poslednjih godina Francuska, Italija i Španija, najveće ekonomije Evropske unije više stagniraju nego što rastu.

Pored toga od uvođenja evra 1999. godine inflacija je viša od ciljane u skoro svim godinama. Mada je cilj Evropske centralne banke bio da se inflacija zadži na 1,6-1,9%, ona se najčešće kreće oko 2,2%, s tim što je i sredinom 2008. dostigla godišnji nivo od čak 4,2%. Uslijed snažnog inflatornog pritiska Evropska centralna banka je odlučila da zadrži više kamatne stope (5%), iako su rivalske valute oborile svoje eskontne stope. U nekoliko uzastopnih snižavanja te stope američke Federalne rezerve oborile su eskontnu stopu najprije na oko 2%, a krajem 2008. i na 0%. Funta je slijedila taj pravac kretanja, a jen je sve vrijeme posljednjih desetak godina imao nisku eskontnu stopu – obično oko 0,5%, što je Evropska centralna banka aprila 2013. godine smanjila kamatnu stopu na 0,5%. Glavni uzrok nastanka takvog stanja je finansijska kriza do koje je došlo sredinom 2008. i dovela je do poskupljenja novca, a da bi to poskupljenje u komercijalnom sektoru bilo što manje, centralne banke smanjuju referentne stope. Kada referentne stope dođu blizu 0%, mada u tako nastalim situacijama centralne banke gube najmoćnije sredstvo uticaja na cijenu novca i u tom slučaju samo do obnove povjerenja na komercijalnim tržištima zavisi kada će se neka privreda pokrenuti.

Ovo znači da visoka inflacija u Evropskoj uniji nije posljedica monetarne, već fiskalno vođene politike. Uz naznaku da Evropska centralna banka vodi relativno restriktivnu monetarnu politiku, ali u prisustvu labave fiskalne politike, posebno u najvećim privredama zemalja članica EU, a to dovodi do rasta inflacije većeg od poželjnog. Čak i ako se izbjegne recesija, neće moći da se izbjegne produženi period niske stope rasta.

Ovo posebno, što je činjenica da se budžetski deficiti godinama prenose na rast javnog duga, koji je posljednjih godina u evrozoni stalno oko maksimalno dozvoljene granice od 60%. To znači da finansijska nestabilnost i skup evro poskupljuju servisiranje javnog duga, a to dodatno podiže deficit i iziskuje smanjenje tekuće državne potrošnje za unutrašnje svrhe. To rezultira smanjenje manevarskog prostora na unutrašnjem političkom planu, a time ne povećava želju političkih elita za reformama koje su prijeko potrebne ogromnoj većini starih članica Evropske unije. Prema tome razvoj ekonomskih prilika u EU jasno pokazuje da je cijena visoke državne potrošnje enormno visoka koja ima dva neposredna razorna efekta – prvo, ekscesna državna potrošnja podriva monetarnu stabilnost, a drugo, ona dovodi i do pada stopa rasta i razvoja. To je rezultiralo što centralne banke moraju da vode politiku skupog novca, što se svakako negativno odražava na ukupnu ekonomsku aktivnost.

Opšte su poznate činjenice da u vrijeme globalizacije samo zemlje koje se na izvjestan način izoluju mogu biti van igre, tj. manje izložene uticaju konkurencije. Svakako da je to za njih pogubno, jer sa padom konkurencije njihove privrede su sve

manje efikasne i postižu sve slabije privredne rezultate. Ovakvim nastalim stanjem ekonomija Evropske unije je svakodnevno izložena konkurenciji iz čitavog svijeta. Čak i u slučajevima ako bi neke interesne grupe pa i političke snage htjele da je pretvore u tzv. ekonomsku tvrđavu i u tim slučajevima bilo bi teško izvodljivo. Ovo posebno, iz razloga što konkurencija vrši pozitivan pritisak na ekonomske subjekte u Evropskoj uniji, mada nije riječ o tome da li se njene firme dovoljno brzo prilagođavaju nastaloj situaciji.

To znači da se pozitivni privredni rezultati i visoke stope rasta mogu dugoročno ostvariti samo u slučaju poboljšanja poslovnog okruženja, i to uz visok nivo ekonomskih sloboda. Tako visok nivo moguće je postići i u Evropskoj uniji iako većina zemalja ima samo nešto viši od osrednjeg nivoa ostvarenih privrednih sloboda. Tim činom ultimativno se nameću, potrebne za brze i snažne reforme koje za cilj imaju oslobađanje vitalnih tržišnih instrumenata iz stega države i njene birokratije. U tom slučaju da Evropska unija krene putem sistematskog poboljšanja ekonomskih sloboda to bi rezultiralo ostvarenju viših stopa rasta i u tom slučaju vjerovatno ne bi ni bile potrebne formulacije poput one usvojene na Lisabonskom samitu o planovima za ekonomsko dostizanje odnosno i prestiž Sjedinjenih Američkih Država. To znači da je preduslov unapređenje ekonomskih sloboda.

Na kraju može se izvući, uslovno rečeno ne baš precizna konstantacija da je Evropska unija ekonomski džin, ali da temelji na kojima taj džin stoji nije u potpunosti čvrst i dovoljno stabilan. Da ekonomija postane stabilna, čvrsto, savremeno organizovana i prosperitetna, potrebne su radikalnije reforme, a reforme ekonomski i politički imaju visoku cijenu, te ih političke elite vješto izbjegavaju. Međutim, ne može se sa sigurnošću tvrditi da do reformi neće doći u jednom broju zemalja članica Evropske unije, bilo pod uticajem unutrašnjeg ili spoljnog faktora.

Literatura

1. Gros, D. and Thugesen, N. (1992). *European Monetary Integration: From the European Monetary System to European Monetary Union*, Longman, London.
2. Ibrahim Jusufrić (2012). *Menadžerska ekonomija*, Internacionalni univerzitet, Travnik.
3. Miroslav Prokopijević (2009). *Evropska unija*, Službeni glasnik Beograd.
4. Mladen Bodiroža (2012). *Međunarodna ekonomija*, četvrto izdanje, Internacionalni univerzitet Travnik.
5. Mladen Bodiroža (2008). *Evropska unija*, treće izdanje, Glas srpski.
6. Rajko Kasagić (2005). *Pravo Evropske unije*, Ekonomski fakultet Banjaluka,.
7. Strasser D. (1992). *The Finances of Europe*, I revised edition, EC, Luxembourg.

РАДИАЦИОННИЯТ ТЕРОРИЗЪМ МИТ ИЛИ РЕАЛНОСТ ЗА СИГУРНОСТТА НА РЕГИОНА

Никифор Стефанов¹, Томо Борисов²

RADIATION TERRORISM MYTH OR REALITY SECURITY OF THE REGION

Abstract

The radiation threat of terrorism and the possible results from a terrorist attacks with sources of ionic radiation are stating the actual questions, which answers insist guaranteed protection of the radioactive materials for stable decrease of the risk the terrorists to gain radioactive materials, which they can use for weapons of mass destruction.

Key words: radiation terrorism, sources of ionizing rays

От десетилетия радиоактивните източници намират масово приложение в целия свят за подобряване живота на хората, за диагностициране и лечение на различни видове заболявания, за наблюдение на вододайни зони и нефтени кладенци, за отстраняване на микроби от хранителни продукти посредством облъчване, за промишлени приложения, за енергийни източници за спътници и метеорологични станции, за гориво за атомни електроцентрали и изследователски ядрени реактори, и още много други. За съжаление обаче злонамереното използване на източниците на йонизиращо лъчение представляват сериозна заплаха за националната сигурност.

Според експертите, радиационният тероризъм³ е модерен технологичен тероризъм, който за постигане на целите си използва устройства и материали, които произвеждат йонизиращо лъчение. Като най-характерна черта на радиационния тероризъм бихме посочили големите мащаби на последствията и значителния брой на жертвите и пострадалите.

За да може дадена терористична групировка (Ал Кайда, ИДИЛ и др.) да се снабди с радиоактивен материал, то тя трябва или да го купи по „законен“/ „незаконен“ начин или да го открадне. Цената на радиоактивните източници на черния пазар е изключително висока и по тази причина най - вероятно терористите ще се насочват към придобиването на радиоактивни материали чрез кражбата. В такива случаи тактиката на терористите най-вероятно ще включва предварителен подбор на обект, в който има източник на йонизиращо лъчение и

1 Проф.д-р Никифор Стефанов е декан на Учебно-научен център „Национална сигурност и обществен ред“ във Висшето училище по сигурност и икономика- Пловдив, България, e-mail: n.stefanof@abv.bg

2 Проф.д-р Томо Борисов е зам.ректор на Висшето училище по сигурност и икономика- Пловдив, България, ; tomoborissov@gmail.com

3 Pacific Northwest National Laboratory, 2013

последващо нападение. Като най – подходящи обекти за кражба на радиоактивни източници могат да се посочат медицински заведения, търговски или промишлени предприятия, а терористите са тези, които имат намерението и капацитета да извършат кражбата на радиоактивните материали. Условно терористите можем да ги разделим на вътрешни, външни или съчетание на двете. С термина “вътрешен” нарушител може да се опише лицето, което притежава авторизиран достъп до съоръжение, транспортна операция или чувствителна информация, а с термина “външен” нарушителя, който няма конкретна връзка с целта.

Вътрешните нарушители могат да се възползват от достъпа, правомощията и знанията, които имат за съоръжението за да преодолеят специализираните елементи на физическа защита или други мерки като безопасност, контрол и отчетност на източниците на йонизиращи лъчения, оперативни мерки и процедури. Те са в състояние да приложат методи за преодоляване на системата за физическа защита, които не са достъпни за външни лица. Вътрешните нарушители имат по-голяма възможност да подберат най-уязвимата цел и най-удобния момент, за да извършат кражбата, освен това с лекота биха могли да проточат злонамереното действие във времето, така че да увеличат вероятността си за успех. Тези действия може да включват: посегателство върху аларменото оборудването за да се улесни последващ опит на кражба, или пък фалшифициране на отчетни документи, за да се реализират повтарящи се кражби на малки количества ядрен материал.

Външните нарушители, които работят в съучастие с вътрешни нарушители са източник на особено безпокойство, защото знанията на вътрешно лице в комбинация с ресурсите или уменията на външни лица може да се окажат особено трудно за преодоляване предизвикателство.

Анализът и оценката на тактиката на терористите за прилагане на радиационен тероризъм показва, че за постигане на целите си те най-вероятно ще използват устройства за разпръскване на радиация и такива за радиационно облъчване.

Устройството за разпръскване на радиация (УРР) е устройство различно от ядрения боеприпас и е разработено специално да разпръсне радиоактивен материал, който да причини унищожение, щети или увреждания от радиацията. Един от видовете УРР е известен като RDD – „мръсна бомба”. Ако една “мръсна бомба” се взриви в голям град, последствията могат да бъдат катастрофални.

Устройство за радиационно облъчване (УРО) е просто устройство за радиоактивно облъчване. То се характеризира с разпространение на радиоактивни материали без взрив от закрити източници на радиоактивно излъчване в околната среда и има за цел да причини поражения.

Ние считаме, че Устройството за разпръскване на радиация и Устройство за радиационно облъчване са привлекателни за терористите, защото материалите, необходими за изработването на устройствата се намират широко приложение и се използват в стотици медицински, промишлени и академични приложения, което ги прави сравнително лесни за присвояване. Технологиите, в които са вложени източниците не са особено сложни и е лесно могат да бъдат преодоляни. В много случаи сигурността е минимална, което превръща източниците в лесна мишена.

В Република България към 31.12.201 г. по данни на Агенцията за ядрено регулиране (АЯР)⁴, която поддържа Национален регистър на източниците на йонизиращи лъчения в Република България (НРИЙЛ), са регистрирани общо 2854 закрити радиоактивни източници от категория от 1 до 5, използвани в гама-облъчватели, гамадефектоскопи, уреди за технологичен контрол или за други цели (без ПИД).

Към категория 1 спадат високоактивни закрити източници, вградени в гама-облъчватели. В страната се използват общо 16 гама-облъчвателни съоръжения: 10 за медицински цели (един за облъчване на кръвна плазма и 9 за телегаматерапия)

---

⁴ Годишен доклад на АЯР 2015г.

и 6 за стопански и научни цели, от които 3 се използват по предназначение и 3 са в режим на съхраняване. Общият брой на заредените в тях ИЙЛ е 174.

Към категория 2 спадат високоактивни закрити източници, използвани за гама-дефектоскопия, за брахитерапия и за калибриране. Общият брой на гама-дефектоскопите в страната е 221, от които 124 са в режим на използване и се зареждат периодически. Останалите 97 се съхраняват по места във фабричните си уранови контейнери. В страната се използват 4 уредби за високодозова брахитерапия и 10 бр. калибровъчни съоръжения с високоактивни източници.

Към категории 3 и 4 спадат закрити източници, използвани в уреди за технологичен контрол (УТК) – нивомери, дебеломери, плътномери, неутронни влагомери и др. Общият брой на регистрираните закрити източници, вградени в уредите за технологичен контрол, е 394 като броят на уредите е 348.

Към категория 5 спадат радиоактивни източници, вградени в уреди за рентгено-флуоресцентни анализатори (РФА), газхроматографи или в пожароизвестителните датчици; калибровъчни източници и други източници с много ниска активност, използвани за контролни цели. В АЯР се водят на отчет и всички обекти, които използват и съхраняват открити радиоактивни източници, имащи приложение в науката, в промишлеността и най-вече в медицината за нуклеарна диагностика, за метаболитна лъчева терапия и за медикобиологични изследвания. Регистрирани са общо 67 обекта с открити радиоактивни източници, разпределени, както следва: 2 бр. лаборатории (обекта) за работи от 1 клас;• 39 бр. лаборатории (обекта) за работи от 2 клас ;• 19 бр. лаборатории (обекта) за работи от 3 клас;• 7 обекта за съхраняване на открити ИЙЛ. •

Към 31.12.2015 г. в АЯР се водят на отчет общо 2738 генератори на йонизиращи лъчения, като 254 от тях се използват за промишлени и контролни цели. Медицинските рентгенови апарати за диагностика и терапия са общо 2484 и са разпределени по предназначение, както следва:

- апарати за графия/скопия – 1527;
- компютър-томографи – 289;
- комбинирани скенери в нуклеарната медицина (PET-CT и SPECT-CT) – 10;
- мамографи – 242;
- ангиографи – 82;
- флуорографи – 2;
- остеоденситометри – 59;
- дентални рентгенови апарати (уредби за панорамни снимки и 3D изображения) – 245;
- терапевтични рентгенови апарати – 28.

През 2015 г. общият брой на въведените в експлоатация обекти с ускорители на заредени частици в страната достигна 36: за медицински цели (лъчетерапия) - 24 линейни ускорителя (10 в гр. София 1 бр. за интраоперативно• лъчелечение), по три в гр. Пловдив и гр. Варна, два в гр. Шумен и по един в градовете Бургас, Русе, Стара Загора, Панагюрище, Велико Търново и Враца); за получаване на радиофармацевтици (флуор-18) – 2 циклотрона (в град София и един в град• Варна); за проверка на товари в гранични контролно-пропускателни пунктове – 10 ускорители (6 мобилни• линейни и 4 циклични). Към 31.12.2015 г. в АЯР са регистрирани 714 закрити източници от категория 5, 4332 пожароизвестителни йонизационни датчици и 1248 рентгенови апарати, които са освободени от разрешителен режим. Разпределението на рентгеновите апарати по предназначение е, както следва:

- рентгенови апарати за медицински цели – 894;
- рентгенови апарати за контрол на багаж и колетни пратки – 278;
- други рентгенови апарати за научни и промишлени цели (РСА, РФА, за химичен анализ и др.) – 70.

През 2015 г. СП „ПХРАО – Нови хан” е приело за дълговременно

съхраняване общо 416 опаковки (119 опаковки - Cs-137, 47 опаковки - Co-60, 36 опаковки Sr-90, 23 опаковки Am-241 и 191 други опаковки), предадени по законовия ред от съответните лицензианти. Сумарният брой на радиоактивните източници в тези опаковки е 1428. Освен това в СП „ПХРАО - Нови хан” са предадени 1114 пожароизвестителни датчици, с вградени 1659 източника Am-241 или Pu-239.⁵

В момента данните с които разполагаме, са достатъчно основание за твърдението, че през 20 век са регистрирани и анализирани пет радиологични терористични атаки.⁶ Без да има претенции за изчерпателност, ще посочим и оценим два инцидента с източници на йонизиращо лъчение за които знаем.

Първият инцидент е от ноември 1995 г.⁷. Шамил Басаев, лидер на чеченските бунтовници насочва руски телевизионен екип към Измайловския парк в Москва, където те откриват Устройство за разпръскване на радиация, контейнер обвит с взривни материали и съдържащ малко количество Цезий ^{137}Cs .

Вторият инцидент е от септември 1987 г.⁹ Събирачи на скрап попадат в изоставена клиника в град Гояния, Бразилия (население приблизително 1 млн. души) и изваждат източник Цезий ^{137}Cs с висока активност от защитния корпус в уреда за облъчване. Те отнасят източника в депо за вторични суровини и го продават за скрап. Работниците отварят защитния кожух и нарязват 20-грамова капсула с Цезий ^{137}Cs на парчета. След това започват да разнасят ценния на вид материал за скрап из целия град, по приятели и роднини. Резултатите са унищожителни и то не само като човешки жертви, но и като финансови, икономически и социални последици.

Оценката на последиците от инцидента в Гояния¹⁰ показва:

- повече от 112 000 души (10% от населението) са поставени под наблюдение на специално място - спортното игрище. Мобилизирани са множество институции и многоброен персонал за реагиране. Осигурени са специалисти по радиация, които да подпомагат дейността на спешните служби, които обикновено не работят с радиация;

- 271 души са заразени от тях 20 души – хоспитализирани, а четирима умират в рамките на първия месец;

- 159 къщи са поставени под наблюдение, за 101 е установено, че са замърсени с радиация, в резултат на което 200 души са евакуирани от домовете им, 42 къщи са деконтаминирани, а шест са разрушени;

- деконтаминиране е проведено в 58 обществени места, в това число тротоари, площи, магазини и барове. Замърсяване е открито и по различни превозни средства: общо 64 на брой;

- за деконтаминацията са използвани 730 души. За всички тези хора са взети специални предпазни мерки.

Управлението на отпадъците се оказало сериозно предизвикателство. Поради натрупването на огромно количество радиоактивни отпадъци (3 500 кубически метра), произведени само от една малка капсула с Цезий, се е наложило да бъде определено специално място и да бъде изградено хранилище. Всичко това е трябвало да се осъществи в изключително кратки срокове, защото е нямало къде другаде да се съхранява огромното количество отпадъци. Разходите за почистване и възстановяване достигат почти 35 милиона щатски долара (еквивалента на 600 млн. по днешни цени).

Туристическата дейност в града и щата е сведена буквално до нула, търговията с добитък, зърнени култури и други земеделски продукти, както и с

5 Годишен доклад на АЯР 2015г.

6 Faludi G.R., Biological warfare, bioterrorism, biodefence, Conference preparedness against bioterrorism and re-emerging infectious diseases, WARSAW, january 15-18; 2003

7 Pacific Northwest National Laboratory, 2013

8 Изотопът ^{137}Cs е източник на гамакванти и се използва в медицината

9 Pacific Northwest National Laboratory, 2013

10 Медународна агенция за атомна енергия, Аварията в Гояния, Виена, 1999

тъкани и памучни изделия, които представляват основните промишлени продукти на областта спада с една трета през периода непосредствено след инцидента. Брутният вътрешен продукт на областта намалял с 20%. Необходими са били 10 години, за да може градът отново да достигне нивата на икономическо развитие от преди инцидента.

Проведения сравнителен анализ на последствията от инцидента в Гояния ни дават основанийето да посочим възможните последствия от терористична атака с Устройство за радиационно облъчване или Устройство за радиационно разпръскване : остра форма на лъчева болест или смърт; замърсяване на големи територии; загуба на определени функции на областта; икономически срив; социални проблеми; психологически ефект; негативна реклама; загуба на работа, стопански функции, банкрути и продажба на трети страни. Посочените последствия са в рамките на достоверното и адекватно очертаване на съвременните заплахи от радиационен тероризъм.

През последните години голяма част от експертите по противодействие на тероризма задавайки си въпроса Кога, а не дали ? терористите ще решат да постигат целите си, чрез формите на радиационен тероризъм, посочват необходимостта от разработването на механизми за противодействие на радиационния тероризъм, за гарантиране защита на източниците на йонизиращо лъчение и за устойчиво снижаване на риска. Заплахата от ядрен тероризъм е реална, и глобалната система за ядрена сигурност трябва да бъде засилена , за да се противопостави на заплахата.

„ДАЕШ“ НА БАЛКАНИТЕ ПОЛИТИЧЕСКО, ПРАВНО И ОБРАЗОВАТЕЛНО ПРЕДИЗВИКАТЕЛСТВО

Богдана Тодорова¹

Рад

DAESH, която бе създадена на 29.06.2014, днес е сочена като най-голямата политическа и военна заплаха за Европа. Един изкуствено създаден Франкенщайн, който е сериозна заплаха и за сигурността на Балканите. Една от целите ѝ - отваряне на втора проблемна зона – Балканите, на чиято територия са останали и действат около 5000 твърди радикални ислямисти от войната на територията на бивша Югославия (Босна и Херцеговина, Косово и Македония), както и голям брой уахабити, които атакуваха Балканите през 1990 г. а днес са сериозна заплаха. Освен фактор за дестабилизация на Близкия изток и Балканите, ДАЕШ е в състояние на дисперсия, което противоречи на корпоративните интереси на Запада. Джихадистката групировка “Ислямска държава в Ирак и Леванта” [DAESH – арабски ахроним] обяви сливане на контролираните от нея територии – 1/3 от Ирак и голяма част от Сирия и създаването на ислямски халифат, в рамките на който ще действат законите на шериата. Срещу тях бе издадена фатва от аятолах al-Sistani (за борба срещу военните), което донякъде притъпи нейната офанзива. Най-мощното и опасно оръжие на ДАЕШ са социалните мрежи, които използват оръжия от сферата на социалната патология – света е пълен с хора изпитващи неудоволетвореност, липса на перспектива или са лишени от права или милиони потенциални доброволци за ДАЕШ, благодатна среда за създаване на терористи в един болен и объркан свят, без непременно те да са мюсюлмани и въпреки факта, че в масовото съзнание ДАЕШ съвсем не представляват исляма. Нека не забравяме, че Сирия, Ирак, Либия бяха демократични държави със собствен културен и социален облик, на които бе наложен един престъпен имидж, защото не покриваха определени американски и европейски стандарти. Целият набор от международни стандарти за правата на човека бе включен в употреба за сваляне на режими, които гарантираха суверинитета и границите на тези държави. Днес никой не поставя този въпрос, а ставаме свидетели как се руши безнаказано хилядолетно културноисторическо наследство.

@Mujahid4life [в превод – „джихадиски войн“] е сайт, който принадлежи на родения във Великобритания поддръжник на ДАЕШ, деветнайсетгодишен Abdullah. Разпространяването на екстремистка идеология започва от социалните мрежи, където обучени структури проповядват съвсем конкретни неща. Самата ДАЕШ еволюира от сложна мултимедийна организация до корпоративен холдинг, в контекста на световното доминиране на мултинационални интереси и лобита, за сметка на национални. Той отлично опакова екстремистката идеология, поставяйки съобщения и послания, които са хиперперсонализирани по отношение

¹ Доц.д.ф.н Богдана Тодорова, Институт за изследване на обществата и знанието – БАН, Зав.секция „Социални теории, стратегии и прогнози“, България

на тон, език и съдържание в социалните мрежи Twitter, YouTube, Instagram, Facebook, достигайки максимален брой потребители, подобно на вирус. ДАЕШ имат собствена дигитална империя – Al-Hayat Media Center с 20 клона, които продуцират местни новини (палестинският клон разработва специален Android “Зората на радостната вест”, който свързва потребителите на Twitter с техните акаунти или про-ИД бунтовници с Hashtag изображения). Собствено списание – Dabiq. Основна таргет група – младите.²

Сунистките джихадисти от ДАЕШ начертаха карта на териториите, които задължително трябва да попаднат под законите на шериата, а в тях попада и територията на днешна България. В халифата трябва да влязат още Македония и всички страни от бивша Югославия, както и Румъния, Албания и Гърция. Това съвсем не е случайно, защото Западните Балкани са предмостие на ДАЕШ към Европа поради наличие на големи мюсюлмански общности там.

Подобно на страните от Балканите, Испания и по конкретно Андалусия, също попада в тази картата, защото бившият Кордовски халифат, ще стане неотменна част от новия, както към него ще бъдат присъединени части от Източна Европа, включително и Австрия. Към халифата ще бъдат включени и всички страни по света, в които живеят мюсюлмани. Има план до 2020 г. ДАЕШ да контролира Близкия изток, Северна Африка, големи райони от Азия и части от ЮИЕ.

Но ДАЕШ е срещу Турция, което мобилизира мюсюлманите от Балканските страни да не приемат халифата на тяхна територия и да не разпознават ал-Багдади като лидер на световната мюсюлманска умма. Мюсюлманите от Балканите са с евроатлантическа ориентация, ето защо независимо от действието на радикални групи на тяхна територия, те не подкрепят идеите на ДАЕШ, както и създаването на халифат от радикални ислямисти. Това са хора, които от векове изповядват религиозна търпимост, защото живеят в мултиетническа среда и държат да останат в мир със съседа си.

“Косово никога няма да бъде част от ориенталски проекти, чийто цели са насочени срещу албанската нация и нейното съществуване – жена носеща хиджаб. (...) защото не обичам агресията по отношение на религията и се надявам това да отмине Босна, която има собствени проблеми. (...) Те лъжат хората и това няма нищо общо с религията...”³

На Балканите, регион характерен с по-късно формиране на нациите и непрекъснати опити за поставяне на етническа пред гражданска идентичност, хората искат мирно и проспериращо бъдеще, а не връщане на разделението и противопоставянето. Най-застрашени от несигурно бъдеще и промяна на идентичността са мюсюлманските общности в Македония, Косово, Босна и Херцеговина, Това са и основните страни донори на радикални екстремисти (Босна и Херцеговина – 350 бойци, Косово – 150, Албания – 140, Македония – 20, Черна гора- 13)⁴

Защо точно тези държави:

-мултиетнически държави, от бившите предели на Османската империя, с автохтонно мюсюлманско население

-държави, при които ключов елемент е религията и коренно население, чиято история може да бъде проследена векове назад, но което също така е и част от Европа (това дразни анти-ислямистите и привлича джихадистите, чиято крайна цел е Европа)

-държави със социална и икономическа криза, високо ниво безработица,

2 Виж: <www.news.yahoo.com/terror-inc-how-islamic-state-became-a-branding-behemoth-html. by Alyssa Bereznak >[18.02.2015]

3 Виж: интервюта на Linda Karadaku с жени от Албания, Косово, Сараево, <www.SETimes.com > [09.07.2014]

4 Виж.: в-к „Сега”, бр.35/13.02.2015, “Косоварите тръгнаха на Запад”; Според данни от доклада на СИА на Държавния департамент на САЩ от 25.09.2014, 30 доброволци от Монтенегро се бият на страната на ИД, от тях 10 са се върнали, 1 е убит, а 2 участват в боевете в Украйна;

корупция, липса на икономически реформи, заплаха от дългосрочна политическа криза и политическа маргинализация

-държави с висок процент на емиграция към Запада и вътрешна миграция

-държави с голям брой радикални екстремисти и ухабити останали след войната в бивша Югославия (1992-95)

-държави, в които има политически партии, създадени на етническа основа, които репрезентират културната и етническа идентичност на местните мюсюлмани

-държави с демографска криза, чието местно население защитава идеите на мултикултурализма и религиозната толерантност

Босна и Херцеговина

Лидерът на ислямската общност там Husein Kavazović призовава гражданите да не се поддават на екстремистката реторика, на внушения за джихад и за включване в бойни групи на ДАЕШ.

“Тероризмът, е не просто акт на насилие, той е причина за страха между хората. Смисълът на проповедта е деца да не умират в Сирия или където и да е другаде по света.” – споделя експертът по антитероризъм и Директор на правно-хуманитарен център в Босна, Dzevad Galijasevic.⁵

В Босна нещата са сложни – конфликтът там не е приключил. Поради Дейтънското споразумение, там не може да има самостоятелна единна вътрешна организация, а външни политически сили продължават да дърпат конците, следвайки британските колониални интереси, пораждайки неудоволетвореност сред местното население, нови движения, може би и нови войни... . Европейската общност не е информирана какво точно се случва там, мнозина в Босна смятат, че ако тя се превърне в проблем за ЕС, тогава ще ѝ се обърне внимание – подобна такава възможност е ДАЕШ.

В Босна и Херцеговина започват с радикални промени: в Наказателния кодекс (затвор до 10 г. за осъдени ислямисти и за такива, които набират войници за ДАЕШ), в работата на службите за сигурност; в областта на регионалното сътрудничество - мониторинг и превенция, обмяна данни за лица не само извършители на криминални престъпления (арест на 43 бивши джихадисти), но и за такива които набират бойци за Сирия, финансират пътуването им или разпространяват ислямистка идеология; затегнат е контролът на летището. Идеята е Балканите да действат като един организъм, като едно цяло, според експерта от Факултет сигурност Zoran Dragisic, защото ДАЕШ е най-голямо предизвикателство пред сигурността на целия регион.⁶

Босна и Херцеговина, подобно на другите Балкански страни, критикува турската „отворена” гранична политика и масовото преминаване на джихадисти през сирийско-турската граница, въпреки започналия от Турция през м.май 2014 г строеж на 900 км стена по сирийската граница.

Македония

Населението на Македония е около 2 мил.души, от тях: православни 66%, мюсюлмани 35% и 1% - католици, протестанти и др.⁷ Македонците с албански корени са мнозинство, около 72% от 702,492 души мюсюлманска общност, а тези с турски корени - 11%, циганите - 8%. Торбешите, горяните и македонските мюсюлмани са около 5% (35000), докато бошняците са 4% (25,000).⁸

Поради демографските промени повече от 2/3 от македонските мюсюлмани живеят предимно в северозападната, югозападната и западна части на Македония,

⁵ < www.SETimes.com, Drazen Reminovic for Southeast European Times in Podgorica> [28.01.2015]

⁶ Виж: Balkan countries unite against ISIL, SETimes.com by Drazen Reminovic [08.10.2014]

⁷ The State Statistical Office of the Republic of Macedonia, Census of Population, Households and Dwelling in the Republic of Macedonia, 2002 (Skopje: State Statistical, Office, May 2005

⁸ The number of Toribash, Gorani and Bosniaks is approximately estimated due to the lack of accurate statistics for these ethnic groups since many Toribash introduce themselves as Muslim Albanians, Turks or even Macedonians while some Bosniaks prefer to be identified as simply Muslims, considering Islam their origin.

като най-голям е броят им в столицата Скопие, Куманово, Тетово, Гостивар, Кичево, Дебър, Ресен, Струга и Охрид. Другата 1/3 от мюсюлманското население е разпределена равномерно в останалите градски и селски райони на страната. След Австро-унгарската окупация (1878) на Босна и Херцеговина има емиграция на стотици хиляди бошняци в Косово и Македония и в Дурас, Албания. Днес те са част от имиграционната вълна към Европа и Америка. 90% от бошняците в Македония са с косоварски корени. Броят на тези от Босна и Херцеговина е ограничен. Асоциацията на македонските мюсюлмани *Dar al-Ifta* е важен фактор за запазване на традицията, на религиозните и правни практики и ритуали на исляма. Тази организация защитава правата на мюсюлманите като македонски граждани, конституционните им права и тези съобразени с ислямското духовно и образователно израстване. Петъчната молитва, както и религиозното обучение в джамиите или в ислямските духовни училища се извършват на албански, македонски, турски, босненски и цигански език.

Косово

Постоянното ислямистко влияние в Косово се подценява, обслужвайки определени клишета в политиката на Балканите – Косово винаги се е разглеждало като светска държава, с либерално мнозинство, което може да има проблеми с корупция, трафик, организирана престъпност, но не и с исляма, който тук е умерен.

Ислямът на косовските албанци е различен от този в арабските страни от Персийския залив, от източния бряг на Средиземноморието и от този на другите Балкански страни. Той е силно повлиян от югославските идеи и ценности, въведени по времето на комунизма и обвързан с албанската култура, твърде различна от заобикалящите я славянски култури от региона. До 1980 г. религията в Косово е частно дело. Под натиска на режима на Милошевич тя се трансформира в проблем за държавата под формата на борба за права и свободи. Нарастващото влияние на религията в Косово на местно ниво става благодатна основа за набиране на потенциални ислямски бойци. Ако само преди няколко години свещения месец Рамадан минава някак незабелязано в столицата Прищина, днес мнозина демонстративно постят от сутрин до залез (кафенетата и заведенията по основния булевард „Майка Тереза“ остават празни до времето за „ифтар“). На хората се плаща, за да посещават редовно джамиите, да носят брада или хиджаб. Стотици хиляди долара се дават на самотни майки за издръжка и обучение на децата им (религиозно обучение). Днес носенето на бради и хиджаб е видимо не само в консервативни градове като Каçаник, Нани, Elezit, но е част от ежедневието на столицата. Обществото е дълбоко индоктринирано, особено бедните, необразовани слоеве от населението са лесна таргет група за набиране на бойци за ДАЕШ. Властите са способни да идентифицират лицата участвали в Близкоизточния конфликт, но все още се прави много малко за решаване на този проблем. Първа стъпка в тази насока е приетият през м.март 2014 г. закон за Забрана на гражданите на Косово да участват във въоръжени конфликти извън територията на Косово.

Броят на сражаващите се на страната на ДАЕШ бойци от Косово не може да бъде посочен с точност, но според военни анализатори той е около 100. Има арестувани в подозрение за поддържане на ДАЕШ и радикалната групировка *al-Nusra*, които са част от т.нар. „мрежа на свободни бойци“, към която спадат и много жени, изпращани от Балканите в Близкия изток, за да изпълнят своя дълг в името на „Jihad Al-Nikah“. Самото вербуване е гъвкав и сложен за проследяване процес, а факторите които го улесняват са: безработица - 50%, предимно сред младите, лоша икономическа ситуация, липса на перспектива за устойчиво бъдеще.

Друг фактор е силно изразена криза на идентичността – косоварите се затрудняват да се самоопределят. Те не са емоционално привързани към синьото и жълтото в знамето на Косово и използват по-често червеното албанско знаме, с двуглав орел в средата. Те са албанци, но се чувстват отделени от албанците в Албания. Броят се за свобода и независимост, но добре усещат, че страната

им се управлява от външни сили и посолства. Ключова е религията като идентификационен маркер.

Не трябва да се забравя, че тероризмът има дълга традиция в Косово и е трудно да се разграничи ислямски тероризъм от тероризма като цяло, в една страна пълна с паравоенни поделения и организации с др.цели. Етническият албанец, Lavdrim Muhahegi, командир в ИД е бивш участник в американската мисия в Афганистан. Днес той е на страната на джихадистите и призивите му са качени в YouTube и Facebook.

Ролята на правителството и на международната общност в Прищина, е да не позволят радикализация на религията. Това е земя на различни богове, но не и на екстремизъм. Много от вербуваните бойци за ДАЕШ са от Косово, а вербуването става от групи близки до ал-Кайда, като бойците се подготвят за камикадзета на чужда територия, но и за самоубийствени актове на територията на самата Албания.

Предизвикателствата:

- Опити за насаждане на липса на доверие към местните мюсюлмански общности на фона на съществуващата обща анти-ислямска тенденция вземаща все по-агресивна форма - чрез медиите, чрез политически кръгове извън и на Балканите, „благодарение на” някои доклади на ЕС, които изразяват неудоволствие от присъствието напр.на мюсюлмани в Македония и насаждат омираза към мюсюлманите като цяло, което пряко въздейства върху образователните, икономически и политически стратегии и програми по отношение на тази част от населението;

- Вътрешно раздробяване на мюсюлманската общност (мюсюлманите са най-бедната част от социалните слоеве, в по-добра позиция са мюсюлманите с албански произход, отколкото тези с турски, циганите и бошняците, което води до трансформация от мултиетничност към политическо поляризиране между две национални групи – напр. православни християни и мюсюлмани с албански произход в Македония);

- Опити за насилствено отделяне на западните части на Македония и отваряне на втора проблемна зона на Балканите, свързана с т.нар. “Зелен диагонал” (свързани терористични групи, които да контролират региона с помощта на финансова подкрепа на ислямски държави, като Саудитска Арабия, Катар и Йордани);

- Едно от най-големите предизвикателства пред мюсюлманите на Балканите е политическия сблъсък между моноетническите политически партии в условията на политическа конкуренция и борба за власт, без ясна граница между етнос и религия;

- Нестабилно и неясно бъдеще и условия за формиране на нови държави, следователно и за рискове от нови конфликти;

За да се преодолеят тези предизвикателства е необходима превенция в посока на:

1.Осигуряване подкрепа за модела на съвместно съществуване между християни и мюсюлмани, което ще допринесе за общата стабилност на региона, независимо от религиозна и етническа принадлежност. Специфични фактори в последните години провокират напрежение между православни и мюсюлмани. И едните и другите мобилизират поддръжници: православните разчитат на подкрепата на международните западни сили, а мюсюлманите на такива от Близкия изток и Турция. (В Прилеп ортодоксални фундаменталисти запалват джамия, която е исторически паметник от 16 в. В България активисти на националистическа партия запалват джамията „Баня Башъ”, провокирайки мюсюлманската общност).

2.Обмяна на база данни на правоприлагащите органи в района - как да бъдат залавяни заподозрените в екстремизъм, без да се нарушават европейските директиви за свободно придвижване в регион, в който паспортните и митнически проверки на националните граници са премахнати;

3. Правно сътрудничество - обмен на разузнавателни данни на регионално ниво, въпреки досегашното предпочитание за двустранни спогодби (Косово и Македония).⁹ Промени в наказателния кодекс, с оглед борбата с тероризма [Босна и Херцеговина приемат през м.април 2014 г. закон, който осъжда на 10 г. затвор радикални ислямисти. Македония също променя Наказателния си кодекс, въвеждайки затвор до 5 години за граждани, които се бият в чужди армии и паравоенни формирования, извън територията на страната. Албания – затвор до 15 г. за нейни граждани, които се бият в чуждестранни групи. По смисъла на закона гражданите на Черна гора, които се бият в Близкия изток носят наказателна отговорност и ги заплашва затвор от 5 години. По данни на службите за сигурност и медиите, стотина членове на ухабитски движения живеят на територията на Монтенегро];

4. Мониторинг на тези, които отиват, но и на тези, които се връщат обратно в Европа особено към т.нар. „вълци единаци“, включване на всички балкански страни към базираната в Букурещ SELEC¹⁰, което ще подпомогне изграждането на устойчива регионална мрежа за сътрудничество.;

5. Да се пресекат опитите за превръщане на исляма в плашещ образ, обслужващ определени държави и институции, които искат да решават финансовите аспекти, за сметка на пролята кръв. -Да спрат опитите за представянето на исляма като анархистка идеология, а мюсюлманите като терористи, чиято основна цел е унищожаване на европейските ценности;

6. Да се търсят механизми за спиране финансирането на тероризма и ограничаване на проникването на ислямски банки на територията на Европа и Балканите, като и на ухабитските канали за финансиране, за сметка на увеличаване ресурса от европейски средства за всички балкански държави, включително и закупуване на специализирана разузнавателна техника,¹¹ за борба с тероризма и организираната престъпност. Специален контрол и мониторинг върху благотворителните организации и фондации;

7.Задълбочаване на трансграничното сътрудничество, защото най-голямото предизвикателство е транснационалният характер на криминалните групи, като нелегалния трафик се използва от терористи и екстремисти. Ограничен е достъпът на страните от региона до MEMEX - системата данни за извършени криминални престъпления;

8. Държавните институции да спрат да използват езика на омразата, а да подкрепят местните културни политики на толерантност и приемане на различията. Напр. Dag al-Ifta в Македония или българското Главно Мюфтийство все още са гарант за запазване на традицията и на религиозните обичаи и практики, на свободата и правата на мюсюлманските общности на Балканите. Традиционният ислям е по-приемлив тук, а радикалните форми не са част от него и не се приемат от местното население, което е настроено негативно към чуждата идеология;

9.Създаване на широка мрежа от “анти-ДАЕШ медии“, които разкриват и показват бруталните действия на ислямистите, включително избиване на собствени бойци, които имат намерение да дезертират. Борбата е не просто с армия от екстремисти, а с хитър, умен, добре оборудван противник, противник с отлични умения в постоянно променящия се дигитален пейзаж. Важно е да се разчитат техните послания и да им се противодейства със същия емоционално въздействащ ефект. Да се противодейства на сайтове като Askme.com и Ask.fm където ДАЕШ

9 На 30.12.2014 е подписан е меморандум в Прищина, между Косово и Македония, за сътрудничество по отношение на организираната престъпност, който важи за 3 години и може да бъде подновен. Македония е подписала подобни договори със Сърбия, Черна гора, Босна и Херцеговина и Албания.

10 В SELEC членуват Турция, Македония, Словения, Гърция и Молдова. Осъществява се обмен на информация за движението и действията на отделни лица, за арестуваните за криминални престъпления.

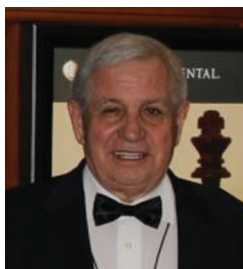
11 ЕС финансира Албания, Босна и Херцеговина, Македония, Хърватска, Косово, Черна гора, за период от 3 години, с 5 мил.евроза борба с организираната престъпност и тероризъм.

бойци имат връзка с потенциални новобранци, убеждавайки ги онлайн защо трябва да се бият за каузата им и как може да се присъединят;

10. Мониторинг на протичащите процеси и анализ на средата за сигурност, с цел изработване на механизми за превенция, като ключова трябва да е ролята на образованието като средство за противодействие и мониторинг на джамиите, като място за проповеди и набиране на доброволци. В региона има много имами, които не са представители на местния ханифитски ислям и въвеждат практики и ритуали от страните от Близкия изток и тези от Персийския залив чужди нему. Има и джамии, които са извън юрисдикцията на Мюфтийствата, а настоятелствата са под външни влияния (в Македония - 2, в Косово и България – 1). Не трябва да се забравя ролята на джамиите, които освен молитвен дом, са мястото където протичат Коран курсовете за момчета и момичета, т.е. те са и образователен център. Важно е светското образование и повишаване на образователното ниво на населението. Независимо, че държавата е светска и отделена от религията трябва да има мониторинг върху образователните програми, обучението на имамите и учебните дисциплини преподавани в духовните училища. Това няма да се сметне за нарушаване принципа на секуларност. Един добре регулиран баланс между светско и религиозно обучение ще гарантира мир в обществото, както и потребността на хората от религия и качествено образование, особено в райони със смесено население.

RIZICI I EKO-BEZBJEDNOST JUGOISTOČNE EVROPE SA AKCENTOM NA DRŽAVE ZAPADNOG BALKANA

Rade Biočanin¹, Ibrahim Jusufrić², Mirsada Badić³

Rezime

Kratka povest vremena predstavlja jedno od najznačajnijih djela iz oblasti popularne nauke-ekologije. Ova rad na s vodi nas na uzbuđljivo "putovanje" kroz crne rupe, dalekim galaksijama i paralelnim dimenzijama i obogaćena je Hokingovim razmišljanjima i zabelješama o napretku u eko-nauci u prethodnih nekoliko decenija, koje u velikoj mjeri potvrđuju njegove naučne pretpostavke. Zbog ovoga ali i mnogo čega drugog, jasno je zbog čega su naša istraživanja u potpunosti promijenila način na koji posmatramo savremeni univerzum. Ciljevi ovog rada sazdani su u namjeri da se otkrije karakter, intenzitet i uticaj određenih eko-faktora, kako na motivaciju profesora i asistenata tako i na motivaciju studenata u praćenju eko-rizika u regionu. U obrazovnim institucijama ljudi predstavljaju najvažnij resurs koji može omogućiti ostvarivanje i zadržavanje konkurentne prednosti u obrazovnom sistemu. Naučni cilj ovog rada jeste naučni opis pojma motivacije zaposlenih, njeno definisanje, klasifikovanje i uticaj vrsta motivacije na zaposlene u visoko-školskim ustanovama. Društveni cilj jeste da pomogne obrazovnim ustanovama ukazivanjem na specifičnosti iz značaj motivirajućih faktora na profesore i studente iz oblasti ekološke bezbjednosti i zaštite životne sredine u vanrednim situacijama. Ovaj koautorski rad donosi neke upozoravajuće i bolne činjenice o predmetima koje svakodnevno koristimo mi i buduća pokolenja i pokazuje nam kako će fenomen radikalne transparentnosti - dostupnosti kompletnih informacija o svim aspektima nekog eko-proizvoda uskoro početi da mijenja moć potrošača i sudbinu poslovanja. Kompanije više neće moći da kontrolišu sopstvenu reputaciju, a po prvi put će ono što kažu biti daleko manje značajno u odnosu na ono što u materije rade. Postaću istinski "odgovorne" u okviru održivog razvoja u postmodernom ambijentu.

Ključne riječi: rizici, NHB opasnost, eko-posledice, eko-bezbjednost, eko-obrazovanje, održivi razvoj

RISKS AND ECO-SECURITY OF SOUTHEAST EUROPE WITH EMPHASIS ON THE STATE OF THE WESTERN BALKANS

Abstract

A Brief History of Time is one of the most important works in popular science-ecology. This work led us to the exciting "journey" through the black holes, distant galaxies and parallel dimensions and enriched the thoughts and Hawking note on progress in the environmental science in the past few decades, which largely confirm

1 Akademik prof. dr Rade Biočanin, Državni univerzitet u Novom Pazaru, Novi Pazar, Srbija

2 Akademik prof. dr Ibrahim Jusufrić, Internacionalni univerzitet Travnik, Travnik, BiH

3 Mr Mirsada Badić, EPS Srbije, RJ Novi Pazar, Novi Pazar, Srbija

his scientific assumptions. Because of this and much else, it is clear why our research completely changed the way we look at contemporary universe. The objectives of this work are made of in order to discover the character, intensity and impact of certain factors that the motivation of teachers and assistants as well as the motivation student monitoring of eco-risks in the region. In educational institutions, people are the most important resource that can enable the achievement and retaining competitive advantage in the education system. The scientific objective of this study is a scientific description of the concept of employee motivation, its definition, classification and influence of type of motivation to employees in higher education institutions. The Society's goal is to assist educational institutions by pointing out the specifics of the importance of motivating factors on teachers and students in the field of environmental security and environmental protection in emergency situations. This co-author brings some upozoravajuć and painful facts about objects that we use every day and future generations, and shows us how the phenomenon of radical transparency - the availability of complete information on all aspects of an eco-product will soon begin to change the fate of the power of the consumer and the business. Companies will no longer be able to control their own reputation, and for the first time what they say will be far less significant in comparison to what the smaterije work. It will become a true "responsibility" in the framework of sustainable development in the postmodern environment.

Key words: risks, NHB danger, eco-effects of eco-safety, eco-education, sustainable development

Uvod

U istoriji planete Zemlje, stare 4,6 milijarde godina, ekološke krize i katastrofe su često potresale biosferu, noseći sa sobom oštećenja i uginuća brojnih vrsta živih bića, suštinski menjajući sastav živog sveta. Uzrok ovih katastrofa u pradavnim vremenima, osim geoloških procesa nosio je kosmički karakter - sudar sa nebeskim telima ili promene parametara Zemljine orbite i položaja ose rotacije.

Čovjek je neprestano mijenjao odnos prema prirodi, uništavajući ljepotu i jedinstvenost. Ne misleći na posljedice, čovjek je intezivirao korišćenje prirodnih resursa da bi zloupotrebom nuklearne energije i hemijskih sredstava doveo u pitanje opstanak Planete.

U današnje vrijeme ne postoji nijedna čovjekova aktivnost koja neposredno ili posredno ne doprinosi uticaju hemijskih susptanci na žive organizme - životinje i biljke. Sva delovanja zagađujućih supstancija, smanjivanje biljnog pokrivača zemlje, klimatske izmjene, izmjene u sastavu sfera na zemlji, promena broja živih vrsta kao i izmene u organizmima, izmjene u intezitetu zračenja i niz drugih delovanja, mogu da dovedu do velikih posledica zbog zagaenja.

Od momenta kada je pra – čovjek počeo da održava vatru i koristi je za zadovoljavanje svojih potreba, pa sve do danas, čovječanstvo tehnološki napreduje ugrožavajući eko-sistem. Čovjek do danas nije shvatio ukupan rizik eko-procesa i posljedica na kvalitet životne sredine, posebno u vanrednim situacijama .

Svijest o eko-problemima kakvi su zagađenje i osiromašenje prirodnih resursa, demografski bum, urbani haos često se mnogo brže registruje u formi svijesti, nego što se ova znanja naučno utemeljuju. Rezultat ovoga je postojanje manjkave, zakasnele, nedovoljno obuhvatne politike zaštite životne sredine.

Zaštita životne sredine je proces koji obuhvata sveukupnost mjera, postupaka, propisa i normi kojima se sprječava zagaivanje/kontaminacija životne sredine/okoliša, te se poboljšava kvaliteta životnog ambijenta. Njome se osigurava celovito očuvanje kvaliteta okoline, očuvanje prirodnih zajednica, racionalno korištenje prirodnih izvora i energije, na najpovoljniji način za okolinu kao osnovni uslov zdravog, održivog razvoja.

Nacionalna bezbjednost (National security) je izraz, koji u najširem smislu

označava aktivnosti koje za cilj imaju zaštitu određene države od svega što može ugrožiti njen opstanak, suverenitet, temeljne institucije ili vitalne interese. Zavisno o tome dolaze li eventualne pretnje izvan ili unutar granica države, ona se ponekad dijeli na vanjsku i unutrašnju bezbjednost. Održavanje nacionalne sigurnosti je u djelokrugu državnog aparata, a ponekad dužnost svih njenih građana, uz upotrebu ili demonstriranje ekonomske, vojne i političke moći, odnosno diplomatije. U ovom radu uglavnom se tretira ekološka bezbjednost, koja podrazumjeva brojne sadržaje, mere i aktivnosti očuvanja zdravlja, kvaliteta života i životne sredine u uslovima brojnih eko-opasnosti.

Ekonomski instrumenti za zaštitu životne sredine pokazali su se kao najefektniji, jer troškove zagađivanja prebacuju na zagaivača, čime se izjednačavaju privatni i društveni troškovi. Ovi instrumenti imaju za cilj da preventivno djeluju u pravcu zaštite životne sredine, tako što će motivisati proizvođače da ulažu u kapacitete koji su ekološki „čisti“, umesto da ex post snose troškove zbog upotrebe „prljavih“ tehnologija i stvaranja velike količine otpada. U uslovima narastanja opasnog otpada, pitanje održivosti urbanih aglomeracija ne može se posmatrati odvojeno od osnovnih ciljeva, koje održivi razvoj treba da zadovolji u postmodernom ambijentu.

Već vjekovima čovječanstvo iskorišćava prirodu, tretirajući je kao nedodirljivu divljinu odvojenu od čovjeka. Formula „znanje je moć“ ima u modernom društvu dvostruko polje primjene. Jedno važno polje primjene je u političkom i ekonomskom upravljanju društvom. Uloga intelektualaca i eksperata kao nosilaca znanja, postaje sve značajnija u životu modernog društva.

Slika 1. Pokretački faktori i akcije na planeti Zemlji

(Ne)održivost razvoja u postmodernom ambijentu

Životna sredina se odlikuje velikom varijabilnošću i heterogenošću u vremenu i prostoru, što je rezultat djelovanja stalno promjenljivog kompleksa ekoloških uslova. Ovim uslovima se prilagoavaju određene vrste novih organizama kao što su ljudi, životinje i biljke.

Pored pojma ekologije i životne sredine, neophodno je obrazložiti i pojam održivog razvoja, koji se prvi put pominje još davne 1713. godine u vezi sa održavanjem šuma. Održivi razvoj može se definisati kao razvoj koji zadovoljava potrebe današnjice, a istovremeno ne ugrožava mogućnost budućih generacija da zadovolje svoje potrebe.

Koncepcija održivog razvoja bazira se na tri osnovna principa:

- princip ekološke održivosti, koji obezbeuje da razvoj bude kompatibilan sa održavanjem vitalnih ekoloških procesa, biološke raznovrsnosti i bioloških resursa;
- princip socijalne i kulturne održivosti, koji obezbeđuje da razvoj bude kompatibilan sa kulturom i tradicionalnim vrijednostima ljudskih zajednica i doprinosi jačanju njihovog identiteta;
- princip ekonomske održivosti, koji obezbeđuje da razvoj bude ekonomski efikasan i da se resursima upravlja na način da njih mogu uspješno da koriste i buduće generacije.

Od poštovanja naznačenih principa održivog razvoja, uveliko zavisi opstanak ljudi i drugih živih bića na planeti Zemlji.

Industrijska ekologija je proučavanje tokova materijala i energije kroz industrijske sisteme. Globalna industrijska ekonomija se može modelirati kao mreža industrijskih procesa koji vade resurse iz Zemlje i transformiraju te resurse u robu, koja se može kupiti i prodati da bi se zadovoljile potrebe čovječanstva. Industrijska ekologija nastoji izmeriti tokove materijala i dokumentirati industrijske procese, na kojima funkcioniše moderno društvo. Industrijski ekolozi su često zabrinuti uticajem industrijskih aktivnosti na okolinu, korištenjem prirodnih resursa i sa problemima gospodarenja otpadom. Industrijska ekologija je mlada, ali rastuća višedisciplinarna grana nauke, koja udružuje aspekte konstruiranja, ekonomije, sociologije, toksikologije i prirodnih znanosti.

Industrijska ekologija je definisana kao “sistemski-zasnovan, višedisciplinarni diskurs koji nastoji razumjeti nepredviđeno ponašanje složenih integriranih ljudsko-prirodnih sistema”. Nauka/znanost prilazi pitanjima poput održivosti proučavajući probleme iz više perspektiva, često uključujući aspekte iz sociologije, okoline, gospodarstva i tehnologije. Naziv proizlazi iz ideje da bi se trebali koristiti analogijom sa prirodnim sistemima kao pomoć u razumevanju kako konstruisati održive industrijske sisteme⁴.

Industrijska ekologija se bavi promjenama industrijskih procesa sa linearnih (otvorena petlja) sistema, u kojima resursi i ka pitalna ulaganja putuju kroz sistem na kraju postajući otpad, na sisteme zatvorene petlje, gde se otpad koristi u novim procesima.

Mnogo se istraživanja usredsreju na sledeća područja:

- proučavanja tokova materijala i energije (“industrijski metabolizam”),
- dematerijalizacija i dekarbonizacija,
- tehnološke promjene i okolina,
- planiranje, konstrukcija i procena životnog vijeka proizvoda,
- dizajn za okolinu (“eko-dizajn”),
- dugotrajna odgovornost proizvođača,
- eko-industrijski parkovi (“industrijska simbioza”),
- okolinska politika usmjerena prema proizvodu
- eko-efikasnost.

Moderna istorija industrijskih gradova (Obrenovac, Tuzla, Kakanj, Gacko, Pančevo, Sisak, ...) čvrsto je povezana s nezaobilaznom prisutnošću npr, termoelektrana na uglj. Termoelektrana u Tuzli, kapaciteta od 715 MW, u fazama je građena od 1959. do 1978. godine i gradovi Tuzla i Lukavac ovisne ne samo o njenoj struji, nego i o grijanju. Iznenadujuće je da gigant koji troši 3 do 4 miliona tona lignita godišnje, nije opremljen filterima za odsumporavanje. Dakle, 50 miliona tona SO₂ godišnje pada na građane, zajedno s desetinama tona prašine. 2013. godine, ljudi su konačno izgubili strpljenje i

⁴ Primjer industrijske simbioze. Otpadna para iz spalionice smeća spojena je na postrojenje za proizvodnju bioetanola, gde se koristi u proizvodnim procesima.

počeli „borbu „za civiliziraniju proizvodnju energije.

Slika 2. Osjetno je narušen eko-sistem u našim gradovima

Industrijska ekologija nastoji razumeti način na koji industrijski sistemi (npr. fabrika/tvornica, ekoregija, ili nacionalna ili globalna ekonomija) međusobno deluju sa biosferom. Prirodni ekosistemi nude metaforu za bolje razumevanje kako različiti delovi industrijskog sistema međusobno djeluju, u “ekosistemu” utemeljenom na resursima i infrastrukturnom kapitalu, umjesto na prirodnom kapitalu. Nastoji iskoristiti ideju da prirodni sistemi nemaju otpad i tako inspirisati održivi dizajn.

Uz rastuće izazove sa kojima se suočavaju, gradovima su potrebni preduzetništvo i inovacije, kako bi osigurali sopstveni dugoročni ekonomski, kulturni i društveni napredak uz istovremeno smanjenje uticaja na životnu sredinu. Razvoj eko-inovativnih proizvoda, dobara i usluga, utemeljenih na „društvu znanja“, predstavlja najjači alat za postizanje održivog privrednog, socijalnog i ekološkog razvoja, savremenog društva.

Treba razmotriti odnose između vidljivih i nevidljivih organizama, klime i ljudskih civilizacijskih aktivnosti, koji su presudni u delikatnim procesima određivanja ravnoteže na Zemlji, gde ni jedan organizam ne može opstati sam za sebe, već mora postojati kao dio ukupne ravnoteže života.

Zajedno sa opštim ciljevima očuvanja energije i materije te redefiniranjem robnih tržišta i relacija odlaganja/zbrinjavanja proizvoda strogo kao uslužne ekonomije, industrijska ekologija je jedan od četiri ciljeva prirodnog kapitalizma. Ova strategija obeshrabruje nemoralne kupnje, koje proizlaze iz neznanja o tome što se događa u daljini i implicira političku ekonomiju, koja visoko ceni prirodni kapitalizam i oslanja se više na nastavni kapital, da bi se konstruisale i održale jedinstvene industrijske ekologije.

Industrijska ekologija je popularizirana 1989. u časopisu Scientific American u članku Roberta Froscha i Nocholasa E. Gallopoulosa. Froschova i Gallopoulosova vizija je bila “zašto se ne bi naši industrijski sistemi ponašali kao ekosistem, gde otpad jedne

vrste može biti resurs drugoj vrsti. Zašto ne bi izlaz jedne industrije bio ulaz drugoj, tako smanjujući upotrebu sirovina, zagaenje i troškove za zbrinjavanje otpada? “

Slika 3. Kroz praćenje eko-zakonitosti do čiste proizvodnje

Značajan primer predstavlja Danski industrijski park u gradu Kalundborg. Ovde se mogu naći nekoliko poveznica nus-produkata i otpadne toplote između brojnih subjekata kao velike elektrane, rafinerije ulja, farmaceutskog postrojenja, tvornice gipsanih ploča, proizvođača enzima, društva za otpad i samoga grada.

Znanstveno polje industrijske ekologije je brzo raslo proteklih godina. Dnevnik Industrijske Ekologije (Journal of Industrial Ecology) od 1997., Međunarodno Društvo Industrijske Ekologije (International Society for Industrial Ecology) od 2001. i Napredak u Industrijskoj Ekologiji (Progress in Industrial Ecology) od 2004. daju industrijskoj ekologiji jaku i dinamičnu poziciju u međunarodnoj znanstvenoj zajednici.

Principi industrijske ekologije se pojavljuju u različitim predelima politike kao npr. koncept cirkularne ekonomije koja se promovise u Kini. Iako se definicija cirkularne ekonomije još treba formalizirati, opštenito se pažnja stavlja na strategije stvaranja kružnog toka materijala i kaskadnih tokova energije. Primjer ovoga bi bila upotreba otpadne toplote od jednog procesa, da bi se pokretao drugi proces koji treba niže temperature.

Prirodni kapital se, generalno, ne vrednuje na adekvatan način. Ekonomija je zasnovana na maksimiranju ekonomske koristi putem iscrpljivanja prirodnih resursa i uništavanja životne sredine. Sistem ekonomije često koristi mehanizme za stimulisanje neograničenog ekonomskog rasta sa ograničenim resursima i generalno predstavlja dugoročno neodrživu ekonomiju.

Jedan od središnjih principa Industrijske Ekologije je stajalište da su društveni i tehnološki sistemi omeđeni unutar biosfere i da ne postoje izvan nje. Ekologija se koristi kao metafora zbog zapažanja da prirodni sistemi ponovno upotrebljavaju materijal i imaju u velikoj meri zatvorenu petlju curkulacije hranjivim materijama. Industrijska Ekologija pristupa problemima sa pretpostavkom da korištenjem sličnih principa kao i prirodni sistemi, industrijski sistemi se mogu poboljšati da bi se smanjio njihov uticaj na prirodni ambijent.

Zadnji i važan princip IE je integrirani pristup ili multidisciplinarnost. Ona uzima u obzir tri različita principa: društvene znanosti (uključujući ekonomiju), tehničke znanosti i znanosti o okolini. Izazov je spojiti ih u jedinstven pristup.

Disciplina industrijske ekologije je većinom utemeljena na pretpostavci da ako shvatimo naše tehnologije kako treba, problemi zagađenja okoline i neodrživosti će se rešiti. To je razlog zašto većina sadašnjeg istraživanja u industrijskoj ekologiji je usredsređeno na tehničke inovacije (T u IPAT jednačini (Ljudski uticaj=Zagađenje x Bogatstvo x Tehnologija)), kao napredak u eko-korisnosti, dizajn za okolinu, analiza

toka materijala, itd.

Navedeno jednostavno stajalište su nedavno ispitali Huesemann i Huesemann, koji su pokazali da su negativne i nenamerne posledice tehnologije nepredvidive i neizbežne, da je većina sadašnjeg techno-optimizma koji se očituje u industrijskoj ekologiji neopravdano, te da moderna tehnologija, u prisutnosti kontinuiranog gospodarskog rasta, ne promiče održivost, već ubrzava kolaps. Stoga, više od tehnološkog rješenja je potrebno da bi se postignula dugoročna održivost.

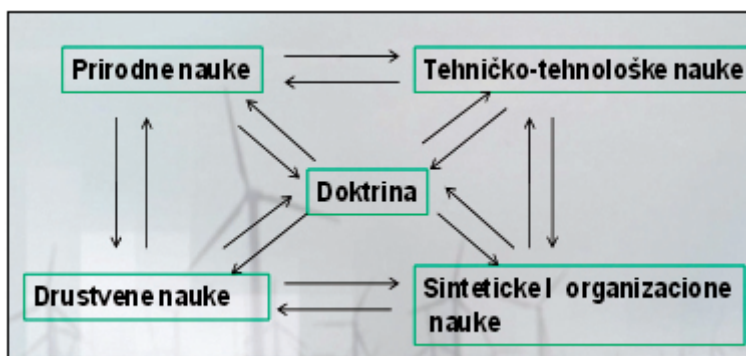
Metafora ekosistema popularizirana od Froscha i Gallopoulosa je bila važan kreativni alat za pomaganje znanstvenicima u potrazi za novim rješenjima teških problema. Nedavno je pokazano da je ova metafora većinom utemeljena na modelu klasične ekologije, te da napredci u razumjevanju ekologije temeljeni na složenim znanostima su postignuti od strane istraživača, kao C. S. Hollinga, James J. Kaya, i drugih. Za industrijsku ekologiju ovo bi moglo značiti promjenu sa više mehaničkog stajališta gledanja na sistem, na onaj gde se na održivost gleda kao važno svojstvo kompleksnog sistema. U svrhu daljnijeg istraživanja nekolicina istraživača se bavi modeliranjima, temeljenim na agentu.

Da bi se naučno osmatrili ciljevi, naučni razvoj mora ići prema Multidisciplinarnosti koja obuhvata četiri oblasti nauke:

- prirodno-matematičke,
- tehničko-tehnološke nauke,
- društveno-političke nauke,
- sintetičke i organizacione nauke.

Uloga okolinske etike je da pruži oslonac inženjerima za preispitivanjem odluka kod djelovanja u okolini, naglašavanjem predviđanja i preuzimati odgovornost za učinjene zahvate. Bitnu ulogu u očuvanju okoline ima i savremena tehnologija koja iziskuje velika materijalna sredstva, ali s druge strane je stidljivija po energiju i prirodu i ubrzava ekonomski razvoj zemlje ili regije, dok nasuprot njoj stoje zemlje sa zastarjelom tehnologijom, koje su mnogo opasnije po okolinu. Informaciono-komunikacione tehnologije, sa internetom u sredini su takođe bitni za razvijanje ekološki orijentisane industrije i svesti o očuvanju okoline.

Odgovornost naučnih postignuća kod okolinskih istraživanja mora biti na mnogo višem nivou. Čovek postaje neosetljiv na okolinske probleme, na uzajamni odnos između ljudskih načina postupanja, djelovanja institucija i prirodnog sistema.

Slika 4. Multidisciplinarnost koja obuhvata četiri oblasti nauke

Istorijska svest ukazuje na višeznačnost nauke, koja otkriva da se u modernoj epistemologiji kriju opasnosti i veliki rizici. Ona nema mjerila za razlikovanje dobrog od zlog, jer je podjednako upletena u stvaranje i razaranje. Očekuje se da nauka postane osnova savladavanja ekonomske, kulturne i moralne krize, ali se takođe očekuje da će se pridržavati multidisciplinarnosti zarad poštovanja prirode.

Analiza eksergije se primjenjuje u polju industrijske ekologije radi efikasnijeg korištenja energije. Termin eksergija je izmislio Zoran Rant 1956., ali koncept je razvio Josiah Willard Gibbs. Posljednjih decenija upotreba eksergije se proširila izvan fizike i inženjerstva na polja industrijske ekologije, ekološke ekonomije, sistemске ekologije i energetike.

Nadalje, razmišljanje o životnom vijeku je važan princip industrijske ekologije. Podrazumjeva se da svi uticaji na okolinu, prouzrokovani proizvodom, sistemom i projektom tokom njegovog životnog vijeka su uzeti u obzir. U ovom kontekstu životni vijek sadrži: vađenje sirovina, obrada materijala, proizvodnja, korištenje, održavanje i odstranjivanje.

Radon –nevidljivi neprijatelj sadašnjice

Brojni su RHB zagađivači/kontaminanti u radnoj i životnoj sredini. Ovoga puta posvetićemo pažnju samo jednom od njih, koji se malo prati i izučava u školskom sistemu, a to je radon. Da li je radon opasan? Radon je jedinstven element u prirodi. Otkriven je 1900. godine, pripada grupi inertnih gasova, što znači da teško stupa u hemijske veze sa drugim elementima, a kao najteži gas, lako prodire i nagomilava ce u zatvorenim prostorijama. Radon se nalazi u prirodi i teško se može izbjeći njegovom izlaganju⁵. Prirodna koncentracija radona u atmosferi je niska, jer voda bogata radonom u kontaktu sa atmosferom u kontaktu gubi radon isparavanjem. Podzemne vode imaju veće koncentraciju. ²²²Rn nego površinske vode, jer radon neprestano proizvodi raspad. ²²⁶Ra prisutnim u stenama. Zbog iznetog, natopljene zone zemljišta vodom, često imaju veće koncentracije radona nego nepotopljene, jer se radon gubi difuzijom u atmosferi. U prosjeku se nalazi jedan atom Rn u 1 x 10²¹ molekula vazduha. Emituje se iz zemljine kore širom sveta, a posebno u regionima koji u tlu sadrže granit ili glinu i muljsko tlo

Slika 5. Radon –nevidljivi neprijatelj sadašnjice

(ali ne baš svi). Radon iz zemlje se akumulira u vazduhu ako postoji meteo-inverziju

⁵ Radon je hem. element, čiji simbol je Rn i atomski broj 86. Bezbojan, hemijski važan, inertan, ali radon gas, čija energija jonizacije iznosi 1037 kJ/mol, i jedan je od najtežih gasova na sobnoj temperaturi. Na standardnoj temp. i pritisku radon je bezbojan gas, ali ako ga ohladimo ispod njegove tačke smrzavanja (202 K ; -71 °C ; -96 °F) postaje veoma fluorescentan, a boja se pretvara u žutu što je temperatura niža, i na kraju postaje skoro crvena, pri temperaturi vazduha (ispod 93 K ; -180 °C) kada postaje tečan.

i slab vjetar. Emisija u atmosferi zavisi od vrste tla, kao i od površinskog sadržaja U, tako da spoljašne koncentracije radona su ograničenog karaktera za određenu koncentraciju radona, i mogu se upotrebiti samo od strane dobrih stručnjaka – metereologa, fizičara ili fiziko-hemičara.

Postoje 20 poznatih izotopa radona. Najstabilniji izotop je izotop ^{222}Rn , koji je potomak (ćerka) ^{226}Ra , koji ima poluživot od 3.83 dana, a emituje alfa čestice. ^{220}Rn je prirodni produkt raspadanja torijuma (Tr) i nazvan je "Toron", čiji poluživot traje 55,6 sekundi, a emituje alfa čestice. ^{219}Rn potiče od aktinijuma (Ac) i nazvan je "Aktinon", vreme poluraspada 3.96 sekundi, a emituje takođe alfa čestice.

Serije - lanac raspada ^{238}U pri čemu nastaje i prirodni Rn, su: ^{238}U (4.5 x 10⁹ g), ^{234}Th (24.1 dana), ^{234}Pa (1.18 min), ^{234}U (250,000 g), ^{230}Th (75,000 g), ^{226}Ra (1,600 g), ^{222}Rn (3.82 dana), ^{218}Po (3.1 min), ^{214}Pb (26.8 min), ^{214}Bi (19.7 min), ^{214}Po (164 μs), ^{210}Pb (22.3 g), ^{210}Bi (5.01 dana), ^{210}Po (138 dana), ^{206}Pb (stabilna forma).

Radon gas i njegovi čvrsti produkti raspadanja su karcinogeni. Najveći rizik predstav. izlaganje čvrstim česticama emanacije radona koje se udišu.

Polonijum – 218P i 214P, su čvrsti potomci Rn, koji predstavlj. znač. opasnost po zdravlje, jer jednom udahnuti u pluća, nastavljaju dalju radioak. razgradnju, otpuštajući snažnu energiju u obliku alfa čestica, koje mogu da izazovu prekide DNK, ili da stvaraju slobodne radikale.

Moderna konstrukcija, koja konzervira energiju na taj način, što pravi kuće nepropusne za vazduh, predstavlja rizik većem izlaganju visokim koncentracijama Rn, ako je Rn već prisutan u kući. Stare kuće, sa više pora u konstr. materijalu, smanj. rizik izlag. Rn, jer ga provetr.- prirodno izvlače u spoljnu sredinu.

Radon se nalazi u prirodi i teško se može izbjeći izlaganju iz naših kuća, ali se smatra, ako se smanji koncentracija Rn, odnosno na nivo "action guideline level" od 148 Bq/m³ (4 pCi/l), odnosno ispod nivoa kada Rn "nema dejstvo", oboljevanje se može smanjiti za jednu trećinu. Nakon odvajanja posledice od pušenja, postoji vrlo jaka evidencija o nastanku raka pluća izazvanog konc. Rn od 148 Bq/m³ (4 pCi/l), a donja 74 Bq/m³ (2 pCi/l) u kućnoj atmosferi. Izlaganje gasu Rn u kućnom ambijentu, obuhvata oko pola ne-medicinskog izlaganja jonizujućem zračenju i to je u stvari zračenje, gdje je najviše izloženi javno stanovništvo⁶.

U odnosu na udahnutu dozu Rn postoji linearna korelacija, kao i da je evidentno da je gornja gran. od 148 Bq/m³ (4 pCi/l) ne bezbjedna, jer se karcinom pojavljivao i ispod nižih nivoa Rn (74 Bq/m³ (2 pCi/l), u kućnoj atmosferi.

Šta je sa našom zemljom? Ima li studija o proceni uticaja Rn na zdravlje našeg stanovništva? Ko će meriti i ko će kontrolisati Rn i posledice Rn na zdravlje stovn. u budućnosti u našoj zemlji?

Ovo se posebno naglašava, zbog posledica na zdravlje koje nastaju upotrebom osiromašenog uranijuma u vojne svrhe, odnosno ako se "osiromašeni uran" upotrebi kao "tihi ubica".

Gde je izlaz? U bržem porastu znanja i bržem razvoju osnovnih istraživanja. Na sva navedena pitanja, odgovore mora dati multidisciplinarna ekologija. Ovaj rad je bar dotakao vrh ledenog brega, u kome su se nataložili zdravstveni problemi nastali dejstvom Rn, najčešće sa smrtnim ishodom.

6 Ispitivanja u devet zemalja Evrope su pokazala, da hazardnost koja nastaje od visokih koncentraciji Rn koji dolazi iz kućne atmosfere, posebno za pušače, kao i za eks-pušače, je odgovorna za oko 9% ukupne smrtnosti od raka pluća, i oko 2% od smrtnosti od raka u Evropi.

Slika 6. Izbor sredstava za ličnu respiratornu zaštitu

Regionalna doktrina održivog razvoja

Regionalna doktrina održivog razvoja je sveobuhvatna, multisektorska i dugoročna višeznačna strategija, kojom treba definisati viziju razvoja država Zapadnog balkana do 2020. godine i kojom su utvrđeni prioriteti i ciljevi koji utiču na sve aspekte života: ekonomski, socijalni, ekološki i institucionalni.

Institucionalni mehanizmi za sprovođenje Strategije zavise od specifičnosti ustavnog uređenja svake zemlje. Kada je u pitanju odgovornost za sprovođenje nacionalnih strategija održivog razvoja u zemljama Evropske unije postoje dva pristupa: „visoki“ nivo i nivo „prenete odgovornosti“. Na visokom nivou institucionalnu odgovornost za sprovođenje ove strategije preuzima kabinet predsednika ili premijera. Nivo prenete odgovornosti podrazumeva prenos odgovornosti na sektore za planiranje (ili neki drugi sektor koji ima integrativnu funkciju) ili na ministarstva za zaštitu životne sredine.

Kao najefikasnijim do sad pokazao se norveški pristup, gdje je glavna odgovornost na kancelariji premijera uz podršku posebnog Saveta kojim predsjedava Ministarstvo finansija, a sastoji se od zamenika ministara iz relevantnih ministarstava. Pored Norveške, kao primeri dobre prakse i uspešnog sprovođenja nacionalnih strategija održivog razvoja na visokom nivou su i Nemačka, Finska, Češka, Slovačka i Portugal⁷.

Mehanizmi za primjenu mogu biti različiti, ali je posvećenost Vlade i politička podrška uvijek neophodna. Sprovođenje Strategije takođe, zavisi i od svih zainteresovanih

⁷ Kao institucionalno rješenje na nivou prenete odgovornosti posebno se ističe primjer Švedske koja je 2005. godine formirala Ministarstvo za održivi razvoj. Ministarstvo je formirano objedinjavanjem prethodna tri pojedinačna odeljenja: energetika, zaštita životne sredine i planiranje i stanovanje. Švedska je jedna od zemalja Evropske unije koja je lider u ključnim oblastima održivog razvoja.

strana, od njihovog učešća u pripremi i primjeni Strategije. Tako, veliki značaj u ostvarenju ciljeva Strategije ima lokalna zajednica, civilni sektor, udruženja i sami građani, koji treba da učestvuju u razmeni informacija i sprovođenju mera i aktivnosti. Da bi se postigli utvrđeni ciljevi, potrebno je izgraditi savremenu i efikasnu državnu upravu, odnosno sistem institucija koje zajednički vode održivom razvoju. Izgradnja efikasnog institucionalnog okvira na svim nivoima kao i poboljšanje saradnje, koordinacije i konsultacija između sektora, kao i između državne uprave i privatnog i civilnog sektora preduslovi su za ostvarenje održivog razvoja.

Od usvajanja Strategije došlo je do pogoršanja ekonomske situacije što je dovelo do privremenog odustajanja od osnivanja nove institucije, ali se u kontekstu reforme Generalnog sekretarijata Vlade razmatraju mogućnosti da koordinacija sprovođenja Strategije u dogledno vreme bude zadatak ovog vladinog tijela u nadležnosti predsednika Vlade.

Do uspostavljanja trajnog institucionalnog rešenja u vidu stabilne vladine institucije, koordinaciju sprovođenja Strategije uspešno vrši Kabinet potpredsednika Vlade za evropske integracije. U okviru Kabineta te poslove obavlja Grupa za održivi razvoj uz podršku Švedske agencije za razvojnu saradnju kroz projekat „Podrška sprovođenju Nacionalne strategije održivog razvoja”. Uspostavljena je mreža koordinatora koja se sastoji od predstavnika nadležnih ministarstava na nivou državnih sekretara ili pomoćnika ministara, predstavnika ostalih nadležnih državnih institucija, kao i predstavnika lokalnih samouprava. Ona trenutno broji 230 članova⁸.

Po pitanju svog institucionalnog okvira države Zapadnog Balkana su na dobrom putu da slijede uspješne primjere zemalja Evropske unije. To je od izuzetne važnosti jer sprovođenje Nacionalne strategije održivog razvoja predstavlja bitan preduslov za uspješan proces evropskih integracija.

Ulaganje i promovisanje zaštite životne sredine, kao i izgradnja čistije, zdravije i održive okoline su osnovni indikatori napretka u procesu evropskih integracija i regionalne saradnje. Koliko je neophodno očuvati zdraviju životnu sredinu pokazuje podatak da oko 30% o naših obaveza iz procesa pridruživanja Evropskoj uniji predstavljaju upravo zakoni i norme iz oblasti životne sredine. Na šta jedna država zapravo treba najviše obratiti pažnju u nastojanju da uskladi svoje vrijednosti sa evropskim, koliko je do sada postignuto i gde Zapadni Balkan nalaze danas prema postojećim mehanizmima, pokušava da rasvijetli sledeći prilog.

„Sve što više želim nešto da uradim, manje ga nazivam poslom“ – ova izjava američkog pisca Ričarda Baha može se odnositi na ovogodišnje veliko spremanje u akciji „Očistimo državu“ kojom je obeležen Svjetski dan životne sredine (UNEP) 5. Jun 2010. godine. Ovaj manje-vise simboličan projekat je potvrdio samo ono što je već davno poznato: da Srbiju odlikuju prirodne lepote, ali i da ima krajeva koji su veoma zapušteni. Sa više od 200.000 učesnika, među njima škole, javna preduzeća, privatne kompanije, zaposleni u državnoj upravi, nevladine organizacije kao i građani, Ministarstvo životne sredine i prostornog planiranja je ovom inicijativom doprinelo ne samo fizičkom čišćenju već i povećanju svesti građana širom zemlje o važnosti životne sredine.

Ipak, kako bi se opšti ciljevi čiste, zdrave i održive životne sredine mogli postići dugoročno, potrebne su pogotovo aktivnosti koje doprinose ekonomskom, socijalnom i održivom razvoju. Ovim korakom se obezbeđuje prenošenje znanja u oblasti životne sredine i komunikacije na svim nivoima. Takođe, značajan doprinos svakako obeleže razna partnerstva sa međunarodnim organizacijama, vladinim i drugim institucijama. Od posebnog značaja za Zapadni Balkan je svakako partnerstvo i saradnja sa EU, imajući

⁸ U maju 2009. godine osnovan je i Forum partnera u primeni Akcionog plana za sprovođenje Strategije kako bi bila uspostavljena komunikacija i saradnja nadležnih i partnerskih institucija i organizacija i tako omogućilo efikasnije sprovođenje, praćenje i izvještavanje. Potpredsednik Vlade za evropske integracije predsedava Savjetom za održivi razvoj koji je vladino savetodavno telo zaduženo za pitanja održivog razvoja zemlje. Članovi Saveta su ministri relevantnih ministarstva, predstavnici Kabineta potpredsednika Vlade za evropske integracije i predstavnici nevladinih organizacija.

u vidu da je cilj regiona pristupanje Evropskoj uniji. Potencijal regiona je prepoznat, s obzirom da EU usklađuje određene korake sa potencijalnim kandidatima ka Evropskom integracijom. Aktivnosti EU su posvećene poboljšanju ekološkog stanja i imaju znatan uticaj. Nivo tog uticaja zahteva pregled stanja životne sredine za zemlje u tranziciji, kao što predstavljaju zemlje Zapadnog Balkana.

Pregledi stanja životne sredine promovišu dijalog između država članica UNECE i usklađivanje uslova životne sredine i programskih politika širom regiona. Izrada programske politike, planiranja i implementacije obuhvata tri važna poglavlja, naime pravni okvir i proces donošenja odluka, informisanje, učešće javnosti i edukacija, kao i implementacija međunarodnih sporazuma i obaveza. Kada je reč o prioritetima i političkim okvirima, Nacionalna strategija zaštite životne sredine (NES – National Environmental Strategy) identifikuje sledeće oblasti: kvalitet vode i vodni resursi, upravljanje otpadom, upravljanje rizikom i upravljanje hemikalijama, kvalitet vazduha i klimatske promjene, očuvanje prirode i biološka raznovrsnost.

Relanost je da je stanje životne sredine i dalje nepovoljno, što je rezultat nagomilanih problema iz prošlosti, ali i izostanka konkretnih mera u svim ključnim sektorima koji presudno utiču na životnu sredinu. Ipak, činjenica je da se države zalažu za približavanje *acquis communautaire* EU. Upravo ovaj cilj predstavlja osnovni faktor modernizacije zakonodavstva u oblasti zaštite životne sredine u poslednjih nekoliko godina, pre svega usvajanje osnovnih zakona u ovoj oblasti, kao što su Zakon o procjeni uticaja na životnu sredinu (EIA), Zakon o strateškoj proceni uticaja na životnu sredinu (SEA) i Zakon o integrisanom sprečavanju i kontroli zagađenja (IPPC), koji su potpuno usklađeni sa odgovarajućim direktivama EU. Uloženi su ozbiljni naponi za približavanje nacionalnog zakonodavstva zakonodavstvu EU. Međutim, i dalje ima prostora za proširenje mehanizma koje će sprovođiti ove zakone i propise, kako bi savladale postavljene koncepte i zadatke EU u cilju poboljšanog upravljanja, bolje integracije programskih politika zaštite životne sredine u sektorske politike i jačanja saradnje sa međunarodnom zajednicom. Na temelju napretka postignutog, poseban akcenat se stavlja na implementaciju, integraciju, finansiranje i međusobnu povezanost društveno-ekonomskih prilika sa životnom sredinom. Dakle, pitanja kojima je posebna pažnja posvećena obuhvataju mehanizme usklađenosti i sprovođenja, ekonomske instrumente i fondove za zaštitu životne sredine koje podrazumevaju nastavak međunarodne pomoći.

Pored harmonizacije sa EU propisima, postoje i druga razna međunarodna zalaganja u oblasti životne sredine koja naglašavaju saradnju sa susednim zemljama i prijem tehničke i druge pomoći od država donatora. Međunarodna saradnja, konkretnije međunarodni ugovori i njihovo sprovođenje, uključuje između ostalog okvirnu Konvenciju UN o promeni klime, Konvenciju o zabrani razvoja, proizvodnju, skladištenja i korišćenja hemijskog oružja i uništavanje hemijskog oružja, Bazelsku konvenciju o kontroli prekograničnog kretanja opasnog otpada i njegovog odlaganja i Konvenciju o prekograničnom zagađenju vazduha na velikim udaljenostima.

Među regionalnim sporazumima spada Konvencija o zaštiti i održivom korišćenju reke Dunav, Save i uspostavljanju regionalnog tržišta energije kao osnov saradnje. Unutar međunarodne saradnje i upravljanju projektima, obavljaju se razni poslovi koji se odnose na životnu sredinu. Najpre se radi o izradi, usaglašavanju i zaključivanju sporazuma, ugovora, programa i protokola o saradnji. Drugi važan element je definisanje prioriteta, oblika, sadržaja i modaliteta međunarodne saradnje, kao i praćenje njihovog ostvarivanja. Isto tako, tu si i iniciranje i koordinacija aktivnosti na identifikaciji potreba za međunarodnom pomoći sektora zaštite životne sredine, predstavljanje potreba i obezbeđivanje međunarodne pomoći i saradnja sa relevantnim međunarodnim i regionalnim organizacijama. Da bi se međunarodni i regionalni sporazumi sproveli, potreban je harmonizovan i paralelan razvoj međunarodne i regionalne saradnje, donošenje strateških dokumenata, izgradnja savremenog zakonodavstva, politički kontinuet u odnosu na strateške dokumente i njihovo sprovođenje, primjena zakona i propisa koji važe za odgovarajuće institucije, ljudski resursi i partnerstvo za relevantnim

interesnim grupama. Takođe je i za međunarodnu saradnju presudno obezbeđenje finansijskih sredstava za sve ove aktivnosti.

Raspoloživost finansijskih sredstava za zajedničke programe i projekte je prsudni faktor saradnje, prvenstveno na regionalnom nivou. Države Zapadnog Balkana dobijaju značajne donacije iz međunarodne pomoći za zaštitu životne sredine, prvenstveno od vlada Austrije, Češke Republike, Finske, Nemačke, Grčke, Italije, Japana, Norveške, Slovačke, Slovenije, Švedske, Švajcarske i SAD. Međunarodne organizacije koje pružaju pomoć u oblasti zaštite životne sredine su: UNEP, GEF, UNDP, UNIDO, UNITAR, UNECE, Svetska banka, Evropska banka za rekonstrukciju i razvoj i Evropska investiciona banka.

Dosadašnje slabe tačke koje se odnose na pružanju međunarodne tehničke pomoći se tiču pre svega sposobnosti efektivne upotrebe alociranih sredstava pri prijemu korisnika. Druga slaba tačka je slaba koordinacija sredstava koje ulažu donatori uzimajući u obzir harmonizaciju donacije kojom će se definisati prioritetni ciljevi, kao i osnovne aktivnosti za njihovo postizanje. Što se tiče daljeg obezbeđenja finansijskih sredstava, činjenica je da je kontinualni razvoj sistema zaštite životne sredine uslov za permanentno privlačenje investicija u ovoj oblasti. Time se podrazumeva da sektor životne sredine ostane među prioritetima i da se kontinuirano unapređuje harmonizacija sa EU pristupanjem. Podsetimo da ce zemljama čitavog regiona Zapadnog Balkana biti na raspolaganju niz fondova EU kada steknu status kandidata za članstvo.

Činjenica da životna sredina nema granice može biti prikazana na sledećem primjeru koji povezuje ekološke ambicije na međunarodnom, regionalnom i nacionalnom nivou. Međutim, sledeća priča je takođe pokušaj da se široj javnosti približi uticaj jedne važne inicijative koja se odvija na visokom nivou, budući da je inspirisana nekim ličnim iskustvima.

U jugoistočnoj Evropi, ENVSEC inicijativa stavlja naglasak na dva osnovna aspekta životne sredine i bezbednost: prvi je da poboljša regionalnu saradnju u vezi sa rizikom zagađenja „vrućih tačaka“, a drugi je da se postigne zajedničko upravljanje prirodnim resursima koji se prostiru preko granica. Aktivnosti kao što su rešavanje prekograničnih rizika, upravljanje prekograničnih prirodnih resursa, pitanja svesti, informisanosti i obrazovanja, ili smirivanje uticaja klimatskih promena predstavljaju neke od regionalnih prioriteta. Jedan primjer završenog projekta predstavlja „Partnerstvo za Jadransko more“, dok su u toku projekti vezani za bilateralne aranžmane kojima se upravljaju prekogranični vodni resursi, promocija i razvoj upravljanju načela u rizičnim aktivnostima, ili nelegalna sječa šuma u jugoistočnoj Evropi.

U ovoj godini su bili predstavljeni rezultati strateškog pregleda ENVSEC-a, kao i pregled donatorskih očekivanja. Povrđen je značaj ENVSEC vizije i strategije i naglašena je važnost prekogranične saradnje. Takođe je istaknut odnos prema izazovima životne sredine i bezbjednost, jer je doprineo izgradnji dodatnih kapaciteta u uključenim zemljama. Sredjoročni rezultat je činjenica da učesnici imaju potrebu za poboljšanjem efikasnosti u radu, dok su donatori, među njima i Švajcarska, primetili nedostatak vidljivosti ENVSEC-a. Iako će veći naponi u komunikaciji biti dragoceni, čini se da su ovo samo trenutne prepreke u sprovođenju ove pionirske inicijative. Međutim, potreba za ovom važnom temom, spremnost za rad svih uključenih osoba, i najpre, postojeće različito porijeklo će svakako obogatiti uticaj ENVSEC inicijative u budućnosti. Osim toga, ova inicijativa može slediti pozitivan primer Švajcarske i postati uspešna priča sa pogledom na ekološka pitanja u regionu Zapadnog Balkana ili čak širom svijeta.

Bez obzira na činjenicu što je u okviru prava životne sredine oblast klimatskih promjena već jasno prepoznata kao posebno područje regulisanja, vjerovatno je da bi se teza da je ova oblast u svojoj osnovi i najvećim delom zavisna od politike (ma kako politiku definisali) mogla analizirati na različite načine.

Ostavljajući ovde po strani elemente opšte međuzavosnosti prava i politike, za dva pitanja bi moglo reći da imaju karakter specifičnih okolnosti. Jedno je složenost i kontraverznost samog problema klimatskih promjena, a drugo je pitanje primjene već

izgrađenog prava u oblasti klimatskih promena, ma kako procenjivali njegov postojeći nivo razvijenosti. Nakon kopenhagškog neuspjeha oko postizanja dogovora o daljim aktivnostima u ovoj oblasti (posle 2012. godine) i neka druga pitanja su nešto jasnije izašla u prvi plan, opterećujući preciznost moguće rasprave.

Zanemarujući za trenutak opšte filozofske i čisto etičke dileme stalno podgrejavane od različitih subjekata, a naročito pojedinih nevladinih i akademskih organizacija – u osnovi većine rasprava je praktično pitanje kako zaštititi postojeću „klimu” kao „opšte dobro čovečanstva” u okolnostima koju karakteriše ogromna disproporcija u udelu pojedinih država i delova sveta u doprinosu postojećem stanju klimatskog sistema, ali u nivou ekonomske razvijenosti uopšte. I sve to bez dokazive rkešenosti da postojeći model privređivanja, zasnovan na masovnoj eksploataciji fosilnih goriva, treba da bude ozbiljnije preispitan i u kontekstu „prava budućih generacija”, kao osnovnom elementu koncepcije održivog razvoja.

Zaključak

Prema nekim demografskim pokazateljima na našoj planeti će sredinom XXI veka živjeti preko osam milijardi stanovnika. Kao ozbiljan problem može se pojaviti obezbeđivanje dovoljnih količina hrane, vode zadovaljavajućeg kvaliteta kao i odjeće za tako veliku populaciju. Glavni izvor hrane na Zemlji su biljke. Na svetskom nivou gubici prouzrokovani raznim štetočinama, biljnim bolestima i korovima izražavaju se stotinama biliona dolara godišnje. Jedan od načina da se ovi gubici smanje jeste i upotreba pesticida.

Imajuću u vidu savremena tehničko-tehnološka kretanja može se očekivati da će se procenat poljoprivrednog zemljišta, kojeg i sada nema dovoljno, i dalje smanjivati. Obezbediti dovoljno hrane biće moguće jedino intenziviranjem poljoprivredne proizvodnje i zaštite bilja. Ukoliko nauka ne ponudi neka humanija rješenja, u procesu zaštite bilja moraće se i dalje primjenjivati pesticidi u obliku kakav mi danas poznajemo.

Polazeći od činjenice da oblast zaštite životne sredine, sa pozicije savremenog poimanja te pojave, predstavlja jedan od osnovnih postulata nacionalnog interesa zemlje, upućuje, da jedino temeljna promena odnosa čovjeka prema okolini obezbeđuje dalji napredak ljudskog društva.

Strategija nacionalne odbrane bezbjednosti, kao celovit i trajan program u savremenim uslovima treba da obezbjedi jedinstvene osnove angažovanja umnih, duhovnih i materijalnih potencijala države, uz saradnju i uspješno funkcionisanje spoljne i unutrašnje politike i bezbjednost od svih oblika oružanog i neoružanog oblika ugrožavanja. Smanjenje zagađenja vazduha nemoguće je sa povećanjem trenda potrošnje energenata. Neophodno je povećati udio energije koja značajnije ne ostavlja posljedice po eko-sistem u procesu sagorjevanja.

U tom smislu krucijalnu ulogu ima vaspitanje i obrazovanje za zaštitu životne sredine. Strategija vaspitanja i obrazovanja za zaštitu okoline treba da obezbjedi: shvatanje da obrazovanje za zaštitu životne sredine traje celi život stvori osjećaj odgovornosti za stanje okoline počev od lokalne samouprave do samog vrha, da preduzme odgovarajuće

pravne mjere, osigura svima tačne i potpune informacije, ističe načela održivog razvoja, razvija partnerstvo svih relevantnih učesnika i koristi sve raspoložive resurse i istražuje najoptimalnije metode u vaspitanju i obrazovanju za zaštitu životne sredine i primenjuje ih.

Literatura

1. Amidžić B., Biočanin R., Drobňjak R. Environment protection and chemical accidents, XXXIV Savetovanje sa međunarodnim učešćem „ZAŠTITA VAZDUHA 2006“, 24-25.01. 2007. Beograd.
2. Biočanin R., Karkalić R. Zastita ljudi u uslovima kontaminacije u okviru zastite zivotne sredine, Vojni glasnik br. 3-4, VIZ, Beograd, 2005.
3. Biočanin R. Osnove zaštite životne sredine, Panevropski univerzitet „APEIRON“, Banja Luka, 2007.
4. Čevrljaković-Dobričić N., Biočanin R., Panić S. Kvantifikacija uticaja na životnu sredinu u vanrednim situacijama, Naučni skup „BEZBJEDNOST U ZAŠTITI ŽIVOTNE SREDINE“, Privredna komora Srbije, 5-6. februar 2007. Beograd.
5. Jusufrić I. Uloga i značaj javnog gradskog prevoza u očuvanju životne sredine, Naučni skup, Akademija nauka i umjetnosti BiH, Hrvatska Akademija znanosti i umjetnosti i Slovenska Akademija znanosti i umjetnosti, Sarajevo 2003.
6. Jusufrić I. Menadžerska ekonomija, Internacionalni univerzitet Travnik, Ekonomski fakultet, Travnik, 2012.
7. Jusufrić I., Jusufrić J. Saobraćajni i ekološki problemi država u Evropskoj uniji sa posebnim osvrtom na Bosnu i Hercegovinu, Travnik, 2015.
8. Jusufrić I. Savremeni trendovi u saobraćaju, logistici i ekologiji u funkcijiodrživog razvoja”, , V Međunarodno savjetovanje “Savremeni trendovi usaobraćaju, logistici i ekologiji u funkciji održivog razvoja”, Travnik, 2014.
9. Karkalić R., Biočanin R. Chemical warfare agents protection with NBC clothing materials, V Intenational conference RaDMI 2005. 04-07. september 2005. Vrnjacka Banja, Serbia and Montenegro.
10. Karkalić R., Amidžić B., Biočanin R., Ispitivanje savremene zaštitne odeće u funkciji fiziološke podobnosti, Prvi kongres medicine rada i zaštite na radu SCG sa međunarodnim učešćem, 21.-24.09.2005. Kopaonik

**OBRAZOVANJE ZA ODRŽIVI RAZVOJ I KULTURU MIRA
(PLEDOAJE ZA MULTIDISCIPLINARNE INTEGRISANE STUDIJE HOMO
ACADEMICUSA)**

Ljubiša Mitrović¹

Rezime

U fokusu autorovih razmatranja nalazi se potreba elaboracije multidisciplinarnih integrisanih studija na Univerzitetu iz oblasti obrazovanja za održivi razvoj i kulturu mira.

U tom cilju autor, najpre, kritički preispituje sadašnji sistem obrazovanja i nauke u nas i u svetu, ukazujući na brojna njegova ograničenja. Zatim, ukazuje na potrebu izgradnje integrisane paradigme, i multidisciplinarnog pristupa održivom razvoju i kulturi mira.

Autor posebno naglašava značaj i ulogu ovih studija na Balkanu u savremenim uslovima, kada na ovom prostoru dominira neoliberalna strategija zavisne modernizacije, koja ova društva uvodi u zonu perifernog kapitalizma i devastira njihove kapitalne resurse. Naučna istraživanja ovih problema i obrazovanje za održivi razvoj i kulturu mira mogu doprineti ne samo redefinisanju strategije razvoja, već i zasnivanju novih oblika humane i održive prakse njihovog optimalnog razvoja i upravljanja.

Ključne reči: obrazovanje, nauka, održivi razvoj, bezbednost, kultura mira.

**EDUCATION FOR SUSTAINABLE DEVELOPMENT AND THE CULTURE OF
PEACE
(TOWARDS MULTIDISCIPLINARY INTEGRATED STUDIES OF THE HOMO
ACADEMICUS)**

Abstract

The paper proposes the development of multidisciplinary integrated studies in the field of education for sustainable development and the culture of peace.

It first critically evaluates the current system of education and science in Serbia and abroad, pointing thereby to its various limitations. Then it points to the need for the creation of a new integrated paradigm and a multidisciplinary approach towards sustainable development and the culture of peace.

The paper emphasizes the importance and the role of such studies in the Balkans today, when it is dominated by the neoliberal strategy of dependent modernization, which leads Balkan societies into capitalism of the periphery and devastates their key resources. Scientific research of such problems, and education for sustainable development and the culture of peace, can help not only a redefinition of the strategy of development, but also the creation of the new forms of humane and sustainable practice of their optimal

¹ Prof. dr emer. Ljubiša Mitrović, Univerzitet u Nišu, Filozofski fakultet, Niš

development and management.

Key Words and Phrases: education, science, sustainable development, security, the culture of peace.

*„Možda je ova planeta jedina koju imamo,
naš jedini dom i mesto naše jedine pripadnosti.
A onda ništa nije važnije od naše odgovornosti u upravljanju
koju imamo u odnosu na tu planetu i raznovrsnost vrste u njoj...
Još imamo vremena za promene koje bi ovoj planeti obezbedile opstanak.
To nam je jedini dom koji imamo...“
(Justejn Gorder „Zamak u Pirinejima“
„Geopolitika“, Beograd, 2009, str. 84)*

*„Križa savremenog čovečanstva proizilazi iz činjenice
da ono još uvek nije dovoljno čovečno...
Potrebna nam je planetarna etika odgovornosti
za održivi razvoj, revolucija solidarnosti i globalizacija razumevanja
i saradnje među narodima“
(Edgar Moren, antropolog)*

*„Jedna od primarnih funkcija obrazovanja
jeste da čovečanstvo osposobi da preuzme
kontrolu nad sopstvenim razvojem“
(Žak Delor)*

Uvodne napomene: O značaju naučnih skupova i njihovoj saznajnoj i socijalnoj ulozi

Razvijena društva ulažu u obrazovanje i nauku, jer imaju razvijenu svest da bez tog kapitala nema osvajanja novih horizonata u razvoju društva, formiranju zdravih ličnosti i opstanka čovečanstva. Da bi nauka bila nauka, ona se u odnosu na laičku spekulaciju mora jasno prepoznavati po utemeljenom teorijsko-metodološkom pristupu u istraživanju i prikazivanju rezultata svojih istraživanja. Bez tog metodičkog pristupa, koji se izvodi iz logike naučnog metoda, a ne iz didaktičke trebalogije, nema puta ka istini i istine same. A bez nje, nema nam ni precizne dijagnoze, niti akcionalističke kurative, sociološke intervencije u polje društvenih odnosa: izbora i izmene strategije društvenog humanog razvoja i demokratskog upravljanja.

I pored, velike hvale upućene na račun misije savremene nauke, valja istaći da se ona ozbiljno “razbolela na smrt”, da parafraziram metaforu S. Kirekegora. Rečju, i samoj savremenoj nauci potreban je pravi lek da bi ozdravila.

Savremeno stanje društveno-humanističkih nauka je, pored velikih uzleta prirodno-matematičkih i tehnoloških, zabrinjavajuće, alarmantno. Suočeni smo sa razbijenošću njenog sistema, sa ekspanzijom “razmravljenog rada”, disciplinarnim haosom, sa pohmanitalim „ubilačkim partikularizmom“, usitnjenosti, refeudalizacije. Sa novim jednoumljem/fenomenom jednodimen-zionalnosti, instrumentalne upotrebe uma. Sve to ostavlja brojne negativne gnoseološke/epistemološke implikacije na planu dometa naučnog rada. Uzroke ovakvom stanju nauke treba pažljivo istražiti i potražiti puteve njenog ozdravljenja.

Za ozdravljenje savremene nauke i humanizaciju sistema savremenog obrazovanja neophodno je nauici vratiti filozofiju, tj. njenu dušu. A to pak zahteva potrebu uspostavljanja novog jedinstva između nauke i filozofije i produktivno izgrađivanje njihove nove sinteze. Takav poduhvat bi omogućio izlazak iz sadašnjeg sveta disciplinarnog haosa i zaustavio dalju “balkanizaciju” nauke. Vratio bi nauku čoveku i društvu. Rehabilitovao

bi Hegelovo/Marksovo metodološko načelo „Istina je celina“, nasuprot poperijanskom metodološkom individualizmu i scijentističkom neopozitivizmu.

O krizi savremene nauke i ulozi univerziteta

Iako je u poslednjih 30 godina, u vreme dominacije neoliberalnog modela razvoja u svetu najviše Nobelovih nagrada dato ekonomistima, niko od ovih lauerata nije predvideo sadašnju krizu. Naprotiv, većina od njih svojim analizama/ studijama/receptima reformi – „podmazivali“ su točkove Velikog mehanizma megakapitala – ubilačkog „kapitalizma katastrofe“, u njegovoj razularenoj ekspanziji širom sveta. Pomagali su naduvavanju finansijskih i drugih balona, dok nisu počeli da prskaju i pokazuju da je „car go“.

Covečanstvo se danas nalazi na sudbonosnom raskršću: ili radikalna izmena vladajuće strategije razvoja ili dalja globalizacija krize, razaranje, haos i nova socijalna revolucija. Naravno, postoje sve očiglednije da se iz ove krize ne može izaći sa strategijom/i sredstvima – kojima je ona generirana. Potreban je radikalna zaokret ka novom socijaldemokratskom modelu ekosocijalizma, koji će omogućiti spoj tehnološkog napretka društva sa socijalnom solidarnošću, sa planetarnom odgovornošću za održivi razvoj, sa kosmičkom bioetikom, globalizacijom razumevanja i kulturom mira među svim narodima, vrstama u ekosistemu. U suprotnom, ostajanje pri neoliberalnom globalizmu, dalje će, na halapljivom interesu megakapitala i socijaldarvinizmu, gurnuti svet u haos i provaliju bez dna! U nove regionalne i globalne ratove manjine bogatih oko resursa i većine siromašnih za goli opstanak!

Ako se u kontekstu globalne svetske krize zapitamo: šta je sa savremenom naukom, možemo sa nespokojem da ustvrdimo kako i noć njene krize predugo traje, ispunjena bengalskom vatrom tzv. normalne nauke, političke korektnosti, medijskim trikovima/manipulacije masa i klovnovskom igrom pseudoelita. Vreme je da se, stoga u ovom kontekstu, upitamo: da li u bolesnom društvu ima zdrave nauke? Kakvo je njeno mesto i uloga? Kakav je položaj intelektualaca? Zašto je sve manje intelektualaca i naučne kritike a sve više sistemske inteligencije i protagonista apologije (domaće i belosvetske stvarnosti)?

Savremena nauka nalazi se u stanju raspolućenosti svog bića i svesti. Jedna od posledica svega toga je kriza u razvoju samosvesti savremenog čoveka. Svetom nauke danas dominira disciplinarni haos, a njeni protagonisti su „specožderi“, zarobljenici specijalističke podele rada; zagnjuren, kao Hegelove „apstraktne životinje“, u svoje niše, kao pčele u mreže saća, kao „zabrađene Marije“ u svoj put/brazdu.

U savremenoj nauci dominira kvantitativna neopozitivistička metodologija. Ona je osobito danas raširena u prirodnim i društvenim naukama (u formi ekonometrije u ekonomiji i kvantrofrenije u sociologiji), ali je nalazimo i u humanističkim naukama (psihologiji i pedagogiji).

Analiza sadržaja brojnih magistarskih i doktorskih teza pokazuje/ ilustruje ovu pojavu svojevrzne ideolatrije metodološkog partikularizma: gde, iza brojnih kvantifikacija, merenja pojava, ne postoji adekvatna kvalitativna interpretacija, tj. sintetičko uopštavanje/zaključivanje o prikazanim strukturama i tendencijama o pojavi koja je predmet istraživanja. Takve istraživače moramo podsetiti na upozorenje Tomasa Hakslija: „da oni koji odbijaju da idu dalje od činjenica, retko dopiru dokle dopiru same činjenice“! ili Poenkara koji kaže: „da kao što kuću ne čine stokovi cigala na stovarištu, tako ni nauka nije puko gomilanje činjenica“!

Rečju, kompleksan naučno-istraživački proces ne sme se redukovati samo na empirijski opis činjenica, već i na teorijsku utemeljenu interpretaciju, od koje je moguće graditi kapitalne sinteze u nauci, tj. razvijati naučno znanje o svetu i čoveku.

U savremenom socijalno-političkom kontekstu i duhovnoj situaciji velika je i odgovorna uloga univerziteta danas. No, da bi on odigrao ovu misiju, najpre je neophodno iznova rehabilitovati samu ideju o Univerzitetu, „njegov izvorni duh“ (K. Jaspers)².

² K. Jaspers, „Ideja univerziteta“, Plato, Beograd, 2003, str. 9.

Obnova i razvoj univerziteta danas u Srbiji sudbonosno je pitanje našeg duhovnog života i nacionalnog preporoda. Neophodno je pomoći univerzitetu da se vrati svojim najboljim tradicijama: da kao autonomna zajednica istraživača i studenata koji tragaju za istinom, bude slobodno mesto na kojem „društvo i država omogućuju da se razvija najjasnija svest doba“. Put ka takvom Univerzitetu zahteva duboku reformu njegove organizacije, modernizaciju njegovih funkcija (obrazovne, naučne i kulturne), ali i kvalitetnu selekciju kadrova kako bi on postao visoko profesionalna kompetentna i odgovorna institucija. Takav Univerzitet nebi bio puki zbir raštrkanih fakulteta, već integrisana celina, jedinstvo svih nauka i poziva. On bi iznova imao snage da produkuje ne samo stručnjake za tekuće potrebe, već i intelektualce sa širim pogledom/razvijenom samosvešću o svom dobu i misijama (individua i kolektivnih aktera). Oni bi predstavljali kritičku svest svog naroda i doprineli bi afirmaciji samih univerziteta, naših sredina i nacije kao celine.

Najseriozniji stvaraoci iz sveta nauke – suočeni sa aktuelnom globalnom krizom u ontologiji savremenog sveta i krizom same nauke – danas čine pokušaj, da se kroz otkriće novih paradigmi i izgradnju nove strategije razvoja nauke – izađe iz stanja krize. Najveći umovi u filozofiji i nauci taj put i preokret upravo traže u naporu za zasnivanju integralne filozofsko-naučne paradigme kao i razvoju oblika multidisciplinarnе saradnje između nauka i težnji ka afirmaciji transdisciplinarnog pristupa. Ovakva težnja, formulisana je ne samo u Ricerovom pledoajeu o integralnoj paradigmi, već i u Volerestinovom stavu – o potrebi otvaranja društvenih nauka prema rezultatima prirodnih, tehničkih i medicinskih nauka. Svi ovi naponi na fonu su pokušaja izlaska iz krize.

Nasuprot avanturizmu razularenih partikularnih identiteta u svetu nauke, neophodni su različiti vidovi saradnje istraživača različitih profila da bismo shvatili naše globalno doba, i njegove složene mene, da bismo pružili celovit odgovor na pitanje: šta je sa čovekom i svetom i kuda i kako dalje?

Za izlazak iz aktuelne krize i izgrađivanje celovitog projekta društvenog razvoja i formulisanja alternativnih strategija razvoja, veliku odgovornost imaju nauka i univerzitet. Univerzitet kao najsenzibilniji deo društvene strukture i dinamike, mora da odgovori izazovima globalizacije. On mora biti zahvaćen procesima informatizacije, internacionalizacije, individualizacije. U uslovima paradigme informacionog društvenog razvoja i stvaranja “umreženog društva” (M. Kastels), univerzitet mora prednjačiti i reformisanjem svojih osnovnih funkcija, nastavnih planova i programa, organizacije rada, subkulture, kadrova; predstavljati uzor drugim organizacijama i institucijama u društvu. Postajući elitni deo reformskih snaga, univerzitet mora da prednjači kreiranjem novih znanja i koncepata razvoja; izgrađivanjem novih obrazovnih profila stručnjaka i naučnika potrebnih savremenoj podeli rada, ali modernom demokratskom društvu u izgradnji.

Na novim je generacijama naučnih poslenika da obnove i izgrade novi Univerzitet, koji će biti duboko usidren u kulturu svog naroda, ali i visoko umrežen u pogone svetske nauke i akademske zajednice. Koji će snagom svog stvaralaštva jačati nacionalni inovacioni kapacitet, tj. posedovati inovativnu sposobnost da novim istinama, dostignućima u obrazovanju i nauci, doprinese razvoju/napretku društva, globalizaciji razumevanja i solidarnosti u savremenom svetu.

O integralnom konceptu održivog razvoja

Ako ima smisla danas upozoravati na neprolazne vrednost poruka sa zastave moderne (istina, progres, sloboda) i građanske revolucije (sloboda, jednakost, bratstvo), to je pre svega i uvek, kada se želi suštinski problematizovati pitanje održivog razvoja u savremenoj nauci, kao pitanje svih pitanja. Jer, održivi razvoj mora predstavljati najširi okvir, najznačajniju filozofsku kategoriju i humanistički ključ, a ne pomodnu retoričku poštapalicu.

Sledeći logiku pristupa sa stanovišta metodološkog individualizma i Hajekove

filozofije razvoja, većina istraživača u savremenosti obnavlja fetišku ulogu ekonomije kao «sveta po sebi» i iznad društva. U kontekstu ovog pristupa pitanje konkurentnosti i održivog razvoja najčešće se redukcionistički tretira u formuli homo oeconomicus-a i reduciranja društva na ekonomiju, a delatnost politike/vlade na dominaciju korporativno-menadžerske uloge elite. U ovom kontekstu osiromašuje se i pojam konkurentnosti i održivog razvoja, jer najviši okvir razmatranja postaje partikularni interes korporacije ili ekonomije, a ne optimalni razvoj društva i emancipacija čoveka.

Ovakav pristup dovodi do novih mistifikacija u naučnoj analizi/interpretaciji savremenog odnosa konkurentnosti i održivog razvoja, koji u eri globalnog doba zahteva da bude promišljen ne samo multidisciplinarno/ transdisciplinarno, već i sa planetarno/kosmološkog stanovišta bio-eko-socio-kulturnog i antropološkog sistema, planetarne bioetike, ravnomernog regionalnog razvoja, kulture mira. U eri globalizacije globalizovani su ne samo rezultati tehnološkog/društvenog napretka, već i učinci rizika savremenog čovečanstva. Kriza, sukobi, akcidenti, u ma kom delu sveta, – odražavaju se, pre ili kasnije, na celinu čovečanstva. Zbog toga je neophodno u naučnom razmatranju ovog pitanja izbeći zamku provincijalne/ teritorijalne klopke, a posebno u razmatranju problema održivog razvoja treba prevazići logiku partikularnog «kalkulantskog uma» i «zabradenih Marija». Analiza i sinteza u razmatranju ovog problema održivog razvoja mora biti izvedena sa stanovišta teorijsko-metodološkog načela totaliteta, a to znači da se svako pitanje razvoja (lokalno, nacionalno, regionalno) mora istraživati u najširem okviru savremenog sveta kao celine, i čovečanstva kao nastajuće zajednice/«budućnosti koja je počela». Jer, brojni problemi u savremenosti ne znaju za granice, niti su ograničeni planetarno, našom zavičajnom Gejom. Oni sve više postaju univerzalni i kosmološki. Njih je moguće filozofsko-naučno istraživati samo ako se ima u vidu najširi filozofsko-naučni okvir i ako nam stalno um bude budan – da sve što činimo činimo zbog čoveka i čovečanstva, ali i zbog kosmopolitske harmonije čovečanstva sa drugim svetovima.

Jer, naša planeta, kosmički svet, ne sme biti privatna svojina, u monopolu ni jedne države i vlade, korporacije. Mi smo je pozajmili od predaka i treba da je očuvanu predamo unucima. Maćehinski odnos prema njoj ostavlja katastrofalne posledice na budućnost čoveka i čovečanstva. Otuda mi se čini uputnim da potsetim na poznati moto-poruku iz Hemigvejovog romana «Za kim zvono zvoni»: «NIJEDAN ČOVEK nije Ostrvo, sam po sebi celina; svaki je čovek deo Kontinenta, deo Zemlje; ako Grudvu zemlje odnese More, Evrope je manje, kao da je odnelo neki Rt, kao da je odnelo Posed tvojih prijatelja ili tvoj; smrt ma kog čoveka smanjuje mene, jer ja sam obuhvaćen Čovečanstvom. I stoga nikad ne pitaj za kim zvono zvoni; ono zvoni za tobom» (Džon Don).

Problemi održivog razvoja predmet su brojnih nauka i istraživačkih institucija. U sistemu savremenih nauka održivi razvoj predmet je prirodnih nauka, ali i društvenih i humanističkih. Integralni pojam održivog razvoja u svom sadržaju sadrži problematizaciju brojnih elemenata u njihovom dijalektičkom prožimanju: ekosfere/biosfere i tehnosfere, stanovništva, tehnologije, društva, ekonomije, kulture, organizacije, okruženja. Održivi razvoj ima četiri komponente: prirodnu, socijalnu, kulturnu i ekonomsku. Savremena ekonomska i ekološka kriza pokazuju neophodnost prevazilaženja neoliberalnog modela razvoja i izgradnje nove filozofije razvoja čovečanstva, nove multiparadigme održivog razvoja – u čijem središtu bi se, umesto sadašnje vučje socijaldarvinističke ekonomije, našli i ciljevi i vrednosti socijalne «ekonomije sreće» (P. Burdije) u službi čoveka i čovečanstva.

Afirmacija ovog teorijsko-metodološkog načela totaliteta u prakseologiji savremene nauke zahteva otvaranje svih nauka (prirodnih, društvenih, humanističkih) i njihovu plodnosnu interaktivnu komunikaciju i saradnju. To je put unapređenja naučne istine i istinskog progresa čoveka i društva. Razvoj savremene nauke zahteva intenzivne susrete, dijaloge, transdisciplinarna preliivanja rezultata naučnih istraživanja, građenje novih sinteza. Samo se takvim putem mogu otkrivati nove paradigme.

Istraživanje svakog problema u savremenosti, a posebno pitanje održivog razvoja zahteva afirmaciju transdisciplinarnog teorijsko-metodološkog pristupa. Nepotcenjujući

pojedinačne rezultate posebnih društvenih nauka treba istaći njihovu nedostatnost, unutrašnju disciplinarnu ograničenost. Stoga je u pravu Federiko Major, nekadašnji direktor UNESKA, kada u svojoj studiji «Sutra je uvek kasno» ističe: «Sadašnja slika sveta traži i globalnost. Humanistički koncept razvoja podrazumeva strogu primenu načela društvene pravednosti i ravnopravnosti za sve stanovnike zemlje... Razvoj treba shvatiti kao solidaran napredak svih ljudi i svakog čoveka («Popularum Progressio»») (Major, 1991: 68–69).

Ako se u transdisciplinarno-humanističkom ključu istražuju problemi konkurentnosti i održivog razvoja, onda se može izbeći fetišizacija dometa ekonomskih činjenica i kategorija sa stanovišta instrumentalnog uma, uske korporativne efikasnosti. Održivi razvoj i racionalnost u ekonomiji neophodno je istraživati i tumačiti u širem društvenom razvojno-civilizacijskom kontekstu i perspektivi u kojima nije izgubljen koeficijent ljudskosti, ekološka i socijalna cena rasta, razvoja i napretka, humanizacija društva/čovečanstva i emancipacija čoveka. Otuda je svaka saradnja ekologa, ekonomista i sociologa na istraživanju problema održivog razvoja ne samo poželjna nego i neophodna, jer «sociološki um širi svoje polje istraživanja na ono što izmiče kalkulantskim umovima... budući da smo uronjeni u neizvesnosti savremenog društva od stakla, nama je prosvetiteljstvo i dalje potrebno» (Korkif, 2010: 33–66). A tu nam u analizi kompleksnih odnosa između čoveka, prirode, društva, ekonomije i kulture, sociologija može pomoći posebno rezultatima svojih saznanja iz oblasti sociologije rada, sociologije razvoja, socijalne ekologije, ekonomske sociologije, sociologije organizacije i menadžmenta.

U savremenosti, kolokvijalno među stručnjacima, a posebno menadžerskom i političkom elitom, najčešće se rabe reči: reforma, modernizacija, inovacija, održivi razvoj, ... a da se pritom ne prepozna prava pojmovna suština ovih termina i koncepata. Upravo ove i druge reči iz političkog i medijskog vokabulara – najčešće služe kao opšta mesta i «poštalice», koje prikrivaju/ kamufliraju nepoznavanje bitnih, suštinskih pojmovnih sadržaja i distinkciju koncepata. Stoga nam se čini neophodnim da ukažemo na potrebu razlikovanja sociološkog integralnog koncepta humanog održivog razvoja u odnosu na korporativna shvatanja održivog razvoja. Jednom rečji, koncept korporativnog održivog razvoja nije identičan sa konceptom i logikom održivog društvenog razvoja. Efikasan i održiv razvoj sa stanovišta partikularnih interesa korporacija, po pravilu ne podudara se sa interesom celine društva i različitih njegovih grupa, institucija i organizacija.

Zbog toga je neophodno, kako u ekspertizi tako i u programiranju društvenog razvoja, ostvariti dijalog naučnika i stručnjaka različitih profesija kako bi se, kroz multidisciplinarna i transdisciplinarna istraživanja problema održivog humanog razvoja celovito proučile sve dimenzije/aspekti ovog kompleksnog problema i projektno predložila rešenja koja imaju ne samo naučnu validnost, već mogu poslužiti i kao optimalan okvir za dugoročno razrešavanje problema u ovoj transgraničnoj oblasti između prirode, društva i čoveka. Može se očekivati da će u budućnosti taj dijalog i saradnja naučnika i stručnjaka iz različitih profesija doprineti da kako u saznavanju tako i u projektovanju društvenog razvoja bude manje propusta, improvizacija a više racionalnosti i odgovornosti. Nove generacije istraživača moraju izgraditi nov senzibilitet za ekološke probleme u uslovima savremenog globalnog svetskog društva, u kome postoji visoka međuzavisnost ali i globalizacija rizika. Blagovremeno rešavanje ekoloških problema i problema mira i izbora novog modela razvoja u svetu sigurna je garancija za budućnost i zdravlje budućih generacija. No, ti se problemi moraju pravovremeno rešavati ovde i danas, kako sutra ne bi bilo kasno, jer kako poručuje veliki humanista Federiko Major, «Sutra je, uvek kasno».

Bezbednost i kultura mira

Polazeći od društvenog karaktera globalnog društva i mesta/uloge modela bezbednosnog sistema u njemu, sve modele mogli bismo klasifikovati na: a) demokratsko-

participativni, b) etatističko-autoritarni, c) korporativno-tehnokratski model. Takođe, moguća je podela bezbedonosnih sistema, po nivou opštosti njihovih funkcija, na: a) lokalne; b) nacionalne; c) regionalne; d) međunarodne i e) globalističke.

Demokratsko-participativni model bezbednosti imaju socijaldemokratska solidaristička društva. U njima je sistem bezbednosti oslonjen na masovnu samozaštitu, tj. odgovornost svih građana za stanje bezbednosti, a ne samo određenih državnih institucija/organa i profesionalaca. U ovakvim društvima postoje mehanizmi participativne kontrole – institucija – odozdo, i iznutra od strane aktera građanskog društva/javnosti. U ovakvom, horizontalnom, mrežastom i participativnom, sistemu bezbednosti građani su, pored državnih institucija, aktivni subjekti u sistemu bezbednosti.

Autoritarno-etatistički model bezbednosti počiva na principu da je bezbednost vertikalno/hijerarhijski strukturirana i isključivo stvar državnih organa, profesionalnih najamnika kao čuvara sistema (vojske, policije, tužilaštva, sudstva).

Korporativno-tehnokratski sistem bezbednosti u službi je međunarodnih snaga korpokratije i globalizma.

Najbolje je, međutim, mešoviti model sistema bezbednosti u savremenosti koji kombinuje masovnost, demokratizam i profesionalizam u ostvarivanju bezbednosti u društvu.

Savremena sociološka i kriminološka istraživanja (posebno francuskih sociologa) sve više upućuju na zaključak o postojanju visokog stepena korelacije između indeksa socijalnih nejednakosti i rasta indeksa pojave kriminaliteta u savremenom društvu. To ukazuje na potrebu dubljih strukturnih promena u društvu (promene strategije razvoja, smanjenje socijalnih nejednakosti, jačanje zaposlenosti i kvaliteta života segregisanih marginalnih grupa), kao prave suštinske preventive kriminaliteta, a ne samo bavljenje posledicama i pitanjem efikasnosti pravnog, bezbedonosnog sistema i represivnih mera.

Ako je u savremenom svetu na delu neoliberalna strategija tržišnog fundamentalizma, u kojoj su sve vrednosti redukovane na profitabilnost i koja je podredila čoveka/ljudsko tom vrhovnom dobru/cilju, tj. toj novoj hijerarhiji vrednosti, onda je izvesno da odnosi na tržištu, pa i u međunarodnom pravu i politici – sve više postaju socijaldarvinistički i predatorski. Na tom fonu nastala je rascepljenost između prava i pravde u anglosaksonskom pravu. Na delu je pobeda pragmatizma i makijavelizma u pravu i politici. Pravo postaje sve više kalkulatивно, integralni deo razmenskog sistema, a ne kao integralni deo socijalne pravde (instrument socijalne korekcije, suzbijanja kriminala i devijantnosti ličnosti). Kada se pravo odvoji od socijalne pravde, ono se pretvara u instrument nasilja.

Izvesno je da od odabrane i implementirane strategije razvoja zavisi proizvodnja društvenih odnosa u jednoj zemlji/svetu. U tom kontekstu – valja podvući da strategija razvoja u društvenoj praksi uvek implicira/generira socijalne jednakosti ili nejednakosti, a to dalje producira/širi ili smanjuje prostor za razne pojave kriminaliteta; stvara ili razara osnove za socijalnu koheziju ili fragmentaciju moralno/političko jedinstvo, odnosno jača ili destabilizuje bezbednost jednog socijalnog sistema globalnog društva. U solidarističkim društvima, sa socijaldemokratskim modelom razvoja, veća je harmonija među društvenim slojevima, pa samim tim i veći stepen jedinstva građana oko opšteg nacionalnog i državnog interesa.

Bezbedonosna kultura/kultura samozaštite u direktnoj je vezi sa stepenom ostvarivanja socijalne pravde u društvu, harmonije ličnih i opštih interesa, tj. sa motivacijom građana da brane javno dobro. Samo sistemi koji uspešno povezuju borbu/izgradnju ljudskih sloboda/političkih prava sa ostvarivanjem njihovih socijalnih prava/prava na rad i pravednu najamninu, sa borbom za zaštitu moralnog i fizičkog integriteta zaposlenih (dostojanstva, kontrole i „oljuđivanja“ stepena eksploatacije tuđeg rada) jesu „pristojna“, zdrava i odgovorna društva. U suprotnom, na delu su licemerna društva – koja šireći bedu i represiju – jačaju kulturu nasilja/straha, i urušavaju „ustavni patriotizam“ građana u zemlji.

Imajući u vidu, kako istorijsko iskustvo tako i razvoj naučnih saznanja u

savremenosti – možemo zaključiti da je pitanje stabilnog i održivog mira organski povezano sa stepenom ostvarivanja socijalne pravde u savremenom svetu, a to znači i sa napuštanjem, danas vladajuće/neoliberalne strategije društvenog razvoja. Njena radikalna zamena socijaldemokratskom koncepcijom, koja bi omogućila da se u svakom društvu/zemlji i svetu formira partnerstvo svih društvenih slojeva za razvoj i mir. Samo takvo društvo – ravnopravnih socijalnih šansi – omogućiće osvarenje velikih lozinki nedovršene građanske revolucije, koje imaju trajno i univerzalno značenje (Sloboda, Jednakost, Bratstvo).

Mi danas živimo u doba globalne nestabilnosti, kada se pod izgovorom borbe za mir, a protiv terorizma, kao i za liderstvo u XXI veku, od strane geostratega SAD iscrtavju nove mape neoimperijalnog osvajanja sveta – Evroazije (videti o teme studiju Bžežinjskog „Velika šahovska tabla“, 1997) i vrši promocija koncepta liberalnih imperija (Kajgan, Kuper...). U kontekstu procesa globalne transkontinentalne geopolitičke tranzicije, danas na Balkanu, kao geoprostoru susreta i sudara različitih civilizacija, živimo u uslovima „nedovršenog mira“, koji bez obzira na brojne oblike pacifikacije, svakog trenutka može izmaći kontroli i otvoriti put morbidnoj igri kulture smrti. Zbog toga ovde podsećamo da je pitanje rata i mira složeno, a ne retorsko pitanje.

U ovom kontekstu razmatranja želimo takođe, podsetiti na poznatu tipologiju ratova: osvajačke i odbranbene, tj. imperijalne i oslobodilačke, kao i na dijalektičku povezanost rata i mira sa karakterom društva i društvenih odnosa i realnim lokalnim, regionalnim i globalnim kontekstom i interesima klasa i drugih struktura moći i njihovih geostrategijskih interesa. Izgleda da je R. Aron bio u pravu kada je o ratu i miru govorio kao o sijamskim blizancima, parafrazirajući Klauzevica da je „Politika ostvarivanje rata/mira drugim sredstvima“. U vezi sa tim podsećamo na misli Herberta Brovna: „Mir nije samo odsustvo neprijateljstava. Mir je takođe i kvalitet života. Svet polugladan ili polusit, nikada neće biti svet mira“. I bez obzira na pledoaje velikog humaniste i mirotvorca Johana Galtunga „Mirnim sredstvima do mira“, izvesno je da je najveća istina izražena u misli brazilskog predsednika i predsednika Radničke partije, Silvija Lule: „Da nema globalnog mira u svetu, bez globalne pravde!“.

U savremnosti kao izraz neoliberalnog globalizma sve više raste jaz u regionalnom i socijalnom razvoju između Severa i Juga zaoštravaju se protivrečnosti i šire sukobi u svetu. U tom kontekstu imamo i pojavu terorizma kao izraz kolektivne frustracije i svojevrsnog „cveća zla“, ali i državni intervencionizam velikih sila, kao oblik nekontrolisane, prisilne pacifikacije, pripitomljavanja snaga otpora kapitalizmu, globaloj hegemoniji i kontroli u svetu. U vezi sa tim Ž. Bodrijar u svojoj studiji „Pakt o lucidnosti i inteligencija zla“, između ostalog o novim sukobima u savremenosti, piše: „Globalizacija je verovala da će uspeti da neutralizuje sve konflikte, zarad jednog poretka bez mane – ali je to poredak u manjku: sve je međusobno ekvivalentno u jednačini nulte sume... Tako je antagonizam svetske moći i terorizam – aktuelna konfrontacija američke hegemonije i islamskog terorizma, zapravo, vidljiv momenat tog duela između Integralne Realnosti moći i integralnog odbacivanja te iste moći“.³

Upravo se danas čovečanstvo nalazi na raskrsnici i u eri smena civilizacija. Naime, iako je naša civilizacija hipertehnološki razvijena, ona pati od deficita socijalnog razumevanja i solidarnosti. Savremena halapljiva, finansijka buržoazija mega kapitala i njene političke elite, tj. „zlatna milijarda“, bogate manjine izgubila je osećaj za probleme većine svetskog stanovništva, tj. „ostatak lumpen-planete“. Zbog toga živimo u eri ne samo globalizacije već i ogoljenog kapitalizma katastrofe (N. Klajn) i neoimperijalizma.

Savremeno čovečanstvo pati od humanističkog i emancipatorskog deficita. Njegov iščašen superegoizam i pohlepa i sve ogoljeniji socijal-darvinizam, rađaju sukobe i prete da razore, unište čovečanstvo, suočavajući nas sa novim vidovima „ekstremne budućnosti“ (ekocida, siromaštva, epidemije, narkopatologije, terorizma, kriminala...), odnosno realno moguće apokalipse. Sve nas to navodi na zaključak: da bez izgradnje harmoničnog i zdravog društva nema stabilnog i trajnog mira u svetu, niti solidarnosti i

³ Ž. Bodrijar, Pakt o lucidnosti i inteligencija zla, Arhipelag, Beograd, 2009., str. 99.

jedinstva u odbrani zemlje.

Nacionalna strategija bezbednosti jedne zemlje, dakle, nije stvar pukog voluntarističkog izbora elita na vlasti. Njen izbor je kompleksno određen množinom faktora: geopolitičkim položajem zemlje, karakterom političkog sistema, njene spoljne politike, vladajućom koncepcijom društvenog razvoja, kao i konstelacijom moći u svetu.

Nacionalna strategija bezbednosti i odbrane jedne zemlje određena je ne samo unutrašnjom koncepcijom razvoja i vladajućim političkim sistemom već i geopolitičkim položajem zemlje u svetu, i strukturom moći u međunarodnoj konstelaciji. Imajući ovo u vidu, trebalo bi istaći da je u postbipolarnom periodu izvršena geopolitička tranzicija Balkana. Iako civilizacijski Srbija kao balkanska i evropska zemlja, primarno pripada geokulturnim krugu slovensko-pravoslavnih zemalja, ona se pre svega iz razvojnih razloga danas uključuje u evrointegracijske procese. Valja, međutim reći da bez obzira na to što je ušla u partnerstvo za mir, ona treba da ostane vojno neutralna i da svojom spoljnom politikom podržava demokratski, miroljubivi razvoj multipolarnog sveta. Takođe, njena nacionalna bezbednost ne sme da bude samo stvar tekućih elita i najamnih profesionalnih vojnika, već pravo i dužnost svih građana a to znači da, kako razvoj tako i odbrana zemlje – umesto isključivog monopola upravljačkih elita i kompradorske, satelitske buržoazije, moraju ostati – na najširoj osnovi, dužnost ne samo profesionalnih vojnika i oficira, već i celokupnog naroda i građanstva. Rečju, pravo i dužnost svih građana u funkciji svih delova i slojeva društva, a ne u odbrani privilegija bogate manjine, koja u eri mondijalizacije kapitala postaje sve više anacionalna i ne mari za granice patrije (domovine).

Sledeći logiku integrisane paradigme u sociologiji i transdisciplinarnog pristupa u savremenoj nauci kulturi mira, zalažemo se za integralno proučavanje kulture mira kao ključne dimenzije/komponente društvenog razvoja i emancipacije u savremenom svetu. U tom smislu neophodno je razmotriti sledeće dimenzije, odnosno relacije ovog pitanja: mir i opstanak čovečanstva; mir i razvoj; mir i demokratija; mir i ukidanje strukturalnih nejednakosti; mir i humanizacija odnosa između ljudi, građana i naroda; mir i emancipacija, politička i socijalna emancipacija u svetu, odnos prema oslobodilačkim pokretima, mir i prevladavanje klasne civilizacije i nastajanje ujedinjenog čovečanstva kao zajednice ravnopravnih građana i naroda; akteri mira u svetu i na Balkanu; institucionalne pretpostavke mira; filozofija, etika mira i obrazovanje za mir; politička kultura i kultura mira; emancipatorska kultura, kultura zavisnosti i kultura mira; mir i unapređenje kvaliteta života; mir i etnička, verska, rasna i rodna tolerancija itd.

Integralni pojam kulture mira sadrži razvojno-civilizacijsku i emancipatorsku ulogu, i u svom sadržaju podrazumeva: a) nov sistem vrednosti koje treba afirmisati; b) nov sistem prava (pravo na mir kao integralni deo univerzalnih ljudskih prava; c) nove odnose za koje se treba izboriti; d) nove institucije i organizacije koje treba izgrađivati u društvu i svetu među narodima; e) nov sistem obrazovanja; f) nov pogled na svet (građanski, demokratski, panhumanistički); g) nove pokrete kao aktere društvenih promena.

Kultura mira, dakle, može se definisati kao jedno od osnovnih i univerzalnih prava čoveka i čovečanstva; pravo ljudske vrste da živi i stvara u miru. Mir ne sme biti u monopolu ni jedne države i naroda u svetu. On mora biti delo svih ljudi i naroda u svetu. On mora služiti njihovom razvoju i napretku čovečanstva. Stoga kultura mira pretpostavlja borbu za nove odnose u svetu: za slobodu, jednakost, ravnopravnost i bratstvo među narodima i ljudima. U tom smislu kultura mira pretpostavlja i angažovan emancipatorski odnos da se izgradi policentrični demokratski globalni poredak u svetu, u kome će se respektovati pluralizam, pravo na razliku, demokratski, autonomni, održivi i humanistički razvoj na principu (*Popilarum Progresio*) – solidan napredak svih ljudi i svakog čoveka.⁴

Pravo na mir se može smatrati kao osnovno egzistencijalno, civilizacijsko-razvojno i ljudsko pravo, kao pretpostavka ostvarivanja svih ljudskih prava. Bez ostvarivanja ovog

⁴ F. Major, *Sutra* je uvek kasno, str. 69.

prava dovodi se u pitanje pravo na život ljudskog roda, čoveka i čovečanstva, pravo na rađanje, razvoj i slobodu.

Kultura mira integralni je deo nove filozofije održivog humanog razvoja i planetarnog humanizma, kako o tome piše Pol Herc, u svojim studijama *Kako preurediti savremeni svet i Manifest 2000 – za planetarni humanizam*. Kultura mira u enciklopediji *Globalistika*, koja je izašla na ruskom i engleskom jeziku 2003. godine, definiše se kao efektivno preoblikovanje, prevladavanje kulture nasilja, sukoba, miroljubivim sredstvima, rešavanje svih protivrečnosti, sukoba i problema u savremenom svetu. U vezi s tim, istaknuti su sledeći ciljevi kulture mira: “1. prevladavanje kulturnih, etničkih korena nasilja, konflikata, terora i rata (vojnog nasilja); 2. izgrađivanje harmoničnih mostova između različitih kultura, uz uvažavanje razlika među narodima i državama; 3. izgrađivanje, razvoj i širenje globalne klime kulture mira na nacionalnom i globalnom nivou; 4. izgrađivanje, propaganda i razvoj institucije globalnog građanina i globalnog građanstva, s poštovanjem pluralističke globalne kulture; 5. propaganda ideja i vrednosti kulture mira, preko medija i drugim putem u funkciji mira u svetu”.⁵

Poznati humanista i sociolog Frederiko Major (inače bivši direktor UNESKO-a) u svojoj studiji *Sutra* je uvek kasno razmatrao je pravo ljudi na mir kao integralni deo univerzalnih ljudskih prava, podvlačeći da je u ljudskom duhu graditi mir, ističući: „Mir ne sme da bude shvaćen kao prosto odsustvo rata, kao rezultata određene ravnoteže terora u čijoj zaleđini se šire i množe lokalni ratovi i ograničene agresije. Mir je eminentno pozitivan koncept koji sadrži ogromnu moć uzajamnog razumevanja, uvažavanja, odane saradnje, pod kojom ljudi i narodi podrazumevaju zajednički razvoj. Meni se čini da mir može da se definiše kao osnovni uslov potpunog ostvarenja ljudskih prava, kao potvrda samobitnosti svake ličnosti i kolektivnog identiteta svih naroda.”⁶

Ako je rat započeo najpre u glavama ljudi (pri čemu je istina u svakom ratu bila njegova prva žrtva), onda i borba za mir pretpostavlja, najpre, suočavanje sa istinom rata, zlodelima koja su činjena, što je preduslov katarze i istinskog pomirenja među narodima, bilo na Balkanu ili nekom drugom delu sveta. To je put da se razvije ne samo kritička istorijska svest o uzrocima i destrukcijama, koje donosi neman u vidu rata, gutajući čitave generacije i narode u društvu, već i da se afirmišu nove i trajne progresivne vrednosti mira kao vrednosti života, razvoja i emancipacije, kako bi se, umesto ratničke kulture u procesu socijalizacije, afirmisale i interiorizovale autentične vrednosti kulture mira, rada, tolerancije, zajedničkog života, emancipacije čoveka i čovečanstva.

Na Balkanu se u savremenosti susreću i sukobljavaju geostrateški interesi aktera američkog globalizma, evropskog regionalizma i ruske geopolitike prirodnih resursa. U tom smislu savremeni Balkan još uvek je ranjiv. U senci je sablazni geoistorije i u stanju nedovršenog mira. Stoga su izgradnja strategije unutarbalkanskog partnerstva za mir, razvoj i saradnju; kulture mira, politike multikulturalizma i etničke tolerancije ključne karike moderne politike razvoja Balkana. Bitan preduslov globalizacije razumevanja, solidarnosti, saradnje, regionalne integracije, modernizacije, razvoja i deperiferizacije ovog geoprostora.

Verujem da će buduće generacije i politička elita u Srbiji/Balkanu, u novom istorijskom kontekstu (umesto lozinke „EU bez alternative“) razviti svest o potrebi izgradnje autonomne strategije regionalnog razvoja i saradnje. Reaktuelizovaće vrednost lozinke „Balkan, balkanskim narodima“, u potrazi za autentičnim alternativnim projektom razvoja i demokratske regionalne i svetske multipolarne integracije, kako bi se izbeglo pogubnim zamkama neoimperijalističke rekolonizacije sveta, koja može čovečanstvo uvesti u epohu novih sukoba sa nesagledivim posledicama.

---

⁵ Enciklopedija *Globalistika*, Dijalog, Moskva, 2003, str. 499.

⁶ F. Major, *Sutra* je uvek kasno, Jugoslovenska revija, Beograd, 1991, str. 114.

Pledoaje za multidisciplinarne studije održivog razvoja i kulture mira

Izgradnja mira na Balkanu zahtevaće dug i strpljiv napor brojnih aktera i posebno novih generacija. Ono što se u jednom vremenu sukoba i smrti, ratnog zla poruši, šireći kulturu smrti u morbidnoj igri boga Marsa, zahteva napor brojnih novih generacija da se kroz izgradnju kulture mira, afirmacije vrednosti života i rada, oporavi, da prevlada dobro nad zlim. Pored napora političara i privrednika, na tom velikom poslu decenije i epohe u borbi za izgradnju novog poverenja među ljudima i narodima, posebno mesto imaju kultura, kulturna politika, nauka i intelektualci. Svi oni moraju pomoći da se zaleče rane i otklone strukturna žarišta sindroma nepoverenja i sukoba, da balkanski narodi više ne žive u znaku šoka prošlosti, već izazova savremenosti i budućnosti, da iznova međusobno sarađuju u svim oblastima društvenog života - ekonomiji, politici i kulturi, da se međusobno povezuju i demokratski reintegrišu u balkanskim i širim okvirima. To mora da bude delo ne samo elita već i pokreta masa. Taj veliki projekat nije samo stvar opredeljenosti političkih elita, to novo ujedinjavanje mora početi odozdo, organski, da proizilazi iz realnih egzistencijalnih potreba i interesa svih naroda, potreba njihovog razvoja i emancipacije. Taj pokret za demokratsku reintegraciju ovog prostora i njegovo oslobađanje od neokolonijalizma, pre ili kasnije će nastati i on nema nikakve veze sa sadašnjim ideologiziranim evrozama — koje žele da nameću političke elite odozgo, forsirajući natoizaciju i evrointegraciju Balkana kao projekte bez alternativa.

Na nauci je da kritički istražuje i argumentuje. Ona ne bira i ne odlučuje. Svojom racionalnom argumentacijom, ona može da pomogne razvijanju racionalne samosvesti aktera, a posredno demokratizaciji, modernizaciji i razvoju, tj. akterima socijalne akcije u zasnivanju određenog kvaliteta društvene prakse. Svojim istraživanjima nauka može da pomogne da akteri saznaju i uvide da je kultura mira povezana:

- sa strategijama i tipom društvenog razvoja;
- sa strategijom održivog razvoja u globalnom svetu;
- sa strukturalnim jednakostima i nejednakostima;
- sa procesima demokratizacije, modernizacije, razvoja i regionalne i evropske integracije;
- sa procesima unutrašnje i spoljašnje globalizacije Balkana kao geoprostora.

Nema mira na Balkanu, u Evropi i svetu ako se sledi strategija razvoja koja razara institucije socijalne solidarnosti i uspostavlja socijaldarvinističke odnose među ljudima i narodima. U pravu su svi oni istraživači koji ekspanziju neoliberalne ideologije u svetu, povezuju sa strukturalnim nejednakostima i proizvodnjom krize i siromaštva, sa zaoštavanjem protivrečnosti i sukoba, sa obnavljanjem neoimperijalizma; -nema mira u svetu ako rastu strukturalne nejednakosti, socijalna nepravda i nasilje. Još su stari govorili: Mač dolazi na svet, tek kada pravda zakaže i zakasni.

U krajnjoj instanci, pored unapređenja našeg teorijskog znanja o protivrečnostima društvenog bića i društvene svesti Balkana kao geoprostora, rezultati istraživanja pomogli bi realnom projektovanju mogućeg smera društvenog razvoja, transformaciji bića i svesti novih aktera, posredstvom promocije i ostvarivanja modernih projekata društvenih reformi u pravcu regionalne i evropske integracije ovog geoprostora.

Ova istraživanja, pored unapređenja naučnih saznanja iz geokulture razvoja savremenog Balkana, imala bi posredno i akcijski karakter, tj. služila bi akterima društvene akcije za realnije oblikovanje reformskih projekata u savremenosti.

Na kraju, može se postaviti pitanje: koliko studije balkanskih kultura i savremene studije kulture mira mogu doprineti boljem razumevanju među balkanskim narodima i bržem prevladavanju frustracija, trauma i nepoverenja među njima, afirmaciji novog sistema vrednosti u čijem središtu su: pravo na život, ljudska prava i slobode, ljubav, tolerancija, dijalog, kultura različitosti; kultura života, rada, razumevanja, socijalne pravde, solidarnosti i emancipacije.

Studije mira u svetu uporedo su se zasnivale sa nastankom mirovnih pokreta u svetu (antinuklearnih i pokreta za razoružanje i mir). Na tom fonu borbe stvoreno je više

stotina međunarodnih i regionalnih organizacija, koje se bave istraživanjem problema mira, širenjem platforme miroljubivog rešavanja globalnih i regionalnih problema: od Pokreta nesvrstanih (1961), preko Međunarodnog foruma za kulturu mira, Međunarodne asocijacije istraživanja mira do brojnih drugih asocijacija za nenasilno rešavanje sporova, internet sajtova za mir, kao i alter-globalističkog pokreta.

Studije kulture mira ili mirovne studije na Balkanu u sistemu obrazovanja na ovdašnjim univerzitetima tek su u povoju. Na prostoru bivše Jugoslavije antiratni mirovni pokret (ako izuzmemo period šezdesetih godina XX veka i proteste protiv rata u Vijetnamu) začeo se devedesetih godina, dakle ranije, nego studije mira. Studije mira se tek danas institucionalizuju u obrazovni sistem univerziteta u formi master studija na beogradskom univerzitetu i naučnih sociološko-kulturoloških istraživanja kulture mira na Univerzitetu u Nišu.⁷

Ukazujući na kapitlani značaj obrazovanja i nauke za razvoj savremenog društva, a posebno za balkanska društva u tranziciji, želimo istaći dva prioritetna zadatka naših istraživača i univerziteta.

Prvi, to je kritičko preispitivanje efekata i dometa sadašnje strategije razvoja i upravljanja ovim društvima, i elaboracija alternativnog projekta/programa „tranzicije tranzicije“ na osnovu socijaldemokratskog modela tranzicije sa socijalnom odgovornošću.

Drugo, izgradnja modela multidisciplinarnih integrisanih studija obrazovanja za održivi razvoj i kulturu mira – na našim univerzitetima. Ovakvim studijama bi se ojačali obrazovni ali i mirovni kapaciteti mlade generacije homo academicusa u naučno-istraživačkom ali i u idejnom, moralno-političkom pogledu. Jer, kao što smo istakli, Balkan je još uvek ranjen „region nedovršenog mira“. Naša je kulturno-civilizacijska obaveza da se nove generacije razvijaju u duhu kulture mira, a ne kulture smrti i novih podela, koje bi obnavljale aveti prošlosti nacionalšovinizma i ratnih sukoba.

Mir i razvoj su potrebni mladim generacijama Balkana, kako bi ovaj geoprostor izašao iz razvojno-civilizacijske periferije i svojim inovacijskim potencijalima ravnopravno sudelovao u savremenoj zajednici čovečanstva, u izgradnji napretka, humanizaciji društva i emancipaciji čoveka.

Nasuprot dosadašnjem parcijalnom pristupu problemima održivog razvoja, koji su se pokazali i u saznavnom i u akcijskom smislu kao preuski i kontraproductivni, sve je više naučnika/istraživača koji plediraju za multidisciplinarnim pristupom ovoj problematici u istraživačkom procesu i integrisanim studijama u obrazovnoj praksi homo academicusa. U ovoj teorijsko-metodološkoj perspektivi treba elaborirati koncepciju i program integrisanih studija obrazovanja za održivi razvoj i kulturu mira. Polazeći od integralnog/ kompleksnog pojma održivog razvoja i kulture mira i njihove polivalentne strukture i funkcije u savremenosti, neophodno je prevladati sadašnje parcijalne pristupe i eksploataciju ovih pojmova, tako što bi se oblikovao transdisciplinarni studij održivog razvoja i kulture mira, koji bi bio ne samo ekološki i sociološki koncipiran, već i panhumanistički i transhumanistički, a to znači da on neće biti redukovano samo na zaštitu naše vrste i naše planete, već bi bio kosmopolitski, zasnovan na kosmičkoj bioetici očuvanja svih vrsta.

U ovom kontekstu obrazovanje za održivi razvoj u svom programskom sistemu edukacije i istraživanja sadržavao bi brojne dimenzije i relacije, tj. povezanost održivog razvoja sa brojnim procesima: kao što su borba za socijalnu ravnopravnost, ostvarivanje socijalne pravde, ljudskim pravima i slobodama, bezbednošću i afirmacijom kulture mira.

Polazeći od teze da u eri globalizacije postoji i fenomen globalizacije rizika, kao i da je Balkan još uvek bezbedonosno trusan „region nedovršenog mira“, otvaranje smera master, doktorskih i postdoktorskih studija održivog razvoja i kulture mira, ima realno opravdanje. Ove studije bi programski bile multidisciplinarno i transdisciplinarno

---

⁷ Opširnije o tome viditi na veb sajtu Fakulteta političkih nauka iz Beograda, kao i aktivnosti Instituta za sociologiju Filozofskog fakulteta u Nišu na makroprojektu Kultura mira, identiteti i međuetnički odnosi u Srbiji i na Balkanu u procesu evrointegracije.

koncipirane, sintetički zahvatajući brojne aspekte: ekološke, bioetičke, antropološke, sociološke, kulturološke, bezbedonosne, geopolitičke, mondološke, kosmopolitske i futurološke... Za izvođenje ovih studija neophodno je angažovanje najboljih profesionalaca iz zemlje i inostranstva, jer se samo kvalitetnim programom i kadrovima može u kompeticiji opstati na savremenom tržištu visokog obrazovanja i „sive materije“. Uveren sam da se naši univerziteti spremaju za taj izazov i konkurenciju znanja.

U savremenoj nauci i filozofiji, uprkos dominantnoj tendenciji „razmravljenog rada“, disciplinarnog haosa i metodološkog partikularizma, čini se napor na izgradnji sintetičkog pristupa razvojno-civilizacijskim problemima razvoja sveta. Tu težnju danas izražavaju najbolji umovi u različitim oblastima naučnog stvaralaštva. Počev od E. Morena do Ž. Ricera i I. Volerstina i P. Herca. I dok Moren i Volerstin ističu zahtev za ostvarenjem multidisciplinarnе komunikacije svih nauka u traganju za istinom o svetu i čoveku, dotle Ricer ukazuje na potrebu izgradnje integrisane paradigme kroz sinergiju teorijskih pristupa; a Herc definiše novu paradigmu za treći milenijum (koju on naziva postpostmodernistička paradigma sekularnog planetarnog humanizma). Ovu paradigmu ovaj autor je definisao u svojim spisima: „Humanistički manifest 2000“ (1999) i „Kako preurediti savremeni svet“ (2005) u kojima afirmiše svoje stanovište o potrebi razvijanja novog planetarnog humanizma, „onog koji teži da sačuva ljudska prava i obezbedi ljudsku slobodu i dostojanstvo, ali i takođe da uveća našu obavezu prema čovečanstvu kao celini i prema potomstvu“. U vezi s tim Herc piše: „treba da brinemo za budućnost ljudske vrste, uključujući tu buduće, još nerođene generacije i planetarnu životnu sredinu koju će naslediti. To znači da imamo proširenu obavezu prema zajednici svih ljudskih bića, nekadašnjih, sadašnjih i budućih“⁸.

Drugi, pak, istaknuti biolozi, genetičari i ekolozi, ističu širu teorijsko-metodološku, paradigmatSKU platformu u istraživanju problema održivog razvoja – koja zahteva da se posmatra svet kao celina – a ne samo ljudska vrsta. Na tom fonu danas se promoviše teza transhumanističkog manifesta (Frej), kojom se nadilazi panhumanistički pristup i želi zasnovati planetarno-kosmička bioetika i kultura mira, kao uslov koegzistencije i opstanka ne samo čovečanstva već i drugih vrsta u svetu.

Formiranjem Centra za multidisciplinarne studije (master, doktorske i postdoktorske) održivog razvoja i kulture mira ne samo da bi se znatno obogatio studijski program homo academicusa na univerzitetu, već bi se dalje podstakao naučni rad na istraživanju problema održivog razvoja i bezbednosti, kao i aktivnosti na afirmaciji vrednosti i politike kulture mira na Balkanu; čime bi se jačali procesi regionalne stabilnosti, saradnje i integracije ovog geoprostora, na kome je kroz istoriju bog Mars imao krvavu žetvu, odnoseći u hadska polja čitava pokoljenja, zavijajući u crno brojne porodice i čitave narode.

Vreme je da se nove generacije mladih takmiče u radnom patriotizmu, kulturi rada i radosti stvaranja i života. Na njima je izbor. Njima pripada budućnost. Neka je stvaralaštvom osvajaju u miru i slobodi.

⁸ Herc, P. Kako preurediti savremeni svet, Filip Višnjić, Beograd, 2005, str. 279.

Literatura

1. Bodrijar, Ž. (2009): Pakt o lucidnosti i inteligencija zla, Arhipelag, Beograd.
2. Dugin, A. (2004): Osnovi geopolitike, Ekoprčs, Zrenjanin.
3. Enciklopedija Globalistika, Dijalog, Moskva, 2003.
4. Jaspers, K. (2003): Ideja univerziteta, Plato, Beograd.
5. Major, F. (1991): Sutra je uvek kasno, Jugoslovenska revija, Beograd.
6. Mitrović, Lj. (2013): Sociološki ogledi, Centar za balkanske studije, Niš.
7. Mitrović, Lj. (2014), Geopolitička tranzicija Balkana, Prometej, Novi Sad.
8. Mitrović, Lj. (2015): Pod lupom sociologa, Prometej, Novi Sad.
9. Nakarada, R. (2009): "Region nedovršenog mira", Politika, Beograd, 04.02.2009.
10. Herc, P. (2005): Kako preurediti savremeni svet, Filip Višnjić, Beograd.

OBRAZOVANJE MENADŽMENTA I ZAPOSLENIH U OBLASTI PREVENCIJE VANREDNIH DOGAĐAJA KAO SEGMENTA KORPORATIVNE BEZBEDNOSTI

Milan Milošević¹, Ivana Milošević²

Rezime

Jednu od ključnih funkcija korporativne bezbednosti predstavljaju pripreme poslovnih organizacija za vanredne situacije, kao i prevencija vanrednih događaja, reagovanje i upravljanje njima situacijama, te saniranje posledica. Drugim rečima, entiteti korporativne bezbednosti odgovorni su za problematiku vanrednih situacija na mikro planu i, istovremeno, predstavljaju jedan od segmenata sprečavanja i saniranja posledica vanrednih situacija na makro planu. Nivo efikasnosti sprečavanja, otklanjanja i eventualnog saniranja posledica vanrednih događaja u velikoj meri zavisi od stručnosti rukovodnih kadrova i neposrednih izvršilaca, što upućuje na nužnost njihovog adekvatnog obrazovanja. Posebno je značajno obezbediti dovoljan broj stručnjaka, odnosno modernizovati i razviti visoko obrazovanje u oblasti upravljanja rizicima od katastrofalnih događaja i bezbednosti od požara na domaćim i regionalnim visokoškolskim institucijama.

Ključne reči: korporativna bezbednost, vanredne situacije, zaštita od požara, obrazovanje.

EDUCATION MANAGEMENT AND EMPLOYEES IN THE FIELD OF PRE- VENTION OF EXTRAORDINARY EVENTS AS A SEGMENT OF CORPORATE SECURITY

Abstract

One of the key functions of corporate security business organizations are preparing for emergency situations, as well as prevention of emergencies, response and manage situations, and rehabilitation of the consequences. In other words, corporate security entities are responsible for the issue of emergency situations at the micro level and, simultaneously, represent one of the segments of the prevention and rehabilitation of consequences of emergency situation on the macro level. The level of efficiency of prevention, rehabilitation and eventual elimination of consequences of extraordinary events to a large extent depends on the expertise of managerial staff and the direct perpetrators, which indicates the necessity of providing adequate education. It is particularly important to ensure a sufficient number of experts, and to modernize and develop higher education in the field of risk management of catastrophic events and fire

¹ Prof. dr Milan Milošević, Fakultet za poslovne studije i pravo, Univerziteta „Union – Nikola Tesla” u Beograd

² MA Ivana Milošević, Fakultet za poslovne studije i pravo, Univerziteta „Union – Nikola Tesla” u Beograd

Key words: corporate security, emergency, fire protection, education.

Uvod

Poznato je da su se na početku trećeg milenijuma procesi globalizacije, međunarodnih integracija i tranzicionih promena odvijali tempom koji regulativni okvir države nije uspevao uvek da adekvatno proprati. Stoga bi se moglo reći i da se, kroz tranzicione i integracione procese, i privredni subjekti i državni organi i društvo u celini suočavaju sa novim, uvećanim bezbednosnim izazovima i potrebama. U tom smislu, može se govoriti i o uvećanju potreba za visokoobrazovanim kadrovima iz oblasti bezbednosti, kako u državnom, tako i u nedržavnom sektoru.

Posebno treba naglasiti da i oba pomenuta sektora bezbednosti imaju potrebu za specifičnim kadrovima, adekvatno obrazovanim za upravljanje vanrednim i kriznim situacijama, civilnom zaštitom, protivpožarnom zaštitom, odbrambenim priprema i planiranjem, bezbednošću drumskog, železničkog, vodenog i vazdušnog saobraćaja i slično.

S druge strane, sadržaji korporativne bezbednosti sve više ukazuju na potrebu za integralnim pristupom bezbednosti u poslovnim subjektima, obuhvatajući veoma širok spektar bezbednosnih problema i potreba koje, pored neophodnih stručnih kompetencija za datu oblast, zahtevaju i visok nivo bezbednosnih znanja i veština.

Integracioni procesi uslovlili su i primenu brojnih međunarodnih i domaćih standarda, kao što su: Upravljanje rizikom ISO 31000+; Bezbednost i zdravlje na radu OHSAS 18001; Upravljanje bezbednošću informacija ISO 2700+; Upravljanje ekološkom bezbednošću ISO 14000+; Društvena bezbednost ISO 22300; SRPS AL2.003:2010, i dr. Isto važi i za regulativni set zakona i propisa koji zahtevaju odgovarajuće opšte i specijalističko obravljavanje za njihovo sprovođenje. Ovo utoliko pre što, pored brojnih standarda i regulative, postoji i značajan obim bilateralnih i multilateralnih ugovora, konvencija i dugih dokumenta koji se odnose na navedene sadržaje, a koji su u međusobnoj zavisnosti i interakciji (kao npr. informaciona bezbednost i fizičko - tehničko obezbeđenje) što uslovljava integralni bezbednosni pristup.³

Nasuprot ovakvim potrebama koje se najizrazitije uočavaju tokom događaja sa katastrofalnim posledicama - kao što su poplave, klizišta, zemljotresi, oluje, šumski požari i požari na zgradama, i slično - preliminarna istraživanja su pokazala da je znanje pretežne većine postojećih kadrova u ovoj oblasti (državne uprave, javnih ustanova i preduzeća) zasnovano na stečenom obrazovanju iz drugih disciplina sa različitim nivoima znanja i na sposobnostima i iskustvima koja su stečena u praksi. S pravom se ističe da te sposobnosti, znanja i veštine nisu dovoljni da reše sve veći broj problema u oblastima upravljanja rizikom od događaja sa katastrofalnim posledicama. Nesporan je, takođe, značajni nedostatak bezbednosne kulture u društvu u celini.

Na ovakav zaključak upućuje i sumarna analiza raspoloživih diplomskih (bečelor), master i doktorskih studijskih programa u oblastima upravljanja rizikom od događaja sa katastrofalnim posledicama koja je urađena na regionalnom i evropskom nivou.⁴ Rezultati date analize nedvosmisleno pokazuju da nema dovoljno studijskih programa, te da broj diplomiranih studenata nije dovoljan za regionalne/nacionalne potrebe, naročito imajući u vidu razvoj korporativne bezbednosti.

---

3 Milošević M.; Ostojić M.; Grahovac M.: „Education of managers and security officer the Republic of Serbia“, International Journal of Economics and Law, no. 13, Belgrade, 2015, p. 94.

4 Laban M. i dr.: „Znanje za otporno društvo“, Međunarodna naučno stručna konferencija Bezbednost i krizni menadžment – teorija i praksa – Bezbednost za budućnost 2016, Regionalna Asocijacija za bezbednost i krizni menadžment, Beograd, 2016, str. 1-7.

Pojmovno određenje i sadržaji korporativne bezbednosti

U teoriji i praksi bezbednosti prisutne su suštinske različitosti u pojmovnom određivanju korporativne bezbednosti, a samim tim i u pogledu njenih sadržaja. Gramatičkim tumačenjem pojedinih shvatanja u bezbednosnoj doktrini, može se zaključiti da se sadržaji korporativne bezbednosti ponekad u potpunosti izjednačavaju sa sadržajima privatne bezbednosti. U tom smislu, u praksi Republike Srbije dominira shvatanje po kome se sadržaji korporativne bezbednosti svode na poslove i zadatke privatnog obezbeđenja koje vrše interne službe obezbeđenja - pogotovo u velikim tehničko-tehnološki sistemima (samozaštitna delatnost).

Ne sporeći činjenicu da je korporativna bezbednost je planska, organizovana i na zakonu zasnovana samostalna ili zajednička delatnost i funkcija organizacija usmerenih na sopstvenu zaštitu ili zaštitu drugih, kao i zaštitu odgovarajućih lica, prostora, objekata, poslovanja ili delatnosti, a koji nisu pokriveni ekskluzivnom zaštitom državnih organa, sigurno je da se korporativna bezbednost (corporate security) ni u kom slučaju ne može poistovećivati sa privatnom bezbednošću (private security). Ovo iz razloga što je privatna bezbednost realno znatno širi pojam od korporativne bezbednosti.

S druge strane, pojam korporativne bezbednosti se ne može izjednačavati ni sa pojmom privatnog obezbeđenja, a pogotovu se njegovi sadržaji ne mogu poistovećivati sa poslovima i zadacima internih službe obezbeđenja u obavezno bezbedenim objektima, odnosno u javnim preduzećima i velikim tehničko-tehnološki sistemima. Prema tome, pojam korporativne bezbednosti se suštinski razlikuje od pojma „usluga privatnog obezbeđenja“ u smislu standarda SRPS AL2.003:2010. Naime, korporativna bezbednost je po definiciji integralna bezbednost koja u sebi obuhvata sve aspekte bezbednosti i zaštite, uključujući poslove prikupljanja informacija i procene rizika, zaštite od požara, eksplozija i havarija i zaštite bezbednosti i zdravlja na radu, itd.

Nema sumnje da korporativna bezbednost mora da obuhvata i sve druge aspekte bezbednosti i zaštite, uključujući poslove prikupljanja informacija i procene rizika, zaštite od požara, eksplozija i havarija, zaštite bezbednosti i zdravlja na radu, itd. Suština je u tome da se u poslovnim subjektima, a pre svega u velikim tehničko-tehnološki sistemima, moraju objediniti svi poslovi vezani za bezbednost i zaštitu. Saglasno smernicama Evropske Unije, u takvim kolektivima se insistira na integralnoj bezbednosti, koja u sebi obuhvata poslove obezbeđenja u najširem smislu (security) i poslove zaštite (safety). Smatra se da samo povezivanje svih takvih poslova, bilo u istoj organizacionoj jedinici ili u vidu upravljanja od strane jedinstvenog menadžera bezbednosti, doprinosi delotvornijoj organizaciji, koordinaciji i kontroli datih poslova a, samim tim, i racionalizaciji i unapređenju ukupnog poslovanja

Saglasno doktrini i praksi evropskih zemalja sa visokorazvijenom tržišnom ekonomijom i stabilnom demokratijom, funkcije korporativne bezbednosti obuhvataju, između ostalog i: delovanje u vanrednim situacijama (Conttingency Planning); zaštitu od požara (Fire Security); programe edukacije i razvoja bezbednosne kulture zaposlenih (Security Education Awareness and Training Program), itd.⁵ Njihov cilj je eliminacija svih rizika i ugrožavanja koji bi mogli uticati na poslovne aktivnosti.

Prema tome, svrha korporativne bezbednosti je popravljjanje produktivnosti i podsticanje konkurentnosti, tako da bezbednosne rizike smanji na najmanju moguću meru, kao i da pripremi mere koje se preduzimaju ako dođe do akcidenta, opasnosti i štete. Ulaganje poslovne organizacije u bezbednosne sisteme možemo tretirati kao povećanje ukupne vrednosti te organizacije čiji je cilj povećanje produktivnosti i kontinuiteta poslovnih procesa. Osim svakodnevnih obaveza, korporativna bezbednost mora biti uključena i u procese uvođenja novih tehnologija kako bi predvidela bezbednosne rizike i predložila mere koje bi rizike smanjile na najmanju moguću meru.⁶ Pri tome se treba

⁵ Uporedi: Milošević M.: „Pojam i sadržaji korporativne bezbednosti“, Međunarodni naučni skup Dani bezbednosti (zbornik radova), Fakultet za bezbednost i zaštitu, Banja Luka, 2010, str. 63.

⁶ Uporedi: Campbell, G. K. : Measures and metrics in corporate security, CSO 06 2006; Brennan, J.; Walker, S.: Security careers / Defining Jobs, Compensation, Qualifikations (navedeno prema: Veić, T.:

rukovoditi pravilima da se bezbednost ne može improvizovati, odnosno da bezbednost nije samo tehničko, nego je i strategijsko pitanje.

Najzad, na bazi priznatih pravila struke i dostupne stručne literature u ovoj oblasti, trebalo bi prikazati opis poslova organizacione jedinice za korporativnu bezbednost. Po pravilu radi se o sledećim aktivnostima:

a) Prikupljanje informacija i procena rizika – smatra se da je jedinica za korporativnu bezbednost odgovorna za prikupljanje relevantnih informacija iz oblasti bezbednosti i zaštite, a koje mogu bitno uticati na bezbednost i zaštitu zaposlenih, stranaka, reputaciju i konkurentnost poslovne organizacije. Na osnovu tako prikupljenih podataka potrebno je sačiniti procenu rizika.

b) Pripremanje poslovne organizacije za vanredne situacije - jedinica za korporativnu bezbednost odgovorna je i za spremnost poslovne organizacije da se zaštiti u slučajevima velikih prevara, napada, katastrofalnih događaja, „miniranja“ proizvodnje od strane konkurentskih firmi ili pojedinaca, i sl. U tom smislu treba stalno kontrolisati bezbednosne mere i planove i obučavati zaposlene.

v) Obezbeđenje i zaštita vitalnih interesa poslovne organizacije - obezbeđenje integriteta poslovne organizacije, zaposlenih, procesa i nekretnina od štete i gubitaka takođe je jedna od ključnih odgovornosti jedinice za korporativnu bezbednost. Pri tome ova jedinica štiti nekretnine i finansije poslovne organizacije, ali i intelektualnu svojinu, robnu marku, reputaciju, poslovne tajne (ugovori i sl.), itd

g) Prevencija incidentnih situacija – ključna odgovornost je analiza informacija i kordiniranje aktivnosti sa licima u poslovnoj organizaciji i u državnim institucijama kako bi se predvideli mogući napadi na poslovnu organizaciju, odnosno kako bi se sačinile preventivne procedure. U tom smislu jedinica za korporativnu bezbednost mora biti u stanju da razume konkretne izvore bezbednosnih problema i da nađe adekvatna rešenja za njihovo otklanjanje.

d) Reagovanje i upravljanje incidentnim situacijama i saniranje posledica - jedinica za korporativnu bezbednost mora posvetiti maksimalnu pažnju povratku poslovne organizacije u normalno radno stanje nakon incidentnih i akcidentnih situacija. Takav povratak organizacije u normalno stanje mora koordinirati sa nadležnim institucijama iz okruženja (policija, vojska, hitna pomoć, itd.).⁷

Prema tome, jednu od ključnih funkcija korporativne bezbednosti predstavljaju pripreme poslovnih organizacija za vanredne situacije, kao i prevencija incidentnih situacija, te reagovanje i upravljanje incidentnim situacijama i saniranje posledica. Drugim rečima, entiteti korporativne bezbednosti odgovorni su za problematiku vanrednih situacija na mikro planu i, istovremeno, predstavljaju jedan od segmenata sprečavanja i saniranja posledica vanrednih situacija na makro planu.

Vanredne situacije – normativni aspect

Pojmovno određenje

S parvom se smatra da su vanredne situacije jedna od konstanti ljudske istorije i njegovo pojmovno određenje opredeljuju pre svega različite vrste opasnosti, koje ugrožavaju bezbednost i koje, uzrokovane dejstvom prirode ili delatnošću ljudskog faktora, mogu da dovedu do njenog nastanka na određenoj teritoriji. Upravo stoga, zbog mnogobrojnih faktora, vrlo je teško formulisati jedinstvenu, sveobuhvatnu i preciznu definiciju vanrednih situacija, koja bi obuhvatala sve njihove karakteristike i specifičnosti.

Imajući to u vidu, definisanje vanrednih situacija najčešće se vrši prema konkretnim potrebama. S druge strane, u stručnoj literaturi, autori često nekritički prevode određene strane termine o vanrednim situacijama koji dodatno usložnjavaju

---

⁷ „Korporativna sigurnost“, Pošta – Zagreb, br. 3/2007, str. 38).

7 Poslovi jedinice za korporativnu bezbednost poslovne organizacije prikazani su prema: Veić, T.: op. cit. , str. 42.

terminološke nejasnoće u vezi termina kao što su vanredna situacija, kriza, katastrofe i vanredno stanje.⁸

Prema Nacionalnoj strategiji za vanredne situacije Crne Gore, pod pojmom vanredna situacija podrazumeva se stanje stvoreno dejstvom izvanrednih okolnosti, iznenada prouzrokovanih prirodnim ili ljudskim faktorom, čime je stvorena neposredna opasnost po život i zdravlje ljudi, imovinu građana, ili je značajno ugrožena životna sredina ili kulturno-istorijsko nasleđe na određenom području, koju pogođena društvena zajednica nije u stanju da otkloni sopstvenim snagama i sredstvima, već je za njihovo saniranje potrebna pomoć cele zemlje, a ponekad i međunarodne zajednice.

Masovnost nastradalog stanovništva, obim oštećenja i potreba za pomoć, osnovne su odlike katastrofa. Katastrofe naglo i drastično remete socijalnu ili ekološku ravnotežu na pogođenom području, uslovljavajući značajno pogoršanje higijensko-epidemiološke situacije na zahvaćenom terenu. Za razliku od njih, nesreće (incidenti) predstavljaju iznenadnu i neposrednu opasnost po život i zdravlje ljudi na određenom području, koju je pogođena društvena zajednica u stanju da sama otkloni – sopstvenim snagama i sredstvima.

Integrirani pristup upravljanju vanrednim situacijama počiva na strategiji Evropa 2020 za izlazak iz recesije i postavljanje temelja za buduće unapređenje znanja i socijalnu koheziju. Isti cilj je promovisan u više dokumenata EU, na primer: Odluka Evropske Unije 1313/2013/EU o Mehanizmu civilne zaštite, Evropski i Mediteranski sporazum o velikim hazardima (EUR-OPA), Strategija Jugoistočne Evrope 2020 - Radna mesta i prosperitet u Evropskoj perspektivi (SEE 2020 Strategija) i Podrška unapređenja i radnih mesta - Agenda za modernizaciju sistema visokog obrazovanja Evrope COM (2011), i dr.⁹

Prema odredbama Zakona o vanrednim situacijama Republike Srbije ("Sl. glasnik RS", br. 111/2009, 92/2011, 93/2012) vanredna situacija je stanje kada su rizici i pretnje ili posledice katastrofa, vanrednih događaja i drugih opasnosti po stanovništvo, životnu sredinu i materijalna dobra takvog obima i intenziteta da njihov nastanak ili posledice nije moguće sprečiti ili otkloniti redovnim delovanjem nadležnih organa i službi, zbog čega je za njihovo ublažavanje i otklanjanje neophodno upotrebiti posebne mere, snage i sredstva uz pojačan režim rada.

S pravom se ističe da su upotpunjavanjem i objedinjavanjem odgovarajuće materije u ovom Zakonu stvorene su osnovne normativne pretpostavke za skladno i blagovremeno reagovanje brojnih državnih organa i nedržavnih subjekata u vanrednim situacijama i, sledstveno tome, za efikasnu zaštitu i spasavanje ljudi i dobara u tim situacijama, u skladu sa Ustavom i uz uvažavanje smernica i sugestija iz Međunarodne strategije Ujedinjenih nacija za smanjenje rizika od katastrofa (UNISDR), Programa Ujedinjenih nacija za razvoj (UNDP), USAID-ovog Programa PRES (Spremnost, planiranje i ekonomska sigurnost).

Zakonska regulativa

Oblast vanrednih situacija u Republici Srbiji je na novi način normativno regulisana i organizaciono uspostavljena tokom 2009. godine. Dublje promene u ovoj oblasti su započete Vladinom Odlukom o potrebi uspostavljanja integrisanog sistema za upravljanje u vanrednim situacijama, nakon čega je u MUP Republike Srbije, kroz izmene akata o unutrašnjoj organizaciji i sistematizaciji reorganizovan postojeći Sektor za zaštitu i spasavanje koji je, dobivši i neke nove nadležnosti, prerastao u Sektor za vanredne situacije. U primarne zadatke novoosnovanog Sektora uvrštene su aktivnosti na institucionalnom zaokruživanju i profesionalnom osnaživanju resursa za preventivno

⁸ O problemima definisanja i pojmovnom određenju vanrednih situacija detaljnije videti: Cvetković V.: Interventno-spasilačke službe u vanrednim situacijama, Zadužbina Andrejević, Beograd, 2013.

⁹ Laban M. i dr.: „Znanje za otporno društvo“, Međunarodna naučno stručna konferencija Bezbednost i krizni menadžment – teorija i praksa – Bezbednost za budućnost 2016, Regionalna Asocijacija za bezbednost i krizni menadžment, Beograd, 2016, str. 2.

postavljanje u situacijama katastrofa izazvanih prirodnim silama, tehnološkim akcidentima i drugim uzrocima koji mogu izazvati vanredne situacije.

Krajem decembra iste godine, Narodna skupština Republike Srbije je donela i već pomenuti Zakon o vanrednim situacijama, koji, je na nov način uređena zaštita sigurnosti ljudi, imovine i prirodnog okruženja, i to ne isključivo od posledica požara, eksplozija i havarija, već i od raznih prirodnih katastrofa, elementarnih nepogoda i tehnoloških akcidenata. Usvajanjem pomenutih zakona izvršena je harmonizacija osnovnih propisa Republike Srbije iz područja zaštite i spasavanja u vanrednim situacijama u Srbiji sa unutrašnjim zakonodavstvom država članica Evropske unije, pri čemu su u pomenute zakonske akte ugrađene odgovarajuće smernice relevantnih organizacija i strukovnih udruženja na međunarodnom nivou.

Prema odredbama Zakona o vanrednim situacijama, tokom vanrednih situacija postoji podeljena nadležnost za delovanje između Sektora za vanredne situacije MUP Republike Srbije i organa lokalne samouprave. Shodno zakonu, oni sprovode zajedničke aktivnosti kako bi se u vanrednim situacijama delovalo što efikasnije i brže. U tom kontekstu, Sektoru za vanredne situacije je poverena uloga koordinacije aktivnosti svih uključenih državnih subjekata vezano za zaštitu i spasavanje ljudi i materijalnih dobara. Radi što uspešnijeg obavljanja poverenih nadležnosti, unutar pomenutog Sektora se u kontinuitetu radi na podizanju nivoa raspoloživih ljudskih i tehničkih kapaciteta i efikasnijem delovanju na planu prevencije i kontrole rizika vezanih za elementarne nepogode i vanredne situacije.

Podzakonski akti

Uredba o sprovođenju evakuacije ("Službeni glasnik RS", br. 22/2011) koju je Vlada Republike Srbije donela na svojoj sednici od 24. marta 2011. godine, saglasno ovlašćenjima iz člana 59. stav 5. Zakona o vanrednim situacijama, bliže su definisani svrha i ciljevi evakuacije, zakonski osnov i procedura kojom se evakuisanje nalaže, koordiniranje aktivnosti i obezbeđivanje sredstava za sprovođenje evakuacije. Prema uredbi, mere evakuacije se sprovode s ciljem zaštite i spasavanja lica i materijalnih dobara za vreme prirodnih katastrofa i drugih akcidenata i nesreća. Naređenje o evakuisanju izdaje nadležni štab za vanredne situacije, a detalji postupanja se utvrđuju odredbama Plana o evakuaciji. Troškovi evakuisanja padaju na teren budžeta društvene zajednice čije je područje obuhvaćeno tom merom.

Uredbu o sadržaju i načinu izrade planova zaštite i spasavanja u vanrednim situacijama ("Službeni glasnik RS", br. 8/2011) donela je Vlada Republike Srbije na svojoj sednici od 03. februara 2011. godine, a u skladu sa ovlašćenjima iz člana 45. stav 4. Zakona o vanrednim situacijama. Pomenutom uredbom su bliže definisani sadržina i način sačinjavanja planova zaštite i spasavanja u vanrednim situacijama koje donose svim zakonom određeni subjekti. Na nivou Republike, nosilac izrade Nacionalnog plana zaštite i spasavanja u vanrednim situacijama je Sektor za vanredne situacije MUP Republike Srbije. Zajedničko za sve planove nadležnih subjekata je da u njima moraju biti sadržane mere pripravnosti i mobilizacije, mere zaštite i spasavanja vezane za različite vrste opasnosti, obaveze pripadnika civilne zaštite, mere osmatranja, obaveštavanja i uzbunjivanja, planiranje snaga za zaštitu i spasavanje, saniranje posledica i obaveštavanje javnosti.

Uredbom o obaveznim sredstvima i opremi za ličnu, uzajamnu i kolektivnu zaštitu od elementarnih nepogoda i drugih nesreća, ("Službeni glasnik RS", br. 3/2011) koju je Vlada Republike Srbije donela na svojoj sednici od 13. januara 2011. godine, propisane su minimalne količine i obavezne vrste sredstava i opreme namenjenih obezbeđenju lične i kolektivne zaštite za slučaj prirodnih katastrofa, tehničkih i tehnoloških akcidenata, terorističkih dejstava, rata i drugih nesreća većeg obima, koje moraju nabaviti i držati državne ustanove, organi autonomne pokrajine i lokalne samouprave, privredni subjekti i druga pravna i fizička lica, te skupštine stanara i vlasnici stambenih objekata. Za fizička

lica, to su kompleti za pružanje prve pomoći, sredstva za dezinfekciju i dekontaminaciju (priručna), te aparat za gašenje požara S-6. Za ostale subjekte, ako imaju preko 20 zaposlenih, ta obaveza obuhvata i priručnu apoteku, nosila, komplet alata i sredstva za dezinfekciju prostora, a za privredne subjekte čija je delatnost vezana za hemijsku industriju i sredstva koja su propisana Planom zaštite od hemijskih udesa. Takođe, Uredbom su propisani i rokovi nabavljanja tih sredstava i opreme (kraj 2011., odnosno kraj 2012. godine).

Uredbom o sastavu i načinu rada štabova za vanredne situacije ("Službeni glasnik RS", br. 98/2010) koju je Vlada Republike Srbije donela na svojoj sednici od 16. decembra 2010. godine, uređena su pitanja sastava i načina delovanja štabova za vanredne situacije u Republici Srbiji na različitim nivoima. Broj članova Republičkog štaba nije definisan Uredbom, ali je tim podzakonskim aktom predviđeno da je na njegovom čelu komandant – po pravilu član vlade kome su u delokrugu uglavnom poslovi vezani za vanredne situacije. Za načelnika štaba se postavlja rukovodilac Sektora za vanredne situacije u MUP Republike Srbije. Za članove štaba se imenuju ministri odgovarajućih resora, odnosno od njih ovlašćena lica, eksperti MUP, Vojske Srbije i posebnih organizacija u čijem su delokrugu zadaci iz područja vanrednih situacija, te rukovodeća lica objektima kritične infrastrukture i udruženja građana koja se bave predmetnom problematikom. Prema sličnim principima se formiraju i štabovi u autonomnim pokrajinama, okruzima, gradovima i opštinama.

Uredba o visini i načinu ostvarivanja prava na jednokratnu novčanu pomoć ("Službeni glasnik RS", br. 10/2013) koju je Vlada Republike Srbije donela na svojoj sednici od 16. decembra 2013. godine, saglasno ovlašćenjima iz člana 27. stav 4. Zakona o vanrednim situacijama, bliže propisuje iznos i način obezbeđivanja prava na jednokratnu novčanu naknadu u slučajevima gubitka života pripadnika jedinica civilne zaštite tokom obavljanja zadataka zaštite i spasavanja u prirodnim katastrofama i drugim akcidentima. Na osnovu ove uredbe, užoj porodici nastradalog pripada iznos jednokratne novčane pomoći u visini od 12 prosečnih plata u Republici u prethodnoj godini. Sprovođenje obaveza iz ove uredbe pata na teret organa, privrednog subjekta ili drugog pravnog lica koje je to lice angažovalo kao pripadnika civilne zaštite.

Uredba o načinu angažovanja stvari za potrebe zaštite i spasavanja i načinu ostvarivanja prava na naknadu za korišćenje istih ("Službeni glasnik RS", br. 10/2013) donela je Vlada Republike Srbije na svojoj sednici od 24. januara 2013. godine, a u skladu sa ovlašćenjima iz člana 20. stav 5, člana 24. stav 2 i člana 69. stav 4. Zakona o vanrednim situacijama. Pomenutom uredbom je bliže regulisan postupak privremenog ustupanja pokretnih i nepokretnih stvari, koje njihovi vlasnici (fizička i pravna lica) stavljaju na raspolaganje štabovima za vanredne situacije, odnosno Sektoru za vanredne situacije MUP Republike Srbije u cilju sprovođenja mera zaštite lica i imovine tokom vanrednih situacija, kao i davanje naknade za njihovo privremeno korišćenje.

Odluka o osnivanju Budžetskog fonda za vanredne situacije ("Službeni glasnik RS", br. 92/2010) je podzakonski akt Vlade Republike Srbije, donet na njenoj sednici od 02. decembra 2010. godine, a u skladu sa odredbom člana 137. stav 2. Zakona o vanrednim situacijama. Predmetnom odlukom je formiran Budžetski fond za vanredne situacije kao indirektni korisnik sredstava budžeta unutar razdela MUP Republike Srbije. Svrha osnivanja Fonda je osiguranje dopunskih sredstava različite projekte, programe, aktivnosti i mere u području umanjavanja rizika i delovanja tokom vanrednih situacija. Upravljanje fondom je povereno ministru unutrašnjih poslova, odnosno od njega ovlašćenom licu. Sredstva Fonda se mogu dodeljivati državnim organima, jedinicama autonomnih pokrajina i lokalnih samouprava, privrednim subjektima, udruženjima i drugim pravnim i fizičkim licima pod uslovima definisanim Odlukom o osnivanju budžetskog fonda. Za kontrolu korišćenja tih sredstava zadužen je Sektor za vanredne situacije MUP Republike Srbije.

Prema podacima koje je dao načelnik Sektora za vanredne situacije MUP Republike Srbije, priliv sredstava u Budžetski fond za vanredne situacije je u periodu

2010. – 2012. godina iznosio oko pet miliona evra godišnje. Uz ocenu da se radilo o nedovoljnim sredstvima, istaknuto je da su ona u najvećoj meri iskorišćena da se nabave radne i zaštitne uniforme za sve pripadnike vatrogasno-spasilačkih jedinica. Znatno veći priliv sredstava u Budžetski fond (oko 10 miliona evra) je bio tokom 2013. godine, što je omogućilo delimično završavanje zastarelih vatrogasnih vozila.¹⁰

Odluku o određivanju ovlašćenih i osposobljenih pravnih lica za zaštitu i spasavanje u Republici Srbiji (“Službeni glasnik RS”, br. 36/2011) donela je Vlada Republike Srbije na svojoj sednici od 19. maja 2011. godine, a u skladu sa ovlašćenjima iz člana 17. stav 3. Zakona o vanrednim situacijama. Pomenutom odlukom je utvrđen spisak od 353 privredna društva, javna preduzeća i druga pravna lica na nivou Republike i regiona, koja su ispunila odgovarajuće standarde i zakonske uslove, te se smatraju osposobljenim i ovlašćenim da sprovode mere zaštite i spasavanja u vanrednim situacijama.

Pravilnik o organizaciji i načinu upotrebe specijalizovanih jedinica civilne zaštite (“Službeni glasnik RS”, br. 26/2011), koji je u skladu sa članom 102. stav 3. Zakona o vanrednim situacijama doneo ministra unutrašnjih poslova 13. aprila 2011. godine, bliže propisuju organizacioni oblik i upotreba specijalizovanih jedinica iz sastava civilne zaštite. Pravilnikom je predviđeno postojanje osnovnih i mešovitih specijalizovanih jedinica, kao i njihovih združenih sastava. Takve jedinice mogu postojati na republičkom nivou, na teritoriji upravnih okruga, a pod određenim uslovima, formiraju se i u privrednim društvima i drugim pravnim licima, saglasno Proceni ugroženosti Republike Srbije. Zadaci specijalizovanih jedinica obuhvataju poslove protivpožarne zaštite, spasavanja za vreme poplava, spasavanja na nepristupačnim područjima, medicinsko i opšte zbrinjavanje, neutralisanje neeksplozivnih ubojnih sredstava, RHB zaštitu, pretraživanje ruševina, praćenje, osmatranje i uzbuđivanje, te održavanje posebnih telekomunikacionih veza.

Pravilnik o načinu naplate i rokovima plaćanja sredstava koja se usmeravaju kao namenski prihod Budžetskog fonda za vanredne situacije (“Službeni glasnik RS”, br. 14/2011 i 28/2011), koji je u skladu sa članom 135. Zakona o vanrednim situacijama doneo ministar unutrašnjih poslova 26. aprila 2011. godine, bliže propisuje načine izvršavanja obaveza prema Fondu, odnosno periodične rokove i krajnje datume uplaćivanja obezbeđenih budžetskih i drugih namenskih sredstava (naplaćene kazne za prekršaje, prilozima, pokloni, pomoć, donacije) na račun Budžetskog fonda za vanredne situacije Fonda, kojim upravlja i raspolaže MUP Republike Srbije.

Pravilnik o sadržaju informacija o opasnostima, merama i postupcima u slučaju udesa (“Službeni glasnik RS”, br. 18/2011) je podzakonski akt ministra unutrašnjih poslova iz marta 2012. godine, donet u skladu sa ovlašćenjima iz člana 81. stav 2. Zakona o vanrednim situacijama. Tim aktom se preciznije definiše sadržina informacija o mogućim rizicima od udesa, o merama prevencije i o merama u slučajevima udesa, s kojima su privredni subjekti i druga pravna lica u obavezi da upoznaju javnost. S tim u vezi, Pravilnik predviđa dva načina informisanja javnosti – preko medija i putem neposrednog kontakta.

Pravilnikom o načinu utvrđivanja vrednosti građevinskog dela objekata i načinu obračuna naknade za skloništa (“Službeni glasnik RS”, br. 78/2012) koji je donet kao podzakonski akt ministra unutrašnjih poslova u avgusta 2012. godine, saglasno ovlašćenjima iz člana 65. stav 6. Zakona o vanrednim situacijama, uređena je metodologija određivanja vrednosti građevinskog dela objekta, odnosno naknade koju je investitor obavezan da prenese JP za skloništa ukoliko ne postoje uslovi da u predmetnom objektu bude izgrađeno i sklonište. Pomenuta naknada se Pravilnikom utvrđuje po fiksnoj stopi od 2% od procenjene vrednosti građevinskog dela objekta.

Pravilnik o načinu izrade i sadržaju plana zaštite od udesa (“Službeni glasnik RS”, br. 78/2012) je podzakonski akt ministra unutrašnjih poslova iz avgusta 2012. godine, donet na osnovu ovlašćenja iz člana 79. stav 5. Zakona o vanrednim situacijama. Predmet ovog pravilnika su bliže određivanje metodologije izrade i utvrđivanje sadržine 10 Uporedi: Marić P., „Izgradnja evropskog sistema zaštite i spasavanja“, Vreme, broj 1154, Beograd, 14. februar 2013., str. 36.

plana zaštite od udesa koji su u obavezi da donesu poslovni subjekta i druga pravna lica. Po svojoj strukturi, plan zaštite od udesa treba da sadrži organizacione aspekte i procedure postupanja i hitnog reagovanja u okolnostima udesa, procenu stanja i odlučivanje, postupke u pogledu zaposlenih koji sus e zatekli na rizičnim radnim mestima, funkcionisanje sistema ranog upozoravanja i informisanja nadležnih subjekata i šire javnosti, preduzimanje mera na zaštitu i spasavanju od posledica udesa, te organizaciju sanacije.

Pravilnik o vrstama i količinama opasnih materija, objektima i drugim kriterijumima na osnovu kojih se sačinjava Plan zaštite od udesa i preduzimaju mere za sprečavanje udesa i ograničavanje uticaja udesa na život i zdravlje ljudi, materijalna dobra i životnu sredinu ("Službeni glasnik RS", br. 8/2013) je podzakonski akt ministra unutrašnjih poslova iz januara 2013. godine u kome se bliže razrađuje odredba člana 73. stav 3. Zakona o vanrednim situacijama. Pomenutim pravilnikom su definisane vrste i količine opasnih materija i drugi kriterijumi relevantni za sačinjavanje Plana zaštite od udesa i sprovođenja mera prevencije u cilju zaštite lične i imovinske sigurnosti od posledica udesa.¹¹ Liste opasnih materija, njihove granične količine, klase opasnosti, te liste objekata u Srbiji potencijalno ugroženih terorizmom, adte su u prilogima Pravilnika.

Pravilnik o programu, načinu i troškovima polaganja stručnog ispita, postupku izdavanja i izgledu licence za procenu rizika ("Službeni glasnik RS", br. 8/2013) je podzakonski akt ministra unutrašnjih poslova iz januara 2013. godine u kome se bliže razrađuje odredba člana 49a. stav 8. Zakona o vanrednim situacijama. Pomenutim pravilnikom su detaljno propisani uslovi koje kandidat mora da ispunjava pre polaganja stručnog ispita iz oblasti procene rizika (prijava, troškovi, način provere znanja). Pravilnikom je predviđeno da kandidat polaže opšti i posebni deo stručnog ispita pred Komisijom, pri čemu se posebni deo ispita sastoji od pismenog rešavanja konkretnog zadatka iz oblasti procene rizika. Pomenutim podzakonskim aktom su takođe regulisani i procedura izdavanja licence za izrdu Procene rizika, kao i tehnički detalji vezani sza sam dokument licence.

Pravilnik o obučavanju, nastavnim planovima programima i normativima nastavnih sredstava i opreme za obučavanje pripadnika civilne zaštite ("Službeni glasnik RS", br. 8/2013) je podzakonski akt ministra unutrašnjih poslova iz januara 2013. godine, donet u skladu sa ovlašćenjima iz člana 120. stav 7. Zakona o vanrednim situacijama. Navedenim aktom su utvrđeni vidovi obuke pripadnika jedinica civilne zaštite (kurs, seminar, trening, vežba i probna mobilizacija pripadnika specijalizovanih jedinica), kao i ciklusi izvođenja pomenutih vidova obuke. Takođe, Pravilnik predviđa i sačinjavanje posebnog elaborata za realizaciju obuke prema previdenim vidovima, koji uključuje rešenje o izvođenju obuke, plan realizacije i nastavni plan obuke, ppotrebna sredstva za izvođenje obuke, način provere znanja, te uverenje o završenoj obuci.

Pravilnik o uniformi i oznakama civilne zaštite, oznakama funkcija, specijalnosti i ličnoj karti pripadnika civilne zaštite ("Službeni glasnik RS", br. 13/2013) je podzakonski akt ministra unutrašnjih poslova iz januara 2013. godine, donet u skladu sa ovlašćenjima iz člana 116. Zakona o vanrednim situacijama. Pomenutim pravilnikom su bliže propisani vrste uniformi pripadnika civilne zaštite, opisani delovi tih uniformi, uslovi za zaduženje, nošenje, zamenu i razduženje istih, te način vođenja odgovarajućih evidencija.

Uputstvo o metodologiji za izradu procene ugroženosti i planova zaštite i spasavanja u vanrednim situacijama ("Službeni glasnik RS", br. 96/2012) je podzakonski propis ministra unutrašnjih poslova iz oktobra 2012. godine, donet u skladu sa ovlašćenjima iz člana 10. stav 2. Uredbe o o sadržaju i načinu izrade planova zaštite i spasavanja u vanrednim situacijama. Predmetnim uputstvom su bliže razrađeni metodološki aspekti procene ogroženosti od prirodnih katastrofa i nepogoda, drugih nesreća i akcidenata, te metodologija izrade planova zaštite i spasavanja u vanrednim situacijama u Srbiji na

¹¹ Detaljnije videti: Cvetković V., Interventno-spasilačke službe u vanrednim situacijama, Zadužbina Andrejević, Beograd 2013., str. 20-21.

svim nivoima državnog i društvenog organizovanja.

Nacionalne strategije

Nacionalnu strategiju zaštite i spasavanja u vanrednim situacijama ("Službeni glasnik RS", br. 32/2011) donela je Narodna skupština Republike Srbije 17. novembra 2011. godine. Kao svrha usvajanja tog dokumenta naznačena je zaštita lične i imovinske sigurnosti građana, kao i zaštita prirodnog okruženja i kulturne baštine Srbije. S tim u vezi, utvrđeni su mehanizmi za usklađivanje delovanja na nacionalnom nivou, kao i odgovarajuće smernice koje se odnose na program smanjenja posledica prirodnih katastrofa i umanjenja rizika od nesreća i akcidenata i programe koji se tiču preventivnog delovanja, mera zaštite i reagovanja na nastale opasnosti, te aktivnosti na saniranju prouzrokovanih šteta.¹²

Vizija Nacionalne strategije zaštite i spasavanja u vanrednim situacijama je uspostavljanje modernog, integrisanog i efikasnog sistema upravljanja vanrednim situacijama u Srbiji koji će doprineti umanjenju opasnosti, rizika i štetnih posledica od prirodnih katastrofa i drugih nesreća i na taj način ostvariti pozitivan uticaj na unapređenje ukupne bezbednosti i podsticanje održivog razvoja na regionalnom nivou.

Kao misija ovog dokumenta definisano je uspostavljanje osnovnih pretpostavki za razvoj društvene zajednice koja spremno reaguje na prirodne i druge katastrofe, a na osnovu implementacije integrisanog i delotvornog sistema zaštite i spasavanja lica i imovine na prostoru Republike Srbije, koju bi trebalo sprovesti do početka 2016. godine.

Normativni osnov za usvajanje pomenute nacionalne strategije bila su odredbe članova 9. i 10. Zakona o vanrednim situacijama iz 2009. godine, kojima se definiše i detaljnije utvrđuje način funkcionisanja sistema zaštite i spasavanja na nivou zemlje. U sadržinskom smislu, tekst Nacionalne strategije zaštite i spasavanja je usaglašen sa relevantnim međunarodnim dokumentima iz ove oblasti, uključujući i Hjogo okvir za delovanje 2005-2015 (Hyogo Framework for Action in 2005-2015).¹³

S obzirom da se Milenijumski ciljevi iz Hjogo okvira, vezani za pitanja zaštite i spasavanja građana, imovine i kulturnih dobara, a koje dokument Nacionalne strategije zaštite i spasavanja u vanrednim situacijama sledi, odnose na period do kraja 2015. godine, proizlazi da je već bilo nužno doneti inoviranu nacionalnu strategiju iz ove oblasti. S tim u vezi, treba imati u vidu i da su tokom protekle decenije, od kada se na globalnom nivou primenjuje Hjogo okvir, registrovane brojne prirodne katastrofe i druge nesreće i akcidenti različitog karaktera, koje su za posledice imale velika ljudska i materijalna stradanja.

Imajući to u vidu, na međunarodnom nivou je usaglašen stav da je potrebno revidirati aktuelni Hjogo okvir putem novih smernica koje će se ticati poboljšanja mehanizama upravljanja tokom vanrednih situacija i prevazilaženja primećenih nedostataka. Iz tih razloga se pristupilo usvajanju novog globalnog strateškog okvira, pod nazivom Sendai okvir za smanjenje rizika od katastrofa za period 2015. – 2030 (Sendai Framework for Disaster Risk Reduction),¹⁴ što je ozvaničeno 18. marta 2015. godine na Trećoj međunarodnoj konferenciji Ujedinjenih nacija za smanjenje rizika od katastrofa, održanoj u japanskom gradu Sendai. Pomenuti razlozi su dosadašnju nacionalnu strategiju učinili nedovoljno aktuelnom, odnosno nametnuli nužnost usvajanja dokumenta Nacionalne strategije zaštite i spasavanja u vanrednim situacijama usaglašenog sa Sendai okvirom.

Obrazovanje u oblasti prevencije vanrednih događaja

Kao što je naznačeno u Rezoluciji Evropskog parlamenta (2010) pod nazivom

¹² Uporedi: Nacionalna strategija zaštite i spasavanja u vanrednim situacijama, str 2.

¹³ Izvod iz završnog izveštaja sa Svetske konferencije o smanjenju rizika, održane u Hjogu - Kobe, Japan, 18. – 25. januar 2005. godine (A.CONF.206/6)

¹⁴ Prema: http://www.preventionweb.net/files/43291_sendaiframeworkfordrren.pdf

„Pristup zajednice u prevenciji od događaja sa katastrofalnim posledicama, prirodnih i izazvanih čovekovom aktivnošću“, prevencija je od ključnog značaja za zaštitu od katastrofalnih događaja.¹⁵ Da bi se efikasno i efektivno sprovele preventivne aktivnosti, poboljšanje baze znanja o riziku od nastupanja vanrednih događaja kroz razmenu znanja, najbolju praksu i informacije, definisano je da prvi korak koji treba preduzeti predstavlja obrazovanje.¹⁶

Poznato je, naime, da nivo efikasnosti sprečavanja, otklanjanja i eventualnog saniranja vanrednih događaja zavisi i od stručnosti rukovodnih kadrova i neposrednih izvršilaca, što upućuje na nužnost njihovog adekvatnog obrazovanja, tj. njihovog školovanja i stalnog stručnog osposobljavanja i usavršavanja.

U pitanju su poslovi koji su heterogeni i po složenosti i po stručnosti potrebnoj za njihovo obavljanje, iz čega slede zahtevi za raznovrsnom obrazovnom strukturom i stepenom stručne spreme kadra. Osim toga, teorijska i praktična znanja u funkciji datih poslova uslovljena su određenim zakonskim ovlašćenjima u primeni preventivnih i represivnih mera i sredstvima za njihovu primenu. Sve ovo je u saglasnosti sa stavom teorije po kome zahtevi tržišta i sadržaj konkretnih poslova korporativne bezbednosti predstavljaju činioce koji dominantno opredeljuju obrazovni i stručni profil kadrova na tim poslovima.

Inače se postojeće stanje obrazovanja pomenutog kadra obezbeđenja odnosi kako na proces obrazovanja u redovnom obrazovnom sistemu (visoke škole strukovnih studija i fakulteti), tako i na proces stručnog osposobljavanja, usavršavanja i inovacije znanja (permanente edukacije) na kursovima i seminarima pri obrazovnim i naučnim institutima, zavodima za tržište rada itd.¹⁷

Smatra se, naime, da permanentna edukacija svih zaposlenih, a posebno top menadžmenta i profesionalnog kadra obezbeđenja ima za cilj:

- poboljšanje performansi pojedinca i tima u kvalitetu i produktivnosti rada, kroz povećanje motivacije za rad obavljanjem posla na temelju stečenih znanja, stručnosti i kompetencija;
- poboljšanjem operativne fleksibilnosti pomoću proširenja obima stručnosti koju poseduju zaposleni;
- izbor najstručnijih kadrova u procesu obučavanja, na osnovu čega oni stiču mogućnost za napredovanje.¹⁸

S druge strane, evidentno je da su integracioni procesi i dinamika na regionalnom i međunarodnom nivou usloveli širenje sadržaja korporativne bezbednosti koji sada obuhvataju skoro sve oblasti bezbednosti. U takvim promenama prevencija vanrednih događaja definitivno postaje deo integralnog sistema korporativne bezbednosti, i to onaj kao deo koji se po pravilu ne može naručiti kao spoljna usluga privatnih preduzeća za pružanje usluga obezbeđenja. Zbog toga je neophodno sagledati realne mogućnosti obrazovanja menadžmenta i zaposlenih u oblasti prevencije vanrednih događaja kao segmenta korporativne bezbednosti u Republici Srbiji (i šire).

Analiza visokoobrazovnih ustanova u Republici Srbiji i njihovih studijskih programa (izvršena na osnovu najnovijih informacija o akreditovanim studijskim programima, dostupnih na veb-sajtovima ministarstava obrazovanja) pokazuje je da za obrazovni profil sa stručnim ili akademskim zvanjima u oblasti korporativne bezbednosti trenutno postoji više institucija visokog obrazovanja, među kojima su: 1) Kriminalističko

15 Laban M. i dr.: „Znanje za otporno društvo“, Međunarodna naučno stručna konferencija Bezbednost i krizni menadžment – teorija i praksa – Bezbednost za budućnost 2016, Regionalna Asocijacija za bezbednost i krizni menadžment, Beograd, 2016, str. 2.

16 Obrazovanje (lat. educatus, educate, educere -izneti; ducere -voditi) se obično deiniše kao proces promene ličnosti u željenom pravcu usvajanjem različitih sadržaja u zavisnosti od uzrasta i potreba jedinke. Drugim rečima, to je proces u kome društvo prenosi akumulirano znanje, veštine i vrednosti, s generacije na generaciju.

17 Uopredi: Bošković M.; Keković Z., Obezbeđenje lica, imovine i poslovanja preduzeća (studija), VŠUP, Beograd, 2003., str. 78.

18 Daničić M.; Stajić Lj., Privatna bezbednost, Visoka škola unutrašnjih poslova, Banja Luka, 2008, str.114

- policijska akademija u Beogradu; 2) Fakultet bezbednosti u Beogradu; 3) Fakultet za poslovne studije i pravo u Beogradu, 4) Fakultet za pravo, bezbednost i menadžment „Konstantin Veliki“ u Nišu; 5) Fakultet za pravne i poslovne studije u Novom Sadu; 6) Fakultet za diplomatiju i bezbednost u Beogradu; 7) Fakultet za međunarodnu politiku i bezbednost u Beogradu; 8) Visoka škola strukovnih studija za kriminalistiku i bezbednost u Nišu; i druge.

Kao posebne i specifične visokoobrazovne ustanove, koje školuju kadar prvenstveno za prevenciju i saniranje vanrednih događaja, izdvajaju se prevashodno institucije tehničkog usmerenja i to: 1) Fakultet zaštite na radu u Nišu; 2) Fakultet tehničkih nauka u Novom Sadu; i 3) Visoka tehnička škola strukovnih studija u Novom Sadu. U nešto širem smislu ovde se mogu svrstati još dve visokoškolske ustanove, i to: 1) Visoka tehnička škola strukovnih studija u Zemunu, i 2) Visoka tehnička škola strukovnih studija u Zvečanu.

Izučavanje prevencije vanrednih događaja sprovodi se, u manjem obimu, i na Kriminalističko - policijskoj akademiji u Beogradu (u okviru predmeta: „Bezbednost u vanrednim situacijama“; „Upravljanje rizicima u sistemu zaštite i spasavanja“; i „Krizni menadžment“), zatim na Fakultetu bezbednosti u Beogradu, na Fakultetu za poslovne studije i pravo u Beogradu, i na drugim visokoškolskim ustanovama.

Tako na primer, na Fakultetu tehničkih nauka u Novom Sadu egzistira studijski program osnovni akademskih studija sa nazivom „Upravljanje rizikom od katastrofalnih događaja i požara“ (Bečelor, 240 ETCS), a postoje i master - akademske studije sa nazivom „Upravljanje rizikom od katastrofalnih događaja i požara“ (Master, 60 ETCS). Na Fakultetu zaštite na radu u Nišu postoje takođe master - akademske studije sa nazivom „Upravljanje vanrednim situacijama“ i „Zaštita od požara“ (Master, 60 ETCS). Na Visokoj tehničkoj školi strukovnih studija u Novom Sadu egzistira studijski program Specijalističkih strukovnih studija sa nazivom „Zaštita od požara i spasavanje u vanrednim situacijama“ (60 ETCS), itd.

Smatra se da ovako stečena akademska zvanja¹⁹ stručni nazivi na visokoškolskim ustanovama u Nišu i Novom sadu pružaju „profesionalne mogućnosti zapošljavanja kod svih pravnih subjekata i preduzetnika za izradu studija o udesima, izradu i ažuriranje operativnih i taktičkih planova zaštite, organizovanje i upravljanje vanrednim situacijama, rukovođenje intervencijama, spasavanjem i evakuacijom, razvijanje metodologija upravljanja udesima i vanrednim situacijama, kao i mogućnost zapošljavanja u institutima i agencijama koje se bave vanrednim situacijama, ministarstvu unutrašnjih poslova, sektoru za vanredne situacije, lokalnoj i republičkoj administraciji“.²⁰

Postavlja se, međutim, pitanje da li je trenutna situacija u visokom obrazovanju u ovoj oblasti dugoročno održiva. Ovo utoliko pre što, kako je navedeno, postoje samo jedan master akademski program na Univerzitetu u Novom Sadu (od 2011) i dva master programa na Univerzitetu u Nišu, što svakako nije dovoljno da bi se osiguralo održivo i ravnomerno podizanje kapaciteta u ljudskim resursima u ovoj oblasti, a osnovne akademske studije se sprovode samo na Fakultetu tehničkih nauka u Novom sadu. Sličan program ne postoji ni u okolnim zemljama, šta više uopšte nema studijskih programa u oblasti upravljanja rizikom od događaja sa katastrofalnim posledicama i zaštite od požara u Crnoj Gori, Albaniji, i Makedoniji.

Zaključak

Korporativna bezbednost je po definiciji integralna bezbednost koja u sebi

---

¹⁹ Nakon završenog studijskog programa osnovnih akademskih studija na Fakultetu tehničkih nauka u Novom Sadu student stiče akademsko zvanje – diplomirani inženjer upravljanja rizikom od katastrofalnih događaja i požara, a nakon završenog studijskog programa master akademskih studija na istom fakultetu, student stiče akademsko zvanje – master inženjer zaštite od katastrofalnih događaja i požara.

²⁰ Laban M. i dr.: „Znanje za otporno društvo“, Međunarodna naučno stručna konferencija Bezbednost i krizni menadžment – teorija i praksa – Bezbednost za budućnost 2016, Regionalna Asocijacija za bezbednost i krizni menadžment, Beograd, 2016, str. 6.

obuhvata sve aspekte bezbednosti i zaštite, uključujući prikupljanje informacija i procenu rizika, interne istrage, zaštitu od požara, eksplozija, havarija i drugih vanrednih događaja, zaštitu materijalne i intelektualne svojine, informacionu bezbednost i zaštitu bezbednosti i zdravlja na radu.

Imajući u vidu potrebe što šire zaštite ljudi i imovine, a u kontekstu aktuelnih tendencija u zemlji i svetu, korporativna bezbednost se mora starati da posluje po principu efikasnosti i produktivnosti. To konkretno znači, da je efikasnost službe potreba modernog poslovanja i obaveza sektora bezbednosti. Ona se postiže, pre svega, angažovanjem profesionalnog kadra, adekvatno obrazovanog i motivisanog.

S tim u vezi, uočljiva je potreba za ljudskim resursima - stručnjacima, koji su kompetentni da rade u fazama prevencije, reakcije i oporavka od vanrednih događaja i reše tehničke i bezbednosne probleme u datoj oblasti. Takođe postoji potreba da se obezbedi modernizacija i implementacija postojećih i razvoj novih studijskih programa u oblasti prevencije vanrednih događaja.

S tim u vezi, u potpunosti se slažemo sa shvatanjem po kome je “neophodno obezbediti dovoljan broj stručnjaka, odnosno modernizovati i razviti visoko obrazovanje na regionalnim visokoškolskim institucijama u oblasti inženjerstva upravljanja rizicima od katastrofalnih događaja i bezbednosti od požara.

Master studijski programi treba da budu osmišljeni na način da zadovolje različite kriterijume, prema regionalnim zahtevima za otpornim zajednicama; kao što su pomak od reaktivnog ka proaktivnom delovanju, razvoj kulture prevencije u izgrađenom okruženju i učenje življenja sa rizicima. Konačni cilj je produkcija stručnjaka sposobnih da se suoče sa kompleksnim savremenim i budućim zahtevima.”²¹ Konkretnije posmatrano, dostupno visoko obrazovanje je nedovoljno i neodrživo na regionalnom nivou bez modernizacije i daljeg razvoja.

Kada je reč o funkcionisanju Sektora za vanredne situacije, kao nosioca sistema zaštite od požara i drugih vanrednih događaja u Republici Srbiji, treba imati u vidu da je donošenjem Zakona o vanrednim situacijama, pratećih propisa i iz njih proisteklih promena akata o organizaciji i sistematizaciji MUP uspostavljen jedan kompleksan, pa i glomazan sistem sa veoma širokim delokrugom nadležnosti, koje obuhvataju čak 16 grupa različitih poslova iz oblasti vanrednih situacija.

Iako su Zakonom o policiji iz 2016. godine privremeno potisnuta pitanja o budućoj organizaciji vatrogasno-spasilačkih službi u Republici Srbiji, dileme na srednji i duži rok nisu otklonjene, a različiti argumenti ukazuju da postojeće stanje nije idealno. S tim u vezi, treba imati u vidu da je tokom proteklih godina bilo različitih (ne)formalnih razmišljanja u tom pravcu.

Pored ostalog, odbačena je ideja o formiranju Ministarstva za vanredne situacije, uz ocenu da je takvo organizaciono rešenje prikladno jedino za zemlje sa velikom teritorijom i brojnim stanovništvom. U obzir nije mogla biti uzeta ni ideja o Agenciji za vanredne situacije zbog ograničenja koje nameće Zakon o državnoj upravi (u njenom sastavu ne bi mogle biti vatrogasno-spasilačke jedinice). U obzir nije dolazila ni decentralizacija, zbog brojnih teško rešivih problema, posebno onih vezanih za nužnu koordinaciju delovanja, te za obezbeđenje izvora finansiranja na lokalnom nivou.

Imajući sve ovo u vidu, može se zaključiti da aktuelna pozicija Sektora za vanredne situacije u sastavu Ministarstva unutrašnjih poslova deluje kao najmanje loše rešenje, ali je za dalji profesionalni razvoj službi za zaštitu i spasavanje limitirajući faktor dominantna pozicija Direkcije policije u MUP. Iz tih razloga, nije trajno napuštena zamisao da se, kada za to budu postojali potrebni uslovi i politička volja, ponovo pokrene pitanje osnivanja Direkcije za vanredne situacije, koja bi predstavljala samostalni državni organ, odgovoran predsedniku Vlade, a sa nadležnostima koje sada obavlja Sektor za vanredne situacije.

²¹ Laban M. i dr.: „Znanje za otporno društvo“, Međunarodna naučno stručna konferencija Bezbednost i krizni menadžment – teorija i praksa – Bezbednost za budućnost 2016, Regionalna Asocijacija za bezbednost i krizni menadžment, Beograd, 2016, str. 1.

Literatura

1. Bošković M.; Keković Z.: Obezbeđenje lica, imovine i poslovanja preduzeća (studija), VŠUP, Beograd, 2003.
2. Cvetković V.: Interventno-spasilačke službe u vanrednim situacijama, Zadužbina Andrejević, Beograd, 2013.
3. Daničić M.; Stajić Lj.: Privatna bezbjednost, Visoka škola unutrašnjih poslova, Banja Luka, 2008.
4. Laban M. i dr.: „Znanje za otporno društvo“, Međunarodna naučno stručna konferencija Bezbednost i krizni menadžment – teorija i praksa – Bezbednost za budućnost 2016, Regionalna Asocijacija za bezbednost i krizni menadžment, Beograd, 2016. (STR. 1-7)
5. Marić P.: „Izgradnja evropskog sistema zaštite i spasavanja“, Vreme, broj 1154, Beograd, (14. Februar) 2013.
6. Mićović M.: „Konceptija složenosti upravljanja u vanrednim situacijama“, Suprotsatavljanje savremenom terorizmu i organizovanom kriminalu – knjiga V, Kriminalističko-policijska akademija, Beograd, 2015.
7. Milošević M.: „Pojam i sadržaji korporativne bezbednosti“, Međunarodni naučni skup Dani bezbjednosti (zbornik radova), Fakultet za bezbjednost i zaštitu, Banja Luka, 2010.
8. Milošević M.; Ostojić M.; Grahovac M.: „Education of managers and security officer the Republic of Serbia“, International Journal of Economics and Law, no. 13, Belgrade, 2015.
9. Veić T. : „Korporativna sigurnost“, Pošta, br. 3, Zagreb, 2007.

MEĐUNARODNA EKONOMSKA ŠPIJUNAŽA I EKONOMSKA DIPLOMATIJA KAO NAUČNE DISCIPLINE I DRUŠTVENE DELATNOSTI-METODOLOŠKI PRISTUP

Slobodan Nešković¹

Rezime

Ekonomska špijunaža je postala najrasprostranjeniji vid špijunaže u svetu. U postmodernom društvu, čak se i vojna špijunaža bazira na špijunaži vojne industrije, što se može podvesti pod ekonomskom špijunažom. Takođe, ekonomska diplomatija je sve zastupljenija u savremenom društvu i bez nje se ne može zamisliti uspešno funkcionisanje jedne države. Iz tih razloga, ove dve oblasti postaju predmet izučavanja i naučnih rasprava relevantnih naučnih radnika, kako u zemlji, tako i u svetu. U ovom radu, autor predstavlja značaj ekonomske špijunaže i ekonomske diplomatije kao akademskih disciplina i ukazuje na probleme sa kojima se susreće Republika Srbija zbog neadekvatne primene ovih naučnih disciplina.

Ključne reči: Ekonomska špijunaža, ekonomska diplomatija, nauka, akademska zajednica, savremene tehnologije, kompanija, država.

INTERNATIONAL ECONOMIC INTELLIGENCE AND ECONOMIC DIPLOMACY AS A SCIENTIFIC DISCIPLINE AND SOCIAL ACTIVITIES-METHODOLOGICAL APPROACH

Abstract

Economic espionage has become the most widespread kind of espionage in the world. In a postmodern society, even the military espionage is based on spying military industry, which may also be classified as economic espionage. Moreover, economic diplomacy is growingly present in the modern society and a successful functioning of a state can't be imagined without it. For those reasons, the two areas have become a subject of research and scientific discussions of relevant scientific workers, both in our country and abroad. In this paper the author presents the significance of economic espionage and economic diplomacy as academic disciplines and he draws attention to the problems the Republic of Serbia faces due to an inadequate application of those scientific disciplines.

Keywords: Economic espionage, economic diplomacy, science, academic community, modern technology, companies, country.

¹ Prof. dr Slobodan Nešković, Akademik SKAIN, Univerzitet Privredna akademija Novi Sad, Fakultet za ekonomiju i inženjerski menadžment FIMEK, Novi Sad, Srpska kraljevska akademija inovacionih nauka-SKAIN

Uvod

Ekonomska špijunaža predstavlja granu ekonomske diplomatije. Nakon „Hladnog rata“, akcenat vodećih svetskih sila je sa vojne špijunaže preusmeren na ekonomsku špijunažu. Ovo je naročito izraženo u 21. veku kada globalizacija dostiže svoj maksimum. Iz ovih razloga, ubrzano se razvija ekonomska diplomatija kao nova naučna disciplina. Ekonomsku diplomatiju proučavaju najprestižniji svetski fakulteti, a o njoj se sve češće pišu naučne studije.

Savremeni svet i poslovanje na globalnom nivou se ne mogu zamisliti bez ekonomske diplomatije. Velike multinacionalne kompanije, kao i Vlade najrazvijenijih zemalja sveta, ulažu veliki novac u razvoj ekonomske diplomatije, kao i u obuku stručnih i sposobnih kadrova koji će obavljati funkciju ekonomskog diplomate. Ove diplomate moraju posedovati stručna znanja koja su neophodna za obavljanje ovako važne funkcije.

Ekonomska špijunaža kao naučna disciplina

U okviru studija raznih fakulteta, problemom međunarodne ekonomske špijunaže delimično se bave neke discipline društvenih nauka, kao i neke prirodne i tehničke discipline, a svaka od ovih disciplina uspostavlja svoje metode za izučavanje problema međunarodne ekonomske špijunaže. Međutim, bez obzira na relativno veliki broj naučnih disciplina koje razmatraju i proučavaju ovu problematiku, može se ipak reći da u prošlosti oblast međunarodne ekonomske špijunaže nije ni izbliza dovoljno naučno i teorijski izučavana.

Međunarodna ekonomska špijunaža usmerena je, pre svega, ka kompanijama kao delovima nacionalnih privreda.

“Ekonomska špijunaža u savremenom međunarodnom ambijentu predstavlja prvorazredni instrument za postizanje kompetitivne prednosti kompanija, unapređenje nacionalne ekonomije i realizaciju nacionalnih interesa svake zemlje. Primenom legalnih i nelegalnih sredstava koji su veoma često nespojivi sa etičkim normama poslovanja, teži se eliminisanju konkurenata. Krajnji cilj ekonomske špijunaže jeste doći do poslovne tajne. Poslovna tajna se može definisati kao skup dokumenata i podataka čije saopštavanje trećem licu može naneti štetu poslovnim interesima i poslovnom ugledu kompanije.”²

Prve poznate aktivnosti na polju međunarodne ekonomske špijunaže i sistematskog prikupljanja informacija vežu se još za vreme najranije istorije (Mojsije, Hamurabije, Julije Cezar, Džingis-Kan, kardinal Rišelje, Napoleon...). Pored državnika i čuvenih osvajača, sisteme ekonomske špijunaže uspostavljale su i moćne porodice koje su vekovima dominirale društvima. Ipak, tek završetak Drugog svetskog rata i pojava novog fenomena ekonomske globalizacije tj. integracije međunarodne ekonomije, dovodi do pojave prvih dela zasnovanih na osnovnim principima i metodama naučno-istraživačkog rada. U to vreme, a naročito u poslednjih nekoliko decenija, javila se potreba za novom naučnom disciplinom, koja bi se bavila istraživanjima i teorijskim uopštavanjem ukupne problematike iz oblasti međunarodne ekonomske špijunaže.

Poslednje decenije dvadesetog veka donele su ogromne promene koje su rezultirale time da je industrijsko doba zamenilo postindustrijsko doba nove ekonomije, koje je okarakterisano kao doba znanja i u kome je globalizacija dovela do „smanjenja sveta“ i nametnula nove izazove kompanijama po pitanju njihove konkurentnosti i opstanka na svetskom tržištu.. Savremeno poslovanje odvija se na globalnom nivou, konkurencija je velika i opstanak na tržištu zahteva brzu reakciju kompanija, prilagođavanje i upravljanje znanjima i informacijama da bi se stekla konkurentska prednost.³

Ekonomska obaveštajna aktivnost sastavni je deo svakodnevnog ekonomskog

2 Nešković, S. (2011). Ekonomika špijunaža u savremenoj međunarodnoj konstelaciji. *Ekonomija teorija i praksa*, 4 (1), str. 115.

3 Nešković, S. (2015). Foreign Policy Orientation and Security of the Western Balkans, New Challenges to the Balkan Security, Vol. 2, Thematic Collective Book, Veliko Turnovo, St. Cyril and St. Methodius University, pp. 30

nadmetanja različitih subjekata (kompanija, nacionalnih privreda, multinacionalnih kompanija, ekonomskih integracija i dr.). Važno je napomenuti da ova aktivnost funkcioniše na bazi strogih etičkih pravila i standarda, što znači da podatke i informacije prikuplja legalnim (dozvoljenim) sredstvima i nakon analize, pretvara ih u ekonomsko znanje kompanije ili države.

Ova vrsta špijunaže kao delatnosti je potpuno nova naučna disciplina u sponu, kako na nivou „mikro“ ravni, koja obuhvata kompanije, tako i na „makro“ ravni, koja obuhvata nivo države. Kao mlada naučno-nastavna disciplina, ona se još nije izborila za odgovarajuće mesto u teoriji i naučnim raspravama. Iako je kod zemalja u razvoju, posebno kod zemalja u tranziciji, ova vrsta delatnosti veoma malo poznata, u visoko razvijenim zemljama obezbedila je značajno mesto u teoriji i naučnim krugovima i zauzela vidno mesto među preduzetnicima i u praksi kompanija.

Za razliku od ekonomske obaveštajne aktivnosti, ekonomska špijunaža je kompleksan niz aktivnosti agresivnog karaktera, usmerenih a priori protiv konkurenata u cilju njihovog istiskivanja ili uništenja u procesu ekonomskog ratovanja na unutrašnjem i svetskom tržištu. Ekonomska špijunaža služi se legalnim, ali i neskriveno nelegalnim sredstvima, radi pribavljanja poverljivih ekonomskih informacija, kao i drugim metodama provaljivanja u poslovne tajne, planove i strategiju konkurenata, njihovog predstavljanja u negativnom svetlu i namernog onemogućavanja u njihovim akcijama i planovima. Podrazumeva se da su aktivnosti ekonomske špijunaže nespojive sa etičkim normama i standardima poslovanja, lojalne konkurencije i regularnog ekonomskog nadmetanja.

Ekonomska špijunaža je, dakle, par excellence, sredstvo i metoda ekonomskog ratovanja koja za krajnji cilj ima obezbeđivanje kompetitivne prednosti, a samim tim i povećanje profita. Stiče se utisak da je ekonomska špijunaža najvažniji metod za dobijanje informacija, a čvrsta povezanost i međuzavisnost svih nacionalnih privreda sveta i konkurencija koja stoji iznad svega toga, uslovi su strahoviti razvoj ekonomske špijunaže.⁴

„Moderno doba, kanalisano procesima globalizacije, karakteriše se sticanjem nadmoći u planetarnim razmerama, što predstavlja rezultat ne samo vojne nego i ekonomske, tehnološke i razvojne supremacije nad protivnicima. Kao što je nekada oružje predstavljalo osnovni argument dominacije, danas je to informacija, kao četvrti obavezni činilac proizvodnje pored kapitala, radne snage i tehnologije. Informacija je najbitniji činilac ostvarivanja prednosti nad konkurencijom i zbog toga najrazvijenije zemlje sveta sve više svojih obaveštajnih resursa koriste radi pribavljanja brižljivo čuvanih industrijskih, proizvodnih ili finansijskih informacija, koje će državi ili domaćoj kompaniji omogućiti bolje pozicioniranje na globalnom tržištu.“⁵

Da bi postigli održivi ekonomski razvoj i zaštitili osetljiva prirodna bogatstva, planeri i vlasnici zemljišta moraju znati ne samo koje su im informacije na raspolaganju, već i kako da ih dobiju i uspešno povežu sa informacijama iz drugih izvora. Zbog svega navedenog dolazi se do zaključka da ratove mogu voditi samo oni koji gospodare informacijama, jer oni koji ih poseduju vladaju planetom.

Uspostavljanje novih naučnih saznanja u okviru discipline nazvane Međunarodna ekonomska špijunaža omogućilo bi sublimiranje ove problematike u novi naučni sistem, gde bi se ona posmatrala u sklopu društvenih, ekonomskih, pravnih i međunarodnih odnosa, ali i tehničko-tehnoloških događanja. Na nastanak i definisanje ove naučne discipline, osim navedenih, uticao je i veći broj faktora, od kojih su najznačajniji:⁶

-ubrzane promene u svetu (političke, ekonomske, tehnološke, naučne, informacione...)

4 Nešković, S., Marčeta, D. (2015). The Spanish Inquisition as a Means of Influencing the Common Sense of Citizens, *Balkan Journal of Philosophy*, Vol. 7, No2, Bulgarian Academy of Sciences, pp. 181

5 Nešković, S. (2013). Ekonomska špijunaža i nove tehnologije u globalizovanoj međunarodnoj zajednici. *Vojno delo*, 65 (2), str. 58

6 Nešković, S. (2015). Poslovna špijunaža i ugrožavanje informacionih sistema, *Zbornik radova 1. Međunarodna konferencija „Upravljanje znanjem i informatika“* 28-31. januar 2015, Novi Sad, Visoka tehnička škola strukovnih studija, str. 36.

-neophodnost pravovremenog posedovanja informacija i znanja koje su postale dominantne karakteristike savremenog sveta i poslovanja

-potreba svih učesnika u „globalnoj utakmici“ da steknu konkurentsku prednost(a samim tim i povećaju profit)...

Naziv ove nove naučno-nastavne discipline je relativno nov i nastao je kroz proces koncipiranja nastavnih sadržaja ovog predmeta. Međunarodna ekonomska špijunaža predstavlja naučnu disciplinu u razvoju i pripada grupi društvenih nauka. „Određivanje pripadnosti ove naučno-nastavne discipline jednom od kompleksa nauka, na osnovu klasifikacija nauke, nema za cilj da je razdvoji i izoluje od ostalih nauka, već da tačno i precizno utvrdi područje, predmet, metode i cilj ove naučno-nastavne discipline.“⁷

Ova naučno-nastavna disciplina je relativno nezaokružena i nepotpuna i zbog toga je nerealno očekivati da svestrano obradi i kritički ukaže na teorijske slabosti i eventualne protivrečnosti između normativnog i realnog što predstavlja zadatak svake naučno-nastavne discipline.

Značaj proučavanja problema međunarodne ekonomske špijunaže iz aspekta nove naučne discipline može biti višestruk: društveni, naučni i praktični.

Praktični značaj proučavanja međunarodne ekonomske špijunaže ogleda se u potrebi jedne države da permanentno unapređuje praktično delovanje svih svojih učesnika na globalnom tržištu s ciljem da se dođe u posed važnih informacija i znanja drugih zemalja koji se koriste u nauci, tehnologiji i proizvodnji. Takođe, međunarodna ekonomska špijunaža podrazumeva i zaštitu od „oticanja“ sopstvenih informacija i znanja koja kompanijama, a samim tim i državi obezbeđuju kompetitivnu prednost na globalnom tržištu.

Ekonomska špijunaža obuhvata sledeća područja: komercijalne, industrijske i bankarske podatke i podatke o solventnosti kompanija. Ona, takođe, predstavlja ukupne radnje i postupke koji su sadržani u procesu koji se naziva „obaveštajni ciklus“ i koji se sastoji od sledećih 5 faza:⁸

- planiranje i upravljanje ekonomskom špijunažom
- sakupljanje podataka i informacija
- procesuiranje
- analiza svih izvora i proizvodnja
- rasparčavanje

U savremenim uslovima poslovanja više je nego očito da, da bi neka kompanija sačuvala svoje postojanje i isto tako unapredila svoje poslovanje, ona mora da štiti i obezbeđuje svoje resurse. Polazeći od činjenice da je kompanija deo nacionalne privrede, odnosno ekonomije, jasno je da ekonomska snaga, kontrola strategijskih kapaciteta i bezbednost strategijskih tehnologija predstavljaju esencijalne faktore suvereniteta, nacionalne bezbednosti i koncepta nacionalnih interesa svake zemlje.

Naravno, praktično delovanje uslovljeno je novim naučnim saznanjima. Praktičan značaj se ogleda u težnji da studenti usvoje znanja o svim oblicima i izvorima ugrožavanja bezbednosti koji prete kompanijama tj. njihovim „vidljivim“ i „nevidljivim“ elementima(finansijskim resursima, raspoloživim informacijama, know-how-u, intelektualnoj svojini...)⁹

Takođe, realno je očekivati da će novi odnos prakse prema prethodno navedenim problemima dati veliki doprinos daljem naučnom istraživanju svih pojava u ovoj oblasti. Zbog svega toga nauka će ubuduće imati odlučujući uticaj na sticanje novih znanja, promenu odnosa društva prema ovoj problematici, praktično utičući na rad svih subjekata

7 Prema klasifikaciji prof. dr A Stojkovića u delu Osnovi nauke o društvu, sve nauke se dele na prirodne, društvene, nauke o psihičkim pojavama, matematičke nauke i filozofske nauke

8 Nešković, S., Jovanović, Ž. (2016). Ecological Paradigm Within the Context of the International Policy – Development Study, Balkan Journal of Philosophy, Vol. 8, No1, Bulgarian Academy of Sciences, pp. 73

9 Neskovic, S. (2016) Economic Context of Organic Agriculture and Farms in Serbia – Case Study, XXIV International Conference „Ecological Truth“ Eco Ist’16, University of Belgrade, Technical Faculty in Bor, pp. 581

u našem društvu.

Da bismo odredili mesto predmeta Međunarodna ekonomska špijunaža, kao nove naučno-nastavne discipline, među drugim naukama moramo usko poznavati pojam nauka. Reč nauka ima tri značenja:

„Prema prvom shvatanju nauka obuhvata sistem znanja o svetu koji nas okružuje i podrazumeva uređen, povezan, obuhvatan i promenljiv skup naučnih činjenica, zakona i teorija zasnovanih na određenim principima.

Drugo shvatanje predstavlja nauku kao formu čovekove delatnosti i podrazumeva uporno i bezobzirno traganje za istinom o svetu koji nas okružuje.

Treće shvatanje nauke podrazumeva opšte metode sastavljene od mnogo značajnih, ali manje opštih postupaka.“¹⁰

Da bi ispunile primarni cilj nauke, tj. da bi utvrdile objektivni stav o stvarnosti, određene nauke i naučne discipline koriste različite naučne metode i sredstva ali razlikuju se i po tome koji deo pojava proučavaju. Svakako da jedan ovakav predmet nije formiran samo da bi se bavio opštim saznanjima, već pre svega, zbog opšteg društvenog interesa i potrebe determinisanja činjenica, s ciljem da se pruži celovito naučno objašnjenje međunarodne ekonomske špijunaže.

Naučno-nastavna disciplina Međunarodna ekonomska špijunaža, kao i druge samostalne naučno-nastavne discipline, ima svoj predmet proučavanja koji se odnosi na otkrivanje specifičnosti i isprepletenosti raznih elemenata stvarnosti. To znači da postoji kompatibilan odnos i povezanost sa drugim društvenim naukama. Veza međunarodne ekonomske špijunaže sa predmetima ekonomskih, pravnih, društveno-političkih i međunarodnih odnosa zasniva se na činjenici da oni predstavljaju osnovu iz koje proističe organizacija i funkcija bezbednosti.

Legalni načini pristupa informacijama

Ekonomska špijunaža za dobavljanje informacija u velikoj meri zavisi od izvora podataka. Oko 95% potrebnih informacija u ekonomskoj obaveštajnosti dobija se legalnim putem a sve dobijene informacije se brižljivo skupljaju, razvrstavaju i analiziraju. Legalni načini prikupljanja informacija su:

Internet- predstavlja najčešće korišćen i najlakši način pronalaženja informacija. Anonimnost prilikom korišćenja Interneta je jedan od razloga njegove ogromne iskorišćenosti prilikom prikupljanja poverljivih informacija.

Pretraga zaposlenih- predstavlja tzv. “fantomske intervju”, gde osoba unajmljena od strane neke firme obavlja intervju zaposlenih u drugoj firmi radi navodnog zapošljavanja, a ustvari ima za cilj izvlačenje podataka od zaposlenih.

Zajednička ulaganja (joint venture) i spajanja firmi- kada se dve firme spoje, zaposleni iz obe firme se vremenom počinju smatrati partnerima, popušta bezbednost vezana za važne informacije vezane za firmu i samim tim, olakšava se pristup informacijama i tehnologijama.

Konferencije, sajmovi, izložbe, seminari- ova dešavanja su dobro mesto da se u direktnom kontaktu izvuku važne informacije jer su na ovim dešavanjima često angažovani stručnjaci od strane kompanija ili vlada država radi prikupljanja informacija.

Kopanje po smeću- preturanje po kompanijskom smeću je odličan izvor podataka kao što su bačeni dokumenti, beleške... Većina kompanija secka u otpad bitne papire. Ovaj vid prikupljanja informacija je sasvim legalan jer se odbačena stvar ne smatra ničijim vlasništvom.

Nelegalni načini pristupa informacijama

Na ovaj način dolazi se do malog dela obaveštajnih podataka, ali oni nose sa sobom veliku vrednost jer se do njih ne može doći legalnim putem. Najčešće ih pribavljaju:

Organizovani kriminal(kriminalci se ne stručavaju da pritiskom i ucenama vrše pritisak na poslovne ljude i zbog svoje moći predstavljaju veliku opasnost za biznis i industriju).

Nezavisni preduzetnici(najčešće su u pitanju privatni detektivi).

¹⁰ Stajić, Lj., Osnovi sistema bezbednosti, Novi Sad: Pravni fakultet, 2008, str. 3

Zaposleni sa pravom pristupa- tzv. insajderi su osobe koje dolaze iz same firme ili imaju pristup osetljivim informacijama. Oni su obučeni profesionalci koji vrlo vešto zbunjuju i navode žrtvu da odaje informacije. Kao takvi predstavljaju veliki bezbednosni problem za kompanije.

Infiltracija među zaposlene- ovaj način predstavlja dobar način za špijunažu- pomoću falsifikovanih dokumenata ulazi se unutar subjekta špijunaže.

Regrutacija zaposlenih- krtica ili insajder se regrutuju pomoću mita, a kada se to jednom uradi stalno mu se mogu tražiti posebne vrste informacija.

Kompjuterski upadi- pošto se računari sve više koriste za obradu i skladištenje podataka, sve su češće situacije „upada“ u sisteme kompanija radi nelegalnog pribavljanja informacija.

Provale i krađe- predstavljaju tradicionalan način dolaženja do važnih podataka. Podrazumevaju: fotografisanje ili umnožavanje traženog dokumenta, fizičku krađu dokumenata... Vrlo često žrtve nisu ni svesne da su pokradene, što konkurenciji omogućava dalje praćenje razvoja situacije i dalje prikupljanje informacija.

Elektronski nadzor- se koristi sve više jer tehnika svakodnevno napreduje. Ranije je ova tehnika bila dostupna samo obaveštajnim službama dok je danas zbog svoje pristupačne cene na raspolaganju daleko većem broju ljudi. Iako je kod zemalja u razvoju, posebno kod zemalja u tranziciji, ova vrsta delatnosti veoma malo poznata, u visoko razvijenim zemljama obezbedila je značajno mesto u teoriji i naučnim krugovima i zauzela vidno mesto među preduzetnicima i u praksi kompanija.

Za razliku od ekonomske obaveštajne aktivnosti, ekonomska špijunaža je kompleksan niz aktivnosti agresivnog karaktera, usmerenih a priori protiv konkurenata u cilju njihovog istiskivanja ili uništenja u procesu ekonomskog ratovanja na unutrašnjem i svetskom tržištu. Ekonomska špijunaža služi se legalnim, ali i neskriveno nelegalnim sredstvima, radi pribavljanja poverljivih ekonomskih informacija, kao i drugim metodama provaljivanja u poslovne tajne, planove i strategiju konkurenata, njihovog predstavljanja u negativnom svetlu i namernog onemogućavanja u njihovim akcijama i planovima. Podrazumeva se da su aktivnosti ekonomske špijunaže nespojive sa etičkim normama i standardima poslovanja, lojalne konkurencije i regularnog ekonomskog nadmetanja. Ekonomska špijunaža je, dakle, par excellence, sredstvo i metoda ekonomskog ratovanja koja za krajnji cilj ima obezbeđivanje kompetitivne prednosti, a samim tim i povećanje profita. „Moderno doba, kanalisano procesima globalizacije, karakteriše se sticanjem nadmoći u planetarnim razmerama, što predstavlja rezultat ne samo vojne nego i ekonomske, tehnološke i razvojne supremacije nad protivnicima. Kao što je nekada oružje predstavljalo osnovni argument dominacije, danas je to informacija, kao četvrti obavezni činilac proizvodnje pored kapitala, radne snage i tehnologije. Informacija je najbitniji činilac ostvarivanja prednosti nad konkurencijom i zbog toga najrazvijenije zemlje sveta sve više svojih obaveštajnih resursa koriste radi pribavljanja brižljivo čuvanih industrijskih, proizvodnih ili finansijskih informacija, koje će državi ili domaćoj kompaniji omogućiti bolje pozicioniranje na globalnom tržištu.“¹¹ Da bi postigli održivi ekonomski razvoj i zaštitili osetljiva prirodna bogatstva, planeri i vlasnici zemljišta moraju znati ne samo koje su im informacije na raspolaganju, već i kako da ih dobiju i uspešno povežu sa informacijama iz drugih izvora. Zbog svega navedenog, dolazi se do zaključka da ratove mogu voditi samo oni koji gospodare informacijama, jer oni koji ih poseduju vladaju planetom. U savremenim, globalizovanim uslovima poslovanja nemoguć je prodor privrede ili kompanije jedne zemlje na svetsko tržište i uspešno opstajanje na njemu, bez efikasne i moderno organizovane i opremljene službe ekonomske obaveštajnosti. „Proces globalizacije doveo je do ključnih promena u svetu. Jedna od najuočljivijih promena na globalnom tržištu je da države gube primat, koji od njih preuzimaju tzv. transnacionalne kompanije, koje postaju ključni činioci globalnog sistema i koje zahtevaju veliku količinu informacija za svoje potrebe. Zbog tih potreba

---

¹¹ Nešković, S. (2013). Ekonomska špijunaža i nove tehnologije u globalizovanoj međunarodnoj zajednici. Vojno delo, 65 (2), str. 58.

ove kompanije razvijaju sopstvene obaveštajne kapacitete i na taj način se oslobađaju od zavisnosti od državnih institucija te namene.¹² Intelektualni kapital i intelektualna svojina, okosnice svake uspešne kompanije, u globalnim uslovima poslovanja imaju veliku vrednost, pa su samim tim i veoma traženi. Kao najvažniji resurs u današnjim uslovima poslovanja, intelektualni kapital kojim raspolažu kompanije- znanje, zaštićene ideje ili patenti, vrlo često su meta (međunarodne) ekonomske špijunaže. Međunarodnom ekonomskom špijunažom se bave i poslovni subjekti i vlade država i ona predstavlja vid mirnodopskog ratovanja među njima. Ova vrsta špijunaže predstavlja zbir delikatnih, planiranih i stručno izvedenih aktivnosti na pribavljanju poverljivih podataka koje konkurentske kompanije čuvaju u tajnosti. U globalnim uslovima poslovanja ekonomska špijunaža je postala vrlo razgranata aktivnost koja se služi najsavremenijim metodama kako bi ostvarila svoje ciljeve.¹³

Pošto znanje, ideje i inovacije danas vladaju svetom, kompanije koje ih poseduju u velikoj su prednosti, ali su takođe, izložene velikom riziku da budu predmet industrijske špijunaže. Intelektualni kapital kompanije sadržan u poslovnim i tehničkim informacijama često može biti njena jedina prednost u odnosu na konkurenciju i zbog toga zahteva maksimalnu zaštitu. Najčešća meta industrijske špijunaže su visoko razvijene zemlje i njihove kompanije, koje su na čelu u razvoju novih tehnologija. Suprostavljanje delatnostima međunarodne ekonomske špijunaže je veoma bitan element zaštite bezbednosti jedne države. „Obim i raznovrsnost obaveštajne delatnosti nameću potrebu svestranog organizovanja i stalnog sprovođenja konkretnih mera i aktivnosti svih činilaca bezbednosti jedne zemlje(građani, državni organi, MUP...)“.¹⁴ Mere na suprostavljanju obaveštajnim službama najčešće se dele prema nosiocima, i to na:

- a) mere koje preduzimaju državni organi i institucije
- b) mere koje preduzimaju organi i službe bezbednosti
- c) mere koje preduzimaju kompanije

Zemlje u tranziciji su manje ili više tehnološki zaostale u odnosu na razvijene zemlje, što uslovljava poseban pristup njihovoj špijunaži. Kod zemalja u razvoju i tranzicionih zemalja ona ima i ulogu vršenja pritiska radi ostvarivanja ciljeva moćnih država ili njihovih transnacionalnih kompanija koje čine značajan deo izvoza tranzicionih zemalja i veliki broj radnih mesta u ovim zemljama zavisi upravo od ovih kompanija. Takođe, veoma efikasan metod ekonomskog ratovanja, predstavljaju sankcije, koje po sadržaju mogu biti raznolike i uglavnom bivaju uvedene od strane pojedinih moćnih država ili međunarodnih institucija, sa ciljem izolacije i slabljenja ciljane države. Pored toga, veoma je prisutna i instrumentalizacija raznih međunarodnih institucija, globalnog ili lokalnog karaktera.¹⁵

Informacija je motiv zbog kojeg određena kompanija kreće u industrijsku špijunažu (informacija je moć), ona će pomoći kompaniji da ostvari zacrtane ciljeve. Cilj može biti povećanje konkurentske prednosti, povećanje tržišnog učešća, osvajanje novog proizvoda ili imitacija, razvoj nove tehnologije, itd. Kompanije idu do te mere da smišljeno ulaze u bazu podataka konkurentske kompanije sa ciljem da joj nanese određenu štetu u poslovanju. Mesta na kojima se mogu naći informacije interesantne ekonomskim špijunima su sledeća:¹⁶

- Formalni dokumenti (strategijski planovi, tehnička dokumentacija, izveštaji,

¹² Nešković, S. (2011). Ekonomska špijunaža u savremenoj međunarodnoj konstelaciji. *Ekonomija teorija i praksa*, 4 (1), str. 115.

¹³ Nešković, S. (2016). Lobiranje i delovanje interesnih grupa u Evropskoj Uniji sa osvrtom na Srbiju – Studija slučaja, Naučna konferencija sa međunarodnim učešćem „Obrazovanje i društveni razvoj Srbije sa akcentom na Bor i Istočnu Srbiju“, Borsko jezero 24-25. jun, Proceedings, Beograd, Centar za strateška istraživanja nacionalne bezbednosti – CESNA B i Tehnički fakultet u Boru Univerziteta u Beogradu, str. 50

¹⁴ Stajić, Lj., Osnovi sistema bezbednosti, Novi Sad: Pravni fakultet, 2008, str. 245.

¹⁵ Nešković, S. (2011). Ekonomska špijunaža u savremenoj međunarodnoj konstelaciji. *Ekonomija teorija i praksa*, 4 (1), str. 122-124.

¹⁶ Porter, M. E., *Competitive Advantage: The Achievement and Preservation of Top Business Results*, Novi Sad: Graph style, 2007. p 96

specifikacije proizvoda i proizvodnih procesa, radni papiri)

- Skice (Smatra se da je posle izrade formalnog dokumenta skica nevažna i bezvredna. Međutim, informacije koje se nalaze na skicama su od značaja i to ekonomski špijuni znaju)

- Nevažni komadići papira (računi, putne karte i sl. naizgled deluju nevažno i bezazleno ali ipak mogu pomoći u određivanju daljeg toka akcije konkurenata)

- Interna korespondencija (zapisnici sa sastanka, odluke, rešenja, bilteni i slično, često su prepuni detalja o poslovanju kompanije i budućim namerama)

- Državne ustanove (Zavodi za statistiku, Zavodi za patente, poslovna udruženja i drugo, sakupljaju od preduzeća razne informacije koje mogu biti interesantne ekonomskim špijunima)

- Javni servisi (veliki izvori informacija su dnevne i nedeljne novine, specijalizovani časopisi, Internet)

- Formalni sastanci (kompanije u određenim periodima organizuju sastanke sa svojim zaposlenima, gde osim dnevnog reda ima i drugih materijala koji mogu doći do konkurenata)

- Neformalni sastanci (zaposleni se sastaju posle radnog vremena i raspravljaju o poslu u restoranu, kafiću, preko telefona i sl.)

Kompanije se u današnjim uslovima tržišnog privređivanja i galopirajuće konkurencije moraju suočiti sa rizikom, tj. moraju shvatiti opasnost od ekonomske špijunaže da bi mogle preduzeti akcije za zaštitu svojih važnih podataka od "slučajnih posetilaca".

Informacije koje predstavljaju interes pri sakupljanju i analizi podataka u ekonomskoj špijunaži su različite, od informacija komercijalnog značaja kao što su: podaci o konkurenciji, njihove slabosti, dobavljači, podaci o tržištu, tehnološke tajne itd. do informacija lične prirode kao na primer: izvori prihoda, rasporedi i mesta susreta, načini života rukovodilaca, sklonosti, seksualna orijentacija, slabosti, adresa prebivališta, bračno stanje itd.

Ekonomska diplomatija kao naučna disciplina

Pod pojmom Ekonomika diplomatija podrazumevaju se diplomatske aktivnosti usmerene prema unapređenju i zaštiti ekonomskih interesa zemlje. Diplomacija označava sposobnost, znanje, veštinu, metod održavanja međunarodnih odnosa, pregovaranja, rešavanja konfliktnih situacija. Izvorna reč „diplomacija“ potiče od grčke reči diploma, koja je označavala ispravu i služila kao dokaz završenog fakulteta. Kasnije, ova reč poprima druga, šira značenja i označavala je službene dokumente, između ostalog sporazume između vladara. Za razliku od evropskih izraza koji označavaju ekonomsku diplomatiju, u anglosaksonskoj terminologiji sa koristi izraz „međunarodni biznis“ ili „trgovinska diplomatija“¹⁷

Po francusko-ruskoj školi, ekonomska diplomatija predstavlja korišćenje državnih diplomatskih instrumenata i metoda, kao i ekonomskih mera i instrumenata, na bilateralnoj i multilateralnoj osnovi radi obezbeđenja razvoja nacionalne privrede i zaštite spoljnoekonomskih interesa zemlje.

Diplomatija kao pojam ima nekoliko značenja:

- Sposobnost, znanje, veština i metoda održavanja međunarodnih odnosa, pregovaranja, rešavanja konfliktnih situacija.

- Vođenje državnih poslova, tj. državne aktivnosti na području spoljne politike putem službenih kontakata sa drugim subjektima međunarodnih odnosa.

- Celokupna državna struktura, a posebno Ministarstvo spoljnih poslova i diplomatsko-konzularna predstavništva, koja služi predstavljanju neke zemlje u svetu i pojedinim državama, kao i održavanje službenih odnosa u drugim zemljama i

¹⁷ Nešković, S., (2012). AN AGRICULTURAL PRODUCTION AS A SIGNIFICANT AREA OF A STRATEGY OF ECONOMY DIPLOMACY OF SERBIA, Economics Of Agriculture, The Balkan Scientific Association Of Agrarian Economists etc., Vol.LIX, No4, Belgrade, pp. 599

međunarodnim organizacijama.

- Profesija, karijera, struka predstavljanja jedne države u međunarodnim odnosima.

- U subjektivnom, neformalnom, socijalnom smislu, diplomatija označava način rešavanja konflikata, nesporazuma, sukoba, mirnim putem. To je, između ostalog, jedna od najvažnijih karakteristika koju treba da poseduje ekonomski diplomata, odnosno osoba čija je profesija predstavljanje države u međunarodnim okvirima.

- Diplomacija je nauka koja proučava i podučava o relevantnim pitanjima u međunarodnim odnosima i vođenju spoljne politike. Kao nauka, ona je kompilacija različitih naučnih područja, pre svega politike, ali i istorije, geografije, prava, ekonomije itd¹⁸.

U XXI veku, kada u geopolitičkom smislu vlada samo jedna supersila i uslovima novog ubrzanja procesa globalizacije, sigurnosna pitanja iz perioda Hladnog rata ustupaju mesto ekonomskim pitanjima, što ovu naučnu granu postavlja na mesto dominantne grane u spoljnopolitičkoj orijentaciji većine zemalja sveta. Razvoj efikasnog koncepta ekonomske diplomatije postaje najprimereniji pristup uspešnom vođenju spoljne politike u uslovima kada je neophodno stalno tražiti kvalitetne strane investitore i nova tržišta. Mnogobrojne razlike među zemljama, kao što su razlike u veličini i ekonomskoj snazi, različitost političkih i ekonomskih sistema, različite karakteristike i sistemi regulacije tržišta, utiču na to da zemlje razvijaju i različite koncepte ekonomske diplomatije. Ovo, naravno, nameće različite zahteve po pitanju obrazovanja diplomata i njihovih aktivnosti u inostranstvu.

Ministarstva spoljnih poslova su odgovorna za spoljnu politiku svojih zemalja i opunomoćena su za potpisivanje međunarodnih sporazuma, kako političkih, tako i ekonomskih. Međutim, odgovornost za sve finansijske poslove pada na Ministarstva finansija i privrede i često ona stavljaju potpis na sporazume, iz razloga što pregovori i potpisivanje dokumenata mogu biti predmet rasprave, pa čak i konflikta između ministarstava.

U jednoj državi se ne poveravaju svi poslovi ekonomske diplomatije samo diplomatama. Poslovi se raspoređuju među službama, koje nalaze najbolji način za rešavanje problema koji se postavljaju pred njih u oblasti spoljnoekonomske politike. Uprkos monopolu koji diplomatija ima nad nacionalnim suverenitetom, na međunarodnoj areni niču i igraju sve zapaženiju ulogu nova lica koja deluju kao mesne organizacije vlasti, tj. nevladine organizacije i preduzeća. Iako oni nisu opunomoćeni za angažovanje u sferi ekonomske diplomatije, njihova delatnost se u velikoj meri odražava na međunarodne odnose. Ekonomska diplomatija, dakle, podrazumeva aktivnost države na promociji i zaštiti interesa nacionalnih firmi na međunarodnom planu, pregovore sa vladama zemalja i firmi u čijim zemljama nacionalne kompanije posluju, sprečavanje i izbegavanje ekonomskih konflikata, prikupljanje informacija i globalne promocije izvoza preko državnog diplomatskog aparata, a uz kooperaciju kompanija i države u pregovorima.

U savremenom svetu, tj. u doba opšte globalizacije, ekonomska diplomatija dobija na značaju, i to u uslovima nedostatka adekvatnih pravila i institucija koje postavljaju okvir nastupa ekonomskih subjekata na planetarnom tržištu. U novostvorenim okolnostima firme se pozivaju na institucije svojih država, a Vlade nemaju velikog izbora nego da podrže aktivnosti preduzeća sa svoje teritorije, što kao posledicu ima rast i razvoj ekonomske snage privrednih subjekata, a samim tim i države.

Ako imamo u vidu da se globalna ekonomija karakteriše visokim nivoom konkurentnosti, otvara se pitanje kako ekonomski subjekti malih država mogu da ostvare zadovoljavajuća tržišna učešća? To pronalaženje nije ništa drugo nego način da se osigura trenutni opstanak, a kasnije i ekonomski rast i razvoj. U tom smislu, istraživanja pokazuju

¹⁸ Nešković, S., Jovanović, Ž., Čavlin, M., (2016). ECONOMIC INTELLIGENCE AND INTELLECTUAL CAPITAL IN AGRICULTURE COMPETITIVENESS – CASE STUDY, *Economics Of Agriculture, The Balkan Scientific Association Of Agrarian Economists etc.*, Vol.LXIII, No2, Belgrade, pp. 447

da veoma važnu pozitivnu ulogu može da ima efikasnost i efektivnost diplomatije, tj. njenog ekonomskog dela koju nazivamo Ekonomska diplomatija.

Ekonomska diplomatija nije novi termin i nova pojava u razvoju diplomatije. Istorijski izvori govore da ona datira još od vremena stare Grčke, a da je evoluirala tokom vremena. Značajan razvoj diplomatskih metoda učinjen je u periodu procvata italijanskih gradova-država, zatim u Francuskoj i u Engleskoj u vreme industrijalizacije i ekspanzije imperije. Najveći doprinos modernoj Ekonomskoj diplomatiji su, uglavnom, počeli u SAD nakon Drugog svetskog rata, a u sferi istraživanja u oblasti društvenih nauka sa ciljem da se analizira i razume ponašanje međunarodnih pregovarača.

Međutim, moderna diplomatija, prema mnogim izvorima, nastaje nakon Vestfalskog mira 1648. godine¹⁹. Ovaj mir predstavlja seriju sporazuma kojima je završen tzv. Tridesetogodišnji rat. Dakle, Vestfalski mir predstavlja početak ere moderne diplomatije, a sastoji se od četiri osnovna principa:

- Princip suvereniteta nacija-država i fundamentalno pravo na samoopredeljenje;
- Princip pravne jednakosti među nacijama-državama;
- Princip obavezujućih međunarodnih ugovora među državama;
- Princip neintervencije jedne države u unutrašnja pitanja druge države.

Zbog navedenih principa Vestfalski ugovor je od izuzetnog značaja za međunarodne odnose.

Iako ekonomska diplomatija ima jasnu istorijsko razvojnu dimenziju, sam termin je novijeg datuma i koren vuče iz francuskog jezika, a ubrzo je prihvaćen od strane ruske diplomatije.

Danas, uz nacionalnu državu, postoje i tzv. subnacionalni akteri, odnosno regioni u pojedinim zemljama, kao i supernacionalni akteri kao što su nevladine organizacije i preduzeća koje sve učestvuju u oblikovanju međunarodnih odnosa. U svetlu ovog razmnožavanja aktera, najjezgrovitija definicija savremene spoljne politike i diplomatije glasi: „Diplomatija se definiše kao mehanizam zastupanja, komunikacije i pregovaranja preko kojih države i međunarodni akteri vode svoje poslove“.

Da bi se koliko-toliko uspešno nosile sa standardima međunarodnih organizacija kao što su STO, MMF i dr., mnoge vlade poseduju brojna ministarstva specijalizovana za ekonomska i finansijska pitanja, čime umanjuju, pa čak i neutrališu značaj Ministarstva spoljnih poslova. Shodno svemu navedenom, međunarodna diplomatija je, na primer, vidljiva u Ženevi gde ambasade mnogih industrijskih zemalja u STO poseduju veći broj službenika nego što je slučaj sa njihovim bilateralnim ambasadama u Bernu u Švajcarskoj.

Iako je ekonomska diplomatija sve zastupljenija u komunikaciji između diplomata, pokušaj da se dođe do tačne definicije ekonomske diplomatije teško da u ovom trenutku može biti uspešan. Odgovor na pitanje da li se radi o diplomatiji sa zaokretom prema ekonomiji ili o stavljanju diplomatskog aparata u službu ekonomije zavisice često od viđenja samog tumača pojma.

Ipak, pod pojmom ekonomska diplomatija sa najčešće podrazumevaju diplomatske aktivnosti usmerene prema unapređenju i zaštiti ekonomskih interesa zemlje, prvenstveno unapređenjem izvoza i privlačenjem stranih investicija, mada, ekonomske sankcije predstavljaju jedan vid ekonomske diplomatije.²⁰

Takođe, u naučnim krugovima se, kao definicije ekonomske diplomatije, mogu čuti i to:

1. Ekonomska diplomatija predstavlja specifičan i istančan spoj diplomatije u klasičnom smislu, ekonomskih nauka i nauka menadžmenta, metoda i tehnika pregovaranja sa stranim partnerima, odnosa sa javnošću i prikupljanja ekonomskih informacija od interesa za privredu svoje zemlje ili kompanije, u cilju prodora na svetsko

¹⁹ Vestfalski mir je potpisan između cara Ferdinanda III, nemačkih kneževa, predstavnika Holandije, Francuske i Švedske.

²⁰ Nešković, S., (2013). EKONOMSKA ŠPIJUNAŽA I NOVE TEHNOLOGIJE U GLOBALIZOVANOJ MEĐUNARODNOJ ZAJEDNICI, Vojno delo 2/2013, Ministarstvo odbrane Republike Srbije, Beograd, str. 64

tržište;

2. Ekonomska diplomatija obuhvata korišćenje diplomatskih mehanizama i metoda, u sadejstvu sa strateškim, spoljnoekonomskim ciljevima i instrumentima njihove operacionalizacije od strane države u bilateralnim ili multilateralnim tokovima međunarodne ekonomske saradnje, kao i na domaćem privrednom prostoru, a u cilju aktivnijeg podržavanja razvoja nacionalne ekonomije i obezbeđivanje spoljnoekonomskih interesa, pozicioniranja.

U zavisnosti od škole, postoje različita shvatanja ekonomske diplomatije. Tako razlikujemo evropsku, anglosaksonsku i američku školu.

Evropska škola shvata ekonomsku diplomatiju kao korišćenje državnih diplomatskih resursa i metoda, ali i ekonomskih mera i instrumenata na bilateralnoj i multilateralnoj osnovi radi obezbeđenja razvoja nacionalne privrede i zaštite spoljnoekonomskih interesa zemlje.

U anglosaksonskoj literaturi se susrećemo sa terminom „spoljno trgovinske aktivnosti“, mada trgovinsku diplomatiju ne treba mešati sa ekonomskom diplomatijom, bez obzira na to što ona podrazumeva korišćenje potencijala rezidencijalnih misija ne samo za promovisanje izvoza, već i za obezbeđivanje investiranja u privredu sopstvene zemlje.

Američka škola internacionalnog menadžmenta ekonomizaciju diplomatije definiše kao internacionalnu biznis-diplomatiju i razlikuje se od evropske definicije diplomatije. Naime, američka škola više naglašava diplomatizaciju biznisa, polazeći od snage veličine svojih multinacionalnih kompanija, sa jedne strane, ali i vođenja industrije politike od strane SAD, odnosno od konkretne ekonomizacije diplomatije u zemlji u kojoj ekonomski interes ima apsolutni prioritet.

Najkraće i najjednostavnije rečeno, ekonomska diplomatija je specifičan spoj klasične diplomatije, ekonomskih nauka i nauka menadžmenta, metoda i tehnika pregovaranja sa stranim partnerima, marketinga, odnosa sa javnošću i prikupljanja ekonomskih informacija od interesa za privredu svoje zemlje ili kompanije, u cilju prodora na svetsko tržište.

Značaj, karakteristike, ciljevi i funkcije ekonomske diplomatije

Iako je najčešće bivao potiskivan u odnosu na političke odnose, značaj ekonomskih faktora u međunarodnim odnosima je odavno uočen.

Danas je značaj međunarodne ekonomske saradnje ogroman, pa se zahtevima koje oni lansiraju ubrzano prilagođavaju brojni učesnici u ovim aktivnostima u većini zemalja sveta.

Činjenica je da što su privreda i društvo razvijeniji, to je veći značaj i doprinos ekonomske diplomatije njihovom progresu, i obrnuto.

Novu ekonomsku diplomatiju karakterišu:

1. Izvori tenzija između vlada i ostalih centara moći koji neposredno ili posredno utiču na odluke u sferi ekonomske diplomatije;

2. Novi učesnici;

3. Višestepena priroda;

4. Specifični aspekti interakcije između različitih nivoa ekonomske diplomatije;

5. Sve naglašenija multilateralnost;

6. Koordinacija, strateška orijentacija i delovanje koji su karakteristični za internacionalni biznis;

7. Ustanovljavanje dva osnovna organizaciona podsistema: mikroekonomske i makroekonomske diplomatije.²¹

Što se tiče ekonomske diplomatije, ona se može sagledati na dva nivoa:

²¹ Nešković, S., (2013). DEMOGRAFSKI TRENDOVI I Ljudska BEZBEDNOST U SAVREMENOM SVETU, Vojno delo 4/2013, Ministarstvo odbrane Republike Srbije, Beograd, str. 121

1. Ekonomska diplomatija u širem smislu, koja je sveobuhvatnija i tiče se svih subjekata jednog društva koji učestvuju u jačanju ekonomske konkurentnosti jedne zemlje diplomatskim metodama.

2. Definicija ekonomske diplomatije u užem smislu, i ona se tiče ekskluzivnih aktivnosti Ministarstva inostranih poslova u odbrani ekonomskih interesa svoje zemlje.

Ciljevi ekonomske diplomatije su efikasan posao, efektna uspešnost i sigurnost profita, investicija i tržišta. S obzirom da svaki posao ima određenost, izvesnost i završenost, jasno je da su poslovna diplomatija i diplomatska poslovnost najvažniji oblici ekonomske diplomatije. Ovo je posebno slučaj u savremenim mondijalističkim i globalističkim procesima gde:

- Svaki posao ima svoju određenost;
- Gde je uspeh pola neizvestan;
- Gde se započeti posao završava u određenom vremenskom periodu.

Osnovni ciljevi ekonomske diplomatije su: ekonomsko opštenje sa inostranstvom, utvrđivanje konzistentne politike ekonomskog nastupa na međunarodnom planu, obezbeđivanje materijalnih resursa za takav nastup, kao i obučavanje kadrova koji će sprovesti utvrđenu politiku. Takođe, ekonomska diplomatija ima za cilj i prikupljanje poverljivih ekonomskih informacija o konkurentima, ekonomskim partnerima i kompanijama i o situaciji na stranim tržištima.

Principi koji se primenjuju u ekonomskoj diplomatiji su:

- Rešavanje pitanja od nacionalnog značaja;
- Predupređivanje konflikata;
- Rešavanje pitanja koja su u vezi sa nacionalnom privredom;
- Podrška privrednim asocijacijama, preduzećima i drugim institucijama relevantnim za razvoj privrede i unapređenje ekonomskih odnosa s inostranstvom.

Glavna funkcija ekonomske diplomatije je zaštita nacionalnih ekonomskih interesa u međunarodnim ekonomskim odnosima.

Da bi se obezbedila promocija nacionalne privrede, organizovana država određuje za to nadležne organe i službe, utvrđuje sredstva i mehanizme i zadužuje stručne i spremne kadrove koji će zacrtanu državnu politiku nastupa u inostranstvu sprovesti ekonomskom diplomatijom. Svaka država treba da utvrdi tačne dugoročne ciljeve u ekonomskom opštenju sa inostranstvom, da utvrdi konzistentnu politiku ekonomskog nastupa, da obezbedi materijalne resurse za takav nastup i da obuči sposobne kadrove koji će to sprovesti. Ove diplomate treba da vode konstantnu bitku sa konkurencijom u cilju dolaženja do poverljivih ekonomskih informacija, da se takmiče za osvajanje novih i proširenje na već postojećim tržištima i pregovaraju sa interesnim grupama.

Osnovne funkcije ekonomske diplomatije su:

1. Aktivnosti za obezbeđenje najpovoljnijih uslova u trgovini i drugim formama ekonomskog povezivanja;
2. Uticaj na uspostavljanje mera stimulanja izvoza domaćih roba i usluga i kontrola prometa kapitala u sklopu ukupnih razvojnih ciljeva i strategije ekonomskog nastupa zemlje u inostranstvu;
3. Svakodnevna i sistematska analiza prilika na međunarodnom tržištu i ekonomskim odnosima i analiza ekonomskog položaja stranih zemalja;
4. Uspostavljanje i održavanje ekonomskih i poslovnih kontakata sa poslovnim i preduzetničkim krugovima i nadležnim resorima zemlje prijema;
5. Vođenje bilateralnih i multilateralnih ekonomskih pregovora;
6. Priprema i učešće u ekonomskim konvencijama;
7. Učešće u radu međunarodnih institucija i organizacija;
8. Stvaranje povoljnih poslovnih prilika za nastup preduzeća sopstvene zemlje u inostranstvu.

Zaključak

Ekonomska špijunaža ima korene u najstarijim civilizacijama, s tim što je kroz vekove menjala načine i sredstva da se do cilja dođe legalnim ili nelegalnim putem. Može se reći da svaka špijunaža, uključujući i vojnu, poseduje karakteristike ekonomske špijunaže. U postmodernom ambijentu, kada preovladavaju informacione tehnologije, a naročito po završetku „hladnog rata“, ekonomska špijunaža preuzima primat u svetu špijunaže. U današnje vreme svako svakog špijunira. Čak i naizgled prijateljske zemlje u bilateralnim odnosima koriste ekonomske špijune koji su najčešće ekonomske diplomate, marketing stručnjaci, oficiri za vezu itd., a sve iz razloga sticanja ekonomske prednosti nad drugim državama, a samim tim i ekonomsko potčinjavanje istih. Za sticanje dobiti se ne biraju sredstva, po principu Makievelija, „Cilj ne bira sredstvo“. S toga, ekonomska špijunaža predstavlja, možda, najnačajniji deo ekonomske diplomatije koja predstavlja budućnost diplomatije, jer je u okolnostima globalizacije svetske privrede i politike postala osnovno sredstvo prodora na svetsko tržište.

Cilj nerazvijenih zemalja trebao bi da bude proizvodnja finalnih proizvoda, pošto visokorazvijene države pokušavaju da od njih stvore, isključivo, sirovinsku bazu i tržište za svoje proizvode. Da bi se to izbeglo, neophodno je izvršiti prestrukturiranje međunarodnih organizacija u oblasti finansija, privrede, ekonomije, a samim tim i politike. Svet će se u budućnosti integrisati, ali sa promenjenim centrima moći i ravnomernijom raspodelom svetskog bogatstva.

Stoga, strukturno prilagođavanje postaje umeće prilagođavanja. U svetu stalnih promena kakav je današnji, razvojna dinamika kompanija i privrede zavisi od brzina prilagođavanja. Ekonomska diplomatija koja se efikasnije transformiše i prilagođava ovakvim trendovima ima, svakako, mnogo više uspeha.

Literatura

1. Aleksić, D. Ljubičić, S. Korporativna špijunaža-normativno-kriminalistički aspekt savremenog poslovanja, Monografska studija, Novi Sad, 2013.
2. Kuehl, D., Libicki, M. (1997). Information Dominance, National Defence University, Strategic Forum, Washington, Institute for National Strategic Studies, Number 132.
3. Nešković, S., Ekonomska špijunaža u savremenoj međunarodnoj konstelaciji. Ekonomija teorija i praksa, Beograd, 2011.
4. Nešković, S., (2012). AN AGRICULTURAL PRODUCTION AS A SIGNEFICANT AREA OF A STRATEGY OF ECONOMY DIPLOMACY OF SERBIA, Economics Of Agriculture, The Balkan Scientific Association Of Agrarian Economists etc., Vol.LIX, No4, Belgrade.
5. Nešković, S., (2013). DEMOGRAFSKI TRENDOVI I LJUDSKA BEZBEDNOST U SAVREMENOM SVETU, Vojno delo 4/2013, Ministarstvo odbrane Republike Srbije, Beograd.
6. Nešković, S., (2013). EKONOMSKA ŠPIJUNAŽA I NOVE TEHNOLOGIJE U GLOBALIZOVANOJ MEĐUNARODNOJ ZAJEDNICI, Vojno delo 2/2013, Ministarstvo odbrane Republike Srbije, Beograd.
7. Nešković, S., Marčeta, D. (2015). The Spanish Inquisition as a Means of Influencing the Common Sense of Citizens, Balkan Journal of Philosophy, Vol. 7, No2, Bulgarian Academy of Sciences.
8. Nešković, S. (2015). Poslovna špijunaža i ugrožavanje informacionih sistema, Zbornik radova 1. Međunarodna konferencija „Upravljanje znanjem i informatika“ 28-31. januar 2015, Novi Sad, Visoka tehnička škola strukovnih studija.
9. Nešković, S. (2015). Foreign Policy Orientation and Security of the Western Balkans, New Challenges to the Balkan Security, Vol. 2, Thematic Collective

- Book, Veliko Turnovo, St. Cyril and St. Methodius University.
10. Nešković, S., Jovanović, Ž., Čavlin, M., (2016). ECONOMIC INTELLIGENCE AND INTELLECTUAL CAPITAL IN AGRICULTURE COMPETITIVENESS – CASE STUDY, Economics Of Agriculture, The Balkan Scientific Association Of Agrarian Economists etc., Vol.LXIII, No2, Belgrade.
  11. Neskovic, S. (2016) Economic Context of Organic Agriculture and Farms in Serbia – Case Study, XXIV International Conference „Ecological Truth“ Eco Ist’16, University of Belgrade, Technical Faculty in Bor.
  12. Nešković, S., Jovanović, Ž. (2016). Ecological Paradigm Within the Context of the International Policy – Development Study, Balkan Journal of Philosophy, Vol. 8, No1, Bulgarian Academy of Sciences.
  13. Nešković, S. (2016). Lobiranje i delovanje interesnih grupa u Evropskoj Uniji sa osvrtom na Srbiju – Studija slučaja, Naučna konferencija sa međunarodnim učešćem „Obrazovanje i društveni razvoj Srbije sa akcentom na Bor i Istočnu Srbiju“, Borsko jezero 24-25. jun, Proceedings, Beograd, Centar za strateška istraživanja nacionalne bezbednosti – CESNA B i Tehnički fakultet u Boru Univerziteta u Beogradu.
  14. Nešković, S. (2016). Državne strategije zemalja Zapadnog Balkana i spoljni poslovi Evropske unije – Studija slučaja, IV Simpozijum sa međunarodnim učešćem „Ekološko-duhovne vrednosti u multietničkom prostoru Srbije, Zapadnog Balkana, Evrope i sveta“, Zbornik radova, Proceedings, Novi Pazar 08-10. septembar, Centar za strateška istraživanja nacionalne bezbednosti – CESNA B i Učiteljski fakultet Univerziteta u Beogradu.
  15. Porter, M. E., Competitive Advantage: The Achievement and Preservation of Top Business Results, Novi Sad: Graph style, 2007.
  16. Sinkovski, S. Lučić, B. Informaciona bezbednost-osnova bezbednog biznisa, internet pdf.
  17. Stajić, Lj., Osnovi sistema bezbednosti, Novi Sad: Pravni fakultet, 2008.
  18. Szafranski R, Teorija informacionog ratovanja - priprema za 2020. godinu, prikaz članka - prevod pukovnik B. Bajić, 2001.

PRAVNI KONTEKST FUNKCIONISANJA I INSTITUCIONALNE POLITIKE ČLANICA EVROPSKE UNIJE

Ivan Kostadinović¹

Rezime

Pravna regulativa države koja pristupa Evropskoj uniji mora se uskladiti sa regulativama same Evropske unije. Postojanje pravne države je jedan od kriterijuma iz Kopenhagena koji države kandidati moraju da ispune da bi postale članice Evropske unije, kako bi se pristupanjem obezbedila usaglašenost i harmonizovanost svih propisa. Sprovedenje propisa Evropske unije jednako je važan deo pregovora o pristupanju kao i njihovo usvajanje. Stoga napredak u pregovorima zavisi i od sposobnosti države da realizuje usvojene propise. Za svaku zemlju je od esencijalnog značaja da njene institucionalne politike u savremenim uslovima nužno uvažavaju zakonodavstva i planove međunarodnih članica i institucija. One obeležavaju globalizaciju društva i postojanje velikih i snažnih međunarodnih organizacija i integracija (EU, međunarodne finansijske institucije, OECD, regionalna udruženja).

Ključne reči: Pravni kontekst, Evropska unija, država, institucionalne politike, parlament.

LEGAL CONTEXT INSTITUTIONAL POLICIES AND FUNCTIONING OF STATE OF THE EUROPEAN UNION

Abstract

Legal regulations state that EU accession should be harmonized with the regulations of the European Union itself. The existence of the rule of law is one of the Copenhagen criteria that candidate countries must meet to become a member of the European Union, in order to ensure compliance and the accession of harmonization of all regulations. Implementation of the regulations of the European Union as an important part of the accession negotiations as well as their adoption. Therefore, progress in the negotiations depends on the ability of the state to implement the adopted regulations. For each country, it is essential that its institutional policy in modern conditions necessarily respects the rules of international law and State plans and institutions. They mark the globalization of society life and existence of large and powerful international organizations and integration (EU, international financial institutions have, OECD, regional associations).

Keywords: Legal context, European Union, countries, regulations, institutional policy, parliament.

---

¹ Prof. dr Ivan Kostadinović, Fakultet za pravo, bezbednost i menadžment, „Konstantin Veliki“, Niš

Uvod

Evropska unija je „zajednica evropskih zemalja čije postojanje se zasniva na poštovanju principa demokratije, ljudskih prava, vladavine zakona i tržišne ekonomije.“² Međutim, ideja o evropskom ujedinjenju i stvaranju geopolitičke zajednice nije novost 20. veka, jer je to bila misao mnogih političara i filozofa mnogo ranije. Prvim izvorom ideje o ujedinjenoj Evropi smatra se Traktat bohemijskog kralja Pođebrada iz 1464. godine, koji je prvi pomenuo stvaranje evropske skupštine, Suda pravde, itd, a u cilju borbe protiv Otomanskog carstva.

U XV veku ideja ujedinjene Evrope bila je ideja o zajedničkoj odbrani od neprijatelja – u istorijsko-političkim okolnostima renesanse, u vreme krstaških ratova i procvata Otomanskog carstva koje je već kročilo u Evropu, ideja o ujedinjenju bila je prirodna. Žan-Zak Ruso u 18. veku i Viktor Igo u 19. veku, slavni francuski pisci i mislioci, takođe su prigrlili ideju evropskog jedinstva, a Igo čak otvoreno zagovara stvaranje Sjedinjenih Država Evrope na Pariskom kongresu.

Nakon Drugog svetskog rata, kada je ideja o sprečavanju sukoba velikih razmera bila povezana i sa idejom o stvaranju evropske državne zajednice, stvoreni su konkretni ekonomski, politički i drugi uslovi za stvaranje Evropske unije. Jačanjem Sjedinjenih Američkih Država, promenio se značajno odnos snaga u svetu. Razjedinjena Evropa, razorena ratom, morala je biti povezana ne samo čvršćim ekonomskim, političkim i drugim vezama, već je bilo neophodno sprečiti raspoređivanje Evrope i nove sukobe. S obzirom na to da je Nemačka nakon rata započela brz privredni oporavak i nanovo se javila kao ekonomska sila, bilo je nemoguće ne sprečiti antagonizam Nemačke i Francuske, jer bi to dugoročno moglo izazvati nove sukobe. Osim toga, Nemačka je bila podeljena u dva dijametralno suprotstavljena bloka i interesi zapadnoevropskih država su i na taj način bili značajno ugroženi, s obzirom na zonu ruskog uticaja u Evropi i na nacionalne interese SAD-a. Isto tako, same za sebe, razorene ratom, evropske države nisu imale značajnu političku moć, ali ujedinjenjem bi se to promenilo.

S obzirom na takvu političku klimu, ideja o stvaranju neke vrste zajednice zapadnoevropskih država došla je prirodno.

Pravni kontekst funkcionisanja Evropske Unije

Za stvaranje EU posebno je značajna inicijativa za stvaranje ujedinjenih evropskih država, koju je 1946. godine izložio Winston Čerčil u govoru na Univerzitetu u Cirihi, ukazujući da je francusko-nemačka saradnja osnovna pretpostavka evropskog ujedinjenja.

“Evropska privreda nije mogla samostalno da opstane. Plan za pomoć evropskim državama, za koji je kasnije dobio Nobelovu nagradu, predstavio je državni sekretar SAD, general Džon Maršal, 5. juna 1947. godine u cilju da oživi evropsku privredu uz veliku finansijsku pomoć SAD, kako bi se u kratkom roku obnovilo evropsko tržište i oživela industrijska proizvodnja.”³ Ovaj plan, poznatiji kao Maršalov plan, podrazumevao je i nadnacionalnu saradnju evropskih država, uključujući tu i Nemačku. Tako je u jesen 1947. godine oformljen Komitet za evropsku ekonomsku saradnju, a 1948. godine potpisan je Sporazum o osnivanju Organizacije za evropsku ekonomsku saradnju, koji je potpisalo 17 država.

Rezultat Kongresa u Hagu bilo je osnivanje Saveta Evrope 1949. godine, čiji je cilj podsticanje demokratije i vladavine prava u državama članicama. Danas Savet Evrope ima 47 država članica, a najveće dostignuće ovog saveta jeste Evropska konvencija o ljudskim pravima.

Na ekonomskom planu, saradnja Francuske i Nemačke u proizvodnji uglja i čelika, koja je omogućila zajedničko upravljanje ovim resursima i sprečila eventualne sukobe,

---

² Vapa, Tankosić, J., *Ekonomija evropskih integracija*, Novi Sad: Fimek, 2011, str. 8.

³ *Ibidem*, str. 17.

okosnica je plana koji je francuski ministar spoljnih poslova Rober Šuman izložio 9. maja 1950. godine, po ideji francuskog komesara za planiranje Žana Monea. Ugovor o Evropskoj zajednici za uglj i čelik potpisan je 18. aprila 1951. godine, a stupio je na snagu 23. jula 1952. Potpisale su ga Belgija, Italija, Luksemburg, Savezna Republika Nemačka, Francuska i Holandija.”⁴

Ovim ugovorom eliminisan je francusko-nemački antagonizam, odnosno sukob Nemačke i Francuske doveden gotovo u nemogućnost, a sa druge postignuta je zajednička uprava i nadzor nad tržištem uglja kao najznačajnijeg (tadašnjeg) energenta i čelika, neophodnog u industriji oružja, čime se isključila mogućnost monopolizacije od strane pojedinih država, prevashodno Nemačke, uzevši u obzir da je industrija uglja i čelika bila jedan od osnova za jačanje Nemačke u periodu između dva rata.

Ugovor o osnivanju ECSC (Evropska zajednica za uglj i čelik - European Coal and Steel Community) potpisan je na 50 godina i po isteku, 2002. godine postao je deo ugovora o Evropskoj zajednici. Na ovaj način je stvoren i konkretni formalno-pravni okvir za zajedničko tržište ovim sirovinama, ali i zajedničku kontrolu, planiranje i eksploataciju. Vrlo brzo se pokazalo da je stvaranje ECSC bio ispravan potez. Prema pozitivnim iskustvima iz oblasti trgovine čelikom i ugljem, šest zemalja je odlučilo da saradnju prenese i na celokupnu privredu, smanjujući carinske stope i olakšavajući međusobnu trgovinsko-robnu razmenu.

Ovim su postavljeni temelji za stvaranje šire i veće zajednice. Tako je nakon stvaranja Evropske zajednice za uglj i čelik, a uzevši u obzir pozitivna iskustva carinske unije zemalja Beneluksa, stvorena i Evropska ekonomska zajednica i Evropska zajednica za atomsku energiju. Oba ugovora potpisana su 25. marta 1957. godine (Rimski ugovori), a stupili su na snagu 1. januara 1958. godine. U preambuli Rimskog ugovora, bilo je navedeno da: „države-članice Evropske zajednice teže da obezbede skladan razvoj smanjenjem razlika koje postoje u stepenu razvijenosti određenih regiona i zaostalosti manje privilegovanih regiona”.

Na ovaj način stvoreni su uslovi za integrisanu ekonomiju država članica. Kako je uspešnost Zajednice bila izuzetna, već 1968. godine ukinute su carinske barijere u zemljama EEZ. Na ovaj način omogućeno je slobodno kretanje roba, ali slobodno kretanje osoba, usluga i kapitala omogućile tek Jedinšteni akt. Ugovor u Rimu podrazumevao je i stvaranje Zajedničke poljoprivredne politike, kojom bi se zaštitili interesi evropskih poljoprivrednika. To je dovelo do osnivanja Evropskog poljoprivrednog fonda za poljoprivredne smernice i garancije (EAGGF) 1962. godine.

Ugovor o fuzionisanju, poznatiji kao Briselski ugovor, potpisan je 8. aprila 1965. godine. Ovim ugovorom izvršene su institucionalne reforme u smislu stvaranja integrisanja tri postojeće zajednice – ECSC, EEZ i EUROATOM – tako da je svaka od ovih zajednica dobila svoj Savet i Evropsku komisiju, dok su Sud i Parlament bile zajedničke institucije. Ove tri zajednice predstavljaju tzv. prvi stub. Cilj ovog fuzionisanja je bilo smanjivanje troškova, pojednostavljivanje administrativnih procedura i jednostavnije donošenje budžeta.

1958. godine konstituisana je zajednička skupština za sve tri zajednice. Do 1979. godine članovi Skupštine birani su iz članstva skupština država članica, odnosno posredno, što je izazivalo kritike na račun nedemokratskog izbora. 1976. godine doneta je odluka o neposrednom izboru članova parlamenta, ali su prvi izbori održani tek tri godine kasnije. Ovo je značajno povećalo legitimitet Parlamenta.

Na Konferenciji u Hagu i na osnovu dve odluke Saveta iz 1971. i 1972. godine, usvojena je odluka o stvaranju Ekonomske i monetarne unije. Vernerov plan iz 1970. godine podrazumevao je postepeno stvaranje ekonomske unije do 1980. godine. “Nakon što je belgijski ministar spoljnih poslova Davinjon sačinio izveštaj o Evropskom političkom ujedinjenju i načelima rada koji je prihvaćen na konferenciji u Luksemburgu 1970. godine, doneta je i važna odluka o samostalnom finansiranju Zajednice uvođenjem

4 Ibidem.

vlastitih sredstava, što je do 1975. godine dovelo do vlastitih prihoda EZ.”⁵ Ovaj izveštaj značajan je zato i što predviđa političku saradnju država članica van okvira Zajednice i to kroz Politički savet, koji su činili ministri spoljnih poslova država članica.

1974. godine u Parizu oformljen je Evropski savet (European council) koji čine predsednici država i vlada zemalja članica, čiji je cilj bila politička saradnja u okviru Saveta Zajednice. Evropski savet formalno je priznat Jedinstvenim aktom iz 1986. godine. Iako to nije bilo predviđeno ugovorom, zbog svog sastava, Evropski savet izrastao je u najviše telo Zajednice, a sastaje se četiri puta godišnje. Evropski savet određuje opšti politički pravac i prioritete Unije danas, a kao institucija je postao Lisabonskim ugovorom (2009), o čemu će biti reči kasnije.

Kriza sedamdesetih godina sprečila je stvaranje Evropske monetarne unije (EMU), pa tako i stvaranje EU. Ipak, u martu 1979. godine je stupio na snagu (retroaktivno, od 1. januara 1979.) Evropski monetarni sistem (EMS) “uz koncept zajedničkog mehanizma deviznog kursa kao polaznog temelja”⁶. Tako je zajedničko tržište sada učvršćeno i zajedničkom monetarnom politikom. Evropska valutna jedinica (EVJ) postala je preteča evra, što je bio prvi velik korak ka istinskoj monetarnoj uniji. Ipak, do stvaranja prave monetarne unije bilo je potrebno još mnogo.

Jedinstveni akt je potpisan 1986. godine, a na snagu je stupio 1. januara 1987. godine. Ovim aktom dalje su realizovane političke ambicije Zajednice, inicirana je evropska politička i monetarna unija i razvoj slobodnog unutrašnjeg tržišta, proširena nadležnost Evropske ekonomske zajednice na oblasti kao što su zaštita životne sredine i tehnološki razvoj, a ovlašćenja Evropskog parlamenta značajno su proširena. Jedinstveni akt je specifičan i po tome što su se u njemu prvi put našle i odredbe o političkoj saradnji, iako još nema reči o nadnacionalnosti, koja će kasnije karakterisati Uniju. Ovaj akt predvideo je i formiranje Suda prve instance, koji je počeo sa radom 1989. godine.

Već u ovo vreme Zajednica se okrenula realizaciji ciljeva ekonomsko-monetarne politike kroz liberalizaciju prometa kapitala između država članica i jačanje njihovih međusobnih odnosa. Iako još uvek nije postojala EU kakvu danas znamo, sa zajedničkom monetom i usaglašenom politikom, već tada su nadnacionalni zajednički ciljevi bili jasno definisani i na njihovoj realizaciji se radilo.

Jedinstveni evropski akt (SEA) bio je prva izmena osnovnih ugovora (iz Pariza 1951. godine i Rima 1957. godine) i velik korak napred ka daljoj integraciji.

Glavne promene koje je ovaj Akt uveo su:

- Potvrđuje ulogu Evropskog saveta kao organa u kojem se donose glavne političke i strateške odluke.
- Uvodi kvalifikovanu većinu kao način glasanja u Evropskom savetu.
- Proširuje ulogu Evropskog parlamenta .
- Uvodi mere koje vode slobodnom tržištu EZ do 1992. godine.
- Uvodi različite instrumente za koordinaciju monetarne politike zemalja članica.

SEA je doprineo znatno bržem razvoju slobodnog tržišta. Ovaj ugovor još je jedan korak ka daljoj integraciji. Od 1989. do 1992. godine još šest zemalja ušlo je u Zajednicu (Evropa Dvanaestorice).

Ekonomska situacija krajem osamdesetih bila je nestabilna. Crni ponedeljak 1987. godine, odnosno krah berze, uzdrmao je evropsku privredu. Bilo je jasno da je neophodno učiniti konkretne korake ka monetarnoj uniji.

Ugovor u Matrihtu

Ugovorom u Matrihtu (poznat kao Ugovor o Evropskoj uniji) 1992. godine dvanaest članica Evropske zajednice oformile su Evropsku uniju. Tako je Zajednica iz privredne unije prerasla u političko-ekonomsku uniju. Ratifikacija ovog ugovora trajala

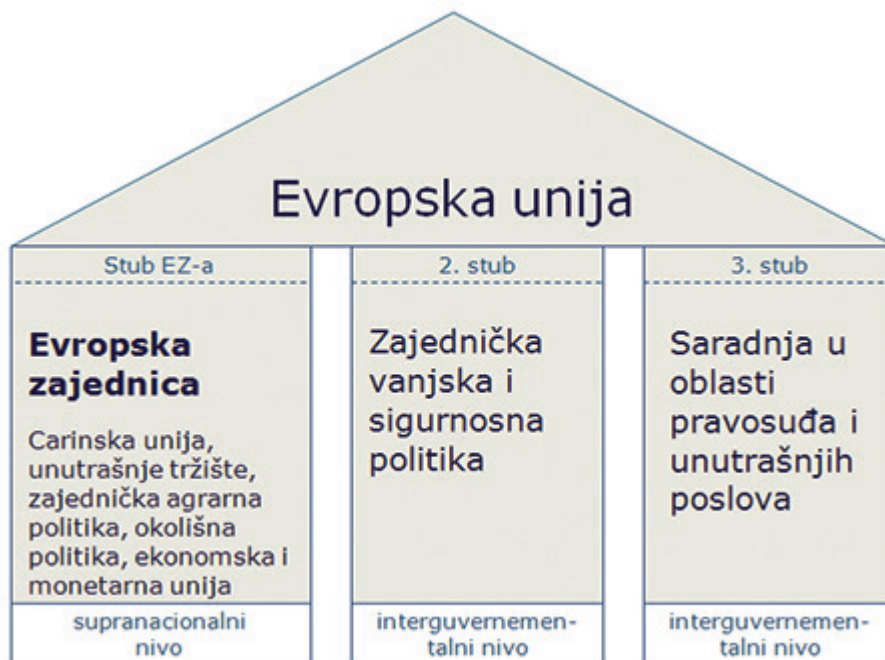
⁵ Ibidem, str. 32.

⁶ Ibidem, str. 35.

je do novembra 1993. godine, kada je ovaj ugovor stupio na snagu. Ovaj ugovor u zajedničkim odredbama sadrži osnovne principe i ciljeve Evropske unije, a ovi principi uključuju: demokratiju i poštovanje ljudskih prava, slobodu i nediskriminaciju, itd. "Ugovorom iz Mاستrihta osnovana je Evropska unija sačinjena od takozvana tri stuba: prvi – tri Evropske zajednice (nacionalni), drugi – saradnja u oblasti zajedničke spoljne i bezbednosne politike (ZSBP) i treći – saradnja u oblasti pravosuđa i unutrašnjih poslova (SPUP, kasnije nazvan Pravosudna i policijska saradnja u krivičnim stvarima)."

Kako je Unija nastala spajanjem tri evropske zajednice (Evropska ekonomska zajednica, Evropska zajednica za atomsku energiju i Evropska zajednica za uglj i čelik, koja je 2002. godine prestala da postoji), ona je time preuzela i sve zajedničke institucije i organe. „Svoje aktivnosti Evropska unija sprovodi preko svojih organa, službi, tela i agencija, koji čine jedinstven institucionalni okvir. Usklađeno delovanje institucionalnog okvira EU treba da: unapredi vrednosti Unije, omogući ispunjenje njenih ciljeva, služi interesima Unije, njenih građana i država članica i obezbedi usklađenost, konzistentnost, efikasnost i kontinuitet politika i aktivnosti Unije.”⁷ Taj institucionalni okvir Unije postepeno se razvijao. U momentu osnivanja Unije postojala su četiri glavna organa: Parlament, Savet ministara, Komisija i Sud pravde, ugovorom iz Mاستrihta ovim organima dodat je i Revizorski sud. Ugovorom iz Mاستrihta nastavilo se proširenje nadležnosti i ovlašćenja Parlamenta započeto Jedinstvenim aktom, te je uvedeno da parlament može stopirati donošenje nekog akta u Savetu.

Značaj regionalizacije⁸ se potvrđuje i ugovorom iz Mاستrihta 1993. godine kojim je omogućeno regionalnim i lokalnim institucijama samostalno sadejstvo u procesima odlučivanja u EU. U Komitetu regiona se sumiraju regionalni i lokalni interesi i ugrađuju u zakonodavni proces Evropske Zajednice. Ugovor iz Mاستrihta definisao je tri stuba Evropske unije:

Slika 1: Tri stuba Evropske unije

Stubovi EU su: prvi – tri Evropske zajednice (nacionalni), drugi – saradnja u oblasti zajedničke spoljne i bezbednosne politike (ZSBP) i treći – saradnja u oblasti

7 Medović, V., Evropska unija posle Lisabonskog ugovora, Novi Sad: Fimek, 2012, str. 93.

8 Avramović, N., Pravo evropske unije, Novi Sad: Pravni fakultet za privredu i pravosuđe, 2009, str. 85.

pravosuđa i unutrašnjih poslova (SPUP, kasnije nazvan Pravosudna i policijska saradnja u krivičnim stvarima).

Prema Ugovoru iz Mاستrihta, EU nije zamenila postojeće tri zajednice, niti je postala četvrta, već je ona izvan institucionalnih struktura ove tri zajednice i predstavlja nadnacionalnu saradnju država članica na raznim poljima, ali najvažnije zajedničku spoljnu i bezbednosnu politiku, pravosuđe i unutrašnju politiku.

Ovim ugovorom propisano je stvaranje monetarne unije najkasnije do 1. januara 1999. godine, kao i konvergentna pravila o uvođenju evra kao zajedničke valute (Kriterijumi iz Mاستrihta).

Najvažnije izmene koje je doneo Ugovor iz Mاستrihta (Ugovor o Evropskoj uniji) su:

- Uvođenje kategorije državljanina EU.
- Stvaranje Evropskog monetarnog sistema i ekonomske i monetarne unije (EMU) uz trostepeni Delorov plan.
- Jačanje i osnivanje novih institucija: osnaživanje uloge Parlamenta, definiše osnivanje Evropske centralne banke, Savet ministara postaje Savet Evropske unije, Komisija postaje Komisija evropskih zajednica, Sud pravde i Revizijski sud učvršćuju svoje nadležnosti, a osniva se i Odbor regija (zastupa interese lokalnih i regionalnih vlasti).
- Osnivanje Evropola, policije EU.
- Uvođenje instrumenata za zajedničku spoljnu i bezbednosnu politiku.
- Ugovor iz Mاستrihta je osnova Evropske unije.

Ugovori iz Amsterdama i Nice i proširenje EU

1995. godine EU je proširena četvrti put, pristupanjem Austrije, Švedske i Finske (Evropa petnaestorice). 1995. godine na snagu je stupio Šengenski sporazum. Tako je 1996. godine započeto sa pregovorima o reviziji osnivačkih ugovora, s obzirom na širenje Unije.

Posle mukotrpnih pregovora, potpisan je Ugovor u Amsterdamu u oktobru 1997. godine, a na snagu je stupio 1. maja 1999. godine, nakon ratifikacije u zemljama članicama.

Iako je ugovor iz Amsterdama doneo konsolidaciju pravnih akata, mnoga ključna pitanja je ostavio nerešena. Najvažnije izmene koje je doneo ovaj ugovor su:

- Dalje jačanje uloge Parlamenta.
- Uključivanje Šengenskog sporazuma u sam Ugovor.
- Unošenje opšte odredbe o fleksibilnosti u Ugovor, što je omogućilo da se neke zemlje integrišu brže, a neke da odaberu sporiji proces integracije.
- Uvođenje mera koje poboljšavaju transparentnost rada institucija EU.
- Definisavanje socijalne politike EU.

Zbog toga što Ugovor iz Amsterdama nije rešio neka od ključnih pitanja, usvojena je Agenda 2000 kojom se reformisala zajednička poljoprivredna politika i ustanovio se finansijski okvir za period do 2006. godine. Evropski savet je Agendu odobrio 1999. godine. Agenda se sastoji iz tri dela:

- Glavni dokument Evropske komisije nazvan "Jača i uspešnija Unija";
- Izveštaj Komisije o postojećem sistemu finansiranja, i
- Zaključci Berlinskog samita.

Zbog manjkavosti Ugovora iz Amsterdama, koji nije rešio pitanja vezana za pristupanje novih članica i prilagođavanje Uniji, došlo je do potpisivanja novog ugovora u Nici 2001. godine, koji je stupio na snagu 1. februara 2003. godine. Najvažnije odredbe Ugovora iz Nice odnose se na sastav institucija, a menja se i način odlučivanja u Savetu. Još jedna novina je i formiranje Eurojust-a 2002. godine, tela za borbu protiv kriminala.

Ugovor iz Lisabona

Od osnivanja Evropske unije postoji potreba definisanja ustava Zajednice. Konkretni napor u tom pravcu učinjen je 2004. godine, kada je Ugovor o Ustavu Evropske unije potpisan od strane predstavnika 25 država članica i koji je, nakon procesa ratifikacije, trebao da stupi na snagu 1. novembra 2006. godine. Među osnovnim ciljevima ovog ugovora su usaglašavanje odredbi postojećih Ugovora koji formiraju neformalni ustav Unije, zakonsko regulisanje pitanja ljudskih prava na nivou EU i kanalsanje procesa donošenja odluka u Uniji. Međutim, ovaj Ustav nikada nije formalno usvojen. Tekst Ustava dobio je negativno mišljenje na referendumima održanim u Francuskoj i Holandiji. Razlozi za odbacivanje ustava u ove dve zemlje bili su mahom unutrašnjeg karaktera.

Lisabonski ugovor (poznat i kao Reformski ugovor) je međunarodni sporazum potpisan 13.12.2007. godine u Lisabonu. Po stupanju na snagu, navedeni ugovor zamenio je Ugovor iz Nice, prema čijim odredbama je do tada funkcionisala Unija.

Ovaj ugovor predstavlja značajno poboljšanje u odnosu na ranije EU ugovore i definisan je u pravcu unapređenja efikasnosti i demokratskog legitimiteta Unije.

„Lisabonski ugovor odbacuje ustavni koncept i napušta terminologiju koja se obično koristi na nivou države ali, bez obzira na to konstitucionalno povlačenje unazad u odnosu na Ustav Evrope, Lisabonski ugovor se smatra najdalekosežnijom reformom osnivačkih ugovora EU od Ugovora iz Maastrichta na ovamo. Najbitnijim promenama označavaju se upravo promene u oblasti spoljne politike i bezbednosti, koje obuhvataju, u najkraćem, i uvođenje funkcije stalnog Predsednika Evropskog saveta, novine u regulisanju zajedničke politike bezbednosti i odbrane kao dela zajedničke spoljne i bezbednosne politike Unije, i formiranje Evropske službe spoljnih poslova.

Tri osnovna cilja Lisabonskog ugovora su:

- pojačanje efikasnosti kod donošenja odluka;
- povećanje demokratije kroz veću ulogu Evropskog parlamenta i parlamenata zemlja članica,
- redefinisane spoljne politike Unije.

Lisabonski ugovor ne menja postojeće institucije EU (Parlament, Evropska komisija, Savet Evropske unije i Evropski savet, koji postaje redovna institucija), samo menja njihove nadležnosti i načine odlučivanja, među kojima Parlament dobija onu ulogu koju u državama ima nacionalni parlament. U vezi sa institucijama Unije, u ovom Ugovoru osnažena je uloga Evropskog parlamenta i to dvostrukom: Parlament može gotovo ravnopravno sa Svetom donositi zakone i propise sa jedne strane (što se posebno odnosi na veći broj odluka koje se donose postupkom zajedničkog odlučivanja u stvaranju politika prema Ugovoru), a istovremeno je uloga Parlamenta u kontroli nacionalnih parlamenata zemalja članica takođe relevantno unapređena, sa druge strane.

Velika novina koju je doneo Lisabonski ugovor je i smanjenje blokiranja odluka vetom, i to tako što određuje da se odluke u Savetu uglavnom donose putem kvalifikovane većine u mnogo novih oblasti, uključujući i oblast pravosuđa i policijske saradnje, obrazovanja, pa i privrede, umesto jednoglasno kao do sada (radi čega je veto i blokirao donošenje odluka). Lisabonski sporazum donosi i Klauzulu o povlačenju, prema kojoj je istupanje iz Unije slobodno i svaka zemlja članica može zatražiti da istupi. Radi jačanja spoljnopolitičke uloge, kreirana je pozicija Visoki predstavnik EU za spoljnu politiku i bezbednost, što je u suštini ministar spoljnih poslova EU, ali naziv ministar nije prihvaćen zbog protivljenja Velike Britanije.

Lisabonski ugovor nije prihvaćen bez problema. Dok su sve zemlje ratifikovale Ugovor u svojim parlamentima, u Irskoj je raspisan referendum. „Godine 2001, irski birači odbacili su Ugovor iz Nice, što je Uniju uvelo u produženi period krize i preispitivanja koji se okončao tek sporazumom o takozvanom Ustavnom ugovoru 2005. Gotovo istovremeno, međutim, francuski i holandski birači odbacili su taj Ugovor vraćajući pregovore na sam početak.” Radi toga se rezultat irskog referenduma

očekivao sa zebnjom, ali Irci su rekli “da” Uniji. Lisabonskim ugovorom prestala su da postoje tri stuba EU i ona se sada pojavljuje kao jedinstvena celina sa sopstvenim institucijama.

“Glavni organi Unije su definisani članom 13. Ugovora o osnivanju Evropske unije i to su:

1. Evropski parlament,
2. Evropski savet
3. Savet (Savet ministara),
4. Evropska komisija (Komisija),
5. Evropski sud,
6. Evropska centralna banka i
7. Finansijski sud.

Evropska komisija tradicionalno predstavlja interes Unije kao celine, države članice su predstavljene u Evropskom savetu i u Savetu ministara, dok su građani Unije predstavljeni u Evropskom parlamentu.”⁹

Institucionalne politike i evropske integracije

Evropske integracije predstavlja proces političke, pravne i ekonomske integracije država i regiona u Evropi. Pod tim pojmom danas se najčešće podrazumeva integracija u Evropsku uniju i Savet Evrope, ali i u druge međunarodne organizacije, poput Organizacije za evropsku bezbednost i saradnju (OEBS) ili regionalne inicijative, kao što je Sporazum o slobodnoj trgovini u Centralnoj Evropi (CEFTA).

Evropsku uniju možemo definisati kao nadnacionalnu međunarodnu organizacija koju čini 28 evropskih demokratskih zemalja, ujedinjenih sa ciljem unapređenja kvaliteta života svojih građana. Stim da Lisabonski sporazum, odnosno Ustav EU omogućava dalje širenje Unije na zemlje poput Islanda, Turske i zemalja Zapadnog Balkana. Unija, po svojim karakteristikama, nadaleko prevazilazi osobine izvesne (tipične) međunarodne organizacije (MO) jer su njena moć, uloga i odgovornosti superiorne u odnosu na funkcije bilo koje postojeće međunarodne organizacije. S druge strane Evropska unija, kao najveća regionalna, trgovinska, monetarna i politička integracija na globalnom planu, još uvek nije na putu da preraste u evropsku superdržavu, ili pak u sjedinjene evropske države (poput SAD).¹⁰

Najrazvijeniji odnos između međunarodnih organizacija i pridruženih država nalazimo u primerima pridruživanja Evropskoj uniji (EU). Pridruživanje EU može se definisati kao „najviši oblik saradnje“ koji se uspostavlja između države nečlanice sa jedne strane i Evropske zajednice (EZ) sa druge strane.¹¹ Evropska unija kao međunarodna zajednica sa 28 zemalja članica, sa jedne strane predstavlja veoma kompleksan sistem koji podrazumeva postojanje određenih pravila kako za članice, tako za kandidate, sa druge strane predstavlja političku sigurnost i ekonomski razvoj kroz jedinstveno tržište i slobodu kretanja kapitala, roba i građana unutar granica Unije. Ekonomska politika EU se zasniva na implementaciji sledećih osnovnih društveno – političkih ciljeva, koji su poznatiji pod nazivom načela evropske integracije, a to su:

1. Stvaranje jedinstvenog integralnog tržišta robe, kapitala i radne snage, bez unutrašnjih granica i vidljivih i nevidljivih barijera, uključujući i stvaranje i jačanje jedinstvenog evropskog monetarnog sistema;
2. Stvaranje jedinstvenog (ekonomskog) fronta prema spolnjem svetu, van EU;
3. Tesna koordinacija razvojne i industrijske politike, prvenstveno kroz zajedničku tehnološku politiku (politiku u oblasti istraživanja i razvoja);
4. Poštovanje principa međuzavisnosti između ekonomskog prosperiteta i (zajedničke) ekonomske politike;

⁹ Budimir B., Medak V., Pridruživanje Srbije Evropskoj uniji, Beograd: ISAC Fund, 2010, str. 10.

¹⁰ Madžar, Lj., Poslovanje sa Evropskom unijom, Novi Sad: Visoka poslovna škola strukovnih studija, str. 2

¹¹ Grupa autora, Vodič kroz pridruživanje Evropskoj Uniji, Beograd, 2007, str. 27.

5. Solidarnost između naroda Evrope radi smanjivanja nejednakosti i jačanja ekonomske i društvene kohezije na osnovama aktivne regionalne, strukturne i kohezione politike;

6. Poboljšanje ljudskih prava i kvaliteta života na osnovama zajedničke (nacionalne) socijalne politike i koordinacija nacionalnih politika zaštite potrošača i politika zaštite i unapređenje životne sredine (ekološke politike);

7. Stvaranje i usavršavanje nadnacionalnih institucija za javnu regulaciju privrede i privrednog razvoja koje će reprezentovati zajedničke i opšte interese svih ljudi (u okviru EU);

8. Poštovanje principa postepenosti i gradualizma u konstituisanju nadnacionalnih institucija za javnu regulaciju privrede i privrednog razvoja, kao i u određivanju sadržaja, ciljeva i akcija ekonomske politike.¹²

Savet Evropske unije ili Savet ministara EU predstavlja najvažnije telo EU, koje ima zakonodavne i izvršne nadležnosti. Savet EU čini po jedan ministar iz svake države-članice, u zavisnosti od oblasti koja se nalazi na dnevnom redu Saveta. Tako je Savet nadležan za donošenje odluka radi ostvarivanja Ugovorom utvrđenih ciljeva, donošenje propisa, radi usaglašavanja i ekonomskih politika država članica.

Posmatrajući sa ugla starog kontinenta, možemo zaključiti da su ekonomske integracije sa jedne strane sastavni, ali sa druge strane najvažniji deo evropskih integracija. Svrha i motiv nacionalnih vlada za evropskim integracijama jeste upravo međusobna ekonomska saradnja

Ekonomska integracija se ostvaruje na prostoru koji obuhvata teritorije više nezavisnih država, sa ciljem da se otklone prepreke radi nesmetanog kretanja robe, odnosno usluga, kapitala i radnika.

Do ekonomske i monetarne unije, kao najvišeg oblika regionalne ekonomske integracije, evropske države su prošle kroz sve faze regionalne integracije sa različitim periodom trajanja. Ono što je karakteristika evropske ekonomske integracije je da je vertikalno produbljivanje ekonomske integracije pratilo i njeno horizontalno širenje.

Ekonomske integracije obično nastaju na dva načina. Prvi je političkom voljom države koja je dovoljno snažna da takvu ideju nametne (npr. Rimsko carstvo, ili evropske kolonijalne sile XVIII i XIX veka). Drugi je na bazi sporazuma između suverenih država. To je uobičajeni način stvaranja integracija u XX veku, i obično podrazumeva neku vrstu institucionalne forme udruživanja. Postoji nekoliko različitih oblika ekonomskih integracija:

- Sporazum o preferencijalnoj trgovini - Države koje su zaključile navedeni sporazum u obavezi su da prilikom međusobne trgovinske razmene primenjuju niže carinske stope u odnosu na carinske stope koje se primenjuju na uvoz iz država izvan sporazuma. Niže carinske stope se ne primenjuju na celokupan uvoz, već samo na one proizvode koji zadovoljavaju pravila o preferencijalnom poreklu.

- Zona slobodne trgovine se formira prilikom dogovora dve ili više država o ukidanju internih barijera za obavljanje trgovine. Na ovaj način se ukidaju sve carinske dažbine prilikom međusobne trgovinske razmene. Prilikom uvoza iz trećih zemalja, svaka država zadržava sopstveni carinski režim. Kao primeri postojanja ovakvih Zona su: Evropska ekonomska zona (EEZ) i Zona slobodne trgovine Centralne Evrope. (CEFTA).

- Carinska unija predstavlja trgovinski sporazum kojim određena grupa država uvodi zajedničku carinsku tarifu u odnosu na uvoz iz trećih zemalja, pri čemu se između njih odvija slobodna trgovina. Ovaj sporazum se može predstaviti i u vidu formule, carinska unija = zona slobodne trgovine + zajednička carinska tarifa.

- Zajedničko tržište predstavlja ne samo slobodno kretanje robe, nego je omogućeno i slobodno kretanje kapitala i radne snage (tržište Evropske Ekonomske Zajednice).

- Ekonomska unija obuhvata zajedničko tržište gde se države članice dogovaraju

¹² Ibidem, str. 28.

i harmonizuju svoje ekonomske politike, odnosno sprovode jedinstvenu ekonomsku politiku. Iz tog razloga postoji delimična i potpuna ekonomska unija (koja se još naziva i ekonomska i monetarna unija). Kod delimične unije članice se države članice dogovaraju o politici kamatne stope, deviznih kurseva, poreskoj harmonizaciji i slično, dok kod potpune unije postoji jedinstvena monetarna politika, zajednička valuta, zajednička centralna banka i drugo.

• Politička unija podrazumeva usklađivanje jedinstvene ekonomske politike od strane nacionalnih vlade zemalja članica uz prisustvo međusobne saradnje. Osim ekonomske, saradnja je prisutna i u drugim oblastima, uključujući pre svega odbrambenu i bezbednosnu politiku, što predstavlja kreiranje političke unije.

Ekonomski politika se definiše na različite načine. Ekonomski politika predstavlja osnov ekonomskog rasta i razvoja svake zemlje. U zavisnosti od načina na koji se definišu ciljevi ekonomske politike, zavisi i uspeh ekonomije u celini. Ekonomski politika je svesna – ciljna promena određenih ekonomskih veličina da bi se ostvarili neki unapred postavljeni ekonomski ciljevi. U užem smislu, to je skup instrumenata, mera i mehanizma koje preduzima vlada da bi ostvarila ekonomske ciljeve, a to su: rast društvenog proizvoda, niska stopa inflacije i budžetska ravnoteža. Osnovni subjekti ekonomske politike su vlada i centralna banka.¹³ Ekonomski politika se ukratko može definisati kao deo državne politike koji se bavi odnosom države i privrede. Ona prati proces privređivanja u određenoj društvenoj zajednici sa težištem na organizaciju i usmeravanje tokova reprodukcije u okviru date zajednice. Ono što je zajedničko za sve definicije jeste da je to skup ciljeva koji se žele postići, zatim mera, instrumenata, odnosno sredstava, kojima će se ciljevi realizovati, i subjekata, odnosno nosilaca te ekonomske politike, koji su zaduženi za njeno sprovođenje.¹⁴ Na ovaj način obezbeđuje se usklađivanje nacionalnih ekonomskih politika sa nadnacionlim ekonomskim politikama.

Uopštavajući obaveze izvršne vlasti u savremenim državama, u upravljanju privrednim sistemom, vlade imaju sledeće zadatke:

1. Ujednačavanje uslova privređivanja:

- Osigurati stabilnost privrede,
- Eliminirati administrativne intervencije u privredi,
- Sprečavati monopole i uklanjati imperfektnost tržišta;

2. Osiguravanje tržišne ravnoteže označava:

- Postizanje pune zaposlenosti radne snage i ostalih faktora proizvodnje,
- Stabilizacija cena,
- Usklađivanje platnog bilansa, uz očuvanje konvertabilnosti domaće valute;

3. Osiguravanje privrednog rasta.¹⁵

Kao što možemo videti, ekonomski politika predstavlja okosnicu razvoja svakog društva. Međutim, u analizi određene ekonomske politike javljaju se i neke teškoće. Često se u analizi određene ekonomske politike javlja njeno pojmovno preplitanje sa političkom ekonomijom, ali i sa politikom, kao veštinom upravljanja određenim društvom, u smislu usaglašavanja odluka i interesa koji se tiču određene društvene zajednice. Od značaja je naglasiti da je politika daleko širi pojam od ekonomske politike, te da se ekonomski politika odnosi samo na one odluke koje su od velikog ekonomskog značaja za određenu društvenu zajednicu. Međutim, imajući u vidu da ekonomski politika umnogome determiniše tok i razvoj celokupne društvene zajednice, njen značaj nikako ne treba umanjivati. Ekonomski politika se može posmatrati i kao indikator efikasnosti i dometa politike uopšte. Može da bude njen razvojni, ali i ograničavajući faktor.

Slabost ekonomske politike se ogleda u tome što ona često služi za promociju programskih opredeljenja raznih partijskih struktura, pa se sve češće govori o dominaciji politike nad ekonomijom. Tome u prilog govori i činjenica da je država glavni (ali ne i jedini) subjekt, odnosno nosilac ekonomske politike. U zavisnosti od odnosa nosilaca

¹³ Ekonomski rečnik, Centar za izdavačku delatnost Ekonomskog fakulteta, Beograd, 2006, str. 146.

¹⁴ Nikolić, A., Evropske javne finansije i budžet Evropske Unije, Novi Sad: Privredna akademija, 2008, str. 25.

¹⁵ Horvat, B., Ekonomski politika stabilizacije, Zagreb: Naprijed, 1976, str. 117-130.

političke vlasti prema ekonomskoj politici zavisi i prosperitet celokupne društvene zajednice. Često je ekonomska politika u službi održanja vladajućih struktura na vlasti, te kao takva odraz političkog subjektivizma (veoma izraženog u zemljama u tranziciji), a ne ekonomskog objektivizma, karakterističnog za razvijene ekonomije današnjice.

Jedan od najvažnijih segmenata ekonomske politike jeste makroekonomska politika. Makroekonomska politika su sve akcije države i njene vlade koje utiču na ekonomiju s ciljem otklanjanja inflacije i nezaposlenosti.¹⁶ Takođe, ona predstavlja i najvažniji segment ekonomske politike, jer se odnosi na vitalne segmente ekonomije u celini.

Upoređujući ekonomije zemalja u tranziciji i razvijenih zemalja, nailazimo na određene teškoće u definisanju ciljeva makroekonomske politike. Naime, dolazi do bazične konfliktnosti dvaju ciljeva – postizanja i održavanja makroekonomske ravnoteže i ubravanja privrednog rasta: uklanjanje inflacije i platnobilansne neravnoteže, strukturalna prilagodavanja i podizanje produktivnosti iziskuju restriktivnu politiku koja onemogućava privredni rast. Razvijene zemlje nemaju tih problema, jer imaju razvijen industrijski sektor, školovanu radnu snagu, koja je visokoproduktivna, zatim razvijeni sektor usluga, konvertibilnu nacionalnu valutu i stabilne monetarne tokove.¹⁷

Zbog navedenih činjenica, neophodno je, pri definisanju ciljeva ekonomske politike, realno sagledati sopstvene potencijale i uvažiti objektivne pokazatelje trenutnog ekonomskog stanja, a pri tom, insistirati na postepenom podizanju kapaciteta domaće privrede, sopstvene akumulacije kapitala, kako bi se, gore pomenuta, konfliktnost ciljeva makroekonomske politike prevazišla. Možemo zaključiti da je ovde uloga ekonomske politike nezamenjiva.

Iako je Evropska Unija naddržavna institucija, to ipak ne znači da nacionalne politike ulaskom u Uniju prestaju da postoje ili da se nacionalni interesi država članica potpuno ignorišu. U Ugovoru o EU, u članu 6, izričito je navedeno da “Unija poštuje nacionalni identitet država članica”. Sve države članice očuvale su sva obeležja nacionalnog identiteta, poput jezika i kulture. Isto važi i za sve druge jezike koji su u upotrebi u EU. Službeni jezik svake države članice je u isto vreme zvanični jezik Unije. Ulaskom u Evropsku uniju, država članica prenosi ostvarivanje dela državnog suvereniteta na nivo zajedničkog odlučivanja u EU. To se odnosi na oblasti koje su u isključivoj nadležnosti Unije, kao što su unutrašnje tržište, carinske tarife, ekonomska i monetarna unija, zajednička poljoprivredna politika, zaštita životne sredine i dr. To ne znači da se država članica tog suvereniteta odriče, već ga delegira Evropskoj uniji na čije odluke će i sama uticati. Na taj način se usklađuju nacionalne aktivnosti i odluke sa drugim državama članicama radi zajedničke koristi. Države članice su prenele nadležnost na EU, kako bi se delotvornije odlučivalo i regulisale oblasti u kojima se zajedničkim odlukama i aktivnostima može da postigne više nego što bi svaka država mogla da postigne pojedinačno.¹⁸

Tako, dakle, država članica postaje deo naddržavne Unije, ali ne gubi svoja specifična obeležja i nacionalni identitet. U svakom slučaju, multikulturalnost i kulturni diverzitet su obeležja Unije, a ne unitarnost u tom smislu. Građani država članica mogu se osećati istovremeno i građanima Unije i građanima sopstvene zemlje, biti i patriote i evropejci, to se nužno ne isključuje.

Kada je reč o odnosu nacionalnog i evropskog identiteta, taj odnos lepo ilustruje istraživanje BCBP-a sprovedeno u maju 2011. godine. To istraživanje je ciljano bilo kreirano tako da se njim mogu testirati teorijske postavke o odnosu evropskog i nacionalnog identiteta. Upitnik sadrži bateriju pitanja posvećenih merenju osećanja bliskosti sa različitim unutrašnjim i spoljašnjim grupama (uključujući naciju, EU, Evropu, Centralnu Evropu i Istočnu Evropu). Uz nju su išle i dve baterije testova sastavljene od 14 stavki, od kojih je svaka povezana sa drugačijom komponentom identiteta. Glavno

16 Jakšić, M., Makroekonomska strukturalna politika i tranzicija, Ekonomski fakultet, Beograd, str. 1.

17 Ibidem.

18 Ibidem, str. 25.

pitanje na koje su istraživači želeli da odgovore bilo je da li se evropski i nacionalni identitet međusobno isključuju ili je njihov suživot ipak moguć. Ovaj odnos razmatran je na osnovu procenta onih ispitanika koji u isto vreme ispoljavaju obe vezanosti (i prema naciji i prema Evropi), ali i na osnovu intenziteta ove povezanosti u oba slučaja.¹⁹

	A	B	C
Zapadna Nemačka	47	-6	0,715
Istočna Nemačka	45	-10	0,792
Austrija	51	2	0,689
Velika Britanija	36	-28	0,758
Italija	64	28	0,669
Španija	61	22	0,718
Grčka	40	-20	1,099
Mađarska	54	8	1,043
Poljska	46	-8	1,012
Češka	54	8	0,748

A – procenat populacije sa dvojnim identitetom (i evropskim i nacionalnim)

B – procenat populacije sa dvojnim identitetom, od koga je oduzet procenat populacije koja ispoljava samo nacionalni identitet

C – intenzitet vezanosti za naciju

Tabela broj 2: Deo dobijenih rezultata u istraživanju BCBP-a o odnosu nacionalnog i evropskog identiteta²⁰

Uspeh svake ekonomske integracije zavisi od toga koliko je uspešna pravna regulativa na kojoj se ona zasniva. *Acquis communautaire* su pravne tekovine EU, odnosno komunitarno pravo. Sadrže prava i obaveze zemalja članica EU, a obuhvataju sadržaj, načela i političke ciljeve osnivačkih ugovora, zakonodavstvo usvojeno primenom osnivačkih ugovora i presude Evropskog suda pravde, zatim deklaracije i rezolucije koje je usvojila EU, mere koje se odnose na zajedničku spoljnu i bezbednosnu politiku, mere koje se odnose na pravosuđe i unutrašnje poslove, međunarodne ugovore koje je zaključila EU, kao i ugovore između zemalja članica na području delovanja EU (konvencije). Svaka država čiji je cilj članstvo u EU mora da prihvati odredbe osnivačkih ugovora i usvoji pravne tekovine Unije.

Iz navedenog sledi da se od nacionalnih vlasti zahteva ne samo da poštuju Ugovore Unije i sekundarno zakonodavstvo; one moraju i da ih sprovedu i oživljavaju. Dve stvari su jasne: prvo, od sudova u državama članicama se zahteva da poštuju i primenjuju pravo Unije; drugo, tumačenje prava Unije i deklaracije o njegovoj validnosti su isključiva nadležnost Suda pravde. Međusobna zavisnost prava EU i nacionalnog prava je dodatno ilustrovana onim do čega dolazi kada je potrebno popuniti praznine u pravu

19 Krstić, Z., Odnos nacionalnog i evropskog identiteta Srba, *Bezbednost Zapadnog Balkana*, Beogradski centar za bezbednosnu politiku, 2011, str. 51-61.

20 Ibidem, str. 38.

Unije: pravo Unije se poziva na postojeća pravila nacionalnog prava kako bi upotpunilo pravila koja samo određuje. Ovaj princip važi za čitav niz obaveza koje potiču iz prava Unije, osim ukoliko pravo Unije nije definisalo pravila za sopstvenu primenu. U svakom takvom slučaju, nacionalne vlasti primenjuju pravo Unije kroz odredbe iz sopstvenih pravnih sistema. Međutim, taj princip važi pod jednim uslovim: jednoobrazna primena prava Unije se mora očuvati, jer bi u suprotnom za građane i preduzeća bilo potpuno neprihvatljivo da im se sudi po različitim kriterijumima – te da se tako nepravedno tretiraju. S obzirom na očekivane poteškoće pri sprovođenju propisa Unije, Evropska komisija obezbeđuje državama kandidatima različite vrste finansijsko-tehničke pomoći.

Vrhovni sud države članice će ostati najviša instanca kojoj građani te države mogu da se obrate. Sudovi u državi članici su u mogućnosti, a Vrhovni sud te zemlje u obavezi da -ukoliko se pred njima raspravlja slučaj koji se odnosi na primenu evropskog prava - zahtevaju od Evropskog suda pravde odgovor o tumačenju i primeni evropskog prava. Ali, domaći sudovi će i dalje biti adresa kojoj će se građani obraćati za zaštitu svojih prava. U zemlji koja je članica Saveta Evrope, građani mogu da se obraćaju Sudu za ljudska prava u Strazburu ako da su njihova prava ugrožena nekim aktom državnih vlasti u sopstvenoj zemlji. Međutim, da bi uputili žalbu sudu u Strazburu, građani moraju da iscrpe sva redovna pravna sredstva u svojoj zemlji. Primera radi, sve države koje su ratifikovale Evropsku konvenciju za zaštitu ljudskih prava i osnovnih sloboda mogu u izvesnoj meri ograničiti, pa tako države same definišu svoju nadležnost i polje primene Konvencije u svojoj pravnoj praksi.

Saradnja nacionalnih parlamenata država članica sa Evropskim parlamentom

Svi predlozi zakonodavnih dokumenata koji su dostavljeni Evropskom parlamentu i Savetu obavezno se dostavljaju i svim nacionalnim parlamentima. Isto važi i za predloge zakonodavnih akata čiji je predlagatelj Komisija. Kada u pogledu predloga nekog akta Evropski parlament i Savet usaglasne svoje stavove, taj se akt prosleđuje nacionalnim parlamentima, koji mogu dostaviti svoje mišljenje o usklađenosti dokumenta sa načelima supsidijarnosti i srazmernosti (Protokol o primeni principa supsidijarnosti i srazmernosti). Svaki nacionalni parlament ima dva glasa, raspoređenja u zavisnosti od strukture nacionalnog parlamenta. To znači da određene akti prolaze proceduru u Evropskom parlamentu, u kojem zemlja članica ima svoje poslanike, pa i u nacionalnom parlamentu, što obezbeđuje uticaj zemlji članici u pogledu datih akata.

Od trenutka kada je neki predlog dostavljen nacionalnim parlamentima, mora da prođe zakonski rok od osam nedelja, kada se taj akt stavlja na glasanje Evropskom parlamentu, koji ga usvaja. U tom periodu od osam nedelja ne može se postići nikakav sporazum po pitanju datog akta, sve dok se nacionalni parlamenti ne izjasne.

Na najvišem političkom nivou, na sastancima Evropskog saveta koje zadaje politički smer i utvrđuje prioritete u EU, državu članicu zastupa predsednik države ili Vlade, zavisno od toga ko ima izvršna ovlašćenja. Na nivou svakodnevnih pregovora i donošenja odluka nacionalne interese zastupaju ministri država članica. Ministri su odabrani na temelju parlamentarnih izbora u samoj zemlji pa se može reći da su ih posredno birali sami građani odabirom svoje političke opcije.

Vlada ostaje izvršno telo koje i dalje, u skladu sa svojim ovlašćenjima, daje smernice i diktira nacionalne prioritete i interese koji će se zastupati i pregovarati u Briselu, koji je središnje mesto gde se zastupaju, lobiraju i pregovaraju nacionalni interesi u odnosu prema drugim državama i institucijama. Nacionalni parlamenti u EU imaju direktan uticaj na donošenje odluka, jer se svi predloženi zakoni EU-a moraju slati parlamentima, kako je već rečeno. Ako dovoljan broj nacionalnih parlamenata uloži prigovor, predlog se može izmeniti i dopuniti ili povući. To omogućava parlamentima da kontrolišu EU u pitanjima koja se mogu bolje rešiti na nacionalnom, regionalnom ili lokalnom nivou. Evropski parlament ne menja i ne može menjati nacionalni parlament države članice, izabran direktno od njenih građana, koji iskazuje volju građana koje

zastupa.²¹

Zaključak

Pravni poredak EU je od osnovnog značaja za funkcionisanje aktuelne grupacije, jer je ona jedina garancija da pravo Unije neće biti razvodnjeno interakcijom sa nacionalnim pravom i da će se jednako primenjivati širom cele Unije. Iz tog razloga se pojmovi prava Unije tumače u svetlu ciljeva pravnog poretka Evropske unije i Unije uopšte. Pravo Unije osigurava određena prava i bez njega ona bi bila ugrožena, pošto bi svaka država članica, tumačeći odredbe na različite načine, tada zasebno odlučivala o sadržaju sloboda koje bi pravo Unije trebalo da garantuje. Za razliku od nacionalnih pravnih poredaka, pravni poredak Evropske unije nije zatvoreni sistem, već se u svojim aktivnostima oslanja na nacionalne sisteme. Evropska unija nije samo zajednica interesa, ona je zajednica koja se zasniva na solidarnosti. Pri tome, institucionalne politike manifestuju funkcionisanje strukturalnih delova članica i same Evropske unije.

Predsednik i premijer države članice učestvuju na sastancima Evropskog Saveta koji na evropskim samitima okuplja šefove država i vlada država članica EU-a i postavlja dugoročne političke prioritete razvoja EU-a, poput uvođenja zajedničke evropske valute. Resorni ministri države članice sastaju se s evropskim kolegama na sastancima Saveta Evropske unije u kojem nacionalni predstavnici zastupaju interese svojih vlada. Savet menja učesnike zavisno od tema o kojima raspravlja (pri usvajanju evropskog zakona u području ribarstva su učestvuju evropski ministri za ribarstvo, a pri usvajanju budžeta EU-a ministri finansija). Odluke u Savetu donose se jednoglasno ili većinom glasova, zavisno od toga o kojem se pitanju raspravlja, a njegov se rad, u skladu s njegovim izrazito političkim karakterom, u velikoj meri temelji na pregovorima i kompromisima između država i u tom procesu, neminovno, značajnu ulogu igraju odnos političkih snaga i strateške sposobnosti država.

Ulaskom u EU, država članica imenuje jednog poverenika u Evropsku komisiju, kojem će biti dodeljeno određeno područje sektorske nadležnosti. Iako se poverenici ne biraju neposredno, što se često navodi kao primer demokratskog deficita Unije, oni su podvrgnuti svojevrsnoj posrednoj kontroli budući da njihovo imenovanje prema redovnoj proceduri odobrava na izborima izabrani Evropski parlament. Taj poverenik se priključuje ostalim evropskim poverenicima u Komisiji, instituciji čiji je zadatak da promoviše interese Unije kao celine, a ne pojedine nacionalne interese. Komisija, uslovno rečeno, predstavlja evropsku "državnu upravu". U sklopu aktuelnog mandata Evropskog parlamenta, građani zemlje članice će se kroz neposredne izbore moći kandidovati za 12 mesta evropskih poslanika. Na Evropski sud pravde u Luksemburgu, koji tumači evropske zakone i osigurava njihovu ujednačenu primenu u čitavoj EU, imenuje se jedan sudija iz države članice. Lokalni i regionalni interesi države članice zastupaju se putem učestvovanja u procesu odlučivanja kroz učestvovanje u savetodavnom telu EU-a pod nazivom Odbor regija, a predstavnici civilnog društva, poslodavaca i zaposlenih u Evropskom privredno - socijalnom odboru.²²

Literatura

1. Avramović, N., Pravo evropske unije, Novi Sad: Pravni fakultet za privredu i pravosuđe, 2009.
2. Budimir, B., Medak, V., Pridruživanje Srbije Evropskoj uniji, Beograd: ISAC Fund, 2010.
3. Horvat, B., Ekonomska politika stabilizacije, Zagreb: Naprijed, 1976.
4. Jakšić, M., Makroekonomska strukturalna politika i tranzicija, Ekonomski

---

21 E - učionica, sve što ste htjeli znati o ulasku Hrvatske u EU, Europski edukacijski forum, Zagreb, 2012., str. 43.

22 Ibidem, str.18.

- fakultet, Beograd.
5. Krstić, Z., Odnos nacionalnog i evropskog identiteta Srba, Bezbednost Zapadnog Balkana, Beogradski centar za bezbednosnu politiku, 2011.
  6. Madžar, Lj., Poslovanje sa Evropskom unijom, Novi Sad: Visoka poslovana škola strukovnih studija.
  7. Medović, V., Evropska unija posle Lisabonskog ugovora, Novi Sad: Fimek, 2012.
  8. Nikolić, A., Evropske javne finansije i budžet Evropske Unije, Novi Sad: Privredna akademija, 2008.
  9. Nešković, S., Spoljna bezbednosna politika Evropske unije i položaj Republike Srbije – studija slučaja, Beograd: CESNA B i Tehnički fakultet u Boru Univerziteta u Beogradu, 2016.
  10. Nešković, S., Lobiranje i delovanje interesnih grupa u Evropskoj uniji sa osvrtom na Srbiju – studija slučaja, Beograd: CESNA B i Tehnički fakultet u Boru Univerziteta u Beogradu, 2016.
  11. Vapa, Tankosić, J., Ekonomija evropskih integracija, Novi Sad: Fimek, 2011.

ECONOMIC ASPECTS OF PROVIDING OF NATIONAL SAFETY OF COUNTRY

Svitlana V. Andros¹, Vasyl H. Gerasymchuk²

Rezime

Events are analyzed in Ukraine during Revolution of dignity (November, 2013 – February, 2014), that was sent to opening of possibilities for a construction in Ukraine of the new system of relations between a citizen, society and state on the basis of values of freedom, democracy and responsibility on a way to entering into EU. Basic directions of perfection of national safety of the state are described: proceeding in territorial integrity of Ukraine, reformation of the system of state administration, anticorruption politics, integration in EU and NATO membership, providing of national safety in the field of foreign-policy, reformation of power markets, perfection of informative politics, strengthening of guard of objects of power and transport infrastructure, ecological safety. The component strengthening of defensive capacity of Ukraine is exposed in the conditions of internal and external threats: reformation of forces of defensive and system of mobilization preparation, support of perspective scientific developments. The key factors of influence are investigational on providing of economic development of the state with the aim of upgrading of life of population: increase of investment and innovative activity, scientific technical and technological potential; strengthening of the system of government control and control in the field of economics; perfection of the legal adjusting of economic relations; strengthening of internal market; perfection of structure of export; “legalization” of national economy. The analysis of the state and prospects of trade and economic relations is carried out between Ukraine and Serbia. Conceptual principles of Strategy of sustainable development of “Ukraine–2020” are presented.

Keywords: economic security, national safety, defensive capacity of the state, management, quality of life

1. Entry. “A love principium (Lat.). – Beginning – from Jupiter (At the beginning – about main)”. The primary objective of government must be an increase of welfare, defense of interests and rights for citizens. Above this problem began to think and tried to decide her in different times to history of humanity quite a bit personalities. Among the known names: Plato, Confucius, H. Machiavelli, J. Wise, M. Monte, I. Franko, Lee Kuan Yew. Upgrading of life of population depends on it is related to able formulation and able realization of long-term intentions and current aims of development of the state. The present places of Ukraine in the world rating (expected life-span, GDP (PPP) per capita, middle salary, index of human development et cetera) testify to the presence

- 1 Svitlana V. Andros, Ass. Professor, PhD, Odessa national academy of connection the name of A.S. Popov, Odessa, Ukraine
- 2 Vasyl H. Gerasymchuk, Doctor of Economic Science, Professor Hab., National Technical University of Ukraine “Kyiv Polytechnic Institute”, Kyiv, Ukraine

of serious problems in vital functions to the state, in the decision of many questions of socio-economic development. Extraordinarily sharply appears question, or it will succeed to the state gradually, step by step to become familiar with to the cohort of the developed countries, or to remain among outsiders, among countries from poor and by an unhappy population.

Ukraine from the first Independence Day runs into the complex of unsolved problems of political, social, economic, ecological, defensive character. The accumulated problems provoke conflicts in the different spheres of life of society, threaten to national safety. In this connection a task appears from development and realization of the self-weighted public policy in relation to protecting of national interests from external and internal threats. Creation of the reliable system of national safety, modernization of military politics, in the conditions of military conflict on east of the state (Donbas) is the constituent of state-creative processes in Ukraine. National safety and military politics must in every way assist the successful functioning and progressive development of Ukraine as a, independent and stable nation-state.

The problem of strengthening of national safety of the state the sufficient amount of scientific researches is sanctified to. Among the foreign researchers of the indicated problem it costs to distinguish the next names: Zb. Brzezinski [1], S. Braun [2], M. Kaplan, D. Kaufmann, J. Collins, H. Morgantown and other. Among the known Ukrainian scientists that investigate the problems of national safety: S.V. Andros, [3], A.I. Baranowsky, [4], V.M. Heets [5], V.H. Gerasymchuk [6], V.P. Horbulin [7] and other. At the same time, quite a bit questions of theoretical, methodological, methodical and practical character in relation to determination of substantive provisions of conception of national safety, military doctrine, economic security of internal and external threats, in the conditions of calls of global transformations remain studied not enough and reasonable.

A research aim consists in generalization of theoretical, methodological, legislative bases of conception of national safety, formulation of practical recommendations in relation to creation of effective mechanism of management national safety, her by an economic constituent both in relation to an internal environment and in relation to external threats in the conditions of calls of globalization.

The put aim stipulated the necessity of deep decision of next tasks:

- to describe the phenomenon of realizable in Ukraine Revolution of dignity and her consequences;
- to analyze conceptual approaches to forming of basic directions of perfection of national safety of the state;
- to generalize influence of factors on the increase of defensive capacity of country;
- to define priorities in providing of strengthening of economic potential of the state;
- to investigate possibilities and threats that is related to forming and realization of strategy of steady development of “Ukraine – 2020”.

Methodological basis of research and practice research is formed by key positions of doctrine of national safety of the state, economic theory, conceptual approaches from the study of problems of globalization, internationalization of international relations, geopolitics and recurrence of development of the socio-economic systems. Among the used concrete methods of research: statistical, system-structural, comparison, logic analysis, historical et al. The informative base of scientific search is folded by foreign and home sources after this subjects, documents and materials of public, international organizations authorities.

2. Revolution of dignity. “Quidquid delirant / reges, plectuntur Achivi (Lat.). – That tsars did not create, the simple habitants of Achieve suffer from their actions”. Revolutionary events (November in 2013 is February in 2014) opened new possibilities for a construction in Ukraine of the new system of relations between a citizen, society and state on the basis of values of freedom, democracy and responsibility on a way to EU. At the same time annexation of Crimea and Sevastopol took place after these

historical events, an anti-terror operation (ATO) began on Donbas.

From data of Management of high commissioner the UNO on human rights, from the beginning of conflict on Donbas by the state on 03.03.2016 9167 people, over 21 thousand, perished - got a wound. This amount includes peaceful citizens, servicemen and participants of the "different armed groups" on Donbas. From official data on 29.01.2016 during a conflict on Donbas perished 2269 Ukrainian soldiery. From official data on 29.01.2016 during a conflict on Donbas perished 2269 Ukrainian soldiery. Over 992 thousand persons drove out from the Donetsk and Luhansk areas, from Crimea – over 21 thousand people, including over 166 thousand and 499 thousand people with disability and person's children years old.

From data of I. Bekeshkinoi [8], in the events of Euro area (2013-2014) direct participation was accepted by an about 20% population of Ukraine. Yes, 5% populations of Ukraine participated in Kyiv, in other cities and villages – 6%, and yet 9% populations helped participant of the mass meeting. The highest level of participating in the mass meeting was among the representatives of the Western region, from what 7% participated in the actions of protest in Kyiv, 26% - in other cities and villages, 29,5% helped the participants of the mass meeting. In other regions, participating in revolutionary events was substantially less: 2% - in the South region, 3% - in East, 3% - on Donbas".

38% habitants of Ukraine consider that Maidan 2013-2014 was the "realized fight of citizens that united on the protection of the rights", 17% - that this was elemental protest. A 31% population determines a Euro area a "putsch". 16% respondents consider that this revolution was prepared by political opposition, and 15% certain, that he was carried out at support of the West. Among the participants of actions of protest in Kyiv 76% would vote on a referendum for entering of Ukraine into NATO, and among those, who participated in the actions of protest outside Kyiv - 90% (on Ukraine on the whole - 44%).

The participants of actions of protest are more inclined to support a mob law as method of establishment of justice (24%%, on Ukraine on the whole - 11%), "garbage lustration" (33%, on Ukraine on the whole - 16%) and free sale of weapon (24%, on Ukraine on the whole - 10%).

Among primary objectives that were attained, experts named changing of power of V. Yanukovich, change of guidance of country and proceeding in a course on integration from EU. The positive consequence of Maidan activation of motion of volunteers is considered. Among the unfulfilled aims of Maidan experts named punishment of guilty and fight against a corruption. The real fight against a corruption and realization of effective lustration are not realized until now. The valuable "restart" of power did not take place with abandonment from "old" opaque practices of management. In opinion of experts, after Maidan it was not begun system reforms urgent for Ukrainian society.

3. Basic directions of perfection of national safety of the state. "Forte skutum salus ducum (Lat.) – Strong shield – rescue of leaders". Under a concept "national safety" it is accepted to count the level of security vitally important interests, rights and freedoms of person, society and state from external and internal threats. In other words, national safety is the state of internal and intergovernmental relations that determines efficiency of the system of state, legal and public guarantees of rights and freedoms of man and citizen, base values, interests of society and nation-state from every threat. National safety is determined also as of long duration support of values, or systems and absence of threat in relation to them, or as politics, that provides the social autonomy of groups, level of political status, certain a minimum of the expected economic prosperity, but not only physical survival of individuals into national borders [9].

As objects of national safety come forward:

- a man and citizen with their constitutional rights and freedoms;
- society with his spiritual, mental and ethical, cultural, historical, intellectual and material values, informative and surrounding natural environment, natural resources;
- the state, her constitutional line-up, sovereignty, territorial integrity and

inviolability.

Thus, national safety as a category closely constrained with all forms, directions and displays of co-operation in the system “nature is a man – society”. In opinion of H. Braun, national safety is ability to keep territory, support economic relations with other countries of the world, on different levels to protect the institutes and control system from external negative influence, to control the borders [2].

Specialists of European Center on the study of questions of safety the name of J.K. Marshall (Germany), consider that national safety is a “general term that includes both the concept of national defensive and relations of country with the foreign states. In particular, speech goes about terms, that is created by military or defensive advantage above any country by the or group of countries, or favorable position in international relations, or by the level of defensive capacity that gives an opportunity successfully to remove hostile or blasting actions both up country, and from outside, by means of unsacred and secret facilities” [9].

In opinion of V.L. Manylov, under national safety it follows to count “totality of connections and relations, that characterize such state of person, task force, society, state, people, at that provided them proof stable existence, pleasure and realization of vital necessities, capacity for the effective parry of internal and external threats, independent development and progress” [10].

National safety of Ukraine must be base on realization of the self-weighted public policy in accordance with the doctrines, conceptions, strategies and programs, accepted in accordance with established procedure in, economic, social, military, ecological, scientifically-technological, informative and other political spheres of vital functions of the state. The choice of concrete facilities and ways of providing of national safety of Ukraine is stipulated by the necessity of timely and effective acceptance of measures adequate to character and scales of threats to national interests.

Essence of strategy of national safety needs to be examined as science and art of making and use of political, economic and psychological power of the state jointly with her armed forces in interests of achievement of certain goal and tasks of national safety in a peaceful period and under soldiery circumstances [11].

The primary purposes of this Strategy are:

- minimization of threats to state sovereignty and conditioning for proceeding in territorial integrity of Ukraine within the limits of the internationally-confessed state boundary of Ukraine, guaranteeing of the peaceful future of Ukraine as sovereign and independent, democratic, social, legal state;
- claim of rights and freedoms of man and citizen, providing of new quality of economic, social and humanitarian development, providing of integration of Ukraine to European Union and forming of terms for entering into NATO.

The achievement of certain goals needs realization of next measures:

- strengthening of the state by providing of forward social and political and socio-economic development of Ukraine;
- qualitatively the new public policy sent to effective defense of national interests in, social, humanitarian and other economic spheres, complex reformation of the system of providing of national safety and creation effective to the sector of safety and defensive of Ukraine;
- new foreign-policy positioning of Ukraine in the world in the conditions of instability of the global system of safety.

Basic principles of providing of national safety are: priority of rights and freedoms of man and citizen; supremacy of right; priority of peaceful facilities is in the decision of conflicts; timeliness and adequacy of measures of defense of national interests to the real and potential threats; clear differentiation of plenary powers and co-operation of public authorities are in providing of national safety; democratic civil control is above military organization of the state and other structures; the use is in interests of Ukraine of the intergovernmental systems and mechanisms of international collective security.

Realization of basic principles of providing of national safety is possible due to creation of the system of safety, as basic functions of that come forward: exposure and prognostication of internal and external threats vitally to important interests of objects of safety; realization of complex of operative and of long duration measures is on their warning and neutralization; creation and maintenance are in readiness of forces and backer-ups of safety; management forces and backer-ups of safety in everyday terms and at emergencies.

National safety of Ukraine after the public spheres of functioning is divided into such main kinds: political, economic, state, social, informative, scientifically-technological, ecological, humanitarian and military security. Each of spheres has a certain specific, originality. At the same time all spheres are in close intercommunication and interdependence.

On understanding the concepts of national safety influence historical and political experience of the states, character of the political modes, feature of international situation in a concrete historical period, aims of foreign and military policy and other factors. On the present historical stage of development of the Ukrainian state the near-term is put a task in relation to proceeding in territorial integrity of Ukraine, acquisition by her memberships in EU and future NATO membership.

The special attention is needed by the questions of determination of the real threats to national safety of Ukraine. Firstly, speech goes about the improper level of efficiency of the system of providing of national safety and defensive of Ukraine:

- unformed to the sector of safety and defensive of Ukraine as the integral functional association guided from a single center;
- an institutional weakness, amateurishness, structural unbalanced of organs to the sector of safety and defensive;
- insufficiency of the resource providing and ineffective use of resources in the sector of safety and defensive;
- absence of effective external safe of Ukraine conducts;
- activity of the illegal armed forming, increase of criminality, illegal use of shooting-iron.

Secondly, in Ukraine the widespread corruption system and ineffective system of state administration take place:

- distribution of corruption, her taking root in all spheres of state administration;
- weakness, out-of-date model of public institutes, degradation of government service;
- realization of activity public organs in corporate and personal interests, that results in violation of rights, freedoms and legal interests of citizens and subjects of economic activity.

Thirdly, among the threats of development of the state is a presence of economic crisis, exhaustion of financial resources of the state, decline of standard of living of population:

- monopolistic-oligarchic, with the low level of technology, with the high charges of all types of resources there is an economic model;
- absence of clearly certain strategic goals, priority directions and tasks of socio-economic, military-economic and scientific and technical development of Ukraine, and also effective mechanisms of concentration of resources for the achievement of such aims;
- the criminally-clan distribution of public resources system;
- government control and corruption pressure are deformed on business;
- excessive dependence of national economy on foreign markets;
- an un effective management a national debt;
- reduction to welfare of housekeeping and increase of unemployment rate; - activation of migratory processes because of battle actions;
- destruction of economy and systems of life-support on the temporally occupied

territories an illegal export of productive funds is on territory of Russia.

Fourthly, remain chronic threat to power safety:

- distortion of market mechanisms in a power sector;
- an insufficient level of diversification of sources of supply of power mediums and technologies;
- corrupted of power sphere;
- un effective politics of power efficiency and power providing.

Fifthly, the special is threat to informative safety:

- a prosecution of informative war against Ukraine;
- absence of integral communicative politics of the state, insufficient level medias-cultures of society.

Sixth, remain actual threat to cybernetic safety and safety of informative resources:

- vulnerability of objects of critical infrastructure, state informative resources to the cybernetic attacks;
- the physical and moral aging of the system of guard of state secret and other types of information with a limit access.

Seventh, did not go round Ukraine of threat to safety of critical infrastructure:

- the critical wearing out of capital assets of objects of infrastructure of Ukraine and insufficient level them physical defense;
- an insufficient level of security of critical infrastructure from terrorist encroachments and diversions;
- an un effective management of critical infrastructure and systems of life-support safety.

Eighth, special attention attracts threat to ecological safety:

- excessive anthropogenic influence and high level of the technogenic loading on territory of Ukraine;
- are negative ecological consequences of the Chernobyl' catastrophe;
- a considerable volume of wastes of production and consumption and improper level them the secondary use, processing and utilization;
- the unsatisfactory state of the single state system and forces of civil defense, system of monitoring of environment [11].

Reformation of the system of state administration provides for: cleaning of power from corruptioners and amateurs; reformation of the system of preparation and retraining of shots of government service; decentralization of functions of the state and budgetary resources; openness, transparency and accountability of public organs, introduction of electronic management. Anticorruption politics is sent to the following: limitation of control-regulator functions of the state; motivation of workers of public organs is to conscientious labor; providing of inevitability of punishment is for corruption offences.

Providing of national safety in the field of foreign-policy provides for: participating in the systems of collective security and defensive; forming of network of internalized both with the separate states and with international organizations from safety; deepening of strategic partnership from the USA, PRC et cetera.

Among other directions of providing of national safety:

- power safety (reformation of power markets, integration, is to the power markets of EU; increase of power efficiency and providing of energy-savings; diversification of sources and routes of energy supply);
- informative safety (providing of offensiveness of measures of informative politics; an improvement of professional preparation is in the field of informative safety);
- cybernetic safety and safety of informative resources (development of informative infrastructure of the state; there is development of international cooperation in the field of given);
- safety of critical infrastructure (strengthening of guard of objects of critical infrastructure in particular power and transport; prophylaxis of technogenic accidents, operative reacting on them, minimization of their consequences).

The special attention is convolute on providing of ecological safety, namely: maintenance of natural ecosystems; maintenance of all types of resources, providing of the balanced use the natural bowels of the earth; decline of level of contamination of natural environment, atmospheric air, superficial and underground waters, recreation of fertility of soils; perfection of the system of cleaning of industrial and domestic wastes; forming of the system of processing and utilization of wastes of production and consumption; minimization of negative consequences of the Chernobyl' catastrophe.

Appropriately to specify on the necessity of making for society of national, patriotic idea that would unite round itself all layers of population. Absence of such unifying national idea, national consent in relation to basic directions of social and political and socio-economic development of Ukrainian society is related to existence among different task forces of population, even between the legislative, executive and judicial branches of power partly of contradictory practical embodiment in life of key postulates of national safety. A presence does not assist the association of nation in the state 246 parties and 54 religious confessions. Such phenomenon brings in dissidence only, discord in society.

In turn, such contradictory approach in relation to the determinatives of national safety, domestic and external policy between task forces, between the branches of power results in the increase of social instability, corruption, unemployment, decline of quality of life of population, origin of ethnic, confessional and regional conflicts, increase of criminality, and in eventually it conduces to the decline of efficiency the use of present potential of the state, falling of her image on a world arena.

It is not difficult to come to the conclusion, that satisfaction of requirement in safety in her deep understanding on individual, public, national and international levels must envisage application of approach of the systems in relation to the all-round taking into account of maximally present factors that carry out influence on safe development of frame of society, on steady development of society and state.

4. Increase of defensive capacity of country. "Amovete bellum! (Lat.). – Prevent war!". The new release of the Military doctrine is accepted in Ukraine [12]. This doctrine is a conceptual document, that analyses essence and character of modern soldiery conflicts, determines principles and ways of prevention of their origin, preparation of the state to the threat of military conflict, application of military force for defence of state sovereignty, territorial integrity and other vitally important national interests.

It costs to pay attention that the new release of the Military doctrine contains next key positions:

- determines Russia the military opponent of Ukraine;
- confirms proceeding in a strategic course on integration from NATO;
- determines the signs of origin of the armed conflict into Ukraine and his prevention;
- strengthens the role of informative and psychological operations.

Creation effective to the sector of safety and defensive provides for: complex perfection of legislation; centralized management of safety and defensive a sector; improvement of the state system of the strategic planning; input of the integrated system of preparation of personnel; increase of professional level of personnel, his motivation; improvement of fiscal policy.

The increase of defensive capacity of the state is related to the decision of next tasks: by reformation of forces of defensive, providing of them quality and quantitative descriptions; by reformation of the system of mobilization preparation; by modernisation and passing ahead development of defensive-industrial complex; deepening of military-technical collaboration from NATO; support of long-range scientific researches.

In the substantive provisions of Law of Ukraine "About bases of national safety" [11] it is marked that providing of readiness of the state, his economy and society to the defensive and removing of external aggression in any forms, increase of level of defensive capacity of the state it follows to examine as key priority of politics of national

safety.

Basic tasks in the increase of defensive capacity of the state are:

- preparation to the rebuff of the armed aggression, increase of ability of public, military management and organs of local self-government, forces of defensive, system of civil defence, defensive-industrial complex authorities to functioning in the conditions of crisis situations that threaten to national safety;

- reformation of forces of defensive with an orientation on creation of high-efficiency battle-worthy subdivisions of the Armed Forces and other soldiery forming, providing of priority them quality and quantitative descriptions;

- reformation of the system of mobilization preparation, forming of the proper terms for completing of the Armed Forces, other soldiery forming by a professional personnel, realization here of principle of exterritoriality, creation of electronic register of liable for military service;

- creation powerful, many numeral, military-taught backlogs, added to certain soldiery parts, ready to rapid development and able to execute a task on purpose;

- activation of preparation of population and territory of the state to implementation of tasks of defensive, improvement of the system of territorial defensive;

- modernisation and passing ahead development of defensive-industrial complex, increase of him production capacities, making of competitive in the world market armaments and military technique, substituting for the imported technique and materials and increase of own production of critical materials;

- deepening of defensive-industrial and military-technical collaboration with other states, first of all by the states - members of NATO, EU, achievement of complete independence from Russia in the questions of production of armaments and military technique;

- support of long-range, practically directed scientific researches in the field of national safety and defensive;

- aspiration of bilateral and multilateral collaboration with states-partners on providing of defensive capacity of Ukraine, receipt of modern standards of armament and military technique, assistance to the removal of artificial limitations in the field of a military-technical collaboration.

Priority in the field of the increase of defensive capacity of the state is reformation of the Armed Forces with the aim of providing of their efficiency, mobility, rigging a modern armament, military and special technique. In a medium-term prospect the Armed Forces will be completed on the mixed principle with the gradual increase of contract constituent and creation of reliable ready reserve.

Reform of the Armed Forces provides for:

- clarification of functions and tasks, revision of structure and quantity, upgrading of personnel, improvement of control system and preparation of troops, their rigging by a modern armament, military and special technique;

- a removal of duplication of functions of Department of defence of Ukraine and General staff of the Armed Forces of Ukraine, input of the centralized structure of guidance by the defensive of the state;

- forming of the incorporated operative staff as organ of management the interspecific and interdepartmental groupments of troops;

- development of Forces of the special operations of the Armed Forces of Ukraine in accordance with doctrines and standards of NATO;

- an improvement and development on the modern technological base of control system, protected telecommunications, secret service, radio electronic fight, receipt of operative access to data of aerospace secret service;

- strengthening ant reconnaissance defence of the Armed Forces, bringing the systems over of military secret service and military counter-intelligence in accordance with the standards of NATO;

- strengthening of battle potential of rocket troops and artillery of Ground forces of

the Armed Forces, acceptance on the armament of modern rocket complexes of national production;

- modernisation of aviation and system of air defence, providing of their possibility adequately to react on soldiery threats;

- forming of adequate to the threats of naval possibilities of the state, providing of defensive of seashore of the state, development of necessary infrastructure of basing of Naval Forces, and also her renewal in Crimea after a return the temporally occupied territory under control of Ukraine;

- reformation of the system of logistical and medical support of the Armed Forces of Ukraine, introduction of the electronic systems of account of material and technical resources, bringing volumes over of inviolable supplies of material facilities in accordance with the real requirements in these facilities;

- an improvement of military skilled politics, increase of prestige of military service, improvement of the financial and social providing of servicemen and members of their families;

- providing of maximal concurrency of the Armed Forces of Ukraine with the armed forces of the states - members of NATO by the input of standards of NATO-alliance;

- strengthening of military discipline and law and order in the Armed Forces, creation of provost corps.

Reformation and development of reconnaissance and ant reconnaissance organs envisage realization of next measures: expansion of possibility of secret-service secret service; development of technical secret service, electronic intercept and monitoring of telecommunications, and also cybernetic secret service, aerospace secret service; improvement of research and information activity, treatment of open information generators; strengthening of co-operation of reconnaissance organs with the special services of the states – members of NATO.

A military doctrine is envisage native reformation and development of law enforcement authorities, namely: Ministries of internal affairs, creation of the National and municipal police; development of the National household troops of Ukraine as a military forming with law-enforcement functions; reorganization of Government frontier service; creation of the State bureau of investigations; there is completion of reformation of organs of office of public prosecutor under right and by the standards of EU.

5. Providing of economic security. “*Lucrum unius est alterius damnum* (Lat.). – Income one is a loss for other”. By main priorities of economic security in the context of national safety of Ukraine certainly: de-monopolization and decline of adjusting an economy from the side of the state; bringing in of foreign investments, first of all, in power and transport sectors; development of defensive-industrial complex; diversification of foreign markets, trade and financial streams; stabilizing of the banking system; counteract to the organized economic crime [3], [4], [5], [6], [7].

By the main reference-point of the state, on our persuasion, duration and quality of life of citizens must become [6]. It costs to mark that the expected life-span of citizens of the developed countries in 80 was already surpassed by 33 countries. Japanese’s lead, the expected life-span attained 86 for them. Life-span of ordinary Ukrainian for 45 last the (1970-2015) did not almost change and presents 71. In the world rating Ukraine on this index is on 111th place from 222 countries (in 2016). Ukrainians today live less than, than citizens of countries of EU. There was an opposite picture in 1960th.

From 1927 to 1964 in Ukraine there was a considerable increase of life-span: on a 24,8 fate for men and on a 27,5 fate for women. To the middle of 1960th the expected life-span of Ukrainians attained the level of the most developed countries. In 1964 life-span of men/of women is in Ukraine, from data of World Bank, WDI, presented 68,1/74.4, id est. was higher, than in Japan (67,6/72,8) and USA (66,8/73,7). In 1964 the expected life-span of men attained the greatest to this day level – in 68, 1. From middle of 1960th the height of life-span of women ceased also. In a post-war period life-span in

Ukraine exceeded middle indexes for the countries of EU with a high profit.

Life-span depends on many factors, first of all, from the level of welfare, from the level of quality of life. Will mark that the least amount of population that counts the life in the native state fully happy, it is marked in Afghanistan (21%), Mexico and Poland (28%), Serbia (27%), and also in Ukraine, Kosovo and Pakistan (22%). Displeased the habitants of countries, that suffered from wars, international conflicts and economic crises, appeared at the life.

The state of economic potential can be estimated by that for 25 of independence of GDP per capita diminished approximately on 22%. On 01.11.2016 the socio-economic state of Ukraine comparatively with other states can be described as follows (table.1):

- by the insignificant volume of GDP (PPP) per capita \$(7987, 113th place from 187 countries, a middle world index is \$11 975);
- by the low level of quality of life of population (an average monthly salary is 156 euro);
- by a largeness state and assured by the state by a debt (\$140 milliards or 79% GDP);
- by reduction of quantity of population (from 52 to the 43 million persons);
- by an outflow abroad labour resources (from 2,7 to 4,6 million citizens).

Yes, after the level of GDP (PIKC) Ukraine is included in the group of 50-ти countries with the high enough value of this index. At the same time, on the index of GDP (IIC) per capita she occupies 113-ty position only. In other words, the labour productivity in a country is at extraordinarily low level.

Table 1 Basic indexes of quality of life are in Ukraine comparatively with other countries

Indexes	USA	Germany	Serbia	Russia	Ukraine
1. GDP (PPP), \$ milliard	18037 (2)	3860 (5)	97,7 (81)	3725 (6)	340 (49)
2. GDP (PPP) per capita, \$	56084 (11)	46974 (18)	13699 (87)	25965 (48)	7987 (113)
3. Index of human development	0,915 (8)	0,916 (6)	0,771 (66)	0,798 (50)	0,747 (81)
4. Index of duration life	79,1 (36)	80,9 (21)	74,9 (70)	70,1 (116)	71,0 (111)
5. Middle monthly payment, \$€	\$3263	€2155	€363	€430	€156
6. Provision of accommodation, sq. m /persons	69,7	39	22,2	23,4	23,5

Note: it is made from data of IMF, IOL, WOG and other accessible sources by the state on 01.11.2016. In brackets the indicated positions of countries are in the world rating

Shortly we will be stopped for the analysis of socio-economic development of Ukraine and Serbia status during 1990-2016. Separately we will analyze the state and prospects of development of trade and economic relations between these two Slavic countries. At first will analyse economic development of Serbia status.

For period 1990-2013 GDP of Serbia grew on \$8, 1 milliard or on 21, 7% to \$45, 5 milliards of Change happened on \$3, 3 milliards from reduction of population of Serbia on 0, 7 million persons, and also on \$11, 4 milliards due to the increase of index GDP per capita in Serbia on \$1574. The average annual increase of GDP of Serbia made \$0, 35 milliards or 0, 94%. The stake of Serbia in the world diminished on 0, 1%, a stake in Europe grew short on 0, 22%, a stake in South Europe grew short on 0, 8%. Minimum GDP of Serbia was in 2000 (\$6, 5 milliards). Maximal GDP of Serbia was in 2008 (\$49, 3 milliards).

GDP of Serbia in 1990 made \$37, 4 milliards Serbia occupied 53th place in the world. On this index she was at the level of Singapore (\$38, 8 milliards), Hungary (\$36, 5 milliards) and Egypt (\$36 milliard). A stake of GDP of Serbia in the world was 0, 16%. GDP per capita in Serbia in 1990 made \$4739. Serbia occupied a 64th place in the world. On this index Serbia passed ahead a middle world level (\$4303) on \$436.

GDP of Serbia in 1990 as compared to nearby countries was, for example, more than in Hungary (\$36, 5 milliards), Bulgaria (\$20, 7 milliards), Croatia (\$16, 6 milliards), Bosnia and Herzegovina (\$7, 8 milliards), Kosovo (\$4, 5 milliards), Macedonia (\$2, 9 milliards), but was less than, than GDP of Romania (\$40, 6 milliards). GDP per capita in Serbia in 1990 was more than in Hungary (\$3515), Croatia (\$3467), Kosovo (\$2443), Bulgaria (\$2350), Romania (\$1735), Bosnia and Herzegovina (\$1713) and Macedonia (\$1450).

GDP of Serbia in 2013 made \$45, 5 milliards Serbia occupied 88th place in the world and was at the same level, as GDP of Lebanon (\$47, 2 milliards), Tunis (\$46, 9 milliards), Lithuania (46,4 milliards), Ethiopia (\$46 milliard), Kenya (\$44, 1 milliard). A stake of GDP of Serbia in the world was 0, 06%. GDP per capita in Serbia in 2013 made \$6313. A country occupied a 106th place in the world and was at the same level, as China (\$6626), Peru (\$6593), Iran (\$6363), Tailand (\$6270), Ecuador (\$6003). GDP per capita in Serbia was less than, than on the average in the world (\$10553) on \$4240.

As compared to nearby countries GDP there is more than to Bosnia and Herzegovina (\$17, 9 milliards), Macedonia (\$10, 8 milliards), Kosovo (\$6, 8 milliards) Serbia in 2013, but was less than, than in Romania (\$188, 9 milliards), Hungary (\$130 milliard), Croatia (\$57, 9 milliards), Bulgaria (\$54, 5 milliards). GDP per capita in Serbia was more than in Macedonia (\$5110), Bosnia and Herzegovina (\$4662), Kosovo (\$2972), but was less than, than in Croatia (\$13490), Hungary (\$13058), Romania (\$8705), Bulgaria (\$7543) [13].

GDP of Ukraine in 1991 presented an \$81 milliard, in 2014 – \$177, 4 milliards (a 55th place is in rating of 192 countries). After the level of GDP (PPP) per capita Ukraine continues to hand over positions. A few years ago she occupied a 90th place among 169 countries with the index of \$6535. In 2014 with an index in \$8668 she took the 105th place among 187 countries of the world. In 1990 Ukraine occupied a 51th place in rating and exceeded a middle world level on 11%%. The middle world index of GDP (PIKC) per capita folds presently \$11 975, that in 1, 6 (5) times more than in Ukraine. In 2013 the economy of country in natural indexes produced commodities half as much comparatively with 1991

After the index of human development (IHD) Ukraine in 1991 occupied a 45th place (!) in the world rating. In 2014 she found oneself on 83th place among 187 countries (0,734). During the last decade of IHD in swingeing majority of the states became (from an index 0,639 to 0,694) better, and 40 countries of the world substantially heaved ahead in this rating. In the moment of acquisition of independence Ukraine the index of human development was higher, than European (0,714 against 0,701), now he below on 0,031 (0,747 against 0,771).

Vitally important interests are totality of necessities, satisfaction of that provides existence and possibilities of progressive development of person, society and state reliably. After a wage level Ukrainians found oneself on the last place in Europe (€156 or close \$200). From the first independence of Ukraine days the socially oriented priorities in the state gave place to the pragmatic aspiring to the receipt of maximal income separate, narrow circle of people close to the structures of power.

The basic foreign trade partner of Serbia are countries of EU, there is an about 60% foreign trade commodity turnover on that. The closest economic copulas in Serbia consisted of Germany, Italy, Russia, Romania, Bosnia and Herzegovina. Ukraine belongs to 20 most trade partners of Serbia. From data of Government service of statistics of Ukraine, the bilateral trading in commodities and services between Ukraine and Serbia in 2015 laid down \$202, 1 million, diminishing comparatively with 2014 on 33,4%. Yes,

the export of commodities and services to Serbia laid down \$117, 6 millions; import of commodities and services in Serbia - \$84, 5 millions; positive for Ukraine balance – \$33, 1 million. Export of commodities to Serbia laid down \$105, 9 millions (reduction is on 5, 2%), import of commodities from Serbia – \$83, 3 millions (falling is on 40, 8%), positive for Ukraine balance – \$22, 6 million loud. The dynamics of volumes of trading in commodities between two countries is driven to the table. 5.

Table 2 A dynamics of barter is between Ukraine and Republic of Serbia, \$million

Indexes	2001 J	2005 J	2006 S+M	2007 S+M	2010	2011	2012	2013	2014	2015
Commodity turnover	84	304	322	415	275	389	252	263	253	189
Export	61	251	250	349	199	274	125	122	112	106
Import	23	53	72	66	76	115	127	141	141	83
Balance	38	198	178	283	123	159	-2	-19	-29	23

Note: J is Yugoslavia (SFRJ is Socialistic Federal Republic of Yugoslavia); (S + M) is Serbia and Montenegro

The basic groups of export of commodities from Ukraine to Serbia remain: ores, slogs and ash, black metals, power materials; oil and foods of her distillation, wood and wares from wood, paper and cardboard. From Serbia to Ukraine presented the basic groups of import of commodities: polymeric materials, plastics, pharmaceutical products, seed and garden-stuffs of oil plants, wood and wares from wood, reactors nuclear, caldrons, machines, vehicles and mechanical devices. Yes, “Azovmash” in 2010 put to the Serbian metallurgical combine of US Steel Serbia the knots of freight equipment for a high furnace.

By the state on 01.01.2016 the volume of direct investments (equity) from Serbia in the economy of Ukraine folds \$32, 6 millions the most investors are the Serbian companies “MK of Groups” and “Tarkett”. The Serbian investments are directed, first of all, in agriculture and industry.

6. Strategy of steady development of “Ukraine – 2020”. “Salus populi suprema lex (Lat.). – Welfare of people – higher law”. Strategy of steady development of Ukraine on a period 2020 to determines aims and indexes of their achievement, and also directions and priorities of development of country [14]. The achievement of the European standards of life and deserving place is certain the aim of reforms to Ukraine in the world. “Стратегія-2020” includes for it 62 reforms.

Realization of Strategy envisages an achievement 25 key indexes among that:

- in rating of the World bank of “Doing Business” Ukraine will take the place among the first 30 positions (83th place, 2015);
- the credit rating of Ukraine is Rating after obligations in foreign currency after a scale the rating agency of Standard of and of Pours - will present not below investment category of “BBB”;
- after the global index of competitiveness, that expects World Economic Forum (WEF), Ukraine will enter the top 40 best states of the world;
- to 16 000 dollars of the USA will rise in a calculation on one person, that expects the World bank, GDP (PPP);
- are clean receivables of direct foreign investments for period 2015 -2020 from data of the World bank will make over 40 milliards of dollars of the USA (\$3 milliard, in 2015);
- maximal attitude of deficit of the state budget toward a gross domestic product after the calculations of IMF will not exceed 3 %;
- maximal attitude of general volume of national debt and debt assured by the

state toward GDP after the calculations of IMF will not exceed 60% (in accordance with Maastricht of criteria of convergence);

- the power-hungriness of GDP will make 0,2 tons of petroleum equivalent on 1000 dollars of the USA of GDP (from data of the International power agency);

- charges on national safety and defensive will present not less than 5 % (it was planned 3 %) from GDP;

- the quantity of professional soldiery on a 1000 population will increase from 2,8 to 5,6 persons after the calculations of the Stockholm international institute of research of the world;

- after the index of perception of corruption, that expects Transparency International, Ukraine will enter the to 50 best states of the world (130th position among 168 countries, 2015);

- on results questioning the level of trust of expert environment (advocates, lawyers) in a court will present 70 %;

- updating of skilled composition of civil servants in law enforcement authorities, courts, other public organs on 70 %;

- a limit of part of one supplier in the general volume of purchases any of from power resources not more than 30 percents will fold;

- mean time of life of man after the calculations of the World bank will rise on 3 (71, in 2016);

- specific gravity of local budgets will present not less than 65 percents in the erected budget of the state;

- part of penetration of the Internet from data of the World bank will make 25 subscribers on 100 persons;

- 75 percents of graduating students of general educational establishments will own two foreign languages at least, that will be confirmed by international certificates;

- Ukraine will participate in international research of quality of formation of PISA and the top 50 best states - participants of such research will enter;

- on results the national questioning 90 percents of citizens of Ukraine will feel pride for the state.

Main pre-condition of realization of Strategy is a public agreement between power, business and civil society. A government must annually to February, 15 assert the plan of actions in relation to realization of positions of Strategy and quarterly to inform fulfilling the plan of actions of the state.

Far not always optimism of compilers of Strategy is divided by her criticisms. Yes, V.S. Kujbida [15] expresses opinion, that the declared reforms and programs can not only overburden an economy, to do a management by her low effective but also restrain economic development of the state. A system crisis in the military, economic and social spheres of functioning of the state, as quicksand, tries to eat up Ukraine, immerse the Ukrainian people in the abyss of complete crash.

In these terms, counts V.S. Kujbida, only decisive and successive political will to the changes can become the means of national rescue and revival. Potential of economic progress that is based on steady development must envisage more quality improvement of the system, than economy growing that leans only against the increase of quantitative indexes. Strategy in the most general view must not only name concrete aims but also define facilities and resources due to that fundamental changes must take place in Ukraine. It in a document is not prescribed.

We will do one important, in our view, clarification. Criticisms mark that to the process of development of Strategy they were not attracted wide circles of public and scientists, and also on the whole Ukrainian society, his will and direct interests are not taken into account [15].

Next conformity to law causes a disturbance in the estimation of efficiency of state administration. V.K. Symonenko B.K., coming forward on the parliamentary listening "Strategy of innovative development of Ukraine on 2010-2020 in the conditions of

calls” of globalization, expressed next opinion: to “Reanimate the economy oriented to the raw material markets and traditional technologies, ineffective, senselessly; it is a way in nowhere. But the problem discussed today is not new. Ten years ago Verkhovna Rada confirmed Conception of scientifically-technological and innovative development of Ukraine. A government in 2004 accepted the government program of innovative development, nine laws of Ukraine, that determine maintenance, task and legal field, about 40 normative acts of government and ministry, were accepted. And that I n the total? Today we do not walk ahead and does not even stand in place; we are rolled aside back...

Judge, for year’s independence about 500 government programs were accepted, abode and satisfy none. In the total enormous, on our measurements, state facilities went in nowhere. But I can assert that at the existent system of organization of development, implementation and control we are doomed to non-fulfillment of any government program at any sourcing. It touches any strategy ratified by any government” [16, p. 43-44].

7. Conclusions. “Probatio concludens debet esse (Lat.). – Proof must be full”. Revolutionary events in Kyiv (November of 2013 – February of 2014) substantially changed a political situation in the state, opened new possibilities for a construction in Ukraine of the new system of relations between a citizen, society and state on the basis of values of freedom, democracy and responsibility on a way to EU and NATO.

In connection by k annexation of Crimea, military operations on Donbas, in the state sharply a question appeared in relation to the revision of doctrine of national safety. Essence of national safety is examined as the state of internal and intergovernmental relations that determines efficiency of the system of state, legal and public guarantees of rights and freedoms of man and citizen, base values, interests of society and nation-state from every internal and external threat.

The new release of the Military doctrine, that is a conceptual document, that analyses essence and character of modern soldiery conflicts, determines principles and ways of prevention of their origin, is accepted in Ukraine, preparation of the state to the threat of military conflict, application of military force for defense of state sovereignty, territorial integrity and other vitally important national interests. To the article concrete directions of strengthening of both national safety are driven and her important constituent - military safety of the independent state.

The special attention is spared to the analysis of the state and ways of development of economy of Ukraine from positions of ideology of Strategy of steady development “Ukraine – 2020”, that, in turn, needs perfection of mechanism of her realization. The offered publication can come forward the family as a catalyst for more self-weighted going near development, acceptance and, more main all, embodiment in life of decisions of tactical and strategic character on the different levels of management in relation to the ways of increase of welfare of population.

What terms are needed for the successful forming and embodiment in life of strategic aims? Firstly, for development of the state there is a necessary presence of national, patriotic idea. Secondly: “When you it seems to that sweep it is extraordinarily difficult to attain, do not change an aim – change the plan of actions” (Confucius). Thirdly, successful realization of successful strategy is possible, when she is accompanied by a successful strategist. “Managing a reign that has thousand battle chariots, it follows in earnest to behave to business and lean against a trust, adhere to the economy in charges and care of people; to use people in corresponding time” (Confucius) [17].

Reference:

1. Brzezinski Zb. Great chess-board. Domination of America and his geostrategic imperatives. – M.: Mezhdunar. otnoshenia, 1999. – 256 p.
2. Sytnyk H.P. State administration of Ukraine national safety(theory and

- practice). – K : NADU, 2004. – 408 p.
3. Andros S.V. Forming and realization of strategy of credit-investment activity of banks : theory, methodology, practice: monograph. – K.: DVNZ «UBS», 2015. – 518 p.
  4. Baranovsky O.I. Financial safety is in Ukraine (methodology of estimation and mechanisms of providing). – K. : KNEU, 2004. – 759 p.
  5. Heets V.M. Design of economic security: the state, region, enterprise: Monograph. – Kharkiv: VD “INZHEK”, 2006. – 240 p.
  6. Gerasymchuk V.H. Role of the state in providing of competitiveness of industrial production in the conditions of transformation of world economy // the market-oriented management innovative development: monograph. – Kharkiv: TOV «Disa plus», 2015, pp. 110-120.
  7. Horbilin V.P. Principles of national safety of Ukraine. – K.: Intertekhnologie, 2009. – 272 p.
  8. “Maidan was Revolution of Dignity, but all aims and until now did not execute is opinion of experts and population”. http://www.dif.org.ua/ua/commentaries/sociologist_view/maidan-buv-raselennja.htm 20.2.2016.
  9. Honcharenko O.M. Concept of national safety in the context of national interests of Ukraine // Science and defensive. – 2002. – №1. – 18-24 pp.
  10. Manilov V.L. National safety: values, interests and aims // are the Military idea. – 1995. – № 6. – 28-40 pp.
  11. A law of Ukraine “On bases of national safety”. <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/964-15>.
  12. Decree of President of Ukraine №555/2015 “About the decision of national security and defensive of Ukraine Council from Septembers, 2, 2015 “About the new release of the Military doctrine of Ukraine”. <http://www.president.gov.ua/documents/5552015-19443>.
  13. Kushnir I. World economy 1970-2014. E-book. http://be5.biz/makroekonomika/gdp/gdp_serbia.html
  14. Decree of President of Ukraine “About Strategy of steady development “Ukraine - 2020”. <http://zakon0.rada.gov.ua/laws/show/5/2015>.
  15. Kujbida V.S. Profanation or “About Strategy of steady development Ukraine – 2020”. http://blogs.lb.ua/vasyl_kuybida/300576_profanatsiya_abo_pro_strategiyu.html. 03.04.2015
  16. Strategy of innovative development of Ukraine is on 2010-2020 in the conditions of calls of globalization. – K.: Parliamentary publishing house, 2009. – 632 p.
  17. Popov P.S. Saying of Confucius, students of him and other persons. – S.-Pt., 1910.

SAVREMENI MENADŽMENT VISOKOG OBRAZOVANJA U FUNKCIJI RAZVOJA SRBIJE

Milan M. Đuričić¹, Milutin R. Đuričić², Marko Pavlović³

Rezime

Cilj ovog rada je da ukaže da se budućnost Srbije mora zasnivati na ekonomiji znanja, koja je u direktnoj korelaciji sa brojem i kvalitetom visokoobrazovanih kadrova. Savremeni menadžment visokog obrazovanja ima ključnu ulogu u obezbeđenju neophodnih i novih kadrova, osposobljenih da budući razvoj uspešno i realizuje za dobrobit naroda Srbije.

Ključne reči: menadžment visokog obrazovanja, razvoj, ekonomija znanja,

CURRENT MANAGEMENT OF HIGHER EDUCATION IN THE DEVELOPMENT OF SERBIAN

Abstract

The aim of this paper is to show that the future of Serbia must be based on the knowledge economy, which is in direct correlation with the number and quality of highly educated people. Modern management of higher education has a key role in securing the necessary new staff, trained to the future development and successfully implemented for the benefit of the people of Serbia.

Keywords: management of higher education, development, the knowledge economy,

Uvod

Sadašnjost karakteriše sveprisutna globalizacija koju karakterišu turbulentne sveprisutne promene prouzrokovane najvećim delom dobro osmišljenim proaktivnim delovanjem i kreativnim radom brojnih timova. Centralno pitanje za kreatore takvog stanja jeste pitanje uspešnosti menadžmenta znanjem kako kreativnih pojedinaca tako i “organizacije koja uči”. Za “društvo znanja”, tj. inovativno društvo potreban je i adekvatan obrazovni sistem. Pred menadžment obrazovanja postavlja se osnovno pitanje kako uspostaviti optimalan sistem obrazovanja (formalnog i neformalnog), koji prati nove tehnologije i inovative procese, ali i dovodi do njihovog generisanja.

Cilj ovog rada je da ukaže na neophodnost osmišljavanja savremenog menadžment sistema visokog obrazovanja u Srbiji, koji će obezbediti nove tzv. SMART - pametne

1 Prof. dr Milan M. Đuričić, Univerzitet “UNION-Nikola Tesla” Fakultet za poslovno-industrijski menadžment Beograd

2 Prof. dr Milutin R. Đuričić, Visoka poslovno-tehnička škola Užice

3 Msc Marko Pavlović, Tehnološko-metalurški fakultet Beograd

industrijalizacije, uvažavajući postojeći politički, poslovni, obrazovni, inovacioni i administrativni sistem u Srbiji, kao i projekat EVROPA 2020, koji se uveliko realizuje u Evropskoj uniji. Detaljno će se obraditi osnovna pitanja vezana za liderstvo na čelu VŠU umesto klasičnih menadžera, a koje razume svu složenost VŠU sa stanovišta upravljanja i obezbeđenja i stalnog unapređenja ukupnog kvaliteta. Stoga će se dati osobine Lidera u Visokom obrazovanju, koji će se celoživotno usavršavati da bi davali prave odgovore na sve brže i turbulentnije promene u okruženju.

Visoko obrazovanje i nauka-temelj uspešnog razvoja

Razvijeni svet, a posebno Evropska unija svoju viziju razvoja vidi u ukupnoj društveno-ekonomskoj transformaciji i strategiji reindustrijalizacije zasnovanoj na paradigmi:

1. Obrazovani narod (svaki pojedinac poseduje znanja i veštine sa kojima može da nađe zaposlenje),
2. Razvijena industrija (industrija predstavlja kombinaciju razvoja sopstvenih i kreativne implementacije stranih tehnologija i osnova je stabilnog i održivog razvoja) i
3. Moderan društveno-ekonomski sistem (politika kao ključni faktor obezbeđuje kreativnost i inovativnost, kao osnove za savremeno privređivanje.).

Generator za ostvarenje ovakvih ciljeva je težnja što uspešnijem uključivanju pojedinaca u inovativno društvo, čiji je glavni resurs znanje. Uspešnu sadašnjost, a i budućnost mogu obezbediti obrazovani pojedinci, kao rezultat obrazovnog sistema zasnovanog na principima, koji podrazumevaju da:

1. Obrazovnoj populaciji treba dati neophodnu osnovu dosadašnjih znanja iz osnovnih prirodnih, tehničkih, društvenih nauka;
2. Model obrazovanja treba da da projekciju razvoja tih nauka na osnovu trenutnih istraživačkih i poslovnih aktivnosti
3. Mora se izvršiti selekcija natprosečnih pojedinaca (talenata) od prosečnih, odnosno ti natprosečni pojedinci se moraju uključiti u naučno-istraživački rad pod mentorstvom vrhunskih istraživača, stvarajući tako populaciju naučnog podmlatka toliko neophodnu inovativnom društvu. (Đorđević-Boljanović, 2009)

Novi - savremeni obrazovni i naučni sistem kao ishod imaju znanje i stručnost, kao najbitnije elemente osobina radne snage. Srećnija budućnost čovečanstva biće zasnovana na nauci i obrazovanju, koji postaju temelj razvoja savremenog društva, privrede i kulture. Stoga ko štedi u sredstvima za nauku i obrazovanje zakida sam sebi od budućnosti. (Marković, 2012) Srbija svoje sveukupno zaostajanje duguje i maćehinskom odnosu vlasti prema efikasnom pružanju naučnoobrazovnih usluga, što je uzrokovalo ekonomsku degradaciju nauke i finansijska ograničenja visokog obrazovanja. Naš sadašnji istraživački kadar je star, a država je, zasada, nesposobna da podrži naučni razvoj i zadržavanje najtalenovanijih mladih u Srbiji. Najpre je neophodno izgraditi društvenu klimu i svest vezanu za motivaciju svih faktora za inovacije. To će svakodnevni život svakog pojedinca zasnivati na traganju za novim tehnološkim rešenjima, tj, na kultu učenja istraživanja sa ciljem inovacija. To se ne može ostvariti bez odgovarajućih programa i metodika obrazovanja i vaspitanja za radoznalost, za stvaralaštvo, za inovacije. Savremeno obrazovanje treba da nas pretvori u društvo koje uči - obrazovno društvo, jer "bogatstvo jedne zemlje nije više u obilju sirovine i energije nego u znanju – znanje postaje jedina i presudna komparativna prednost". (Ristić, 2008)

Stoga uspešno društvo ostvaruje da nauka i visoko obrazovanje su postali generator njegovog razvoja (slika 1). Savremeno visoko obrazovanje ima po M. Laziću (Lazić, M., 2007) dva osnovna zadatka: kontinualno obezbeđenje i garancija kvaliteta visokog obrazovanja. To je preduslov i za odgovarajući razvoj domaće nauke, a i za obezbeđenje kadrova koji će biti spremno za kreativni rad i inovaciono društvo.

Slika 1. Osnovni procesi i bitne karakteristike procesa u visokoškolskoj ustanovi (Lazić, M., 2007)

Početak trećeg Milenijuma karakteriše zahtev za tzv. učenjem za 21-vi vek (slika 2). Akademskim postignućima treba zaposlenom obezbediti: digitalnu pismenost, kreativno mišljenje, efektivnu komunikaciju i visoku produktivnost. Relativno sličan set veština potrebnih pojedincu za 21 vek definisala je i Komisija za postizanje potrebnih veština (Commission on Achieving Necessary Skills - SCANS) (slika 3).

Sve to implicira iznalaženje novih puteva i pravaca razvoja i unapređenja visokoškolskog obrazovanja. Taj razvoj nesporno mora biti zasnovan na visokom kvalitetu visokoškolskog obrazovanja usmerenom na budućnost, koja zahteva korišćenje najbolje prakse iz prošlosti i razvoj visokoškolskih institucija visokog - totalnog kvaliteta (slika 4).

AKADEMSKO POSTIGNUĆE			
AKADEMSKO POSTIGNUĆE	Digitalna pismenost Bazično naučno, ekonomsko i tehnološko opismenjavanje * Vizuelno i informatičko opismenjavanje * Multikulturalno opismenjavanje i globalna svest	Kreativno mišljenje Adaptivnost, upravljanje složenim procesima i samousmeravanje * Radoznalost, kreativnost i preuzimanje rizika * Razmišljanje višeg nivoa, pouzdano rezonovanje	AKADEMSKO POSTIGNUĆE
	UČENJE ZA 21 VEK		
	Efektivna komunikacija Timski rad, saradnja i interpersonalne veštine * Lične, društvena i građanska odgovornost * Interaktivna komunikacija	Visoka produktivnost Prioritizacija, planiranje i menadžment rezultata * Efektivno korišćenje stvarnih sredstava * Sposobnost proizvodnje odgovarajućih visokokvalitetnih proizvoda	
	AKADEMSKO POSTIGNUĆE		

Slika 2. Veštine za XXI vek

(Izvor: Engauge, 21st Century Skills, Literacy in the Digital Age, North Central Regional Educational Laboratory and the Metiri Group, NCREL, 2003, pp 7)

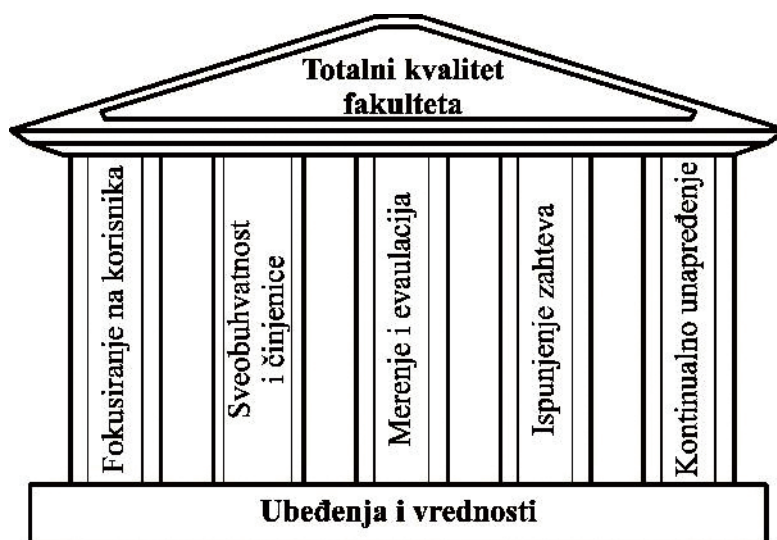
Osnova za dostizanje totalnog kvaliteta je implementiran sistem kvaliteta saglasno važećim ISO standardima. Kvalitet visokog obrazovanja (slika 5) se može definisati kao:

- Kvalitet visokog obrazovanja u širem smislu - usaglašenost visokog obrazovanja (rezultata, procesa i sistema) sa potrebama i zahtevima korisnika-stejkholdera (slika 6), ciljevima, normama i standardima.
- Kvalitet visokog obrazovanja u užem smislu (kvalitet pripreme visokoobrazovanih kadrova prema stvarnim potrebama društva u celini)

Potrebni kvalitet visokog obrazovanja mogu obezbediti Menadžeri visokoškolskih ustanova koji poseduju odgovarajuće lične kvalitete.

Informaciono-komunikacione veštine	Informacione veštine i medijska pismenost: Analiziranje, procenjivanje, osmišljavanje, produkcija, integracija i evaluacija informacija kroz različite informacione oblike i medije. Komunikacione veštine: Razumevanje, osmišljavanje i kreiranje usmene i pisane i multi-medijalne komunikacije u različitim oblicima i kontekstima
Veštine mišljenja	Veštine kritičkog i sistematskog mišljenja: Logičko rezonovanje, kritičko suđenje, alternativno mišljenje i izbor i razumevanje, povezanost i zavisnosti među sistemima i elementima sistemima. Veštine rešavanja problema Identifikovanje i analiza problema, formulisanje probnih rešenja i njihovo testiranje
Interpersonalne veštine	Interpersonalne i veštine timskog rada: Demonstriranje timskog rada i vođenja procesa; sposobnost adaptacije u različite uloge i odgovornosti; produktivan rad sa drugima; poštovanje različitih perspektiva. Samousmerenost: Posmatranje sopstvenog razvoja i potreba u pogledu učenja; lociranje odgovarajućih resursa, prenošenje interesovanja iz jedne sfere u drugu. Prilagodjenost: Uvežbavanje lične odgovornosti i fleksibilnosti u kontekstima ličnog razvoja, na radnom mestu i u okviru saradnje sa zajednicom; definisanje i postizanje visokih standarda i ciljeva sopstvenog i tuđeg razvoja. Društvena odogovornost: Sticanje odogovornosti u odnosu na interese šire zajednice; pridržavanje etničkih principa u ponašanju u ličnom kontaktu, na radnom mestu i u okviru zajednice.

Slika 3. Set veština za XXI vek (izvor: Learning for 21 Century, A Report and Mile Guide for 21 Century Skills, Partnership for 21 Century skills, www. 21stcenturyskills.org pp 36)

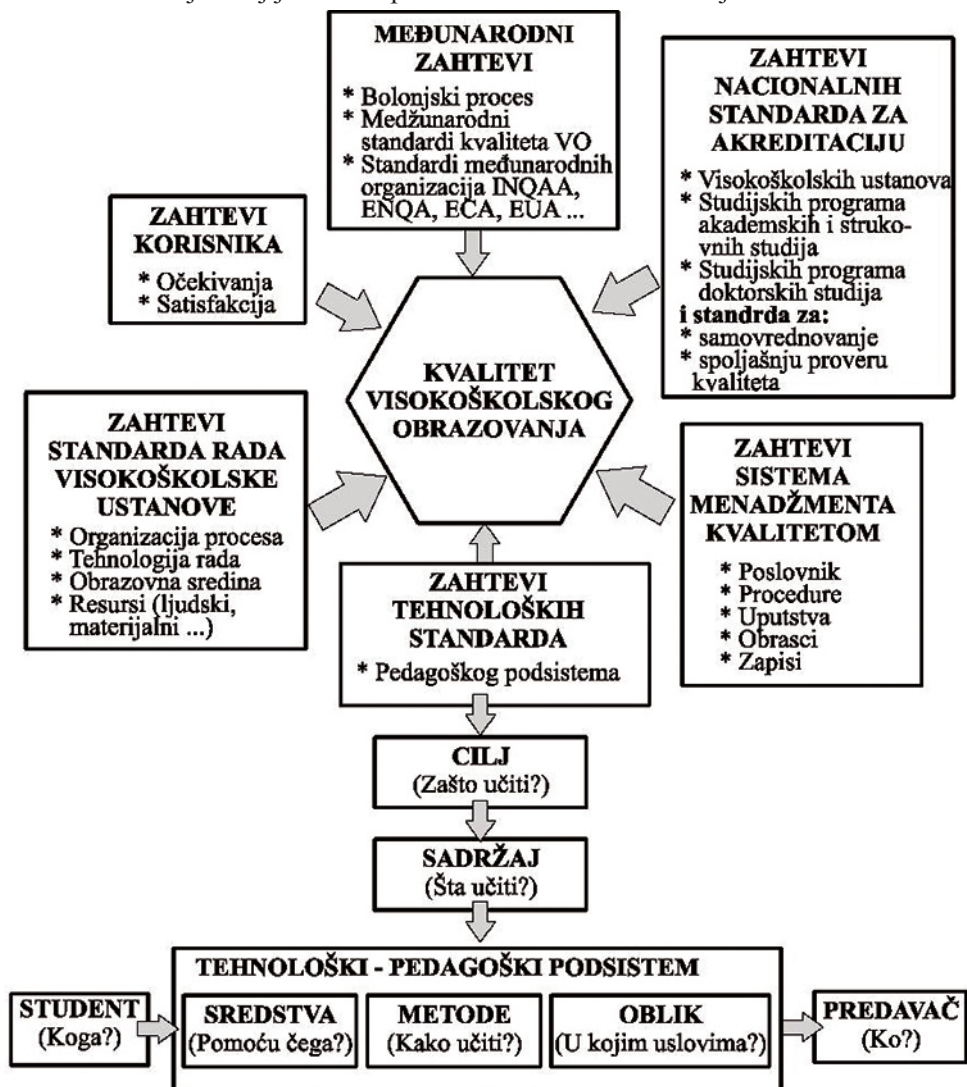
Slika 4. Osnovne komponente totalnog kvaliteta fakulteta (Lazić, M., 2007)

Potrebni kvalitet savremenog menadžera u visokom školstvu

Uspešan menadžer u drugoj dekadi Trećeg Milenijuma pokriva čitav set oblasti⁴. On je svestan da u savremenoj digitalnoj i globalnoj ekonomiji najznačajniji izvor konkurentne prednosti postaje efektivno i efikasno korišćenje znanja, kao osnova konkurentnosti. Temelj stvaranja konkurentne privrede su kadrovi koji stalno uče. Koter (Koter, 1996) dobro oslikava odnos između učenja tokom čitavog života, liderskih veština i kapaciteta da se ostvari uspeh u budućnosti (slika 7). On zna da uspešni poslovni sistemi primenjuju postulate “ekonomije znanja” u razvoju novih metoda, novih organizacionih struktura, kompetencija, procesa, proizvoda i usluga. Znanje, nakada vlasništvo kreativnih pojedinaca postalo je najznačajnija roba, koja se stalno

4 Set oblasti menadžmenta na početku Trećeg Milenijuma: 1. Administrativni menadžment (Administrative management), 2. Računovodstveni menadžment (Accounting management), 3. Proaktivan menadžment (Agile management), 4. Asocijativan menadžment (Association management), 5. Menadžment promena (Change management), 6. Menadžment komunikacija (Communication management), 7. Mena-džment ograničenja (Constraint management), 8. Menadžment troškova (Cost management), 9. Krizni me-nadžment (Crisis management), 10. Kritički menadžment (Critical management studies (CMS)), 11. Mena-džment odnosa sa potrošačima (Customer relationship management), 12. Menadžment uspeha (Earned value management), 13. Menadžment obrazovanja (Educational management), 14. Menadžment preduzeća (Enterprise management), 15. Menadžment opreme (Facility management) 16. Finansijski menadžment (Financial management), 17. Menadžment ljudskih odnosa (Human interaction management), 18. Menadž-ment ljudskih resursa (Human reources management), 19. Menadžment informacionih tehnologija (Information technology management), 20. Integracijski menadžment (Integration management), 21. Privremeni menadžment (Interim Management), 22. Menadžment znanja (Knowledge management), 23. Menadžment zemlje (Land management), 24. Logistički menadžment (Logistics management), 25. Marke-ting menadžment (Marketing management), 26. Operacijski menadžment (Operations management), 27. Organizacioni razvoj (Organisation development), 28. Perceptivni menadžment (Perception management) 29. Menadžment nabavke (Procurement management), 30. Programski menadžment (Program management), 31. Projekt menadžment (Project management), 32. Procesni menadžment (Process management), 33. Lični menadžment (Personal management) 34. Proizvodni menadžment (Product management), 35. Javna admi-nistracija (Public administration), 36. Javni menadžment (Public management), 37. Menadžment kvaliteta (Quality management), 38. Menadžment snimanja (Records Management) 39. Menadžment resursa (Resources management) 40. Menadžment rizika (Risk management) 41. Menadžment veština (Skills management) 42. Socijalno preduzetništvo (Social entrepreneurship) 43. Menadžment potrošnje (Spend management) 44. Strategijski menadžment (Strategic management) 45. Stres menadžment (Stress management) 46. Menadžment snabdevanja (Supply chain management) 47. Sistemski menadžment (Systems management) 48. Menadžment talenata (Talent management) 49. Menadžment vremena (Time management)

iskorišćava i razvija. Cilj je da ono prodre i u samu suštinu nacije.

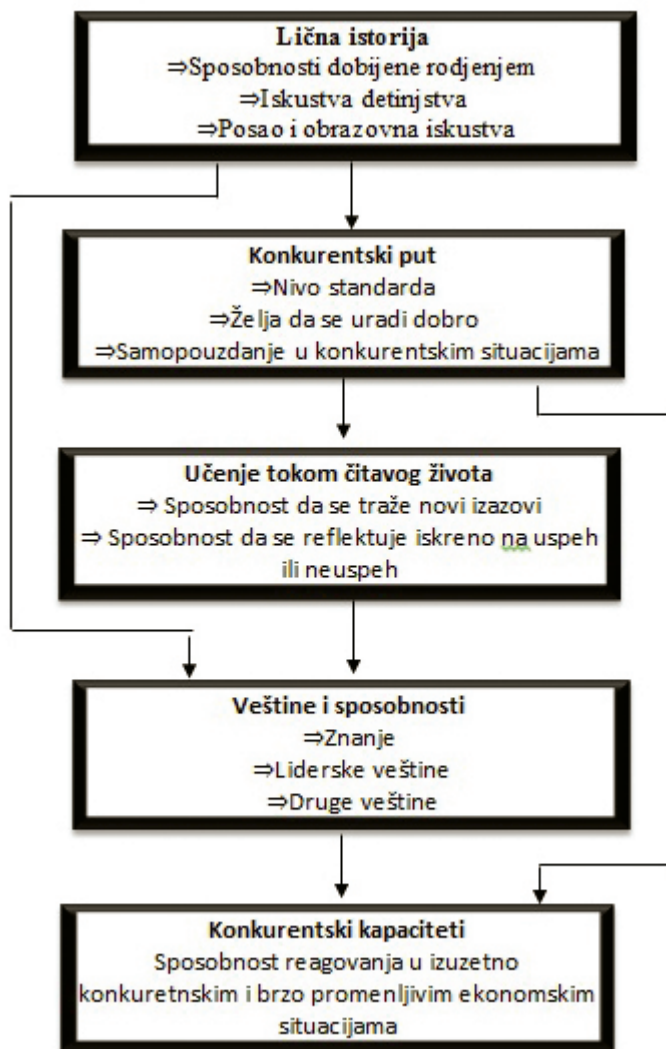

Slika 5. Kvalitet visokoškolskog obrazovanja (Lazić, M., 2007)

Slika 6. Zainteresovane strane za kvalitet obrazovanja (Lazić, M., 2007)

Slika 7. Odnos između učenja tokom čitavog života, liderskih veština i kapaciteta da se ostvari uspeh u budućnosti (Koter, 1996)

U svetu je sve veća igra znanja, koja često ujedinjuje kompanije i nacije. Međutim, mnoge hvata strah od razmišljanja i strah od promene što koči razvoj kako civilizacije, tako i pojedinca. Rasel tvrdi; “Ljudi se boje misli više nego bilo čega drugog na svetu”. Moris Meterlink (Maurice Maeterlinck) konstatuje da: “na svakom raskršću na putu u budućnost, svakom progresivnom duhu suprotstavlja se hiljadu ljudi koji nastoje da sačuvaju prošlost. Ova predstojeća promena proizilazi iz rase “mislilaca” koja se sve brže umnožava i koja je počela da naseljava svet pre oko sto godina kao priprema za današnji dan.” Treba znati da su uvek vladali, posedovali, komandovali i bivali uzvišeni oni koji misle, a da oni koji slede su uvek bili eksploatisani, siromašni, pretvoreni u roblje i ugnjetavani. Veći luksuz i viši standard posedovaće veći broj onih koji razmišljaju, a manji njihovih sledbenika.

Visoko obrazovanje formira kadrove za nauku, ali i za privredu i društvo u celini. Ono se odvija u sve većim tehnološkim promenama (digitalizacija i dr.), povećanim pretnjama bezbednosti, pojačanom naglašavanju etike u organizaciji i menadžerstvu i u povećanoj konkurenciji (slika 8). Uspešan menadžer je svestan da sve promene i

svi problemi zahtevaju adekvatan menadžerski odgovor. Postavlja se pitanje kako biti uspešan menadžer u visokom obrazovanju i ovladati veoma složenim menadžerskim poslom?

Savremeni menadžment u visokom obrazovanju mora biti svestan da se okruženje visokog obrazovanja dramatično menja, kao i tržišni uslovi, konkurencija. Sve veće je međusobno takmičenje u visokom obrazovanju (privatni i državni univerziteti, Univerziteti i visoke škole, Fakulteti i Instituti i dr.), Sa druge strane studenti veruju da je visoko obrazovanje ključ zaposlenja i životnog uspeha pa često vrednost diplome procenjuju na osnovu sopstvenih percepcija kvaliteta učenja, usluge, blagovremenosti i cene, Sve se više intenziviraju razna takmičenja za studente itd.

Menadžment u visokom školstvu mora biti svestan činjenice da su visokoškolske ustanove jedne od najsloženijih poslovnih sistema za upravljanje i obezbeđenje i stalno unapređenje kvaliteta. Ne treba zaboraviti visok nivo kadrovskog potencijala, složenost procesa obrazovanja, visok socijalni značaj rezultata rada (osposobljavanje diplomiranih za zaposlenje), dug ciklus procesa obrazovanja i obuke, istorijska nezavisnost i sloboda predavača u izboru metoda predavanja, složenost identifikovanja korisnika visokog obrazovanja, njihovih zahteva, želja i očekivanja itd. (Lazić, M.,2007)

Uspešni menadžeri u visokom obrazovanju znaju da konkurentsku prednost na tržištu mogu ostvariti kvalitetnim regrutovanjem i pre svega formiranjem potrebnih kadrova i njihovim celoživotnim učenjem. Prema De Geusu (1988: 70-74), danas je učenje suštinska organizaciona osnova za dobijanje konkurentске prednosti u lokalnim i međunarodnim tržištima. Štangl i Zimanji (2005: 7) tvrde da su ljudi postali pravi "kreatori organizacionih strategija".

Promene		Uticaj nastao od promena
Promene u tehnologiji (digitalizacija i dr.)	→	<ul style="list-style-type: none"> • Promena granica organizacije • Virtuelna radna mesta • Više pokretne radne snage • Fleksibilni rasporedi rada • Davanje ovlašćenja zaposlenima
Povećanje pretnje bezbednosti	→	<ul style="list-style-type: none"> • Menadžment rizika • Radni vek - bilans ličnog života • Restruktuiranje radnog mesta • Diskriminacione pretnje • Pretnje koje donosi globalizacija • Podrška zaposlenima
Pojačano naglašavanje etike u organizaciji i menadžerstvu	→	<ul style="list-style-type: none"> • Redefinisanje vrednosti • Obnavljanje poverenja • Povećana odgovornost
Povećana konkurencija	→	<ul style="list-style-type: none"> • Usluge klijentu Inovacije • Globalizacija • Efikasnost/produktivnost

Slika 8. Promene koje imaju uticaj na posao menadžera (Robins, Koulter, 2005, str 14)

Najuspešnije visokoškolske ustanove karakterišu i razni oblici timskog rada koji zamenjuje manje efektivan pojedinačni rad. U njima projektne strukture formirane po zadatku zamenjuju klasične birokratske strukture. Liderstvo, moć i uticaj veoma zavise

od sposobnosti i znanja da se reši problem.

Poželjne osobine menadžera u visokom školstvu

Uspešan menadžer u visokom obrazovanju mora biti sposoban da se suoči ne samo sa promenama već i sa procesom razvoja visokoškolske ustanove, koji se odvija u skladu sa stvarnim potrebama tržišta radne snage. On upravlja promenama, a pri tom koristi znanja kao osnovni resurs. Svoju strategiju zasniva na proizvodnji, upotrebi i dizajniranju znanja, tj. pripremi kadrova za “ekonomiju znanja” u kojoj mali deo radne snage je uključen u fizičku proizvodnju i raspodelu materijalnih dobara, a veći u njihovo dizajniranje i razvoj, u tehnologiju, marketing, prodaju i održavanje. Za takve kompanije treba formirati kadrove sposobne da kreiraju posebne sisteme i procedure čiji je cilj pribavljanje, memorisanje, diseminacija i korišćenje organizacionog znanja. Takvi kadrovi treba da budu osposobljeni i za razvoj novih tehnologija, a i za razmenu informacija.

Savremeni menadžer u visokom školstvu treba značajno da se razlikuje od osobina koje karakterišu srpke lidere (tabela 1), a prve četiri od njih (Beskrupuloznost, Gramzivost, Sposobnost manipulacije i Pohlepa) su potpuno neprihvatljive.

Tabela 1. Koje od navedenih osobina najčešće odlikuju srpske lidere

(Izvor: Ajduković, G., 2007)

OSOBINA - Liderske karakteristike	Odgovor %
Beskrupuloznost	70,3%
Gramzivost	69,1%
Sposobnost manipulacije	60,2%
Pohlepa	58,2%
Prodornost	40,3%
Inteligencija	38,5%
Harizma	30,3%
Dinamičnost	20,5%
Marljivost	14,3%
Objektivnost	13,3%
Pravednost	9,2%
Iskrenost	7,1%
Takmičarski duh	6,6%
Neke druge	6,5%

Visoko školstvo, pa i njegovi Dekani/Direktori visokih škola moraju odtvariti vođstvo u prosperitetnom društvu, čije aktivnosti nisu ograničene samo na visokoškolsku ornanizaciju (VŠU) već uključuju i tržište. Uloga lidera u VŠU dolazi do izražaja u dvema osnovnim oblastima:

1. Pojedinačni odnosi Dekana/Direktora Više škole i potčinjenog (prodekana/Pomoćnika, Šefova katedri/studijskih programa, nastavnika, saradnika u nastavi, ostalih zaposlenih i dr.),

2. Grupni odnosi između Dekana/Direktora Više škole i njegovih neposrednih pomoćnika i zaposlenih radnika

Uloga Lidera u VŠU prisutna je u odnosima Dekana/Direktora Više škole sa studentima, njihovim roditeljima, te klijentima i dobavljačima VŠU.

Za Dekana/Direktora Više škole uloga Lidera prisutna je i na polju određivanja elemenata poslovne politike, za proizvode ili usluge VŠU (kao što su razvoj, cene, i distribucija) kao i za samu VŠU. Očevidno Dekan/Direktor Više škole mora da uspostavi kombinaciju efikasnog međusobnog uticaja i preduzetničke inicijative. To njihovu ulogu čini izuzetno teškom i zahtevnom. Lider VŠU kontinuirano trasira razvoj VŠU i njenim proizvodima i istovremeno zaposlenim u VŠU ugradijuje veru u ispravnost tog smera poslovne politike. Iz toga proističu dve osnovne sposobnosti uspešnog vođe u visokom školstvu:

1. Sposobnost da sagleda šta je potrebno uraditi
2. Sposobnost da se utiče na postupke drugih utiče da to uspešno urade.

Dekan/Direktor Više škole ima položajnu moć u organizacionoj strukturi VŠU. Međutim, dugoročno gledano, uticaj Dekana/Direktora Više škole najviše zavisi od njegove sposobnosti da argumentima i snagom svoje ličnosti ubedjuje druge i da ostvarenim rezultatima dokaže da su postavljeni ciljevi na početku mandata i mere za njihovo ostvarivanje saglasni sa interesima i mogućnostima svih zaposlenih, a i svih stejkholdera. Osim toga, vodstvo na nivou Dekana/Direktora Više škole zahteva (Mašić, B. 1996):

1. Sposobnost predviđanja, inteligenciju i moć rasuđivanja koji se iskazuju kroz kreativnost i inovacije u operativnim poslovima finansija, formiranja proizvoda, nastavnog procesa i razvoja tržišta.

2. Unutrašnju snagu koja je neophodna za osmišljavanje i realizaciju složenih operativnih, organizacionih i kontrolnih šema.

Sve napred iznete zahteve uspešno može da zadovolji uspešan lider VŠU koji poseduje osobine prikazane u tabeli 2.

Tabela 2. Osobine i karakteritike Lidera u visokom obrazovanju

(izvor: <http://samehmedovic.blogspot.rs/p/osobine-i-karakteristike-lidera.html>)

OSOBINA	OPIS
Karakter	karakter predstavlja jednu od suština razvoja ne samo lidera, već i svih ljudskih bića;
Harizma	sposobnost privlačenja drugih ljudi predstavlja jednu od osnova liderstva;
Samopouzdanje	lider mora imati osećaj sigurnosti u sopstvene vrednosti, s obzirom da lideri bez samopouzdanja mogu negativno uticati na ljude i organizacije koje vode;
Želja i pobednički duh	želja za uspehom predstavlja prvu i osnovnu karakteristiku uspešnih lidera, s obzirom da se oni moraju posvetiti svojoj ulozi koja se pak ogleda u usmeravanju saradnika/ sledbenika ka postizanju ciljeva;
Posvećenost cilju	prava predanost inspiriše i privlači druge ljude, odnosno da ljudi ne slede lidere koji nisu posvećeni ostvarenju cilja;
Pozitivan stav	pozitivan stav od suštinskog značaja kad je u pitanju efikasnost lidera;
Komunikativnost	sposobnosti/ veštine komunikacije od suštinskog značaja za efikasno liderstvo, jer lider jedino putem komunikacije može da navede druge da ga slede;
Stručnost	lider, veštinu ophođenja sa ljudima mora kombinovati sa visokom stručnošću ukoliko želi da organizaciju koju vodi dovede na viši nivo;

Inicijativa	lideri uvek moraju da tragaju za novim mogućnostima i da u svakom času budu spremni da preuzmu inicijativu;
Pronicljivost	pronicljivost predstavlja suštinski kvalitet svakog lidera koji želi da postane efikasan;
Odgovornost	lideri dobijaju određena ovlašćenja koja im daju grupe, kolektivi i/ili organizacije koje vode, samim tim oni moraju i prihvatiti odgovornost da se sprovedu odgovarajuće aktivnosti kako bi se ostvario određeni cilj;
Pouzdanost	sigurnost da će lider odigrati svoju ulogu i ispuniti svoje obaveze bez obzira na situaciju u kojoj se nalazi;
Poverenje	lider mora biti osoba kojoj se veruje, ali i osoba koja veruje drugima;
Empatija	lideri moraju razvijati sposobnost da razumeju i poštuju vrednosti, kulturu, verovanja, tradiciju i mišljenje drugih;
Emocionalna stabilnost	kod uspešnih lidera psihološka i emocionalna stabilnost jedna od najvažnijih karakteristika;
Pravovremenost/ taktičnost	povlačenje pravog poteza u pravo vreme odlika uspešnih lidera;
Entuzijazam	u svetu je uvek bilo, i uvek će biti mesta za entuzijazam, s obzirom da on povećava našu snagu i svaku sposobnost dovodi do maksimuma;
Sposobnost neprestanog učenja i razvoja	ukoliko lider želi da razvija ljude (saradnike - sledbenike) i organizaciju koju vodi, neophodno je da i sam nastavi da uči i da se razvija.

Zaključak

Visoko obrazovanje i nauka treba da postanu osnov ukupne društveno-ekonomske transformacije i strategije reindustrializacije Srbije tj. temelj njenog uspešnog razvoja zasnovanog na paradigmi: Obrazovani narod, Razvijena industrija i Moderan društveno-ekonomski sistem. Na čelu VŠU moraju biti Lideri, a ne klasični menadžeri.

Menadžment visokoškolskih ustanova, kroz liderstvo treba da obezbedi potpuno zadovoljenje zahteva svojih klijenata - korisnika obrazovnih usluga i da ispuni želje, očekivanja i nadanja u pogledu kvaliteta obrazovanja. Da bi to i ostvario mora obezbediti da svi zaposleni znaju i shvate potrebe i zahteve korisnika u datom trenutku i u budućnosti, te da ih ispune i teže ka prevazilaženju očekivanja korisnika.

Menadžment VŠU mora biti svestan činjenice da su VŠU veoma složeni poslovni sistemi sa stanovišta upravljanja i obezbeđenja i stalnog unapređenja ukupnog kvaliteta. U njima se moraju negovati i razni oblici timskog rada koji zamenjuje manje efektivan pojedinačni rad. U njima projektne strukture formirane po zadatku zamenjuju klasične birokratske strukture. Liderstvo, moć i uticaj veoma zavise od sposobnosti i znanja da se reši problem.

Dve osnovne sposobnosti uspešnog Dekana/Direktora Visoke škole u visokom školstvu: sposobnost da sagleda šta je potrebno uraditi i sposobnost da se utiče na postupke drugih utiče da to uspešno urade. Stoga se Lider u Visokom obrazovanju mora celoživotno usavršavati da bi davao prave odgovore na sve brže i turbulentnije promene u okruženju VŠU.

Literatura

1. Ajduković, G., (2007.), Liderstvo u zemljama tranzicije: Lideri i liderstvo viđeni očima ljudi iz Srbije, Zbornik radova, FTB, Beograd,
2. Adžić, S., Birovljev, J., (2011), Visoko obrazovanje i reindustrijalizacija Srbije između želja, mogućnosti i iluzija, XVII Skup TRENDOVI RAZVOJA: “EVROPA 2020: Društvo zasnovano na znanju” Kopaonik, 07. - 10. 03. 2011. www.trend.uns.ac.rs 48 Paper No.A1.1-7
3. De Geus, A.P.,(1988) Planiranje kao učenje. Harvard Business Review, mart-april, 1988, str 70-74.
4. Đorđević-Boljanović, J. (2009). Menadžment znanja. Beograd: Data status.
5. Lazić, M., (2007), Sistem kvaliteta - QMS u visokom obrazovanju, Zbornik sa Festivala kvaliteta 2007., 34. Nacionalna konferencija o kvalitetu, Kragujevac, 08.-11.maj 2007.,
6. Marković, D. i. dr.(2012). Menadžment znanja. Beograd: EtnoStil.
7. Mašić, B. (1996), Strategijski menadžment, Univerzitet ” Braća Karić” i BK Institut, Beograd,
8. Mrkalj, R., , Mrkalj, B.,, Mrkalj, M., (2012), Menadžment obrazovanja, Zbornik radova sa International Scientific Conference MANAGEMENT 2012 Mladenovac, Serbia, 20-21 April, 2012, str 471-476
9. Očić, Č.,(2014), Strategije razvoja: zamisli i ostvarenja, Serbian academy of sciences and arts, Department of social sciences, Economics science collection, Book xiii, Possible development strategies of serbia, Beograd,
10. Petković, V. (2005). Menadžment ljudskih resursa. Čačak: Viša poslovna škola Čačak
11. Ristić, Ž. i. (2008). Menadžment znanja i socijalni menadžment. Beograd: Liber.
12. Stefanović, V. (2005). Menadžment ljudskih resursa. Zaječar: Fakultet za menadžment
13. Tanasijević, Z. (2006). Novi putevi menadžmenta ljudskih resursa. Kragujevac: Nacionalna konferencija o kvalitetu
14. Štangl Šušnjar, G. Veronika Zimanji, V.,(2005), “Menadžment ljudskih resursa”, Offset print, Subotica, Ekonomski fakultet , 2005., str.7 <http://www.knowledge-bank1.org>
15. <http://samehmedovic.blogspot.rs/p/osobine-i-karakteristike-lidera.html>
16. http://www.ldp.rs/povelja_slobode/.../moderno_obrazovanje.762.html
17. <http://www.plark.net/literatura/mng025.php>

ENERGETSKA BEZBEDNOST SRBIJE NAJVAŽNIJI FAKTOR STABILNOSTI ZASNOVANE NA SOPSTVENIM PRIRODNIM RESURSIMA

Božidar Mihajlović¹

Rezime

Privredni razvoj Srbije u proteklim godinama karakteriše pogoršanje kvaliteta rasta. Otuda se u narednom periodu razvoja postavlja kao prioritetno pitanje racionalne upotrebe svih faktora investicija, osnovnih i obrtnih sredstava, domaćih privrednih resursa i radnih potencijala, energije... U takvoj situaciji, kadrovski potencijal treba usmeriti u pravcu poslovnog povezivanja sa svetom, ne bi li se koliko-toliko prevazišlo izuzetno teško nasledjeno stanje. A to za sobom povlači i definisanje nacionalne strategije razvoja po pojedinim sektorima privredjivanja, kako bi u novoj podeli rada u Evropi (regionalizaciji), dobili svoje mesto i ulogu...

Ključne reči: energetska efikasnost, razvoj, hrana, energija, sirovine, obnovljivi izvori, stabilizacija srpske ekonomije.

ENERGY EFFICIENCY AND SECURITY OF SERBIA MOST IMPORTANT FACTOR THE STABILITY BASE UPON AT OWN OF NATUREL RESOURCES

Abstract

Regional economic development of Serbia is in last years characterized by the growth quality deterioration due to high investment and slow growth of productivity . Therefore, the crucial question in the following period is the rational use of all factors of investment, fixed and revolving capital, domestic economic resources and workforce potential. According to the actual situation, the workforce potential should be encouraged to make world business connections in order to overcome the years of isolation as for as the contemporary business skills and business communication are concerned. In order to be able to catch up with the modern economic development there is a need for defining the national strategy of development which should enable Serbia to find its place and role in the European Union and especially regarding regional development.

Serbia basically has mineral resources (mainly zeolites), agriculture with organic food production and energy. When it comes to energy, 16.7 MWh of electric power is lacking in Serbian surroundings. It is a real challenge for domestic and foreign investment. If Serbia this year starts with investments in Energy production, not only 20% of fossil fuel consumption will be eliminated by 2020. (obligations under the Kyoto agreement), but the ability to export energy in the amount of 2.5 to 3 billion euros annually.

Alternative energy sources are a special direction of development. The aim of this paper is to present the results of such studies to the scientific and professional audience

---

¹ Prof. dr Božidar Mihajlović, Beograd

Key words: Energy efficiency, development, food, energy, raw materials, renewables energy, stabilization of serbien economy.

Uvod

Sa tog aspekta, a s obzirom na postojeće izgrađene kapacitete, postignutog tehnološkog nivoa proizvodne strukture, znanja u pojedinim oblastima itd., uvođenje novih tehnologija za proizvodnju postojećih proizvoda je opravdano samo ako doprinosi poboljšanju performansi kvaliteta, širini asortimana i specifičnim zahtevima pojedinih tržišnih segmenata.

Prvi i najvažniji jeste uticaj savremene naučno-tehničke i tehnološke revolucije. Tom fenomenu zemlje sveta poklanjaju izuzetnu pažnju. Naučno-tehnička i tehnološka opredeljenja glavne su odrednice našeg doba, uzročnici sadašnjeg i budućeg jaza u razvijenosti.

U tom kontekstu, a u okviru postavljenih političkih odnosa u svetu, globalni problemi svetske privrede ispoljavaju se kroz nedostatak: prehrane, energije i mineralnih sirovina.

Prva dva faktora Srbija ima i mogla bi postati jedna od vodećih zemalja u regionu i kod prehrane i kod energetike. Zato energetika predstavlja i, posebno, najveći izazov za srpsku državu i privredu. Prirodni resursi su iscrpivi, pa se već krenulo u osvajanje novih tehnologija i proizvodnju alternativnih (obnovljivih) izvora energije. Naravno da u tome prednjače najrazvijenije zemlje sveta. Malim zemljama ostaje da se snalaze i da koriste ono o čemu najviše znaju, koje resurse imaju i sa čijim će se proizvodima susretati u veoma jakoj konkurenciji na svetskom tržištu. Zato se i nameće veoma važno pitanje racionisanja energije i u našim uslovima.

Energetska efikasnost predstavlja smanjenje korišćenja energije po jedinici proizvoda bez uticaja na nivo kvaliteta proizvoda i usluga. Uslov za ostvarenje ovog zahteva pretpostavlja i institucionalne okvire da bi se preko zakonodavnih, strukturno-organizacionih i finansijsko ekonomskih reformi u odgovarajućim uslovima energetskog sektora.

Srbija je potpisnik nekoliko veoma važnih dokumenata oko zamene upotrebe fosilnih goriva. Isto tako, naša zemlja je potpisnik i nekoliko Protokola u okviru Medjunarodne agencije za obnovljivu energiju (IRENA – International Renewable Energy Agency). Šta više, Srbija je učesnik osnivačke konferencije ove medjunarodne institucije koja je održana u Bonu 26. i 27. 01. 2009. godine.

Osnovni cilj Medjunarodne agencije za obnovljivu energiju (IRENA) je da postane glavna pokretačka snaga u ubrzanju tranziciji prema široko rasprostranjenom i održivom korišćenju obnovljivih energija u čitavom svetu.

Drugi važan dokumenat je tzv. “Zelena knjiga” koja nosi naslov – Evropska strategija za sigurnost energetske izvora, koja predviđa da se do 2020. godine 20% fosilnih goriva zameni biogorivima u sektoru drumskog transporta.

Treći važan dokumenat je ratifikacija Ugovora o osnivanju energetske zajednice koji je Srbija potpisala 2005. Godine u Atini. Ovaj Ugovor u članu 20. obavezuje zemlje potpisnice da uvedu direktivu ES 2003/30. Ta direktiva podrazumeva donošenje Pravilnika o minimalnom sadržaju biogoriva u gorivima za motorna vozila.

Nadalje, Srbija je ratifikovala Kjoto protokol koji predviđa smanjenje gasova staklene bašte i nužnog korišćenja obnovljivih izvora energije. EU se obavezala da smanji emisiju CO₂ za 8% do 2010. godine.

Prema istraživanjima nekoliko zapadnih kompanija, eksploatacija nafte današnjim intenzitetom, mogla bi da potraje još 60-80-ak godina.

Fiskalna politika država EU uspostavlja se kroz poreske olakšice.

Stvaranje uslova za formiranje institucije menadžera energetike

Racionalna potrošnja električne energije i, uopšte energenata, je *conditio sine qua non* iskorišćenja resursa u strategiji održivog razvoja. Jedna od karakteristika srpske industrije je da ne postoji institucija menadžera za energetiku u preduzećima. U razvijenim evropskim zemljama se u proizvodnim kompanijama primenjuje koncept gazdovanja energijom, za čije sprovođenje je zadužen upravo, menadžer za energetiku. Njegov zadatak je da prati potrošnju energije, sastavlja energetske bilans, kao i da planira i sprovodi mere za poboljšanje energetske efikasnosti kompanije.

U Srbiji postoji Zakon o racionalnom korišćenju energije. Jedna od glavnih novina koju je ovaj Zakon doneo, ustanovljava obavezu za sve privredne subjekte koji troše veće količine energije, da svake dve godine obavljaju detaljnu energetske reviziju svog poslovanja, upravo, sa ciljem da se podigne energetska efikasnost domaće privrede. Tome ide u prilog i činjenica da će i Evropske institucije koje se bave održivim razvojem kao što je KFW banka iz Beograda, dati podršku takvom opredeljenju i da će se osnovati Fond za finansiranje obnovljivih izvora energije i energetske efikasnosti u Srbiji.

Za korišćenje sredstava iz ovog Fonda moći će da konkurišu projekti koji obezbede uštedu od 20% manjeg emitovanja ugljen-dioksida i drugih toksičnih emisija. Ili imaju 20 odsto manju potrošnju energije u odnosu na sadašnju, kao i kod kojih je stopa povraćaja sredstava na uloženo, najmanje osam odsto.

Mogućnost proizvodnje nafte iz uljnih škriljaca u Srbiji

Krajem osamdesetih godina prošloga veka, a i ranije, vršena su istraživanja nalazišta uljnih škriljaca na području Aleksinca. Ukupne rezerve procenjene su na 2 milijarde tona škriljaca. Projekat je finansirala Beobanka. Ako bi se ova količina preradila, dobilo bi se oko 200 miliona tona nafte, a to bi podmirilo vešedecenijske potrebe za naftom. Isto tako je značajno nalazište uljnih škriljaca na jugu Srbije, kod Vanja. Takodje, u istom periodu vremena vršena su istraživanja na usavršavanju tehnološkog postupka proizvodnje nafte iz uljnih škriljaca koje je finansirala tadašnja Udružena beogradska banka i dokazano je da se tehnološki, na poluindustrijskom postrojenju, može dobiti kvalitetan proizvod. Ekonomska cena nafte iz uljnih škriljaca kretala se nešto iznad 40\$ po barelu, pa je to tada bio jedan od uzroka što se dalje nije išlo u istraživanju i izgradnji industrijskog postrojenja za proizvodnju nafte. Tadašnja cena nafte na svetskom tržištu iznosila je od 22-25\$ po barelu. Inače, kvalitet aleksinačkih škriljaca u odnosu na one koji se koriste u svetu je znatno bogatiji uljem i iznosi 10-12%. Ako bi se ekonomska računica tražila u akceleratoru, onda bi investicija bila isplativa na duži rok.

Iskustva Kanade u proizvodnji nafte iz uljnih škriljaca: Kanada ima veoma velika nalazišta uljnih škriljaca iz kojih proizvodi naftu. Naime, ta nalazišta iznose oko 170 milijardi barela. Amerika dnevno uvozi oko 1,8 miliona barela.

Način proizvodnje: Kanadski stručnjaci su napravili bušotine u kojima su smestili cevi većeg profila. Kako se škriljci nalaze mahom pod površinama koje su pokrivene peskom, dovodeći vodenu paru do naftnih škriljaca, dolazi do zagrevanja i topljenja istih, a oni kao tečnost su lakši od peska i izlaze na površinu, skupljajući se u sabirno jezero. Odatle se crpe tečnost, praktično sirova nafta i odvozi u rafinerije na čišćenje od zaostalog peska i dalju preradu. Cena takve prerade nije visoka, a veliku prednost isporuka bližim potrošačima je sama lokacija nalazišta i rafinerijskih kapaciteta. I, naravno, sigurnost snabdevanja.

Takodje, istraživanja zapadnih kompanija pokazuju da se na Kosovu i Metohiji nalaze veoma bogata nalazišta uljnih škriljaca. Njihovi prorarčuni su zasnovani na satelitskim snimcima. Da tamo postoje velika nalazišta potvrđuju i naši stručnjaci.

Potražnja za električnom energijom u Evropi i regionu

U Evropi već nekoliko godina postoji deficit u ponudi električne energije. Taj problem je naročito, izražen u Jugoistočnoj Evropi. Prema podacima iz EFT-a grupacije, region se suočava sa sve većim energetske deficitom, koji je nastao kao posledica dugogodišnjeg nedostatka investicija u nove proizvodne kapacitete. Ciklus investicija u regionu je započeo, ali će prve nove elektrane krenuti sa radom tek 2012. godine. Zbog veće potražnje za elektroenergijom u odnosu na ponudu, cena električne energije će imati tendenciju rasta. Nedostatak ponude el. energije u regionu kreće se po stopi od 3% u odnosu na potražnju godišnje, što predstavlja problem, jer se očekuje da tokom 2012 godine kriza počne da jenjava i da će krenuti novi proizvodni kapaciteti.

Srbija će sa svojim novim kapacitetima za proizvodnju el. energije većim delom biti okrenuta prema jugoistočnoj Evropi, ali će struje imati i za ponudu zapadnoevropskim zemljama. I to bi bila ciljna grupa potrošača. A evo koliko el. energije nedostaje u našem okruženju:

Tab. 1 Neophodni kapaciteti u elektroprivredama jugoistočne Evrope

Z e m l j a	GW	Z e m l j a	GW
Rumunija	3,36	Grčka	3,00
Bugarska	1,85	BiH	0,99
Madjarska	1,75	Albanija	0,88
Hrvatska	1,21	Makedonija	0,62
Srbija	1,46	Crna Gora	0,25
- Kosovo	0,58	Ukupno:	16,70

Izvor: EPS, Beograd, 2010. (za rad pripremio B.M.)

U zemljama jugoistične Evrope analize pokazuju da je veoma slaba energetska efikasnost i neracionalno trošenje. Skoro da se kreće 40% u odnosu na razvijene zemlje Zapada. Čak i kada bi se ta situacija popravila, ne bi se mogla dostići neka velika cifra, jer su vrednosti neracionalnog trošenja dosta visoke. Postojeće i dalje velika potreba za potrošnjom električne energije, a to bi za Srbiju bila velika šansa da ulaže u svoje kapacitete. Tome ide u prilog i činjenica da u Evropi postoji stalna tendencija porasta potrošnje energenata i električne energije. Velika se pažnja sada posvećuje alternativnim izvorima energije u kome Nemačka prednjači.

Kapaciteti za proizvodnju električne energije u Srbiji

Pouzdanost snabdevanje potrošača energijom pod ekonomski najpovoljnijim i ekološki najprihvatljivijim uslovima

podrazumeva da se na nivou zemlje uradi dugoročna procena energetske potreba, zasnovana na sagledavanju postignutog nivoa energetske razvoja i sadašnjeg stanja energetske kapaciteta, raspoloživih energetske potencijala, tendencije razvoja energetike u svetu, očekivanog tehnološkog napretka u oblasti energetike i na pouzdanom sagledavanju rasta privredne aktivnosti stanovništva Srbije. To je osnovna pretpostavka za uskladjeni razvoj energetike i cele privrede za izgradnju granske strukture energetske sektora i obezbeđenje sigurnosti i ekonomičnosti snabdevanja privrede i stanovništva energijom.

Tab. 2 Instalirana snaga elektrana (na pragu prenosa)

	Instalirana neto snaga		MW	
	Sa kapacitetima na Kosovu	%	Bez kapaciteta na Kosovu	%
Termoelektrane na ugalj	5.171	61,52	3.936	55,16
Termoelektrane -toplane (gas, mazut)	336	4,00	336	4,71
Hidroelektrane	2.898	34,48	2.863	40,13
Ukupno elektrane EPS-a	8.405	100,00	7.135	100,00

Izvor: EPS, Beograd, 2010.

Osnovni cilje reformi energetskeg sistema je uspostavljanje kvalitetno novih uslova rada, poslovanja i razvoja proizvodnih energetskeg sektora i sektora potrošnje energije, koji će podsticajno delovati na privredni razvoj Srbije, zaštiti životnu sredinu i integraciju domaćeg energetskeg sektora u regionalno i evropsko tržište energije.

Tab. 3 Distributivna mreža

	Sa kapacitetima na Kosmetu	Bez kapaciteta na Kosmetu
Dužina mreže (km)	158.045	138.471
Instalirana snaga transformatora (MVA)	30.911	28.301

Izvor: EPS, Beograd, 2010.

Kada je u pitanju distributivna mreža, skoro da u svim zemljama jugoistočne Evrope postoje problemi na prenosnim mrežama. I u tom delu se gubi električna enrgija, pa se tu, takodje, mora popraviti stanje.

Na osnovu gore iznetog, izvlačimo zaljučak da se i u EPS-u preduzimaju sve mere radi energetske efikasnosti i to u domenu za koje su oni nadležni. Najviše zabrinjava stepen naplate potraživanja od potrošača, u prvom redu stanovništva. Ilustracije radi, stanovništvo duguje 70 milijardi dinara, a za taj novac mogu se kupiti još tri nova bagera na nivou kapaciteta koji je nedavno instaliran u Kolubari

Problematika cena je uvek bila prisutna u poslovanjima svih kompanija od kojih zavisi socijalno stanje u zemlji. Tako je i sa EPS-om. Prateći kretanje cena u evrocentima zapaža se veće odstupanje od dinarske protivvrednosti. Jasno je da je to zbog toga što sve zavisi od platežne moći potrošača, s jedne strane i s druge, što bi veće terećenje cene koštanja privrednih preduzeća, značajno umanjilo njihovu konkurentsku sposobnost. Postavlja se pitanje, dokle će to trajati zbog toga što se skoro 10 i više godina kasni sa izgradnjom bilo kakvih kapaciteta koji bi bili u funkciji ponude električne energije.

Tab. 4 Potrošnja električne energije u Srbiji

red.br.	Kategorija potrošnje	Ostvarenje		Indexi
		2006.	2007.	4/3
		2	3	4
1.	Finalna potrošnja u Srbiji	26.932	27.156	101
	- isporuka na visokom i srednjem naponu	7.461	7.677	103
	- isporuka na niskom naponu	19.471	19.479	100
2.	Isporuka drugim sistemima	2.051	2.021	99
3.	Gubici u prenosu i mreži ED	5.905	5.753	97
4.	Pumpanje i sopstvena potrošnja	1.514	1.440	95
5.	Bruto potrošnja	34.351	34.348	100

Izvor: Prema dokumentaciji EPS, pripremio BM.

Zalihe uglja i hidropotencijal

Srbija ima značajne zalihe uglja na raspolaganju. U sadašnjim uslovima postoji redovna eksploatacija već postojećih nalazišta i ona izgleda ovako:

Tab. 5 Kapaciteti za proizvodnju uglja

u 000 t

	sa kapacitetima na Kosovu	bez kapaciteta na Kosovu
Površinski kopovi	44.900	36.950

Izvor: EPS, Beograd 2009.

Kao što smo napomenuli, najnovija istraživanja pokazuju da Srbija ima dovoljno uglja za proizvodnju električne energije. U strukturi kvaliteta je mahom lignit. Samo kopovi u Kostolcu imaju uglja za 60 godina koji je trenutno u eksploataciji. U neistraženom nalazištu Dubravica procenjuje se da ima oko 600 miliona tona. Kolubarski basen, takodje, ima dovoljno uglja.

Procesom gasifikacije uglja, kao novom metodom zaštite od ugljen dioksida, omogućice se i zaštita životne sredine, tako da se očekuje i izgradnja novih kapaciteta termoelektrana čije će pogonsko gorivo biti gasifikovani ugalj.

Veći deo potrošnje uglja odlazi na grejanje domaćinstava. Trenutno u našoj zemlji se potroši oko 2,5 miliona tona mrkog uglja. 1/3 domaćinstava se greje na ugalj. U Srbiji ima oko 400.000 domaćinstava koja koriste ugalj ili drvo za grejanje, uključujući i daljinsko grejanje koje umesto gasa ili mazuta, koristi ugalj.

Hidropotencijali Srbije

Dosadašnja istraživanja pokazuju da se od ukupnih količina voda koje proteknu kroz Srbiju, samo 9% formira na teritoriji Srbije, a 91% čine tranzitne vode. Dunav od svog izvorišta do Crnog mora ima dužinu od 2.845 km, a kroz Srbiju protiče u dužini od 581 kilometar. Zahvaljujući tome, na pogodnim lokacijama izgrađene su dve hidrocentrale, a planira se i treća – reverzibilna. Kako stoje hidropotencijali naših reka prikazaćemo u narednoj tabeli:

Tab. 6 Hidroenergetski potencijali Srbije

V o d o t o k	Tehnički iskoristiv potencijal (GWh)	
Drina	1.472	*
Dunav, uzvodno od Novog Sada	1.045	
Sava	530	
Lim	439	
Sliv Velike Morave	2.505	
Sliv Belog Drima	517	
S V E G A	6.508	
Male hidroelektrane	1.699	**
Ukupno	8.207	

(* računato da polovina preostalog potencijala pripada Republici Srbiji

** od 0,1 do 10 MW snage

Izgradnja malih hidroelektrana - perspektiva razvoja Srbije iz obnovljivih izvora energije

Obnovljivi izvori energije predstavljaju pravi izazov za one koji žele da se bave proizvodnjom električne energije, a da ne zagađuju životnu sredinu. Naime, proizvedeni konvencionalni kilovat sat iz nafte i uglja, naizgled jeftini, izazivaju velike posledice u narušavanju životne sredine, jer država mora da uloži velike sume novca u sanaciju ekološke štete koju prave takvi kapaciteti. S toga su svesni i u nadležnim ministarstvima naše zemlje, pa se u strategiji razvoja obnovljivih izvora energije, medju kojima je i hidropotencijal, stavlja prioritet do 2015. godine. Šta više u dokumentu “Strategija razvoja energetike Srbije do 2015”. Navodi se “kako se povećanim korišćenjem obnovljivih izvora, osim očiglednih ekonomskih efekata kao što su smanjenje potrošnje uvoznih energenata i ugrožavanja okoline, angažuje domaći kapital, podstiču mala i srednja preduzeća, kao i domaća proizvodnja opreme za korišćenje ovih izvora energije”.

Prema podacima Ministarstva energetike, trenutno se svega 10% ukupno proizvedene energije u Srbiji ili 0,86% miliona ten (tona ekvivalentne nafte) dobija iz obnovljivih izvora, pri čemu celokupna ili gotovo celokupna proizvodnja pripada na velike hidroelektrane kao što su Djerdap 1 i 2 i sl.

Ekonomski računica izgradnje minihidroelektrana ima sledeće relacije:

Kada su u pitanju troškovi izgradnje smatra se da jedan vat instalisane snage košta 1 evro. To znači da se za 10.000 evra uloženi u izgradnju može dobiti elektrana snage deset kilovata. Ta energija je dovoljna da opskrbi jedno domaćinstvo. U čitavom mini projektu oko 60% novca odlazi na mašine koje su potrebne za proizvodnju električne energije. Ostali deo sredstava odlazi na građevinske radove. Na dalje, male hidroelektrane napr. 1,5MW može se izgraditi za devet meseci ili do godinu dana. Nedavno je jedan investitor obezbedio 7 miliona evra za izgradnju 3 minielektrane ukupne snage 3,6 MW

električne energije. Za takvu gradnju potreban je protok vode od 2,2 m3 u sekundi, što svaki naš planinski izvor ili rečica imaju. Ukupni vodotokovi u Srbiji u izgradnji minihidroelektrana mogu dati oko 500 MW električne energije. Najpogodnija područja za izgradnju minielektrana nalaze se u ataru Kragujevca, Užica i Niša. Inače, ušteda izgradnje minielektrana i njihovo uključenje u elektromrežu Srbije sa snagom od 500 MW predstavlja sumu od 50 miliona evra, u odnosu na izgradnju termoelektrane sa istom snagom.

Ekonomska isplativost izgradnje minihidroelektrane, naravno, zavisi od njene veličine. Minihidroelektrana snage 2 MW isplati će se u roku od 5-7 godina. Njena izgradnja, kao što smo naveli košta oko 2 miliona evra.

Problemi sa kojima se susreću, eventualni, investitori u izgradnji minihidroelektrana su, slobodno se može reći, apsurdni. Njihovi zahtevi se veoma efikasno rešavaju na nivou Ministarstva energetike i to za 15-ak dana, ali kada se treba da dobije lokacijska i građevinska dozvola onda nastaju veliki problemi. Te se dozvole dobijaju na nivou lokalnih samouprava, odnosno, opština. Iako su po Zakonu dužne da u roku najviše mesec dana izdaju sva potrebna dokumenta, mnoge od njih se oglašuju o tom roku pod izgovorom da nemaju usvojeni prostorni plan. Čekanje na te dozvole može trajati godinu i više dana. Srbija je u tom kontekstu, već potpisala obavezu sa EU da do 2020. godine proizvode bar 20% energije iz obnovljivih izvora. U ovom trenutku za Evropom kasnimo najmanje 15-20 godina, a proizvodimo samo 2-3% energije iz obnovljivih izvora.

Elektroenergetske potencijali Republike Srbije i mogućnosti za proizvodnju električne energije sa Republikom Srpskom

Elektroenergetski kompleks je jedan od najznačajnijih pokretačkih snaga koji, ako se ne koristi dobro, može zemlju da eliminiše u smislu njene konkurentske prednosti. Revitalizacijom postojećih i puštanjem u pogon novih trafo-stanica i dalekovoda, elektromreža Srbije je obezbedila Srbiji lidersku poziciju u prenosu električne energije na visokom naponu, a planovi Elektroprivrede Srbije o novim kapacitetima u zemlji i Republici Srpskoj, garantuju da će biti struje za domaće potrošače, ali i za izvoz. Kada se u novembru 2006. godine dogodio raspad energetskog sistema Zapadne Evrope, i u mraku ostao veći deo Nemačke, Belgije, Holandije, Francuske, Španije, Portugala, Švajcarske Italije, Austrije, Slovenije...bez struje su ostali, pored građana, i industrijska postrojenja, a najduži prekidi u snabdevanju strujom trajali su 90 minuta. To je dovoljno da se naprave havarije i velike štete. Posledice su se osetile, čak, i u Maroku koji je kablom povezan sa Španijom. Evropi nedostaje struja, a često se pokazuje i kao problem prenosa visokog napona, naravno, preko visokonaponske mreže. Sve je to bilo dovoljno da se efektom „domino kockica“, ispad u severnonemačkoj visokonaponskoj mreži, automatski odrazi u celoj Evropi.

U Srbiji nije bilo poremećaja u snabdevanju strujom, ali dispečeri srpskog nacionalnog dispečerskog centra ne samo da su pomno pratili šta se dešava u Evropi i neposrednom okruženju, već su i uspeli da vezujući njihove potrošače na srpski sistem, od mraka sačuvaju delove susednih elektroenergetskih sistema Madjarske, BiH i Hrvatske.

Da bi cela priča bila zanimljiva u ovom istraživačkom projektu, treba reći da je do inicijalnog kurćslusa u zapadnoevropskom elektroenergetskom sistemu došlo na delakovodima ne nemačkoj reci Ems, koji se u pravnim intervalima, inače, isključuju radi prolaska brodova, a da je srpski EMS (Elektromreža Srbije) uspeo da ovdašnje potrošače struje zaštititi od lančane reakcije i mraka. Naravno, Elektromreža Srbije to ne bi uspela bez Elektroprivrede Srbije. Dok se u EMS-u (Elektromreži) trude da se stalnim ulaganjima u mrežu unapredi sistem prenosa električne energije i podigne sigurnost napajanja, EPS je taj koji proizvodi struju.

U istraživanju došli smo do podataka da je EMS krajem prošle godine pustio u rad trafo-stanicu 400/110 kV Sombor 3. Vrednost projekta je 16,9 miliona evra, s tim što je Evropska banka za obnovu i razvoj obezbedila 15,5 miliona, a ostatak je EMS

iz sopstvenih sredstava. Značaj ovog trafoa je izuzetno visok jer se podiže kvalitet isporučene električne energije tako da se povećava napon koji stabilizuje isporuku struje, s jedne strane, a na drugoj strani ovako stabilna isporuka utiče na snižavanje gubitaka električne energije u prenosnoj mreži (od 8 megavata), rasterećenje okolnih trafo-stanica i na povećanje sigurnosti napajanja tarifnih potrošača.

U drugoj fazi izgradnje predviđa se povezivanje ove sa trafo-stanicom Sremska Mitrovica 2, dalekovodom napona 400 kV, izgradnju interkonektivne veze sa prenosnim sistemom Mađarske, ugradnju drugog transformatora snage 300 MVA...Trafo stanica Sombor 3 zajedno sa nedavno puštenom u rad trafo-stanicom 400/110 kV Jagodina 4 je najmodernije postrojenje naše prenosne mreže po svim karakteristikama, odgovara najsavremenijim evropskim standardima.

Dalje, zahvaljujući geografskom položaju Srbije, postojeća prenosna mreža prepoznata je kao važan činilac u evropskim integracijama. Da bi se ovaj položaj učvrstio, EMS, pored redovnog održavanja prenosnog sistema, izuzetnu pažnju poklanja investicijama, pa će tokom ove godine otpočeti izgradnju međunarodnog dalekovoda od Niša do makedonske granice (prema Skoplju), tako što će se najpre graditi deonica do Leskovca.

Isto tako je od značaja da se napomene da je EMS operator prenosnog sistema i tržišta električne energije, i da predstavlja prirodni monopol. EMS Srbije je u srcu regiona. Prirodni monopol podrazumeva transparentnost. EMS je koncipiran po ugledu na operatore prenosnog sistema u razvijenim evropskim zemljama i potpuno spreman za liberalizovane principe pri stvaranju tržišta električne energije. Obezbeđuje se, dakle, nediskriminatorski pristup prenosnoj mreži svih licenciranih učesnika na tržištu električnom energijom, upravljanje zagušenjima u prenosnoj mreži, transparentne cene i procedure za dodelu prekograničnih kapaciteta. EMS je važan činilac u evropskim integracijama, naročito u regionu jugoistočne Evrope, a za prenos velikih količina električne energije na pravcima sever-jug i istok-zapad, ali i za implementaciju odredbi ugovora o osnivanju Energetske zajednice jugoistočne Evrope.

Svi ovi pokazatelji doveli su do toga da su planovi za razvoj prenosnih kapaciteta EMS do 2.015. godine u skladu sa regionalnim potrebama. To je, naročito, značajno kada se radi o izgradnji novih, interkonektivnih dalekovoda sa susednim zemljama.

S druge, pak, strane, nameće se i pitanje dalje ekonomije rada elektroenergetskih postrojenja u Srbiji? Naime, stručnjaci EPS-a i EMS-a ističu da je cena struje u Srbiji najmanja u Evropi, pa je to uzrokovalo i nešto lošiji elektropotencijal Srbije i investicije u razvoj tog potencijala. Oni se nadaju da će tokom 2010, ili najkasnije 2011. godine, u Srbiji početi da funkcioniše tarifni sistem za električnu energiju. Na taj način uspostavio bi se tržišni odnos između energetske subjektata, što bi bilo pravo rešenje i za razvoj tržišta električne energije.

I u EMS-u i EPS-u, ističu da se jedino na tržišnim principima koncipiran energetske sektor Srbije ima šansu da iskoristi svoje komparativne prednosti i da energetika bude viza za priključak Evropskoj uniji. Situacija nije toliko alarmantna, ali se zastoji u investicijama mogu odraziti loše na duži period, jer u EPS-u sa zadovoljstvom ističu da su i sa najnižom tarifom u Evropi, 2006. godinu završili sa 15 milijardi dinara profita, odnosno oko 200 miliona evra.

Nadalje, u istraživanjima došli smo do podataka da se EPS, spremajući se za predstojeću tržišnu utakmicu, angažovao tri konsultanske kuće za tri projekta: organizaciono i finansijsko restruktuiranje kompanije, za izbor i privlačenje strateških partnera za završetak izgradnje TE Kolubara B i za Projekat rekonstrukcije TE-TO Novi Sad. Realizacijom ova tri projekta u EPS-u smatraju da će moći da zauzmu vodeću ulogu u elektroenergetskom sektoru u jugoistočnoj Evropi, kao i da postane značajan izvoznik struje.

Konzorcijum, koji sačinjavaju EPIC (Austrija) i Elektrotehnički fakultet iz Beograda, treba da analizira moguće investicione projekte za dovršetak TE Kolubara B, ali i projekte izgradnje novog visokoefikasnog bloka sličnog ili većeg kapaciteta.

Obe elektrane treba da koriste isti tip goriva: lignit sa površinskih kopova Kolubare. To treba da bude elektrana sa dva bloka od po 350 MW instalisane snage. Kako su pojedini potencijalni strateški partneri pokazali veći interes za izgradnju novog savremenog termoenergetskog postrojenja, takodje, snage oko 700 MW, ali na lokaciji TE "Nikola Tesla B" u Obrenovcu, a ne za nastavak izgradnje TE Kolubara B, u EPS-u kažu da treba razmišljati i o gradnji, ove, druge elektrane. Izgradnja novog kapaciteta je dugoročno ekonomski isplativija od ulaganja u ekološku opremu na neefikasnim postrojenjima i omogućuje racionalnije raspolaganje ograničenim rezervama uglja.

Što se tiče rekonstrukcije i dogradnje TE-TO Novi Sad, omogućiće se da ovaj jedan od najvećih termoenergetskih objekata u Srbiji, svojom proizvodnjom definitivno stabilizuje stanje na visoko naponskoj mreži. TE-TO Novi Sad, koristi kao gorivo prirodni gas ili mazut. Rekonstrukcija ovog objekta u kombinovano postrojenje sa gasnom i parnom turbinom, ili izgradnja novog gasno-parnog bloka na istoj lokaciji, treba da obezbedi konkurentnost i profitabilnost postrojenja u uslovima tržišnog poslovanja i normalnog pariteta cena goriva i energije. Novo postrojenje treba da bude fleksibilno u pogledu promene opterećenja. Takodje, treba da ima mogućnost ulaska u pogon velikom brzinom, što je od značaja za funkcionisanje elektroenergetskog sistema. Uz to, dodatni elektroenergetski kapaciteti u Vojvodini će doprineti stabilizaciji rada prenosne mreže i obezbediti potrebnu reaktivnu snagu. Model finansiranja podrazumeva učešće inostranog strateškog partnera, slično realizaciji projekta termoenergetskih postrojenja na kolubarski lignit.

Tab. 7 Izgradnja kapaciteta za električnu energiju u Republici Srpskoj

Republika Srpska	-Termoelektrana Stanari, 420 MW	-EFT
	-Termoelektrana Gacko, 300-660 MW	-NERS doo Gacko (51% CEZ, 49% EIIPC)
	-Termoelektrana Ugljevik, 300-660 MW	-AES/HSE
	-Hidroelektrana Buk Bijela, 150 MW	-Pregovoti izmedju EPRS I EPS u pri kraju

Kada se ovim planovima doda i realizacija projekta sa Republikom Srpskom u izgradnji hidroelektrane "Buk Bijela", zatim posao revitalizacije HE "Višegrad", nameće se, naravno, zaključak da bi Srbija, zajedno sa Republikom Srpskom, mogla kompletno rešiti zavisnost od uvozne struje. I jedna i druga Republika mogle bi postati vodeći proizvođači električne energije u jugoistočnoj Evropi. A evo kako izgleda bilansno stanje elektroenergetskog kompleksa u Republici Srbiji:

Tab. 8. Projekcija proizvodnje, potrošnje, uvoza električne energije i gubitaka u dis. mreži

Proizv.	Jed. Mere	Ostv. 2007.	2008.	2009.	2010.	plan 2011.	plan 2012.	plan 2013.	plan 2014.	plan 2015.
El. energ.	GWh	34952	35220	34638	34886	36543	37161	37119	38362	38575
proizv. HE	GWh	10453	11041	11128	11128	11128	11128	11128	11128	11128

Pro-izv. TE	GWh	24449	24179	23510	23758	25416	26033	25991	29062	29139
Pro-izv. uglja za TE	000 t		35472	35824	35552	36309	35802	35864	37262	38952
Uk. proiz. uglja	000 t		37951	37709	37772	38529	38022	38084	39482	41172
Fi-nalna potr EE	GWh	27156	28515	28963	29465	29871	30294	30633	30912	31195
Ugo-vor isp. Srbije	GWh	1235	1105	1071	1071	1071	1071	1071	1071	1071
uvoz	GWh	1041	1060	2126	2363	1029	751	1033	0	0
Gu-bici u mreži	%	12,2	13,8	13,6	13,4	13,2	13,0	12,8	12,7	12,6

Izvor: Na osnovu dokumentacije EPS-a, za rad pripremio B.M:

Navedeni parametri predstavljaju dovoljnu osnovu za nova ulaganja u energetske objekte obe Republike na kvalitetnim osnovama i, naravno, tražeći strateškog partnera.

Ekonomski aspekti korišćenja vetra za proizvodnju električne energije sa posebnim osvrtom na iskustva Nemačke

Električna energija dobijena pomoću vetra je najčistiji oblik energije. I pored značajanih pomaka u iskorišćenost ovog vida energije, u svetu vetar koriste samo države čiji su potencijali istraženi ili one koje imaju finansijskih mogućnosti da ulažu u istraživanja i proizvodnju eolske energije. Srbija bi godišnje iz energije vetra mogla da proizvodi 2,3 milijarde kwh električne energije, a zarada od te proizvodnje iznosila bi oko 120 miliona evra.

Vetroelektrane su ponovo postale zanimljive kao jak energetski resurs. Naime, pored USA i evropskih država – Nemačka, Italija, Španija i Danska su osamdesetih godina prošlog veka krenule u osvajanje tehnologija korišćenja energije vetra. Holandjani su pravili najbolje elise, dok su se najkvalitetniji generator proizvodili u Danskoj. U kontekstu toga, najinteresantniji je podatak da je jedna od vodećih danskih firmi koristila asihrone motore koje je proizvodio subotički “Sever” i ugradjivale ih u svoj finalni proizvod koji je izvozila na tržište SAD. U periodu od osam godina, od 1991. do 2001. godine prosečni godišnji rast kapaciteta energije dobijene od vetra iznosio je oko 30% , dok se instalisana snaga učetrostručila u razmaku od 1999. do 2005. godine. Vetroelektrane imaju kratak period investicione izgradnje, sezonska vršna proizvodnja električne energije poklapa se sa sezonskom vršnom potrošnjom, a proizvodnja se obavlja uz minimalno narušavanje životne sredine.

U istraživanjima prof. Marka Popovića ističe se da za ekonomičnu proizvodnju električne energije vetrogeneratorom potrebna je minimalna srednja godišnja brzina

vetra od pet metara u sekundi, na visini od 50 metara iznad tla. U Srbiji postoje lokacije koje su istražene i kod kojih je procenjeno da imaju najbolje uslove za izgradnju vetroelektrana. To su područja na planini Midžor, Suvoj planini, Višačkom bregu, Staroj planini, Krepoljinu kod Donjeg Milanovca, Tupižnici, Jastrepcu, Deli Jovanu... U Vojvodini su obavljena istraživanja u selu Dolovo, kao karakteristični model lokacije koja bi odgovarala daljim ispitivanjima u drugim područjima. Naprimera, na području Bele Crkve može se instalirati vetrogenerator ukupne snage 100 MW, a na području Indije snage 20 MW itd. Ukupni potencijal vetroelektrana koje bi se izgradile u Srbiji imao bi energetska snagu od 1.300 megavata.

Vetrogenerator snage 6 kw mogao bi da proizvede 16.500 kwh električne energije. Istraživanja pokazuju da je najrentabilnije izgraditi i kombinovati solarni modul i vetroelektranu na našim gazdinstvima. Na taj način dobiće se velika iskorišćenost prirodnog resursa sunca i vetra, sa značajnim finansijskim efektima.

Naši stručnjaci, takodje, mogu se pohvaliti da su srpski meteorolozi razvili svetski priznat metod modeliranja vazdušnih strujanja, prvenstveno zbog tačnijih vremenskih prognoza. Ti se metodi mogu primeniti i u vetroenergetici, jer se po tom modelu vazdušnih strujanja, u Srbiji predviđene oblasti interesantne za iskorišćenje energije vetra.

U svetu je na energiju vetra instalirano preko 100 hiljada MW. Od tog broja u Evropi oko 60.000. Procene su da će do 2011. godine biti instalirano 160.000 MW, u kome Kina i Indija prednjače.

Ekonomski aspekti izgradnje vetroelektrane: Izgradnja vetrenjača je veoma skupa. Investicija u napr. vetropark košta oko 1,7 do 2 miliona dolara po jednom postrojenju. S obzirom da ne postoji proizvodnja u našim uslovima, predlog je da cene kwh iz vetroelektrana bude 11,5 evrocenti. Prosečna, distributivna cena električne energije iz hidro i termoelektrana iznosi 5,7 centi po kwh. Naravno da se sada nameće pitanje ko će da plati razliku do visine cene kwh dobijenih iz vetroelektrana? Bogate države subvencioniraju izgradnju vetroparkova. Nemačka, Austrija i Danska su na tom putu najdalje odmakle, a u svetu Kina i Indija, kao i Kalifornija i Teksas.

Kompenzacija cene električne energije se ne može ostvarivati samo na teret individualnih potrošača, domaćinstava. I ovde se mora koristiti metod disperzije cena u akceleratoru, dakle, na teret svih koji koriste električnu energiju, a to znači i domaćinstva i privreda. Republika Srbija je predvidela odgovarajuću podršku proizvodnji "zelene struje", ali o tome kasnije.

U istraživanjima došli smo i do podataka koji daju odgovore na pitanje - zašto se kasni sa izgradnjom obnovljivih izvora energije. Naime, radi se o neobjašnjivom ponašanju opština i lokalnih zajednica, koje još nisu ili su tek počele sa izdavanjem lokacijskih i gradjevinskih dozvola.

Trenutno zainteresovani investitori su obezbedili oko 150 miliona \$ za izgradnju vetroelektrana. Prva vetroelektrana uključice se u elektroenergetski sistem Srbije krajem 2011. godine, a ostale tokom 2012. i 2013. godine.

Radi razrešavanja problema koji se pojavljuju u proceduri dobijanja dokumentacije za izgradnju ovih instalacija, formirano je Srpsko udruženje investitora u energiju vetra (Serbian Wind Energy Association – SEWEA).

Iskustva Nemačke: U Nemačkoj iz godine u godinu raste proizvodnja električne energije iz obnovljivih izvora. Prema podacima Udruženja nemačke energetske privrede, proizvodnja eko-struje povećana je na 41,4 milijarde KWh. Na taj način učešće obnovljivih izvora energije u ukupnoj nemačkoj proizvodnji električne energije iznosi 13,3%. Upoređujući, dakle, te podatke sa onima sa kojima Srbija raspolaže, vrednosti su neuporedive jer, kao što smo ranije napomenuli, kod nas ne postoji nijedno postrojenje koje proizvodi struju koristeći sargu vetra.

Nemačka u momentu istraživanja ovog rada, proizvodi od snage vetra 24.000 MW. To je 10% od ukupno instalisane snage svoje elektroprivrede, što naravno, Nemci nisu zadovoljni. Planiraju da do 2020. godine od ukupno proizvedene električne energije, bar 50% bude iz obnovljivih izvora – vetra, sunca ili snage morskih talasa.

Da bi tako nešto ostvarili, Nemci su razradili i mere sa kojima će pospešivati izgradnju vetroelektrana. Naime, osim što su postavili osnovna pravila igre putem propisa, nemačka država je zbog dugoročnog interesa elektroenergetske sigurnosti i stabilnosti, donela i odluku "da će svakom ko na vetar proizvede i u mrežu unese bar kilovat-čas isplatiti deset evrocenti bonusa (prof. Egbert Bake u intervjuu "Politici"). Na taj način država podstiče investitore da se time bave i da uvećavaju kapacitete tog vida obnovljive energije.

Nemci su, takodje, utvrdili da se pojavljuje manji problem kod vetroelektrana kada dodje do jačih orkanskih vetrova. Taj problem je rešen na taj način što se one zaustavljaju i ne rade dok traje nevreme, a eventualni, nedostatak tih kilovata nadoknadiće iz drugih izvora proizvodnje.

Sunčeva energija kao prirodni resurs u proizvodnji obnovljivih izvora energije sa posebnim osvrtom na iskustva Nemačke

U našoj zemlji sunčeva energija se koristi samo za zagrevanje stanova i, eventualno, plastenika. Naša istraživanja usmerena su na iskustva razvijenih zemalja čiji finansijski potencijal tako nešto omogućuje. Sunčeva svetlost mogla bi da podmiri kompletno potrebe čovečanstva, samo ako bi se pronašli načini jedne takve masovne iskorišćenosti potencijala koje ona pruža. Većina naše stručne javnosti ne poznaje metode proizvodnje električne energije pomoću sunčeve toplote, pa je to možda sada prilika da u kraćim crtama istaknemo neke bitne karakteristike. Naučno stručni časopis (National geographic (septembar 2009.) opisuje na lokaciji Nevada Solar One kako to izgleda. Kada je sunčan dan očekuju se visoka temperature, a posao inženjera je da nadgleda solarne ćelije, odnosno parabolična ogledala, koja sunčevu svetlost usmeravaju na dugačke čelične cevi kroz koje teče ulje, zagrevajući ih sve do temperature od 400 stepeni Celzijusa. Sa "polja ogledala" vrela tečnost se uliva u džinovske radijatore koji ekstrahuju toplotu i pretvaraju vodu u paru. Para pokreće turbine i dinamo-mašinu, proizvodeći za naponsku mrežu i do 64 MW, dovoljno da se obezbedi električna energija za 14.000 domaćinstava.

Američki stručnjaci su, takodje, došli do jedne veoma zanimljive računice. Naime, čovečanstvu danas je potrebno oko 16 teravati energije (1 teravat = trilion vati). Očekuje se da do 2020. godine se ta potreba poveća na 22 teravata. Sunčeva energija na kopnenom delu zemlje iznosi 120.000 teravati. To praktično znači da je sunčeva energija neiscrpiva i, praktično, neograničena.

Inovacije u proizvodnji: Stručnjaci su, takodje, na korak do pronalaženja rešenja oko iskorišćenja ovako velikog svetlosnog i toplotnog potencijala Sunca. Naime isti časopis (str. 32) navodi da postoje dva načina za prevazilaženje problema oko iskorišćenja sunčevog potencijala. Prvi je proizvodnja pare putem paraboličnih kanala, kao što su ovi u Nevadi, ili putem polja ravnih, kompjuterski navodjenih ogledala, tzv. heliostata, koji sunčevu svetlost fokusiraju na prijemnik na vrhu ogromnog tornja. Drugi način je da se sunčeva svetlost direktno pretvara u električnu energiju pomoću fotovoltaznih (FV) ploča, napravljenih od poluproizvoda kao što je silicijum.

Sada je već odmaklo istraživanje kako će raditi elektrane na sunčevu svetlost kada ima oblaka! Već se privode kraju ispitivanja sistema koji će poslužiti skladištenju energije kada bude bilo oblaka i kada se ne može tako efikasno koristiti sunčeva toplota.

U našoj zemlji postoje uslovi za proizvodnju toplotne i elektro energije koristeći sunčevu svetlost. Naime, po insolaciji imamo veći intenzitet za 20-30% od evropskog proseka (M. Žežek-Sekretarijat za energetiku AP Vojvodine). Na osnovu broja osunčanih dana, koji kod nas iznose 267 dana u toku godine, imamo i prosečnu osunčanost od 1000 kw/h po metru kvadratnom. S obzirom na našu ekonomsku moć, mogli bi se izgraditi kapaciteti za snabdevanje energijom hotela i turističkih kompleksa. Ili, da svaka kuća ima na svom krovu po jedan kolektor od 20 metara kvadratnih. U Srbiji ima oko 370 hiljada kuća, pa ako se na svaku drugu kuću postavi solarni kolektor to bi bila proizvodnja od nekoliko milijardi kw/h.

U istraživanjima smo došli i do podataka da fotonaponski solarni modul od 3 KW može da proizvede električnu energiju od 28.500 kwh.

Iskustva Nemačke u proizvodnji i korišćenju sunčeve toplote: Nemačka je vodeći svetski proizvođač opreme za solarnu energiju. Nemci su u tome toliko uspešni da se danas konstatuje da 53% ukupne fotonaponske (PV) energije u svetu dobija na solarnim panelima postavljenim između Baltičkog mora i Svarcvalda, dugog 200, a širokog 60 kilometara.

Industrija opreme PV za solarnu energiju u poslednjih nekoliko godina obezbedila je desetine hiljada radnih mesta, ostvarujući veoma visoku stopu rasta. U Nemačkoj sada postoji više od 300.000 fotonaponskih sistema (Izvor: RWA - nemačka energetska korporacija u dokumentaciji Igora Mihajlovića). Sistemi su rasprostrti po celoj zemlji, zahvaljujući podsticajima koje daje država. Elektroenergetske kompanije imaju obavezu da kupuju 20 godina po ceni tri puta većoj od tržišne. Nemački fotonaponski sistemi obezbeđuju oko 3.000 MW električne energije, što je 1.000 puta više nego 1990. godine.

Sušтина stimulansa za proizvodnju solarne, eolske i hidroenergije je u tzv. "fid-in tarifi" prema kojoj svakom ko ima takvu proizvodnju, lokalna elektroenergetska kompanija garantuje isplatu. Kompanije su obavezne da kupuju solarnu energiju po ceni od 0,49 evra po kwh. A to je skoro, kao što smo napomenuli tri do četiri puta veća cena od tržišne.

Nemačka država će, takodje, izdvojiti preko svojih korporacija oko 400 milijardi evra za izgradnju postrojenja za proizvodnju solarne energije u Sahari. Isto tako, Nemci su i na putu da reše prenos tako dobijene električne energije, jer su troškovi prenosa energije visoki zbog udaljenosti potrošača od bazne proizvodnje. Stručnjaci iz "Simensa" tvrde da će vrhunskom tehnologijom uspešno razrešiti problem prenosa struje, jer moderni dalekovodi gubitak energije svode na tolerantnih 7%. A prema nekim računicama, koje navode nemački stručnjaci, solarno ogledalo u pustinji veličine 360 x 360 kilometara može da prikupi energiju dovoljnu da podmiri potrebe cele planete.

Ekonomski aspekti izgradnje energana na otpad

Velika klimatska nestabilnost, izazvana globalnim zagrevanjem koje je uzrokovao sam čovek, u svetskim razmerama svakako predstavlja ekološki problem velikih dimenzija. Na žalost, ljudi su u pohlepnom privrednom razvoju načinili niz grešaka, tako da je globalni tehnološki bum došao na naplatu, bez obzira na sadašnju privrednu recesiju. U svetu se godišnje baci između 30 i 50 miliona tona otpada svih oblika i porekla, pri čemu najveći deo od toga ide u zemlje u razvoju. Svesna da je tzv. e-otpad najbrže rastuća kategorija smeća, i Evropska unija je utvrdila pravila o jasnoj obavezi svakog proizvođača elektronike da preuzmu odgovornost i za otpad koji ostaje iza njihovih proizvoda.

I u Srbiji situacija nije mnogo bolja oko iskorišćenja samog otpada. Oko 460.000 tona opasnog otpada godišnje se u Srbiji odnese na deponije u različitim gradovima. Od toga, 2.314 tona prosečno godišnje otpada na medicinski otpad i to u Beogradu, a da ne govorimo o gradovima izvan Beograda.

Prema podacima Svetske zdravstvene organizacije, u razvijenim zemljama koje imaju uredjen sistem upravljanja otpadom, dnevno se, računajući po bolničkoj postelji registruje 0,35 kilograma medicinskog otpada. U našoj zemlji taj otpad po bolesničkoj postelji iznosi 0,70 kg.

Uzimajući u obzir sve relevantne činjenice, Ministarstvo energetike je preduzelo odgovarajuće mere oko iskorišćenja takvog otpada za proizvodnju električne i toplotne energije. Naime, na području Užica napravljena je velika deponija za odlaganje smeća čiji kapaciteti mogu zadovoljiti kompletnu regiju za oko 12 godina. Čak će se na toj deponiji dovoziti i otpad iz gradova u okolini.

Da bi se zaštitila životna sredina gradjana i prelepog Zlatibora, počće izgradnja energane na ovako sakupljeni otpad i na taj način razrešiti pitanje zagade životne

sredine, a produžiti prihvatni kapacitet deponije “Duboko” za još sigurno desetak godina. Koliko je to efikasan i nezagađujući rad govori činjenica da se u Beču, skoro u centru grada nalazi jedan takav objekat. Nesumnjivo da će ovaj projekat u Užicu uspeti, a to može poslužiti i drugim gradovima da uz pomoć fondova EU ili sličnih, se reše takvog problema.

U energanu u Užicu biće investirano između 40 i 60 miliona eura, što zavisi od tehnologije koja bude izabrana. Računice pokazuju da će dnevno na deponiju u “Dubokom” stizati oko 250 tona komunalnog i drugog otpada, a to je količina sa kojom se može izgraditi energana snage od 8-10 MW. Cena po jednom kwh bila bi 3,33 – 6,5 evrocenti, što bi sa najšireg aspekta bilo ekonomski opravdano.

Inače, u Srbiji se reciklira samo 3% otpadnog materijala. Takođe, napominjemo da se za elektrane koje koriste komunalni otpad za proizvodnju vodene pare i pokretanje proizvodnje el. energije, ne smeju koristiti plastični materijali i boce. Ti materijali u sebi sadrže supstancu koja se zove vinil-hlorid, koji kada sagori teži je od vazduha i pada na zemlju - površinski. Na taj način uništava floru, a veoma je opasan i za faunu. Jedino se može za eliminisanje takvih gasova, ugraditi filteri koji će sve to adsorbovati i kasnije, odložiti na sigurno mesto. (Izvor: Dokt. disertacija autora ovog rada).

Energija proizvedena iz biomase

O ovom istraživačkom projektu obavestili smo stručnu javnost u decembru prošle godine na istoj konferenciji. Ovom prilikom iznećemo osnovne parametre veoma visoke efikasnosti korišćenjem biomase za proizvodnju električne energije.

Svaka farma veličine 22 hektara može da proizvede energiju koja je potrebna za njen rad. Instalacija od 12kW, može dati oko 32.500 kwh el. energije.

Isto tako, veoma je bitan podatak da se od 1 hektara poljoprivredne površine, može dobiti oko 3 tone otpadne biomase, a to odgovara jednoj toni lakog ulja godišnje, odnosno 1 toni ekvivalenta nafte.

Takođe, proračunom zemljišta i broja ljudi koji se bave poljoprivrednom proizvodnjom, došli smo do zaključka da se u regionima koji će davati sirovine za biodizel i bioetanol, može na njivama uposliti po 20.000 ljudi, a da cela teritorija Srbije uposli 100.000 ljudi, jer će proizvodnja biti sigurna, plasman siguran, a sirovina će se doterivati do glavnih fabrika logistikom, što će, takođe, zaposliti veliki broj ljudi. U krajnjoj liniji i sela će oživeti.

“Nafta od žita”(biodizel) je motorno ekološko gorivo koje se proizvodi fermentacijom sirovih organskih materija, za sada pšenice, šećerne repe i kukuruza. Čine ga 85% etanola i 15% benzina, koji u izduvnim gasovima motora smanjuju količinu ugljendioksida za 80 odsto. Direktna je zamena za fosilno gorivo, a najveći proizvođači automobila, kao što su Volvo, Ford i SAAB, već proizvode tzv. “fleksifuel” automobile s motorima koje pokreće ovo gorivo.

Bioetanol, je čisto gorivo koje se koristi u motorima na sagorevanje, umesto benzina i nafte, smatra se energetske imperativom dvadeset prvog veka. Evropska unija je propisala da nefosilna goriva moraju predstavljati najmanje dva odsto njenog tržišta u 2010. godini, a iz godine u godinu će se obavezan deo povećavati za 0,75 poena sve do 5,75 poena 2013. godine.

Prema našim istraživanjima, ako bi se izvršilo doterivanje gorionika samo u toplanama u većini gradova u Srbiji, ušteda bi bila oko 0,8 do 1,0 milion tona nafte, naravno, uz korišćenje biomase kao obnovljivog izvora i uštedu od oko 800 miliona dolara.

Podsticajne mere države na stimulanju proizvo iz obnovljivih izvora energije

Politika podsticaja garantovaće otkupne cene za sve količine električne energije proizvedene u malim hidroelektranama, postrojenjima na biomasu, vetroelektranama,

solarnim i elektranama na biogas, deponijski ili kanalizacioni gas, trajace u periodu od 12 godina od početka proizvodnje u tim postrojenjima. Računice trenutno pokazuju da je podsticaj države za proizvodnju energije iz obnovljivih izvora - prihvatljiva.

Republika Srbija ima Strategiju razvoja energetskog kompleksa. Još prošle godine definisane su i podsticajne mere za stimulisanje proizvodnje energije iz alternativnih izvora. One izgledaju ovako:

Tab. 9 Cene podsticaja za proizvodnju energije iz obnovljivih izvora

Vrste elektrane	Otkupna cena (evrocenti/kwh) x 107,00 din
Male hidroelektrane	7,8 = 8,35 din/kwh
Postrojenja na biomasu	11,4 - 13,6 = 12,19-14,55 din/kwh
Biogas	12,0-16,0 = 12,84 – 17,12 din/kwh
Kanalizacioni i deponijski gas	6,7 = 7,16 din/kwh
Vetroelektrane	9,5 = 10,17 din/kwh
Solarne elektrane	23,0 = 24,61 din/kwh
Elektrane na geotermalnu energiju	7,5 = 8,03 din/kwh
Elektrane sa kombinovanom proizvodnjom	7,6 – 10,4 = 8,13 – 11,29 din/kWh
Elektrane koje koriste otpad	8,5 – 9,2 = 9,10 – 9,84 din/kwh

Izvor: Ministarstvo rudarstvo i energetike, 2009.g.

U zavisnosti od energetskog korišćenja vrste pogona obnovljivih izvora, naše računice pokazuju da je najisplativije investirati u male hidroelektrane od 2 MW, čije je vreme isplativosti od 7-9 godina, dok je vreme isplativosti najduže kod solarne energije i vetroelektrana, koje ide od 10-15 godina. Naravno, ovde smo izračunali po cenama koje su u našoj zemlji. Ako se u tom intervalu priključimo EU, onda se vreme isplativosti investiranja po pojedinim vrstama elektrana i pogonskim izvorima, skraćuje od jedne do tri godine.

Planirano je da se do 2012. godine izgradi najmanje 45 MW u malim hidroelektranama, kao i 45 MW postrojenja koja koriste energiju vetra. Solarne elektrane bi trebalo da se izgrade sa snagom od 5 megavata, zatim na biogas istom snagom, a dva MV na postrojenja na biomasu. Predviđena sredstva za investiranje u različite izvore energije iznosiće 9 milijardi evra do 2015. godine.

Interesantno je da će se prva elektrana na biomasu pustiti u rad u selu Dragačica kod Čačka koja je završena i očekuje se njen početak rada i uključenje u elektromrežu Srbije sledeće godine.

Ostali obnovljivi izvori za proizvodnju energije

Srbija ima velike šanse za proizvodnju obnovljivih izvora energije i iz geotermalnih voda i biogasa, odnosno tečnog gasa.

Geotermalna energija: U Vojvodini su izvršena prva ispitivanja na hidrotermalnim bušotinama. Na 75 tih bušotina (Izvor: M. Žežek, K. Dragutinović) utvrđena je prosečna izdašnost bušotina od 9,5 l/s, a prosečna temperatura je izosila 48,8 Celzijusa. Ukupni toplotni potencijal tih bušotina iznosi oko 54MW, a koristi se oko 19 MW ili 26% raspoloživog potencijala. Upotreba, naročito energije iz ovih izvora mogla bi biti u hotelima i turističkim objektima.

7. Izgradnja vetrogeneratora, (osvetljavanje po LED sistemu) i postavljanje solarnih kolektora

Na krajevima železničkih i drumskih mostova, nadvožnjaka i pogodnih terena blizu tih mostova, postoje različita strujanja vazduha koja se mogu iskoristiti za izgradnju vetrogeneratora koji bi proizvodili električnu energiju za osvetljavanje istih i u dužini puteva koji su nastavak tih mostova. Takodje, ta se energija može iskoristiti i za osvetljavanje bil-bordova pored puta, a ako postoji višak, onda se on može isporučiti elektromreži Srbije, uz odgovarajuću stimulativnu nadoknadu. Isto tako, višak proizvedene energije na ovaj način, može se akumulirati u natrijumsumporne baterije, i tako iskoristiti kada je potrebno privredi ili domaćinstvima u vrhu korišćenja energije za svoje potrebe. Prevođenje struje iz akumulatora (jednosmerne) vrši se putem "invertora", i tako prilagodjena na 220 V ide u eksploataciju. Kada je u pitanju statika mostova zbog, eventualnih, turbulencija vetra, stručnjaci kažu da tu ne postoji problem. Naime, vetar prolazi kroz propelere vetroelektrane prevodeći kinetičku energiju u električnu. Drugo, svi mostovi su gradjeni da preko njih ide teret do dve i više hiljada tona po jednom vučnom telu, i treće, mogu se sagraditi dodatni potporni betonski stubovi na kraju mostova koji ne dodiruju konstrukciju i na taj način iskoristiti energiju vetra. S druge strane, kod solarnih kolektora je još povoljnija situacija. Naime, solarni kolektor od 6 kw za proizvodnju struje koristi poliesterske plastificirane materijale koji su veoma laki.

U svetu je na energiju vetra instalirano preko 100 hiljada MW. Od tog broja u Evropi oko 60.000. Procene su da će do 2012. godine biti instalirano 160.000 MW, u kome Kina i Indija prednjače.

Naš projekat ima sledeću računicu:

Tu postoje dva dugačka mosta na čijim krajevima se može izgraditi po dva vetrogeneratora, na jednom i drugom kraju. Za proizvodnju električne energije dovoljna je snaga vetra od 5 m u sekundi na visini od 50 metara iznad tla, odnosno iznad doline ili reke preko kojih prolaze mostovi ili nadvožnjaci.

Inače, u Srbiji ukupni potencijal vetroelektrana ima energetska snagu od 1.300 MW. Na lokaciji, kao što je kod Bele crkve u Banatu, može se proizvesti 100 MW i sl., a kod Indije oko 20 MW.

Isto tako, na ista mesta ili na sredini mosta mogu se postaviti solarni kolektori koji bi, takodje, proizvodili električnu energiju.

7.1. Primer izgradnje vetrogeneratora i solarnog kolektora, na autoputu Beograd-Novi Sad, kod Beške ili na nadvožnjacima: (Na isti način se može istražiti i kod mosta na Adi). (slajdovi autora rada)

1. vetrogenerator 6 kW 2. Mostovi na pruzi Beograd-Bar 3. Kompjuterska animacija
(kompjuterska animacija Samir Hadžić)

Solarni kolektori proizvodili bi električnu enrgiju po sistemu FV ploča (visokonaponskih fotovoltaznih ploča) napravljenih od poluprovodnika kao što je silicijum. Proizvedena električna energija direktno se odvodi i akumulira u baterijama, tu se stabilizuje napon i kao takva isporučuje elektromreži Srbije ili direktno u elektromrežu železnica ili za osvetljavanje mostova i dužine puteva koji se nastavljaju iz pravca

mostova. Računice su sledeće:

Most kod Beške: (na jednom i drugom kraju mosta; ista je problematika i kod mosta na Adi):

250 kW vetrogenerator x 4 (oba mosta) = 1.000 kW

100 kW solarni kolektor x 4 = 400 kW

250 radni dana za vetrogeneratore i solarni kolektor (U Srbiji postoji 267 osunčanih dana godišnje)

1.000 kW x 250 x 24 = 6.000.000 kWh x 9,5 evrocenti = 570.000 EUR

400 kW x 250 x 12 = 1.200.000 kWh x 23 evrocenti = 276.000 EUR

Ukupno: 846.000 EUR

1 w instalisane snage = 1 euro

Finansijski efekti izgradnje ovih postrojenja i doprineće još više ako se koristi sistem rasvete "LED". Naime, ovaj sistem ima veoma visoke prednosti u pogledu uštede el. energije od čak 50 i više procenata.

Zaključna razmatranja

1. Srbija je potpisnik dokumenata koja regulišu pitanja proizvodnje električne energije iz obnovljivih izvora. Učesnik je i Osnivačke konferencije Medjunarodne agencije za obnovljive izvore energije (IRENA). Dokumenta sa te konferencije imaju obavezujući karakter.

2. Srbija je, takodje, ratifikovala Kjoto protokol koji obavezuje zemlje potpisnice da smanje globalno zagrevanje u cilju zaštite životne sredine. Isto tako, obaveza Srbije je da do 2020. godine potrošnju fosilnih goriva smanji za 20% i tu potrošnju zameni sa obnovljivim izvorima energije.

3. Iz obnovljivih izvora energije Srbija bi mogla u nekom doglednom vremenu da proizvode oko 5.000 MW električne energije. Ako bi se u obnovljive izvore energije uložilo dve milijarde evra, Srbija ne bi imala potrebe da uvozi električnu energiju za 30% u odnosu na dosadašnji uvoz, a uvoz fosilnih goriva bi mogla da smanji za 25%.

4. Ukupni bilans otpadne biomase je 1/3 ukupne biomase, što računajući po kg/J, iznosi u ekvivalentu oko 1.000.000 t nafte godišnje.

5. Biomasa i biogoriva (1,0 + 800.000 t biodizel i bioetanol) u ukupnom ekvivalentu godišnje bi mogli zameniti oko 1,8 miliona tona nafte.

6. Podsticajne mere države, ovako kako su postavljene, su stimulativne i omogućuju garanciju otkupa proizvedene el. energije za 12 godina, računajući od momenta početka proizvodnje.

7. Upoređujući podsticaje koje daju razvijene zemlje zapada, naročito Nemačka, naši podsticaji su niži, tako da se sve to mora pratiti i prilagodjavati. Visina podsticaja i njeno prilagodjavanje zavisice i od porekla izvora proizvedene energije.

8. Zbog veoma velikih zastoja u dodeljivanju lokacijskih i gradjevinskih dozvola, izvršiti strogu kontrolu kašnjenja izdavanja dozvola. To će biti opravdano, jer se već ovih dana usvojio prostorni plan Republike Srbije.

9. Srbija sa Republikom Srpskom može biti vodeći snabdevač u proizvodnji električne energije u Evropi.

10. U Srbiji, a naročito u Vojvodini, postoje uslovi da se na farmama proizvodi električna i toplotna energija. I to koristeći biogas kao osnovno polazište za proizvodnju ove energije. Stručnjaci iz Sekretarijata za energetiku AP Vojvodine izračunali su da se iz malog kogenerativnog biogas postrojenja za proizvodnju toplotne/električnu energiju može dobiti – 8.000 kWh toplotne energije i 16.450 kWh električne energije. Toplotna energija bi se proizvela iz toplotnog dela biogasnog kogenerativnog postrojenja, a električni deo iz dela biogasnog kogenerativnog postrojenja.

11. Ukupni finansijski efekat uključenja ovih potencijala u elektromrežu Srbije, doneo bi zemlji veoma visok iznos deviznih sredstava. Najmanje milijardu evra na

godišnjem nivou, a ako bi se iskoristila energija Sunca i oslobodile količine za izvoz, onda su finansijski iznosi veoma visoki. Najmanje 2-3 milijarde \$, rešavajući na taj način i nedostatak električne energije i uopšte, energije koja se koristi u industrijskoj proizvodnji i proizvodnji toplotne energije za domaćinstva i grejne prostore.

12. Republika Srbija će do 2020. Godine uložiti oko 9 milijardi \$ u izgradnju energetskih postrojenja. Bilo bi dobro da se 2 milijarde \$ investira u obnovljive izvore energije.

13. Energetska efikasost u Srbiji je u odnosu na Evropu 40% slabija. Zato se nameću nekoliko pitanja u primeni standarda kao što je gradjevinarstvo u izgradnji kuća i stanova, zatim poslovnim prostorima, fabričkim halama i sl. To ukazuje i na mogućnost postavljanja menadžera za energetiku, koji će stručno i na vreme ukazivati na neracionalno korišćenje energije u preduzećima.

Izvori podataka

1. Sajt Ministarstva za rudarstvo i energetiku Republike Srbije
2. Strategija razvoja energetike u Srbiji do 2015
3. Sajt Ministarstva za energetiku R. Srpske
4. RWA - Energetska korporacija iz Nemačke (Igor Mihajlović)
5. Sekretarijat za energetiku AP Vojvodine (Žežek-Dragutinović)
6. EPS Republike Srbije
7. National geographic from Serbia 2009
8. Sopstvena istraživanja

EKONOMSKA SARADNJA ZEMALJA ZAPADNOG BALKANA SA AKCENTOM NA CEFTA SPORAZUM

Anastazija Tanja Đelić¹, Aleksandar Nešković²

Rezime

U sferi globalizacije svetske privrede, sve se više nameće potreba za uključivanje u svetske privredne tokove svih zemalja koje su tržišno orijentisane. Posebno je prisutna potreba za intenzivnom razmenom robe, usluga, rada i kapitala. Za sve zemlje jugoistočne evrope, pa tako i za Srbiju, glavni izazov predstavlja priključivanje Evropskoj uniji. Izazovi su prvenstveno u usklađivanju carinskih i drugih politika, institucija, kao i prilagođavanja ekonomija ovih, pretežno zemalja u tranziciji na princip liberalnog tržišnog poslovanja. Liberalizacija tržišta donosi mnoge olakšice za trgovinu, kao što su ukidanje uvoznih i izvoznih carina, slobodan protok robe i kapitala, ukidanje monopola i veća konkurencija donosi niže cene i podizanje kvaliteta proizvoda i usluga za krajnje kupce. Pri tom, očekivalo se i da će nova CEFTA, kao regionalna integracija, privući mnogo više inostranog kapitala nego zemlje članice pojedinačno. Pretpostavljalo se da će dodatni inostrani kapital ubrzati privredni rast i razvoj svih zemalja. Ipak, svetska ekonomska kriza, koja je započela 2008. godine, usporila je priliv finansijskih sredstava, pre svega greenfield investicija, i produbila socijalna raslojavanja i međusobne političke razmirice između zemalja članica. Ekonomske politike zemalja regiona su u tom smislu morale da se prilagođavaju novonastalim uslovima na svetskom tržištu.

Ključne reči: ekonomija, saradnja, Zapadni Balkan, CEFTA, Srbija;

ECONOMIC COOPERATION OF THE WESTERN BALKANS WITH EMPHASIS ON CEFTA AGREEMENT

Abstract

In the sphere of the globalization of the world economy, more and more there is need for inclusion of all the countries that are market-oriented in the world economy. Especially great is the need for an intensive exchange of goods, services, labor and capital. For all the countries of South-Eastern Europe, including Serbia, the main challenge is to integrate in the European Union. The challenges are primarily in the harmonization of customs and other policies, institutions as well as adapting the economy of these challenges, mostly in transitional countries on the principle of a liberal market economy. Market liberalization brings many benefits for trade, such as the abolition of import and export duties, free circulation of goods and capital, the abolition of monopolies and increased competition, therefore it brings lower prices and higher quality products and services to end customers. At the same time, it is expected that the new CEFTA, as well

¹ Dr Anastazija Tanja Đelić, Ministarstvo finansija Republike Srbije

² MA Aleksandar Nešković, Centar za strateška istraživanja nacionalne bezbednosti, Beograd

as regional integration, to attract more foreign capital than the member states of CEFTA individually. It was assumed that the additional foreign capital will lead to accelerated economic growth and development of all countries in this region. However, the global economic crisis, which began in 2008, slowed down the inflow of financial resources, especially greenfield investments, and deepened social stratification and mutual political disputes between member states. The economic policies of all countries in the region in this regard had to adapt to the new conditions on the world market.

Key words: economy, cooperation, Western Balkans, CEFTA, Serbia;

Uvod

Regionalna integracija zemalja Zapadnog Balkana važna je iz više razloga, prvenstveno ekonomskih. Činjenica je da većina zemalja koje su obuhvaćene Procesom stabilizacije i pridruživanja neće uskoro postati punopravne članice Evropske unije. Zbog toga povezivanje njihovih privreda može pozitivno da utiče na ubrzani ekonomski rast. Liberalizacija trgovine i stvaranje velikog jaza u razmeni sa svetom nije samo krupna nevolja srpske ekonomije, već prateća pojava i u drugim tranzicionim zemljama zbog strukturne neprilagođenosti njihovih privreda. Češka, Poljska, Mađarska i Slovačka su u razumnom roku i realtivno uspešno prošle proces tranzicije i uspele da ojačaju privredu i povećaju izvoz i pošlo im je za rukom da na srednji rok uspostave spoljnotrgovinsku ravnotežu.

Međutim, prisutni su neki negativni efekti, poput gubljenja mehanizama zaštite domaće proizvodnje, subvencija, kvota i visokih carina. Takođe, ulazak stranih, konkurentnijih preduzeća dovodi do propadanja domaće proizvodnje, otpuštanja radnika i snižavanja njihovog standarda. Jedinstveno je mišljenje da liberalizacija ipak donosi više koristi nego štete, jer dovodi do efikasnije alokacije i korišćenja resursa, zbog prilagođavanja pravilima svetskog tržišta, kao i lakšem pristupu modernoj tehnologiji.

Osnivanje CEFTA sporazuma CEFTA, ili Central European Free Trading Agreement, predstavlja sporazum zemalja Srednje Evrope o slobodnoj trgovini. Njegova osnovna uloga jeste priprema zemalja potpisnica za pristupanje Evropskoj uniji. Sporazum je nastao 1992. godine, potpisivanjem 21.12.1992. u Krakovu, Poljska.

Zemlje potpisnice su bile takozvane zemlje Višegradske grupe, Poljska, Mađarska i Čehoslovačka, koja se kasnije podelila na Češku i Slovačku. Višegradska grupa predstavlja grupu zemalja Srednje Evrope i osnovana je sa ciljem da se olakšaju i ubrzaju evropske integracije zemalja potpisnica. Ova grupa zemalja čini, posle Slovenije, grupu najrazvijenijih post-komunističkih zemalja, koje još uvek u mnogo čemu zaostaju za zapadnim zemljama. Njihova karakteristika je relativno dobro razvijen princip slobodnog tržišta i stabilan ekonomski rast. Zbog toga je potpisan CEFTA sporazum, kao dalji korak i mobilizacija napora za integracije u zapadno evropske institucije. Sporazum je stupio na snagu 1994. godine, a kasnije je dopunjavan 11.09.1995. u Brnu i 04.07.2003. u Bledu. Ovom sporazumu su se kasnije pridružile Slovenija (1996), Rumunija (1997), Bugarska (1999), Hrvatska (2003) i Makedonija (2006).³ Uslovi za pristupanje ovom sporazumu su bili:

- članstvo u STO ili poštovanje propisa STO,
- potpisan Sporazum o pristupanju Evropskoj uniji ili neki drugi dokument o pristupanju,
- sporazum o slobodnoj trgovini sa ostalim članicama CEFTA sporazuma.

Pošto su prve zemlje potpisnice, nakon pristupanja Evropskoj uniji, napustile CEFTA sporazum, 06.04.2006. je donešena odluka o proširivanju CEFTA sporazuma i priključivanju zemalja Jugoistočne Evrope ovom sporazumu. Ovoj odluci je prethodilo osnivanje Pakta za Stabilnost Jugoistočne Evrope, koji je osnovan 1999. godine. Pod

³ Simić, J., Đurić, D., Mhajlović, M., CEFTA i izvozna orijentacija zemalja Zapadnog Balkana, Škola biznisa Broj 3/2011, Novi Sad: Visoka poslovna škola strukovnih studija, 2011, str. 55.

pokroviteljstvom Pakta, uspostavljena je zona slobodne trgovine u regionu JIE. Ova zona je zasnovana na Memorandumu i olakšicama u trgovini iz 2001. godine, i omogućila je potpisivanje bilateralnih ugovora o slobodnoj trgovini između zemalja članica, zasnovanih na principima STO. S obzirom da je sprovođenje odredaba ovih ugovora bilo komplikovano, jer ih je bilo čak 32, doneta je odluka o potpisivanju gore navedenog Sporazuma o izmeni i pristupanju Sporazumu o slobodnoj trgovini u Centralnoj Evropi CEFTA 2006 u Bukureštu 19.12.2006. Potpisnice ovog sporazuma su Srbija, Albanija, Bosna i Hercegovina, Hrvatska, Crna Gora, Bugarska, Rumunija, Makedonija, Moldavija i UNMIK u ime Kosova. Bugarska i Rumunija a zatim i Hrvatska 2013. godine su, poput prvih članica CEFTA sporazuma, nakon pristupanja Evropskoj uniji napustile ovaj sporazum.

Osnovni principi i elementi CEFTA sporazuma

CEFTA kao organ ima nekoliko zvaničnih tela, kao što su: Zajednički komitet (kojim predsedava jedna od članica na osnovu rotacije), Potkomitet za poljoprivredu i sanitarna i fitosanitarna pitanja, Potkomitet za carine i pravila o poreklu, Potkomitet za tehničke barijere u trgovini i netarifne barijere, CEFTA sekretarijat. Svaki od ovih potkomiteta može osnivati sopstvena tela po potrebi, takođe se održavaju i redovni sastanci odgovarajućih ministara zemalja članica. S obzirom da je za Srbiju najvažniji sporazum CEFTA 2006, pogledaćemo detaljnije koji su to elementi ovog sporazuma.⁴

Omogućena je veća harmonizacija trgovinskih odnosa u regionu imajući u vidu da je mreža bilateralnih sporazuma zbog različitih šema značajno komplikovala međusobne trgovinske odnose, a samim tim i snalaženje poslovnih ljudi u njima. Poboljšan je mehanizam za rešavanje sporova do kojih može doći u toku primene Sporazuma što je značajno novi kvalitet i faktor veće sigurnosti liberalizacije trgovine u regionu. Otvorena je mogućnost primene dijagonalne kumulacije porekla robe (u trgovini između zemalja u regionu i regiona sa EU) što će snažno podstaći izvozni i investicioni kapacitet regiona, rast njegove tehnološke opremljenosti i konkurentnosti, a time i potreban nivo sposobnosti proizvoda za plasman na tržištu EU kao i globalnim okvirima. Sporazumom CEFTA 2006 su otvorene i nove oblasti razvoja međusobnih ekonomskih odnosa u pogledu liberalizacije trgovine uslugama, pitanja investicija, javnih nabavki, intelektualne svojine.

Za Republiku Srbiju je posebno značajno što Sporazum predviđa da se međusobni trgovinski odnosi članica CEFTA moraju rukovoditi pravilima STO i EU.⁵ To praktično znači da i pre članstva u STO i potpisivanja Sporazuma o stabilizaciji i pridruživanju, privredno sistemski ambijent Srbije ulazi u zonu prilagođavanja sa njihovim pravilima što predstavlja snažan faktor predvidljivosti i transparentnosti za strane partnere, za strane ulagače, ali i za same privrednike, posebno kada se radi o malim i srednjim preduzećima koja su najosetljivija na deficite u sistemskom okviru i slabosti institucija.

Osnovna ili bazna carina na koju će se primenjivati postepena smanjenja carina je ona carinska stopa koja važi na dan pre stupanja Sporazuma na snagu. U carinskoj klasifikaciji roba koje su predmet Sporazuma CEFTA će se koristiti Kombinovana carinska nomenklatura. Na dan stupanja na snagu Sporazuma ukinuće se sva količinska ograničenja izvoza i uvoza i neće se uvoditi nova.

Srbija je ukinula carine na sve industrijske proizvode u razmeni sa Albanijom, Bosnom i Hercegovinom, Makedonijom i Crnom Gorom kao i carine na uvoz

4 Simić, J., Đurić, D., Mhajlović, M., CEFTA i izvozna orijentacija zemalja Zapadnog Balkana, Škola biznisa Broj 3/2011, Novi Sad: Visoka poslovna škola stručnovnih studija, 2011, str. 54.

5 Od dana stupanja Sporazuma na snagu ukinuće se sve izvozne carine, takse dejstva jednakog carinama i izvozne takse fiskalne prirode i neće se uvoditi nove. Neće se uvoditi nove uvozne carine, takse jednakog dejstva i uvozne takse fiskalne prirode niti će se povećavati u odnosu na one koje se primenjuju od dana koji prethodi danu potpisivanja Sporazuma. Svi oni industrijski proizvodi čiji uvoz nije bio liberalizovan na dan stupanja na snagu ovog Sporazuma, biće predmet postepenog smanjenja carina do 31. decembra 2008 (tranzitivni period).

poljoprivrednih proizvoda iz Albanije i Makedonije. Liste proizvoda na režimu carina i uvoznih kvota su iste one koje su bile sastavni deo bilateralnih sporazuma i u tom smislu zaključivanje CEFTA ne znači dodatnu liberalizaciju trgovine poljoprivrednim proizvodima, ali je to intencija u toku daljeg razvoja ovog Sporazuma.

Prava i obaveze potpisnica CEFTA u pogledu primene sanitarnih i fitosanitarnih mera će biti regulisane odredbama Sporazuma STO o primeni sanitarnih i fitosanitarnih mera. Ono što je posebno značajno je da se strane potpisnice ohrabruju da stupe u pregovore koji bi vodili zaključivanju sporazuma o harmonizaciji ili međusobnom priznavanju ovih mera u skladu sa relevantnim odredbama Sporazuma STO o primeni sanitarnih i fitosanitarnih mera kao i drugih relevantnih međunarodnih sporazuma.

Takođe, Sporazum predviđa da strane potpisnice stupe u pregovore za zaključivanje sporazuma o harmonizaciji njihovih tehničkih propisa i standarda, i međusobnog priznavanja procedura ocenjivanja usklađenosti u skladu sa relevantnim odredbama Sporazuma STO o tehničkim barijerama u trgovini i drugim međunarodnim sporazumima pre 31. decembra 2010. godine.

Pravila o poreklu zasnivaju se na Panevropskim pravilima o poreklu. Pravila za dokazivanje porekla su uglavnom ista kao i kod bilateralnih sporazuma o slobodnoj trgovini. Suštinska novina je što je data mogućnost primene dijagonalne kumulacije porekla robe u trgovini između zemalja u regionu. Takođe je predviđeno da će se, u kasnijoj fazi, kada svaka zemlja ponaosob ispuni odgovarajuće uslove prema EU i stekne pravo bilateralne kumulacije porekla sa EU, moći da vrši kumulacija porekla zemalja regiona sa EU. Pojedine zemlje iz regiona – Hrvatska i Makedonija koje imaju zaključene Sporazume o stabilizaciji i pridruživanju EU, su samim tim i ispunile uslov EU da mogu sa njom da kumuliraju poreklo. Za Srbiju se takva mogućnost otvara onda kada potpiše Sporazum o stabilizaciji i pridruživanju sa EU.

Sporazumom su precizno regulisani rokovi za usaglašavanje tehničkih prepreka kod trgovine, konkurencije, javnih nabavki i zaštite intelektualne svojine. U pogledu oblasti konkurencije rok za primenu principa konkurencije za sva preduzeća regiona je 1. maj 2010. godine, za usaglašavanje tehničkih prepreka trgovini u skladu sa Sporazumom STO o tehničkim preprekama je 31. decembar 2010., a rok u kome sve potpisnice moraju da obezbede nediskriminaciju u pogledu javnih nabavki je 1. maj 2010.

Kada se radi o merama zaštite, zajednička izjava svih zemalja je ona kojom se utvrđuju pravila da neće primenjivati anti-damping, kompezatorne ili zaštitne mere dok ne donesu detaljne interne propise i procedure i odrede tehnička pitanja vezana za primenu takvih mera.

Međutim, bez obzira na pravila STO i zajedničku izjavu, u Sporazumu je predviđeno da ukoliko se bilo koji proizvod uvozi iz potpisnice ovog Sporazuma u tako povećanim količinama i pod takvim uslovima da prouzrokuje ili preti da prouzrokuje ozbiljnu štetu domaćim proizvođačima sličnih ili direktno konkurentnih proizvoda strana uvoznica može preduzeti odgovarajuće bilateralne zaštitne mere prema strani izvoznici pod uslovima i u skladu sa relevantnim procedurama utvrđenim u članu 24. Sporazuma.⁶

Bilateralne zaštitne mere će biti u formi uvećane carine s tim da njihov nivo neće prelaziti nivo MFN carinske stope (njen nivo će biti niži od nivoa uobičajene carine) koja se primenjuje i koja je na snazi u trenutku kada je aktivnost preduzeta, ili je na snazi na dan koji neposredno prethodi danu stupanja na snagu ovog Sporazuma.

Takođe, isti instrument će moći da se primeni ukoliko neka od strana potpisnica ima ozbiljne teškoće sa platnim bilansom, u skladu sa STO odredbama – ograničenog trajanja i neće prelaziti ono što je neophodno za poboljšanje stanja platnog bilansa, postepeno će se ublažavati kako se budu poboljšavali uslovi platnog bilansa i biće ukinute kada uslovi više ne budu opravdavali njihovo održavanje. Strana će odmah informisati druge Strane o njihovom uvođenju i kad god je to izvodljivo, o vremenskom rasporedu za njihovo ukidanje.

---

⁶ Više na: <http://www.pks.rs/SADRZAJ/Files/01%20Sporazum%20CEFTA%202006.pdf> (datum pristupa: 10.11.2016. godine)

Trgovina usluga je definisana u skladu sa odredbama Opšteg sporazuma o trgovini uslugama GATS i ova oblast će u narednom periodu biti u fokusu dalje liberalizacije u regionu. Posebno je naglašena obaveza potpisnica CEFTA ka stvaranju i održavanju stabilnih, povoljnih i transparentnih uslova za strane investitore kao i međusoban nediskriminatoran tretman i punu zaštitu. Nova oblast saradnje – zaštita intelektualne svojine je regulisana u skladu sa relevantnim međunarodnim sporazumima kao i sa pravilima Sporazuma STO o trgovinskim aspektima prava intelektualnog vlasništva.

Treba napomenuti, da kao i svaki sporazum, tako i CEFTA nosi sa sobom određene pozitivne stvari, ali i moguće negativne efekte po zemlje potpisnice. Prednosti CEFTA sporazume jesu:

a) Povećanje obima trgovine unutar zone; Ovo se dešava zbog uklanjanja carina, količinskih ograničenja i ujednačavanja propisa. Sa jedne strane potrošači imaju bolju ponudu proizvoda i niže cene zbog konkurencije, dok sa druge strane proizvođačima je olakšan izlaz na strana tržišta.

b) Privlačenje stranih direktnih (posebno greenfield) investicija; ovo se dešava zbog jedinstvene politike propisa, slanja signala o stabilnosti, kao i pristupu mnogo većem tržištu (oko 30 miliona potrošača), nego da se radi o pojedinačnim tržištima zemalja. Ovo je naročito važno malim zemljama poput Srbije.

c) Privikavanje privrede na liberalizaciju trgovine; podstiče uvođenje modernih i stabilnih uslova regulisanja trgovine u regionu. Ona predviđa striktno poštovanje propisa STO, kao i podršku ulaska u STO zemalja koje još nisu članice ove organizacije. Pošto su članice na istom nivou razvoja, nema pretnje za privrede zemalja članica.

d) Trening za buduće članstvo u STO i EU; sporazum podstiče proces integracija u EU, usklađivanjem principa, odredaba i propisa koji se primenju u EU i STO, kao i izgradnjom institucija koje su potrebne za pristupanje EU i STO.

Postoji i nekoliko mogućih negativnih efekata ovog sporazuma. Mogu se javiti:

a) Nagli rast uvoza i njegov uticaj na nekonkurentne proizvode. Ovo može imati veliki uticaj na trgovinu zemlje, kao i na pogoršanje platnog bilansa iste.

b) Smanjenje carinskih prihoda; ovo se uvek dešava i država mora unapred da ukalkuliše ovo u svoj platni bilans.

c) Pojačana konkurencija u pojedinim sektorima; iako se ovo čini kao pozitivna stvar za privredu, može se desiti da se, liberalizacijom tržišta, konkurencijom uništi domaća proizvodnja koja nije bila spremna za otvorenu tržišnu utakmicu. Da bi se izbegli preveliki negativni efekti primene sporazuma, zemlje potpisnice mogu koristiti određene mere za zaštitu domaće privrede, koji se sprovode u skladu sa merama STO i Zakona o spoljnotrgovinskom poslovanju.

Koriste se u slučaju:

I dampinga i subvencionisanja proizvoda čiji uvoz nanosi ozbiljnu štetu domaćoj proizvodnji,

II prekomernog rasta uvoza koji ugrožava proizvodnju, zaposlenost i domaću prodaju,

III izuzetne situacije i porasta uvoza poljoprivrednih proizvoda, ukoliko on izaziva ozbiljan poremećaj na tržištu.

Ekonomska realnost zemalja članica CEFTA

Krajem 2006. godine, zemlje Jugoistočne Evrope potpisale su jedinstveni multilateralni sporazum o slobodnoj trgovini i proširile postojeću CEFTA, pod revidiranim uslovima za zemlje koje još nisu članice Svetske trgovinske organizacije (Srbija, Bosna i Hercegovina i Crna Gora). Ipak, od maja 2007. godine, kada je Sporazum ratifikovan u parlamentima zemalja članica, ostalo je još mnogo problema koji su prepreka slobodnom protoku robe i usluga u ovom regionu.

Sporazum o slobodnoj trgovini između zemalja Zapadnog Balkana, „CEFTA

Plus“, koji je potpisan 19. decembra 2006. godine, prvenstveno se odnosi na privredu i ima za cilj nulti carinski režim za sve industrijske proizvode, dok za poljoprivredne proizvode podrazumeva nulti režim za oko 90% proizvoda. Sporazum se prvenstveno odnosi na privredu. Potpisivanje CEFTA ima i snažan marketinški aspekt za zemlje Zapadnog Balkana, jer je garancija stranim investitorima da se u region može ulagati. Ključne prepreke primeni ovog sporazuma i dalje su necarinske barijere i nagomilani politički problemi između zemalja članica. Jedan od primera je i zatvorenost hrvatskog tržišta cigareta, koja se ostvaruje putem akcizne politike i dovodi do neprirodne situacije da Hrvatska ima samo jednu fabriku duvana, a izvozi cigarete na srpsko tržište, dok Srbija ima tri multinacionalne kompanije iz iste oblasti, a ne ostvaruje izvoz na hrvatsko tržište.

Kao najvažnija stavka Sporazuma, kojim je zamenjena do sada važeća mreža od 32 bilateralna sporazuma, navedeno je pravilo o dijagonalnoj kumulaciji porekla roba. CEFTA omogućava dijagonalnu kumulaciju, odnosno kumuliranje porekla robe više zemalja u regionu koja će imati status domaćeg porekla, za razliku od bilateralnih sporazuma, na osnovu kojih se primenjivala samo bilateralna kumulacija porekla robe. To znači da proizvod ili neka sirovina iz jedne zemlje CEFTA, doraden ili obrađen u drugoj zemlji članici integracije, menja svoju zemlju porekla, odnosno poreklo proizvoda je iz države članice CEFTA u kojoj je proizvod doraden ili dovršen.

Sporazum omogućava širenje tržišta za sve proizvode, ali i trgovinu pod istim uslovima za sve proizvođače, proširuje i modernizuje domen slobodne trgovine, otvara veće tržište za trgovinu i investicije i stvara institucije nadležne da upravljaju u ovoj oblasti.⁷ Sporazumom je predviđena liberalizacija javnih nabavki i privlačenje investicija u zemlje potpisnice, a povećava se i šansa za izlazak na evropska tržišta po preferencijalnom, povlašćenom tretmanu.

Takođe, sporazum predviđa kumulaciju porekla i izvan zone CEFTA, sa zemljama EU, EFTA (Island, Norveška, Švajcarska, Lihtenštajn) i Turskom. Međutim, da bi se kumuliralo poreklo sa zemljama izvan CEFTA područja neophodno je ispuniti tri uslova:

- 1) da svaka od zemalja CEFTA ima potpisan sporazum sa EU, EFTA ili Turskom,
- 2) da taj sporazum bude baziran na panevropskim pravilima,
- 3) da u okviru samog tog sporazuma postoji protokol koji dozvoljava jednu takvu kumulaciju.

Carina i dažbine plaćaju se na one sastojke proizvoda koji su bez porekla, i iz tih razloga važno je da spoljnotrgovinska preduzeća na odgovarajući način vode evidencije, da sertifikati ne bi bili povučeni.⁸ Primena dijagonalne kumulacije porekla robe (u trgovini između zemalja u regionu i regiona sa EU) povećava izvozni i investicioni kapacitet regiona, rast njegove tehnološke opremljenosti i konkurentnosti, a time i potreban nivo sposobnosti proizvoda za plasman na tržištu EU, kao i globalnim okvirima.

„CEFTA Plus“ reguliše i investicije, netarifne barijere, intelektualnu svojinu, zaštitne mere, rešavanje sporova i arbitražu. Najviše otvorenih pitanja ostaje u oblasti poljoprivrednih proizvoda, naročito zbog uvođenja carina u Makedoniji na pojedine robe iz Srbije u 2014. godini, ili ponovnog uvođenja selektivnih barijera na uvoz određenih proizvoda između Hrvatske i Srbije tokom 2014. i 2015. godine.

Međutim, od osnivanja, javljaju se sumnje da li će nova CEFTA (ili CEFTA 2006) uspeli da ostvari isti nivo trgovine unutar regiona kao što su to CEFTA i Baltička zona slobodne trgovine (BAFTA) činile do maja 2004. za sedam severnih država koje su sada u Evropskoj uniji. Ima sugestija da, s obzirom na konačni cilj - članstvo u EU, kao i angažovanje Evropske unije u regionu, pažnja treba da bude poklonjena ideji da EU proširi carinsku uniju, koju ima sa Turskom, na čitav region.⁹

⁷ Grandov, Z., Međunarodna ekonomija i globalizacija, Beograd: Beogradsko trgovačko društvo, 2009, str. 47.

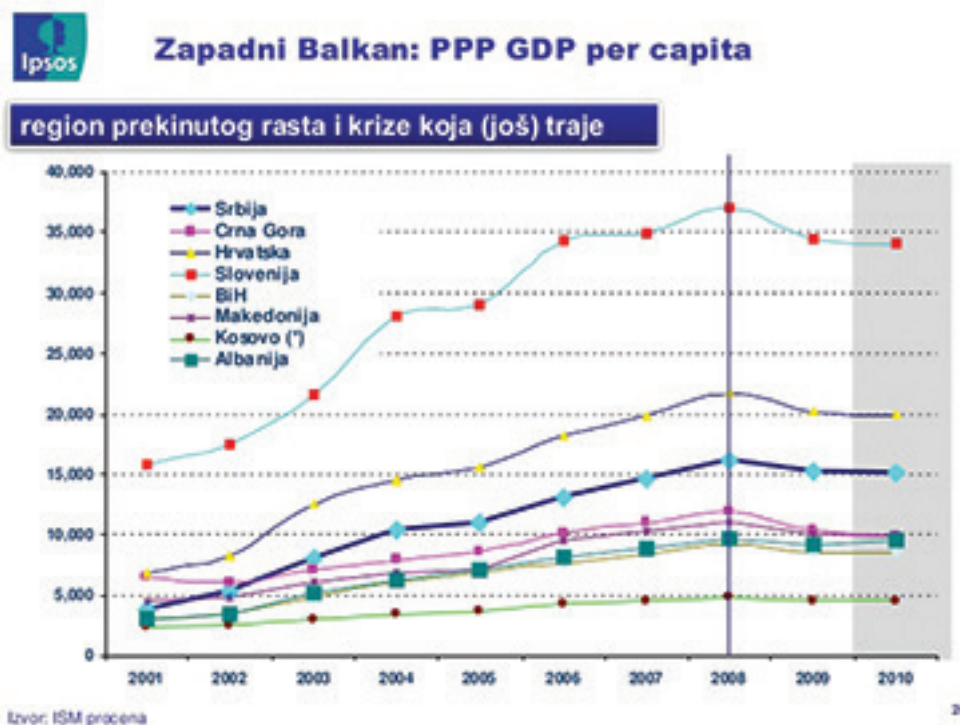
⁸ Simić, J., Đurić, D., Mhajlović, M., CEFTA i izvozna orijentacija zemalja Zapadnog Balkana, Škola biznisa Broj 3/2011, Novi Sad: Visoka poslovna škola strukovnih studija, 2011, str. 53.

⁹ Economic Analysis - Private Consumption Growth Confirms Recovery - NOV 2016, South East Europe,

Ono što svakako predstavlja bitnu razliku u odnosu na raniju CEFTA jeste niži stepen razvijenosti privreda i političke stabilnosti zemalja Jugoistočne Evrope, što može imati značajan uticaj na funkcionisanje zone slobodne trgovine. Stvaranje istinske zone slobodne trgovine mora biti urađeno pažljivo, jer u regionu još uvek postoje politički osetljiva pitanja. Takođe, ove zemlje imaju i različite statuse u pregovorima o pridruživanju sa Evropskom unijom, što dodatno otežava procese integracije. Većina zemalja članica CEFTA, danas su članice EU. Bugarska i Rumunija su primljene u EU 2007. godine, Hrvatska je postala članica 2013. godine, dok će ostale zemlje, kako se procenjuje, postati članice Evropske unije do 2025. godine.

Slika 1. Izvoz i uvoz zemalja Zapadnog Balkana per capita u evrima Izvor: IPSOS

Realna ocena efekata na spoljnotrgovinsku razmenu obuhvata analizu više faktora. Međusobni trgovinski tokovi zemalja Zapadnog Balkana i dalje su veoma intenzivni, u poređenju sa trgovinskim tokovima tih zemalja sa EU i ostatkom sveta - verovatno zato što su devedesete godine dvadesetog veka za Zapadni Balkan bile buran period, jedini trgovinski partneri bili su oni koji su odranije imali poslovne odnose i bili upućeni jedni na druge. Region Jugoistočne Evrope dugo je važio za rizično područje pa su i trgovinski i investicioni tokovi bili slabi sa drugim, razvijenijim zemljama.

Regionalna saradnja i trgovinska razmena zemalja Zapadnog Balkana

Zapadni Balkan kao deo Jugoistoka Evrope predstavlja poslednji relativno zaokružen i definisan prostor koji treba da se nađe u političkim okvirima evroatlantskih integracija. Regionalna saradnja postavlja se kao jedan od strateških pravaca u procesima izjednačavanja nivoa ekonomskog, političkog i socijalnog razvoja, uspostavljanja osnove za podizanje standarda neophodnih za evroatlantske integracione procese i programskog

investiranja u podizanje tih visokih standarda, demokratizacije međunarodne saradnje na neoliberalnim i globalnim osnovama, kao i stvaranje etičkih, političkih, institucionalnih i materijalnih pretpostavki saradnje na principima funkcionisanja integriranih multilateralnih organizacija i zajednica.¹⁰

Osnovni ciljevi koji su u početnoj fazi prilagođavanja za evropske integracije u zemljama Jugoistočne Evrope trebali da budu ispunjeni definisani su kao:

- uspostavljanje stabilnog bezbednosnog okvira koji bi onemogućio obnavljanje oružanih sukoba na prostoru Zapadnog Balkana i uspostavljanje kolektivnih sistema bezbednosti kao osnova za sprečavanje sukoba;

- izgradnja stabilnih demokratskih institucija i demokratski izbor odgovornih vlada u zemljama regiona i usvajanje evropskih vrednosti prihvaćenih i na istoku i na zapadu evropskog kontinenta, zasnovanih na višestranačkoj parlamentarnoj praksi;

- uspostavljanje tržišne ekonomije zasnovane na neoliberalnim društvenim vrednostima i metodama izgradnje ekonomskih sistema koja uvažava slobodno preduzetništvo;

- pravne reforme i vladavina zakona;

- zaštita ljudskih prava i sloboda, posebno prava etničkih manjina i drugih manjinskih grupa;

- otklanjanje izvora nestabilnosti u koje spadaju borba protiv međunarodnog organizovanog kriminala, terorizma, sprege visoke politike i kriminala, trgovine ljudima, narkoticima i oružjem, smanjenje društvene korupcije, otklanjanje ostalih vrsta kriminaliteta i ugrožavanja bezbednosti;

- regionalne integracije kao put ka evroatlantskim integracionim procesima.

Istorijska iskustva u regionalnom povezivanju pojavljuju se kao ranije stvoreni preduslovi i kao važan faktor koji utiče na pristup zemalja regiona međunarodnim odnosima i brojnim integracionim inicijativama. Jugoistočna Evropa posredno ili neposredno, u celini ili delimično, je učesnik 12 regionalnih inicijativa i integracija čiji bi ciljevi trebalo da budu:¹¹

- brži ekonomski razvoj regiona i međusobna saradnja među državama regiona;

- kontrola i smanjenje naoružanja i podizanje nivoa unutrašnje i spoljne bezbednosti i stabilnosti zemalja;

- unapređenje dobrosusedske saradnje;

- usmeravanje i pripremanje država regiona u pravcu evropskih integracija.

Shvatanja regionalne saradnje u Evropskoj uniji u pogledu širenja na prostor Balkana prilično su jasna: ona je potrebna kao neophodna priprema stanovništva za multilateralnu saradnju nakon negativnih iskustava sa oružanim konfrontacijama i etničkim sukobima i tranzicionim procesima. Taj uslov će teško biti ispunjen sve dok je regionalna saradnja od strane stanovništva viđena kao diktat spolja i koja postoji dok to zahtevaju akteri međunarodnih odnosa izvan regiona.

Uzimajući u obzir gore navedeno, zemlje Jugoistočne Evrope imaju relativno intenzivnu trgovinsku razmenu sa Evropskom unijom, u poređenju sa trgovinskom razmenom sa svim ostalim partnerima. Tokom devedesetih godina, zemlje Zapadnog Balkana u velikoj meri preorijentisale su svoju trgovinsku razmenu prema EU, i to usled raspada centralnoplanskog sistema spoljne trgovine.¹²

S druge strane, priliv stranih direktnih investicija u zemlje Zapadnog Balkana može

10 Rupnik, J., Europe's Challenges in the Balkans, Europa South-East Monitor, Issue 61, Center for European Policy, 2005, p.1.

11 Oblici regionalne saradnje u kojima učestvuju zemlje Jugoistočne Evrope i Zapadnog Balkana: Srednoevropski sporazum o slobodnoj trgovini (CEFTA), Centralno-evropska inicijativa, Crnomorska ekonomska saradnja, Proces saradnje u Jugoistočnoj Evropi, Proces podunavske saradnje, Saradnja savskih zemalja 2002, Proces stabilnosti i dobrosusedstva-Royamont inicijativa, Inicijativa za saradnju u Jugoistočnoj Evropi, Pakt stabilnosti za Jugoistočnu Evropu, Regionalni strateški okvir CARDS programa EU, Jadransko-jonska inicijativa, Povelja o partnerstvu između Albanije Hrvatske, Makedonije i Sjedinjenih Američkih Država-Jadranska povelja. (Više u: Šolaja, M., Regionalna saradnja na jugoistoku Evrope i integracije, Zbornik radova, Banja Luka: Centar za međunarodne odnose, 2013, str. 233.)

12 Joseph, E., P., Back to the Balkans, Foreign affairs, Volume 84, No.1, January/February 2005, p. 117.

uvećati njihov izvozni kapacitet i tražnju za uvozom iz EU. No, ovi činioци imaće različit uticaj na različite sektore: prvi će uticati na trgovinu poljoprivrednim i prehrambenim proizvodima, dok će drugi povoljno uticati na trgovinu proizvoda sa većom dodatom vrednošću, i to posebno proizvoda od metala. Sporazum CEFTA generisao je povećanje intraregionalne trgovine, iako je EU i dalje najveći trgovinski partner za sve zemlje regiona.

Slika 2. Spoljno-trgovinski bilans republike Srbije, 2013. godina Izvor: OECD (2015: 11)

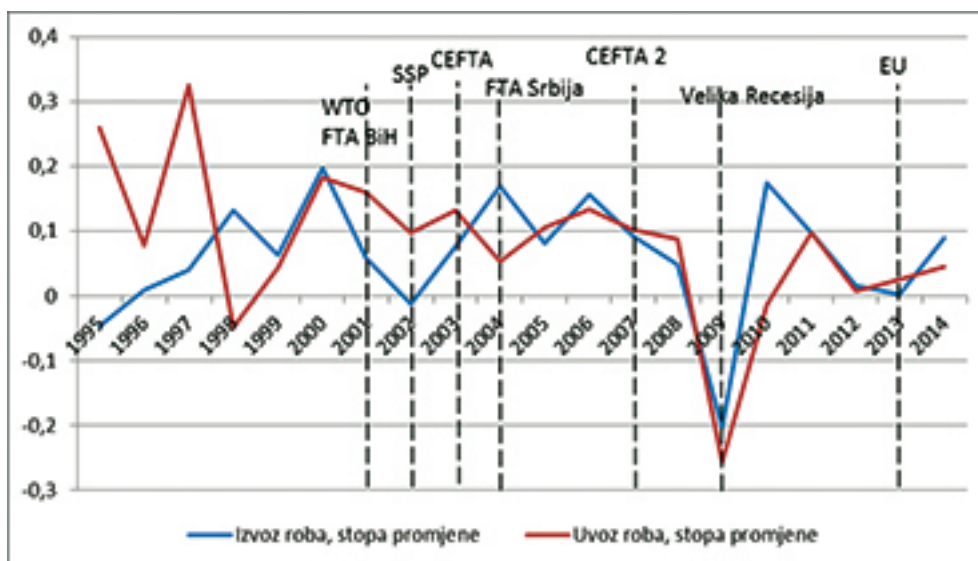

I u narednom periodu očekuje se povećanje trgovinske razmene sa Evropskom unijom i pored intenziviranja međusobne ekonomske saradnje zemalja regiona. To je rezultat procesa pristupanja EU, tako da zemlje koje su ostvarile veći pomak u integraciji sa EU imaju i bolji trgovinski položaj. Prema strategijama razvoja, koje su projektovale zemlje Jugoistočne Evrope, kao i sama Evropska unija, do 2020. godine ne treba očekivati bitnije promene u pogledu izvoznih destinacija. Rast udela izvoza u EU biće posledica rasta intraindustrijske trgovine, a pad udela zemalja CEFTA, pri očekivanom visokom rastu vrednosti izvoza biće posledica relativne zasićenosti tržišta postojećim nivoom razmene. Apsolutni rast vrednosti izvoza biće posledica intenziviranja robne razmene između zemalja gde je ona ispod potencijalnog nivoa (Srbija - Hrvatska, Bosna i Hercegovina - Srbija, Republika Srpska - Hrvatska...), kao i obnavljanja proizvodne saradnje.

Sporazum CEFTA 2006 je uticao na povećanje spoljnotrgovinskog prometa među svim članicama, pa tako i na razmenu Bosne i Hercegovine sa državama CEFTA. Ovaj rast je posebno bio naglašen u 2007 i 2008. godinu, da bi ulaskom u globalnu svetsku ekonomsku krizu od 2009. godine počeo da stagnira. Danas ovaj promet predstavlja oko 32% ukupnog prometa Bosne i Hercegovine, tako da države CEFTA nakon država Evropske unije predstavljaju glavnog spoljnotrgovinskog partnera Bosne i Hercegovine. Osvrnimo se na ovom mestu na spoljnotrgovinski promet Bosne i Hercegovine sa državama CEFTA u 2012. godini. Ukupan spoljnotrgovinski promet Bosne i Hercegovine u 2012. godini je iznosio preko 23 milijarde KM (23.122.868.224 KM). Razmena sa državama CEFTA iznosila je 7.374.201.610 KM ili 31,89% ukupnog prometa što upućuje na gore navedenu činjenicu da su države CEFTA, nakon država Evropske unije, glavni spoljnotrgovinski partner BiH.¹³

¹³ Škrbić, V., Marjanović, S., Spoljnotrgovinski promet Bosne i Hercegovine sa državama CEFTA, Zbornik naučnih radova, Gradiška: Visoka škola „Primus, 2013, str. 40.

Slika 3. CEFTA - povećanje intraregionalne trgovine, (2004=100) Izvor: OECD (2015:11)

Situacija je ista i kada je srpska privreda u pitanju. U periodu pada robne razmene, tokom 2010. godine, pad trgovine Srbije bio je veći sa zemljama Jugoistočne Evrope u odnosu na ostatak sveta, dok je u periodu oporavka, tokom narednih pet godina, rast trgovine sa ovim zemljama sporiji od rasta trgovine sa ostatkom sveta. S obzirom na to da sve zemlje regiona Zapadnog Balkana imaju velike trgovinske deficite, izostanak spoljnih izvora za finansiranje logično je doveo i do velikog smanjenja uvoza i lokalne tražnje.¹⁴

Svim zemljama u regionu Zapadnog Balkana Evropska unija je glavni izvozni i uvozni partner. Bogato tržište Evropske unije ima veliku moć apsorpcije za robu i usluge iz balkanskih zemalja, a s druge strane EU je veliki proizvođač robe i usluga koje su naročito potrebne zemljama Jugoistočne Evrope (tehnologija. Know-how) i tradicionalno je najveći njihov dobavljač. Procesi regionalne integracije su važni za privlačenje direktnih stranih investicija. Treba imati u vidu da je regionalna saradnja balkanskih zemalja jedan od formalnih uslova za unapređenje odnosa ovih zemalja sa Evropskom unijom, i da inicijative u ovoj oblasti mogu ubrzati proces približavanja EU.

U narednoj deceniji, usled zajedničke izloženosti spoljnim rizicima, zemlje CEFTA trebalo bi da razvijaju što bliskiju ekonomsku saradnju, obnavljajući stare i formirajući nove proizvodno-procesne veze. Dobar primer u pravcu normalizacije ekonomskih odnosa i stvaranja novih potencijala za spoljnu trgovinu je dolazak slovenačkih proizvođača u Srbiju, kako bi kroz cenovnu konkurentnost zadržali tržišne pozicije u EU i osvojili treća tržišta. Razvoj ekonomske saradnje sa UNMIK Kosovom i Metohijom potreban je kako bi preduzeća iz Srbije zadržala tržišne pozicije koje na ovoj teritoriji već imaju.

Ograničenja dostizanju postavljenih ciljeva u pogledu vrednosti izvoza, do 2020. godine ima mnogo, poput produženog, dugoročnog karaktera svetske ekonomske krize, umesto brzog oporavka. Nerazrešeni politički problemi u regionu koji su produbljeni lošom ekonomskom situacijom usled ekonomske krize. Poslednji u nizu primera jeste nemogućnost da srpski proizvođač i prodavac sadnica lavande plasira svoje proizvode u Hrvatsku, usled izveštavanja hrvatskih medija sa jakom dozom ekonomskog pretekcionizma kako Hrvatska uvozi lavandu iz Srbije, koja je, kako je isticano, prvenstveno hrvatski proizvod. Posle toga, firmi koja je uvozila sadnice počeli su da

¹⁴ <http://ras.gov.rs/podrska-izvozu/izvoz-u-brojkama> (datum pristupa: 11.11.2016. godine)

stižu preteći mejlovi da brukaju Hrvatsku i ceo ugovor je otkazan.¹⁵

Vrlo visok nivo korupcije u zemljama Jugoistočne Evrope usporava i otežava priliv novih, pre svega greenfield investicija. Ovaj problem veoma dugo je aktuelan, tako da je potreban sistemski pristup u svim zemljama regiona, jer pojedinačne mere daju slabe rezultate. Oporavak tokova stranih direktnih investicija je neizvestan i iz razloga što proizvodne kompanije nemaju bankarsku podršku kao u periodu pre krize većina zemalja u svetu sprovodiće slične strategije za proizvodni rast i izvozni oporavak. Pored navedenih, ostaju i pojedinačni problemi svake od zemalja članica CEFTA, kao što je precenjenost domaće valute, što dodatno usporava korišćenje mogućih pozitivnih efekata integracije.

Zaključak

CEFTA sporazum je svojim članicama doneo višestruke koristi, kako u proizvodnji i trgovini, tako i u prilagođavanju propisa i institucija principima slobodnog tržišnog poslovanja. Možda i najbitnija stvar koju ovaj sporazum donosi, jeste dijagonalni sistem kumulacije porekla, koji omogućava da se u finalni proizvod ugrađuju komponente proizvedene u bilo kojoj zemlji zone bez plaćanja dodatnih carinskih dažbina. Ovo predstavlja dobar signal za strane investitore, jer se ukidaju barijere koje su stvarali brojni bilateralni ugovori o slobodnoj trgovini.

Naročito je važan značajniji priliv SDI, ili stranih direktnih investicija. SDI predstavljaju veoma efikasno sredstvo razvoja celih privreda, jer osim svežeg kapitala, donose i beneficije u vidu uvoza novih proizvodnih tehnologija koje omogućavaju bolje iskorišćavanje svih prednosti privrede, kao što su kvalitetna radna snaga i niski troškovi proizvodnje. Sve ovo, uz navedeni dijagonalni sistem kumulacije porekla proizvoda, čini zemlje CEFTA sporazuma veoma atraktivnim za ulaganja stranih investitora. Naravno da, kao i svaka dodatna liberalizacija tržišta i privrede uopšte, nosi sa sobom i određene rizike ili opasnosti, ali su beneficije daleko veće, stoga je neophodno da se ne kasni sa njegovom primenom, a na državi je da pravovremenim, dugoročnim planovima spreči eventualnu pojavu štete po privredu države koja bi mogla nastati primenom ovog sporazuma, u privredi koja nije dovoljno pripremljena za poslovanje na liberalizovanom svetskom tržištu. Takođe, indeks korupcije u regionu nije značajnije smanjen tako da se zemlje CEFTA nalaze pred teškim zadatkom da pored izgradnje povoljnijeg institucionalnog ambijenta suzbiju i sistemsku korupciju koja umnogome odvraća krupnije investitore od značajnijih ulaganja.

Kao i u periodu pre svetske ekonomske krize, region Zapadnog Balkana karakteriše veliki broj nerazrešenih političkih problema koji predstavljaju kočnicu intenzivnijoj ekonomskoj saradnji i intraregionalnoj trgovini. Zbog toga nije iskorišćen pun trgovinski kapacitet koji bi zona slobodne trgovine CEFTA mogla da ostvari. U poslednjih godinu dana situacija je dodatno pogoršana usled jednostranih političkih poteza privremenih kosmetskih institucija i zabrane uvoza robe iz Srbije. Međutim, prostor Zapadnog Balkana će u narednoj deceniji predstavljati fokus pažnje proširene Evropske unije, prostor na koji bi ideja Evrope ujedinjene u geografskim granicama trebala da dobije još jedan oslonac i dokaz opravdanosti. Objedinjeni bi trebalo da predstavljaju tržište od blizu 30 miliona stanovnika, ekonomsko, političko i bezbednosno jedinstvo i postao bi integralni deo evropskih institucija deleći evropske vrednosti.

Ekonomske pretpostavke za postizanje izvozne orijentacije privreda zemalja regiona jesu: nastavak evropskih integracija; intenziviranje ekonomske saradnje u regionu CEFTA; motivisanje priliva izvozne orijentisanih investicija; rast intraindustrijske razmene u CEFTA; uklanjanje administrativne barijere za ulazak greenfield investicija; poreski stimulansi dolasku novih investitora u najpropulzivnije trgovinske sektore; razvijanje saobraćajne infrastrukture, kako bi se smanjili transportni troškovi proizvodnje;

¹⁵ Simić, J., Đurić, D., Mhajlović, M., CEFTA i izvozna orijentacija zemalja Zapadnog Balkana, Škola biznisa Broj 3/2011, Novi Sad: Visoka poslovna škola strukovnih studija, 2011, str. 62.

razvijanje telekomunikacione infrastrukture; reforma obrazovanja, kako bi industrijske grane imale što kvalitetniju ponudu lokalne radne snage; besplatno informisanje malih i srednjih proizvodnih preduzeća o mogućnostima za plasman na tržište; medijska promocija uspešnih primera privlačenja greenfield investicija.

Ukoliko se predložene mere budu sprovedile istovremeno i u svim zemljama članicama CEFTA, sinergetski efekti svako neće izostati, i pored činjenice da je potrebno izvesno vreme za njihovo sprovođenje, kao i sve izvesnijeg nastavka svetske ekonomske krize.

Literatura

1. Economic Analysis - Private Consumption Growth Confirms Recovery - NOV 2016, South East Europe, BMI Research-A Fitch Group.
2. Grandov, Z., Međunarodna ekonomija i globalizacija, Beograd: Beogradsko trgovačko društvo, 2009.
3. <http://ras.gov.rs/podrska-izvozu/izvoz-u-brojkama>
4. <http://www.pks.rs/SADRZAJ/Files/01%20Sporazum%20CEFTA%202006.pdf>
5. Joseph, E., P., Back to the Balkans, Foreign affairs, Volume 84, No.1, January/February 2005.
6. Rupnik, J., Europe's Challenges in the Balkans, Europa South-East Monitor, Issue 61, Center for European Policy, 2005.
7. Simić, J., Đurić, D., Mhajlović, M., CEFTA i izvozna orijentacija zemalja Zapadnog Balkana, Škola biznisa Broj 3/2011, Novi Sad: Visoka poslovna škola strukovnih studija, 2011.
8. Škrbić, V., Marjanović, S., Spoljnotrgovinski promet Bosne i Hercegovine sa državama CEFTA, Zbornik naučnih radova, Gradiška: Visoka Škola „Primus, 2013, str. 40.
9. Šolaja, M., Regionalna saradnja na jugoistoku Evrope i integracije, Zbornik radova, Banja Luka: Centar za međunarodne odnose, 2013.
10. Spoljnotrgovinska razmjena Republike Srpske i Bosne i Hercegovine sa državama CEFTA u 2014, godini, Ministarstvo trgovine i turizma Republike Srpske, Banja Luka, 2015.
11. Vincentz, V., Knogler, M., Balkanlander und oklomishe EU-Beitrittskriterien, Sudosteuropa Mittelungen, 2004.

SLOBODE, LJUDSKA I MANJINSKA PRAVA ETNIČKIH ZAJEDNICA U REPUBLICI SRBIJI I ZEMLJAMA ZAPADNOG BALKANA

*Momir Grahovac*¹

Rezime

Pod slobodom i ljudskim pravima podrazumevaju se zagwarantovana i neotuđiva prava i slobode pojedinca na zaštitu od države, prava i slobode koja im pripadaju na osnovu njihovog postojanja kao čoveka, kao i prava i slobode koja su održiva i ne mogu biti ograničavana od strane vlasti. Organi vlasti jedne države obavezni su da svakom građaninu obezbede ostvarivanje njegovih osnovnih ljudskih prava. Obim poštovanja ljudskih prava zavisi od stepena izgradnje demokratskih struktura vlasti i vladavine zakona. Sadržajno unapređenje legislative na planu zaštite manjina, etničkih zajednica i razvoj konkretnih manjinskih politika u Republici Srbiji i zemljama u okruženju usporeno je već duže vreme. Interesi za manjinska pitanja nisu na vrhu prioriteta kod relevantnih političkih činilaca. Neophodno je postaviti jasnu državnu strategiju prema manjinama i razvoju multikulturalizma.

Ključne reči: slobode, ljudska i manjinska prava, etničke zajednice, multikulturalizam, Zapadni Balkan;

FREEDOM, HUMAN AND MINORITY RIGHTS OF ETHNIC COMMUNITIES IN THE REPUBLIC OF SERBIA AND THE WESTERN BALKANS

Abstract

The freedom and human rights are considered guaranteed individual rights to protection from the state, the rights on the basis of their existence as a human being, the rights that are sustainable and can not be restricted by the government. The authorities of country are obliged to provide every citizen unbound exercising of his fundamental human rights. The scope of human rights depends on the level of building democratic structures and the rule of law. Substantially improving legislation on national minorities, ethnical communities and the development of specific minority policies in the Republic of Serbia and neighboring countries has slowed for a long time. The interests of minority issues are a top priority of the relevant political factors. It is necessary to set a clear national strategy against minorities and the development of multiculturalism.

Key Words: freedom, human and minority rights, ethnic communities, multiculturalism, Serbia;

¹ Prof. dr Momir Grahovac, Ministarstvo prosvete, nauke i tehnološkog razvoja, Republika Srbija

Uvod

Fenomen ljudskih prava i sloboda predstavlja jedan od najznačajnijih pojava kojima se bave civilni sektor društva i relevantne državne institucije. Istorijski posmatrano, sadržaj osnovnih ljudskih prava neprekidno se umnožavao, postavljajući sve više standarde savremenim državama koje su, da bi zadržale ili osvojile status demokratskih režima, bile prinuđene da ta ista prava garantuju svojim građanima.² Slobode i ljudska prava po definiciji pripadaju svim ljudima i građanima, nezavisno od njihovih partikularnih svojstava (verskih, nacionalnih, klasnih, starosnih, polnih itd.), pa je zbog toga za demokratsku državu krucijalno da svojim državljanima ustavno garantuje sva prava i slobode. Ljudska prava su opšta, odnose se na sve ljude u jednakoj meri. To znači da sve osobe od trenutka rođenja poseduju određena prava koja se nazivaju ljudskim pravima. Ljudska prava su zagarantovana svakom ljudskom biću na temelju postojanja kao bića.³ Karakteristike ljudskih prava su: univerzalnost, neutuđivost, nedeljivost i međusobna povezanost. Osnovni principi ljudskih prava su: nediskriminacija i jednakost, participacija i uključenost, i odgovornost i vladavina zakona. Osnovna podela ljudskih prava je na:

- lična prava i slobode,
- politička i građanska prava i slobode, i
- socijalna, ekonomska i kulturna prava.

Lična, politička i građanska prava i slobode se još nazivaju i pravima prve generacije, dok su socijalna, ekonomska i kulturna prava, prava označuju kao prava druge generacije. Tek odnedavno se u ljudska prava počinju ubrajati i pravo zaštite prirode i životne sredine, prava kolektiviteta (na primer, pravo samoopredjeljenja naroda), pravo na razvoj i pravo na mir, koja čine prava treće generacije. Šesnaest međunarodnih konvencija koje su sastavni deo Ustava Republike Srbije upravo obuhvataju gore pomenute grupe sloboda i ljudskih prava. Sva ljudska prava su usko povezana koliko i nezavisna jedna od drugih.

Iako ne postoji hijerarhija ljudskih prava, po principu prioriteta postoji podela na trenutne i progresivne obaveze, to jeste prava. Trenutna su ona prava gde nema pregovaranja oko raspoloživih resursa bilo ona ljudske, tehničke ili finansijske prirode. Tu država kao potpisnica sporazuma mora preduzeti hitne i neodložne mere za rešavanje situacije kojom se ugrožavaju ta prava, a to su sva građanska i politička prava i slobode, pobrojane u Međunarodnom paktu o građanskim i političkim pravima. Progresivna prava su sva druga, dakle ekonomska, socijalna i kulturna prava. Kulturna prava pod određenim uslovima prelaze u trenutna, a to je u slučajevima diskriminacije, regresije i statusa quo (gde se ne preduzimaju nikakve mere za progresivno unapređenje stepena uživanja prava).⁴

Sa stanovišta zaštite kolektivnih sloboda i ljudskih prava važno mesto zauzimaju prava posebnih etničkih zajednica i nacionalnih manjina. To važi i za zemlje u tranziciji tj. postkomunističke zemlje koje su započele demokratski proces koji ne obezbeđuje, automatski pravedan balans etničkih i kulturnih različitosti. Istočnoevropske zemlje ohrabrivane su da usvoje ustavnu filozofiju zasnovanu zapadnim konceptima sekularne države, građanskog nacionalizma, nediskriminacije i ustavnog patriotizma.

Za ostvarivanje prava na negovanje kulture i tradicije nacionalnih manjina, od najveće važnosti su odredbe Zakona o zaštiti prava i sloboda nacionalnih manjina,⁵ kojima im se garantuju individualna i kolektivna prava. Radi ostvarivanja prava na samoupravu u oblasti kulture, obrazovanja, informisanja i službene upotrebe jezika i pisma, pripadnici

2 Kostadinović, I., Đorđević, M., Krasić, D., Pravo Evropske unije i ljudska prava, Niš: Visoka škola strukovnih studija za menadžment u saobraćaju, 2013, str. 296.

3 Milenković, D., Ljudska i manjinska prava, sloboda izražavanja i uloga medija u uslovima sukoba i napetosti, Niš: Media i reform centar Niš, 2010, str. 12.

4 Tomušat, K., Ljudska prava između idealizma i realizma, Beograd: Beogradski centar za ljudska prava, 2006, 74.

5 "Sl. list SRJ", br. 11/2002.

nacionalnih manjina mogu da izaberu nacionalne savete, koji su aktivno uključeni u proces funkcionisanja Ministarstva kulture. Ova saradnja ogleda se u zajedničkom vršenju analize, planiranja, podrške kulturnim aktivnostima i bavljenju svim drugim pitanjima od značaja za kulturu i stvaralaštvo nacionalnih manjina. Nezavisne stručne komisije, ustanovljeni kriterijumi i insistiranje Ministarstva na poboljšanju kvaliteta i komunikacijskoj funkciji projekata, doveli su do sistematskog pristupa problematici podrške kulture i stvaralaštva nacionalnih manjina i značajnog napretka u radu.

Zbog toga se i pojavila potreba regulisanja položaja nacionalnih manjina kroz niz posebnih zakona, od kojih su najznačajniji Zakon o zaštiti prava i sloboda nacionalnih manjina, Zakon o službenoj upotrebi jezika i pisma, Zakon o zabrani diskriminacije, Zakon o nacionalnim savetima nacionalnih manjina, Zakon o lokalnoj samoupravi. Osim toga položaj nacionalnih manjina regulisan je i bilateralnim ugovorima, koji je Srbija zaključila sa Crnom Gorom, Hrvatskom, Makedonijom, Mađarskom i Rumunijom. Cilj donošenja ovih zakonskih regulativa jeste stabilnost jednog društva koja zavisi od integrisanosti svih njenih građana, bez obzira na nacionalnu i versku pripadnost. Ali integracija nacionalnih manjina u društvo ne treba da označava asimilaciju, već mogućnost očuvanja sopstvene etničke, verske i kulturne osobenosti.

Pojam slobode i ljudskih prava

Slobode i lična prava čoveka počinju da se uobličavaju u današnjem obliku posle velikih buržoaskih revolucija, pod uticajem prirodnopravne teorije. Prirodna prava stiču se rođenjem, ali su izražena samo ako se uobliče i regulišu pravnom normom - ustavom. Savremene deklaracije donose se tek nakon okončanja Drugog svetskog rata. Tek su velike tragedije svetskih razmera, kakvi su bili svetski ratovi, dovele do toga da se formira međunarodna zajednica i da ona pokaže zainteresovanost za razvijanje i zaštitu ljudskih prava i sloboda. Do tada su ljudska prava njihov sadržaj i garancije i odnos pojedinca i države, bili isključivo stvar unutrašnjeg prava svake države ponaosob. Očuvanje slobode je svrha i cilj formiranja države kao političke zajednice i smisao i razlog postojanja ustava kao osnovnog zakona jednog političkog sistema. Univerzalna svojstva ličnosti, pripadaju svakom čoveku samim rođenjem. Granice slobodi i jednakosti postavljaju samo iste takve slobode i prava drugih.⁶

Postoji niz osnovnih vrednosti i načela koji čine bit same ideje ljudskih prava. Sloboda može značiti "sloboda od" i "sloboda za". Sloboda od uključuje slobode koje utiču na fizičko ili psihičko stanje pojedinca, kao što su: sloboda od ropstva, sloboda od mučenja i zlostavljanja, sloboda od nezakinitog hapšenja, sloboda od nepravilnog suđenja, progona i diskriminacije. Sloboda za uključuje one slobode koje ljudima omogućuju da ispune svoje težnje kao ljudska bića: slobodu govora, udruživanja i mirnog okupljanja, pravo na državljanstvo, pravo na učešće u upravi svoje zemlje, sloboda vere i uverenja itd. Slobode i ljudska prava podrazumevaju odgovornost poštovanja prava drugih ljudi, što znači da sloboda za znači dopustiti i sotalima iste slobode.⁷

Ustav garantuje prava i slobode građana koje se ostvaruju direktno na osnovu ustava. Najznačajnije slobode i prava građana su: političke slobode i prava građana, ekonomske slobode i prava građana, lične slobode i prava građana, kulturne slobode i prava građana i zdravstvene slobode i prava građana. Sve slobode i prava građana su suštini su lične slobode i prava građana zato što se ona odnose na pojedince, na ličnosti. Ovako se nazivaju samo ona prava i slobode građana koja se odnose na čoveka kao ljudsko biće, odnosno koja se odnose na integritet i dostojanstvo ljudi i to pre svega na relaciji čovek- država. Sve lične slobode i prava građana mogu da se podele na dve grupe:

I. najznačajnije lične slobode i prava

6 Kimlika, V., Opalski, M., Može li se izvoziti liberalni pluralizam?, Beograd: Beogradski centar za ljudska prava, 2002, str. 28.

7 Nikolić, M., Obrazovanje i nacionalne manjine u Srbiji - problemi i izazovi, Beograd: Centar za proučavanje alternativa, 2005, str. 23.

II ostale lične slobode i prava

U prvu grupu, najpre spada pravo na jednakost i ravnopravnost; zatim pravo na neprikosnovenost ljudskog života; neprikosnovenost ljudske slobode; sloboda svesti, misli i javnog izražavanja misli i sloboda veroispovesti. U drugu grupu spadaju: sloboda kretanja i nastanjivanja; nepovredivost stana; nepovredivost tajne pisama; sloboda nacionalnog opredeljenja; pravo na državljanstvo; prava nacionalnih manjina i prava stranaca uključujući pravo azila.

Nakon Drugog svetskog rata sazrela je svest o univerzalnom karakteru ljudskih prava, ona se proširuju i dopunjuju i teži se ka njihovoj internacionalizaciji, da bi svim ljudima sveta bila podjednako dostupna. Ljudska prava, koja prožimaju veliki deo političkog diskursa od Drugog svetskog rata, predstavljaju početak jedne nove univerzalne političke culture, koja ima za cilj međusobno uvažavanje različitih političkih sistema i zajednički život ljudi različitih vera i nacija. Iako je borba za slobodu stara koliko i sam ljudski rod, ogromno vredanje ljudskog dostojanstva u prošlosti i potreba da se takve strahote izbegnu u budućnosti, postavile su ljudsko biće u centar i dovele do međunarodne kodifikacije sloboda i ljudskih prava.⁸

To je dovelo do donošenja prvih univerzalnih konvencija o ljudskim pravima koje i danas utiču na sadržaj ustava država sveta koje se deklarišu kao demokratske. Na međunarodnom nivou osnovne su: Povelja Ujedinjenih nacija, doneta 1945. godine i Opšta deklaracija o pravima čoveka iz 1948. godine; a za područje Evrope to su: Evropska konvencija za zaštitu ljudskih prava i osnovnih sloboda iz 1950. godine. Iako nisu bile pravno obavezujuće, deklaracije su bile prvi međunarodni pravni pokušaj da se ograniči ponašanje pojedinih država i da se one privole da prihvate obaveze prema svojim građanima u priznavanju njihovih ljudskih, građanskih, ekonomskih i socijalnih prava.⁹

Moderna ustavno-pravna i politička teorija ističe da je za određivanje karaktera jednog političkog sistema najvažniji položaj građanina u tom sistemu, tj. kako je uređen odnos na relaciji vlast-građanin. Ipak, država može da odluči da pojedina subjektivna prava ukine, ako donese odluku da se neka subjektivna prava ubuduće ne mogu sticati. Na primer, praksa bivših socijalističkih država čiji su zakonodavni organi posle revolucionarnih promena doneli zakone, kojima su mnoga subjektivna prava stečena u prethodnom sistemu ukinuta (nacionalizacija je ukinula parvo private svojine). S druge strane, redukcija ljudskih prava na ona koja ljudima "oktroira" država ne može da zadovolji osnovne moralne principe i dovodi u pitanje osnovne ljudske kvalitete. Između ljudskih prava i demokratije odavno je uočena veza. Demokratija se zasniva na ideji da svi građani imaju jednako parvo da budu pitani o stvarima koja utiču na njihov život. Ljudska prava moraju biti čvrsta zaštita od apsolutne i neodgovorne državne vlasti pa se zbog toga pravno uređuju ustavom.

Međutim, tradicionalna ljudska prava se menjaju, tako da njihov primarni cilj nije više da se pojedinac zaštiti od države, već i da se zaštite pojedinci od privatnih miočnika posebno iz oblasti privrede. Ljudska prava shvaćena na ovaj način poseduju još neke karakteristike. Ljudska prava i slobode imaju političku dimenziju jer se ostvaruju u državi i ograničavaju vlast države. Još uvek se čuju argumenti da se građanska i politička prava, poznata kao prava prve generacije, baziraju na konceptu nemešanja države u privatne poslove, dok socijalna, ekonomska i kulturna prava zahtevaju od države da preduzima pozitivne akcije. Država je dužna da deluje kada se od nje traži da stvori preduslove za dostojan život čoveka i ostvarivanje njegovih prava.

Demokratija se više ne smatra skupom proceduralnih pravila za konstituisanje i ostvarenje političke vlasti već i načinom očuvanja i unapređenja dostojanstva čoveka. Razvoj ljudskih prava ima demokratiju za pretpostavku, naime slobodu naroda na samoodređenje i na javnu kontrolu sve tri grane vlasti. Trojstvo ljudskih prava, raspodele

---

8 Kostadinović, I., Đorđević, M., Krasić, D., Pravo Evropske unije i ljudska prava, Niš: Visoka škola strukovnih studija za menadžment u saobraćaju, 2013, str. 295.

9 Isto, str. 298-299.

vlasti i demokratije čini jedno pravno-institucionalno jedinstvo moderne države.¹⁰

Ustav Republike Srbije iz 2006. godine sadrži čitav niz odredaba koji se odnose na ljudska i manjinska prava. Uostalom drugi deo Ustava i nosi naziv Ljudska i manjinska prava i slobode Ustav Republike Srbije svim svojim građanima u koje, naravno spadaju i pripadnici mnogobrojnih etničkih zajednica, garantuje kako individualna tako i kolektivna ljudska prava i slobode. Ostvarivanjem kolektivnih prava pripadnici nacionalnih manjina neposredno ili preko svojih predstavnika učestvuju u procesu odlučivanja ili odlučuju o pojedinim pitanjima koja se odnose, između ostalog, na njihovu kulturu. Pripadnici nacionalnih manjina imaju pravo da osnivaju posebne kulturne ustanove, koje su samostalne u svom radu, a država može učestvovati u njihovom finansiranju.¹¹

Regulisanje položaja nacionalnih manjina u međunarodnoj zajednici i Republici Srbiji

Danas u Republici Srbiji živi, pored građana srpske nacionalnosti, 28 nacionalnih manjina. Najbrojnije nacionalne manjine u Srbiji su: Mađari, Bošnjaci, Albanci i Romi. Ostale etničke zajednice zastupljene sa manje od po 0,5% su: Aškalije, Bugari, Bunjevci, Rusini, Slovenci, Turci, Ukrajinci, Cincari, Česi, Šokci. Ustanova pravne zaštite manjinskih prava pojavila se još u doba verske Reformacije i rascepa rimokatoličke crkve. Bilo je prirodno da su status manjina u to vreme imali verske manjine. Unutrašnjim aktima pojedinih država i mirovnim ugovorima, verskim manjinama je počelo da se garantuje nesmetano ispovedanje veroispovesti. Nezavisno od dešavanja u Zapadnoj Evropi, u Otomanskoj Imperiji je uveden sistem zaštite verskih manjina koji se odnosio na zaštitu hrišćana. Taj oblik zaštite se nazivao režimom kapitulacija, gde se država odričala niza suverenih prava prema strancima – hrišćanima, koji su boravili na njenoj teritoriji, i omogućavala pravo naseljavanja određene oblasti, slobodu kretanja, bavljenja trgovinom i sl.¹²

Prvim aktom u međunarodnom javnom pravu koji je regulisao položaj i zaštitu nacionalnih manjina smatra se Pariski Ugovor o miru od 1815. godine. Pariski ugovor regulisao je položaj Poljaka u Austriji, Nemačkoj i Rusiji, ali je pitanje posebne zaštite svih nacionalnih manjina došlo tek sa rastom nacionalizma i narodnim pokretima usmerenim ka stvaranju nacionalnih država u centralnoj Evropi i na Balkanu pre Prvog Svetskog rata. Nerešeno pitanje nacionalnih manjina tokom rata mobiliziralo je pojedine narode, a velika doza netolerantnosti i zloupotrebe manjinskog pitanja motivisale su države pobednice da pod okriljem Društva naroda razviju institucije i mehanizme zaštite nacionalnih manjina. Tako, nakon Prvog Svetskog rata na Versajskoj mirovnoj konferenciji odlučeno je da se uspostavi sistem zaštite rasnih, verskih i jezičkih manjina, čiju bi primenu nadziralo Društvo Naroda.¹³

Sistem zaštite se sastojao od pet sporazuma, nazvanih Sporazumi o manjinama, ali ni u jednom sporazumu nisu spomenute „nacionalne manjine“. U rezoluciji Društva Naroda od 21. septembra 1922. god. „priznaje se osnovno pravo manjina protiv ugnjetavanja, od čega ih štiti Društvo“ sa naglašenom obavezom da „dužnost lica, pripadnika rasnih, verskih ili jezičkih manjina da sarađuju kao verni sugrađani sa nacijama kojima sada pripadaju“. Specifičan položaj pojedinih nacionalnih manjina zahtevao je različitu pravnu regulativu. Tako je ugovorom, zaključenim sa Kraljevinom Srba, Hrvata i Slovenaca, predviđena obaveza države da omogući muslimanima da pitanja u vezi porodičnog i ličnog statusa uređuju prema običajima svoje vere i isto tako

10 Kostadinović, I., Đorđević, M., Krasić, D., Pravo Evropske unije i ljudska prava, Niš: Visoka škola

strukovnih studija za menadžment u saobraćaju, 2013, str. 310.

11 Kovačević, N., Nikolić, N., Pokuševski, D., Ostvarivanje prava nacionalnih manjina – sprovođenje preporuka nezavisnih institucija za zaštitu ljudskih prava u Srbiji, Beograd: Beogradski centar za ljudska prava, 2013, str. 9.

12 Mrđen, S., Narodnost u popisima-Promenljiva i nestalna kategorija, Stanovništvo 40(1-4), 2002, str. 77.

13 Milenković, D., Ljudska i manjinska prava, sloboda izražavanja i uloga medija u uslovima sukoba i napetosti, Niš: Media i reform centar Niš, 2010, str. 67.

obavezuje državu da pruži zaštitu džamija, grobalja i drugih verskih ustanova i obeležja muslimana.

Grčka je imala iste obaveze u pogledu zaštite muslimana, ali i odredbu o zaštiti manastira Srpske pravoslavne crkve na Svetoj Gori, dok je Turska obavezana da štiti prava hrišćanskih manjina u uređenju porodičnog i ličnog statusa u skladu sa hrišćanskim odredbama. U ugovorima sa Poljskom, Grčkom i Rumunijom, uvedene su odredbe o zaštiti Jevreja.

Međutim, cilj nije bio pronalaženje sveobuhvatnog rešenja manjinskog pitanja, već da se ustanovi sistem međunarodne zaštite, koji bi omogućavao intervencije u situacijama ugrožavanja mira i stabilnosti. Sistem zaštite manjina, implementiran od strane Društva Naroda, pokazao je slabosti između dva svetska rata, kada je propao zbog zloupotrebe od strane agresivnih sila i velikih razaranja koja su dosegla najbrutalnije pogrome slovenskih naroda, Roma i Jevreja. Nakon završetka Drugog Svetskog rata Organizacija Ujedinjenih Nacija kao naslednik Društva Naroda preuzela je brigu o manjinskim pravima, donevši na Generalnoj Skupštini Ujedinjenih Nacija Univerzalnu Deklaraciju o Ljudskim pravima 10. decembra 1948. godine. Ali ni ovde nisu svi stavovi bili jedinstveni. Velike sile, kao što su SAD i SSSR, u strukturi UN su imali ključnu ulogu, ali suprotne stavove u pogledu globalnog regulisanja nacionalnog pitanja. Dok je Sovjetski Savez podržavao je ustanovljavanje međunarodnih normi o pravima manjina, ali bez međunarodnog nadzora i zadiranja u integritet jedne suverene države, SAD su se oštro protivile sprovođenju bilo kakve međunarodne kodifikacije prava nacionalnih manjina.

Član 2. Univerzalne Deklaracije glasi: „Svatom pripadaju sva prava i slobode proglašene u ovoj Deklaraciji bez ikakvih razlika u pogledu rase, boje, pola, jezika, veroispovesti, političkog ili drugog mišljenja, nacionalnog ili društvenog porekla, imovine, rođenja ili drugih okolnosti.“ Slična odredba se pojavljuje i u članu 27. Pakta o građanskim i političkim pravima potpisan 19 decembra 1966. godine u Nju Jorku koji propisuje da „U državama gde postoje etničke, verske ili jezičke manjine, lica koja pripadaju tim manjinama ne mogu biti lišena prava da imaju, zajedno sa drugim članovima svoje grupe, svoj posebni kulturni život, da ispoljavaju i upražnjavaju svoju sopstvenu veru ili da se služe svojim jezikom“. SFRJ je ratifikovala Pakt zakonom od 30. januara 1971. godine.¹⁴

Prvim sveobuhvatnim i pravno obavezujućim dokumentom posvećenim isključivo zaštiti manjinskih prava smatra se Okvirna Konvencija za zaštitu nacionalnih manjina. Komitet ministara Saveta Evrope usvojio je 1994. godine Okvirnu konvenciju, koja je stupila na snagu 1. februara 1998. Godine kada je ratifikovana i od strane Savezne skupštine Savezne Republike Jugoslavije („Službeni list SRJ – Međunarodni ugovori“, broj 6/98). Na poziv Komiteta ministara Saveta Evrope, SR Jugoslavija pristupila je Okvirnoj konvenciji 11. maja 2001. godine i ona je za nju, u skladu sa odredbom člana 29. stav 2. tog dokumenta, stupila na snagu 1. septembra 2001. godine. Odredbe Okvirne konvencije pokrivaju širok spektar pitanja uključujući između ostalog: nediskriminaciju, promociju stvarne jednakosti, promociju uslova koji omogućavaju očuvanje i razvoj kulture, religije, jezika i tradicije, slobodu okupljanja, udruživanja, izražavanja, mišljenja, svesti i vere, pristup i upotrebu medija, jezička prava, prekogranični kontakti, međunarodnu i prekograničnu saradnju, učešće u ekonomskom, kulturnom i socijalnom životu, učešće u javnom životu i zabranu prisilne asimilacije.

Između ostalih međunarodnih dokumenata od posebnog značaja su: Međunarodni pakt o građanskim i političkim pravima (1966), Milenijumski ciljevi razvoja Ujedinjenih nacija (2000), Konvencija Ujedinjenih nacija o pravima osoba sa invaliditetom (2008) i Revidirana evropska socijalna povelja (1999), Međunarodna konvencija o ukidanju svih oblika rasne diskriminacije (1965), Konvencija o ukidanju svih oblika diskriminacije žena (1979), Konvencija o pravima deteta (1989), Deklaracija o pravima pripadnika nacionalnih ili etničkih, verskih ili jezičkih manjina (1992). Pod okriljem Saveta Evrope

---

¹⁴ „Službeni list SFRJ“, br. 7/1971.

doneta je Konvencija za zaštitu ljudskih prava i osnovnih sloboda (1951) u kojoj su utemeljeni principi savremene demokratije u Evropi – vladavina prava i jedinstvena zaštita ljudskih prava i individualnih sloboda.

U Republici Srbiji sistem zaštite nacionalnih manjina je razvijan još za vreme Socijalističke Federativne Republike Jugoslavije, kada je nastalo veliko interesovanje za problem nacionalnih manjina, motivisano heterogenošću stanovništva, ali i činjenicom da su u okruženju živeli pripadnici jugoslovenskih naroda. SFRJ je kroz različite institucionalne mehanizme obezbeđivala zaštitu prava takozvanih „narodnosti“. Ustavom iz 1974. godine propisano je: „Socijalistička republika je... demokratska zajednica radnih ljudi i građana i ravnopravnih naroda i narodnosti“, a u članu 170. građanima je zajamčena sloboda izražavanja pripadnosti narodu, sloboda izražavanja nacionalne kulture i sloboda upotrebe svog jezika i pisma.

Danas, Republika Srbija, poput drugih modernih demokratskih država u svetu, putem Ustava iz 2006. godine uvažava prava i slobode nacionalnih manjina.¹⁵ Pripadnici nacionalnih manjina imaju ustavno pravo na političko udruživanje, osnivanje kulturnih institucija, obrazovanje i informisanje na maternjem jeziku, pravo da biraju i da budu birani u lokalne i republičke organe vlasti, da se bave svim privrednim poslovima i drugim aktivnostima. Manjine u Srbiji uživaju prava u skladu sa ustanovljenim međunarodnim standardima.

Važne posledice u oblasti ostvarivanja manjinskih prava u Republici Srbiji iz konteksta nacionalnog zaštitnog mehanizma prava etničkih zajednica i nacionalnih manjina ima niz posebnih zakona: Zakon o službenoj upotrebi jezika i pisama, Zakon o lokalnoj samoupravi, Zakon o utvrđivanju nadležnosti autonomne pokrajine, Zakon o javnom informisanju, Zakon o radiodifuziji, Zakon o izboru narodnih poslanika, Zakon o crkvama i verskim zajednicama i drugi. Važno je napomenuti da je donošenje ovih zakona, koji su značajni za ostvarivanje nekog od manjinskih prava izvedeno bez odgovarajuće javne rasprave, na netransparentan način i bez učešća predstavnika manjina. Osim toga, oblast zakonskog uređenja prava manjina karakteriše i neusklađenost tj. direktna kolizija između postojećih zakona, odnosno zakonskih rešenja, nepostojanje određenih zakona i brojni podzakonski akti. Tako Zakon o lokalnoj samoupravi ne dozvoljava javnu upotrebu nacionalnih simbola nacionalnih manjina, nego samo državnih znamenja i znamenja lokalnih samouprava, što je u direktnoj opreci sa odredbom iz Zakona o zaštiti manjina. Takođe, postoji kolizija između Zakona o službenoj upotrebi jezika i pisama i odredbi Zakona o zaštiti manjina, kao i odgovarajućih odluka Skupštine AP Vojvodine. Veoma je važno što pre zakonski regulisati rad nacionalnih saveta, posebno način njihovog izbora, kompetencije, kao i način finansiranja. Postojeći saveti trenutno nemaju zakonsku osnovu za svoj rad i delovanje.¹⁶

Zakon o nacionalnim savetima nacionalnih manjina predviđa mogućnost da nacionalni savet osniva ustanove kulture radi očuvanja, unapređenja i razvoja kulturne posebnosti i očuvanja nacionalnog identiteta nacionalne manjine i ispunjava prava i obaveze osnivača, ali i da se osnivačka prava ustanova kulture čiji su osnivači Republika, autonomna pokrajina i jedinica lokalne samouprave, mogu, u celini ili delimično preneti na nacionalni savet. Pored osnivačkih, Zakon garantuje i pravo na učešće u upravljanju ustanovama kulture koje su od posebnog značaja za očuvanje, unapređenje i razvoj kulturne posebnosti i očuvanje nacionalnog identiteta određene nacionalne manjine. Mogućnost korišćenja zakonom garantovanih prava ispitivana je na slučaju Nacionalnog saveta mađarske nacionalne manjine. Nacionalni savet mađarske nacionalne manjine je

¹⁵ Prema popisu stanovništva iz 2002. godine u Srbiji, bez Kosova i Metohije, živi 1.135.393 pripadnika nacionalnih manjina. Najveći broj nacionalnih manjina živi u Autonomnoj pokrajini Vojvodini - Mađari (290.207), Hrvati (56.645), Slovaci (56.637), Rumuni (30.419), Romi (29.057), Bunjevci (19.766), Rusini (15.626), Makedonci (11.785), Ukrajinci (4.635), Nemci (3.154), Česi (1.648) i drugi. U centralnoj Srbiji živi 59.952 pripadnika albanske nacionalne manjine, 135.670 Bošnjaka, 18.839 Bugara, 39.953 Vlaha, 3.975 Goranaca, 14.062 Makedonaca, 15.869 Muslimana, 79.136 Roma, 14.569 Hrvata i drugih.

¹⁶ Milenković, D., Ljudska i manjinska prava, sloboda izražavanja i uloga medija u uslovima sukoba i napetosti, Niš: Media i reform centar Niš, 2010, str. 143.

na svojim redovnim sednicama u 2010. godini, pozivajući se na Zakon o nacionalnim savetima nacionalnih manjina, proglasio trideset sedam ustanova kulture za ustanove od posebnog značaja. Na svojoj desetoj redovnoj sednici, 16. maja 2011. godine Nacionalni savet mađarske nacionalne manjine je, shodno članu 24 Zakona o nacionalnim savetima nacionalnih manjina, doneo odluku o iniciranju preuzimanja osnivačkih prava za 13 ustanova kulture.¹⁷

Zakon o zaštiti manjina daje vrlo velika ovlašćenja nacionalnim savetima na planu zaštite i ostvarivanja manjinskih prava. Do sada je konstituisano 14 nacionalnih saveta kao ključnih tela manjinske samouprave. Oni bi trebali da budu partneri države u procesu donošenja odluka bitnih za ostvarivanje manjinskih prava, no pošto njihova ovlašćenja nisu jasno precizirana i ugrađena u propise na republičkom nivou to često nije slučaj. Državni organi dužni su po članu 19. Zakona o zaštiti manjina da zatraže mišljenje i da se konsultuju sa nacionalnim savetima prilikom odlučivanja o svim pitanjima, koja se tiču manjinskih prava garantovanih Ustavom. U praksi se ova zakonska odredba retko i selektivno primenjuje.

Tabela 1. Stanovništvo prema nacionalnoj pripadnosti, 1948-2011. godine

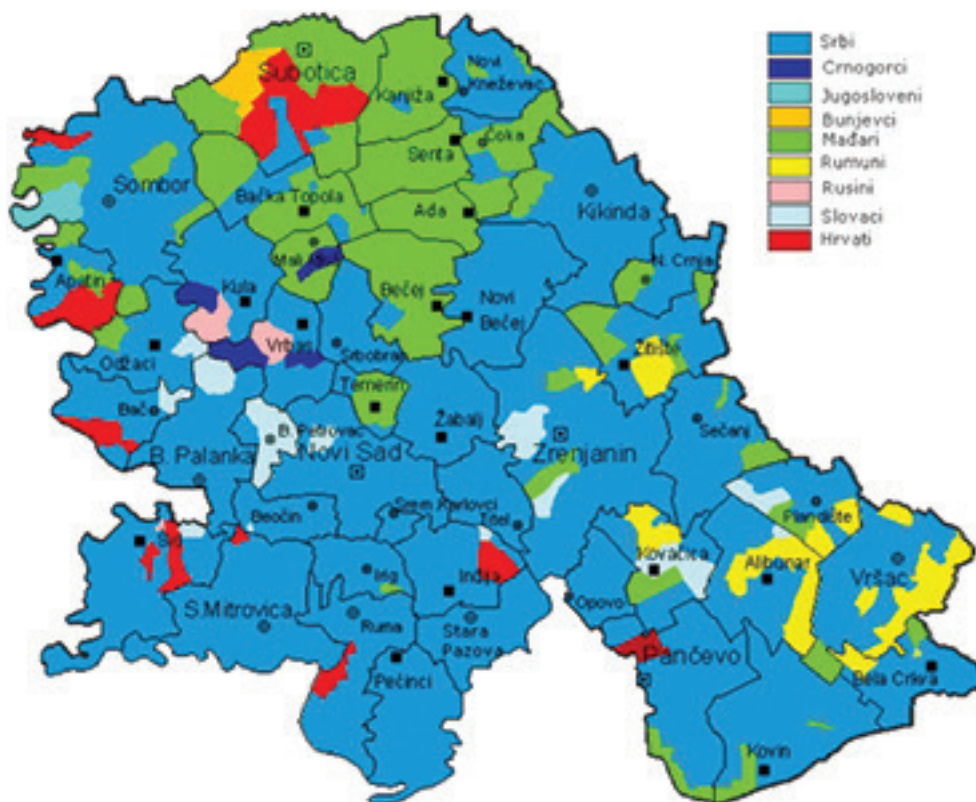
	1948	1953	1961	1971	1981	1991 ¹⁴⁾	2002	2011
РЕПУБЛИКА СРБИЈА / REPUBLIC OF SERBIA	6527966	6979154	7642227	8446591	9313676	7822795	7498001	7186862
Срби / Serbs	4823730	5152939	5704686	6016811	6182155	6252405	6212838	5988150
Албанци ¹⁵⁾ / Albanians ¹⁵⁾	532011	565513	699772	984761	1303034	78281	61647	5809
Бошњаци / Bosniaks	-	-	-	-	-	-	136087	145278
Бугари / Bulgarians	59472	60146	58494	53800	33455	26698	20497	18543
Буњевци ¹⁶⁾ / Bunjevci ¹⁶⁾	-	-	-	-	-	21434	20012	16706
Власи / Vlachs	93440	28047	1368	14724	25596	17804	40054	35330
Горанци / Goranci	-	-	-	-	-	-	4581	7767
Југословени ¹⁷⁾ / Yugoslavs ¹⁷⁾	-	-	20079	123824	441941	320168	80721	23303
Мађари / Hungarians	433701	441907	449587	430314	390468	343800	293299	253899
Македонци / Macedonians	17917	27277	36288	42675	48986	45068	25847	22755
Муслимани ¹⁸⁾ / Muslims ¹⁸⁾	17315	81081	93467	154330	215166	180222	19503	22301
Немци / Germans	41460	46228	14533	9086	5302	5172	3901	4064
Роми / Roma people	52181	58800	9826	49894	110959	94492	108193	147604
Румуни / Romanians	63130	59705	59505	57419	53693	42316	34576	29332
Руси / Russians	13329	7829	6984	4746	2761	2473	2588	3247
Русини ¹⁹⁾ / Ruthenians ¹⁹⁾	22667	23720	25658	20608	19757	18052	15905	14246
Словаци / Slovaks	73140	75027	77837	76733	73207	66772	59021	52750
Словенци / Slovenians	20998	20717	19957	15957	12006	8001	5104	4033
Украјинци ¹⁹⁾ / Ukrainians ¹⁹⁾	...	...	...	5643	5520	5044	5354	4903
Хрвати ¹⁶⁾ / Croats ¹⁶⁾	169864	173246	196409	184913	149368	97344	70602	57900
Црногорци / Montenegrins	74860	86061	104753	125260	147466	118934	69049	38527
Остали / Other	18751	68917	57420	29924	34931	14800	13922	17558
Нису се изјаснили / Did not declare	-	-	-	4486	7834	10718	107732	160346
Регионална припадност / Regional affiliation	-	-	-	10409	6848	4841	11485	30771
Непознато ²⁰⁾ / Unknown ²⁰⁾	...	1994	5604	30274	43223	47958	75483	81740

Članovi nacionalnih manjina u Srbiji su razvili svoj etnički, kulturni, jezički i verski identitet, bez straha od asimilacije protiv svoje volje. Nacionalne manjine za svoj razvoj imaju osigurane materijalne uslove. Autonomna Pokrajina Vojvodina, u kojoj živi najviše pripadnika različitih naroda je, inače, privredno veoma razvijen region. AP Kosovo i Metohija, gde je koncentrisano albansko stanovništvo, iako ekonomski nerazvijena, procentualno se poslednjih godina brže razvija od drugih delova Srbije. Pa ipak, Albanci na Kosovu i Metohiji ne priznaju Republiku Srbiju, u kojoj žive, niti njen Ustav. Pod pritiskom separatističkih nacionalnih vođa i uz spoljnu podršku albanska manjina bojkotuje sve državne institucije, kroz koje treba da koristi svoja prava i slobode. Oni ne priznaju državne organe, odbijaju da plaćaju poreze, ne dozvoljavaju svojoj deci da se školuju na albanskom jeziku u državnim školama po programima koji važe za

¹⁷ Milenković, D., Ljudska i manjinska prava, sloboda izražavanja i uloga medija u uslovima sukoba i napetosti, Niš: Media i reform centar Niš, 2010, str., str. 145.

sve ostale učenike u Republici Srbiji. Albanska manjina redovno bojkotuju demokratske izbore na kojima bi mogli da izaberu svoje legitimne predstavnike u lokalne i republičke organe vlasti.¹⁸

Mapa 1. Nacionalne manjine na području AP Vojvodina

Tokom Drugog svetskog rata Hitler je Kosovo pripojio Albaniji, fašističkoj državi, pod čijom vladavinom je veliki broj Srba i Crnogoraca bio proteran sa Kosova, dok su Albanci iz Albanije tu doseljivani. Naređenjem broj 343 Komesara za unutrašnje poslove, izdatim 5. Marta 1945, Tito je odvratio Srbe i Crnogorce od povratka na Kosovo. Zatim, tokom sedamdesetih, više od 200.000 Srba je bilo prisiljeno da, pod pritiskom albanskog terora, napusti Kosovo. Podjednako značajno je da se od 1945, sa blagoslovom jugoslovenskih vlasti, između 350.000 i 400.000 albanskih izbeglica iz Albanije, naselilo na Kosovo.

Imajući u vidu činjenicu da je poslednji popis stanovništva u kome su učestvovali pripadnici albanske nacionalne manjine na Kosovu i Metohiji obavljen 1981. godine (pripadnici albanske nacionalne manjine bojkotovali su popis 1991. godine, pa su podaci za tu godinu dobijeni procenom) i da su oružani sukobi, iseljavanje velikog broja Srba i pripadnika drugih manjina i dolazak više desetina hiljada Albanaca iz Albanije nesumnjivo promenili etničku sliku Kosova i Metohije, ne može se sa sigurnošću utvrditi koliko pripadnika albanske nacionalne manjine, koji su državljanji Srbije i Crne Gore, naseljava tu pokrajinu.¹⁹

¹⁸ Radulović, N., Ljudska prava i nacionalne manjine u međunarodnom javnom pravu i zaštita jugoslovenske manjine u Albaniji, Zbornik radova sa međunarodnog naučnog skupa održanog na Cetinju 21., 22. i 23. juna 1990. godine, str. 150.

¹⁹ Nikolić, M.: Obrazovanje i nacionalne manjine u Srbiji - problemi i izazovi, Beograd, Centar za proučavanje alternativa, 2005, str. 12-18.

Poseban značaj za očuvanje kulture i tradicije nacionalnih manjina predstavlja donošenje Zakona o nacionalnim savetima nacionalnih manjina (Službeni glasnik RS br 72/2009). Prema tom zakonu cilj formiranja Nacionalnih saveta je predstavljanje nacionalne manjine u oblasti obrazovanja, kulture, obaveštavanja na jeziku nacionalne manjine i službene upotrebe jezika i pisma, učešće u procesu odlučivanja o pitanjima iz tih oblasti, osnivanje ustanova, privrednih društava i drugih organizacija iz ovih oblasti. Ali ovde se postavlja veliko pitanje efikasnosti tih Saveta. Stručni timovi Saveta i njihovi predstavnici su mahom pripadnici većinske populacije koji se postavljaju iz političkih razloga, umesto toga da u Savetima budu neposredno uključeni isključivo pripadnici tih nacionalnih manjina, baštovani njihove kulture, jer jedino na taj način nacionalni saveti mogu efikasno delovati i samim time doprineti poboljšanju položaja i prava pojedinih nacionalnih manjina.

Pored Mađara, Bošnjaka, Albanaca u Republici Srbiji je prisutna brojna romska populacija. Ako sagledamo broj prisutnih Roma na teritoriji Srbije kroz istoriju, primetićemo da je taj broj znatno varirao od popisa do popisa što je nemoguće objasniti samo demografskim faktorima. Prema podacima iz popisa 2011. godine na teritoriji Srbije žive 147.604. stanovnika romske populacije, ali se smatra da je taj broj znatno veći.

Ako posmatramo pojedinačno romsku nacionalnu manjinu, primetićemo da se ona oduvek delila na više etničkih grupacija, koje su se ponekad potpuno odricale bilo kakve povezanosti za Romima. To su, naprimera, Aškalije i Egipćani, koji su naseljeni na teritoriji Kosova i Metohije. Tako pojedine Aškalije ne prihvataju identifikaciju sa Egipćanima, dok Egipćani smatraju da su Aškalije samo jedan od etnomima za Egipćane. Sa druge strane, većina populacije na Kosovu smatra da su i Aškalije i Egipćani Romi koji govore albanski jezik i koji ne žele da priznaju svoje poreklo.

Smatra se da danas samo romska populacija broji oko 60 različitih etničkih grupacija, koji se međusobno dele po teritorijalnim, kulturološkim i dijalektološkim razlikama. Od toga su najzastupljeniji na Balkanu Gurbeti, Čergari, Kovači, Kađaraši, Tamari, Lovari, Egipćani, Mačvaje, Čurari, Rudari, Bojaši, Ludari, Luri, Lejaši, Šorošaji, Bašalde i Romungro i t.d. Jedno od objašnjenja ovog fenomena bi mogao biti nomadski način života ove populacije, na čijim dugim putovanjima je došlo silom egzistencijalnih prilika do mešanja Roma s ostalim nomadskim skupinama naroda i narodnosti. Iz sačuvanih istorijskih hronika vizantijskih, persijskih i arapskih autora može se naslutiti da su postojale izvesne civilizacijske razlike među romskim plemenima, kao i da su lako prihvatili kulturne vrednosti sredina u kojima su boravili duže vreme.²⁰

U proteklom periodu postignuti su određeni rezultati u vezi sa trajnim unapređenjem položaja Roma u Republici Srbiji. Tako je izmenama Zakona o vanparničnom postupku omogućen je naknadni upis činjenice rođenja lica koja nisu upisana u matičnu knjigu rođenih i propisan je postupak za ostvarivanje tog prava; povećan je obuhvat romske dece u osnovnom obrazovanju i ustanovljene su afirmativne mere prilikom upisa učenika i studenata romske nacionalnosti u srednje škole i na fakultete; poboljšana je pristup ostvarivanja pojedinih prava zbog uvođenja predstavnika Roma u proces ostvarivanja javnih politika (pedagoški asistenti, zdravstvene medijatorke, koordinatori za romska pitanja). Uprkos tome, glavne prepreke za socijalno-ekonomsku integraciju Roma nisu otklonjene i nije stvoren potpun normativni osnov za sprovođenje dugoročnih mera smanjivanja siromaštva i ostvarivanja suštinske jednakosti.

Iz potrebe da se na jedan sistemski i sveobuhvatan način poboljša položaj romske nacionalne manjina, Republika Srbija je na svom putu ka evropskim integracijama a u skladu sa Okvirom EU za nacionalne strategije za integraciju Roma i Romkinja do 2020. godine i Akcionim Planom na Pregovaračko Poglavlje 23, u martu 2016. godine donela Strategiju za socijalno uključivanje Roma i Romkinja za period 2016 – 2025. godine, strateški dokument koji će za period od deset godina intenzivirati rad institucija na nacionalnom i lokalnom nivou za pitanja socijalnog uključivanja Roma i Romkinja i

---

²⁰ <http://popis2011.stat.rs> (datum pristupa: 07.11.2016. godine)

suzbijanje njihove diskriminacije, odnosno za stvaranje uslova za pun pristup ostvarivanju ljudskih prava osoba romske nacionalnosti. Dokument pokriva pet prioriternih oblasti: obrazovanje, stanovanje, zapošljavanje, zdravlje i socijalnu zaštitu.

Implementacioni mehanizmi zaštite prava nacionalnih manjina i etničkih zajednica

Primetna je drastična razlika u obimu i kvalitetu ostvarivanja manjinskih prava između AP Vojvodine i ostatka Srbije. Višedecenijska tradicija u institucionalnom i zakonodavnom uređenju prava nacionalnih manjina u Vojvodini je osnov današnjeg, manjinski senzitivnog i efikasnog ponašanja vojvođanskih organa vlasti kao i aktivnijeg odnosa vojvođanskih manjina prema pitanjima očuvanja sopstvenog identiteta. Primenu prava znatno otežavaju već spomenute zakonske kolizije, nedorečenosti i nepostojanje određenih zakonskih rešenja.

Pravo na službenu upotrebu jezika i pisma

Prema postojećim zakonskim rešenjima (Zakon o zaštiti manjina, čl. 11) jezik i pismo pripadnika nacionalne manjine uvode se u službenu upotrebu u jedinici lokalne samouprave u kojoj prema rezultatima zvaničnog popisa stanovništva živi više od 15% pripadnika manjina. Prema principu stečenih prava postoji obaveza zadržavanja jezika i pisma u službenoj upotrebi i u jedinicima lokalne samouprave u kojima su jezik i pismo nacionalne manjine bili u službenoj upotrebi u vreme donošenja Zakona o zaštiti manjina. Postoji mogućnost uvođenja jezika i pisma u službenu upotrebu u naseljima ili u mesnim zajednicama ukoliko u njima živi 25% ili više pripadnika nacionalne manjine. U Vojvodini su, pored „državnog“ jezika, u službenoj upotrebi i mađarski, slovački, rumunski, hrvatski i rusinski jezik. Jedan ili više jezika nacionalnih manjina u službenoj upotrebi su u 38 od 45 vojvođanskih opština. U dve opštine na jugu Srbije u službenoj upotrebi je albanski jezik, a u još dve na istoku Srbije bugarski jezik. Bosanski jezik je u službenoj upotrebi u tri opštine na jugozapadu Srbije.

Terenska istraživanja pokazuju da je nepoštovanje propisa na planu omogućavanja službene upotrebe jezika i pisma za pripadnike nacionalnih manjina veoma rašireno. Ovo važi za upotrebu jezika u organima lokalne samouprave i državne uprave, sudovima i policiji, čak i u onim opštinama u kojima manjinsko stanovništvo doseže visok udeo u ukupnom stanovništvu lokalne zajednice.

Nije poznat slučaj da je primenjena zakonska odredba prema kojoj će se lice, koje uskrati ili ograniči građaninu da pri ostvarivanju svojih prava upotrebi jezik odnosno pismo kojim se služi, kazniti zatvorom do jedne godine (Krivični zakonik, čl. 129).

Pravo na obrazovanje na maternjem jeziku

Zakon o zaštiti manjina (članovi 13. i 14.) reguliše obrazovanje na jeziku nacionalnih manjina. Ovo pravo u Srbiji, istina ne u jednakom obimu, ostvaruju pripadnici svih brojačno značajnijih manjina, osim vlaške.

U AP Vojvodini pripadnici mađarske manjine mogu da se obrazuju na sopstvenom jeziku u 78 osnovnih i 30 srednjih škola, a u većini njih je nastava dvojezična. Obrazovanje na mađarskom jeziku obuhvata godinama unazad preko 77% učenika iz ove zajednice na osnovnoškolskom nivou i preko 65% na srednjoškolskom. Nastava na mađarskom izvodi se i na tri više škole, katedrama za mađarski jezik i književnost u Beogradu i Novom Sadu, i na još tri vojvođanska fakulteta. Učiteljski fakultet na mađarskom jeziku otvoren je 2006. u Subotici.²¹

²¹ Kovačević, N., Nikolić, N., Pokuševski, D., Ostvarivanje prava nacionalnih manjina – sprovođenje preporuka nezavisnih institucija za zaštitu ljudskih prava u Srbiji, Beograd: Beogradski centar za ljudska prava, 2013, str. 36.

Stanje u obrazovanju pripadnika drugih nacionalnih manjina u Vojvodini je malo nepovoljnije: na svom jeziku osnovnu školu pohađa oko 73% Slovaka i oko 20% u srednjim školama; na maternjem jeziku osnovnu školu pohađa oko 57% Rumuna, a srednju oko 27%. Nastava na rusinskom obuhvata oko 50% učenika osnovnoškolskog i manje od 1% srednjoškolskog uzrasta. Nastava na hrvatskom jeziku se odvija u 4 osnovne škole u subotičkoj opštini i do sada više od 200 učenika pohađa prva četiri razreda na osnovnoškolskom nivou. Navedene manjine, osim Hrvata, imaju i katedre za jezike i književnosti na Filozofskom fakultetu u Novom Sadu, a Slovaci i Rumuni se mogu obrazovati za učitelje na svom jeziku. Predmet makedonski jezik sa elementima nacionalne kulture i bugarski jezik sa elementima nacionalne kulture predaje se od 2006. u dve vojvođanske škole.

Van Vojvodine obrazovanje na nesrpskim jezicima postoji samo u Preševu i Bujanovcu (albanski), i donekle u Bosilegradu (bugarski). Na teritoriji uže Srbije učenicima je obezbeđena mahom fakultativna nastava predmeta maternji jezik sa elementima nacionalne kulture i to za pripadnike bugarske manjine u dve opštine i bošnjačke manjine u tri opštine.

Zakonsko rešenje prema kojem obrazovanje na jeziku nacionalne manjine ne isključuje obavezno učenje srpskog jezika, često zbog lošeg nastavnog plana i programa dovodi do toga da pripadnici manjinskih zajednica ponekad ne govore dobro srpski jezik. S druge strane, Vlada Srbije opstruiše napore pokrajinskih organa uprave da u opštinama u kojim pripadnici manjina čine većinu stanovništva vrati učenje jezika sredine koje je ukinuo Miloševićev režim.

Pravo na potpuno i nepristrasno informisanje na maternjem jeziku

Ovo pravo, takođe garantovano Ustavom, zakonski je utvrđeno članom 17. Zakona o zaštiti manjina. U Srbiji se javno informisanje ostvaruje, pored srpskog jezika, i na mađarskom, slovačkom, rumunskom, rusinskom, romskom, hrvatskom, ukrajinskom, češkom, nemačkom, makedonskom, bugarskom, albanskom, vlaškom i bunjevačkom. U Republici Srbiji ima oko 160 štampanih i elektronskih medija, koji u potpunosti ili delom informišu javnost na jezicima nacionalnih manjina. Od tog broja u AP Vojvodini je oko 140, a u centralnom delu Srbije 20, ako izuzmemo medije u Sandžaku. Radio programe emituje 84 stanice - 72 u Vojvodini, a 12 u centralnoj Srbiji. Radio programi su uglavnom lokalnog karaktera, a ne retko su informacije na manjinskim jezicima servisnog karaktera ili imaju karakter nedeljne hronike. TV program emituje 32 televizije - 27 u Vojvodini, a 5 u ostatku Srbije.

Mediji na jezicima manjina izloženi su snažnim izazovima u aktuelnom procesu privatizacije medija. Imajući u vidu ograničenost njihovog tržišta i manju konkurentnost u ukupnom medijskom prostoru njihovi izgledi za opstanak i održivost su značajno ugroženi.

Pravo na učestvovanje u javnom životu i ravnopravnost pri zapošljavanju u javnoj službi

Zakon o zaštiti manjina (član 21) propisuje da se prilikom zapošljavanja u javnim službama, uključujući policiju, vodi računa o nacionalnom sastavu stanovništva, odgovarajućoj zastupljenosti i o poznavanju jezika koji se govori na području organa ili službe. Ovo pravo, međutim, nije adekvatno preneto u zakonodavstvo Republike Srbije.

Izmenama Zakona o izboru narodnih poslanika iz 2004. ukinut je izborni cenzus od 5% glasova za političke stranke nacionalnih manjina i uveden tzv. orirodni prag. Ovo rešenje, međutim, korisno je jedino za pripadnike mađarske i bošnjačke manjine, ali ne i brojačano manjih, budući da i po njemu one ne mogu da pređu novi realni cenzus. Odlukom regulatornog tela, Republičke izborne komisije, pred poslednje izbore za stranke nacionalnih manjina smanjen je broj potpisa neophodnih za predaju izborne

liste. Pitanje političkog reprezentovanja manjina rešeno je, dakle, samo trenutno i ad hoc tj. zahteva zaokruženo i dosledno zakonsko uređenje.

Godinama unazad istrajava problem značajne podzastupljenosti manjina u različitim oblastima javnog života, posebno na visokom nivou u sudstvu i policiji. Na njega kontinuirano ukazuju i dokumenti relevantnih međunarodnih institucija i organizacija. Pokrajinska administracija je jedina instanca vlasti u Srbiji, koja inicira neke promene po tom pitanju.

Zaključak

Lična prava i slobode su demokratski ideali. Cilj koncepta ličnih prava isloboda je uspostavljanje zajedničkih standarda u položaju ljudi koje trebada postignu svi narodi, kako bi ih svaki pojedinac uživao i doprinomio njihovom uspostavljanju i razvoju. Pojam ličnih prava i sloboda odnosi se na koncept koji se bazira na idejida sva ljudska bića imaju univerzalna, prirodna prava, nezavisna od pripadnosti državi, rasi, vjeri ili polu. Postojanje, validnost i sadržaj ličnih prava i sloboda, poslije dugih rasprava u filozofiji, političkim i pravnim naukama, konačno se definiše u međunarodnom pravu poslije stravičnih svjetskih ratova, sredinom prošlog vijeka ido danas se razvija. U nekim zemljama svijeta, demokratija i lična prava i slobode još uvijek nisu u potpunosti primenjeni a u pojedinim skoro da nema ograničenja istih.

Prava i slobode coveka i gradjanina proizvod su modernih gradjanskih revolucija. Za razliku od antike i feudalizma gde je shvatanje prava i slobode bilo vrlo ograniceno. Feudalno nacelo "zemlja je slobodna" nije se odnosilo na zavisne seljake i robove. Istorija i razvoj ljudskih prava i sloboda pracena je velikim socijalno-politickim borbama i transformacijom iz tradicionalnog u demokratski poredak. Prihvatanje slobode i prava gradjana prozeto je kroz mnoge povelje, deklaracije i ustave. Osnovna drzavna institucija prema kojoj se formiraju i na koju se oslanjaju gradjanska prava je nezavisni sud, odnosno pravosudni sistem i pravna drzava. Zaštita ljudskih prava sadržana je u ustavima svih zemalja svijeta, zatim u povelji ujedinjenih nacija i međunarodnim sporazumima kao što je evropska konvecija o ljudskim pravima.

Republika Srbija je zbog svog geopolitičkog položaja, istorijskog nasleđa i stalnih migracija stanovništva multinacionalna, multikonfesionalna i multikulturalna država i nesporno je da nacionalne manjine treba da uživaju sva ista prava kao i ostali građani, ali samo uz poštovanje integriteta i suvereniteta matične države u kojoj žive. Uprkos svim svojim naporima Srbija, a i druge države na prostoru Zapadnog Balkana ne uspevaju da uspostave apsolutnu harmonizaciju za funkcionisanje društva i države na demokratskim osnovama uz poštovanje različitih etničkih, verskih i nacionalnih zajednica. Još se znatno primećuje etnička netrpeljivost, ksenofobija, rasna diskriminacija, predrasude i stereotipe društva o pripadnicima pojedinih nacionalnih manjina, kao što su naprimer Romi.

Još za vreme Socijalističke Federativne Republike Jugoslavije bio je razvijan sistem zaštite prava i položaja nacionalnih manjina, koji je nakon raspada SFRJ preuzela i dalje razvijala Republika Srbija. Pitanje demokratskog uređenja multinacionalnog društva bi trebalo da bude jedan od glavnijih prioriteta Republike Srbije u očuvanju državne bezbednosti i stabilnosti, da ne bi došlo do ponavljanja etničkih sukoba iz naše bliže istorije na ovim i onako već rasparčanim prostorima. Danas, položaj manjina u Srbiji uređen je pre svega Ustavom Republike Srbije iz 2006. godine, kojim je regulisana jednakost građana, sloboda izražavanja nacionalnog identiteta, zabrana diskriminacije, zabrana izražavanja rasne, verske i nacionalne mržnje, pravo na različitost, pravo na očuvanje posebnosti, pravo nacionalnih manjina na informisanje i službenu upotrebu jezika, zabrana nasilne asimilacije i niz drugih zajemčenih prava. Srbija predstavlja multietničku i multikulturalnu državnu zajednicu koja afirmiše vrednosti jednakosti i ravnopravnosti svih njenih građana, međutim, već u preambuli i prvom članu Ustava izvršena je podela na „srpski narod“ i sve građane, koji u njoj žive, što na početku ipak

favorizuje čisto srpsko stanovništvo u odnosu na građane druge nacionalne pripadnosti.

Literatura

1. Bašić, G., *Perspektive multikulturalizma u državama Zapadnog Balkana*. Beograd: Centar za istraživanje etniciteta, Friedrich Ebert Stiftung, 2004.
2. Kimlika, V., Opalski, M., *Može li se izvoziti liberalni pluralizam?*, Beograd: Beogradski centar za ljudska prava, 2002.
3. Kostadinović, I., Đorđević, M., Krasić, D., *Pravo Evropske unije i ljudska prava*, Niš: Visoka škola strukovnih studija za menadžment u saobraćaju, 2013.
4. Kovačević, D., *Međunarodni sistem zaštite prava manjina*, Centar za Istraživanje etniciteta. Beograd, 2004.
5. Kovačević, N., Nikolić, N., Pokuševski, D., *Ostvarivanje prava nacionalnih manjina – sprovođenje preporuka nezavisnih institucija za zaštitu ljudskih prava u Srbiji*, Beograd: Beogradski centar za ljudska prava, 2013.
6. Milenković, D., *Ljudska i manjinska prava, sloboda izražavanja i uloga medija u uslovima sukoba i napetosti*, Niš: Media i reform centar Niš, 2010.
7. Mrđen, S., *Narodnost u popisima-Promenljiva i nestalna kategorija*, *Stanovništvo* 40 (1-4), 2002.
8. Nikolić, M., *Obrazovanje i nacionalne manjine u Srbiji - problemi i izazovi*, Beograd: Centar za proučavanje alternativa, 2005.
9. Rakić, M., *Demokratija i međunacionalni odnosi u Republici Srbiji – neki od problema*, *Politička revija*, vol. 8, Beograd: Institut za političke studije, 2006.
10. Tomušat, K., *Ljudska prava između idealizma i realizma*, Beograd: Beogradski centar za ljudska prava, 2006.
11. United Nations, Economic and Social Council, *Concluding observations on the second periodic report of Serbia (E/C.12/SRB/CO/2)*, 2014.

UKLANJANJE TOKSIČNOG ARSENA IZ VODA PRIMENOM PRIRODNIH ADSORBENASA

Sanja Petrović¹, Saša Savić², Milena Stojiljković³, Staniša Stojiljković⁴

Rezime

Jedan od problema današnjice je toksičnost vode, posebno pijaće vode, usled prisustva arsena. Poseban problem nastaje kada se arsen nalazi u niskim koncentracijama u vodi jer tada joni arsena nisu u mogućnosti da stupe u interakciju sa procesnim materijalima bilo da je reč o adsorpcionim, redoks ili raznim drugim varijantama filtracionih procesa koji se najčešće koriste u cilju odklanjanja arsena. Prirodni mineralni materijalni poput aktivnog uglja, bentonitne gline i zeolita zbog svojih dobrih adsorptivnih karakteristika i cene nalaze primenu u procesima uklanjanja mnogih štetnih agenasa, između ostalih i toksičnog arsena. Parametri koji mogu uticati na adsorpciju su površina i struktura adsorbenta, veličina pora adsorbenta, masa adsorbenta, uticaj početne koncentracije, uticaj brzine mešanja, uticaj pH i temperatura. Cilj ovog rada je da se bliže ispita fenomen adsorpcije arsena na prirodnim materijalima, pri različitim eksperimentalnim uslovima u cilju uklanjanja arsena iz vode do vrednosti koje su pravilnikom dozvoljene. Odabrani prirodni materijali koji su ispitani su aktivni ugalj, glina i zeolit. Sva merenja vršena su primenom ICP-OES metode. Poređenjem dobijenih laboratorijskih rezultata izvedeni su zaključci o njihovoj potencijalnoj upotrebi.

Ključne reči: arsen, uklanjanje, mineralni sorbenti

REMOVING OF TOXIC ARSENIC FROM WATER BY NATURAL ADSORBENTS

Abstract

One of the nowadays problem is toxicity of water, especially drinking water, due to the presence of arsenic. A particular problem arises when the arsenic appear in a low concentration in water since arsenic ions are not able to interact with the process materials whether they are adsorption, redox or some other various processes of filtration which are commonly used for the purpose of arsenic repelling. Natural mineral materials such as activated charcoals, bentonite clays and zeolites due to good adsorbing characteristics and price are usually used in the removing processes of many harmful agents, among others, the toxic arsenic. The parameters that may affect the adsorption are: the surface are structure of the adsorbent, the adsorbent pore size, the adsorbent mass, the initial concentration, the effect of mixing speed, the effect of pH and temperature. The aim of this study is to examine the adsorption phenomenon of arsenic

1 Sanja Petrović, Tehnološki fakultet u Leskovcu

2 Saša Savić, Tehnološki fakultet u Leskovcu

3 Milena Stojiljković, Tehnološki fakultet u Leskovcu

4 Staniša Stojiljković, Tehnološki fakultet u Leskovcu

by natural materials, at the different experimental conditions in order to remove arsenic from water to the values that are allowed. The selected natural materials that have been tested are activated carbon, clay and zeolite. All measurements were carried using the ICP-OES analysis. By comparing the laboratory results are derived a conclusions about potential use of this kind of natural materials.

Keywords: arsenic, removal, mineral sorbents

Uvod

Prirodni mineralni materijalni poput aktivnog uglja, bentonitne gline i zeolita zbog svojih dobrih adsorptivnih karakteristika i niske cene nalaze primenu u procesima uklanjanja mnogih štetnih agenasa, između ostalih i toksičnog arsena. Aktivni ugalj je karbonski materijal okarakterisan kao čvrsta, porozna, crna ugljenisana materija, sa izvanredno razvijenom aktivnom površinom i velikom zapreminom pora, koja se može proizvesti u više različitih oblika (prah, granule, štapići, vlakna i dr.) (Aleksić et al. 2010). AU ima visoko razvijenu površinu uslovljenu postojanjem tankih kanala i pora. Funkcionalne grupe na njihovoj površini im pružaju amfotermni karakter, pa u zavisnosti od pH vrednosti rastvora i prirode adsorbata, mehanizam adsorpcije se može bazirati na dipol-dipol interakcijama, vodoničnom ili kovalentnom vezivanju, ili jonskoj izmeni (Chingombe et al., 2006). Bentonit je vrsta gline koja po sastavu predstavlja hidratizani aluminijum silikat (Jović, Jovičić i sar., 2008, Ozcan et al., 2004). Efikasnost gline je određena ravnotežom koja se uspostavlja između jona u rastvoru i onih na mestima jonske izmene. Tiller je uočio da glineni minerali pokazuju izraženiji afinitet prema teškim metalima nego prema katjonima alkalnih i zemnoalkalnih metala. Prema tome mehanizam uklanjanja teških metala glinom je kompleksan proces i rezultat je njihove tendencije da grade kovalentne veze, zbog čega stepen uklanjanja teških metala nije prosta funkcija već je tu prisutno i građenje površinskih kompleksa sa unutrašnjom i spoljašnjom sferom, površinska precipitacija itd (McBride, 1991; Li i sar., 2003). Pored gline i aktivnog uglja zeoliti su takođe efikasni adsorbenti i jonoizmenjivači za metalne jone (Moreno i sar., 2001), a adsorpcija je kao i kod gline i AU uslovljena brojnim faktorima. To su hidratizani alumo-silikati alkalnih i zemnoalkalnih metala. Međutim najinteresantnija je kristalna struktura zeolita, koja izgleda kao sunder sa šupljinama različitog promera. Šupljine su veličine jednog molekula. Zahvaljujući takvoj strukturi može da apsorbuje razna jedinjenja i deluje kao jonoizmenjivač (Zeolite, Environmental Technology, 1994).

Jedan od problema današnjice je toksičnost vode posebno pijaće vode usled prisustva arsena. Arsen je rasprostranjen u prirodi, nalazi se u atmosferi, zemljištu, stenama, prirodnim vodama, zemljinoj kori i organizmima (Jovanović, 2013). Prisustvo arsena u vodi može ostaviti posledice na zdravlje ljudi. S obzirom da je najveća izloženost ljudi toksičnom arsenu upravo iz vode za piće u kojima se sadržaj arsena kretao i do 2 mg As/l (Hughes, 2002), od izuzetnog je značaja izvršiti prečišćavanje zagađenih voda. Poseban problem nastaje kada se arsen nalazi u niskim koncentracijama u vodi jer tada joni arsena nisu u mogućnosti da stupe u interakciju sa procesnim materijalima bilo da je reč o adsorpcionim, redoks ili raznim varijantama filtracionih procesa. Takođe, velike poteškoće pri uklanjanju nastaju usled neuravnoteženog odnosa arsena(V) sa arsenom(III), elementarnim arsenom i arsenom vezanim za organsku fazu (Purenović i Milunović, Bednar i sar., 2004, McLaren et al., 2006). U prirodne vode arsen dospeva kao zagađivač usled prirodnih erozija i rastvaranja stenskih masa koje u svom sastavu sadrže arsen ali i kao posledica antropogenog uticaja (Jovanović, 2011, 2013, Bissen i Frimmel, 2003, Shraim i sar., 1999, Akter i Naidu, 2006). Opseg koncentracija u kojima se može naći u prirodi je širok (u prirodnim vodama od 0,5 do 5000 µg/l, u stenama od 500 do 2500 µg/kg). S obzirom da je arsen redoks-senzitivan element na njegovu rasprostanjenost kao i na oblike nalaženja u prirodnoj sredini utiču mnogi

faktori, pH vrednost sredine, redoks-reakcije, distribucija drugih jonskih oblika, hemije vodene sredine i mikrobiološke aktivnosti (Shih, 2005).

Ekperimentalni deo

Sva merenja su vršena na ICP-OES (Inductively Coupled Plasma - Optical Emission Spectrometry, ARCOS FHE12, SPECTRO, Germany), metodom kvantitativne analize, u skladu sa uputstvima proizvođača. Kao noseći gas korišćen je Argon 5,0 (čistoće 99,999%). Priprema standardnih rastvora za ispitivanje arsena vršena je razblaživanjem standarda (1000 ppm), tako da su koncentracije standarda za izradu kalibracionih dijagrama bile u opsegu očekivanih koncentracija ispitivanog arsena. U Tabeli 1 prikazane su odabrane talasne dužine za detekciju arsena, korelacioni koeficijent (R²), limit detekcije (LOD) i opseg linearnosti.

Tabela 1. Parametri kalibracione prave za određivane elemente: λ , nm; R²; LD ($\mu\text{g/L}$) i opseg linearnosti ($\mu\text{g/L}$)

Naziv elementa	Talasne dužine za detekciju (nm)	Korelacioni koeficijent (R ²)	Limit detekcije ($\mu\text{g/L}$)	Opseg linearnosti (mg/L)
As	189.042	0.99997	0.88	0.00088-12.00
	197.262	0.99998	1.24	0.00124-12.00

Radni uslovi ICP-OES instrumenta i parametri za određivanje koncentracije odabranih elemenata su dati u Tabeli 2

Tabela 2. Operativni uslovi za ICP-OES

Snaga plazme (W)	1400
Protok gasa (L/min)	
-Coolant	13
-Auxiliary	0,80
Tip nebulajzera	Cross flow
Protok nebulajzera (L/min)	0,95
Brzina pumpe	30
Stabilizaciono vreme (s)	0
Broj proba za svako merenje	3
Pravac posmatranja plazme	aksijalni

Uzorkovanje i priprema uzoraka

Rastvor arsena koncentracije 2 ppm (pH 6,5), u zapremini od 100 ml je mešan na magnetnoj mešalici zajedno sa tačno definisanom masom adsorbensa. Mešanje je vršeno u staklenoj čaši od 250 ml odakle su u određenim vremenskim intervalima (nakon 0, 5, 15, 30, 45, 60, 90 i 120 minuta) iz rastvora uzimani uzorci koji su filtrirani na vakuumu kroz filtere prečnika 0,1 μ . Nakon pripreme uzorci su podvrgavani ICP-OES analizi.

Impregnacija aktivnog uglja

Impregnacija aktivnog uglja izvršena je mešanjem 10 g aktivnog uglja sa 50 ml

0,5M rastvora FeCl_3 , u čaši od 250 ml. Brzina mešanja na magnetnoj mešalici bila je konstantna, 125 obr/min. Mešanje je vršeno u periodu od 48 h, nakon čega je izvršeno filtriranje i sušenje aktivnog uglja u sušnici na 120 °C tokom 24 h.

Obrada podataka i predstavljanje rezultata

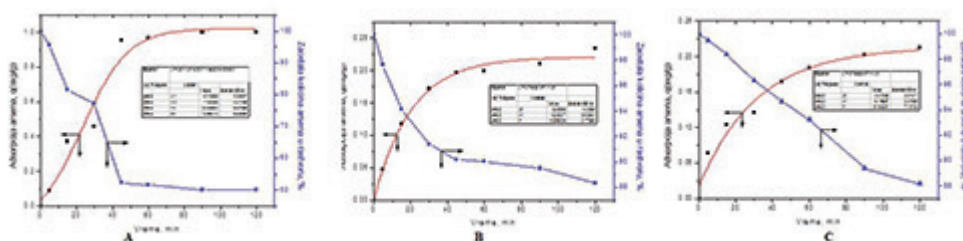
Adsorpcija arsena, q (mg/g) je računata prema sledećoj jednačini:

$$q = (C_i - C_f)V/m$$

- gde su C_i i C_f početne i krajnje koncentracije date u (mg/L), respektivno,
- V je zapremina reakcione smeše (L),
- m je masa (g) adsorbensa.

Rezultati

Preliminarna istraživanja o adsorpciji arsena su rađena u šaržnom sistemu da bi se ispitala efikasnost odabranih adsorbensa, bentonitne gline, aktivnog uglja i zeolita. Eksperimenti u šaržnom sistemu su rađeni za jedno valentno stanje arsena (As^{3+}), sa početnom koncentracijom $C_i=2$ mg/L koja se ujedno može zateći i u prirodnim uslovima. Koncentracija arsena u šaržnom sistemu praćena je uz konstantno mešanje u trajanju od 120 min. Dobijeni rezultati o efikasnosti adsorbensa u uklanjanju arsena iz vode su iskazani preko sorpcionog kapaciteta materijala, q i procenta adsorpcije.

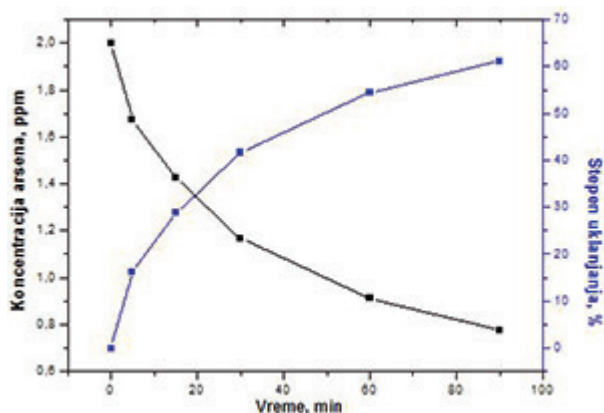
Slika 1. Uporedni prikaz promene adsorpcije arsena tokom vremena kada je masa aktivnog uglja (A), bentonitne gline (B) i zeolita (C) u šaržnom sistemu bila 0,2 g, a vrednosti pH i temperature bile konstantne 6,5 i 25 °C, respektivno.

Rezultati su ukazali na bolju efikasnost vezivanja arsena na aktivnom uglju u odnosu na glinu i zeolit. Ranija istraživanja su pokazala da su najbolja adsorpciona svojstva aktivnog uglja zabeležena pri masi od 0,2 g, gde je procenat vezivanja bio ~ 50 %. Poznato je da adsorpcija na aktivnom uglju predstavlja čist primer fizičke adsorpcije, gde aktivni ugalj zahvaljujući velikom broju uzanih kanala i pora unutar samog zrna ima razvijenu površinu koja daleko prevazilazi prostu površinu zrna materijala (specifična površina). Adsorpcija na aktivnom uglju se najvećim delom odvija upravo na površini ovih pora. Na osnovu ovih činjenica moguće je objasniti veći stepen uklanjanja arsena kada je masa adsorbensa u šaržnom sistemu bila 0,2 g u odnosu slučaj kada je masa aktivnog uglja manja od navedene – bez prikaza. Takođe treba napomenuti da je za sam proces vezivanja važna ne samo masa adsorbensa već i broj dostupnih pora koje se nalaze na adsorbensu. Približno isti stepen vezivanja arsena postignut je primenom zeolita i bentonitne gline (Slika 1).

S obzirom na dobijene rezultate koji su pokazali da je najbolja adsorpcija arsena u šaržnom sistemu postignuta na aktivnom uglju, dalja istraživanja rađena su sa aktivnim ugljem koji je izložen impregnaciji hemijskim agensima. Cilj impregnacije je postizanje

bolje adsorptivne moći prirodnog materijala. Na Slici 2, prikazani su rezultati vezivanja arsena aktivnim ugljem koji je impregnisan rastvorom FeCl_3 .

Slika 2. Stepen uklanjanja arsena u šaržnom sistemu na impregniranom aktivnom uglju pri pH 6,5 i temperaturi 25 °C.

Dobijeni rezultati ukazuju da kao i u prethodnom slučaju kada aktivni ugalj nije bio izložen impregnaciji, tokom vremena dolazi do postepenog smanjenja količine prisutnog arsena u reakcionoj smeši. Međusobnim poređenjem dobijenih rezultata za stepen adsorpcije (slika 1-A) može se zaključiti da je veći stepen adsorpcije arsena postignut kada je aktivni ugalj impregniran FeCl_3 rastvorom (60%). Prilikom izvođenja procesa impregnacije aktivnog uglja, grupe na površini aktivnog uglja mogu delovati kao inicijatori stvaranja kovalentne veze između površine aktivnog uglja i čestica gvožđa. Oblik i količina čestica gvožđa kojima se aktivira ugalj zavise od same hemije površine aktivnog uglja. Tako impregnisan aktivni ugalj ima veliki broj aktivnih lokacija na površini, samim tim i veći stepen adsorbovanja arsena iz vode.

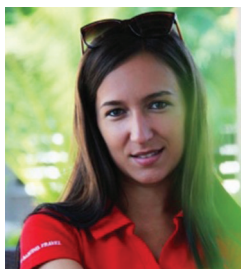
Zaključak

Dobijeni rezultati u ovom radu ukazuju da tokom perioda ispitivanja od 120 minuta dolazi do stalnog smanjenja količine arsena u rastvoru primenom aktivnog uglja, gline i zeolita, što znači da se sa povećanjem vremena kontakta između adsorbensa i rastvora arsena povećava i stepen adsorpcije arsena. Takođe se pokazalo da nakon hemijske impregnacije aktivnog uglja adsorpciona moć aktivnog uglja značajno raste. Poređenjem tri ispitivana adsorbensa može se zaključiti da aktivni ugalj kao adsorbens poseduje najbolji potencijal za primenu u procesu uklanjanja arsena iz pijaće vode, ali rezultati ne isključuju mogućnost upotrebe gline i zeolita kao adsorbenata sa zadovoljavajućim kapacitetod adsorpcije.

Literatura

1. Akter, K., Naidu, R. (2006) Chapter 3: Arsenic speciation in the environment, In: Managing Arsenic in the Environment (Eds.Naidu, R., Smith, E., Owens, G., Bhattacharya, P., Nadebaum, P.), CSIRO Publishing, Australia, Collingwood, 61-75.
2. Bednar, A.J., Garbarino, J.R., Burkhardt, M.R., Ranville, J.F., Wildeman, T.R. (2004) Field and laboratory arsenic speciation methods and their application to natural-water analysis, Water Research 38, 355-364.
3. Bissen, M., and Frimmel F. H., (2003) Arsenic—a review. Part I: Occurrence,

- toxicity, speciation, mobility. *Acta Hydrochim. Hydrobiol.* 31(1), 9–18.
4. Dragana D. Jovanović, Povezanost koncentracije arsena u vodi za piće sa pojavom dijabetesa tip 2, (2013), doktorska disertacija, Univerzitet u Beogradu medicinski fakultet, Beograd, str.29-30
  5. Hughes, M.F. (2002) Arsenic toxicity and potential mechanisms of action, *Toxicology Letters* 133, 1–16.
  6. Jovanović, B., Razvoj metoda i postupaka za uklanjanje arsena iz vode za piće, Doktorska disertacija, Građevinski fakultet Univerziteta u Beogradu, Beograd 2011.
  7. Li Y., Ding, H., J., Luan, Z.K., Di, Z.C., Zhu, Y.F., Xu, C.L, Wu, D.H., Wei, B.Q., 2003: Competitive adsorption of Pb²⁺, Cu²⁺ and Cd²⁺ ions from aqueous solutions by multiwalled carbon nanotubes. *Carbon* 41(14), 2787–2792.
  8. M. Purenović, M. Milunović, Novi postupak uklanjanja arsena (V) iz vode elektrohemijski aktivnom keramikom, Prirodno-matematički fakultet, Odsek za hemiju, Katedra za industrijsku i primenjenu hemiju, Niš, Srbija, UDK 628.193: 546.19 = 163.41
  9. McBride, M.B., (1991) Processes of heavy and transition metal sorption by soil minerals. In: Bolt, G.H., de Boodt, M.F., Hayes, M.H.B., McBride, M.B. (Eds.), *Interactions at the Soil Colloid–Soil Solution Interface*. Kluwer, Dordrecht, 149–175.
  10. McLaren, R.G., Megharaj, M., Naidu, R. (2006) Chapter 8: Fate of arsenic in the soil environment, In: *Managing Arsenic in the Environment* (Eds. Naidu, R., Smith, E., Owens, G., Bhattacharya, P., Nadebaum, P.), CSIRO Publishing, Australia, Collingwood, 157-183.
  11. R. Menhage-Bena, H. Kazemian, M. Ghazi-Khansari, M. Hosseini, S.J. Shahtaheri, (2004) Evaluation of some natural zeolites and their relevant synthetic types as sorbents for removal of arsenic from drinking water, *Iran. J. Public Health* 33, 36–44.
  12. Shih, M.C. (2005) An overview of arsenic removal by pressure-driven membrane processes, *Desalination* 172, 85-97.
  13. Shraim, A., Chiswell, B., Olszowy, H. (1999) Speciation of arsenic by hydride generation-atomic adsorption spectrometry (HG-AAS) in hydrochloric acid reaction medium, *Talanta* 50, 1109-1127.
  14. Zeolite, *Environmental Technology*, 28, 1994., 452–459.

JAVNO PRIVATNO PARTNERSTVO U FUNKCIJI RAZVOJA BANJSKOG TURIZMA

Zoran Cvetković¹, Marija Cvetković², Katarina Cvetković³

Rezime

Cilj ovog rada je da ukase na blisku vezu između potrebe za bržim privrednim razvojem, potrebom za stranim ulaganjima u javni sektor, posebno banjski turizam. Nužna promena strukture davaoca usluga u pogledu uticaja na kvalitet i cenu usluga sa aspekta pravnih mogućnosti novog nacina uređenja odnosa između građana kao korisnika usluga, države (lokalne samouprave) i davaoca usluge. Osnovna postavka je da nema privrednog ambijenta koji će podsticati preduzetnički duh, investicije i kvalitetnije usluge za građane bez sveobuhvatne reforme javnog sektora i promene svojinskopravnih odnosa. Radom želimo posebno da skrenemo pažnju na mogućnost nalazenja rešenja koja će povezati reformske zahvate u oblasti javnih preduzeća i ustanova i usluga putem javno privatnog partnerstva. Savremene države podržavaju razvoj turizma, kao značajnu izvoznu "industriju", izvor prihoda i mogućnost većeg zapošljavanja. U opštoj globalnoj konkurenciji, među velikim brojem destinacija u svetu, države moraju da izdvajaju znatna finansijska sredstva radi stvaranja preduslova za razvoj turizma i svoju komparativnu prednost razviju u konkurentsku oblast koja će doneti profit.

Ključne reči: Strana ulaganja, javni sektor, javno privatno partnerstvo, banjski turizam

PUBLIC PRIVATE PARTNERSHIP IN THE DEVELOPMENT SPA TOURISM

Abstract

The aim of this paper is to ukase on the close relationship between the need for rapid economic development, the need for foreign investments in the public sector, especially spa tourism and izaove too rapid acceptance of such initiatives in terms of environmental protection and sustainable development. The necessary changes in the structure of service providers in terms of the impact on the quality and price of services in terms of the legal possibilities of new ways of establishing relations between citizens as service users, government (local government) and providers of services. The basic assumption is that there is no economic environment that will encourage entrepreneurial spirit, investment and better quality services for citizens without a comprehensive reform of the public sector and changes in property relations. Radom particularly want to draw

1 Doc. dr Zoran Cvetković, Fakultet za pravo, bezbednost i menadžment "Konstantin Veliki" Niš

2 Dipl. ecc Marija Cvetković, Ekonomski fakulte u Nišu i Fakultet za pravo, bezbednost i menadžment "Konstantin Veliki" Niš

3 Dipl. menager Katarina Cvetković, Fakultet za pravo, bezbednost i menadžment "Konstantin Veliki" Niš, agent Barcino Tours Niš

attention to the possibility of finding solutions that will link reform operations in the area of public enterprises and services through public-private partnerships. Modern states support the development of tourism as an important export industry, source of income and the possibility of greater employment. In the general global competition, menu large number of destinations in the world, the state must allocate substantial funds in order to create the preconditions for the development of tourism and its comparative advantage in developing competitive and profit.

Keywords: Foreign investment, public sector, public-private partnership, spa tourism

Uvod

Povećanje konkurentnosti privrednih subjekata i u privatnom i u javnom sektoru treba tražiti u okvirima savremenijeg razvojnog modela srpske privrede, turizma i posebno banjskog turizma kao njegovog dela. Promena dosadašnjeg modela privatizacije prema odredbama Zakona o privatizaciji iz 2001. godine i 2014. godine je nužna, s obzirom na promenjene okolnosti u kojima su se našli država, društvo i privreda nakon izbivanja ekonomske krize, ali i svih slabosti koje je iskazao postojeći model privatizacije. Posebno postoje velika i politička i stručna neslaganja u pogledu modela i principa privatizacije javnog sektora. Sa druge strane država će sve teže isplaćivati i tekuće obaveze, a sredstva za kapitalne investicije nema, socijalne tenzije će biti sve prisutnije, a privreda sve više opterećenija. Koje korake država, tu smatramo i lokalnu samoupravu, u takvim okolnostima, može da učini da pomogne privredi? Odgovor koji je jedino moguć jeste – reforma javnog sektora kroz nove modele javno privatnog partnerstva

Javni sektor višestruko utiče na poslovanje ukupne privrede Republike Srbije. Ovaj sektor privrede, zbog svog monopolskog položaja koji proističe iz prirode procesa proizvodnje i načina prenosa proizvoda do kupca (korisnika usluge), ima jak uticaj na ukupne troškove poslovanja privrede i drugih oblasti kao i na standard stanovništva. Preko svoje niske efikasnosti i visokih troškova poslovanja uopšte, javni (državni) sektor prenosi negativan uticaj preko relativno veće cene svojih proizvoda, na celu privredu. [1]

Zadržavanje javnog sektora na sadašnji nivo efikasnosti i statusu svojine, ugroziće se efekti privatizacije društvenog sektora, razvojnu i konkurentnu sposobnost privatnog sektora. Otuda je privatizacija javnog sektora uslov za uspešnu celokupnu privatizaciju. Privatizacija nije završena dok se ne privatizuje javni sektor privrede i banjska lečilišta kao njen deo. Delimična privatizacija, odnosno privatizacija samo društvenog sektora, gubi smisao i ako bi izostala privatizacija javnog sektora izostaće pozitivni efekti privatizacije društvenog sektora. Sa privatizacijom javnog sektora stvaraju se uslovi za uspešan i konačan prelazak na tržišnu privredu. Kao krajnji rezultat treba da proistekne jeftinija i efikasnija država i znatno bolji ambijent za unapređenje konkurentnosti usluga.

Aktuelna situacija u javnom sektoru i njegova konkurentnost

Činjenice ukazuju da javni sektor neće moći, u budućnosti, da odgovori razvojnim potrebama ukupne privrede i društva, kako sa stanovišta kvaliteta proizvoda i usluga tako i sa stanovišta njihovog obima. Kontinuirano stvaranje gubitaka, preraspodela kapitala putem većeg rasta zarada od produktivnosti rada tekućeg faktora, ubrzano zastarevanje opreme, objekata i drugih sredstava rada, visoka zaduženost i nedostatak sopstvenih sredstava za razvoj neminovno vodi ka stanju koje će ugroziti tekuću reprodukciju. Pri tome, trajno otklanjanje neracionalnosti i neefikasnosti u ovom sektoru nije moguće bez privatizacije. Sa privatizacijom javnog sektora povećaće se efikasnost poslovanja samog sektora ali i efikasnost poslovanja cele privrede i njene konkurentne sposobnosti na svetskom tržištu. Integracioni procesi prema EU podrazumevaju uključivanje i javnog sektora, posebno velikih infrastrukturnih sistema i banjskih lečilišta, te njihova

privatizacija jeste preduslov za uključivanje u taj proces i uspešno ostajanje u njemu. [3] Zbog toga započeti posao restrukturiranja javnih ustanova i preduzeća treba ubrzati i on prolazi kroz nekoliko koraka i to:

a) Izdvajanje sporednih delatnosti od osnovne, koje su negativno uticale na troškove poslovanja osnovne delatnosti od kojih su, predhodnom periodu, odvojena sredstva za razvoj i uložena u sporednu delatnost.

b) Smanjenje broja zaposlenih, koji predstoji uz odgovarajući socijalni program koji se finansira iz budžeta Srbije.

c) Finansijsko restrukturiranje i konsolidacija. Ovo je uslov za finansijsku stabilizaciju, popravljavanje finansijske strukture preduzeća i obezbeđenje prostora za veće investicije u razvoj i modernizaciju. Ovde ne treba očekivati da će se tehničko-tehnološko restrukturiranje završi iz sopstvenih izvora. Za to su potrebna ogromna sredstva koje nije moguće obezbediti iz tekućih rezultata poslovanja niti iz budžeta Republike Srbije ili budžeta lokalnih samouprava.

d) Organizaciono i poslovno restrukturiranje preduzeća i ustanova kao važne faze u pripremi za privatizaciju.

e) Usklađivanje cena javnih usluga sa cenama na svetskom tržištu. [3]

U javnom sektoru imamo nelogične pojave, koje se ne dešavaju u privredi sa privatnim kapitalom. Ukupan broj zaposlenih raste i kada obim proizvodnje i usluga ne raste, zarade realno rastu i kada se ostvaruju gubici i iste brže rastu od prosečnog relanog rasta zarada u ukupnoj privredi. To ukazuje da nema jake motivacije za čuvanjem kapitala od preliivanja u tekuću potrošnju kao i za racionalnom kombinacijom faktora proizvodnje i usluga u ovom sektoru svojine. Jedina jaka brana ovakvim neracionalnim ponašanjem jeste privatizacija, tj. postojanje privatne svojine u ovom sektoru. Administrativna kontrola plata u javnom sektoru je uvek popušta pod pritiskom kompromisa politike na štetu kapitala i razvoja.

Zbog odsustva vlasničke motivacije u preduzećima i ustanovama, pritisci na rast zarada su neprestani i povremeno eskaliraju do nivoa opšteg zahteva za njihovim povećanjem iz koga stoje svi zaposleni u tom privrednom subjektu.

Bez vlasničke motivacije nema ni efikasnog upravljanja preduzećem ili ustanovom, donošenja brzih i kvalitetnih usluga kao i brze i blagovremene promene menadžmenta. Neracionalna kombinacija faktora usluga i proizvodnje, niska produktivnost rada, neracionalna raspodela i poslovanje sa gubicima kao stalna pojava u javnim preduzećima i ustanovama osnovni uzroci su niske efikasnosti i konkurentne sposobnosti ovog sektora privrede.

Sa postojećim nivoom efikasnosti, javni sektor u Srbiji nije sposoban da se uključi u integracioni proces EU, izlazak na svetsko tržište niti da izdrži pritisak spoljne konkurencije na domaće tržište. On je, kao takav veliki teret celoj privredi i građanima Srbije jer svoju neefikasnost prenosi na sve delatnosti koje koriste proizvode odnosno usluge ovog sektora privrede. [4]

Pravni okvir za uspostavljanje javno-privatnog partnerstva u Republici Srbiji

Zbog izuzetnog značaja, složenosti i velikog broja učesnika u projektima JPP Evropska komisija je 2003. godine donela „Smernice za uspešna javno-privatna partnerstva” (Guidelines for Successful Public-Private Partnerships), a 2004. godine „Zelenu knjigu o javno-privatnim partnerstvima” (Green Paper on Public- Private Partnerships and Community Law on Public Contracts and Concessions).

Polazeći od ovih smernica, države u Evropskoj uniji su kreirale svoj zakonodavni okvir za JPP, koji obično čine zakoni o JPP, koncesijama i javnoj nabavci i njihova podzakonska akta.

Lokalne vlasti u Srbiji mogu ugovarati projekte JPP u skladu s odredbama više zakona koji regulišu izbor privatnog partnera, uspostavljanje javno-privatnog partnerstva, dodelu javnih ugovora i poveravanje obavljanja njenih poslova pravnom ili fizičkom

licu.

Zakon o komunalnim delatnostima (1997): Lokalna vlast može poveriti obavljanje delatnosti od javnog interesa i fakultativnih delatnosti putem javne nabavke ugovaranjem projekta JPP za: čistoću, zelenilo, prevoz, ulice, groblja, parking, pijace, kafilerije itd.

Zakon o komunalnim delatnostima (2011): Lokalna vlast može da poveri vršenje komunalnih delatnosti preduzetniku ili drugom privrednom subjektu, rukovodeći se načelima konkurencije, ekonomičnosti, efikasnosti i zaštite životne sredine.

Zakon o javnim nabavkama usvojila je Narodna skupština Republike Srbije 29. decembra 2012. godine koji stupa na snagu 06. januara 2013. godine, a čija je primena predviđena 01. aprila 2013. godine. Lokalna vlast je obavezna da primenom procedura i načela javne nabavke bira privatnog partnera za sklapanje javnog ugovora bez elemenata koncesije, a u cilju projektovanja, izgradnje, korišćenja javnih objekata i/ili pružanja usluga u okviru javno privatnog partnerstva.

Zakon o javno privatnom partnerstvu i koncesijama (2011): Lokalna vlast ima pravo da samostalno pokrene postupak realizacije projekta JPP s elementima koncesije ili bez njih i zaključi javni ugovor s pravnim ili fizičkim licem za obavljanje poslova iz njihove nadležnosti.

Zakon o javno privatnom partnerstvu i koncesijama definiše uslove i način izrade, predlaganja i odobravanja projekata javno-privatnog partnerstva; određuju subjekte i njihovu nadležnosti, odnosno ovlašćenja za predlaganje i realizaciju projekata javno-privatnog partnerstva; prava i obaveze javnih i privatnih partnera; oblik i sadržinu ugovora o javno-privatnom partnerstvu sa ili bez elemenata koncesije i pravnu zaštitu u postupcima dodele javnih ugovora; uslove i način davanja koncesije, predmet koncesije, subjekte nadležne, odnosno ovlašćene za postupak davanja koncesije, prestanak koncesije; zaštita prava učesnika u postupcima dodele javnih ugovora; osnivanje, položaj i nadležnost Komisije za javno privatno partnerstvo, kao i druga pitanja od značaja za javno-privatno partnerstvo, sa ili bez elemenata koncesije, odnosno za koncesiju.

Posebno treba istaknuti načela po kojima se sam postupak i zaključenje ugovora o javno privatnom partnerstvu mora sprovesti a to su: načelo zaštite javnog interesa koje obuhvata obavezu javnog tela da se pri ostvarenju prava privatnih lica vodi računa da ostvarenje tih prava nije u suprotnosti sa zakonom definisanim javnim interesom, načelo efikasnosti obuhvata obavezu da se postupak zaključenja javnog ugovora i izbora privatnog partnera sprovodi u rokovima i na način propisan Zakonom o javno privatnom partnerstvu i koncesijama i Zakonom o javnim nabavkama kojim se uređuju javne nabavke, sa što manje troškova vezanih za postupak, načelo transparentnosti obuhvata obavezu oglašavanja namere zaključenja javnog ugovora sa ili bez elemenata koncesije, mogućnost ponuđača da izvrši uvid u podatke o sprovedenom postupku dodele javnog ugovora, načelo jednakog i pravičnog tretmana obuhvata zabranu diskriminacije po bilo kom osnovu između učesnika u postupku dodele javnih ugovora i izbora privatnog partnera, kao i obavezu da učesnici u postupku izbora privatnog partnera, imaju potpune i tačne informacije o postupku, standardima i kriterijumima za izbor privatnog partnera, nijedan od učesnika u postupku izbora privatnog partnera, ne može imati prednost nad ostalima u pogledu vremena, informacija i pristupa organima i licima nadležnim za postupak dodele javnog ugovora. [5]

Odluke se moraju donositi na osnovu unapred objavljenih i objektivnih kriterijuma, i moraju se sa obrazloženjem dostaviti svakom učesniku u postupku izbora, načelo slobodne tržišne utakmice obuhvata zabranu ograničavanja utakmice između učesnika i obavezu prihvatanja svih učesnika sa odgovarajućim tehničkim, finansijskim i drugim stručnim kvalifikacijama, načelo proporcionalnosti podrazumeva da svaka mera preduzeta od strane državnog organa, odnosno drugog lica, mora biti minimalno potrebna i u srazmeri sa javnim interesom koji se takvom merom nastoji zaštititi, načelo zaštite životne sredine obuhvata načela definisana zakonom kojim se uređuje zaštita životne sredine kao što su: načelo integralnosti, načelo prevencije i predostrožnosti, načelo očuvanja prirodnih vrednosti, održivog razvoja, načelo odgovornosti zagađivača, načelo

autonomije volje obuhvata slobodu ugovornih strana da u skladu sa ovim zakonom, zakonom kojim se uređuju obligacioni odnosi i drugim propisima i dobrim poslovnim običajima, međusobna prava i obaveze urede po svojoj volji, načelo ravnopravnosti ugovornih strana, podrazumeva da se uzajamni odnosi subjekata u javnom ugovoru zasnivaju na njihovoj jednakosti i ravnopravnosti njihovih volja,

Pravni stručnjaci imaju ključnu ulogu u sastavljanju ugovora o javno privatnom partnerstvu. Oni pomažu lokalnoj vlasti da tokom procesa ugovaranja JPP prepozna implikacije ugovora, posebno odredbe koje regulišu zaštitu javnih interesa kroz: imovinska prava, naknadu štete, raskid ugovora, rešavanje sporova itd. Njihova uloga u projektnim timovima je:

- uvid u strukturu i nacrt konkursne dokumentacije, ugovore o JPP i ugovore o zakupu zemljišta
- pružanje pravnih saveta tokom izbora privatnog partnera
- pravni saveti u vezi sa oporezivanjem, imovinom, planiranjem, zaštitom životne sredine, finansiranjem, konkurencijom i zaštitom prava intelektualne svojine.

Treba naglasiti da se pod projekatom javno-privatnog partnerstva smatra projekat koji se izrađuje, predlaže, odobrava i sprovodi po nekom od modela javno-privatnog partnerstva i čini niz međusobno povezanih aktivnosti, koje se odvijaju određenim redosledom, radi postizanja definisanih ciljeva, u okviru određenog vremenskog perioda i određenih finansijskih sredstava, a koji je u skladu sa ovim zakonom odobren kao projekat javno-privatnog partnerstva, sa ili bez elemenata koncesije. Nakon toga se stupa u ugovorno javno-privatno partnerstvo u kojem se međusobni odnos javnog i privatnog partnera uređuje ugovorom o javno-privatnom partnerstvu. Javni ugovor je ugovor o javno-privatnom partnerstvu sa ili bez elemenata koncesije, zaključen u pisanom obliku između javnog i privatnog partnera, odnosno javnog ili privatnog partnera i društva za posebne namene, kojim se u cilju realizacije projekta javno-privatnog partnerstva, uređuju međusobna prava i obaveze ugovornih strana.

Posebnu ulogu ima javno telo koje je državni organ, organizacija, ustanova i drugi direktni ili indirektni korisnik budžetskih sredstava u smislu zakona kojim se uređuje budžetski sistem i budžet, kao i organizacija za obavezno socijalno osiguranje, koje može biti javno preduzeće, pravno lice koje obavlja i delatnost od opšteg interesa.

Stručnu pomoć pri realizaciji projekata javno-privatnih partnerstava i koncesija u skladu sa ovim zakonom vrši Komisija za javno privatno partnerstvo koju obrazuje Vlada na predlog predsednika Vlade, ministarstva nadležnog za poslove ekonomije i regionalnog razvoja, ministarstva nadležnog za poslove finansija; ministarstva nadležnog za poslove infrastrukture, ministarstva nadležnog za poslove rudarstva, ministarstva nadležnog za poslove komunalnih delatnosti, ministarstva nadležnog za poslove zaštite životne sredine, autonomne pokrajine i grada Beograda. Predstavnik ministarstva nadležnog za poslove ekonomije i regionalnog razvoja je ujedno i predsednik Komisije, a predstavnik ministarstva nadležnog za poslove finansija je zamenik predsednika Komisije. Komisija ima devet članova. Za člana Komisije može biti predloženo lice koje je državljanin Republike Srbije, koje ima najmanje visok stepen stručne spremlje i poseduje potrebno stručno znanje iz oblasti javno-privatnog partnerstva, javnih nabavki i koncesija, ili prava Evropske unije. [6]

Poslednjih godina javljaju se brojni primeri lokalnih i regionalnih jedinica vlasti koji pokazuju veliku potrebu u pronalaženju novih načina finansiranja kapitalnih projekata. Jedan od tih načina je i model JPP, koji je postao popularan u javnosti 90. godina kada ga je sektor za upavljanje javnim uslugama prepoznao kao ključno sredstvo javne politike širom svijeta. Uvođenje kapitala privatnog sektora u pružanje usluga i ulaganja u javne poslove u kojima je značajan interes imao javni sektor, danas se smatra uobičajnom i poželjnom praksom u velikom broju država Evropske unije. Prema statističkim podacima EU, uvođenjem modela JPP u javne investicije postiže se ušteda od 17-20% u odnosu na vođenje tih poslova isključivo od strane javnog sektora. Ta efikasnost proizilazi iz višeg nivoa know-how koji posjeduje preduzetnički sektor, a koji

unapređuje organizaciju, efikasnost i inovacije u obavljanju javnih delatnosti.

Zakon o banjama

Opština na čijem području se nalazi banja stara se o njenom očuvanju, korišćenju, unapređenju i upravljanju, u skladu sa zakonom. Ministarstvo nadležno za poslove zdravlja vodi registar banja sa podacim o svojstvima prirodnog lekovitog faktora. Područje banje i njegove granice obeležavaju se oznakama. Način obeležavanja područja banje propisuje ministar nadležan za poslove urbanizma, a obeležavanje tog područja obezbeđuje opština na čijem području se banja nalazi. Zaštita, unapređenje i korišćenje područja banje vrši se u skladu sa Zakonom o banjama i zakonima kojima je uređena zaštita prirodnih dobara i zaštita životne sredine.

Srpske banje-banjski potencijali

Banje u Srbiji imaju veliki privredni potencijal, ali su do sada više korišćene za lečenje teško bolesnih pacijenata o trošku RFZO, a manje u turističke i privredne svrhe. Mediji su ranije procenjivali da su ukupni prihodi srpskih banja 40 miliona evra godišnje, a da bi nakon njihove privatizacije prihodi skočili na 100 miliona evra godišnje. Te procene nisu zvanični podaci, ali nisu ni bez osnoga, imajući u vidu podatak da austrijske banje prave veću neto dobit nego celokupna privreda Srbije. Slovenija i Hrvatska su svoje banje "unapredile" u spa centre i takođe obezbedile veći prihod nego ranije. Kad je reč o srpskim banjama, pre svega lečilištima, primer kako to funkcioniše je banja Rusanda u Melencima, koja ima 300 postelja za lečenje najtežih neuroloških i koštano-mišićnih oboljenja, gde pacijenti dolaze o trošku RFZO, a kapaciteti su tokom godine iskorišteni oko 60 odsto.

Dozvolu da se bave turizmom od nadležnih ministarstava dobili su tek ove godine i za te namene adaptirali 36 soba sa 87 postelja i ti turistički kapaciteti su tokom sezone bili maksimalno popunjeni. "Banjski potencijali u Srbiji nisu dovoljno iskorišćeni. Zaključak je jasan da je rešenje za banje, poput Rusande, javno -privatno partnerstvo, jer bi se ulaganjem privatnog kapitala unapredilo funkcionisanje zdravstvenog i preventivnog dela rehabilitacije, a privatni partneri dobili "finansijsku satisfakciju". [6]

U Srbiji nema precizne analize koliko su prihodi od banjskog turizma, ali je poznato da veliki broj banja, poput Ribarske, Sijarinske, Banje Koviljače, Termal, Selters, Junaković, Kanjiža i Bukovičke, Vrnjačke banje ostvaruju pozitivne rezultate, ali to nije ni blizu rezultata banja u regionu. Te banje su uglavnom u vlasništvu privatnih fondova kojima upravlja profesionalni menadžment koji se bira na konkursu, a ne imenuje partijski.

Nije cilj da banje bez novca pređu u privatne ruke, pa da ih neko 20 ili 30 godina podiže i modernizuje, već da se uz strateške investitore u narednih nekoliko godina svaka banja podigne na nivo kao u Češkoj, Austriji, Slovačkoj. Jedan od prioriteta srpske vlade, kako je najavio premijer Aleksandar Vučić boraveći nedavno u Nišu biće privatizacija banja ili javno privatno partnerstvo.

Pre toga, međutim, moraće da se obavi mnogo toga što nije na vreme rešeno, a pre svega vlasnički odnosi. Naime, PIO fond je pre nekoliko godina pokrenuo sudske postupke kako bi vratio 29 banja, pojedini postupci već su okončani i vlasništvo nad 15 banja pripalo je penzionom fondu, dok su u toku sporovi za još 12 lečilišta. U penzionom fondu naglašavaju da je njihovo "opredeljenje uvek bilo da upravljanje svojom imovinom usklade sa interesima države i državnim strategijom razvoja banjskog turizma, pripremajući se za sva moguća rešenja (privatizaciju, strateško partnerstvo, dokapitalizaciju, zajedničko ulaganje)". [6]

Ovakav pristup bi obezbedio priliv investicija, zapošljavanje u većem obimu, razvoj povezanih privrednih grana na nivou lokalne samouprave i unapređenje opšteg poslovnog ambijenta, što bi direktno uticalo na povećanje izvornih prihoda fonda. Za privatizaciju banja postoje zainteresovani domaći i strani investitori.

Prema podacima Turističke organizacije Srbije u prvoj polovini 2016. godine 30 odsto domaćih gostiju u Srbiji boravilo je u banjama i to skoro 800.000 njih, što je za 11% više nego prošle godine. Stranaca je bilo za 13% više, a najtraženije su bile

Vrnjačka Banja, zatim Selters, Banja Koviljača, Vrdnik, Bukovička Banja.

Srbija je odavno prepoznata kao jedna od destinacija budućnosti na tržištu zdravstvenog turizma. Naš najjači i najstariji adut – rehabilitacioni centri bogati lekovitim vodama, uspeo je da se izbori za svoje mesto na evropskoj mapi, pa tako nekoliko srpskih banja godinama beleži priličan broj gostiju iz inostranstva. Uz tradicionalne potencijale banjskog turizma, odnedavno se polako izdvajaju još dve oblasti na koje možemo da računamo – dentalni turizam i estetska hirurgija.

Banje i klimatski centri

Srbija, srazmerno teritoriji koju zauzima, spada u red zemalja bogatih termalnim i termomineralnim izvorima. Sa više od 300 termalnih i termomineralnih izvora spada u red bogatijih područja u Evropi. Tradicija banjskog turizma je vrlo duga. Ostaci kupatila, bazena i vila na izvorima termo-mineralnih voda mogu se naći u Niškoj, Vrnjačkoj, Sokobanji, Jošaničkoj i Kuršumlijskog banji, još iz perioda II do IV veka pre n.e. dok novija istraživanja otkrivaju arhitektonske ostatke u Vranjskoj, Ribarskoj i Ovčar banji.

U Srbiji postoji preko 130 banja i termomineralnih izvora, koji se međusobno razlikuju po temperaturi, hemijskom sastavu, lekovitosti itd. Neke od njih će se u ovom poglavlju pomenuti. Iako svetski trendovi ukazuju na rastuće interesovanje za banjskim turizmom, ponuda ovog proizvoda bi morala da se značajno unapredi kako bi se pozicioniralo na međunarodnom tržištu.

Jedna od najrazvijenijih i najposećenijih banja Srbije sa dugom tradicijom je Vrnjačka Banja. Nalazi se u centralnom delu Srbije na nadmorskoj visini od 220-300m. Karakteriše je umereno-kontinentalna klima i sedam mineralnih izvora. Kao i većina turističkih mesta u Srbiji, beležila je najveći turistički promet tokom 1980. da bi tokom godina krize, 1990. tih, turistički promet bio znatno manji ali svoju dominantnu poziciju u banjskom turizmu zadržala je svih ovih godina.

Nalazi se u neposrednoj blizini planine Goč. U blizini banje nalazi se mnoštvo kulturno – istorijskih spomenika, srednjovekovnih manastira: Ljubostinje (XIV vek), Žiće (XIII vek) – sedišta prve srpske Arhijepiskopije, Studenice (XII vek), koja se nalazi na UNESCO –ovoj listi svetske kulturne baštine, srednjovekovnog grada Magliča. Vrnjačku Banju odlikuju i mnoge kulturne i zabavne manifestacije. Raspoloženost posetilaca tokom godine ukazuje na njen veliki potencijal.

Soko Banja se nalazi na padinama planine Ozren i veliki je zdravstveni centar sa tradicijom dugom 170 godina. Odlikuje je veliko bogatstvo termomineralnih voda i umereno kontinentalna klima koja naročito pogoduje lečenju respiratornih oboljenja. Mineralnu vodu Sokobanje i njenu lekovitost poredi se sa vodama Bad Gaštajna u Austriji. Zahvaljujući klimi, terenima i okolini banje, i mnogi sportski klubovi obavljaju ovde svoje pripreme dok se poslednjih godina razvijaju i ekstremni sportovi.

Bukovička Banja se nalazi u podnožju planine Bukulje, na 256m nadmorske visine. U prvoj deceniji 20. veka počinje flaširanje bukovičke kisele vode, a danas jedne od najpoznatijih mineralnih voda „Knjaz Miloš”. Od 1966. godine, za koju se vezuje početak međunarodnog simpozijuma „Beli venčac”, park Bukovičke Banje prerasta u jedinstvenu zbirku skulptura. U parku se svake godine održava smotra „Mermer i zvuci”, kao i Međunarodni festival „Svet keramike”. U okolini Bukovičke Banje nalaze se brojni kulturno-istorijski spomenici: „Karanorjev grad” u Topoli, crkva na Oplencu i Orašac – mesto dogovora o podizanju Prvog srpskog ustanka 1804. godine. Bukovička Banja je prirodni potencijal za razvoj kako zdravstvenog tako i drugih vidova turizma.

Banja Kanjiža se nalazi na severu Srbije, na desnoj obali reke Tise. Smeštena je u velikom parku, na nadmorskoj visini od 87m. Klima banje je kontinentalna, sa topim letima i hladnim zimama. Termomineralne vode banje (temperature od 51°C-72°C) i lekovito blato pogoduju za lečenje reumatskih i drugih oboljenja, što ukazuje na postojanje prirodnih potencijala za razvoj zdravstvenog ali i drugih vidova turizma.

Ribarska Banja jedna je od najbogatijih banja u našoj zemlji, nalazi se na severnim padinama planine Jastrebac (1491 m), na nadmorskoj visini od 540 m, u dolini Ribarske reke. kada je reč o broju njenih lekovitih izvora; na njenom području do sada je poznato

ukupno šest različitih izvora lekovite mineralne vode. Neki od njih otkriveni su, veruje se, još u praistorijsko doba; a ni starim Rimljanima oni nisu promakli. Prva stručna hemijska analiza ovih voda, urađena je u Beču, davne 1834. godine. Međutim, mnogo pre ovih stručnih analiza, još tada kada su otkriveni, izvori su se smatrali za lekovite i iskorićavali su se i u terapijske svrhe. Smeštena je u središnjem delu Srbije – udaljeno od Kruševca 34 km, od Beograda 290 km i od Niša 100 km.

Niška Banja se nalazi na 10 km od Niša, na putu prema Sofiji. Smeštena je na južnom delu Niške kotline, pod šumovitim Koritnikom, visokim do 808 m, koji je poslednji zapadni ogranak Sive planine. Sa severa, Niška Banja je okružena masivom Svrljiških planina i Svrljiškom klisurom, dok se sa istočne i zapadne strane nalazi otvoren prostor. Sam Niš se nalazi uz ušće Nišave u Južnu Moravu. Uži centar grada je na 194m nadmorske visine (kod spomenika u centru). Najviša tačka na teritoriji grada je Sokolov kamen, vrh na Suvoj planini (1.523m nadmorske visine), a najniža nizvodno od ušća Nišave u Moravu kod mesta Trupale (173m nadmorske visine). Područje grada zahvata površinu od 596,71km, na kome se nalazi Niš, Niška Banja i 68 prigradskih i seoskih naselja. Geografski, Niš i Niška Banja nalazi se na raskrsnici najvažnijih balkanskih i evropskih saobraćajnih pravaca. U Nišu se magistralni pravac, koji vodi sa severa, dolinom Morave iz pravca Beograda, račva na pravac ka jugu, dolinom Vardara prema Solunu i Atini, i pravac ka istoku, dolinom Nišave i Marice prema Sofiji, Istanbulu i dalje ka Bliskom Istoku. U Nišu se odvajaju i putevi ka severozapadu (prema Zaječaru, Kladovu i Temišvaru) i ka jugozapadu (prema Jadranskom moru). Niška Banja poznata je kao prirodno lečilište, bogato termomineralnim izvorima vode i prirodnim mineralnim blatom. Voda sa temperaturom od 36 do 38 stepeni izvire na četiri izvora, a takođe, Banja je adekvatno mesto za ljubitelje prirode zbog planinskih izletišta, reka, manastira i tri lokacije za sport i rekreaciju.

Javno-privatno partnerstvo u turizmu spada u Treasury Regulation 16 – definicija javno-privatnog partnerstva, predstavlja komercijalne transakcije izmenu institucija i privatne kompanije, u skladu s kojima privatna kompanija: obavlja funkciju institucije, u ime institucije (ako je primenljivo) i/ili stiče pravo korišćenja državne imovine za sopstvene komercijalne svrhe i preuzima ne male finansijske, tehničke i operativne rizike u odnosu na upotrebu državne imovine, ali i pribavlja korist obavljanjem funkcije i/ili korišćenjem državne imovine putem naknada ili naknada koje naplaćuje privatna kompanija od korisnika ili korisnicima pruža usluge. Uputstvo za javno – privatno partnerstvo u turizmu se uglavnom zasniva na primeni navedene definicije. [7] Javno-privatno partnerstvo u turizmu ima značajnu ulogu u zemljama u kojima je razvoj turizma u ranoj fazi. U tom smislu, infrastrukturni projekti su praćeni velikim rizikom i dugim vremenskim okvirom. Da bi se obezbedili protiv rizika, vlade ovih zemalja formulišu osnovne principe koji se moraju ispuniti pre uspostavljanja javnoprivatnog partnerstva, što podrazumeva da ekonomski i društveni okvir moraju biti stabilni.

Modeli javno - privatnog partnerstva u turizmu

S obzirom da se kroz turizam ostvaruje tesna međusektorska saradnja (sa drugim privrednim granama), u realizaciji modela JPP, turizam može učestvovati direktno ili indirektno. U tržišnim ekonomijama razvili su se modeli koji mogu da se kreću od velikih infrastrukturnih do malih lokalnih projekata, a model zavisi od predmeta partnerstva,

finansiranja i preuzimanja rizika.

Postoji niz modela javno-privatnog partnerstva u teoriji i praksi, ali se svi mogu svrstati u dve osnovne grupe i to: [8]

- ugovorno JPP – koje se zasniva na Ugovoru o korišćenju (Management contract), gde privatni partner preuzima pružanje odrenene usluge u ime javnog sektora, ali bez preuzimanja rizika i

- institucionalno JPP – koje podrazumeva suvlasnički odnos partnera u zajedničkom privrednom društvu sa finansijskim ulogom i podelom rizika u dogovorenim okvirima.

Najčešće korišćeni modeli javno-privatnog partnerstva u tržišnim ekonomijama su:

- BOT (Built – Operate – Transfer) – Izgradi, upravljaj, prenesi - koji je definisan kao poseban metod finansiranja i podrazumeva da se investicioni troškovi uključujući i profit vraćaju investitoru, a primenjuje se u slučaju projekata za koje je neophodan poseban know-how i iziskuje velika ulaganja (npr. izgranenu infrastrukturu privatni partner prenosi u vlasništvo lokalnoj samoupravi, sa kojom sklapa ugovor o dugoročnom zakupu i naplati svoje investicije tokom perioda zakupa);

- DB (Design-Build) – Projektuj i izgradi – Javni sektor ugovara projektovanje i izgradnju infrastrukture sa privatnim partnerom, koji zadovoljava postavljene standarde i kriterijume, obično po fiksnoj ceni, preuzimajući rizik povećanja cene. Javna vlast preuzima vlasništvo nad završenim objektom i odgovorna je za isporuku usluge i infrastrukturni objekat;

- DBO (Design-Build-Operate) - Projektuj, izgradi, koristi – Javni sektor finansira projekat, a sa privatnim partnerom ugovara projektovanje, izgradnju i korišćenje infrastrukture u odrenenom roku. On definiše standarde vršenja javne usluge i zadržava vlasništvo nad imovinom;

- BLT (Build – Lease – Transfer) – Izgradi, iznajmi i prenesi - je značajan model koji je korišćen u pogledu pružanja zdravstvenih usluga;

- BFO (Build-Finance-Operate) – Izgradi, finansiraj, koristi - Privatni partner finansira izgradnju novog dela postojećeg infrastrukturnog objekta. On stiče pravo korišćenja tog dela infrastrukture u periodu neophodnom da naplati investirana sredstva sa razumnom stopom prihoda;

- DFB (Design-Finance-Build/Lease-Purchase) – Projektuj, finansiraj, izgradni –Javna vlast ugovara sa privatnim partnerom projektovanje, finansiranje i izgradnju infrastrukturnog objekta. Privatni partner daje završen objekat u zakup lokalnoj samoupravi, u ugovorenom roku, a po isteku ugovora infrastruktura ostaje u vlasništvu lokalne samouprave;

- BOOT (Build-Own-Operate-Transfer) – Izgradni, poseduj, koristi, prenesi - Privatni partner dobija franšizu za finansiranje, projektovanje, izradu i upravljanje javnim dobrom tokom odrenenog perioda, nakon kojeg se vlasništvo nad ovom imovinom predaje lokalnoj vlasti;

- DBFO (Design-Build-Finance-Operate) – Projektuj, izgradi, finansiraj, koristi - Privatni partner projektuje, finansira i gradi javno dobro i uzima ga u dugoročni zakup. Nakon isteka zakupa predaje ga javnom sektoru;

- BO (Build – Operate) – Izgradi – Upravljaj

- TOR (Transfer of Operating Rights) Prenos operativnih prava;

- ROT (Rehabilitate – Operate – and – Transfer), Rehabilituj - upravljaj - prenesi;

- BOO (Build – Own – Operate) – Izgradi, budi vlasnik, upravljaj – Privatni partner finansira, gradi, poseduje i koristi javno dobro uz poštovanje kriterijuma i ograničenja, koja su regulisana ugovorom;

- BBO (Buy – Build – Operate) – Kupi, Izgradi, Upravljaj. Ovaj model se zasniva na prenosu javne imovine na privatnog partnera, koji je unapreduje i koristi u ugovorenom periodu. Po isteku tog perioda imovina se vraća na upravljanje lokalnoj samoupravi;

- OL (Operation License) - Dozvola za obavljanje delatnosti - Privatni partner dobija dozvolu da pruža javnu uslugu u odrenenom periodu;

- O&M (Operation & Maintenance) – Koristi i održavaj - Privatni partner preuzima upravljanje (korišćenje i održavanje) javnom imovinom, pod uslovima regulisanim ugovorom o JPP i imovina ostaje u javnom vlasništvu;

- FO (Finance Only) – Finansiraj - Privatni partner (najčešće finansijska institucija) finansira projekat, direktno ili putem dugoročnog lizinga ili emisije obveznica. Ovaj institucionalni model javno-privatnog partnerstva, zasnovan je na suvlasničkom odnosu predstavnika javnog i privatnog sektora u zajedničkom društvu, koje je nosilac projekta JPP. Najčešće korišćen i najpoznatiji institucionalni model JPP, u međunarodnim

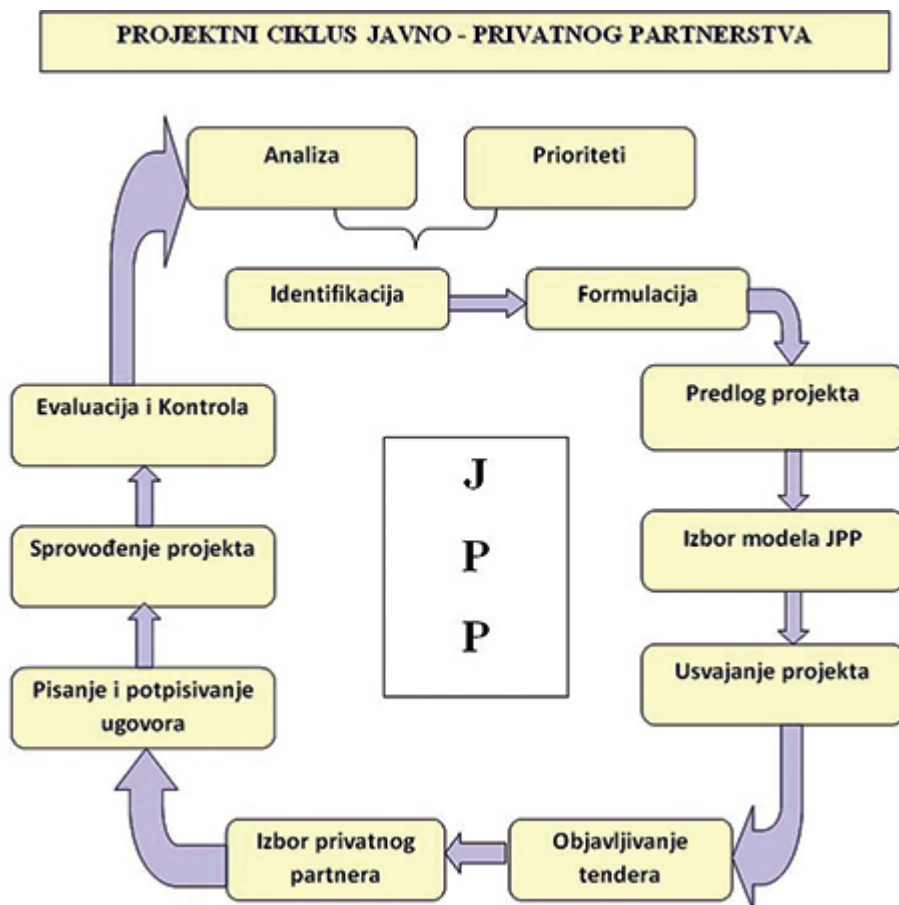
razmerama, je Joint Venture, gde privatni partner i lokalna vlast osnivaju zajedničko preduzeće radi realizacije nekog projekta. [8]

Strateški potencijali su:

- pozitivan odnos stanovništva prema turizmu,
- geostrateški položaj,
- neiskorišćen potencijal voda, termominaralnih izvora, banja, jezera i reka,
- nedirnuta priroda planina i šuma,
- nasleđena baština spomenika različitih kultura,
- srpsko duhovno stvaralaštvo.

Strateški nedostaci su:

- nedovoljno promovisanje Srbije kao još neotkrivene turističke destinacije, odnosno zemlja još uvek nema nacionalni turistički brend,
- nedostatak nacionalne i lokalne vizije o Srbiji kao i nedostatak strukturisanja turizma Srbije po principu klaster,
- nedovoljna saradnja između različitih ministarstava i relevantnih interesnih grupa („stakeholdera“) u turizmu Srbije,
- ograničen pristup Srbiji, nedovoljan broj aerodroma, savremenih autoputeva kao i drumske, železničke i rečne infrastrukture i
- nedostatak internacionalno kvalifikovanih hotelskih i turističkih menadžera. [8]

Izvori nedostajućih finansijskih sredstava za projekte javno-privatnog partnerstva su sledeći:

1. Budžet Republike Srbije za:

- subvencije za razvoj turizma,
  - obezbeđenje kofinansiranja,
  - planiranje sredstava za regionalni razvoj u cilju postizanja regionalne ravnoteže,
  - razvoj lokalne samouprave;
2. Sopstvena sredstva lokalne samouprave;
3. Ulaganje od strane domaćih i stranih investitora, odnosno stimulisanje angažovanja finansijskih sredstava od strane domaćih privatnih lica i poslodavaca, i sa druge strane privlačenje stranih investicija, kroz različite oblike partnerstava;
4. Obezbeđivanje finansijskih sredstava iz strukturnih fondova EU na osnovu pripremljenih projekata;
5. Menunarodne finansijske institucije i kreditne linije komercijalnih banaka – Evropska investiciona banka (EIB), Evropska banka za obnovu i razvoj (EBRD), Svetska banka (SB) i druge.

Obezbeđivanje finansijskih sredstava iz strukturnih fondova EU

Priprema projekata za finansiranje iz IPA sredstava zahteva strateški pristup, planiranje „odozgo na dole“ (prvo se definišu prioriteti, a zatim konkretne aktivnosti). S tim u vezi, strateško planiranje je ključni instrument za upravljanje nacionalnim i lokalnim razvojem. Strateškim planiranjem omogućava se rešavanje ključnih problema, odnosno zadovoljenje prioritarnih potreba, pri čemu se uzima u obzir i raspodela uvek oskudnih sredstava, obaveza i mogućnosti kofinansiranja. S obzirom da je Srbija još uvek u grupi zemalja potencijalnih kandidata za članstvo u EU, to podrazumeva mogućnost korišćenja dve (pomoć tranziciji i izgradnja institucija i prekogranična saradnja) od mogućih pet komponenti Instrumenta pretpristupne pomoći – IPA fonda.

Evropska komisija je u septembru 2004. godine, predložila uspostavljanje novog instrumenta za pretpristupnu pomoć koji je namenjen pružanju podrške zemljama kandidatima za članstvo u EU, kao i potencijalnim kandidatima za članstvo u EU. Instrument za pretpristupnu pomoć (IPA) treba da pruži pomoć zemljama korisnicama u ispunjavanju političkih, ekonomskih i kriterijuma koji se odnose na usvajanje pravnih tekovina EU, kao i izgradnji administrativnih kapaciteta, jačanju pravosudja i procesu priprema za korišćenje strukturnih i kohezionih fondova EU nakon pristupanja Evropskoj uniji. Instrument za pretpristupnu pomoć - IPA, uspostavljen je Uredbom Evropskog saveta br. 1085/2006 od 17. jula 2006. godine. Integrisani pristup Instrumenta za pretpristupnu pomoć se ogleda i kroz samu strukturu pomoći koja je objedinjena kroz pet komponenti tako da pruži ciljanu i efikasnu pomoć svakoj zemlji u zavisnosti od njenih razvojnih potreba i statusa na putu evropskih integracija.

Zaključak

Brži privredni razvoj u smanjenim investicionim kapacitetima nacionalnih privrednih subjekata jedino je moguć uz učeće stranih investitora čije je uključivanje neminovno. Novi oblici privrednog i finansijskog povezivanja zahtevaju stvaranje novih pravnih, društvenih i ekonomskih formi koje će u ”šumi” propisa pronaći put do svih subjekata čije interese treba objediniti. Neophodna reforma u oblasti javnog sektora i usluga nije samo imperativ aktuelnih političkih i partijskih ciljeva već strateško pitanje daljeg razvoja u ovoj oblasti. Jasno je da nema novog privrednog ambijenta koji će podsticati preduzetnički duh, investicije i kvalitetnije usluge za građane bez sveobuhvatne reforme javnog sektora i promene svojinsko-pravnih odnosa. Ugovori o javno privatnom partnerstvu koji nalaze osnova u Zakonu o javno privatnom partnerstvu i koncesijama jedna su od najrealnijih pravnih okvira i pretpostavka brzim, trajnim i efikasnim rešenjima.

Banjska lečilišta u Srbiji prate mnoge nedaće, a posebno nedostatak novčanih sredstava što onemogućava izgradnju novih kapaciteta i opreme što opet za posledicu ima nedovoljno kvalitetnu uslugu za građane, a samim tim i skupu uslugu. Neminovnost reforme javnog sektora uslovljena je i adekvatnim pristupom i promeni svesti o

ovakvom obliku investiranja i eksploatacije raspoloživih prirodnih resursa, angažovanju ličnih-privatnih sredstava i ostavriavanje interesa. Javno-privatno partnerstvo je efikasan model koji nudi rešenje u uslovima kada postoji nesrazmera između potreba i finansijskih mogućnosti države i zato je našao široku primenu u zemljama Evropske unije. Zahvaljujući razvoju modela JPP javlja se zainteresovanost većeg broja privatnih partnera i kroz konkurenciju se utiče na nižu cenu i smanjenje troškova. Na osnovu analize primene modela JPP u Republici Srbiji dolazi se do određenog zaključka:

a) pravilna struktura i uspešna implementacija JPP doprinosi unapređenju društveno-ekonomskog razvoja regiona;

b) efikasna primena modela JPP omogućava značajne društvene prednosti kao što su povećanje kvaliteta pruženih javnih usluga uz istovremeno maksimiziranje interesa privatnog sektora.

Angažovanjem stranih investitora putem projekata JPP, RS će obezbediti sredstva za finansiranje značajnih infrastrukturnih objekata, posebno onih koji čine osnovu uspješnog uključivanja u aktuelne regionalne i evropske integracije.

Akumulacija praktičnih iskustava pokazuje da se saradnjom javnog i privatnog sektora može postići efikasnije ulaganje u infrastrukturu, kao što su npr. turizam, zdravstvo, energetika, transport, obrazovanje i sl. što bi činilo osnovu povećanja obima mogućih usluga, njihov kvalitet, veću konkurentnost, veće zapošljavanje i nižu cenu.

Kod ugovaranja saradnje javnog i privatnog sektora, radi se obično o veoma složenom i dugotrajnom postupku, koji je povezan sa podelom rizika, znanja, odgovornosti i obezbeivanjem nedostajućih finansijskih sredstava iz privatnih izvora i međunarodnih fondova.

Za prevazilaženje prepreka za praktično delovanje i postizanje bržeg razvoja turizma, kroz intenziviranje saradnje javnog i privatnog sektora, potrebno je realizovati i unaprediti postojeće i kreirati nove oblike institucionalne, finansijske, koordinacione, zakonodavne, obrazovne i operativne podrške.

Literatura

1. Dimitrijević P. Menadžment lokalne samopurave, Pravni život. Tematski broj, Pravo i univerzalne vrednosti. – Beograd : Udruženje pravnika Srbije, 2005.
2. Kostadinović S. Upravljanje javnim sektorom, Univerzitet "Braća Karić", Fakultet za menadžment, Beograd, 2006.
3. Kozomara, J. (2011), Liberalizacija devizne politike Srbije i unapređenje spoljnotrgovinskih transakcija, Zbornik radova: "Položaj i perspektive Srbije u evropskoj i svetskoj privredi", ss. 49-57, NDES i Ekonomski fakultet, Beograd.
4. Agencija za javno –privatno partnerstvo u saradnji sa OECD/SIGMA-om , Vodič za javno privatno partnerstvo "KORAK PO KORAK", Agencija za javno privatno partnerstvo, Zagreb 2009
5. Zakon o javno privatnom partnerstvu i koncesijama, (Skupština Republike Srbije 88/2011)
6. UNWTO, Tourism Towards 2030., Global Overview, Madrid, Spain, 2011., str. 5
7. Gulija B., Javno-privatno partnerstvo, Euroscope – dodatak, br.73, 2004., str.3
8. Damjanović D., Pavlović – Križanić T., Peteri G., Partnerstvo javnog i privatnog sektora, Dobra i loša iskustva u odabranim zemljama u tranziciji, PALGO centar, Beograd, 2010., str.128

OBRAZOVANJE KAO KULTURNI, TEHNOLOŠKI I SOCIJALNI PROCES

Višeslav Krsmanović¹, Milutin Matić²

Rezime

Obrazovanje je proces sticanja znanja i vaspitanja, tehničkih veština i tehnološko-informatičke kulture. Može biti masovno i elitno, alternativno i permanentno, što zavisi od strategije zajednice, porodičnog nasleđa, individualnih sposobnosti i motivacije, ali i uslova sredine. Poslednje decenije donose tehnološke promene koje s jedne strane olakšavaju informatičku komunikaciju, ali smanjuju socijalnu komunikaciju, doprinose tehničkim veštinama, ali smanjuju znanje, posebno humanistička i kulturna. Tako živimo u paradoksu da je sve više pismenosti, a ujedno smo sve napismeniji jer su nam se automatizovane veštine čije tehnološke karakteristike uopšte ne poznajemo.

Ključne reči: obrazovanje, pismenost, znanje, veštine

EDUCATION AS CULTURAL, TECHNOLOGICAL AND SOCIAL PROCESS

Abstract

Education is a process of acquiring knowledge and education, technical skills and technological and information culture. It can be mass and elite, alternative and permanent, depending on the strategy of community, family heritage, individual abilities and motivation, as well as environmental conditions. The last decade bringing technological changes on the one hand facilitate computer communication, or reduced social communication, contribute to the technical skills, knowledge or reduced, especially humanistic and cultural. So we live in a paradox that we have more literacy, and also we all illiterate, because we had automated skills which technological characteristics do not know.

Keywords: education, literacy, knowledge, skills

Uvod

Obrazovanje je uži deo socijalnog procesa učenja jedinke, tj. razvojnog toka života. Na taj način ono je socijalni proces sticanja potrebnih znanja i veština sa kojim će jedinka usvojiti poželjne oblike ponašanja, vrednosti i norme svoje zajednice (od porodice do države), ali i steći neophodna znanja i veštine za društvenu podelu rada i svoj društveni položaj i ulogu u horizontalnoj i vertikalnoj strukturi društva.

Obrazovanje kao teorijski pojam i praksa blisko je i povezano sa socijalizacijom (usklađivanjem jedinke sa sredinom), vaspitanjem (usvajanjem na specifičan način

¹ Prof. dr Višeslav Krsmanović, Evropski institut sporta, Beograd

² Dr Milutin Matić, Društvo za narodno prosvetavanje "Svetionik", Kragujevac

poželjnih karakternih crta ličnosti) i učenjem (sistematskim prenošenjem i usvajanjem znanja i veštine preko škole kao institucije i ostalih alternativnih oblika učenja, imitacije, percepcije, prinude itd).

Obrazovanje je danas masovno (čak i obavezno preko škole), porodično (privatno), elitno, alternativno i stalno (permanentno), deo kulturnog nasleđa, ali i potražnje tržišta robe.

Tehnološke promene i klasni odnosi doveli su do potrebe za stalnim „reformama“ obrazovanja što je realnost toka civilizacije, ali su stvorili i niz teškoća na ličnom planu zbog stepena kritičkog mišljenja, kongitivnih dispozicija pojedinaca i stepena socijalne slobode gde se znanje sve više zamenjuje spinovanim tržišnim informacijama i prostim tehničkim veštinama.

Da li će obrazovanje biti socijalni kapital pojedinca i društva razvijenih ljudskih potreba, demokratskih odnosa, pravde i pravičnosti ili puka tehnička veština za „jednokratnu vremensku upotrebu“, pitanje je razvijene politike sveta u celini, ali i užiš segmenata društva.

Transformacija obrazovanja na kulturnom, socijalnom i tehnološkom polju

Obrazovanje daje odgovor na pitanje kako sticati znanja potrebna da se razume svet u kome se živi, ali i nudi odgovor na pitanje ciljeva i sredstava kojima se služi u svojoj aktivnosti. Osnov nastavnih programa poslednjeg veka je stav da se znanja iz jedne oblasti života ne mogu lako prenositi u druge oblasti i zato je nastava podeljena na mnogo predmeta tj. oblasti proučavanja. Danas, u 21. veku, obrazovanje, tj. nastava kao njegov suštinski deo, usmerava se na cilj- zadatak škola da učenike usmeravaju na poslove koje bi trebalo obavljati posle školovanja („dualno“ obrazovanje), a kao argument se navode brze društvene promene (iz seoskog u gradski način života, iz poljoprivredne sfere u industrijsku, uslužnu, pa informatičku). Praktično, učenici testovi i razvoj inteligencije, visoke motivacije i „borba“ za ocene, više neće donositi životni benefit (status u društvu), već će to regulisati zakoni tržišta rada, usluga i profita.

Reforme obrazovanja u 20. veku su pragmatične, izraz političke i finansijske volje i moći. Školski programi se čas usmeravaju ka prirodnim naukama (zbog razvoja industrije), čas prema građanskim pravima, jednakosti, demokratiji (doba ratova i njihovih posledica), čas prema zaštiti posebnih grupa i njihovih posebnih potreba (doba „države blagostanja“ kraja prošlog veka).

U suštini bitna pitanja (i odgovori) su izbegnuti: stepen inteligencije učenika, razlike u sposobnostima, materijalne nejednakosti (dovela do podele na masovno i elitno obrazovanje), kulturoloških razlika grupa, slojeva i naroda (dovela do nastanka alternativnog i permanentnog obrazovanja). Obrazovanje je tako stvorilo čvrstu, ali nesređenu strukturalnu vezu između uslova za školovanje, navika i motivacije učenika, stavova, znanja i uspeha, tj. do male društvene pokretljivosti posle obaveznog obrazovanja i formiranja konforističkih ličnosti. Mala razlika je bila i u usmerenju socijalističkih zemalja ka klasičnom obrazovanju, a kapitalističkih zemalja ka praktičnim veštinama i takmičarskom duhu.

Križa neoliberalnog kapitalizma, egoizma i pohlepe za uspehom, zaradom i potrošnjom, ponovo danas stvara pitanje smera reformi. Neke azijske zemlje, polazeći od svetske globalne konkurencije i monopola, usmeravaju obrazovanje na visoko obrazovanje i tehnološko- informatički usmerene kadrove. Kompjutersko opismenjavanje povećava školski elitizam, ali poboljšava standarde učenja i nastave, obrazovni testovi i konkurentstva poređenja odvajaju državne od privatnih i verskih škola i fakulteta. Pritom je očigledno da se svuda zanemaruje nastavni kadar, urušava ova profesija jer se preferira „veština“ u odnosu na „znanje“ (tzv. konstruktivizam u nastavi). Umesto da se naglašava značaj razumevanja, sposobnosti rešavanja problema, izbor i izračunavanje alternativa, logičko razmišljanje, kratko- intelektualna kreativnost, forsira se reproduktivnost sadržaja, disciplina, memorisanja. Kao i u slučaju nebrojenih kongitivnih dispozicija

i konativne dispozicije (odgovornost, samokritičnost, nezavisnost, samopouzdanje) povlače se pred upornošću, bezobzirnošću, delikventnim ponašanjem itd.

21. vek će robotizacijom proizvodnje i informatičkim monopolima do kraja (opstanka) ljudske vrste atomizovati zaposlene na nekoliko pokreta, isključiti njihove reflekske i misaone radnje i proglasiti za nepotrebne u njihovom obrazovanju Aristotela, Platona, Viničija, Njutna, Mikelandela, Marksa, Ajnštajna, Teslu...³

Nepismenost u okviru pismenosti

Do sredine šezdesetih godina prošlog veka pismenost se shvatala kao centar obrazovanja i sinteza teorije znanja, tj. kao nezavisna promenljiva kategorija. Linearnost i izvesnost napretka kapitalizma, a i socijalizma u obrazovnoj sferi, naglašavali su značaj pismenosti kao naučnog doprinosa u društvenom, ekonomskom, tehnološkom razvoju, političkoj demokratizaciji (građanskoj participaciji), razvoju društvene svesti i lične identifikacije. Sa njom se primarno računalo u obrazovanju „trećeg“ sveta i nedovoljno razvijenih oblasti. Nastavnici su bili stožer obrazovanja (teorije potivizma i funkcionalizma), a uloga alternativnih izvora obrazovanja (na primer medija- radija, štampe i TV) nije ni razmatrana.

Nove tehnologije u industriji i drugim granama privređivanja do oblasti usluga, a posebno bum informatičke revolucije poslednjih decenija, doveli su u sumnju i samu prirodu pismenosti distancirajući je sve više od školovanja i obrazovanja. Klasično shvatanje da su obrazovanje i pismenost kongitivni procesi, tvorci ideja i stavova, sve se više zamenjuje učenjem veština umesto znanja jer su konkretnije, selektivnije na opštem tržištu. Praktično, u okviru pismenosti otriva se nepismenost jer su nagle promene komunikacionih tehnologija stvorile stanje društvenog problema- nacionalnih bezbednosti (!), ekonomske produktivnosti, kraja „države blagostanja“, kraja participativne demokratije. Akademci su postali delimično nepismeni, a deca nepismeno pismena. Klasična direktna veza između rastućeg nivoa pismenosti (sve više fakultetski obrazovanih ljudi) i razvoja društva, privrede, kulture, počela je da nestaje. Klasična pismenost na socijalnom planu gubi trku sa opismenjavanjem na ličnom planu. Klasično obrazovanje- masovno i elitno, gubi trku sa alternativnim i permanentnim obrazovanjem. Komunikacione mreže dobijaju raznovrsni i trajni značaj i karakter pa se danas može govoriti o mnogostrukim pismenostima: alfabetskom, numeričkom, naučnom, fizičkom, emotivnom, kulturnom, građanskom, kritičkom. Sociologija i ekonomija pismenosti i obrazovanja praktično danas povezuju pismenost sa višim oblicima mišljenja (naučnih znanja) i prakse (informatičke veštine).⁴

Postindustrijsko društvo 21. veka i obrazovanje

Termin „postindustrijsko društvo“ uvode krajem prošlog veka u sociologiju Kan, Bel, Bžežinski i Turen polazeći pritom od poznatih činjenica civilizacijskog razvoja:

a) Naučnotehnološke revolucije u kojoj umne mašine sve više zamenjuju ljude- radnike, rad (automatizacija u proizvodnji) postaje lančani- „razmravljen“ sa dvostrukim otuđenjem radnika: od mašina i proizvoda i od drugih radnika.

b) Globalizacija svih delatnosti i odnosa na svetskom nivou u okviru politike neoliberalizma gde su zakoni tržišta dominantni, tj. privatna svojina, profit, monopol, eksploatacije i pohlepa elite.

U okviru ovih činjenica obrazovanje se svodi na „neprofitabilnu“ delatnost (Pjer Burdije) jer je uglavnom besplatno i masovno, a ako je privatno onda se škole i fakulteti svode na „preduzeća“, tj. profitne institucije vlasnika i ciljno spremaju za konkurenciju među sobom i za polaznike. Problem nastaje po pitanju dometa ovakvog obrazovanja jer

³ Apple, M. (1982), Bourdieu, P. (1977), Bruner, J. (1960), Coleman, J. S. (1968), Feinberg, W. (1998), Freire, P. (1973), Gutmann, A. (1987), Linn, R. (2003), Phillips, D. C. (2000), Trondike, E. (1906).

⁴ Arno, R. F. and Graff, H. J. (1987), Bramolt, D. (2001), Di Sessa, A. (2000), Selge, C. (1999), Welch, K. (1999), Harris, W. (1989), Houston, R. (2002), Wincent, D. (2000).

su škole usmerene na sticanje profesionalnih veština, a vrlo malo znanja, pa su pandan prosvetiteljstvu Novog veka (prosvećenosti, humanizmu, razumu) jer su usmerene na proizvodnju usluge, racionalni umesto humanistički pogled na prirodu i društvo, a vaspitanje, socijalizacija učenika i formiranje ličnosti prepuštaju se alternativnom i elitnom obrazovanju (mas medijima, koledžima za bogate).

Istorijski gledano, vek prosvetiteljstva, školstva i humanističkog obrazovanja je završen do 19. veka, industrijalizacije i urbanizacije. Škola tada postaje nosilac društvenog razvoja jer je dostupna masama, skoro svim slojevima, pa se preko nje stiče društveni položaj i uloga u društvenoj podeli rada. Ovo, uglavnom, demokratsko obrazovanje, sa zakonskim „pravom“ na obrazovanje, menja se poslednjih decenija prošlog veka. Porodično poreklo i nasleđivanje društvenih položaja dominiraju u neoliberalizmu, školski elitizam obezbeđuje visoke društvene uloge i statuse, uz znanje učenicima se dominantno prenose uskostručne veštine i poželjne društvene vrednosti kako bi se obezbedio i poželjan tip ličnosti.

Zaključak

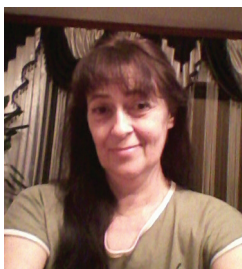
Obrazovanje mora biti demokratsko i po društvenim normama i po suštini. Uostalom, neka prave demokratije bez širokog obrazovanja masa. Zato je ulaganje u obrazovanje dugoročno isplativo jer je masovno, dostupno, humanističko i fundirano na naučnoj osnovi. Ako to nije, a nije ako je porodično poreklo važnije od sposobnosti i učenja, onda je korelacija jasna- nedostatak pravog obrazovanja vodi nezadovoljstvu, kriminalu, nasilju.

Danas su na obrazovnoj sceni zastupljeni školski sistemi, programi i nezadovoljni prosvetni radnici. Škole ne demokratizuju društvo već reprodukuju starosne razlike i simbole, što se posebno odnosi na etničke manjine i siromašnije zemlje. Objektivno, neke jednakosti obrazovnih šansi jer je porodično poreklo važnije od IQ i uslova školovanja. Masovno, besplatno osnovno obrazovanje omogućava samo sticanje tehničkih veština. Alternativno i permanentno obrazovanje su moguća korekcija i šansa za lični razvoj, ali i oni zavise od društvenog položaja i pojedinačne svesti građana. Priča o „dualnom obrazovanju“ se uklapa u pomenutu matricu- da li nam treba pojedinac koji je u procesu obrazovanja razvio svoje prirodne sposobnosti i humanistički se odredio prema ličnim i socijalnim potrebama ili „stručnjak“ za trenutnu tehničku veštinu, nepripremljen za promene, društveni razvoj, dalje usavršavanje, ali umno, psihički i fizički robotizovan za stvaranje tuđeg profita.

Zaključak se nameće- pravednom, „zdravom“ društvu, potrebni su humani i politički radnici, poštena i pravedna proizvodnja i radna mesta, razvoj ljudskog kapitala umesto „škart“ investicije, znanje umesto trenutnih veština.

Literatura

1. Krsmanović, V. (2006). Sociologija sporta. Beograd: Fakultet za menadžment u sportu.
2. Krsmanović, V., Gajić, I. (2016). Sociološki pogled na savremeno obrazovanje i nove tehnologije s aspekta održivog razvoja Republike Srbije. Rad izlagan na Trećoj međunarodnoj naučnoj konferenciji „Savremeno obrazovanje, nove tehnologije i održivi razvoj“.
3. Krsmanović, V., Gajić, I. (2016). Obrazovanje: Masovno i elitističko, permanentno i alternativno. Rad izlagan na Međunarodnoj konferenciji „Obrazovanje i društveni razvoj Srbije sa akcentom na Bor i Istočnu Srbiju“.

TRANSFER ZNANJA I KNOW-HOW-A U FRANŠIZINGU

Svetlana Trajković¹, Gordana Mrdak², Milica Stanković³

Rezime

Na globalnom nivou, franšizing se sve intenzivnije koristi kao strategija rasta. Kontinuirana saradnja između davaoca i korisnika franšize je preduslov uspešnog funkcionisanja franšiznog sistema. U radu se akcentat stavlja na transfer znanja i know-how-a između franšiznih učesnika. Franšizno preduzeće može ostvariti niz prednosti na osnovu efikasnog kreiranja i deljenja kako eksplicitnog, tako i implicitnog znanja u franšiznom sistemu. Uspeh franšiznog koncepta u velikoj meri zavisi od efikasnog upravljanja stečenim i kreiranim znanjem. Cilj rada je da se ukaže na značaj transfera znanja i know-how-a u franšizingu.

Ključne reči: franšizing, znanje, know-how, davalac franšize, korisnik franšize

TRANSFER OF KNOWLEDGE AND KNOW-HOW IN FRANCHISING

Abstract

The franchising has increasingly used as a growth strategy at the global level. Continuous cooperation between the franchisor and franchisees is a prerequisite for successful functioning of a franchise system. The paper puts emphasis on the transfer of knowledge and know-how between franchise participants. Franchising company can achieve a number of benefits on the basis of effective creation and sharing explicit and implicit knowledge in the franchise system. The success of the franchise concept depends on the efficient management of acquired and created knowledge. The aim of the paper is to highlight the importance of the transfer of knowledge and know-how in franchising.

Key words: franchising, knowledge, know-how, franchisor, franchisee

Uvod

Franšizing kao strategija rasta se sve intenzivnije koristi na globalnom nivou, zbog niza prednosti koje obezbeđuje, kako za davaoca franšize, tako i za korisnike franšize. Franšizna preduzeća teže očuvanju uniformnosti franšiznog koncepta, uz podsticanje inovativnosti korisnika franšize i kontinuirane saradnje između franšiznih učesnika. Tema koja je od ključnog značaja u skorije vreme je svakako transfer znanja i know-how-a između davaoca i korisnika franšize, ali između samih korisnika franšize.

1 Prof. dr Svetlana Trajković, Visoka škola primenjenih strukovnih studija, Vranje, cecasvtr@yahoo.com
2 Gordana Mrdak, Visoka škola primenjenih strukovnih studija, Vranje, gordana.mrdak@visokaskola.edu.rs

3 MA Milica Stanković, Visoka škola primenjenih strukovnih studija, Vranje, milica.stankovic.visokaskola@gmail.com

Cilj rada je da se ukaže na značaj transfera znanja i know-how-a u franšizingu. U prvom delu rada se definiše franšizing kao poslovni koncept, uz determinisanje uloge učesnika u franšiznom poslu. Drugi deo rada je posvećen značaju know-how-a za uspešan franšizni odnos. U trećem delu rada se ukazuje na značaj eksplicitnog i implicitnog znanja u franšiznom sistemu i značaj upravljanja znanjem sa ciljem unapređenja franšiznog poslovanja. Na osnovu istraživanja i pregleda relevantne literature, daju se odgovarajući zaključci.

Učesnici u franšiznom poslu

Franšizing je veoma zastupljena strategija rasta preduzeća, a neretko se koristi i kao strategija internacionalizacije pri nastupu kompanije na stranom tržištu. Ipak, treba imati u vidu da franšizing nije pogodan za širenje svakog preduzeća. Većina davaoca franšize danas koristi različite strategije rasta istovremeno, te nije neobično da kompanija ima na istim tržištu kako jedinice u sopstvenom vlasništvu, tako i franšizne jedinice. Franšizing se zasniva na ugovornom odnosu između vlasnika brenda (davaoc franšize) i lokalne firme (korisnika franšize) koja distribuira proizvode i usluge uz korišćenje brenda i poslovnog sistema davaoca franšize (MSA Worldwide, 2016). Korisnik franšize ulaskom u franšizni sistem dobija lakši i brži pristup tržištu, dok davaoc franšize obezbeđuje širenje poslovanja uz relativno malo ulaganja. Ovo, imajući u vidu da korisnici franšize preuzimaju odgovornost za poslovanje franšizne jedinice, pri čemu plaćaju kako inicijalnu naknadu (franšiznu naknadu), tako i tekuće naknade (rojaltije, tantijeme).

Veoma je važno imati u vidu da definicija franšize može varirati značajno od zemlje do zemlje. U SAD-u se franšizing definiše kao kontinuirani komercijalni odnos ili sporazum kojim se reguliše sledeće (MSA Worldwide, 2016):

- Korisnik franšize ima pravo da posluje pod okriljem brenda davaoca franšize, odnosno da prodaje i distribuira proizvode i usluge pod okriljem brenda davaoca franšize.
- Davaoc franšize ima značajan stepen kontrole nad poslovanjem korisnika franšize i pruža podršku korisniku franšize pri obavljanju poslovnih aktivnosti.
- Korisnik franšize plaća inicijalnu naknadu i tekuće naknade davaocu franšize.

Potencijal franšizinga kao poslovnog koncepta se prvenstveno ogleda u velikom doprinosu privrednom rastu (Stefanović & Stanković, 2013). Od značaja je naglasiti da franšizna preduzeća teže očuvanju uniformnosti franšiznog koncepta, uz kontinuirano podsticanje inovativnosti korisnika franšize (Stanković, 2013). Postizanje visokog nivoa uniformnosti je izazov za franšizne sisteme kao rezultat kontradiktornih implikacija: poslovanja sa malim jedinicama koje su geografski disperzovane, lokalne proizvodnje i svih jedinica koje posluju pod zajedničkim brendom. Veoma je teško ostvariti visok nivo uniformnosti i održati ga, jer je veoma kompleksno obezbediti da sve jedinice budu uniformne s obzirom da posluju na različitim lokacijama i obavljaju različite aktivnosti. Ipak, zajednički identitet ide u prilog uniformnosti, jer sve jedinice posluju pod zajedničkim brendom i koriste identične poslovne metode (Miguela-Rata et al., 2012).

Sa ciljem održavanja uniformnosti davaoci franšize razvijaju standarde čija je implementacija ugovorno obavezujuća za korisnike franšize (Thompson, 1994; Kaufmann and Eroglu, 1998). Dakle, davaoc franšize treba da uspostavi standarde, a korisnik franšize treba da posluje u skladu sa datim standardima, kako ne bi narušavao uniformnost franšiznog sistema. Davaoc franšize pruža korisniku podršku i obuku, ali i kontroliše franšizno poslovanje. Ipak, davaoc franšize ne kontroliše svakodnevno poslovanje korisnika franšize (MSA Worldwide, 2016). Zapravo, davaoci franšize intenzivnije nadziru korisnike na početku uspostavljanja franšiznog odnosa, dok kasnije kontinuirano vrše monitoring, ali smanjenim intenzitetom, u skladu sa izgradnjom poverenja između franšiznih učesnika (Miguela-Rata et al., 2012).

Davaoci franšize treba da razviju procedure za sve segmente poslovanja, od

kvaliteta proizvoda, preko proizvodnih i promotivnih metoda, higijene u franšiznoj jedinici, kontrole zaliha i slično. Zahvaljujući razvoju ovih procedura, potrošači mogu sa sigurnošću očekivati iste proizvode u svim franšiznim jedinicama. Korisnici franšize moraju pratiti procedure koje su ustanovili davaoci franšize. Ne smeju da postoje improvizovane procedure koje će narušiti uniformnost franšiznog sistema. U svakoj od franšiznih jedinica kupac mora imati pristup istim proizvodima, u skladu sa pređašnjim iskustvom sa datim franšiznim brendom. Greške i propusti u franšiznom poslovanju nisu dozvoljene, jer propusti u kvalitetu proizvoda ili načinu pružanja usluga u jednoj od franšiznih jedinica ili neuspeh date jedinice automatski narušavaju reputaciju celog franšiznog sistema. Stoga se može reći da je kapacitet davaoca franšize da primeni znanje koje je stekao od davaoca franšize od ključnog značaja za očuvanje uniformnosti franšiznog sistema (Miguela-Rata et al., 2012).

Značaj know-how-a za franšizni odnos

Franšizing podrazumeva kontinuiranu vezu između davaoca i korisnika franšize, uz stalnu razmenu znanja i know-how-a među njima i uz poslovanje pod zajedničkim brendom (Franchiseland, 2016a). Know-how u franšizingu se može definisati kao set tehničkog znanja o konceptu koji je razvio davalac franšize i koji prenosi korisnicima franšize. Know-how tradicionalno uključuje set informacija koje su vezane za metode franšizne proizvodnje, marketinga, menadžmenta i finansiranja (Franchiseland, 2016b). Uspeh mreža, kao što su franšizne mreže, strategijske alijanse, zajednička ulaganja i klasteri u velikoj meri zavisi od sposobnosti da kreiraju i transferišu know-how u okviru mreže (Albino et al. 1999; Maskell & Malmberg, 1999; Hult et al. 2004).

Franšizne mreže zahtevaju transfer know-how specifičnog za sistem do korisnika franšize kako bi se kreirala mreža uspešnih franšiznih jedinica. Uspešna replikacija poslovnog koncept od strane korisnika franšize je ključna za ostvarenje konkurentске prednosti (Argote & Ingram, 2000; Winter, 1987). Davalac franšize može koristiti različite mehanizme transfera know-how-a: treninzi, obuke, konferencije, sastanci, poseta jedinicima, telefonski razgovori, internet i intranet i drugi elektronski mehanizmi transfera (Windsperger & Gorovaia, 2011). Praksa pokazuje da franšizne mreže ne posluju uspešno ukoliko ne postoji kontinuirani transfer know-how-a od davaoca ka korisnicima franšize. Za uspeh franšiznog sistema je od vitalnog značaja obezbediti transfer konceptualnog know-how-a i organizacionog know-how-a (Franchiseland, 2016a).

- **Konceptualni know-how.** Odnosi se na set tehnoloških, komercijalnih i administrativnih znanja neophodnih za poslovanje kompanije. Koncept mora biti testiran i standardizovan, tako da se poslovni model može replicirati. Davalac franšize teško može razviti poslovni model koji se može replicirati, ukoliko nije testirao svoje proizvode u nekoliko maloprodajnih jedinica u sopstvenom vlasništvu (Franchiseland, 2016a).

- **Organizacioni know-how.** Organizacioni know-how (tajni i netransferibilan do korisnika franšize) je mnogo teže i skuplje transferisati u odnosu na konceptualni know-how (Franchiseland, 2016a). Za uspeh franšize, posebno za dugoročni uspeh, transfer know-how vezanog za franšizni koncept nije dovoljan. Veoma je važno da davaoci franšize takođe učine dostupnim korisnicima franšize i organizacioni know-how (Franchiseland, 2016b).

EksPLICITNO I IMPLICITNO ZNANJE U FRANŠIZNOM SISTEMU

Uspeh franšizne mreže u velikoj meri zavisi od sposobnosti davaoca da kreira i efikasno deli znanje (Grace & Weaven, 2011; Weaven & Frazer, 2007). Znanje se povezuje sa akvizicijom tržišnih informacija i orijentacijom preduzeća ka učenju (Šujan et al., 1994). Preduzeće može ostvariti niz prednosti od upravljanja znanjem u smislu

strategijske i konkurentske prednosti (Morgan & Hunt, 1997), unapređenje finansijskih performansi (Paswan & Wittmann, 2009) i inovativne mogućnosti (Van der Bij et al., 2003). Umrežene franšizne organizacije ohrabruju transparentnost u komunikaciji i slobodan protok dostupnog znanja (Paswan & Wittmann, 2009). Ova spremnost na deljenje i razmenu znanja utiče na upotrebu znanja u franšiznoj mreži od strane davaoca i korisnika franšize (Li & Dant, 1992). Od korisnika franšize se očekuje da prate uputstva davaoca franšize, ali im je dozvoljeno id a razmenjuju eksplicitno i implicitno znanje sa ostalim franšiznim učesnicima, odnosno sa davaocem franšize i drugim korisnicima franšize.

Eksplicitno znanje je znanje koje se lako kodira i transferiše od jednog pojedinca ili organizacije do drugog pojedinca ili organizacije. Informaciona tehnologija može biti najefikasnija za kodiranje i transferisanje ove vrste znanja jer manje zavisi od iskustva pojedinaca, kao što je slučaj kod implicitnog znanja. Priručnici, knjige, časopisi i elektronska komunikacija mogu biti efikasan način za kodiranje i transferisanje eksplicitnog znanja. S druge strane, implicitno znanje se stiče kroz iskustvo i veoma ga je teško kodirati i transferisati od jednog pojedinca ili organizacije do drugog pojedinca ili organizacije. Implicitno znanje se stiče kroz interakciju sa ekspertima, pre nego kroz učenje iz izvora eksplicitnog znanja (npr. Iz baza podataka). Stoga, iskustvo, koje je ključni faktor za kreiranje implicitnog znanja, zapravo i otežava sam transfer znanja između franšiznih učesnika (Paswan & Wittmann, 2009). S obzirom na to da uspeh franšiznog sistema zavisi od performansi korisnika franšize, davalac franšize treba da im pruži eksplicitno znanje (npr. procedure, ažurirane informacije o proizvodima i cenama) (Watson et al., 2005), ali i implicitno znanje u smislu implicitnih vrednosti i normi sistema kojih se treba pridržavati (Lindblom & Tikkanen, 2010).

Klasifikacija znanja na eksplicitno i implicitno znanje može dalje biti razložena na konceptualnu i proceduralnu dimenziju (Dienes & Perner, 1999; Nonaka, 1994). Konceptualno znanje se definiše kao apstraktnije, teorijsko i generalizovano. Iz marketing ili franšizing perspektive, primer konceptualnog znanja bi bile nove proizvodne ideje, koncept promocije, koncept pozicioniranja, misija i vizija firme, franšizna ideja. Nasuprot tome, proceduralno znanje je konkretnije, te se odnosi na priručnike, uputstva i slično. Na osnovu eksplicitnog i implicitnog znanja i konceptualne i proceduralne dimenzije mogu se utvrditi različiti tipovi znanja i upravljanja njime u franšiznom sistemu (Tabela 1) (Paswan & Wittmann, 2009).

Tabela 1: Klasifikacija i upravljanje znanjem u franšiznom sistemu

	Konceptualna dimenzija	Proceduralna dimenzija
Implicitno znanje	Otkrivanje novog know-how-a Definisanje zahteva Konceptualni dizajn Poznavanje pravila	Definisani ciljevi Utvrđivanje načina za ostvarenje ciljeva Prototipi Testiranje korišćenjem modela ponavljanja
	Davalac franšize razvija franšizni koncept	Davalac franšize razvija prototip, usavršava procedure i poslovni model.

<p>EksPLICITNO Znanje</p>	<p>Kodiranje poslovnog koncepta, modela, procedura i pravila Kodiranje dizajna Dokumentovanje kako će se poslovanje obavljati</p> <p>Kodirani poslovni plan je prodat potencijalnim korisnicima franšize, još uvek u konceptualnoj formi, ali mnogo eksplicitniji (na primer- poslovni plan, preduzetnički duh, poslovna nezavisnost).</p>	<p>Pisane procedure koje treba pratiti Implementacija i operacionalizacija</p> <p>Korisnik franšize kupuje ideju i uči procese kroz obuku i praksu. Korisnik franšize implementira i operacionalizuje franšizni concept</p>
---------------------------	--	--

Izvor: Nonaka, 1994; Dienes & Perner, 1999

Zaključak

Kreiranje uspešnog franšiznog sistema podrazumeva kontinuiranu vezu između davaoca i korisnika franšize, uz stalan transfer znanja i know-how-a. Stoga je od ključnog značaja obezbediti transfer konceptualnog know-how-a i organizacionog know-how-a. Franšizno preduzeće može ostvariti niz prednosti od efikasnog kreiranja i deljenja znanja između franšiznih učesnika. U skladu sa uniformnošću franšiznog sistema, od korisnika franšize se očekuje da prate uputstva davaoca franšize, ali je razmena eksplicitnog i implicitnog znanja sa ostalim učesnicima u franšiznom sistemu i više nego neophodna.

EksPLICITNO znanje se lako može transferisati u okviru franšiznog preduzeća, putem niza različitih priručnika, uputstava, ali i elektronskih vidova komunikacije. S druge strane, implicitno znanje se teže transferiše između franšiznih učesnika, imajući u vidu da se stiče iskustvom, te se teško može standardizovati i dokumentovati. Imajući u vidu da uspeh franšiznog sistema zavisi od uspešnog poslovanja kako davaoca, tako i korisnika franšize, od ključnog je značaja obezbediti slobodan protok informacija u franšiznom sistemu, uz transfer eksplicitnog i implicitnog znanja između franšiznih učesnika i efikasno upravljanje stečenim i kreiranim znanjem.

Literatura

1. Albino, V., Garavelli, A. C., Schiuma, G. (1999). Knowledge transfer and inter-firm relationships in industrial districts: The role of the leader firm. *Technovation*, 19(1), 53–63.
2. Argote, L., Ingram, P. (2000). Knowledge transfer: A basis for competitive advantage in firms. *Organizational Behavior and Human Decision Processes*, 82(1), 150–169.
3. Dienes, Z., Perner, J. (1999). A theory of implicit and explicit knowledge. *Behavioral and Brain Sciences*, 22(5), 735-808.
4. Franchiseland (2016a). Knowledge of Success, Dostupno na: <http://www.franchise-land.com/en/become-a-franchisor/management/knowledge-of-success.html> (08.11.2016.)
5. Franchiseland (2016b). Know-how and Make known, Dostupno na: <http://www.franchise-land.com/en/become-a-franchisor/management/know-how-and-make-known.html> (08.11.2016.)
6. Grace, D., Weaven, S. (2011). An empirical analysis of franchisee value-in-use, investment risk, and relational satisfaction. *Journal of Retailing*. 87(3),

- 366- 380.
7. Hult, G. T. M., Ketchen, D. J., Cavusgil, S. T., Calatone, R. J. (2004). Knowledge as a strategic resource in supply chains. *Journal of Operations Management*, 24(5), 458–475.
  8. Kaufmann, P.J. and Eroglu, S. (1998), “Standardization and adaptation in business format franchising”, *Journal of Business Venturing*, Vol. 14, pp. 69-85.
  9. Li, Z., Dant, R.P. (1992). An exploratory study of exclusive dealings in channel relationships. *Journal of the Academy of Marketing Science*. 25(3), 201-213.
  10. Lindblom, A., Tikkanen, H. (2010). Knowledge creation and business format franchising. *Management Decision*. 48(2), 179-188.
  11. Maskell, P., Malmberg, A. (1999). Localized learning and industrial competitiveness. *Cambridge Journal of Economics*, 23(2), 167–185.
  12. Miguela-Rata, B., Rodriguez-Benavides, C., Lopez-Sanchez, J.I. (2012). Knowledge complexity, absorptive capacity and weak ties-An empirical analysis of its effects on franchise systems uniformity. *Journal of Manufacturing Technology Management*, 23(5), 578-592.
  13. Morgan, R. M., Hunt, S. D. (1997). Relationship-based competitive advantage: The role of relationship marketing in marketing strategy. *Journal of Business Research*. 46, 281-290.
  14. MSA Worldwide (2016). Franchising, Dostupno na: <http://www.msaworldwide.com/franchising> (08.11.2016.)
  15. Nonaka, I. (1994). A dynamic theory of organizational knowledge creation. *Organization Science*, 5(1), 14-37.
  16. Paswan, A., Wittmann, M. (2009). Knowledge management and franchise systems, *Industrial Marketing Management*, 38, 173-180.
  17. Stanković, M. (2013). Značaj inovacija za razvoj franšiznih sistema. *Škola biznisa. Visoka poslovna škola strukovnih studija Novi Sad*, 3-4, 193- 211.
  18. Stefanović, S., Stanković, M. (2013). Komparativna analiza razvoja franšizinga u Srbiji i svetu. *Marketing*, 44(2), 115-127.
  19. Sujan, H., Weitz, B.A., Kumar, N. (1994). Learning orientation, working smart and salesperson performance and satisfaction. *Journal of Marketing*. 60(1), 89-105.
  20. Thompson, R.S. (1994), “The franchise life cycle and the Penrose effect”, *Journal of Economic Behaviour and Organization*, Vol. 24 No. 2, pp. 207-18.
  21. Van der Bij, H., Song, M., Weggeman, M. (2003). An empirical investigation into the antecedents of knowledge dissemination at the strategic business unit level. *Journal of Product Innovation Management*. 20(2), 163-179.
  22. Watson, A., Stanworth, J., Heales, S., Purdy, D., Stanworth, C. (2005). Retail franchising: An intellectual capital perspective. *Journal of Retailing and Consumer Services*. 12(1), 25-34.
  23. Weaven, S., Frazer, L. (2007). Expansion through multiple unit franchising: Australian franchisors reveal their motivations. *International Small Business Journal*. 25(2), 173-205.
  24. Windsperger, J., Gorovaia, N. (2011). Knowledge attributes and the choice of knowledge transfer mechanism in networks: the case of franchising. *Journal of Management & Government*. 15(4), 617-640.
  25. Winter, S. G. (1987). Knowledge and competence as strategic assets. In D. J. Teece (Ed.), *The competitive challenge—strategies for industrial innovation and renewal* (pp. 159–184). Cambridge, MA: Ballinger Publ. Co.

ZNAČAJ DUALNOG SREDNJEG OBRAZOVANJA U FUNKCIJI RAZVOJA DRUŠTVA REPUBLIKE SRBIJE

Miloš Tucović¹, Dimitrije Tucović², Aleksandar Cekić³, Irena Tucović⁴

Rezime

Obezbeđenje kvalifikovane radne snage za privredu jedan je od ključnih izazova u Srbiji. Očekuje se da sistem srednjeg stručnog obrazovanja i vaspitanja odigra veliku ulogu u davanju doprinosa ekonomskom razvoju i prosperitetu. Međutim, srednje stručno obrazovanje nije samo funkcionalna mera za promovisanje ekonomskih ciljeva. Ono takođe ima potencijal da poboljša prelazak iz škole u svet rada i ponudi mladima perspektivu za planiranje karijere, a samim tim i pronalaženja sopstvene uloge u društvu.

Inovacije i ulaganja u srednje stručno obrazovanje ključni preduslovi za pripremu društva za budućnost. Srbija je otpočela sa reformom sistema srednjeg stručnog obrazovanja kao dela sveopšte političke i ekonomske tranzicije. Jedna od ambicija odnosi se na prelazak sa sistema srednjeg stručnog obrazovanja koje se zasniva na školi na dualni sistem srednjeg stručnog obrazovanja. Takva ambicija je istovremeno zahtevna, ali i obecavajuća. Zahtevna je jer ne postoji gotov plan za osmišljavanje te promene. Obecavajuća je zbog toga što postoji dosta potencijala za unapređenje aktuelnog sistema srednjeg stručnog obrazovanja.

Ključne reči: dualno obrazovanje, srednje škole, društvo, radna snaga, preduzeće.

SIGNIFICANCE DUAL SECONDARY EDUCATION IN THE DEVELOPMENT OF THE REPUBLIC OF SERBIA SOCIETY

Abstract

Provision of skilled labor for the economy is one of the key challenges in Serbia. It is expected that the system of secondary vocational education and upbringing play a major role in contributing to economic development and prosperity. However, secondary vocational education is not only functional measures to promote economic goals. It also has the potential to improve the transition from school to the world of work and offer young people prospects for career planning, and thus finding their own role in society.

Innovation and investment in secondary vocational education the key preconditions for the preparation of the company for the future. Serbia has started with the reform of

1 Dr Miloš Tucović, Ugostiteljsko turistička škola, Beograd, Republika Srbija, E-mail: dr.milos.tucovic@gmail.com

2 Dimitrije Tucović, Visoka hotelijerska škola strukovnih studija, Beograd, Republika Srbija, E-mail:tucovicd@hotmail.com

3 Dipl. ecc Aleksandar Cekić, Centar za strateška istraživanja nacionalne bezbednosti, CESNA B, Beograd, e-mail: acacekic@gmail.com

4 Irena Tucović, Ministarstvo trgovine, turizma i telekomunikacija Beograd, Republika Srbija, E-mail: itucovic@verat.net

secondary vocational education as part of the overall political and economic transition. One of the ambitions refers to the transition from secondary vocational education system which is based on the dual school system of secondary vocational education. Such ambition is both challenging, but promising. Difficult because there is no ready plan for creating these changes. Promising is because there is a lot of potential to improve the current system of secondary vocational education.

Keywords: dual education, high school, association, labor, company.

Uvod

Ubrzana reforma sistema srednjeg stručnog obrazovanja pomogla bi da se poboljša delotvornost i usklađenost sa društvenim i ekonomskim potrebama. Rad nam pruža relevantnih dokaza, koncepata, ideja, opcija i argumenata koji bi podržali racionalnu diskusiju o izvodljivosti i modalitetima reforme aktuelnog sistema srednjeg stručnog obrazovanja u Srbiji.

Termin „dualni sistem“ može dovesti do nesporazuma, barem u komunikaciji u kros-kulturnom okruženju. Dualnost može, na primer, da se odnosi na mesta učenja, ali takođe i na isprepletene pedagoške procese. U prvom slučaju, „dualnost“ se odnosi na naizmenično učenje u preduzeću i u školi. U drugom slučaju, „dualni princip“ odnosi se na kombinaciju teorije i prakse.

Iako usvajanje „dualnog sistema“ sličnog austrijskom, nemačkom ili švajcarskom sistemu srednjeg stručnog obrazovanja zavisi od postojanja čitavog niza kulturoloških, političkih i ekonomskih uslova, implementacija „dualnog principa“ od ključne je važnosti za promenu sistema srednjeg stručnog obrazovanja u Srbiji.

Nekada se predlaže da uspostavljene dualne sisteme srednjeg stručnog obrazovanja iz zemalja kao što su Nemačka, Austrija ili Švajcarska treba izvesti u druge zemlje poput Srbije. Očigledno je kako u istraživanju, tako i u praksi da ne postoji lak i brz način da se sistem srednjeg stručnog obrazovanja prenese u druge zemlje. Prenosjenje sistema srednjeg stručnog obrazovanja iz jedne zemlje u drugu nije samo pukopiriranje izvornog sistema, već je više proces odabira i prilagođavanja od strane potencijalne zemlje primaoca.

Trenutni sistem srednjeg stručnog obrazovanja u Srbiji

Analiza aktuelnog sistema srednjeg stručnog obrazovanja u Srbiji jeste da postojeći nedostaci nisu toliko posledica nedostatka strateških uvida, već više nedostatka efikasne implementacije. Stoga glavni naredni korak jeste izrada implementacione strategije. Za svaku od komponenata modernog dualnog sistema srednjeg stručnog obrazovanja analiziran je raskorak između idealnog uređenja i trenutnog stanja sistema srednjeg stručnog obrazovanja u Srbiji, identifikovane su opcije za preduzimanje mera i date preporuke koje sačinjavaju mapu puta za sprovođenje reforme.

Trogodišnji programi srednjeg stručnog obrazovanja karakterišu:

- Stvaraju prilike za zapošljavanje putem jakog elementa dualnog sistema srednjeg stručnog obrazovanja koji se sprovodi u preduzeću.
- Jacanje važnosti i relevantnosti učenja na radnom mestu kroz uključivanje poslodavaca u izradu i funkcionisanje programa.
- Obezbediti u preduzecima standardizovane procese učenja koji se zasnivaju na radu kao ključnu komponentu programa dualnog srednjeg stručnog obrazovanja.
- Sprovesti reforme korak po korak ka problemima u dualnom srednjem stručnom obrazovanju.
- Razmotriti fleksibilno trajanje ovakvog tipa programa srednjeg stručnog obrazovanja.

- Četvorogodišnji programi srednjeg stručnog obrazovanja karakteriše:
- Predstavljaju put za zapošljavanje u kvalifikovanim profesijama, u zanimanjima koja zahtevaju opsežno znanje, a takođe i ulaznicu na akademske studije.
  - Razmotriti različite modele koji pružaju fleksibilne načine za ostvarenje glavnih ciljeva izraženih u ključnoj poruci: “fazno školovanje”; “stručna gimnazija”; “fork model”.
  - Potvrditi stratešku osnovu sistema srednjeg stručnog obrazovanja sa njegovim sveobuhvatnim pokrivanjem ekonomskih, društvenih i individualnih ciljeva.
  - Pokrenuti proces koji za cilj ima definisanje prioriteta u smislu privrednih sektora /zanimanja koje treba transformisati u dualne programe srednjeg stručnog obrazovanja.
  - Očekivati otpor promenama i osmisliti protivmere.
  - Postići dogovor oko definicije karakteristika koje program srednjeg stručnog obrazovanja čine relevantnim.
  - Podržati srednje stručne škole u aktivnom oblikovanju njihove uloge kao dela mreže srednjeg stručnog obrazovanja u njihovom regionu.
  - Izvršiti prilagođavanja zakonskih propisa kako bi se uključila prava i obaveze preduzeca u dualnom sistemu srednjeg stručnog obrazovanja.
  - Definirati fasilitatorsku ulogu Privredne komore u preuzimanju većeg dela odgovornosti u vezi sa kompanijskim delom dualnog sistema srednjeg stručnog obrazovanja.
  - Revidirati ulogu Saveta za stručno obrazovanje i obrazovanje odraslih (SSOOO), koji služi kao telo za koordinaciju i odlučivanje zaduženo za sve poslove koji se ticu srednjeg stručnog obrazovanja.
  - Uvesti istraživačke kapacitete koji su u funkciji razvoja sistema srednjeg stručnog obrazovanja.
  - Iskoristiti resurse sacuvane na demografskom padu i smanjenju casova u dualnom sistemu srednjeg stručnog obrazovanja za sprovođenje reformi.
  - Početi sa postepenim uvođenjem modela sufinansiranja koji uključuje preduzeca i učenike za obezbeđenje održivog finansiranja neposredno nakon konsolidovanja programa dualnog srednjeg stručnog obrazovanja.
  - Uvesti program naknada za praktikante (učenike) koji većinu vremena u okviru programa srednjeg stručnog obrazovanja provedu u preduzecu.
  - Prikupiti portfolio ubedljivih argumenata koji bi bili korisni za privlačenje poslodavaca da uzmu učešće u dualnom programu srednjeg stručnog obrazovanja.
  - Razlikovati korisne oblasti za učešće.
  - Prikupiti primere i dobru praksu iz privrednih sektora ili preduzeca koja su imala korist od učešća u dualnom programu srednjeg stručnog obrazovanja.
  - Identifikovati institucije i eksperte od poverenja koji bi privoleli preduzeca da se pridruže dualnim programima srednjeg stručnog obrazovanja.
  - Voditi kampanju za određeni program srednjeg stručnog obrazovanja uz osvrt na glavne motive mladih ljudi prilikom izbora zanimanja.
  - Već u osnovnoj školi početi sa predstavljanjem karijernih opcija u srednjem stručnom obrazovanju (SSOV).
  - Predstaviti primere i dobru praksu za podizanje svesti i interesovanja za određeni program srednjeg stručnog obrazovanja.
  - Obezbediti da određeni program srednjeg stručnog obrazovanja može da ispuni ono što je obećano (u smislu kvaliteta i izgleda za zapošljavanje).
  - Osigurati da se praktični deo nastave u programu srednjeg stručnog obrazovanja uglavnom odvija u preduzecima.
  - Navesti u zakonu i nastavnom planu i programu (u opštim crtama) minimalni standard kvaliteta za deo učenja koji se odvija u preduzecima.
  - Organizovati podršku i podsticaje za preduzeca koja realizuju visokokvalitetnu praktičnu nastavu.
  - Primeniti procese procenja (monitoringa) i sankcionisanja da bi se predupredila

preduzeca koja ne ispunjavaju svoje obaveze u okviru programa srednjeg strucnog obrazovanja.

- Učiniti raspoloživim istraživačke kapacitete za prikupljanje podataka o buducim zahtevima u pogledu kvalifikacija.

- Okupiti eksperte iz obrazovnog i privrednog sektora u cilju identifikacije i dogovora oko kompetencija neophodnih za hvatanje u koštac sa buducim izazovima.

- Ministarstvo prosvete, nauke i tehnološkog razvoja treba da bude nadležno za školski deo, a Privredna komora za kompanijski deo kako bi se u oblastima njihove nadležnosti olakšao razvoj i specifikacija nastavnih planova i programa srednjeg strucnog obrazovanja okrenutih buducnosti.

- Osigurati da se nastavni planovi i programi izrađuju u skladu sa najnovijim svetskim trendovima.ks

- Podeliti nastavne planove i programe u module.

- Izbegavati suviše detaljne module.

- Razmotriti povezivanje modula sa integrativnim nastavnim jedinicama kako bi se uenicima omogućilo da steknu sveobuhvatno razumevanje procesa.

- Osmisliti što jednostavnije administrativne i sprovedbene procese.

- Unaprediti sistem upisa usmeren prema potražnji.

- Navesti odgovarajuće ugovorne aranžmane o pravima i obavezama ugovornih strana koje se odnose na praksu i obuku.

- Organizovati ispitne komisije (koje uključuju predstavnike iz razlicitih ustanova u kojima se izvodi nastava) na lokalnom / regionalnom nivou i definisati odgovornosti i procese za održavanje ispita i dodelu diploma.

- Uvesti kriterijume navedene u zakonu za odobravanje pogodnosti preduzeca za ucestvovanje u programu srednjeg strucnog obrazovanja.

- Konsolidovati postojeće pristupe uvedene za školski deo sistema srednjeg strucnog obrazovanja i preneti ih u objedinjen okvir kvaliteta koji se bavi kljucnim pitanjima razvoja kvaliteta.

- Uvesti minimalne standarde kvaliteta za licenciranje preduzeca koja ce ucestvovati u programima srednjeg strucnog obrazovanja.

- Konceptualizovati kljucne faktore kvaliteta za analiziranje i razvoj kvaliteta učenja zasnovanog na radu.

Uloga privredne komore

Za primenu dualnog principa u modernizovanom dualnom sistemu srednjeg strucnog obrazovanja u Srbiji od kljucne važnosti ce biti privlacenje poslodavaca i preduzeca, kao i uvođenje mehanizama podrške kojima bi se osigurao kvalitet procesa učenja u oba okruženja za učenje. Smatra se da ce Privredna komora postati glavni pokretac u reformi ovog sistema, narocito u delu koji se dotice preduzeca. Između ostalog, Privredna komora bi trebalo da preuzme poslove u sledecim oblastima:

- Promovisanje procesa promena sistema srednjeg strucnog obrazovanja ka dualnom sistemu, narocito među akterima u ekonomskoj sferi.

- Identifikovanje privrednih sektora i zanimanja pogodnih za transformaciju na dualne programe srednjeg strucnog obrazovanja u pocetnoj fazi novog sistema srednjeg strucnog obrazovanja.

- Identifikovanje zanimanja gde postoji hitna potreba za kvalifikovanom radnom snagom i/ili modernizovanim nastavnim planovima i programima.

- Ubediti poslodavce i preduzeca da ucestvuju u dualnim programima srednjeg strucnog obrazovanja.

- Podrška administrativnim i sprovedbenim procesima (npr. saciniti registar ugovora o praksi, pratiti usklađenost sa zakonskim propisima; promovisati prihvatanje i kvalitet ponude dualnih programa, narocito u pogledu obuke u preduzecima; organizovati ispite; odobravati preduzeca u kojima bi se održavala praksa).

- Pomoc u uspostavljanju mreža i zajednica za deljenje primera dobre prakse među preduzecima.
  - Organizovati portfolio ponuda za preduzeca (npr. savetovanje, obuka) koje bi podržale prelazak na primenu dualnih programa srednjeg strucnog obrazovanja.
  - Implementirati sistem razvoja kvaliteta za kompanijski deo sistema.
  - Učestvovati u procesima analize kvalifikacija i njihovom uključenju pri izradi nastavnih planova i programa.
  - Učestvovati u (novom) Savetu za strucno obrazovanje i obrazovanje odraslih (SSOOO).
  - Uvesti sistem nadoknada u određenim privrednim sektorima na osnovu odobrenja preduzeca.
- Trenutno Privredna komora nema kapacitet da efikasno ispuni ovakve zadatke. Stoga treba razgovarati o tome kako se te odgovornosti mogu ugraditi u postojeću ili novu organizacionu strukturu komore.

Ciljevi dualnog srednjeg obrazovanja

Ministarstvo prosvete, nauke i tehnološkog razvoja i Privredna komora uspostavili su radnu grupu koja se bavi pronalaženjem nacina za uvođenje dualnog sistema srednjeg strucnog obrazovanja (SSOV) u Srbiji. Smatra se da je srednje strucno obrazovanje jedan od važnih stubova za oblikovanje privredne i društvene budućnosti Srbije. U nacelu, postoje znatna očekivanja da bi prelazak na dualni sistem srednjeg strucnog obrazovanja, slican onom u zemljama poput Nemačke, Švajcarske ili Austrije, predstavljao veliki korak napred.

Da bi se ostvario uticaj, dobrim namerama potrebna je dobra implementacija. A dobra implementacija zahteva prave pretpostavke da bi se krenulo u pravom smeru.

Glavne pretpostavke su:

- Svaki nacionalni sistem srednjeg strucnog obrazovanja predstavlja alat za postizanje viših ciljeva, koji se mogu razlikovati od zemlje do zemlje. U nacelu, ne postoji „najbolji“ sistem. Svaki system može se ocenjivati samo po svom uspehu u postizanju ciljeva za koje je i osmišljen. Neke zemlje, na primer, vide srednje strucno obrazovanje prvenstveno kao instrument ekonomske politike, dok se u drugim zemljama ono tako.e povezuje sa socijalnim i obrazovnim ciljevima. Na primer, normativna osnova u Nemačkoj potice još iz Keršenštajnerove teorije strucnog obrazovanja, gde je on, izme.u ostalog, video sistem srednjeg strucnog obrazovanja koji je postojao pre više od 100 godina kao sredstvo za integrisanje osetljivih (muških) adolescenata u društvo i smanjenje rizika od politicke radikalizacije (Zabeck, 2009, 491).

- Nacionalni sistem srednjeg strucnog obrazovanja uključen je u ostale društvene podsisteme i nalazi se pod njihovim uticajem. Može se desiti da je sistem srednjeg strucnog obrazovanja u nekoj zemlji manje razvijen, ali da njen sistem napredne obuke igra uporedivu ulogu za svrhe sticanja kvalifikacija, i da kao rezultat toga on bude više razvijen (npr. u Irskoj ili SAD; OECD, 2010, 37).

Dajsinger (1997, 180ff.) istice, na primer, da u francuskom sistemu srednjeg strucnog obrazovanja korporativni element samoregulatornog tela ili komora nedostaje usled centralizovane structure francuskog društva, što znaci da nemački sistem, u kome ovo telo igra ključnu ulogu, ne bi mogao da bude lako prenet. U svom pore. enju Nemačke i Francuske, Luc (1976) zaključuje da se nedostatak kvalifikovanih kadrova u Francuskoj podudara sa radnim mestima sa izraženijom podelom rada i vecom odvojenošću upravljackih i operativnih poslova. Ovakvo ure.enje u sistemu zapošljavanja podržano je od strane struktura u obrazovnom sistemu. Opšte škole obucavaju veci procenat rukovodilaca i srazmerno nizak procenat kadrova na pozicijama srednjeg nivoa. Shodno tome, kvalifikovani radnici se najčešće angažuju iz funkcionalnih oblasti obrazovnog sistema. Kao rezultat toga, institucionalni kontekst, uskla.ivanje obrazovnog sistema i sistema zapošljavanja, kao i kulturne norme moraju narocito biti uzete u obzir prilikom

razmatranja mogućnosti unapređenja sistema srednjeg stručnog obrazovanja.

- Umesto da postoji samo jedan sistem, praktično svaka zemlja ima različite tipove srednjeg stručnog obrazovanja, kombinacije mesta za učenje i programa srednjeg stručnog obrazovanja koji se realizuju. Na primer, u nemačkom i austrijskom sistemu srednjeg stručnog obrazovanja postoje i smerovi za zanimanja koja se zasnivaju na dualnoj obuci i oni za stručno obrazovanje koje se stice u školi.

Razlike se nastavljaju kada se poredi dva navodno identična sistema srednjeg stručnog obrazovanja, kao što su nemački i švajcarski. Dualni sistemi dveju zemalja znatno se razlikuju u pogledu pravnog osnova, ovlašćenja datim mestima gde se učenje odvija za održavanje ispita, obaveza i odgovornosti srednjih stručnih škola i strukture troškova, izme. u ostalog.

- S druge strane, mogu se uočiti sličnosti izme. u sistema koji se često smatraju odvojenim. Više ne postoji neka fundamentalna razlika u kombinaciji teorije i prakse izme. u dualnog sistema i sistema srednjeg stručnog obrazovanja koji se izvodi u školi, ali postoji varijacija u odnosima ovih dveju ključnih oblasti, kao i u obliku njihove realizacije. Termin „dualni sistem“ može dovesti do nesporazuma, barem u komunikaciji u kros-kulturnom okruženju. Dualnost može, na primer, da se odnosi na mesta gde se odvija učenje, ali tako. e i na isprepletene pedagoške procese. U prvom slučaju, „dualnost“ se odnosi na naizmenično učenje u preduzeću i u školi. U drugom slučaju, „dualni princip“ odnosi se na kombinaciju teorije i prakse. Dualni princip može biti primenjen bez obzira na tip obuke, uključujući i kao deo obuke koja se sprovodi u školi.

- Ne postoji korelacija izme. u kvaliteta srednjeg stručnog obrazovanja i njegovog tipa. I u dualnoj I u obuci koja se sprovodi u školama, kvalitet implementacije može da se kreće od veoma dobrog do veoma lošeg. Razlike su verovatno veće u okviru svakog tipa srednjeg stručnog obrazovanja nego između različitih tipova.

- Često se sugerše da Nemačka treba da izveze svoj sistem srednjeg stručnog obrazovanja u druge zemlje. Neki tvrde da bi to unapredilo privredni rast u zemljama koje bi taj sistem primenile, dok drugi to vide kao način da se drastično smanji stopa nezaposlenosti (mladih). Bliže gledano, vidi se da prenos sistema ili nekog njegovog dela podrazumeva mnogo više od pukog kopiranja. Ne postoji brz i lak način za prenos sistema srednjeg stručnog obrazovanja ili njegovih pojedinačnih komponenta u druge zemlje. Prenos sistema srednjeg stručnog obrazovanja iz jedne zemlje u drugu nije samo pukim kopiranjem izvornog sistema, već je više proces odabira i prilago.avanja od strane potencijalne zemlje primaoca. Neka zemlja neće usvojiti reforme u svom sistemu srednjeg stručnog obrazovanja sa ciljem da uveze model obuke, već će selektivno birati one elemente sistema koji nude neku korist i prilagoditi ih na takav način da oni mogu biti integrisani u postojeće strukture i kulture.

Imajući u vidu ove razloge, ova studija nema nameru da nametne gotova rešenja pomenuta u tekstu iznad. Ona ima nameru da podrži tekuće procese na unapređenju postojećeg sistema srednjeg stručnog obrazovanja u Srbiji obezbeđenjem korisnih podataka, iskustava i konceptualnih ideja. Bilo kakva promena u sistemu srednjeg stručnog obrazovanja u Srbiji mora da bude utemeljena u postojećim kulturama, tradiciji, institucijama i vrednostima.

Dualno srednje stručno obrazovanje u Srbiji

Sa reputacijskim motivom, preduzeće se nada da stekne bolje mišljenje o sebi među klijentima, dobavljačima i drugim poslovnim partnerima kroz obuke, među kvalifikovanom radnom snagom na eksternom tržištu rada, kao i da po ovom osnovu unapredi svoju tržišnu situaciju.

Pored ovih više komercijalnih i ekonomskih motiva, uvek postoje preduzeća koja pružanje prilike mladim ljudima da u. u u svet rada i istovremeno obezbeđenje zahteva za kvali. kovanom radnom snagom u regionu i datoj privrednoj grani vide kao društvenu odgovornost.

U svakom slucaju, ucestvovanje u srednjem strucnom obrazovanju zahteva predvidive koristi i stvaranje vrednosti za preduzece. Ocekivani odnos troškova i koristi tokom obuke je važan odlucujuci faktor za ponudu prakse u preduzecima, pri cemu se korist ne može kvantifikovati samo kroz produktivni rezultat.

Empirijske studije nude neke ključne faktore koji mogu biti uzeti kao moguće prednosti za posvećenost srednjem strucnom obrazovanju (Evropska komisija, 2013; Dustmann & Schönberg, 2012):

- Pozitivan uticaj na ponudu kvalifikovane radne snage,
- Prevazilaženje nedostataka u veštinama kroz prilagođeno srednje strucno obrazovanje,
- Pozitivan efekat na zapošljavanje i zadržavanje radne snage,
- Unapređena produktivnost i ucinak,
- Pozitivan efekat na usavršavanje zaposlenih,
- Pozitivan efekat na inovacije,
- Smanjeni troškovi zapošljavanja i orijentacije novih radnika,
- Manji rizik od pogrešnog raspoređivanja.

Jedan ozbiljan izazov u ovoj oblasti je takozvani „bespravni lov kadrova“. Bespravni lov kadrova obuhvata mogucu potragu za obucenom kvalifikovanom radnom snagom: „Firma koja se upušta u bespravni lov kadrova može da zadovolji svoju potrebu za veštinama bez sopstvenog investiranja u obuke, a firma koja je predmet takvog postupka može da izgubi (deo) svoje investicije u obuku. Stoga taj „bespravni lov kadrova“ može dovesti do nedovoljnog ulaganja u obuku jer preduzeća oklevaju da plate da radnici steknu veštine bez kojih ostaju pre nego što se investicija u obuku isplati.“ (Mohrenweiser et al., 2010, 2) Jedna od mogućih strategija da se spreči „krah kadrova“ je uvođenje modela kolektivnog učešća u finansiranje: „Svi poslodavci koji bi imali koristi od veština koje se sticu u preduzecima koja nude praksu placaju doprinos u zajednicki fond iz koga se troškovi tih preduzeća koja obezbeđuju obuku nadoknađuju, u celosti ili delimicno, i rebilansirajući time podstičaje od zapošljavanja ka obuci.“ (MOR, 2012, 9).

Preduzeća mogu na različite načine da učestvuju u razvoju i funkcionisanju programa srednjeg strucnog obrazovanja, kao što su:

- Ponuda mogućnosti za učenje na radnom mestu u okviru dualnog programa srednjeg strucnog obrazovanja.
- Preuzimanje odgovornosti za određene projekte ili module organizovane u okviru programa srednjeg strucnog obrazovanja u školi.
- Nabavka moderne tehnicke opreme za škole.
- Obezbeđenje kadrova za projekte u srednjim strucnim školama.
- Obezbeđenje prakse za nastavnike strucnih škola.
- Ucestvovanje u obradi ispita.
- Ucestvovanje u upravljanju strucnim školama.
- Ucestvovanje u izradi nastavnih planova i programa i standarda kvaliteta za programe srednjih strucnih škola.

Promovisanje atraktivnosti srednjeg stručnog obrazovanja

Srednje strucno obrazovanje sreće se sa različitim nivoima društvene prihvacenosti u različitim zemljama. U nacelu, može se reci da je prihvacenost srednjeg strucnog obrazovanja u zemljama sa visokim nivoom dualnog srednjeg strucnog obrazovanja veća nego u onim zemljama u kojima dualno srednje strucno obrazovanje uopšte ne postoji ili postoji u ogranicenoj meri. S jedne strane spektra nalaze se Nemačka i Švajcarska, a na drugom kraju zemlje bez izraženog sistema srednjeg strucnog obrazovanja (npr. SAD, Kanada, Japan) ili zemlje sa sistemom srednjeg strucnog obrazovanja koje se pretežno sprovodi u školi (npr. Italija, Španija, Engleska, Australija) (Euler, 2013, 33f.). Dok se u zemljama s visokim nivoom prihvacenosti na srednje strucno obrazovanje gleda kao na

isplativu alternativu obukama koje se izvode u školi, u zemljama gde je situacija obrnuta, ono se smatra kao put kojim kreću mladi koji ne mogu da se dalje školuju. Na primer, u Nemačkoj oko 25% praktikanata ima pravo da se upiše na fakultet, ali se umesto toga odlučuju za praksu. Nasuprot tome, u mnogim azijskim zemljama još uvek se smatra da srednje stručno obrazovanje nije dovoljno vredno kao opšte obrazovanje. „Kina i Južna Koreja, na primer, sa svojim jakim konfucijanskim kulturnim nasleđem smatraju obične radnike poput tehnicara i zickih radnika nižom klasom, nekako prezrenom od strane opšte populacije.“ (Ratnata, 2013, 2) Tako da je prva opcija za roditelje da pošalju svoju decu na fakultet. Mnogi od njih ne uspeju, i onda izaberu drugu opciju, a to je jedan od programa stručnog obrazovanja (uglavnom onaj koji se sprovodi u školi).

U zemljama sa ograničenom prihvacenošću, postoji rizik od jakanja opadajućeg trenda: nema aktera koji imaju politicku moc; donosioci odluka ne vide potrebu da promovišu srednje stručno obrazovanje jer ne postoji pritisak lobija; tako da se srednje stručno obrazovanje zanemaruje, što uzrokuje dalji pad njegove prihvacenosti. S obzirom na gore navedeno, izazovi za zemlje sa visokim nivoom prihvacenosti je da se taj visok nivo održi, dok zemlje sa niskim nivoom prihvacenosti treba da prekinu sa jakanjem ove spirale nadole.

Zaključak

Obezbeđivanje kvalifikovanih kadrova za privredu jedan je od ključnih izazova u Srbiji (i van nje). Tu na scenu stupa sistem stručnog obrazovanja i on može doprineti ekonomskom razvoju i prosperitetu. Sistem srednjeg stručnog obrazovanja me. utim nije samo funkcionalna mera za ostvarivanje ekonomskih ciljeva. Sistem srednjeg stručnog obrazovanja ima i potencijal za prelaz iz škole u svet rada i nudi mladima perspektivu za planiranje karijere i na taj način nalaženje njihove uloge u društvu.

Zato su inovacije i investicije u SSOV ključni preduslovi za pripremu društava za budućnost. Srbija je ušla u reformu sistema stručnog obrazovanja kao deo ukupne političke i ekonomske tranzicije. Reforma SSOV-a je probudila i veliko interesovanje donatora da podrže ove aktivnosti. Dok je pokrivenost učenice populacije sistemom stručnog obrazovanja visoka, treba proceniti značajan prostor za poboljšanje kvaliteta. Ubrzana reforma sistema stručnog obrazovanja pomogla bi da se poboljša efektivnost i uskla. enost sa potrebama društva i privrede.

Jedna od glavnih ambicija bavi se vidom prelaza sa školskog na dualni sistem SSOV. Ovakva ambicija je I zahtevna i obecavajuca. Zahtevna je jer nema gotovog recepta za osmišljavanje promene. Obecavajuca je, jer u sebi sadrži mnogo potencijala za unapre. enje sadašnjeg sistema stručnog obrazovanja.

Sistem srednjeg stručnog obrazovanja je deo sveukupnog privrednog, socijalnog i kulturološkog sistema u Srbiji. Narocito je ekonomska situacija od ključne važnosti pri ocenjivanju uloge koju bi srednje stručno obrazovanje moglo da ima u napretku srpskog društva. Imajući u vidu krhku strukturu aktuelne srpske privrede, polazna osnova za reformu srednjeg stručnog obrazovanja ne cini se veoma povoljnom. Međutim, teorije promena tvrde da je promene mnogo lakše pokrenuti u teškim vremenima nego u vremenima prosperiteta i uspeha.

Dok su standardi i procesi za razvijanje kvaliteta za srednje stručne škole bar delom u fazi napredovanja, razvijanje kvaliteta van stručnih škola (npr. praktican rad, učenje zasnovano na radu u preduzecima) nije još uvek mnogo uznapredovalo. Shodno tome implementacija i primena razvoja kvaliteta na mestima učenja van stručnih škola mora da se stavi u fokus.

Imajući u vidu različite startne pozicije za stručne škole i preduzeca koja učestvuju u programu stručnog obrazovanja, pozicije sa kojih se polazi na mestima učenja su različite. Za školski deo u programima SSOV postojeći pristupi uvedeni Zakonom o stručnom obrazovanju, Strategijom razvoja srednjeg stručnog obrazovanja ili Nacionalni prosvetni savet treba da se konsoliduju i prebace u jedinstveni okvir kvaliteta koji će se

baviti ključnim gore navedenim pitanjima.

Između ostalog, naročito treba obratiti pažnju na sledeće predmete kvaliteta:

- kompetencije nastavnika
- pristupi ucenju.
- aktuelnost opreme, tehnologije i materijala za ucenje
- reakcije na okruženje škole
- validnost procena i ispita.
- strategija profesionalnog razvoja zaposlenih u školi.

Za programe stručnog obrazovanja zasnovane na preduzecima razvoj mora da pocne iz temelja. Dva glavna faktora zaslužuju prioritet u ovom stadijumu razvoja:

- minimum standarda podesnosti za učešće i uključivanje preduzeca u program srednjeg stručnog obrazovanja.

- ambiciozniji standardi kvaliteta za kreiranje procesa ucenja zasnovanih na radu.

Preporuke se mogu rezimirati ovako:

- Konsolidovati postojeće pristupe uvedene za školski deo sistema stručnog obrazovanja i preneti ih u jedinstveni okvir kvaliteta koji ce se baviti ključnim pitanjima razvoja kvaliteta.

- Uvesti minimum standarda kvaliteta za licenciranje preduzeca za ucestvovanje u programima stručnog obrazovanja.

- Saciniti koncepciju za ključne faktore kvaliteta za analizu i razvoj kvaliteta ucenja zasnovanog na radu.

Trogodišnji programi stvaraju prilike za zapošljavanje putem jakog elementa dualnog sistema srednjeg stručnog obrazovanja koji se sprovodi u preduzecu, dok četvorogodišnji programi predstavljaju put za zapošljavanje u kvalifikovanim profesijama, u zanimanjima koja zahtevaju opsežno znanje, a takođe i ulaznicu na akademske studije.

Literatura

1. Baethge, M., Kerst, C., Lesczensky, M. & Wieck, M. (2014). Zur neuen Konstellation zwischen Hochschulbildung und Berufsausbildung. Forum Hochschule 3.
2. Bliem, W., Petanovitsch, A. & Schmid, K. (2014). Success factors for the Dual SSOV system. Wien: ibw Forschungsbericht 177.
3. Cort, P. (2008). Learning at work and at school – a VET student perspective on the strengths and weaknesses of “dual” training. Aarhus.
4. Dustmann, C. & Schönberg, U. (2012). What makes _rm-based vocational training schemes successful? The Role of Commitment. American Economic Journal: Applied Economics, 4(2), 36–61.
5. ETF – European Training Foundation (ed.) (2013a). Mapping of educational policies and practices for social inclusion and social cohesion in the Western Balkans, Turkey and Israel. Country report: Serbia. (retrieved 10.8.2015).
6. ETF – European Training Foundation (ed.) (2014). Work-based learning. A Handbook for policy makers and social partners in ETF partner countries. Torino: ETF.
7. ETF – European Training Foundation (ed.) (2015). Torino process 2014. Serbia. [http://www.etf.europa.eu/webatt.nsf/0/45A40171227F354DC1257E4C003E8A0A/\\$_le/TRP%202014%20Serbia_EN.pdf](http://www.etf.europa.eu/webatt.nsf/0/45A40171227F354DC1257E4C003E8A0A/$_le/TRP%202014%20Serbia_EN.pdf) (retrieved 10.8.2015).
8. European Commission (2013). Work-Based Learning in Europe. Practises and Policy Pointers. Luxembourg: Publications Of ce of the European Union.
9. Evans, S. & Bosch, G. (2012). Apprenticeships in London: Boosting Skills in a City Economy. OECD Local Economic and Employment Development Working Papers 2012/08. OECD Publishing.

10. Gonon, P. (2013). Inkompetenzkompensationskompetenz und Kompetenzdarstellungskompetenz - Zur Zukunftsfähigkeit von Metakompetenzen in einem globalen Umfeld. S. Seufert & C. Metzger (ed.).
11. Kompetenzentwicklung in unterschiedlichen Lernkulturen (72-86). Paderborn: Eusl.
12. MoE – The Ministry of Education, Science and Technological Development of the Republic of Serbia (2012a). Strategy for Education Development in Serbia 2020. Belgrade.
13. MoE – The Ministry of Education, Science and Technological Development of the Republic of Serbia (2012b). Action Plans for the Implementation of Strategy for Education Development in Serbia 2020. Belgrade
14. Worldbank (2015). Unemployment, youth total (% of total labor force ages 15-24) (modeled ILO estimate); <http://data.worldbank.org/indicator/SL.UEM.1524.ZS> (retrieved 10.8.2015)
15. Euler, D. (2014). Berufs- und Hochschulbildung - (Ungleicher) Wettbewerb oder neue Formen des
16. Zusammenwirkens? Zeitschrift für Berufs- und Wirtschaftspädagogik, 110, 321-334.

EKONOMIJA I EKOLOGIJA U FUNKCIJI RURALNOG RAZVOJA REPUBLIKE SRBIJE

Milan Stanković¹, Ivan Kostadinović²

Rezime

Kada je u pitanju sveobuhvatnost pojma resursa i posebno analiza resursa kao osnove ekonomske sfere i pokretača ruralnih sredina svih društvenih celina, pa time i osnova razvoja naše, savremena istraživanja upućuju na fokus u pre svega sledećem: resurs sa osobinom kakav ima poljoprivredni output, što je najčešći domet ruralne sredine u svakoj poslovnoj grupaciji, proizvodnog ili finansijskog sektora, nezaobilazni je ključni faktor ukupnog razvoja. U vezi sa tim mere makroekonomske politike i njihov uticaj predstavljaju osnov za veliki sistem kojim se rukovodi. Tako je primarno potrebno poznavanje kretanja ključnih parametara u regionalnim organizacijama i naročito u EU, u zemljama sa kojima se odvijaju najvažniji spoljnoekonomski odnosi. Pitanje mesta, uloge i uticaja transformacionih tokova korporativnih organizacionih promena od posebnog je značaja, jer pri tom savremene kompanije trpe istovremeno ekonomske, pravne, tehnološke, političke i socijalne promene. Polazeći od neminovnosti vlasničkih promena u okviru tranzicionih procesa, svaka refleksija koja potvrđuje osnovne ciljeve, kao što su povećanje efikasnosti, fleksibilnosti i diversifikacije, odnosno prevazilaženje postojećih poslovnih i razvojnih ograničenja ima svoje reperkusije na mikro celine, ruralne celine. Osnovni instrumenti realizacije navedenih ciljeva su racionalizacija, konsolidacija i reorganizacija poslovnih aktivnosti u okviru priprema i sprovođenja procesa restruktuiranja i privatizacije, kao i uključanje ovih celina u postprivatizacioni period sa aspekta daljeg razvoja ukupne privrede. Iz tog razloga i na osnovu činjenice o važnosti ove teme neretko se u savremenim procesima sa parcijalnim ili celokupnim obuhvatu njihovih dometa pripisuje i izraz zelena ekonomija privrede ili zelena ruralna sredina.

Ključne reči: Zelena ekonomija, ruralni razvoj, poljoprivreda

THE FUNCTION OF ECONOMY AND ECOLOGY IN RURAL DEVELOPMENT OF SERBIA

Abstract

When it comes to universality of the terms of resources and especially analysis of resources as basic economic spheres and as an initiator of rural environments of all communities, and as such so is of ours, modern research direct towards the fact that the focus is in the following: resource with an ability of the agricultural output, which is the

¹ Prof. dr Milan Stanković, Fakultet za pravo, bezbednost i menadžment „Konstantin Veliki“, Zetska 2-4, Niš, milan.stankovic@konstantinveliki.edu.rs

² Prof. dr Ivan Kostadinović, Fakultet za pravo, bezbednost i menadžment „Konstantin Veliki“, Zetska 2-4, Niš, ivan.kostadinovic@konstantinveliki.edu.rs

most common range of the rural environment in every business group of the production or the financial sector, and is an unavoidable factor of overall development. Relative to that, measures of macroeconomic politics and their inevitable influence represent basis for a large system which is followed in governing. Thus the knowledge of movements of key parameters in regional organizations is a primal necessity, especially in the European Union, in the countries with whom are the most important foreign trade arrangements carried out. The question of place, role and the influence of transformational flows of corporate organizational changes are of particular significance, because with them, modern companies endure simultaneously economic, legal, technological, political and social changes. Beginning from the necessity of owner changes in the circle of the transitional processes, every reflection which confirms basic goals, as are increases in efficiency, flexibility and diversification, respectively overcoming the existing business and development limitations has its repercussions on micro-continents. Primary instruments of the realization of the listed goals are rationalization, consolidation and reorganization of business activities within the preparations and the implementation of the process of restructuring and privatization, also inclusion of these entities in post privatization period from the aspect of further development of the overall economy. Implying that reason and the fact of the importance of this subject it is common that for modern processes with partial or entire coverage of their range the green economy or green rural environment is credited.

Key words: Green economy, rural development, agriculture

Uvod

Objektivne činjenice na području teme istraživanja ukazuju na sledeće: u svetu, ali i u Srbiji strahovito jača tendencija za istraživanjem ove problematike upravo zbog deriviranog položaja u prirodi i rastućih diferenciranih potreba svetskog stanovništva iz čega proizilazi osnovno opredeljenje za temom ovakvog rada – ruralnom bogatstvu resursima.

Svekolika referentna literatura u odnosu na tematsku celinu, veoma je oskudna, što nameće potrebu, kompleksnog pristupa, ali i interdisciplinarnog reagovanja u obradi problematike. Polazeći prevashodno od teorije limitiranosti u raspolaganju resursima i od opšteg uslova o ograničenosti raspolaganja resursima, kapitalom, radom, vremenom, dolazimo do stava da je uspešnost sprovođenja menadžmenta i strategija u organizacionim sistemima predominantno uslovljena sposobnošću fokusiranja na ključne faktore uspeha, ključne aktivnosti i procese.

Kritika ovom pristupu može biti upućena sa aspekta identifikacije ključnih faktora uspeha kroz nivo uzročnosti i interakcije, jer je teško otkriti njihovu međusobnu vezu, sa aspekta generalizacije, jer ono što je komparativna prednost jednog, ne mora biti drugog i sa aspekta slučajnosti, kada uspeh najčešće dolazi sa promenama u privrednom sektoru a retko kao rezultat identifikacije ključnih faktora uspeha.

Očigledno da je pitanje resursa ključno za ovaj prilaz, Pretpostavljali smo do sada, da je najbitniji faktor kod planiranja vreme, i u većini slučajeva to je tako. Ipak dolazi do situacija da nije samo vreme bitno nego i korišćeni resursi: naprimer broj ili sposobnost zaposlenih, odnosno korišćenje specijalnih uređaja. Na osnovu standarda Velike Britanije definicija resursa je sledeća: Bilo kakva određujuća promenljiva koja je potrebna za izvršavanje nekog projektnog zadatka i koja može isti da ograničava jeste resurs. On može biti:

- ne akumulacioni, tj. takvi resursi za koje mogućnost pristupa za svaki novi period vremena treba da se obnovi bez obzira da li je u tekućem periodu istrošen ili ne,
- akumulacioni, tj. resurs koji je trajno pristupačan i samo trošenje ga uništava. Ovakav tip resursa može da se dopunjava sa procesima koji stvaraju

kreditirane/akumulacione resurse.

Tipičan primer za prvi slučaj je radna snaga, a za drugi je gotovinski novac. Naša je intencija posmatrati ruralnu sredinu na ovakvom tipu ose razvoja. Čini nam se i da se upravo zato resursi ne sastoje samo od četiri M - men (ljudi), machines (mašine), money (novac) i material - (materijal), nego i u prosečnom slučaju već sadrže takođe apstraktne elemente - kao što je na primer prostor. Bez obzira na to, za mnogo projekata "četiri M" predstavlja realno ograničenje. Današnji softveri projekt menadžmenta sadrže višekratne kalendare koje obezbeđuju vremensko planiranje zadataka sa određenom vremenskom formom što znači da nisu više potrebni toliki nestvarni resursi, kao što je to bilo u ranijim sistemima.

Naspram toga ipak se dešava da se mora uzeti u obzir prostor ili drugi neki apstraktni resurs. U mnogim projektima nije novac najbitniji elemenat. Preduslov uspeha je rok ostvarivanja i ekonomičnost korišćenja fizičkih resursa. U ovim slučajevima analiza fizičkih resursa ima veliku prednost. U velikim „kapitalprojektima” novac postaje glavni faktor. U principu novac se ne razlikuje od ostalih resursa, ali ga ipak u praksi rukovodstvo konstantno koristi za kontrolu.

Zbog toga su razvijeni specijalni metodi za korišćenje novca kao alata kontrole. Najbitnije - u mnogim slučajevima najteži - deo projekt menadžmenta je kontrola resursa. Mnogi naučni projekt menadžmenta su već napisali da samo deset posto od organizacija, koje se služe mrežnom tehnikom primenjuje priključujuću kontrolnu tehniku. U većini slučajeva za alokaciju resursa važi pravilo: "ko najglasnije više".

Analiza alokacija resursa za početnu tačku zahteva iskazivanje potrebnog rada. Ovo možemo dati samo u formi radnih (ili mašinskih) časova, ili u nekim pristupnim jedinicama koje je brzo moguće pretvoriti u časove resursa. Resurs- informacije za neku aktivnost moguće je odrediti u dve forme:

1. Prva: broj jedinica resursa koja su potrebna za taj zadatak. Ovde određujemo da za jednu jedinicu vremena datog zadatka koju veličinu resursa treba alocirati.
2. Druga: sadržaj rada resursa za vremensku jedinicu zadatka. Ovde vreme potrebno za izvršavanje suprotno se menja sa veličinom resursa.

U današnjim kompjuterskim sistemima ove dve forme određivanja korišćenih resursa za određeni zadatak može da se meša. Ipak korisnik treba da bude oprezan, da bi shvatio uticaje mešanja. Po principu prva forma određuje vremenski fiks interval za zadatak, a druga na osnovu raspoložive količine resursa omogućuje promenu vremenskog intervala za dati zadatak. Tada kažemo da zadatkom upravljaju resursi. U većini slučajeva, veoma je mala verovatnoća za linearnu vezu između jedinice resursa i potpunog vremenskog trajanja zadatka. Pošto sktuelni kompjuterski sistemi pretpostavljaju linearnu vezu, potrebno je odrediti ograničenja ove pretpostavke.

Na primer, jedan zadatak za koji je potrebno 100 dana uobičajeno ne znači da je to i jedan dan rada 100 ljudi ili 100 dana rada jednog čoveka. Moguće je da u normalnoj praksi, 10 ljudi izvršavaju zadatak za 10 dana i ovaj spoj može da varira između 5 i 15 ljudi bez značajnog uticaja na količinu rada koji pada na jednog čoveka. Trajanje aktivnosti u određenom periodu može da varira na osnovu broja raspoloživih osoba. Potreban rad u svakom slučaju određuje se da nešto kaže i o praksi, uobičajenom načinu izvršenja sa uobičajenim odnosima resursa, ali za određivanje šta je uobičajeno, uvek treba misliti i o drugim okolnostima.

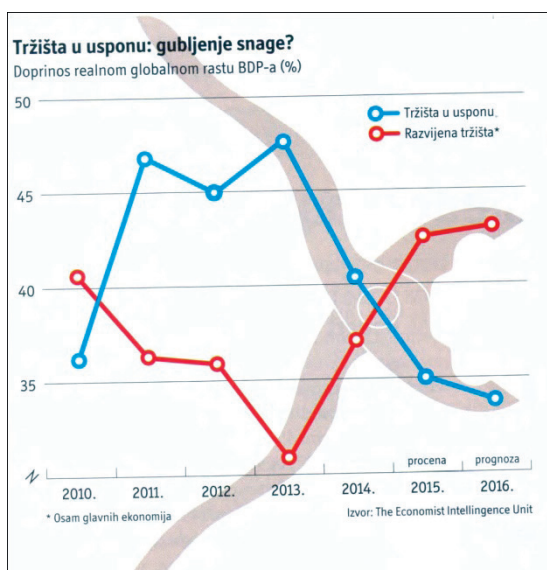
U početku ne uzimamo u obzir da druge aktivnosti zahtevaju isti taj resurs – jer pretpostavljamo "beskonačni kapacitet resursa" i o ograničenjima razmišljamo samo kasnije. Korisno je i sastavni deo informacijskog sistema projektnog tima, da se u jednoj bazi podataka organizacije čuvaju podaci o aktivitetu. Ovde su podaci o pretpostavljenom i stvarnom trajanju zadataka, nivoima raspolaganja resursa, troškovima i o svim promenama okolnosti, koje su se dešavale između vremena planiranja i stvarnog izvršavanja.

Ovi podaci su korisni ne samo za sadašnji projekt nego i za buduće. Npr. najbitniji

korak projektovanja je alokacija rada za mašinu ili organizacionu jedinicu. Ako su zahtevi za jedan resurs preveliki, onda kažemo da je resurs preopterećen, ako su zahtevi premali onda je nisko opterećen. U idealnom slučaju opterećenje je jednako sa mogućnostima resursa. Tada je resurs u potpunosti opterećen. Ova idealna situacija retko se sreće - ako se sreće uopšte, izuzev u slučaju neprekidne masovne proizvodnje, gde ponuda i potražnja može da se koriguje u cilju postizanja jednakosti.

Tako, govoreći o svetskoj ekonomiji danas i eventualnim uglednim parametrima, svedoci smo krupnih zaokreta u odnosu na samo koju godinu ranije. Naime u uslovima kada se u potpunosti očekivao i dalji pad razvijenih tržišta – osam glavnih ekonomija i rast tržišta u usponu – naročito ekonomija takozvanih BRICS, svedoci smo upravo obrnutih događaja koje ilustrujemo sledećom slikom:

Slika 1 – Tržišta u usponu: gubljenje snage / doprinos realnom globalnom rastu BDP –a

Izvor: *The Economist Intelligence Unit / The Economist, Svet u 2016.god. str.12*

Za kvalitetan savremeni način života čoveka trećeg milenijuma zahtevaju se određeni kvaliteti (potrebe), koji se odnose na podmirenje njegovih potreba među kojima su najznačajnije: (1) primarne - zadovoljavanje egzistencijalnih bioloških potreba (skladan život, ishrana, stanovanje, porodični život, fizička zaštita, odmor, razbibriga), (2) sekundarne (potreba za pripadnost društvu i potreba za priznavanjem u društvu, socijalna, ekonomska, politička, verska prava i druga prava, pa i pravo na zdravu životnu sredinu), i (3) individualne potrebe (dostojanstvo, poštovanje ličnog integriteta, pravo na vlastiti izbor života i rada u društvu, itd.).

Pri tom se polazi od činjenice da je ovim pojmom obuhvaćena potreba za zdravom životnom sredinom, u meri u kojoj prirodna sredina ima svoje mesto u vrednosnoj orijentaciji konkretnog društva ili društvenog sloja. Ovo je jedan od osnovnih postulate koji koristimo u analizi ruralnog razvoja jer to istovremeno znači - da su vrednosti najznačajniji njegovi pokazatelji. U stvari, kvalitet života ne može se svesti isključivo na subjektivnu, odnosno na objektivnu dimenziju, budući da je on promenljiv i ne pretpostavlja stalno stanje svesti o njemu.

Zbog toga u svetu postoje razlike u njegovom poimanju uopšte. Tako je u siromašnim društvima ekonomski rast uslov za razvoj socijalnog blagostanja, odnosno

za razvoj kvaliteta života, a u razvijenim industrijskim društvima kvalitet života postaje uslov za dalji ekonomski rast, za dalju akumulaciju, diseminaciju i aplikaciju znanja.³

Međutim, globalizacija, planetarni humanizam i izmenjene društvene vrednosti značajan uticaj imaju i na njihov ekološki humanizam. Tako se pod pojmom globalizacija podrazumeva ekonomsko-politička misao (filozofija) koja ima univerzalne dimenzije i koja utiče na sve sfere života društva i čoveka: ekonomsku, političku, ekološku, obrazovnu, kulturnu, društvenu, individualnu itd. Ali, svet nije jedinstven. Uprkos potrebi da bude povezan, on je gotovo u svim segmentima razvoja ljudskog društva polarizovan. Glavna polarizacija u savremenom svetu jeste između onih koji imaju i onih koji nemaju, što je dovelo do velikog jaza između razvijenih i zemalja u razvoju.⁴

U savremenom svetu „praktična dimenzija” čoveka traži humanističko promišljanje procesa globalizacije, koji dovodi do stvaranja „svetskog društva” i raznih varijanti susreta više civilizacija u tom megadruštvu i sistema društvo - priroda sa stanovišta očuvanja ekološke ravnoteže u biosferi, kao pretpostavke očuvanja života uopšte, pa i života ljudskog roda na Planeti. Istovremeno, to znači da za sva savremena društva, bilo da pripadaju siromašnom ili bogatom delu svetu, očuvanje ekoloških uslova života javlja se kao globalni zajednički problem. U ostvarivanju te odgovornosti, ljudi, pripadajući ne samo pojedinim društvima, već i „svetskom društvu” koje nastaje globalizacijom, moraju polaziti od saznanja da opasnosti koje nastaju industrijskom proizvodnjom, imaju na određeni način univerzalni karakter. Tim više što budućnost nije više budućnost jedne posebne kulture, nego budućnost čovečanstva. Zato svest o rešavanju ekoloških problema treba da bude planetarni problem.⁵

Globalna ekološka kriza

Globalna ekološka kriza rezultat je još uvek preovlađajućeg antropocentričnog pogleda na svet, koji je proizveo neadekvatnu ulogu i mesta čoveka u svetu koji ga okružuje. Takva je situacija i sa zaštitom životne sredine. Danas se čitavo čovečanstvo nalazi pred dilemom „imati ili biti”? Pred čovečanstvom se postavlja dilema: nastaviti sa razvojem potrošačko-tehnokratske civilizacije i sačuvati postojeći način delovanja prema prirodi, ili promeniti vrednosne orijentacije i sačuvati prirodu u stanju pogodnom za život?! Imajući u vidu da ljudi više nisu „najkvalitetniji i najvredniji deo prirode” jer su svojom delatnošću znatno degradirali prirodu, neophodno je korenito izmeniti sistem vrednosti.⁶

Bez obzira što svako društvo ima više ili manje različit vrednosni sistem, globalno stanje na Planeti takvo je da će čovečanstvo „radi ekumenskih ciljeva (opstanka vrste), morati da uskladi univerzalne dominantne vrednosti svih posebnih društava ponaosob”. Tako sve više na skali vrednosti dominantnu ulogu dobija život uopšte, a onda život ljudske vrste. To znači, da bi ljudi ostvarili dobrobit oni moraju da vode računa i o dobru drugih ljudi, odnosno o poštovanju same prirode.

Ekološka svest

Insistiranje na „svetosti ideje života (poštovanje života) doprinosi određenju suštinskih vrednosti u društvenom životu od kojih se dolazi razvijanjem vrednosnih komponenti svesti koje se iskazuju kao transsubjektivna vrednost”. Te vrednosti jesu „sastavni deo etičkog imperativa i pretpostavljaju: shvatanje prirode ne kao objekta koji služi pokoravanju, već kao dela kosmosa, u kome egzistira živi i neživi svet”, budući da

3 Rus, V., Društveni razvoj i kvalitet života, Sociologija, Beograd, 1-2, 1985, str. 82.

4 Savićević, M. D., Međuzavisnost globalizacije, obrazovanja i zaštite životne sredine, Revija rada, specijalni broj, Univerzitet u Nišu - Fakultet zaštite na radu, Niš, 2002, str. 8.

5 Marković, D. Ž., Globalni planetarni ekološki sistem, Revija rada, specijalni broj, Univerzitet u Nišu - Fakultet zaštite na radu, Niš, 2002, str. 16-24.

6 Miltojević, V., Đorđević, J., Uticaj nove ekološke etike na politiku obrazovanja za zaštitu životne sredine, Revija rada, specijalni broj, Univerzitet u Nišu - Fakultet zaštite na radu, Niš, 2002, str. 127.

svet koji nas okružuje ima „vrednost po sebi, a ne u zavisnosti od njegove korisnosti za ljude”.⁷

Dakle, isticanje života najvažniji je moralni imperativ koji predstavlja apsolutnu vrednost za čoveka. Analogno tome, ono što stvara i pomaže vrednost je vredno, a ono što mu smeta predstavlja antivrednost. Ostvarenje etničkih principa i moralnih normi u savremenim uslovima doprinose kvalitativne promene društvene svesti i formiranje ekološke svesti - država, političke partije, društvene i nevladine organizacije, ekološki pokreti i ljudi kao pojedinci.

Osnovni elementi ekološke svesti su: (1) ekološka znanja - znanja o jedinstvu i ograničenosti prirode, uzroci i posledice ekološke krize na lokalnom i globalnom planu, znanja o potrebi društvenog razvoja koja omogućuju koevoluciju društva i prirode; (2) vrednovanje ekološke situacije - sistem vrednosi gde dominantno mesto ima Život i stav o potrebi življenja čoveka u saglasju sa prirodom; (3) ekološko ponašanje - usaglašavanje individualnog i opštedruštvenog ponašanja u skladu sa aktuelnom ekološkom situacijom u cilju prevazilaženja ekoloških problema.⁸

Prema tome, postepenim „širenjem granica čovekovog saznanja, promenama u vrednosnim sistemima i formiranjem ekološke svesti, dolazi i do ekologizacije obrazovanja koje vodi obnavljanju veza tradicije i inovacije, prošlosti, sadašnjosti i budućnosti”, odnosno „stremljenju ka stvaralaštvu i poštovanju normi, čime dolazi do obnavljanja shvatanja principa čovečnosti.”⁹

Zelena kultura i zaštita životne sredine

Zaštita životne sredine odavno je postala aktuelna tema u svim zemljama sveta, a samim tim uobičajeno polazište u svim sagledavanjima državnog i ekonomskog stanja i razvoja zemlje. Stoga, bez obzira o kom segmentu društvenog života je reč, u prvi plan se ističe argument o nedopustivo lošem stanju i visokom stepenu degradacije i zagađenosti prirodnih resursa, koji, da bi se očuvali, traže hitnu sanaciju zagađenja voda, vazduha i zemljišta, revitalizaciju i zaštitu prirodnih ekosistema. Dovoljno je reći da Srbija za ulazak u Evropsku uniju za usklađivanje zaštite životne sredine i energetike (kolektori otpadnih voda, filteri na termoelektranama ili prelazak na novi sistem) mora da izdvoji 11,6 milijardi evra.

Za mnoge tehnostrate problem zagađenja životne sredine predstavlja tehničko pitanje, koje se svodi na precizna merenja zagađenosti i pronalaženje raznih tehničkih rešenja da se zagađivanje zaustavi ili eventualno smanji. Pri tom se zapostavljaju mnoge druge oblasti koje narušavaju, kako čovekov integritet kao fizičkog, psihičkog i društvenog (moralnog) bića, tako i prirode i njenog ekosistema kao (ne)živog organizma za koji je čovek neraskidivo vezan.

Poseban problem savremenog sveta predstavljaju sve pretrpanije urbane sredine stanovništvom koje se suočava sa velikim zagađenjima životne sredine. Zbog toga zaštita čovekove životne sredine i njegovog fizičkog prostora sve više dobija na značaju. U rešavanju ovih složenih pitanja veliku ulogu imaju sve vrste društvenih mreža koje omogućavaju brzu i laku dostupnost svih informacija o zagađenju životne sredine, samom zagađivaču i merama i aktivnostima koje je neophodno preduzeti u cilju saniranja zagađenja.

Politički, tehnički i moralni izazovi zaštite čovekove sredine

Na Zapadu se smatra da su globalna javna dobra ona zajednička dobra koja prelaze preko državnih granica.¹⁰ Tu se prvenstveno misli na mir, finansijsku stabilnost, smanjivanje bede, čist vazduh, zaštitu okoline i očuvanju biljnih i životinjskih vrsta.

⁷ Isto, str. 128.

⁸ Isto, str. 129.

⁹ Isto, str. 130.

¹⁰ Amstuc, R. M., Međunarodna etika, prevod s engleskog, Službeni glasnik, Beograd, 2008, str. 391-393.

U primere zajedničkih „zala“, štetnih pojava i postupaka u međunarodnoj zajednici, zapadni teoretičari ubrajaju: rat, međunarodnu finansijsku nestabilnost, zagađenje vazduha, globalno zagrevanje i uništavanje šuma. Po njihovom mišljenju javna dobra imaju dve odlike; prvo, korišćenje tih dobara se ne smanjuje niti otežava ako se njima koriste i drugi, i drugo, niko ne može da bude isključen iz korišćenja javnog dobra.

Vlada konkretne države ima najznačajniju ulogu u neposrednom obezbeđivanju nekih javnih dobara i posrednom ostvarivanju nekih javnih dobara regulisanjem ljudskog ponašanja kako bi se minimalizovale štetne posledice. Međutim, budući da u globalnom društvu ne postoji „centralna vlada“ koja bi donosila i primenjivala pravila koja bi se odnosila na upravljanje zajedničkim dobrima i štitila ih, taj posao u krajnjem slučaju prepušten je kooperativnom poduhvatu država i državnih aktera. Stoga države primenjuju različite politike i prakse u pogledu zaštite svoje životne sredine. I dok su neke savremene industrijske države razvile brojna pravila na zaštitu životne sredine, dotle su druge države, siromašne i u razvoju, zanemarile „ekološka pravila“ usresredivši se isključivo na podsticanje ekonomskog razvoja.

Stanovište Zapada zasnovano je na činjenici da, ako se Zemlja shvati kao globalna zajednička svojina, a tlo, atmosfera i voda kao zajednička dobra, razvoj dugoročnih, kooperativnih strategija može pomoći da se spreče zloupotreba ili prekomerno iskorišćavanje zajedničkih resursa. Za Zapad zaštita biodiverziteta na Zemlji, prirodne okoline i resursa sa političkog stanovišta predstavlja zrelu političku volju u sprovođenju međunarodne ekološke bezbednosne politike, a sa tehničkog aspekta održivi razvoj koji zahteva stvaranje novih tehnologija koje smanjuju zagađenje, štede energiju i podstiču razvoj novih izvora energije. Kada je reč o moralnim izazovima zaštite životne sredine od država se traži da uravnoteže nacionalne interese sa globalnim interesima, tekućim ekonomskim potrebama sa potrebama budućih generacija. Ovde se, međutim, postavlja pitanje pravičnosti raspodeli zajedničkih izvora s obzirom na ogromnu nejednakost u upotrebi ili zloupotrebi globalnih resursa.¹¹

Umesto zaključka

Kao univerzalna preporuka mogu se istaći primeri dobre prakse u rešavanju problema ruralnog razvoja. U rešavanju unapređenja ruralnih sredina međuopštinskim partnerstvima raznim projektima je moguće uticati na ekonomsku, demografsku i raznorodnu „sliku“ ruralne Srbije danas. U biti osnovne aktivnosti projekata usmerene su ka smanjenju nezaposlenosti u regionima, povećanju konkurentnosti malih i srednjih preduzeća, omogućavanje njihovog ulaska na nova tržišta, rast prodaje i izvoza. Pri tom angažovani su domaći i međunarodni stručnjaci koji mogu pružati metorsku podršku u sektorima sa visokim izvoznim potencijalom a uz pomoć tzv. grantova (bespovratnih finansijskih sredstava) kojima se omogućuje nabavka neophodne opreme, uređaja, mašina i slično. Prva iskustva postoje a u slučaju USAID Projekta održivog lokalnog razvoja interesantan je i „pogled“ na operacionalizaciju projekta na koji ruralne sredine mogu računati. U pitanju je bila uspešna saradnja sa 32 opštine i grada okupljenih u osam međuopštinskih partnerstava:

1. Partnerstvo predvođeno Novim Sadom, kao gradom mentorom, sačinjavaju Beočin, Sremski Karlovci, Temerin i Novi Sad
2. Partnerstvo predvođeno Suboticom, sačinjavaju Kanjiža, Sombor i Subotica,
3. Partnerstvo predvođeno Zrenjaninom, sačinjavaju Kikinda, Novi Bečej i Zrenjanin
4. Partnerstvo predvođeno Novim Pazarom, sačinjavaju Sjenica, Tutin i Novi Pazar,
5. Partnerstvo predvođeno Kraljevom, sačinjavaju Čačak, Gornji Milanovac, Raška, Vrnjačka Banja i Kraljevo
6. Partnerstvo predvođeno Užicem, sačinjavaju Čajetina, Nova Varoš, Priboj,

¹¹ Isto, str. 394-396.

- Prijepolje i Užice
7. Partnerstvo predvođeno Vranjem, sačinjavaju Bujanovac, preševo, Vladičin Han i Vranje
  8. Partnerstvo predvođeno Nišom, sačinjavaju Doljevac, Gadžin Han, Leskovac, Merošina i Niš

Navedeni model se može koristiti kao predlog uspešnog rešenja za raznorodne problem ruralnog razvoja u Republici Srbiji. Onog momenta kada bude uspostavljena infrastrukturna osnova učiniće se još na prevazilaženju jaza između potreba poslodavaca sa jedne strane, znanja, veština mladih koji traže zapolenje sa druge ali i opštih potreba države i lokalnih samouprava posebno.

Literatura

1. Marković, Ž. D. Globalistika i kriza globalne ekonomije, prilozi za proučavanje savremenog globalizirajućeg društva, Beograd, 2010
2. Nova Ekonomija, ISSN 2334-8275, Beograd, Septembar 2016
3. Original Magazin, ISSN 2466-2747, Beograd, April 2016
4. The Economist, Svet u 2016. Novi Sad, 2016
5. The New York Times International Report, Broj 12, Septembar 2016
6. USAID, Najbolje prakse, Sektorska podrška razvoju malih i srednjih preduzeća, Beograd, 2016

NAUČNA PREDVIĐANJA I ULOGA GENIJA U SVETSKOM NAPRETKU CIVILIZACIJE SA POSEBNIM OSVRTOM NA SRBIJU

Sabahudin Mekić¹, Mirsad Nuković², Mirjana Marinković³

Rezime

Predviđanje budućnosti vrlo je nezahvalan posao, čega je zasigurno svjestan svatko tko sebe naziva futurologom. "Budućnost nije ono što je nekad bila", izjavio je jednom prilikom poznati pisac, znanstvenik i futurolog Arthur C. Clarke, kazavši zapravo da se brojna predviđanja na kraju pokažu pogrešnima ili barem preuranjenima. Ipak, neka od njih obistine se relativno brzo, a to je za svog života iskusio i sam Clarke, koji je još 1945. godine razradio ideju o mreži geostacionarnih komunikacijskih satelita, koja je dvadesetak godina kasnije postala stvarnost. Autori će u ovom radu pokušati da daju jedan istorijski prikaz naučnih perspektiva i prikažu fenomen genija i njihovu ulogu u razvoju nauke. Takođe će biti predstavljeni prioriteti u naučnim projektima u Srbiji.

Ključne reči: nauka, tehnika, budućnost, geniji, vizija

SCIENTIFIC PREDICTIONS AND THE ROLE OF GENIUS WORLD PROGRESS OF CIVILIZATION WITH SPECIAL REFERENCE TO SERBIA

Abstract

Predicting the future is a very thankless job, which is certainly aware of anyone who calls himself a futurologist. "The future is not what it used to be," he said on one occasion, a famous writer, scientist and futurist Arthur C. Clarke, saying fact that many predictions at the end proven wrong, or at least premature. However, some of them come true is relatively fast, and it is for his life, and I experienced Clarke, who in 1945 developed the idea of a network of geostationary communications satellites, which twenty years later became reality. The authors of this paper try to give an historical account of scientific perspectives and demonstrate the phenomenon of genius and their role in the development of science.

Key words: science, technology, future, genius, vision

Uvod

Zašto u savremenom dobu ljudi kao Leonarda da Vinči, gotovo da ne postoje. Retki su eksperti u više oblasti jedne discipline, a kamoli oni koji vladaju jednom naukom ili čak odlično barataju prirodnim i društvenim naukama u isto vreme. Da

1 Prof.dr Sabahudin Mekić, Internacionalni univerzitet Goražde

2 Prof.dr Mirsad Nuković, Univerzitet Privredna akademija u Novom Sadu

3 Doc.dr Mirjana Marinković, Klinički centar Niš

Vinči je ostavio neizbrisiv trag u slikarstvu, arhitekturi, inženjerstvu, optici, anatomiji, fiziologiji, hirurgiji i mnogim drugim disciplinama koje ne bih sve nabrajao, plašeći se da neku značajnu ne izostavim.

Da li su ljudi danas manje inteligentni, nadareni i kreativni nego pre nekoliko vekova? Možda je biologija umešala prste, ali je realnije tražiti uzrok u društvenom pritisku da se ljudi specijalizuju za jednu konkretnu oblast, bilo da se radi o sklapanju igračaka ili o kvantnoj mehanici. Neko bi rekao da je to nužnost zbog postojanja daleko veće količine znanja danas, na svim životnim poljima, što jeste tačno. Ipak, ne možemo reći da u eri u kojoj su živeli Isak Njutn i Gotfrid Vilhelm Lajbnic, u drugoj polovini 17. i početkom 18. veka, nije već postojala ogromna količina znanja iz matematike, optike, fizike i sl. Pa ipak, oni su bez problema ovladali raznovrsnim znanjima iz desetine naučnih disciplina.

Podela rada u današnjem društvu ide do takvih ekstrema da postoje ljudi koji se čitav svoj život bave analizom jednog društvenog ili prirodnog fenomena – npr. ekspert za atomsku bombu, tornado, proizvodnju kukuruza ili belu ajkulu. Savremeni čovek vrlo malo zna o svom okruženju jer je osuđen na usku oblast kojom će se baviti u svom životu i od koje će zarađivati. Svaki pokušaj širenja znanja, dovodi ga u situaciju da neće biti konkurentan naspram specijaliste isključivo za jednu vrstu posla.

Dakle, sve je već izmišljeno gde nema mnogo prostora za revolucionarne umove kakvi su nekada postojali i sada smo osuđeni isključivo na interpreatore osvojenog znanja, među kojima svakako ima i onih genijalnih. Dakle, nije tačno, jer se konstantno otvaraju nove mogućnosti za inovacije i revolucionarna otkrića. Ipak, takvih umova danas je malo. Ako poneki i izroni iz sveta prosečnosti, uglavnom se odnosi na uzan segment delatnosti. Nema više ljudi koji postavljaju paradigme i izvrću naglavačke sve postojeće znanje. Možda je poslednji takav čovek bio Albert Ajnštajn koji je izokrenuo dotadašnje poimanje fizičke stvarnosti. Pa čak ni on nije imao mnogo toga da ponudi izvan domena fizike. Kada pogledamo savremene tehnologije kao što su internet ili mobilni telefoni, vidimo da niko od nas ne bi mogao da kaže imena ljudi koji su ih izmislili. Tim Berners Li, iako se navodi kao otac interneta, dao je samo značajan doprinos u njegovom razvoju i nije isključivi inventar istog. Stoga, iako je internet možda i najznačajnije otkriće savremenog doba, mali procenat ljudi zna ko ga je „izmislio“. S druge strane, ogromna većina nas zna da je Njutn otkrio zakone kretanja i gravitacije. Razlog našeg neznanja, ili bolje rečeno neinformisanosti, leži u tome što nije isključivo jedan genijalni um učestvovao u savremenim otkrićima, već je na desetine njih dalo svoj doprinos u razvoju tih tehnologija. Nije bilo savremenog Njutna koji bi sam izumeo mobilni telefon. Uzrok toga nalazi se u spomenutoj specijalizaciji znanjaj nedovoljne širine koja je neophodna za revolucionarna istorijska otkrića. Univerzalnost znanja takvog inventora, neophodna je da bi njegovo ime odjekivalo kroz vekove. To je razlog zašto je Njutn popularniji od Lija. Iako ste trenutno na internetu, čitajući ovo, vi ne znate ime njegovog „tvorca“. Iako svakodnevno više desetina puta koristite vaš mobilni telefon, ne znate ko vam je to omogućio.

Naša sudbina se odnosi na produblјivanje znanja, pre nego na širenje, što ima za posledicu deficit ljudi kakav je bio Leonardo da Vinči. Da li preterivanje u oslanjanju na računare, mobilne telefone i druge tehnologije koje nam olakšavaju svakodnevnu komunikaciju, pomažu nam da ne zaboravimo važne datume, navode nas na pravu adresu i pružaju nam zabavu, može da nas dovede do tačke egzistencijalne zavisnosti od njih? Možda nas je već dovelo? Zašto pamtiti važan istorijski datum kada ga za par sekundi možemo pronaći na Google-u? Digitalne generacije već zaboravljaju da koriste olovku za pisanje tekstova, već samo za potpis na neki akt. Pisanje tj. kucanje se obavlja na personalnim računarima, laptopovima i tabletima. Kada su u datoj situaciji mladi prinuđeni da napišu nešto svojom rukom, sve češće čujemo banalna pitanja kako se pišu pojedina slova. Potpuna digitalizacija znanja i metoda korišćenja naučenog, ekstremno brzo će dovesti do tačke bez povratka.

Ljudski mozak i "GUGL"

Ljudski mozak koji je inače najegocentričniji organ u telu jer čini 2% ukupne telesne mase, a troši gotovo 20% ukupne energije organizma, dovedeće sebe na potreban minimum rada. Broj moždanih operacija i njihova kompleksnost će se vremenom smanjivati. Sposobnost čoveka će se meriti, ne po kriterijumu količine znanja koje poseduje, već po osnovu mogućnosti da ta znanja pronađe u virtuelnom (digitalnom) svetu. Zato će zanimanja skladištara klasičnog znanja u vidu informacija, poput istoričara ili geografa, postati potpuno nepotrebna u svetu gde se takve informacije nalaze na samo dva klika udaljenosti. Potrebno je samo da izvadite vaš multifunkcionalni uređaj iz džepa na kome se nalazi čitava jedna biblioteka elektronskih knjiga, vaša omiljena muzika, filmovi, fotografije sa značajnih događaja, imenik svih koje poznajete i koje možete pozvati u svakom trenutku, i najvažnije od svega, pristup na internet. Jedan klik na Google, par sekundi za upis pojma pretrage i još jedan klik do stotine sortiranih stranica o vašem predmetu interesovanja. S druge strane, zanimanja koja su značajna za održavanje i unapređivanje tih tehnologija, poput IT stručnjaka, veb dizajnera, programera i inženjera telekomunikacija, biće veoma tražena i uz ekstremnu specijalizaciju znanja u informatičkoj sferi, postaće deficitarna. „Kako pronaći“ nešto na internetu, biće glavno pitanje, a oni koji poseduju ta znanja prodavaće ga za velike sume novca kroz predavanja i seminare o najboljim metodima pretrage. Ovo već predstavlja realnost, ali konstantnim gomilanjem i eksplozijom informacija (potrebnih, nepotrebnih, istinitih ili lažnih), doći ćemo u situaciju da će nam trebati „know-how“ o tome kako da pronađemo odgovore na pitanja. Traženje odgovora u našim sopstvenim glavama biće prošlost.

Razlog što savremeno društvo nije rasadnik genijalnih umova, takođe možemo tražiti u „tehnološkom uljuljkivanju“ i nerezonskom oslanjanju na tehnološka sredstva, čak i za akcije koje možemo raditi bez oslonca na njih.

Misoni proces kod računara

Iz teoretskih razmatranja strukture i karakteristika konvencionalnih računara zasnovanih na von Neumanovoj strukturi i razmatranja o dostignućima istraživanja o ljudskom mozgu kao do sada najmožnijem procesoru informacija, kao i poređenja računarskih resursa i funkcija i ljudskih resursa i funkcija proizilaze zaključci o mogućnosti da veštačka inteligencija dostigne prirodnu inteligenciju. Ljudski resursi su daleko dominantniji i sadašnja tehnologija ne može ostvariti ni približan rezultat. Posebno ako se ne promatra samo ljudski mozak kao kompjuter, nego čitavo ljudsko tijelo koje je isprepletano nervima i osjetilima što „ljudski kompjuter“ čini nenadmašnim...

U savremenom vijeku „mislećih škola“ (Thinking Schools), „nacije koja uči“ (Learning Nation) i „civilizacije koja uči“⁴ (Learning Civilization), u kome su interpersonalni odnosi vrlo bitni, čovjek dobiva respektabilnog protivnika (takmaca), koji ga „pokušava“ istisnuti iz svih područja djelatnosti u kojima postoje brojne repetitivne radnje i zamorni poslovi. „Njegovo visočanstvo“, kako mnogi nazivaju računar, je nastao kao vjerna kopija čovjeka. Mnogi smatraju da računar čovjeku postaje čak i takmac u misaonim procesima. Takav računar „pokušava“ da nadjača i ponizi „računar u našim glavama“. Bill Gates, Microsoftov čelnik, je sarkastično primijetio na izložbi elektronske opreme široke potrošnje (Consumer Electronics Show, CES) koja se održala u Las Vegasu 2002. godine: „Kad sam prije 27 godina osnovao Microsoft, ni na kraj pameti mi nije bilo da ću osmisлити mašinu/stroj kojom ću sam sebe poniziti“. Ovo je prejako izrečeno i to u sasvim drugom kontekstu, ali može poslužiti kao lajt motiv u našim razmišljanjima o stvarnoj misaonoj snazi kompjutera. Snazi koju možemo samo sagledati ako kompariramo inteligentne objekte i postavimo pitanje koji je najmoćniji računar koji postoji. Da li je to sadašnji binarni računar zasnovan na van Neumannovoj strukturi, ljudski mozak, molekularni računari, bioračunari ili kosmos.

4 Zbornik radova, Pedagoški fakultet Zenica, 2004.

Da bi se izvršilo bilo kakvo poređenje čovjeka, kao procesora informacija, i računara, kao procesora informacija, moraju se izvršiti poređenja procesionih resursa i procesa posmatranih objekata. Kako je teško izvršiti egzaktnije poređenje na globalnom nivou, to se procesi trebaju dekomponirati na potprocese, te ih tako i porediti, a resurse takođe treba porediti sa stanovišta elementarnih memorijskih i procesnih elemenata.

Dakle potrebno je izvršiti poređenje jedne nervne ćelije i bistabila, poređenje kompletnog ljudskog mozga i memorije računara, kao i čitavog nervnog sistema, s jedne strane, i računarskog sistema s druge strane.

Polazimo od računara, jer on kao stub savremene informacione tehnologije fascinira milijarde ljudi naše planete. Današnji konvencionalni računari, a među njima PC je najzastupljeniji i najpopularniji, zasnovani su na von Neumannovoj strukturi, te predstavljaju sekvencijalne simbol manipulatore, sekvencijalne paradigme. Oni baziraju svoj rad na logičkoj osnovi, binarnom sistemu, diskretnim stanjima i sekvencijalnom procesiranju. Glavna karakteristika ove strukture je da su podaci i instrukcije zapisani na isti način i na istim medijima. Znači da je elementarni podatak bit, da može imati dva stanja i on je sadržan u elementarnoj memorijskoj ćeliji. Kapacitet eksterne memorije (diska) jednog savremenog PC-a je 80 GB, dok je 1 TB mogući kapacitet u toj klasi PC-a. Da bi ovakav računar bio u potpunosti funkcionalan, mora biti savršeno projektovan i testiran, kako njegov hardver, tako i softver. Memoriji i računarskim resursima se pristupa uz pomoć adrese, a čitavo programiranje je zasnovano na algoritmima i pravilima koji moraju biti konačni, diskretni, definisani, determinisani, masivni i efikasni. Dakle, logički i fizički aspekt podataka i programa mora biti transparentan, jer se računar vrlo teško, bolje reći nikako, ne snalazi u nepredviđenim situacijama. Dakle, u računarskom sistemu podaci su podvrgnuti transformacijama, što u modularnoj računarskoj strukturi znači da se pojavljuju kao ulazne veličine elektroničkih sklopova i odgovarajući (programirani, određeni) izlazi tih sklopova. To je karakteristika i kombinacionih i sekvencijalnih (memorijskih) sklopova. Dakle, računarski sklopovi mogu imati za podatke konačan skup ulaznih stanja, a takođe i konačan skup izlaznih stanja nakon transformacija. To je ograničenje sadašnje tehnologije koja posjeduje veštačku inteligenciju, jer računarske memorije mogu da pamte prošla stanja, a procesorski sklopovi donositi odluke. Kao poređenje ovoj inteligenciji stoji čovjek koji u jednom prirodnom jeziku ima konačan skup elementarnih jedinica (glasova, odnosno slova abecede), ali ne i konačan skup riječi (živi jezik stalno obogaćuje rječnik jednog jezika). Ali broj iskaza, odnosno rečenica, je beskonačan, čak iako pretpostavimo da prirodni jezik ima konačan broj riječi (što nije slučaj).

Dakle, koliko god imali kapacitete sadašnjih računarskih sistema, i koliko ih god nadograđivali oni će imati konačan skup podataka, odnosno stanja njima predstavljenim. Zbog beskonačnosti iskaza prirodnog jezika, nemoguće je taj jezik formalizirati, odnosno predstaviti u sadašnjim računarima. Ljudski um je teško svoditi na diskretne fenomene. Dalje se postavlja pitanje da li se svo ljudsko znanje može da formalizira, da li se može riječima iskazati, i na koncu da li se može predstaviti u računaru.

Elementarna jedinica savremene informacione tehnologije je bit za koga se rezerve jedan elementarni memorijski element. Bit kao osnovna memorijska jedinica može da ima dva moguća stanja. Ona mogu biti predstavljena pozitivnom logikom sa stanjima logičke „0“ ili logičke „1“, ili ima ili nema struje, odnosno postoji ili ne postoji napon u sklopu. Dakle funkcija koju mašina proizvodi u svakoj fazi je „sve ili ništa“, i postavlja se pitanje da li je dovoljno za ovakav objekat, čija vještačka inteligencija teži prirodnoj, da svaki njegov elementarni odgovor glasi „da“ ili „ne“.

Nasuprot konvencionalnog računara stoji ljudski mozak sa elementarnom memorijskom ćelijom, neuronom. Ulaze u neuron predstavljaju dendriti. Prirodni neuroni imaju i po nekoliko stotina ulaza. Kontakt neurona i dendrita naziva se sinapsa. Sinapsa je karakterizirana efikasnošću koja se naziva sinaptička težina. Izlaz neurona se formira kada se signali na dendritima pomnože sa odgovarajućim sinaptičkim težinama (W). Ovi proizvodi se sabiru i uvećavaju za veličinu praga (prag draži), i na

njima se primjenjuje prijenosna funkcija neurona. Izlaz iz neurona se zove akson koji se dalje grana u dendrite drugih neurona. Ovakva struktura neuralne mreže omogućava nerekurzivnu i rekurzivnu obradu podataka, to jest, informacije se mogu kretati od nižih prema višim slojevima i vraćeni na niže slojeve.

Društveni razvoj i digitalno doba

Samostalni roboti – od velikih bespilotnih letelica koje obavljaju i najsloženije pilotske zadatke, do minijaturnih spravica, veličine insekta – udaljavaju ratna dejstva geografski, ali i hronografski. Mnoge ključne odluke, u ovim sistemima ugrađene su u njihov softver mesecima, čak godinama, pre njihovog stupanja u dejstvo.

Na ovo ide i sve ozbiljnije oslanjanje na tzv. big dejta, to jest na sistem poznat kao „internet stvari“. Iz sadašnjeg sveta u kome posluje nekoliko milijardi digitalnih naprava, a iza svake od njih po jedno ljusko biće, velikom brzinom ide se u svet gde će preko 75 milijardi digitalnih naprava biti umreženo, nezavisno od ljudi. Računari i razne infrastrukture koje će oni pokretati, sakupljaće sve više podataka, a o tome će komunicirati međusobno i, što je najvažnije, donosiće odluke, bez bilo kakvih ljudskih uputstava.

Nova oružja kao što su sistemi usmerene energije, to jest laseri, već nastupaju na ratnim brodovima. To je prvi put u istoriji da oružje upotrebljava neku drugu silu sem kinetičke.

Takođe, ubrzano se uvode tehnologije modifikacije ljudskih performansi (human performance modification – HPM) koje menjaju čovekove fizičke i mentalne sposobnosti. Uz sva tehnološka unapređenja koja su vodila ka efikasnijim puškama, bombama, topovima, ljudski organizam ostajao je podjednako ranjiv i neotporan. HPM sada menja upravo to: pomoću tehno-implatata i hemijskih pojačivača, tzv. efektora, uvećava ljudsku izdržljivost, koncentraciju, pa čak i sposobnost učenja.

Za razliku od vremena između dva svetska rata, danas civilna tehnologija prednjači u odnosu na vojnu. Ne samo po brzini razvoja već i po broju korisnih primena. Opšte je poznato da su vojna tehnologija i industrija generacijama bili pokretači koji su se prelivali i u civilni sektor. To je bio slučaj na primer sa mlaznim motorima, atomskom energijom, računarima itd. Danas izazov za vojne planere, jeste kako da civilnu tehnologiju uključe u vojne sisteme.

Pogled u budućnost

Da bi dobili neku hronološku sliku stvari koje nas čekaju u budućnosti, neki naučnici su se odlučili malo poigrati sa predviđanjem budućnosti. Stoga su napravili jedan timeline budućnosti. Radi se o isključivo predviđanjima, razmišljanjima i nadanjima, koja su pak temeljena na predviđanjima znanstvenika i stručnjaka o vremenu u kojem će nove tehnologije ući u komercijalnu upotrebu.⁵

Godina	Događaj
2017.	Alternativni izvori energije pretekli naftu i ugljen
2018.	Holografski monitori Scramjet dominantan u zračnom prijevozu
2019.	25 % glumaca sintetičko (AI) Teleportacija predmeta
2020.	WBSDD Nanotehnologija kao sredstvo liječenja Kvantna kriptografija

5 http://www.djurman.com/best/future/dj_off_futuretech.htm

2021.	Maglev vozovi dominantni u kopnenom prijevozu Apartman za svemirski turizam na Međunarodnoj svemirskoj postaji
2022.	<i>h-learning</i> Proizvodnja helija na Mjesecu
2023.	Optička vlakna u domovima
2024.	Računari sa bio-neuronskim sistemima
2025.	Najbogatija slavna ličnost je sintetička (AI) Ljudska baza na Marsu
2026.	Broj smrti u svijetu zbog zaraznih bolesti smanjen na 10 % godišnje
2027.	Eliminacija genetskih nedostataka kod djece prije rođenja
2028.	Prvi svemirski hotel
2030.	Kvantni računari
2031.	Svemirski turizam na Mjesecu
2032.	<i>Silicon photonics</i> tehnologija u domovima
2033.	Stalna ljudska baza na Marsu
2035.	Roaming uređaji
2036.	Svemirski turizam dostupan svima
2038.	Baza na Mjesecu veličine sela
2039.	Holografski televizijski program
2044.	Holodek
2045.	Nestanak ozonske rupe
2050.	Bioračunari
2055.	Android/biće sa veštačkom inteligencijom

Uticaj tehnologije na čoveka

Velike se rasprave vode u svijetu što tehnologija i sve ono što ona donosi ili će tek donijeti znači za čovječanstvo. Stvari se vrte uvijek oko istih pitanja, od onoga u naslovu ovog okvira, preko onoga zbližava li tehnologija ljude međusobno ili ih udaljava, do ekstrema hoćemo li se pretvoriti u Borga ili u degenerirano tijelo sposobno samo za pritiskanje komandi na tastaturi. Nama se čini da su sva ova pitanja sasvim suvišna, usudili bi se reći i pomalo glupa. I to ne mislimo zato jer ćemo u budućnosti upravljati računalima glasom, a ne tastaturom. Razvoj tehnologije zapravo je sasvim neutralan. Problem je u činjenici da se ona često zloupotrebljava. Istina je da daljnja ekspanzija tehnologije otvara sasvim legitimna pitanja o budućnosti čovječanstva ako zloupotrijebi i samo polovicu od tech čuda o kojima smo pisali u glavnom tekstu ili koje zbog nedostatka prostora nismo spomenuli. Međutim, naše je uvjerenje da se to neće dogoditi, već da će se svi naponi u razvoju tehnologije usmjeriti prema tome da ona učini našu kvalitetu i način života boljim, i to više od očekivanja okorjelih optimista. Činjenica da ćemo imati računala i robote koji će nam olakšavati posao neće nas ulijeniti. Baš naprotiv, ostaviti će nam više vremena za hobije, rekreaciju, osobno usavršavanje ili provođenje vremena sa dragim ljudima. Činjenica da ćemo imati robota koji će kositi travu ili obrađivati vrt ne znači da mi to više nikada nećemo raditi. Opet, baš naprotiv, raditi ćemo to s većim zadovoljstvom, znajući da ako i ne stignemo napraviti sve, nema štete, robot će završiti. Posao će biti obavljen bez frustracije što niste sve stigli i bez razmišljanja čega se odreći

da ga završite. Edukativni roboti igračke bit će s djecom u doba kada su oni kao spužva, upijaju sve što vide i čuju. Učimo li djecu u toj dobi, kroz zabavu, stvarima kao što su osnove raznih predmeta, bontonu i slično, to ostaje u njima zauvijek. Internet i ostali moderni načini komunikacije samo će otvoriti nove mogućnosti upoznavanja ljudi svuda po svijetu, a novi, brzi i jeftini načini prijevoza će biti i dobar razlog da onda ođete upoznati tu osobu ili posjetiti taj dio svijeta. 3D slike ili filmovi koje ćete tamo snimiti i ponosno pokazivati prijateljima bit će i njima motiv da odu i oni na put. I tako dalje, za svaku spomenutu tehnologiju mogli bi navesti barem pet razloga zašto mislimo da će poboljšati svijet. U tehnološkim i socijalno razvijenim zemljama svijeta, poput Švedske, to se već događa. Svi invalidi ili stariji ljudi dobiju od države električna invalidska kolica i automobile prilagođene invalidima, Ericsson i Telia nude besplatnu ugradnju mobitela u kolica i tako dalje. Priče o tome zblžava li tehnologija ljude ili ih udaljava u Švedskoj ne postoje, jer je odgovor jasan. I mi se s njim slažemo. Gledajući u budućnost sigurni smo da će tehnologija pretvoriti svijet u bolje mjesto, a ljude učiniti još ljudskijim, sretnim i zadovoljnim. Zvuči utopistički? Sigurno. Ali zvuči li i nemoguće?

Značaj istraživanja u oblasti novih materijala i nanonauke u Srbiji

Periodi naglog industrijskog razvoja u prošlosti su uvek započinjali otkrićem novih materijala, najpre gvožđa i čelika, zatim polimera, lakih legura, kompozitnih materijala, poluprovodnika, keramike i na kraju nanomaterijala. Nanomaterijali, biomaterijali, ekomaterijali, materijali za informacione tehnologije i alternativne izvore energije prepoznati su kao nosioci daljeg industrijskog razvoja od strane Evropske unije, SAD, Japana, Kine, Indije i svih većih privreda sveta. Na primer, FP7 okvirni program EU definiše Nanonauke, nanotehnologije, materijale i nove proizvodne tehnologije (NMP) kao jednu od prioriternih tema kroz koje se finansiraju istraživanja u okviru EU. Pokazalo se da su istraživanja u okviru materijala i nanotehnologija u Srbiji kompatibilna sa evropskim, pa je naučna zajednica u Srbiji najvećim delom orijentisana upravo ka saradnji sa Evropskom unijom, što nepobitno dokazuju statistički podaci o učešću naših NIO u Evropskim projektima. Srbija je učestvovala u 83 projekta FP6 Okvirnog programa, a u FP7 Okvirnom programu Srbija već učestvuje sa 43 projekta. Srbija trenutno učestvuje u tri projekta NMP prioriteta.

Osnovni ciljevi istraživanja u oblasti savremenih materijala odnose se na razumevanje korelacije između sinteze, procesiranja i karakteristika materijala, kao i opis strukture materijala, sastava i svojstava na atomskom, molekularnom, mikroskopskom i makroskopskom nivou. Materijali imaju multidisciplinarni aspekt i zahtevaju istraživanja iz oblasti fizike, hemije, matematike, inženjerstva, a najznačajniji izazovi se nalaze na granicama osnovnih oblasti.

Osnovni pravci razvoja savremenih materijala su:

- Inovativna primena postojećih materijala koja treba da se bazira na dobrom poznavanju strukture i svojstava materijala i eksploatacionih zahteva
- Sinteza novih funkcionalnih materijala i materijala novih i superiornih karakteristika
- Unapređenje fundamentalnog razumevanja svojstava materijala i fenomena pri konsolidaciji kroz teorijska istraživanja
- Primene nanonauka i nanotehnologija u cilju poboljšanja karakteristika, dobijanja potpuno novih funkcionalnih karakteristika, kao i u cilju minijaturizacije
- Razvoj čistih tehnologija, koje visoko vrednuju zaštitu životne sredine, smanjenje toksičnosti materijala i rizika po životnu sredinu

Stanje istraživačkog potencijala

Zbog svoje sveobuhvatnosti i multidisciplinarnosti istraživanja u oblasti novih

materijala i nanotehnologija sprovode se u velikom broju NIO: Institut za nuklearne nauke „Vinča”, Institut za fiziku, Institut za hemiju, tehnologiju i metalurgiju, Institut za multidisciplinarna istraživanja, Institut tehničkih nauka Srpske akademije nauka i umetnosti, Elektrotehnički fakultet, Fakultet za fizičku hemiju, Rudarsko-geološki fakultet, Hemijski fakultet, Fizički fakultet, Tehnološko–metalurški fakultet, Univerzitet u Novom Sadu: Tehnološki fakultet, Fakultet tehničkih nauka, PMF, Univerzitet u Nišu i Univerzitet u Kragujevcu.

U poslednjih nekoliko godina Republika Srbija je uložila oko 30 miliona evra u razvoj infrastrukture i nabavku kapitalne opreme u naučno-istraživačke centre Srbije. Veliki deo tih sredstava uložen je upravo u NIO koje se bave materijalima i nanotehnologijama. Time je stvorena baza najneophodnije opreme za dalji napredak istraživanja u oblasti materijala i nanonauka. Ipak, u Srbiji još ne postoji sofisticirana oprema, kao na primer HRTEM, FESEM, XPS, i dr., oprema visoke rezolucije, koja je neophodna za istraživanja u oblasti materijala, a naročito u oblasti nanotehnologija. Takođe, u ovom trenutku postoji problem nedostatka opreme za sintezu materijala savremenim metodama.

Buduće aktivnosti biće usmerene ka formiranju jedinstvenog Centra za istraživanje materijala i nanonauke, jedne centralne laboratorije, u koju će biti smeštena vrhunska oprema za sintezu i karakterizaciju čija je nabavka planirana za potrebe svih NIO u Republici Srbiji. Osim u vrhunsku opremu za karakterizaciju uložiće se značajna sredstva u opremu za sintezu materijala, kao osnovnog preduslova za razvoj novih tehnologija i njihovu implementaciju u domaću privredu.

Naučno-istraživački kadar Srbije je dobro edukovan i predstavlja jedan od bitnih faktora razvoja. Srbija ima 589 istraživača angažovanih na ukupno 48 projekata programa Tehnološkog razvoja i Osnovnih istraživanja u ovom domenu.

Prioriteti istraživanja u novim materijalima i nanonaukama

Sledeće klase materijala su od posebnog interesa i najvećeg potencijala:

- Keramički materijali, u obliku komadne keramike, tankih filmova i prevlaka su materijali napravljeni od nemetalnih neorganskih jedinjenja, i nalaze široku industrijsku primenu, u procesnoj industriji, energetici, kao rezni alati, balistička keramika, u avio industriji i dr.
- Metalni materijali i intermetalna jedinjenja, sa širokom industrijskom primenom u skoro svim granama
- Kompoziti, hibridi dva ili više materijala, često ojačane keramike, metala ili materijala sa organskom matricom, koji kombinuju najbolje karakteristike konstituenata, sa primenom u vojnoj industriji, avio industriji, i dr. Od posebnog značaja su nanokompoziti za primenu kao elektrokatalizatori i njihovi nosači, superkondenzatori i dr.
- Biomaterijali i biomolekularni materijali, koji predstavljaju različite tipove materijala kompatibilnih sa ljudskim tkivima i/ili biološkim fenomenima kao i materijali koji imaju biološko poreklo. Primenu nalaze u farmaciji, medicini, stomatologiji, a od posebnog značaja su u medicinskoj dijagnostici, regenerativnoj medicini i ciljanoj terapiji malignih oboljenja
- Ugljenične nanostrukture i nanokapsule, uz uvođenje fotosenzitivnih podjedinica dobijaju se nanoklasteri značajno izmenjenih fotofizičkih osobina što omogućava njihovo ispitivanje u nanobionici kao i oblasti fotodinamičke terapije različitih bolesti (maligne bolesti, bolesti izazvane virusima, neurotoksini)
- Materijali za nove i obnovljive izvore energije, kao što su materijali za gorivne ćelije, fotovoltaići, nanokatalizatori, sa primenom u transportnim sredstvima, stacionarnim energetskim jedinicama, baterijama i dr.
- Elektronski materijali, aktivni, takozvani funkcionalni materijali, kao što

su jonski provodnici, senzori, poluprovodnici na bazi keramike, polimera i metala sa primenom u elektronskoj industriji, informacionim tehnologijama, automobilskoj, industriji bele tehnike, energetici i svim granama elektronike i upravljanja proizvodnjom

- Magnetni materijali, na bazi metala, keramike ili organskih materijala. Primena je u auto industriji, audio-vizuelnoj tehnici i informacionim tehnologijama, električnim aparatima široke potrošnje, medicini, i dr.
- Polimeri, veliki molekuli sa dugim nizovima, predstavljaju savremene materijale programiranih, tačno dizajniranih karakteristika (tačni kristali i molekulske mašine, bio-nano čestice, itd.). Tekstilna vlakna posebno dizajniranih osobina i posebno tretirane površine, baktericidne depozicije na tekstu, hidrofobni i hiperhidrofobni materijali
- Optički i fotonski materijali, koji prenose svetlost ili su svetlosni izvori izrađeni od stakla u različitom obliku (optička vlakna) ili kompleksnih funkcionalnih materijala koji imaju značajnu ulogu u modernim komunikacionim sistemima
- Eko-materijali su materijali koji za svoju sintezu koriste obnovljive sirovine, odnosno materijali čiji je uticaj na životnu sredinu na prvom mestu. Karakterističan primer su geopolimeri sa primenom u građevinarstvu, industriji, saobraćaju, rudarstvu, poljoprivredi, i dr.

Strateška opredeljenja razvoja materijala i nanonauke u Srbiji imaju za cilj da raspoložive naučne resurse i postojeću infrastrukturu unaprede i ojačaju, te da oni postanu integralni deo evropskih, odnosno, svetskih istraživanja, koji će finalno biti valorizovani u novim proizvodima i tehnologijama za dobrobit celog društva. Pored toga, politika razvoja u oblasti savremenih materijala, i posebno nanonauka i nanotehnologija ima zadatak da ohrabri industrijske kompanije i mala i srednja preduzeća i težiće ka snažnoj interakciji istraživanja sa industrijom.

Implementacija naučnih znanja u privredu podrazumeva korišćenje visokih tehnologija koje su u mogućnosti da obezbede visokokvalitetne materijale sa aspekta njihovih funkcionalnih i strukturnih karakteristika. Time će industrijska proizvodnja u velikoj meri biti pomerena sa klasičnih, konvencionalnih postupaka na sofisticirane metode koje obezbeđuju dobijanje konkurentnih materijala, sposobnih da odgovore zahtevima savremenog razvoja. Neophodno je podsticati privredne subjekte na tešnju saradnju sa NIO kroz razne olakšice, ali i predočiti im prednosti ove saradnje, kao što su učešća u međunarodnim projektima, mogućnosti proširenja proizvodnje i unapređenja kvaliteta, osvajanja novih tehnologija i podizanja konkurentnosti na svetskom tržištu. Mala i srednja preduzeća mogu imati najviše koristi od nauke te će buduće aktivnosti velikim delom biti usmerene ka malim i srednjim preduzećima i njihovim potrebama ali i ka formiranju novih kompanija.

Zaključna razmatranja

Gladni izuma koji menjaju stvarnost na trenutno bolje, kao da ne primećujemo sitne ali izuzetno važne korake u talasu promene koji dolazi i sa sobom donosi nešto potpuno novo i drugačije.

Gledajući unatrag deceniju ili dve, svako ko je poživio i bio dobro obavešten u tim decenijama posvedočiće o fantastičnom napretku tehnologije. Elementi tog napretka izmenili su i način na koji se obrazuju nove generacije ili obaveštavaju građani o vestima i novostima. Promenila se donekle i svest pojedinca, oivičena aktivnostima koje zahtevaju tehnologiju da bi „normalno” funkcionisala. No, onog trenutka kada je tehnološki napredno postalo normalno, porasli su i naši apetiti.

Dakle, da bi računarski resursi i funkcije mogli približno dostići ljudske resurse i funkcije, koje doduše nisu ni ispitane do kraja, potrebno je postići ogroman napredak u računarskoj tehnologiji. Prije svega potrebno je osnovnu memorijsku jedinicu računara učiniti daleko moćnijom sa stanovišta kapaciteta. Drugo, veze između osnovnih

memorijskih jedinica moraju biti multipliciranije po uzoru na mozak, a ne ostvarivati samo preko sabirnica koje su u pravilu usko grlo. Ako imamo multiprocesorske sisteme, veze moraju biti daleko „prirodnije“. Treće, transformacije u osnovnim memorijskim jedinicama računara moraju biti daleko složenije, ali i brže, po mogućnosti kontinuirane.

Kakva tehnologija može poboljšati vještačku inteligenciju. Atomi, odnosno molekularni računari mogu samo povećati kapacitet osnovnih memorijskih elemenata, u ovom slučaju atoma ili molekula. Veze čak mogu biti i bolje nego kod sadašnjih konvencionalnih računara, ali transformacije ostaju podržane samo materijom. Umjesto tranzistora kao aktivnog elementa, ovde se javlja atom ili molekul kao osnovni element. Jedina tehnologija koja može pomoći u ovom približavanju inteligencija je „neuro tehnologija“. U tom slučaju računar ima mogućnost da se približi čovjeku po sposobnostima. Ali ovdje ostaje pitanje kako ostvariti neuron, kako ga funkcionalno podržati, kako ostvariti transformacije ljudskog mozga i nada sve kako spoznati prirodu ljudskog mozga i kopirati je. To je pitanje koje će ostati dugo otvoreno, ali možda i vječno otvoreno.

Već nakon 2045. bićemo postljudi

Zato, uprkos „žilavosti“ koju su ljudi iskazali u preživljavanju katastrofa, osnovano je pitanje da li će dočekati tzv. posthumanu fazu, koju većina stručnjaka karakteriše kao vreme u kojem će čovek ući u simbiozu sa mašinama. Prekretnica će nastati kada dosegemo tehnološku singularnost, odnosno tačku u kojoj će veštačka inteligencija nadmašiti mogućnosti ljudskog mozga i započeti sopstvenu, ubrzanu evoluciju. Prema nekim predviđanjima, koja se zasnivaju na brzini tehnološkog napretka, to bi se moglo dogoditi već nakon 2045. godine. Upravo zbog toga, Bostrom u svojim jednačinama verovatnoće dolazi do zaključka da će ljudska vrsta ipak preživeti do nastupanja posthumanog doba.

Literatura

1. Ford, H. and Crowther, S. (1922) My Life and Work, London: William Heinemann.
2. Heims, S. (1980) John von Neumann and Norbert Wiener: from mathematics to the technologies of life and death, Cambridge Mass: MIT Press.
3. Gordon M.E., Electronics Magazine, (1965), 1.
4. Lakhtakia A. (2004). The Handbook of Nanotechnology. Nanometer Structures: Theory, Modeling, and Simulation. SPIE Press, Bellingham, WA, USA, (2004).
5. Allen T.M., Cullis PR, Science. 303 (2004), 1818.
6. Freitas R., Journal of Compu. Theoretic. Nanosci., 2, (2005), 1.
7. Taniguchi N., Proc. Int. Conf. Prod. Eng. Tokyo, Part II, Jap. Soc. Prec. Eng., 1974.
8. Parrondo M., Juan M. R., American Journal of Physics (USA: AIP) 64, 9, (1996), 1125.
9. http://www.djurman.com/best/future/dj_off_futuretech.htm

ANTIČKI OSNOVI NAUKA I NOVI MODUSI OBRAZOVANJA EU U KONTEKSTU RAZVOJA DEMOKRATSKOG DRUŠTVA I DRUŠTVENOG NAPRETKA

Valentina Čizmar¹

Rezime

Autor u radu polazi od pretpostavke da se je odlučujući momenat u formiranju identiteta evropskog čoveka uslovljen izrastanjem naučnog pogleda na svet u antičkoj Grčkoj, koji se manifestuje u racionalističkom odnosu prema stvarnosti (prirodi i društvenoj stvarnosti), tj. kroz podržavanje ideala i moći čoveka kao racionalnog bića (*homo rationale*) i njegove obrazovanosti. Polazeći od zahteva da je cilj obrazovanja u razvijanju intelektualnih veština, etičkih vrlina i da je ono uslov učešća u javno-društveno-političkom životu, evropsko obrazovanje u antici se tematizuju u razlici spram Istoka, koji ujedinjava nauku i religiju, bez filozofskih osnova. U poređnom analizom, može se zapaziti da su pojedini antički ideali u sprezi sa savremenim, jer je značajan akcenat na obrazovanju kao poluzi društvenog napretka istaknut i u savremenoj Evropi, tj. projektima EU, posebno u Inicijativama i strategijama obrazovanja Evropa 2020.

Novi modeli obrazovanja unutar EU se vezuju i za obrazovanje za demokratsko građanstvo i obrazovanje za ljudska prava, čime se oni približavaju antičkom idealu da se putem obrazovanja utiče na rađanje građanske svesti i razvoj građanskog i demokratskog društva. Na taj način se smanjuje diskriminacija i pospešuju uslovi za bezbedan i nesmetan razvoj individue kao slobodne i samosvesne jedinke. Autor takođe ukazuje na značaj multikulturalnog obrazovanja, kao nužnog aspekta u razvoju građanskog društva i demokratskih potencijala jednog društva, što je ujedno i pokazatelj da se građanska prava moraju primenjivati i na one koji se nalaze u posebnom položaju.

Ključne reči: naučni pogled na svet, obrazovanje, *homo rationale*, EU, obrazovanje za ljudska prava, demokratija, multikulturalno obrazovanje.

ANCIENT GROUND OF SCIENCES AND NEW EU MODULES OF EDUCATION IN THE CONTEXT OF DEMOCRACY AND SOCIAL PROGRESS

Abstract

*The author assumes that the decisive moment in the formation of European identity is conditioned with the growth of human scientific view of the world in ancient Greece, which is manifested in the rationalist attitude towards reality (nature and social reality), i.e. through the realization of the ideals and the power of man as a rational being (*homo rationale*) and his education. Starting from the requirement that the purpose of education in the development of intellectual skills, ethical virtues and that education is a*

¹ Doc. dr Valentina Čizmar, Univerzitet Privredna akademija u Novom Sadu, FIMEK- Fakultet za ekonomiju i inženjerski menadžment

condition for the participation in the public-social-political life, European education in antiquity is defined in the difference in relation to the way of East, which unites science and religion, without a philosophical basis. In the comparative analysis, it can be noted that some ancient ideals associated with modern, because a significant emphasis on education as a lever for social progress is highlighted in contemporary Europe, i. e. in the some EU projects, particularly in the Initiatives and strategies of education Europe 2020th.

New models of education within the EU is associated with education for democratic citizenship and human rights education, which is originated in the ancient idea that through education arises civic awareness and the development of civil and democratic society. In this way is enabled the reducing discrimination and improving the conditions for safe and unhindered development of the individual as a free and self-conscious being. The author also points to the importance of multicultural education as a necessary aspect in the development of civil society and democratic potential of a society, which is also an indication that civil rights must apply and to those who are in a special position.

Keywords: scientific view of the world, education, homo rationale, EU, education for human rights, democracy, multicultural education.

Rad

1. Antički temelji nauke i obrazovanja²

Pojava sedmorica mudraca (Tales, Solon, Kelobul, Hilon, Periandar i Pitak) i prvih filozofskih učenja, sa Talesom iz Mileta (jednim od sedmorice mudraca, ujedno je bio i državnik, matematičar, filozof i astronom), Anaksimenom, Anaksimandrom, Anaksagorom, Heraklitom svedoči o potrebi prvih kosmologa prirode i filozofa da na jedan racionalan način obajsnе sveukupnu stvarnost i prirodu, kao i ljudsku stvarnost. Tales prvi od filozofa postavlja pitanje o Jednom, o krajnoj prirodi svega, o početku i temelju sveg postojećeg i nastoji da fizis (prirodu) objasni uvodeći prirodni princip kauzaliteta, pa dolazi do uvida da je temelj (arhe) svih empirijskih prirodnih pojava zapravo jedno materijalno načelo - voda - koje važi kao kosmički princip. Takvo tumačenje stvari koje se oslobađa mitskih predstava će biti odlučujući momenat u prevazilaženju dotadašnjeg mitskog pogleda na svet koje tumači prirodu putem fantazije, primitivnog sujeverja i mitskim predstavama.

Talesov način postavljanja pitanja (u 6. veku pre nove ere), ali uopšte taj grčki stil postavljanja pitanja šta nešto jeste, šta je biće (το ον) u kome se teži objašnjenju funadementalnog temelja svih stvari ili suštine postojećih bića (ono po čemu ona jesu to što jesu), smatra se početkom zapadne³ nauke i filozofije⁴, a ujedno se time objašnjava i početni stupanj razvoja ljudskog duha koji svet više ne tumači na nivou predstavne svesti, već ga zahvata u formi mišljenja, tj. misaonom umnošću. Prevazilaženjem mitologije i mitološke kosmologije kao nekadašnjih merodavnih načina ispitivanja i tumačenja sveta

2 Rad je nastao kao rezultat istraživanja na projektu "Nove dimenzije evropske civilizacije nakon perioda evropskog nihilizma i evropski duh Srbije", odobren od strane Pokrajinskog sekretarijata za nauku i tehnološki razvoja APV i njihovog programa "Pravo na prvu šansu", uz podršku istog projekta od strane Univerziteta Privredne akademija u Novom Sadu, tj. FIMEK-a, fakulteta za ekonomiju i inženjerski menadžment u Novom Sadu.

3 U periodu 6. veka pre nove ere Grci još nisu ništa znali o pojmovima Zapad i zapadni. Ovaj pojam je označavao primarno geografsku odrednicu, pojam koji se suprotstavlja Istoku, Orjentu, Aziji. U isto vreme, naziv "zapadni" predstavlja istorijski koncept i označava današnju evropsku istoriju i kuluru, koja je inaugurisana grčkim i rimskim nasleđem, a ozvaničena judeo-hrišćanstvom. (vidi: Martin Heidegger, The Beginning of Western Philosophy: Interpretation of Anaximandar and Parmenides, Blooming-ton and Indianapolis, Indiana University Press, 2015, p.1.)

4 Vidi: Patricia O'Grady, Thales of Miletus: The Beginnings of Western Science and Philosophy, Ahgate, 2002.

(narodnih verovanja, tumačenja ljudske stvarnosti kroz pojmove sudbine i volje bogova) putem filozofije uslovljava da se čitava evropska civilizacija od tada i ubuduće kreće u pravcu novog sagledavanja i tumačenja ljudskog sveta, ka razvoju naučnog duha i misaone sfere. A filozofiju nastaje najpre kod Helena, jer je to narod koji se razlikuje od ostalih naroda Starog veka time što znaju da su slobodna bića otvorena za slobodnu misaonost.

Takva pristup da se putem mišljenja i uma, čovek može uzdići izvan svakodnevnog životnog saobraćanja, neposrednog prirodnog života i da u pojedinostima sveta i života pronade opšte, (uzrok i svrhu) usloviće i shvatanje da je čovek racionalno biće (homo racionalne) i da putem uma može da pronikne u stvarnost i da putem uma uredi društvenu zajednicu. Sa nastankom filozofije u 6. veku stare ere⁵, čiji je misaoni potdisticaj najpre proistekao iz osećanja čuđenja pred svetom, kao što je to potvrdio i Eugen Fink u delu Uvod u filozofiju, prevaziđen je orijentalni način mišljenja, koji svetu pristupa na religijski i mitološki način. Ipak, nezaobilazna je činjenica da je i Orjent pre razvoja filozofije i naučnih disciplina u antičkoj Grčkoj posedovao napredna znanja, naročito u astronomiji (Haldejci), aritmetici i matematici (Feničani), te geometriji (Egipćani), a i mnoga potonja filozofska učenja starih Grka su imala svojo poreklo na Istoku. Prisutni su uticaji Haldejaca, Egipćana, Feničana i Asiraca, sa kojima su stari Grci dolazili u kontakte, a činjenica je da su Grci od Feničana dobili alfabet i pismenost⁶, tj. pismo koje se širilo preko Kipra, Jonije, Krita, Mikene i Helade.⁷

Ipak za razliku od orijentalnih naroda koji su imali mitologiju i mitsku kosmologiju, ono što je specifičnost starih Grka i njihov originalan izum, napredak i authohtona disciplina jeste nastanak filozofije kao naučne, kontemplativne, duhovne, teorijske i misaone discipline koja nastaje iz njihove težnje da objasne prirodu stvari, sebe i svet u kome žive.

Odlučujući korak u tom pogledu napraviće veliki filozofi Sokrat, Platon i Aristotel. Sokrat već time što nastoji da do odgovora o bitnim kategorijama koje se svakodnevno upotrebljavaju u ljudskom saobraćanju kao što su dobro, pravično, lepo, istinito, dođe tačnim definisanjem kroz pojmove, misaone odredbe, što se shvata kao početak razvoja naučnog mišljenja.

Pod uticajem filozofije nastaju različite teorije, naučni sistemi mišljenja i pojava mnogih škola, akademija u kojima se neguju i filozofska i stručna znanja, a koje su pandan današnjim Univerzitetima. Takodje, osnivanje retoričkih škola od strane sofista imaće ulogu i za dalje procese obrazovanja, i u potonjim vekovima i na evropskom i američkom tlu. Protagora (481-411 p.n.e.) kao prvi poznati sofista, kao i Izokrat (436-388 p.n.e.), su uveli kritičko razmišljanje u obrazovni sistem. „Budući da su oni bili prvenstveno učitelji, a takode i govornici, svojim su učenicima usađivali poštovanje za oratorske i književne veštine. Ponekad se ističe da njihove poglede na obrazovanje najbolje izražava tvrdnja da 'kritičko mišljenje predstavlja preduslov društvene obnove'.”⁸ I u mnogim potonjim vekovima nalazimo na društveno-socijalnu osobinu obrazovanja shodno kojoj se usvajanjem određenih pogleda na svet u jednoj državi nastoji preduprediti razvoj određenog tipa društva, bez obzira da li je reč o komunističkom, kapitalističkom ili demokratskom društvu.

Obrazovanje je za antickog čoveka značilo suštinsku komponentnu ličnog razvoja, ali isto tako i status na društvenoj lestvici. Glavna uloga obrazovanja u antičkim

5 Filozofija nastaje u VI veku pre naše ere na istočnoj obali Egejskog mora, i to kod onih grčkih plemena koja behu u dodiru s drugim narodima - u maloj Aziji u blizini slovenskih plemena, a u južnoj Italiji u blizini Etruraca; jedan od prvih mislilaca, Tales, ponosio se time što je Grk, iako je njegov otac (Eksamies) bio feničanskog porekla. (Milan Uzelac, Istorija filozofije I : Istorija filozofije do Dekarta, Vršac, 2003, str. 11).

6 Grci i Feničani su kolonizovali Siciliju u 8. veku pre nove ere i ta oblast je obuhvatala područje koje se nazivalo Magna Graecia (Velika Grčka), sa centrom u Sirakuzi, gde je rođen i poznati grčki matematičar Arhimed.

7 Uporedi: Radivoj Pešić, Vinčansko pismo, Beograd, Pešić i sinovi, 1995, str. 2.

8 Antonio Herrera, Petar Mandić, Obrazovanje za 21. stoljeće, Sarajevo; Beograd, Svjetlost; Zavod za udžbenike i nastavna sredstva Beograd, 1989, str. 145.

vremenima skoncentrisana je na pripremi obrazovanih za učešće u javnom i političkom životu, a značajno je bilo obrazovanje u umetnosti (književnosti, istoriji), kao i fizičko obrazovanje zarad vežbanja u vojnim i telesnim veštinama. Odnos između obrazovanja i sporta je bio u tesnoj vezi, što objašnjava i njihova krilatica u zdravom telu, zdrav duh, a na fizičkom obrazovanju se insistira počev od 12 godine života. Grčko obrazovanje naročito insistira na značaju logike i gramatike, kao i retoričke, tj. besedničke veštine koja doživljava svoj vrhunac sa pojavom sofista (5 v.p.n.e), putujućih učitelja, koji su znanje usmeravali u pravcu razvoja komunikativnih veština, čiji je prevashodni cilj postizanje moći u debatama, naročito političkog korpusa. Grci shvataju da se znanjem čak može manipulirati radi postizanja određenih, pa i ličnih koristi. Drugaćijeg je mišljenja Sokrat, koji prevashodni cilj znanja vidi u dolaženju do večnih i opštih istina, ističući značaj etičkih principa u životu pojedinca, tako da individua treba da teži moralnoj izvrsnosti, živi mudro i deluje racionalno. Obrazovanje (paideia) je prema Sokratu vrsta samo-istraživanja, samo-propitivanja, usmereno na podsticanje vrlina duša.

Ostvarenja do kojih je došla antička Grčka po pitanju suštinskih modela obrazovanja su i danas značajni. A različiti modeli su se uspostavljali shodno težnji da se postigne jedan određeni ideal čoveka ili razviju određene sposobnosti kod čoveka. Na taj način, najgrublje rečeno, pedagoška slika se već tada oblikovala pod uticajem antropološke slike tj. određenih shvatanja o ljudskoj prirodi, ali i etičke dimenzije, jer je svaka teorija postavljala u fokus drugačiji sistem vrednosti i ideal čoveka. Suštinski cilj obrazovanja je bio usmeren na razvoj intelektualnih, fizičkih i moralnih kvaliteta osoba, da stvori jake i pristojne osobe koje će koristiti društvu i svojim građanima. Drugaćije rečeno, obrazovanje je imalo za cilj da uspostavi ravnotežu telesnog i duševnog aspekta čoveka.

Bovsman nas podseća da je u antičkoj Grčkoj bio prisutan i aristokratski model obrazovanja (koji postavlja u fokus oblikovanje efikasnog čoveka koji neguje vrline fizičke izdržljivosti i snage, poseduje socijalne veštine, dobar ukus, tj. poseduje nepromenljiva i čestita uverenja prema kojima on ima važnu misiju u svom društvu, ali zanemaruje razvoj intelektualnih sposobnosti). Taj aristokratski ideal se prema Đuriću kretao od formiranja ratnika i vitezova do plemstva⁹, a u centar takve obrazovanosti je postavljena arete – vrlina, pojmljenu u horizontu izvrsnosti, ali izvrsnosti koja je priznata od zajednice, tj. polisa. Međutim, suprotno ovom modelu u antičkoj Grčkoj je formiran i model pisarskog obrazovanja kome je cilj razvoj intelektualnih veština i sposobnosti, koje obuhvataju veštine koje se služe jezikom (retorika) do racionalnog diskursa i pojmovnog mišljenja (filozofija). Ovaj model je najpribližniji onome koji afirmiše intelektualno, tj. racionalistički metod u obrazovanju. Sparta, pak, uvodi princip obrazovanja koji ističe značaj razvijanja građanske svesti, gde je obrazovanje podređeno potrebama države i deluje u pravcu služenja državi. Ovakvu ideju prihvatice i Grčka, koja i aristokratsko i pisarsko obrazovanje uključuje u oblikovanje obrazovanog čoveka kao građanina. Potom će ideja o obrazovanju čoveka, shvaćenog u kategoriji građanina, biti prihvaćena od strane Rima, pa i u periodu renesanse. Ovaj ideal će se zadržati i do modernog obrazovanja u 21. veku. Naime, on i danas važi kao uslov koji je neophodan u reformama obrazovnog sistema u Srbiji, a što predstavlja i jedan od uslova koja EU postavlja svojim članicama i bez kojeg ne može biti demokratskog razvoja obrazovanja.

Antički ideali obrazovanja nisu bili svojstven svim tadašnjim narodima. Sparta na primer zahteva ne slobodno i humanističko obrazovanje, već takvo obrazovanje gde se znanja usmeravaju u pravcu sticanja vojnih obuka i ratničkih vrlina. „A u razlici prema Spartanskom militarističkom heroju, atinski ideal je bio dobro zaokružena, slobodno obrazovana individua koja je aktivna u politici, vojnoj odbrani, i uopšte zajednici. Suprotstavljajući Atinu njenom rivalu Sparti, govornik Perikle je istakao „da bavljenje Atenjana književnošću, umetnošću i filozofijom nije slabilo njihovu hrabrost, već ih je

⁹ Vidi: Mihajlo Đurić, Humanizam kao politički ideal: ogled o grčkoj kulturi, Beograd, Čigojaštampa, 1995, str. 20.

oblikovalo kao slobodne individue za život u slobodnoj državi.¹⁰

Možemo da zapazimo da se antički model obrazovanja fokusira na značaj znanja, mišljenja, misaonog posmatranja sveta, teorijskog promišljanja (theoria), ali u etičkom pogledu cilj je da se postigne život u skladu sa vrlinom i moralnim principima. Cilj obrazovanja je usmeren na dobrobiti duše, tj. duhovno-razumske strukture ljudske ličnosti i u svojoj osnovi ima humanističke tendencije, koje treba da služe i na dobrobit pojedincu i društvu. Naime, u antičkoj Grčkoj je vrednost imalo znanje koje utiče na dušu i preobražava, što je i suštinski smisao obrazovanosti antičkog vremena.

Međutim, u odnosu na obrazovanje u savremenom svetu, u antici su prisutne brojne slabosti u obrazovnom procesu. U staroj Grčkoj, obrazovanje se smatra privilegijom samo bogatih mladić, pa je reč zatvorenom sistemu obrazovanja, koji je dostupan samo izabranima. "U teoriji, obrazovanje u staroj Grčkoj je dostupno svakom detetu, ali u praksi, samo bogate porodice su u stanju da obrazuju svoju decu."¹¹

Obrazovanje u antičkoj Grčkoj se odvijalo kući i u privatnim školama, ali isključujući robove, dok su ženska deca učila kod kuće gde im je bilo dostupno delimično obrazovanje (kao čitanje, pisanje, pevanje i druge sposobnosti koje su bile neophodne za izvođenje radova u domaćinstvu). Obrazovanje je počinjalo od 7 i trajao je do 16-te godine, dok su dalje obrazovanje nastavljali samo pojedini (sa svojim mentorima). Sastojalo se od tri kursa, gde je prvi obuhvatao Grammata tj. čitanje, pisanje i aritmetiku, da bi nakon savladanih jezičkih sposobnosti bila uvedena u velika poetska Homerova dela: Ilijadu i Odiseju. Drugi kurs se sastojao od obučavanja u muzici: kao što su pevanje, sviranje na liri i flauti, recitovanja i muzičkog izvođenja poezije, a takođe, obuhvatao je i istoriju, geografiju i etiku. Treći kurs je obuhvatao fizičko vaspitanje (rvanje, skakanje, trčanje, bacanje diska i koplja), a časovi su se odvijali u popodnevnim časovima na stadionu i mestima za sport (palaestra).

Osnovno obrazovanje su stekli do 16-godina, a potom su pojedini nastavljali obrazovanje u nauci i filozofiji u različitim školama kao što su Miletska, Stoička, Epikurejska, kod grčkih sofista, u Platovoj Akademiji i Aristotelovom Liceju. Postojale su izvesne razlike između pristupa Platonove i Aristotelove obrazovne institucije tog vremena: „Dok je Platon podsticao diskusiju i dijalog između učenika i učitelja, Aristotel je usmeren na predavanja i naučna istraživanja.“¹² Takođe, dok je Platonova Akademija bila više okrenuta matematici, Aristotel je bio okrenut biološkim istraživanjima. I za razliku od Platona, isticao je važnost empirijskog iskustva i istraživanja i za nauku i za delovanje u praktičnoj sferi (koja je obuhvatala porodicu, ekonomiju, politički tj. javni život u polisu). Aristotel je i prvi sistematski istražio i utemeljio logiku kao nauku (u delu Organon), tj. postavio logička načela i pravila, zakone mišljenja koja se upotrebljavaju onda kada logički mislimo, tj. pravila, metode i zakone mišljenja bez kojeg nema ni naučnog mišljenja ili drugačije rečeno, ukazao je da je logika u temelju sveg znanja. Aristotelova logika je pre svega organon (oruđe) postignuća naučnog saznanja, tj. nauka o suštini nauke, o oblicima i zakonima naučnog mišljenja. Njegova logika će imati uticaj do druge polovine 19. veka, kada će logika preći u matematiku, pod uticajem Fregea Gotloba i Džordž Bula ili se iskazivati kao matematička ili simbolička logika. Njegova dela iz moralne i političke filozofije su bile koristan vodič za praktične aspekte života, a delu Politika u kojem utemeljuje podelu vladavine, uticaće na mnoge političke teorije. Aristotel je napisao i niz spisa i iz prirodnih nauka, pa je u njegovom Liceju (peripatetičkoj školi) bio zastupljen čitav sistem nauka od društvenih do prirodnih.

„Peripatetička škola produžila je svoj uticaj u antici sve do 529. godine, kada su atinske paganske škole zatvorene carskim dekretom. Otada glavni pravac tradicije preuzimaju hrišćanski Sirijci i muslimanska kultura da bi konačno dospela na latinski

10 Ornstein, A.&Levine, D.&Gutek,G.& Vocke, D. Foundation of Education, Cengage Learning, Business&Economics, 2016, p. 59.

11 Hynson C., How People Lived in Ancient Greece, The Rosen Publishing Group, New York, 2008, p. 16.

12 Mick Isle, Aristotle: Pioneering Philosopher and Founder of the Lyceum, New York, The Rosen Publishing Group, 2006, p. 60.

Zapad. Od XII veka aristotelovsko učenje dominira zapadnoevropskim intelektualnim životom, igra važnu ulogu u univerzitetskom i umetničkom životu¹³ u renesansi i „u svim delovima Evrope kao i španskim posedima u Novom svetu. U XV veku, čak i kada je humanizam bio na vrhuncu, tradicionalna aristotelovska filozofija je uticala ne u maloj meri na razvoj logike i prirodne filozofije, naročito preko Pariza i Oksforda, što je bila fundamentalna komponenta univerzitetskog medicinskog obrazovanja.”¹⁴

Po formiranju Liceja (koji se zvao drugačije i Peripatetička škola), Aristotel je formirao i prvu veliku biblioteku u Grčkoj, zahvaljući mnogim knjigama koje mu je donosio Aleksandar Makedonski sa putovanja, a njegova biblioteka će poslužiti kao inspiracija za nastanak čuvene biblioteke u Aleksandriji. Smatra se da je Aristotelova kolekcija predstavljala prvu biblioteku u Evropi. Licej je bio veliki obrazovni centar tadašnjeg doba i čuveni rimski besednik Ciceron je uporedio Liceum sa fabrikom koja može da proizvede profesionalce iz različitih oblasti: diplomate, vojne komandante, doktore, inženjere, čak i muzičare. Licejum je ostao moćan simbol za obrazovanje u zapadnoj tradiciji. O tome svedoči i slika renesansnog umetnika Rafaelova Atinska škola, na kojoj su predstavljeni Platon i Aristotel zajedno sa grčkim, rimskim, persijskim, arapskim i savremenim evropskih naučnicima, kako zajedno šetaju i diskutuju u imaginarnom Licejumu.

(Rafael, Atinska škola)

Veza sa antičkim Licejom sačuvana je i u imenu za moderne evropske srednje škole, kao što je francuski lycee zaživeo nakon Napoleonovih obrazovnih reformi 1801, kao pripremna škola za univerzitetsko obrazovanje. Takođe, i italijanski naziv liceo je bio termin koji se koristio za široki spektar škola, a neke od njih su liceo classico fokusiran na grčke i latinske klasike, "liceo linguistico nudi kurseve u modernim jezicima kao što su francuski i engleski, liceo artistico pruža instrukcije i za istoriju umetnosti i studio art, i liceo scientifico se koncentriše na hemiji, fizici i drugim naukama.”¹⁵ Naziv licej ili liceum upotrebljavaće se i u obrazovnom sistemu kod Srba prilikom osnivanja Liceuma

13 Džon R. Hejli, Rečnik italijanske renesanse, Novi Sad, Adresa, 2014, str. 34

14 Isto, str. 34.

15 Anthony Grafton, Glenn W Most, Salvatore Settis, The Classical Tradition, Harvard University Press, 2010, p. 457

knjažestva serbskoga, koji je predstavljao prvu višu školu u Srbiji, u Kragujevcu, osnovan ukazom kneza Miloša Obrenovića 1. jula 1838. godine. Cilj je bio da se formira institucija koja će omogućiti brži i svestraniji razvoj društva, a gde bi se spremali državni činovnici i sudije. Iako je najpre obuhvatao samo opšti smer u obrazovanju, Liceum biva proširen i smerom za filozofiju, bogoslovskim i pravnim odeljenjem, a u njemu će nastavu držati mnogi poznati književnici i naučnici kao što su Đura Daničić, Jovan Sterija Popović, Matija Ban, Josif Pančić i drugi. Stoga se zapaža da će antički termin koji se vezuje za Aristotelov Licejum baštiniti i mnoge druge evropske zemlje, a biće prihvaćen i u okvirima američkih obrazovnih institucija. U antičkoj Grčkoj je bio razvijen i kulturni i sportski život, o čemu svedoče i Olimpijske igre, unutar kojih nije preferiran samo sport, već i književnost, umetnost, poezija, filozofija, retorika.

Međutim, vreme antičke Grčke (koja postoji do kraja vladavine A. Makedonskog), bez obzira na probleme sa kojima se suočavalo, je visoko uzdiglo ideju obrazovanja¹⁶, a antički ideal vrednovanja naučnog znanja je usmerio razvoj celokupne evropske civilizacije. Velika moć znanja je potvrđena naročito sa razvojem novovekovnih nauka, pre svega, prirodnih i tehničkih nauka, a njen izuzetan značaj istaknut je i u paroli engleskog filozofa Frensis Bekona - znanje je moć. Novi vek će, posle perioda mračnog srednjeg veka u kojem su sva učenja bila podređena teologiji, podržati još više veru u nauku, naročito njenu moć da savlada prirodu i prilagodi je ljudskim potrebama. U tom pogledu, upotreba induktivnih i deduktivnih metoda u naučnom i filozofskom istraživanju, od kojih se zahteva tačnost, opštost i pouzdanost kakva vlada u matematici i geometriji obeležiće novu naučnu sliku sveta. Njen rezultat očevidno nalazi svoj izraz u novom tumačenju sveta na principima Koopernikanskog heliocentričnog sistema, umesto Ptolomejevog geocentričnog sistema. Potom, i brojni tehnički izumi poput izuma Gutenbergove mašine (1436) ubrzaće i razvoj nauke i procese u obrazovanju.

Antički racionalistički model obrazovanja u srpskoj recepciji

Ipak antički modeli obrazovanja koji su okrenuti razvoju intelektualnih i misaonih, logičkih sposobnosti biće prihvatani i u potonjim vekovima i kod raznih evropskih naroda. Kod Srba, na intelektualno-racionalističkom modelu obrazovanja i vaspitanja insistirao je Dositej Obradović, suprotstavljajući se srednjovekovnom sistemu obrazovanja. Glavni čovekov zadatak kako je preferirao Dositej – „srpski Sokrat“ – (prvi ministar prosvete u Srbiji, književnik, pedagog, lingvista, filozof) jeste da „misli, sudi i saznanje“. Put do ovog zadatka predstavlja nauka, oruđe i sredstvo kojim se dolazi u posed onih znanja koja su mislećem i razumnom biću prirodno i bezuslovno neophodna.¹⁷ Naziv srpski Sokrat ima svakako veze sa činjenicom da su na Dositejev ukus u obrazovanju uticali grčki učitelji, a i činjenica što je kao prosvetitelj putujući po raznim državama onog vremena insistirao na prenošenju znanja, njegovom širenju i ideji permanentnog obrazovanja, smatrajući da se na taj način obrazuje i humanizuje čovekova ličnost.

Dositej je celog života bio nadahnut idejom prosvetavanja i racionalističkim pogledom na svet, jer budući da je u filozofskoj orijentaciji pripadao racionalističkoj prosvetiteljskoj filozofiji XVIII veka (koja počiva na Kantovoj krilatici: „Sapere aude. Imaj hrabrosti da se služiš vlastitim razumom!“¹⁸), Dositej je ubeđen u moć razuma i nauke, pa je shodno tome nastojao da u narod prenese tadašnje ideje Zapada (stoga se i smatra predstavnikom srpskog i južnoslovenskog prosvetiteljstva). Najpre, on je nastojao da nauku i filozofiju učini dostupnima svima ljudima, pa čak i u onim najzabačenijim selima. Najpoznatija dela su mu Pismo Haralampiju, Saveti zdravog razuma (1783.), Život i priključenje (1783). Dositej je mnogo i prevodio i poznavao je više svetskih jezika, jer kako bi otišao u neku zemlju, tako bi tamo i izučavao jezik. Njegovo filozofsko

¹⁶ Milan Uzelac, *Filozofija obrazovanja*, Vršac, 2013, str. 19.

¹⁷ Bisera Jevtić, *Obrazovanje u shvatanjima Dositeja*, Beograd, Zadužbina Andrejević, 2003, str. 10.

¹⁸ Imanuel Kant, "Odgovor na pitanje: Šta je prosvetćenost?" u: *O prosvetćenosti*, Zavod za kulturu Vojvodine, Društvo za proučavanje XVIII veka, Novi Sad, 2004, str. 7.

delo – Sovjeti zdravog razuma¹⁹ u kojem navodi najizabranije misli i savete učenih ljudi prevedene s raznih jezika - predstavlja niz izuzetnih moralnih i polemičnih ogleda, punih prosvetiteljskih misli, a koji su između ostalog bili i posvećeni vaspitanju omladine.

Njegov reformatorski duh, kako nam potvrđuje i Jovan Skerlić, dolazi do izražaja kada prekida sa srednjovekovnom tradicijom, nadahnutom teološkim duhom i misticizmom, koji pokazuju nepoverenje prema znanju i nauci. Zato Dositej osniva “modernu i svetovnu književnost koja se obraća građanstvu i narodu.”²⁰ Naime, njegova težnja u okviru obrazovnih reformi koncentrisana je oko uvođenja narodnog i živog jezika, koji bi potisnuo crkveni jezik i preterani uticaj crkve na obrazovanje i vaspitanje. Naime, uticaj crkve je bio neminovan, jer u okviru prvih srpskih škola u tadašnjoj Ugarskoj, Srpska pravoslavna crkva je izrazito podržavala razvoj srpskog školstva. Međutim, budući da se tokom 18. veka učilo i pisalo na srpskoslovenskom jeziku uz pomoć crkvenih knjiga, javio se problem, jer nastava koja je vođena prema crkvenih knjigama nije bila prilagođena različitom uzrastu učenika. Taj problem je uočio, pored Dositeja i Teodor Janković Mirijeovski (1741-1814), koji je takođe bio vođen idejama racionalističke filozofije kao učenik profesora Jozefa Zonesfelsa iz Beča, gde je završio pravne i filozofske nauke. Janković je aktivno učestvovao u prosvetiteljskim reformama tadašnjih srpskih i rumunskih osnovnih škola u vreme Habzburške monarhije i njegov uticaj na reformisanje i demokratizaciju srpskog školstva, naročito na nivou osnovnoškolskog obrazovanja je enorman.²¹

Dositej je insistirao na racionalističkom, tj. intelektualnom modelu obrazovanja i vaspitanja prema kome se polazi od shvatanja da svako kao individualna osoba poseduje razum i da shodno razumu treba da se razvija u pravcu moralne, humane i srećne jedinke. A takav razvoj se jedino može ostvariti prosvetivanjem, tj. umnim razvijanjem čovekovih sposobnosti kroz sticanje raznih oblika znanja koja su mu neophodna da bi razlikovao istinu od laži, zarad formiranja naučnog pogleda na svet, zarad razumevanja sebe i društva u kome se nalazi, razvijanja slobodnog mišljenja, tj. kritičkog razmišljanja, zarad napredovanja u oblasti rada kojim se bavi i na kraju zarad moralnog usavršavanja vlastite ličnosti. Navedeni aspekti koji su ulazili u okviru Dositejevih mera prosvetivanja pripadaju onome što bismo mogli nazvati intelektualnim vaspitanjem ličnosti, u čijem je središtu razvijanje umnih sposobnosti i širenje saznanja i sticanje znanje, ali sa izrazitim akcentom na razvoju moralne jedinke, a time i društva.

Glavni cilj Dositejeve reforme u obrazovanju bio je skoncentrisan u težnji da nauči svoj narod da misli prema zdravom razumu, da o svemu slobodno rasuđuju, tj. da “razumno i svobodno kao slobodni ljudi” misle. Ovakav racionalistički pogled, Dositej prenosi i na svoja shvatanja vaspitanja i obrazovanja, tj. “zahtevao je takvu prosvetu u kojoj škola neće biti učinoica molitava i crkvenih obreda, no da se u njoj mladež uputi u sva korisna i praktična znanja, potrebna za slobodan, svetovan život. Iz nastave ne isključuje ni jedan stalež, i isto tako ni jedan pol i prvi među Srbima ističe veliku

¹⁹ Vidi: <http://www.antikvarne-knjige.com/ebooks/soveti-zdravog-razuma/>

²⁰ Jovan Skerlić, “Dositej Obradović”, Deset vekova srpske književnosti, Knjiga 109, Novi Sad, Izdavački centar Matice Srpske, 2011, str. 55.

²¹ Njegov put ka demokratizaciji i reformama u školstvu, kako zapaža i Dunderski kretao se u pravcu „intenzivnog korišćenja nastavnih sredstava, odstranjivanju mehaničkog učenja, vođenju brige o individualnosti učenika, odnosno primeni principa individualizacije vaspitnoobrazovnog rada.“ (Svetozar Dunderski, “Teodor Janković Mirijeovski i demokratizacija srpskih škola u Vojvodini”, Evropske dimenzije promena obrazovnog sistema u Srbiji, Zbornik radova (Na putu ka “Evropi znanja”), Knj. 2, 2006, str. 147-148) Kako navodi Dunderski, Janković je delovao i u pravcu stručnog osposobljavanja budućih učitelja putem seminara, a i danas imamo slična usavršavanja u okviru radnog procesa nastavnika u školama. Značajno je i da je na zahtev Jankovića u tadašnje vreme na srpski jezik prevedena i ključna knjiga reformisanog sistema školstva – Filbergova „Metodika, sa detaljno razrađenim nastavnim metodama i uputstvima za učitelje, a za potrebe učitelja Janković je napisao i didaktičko-metodički spis „Uputstvo za učitelje“. O njegovom izuzetnom značaju u reformi školstva govori i podatak da je 1782. godine bio pozvan od strane ruske carice Katarine II u Petrograd da bi se uključio u reforme ruskih osnovnih škola. (Svetozar Dunderski, “Teodor Janković Mirijeovski i demokratizacija srpskih škola u Vojvodini”, Evropske dimenzije promena obrazovnog sistema u Srbiji, Zbornik radova (Na putu ka “Evropi znanja”), Knj. 2, 2006, str. 147-149).

nacionalnu i moralnu potrebu da se i ženskinju dadu sve blagodeti obrazovanja.”²²

Dositej je svojim sistemom obrazovanja ostvario značajan doprinos za napredak sprske kulture i njenog prosvetavanja, jer je njegov cilj bio pre svega uzdizanje sprskog naroda i „uvođenje u evropsku i svetsku kulturu.“²³ Jedan od načina za takav pristup Dositej je video u obrazovanju, kao što i današnji obrazovni sistem u Srbiji, naročito visoko školstvo nastoji da se obrazovnim reformama približi evropskom sistemu obrazovanja i vrednovanja i tako vlastitu kulturu prilagodili merilima opšte evropske kulture i obrazovanosti, uz istovremeno očuvanje vlastite tradicije i negovanja vlastite kulture.

Novi modeli obrazovanja u EU

Savremena Evropa ne bi nikako trebala da izgubi svest o antici, koja se u velikoj meri poistovećuje sa svešću o Evropi, i kolektivnom istorijom Evrope, jer se buđenje naučnog duha, kulture i ideala obrazovanosti odigralo upravo na evropskom antičkom tlu. Rezultat te evropske učenosti jeste svest da čovek iz svog slobodnog uma može oblikovati etički ne samo samoga sebe, „već čitav ljudski okolni svet, političku, socijalnu egzistenciju čovečanstva.”²⁴ Njenu vrednost potvrdiće i drugi veliki kulturni događaj u istoriji evropskog čovečanstva - renesansa, koja baštini san o antici²⁵ i u kojoj je zaživeo duh umetnosti i lepote koji su pobudili veliki umetnici kao Rafaelo, Mikelandelo, Leonardo da Vinči.

U skladu sa antičkim uzoromima i savremena Evropa i EU treba da osveste značaj umskog ustrojavanja ljudske egzistencije, značaj nauke za život i sreću čoveka, koji je sve više izložen savremenim politikama koje zanemaruju opštu dobit građana i istinske evropske vrednosti, da bi afirmišući tendenciju za materijalnim bogatstvom i profitom zanemarila razvoj u kulturnom i duhovnom smislu.²⁶ Ipak, mogućnosti da se utiče na poljuljani sistem vrednosti krije se u reformi obrazovanja, koji treba da afirmiše kolektivno iskustvo evropskih vrednosti, koje podrazumeva i umetnost, književnost, kulturu, istoriju, svest o velikim potencijalima koje prethodno nasleđe ima u sebi, ali isto tako da uvaži vrednosti i savremenih kultura različitih naroda.

Današnji obrazovni sistem teži reformi školstva koje bi trebalo da putem obrazovanja uđe na stazu evropskog sistema obrazovanja i vrednovanja i tako vlastitu kulturu prilagodili merilima opšte evropske kulture i obrazovanosti, kojoj po svojoj suštini i pripada. Pored niz kriterijuma u obrazovnom sistemu koji su neophodni za dostizanje sistema vrednosti EU, kao što je reforma visokog obrazovanja u skladu sa Bolonjskim procesom, ističe se i potreba za obrazovanjem koje stavlja akcenat na obrazovanju za ljudska prava. Primena standarda iz oblasti ljudskih prava tj. Evropske konvencije o ljudskim pravima²⁷ naročito se zahteva u okviru domaćeg zakonodavstva i

22 Jovan Skerlić, „Dositej Obradović”, Deset vekova sprske književnosti, Knjiga 109, Novi Sad, Izdavački centar Matice Srpske, 2011, str. 57.

23 Biserica S. Jevtić, *Obrazovanje u shvatanjima Dositeja*, Beograd, Zadužbina Andrejević, 2003, str. 14.

24 Edmund Huserl, *Kriza evropskih nauka i transcendentalna fenomenologija*, Gornji Milanova, Dečje

novine, 1991, str. 16.

25 Uporedi: Mario Liguori, „Evropa u svesti čovečanstva”, u: *Evropa (ne) ispričana priča* (prir., Vladimir Kopicl, Gojko Božović), Novi Sad-Beograd, Zavod za kulturu Vojvodine; Srpski PEN centar, 2015, str. 76.

26 Uporedi: Mario Liguori, „Evropa u svesti čovečanstva”, u: *Evropa (ne) ispričana priča* (prir., Vladimir Kopicl, Gojko Božović), Novi Sad-Beograd, Zavod za kulturu Vojvodine; Srpski PEN centar, 2015, 77.

27 Krajem 18. veka pojavljuju se dva značajna dokumenta koja će utemeljiti sva kasnija shvatanja o ljudskim pravima. Najpre je to bila „Američka deklaracija o nezavisnosti“ iz 1776. pa „Francuska deklaracija o pravima čoveka“ iz 1789. godine. Nakon drugog svetskog rata i nemilosrdnog uništavanja ljudskih života, doneta je „Povelja Ujedinjenih nacija“ kojom započinje proces institucionalizacije ljudskih prava. 1948. godine utemeljuje se „Opšta deklaracija o ljudskim pravima“ čija je glavna misao vodilja da se sva ljudska bića „rađaju slobodna i jednaka u dostojanstvu i pravima“, dok 1966. godine nastaju „Međunarodni pakt o građanskim i političkim pravima“, pa „Međunarodni pakt o gospodarskim, socijalnim i kulturnim pravima“, koji zajedno s „Opštom deklaracijom o ljudskim pravima“ čine Međunarodnu povelju prava. Ovim institucionalnim okvirom razvija se niz dokumenata, konvencija, deklaracija i preporuka, koji su instrumenti u sastavu zaštite ljudskih prava, temeljnih sloboda i dosto-

prakse zarad čijeg ostvarenja se sprovodi edukacija za pravnike, sudije, tužioce, advokate. Ovakav projekat započet je 2002. godine i u Srbiji, ali je primetno da je strategija za razvoj obrazovanja za ljudska prava, kao i obrazovanja za demokratsko građanstvo već etablirana i u školskom obrazovanju kroz uvođenje nastavnog predmeta Građansko vaspitanje. Cilj uvođenja ovog predmeta jeste sprovođenja obrazovanja za demokratski život u zajednici. U tom aspektu je unutar savremenog obrazovanja prisutan ideal koji je uspostavljen još u antičkom dobu, gde je jedna od suštinskih odlika obrazovanja društveni angažman, tj. zahtev da obrazovanjem koje će osposobiti ličnost da društveno deluje i rešava političke, ekonomske, vojne probleme, ali isto tako da formira vlastiti stil života. U tom pogledu, za svako demokratsko društvo, tj. ono koje to želi biti nužno je da obrazovanje bude priprema i preliminarna stepenica za razvijanje građanskog društva i pravne države.

Ali izraz obrazovanje za ljudska prava ima mnogo šire značenje. Ono predstavlja opštu naznaku „za široku lepezu programa iz oblasti građanskog vaspitanja, obrazovanja za demokratiju“²⁸, obrazovanja za mir, interkulturalno obrazovanje, obrazovanja za razvoj itd. Intecije ka ovakvoj vrsti obrazovanja podsticane su najpre iz neformalnog obrazovanja – kroz aktivnost nevladinih organizacija, humanitarne i mirovne organizacije.²⁹ Na taj način društvo se usmerava u pravcu usvajanja onih vrednosti koji obezbeđuju harmoničan život u građanskom društvu, čija je osnova poštovanje ljudskih prava i sloboda.

Pak, poslednjih decenija 20 veka postalo je očigledno da se Zajednica i Unija ne smeju distancirati od politike ljudskih prava (kojim se bavi Savet Evrope) i da međunarodna bezbednost može biti uspostavljena jedino sprečavanjem kršenja tih prava. Ona postaju neohodni i ključni element demokratskog društva, tj. demokratske zajednice, jer su u Uniji postojali “izazovi u vidu jačanja rasizma i ksenofobije, raznih oblika diskriminacije, manjkavosti u korišćenju ekonomskih i socijalnih prava od strane ranjivih grupa, nezadovoljavajućeg tretmana izbeglica i lica koja su tražila azil, lošeg tretmana pritvorenika, i dr.”³⁰ Politička osnova demokratije ne samo da treba da uvažava odluke većine, već takva vladavina mora da bude jamac i čuvar slobode i etničkih, kulturnih, političkih prava manjina, pa je u tom pogledu afirmacija principa multikulturalizma neophodan uslov evropske demokratije koji se na nivou obrazovnog sistema javlja kao stvaranje uslova za multikulturalnim obrazovanjem, o čemu će biti više reči u narednom odeljku.

Demokratičnost i poštovanje ljudskih prava takođe spada u projekt Obrazovanje za demokratsko građanstvo koji je započeo još 1997. godine, čiji je cilj učvršćivanje odnosa između obrazovanja za demokratsko građanstvo i učenja ljudskih prava. Temeljna područja rada na ostvarivanju ove povezanosti se odnose na: “1) razvoj kompetencija za demokratsko građanstvo i socijalno uključivanje u celoživotnu perspektivu 2) jačanje kapaciteta za obuku nastavnika 3) unapređenje demokratskog upravljanja obrazovnim institucijama.”³¹

Zahtev obrazovanja za demokratsko građanstvo je definisana i Poveljom Saveta Evrope o obrazovanju za demokratsko građanstvo i obrazovanje za ljudska prava, a Povelja je usvojena u okviru preporuka Odbora ministara CM/Rec(2010)7. Prevažna svrha je obrazovanje, obuka, podizanje svesti, informisanje, praktična primena i pospešivanje aktivnosti koje imaju za cilj da putem opremanja učenika znanjem, veštinama, razumevanjem i razvijanjem njihovih stavova i ponašanja, osposobe da

janstva svih, bez diskriminacije.

28 Jasmina Klemenović, “Obrazovanje za ljudska prava u obrazovnom sistemu Srbije”, Evropske dimenzije promena obrazovnog sistema u Srbiji, Zbornik radova (Na putu ka “Evropi znanja”), Knj. 2, 2006, str. 166.

29 Vidi: Isto, str. 166.

30 Dušan Ignjatović, “Zaštita ljudskih prava u EU posle Lisabona - zaokruživanje evropskog sistema zaštite ljudskih prava?”, Kako nastaje i deluje pravo Evropske Unije, Beograd, Službeni glasnik, 2009.

31 Jasmina Klemenović, Svetlana Lazić, „Obrazovanje za ljudska prava u našoj školi”, Evropske dimenzije promene obrazovnog sistema u Srbiji, Zbornik radova, Knj. 3, Novi Sad, Filozofski fakultet Odseka za pedagogiju, 2007, str. 40.

uživaju i brane svoja demokratska prava i odgovornosti u društvu. Takve mogućnosti se u praktičnom smislu najviše razvijaju učešćem učenika u školskom, srednjoškolskom ili univerzitetskom parlamentu, uključivanjem u dodatne nastavne aktivnosti, organizacijom školskih manifestacija, vršnjačka edukacija, razne akcije, gde se učenici podstiču da se aktivno i svesno uključuju u život i rad škole, "aktivno participirajući u stvarima koje ih se tiču."³² S druge strane, obrazovanje za ljudska prava ima slične ciljeve, naime, da doprinese izgradnji i odbrani univerzalne kulture ljudskih prava u društvu, radi unapređenja i zaštite ljudskih prava i osnovnih sloboda. U osnovi takvog obrazovanja sagledavamo težnju da se smanji svaka diskriminacija i stvore uslovi za bezbedan i nesmetan razvoj jedinke kao slobodne, samosvesne individue, spremne da svojim sposobnostima i veštinama potom utiče na razvoj društva.

Posmatrajući gorenavedeni vid obrazovanja iz političkog ugla, primećuje se da se u mnogim državama političke patrije pojavljuju kao faktori neformalne edukacije po pitanjima ljudskih prava, jer u svojim političkim programima insistiraju na ljudskim pravima, pravima žena i dece, rodnoj ravnopravnosti, pravu na posao, obrazovanje, imovinu, a protiv diskriminacije osetljivih grupacija građana. S jedne strane, u tome se ispljuje jedna od njenih uloga, jer su prema Vladimiru Goatiju, patrije nastale u 18. veku da bi rešavale krizu koja postoji u istoriji i unutar demokratskih odnosa, „a ta kriza se obično vidi kao kriza legitimacije, integracije i participacije.“³³ Naime, političke partije, kao i nevladine organizacije i razna udruženja se pojavljuju kao faktori implementacije navedenih obrazovnih orijentacija, uključivanjem pojedinaca u aktivno učešće u društvenom životu, uz informisanje o njegovim pravima.

Zato se takav model obrazovanja - obrazovanja za ljudska prava - kreće se i u pravcu ostvarivanja građanskog obrazovanja, koji zahteva od individua da uzima aktivno učešće u stvarima države i društvene zajednice, imajući u vidu pravo drugog čoveka na slobodu mišljenja, govora i delovanja. Prema takvom modelu, individua se shvata kategorijom građanina, koja kao apstraktna odredba isključuje razlike po pitanju nacionalne, verske i etničke pripadnosti. Zapravo, demokratija jeste način uređenja društva u kome je svaki čovek nosilac potencije univerzalnosti upravo zato što se tretira kao apstraktni građanin. „Kroz kategoriju apstraktnog građanina moderna demokratija definisala je normativni pojam individue, odnosno takvu sliku subjekta osnovnih prava u čijim okvirima (1) nema mesta za bilo kakav oblik pravne ili političke diskriminacije između ljudi, te koja (2) omogućava racionalnu integraciju mnoštva individualnih perspektiva u političku zajednicu. Apstraktno određene građanina kao pravnog subjekta na čijoj slobodi načelno počiva cela 'socijalna konstrukcija zbilje', definiše zajednicu kao socijalni prostor u kome svako mora da relativizuje svoj interes s obzirom na podjednako legitimne interese drugih.“³⁴ Demokratija se u takvom izrazu pojavljuje ne samo na ravni političkog delovanja, već se javlja na više ravni, pa i kao svojstvo civilnog društva. Čak, štaviše, kako potvrđuje Dimitrijević, ona nije nikada bila prirodno svojstvo političke zajednice, već radije racionalni sporazum o zajedničkom životu u kojem je na temelju priznavanja pravnog kvaliteta slobodi (osnovna prava) obezbeđivala funkcionisanje političke vlasti u skladu sa principom ograničene vlade. Demokratija zapravo treba da ograničava bezgraničnu slobodu i nosilaca političke vlasti, ali isto tako i bilo koje druge individue ili društvene grupe. Ipak, ostvarivanje i poštovanje ljudskih prava ne može uvek u potpunosti da parira demokratskoj ideji o jednakosti svih, već joj se samo približava i kada je u pitanju jednako obrazovanje za sve. Obrazovanje je pak veoma bitan faktor demokratizacije društva, socijalne kohezije i uslov zapošljivosti u društvu znanja i naročito u vreme informativno-tehnoloških promena zahteva visoke kvalifikacije u sprezi sa kreativnošću i inovativnošću. Ono što pak ugrožava ostvarivanje jednakih

32 Jasmina Klemenović, Svetlana Lazić, „Obrazovanje za ljudska prava u našoj školi“, u Evropske dimenzije promene obrazovnog sistema u Srbiji, Zbornik radova, Knj. 3, Novi Sad, Filozofski fakultet Odseka za pedagogiju, 2007, str. 43.

33 Komnen Pijevac, Političko javno mnjenje i demokratija, Beograd, Službeni glasnik, 2006, str. 37.

34 Nenad Dimitrijević, „Region u postsocijalizmu: o čemu mislimo kad govorimo o demokratiji“, Regionalizam kao put ka otvorenom društvu, Beograd, Visio Mundi, Academic press, 1994, str. 88-89.

prava u savremenom dobu, naročito u Srbiji i drugim manje razvijenim zemljama jeste rascjep između društvenog i ekonomskog faktora, između težnje da se sprovedu reforme, Strategije EU i realnih ekonomskih mogućnosti jedne zemlje (koje teže pridruživanju ostalih članica EU). Srbija je usvojila (2012) Strategiju razvoja obrazovanja do 2020- te godine i time pokazala da njeno strateško planiranje obrazovanja nastoji da sprovede u skladu sa ciljevima koji su navedeni u strategiji obrazovanja Evropa 2020.

Strategija Evropa 2020 je, na primer, pokrenula i Inicijativu Mladi u pokretu, kao strategiju pametnog, održivog i inkluzivnog razvoja, koja predstavlja sveobuhvatni set političkih inicijativa koja ima za cilj da unapredi obrazovanje i zapošljavanje mladih u skladu sa širom grupom ciljeva unutar EU i referentnom vrednošću od barem 75% zaposlenih lica u uzrasnoj grupi 20 do 64 godine. Predviđeno je da se ovaj cilj ostvari tako što će se obrazovanje i obučavanje učiniti relevantnijim za potrebe mladih ljudi; podsticanjem da što veći broj mladih koristi EU stipendije za obrazovanje i obučavanje u drugoj zemlji; te podsticanjem zemalja EU da razviju mere koje doprinose pojednostavljenju tranzicije iz sistema obrazovanja na tržište rada. S druge strane, njen je cilj da poveća udeo visokoobrazovanih u populaciji od 30 do 34 na najmanje 40 %.³⁵ U Srbiji je trenutni udeo visokobrazovanih u populaciji od 30 do 34 godina oko 18 %, dok je Strategijom obrazovanja u Srbiji do 2020 godine predviđen cilj do 38%, što je skromnije od EU cilja od 40%. Zato se i pojavljuje problematično pitanje da li u ekonomski nerazvijenim zemljama, sa niskom stopom nezaposlenosti ovakvi zahtevi mogu biti dostignuti i da li kvalitet obrazovanja nerazvijene zemlje može da dostigne kriterijume uspostavljene u drugim razvijenim zemljama? To su neka od pitanja koja se javljaju i pored dobro formulisanih programa obrazovanja kao što je Erasmus plus, dokumenata o kontroli kvaliteta obrazovanja, brojnih drugih dokumenata i Zakona o obrazovanju u Srbiji kojima se regulišu pitanja osnovnog, srednjeg i visokog obrazovanja. I reforma u skladu sa Bolonjskim sistemom (koja ne spada u inicijative EU) u Srbiji nije donela bitno drugačije rezultate. "Srbija je procesu pristupila 2003. godine i time postala deo evropske visokoobrazovne porodice, sa mogućnošću da učestvuje u kreiranju njene budućnosti. Pristupanje Bolonjskom procesu podrazumevalo je i promenu domaće legislative, pre svega tadašnjeg Zakona o univerzitetu, kao i niz drugih sistemskih poteza. Zakon o visokom obrazovanju donet je 2005. godine, a prema Komisiji za akreditaciju i proveru kvaliteta, sve akreditovane visokoškolske ustanove imaju reformisane studijske programe. Međutim, slaba efikasnost studiranja (npr. nizak procenat studenata koji u toku akademske godine prikupe 60 EPSP bodova) u novonastalom sistemu sugeriše da reforme nisu sprovedene temeljno i srazmerno opterećenju prosečnog studenta, kako to nalažu pravila 'Bolonje'. (...) Sprovođenje Bolonjskog procesa je ocenjeno kao slabo i na ministarskoj konferenciji u Bukureštu 2012. godine, a na isti način ga procenjuju i studenti, profesori i tržište rada."³⁶

Zato je potrebno sagledati specifičnosti našeg obrazovnog sistema, i u tom kontekstu sprovesti reforme. U analizi tih specifikuma posebna pažnja treba da bude posvećena i ekonomskoj situaciji, prosečnoj visini zarade roditelja i njihovoj mogućnosti da omoguće deci dalje školovanje. Takođe, školske programe ustrojiti tako da postoji neposredna veza između teorije i prakse, tj. omogućiti obrazovanje i na funkcionalnom nivou, sagledavajući i potrebe tržišta rada, nova znanja potrebna za snalaženje u novim okolnostima i formiranje takvih nastavnih programa koji se odnose na lakše prilagođavanje novim svetskim tokovima, kako bi obrazovanje imalo ključnu ulogu u reformi i napretku društva. Takođe, prema analizama diplomiranih studenata u Srbiji, uočava se da akcenat mora biti stavljen na više praktičnih sadržaja u okviru predavanja i vežbi, kao i na upotrebu savremenih pristupa u nastavi.

---

³⁵ Vidi: Jelena Radišić, "Obrazovanje", Evropa 2020, Beograd, Evropski pokret u Srbiji, str. 138.

³⁶ Jelena Radišić, "Obrazovanje", Evropa 2020, Beograd, Evropski pokret u Srbiji, str. 145-146.

Multikulturalno obrazovanje kao pokazatelj demokratičnosti društva

Demokratičnost jednog društva ne može se zasnivati samo na jednakom pravu glasanja u vreme izborne procedure. Jedan od uslova za stvaranje i nastajanje demokratskog društva zasniva se na činjenici da svaka osoba bez obzira na rasu, etničku pripadnost, pol, socioekonomski status i kulturu, ima jednake mogućnosti za obrazovanjem. Uvažavanje kulturne, nacionalne i etničke raznolikosti se u demokratskim društvima manifestuje i kroz koncept multikulturalnog obrazovanja. Ono je svojevrsan odgovor društva na uvažavanje pripadnika različitih grupa i njihovih karakteristika, a označava obrazovne programe i prakse koji se realizuju u višekulturnim društvima i imaju usmerenje ka upoznavanju svoje i druge kulture. Osnovna svrha takvog obrazovanja je da unapredi odnose između različitih grupa i da pomogne učenicima da steknu znanje, vrednosti i stavove koji će im omogućiti da učestvuju u kroskulturnim interakcijama u ličnim i socijalnim akcijama koje mogu jedno društvo voditi ka sve većoj demokratizaciji.³⁷ Drugačije rečeno, multikulturalno obrazovanje ima za cilj da razvija i promovise kulture koje su među sobom različite, utiče na formiranje pozitivnih stavova o drugoj kulturi i kulturnoj različitosti, i omogućava putem međusobnog prihvatanja i razumevanje ostvarivanje bolje socijalne interakcije i povezanosti. Bitna pretpostavka multikulturalnog obrazovanja jeste i mogućnost završavanja školovanja na maternjem jeziku, da se uče jezici drugih naroda u vlastitoj zemlji, kao i strani jezici. Bivša Jugoslavija je očiti primer kako se u jednoj multikulturalnoj državi nastava odvijala na jezicima nacionalnih manjina, što je i danas slučaj u Vojvodini, gde postoje predškolske ustanove, osnovne i srednje škole u kojima se nastava odvija na nekom od jeziku nacionalnih manjina, a takva mogućnost postoji i na univerzitetskom nivou, uvođenjem odseka za Slavistiku, Rusinistiku³⁸, Hungaristiku. Multikulturalno obrazovanje se ostvaruje i putem slobodnih vannastavnih aktivnosti i kulturnih delatnosti, na kulturnim manifestacijama, festivalima, izložbama i takmičenjima čime se ostvaruje „saradnja na kulturnom planu i kreiraju uslovi za međusobno razumevanje, prihvatanje i poštovanje, što je značajna brana kulturnom zatvaranju i izolaciji.“³⁹

Zato se u savremenom dobu jedna zemlja ocenjuje kao uspešna u procesu obrazovanja, ako pruža i mogućnost multikulturalnog obrazovanja, obrazovanje za nacionalne manjine koje predstavlja svetski pristup i afirmiše tako i parolu EU “jedinstvo u različitosti” i na nivou obrazovnog sistema. U Americi, pak, potreba da etničke studije budu integrisane i u američki nastavni plan i program javlja se u svetlu Zakona o imigracijskoj reformi iz 1965. godine, a koji je stupio na snagu 1968. godine.⁴⁰ Značajne pomake u tom pravcu su napravili upravo američki autori koji su se suprotstavljali teoriji “lonca za topljenje” (eng. *Melting pot*), teoriji asimilacije koja je i bila osuđena na propast jer se veliki broj etničkih grupa, imigranata nije mogao odreći svog kulturnog identiteta i nasleđa, pa se stoga i nikad nije uklopio u jedinstveni model Amerikanaca.

U okvirima EU, pitanje obrazovanja nacionalnih manjina, kojim se afirmiše multikulturalno obrazovanje, se spominje unutar dokumenta koji je doneo Savet Evrope 1998. godine - “Okvirna konvencija o zaštiti nacionalnih manjina” (Framework

37 Walter Parker, *Teaching democracy: Unity and diversity in public life*. Columbia: Teachers College Press, 2003.

38 Tako na primer obrazovanje na rusinskom jeziku se na osnovnoškolskom stupnju odvija u OŠ Bratstvo jedinstvo u Kucuri, potom Đurđevu, Ruskom Krsturu, gde je osnovana i Gimanzija gde se nastava odvija na istom jeziku. U vršačkoj Gimnaziji “Borislav Petrov Braca” i ekonomsko-trgovinskoj školi “Dositej Obradović” u Alibunaru nastava se odvija i na rumunskom jeziku, a na slovačkom jeziku se nastava izvodi u više srednjih škola, tj. u Gimnaziji “Mihajlo Pupin” u Kovačici, Gimnaziji “Jan Kolar” sa domom učenika u Bačkom Petrovcu i medicinskoj školi “7. April” u Novom Sadu. Nastava na bugarskom jeziku zastupljena je u Gimnaziji u Bosilegradu i Gimnaziji “Sveti Kirilo i Metodije” u Dimitrogradu, dok je hrvatski jezik zastupljen u Gimnaziji “Svetozar Marković” u Subotici i Politehničkoj školi u Subotici, dok je mađarski jezik kao jezik nacionalne manjine najzastupljeniji i u više gradova i u osnovnim i srednjim školama širom Vojvodine.

39 Antonio Herrera, Petar Mandić, *Obrazovanje za XXI stoljeće*, Beograd-Sarajevo, Svjetlost - Zavod za udžbenike i nastavna sredstva Beograd, 1989, str. 115.

40 Isto, str. 97.

Convention for the Protection of National Minority), a koji je rezultat višegodišnjeg rada da se na evropskom kontinentu definišu standardi, opseg i uslovi za ispravno postupanje u osetljivoj oblasti. "Konvencija je rezultat odluke donete 1993. godine na Bečkom samitu šefova država i vlada, a temelji se na završnom Dokumentu Konferencije u Kopenhagenu o ljudskoj dimenziji iz 1990. godine, na Završnom dokumentu Konferencije za evropsku bezbednost i saradnju (KEBS, od 1995 godine, OEBS), te na deklaraciji UN o pravima pripadnika nacionalnih ili etničkih, verskih i jezičkih manjina iz 1992. godine."⁴¹

Ovim dokumentom se uvažavaju brojna prava, ali kao kolektivna prava kao što su pravo na obrazovanje i na javno informisanje na maternjem jeziku, a obrazovanje za nacionalne manjine se sprovodi kao aspekt multikulturalnog obrazovanja i multikulturalizma uopšte. Ovo pitanje se javlja kao nezaobilazno pri uklapanju svake države u političko-ekonomsko-kulturni prostor Evropske unije, jer je i načelo multikulturalizma igralo snažnu ulogu u konstituciji EU. Prema pojedinim analizama rodonačelnika odgovarajuće političke filozofije, Vil Kimlike "multikulturalizam je dobio boj u Evropi." Međutim, u poslednje vreme su u upotrebi i izrazi kao kriza multikulturalizma i smrt multikulturalizma, i govori se o dilemi sprovođenja multikulturalizma u praksi. "U nekim istraživanjima se tvrdi da je multikulturalizam imao: a) slabe, skoro nepostojeće efekte u odnosu na socio-ekonomsku integraciju b) tek određene i delimične pozitivne efekte na socio-kulturnu integraciju."⁴² Kimlika pak ne izražava takve sumnje, jer smatra da ne postoji povlačenje multikulturalizma sa scene, jer se bez multikulturalizma ne može zamisliti zajedništvo različitih u Evropi, koja je i zamišljenja kao nad-nacionalna zajednica. Ali svakako treba imati u vidu da se pojavljuju različite percepcije multikulturalizma u različitim državama, shodno različitim tipovima uzročnosti, da li ekonomske, istorijske, imigracijske, nacionalne i da li generalni strahovi koji se javljaju kao posledica ekstremne različitosti kultura, posebno onih koje ugrožavaju opstanak zajednice (na primer religijski fundamentalizam kao na primer u Francuskoj) izazivaju sumnje povodom projekta multikulturalizma. Takođe u zavisnosti od imigracione politike jedne zemlje zavisi i sprovođenje ovog principa, kao i od pitanja državljanstva i slično.

Srbija se uspešno prilagodila politici multikulturalnosti, a bivša Jugoslavija je najviše otvorila vrata multikulturalnosti kao ideološkom projektu nadnacionalnog cilja istorije⁴³, do raspada, kada se usred etničkih sukoba urušava načelo zajedništva. Ipak, i nakon takvog iskustva, moderna Srbija, pogotovo na prostoru Vojvodine, je pokazala veoma dobru implementaciju konvencije o zaštiti nacionalnih manjina, pa je 2012. godine postala dobitnik evropske nagrade za sprovođenje najviših standarda u domenu multikulturalnog obrazovanja.

Zaključak

Napredak ljudske svesti od mita do nauke zahvaljuje razvoju i nastanku jedne specifične teorijske i duhovne discipline u antičkoj Grčkoj koja uslovljava razvoj naučnog i racionalističkog odnosa prema svetu, naime, filozofiji, koja će podariti osnovne svim potonjim naukama i usaditi u svesti evropskog čoveka značaj nauke i obrazovanja, ukazati na moć razuma u promeni i preobražaju različitih formi praktične stvarnosti. Prve škole i Akademije izrasle na tlu antičke Grčke i Rima biće pandan i kasnijem institucionalnom obrazovanju. Zato se može reći da evropski duh karakteriše duh umnosti, obrazovanosti i naučnosti, još od antičkih perioda, ali da i u savremenoj Evropi postoje takve intencije koje putem obrazovanja nastoje da izvrše reforme koje će stvoriti društvo u kome se

41 Zoroslav Spevak, "Okvina konvencija o zaštiti nacionalnih manjina - prvi multilateralan dokument ovog tipa sa obavezujućom snagom", u: Evropske dimenzije promene obrazovnog sistema u Srbiji, Zbornik radova, Knj. 3, Novi Sad, Filozofski fakultet Odseka za pedagogiju, 2007, str. 56.

42 Ruud Koopmans, "Multiculturalism and migration: A contested field in cross-national comparison", Annual Review of Sociology, Vol. 39, 2013, str. 147-169.

43 Alpar Lošonc, „Multikulturalnost i etnokulturalni diverzitet“, u Goran Bašić (ur.), Demokratija i multikulturalnost u jugoistočnoj Evropi, Centar za istraživanje etniciteta, Beograd, 2003, str. 194.

poštuju ljudska i manjinska prava, afirmiše princip multikulturalizma u cilju pospešivanja i demokratičnosti obrazovanja, kao i demokratskog društva u celini. Istovremeno, obrazovanje koje se podstiče putem Inicijativa EU deluje u pravcu internacionalizacije obrazovanja i jednakoj dostupnosti obrazovanja za sve, koja prevladava i antičke i srednjovekovne koncepte obrazovanja. Ipak, ono što uslovljava različite percepcije i primenu obrazovnih programa i procedura u jednoj državi zavisi od više faktora kao što su ekonomska razvijenost zemlje, imigraciona i multikulturalna politika, kao i istorijsko nasleđe u nauci i kulturi.

Literatura

1. Grafton, Anthony; Most, W Glenn; Settis, Salvatore. *The Classical Tradition*, Harvard University Press, 2010.
2. Dimitrijević, Nenad. "Region u postsocijalizmu: o čemu mislimo kad govorimo o demokratiji", *Regionalizam kao put ka otvorenom društvu*, Beograd, Visio Mundi, Academic press, 1994.
3. Dunderski, Svetozar. "Teodor Janković Mirijevski i demokratizacija srpskih škola u Vojvodini", *Evropske dimenzije promena obrazovnog sistema u Srbiji*, Zbornik radova (Na putu ka "Evropi znanja"), Knj. 2, 2006.
4. Đurić, Mihađlo. *Humanizam kao politički ideal: ogleđ o grčkoj kulturi*, Beograd, Čigojaštampa, 1995.
5. Isle, Mick. *Aristotle: Pioneering Philosopher and Founder of the Lyceum*, New York, The Rosen Publishing Group, 2006.
6. Jevtić, Bisera. *Obrazovanje u shvatanjima Dositeja*, Beograd, Zadužbina Andrejević, 2003.
7. Kant, Imanuel. "Odgovor na pitanje: Šta je prosvetećenost?", *O prosvetećenosti*, Zavod za kulturu Vojvodine, Društvo za proučavanje XVIII veka, Novi Sad, 2004.
8. Koopmans, Ruud. "Multiculturalism and imigration: A contested field in cross-nationaln comparison", *Annual Review of Sociology*, Vol. 39, 2013, str, 147-169.
9. Ignjatović, Dušan. "Zaštita ljudskih prava u EU posle Lisabona - zaokurživanje evropskog sistema zaštite ljudskih prava?", *Kako nastaje i deluje pravo Evropske Unije*, Beograd, Službeni glasnik, 2009.
10. Klemenović, Jasmina; Lazić, Svetlana. „Obrazovanje za ljudska prava u našoj školi”, *Evropske dimenzije promene obrazovnog sistema u Srbiji*, Zbornik radova, Knj. 3, Novi Sad, Filozofski fakultet Odseka za pedagogiju, 2007.
11. Klemenović, Jasmina. "Obrazovanje za ljudska prava u obrazovnom sistemu Srbije", *Evropske dimenzije promena obrazovnog sistema u Srbiji*, Zbornik radova (Na putu ka "Evropi znanja"), Knj. 2, 2006.
12. Liguori, Mario. "Evropa u svesti čovečanstva", u: *Evropa (ne) ispričana priča* (prir., Vladimir Kopicl, Gojko Božović), Novi Sad-Beograd, Zavod za kulturu Vojvodine; Srpski PEN centar, 2015.
13. Lošonc, Alpar. „Multikulturalnost i etnokulturalni diverzitet“, u Goran Bašić (ur.), *Demokratija i multikulturalnost u jugoistočnoj Evropi*, Centar za istaživanje etniciteta, Beograd, 2003, str. 194.
14. Ornstein, A.&Levine, D.&Gutek, G.& Vocke, D. *Foundation of Education, Cengage Learning, Business&Economics*, 2016.
15. Pešić, Radivoj. *Vinčansko pismo*, Beograd, Pešić i sinovi, 1995.
16. Pijevac, Komnen. *Političko javno mnjenje i demokratija*, Beograd, Službeni glasnik, 2006.
17. Parker, Walter. *Teaching democracy: Unity and diversity in public life*. Columbia: Teachers College Press, 2003.

18. Radišić, Jelena. "Obrazovanje", (Strategija) Evropa 2020 : (četiri godina kasnije), Beograd, Evropski pokret u Srbiji, 2015.
19. Skerlić, Jovan. "Dositej Obradović", Deset vekova srpske književnosti, Knjiga 109, Novi Sad, Izdavački centar Matice Srpske, 2011.
20. Spevak, Zoroslav. "Okvina konvencija o zaštiti nacionalnih manjina - prvi multilateralni dokument ovog tipa sa obavezujućom snagom", u: Evropske dimenzije promene obrazovnog sistema u Srbiji, Zbornik radova, Knj. 3, Novi Sad, Filozofski fakultet Odseka za pedagogiju, 2007.
21. Uzelac, Milan. Filozofija obrazovanja, Vršac, 2013.
22. Milan, Uzelac. Istorija filozofije I : Istorija filozofije do Dekarta, Vršac, 2003.
23. Herrera, Antonio; Mandić, Petar. Obrazovanje za XXI stoljeće, Beograd-Sarajevo, Svjetlost - Zavod za udžbenike i nastavna sredstva Beograd, 1989.
24. Hynson C., How People Lived in Ancient Greece, The Rosen Publishing Group, New York, 2008.
25. Huserl, Edmund. Kriza evropskih nauka i transcendentalna fenomenologija, Gornji Milanova, Dečje novine, 1991.
26. <http://www.antikvarne-knjige.com/ebooks/soveti-zdravog-razuma/>

PRIMENA ANTLIBIDALNOG TRETMANA U CILJU SUZBIJANJA KRIVIČNIH DELA PROTIV POLNE SLOBODE

Aleksandra Jovanović¹

Rezime

Polni nagon kao pokretač koji motiviše čoveka na različita ponašanja jedan je od puteva ljudskog agresivnog ponašanja. S obzirom na socijalni značaj ispoljavanja polnog života čoveka zadovoljenje nagonskih polnih želja mora biti uskladjeno sa normama polog morala. U slučaju da pojedinac u polnim odnosima u težnji da zadovolji svoj polni nagon, izlazi van granica društveno dozvoljenih kriterijuma i shvatanja prihvaćenim u tim odnosima, grubo povredjujući polni moral, to predstavlja opšti uslov za uspostavljanje njegove zaštite a time i dostojanstva ličnosti čoveka. U cilju suzbijanja krivičnih dela protiv polne slobode a imajući u vidu kompleksnost ovih dela, specifičnost izvršilaca, potrebu zaštite eventualnih žrtava, naročito dece i maloletnika, postavlja se pitanje dopune postojeće zakonske regulative, primene specijalnih i generalnih preventivnih mera i uvodjenje medicinske mere, antilibidnog tretmana kao mere bezbednosti .

Gljučne reči: krivična dela protiv polne slobode, antilibidalni tretman/hemijska kastracija, prevencija, mera bezbednosti,

APPLICATION ANTI-LIBIDO TREATMENT TO ELIMINATE CRIMES AGAINST SEXUAL FREEDOM

Abstract

Full instinct as a driving force that motivates men to different behaviors is one of the ways the human aggressive behavior. Given the social importance of expressing sexual life a man full satisfaction of instinctual desire must be harmonized with the norms of the deposit should. In the event that an individual in a sexual relationship in an attempt to satisfy his sexual instinct goes beyond the boundaries of socially permissible criteria and attitudes accepted in these relations, grossly violating the full moral, it is a general condition for the establishment of its protection and thus the dignity of man. In order to combat crimes against sexual freedom and bearing in mind the complexity of the work, the specific perpetrators, the need to protect possible victims, particularly children and minors, the question of amendments to the existing legislation, the application of special and general preventive measures and the introduction of medical measures, anti-libido treatment as a security measure.

Keywords: crimes against sexual freedom, antilibidalni treatment / chemical castration, prevention, security measures

¹ Doc.dr Aleksandra Jovanović, Fakultet za pravo, bezbednost i menadžment „Konstantin Veliki“, Niš, Srbija, email: aleksandra.aj17@gmail.com

Uvodna razmatranja

Tokom razvoja ljudskog društva došlo se do opšteprihvaćenog stava da su slobode i prava fundamenti čovekovog bivstvovanja. Određena prava i slobode koja se stiču rođenjem i pripadaju čoveku kao ljudskom biću, ne mogu biti oduzeta. Ona postaju integralni deo ličnosti .

Moralnost polnog življenja, polna sloboda, etičnost polnih ponašanja van braka, brak, moralne zasade o društvenoj ulozi žene, o diskriminaciji prema ženi kao emanaciji prirodne nejednakosti polova i slično, odavno su bila pitanja o kojima se raspravljalo, a i danas nisu izgubila aktuelnost. Proučavanje krivičnih dela protiv polne slobode pitanja su koja se tiču pravnika, kriminologa, sociologa, psihologa kako bi objasnili „ponašanje nedostojnog čoveka“. Objekt zaštite krivičnih dela protiv polne slobode (prema ranijem zakonskom rešenju „dela protiv dostojanstva ličnosti i polnog morala“) jesu: polna sloboda, sloboda odlučivanja čoveka u sferi polnih odnosa, u pogledu stupanja u polne odnose ili na drugi način zadovoljenju polnog nagona. U ovu grupu krivičnih dela spadaju pre svega krivična dela protiv polne slobode ličnosti, tj. protiv slobode odlučivanja u sferi polnog života. Ne treba zanemariti činjenicu da se njima u izvesnom smislu povređuje dostojanstvo ličnosti odnosno da se izvršenjem ovih dela povređuju i ugrožavaju polni moral i polna čast koja čini bitnu komponentu ljudskog dostojanstva. Dela koja spadaju u ovu grupu su: nedozvoljene polne radnje, podvodjenje ili omogućavanje vršenja polnog odnosa, posredovanje u vršenju prostitucije, prikazivanje pornografskog materijala i iskorišćavanje dece za pornografiju.

Cilj propisivanja ovih krivičnih dela ogleda se u obezbeđenju slobode opredeljenja u pogledu stupanja u polne odnose i očuvanju prirodnih i zdravih polnih odnosa između lica različitog pola. Naročita zaštita se mora primeniti prema deci i maloletnim licima.

Karakteristike krivičnih dela protiv polne slobode

Osnovna karakteristika ovih dela je da se izvršavaju isključivo sa umišljajem. Karakteristika krivičnih dela iz ove grupe je da su sva izuzev dela podvođenja ili omogućavanja vršenja polnog odnosa usmerena na zadovoljenje ili izazivanje polnog nagona učinioca. Radnja krivičnih dela protiv polne slobode predstavlja napad na slobodu odlučivanja o polnom životu lica prema kome je napad usmeren. Po načinu na koji se vrši ovaj napad razlikujemo dela koja se vrše prinudom, iskorišćavanjem nemoći ili drugog stanja zbog kog pasivni subjekt nije u stanju da potpuno slobodno odlučuje u vezi svoje polne slobode i navođenjem na obljubu zloupotrebom položaja. Izvršilac ovih dela je svako lice koje preduzima radnje radi zadovoljenja, izazivanja ili raspirivanja polnog nagona. Moguće je postojanje saučesništva u vidu pomaganja i podstrekavanja. Radnje ovog dela predstavljaju različite oblike kontakta bez pristanka žrtve, bez ili sa aktivnim protivljenjem i pružanjem otpora. U praksi se sve češće javljaju slučajevi seksualnih delikata koji su olakšani primenom lekova i drugih supstanci sa ciljem slamanja otpora žrtve - slučajevi date rape.²

Napadi koji se odnose na polni integritet, najdirektnije povređuju integralno ličnost same (ženske) osobe. Polna delikvencija spada u red najtežih s obzirom da predstavlja izrazit vid agresivnosti i zloupotrebe vrednosti koje spadaju u najbitniji život svake osobe. U ispoljavanju najizrazitijeg nagona čoveka uz upotrebu nasilja učinilac krivičnog dela ispoljava značajnu crtu društveno patološke ličnosti zbog sklonosti da se ponaša na način koji nije dostojan čoveka.

Krivičnopravna zaštita

Određena dela dobijaju svoj kvalifikovani oblik u slučaju da su izvršena prema

---

2 Đ.Alempijević, S.Savić, S.PČavlekić, D.Ječmenica, Povrede polnih organa kod žrtvi seksualnog nasilja, Bilten Okružnog suda u Beogradu, Bograd broj70/2006. giodine str. 20-26.

maloletnim licima. Maloletna lica i deca posebno su zaštićena kako u pogledu polne slobode tako i u pogledu polnog iskorišćavanja od strane punoletnih lica. Kažnjiva je svaka obljuba bez obzira da li je dobrovoljna ili ne.

Krivični zakonik u glavi osamnaest, članovi 178 do 186 određuje krivična dela protiv polne slobode: silovanje, obljuba nad nemoćnim licem, obljuba sa detetom, obljuba zlopotrebom položaja, nedozvoljene polne radnje, podvodjenje i omogućavanje vršenja polnog odnosa, posredovanje u vršenju prostitucije, prikazivanje i pribavljanje i posedovanje pornografskog materijala i iskorišćavanje maloletnog lica za pornografiju, navodjenje maloletnog lica na prisustvovanje polnim radnjama, iskorišćavanje računarske mreže ili komunikacije drugim tehničkim sredstvima za izvršavanje krivičnih dela polne slobode prema maloletnom licu i gonjenje za krivična dela protiv polne slobode.³

Imajući u vidu da su propisane krivične sankcije za krivično delo protiv polne slobode iz člana 178. KZ RS, isključivo kazne zatvora uz zakonski maksimum od petnaest godina za najteži oblik i odredbu člana 57. st. 2 KZ-a kojom se isključuje mogućnost ublažavanja kazne za krivično delo silovanja, možemo zaključiti da zakonodavac predviđa uslove da se učiniocu ovog krivičnog dela izrekne visoka kazna. Prema članu 180 KZ definisano je krivično delo obljube sa detetom i propisao kazna zatvora od tri do dvanaest godina, a ako je nastupila teška telesna povreda ili je delo izvršilo više lica ili je delo imalo za posledicu trudnoću propisana je kazna od pet do petnaest godina, a minimalna kazna zatvora od deset godina primeniće se u slučaju nastupanja smrti deteta. Od odgovornosti za navedene oblike krivičnog dela obljube s detetom ekskulpiran je učinilac ukoliko između njega i deteta ne postoji značajna razlika u njihovoj duševnoj i telesnoj zrelosti.

Zakon u slučajevima krivičnih dela protiv polne slobode upravljene prema maloletnim licima isključuje ublažavanje kazne, davanje uslovnog otpusta i nastupanje zastarelosti krivičnog gonjenja i kažnjavanja. Zakon propisuje mere specijalnog karaktera koje nastupaju po sili zakona, tzv. „posebne mere“ koje se sprovode nakon izdržavanja kazne zatvora. Zaštita polne slobode čoveka je opravdana s tim što je sporno pitanje intervencije krivičnog prava u slučajevima kada se zadovoljenje polnog nagona ostvaruje dobrovoljno uz uzajamnu saglasnost partnera samo zato što se time vređa polni moral, koji je inače ambivalentatan, promenljiv i relevantan.

Postoje velike razlike u zakonskim rešenjima pojedinih država u pogledu vrsta i broja inkriminacija kojima se štiti polni moral i polna sloboda. Mnoga zakonodavstva smanjuju broj i vrste krivičnih dela ove grupe dela.

Polazne osnove za sistematsku borbu suzbijanja krivičnih dela protiv polne slobode

U cilju suzbijanja krivičnih dela protiv polne slobode neophodno je sistematski preduzimati više aktivnosti praćenih radom zajedničkih timova u saradnji sa državnim organima. Postoji potreba unapređenja saradnje državnih organa i stvaranje što efikasnijeg sistema u borbi protiv „seksualnog kriminaliteta“. Formiranjem zajedničkih timova u čiji rad bi bili uključeni javni tužioci, specijalizovani pripadnici Ministarstva unutrašnjih poslova i službenici Centra za socijalni rad, psiholozi i lekari omogućili bi razmenu informacija pre nastajanja krizne situacije ali i objedinjavanje znanja i mogućnosti u cilju praktičnog dejstva nadležnih institucija i državnih organa u konkretnim slučajevima. Neophodna je i saradnja pomenutih organa sa organima socijalne i zdravstvene zaštite, organizacijama civilnog društva, obrazovnim institucijama, sredstvima javnog informisanja i organima lokalne samouprave. U cilju efikasnog funkcionisanja ovih timova neophodna je izrada akata nadležnih Ministarstava kojim će se urediti metodologija i procedura postupanja. Potrebna je analiza važećih zakonskih propisa iz oblasti krivičnog prava, predlozi izmene istih. Ne treba zanemariti značaj pružanja besplatne

³ Krivični zakonik, 2Sl. glasnik RS2, br. 85/2005, 88/2005 – ispr., 107/2005-ispr., 72/2009,111/2009, 121/2012,104/2013 i 108/2014

pravne i druge pomoći žrtvama nasilja.

Potrebno je aktivno učestvovane državnih organa u cilju ostvarenja svrhe zakona da se učinioi krivičnih dela protiv polne slobode, a naročito učinioi krivičnih dela protiv polne slobode izvršenih prema maloletnim licima, onemogućuje da vrše ova dela.⁴ Ovakva odredba doprinela bi jednakoj zaštiti svih a naročito zaštiti posebno osetljivih lica među kojima su maloletnici.

Činjenica da se doneseni zakoni ne primenjuju zbog nedovoljne regulisanosti ili iz razloga što stručna lica nisu prošla specijalizovanu obuku upućuje na potrebu rešavanja problema putem dopune zakonske regulative i sprovođenjem adekvatnih i blagovremenih obuka. Jedan od načina borbe jeste ozbiljna i sistematična društvena edukacija.

Problem postojanja adekvatnog zakonskog okvira za zaštitu od vršenja krivičnih dela protiv polnih sloboda a naročito zaštitu maloletnih lica, dece od seksualnog zlostavljanja nije samo problem Srbije već je to dobrim delom problem u Evropi. Savet Evrope je 2007. godine usvojio Konvenciju o zaštiti dece od seksualnog iskorišćavanja i seksualnog zlostavljanja i pokrenuo kampanju „jedan do pet“ kako bi upozorio javnost na sve prisutniji problem. Srbija je 2010. godine ratifikovala ovu tzv. „Lazarot konvenciju“.

Problem pedofilije, seksualnog iskorišćavanja i zlostavljanja dece zemlje rešavaju na različite načine. Jedna od mera je terapija koju učinioi moraju posećivati. Prema važećim zakonskim propisima osudjenici se obavezuju da posećuju profesionalna savetovaništva. U obavezi su da prijave svaku promenu prebivališta, kao i nameru da putuju u inostranstvo, a nadležni organi o tome obaveštavaju državu u kojoj putuju i u kojoj će takodje biti pod nadzorom.

Uslovi izdržavanja kazne za učinioce ovih krivičnih dela ne bi trebali biti olakšavajući. Susrećemo se sa stavovima potrebe povećanja propisane kazne za krivično delo iz Člana 178 stav 1 KZ RS („ko prinudi drugog na obljubu ili sa njom izjednačen čin upotrebom sile ili pretnjom da će neposredno napasti na čivot ili telo tog ili njemu bliskog lica“) te da se umesto dosadašnjih minimalnih tri godine i maksimalnih dvanaest godina zatvora, za krivično delo silovanje treba predvideti kazna od minimalnih dvadeset i maksimalnih trideset pet godina, s tim da bi minimalna kazna za povratnike bila tridesetpet godina i da se srazumerno ovom povećanju kazni povećaju kazne i za ostala dela iz grupe krivičnih dela protiv polne slobode. Postoji predlog da u jedinstvenoj bazi podataka pored osnovnih podataka i podataka za fizičko prepoznavanje postoji i DNK baza.

Specijalna i generalna prevencija

Zakon o posebnim merama za sprečavanje vršenja krivičnih dela protiv polne slobode prema maloletnim licima⁵ iz 2013. godine predvideo je posebna pravila o kažnjavanju učinilaca, pravnim posledicama osude, primeni posebnih mera i posebnoj evidenciji za lica koja su osuđena za krivična dela protiv polne slobode prema maloletnim licima. Takozvanim Marijinim zakonom predviđene su posebne mere u cilju sprečavanja učinioica krivičnih dela da ponovi izvršenje. Ovaj zakon ima za cilj kako specijalnu tako i generalnu prevenciju. Posebne mere koje ovaj Zakon predviđa, između ostalog, odnose se i na učinioce koji su prema maloletnim licima izvršila krivična delka silovanja iz člana 178. stav 3. i 4. KZ i krivična dela obljube nad detetom iz člana 180 KZ.

Zakon o posebnim merama za sprečavanje vršenja krivičnih dela protiv polne slobode predviđa zabranu ublažavanja kazne, uslovni otpust i nezastarevanje krivičnog gonjenja i izvršenja kazne. U pogledu pravnih posledica osude predviđa obavezno nastupanje prestanka vršenja javne funkcije, zabranu sticanja javnih funkcija, prestanak i zabranu vršenja poziva ili zanimanja koje se odnosi na rad sa maloletnim

⁴ Predlog zakona o izmenama zakona o posebnim merama za sprečavanje vršenja krivičnih dela protiv polne slobode prema maloletnim licima „Sl. glasnik RS“ br. 32/2013

⁵ Zakon o posebnim merama za sprečavanje vršenja krivičnih dela protiv polne slobode prema maloletnim licima, Službeni glasnik Republike Srbije br.32/2013.

licima. Takstativno nabrojane obaveze u članu 3 ovog zakona moraju se ispuniti nakon izdržane kazne u cilju resocijalizacije učinioca i pre svega kontrole i sprečavanja ponovnog vršenja krivičnog dela. Posebne obaveze su javljanje nadležnom organu policije i Uprave za izvršenje krivičnih sankcija, obavezno posećivanje profesionalnih savetovališta i ustanova, obavezno obaveštavanje o promeni prebivališta, boravišta ili radnog mesta, obavezno obaveštavanje o putovanju u inostranstvo, zabranu posećivanja mesta na kojima se okupljaju maloletna lica. Posebne mere mogu trajati najduže dvadeset godina s tim što posle isteka svake četiri godine od početka njihove primene sud koji je doneo prvostepenu presudu po službenoj dužnosti odlučuje o potrebi njihovog daljeg sprovođenja.

Donošenje ovog Zakona predstavlja napredak u prevenciji i sprečavanju povećanja kriminaliteta u oblasti krivičnih dela protiv polne slobode.

2015. godine predložena je izmena pomenutog zakona. Jedan od razloga je što se posebna evidencija predviđena u čl. 14 ne vodi od strane Uprave za izvršenje krivičnih sankcija. Ukoliko Ministarstvo unutrašnjih poslova već vodi kaznenu evidenciju, do trenutka osposobljavanja Ministarstva nadležnog za poslove pravosudja da vodi posebnu evidenciju, treba omogućiti dvođenje posebne evidenciju od strane Ministarstva unutrašnjih poslova. Na taj način obezbedila bi se ušteda u budžetu, jer bi posebnu evidenciju, kao i kaznenu evidenciju vodilo Ministarstvu unutrašnjih poslova. Prvi upis u Registar pedofila u Srbiji izvršen je 2016. godine nakon pravosnažnih presuda.

U cilju sprečavanja pedofilije Makedonija je uvela registar pedofila dostupan javnosti. Hrvatska o učiniocima krivičnih dela na štetu dece ne vodi poseban registar već su isti podaci sadržani u okviru postojeće kaznene evidencije, nisu javni ali ih mogu koristiti poslodavci koji rade sa decom. Sporno je što se pedofili nakon odslužene rehabilitacije brišu iz registra i da nakon toga nije moguća provera prošlosti istih što može dovesti u situaciju da se isto lice zaposli na poslovima vezanim za decu i maloletnike (vrtić, škola) ili pak i usvojiti decu.

Antilibidalni tretman/hemijska kastracija

Brojni su slučajevi krivičnih dela protiv polne slobode, slučajevi brutalnih ubistava i silovanja, povrata pedofila, što zabrinjava javnost kako u Srbiji tako i drugih Evropskimh zemalja. Prisutne su kritike javnog mnjenja da je kaznena politika prema silovateljima i pedofilima blaga i neodgovarajuća. To je razlog inicijative poslanika Skupštine RS u 2015. godini da se izmen i dopuni Krivični zakonik uvođenjem hemijske kastracije. Radna grupa zadužena za Krivični zakonik u cilju definisanja i uvođenja strožijih mera za krivična dela protiv slobode radi na izradi nacrtu (Saopštenje Ministarstva pravde).

Hemijska kastracija, ili antilibidinalni tretman, kako glasi pravilna naučna definicija ove terapije, povratni je proces koji uključuje korišćenje lekova koji potiskuju seksualni nagon kod ljudi. Za razliku od kastracije koja predstavlja hiruški zahvat, hemijska kastracija je bezbolna i nema za posledicu trajni sterilitet. Njena dejstva su sprečavanje seksualnog nagona, želje i devijantnih misli osoba koje su pod terapijom traju dok traje i sama terapija.

Antilibidalni tretman (medicinski tretman) prvi put je korišćen 1944. godine, a prvi put je propisan kao tretman 1966. godine, i to medioksiprogesteron acetat za pacijenta sa pedofilskim porivima. Bez obzira na dugogodišnju tradiciju korišćenja ovaj lek nije odobren od strane Agencije za hranu i lekove za upotrebu kao tretman za seksualne prestupnike.

Ovaj proces koji uključuje medicinski tretman inekcijama nailazi na osude od strane boraca za ljudska prava koji smatraju da takav postupak bez pristanka osobe na kojoj se vrši predstavlja tešku povredu ljudskog dostojanstva. Primena ovog tretmana ne bi mogla biti prinudna iz razloga što bi se protivila članu 25. Ustava RS: "Fizički i psihički integritet je nepovrediv. Niko ne može biti izložen mučenju, nečovečnom ili

ponižavajućem postupanju ili kažnjavanju, niti podvrgnut medicinskim ili naučnim ogledima bez svog slobodno datog pristanka“.⁶ Uvođenjem krivične sankcije kastracije kršio bi se niz ustavnih prava, kao na primer pravo na poštovanje ljudskog dostojanstva, pravo na jednakost, tj. zabranu diskriminacije jer bi ovaj tretman pogadjao isključivo mušku populaciju.

Ustav precizira da se odredbe o ljudskim pravima moraju tumačiti saglasno važećim međunarodnim standardima i praksi međunarodnih institucija koje smatraju da hirurška kastracija krši ljudska prava a hemijska se može dopustiti uz uslov da je dobrovoljna. Obavezna kastracija suprotna je demokratskim principima. Zakon o zaštiti zdravlja RS predviđa da se ni jedna medicinska mera, po pravilu, ne može primeniti na pacijente bez njihove saglasnosti i da svako ima pravo da odluči šta će biti sa njegovim životom i telom, osim ako ta njegova odluka ne ugrožava prava drugih⁷ te bi iznošenje mišljenja od strane lekara bilo suprotno njihovoj etici.

1996. godine Kalifornija je prva uvela hemijsku kastraciju za prestupnike koji drugi put ponove ovo delo, odnosno svako osuđen za zlostavljanje dece ispod 13 godina starosti može se tretirati hemijskom kastracijom na uslovnoj osudi, a nakon ponavljanja krivičnog dela učinilac ne može da odbije lečenje. Sudovi u Kaliforniji su obaveznu hemijsku kastraciju proglasili neustavnom. U Evropi nekoliko država dozvoljava ovaj postupak. U Nemačkoj postoji Zakon o dobrovoljnoj kastraciji i drugim metodama lečenja, koji podrazumevaju ispunjenje brojnih uslova, između ostalog i onih koji se odnose na svest o zahvatu i njegovim rizicima. Pojedine zemlje kao npr. Norveška, Velika Britanija, Danska i Španija dozvoljavaju dobrovoljnu hemijsku kastraciju dok u drugim zemljama, npr. Poljskoj i Rusiji, nije potreban pristanak učinioca. Poljska je 2010. godine donela zakon po kojem se svakoj osobi koja je proglašena krivom za silovanje maloletnika ispod 15 godina može odrediti hemijska kastracija bez prethodne saglasnosti. Donji dom ruskog parlamenta Duma jednoglasno je usvojio predlog zakona koji omogućuje kaznu hemijske kastracije, na osnovu mišljenja lekarske komisije, za pedofile osuđene za seksualne zločine nad osobama mlađim od 14 godine, a za one koji ponove krivično delo predviđa i kaznu doživotnog zatvora. 2011. godine Južna Koreja je usvojila zakon po kome se prestupnik koji je zlostavljao maloletnike mlađe od 16 godina može osuditi na ovaj postupak pri čemu se ceni stručno mišljenje: da li je prestupnik u stanju da ponovi krivično delo odnosno da li se radi o osobi seksualno devijantnog ponašanja koja napada maloletnu decu. Proceduru usvajaju i Estonija i Moldavija 2012. godine. Makedonija se većinom glasova u Sobraanju 2014. godine odlučila za ovakvu proceduru za povratnike poostrila je zatvorsku kaznu za pedofile. Prema zakonu Makedonije osuđenom pedofilu će, ukoliko pristane na hemijsku kastraciju, zatvorska kazna biti skraćena a u slučaju povrata počinioca treba podvgnuti hemijskoj kastraciji bez njegove saglasnosti, Zakonodavac je povećao minimalnu kaznu za napad na dete, pa je minimalna kazna 12 godina zatvora. Od sredine devedesetih godina, hemijska kastracija koristi se u nekoliko država SAD-a (Kalifornija, Florida, Teksas, Džordžija, Viskonsin, Luizijana, Montana i Oregon) predstavljajući različita zakonska rešenja. Hemijska terapija seksualnih prestupnika u nekim državama se primenjuje umesto zatvorske kazne, u nekima se administrira licima lišenim slobode i predstavlja jednu terapeutsku meru, čija je svha da, u sprezi sa drugim merama, poput psihoterapije, doprinese resocijalizaciji prestupnika, i kao takva mora biti dobrovoljna. Kao sankciju poznaju je krivični sistemi Moldavije, Estonije, Južne Koreje i Poljske a u Velikoj Britaniji i Nemačkoj kao dobrovoljni vid lečenja učinilaca seksualnih delikata. Ovo je tema o kojoj u Srbiji započinje rasprava.

Nakon brutalnih ubistava i silovanja dece u Srbiji sve su češći zahtevi za uvođenje hemijske kastracije pedofila. Povratak seksualnih prestupnika u društvo nakon odsluženja kazne, za koje se često smatra da su niske, tema je za raspravu stručne javnosti - kako

---

⁶ Ustav RS, Službeni glasnik RS2 br. 98/2006

⁷ Zakon o zdravstvenoj zaštiti „Sl. glsnik RS“ br 107/2005,72/2009 - dr. zakon, 88/2010, 119/2012,45/2013 -dr. zakon, 93/2014, 96/2015 i 106/2015

sprečiti da se napad ne ponovi. Pojedini stručnjaci podržavaju stav da smanjenje polnog nagona ne znači smanjenje nasilja i da prirodno nasilje uvek ispliva odnosno da bi se nakon hemijske kastracije moglo manifestovati kroz drugu formu.

Žan Pjer Duboa, predsednik Lige za zaštitu ljudskih prava Kanade se protivi hemiskoj kastraciji koja nije na dobrovoljnoj bazi iz razloga što smatra da tretman daje rezultate samo ako psihološki aspekt funkcioniše. U suprotnom ukoliko je tretman primenjen na silu postojaće fizičke posledice bez promene svesti delikventa.

Doktor Donald Fimlejter, radi u Fondaciji za zaštitu dece Lusi Fejtful i vodi njen centar za pomoć osobama koje su optužene za seksualno napastvovanje smatra da je ovakav tretman efikasan samo kod petnaestak procenata prestupnika a ne i kod većine, i da hemikalije treba uzeti u obzir u okviru drugih oblika tretmana pri čemu treba imati na umu i njihovu lošu stranu - one imaju fizički, ali ne i emotivni efekat.

Zaključna razmatranja o primeni antilibidalnog tretmana u okviru našeg pravnog sistema

Sudska praksa pokazuje prisustvo širokog raspona optužbi za silovanje i pedofiliju. U većini slučajeva radi se o kvalifikovanim delima koja za posledicu imaju smrt. Često se radi o povratnicima i učiniocima koji pokazuju sklonost ka vršenju takvih krivičnih dela (čak i u periodu izdržavanja kazne). Iz tog razloga postoji potreba zaštite društva od takvog ponovljenog devijantnog ponašanja.

Nije dovoljno „preslikati“ zakonska rešenja drugih država već je potrebno analizirati primenu istih u praksi i objektivno sagledati pozitivne i negativne strane i postignute efekte rešenja. Potrebno je spoznati stavove drugih država. Pitanje dobrovoljne hemijske terapije, kao posebne mere tretmana a ne kako krivične sankcije treba raspraviti na stručnom nivou uz analizu efekata u zemljama u kojima se ona primenjuje. Smisao primene video bi se u mogućnosti organičenja prestupnika povratnika uz uslov da isti svesno prihvata kao meru obuzdavanja nagona koji ne može kontrolisati. U slučaju primene ove mere neophodno bi bilo i učešće lekara i psihologa i njena primena u medicinskim ustanovama.

Positivna strana Krivičnog zakonika je predviđanje da se za krivična dela u vezi seksualnih prestupa ne može ublažiti kazna ali je neophodna promena prakse sudova prilikom određivanja visine kazni za seksualne prestupnike koji su u velikom broju slučajeva izricane na nivou zakonskog minimuma.

Jedno od rešenja jeste uvođenje posebnih programa tretmana za ove prestupnike i to tokom izvršenja kazne zatvora ali i nakon izvršenja kazne kroz postpenalne programe.

Uvođenje antilibidalnog tretmana/hemijske kastracije u naše krivično zakonodavstvo je neizvesno. Hemijska kastracija, po svojoj prirodi i cilju u uporednopravnim rešenjima, predstavlja ,materijalno-pravni institut – krivičnu sankciju i ako takva nesumnjivo bi mogla biti predviđena u Krivičnom zakoniku. Uzevši u obzir vrste krivičnih sankcija koje poznaje naš krivičnopravni sistem hemijska kastracija bi se mogla svrstati u kaznu ako je tretiramo kao represivnu meru ili u meru bezbednosti ako je tretiramo kao vid specijalne prevencije. Ukoliko bi je uveli kao kaznu – ispunjavala bi svrhe specijalne prevencije - uticanje na učinioca da ubuduće ne čini krivična dela i generalnu prevenciju - uticanje na druge da in ne čine. Uzevši u obzir da se sprovodi kao medicinski tretman i da predstavlja vrstu lečenja, da se u odnosu na nju mogu primeniti druge odredbe predviđene Krivičnim zakonikom i da se ona ne može izreći samostalno došli bi do zaključka da ista ne može biti integrisana u sistem kazni kakav poznaje naš krivičnopravni sistem.

U slučaju da je tretiramo kao meru bezbednosti sa ciljem suzbijanja individualne društvene opasnosti određenog učinioca mi bi ovaj tretman mogli porediti sa postojećom merom bezbednosti obaveznog psihijatrijskog lečenja u zdravstvenoj ustanovi ili na slobodi, s obzirom da se iste izriču ukoliko se utvrdi postojanje ozbiljne opasnosti, da učinilac učini protivpravno delo i da je radi otklanjanja ove opasnosti potrebno njegovo

lečenje. Pri tome bi bilo neophodno stručno mišljenje veštaka psihijatra. Ono što bi se u tom slučaju pojavilo kao problem jeste svrstavanje seksualnih devijacija u neki od oblika duševne poremećenosti koja bi po poredlogu veštaka zahtevala odgovarajuće lečenje hemijskom kastracijom. Samo konstatovanje da se radi o licu koje ima seksualno devijantno ponašanje koje redstavlja duševnu poremećenost nije dovoljno da bi se lice tretiralo kao bitno smanjeno uračunljivo ili neuračunljivo u momentu izvršenja dela. Bilo bi potrebno da učinilac usled takve poremećenosti nije sposoban da shvati značaj dela i upravlja postupcima.

Drugi problem je što dosadašnja praksa pokazuje da sudski veštaci neuropsihijatri ne tretiraju psihopatske ličnosti sa seksualnim zadovoljstvima koja zbog svojih nagona dolaze u sukob sa zakonom kao vrstu teže društvene poremećenosti. Na ovaj način ne bi mogli ostvariti svrhu hemijske kastracije u pogledu uračunljivih učinilaca. To ukazuje na potrebu uvođenja hemijske kastracije kao mere bezbednosti lečenja sui generis sa svojim specifičnostima i primenom nezavisno od drugih mera bezbednosti. Kako ne bi bila suprotna odredbama Ustava i potvrđenih međunarodnih ugovora u oblasti ljudskih prava ista bi se uvela kao dobrovoljna, uz pristanak pacijenta, odnosno učinioca krivično gdelu.

Imajući u vidu napred navedeno, antilibidfalni tretman / hemijsku kastraciju, u slučaju uvođenja u naše zakonodavstvo, treba primeniti uz pristanak učinioca krivičnog dela. Na taj način bila bi tretirana kao čovečno i „humano“ kažnjavanje koje se ne protivi odredbama Ustava RS i potvrđenim međunarodnim ugovorima u oblasti ljudskih prava. Trebalo bi ograničiti njeno trajanje u slučaju da se radi o uračunljivom učiniocu i eventualno primeniti blažu kaznu učiniocu koji se saglasio sa primenom ovog tretmana što je svojstveno drugim krivičnopravnim sistemima.

Treba poći od osnovnog pitanja: „Šta je efikasno i šta daje rezultate?“. Ukoliko se otvori rasprava treba imati dovoljno argumenata kako bi se razmotrile pozitivne i negativne strane i ocenila efikasnost antilibidalnog tretmana. U Srbiji nije bilo ozbiljni naučnih rasprava o efikasnosti ovih mera.

Literatura

1. Alempijević Dj, Savić S. , ČavlekićP., Ječmenica D., Povrede polnih organa kod žrtvi seksualnog nasilja, Bilten Okružnog suda u Beogradu, Beograd broj70/2006. godine
2. Rakočević V., Krivična dela protiv polne slobode, Zbornik radova, Nove tendencije u savremenoj nauci krivičnog prava i naše krivično zakonodavstvo, Zlatibor, 2005. godine
3. Jovašević D., Komentar Krivičnog zakona Republike Srbije sa sudskom praksom, Beograd, 2008. godine
4. Proeski V., Krivičen zakonik, Objasnivanja, komentari i sudska praksa
5. Ustav RS ,Službeni glasnik RS2 br. 98/2006
6. Krivični zakonik, 2Sl. glasnik RS2, br. 85/2005, 88/2005 – ispr., 107/2005-ispr., 72/2009,111/2009, 121/2012,104/2013 i 108/2014
7. Zakon o posebnim merama za sprečavanje vršenja krivičnih dela protiv polne slobode prema maloletnim licima , Službeni glasnik Republike Srbije br.32/2013
8. Zakon o zdravstvenoj zaštiti „Sl. glsnik RS“ br 107/2005,72/2009 - dr. zakon, 88/2010, 119/2012,45/2013 -dr. zakon, 93/2014, 96/2015 i 106/2015
9. Zakon o potvrđivanju Konvencija Saveta Evrope o zaštiti dece od seksualnog iskorišćavanja i seksualnog zlostavljanja, „Sl. glasnik RS –Međunarodni ugovori“, br.1/2010
10. Predlog zakona o izmenama zakona o posebnim merama za sprečavanje vršenja krivičnih dela protiv poslne slobode prema maloletnim licima „Sl. glasnik RS“ br. 32/2013

VANREDNI DOGAĐAJI I SAVREMENI KONCEPT KORPORATIVNE BEZBEDNOSTI

Zoran Lapčević¹, Meri Nešković²

Rezime

Vanredni događaji predstavljaju svakodnevicu u savremenom svetu. Od događaja izazvanih prirodnim fenomenima, pa do onih izazvanih dejstvom čoveka, bezbednost kompanija i njihovog poslovanja je sve više ugrožena. Autori ovim radom ukazuju na moguća ugrožavanja korporativne bezbednosti prouzrokovana vanrednim događajima i pokušavaju da daju smernice i uputstva kako bi se smanjio negativan efekat istih.

Ključne reči: vanredni događaji, korporativna bezbednost

EXTRAORDINARY EVENTS AND MODERN CONCEPT OF CORPORATE SECURITY

Abstract

Extraordinary events represent everyday life in the modern world. Among the events caused by natural phenomena, to those caused by the influence of man, security companies and their business is increasingly threatened. The authors of this paper suggest possible threats to corporate security caused by extraordinary events and try to give guidance and direction to reduce the negative effect of the same.

Keywords: extraordinary events, corporate security

Uvod

U savremenom svetu kada ekonomija igra glavnu ulogu na svetskoj sceni, korporativna bezbednost predstavlja najvažniji faktor bezbednosti. On je najviše ugrožena vanrednim događajima, tako da se može reći da je korporativna bezbednost, možda, najbitniji faktor u vanrednim događajima, kojih je sve više.

Bilo da se radi o događajima izazvanih prirodnim nepogodama ili delovanjem društvenih faktora, tj. čoveka, korporativna bezbednost, pored bezbednosti ljudi, se stavlja na najviši nivo prioriteta. Ovo posebno iz razloga što se ugrožavanjem korporacija, neposredno ugrožava budućnost sveta. Veliki gubici koje korporacije mogu imati usled delovanja vanrednih događaja, direktno utiču na ekonomiju jedne države. Pored toga, u slučaju ugroženosti korporativne bezbednosti od strane prirodnih fenomena kao što su npr. poplave, vrlo često dolazi do ugrožavanja zdravlja i života ljudi i životinja usled izlivanja opasnih materija idr. Što može izazvati ekološku katastrofu nevidenih razmera.

¹ MA Zoran Lapčević, JKP "Obrenovac"

² MA Meri Nešković Visoka škola za tržišne komunikacije Beograd, Univerziteta APEIRON Banja Luka

Vanredni događaji i pozicija države

Od nastanka njenih prvih oblika, a naročito od ustrojenja međunarodnog poretka nakon Vestfalskog mira 1648. godine, država preuzima na sebe mnoge obaveze, između ostalog očuvanje mira i poretka na svojoj teritoriji. Vremenom, bezbednost postaje obaveza, a pojedinac, njegova sloboda i pravo nervus retrum države. Stručnjaci, ali i političari postaju svesni da država bez vlastitih građana nema dovoljno kapaciteta da odgovori na sve izazove, rizike i pretnje bezbednosti. Nastaju prvi štabovi civilne zaštite (odbrane), koji, s druge strane, postaju sastavni deo državnog sistema. Civilna odbrana „obuhvata odbranu civilnog društva od političke dominacije, ideoloških uticaja i privrednog iskorišćavanja u uslovima rata, pri čemu se ne zapostavlja ni zaštita i spasavanje stanovništva, materijalnih i kulturnih dobara u uslovima mirnodopskih vanrednih situacija”³

Civilna odbrana se danas uglavnom smatra delatnošću strategijske važnosti, koja je usredsređena na zaštitu i odbranu kako od ratnih dejstava tako i od mirnodopskih nesreća. Često se taj pojam ekvilibrira sa civilnom zaštitom, a u poslednje vreme učestao je naziv civilno planiranje za vanredne situacije. Ono se objašnjava kao područje koje čini golem korpus delatnosti: pripravljanje za stalno funkcionisanje društva u slučaju vanrednih situacija nižeg stepena ili velikih katastrofa, uključujući rat. Ima za cilj sprečavanje tehničko-tehnoloških katastrofa (izazvanih od strane čoveka), ublažavanje posledica prirodnih nesreća, zaštita stanovništva, nacionalnog bogatstva i okoline. Ovim terminom teži se uopštavanju i opšteprihvaćenosti, preciznije, inkorporiranju civilne odbrane u užem, ali i širem značenju.⁴

Međunarodna saradnja i institucije

Polazeći od činjenice da se povećava zahvat pojma bezbednost i da bezbednost više nije samo pitanje verolomnih ugovora i nadmetanja država u količini i vrsti naoružanja, pojavili su se novi bezbednosni problemi koji su postali važan deo svakodnevice država i pojedinaca. Državi je, da bi dostigla, očuvala i unapredila vlastitu bezbednost, potrebno mnogo više i mnogo šire razumevanje bezbednosti, jer se ona ne sagledava samo u smislu sopstvene vojne moći i/ili slabosti rivala.⁵ Kako se pojavljuje rasep između bogatih i siromašnih, između Severa i Juga, pojava zemljotresa, poplava, udara uragana i oluja, vulkanskih erupcija, tehničko-tehnoloških katastrofa, terorističkih akata itd. u kojima strada veliki broj ljudi, povezuju se ne samo države, već i stručnjaci, kako bi predupredili, ali i oporavili i umanjili posledice navedenih poštasti. Posledica toga je da se vlastodršci okreću ka bezbednosti pojedinca kao „izvoru i utoci” bilo koje zamisli i sistema bezbednosti.⁶

Promenom interesnog sadržaja bezbednosti, promenio se i način shvatanja i sagledavanja bezbednosti. Tradicionalne kovanice poput kolektivna bezbednost i kolektivna odbrana ne dopunjuju u potpunosti savremeni pojam bezbednosti. Pojam saradnje u bezbednosti uključuje vrednosnu bliskost kao najvažniji preduslov za zajedničko staranje o bezbednosti. Dakako, taj pojam u sebi sadrži i svest o zajedničkoj budućnosti zainteresovanih strana.⁷ Zagovornici ovakvog pristupa bezbednosti Koen i Mihalka iz Centra Džordž Maršal, u svom delu „Saradnja u bezbednosti: Novi horizonti za međunarodni poredak”, tvrde da osim tradicionalnih bezbednosnih tvorevina kolektivne bezbednosti i kolektivne odbrane, saradnju u bezbednosti čine pojedinačna bezbednost i unapređenje stabilnosti. Unapređenje stabilnosti, po njihovom mišljenju, jeste staranje o bezbednosti u bližem i daljem okruženju država koje tvore bezbednosni

3 Jakovljević, J., V., Sistem civilne odbrane, Fakultet civilne odbrane, Beograd, 2006., str. 12

4 Isto, str. 13

5 Aron, R., Paix et Guerre entre les Nations, Calman-Levy, Paris, 1962, p. 82

6 Heinz Gartner (editor), Europes's New Security Challenges, London, 2002, p. 10

7 Simić, R., D., Nauka o bezbednosti-savremeni pristup bezbednosti, Službeni list SRJ, Beograd, 2002, str. 83

aranžman.⁸ Ovakav vid saradnje, predstavlja novi oblik i vrlinu u praktikovanju sigurnosti i povezanosti država.

Pitanje novih izazova, rizika i pretnji, navode države na potragu za bliskijom saradnjom. Bez obzira na to što gorepomenuta dva naučnika ostaju privržena atlantskoj bezbednosti kao jedinog mogućoj u savremenom poretku, neophodan, ali i dovoljan uslov za saradnju jeste osećaj za suživot naroda. Pitagora je rekao da „prijatelji trebaju deliti sve stvari”, a Aristotel da, da bi „čovek mogao živeti sam, treba da je životinja ili bog.”⁹ Stoga, po pitanju problema koji su bilo prirodnog, bilo tehničko-tehnološkog karaktera, države, a samim tim i pojedinci, moraju se starati o zajedničkoj bezbednosti i humano pristupiti njihovom rešavanju. Ovo saopštenje predstavlja pokušaj da se na jednom mestu sumiraju i navedu sve relevantne državne, nedržavne i međunarodne organizacije usmerene na rešavanje problema vanrednih situacija.

Model mnogostepene međuzavisnosti (multilevel interdependance), najpribližniji je stvarnosti međunarodnih odnosa i bezbednosti s kraja dvadesetog stoleća.¹⁰ U eri „složene međuzavisnosti” (Džozef Naj), kada bezbednosni problemi postaju zajednički problemi više naroda i država, pitanje vanrednih situacija shvata se kao međuzavisno pitanje. Elementarne nepogode, potencijalne nuklearne katastrofe, ekološki problemi, glad, nerešena socijalna pitanja siromašnih koja mogu voditi pobunama i rušenjima svih stubova države (tzv. socijetalne nestabilnosti), čine da državne granice ostaju nesposobne da spreče širenje katastrofa, odnosno ovakvi bezbednosni problemi ne razaznaju rase, boju kože i narode. Tako nastaju vanredne situacije, kada je neophodno hitro reagovati na postojeće rizike i pretnje. Naime, vanredna situacija više se ne odnosi samo na ostvarene pretnje, dakle kada se postojeća nepogoda dogodila, već ona stavlja u pripravnost kapacitete (materijalna sredstva) i ljudske resurse u funkciji njenog sprečavanja. U ovom slučaju odnosi se samo na kapacitete koji su namenski određeni za ovakvu vrstu poslova. Kada se problem pojavi, država stavlja pod svoju komandu, ako to okolnosti iziskuju, celokupan materijalni i ljudski potencijal. U saniranju posledica učestvuje celokupna zemlja ili grupa država. One sve svoje kapacitete usmeravaju na povraćaj normalnog života žitelja na određenoj teritoriji.

Sada pojedinac mora biti izuzetno obavešten o događajima u svetu. Pojava novih vrsta bolesti poput side, sečenje šuma i degradacija i salinizacija zemljišta, nestanak određenih biljnih i životinjskih vrsta, genetski modifikovani organizmi, izbeglice i migracije, postavljaju nove i umnožavaju postojeće bezbednosne probleme.¹¹ Naime, ceo svet se nalazi u pripravnosti, tj. u vanrednoj situaciji. Kako bi pojedinac bio spreman za očuvanje i unapređenje sopstvene bezbednosti, on mora, zarad opstanka, biti kadar da to i čini, te se kao posledica javlja svojevrsna „revolucija u vičnosti.”¹² Kako ljudi putem interneta, televizije, radija i drugih medija postaju obavešteni o bezbednosnim problemima u svetu, oni počinju da se udružuju, razmenjuju iskustva. Kada nastane problem u jednom delu zemljine kugle, identičan problem javlja se nekoliko hiljada kilometara dalje. Ljudi su svesni da problem koji je fizički veoma daleko, veoma brzo može i njih zadesiti. Tako, pojedinci razumeju potencijalne nesreće, katastrofe i nepogode i razmenjuju iskustva, bez obzira na to što su udaljeni jedni od drugih.

Ovde ćemo spomenuti samo neke od profesionalnih i stručnih udruženja za vanredne situacije. Međunarodno društvo za upravljanje vanrednim situacijama (The International Emergency Management Society-TIEMS) osnovano je 1993. godine kao Međunarodno upravljajuće i tehničko društvo za vanredne situacije ((The International Emergency Management and Engineering Society). Ova organizacija je neprofitna i

8 Richard Cohen and Michael Mihalka, Cooperative Security: New Horizons for International Order, European Center for Security Studies-George C. Marshall, 2001, pp. 1-37

9 Durant, V., Um caruje-životi i mišljenja velikih filozofa, Dereta, Beograd, 1991, str. 141

10 Simić, R., D., Poredak sveta, Zavod za udžbenike i nastavna sredstva, Beograd, 1999, str. 321

11 Peter J. Stoett, Globalna ekosigurnost bolesti, ekologija i migracije stanovništva, u: Nenad Bašić i Peter J. Stoett (ur.), Sigurnosne studije u tranziciji, Centar za ljudska prava i prevenciju konflikta - Univerzitet u Bihaću, Centar za geostrateška istraživanja - Univerzitet u Banjoj Luci, 2003, str. 182-203.

12 Rosenau N. J., The Dynamism of a Turbulent World, in: Michael T. Klare and Yogesh Chandrani (eds.), World Security, Third Edition, St. Martin's Press, 1998, p. 21

ima za cilj da zajedničkim snagama korisnici, planeri, istraživači, menadžeri i drugi zainteresovani pojedinci razmene informacije u korišćenju inovativnih metoda i tehnika u izgradnji sposobnosti i mogućnosti da se izbegnu, ublaže posledice i pravovremeno odgovori na opasnosti od prirodnih i tehnoloških nesreća i katastrofa. Ovo društvo je reorganizovano 1996. godine, potvrđujući centralnu ulogu praktičarima bezbednosti, naučnicima u oblasti društvenih nauka i menadžerima u razvoju ovih metoda i tehnologija. Pripadnici ove organizacije su pojedinci iz 29 različitih zemalja, koji imaju svoje nacionalne ogranke. Neke od ovih država su SAD, Ruska Federacija, Finska, Grčka, Japan, Južna Koreja, Argentina, itd.¹³

Međunarodna asocijacija za ublažavanje posledica nesreća (International Disaster Recovery Association-IDRA) predstavlja neprofitno međunarodno udruženje pojedinaca iz Argentine, Kanade, Izraela, Novog Zelanda, Portorika, Singapura i SAD nastalo 1989. godine. Budući da su ljudi iz ovih država doživljavali mnoge nesreće, a u vreme nastanka ove asocijacije hladni rat bio je na kraju, pozornost žitelja bila je okrenuta ka sopstvenom opstanku. Mnogobrojne prirodne i tehničko-tehnološke nesreće uticale su da se mnogobrojni stručnjaci za bezbednost okrenu ka problemima običnog čoveka, njegovom preživljavanju, opstanku i poboljšanju zdravstvenog i socijalnog statusa. Ovo udruženje, putem medija, prvenstveno Interneta, svakodnevno razmenjuje informacije o događanjima na polju vanrednih situacija.

Međunarodna asocijacija menadžera za vanredne jeste neprofitna organizacija utemeljena za unapređenje ciljeva u zaštiti života i 'dobara tokom vanrednih situacija i nesreća. Misija asocijacije jeste da pruža informacije, kontakte i prilike za profesionalce, u unapređivanju profesije menadžera za vanredne situacije.¹⁴

Jedna od organizacija koje su iz udruženja prerasle u vladinu agenciju jeste Centar za upravljanje vanrednim situacijama, koji je nastao kao organizacija američkih stručnjaka za bezbednost. Ta organizacija je pomogla u razvoju i planiranju sposobnosti različitih agencija i koordinira radom u slučaju da dođe do katastrofa: Ministarstvom za energiju, Federalnom agencijom za menadžment u vanrednim situacijama, Ministarstvom odbrane, Agencijom za zaštitu životne sredine, Komisijom za regulisanje nuklearne energije i Nacionalnom meteorološkom službom SAD. Danas, celokupno upravljanje i koordinaciju, kao i savetodavnu ulogu u slučaju nesreća ogromnih razmera u SAD ima ova agencija.¹⁵

U Srbiji takođe ima pokušaja organizovanja u funkciji sprečavanja i reagovanja na vanredne bezbednosne situacije. Naime, nedavno je u Beogradu osnovan Centar za analizu rizika i upravljanje krizama. "Vizija Centra je Srbija sa izgrađenim efikasnim, efektivnim i održivim kapacitetima javnog, privatnog i civilnog sektora za analizu rizika i pripremu i odgovor na krizne situacije, koji su integrisani u regionalni i globalni sistem analize rizika i upravljanja krizama. Od svog osnivanja Centar je imao niz promotivnih aktivnosti i prezentacija u javnim preduzećima, privrednim institucijama, na sajamskim manifestacijama, kao i na međunarodnim konferencijama iz oblasti menadžmenta rizika i upravljanja krizama. Centar ima razvijenu saradnju sa državnim institucijama, pre svega Ministarstvom odbrane Republike Srbije, Institutom za standardizaciju Srbije, međunarodnim organizacijama (OEBS) i drugim domaćim i stranim partnerskim organizacijama u oblasti analize rizika i upravljanja krizama. Članovi Centra su posebno aktivni u radu Komisije za standarde i srodne dokumente KS A 223 - iz oblasti društvene bezbednosti, obrazovane Rešenjem Instituta za standardizaciju Srbije od 28. septembra 2007. godine".

Bez obzira na to što se pojedinci samostalno i svojevolejno udružuju, i države su to činile, ali docije. Pojedine međunarodne organizacije poput NATO-a imaju dugogodišnju praksu u upravljanju vanrednim situacijama, neke su tek u povelju. Cor Cordium u staranju o bezbednosti u vanrednim situacijama ipak poseduje država.

13 TIEMS, Internet, 11/09/16, <http://www.tiems.org/index.php?id=6>

14 Emergency Managers, internet, 11/11/16

15 The Emergency Management Center, internet,, 11/11/16, <http://emc.oml.gov/EMCWeb/EMC/EMCIN-FO1.html>

Budući da ona ima najviše iskustva u prevazilaženju ovakvih situacija, najviše ćemo biti usresređeni na međunarodno udruživanje i saradnju država.

Korporativna bezbednost-izazovi i koncept

Korporativna bezbednost kao upravljačka funkcija se javila iz potrebe za akumuliranjem iz ove oblasti. Jedan od razloga je pre svega, nepostojanje takve vrste upravljačke funkcije, a drugi mnogo značajniji razlog jer se u savremenom poslovanju javila neophodnost njenog postojanja. Rastom rizika i raznih oblika pretnje po korporativnu bezbednost stvorili su se odlični preduslovi da se ona sad već razvija kao posebna naučna oblast. Ono što je razlikuje od srodnih oblasti su oblici i način ugrožavanja imovine.

Posmatrajući je kao naučnu oblast vidimo da se javila potreba za definisanjem korporativne bezbednosti, načinu uočavanja pretnji i sistemima zaštite. Nemogućnost ekonomskih subjekata da se izbori sa savršenim oblicima opasnosti, adaptivne prirode, jer podrazumevao njen brz i vrtoglav razvoj. Kao naučna oblast koja se izučava podrazumeva skup naučnih činjenica koje su definisane, povezane, obuhvatne i promenljive i usmerene ka definisanju naučnih zakona i kreiranju teorija zasnovanih na određenim principima. Pošto se radi o veoma mladoj naučnoj disciplini, primetan je manjak stručnjaka iz ove oblasti, kako u zemlji tako i u inostranstvu. Malo je i radova koji su publikovani i koji se dotiču teme korporativne bezbednosti.

Korporativna bezbednost se, smatram, može definisati kao: delatnost zaštite određenih, vitalnih vrednosti društva i njihovih funkcija, prevashodno privredno-ekonomskih, a indirektno kulturoloških, ekoloških, socijalnih, naučnih i dr.

Raniji oblici zaštite društvenih i državnih preduzeća su bili skoncentrisani na postojanje fizičkih službi obezbeđenja (portirska služba, protivpožarna zaštita) i krizni štabovi namenjeni hitnom delovanju po stvorenom problemu. Odlikovala ih je nemogućnost identifikovanja novih oblika ugrožavanja bezbednosti. Pojava savremenih oblika ugrožavanja bezbednosti uslovlila je potrebu za efikasnijom zaštitom od one koja je funkcionisala u doba socijalizma. Globalizacija, napredak tehnike i tehnologije, ekspanzija sajber kriminala otvorili su vrata modernom konceptu korporativne bezbednosti kao društvene delatnosti.

Pod pojmom društvene delatnosti podrazumeva se svesno usmerena ljudska aktivnost (tj. proces trošenja njihove psihofizičke energije) kojom se ostvaruju određeni efekti:¹⁶

1. bilo na nekom predmetu
2. na drugom čoveku ili grupi ljudi ili
3. na nekom delu društvene strukture, a u cilju zadovoljenja neke lične ili društvene potrebe.

Potreba za ovom vrstom delatnosti javlja se usled potreba za određenom vrstom usluga. Da bi govorili o društvenoj ulozi i izdvojenoj društvenoj delatnosti usluge moraju biti sistematizovane. Prof. dr Zoran Đurić definisao je pojam društvene uloge. Pod ovim pojmom se najčešće podrazumeva specijalizovana, društveno potrebna i priznata delatnost, koju obavlja manji ili veći broj pojedinaca pod određenim društvenim uslovima, a pre svega pod uslovima društvene podela rada u našem smislu te reči.¹⁷

Bezbednost kao društvena delatnost se javila otkako je ljudske zajednice, i razvijala se dinamikom kojom se razvijala ljudska zajednica. Od samog početka nastanka ljudske zajednice pa sve do danas primetan je pomak u povećavanju nivoa bezbednosti. Prvo su se ljudi udruženo borili protiv spoljnog neprijatelja pa su se onda okrenuli međusobnim borbama. To je uslovlilo prvo pojavu vojske i a potom i drugih oblika i formi udruživanja. Da bi došli do izučavanja korporativne bezbednosti kao nauke, u formi u kojoj je danas,

¹⁶ Đurić, Z., Sociologija, Defektološki fakultet Beograd, Sociologija menadžmenta-izbor tekstova, Megatrend, str 60-70

¹⁷ Isto

prvo je bilo potrebno da se javi potreba za tim. Formalne početke, funkcije kakva je danas, pronalazimo uvođenjem uniformisanog osoblja u preduzećima sa zadatkom zaštite imovine.

Korporativna bezbednost kao upravljačka funkcija je najčešće u velikim sistemima ali se bavi i pitanjima sigurnosti malih i srednjih preduzeća. S obzirom na veličinu preduzeća logično je da je veća potreba za njom u korporacijama, holding kompanijama i multinacionalnim kompanijama. Veći obim poslova, veći rizici. Deluju na celokupnu imovinu kompanije, filijale, ogranke i sve vidove formi i oblika koje manifestuje kompanija.

U zavisnosti od veličine kompanije moguća je i podela, delegiranje poslova po regionima i zemljama u kojima se nalazi, odnosno ima predstavništvo. Retko kad izlazi iz granica poslovne organizacije ali nekad po potrebi učestvuje sa lokalnim organima vlasti kao što su Vatrogasne službe i MUP, a sve u cilju učvršćivanja dobrih odnosa sa lokalnom zajednicom.

Oblast delovanja je sa stručne strane usmerena ka svim trenutnim i potencijalnim bezbednosnim problemima tako da oblast rada funkcije može biti i često jeste u praksi veoma široka. Najčešći delokrug funkcije bezbednosti u kompaniji može se sistematizovati na sledeće oblasti:

- Prikupljanje, analiza i dalja obrada informacija vezanih za bezbednost,
- Zaštita potencijalno ugrožene imovine korporacija i lica bilo da su zaposleni ili trenutno borave na posedu kompanije,
- Kontrola: rada SFTO, pojavnih oblika krivičnih dela, kontrola pristupa itd.

Kao poslednji okvir delovanja korporativne bezbednosti javlja se Zakon koji je stavlja u okvire i definiše. Ono što izdvaja savremeni koncept bezbednosti je informisanost. Tačne i pravovremene informacije su ono što pomaže da se izvrši dobra analiza, procena rizika, i da se predupredi neka neželjena situacija. Informacije služe da bi se sastavila baza podataka od velike važnosti, jer samo tako menadžeri bezbednosti mogu doneti ispravnu odluku po kompaniju.

Ukoliko su informacije jasne i precizne, pružaju tačan uvid u bezbednosnu situaciju sa podacima:

- Koji vidovi ugrožavanja su aktivni,
- Na koji način ostvaruju svoj negativan uticaj,
- Koje vrednosti kompanije su na udaru,
- Šta je primarno zaštititi kako ne bi došlo do eskalacije rizika,
- Koje su oblasti na specifičan način ugrožene pa je neophodan sistem intenzivnije kontrole.

Menadžer bezbednosti mora da odgovori na ova i slična pitanja kako sistem zaštite i kontrole ne bi predstavljao neizvestan proces.

Oblast delovanja funkcije bezbednosti se podvodi pod zaštitu imovine, analizu, prikupljanje informacija i kontrolu delatnosti, a kao što je moguće primetiti analiza i prikupljanje podataka predstavljaju ključne segmente u efikasnom poslovanju funkcija bezbednosti. Svesni današnjeg poslovanja i dostupnosti informacija logično je da se rizik ne može u potpunosti neutralizovati. Moguće ga je transformisati i redukovati i svesno preuzeti. Ono što odlikuje ovakav pristup riziku je da je kompanija svesna situacije i upuštanja u rizik i onda ne može doći do iznenađenja. Ono što kompanija može da uradi u ovakvoj situaciji je da pripremi mere za sanaciju i druge operacije koje će pomoći da se izniviše situacija nastala ukoliko se pretnja realizuje.

Primeri ranjivosti korporacija:¹⁸

- Vidljivo slabo fizičko obezbeđenje
- Nema kontrole pristupa (čuvari, čitači kartica, biometrijski čitači)
- Loše vođenje dokumentacije o imovini i njenoj fluktuaciji
- Nema obuke zaposlenih o bezbednosti
- Nema proceduralno opisanog ponašanja

---

¹⁸ <https://www.scribd.com/document/293778490/Savremeni-Korporativni-Menadzment>

- Nema video nadzora, detektora
- Nema protivpožarne zaštite
- Nema kontakta sa lokalnom samoupravom u pogledu zaštite okoline
- Nema bezbednosnih provera ljudskih resursa.

Kao što je predstavljeno, korporativna bezbednost predstavlja izdvojenu funkciju koju u svom sastavu imaju multinacionalne kompanije. Služba radi za sva odeljenja korporacije i uglavnom se podrazumeva. U nekim slučajevima, kao što su područja sa ratnim dejstvima ona predstavlja neophodan deo jer strane korporacije vide veliki rizik u poslovanju sa takvim zemljama. Misli se pre svega na Bliski Istok, Irak, Avganistan ali i zemlje kao što su Balkanske. Oružani sukobi i tranzicija su ono što i našu zemlju svrstavaju u zemlju visokog rizika i to za sobom povlači određene mere u poslovanju stranih korporacija. Na top menadžmentu je da uoči rizik i donese takve poslovne odluke koje će zaštititi poslovanje.

Da bi kompanija uspešno poslovala u inostranstvu neophodno je poznavanje kulture, običaja i pravnih normi jedne zemlje. Ne može se ista strategija i pristup riziku primeniti isto na svaku zemlju. Ono što odlikuje savremene rizike je mutacija, odnosno brza transformacija iz jednog oblika u drugi, ugrožavajući isto ili više određenu korporaciju. Odgovor na tu vrstu rizika je brz i lako primenljiv sistem bezbednosti, ne previše formalan i minimalno opterećen birokratijom. Naravno jedan od preduslova je i novčani momenat, odnosno da takva vrsta projekta ne iziskuje visoka novčana sredstva.

Na primeru naše zemlje vidimo razliku između vremena socijalizma i danas. Uočavamo da je u socijalizmu služba bezbednosti radila pod patronatom velikih društvenih i državnih preduzeća, a one su bile pod upravom radnih organizacija i društvene samozaštite, indirektno pod upravom države. Nisu se analizirale dublje pretnje i rizici, što zbog odsutnosti rizika kakvog danas znamo, što zbog toga jer je analizu rizika vršio neko drugi. Ono što smo mi nasledili iz tog perioda je odsustvo svesti bezbednosne kulture. To vidimo kroz primer da je i dalje zastupljen nizak stepen svesti o potrebi osiguranja imovine i lica kao vida materijalnog obezbeđenja. Ovakvo stanje u zemlji, nizak stepen bezbednosti modernog poslovanja, uslovljen je pre svega ekonomskom situacijom u kojoj se zemlja nalazi.

Da bi pratili svetske trendove i bezbednost doveli na optimalan nivo neophodno je izdvajanje velikih novčanih sredstava sa kojim mi imamo sada već hroničan problem. Iako neophodno izdvajanje sve se čini da je u Srbiji zadnje po listi prioriteta. Ukoliko se i izdvoje neka sredstva ona uglavnom finansiraju više projekata odjednom odnosno svode poslove pod zajedničke i opšte, što znači da se ne može problemu pristupiti sistematski.

Nije prisutan samo nedostatak novca, nego i nepostojanje bezbednosne kulture u upravama preduzeća. Pre svega nedostatak interesovanja i znanja kod rukovodilaca, o problemu zaštite, a potom i stalno prisutni ugrožavajući faktori iz spoljnog okruženja. U našim preduzećima je veliki broj needukovanog kadra raspoređenog na odgovornim radnim mestima u službama obezbeđenja što mnogo doprinosi letargiji po ovom pitanju. Nepostojanje adekvatnog nastavno-edukativnog centra je možda i ključni problem, jer bi verovatno i postao određeni broj kadrova zainteresovanih za ovaj vid edukacije ali nema mogućnost obrazovanja. Ono što primenjuju naše kompanije, a pokazalo se kao loše je preuzimanje kadrova iz sličnih ili komplementarnih oblasti. Oni pokrivaju optimum ali su i dalje na niskom nivou da bi mogli da uoče rizik, i posle ga saniraju sa najmanje štete po preduzeće. Nepoštovanje i nerazumevanje značaja razvoja ove grane je posledica upravo ukupnosti svih faktora koji utiču na oblikovanje stvarnog položaja bezbednosti u kompaniji.

Pritisnuti evropskim standardima i moranjem da se prilagodimo ostatku sveta, uočavamo relativan pomak na ovom polju, što unosi delimičan optimizam da se stvari konačno kreću u pravom smeru. Za početak domaće kompanije treba da izdvoje funkciju korporativne bezbednosti, treba da posluje izdvojeno i ravnopravno sa ostalim funkcijama. Ovo je prvi korak ka punoj integraciji u poslovnoj sferi ekonomskih subjekata, odnosno društva u celini.

Realnost savremenog poslovanja je dovela do uvođenja koncepta korporativne bezbednosti i adaptivnog sistema bezbednosti, a uslovi poslovanja u periodu globalizacije su obeleženi nizom globalnih i lokalnih pretnji. Primera radi, procenjuje se da 200 milijardi američkih dolara predstavlja godišnji gubitak od prevara kreditnim karticama.

Upravo činjenica da postoji veliki broj rizika, uočljivih i neuočljivih dovodi do potrebe njihovog definisanja i razdvajanja na bezbednosne i nebezbednosne. I jedna i druga vrsta rizika utiču na poslovanje s tim što njihovo rano uočavanje smanjuje faktor neprijatnog iznenađenja kako funkcije bezbednosti zadužene za bezbednosni rizik tako i ostalih poslovnih funkcija. Kao prvi korak važna je identifikacija, ona vodi ostalim koracima odnosno aktiviranju odgovarajućeg bezbednosnog mehanizma i neutralizaciji potencijalnih pretnji.

Kod ove vrste rizika neophodno je sakupljanje i pravovremeno ažuriranje informacija, jer samo tako se mogu ispratiti dešavanja u poslovnom okruženju, identifikovati rizik, prepoznati pretnju i kroz efikasno razdvojen sistem zaštite pokrenuti neutralizaciju opasnosti. Ukoliko izvede neophodne korake kako treba funkcija korporativne bezbednosti može opravdati svoj položaj koji poseduje u kompaniji. To nije ni malo lak i jednostavan posao ali je od izuzetne važnosti.

Za slučaj da se u korporaciju ne uvede bezbednosna služba kao upravljačka funkcija, dolazimo do vraćanja u prošlost i svođenja bezbednosti na prosto fizičko obezbeđenje kao što je recimo čuvarska služba. Posao koji bi trebao biti u nadležnosti menadžera bi se sveo u okvir službe pravnih i opštih poslova. Ono što njih čini nekompetentnim za taj posao je upravo nedovoljna obuka i potrebno znanje iz ove oblasti da bi mogli da je izvrše na optimalnom nivou. U ovom slučaju bi se delovalo po nastanku štete što bi automatski značilo znatno veće novčane izdatke, sanaciju koja možda ne bi mogla ni da bude izvedena kako treba.

Posledice koje bi korporacija imala od ovakvog pristupa su mnogo veće i skuplje, ozbiljnije narušavaju bezbednost kompanije i manifestuju se trenutnim prekidom aktivnosti. Novčani gubitak koji kompanija može imati ovakvim pristupom je neuporedivo veći nego da je uloženo u obrazovanje kadra i definisanje funkcije bezbednosti.

Računovodstvo i finansije kao osnova za funkciju kompanije imaju za cilj da obrade detaljno analitički i finansijski deo. U zavisnosti od dužine vremena koje im treba da obrade podatke i predoče rizike razlikujemo ih po dužini trajanja na kratkoročne, srednjoročne i dugoročne.

Šteta koja nastaje u kompanijama usled loše procene rizika meri se ne samo novčano su u igri ime, tradicija, rejting, odnosno sve što je stvoreno i samim tim znači da šteta može biti finansijski nemerljiva i da je nekad nemoguće izračunati. Taj podatak nas opet vraća na značaj funkcije korporativne bezbednosti i potrebu za njenim razvojem. Koja količina finansijskih sredstava će se izdvojiti zavisi isključivo od finansijskog odeljenja i njegove procene, ono daje saglasnost za potreban nivo sredstava. Čak i u slučaju da je isti iznos sredstava potreban da bi se rizik sanirao i neutralisao, uvek će se prednost dati predupređenju i neutralizaciji rizika, nego sanaciji, jer sanacija može a ne mora da se dobro manifestuje. Šanse da će biti manje gubitaka su ipak ako se rizik dobro proceni unapred.

Kompanija čak iako ne može da izbegne rizik i pogubne posledice, biće informisana i spremna za udar, a to će joj pomoći u daljem poslovanju. Odgovornost poslodavca je velika bez obzira na vlasničku strukturu kompanije. Na poslodavcu je da obezbedi adekvatnu zaštitu i u skladu sa tim sprovede potrebne mere i procedure zasnovane na proceni stepena ugroženosti i sprovođenju aktivnih radnji. Sve ovo se radi u cilju podizanja stepena bezbednosti lica, imovine i poslovanja preduzeća.

Ekonomске i pravne komponente korporativne društvene odgovornosti:¹⁹

- Poslovanje zasnovano na ekonomskim principima povećanja zarade po akciji
- Poslovanje u skladu sa očekivanjima vlasti i poštovanje zakona
- Poslovanje u duhu maksimiranja profita

¹⁹ <https://www.scribd.com/document/293778490/Savremeni-Korporativni-Menadzment>

- Poslovanje kompanija koje je usklađeno sa različitim državnim i pravnim regulativama

- Važno je održavati visok nivo operativne efikasnosti
- Važno je da firma egzistira kao pravno odgovoran subjekt

Samo ukoliko postoji spremnost ljudi na položaju, u kompaniji, korporativna bezbednost će zauzeti odgovarajući položaj. Strateške odluke u korporacijama ne donosi samo jedan čovek, u donošenju odluka su uključeni upravni odbor, generalni direktor, top menadžment, direktori funkcija i drugi organi upravljanja, zavisno od vlasničke strukture korporacije. Bezbednosna svest generalnog vodstva, pre svega top menadžmenta je glavna u procesu implementacije, razvoja i daljeg unapređenja i funkcionisanja korporativne bezbednosti.

Prema odlukama koje donose vidi se zrelost u odlučivanju, koja je od ključnog značaja za poslovnu organizaciju. Stav koji se zauzima prema određenim odlukama pokazuje i pristup problemima i poslovanju uopšte. Poslovni partneri, akcionari i klijenti su strane koji svoju sigurnost u poslovanju sa određenom korporacijom baziraju upravo na odlukama koje donosi vrh kompanije. Svojim stavom, vrh kompanije, šalje poruku koja govori o načinu na koji se kompanija nosi sa rizicima, odnosno da li su oprezni, temeljni, vizionari ili su skloni rizicima i gubicima.

Bitno je da se vidi da li je vrh kompanije spreman da deluje proaktivno, ulažući napore smanjenju gubitaka i neutralisanju rizika ili preferiraju reaktivno delovanje, nakon nastanka štete. Da bi kompanija ostvarila proaktivno delovanje i poslala pozitivnu poruku poslovnim partnerima i klijentima mora biti u toku, imati tačne i pravovremene informacije, mora da prati i analizira promene.

Korporativna bezbednost u celovitom sistemu bezbednosti države:²⁰

- Profesionalci u bezbednosti
  - Profesionalci koje plaća država
  - Profesionalci koje plaćaju korporacije
- Sistem bezbednosti
  - Policija
  - Privatna bezbednost

Korporativna bezbednost (javne i privatne korporacije)

Bezbednost po ugovoru za uslugu (trend rasta)

- Dominacija privatnog obezbeđenja posle kraja ljudskih resursa.

Privredna grana i oblast poslovanja kompanije uslovljavaju oblast delovanja korporativne bezbednosti. Njihova poslovna aktivnost diktira pojavne oblike pretnji i ugrožavanja sigurnosti te stoga korporativna bezbednost treba da adekvatno odgovori na takve pretnje. Izgled i funkcija korporativne bezbednosti zavisice uglavnom od top menadžmenta, jer on direktno odgovara za nivo bezbednosti u kompaniji i za dešavanja u okviru svoje funkcije. Ono što je za kompaniju bitno je da ne rasipa svoje resurse na funkciju, tj. ne sme da bude velika i skupa već je potrebno adekvatnu pažnju posvetiti ključnim vrednostima kompanije.

Definisanje analize rizika je određivanje detaljnog pregleda koji uključuje ispitivanje rizika, ocenu rizika i upravljanje alternativama rizika, koje se izvode da bi se razumela priroda neželjenih, negativnih posledica po ljudski život, zdravlje, imovinu ili životnu sredinu. To je analitički proces koji omogućava informacije za sagledavanje nepoželjnih događaja, to je proces kvantifikacije verovatnoće i očekivanih posledica identifikovanog rizika.²¹

Analiza rizika je jedan od značajnijih koraka sa zadatkom da pomogne menadžeru bezbednosti u donošenju ispravnih odluka, odnosno sakupljanu pravovremenih informacija.

Analiza rizika u bezbednosti treba da sadrži sledeće korake:²²

20 <http://documents.tips/documents/korporativna-bezbednost.html>

21 General Security risk assessment, Asis International 2003, str. 5

22 Nešković, S., Korporativna bezbednost u: Bezbednost i reforme u Srbiji, Beograd, Institut za političke studije, 2006, str. 46

- Identifikacija rizika – je prepoznavanje rizika kao potencijalno ugrožavajućeg karaktera po bezbednost kompanije. Rizici se u poslovnom okruženju nalaze u velikom broju i mogu biti različito usmereni; cilj funkcije bezbednosti je razvrstavanje i tretiranje samo onih vrsta rizika čija bi negativna ispoljavanja mogla uticati na bezbednost organizacije. Od ove analize se očekuje što više identifikacionih karaktera kao što je i smer odakle rizik dolazi, vremenska aktuelizacija i dr.

- Utvrđivanje nivoa rizika – ili merenje violentnosti određene vrste rizika. Cilj ove analize je dobijanje preciznih podataka o mogućim štetnim konsekvencama odnosno traži se odgovor na pitanje: kog je intenziteta konkretan rizik i kakve će posledice nastati ukoliko se rizik manifestuje i ili evoluiru i nanese štetu kompaniji.

- Praćenje rizika – ili monitoring, ogleda se u redovnoj analizi već identifikovanog rizika ili rečnikom bezbednosti, utvrđivanje statusa konkretnog rizika. Monitoringom utvrđujemo nastale promene; tipa da li opada ili raste violentnost, intenzitet, eventualna promena oblika, i najopasnije po korporativnu bezbednost da li evoluiru u ozbiljnu pretnju.

- Utvrđivanje nivoa prihvatljivosti - jasno je da se određeni rizici u poslovanju, a tako i u bezbednosti ne mogu u potpunosti neutralizovati, stoga se zajedno sa direktorima ostalih poslovnih funkcija mora diskutovati o prihvatljivom nivou rizika. To je onaj nivo koji kompanija svesno preuzima na sebe. Mora se napomenuti da određeni rizici nemaju nivo prihvatljivosti, odnosno tolerancije.

Kao mere redukcije javljaju se:²³

- Smanjenje rizika, se odnosi na uticanje i delovanje od strane kompanije na izvor rizika, relevantne činioce na tržištu, organe bezbednosti, kako bi se intenzitet pretnje redukovao,

- Transfer se primenjuje ukoliko nije moguće smanjiti nivo rizika. Osiguranje se javlja kao metod transfera rizika ulaganjem finansijskih sredstava kao vida zajedničkog snošenja rizika. poslove osiguranja obavljaju specijalizovane finansijske institucije.

- Prihvatanje rizika je krajnja solucija ukoliko su sve druge mogućnosti iscrpljene. Funkcija korporativne bezbednosti se u tom slučaju posebno priprema za moguće negativne posledice sa namerom da izdrži opasnost kada pretnja ispolji svoje delovanje.

Imajući u vidu savremenu tehnologiju i dostupnost informacija, nedopustivo je da se dozvoli delovanje neidentifikovane pretnje na koju korporativna bezbednost nije spremna. Potpuno zaštićeno poslovno okruženje postoji samo u Vladinim projektima. Posledice političkih, pravnih i ekonomskih rizika su neminovne ali ono što je bitno je da ne prerastaju svi rizici u pretnje i opasnost. Neki rizici jednostavno nestanu, ugase se, preusmere se ili neutralizuje. Može se zaključiti da je bezbednosna pretnja širi pojam od rizika.

Tek nakon definisanja rizika i pretnji iz okruženja moguće je postaviti sistem zaštite, a oni se odnose uglavnom na zaštitu imovine, lica i korporacije. Oblici i načini ugrožavanja, pored oblika imovine su ti na osnovu kojih se projektuju mehanizmi zaštite. Tako razlikujemo sledeće oblike imovine:²⁴

- Nepokretnosti koja su u vlasništvu korporacije i predstavljaju stalna materijalna sredstva (poslovne zgrade, fabrička postrojenja, magacine, sisteme za proizvodnju),

- Materijalna sredstva, novčana sredstva u gotovini, hartije od vrednosti, plemeniti metali, umetnička dela, druge dragocenosti.

- Intelektualna svojina u koju spadaju patenti, zaštitni znak, žig, logo, autorska prava, licence, know-how.

- Informacioni sistemi koji sadrže podatke i informacije od ključne važnosti za poslovanje korporacije.

Nepokretnosti odlikuje visoka materijalna vrednost, a u njih spadaju magacini, zgrade, poslovni prostor, fabrike itd. Njihova osnovna odlika je da su sporo prenosive vrednosti, odnosno trajne su prirode. Rizici po ovu vrstu imovine, odnosno osnovne

---

²³ Isto, str. 49

²⁴ Isto, str. 50

pretnje su uglavnom prirodnog karaktera, od poplava, potresa a zatim izazvane ljudskim faktorom kao što su eksplozije, požari, havarije većeg obima itd. Protiv prirodnih nepogoda se i pored sve zaštite uglavnom nemoguće boriti ali protiv ljudskog faktora je moguće preduprediti štetu od rizika i postaviti sisteme zaštite kao što su protivpožarna zaštita i kontradiverziona služba.

Materijalna sredstva obuhvataju pre svega gotovinu, hartije od vrednosti, plemenite materijale i razne dragocenosti. Oblici materijalnih sredstava će isključivo zavisiti od delatnosti kompanije, odnosno da li se radi o muzeju, banci, aukcijskoj kući ili osiguravajućem društvu. Njihova prednost je što se nalaze u takvom obliku koji podleže brzom konverziji u gotovinu. Zaštita ove vrste imovine je posebna i delikatna zbog njene vrednosti i oblika i po svim funkcijama je specifična. Najveći rizik koji treba neutralisati kod ovog oblika imovine je krađa, a ona se sankcioniše po zakonski definisanim odredbama. Ovi oblici imovine su podložni krađi, zbog lake prenosivosti, zato ih je neophodno dobro osigurati mehaničkim (trezori, kase, sefovi) i tehničkim (video nadzor, alarmi itd) komponentama.²⁵

Intelektualna svojina je za razliku od materijalne koja je opipljiva, neopipljiva i ona se ogleda u pravu vlasništva nad određenom vrednošću koju je stvorio čovek. Upravo zbog toga ni njena zaštita ne podleže standardnim načinima već zahteva drugačiji pristup. Intelektualna svojina se štiti zaštitom autorski prava, definisano Zakonom. Kako zaštita tako i povreda prava oštećenog se ostvaruje kroz zakonodavni sistem. Neki od oblika intelektualne svojine su autorska prava, robna marka, patent, know-how i licence.²⁶

Informacioni sistemi su izuzetno značajni za kompaniju jer je njihova osnovna kategorija informacija, a danas je u prednosti samo onaj ko ima pravovremene i pouzdane informacije. Oni poseduju tri komponente: input-podatke, informaciju i output-izveštaj. Informacioni sistem se može definisati kao sistem u kome su relacije između objekata i relacije između atributa objekata ostvarene prenosom informacija.²⁷ Značaj automatizovanih informacionih sistema ogleda se u brzini i jednostavnosti pristupu informacijama kao i lakoj izradi izveštaja. Danas je pristup informacijama olakšan utoliko što je Internet omogućio dostupnost i brz transfer.

Kao i svaka roba tako i informacija ima svoj rok trajanja i u nekim slučajevima je vredna samo ako se upotrebi u pravo vreme i na pravi način. Tačnost i pouzdanost je ono što mora da je odlikuje jer usled upotrebe netačnih informacija može da nastane velika šteta po organizaciju. Da bi se informacioni sistemi uspešno zaštitili neophodno je da organizacija bude upućena u sve vrste ugrožavanja sistema. Informacioni sistemi su dosta osetljivo polje za zaštitu, pa ni najbogatije ekonomije i pored svih sredstava nisu u stanju da ih potpuno zaštite i obezbede.

Procena gubitaka koji se odnose na kompjuterske sisteme počiva na 11 parametara: vreme zastoja zbog napada, vreme rekonstrukcije posle napada, vreme ponovnog unosa izgubljenih informacija, izdaci za zaposleni personal, izdaci za spoljne saradnike, broj personala, broj spoljnih saradnika, obim posla koje vrši napadnuti deo ili segment, broj napadnutih elemenata ili segmenata, broj napada.²⁸ Oblici ugrožavanja bezbednosti ovog vida imovine se javljaju kao interni (ljudi) i eksterni (Internet) faktori.

Rešenje problema zaštite informacionih sistema, treba potražiti u korelaciji četiri vida protekcije i to:

- Elektronski modeli zaštite informacionih sistema, kao što su: antivirus programi, softveri za detekciju neovlašćenog pristupa ili pokušaja pristupa, adaptivni sistem zaštite, digitalni potpis, kodiranje, kripto-zaštita podataka.
- Kontrola pristupa, koja se sastoji od nemogućnosti fizičkog pristupa informacionim sistemima neovlašćenim licima.
- Preventivno delovanje-uticaj i motivacija zaposlenih na kontrolnim i odgovornim

25 Nešković, S., Sociologija bezbednosti u:Bezbednost-Policija-Građani, Banja Luka, MUP Republike Srpske, 2008, str 149

26 Isto, str. 150

27 Veljković, A., Menadžment informacionih sistema, Megatrend Univerzitet primenjenih nauka, str.13

28 Sinkovski, S., Časopis bezbednost 4/04 str. 597

dužnostima koje im omogućavaju pristup poverljivim informacijama koje su u sklopu informacionih sistema. Potencira se na angažovanju lojalnih kadrova spremnih da daju maksimum u zaštiti imovine kompanije.

- Konstantnom proverom mehanizma zaštite informacionih sistema i preispitivanje stepena sigurnosti ovog vida imovine kompanije. Informacioni sistemi s obzirom na svoje atribute predstavljaju za kompaniju bitan segment, na čijoj se zaštiti redovno potencira od strane uprave kompanije te je stoga dužnost korporativne bezbednosti, njihova adekvatna zaštita.

Ovaj oblik zaštite u konceptu korporativne bezbednosti podrazumeva zaštitu lica, onih koji rade u kompaniji tako i onih koji se nalaze u krugu kompanije, a podrazumeva opštu zaštitu, zaštitu od asocijalnih vidova ponašanja, VIP zaštitu, zaštitu na putovanju.

Opšta zaštita podrazumeva zaštitu u okviru zgrade i poseda, a pruža se svim posetiocima. Temelji se na mehanizmima opšte zaštite nepokretnosti kao što su kontra diverziona služba i protiv požarna zaštita. Prilikom zaštite lica koriste se i proaktivna i reaktivna strategija sprečavanja i prevencije da ne bi bila narušena opšta bezbednost. U radnoj sredini, u vršenju radne delatnosti može doći do narušavanja integriteta ličnosti, kada se narušava fizički, psihički ili moralni integritet učesnika u procesu rada.²⁹

VIP zaštita podrazumeva ličnu zaštitu rukovodećeg kadra kompanije, ukoliko postoji realna potreba za tim. Reč je o ličnoj, telesnoj zaštiti. Samo po sebi lična zaštita je specifična i kao takva neophodno je da ima podsistem u sistemu bezbednosti odnosno sopstvenu opremu, obuku, kadrove. Takođe je potrebna samostalnost u donošenju operativnih odluka i izbora sredstava za rad, jer ovaj vid zaštite podrazumeva dvadeset četvoročasovnu zaštitu, odnosno praćenje u toku radnog vremena, i u slobodno vreme, uključujući i godišnje odmore.

Asocijalni vidovi ponašanja na radnom mestu samim svojim ponašanjem nanose štetu poslovanja korporacije, a njihovi uticaji su mnogobrojni i kompleksni. Asocijalni vidovi ponašanja na radnom mestu najčešće se pojavljuju u sledećim oblicima:

- Nasilje na radnom mestu,
- Seksualno uznemiravanje,
- Upotreba opijata na radnom mestu.

Štetne posledice koje mogu nastati po zaposlene mogu biti psihičke prirode, telesne i autodestruktivne, šteta koja može nastati je velika ali najznačajnije je da će dovesti do velikog materijalnog gubitka. Da bi se radilo o nasilju moraju biti ispunjeni sledeći uslovi koji ga definišu kao pojam:

- Postojanje dve strane u interaktivnom odnosu (strana koja čini nasilje i strana prema kojoj je učinjeno nasilje)

- Odnos primene sile (sam čin činjenja nasilja)
- Posledice nasilja (fizičko i ili psihičko).

Ono što je specifično za ovu vrstu nasilja je da se nekad ne upotrebljava direktno pa je nekad teško dokaziva. Svi oblici nasilja koji se mogu desiti na radnom mestu a zatim povući tužbe, materijalnu i moralnu štetu kompaniji su definisani Zakonom. Borba kod ovog vida ponašanja se vodi prevencijom jer je sanacija dosta kasno reagovanje u ovom slučaju. Ove negativne pojave moraju biti sasečene u korenu i na njihovoj prevenciji mora da radi pre svega top menadžment.

Zaštita na putovanju je dosta kompleksna jer pre svega putovanje sa sobom nosi mnogo veći broj promenljivih i nepoznatih činilaca, samim tim i veliki rizik po zaposlene. U ovom slučaju se sve uglavnom svodi na preventivu, edukaciju. Izuzeci su lična zaštita, VIP-a, po potrebi top menadžmenta.

Potreba za službom fizičko-tehničkog obezbeđenja u strukturi funkcije bezbednosti javlja se kod uprave korporativne bezbednosti. Da bi se stvorila i u organizacionu celinu uklopila jedna profesionalna služba fizičko tehničkog obezbeđenja potrebno je stvoriti uslove i sredstva za takvu implementaciju. Profesionalnost službe se ogleda u:

- Nivou osposobljenosti zaposlenih (obučenosti, obrazovanju, iskustvu)

---

²⁹ Marković, Ž., D., Sociologija rada, Savremena Administracija, str. 301.

- Tehničkoj opremljenosti (odgovarajućim tehničkim sistemima)
- Motivisanosti (profesionalac je osoba koja od tog konkretnog rada pribavlja sredstva za život sebe i svoje porodice)
- Stručnoj upravi.

Top menadžment ima izbor da ili kreira sopstvenu službu ili da iznajmi fizičko-tehničko obezbeđenje. I jedan i drugi način imaju svoje prednosti i nedostatke, a na organizaciji je da se odluči za onu koja će doprineti boljoj bezbednosti i koja će ujedno iziskivati manje troškove.

Kvalitetno pružena usluga službe tehničko-tehnološkog obezbeđenja predstavlja uvođenje sistema kvaliteta usluge. Ovaj deo je usmeren na birokratiju, manje na praktično pružanje usluga, ali je neophodan. Kod usluga bezbednosti važno je da kvalitet kroz standardizaciju doprinosi uspešnijem poslovanju. Samim tim se podiže i nivo značaja izveštaja kao pisanog dokumenta koji informiše upravljačku strukturu i služi kao feedback ili povratna sprega koja izveštava o rezultatu ili stanju na terenu. Izveštaji ovih službi mogu biti različiti a po periodu vremenskog obezbeđenja delimo ih na:

- Redovne (dnevne, nedeljne, mesečne, polugodišnje, godišnje)
- Vanredne (obuhvataju izveštaje o vanrednim događajima i izjavama učesnika događaja).

Sačinjava se nakon smene u kojoj se incident dogodio).

Svi zajedno mogu biti mesečni, polugodišnji ili godišnji.

Kontrola je jedna od značajnijih funkcija korporativne bezbednosti jer ima veliki broj zadataka i dužnosti, a deli se prema oblastima koje kontroliše. Kontrola rada službe tehničko-tehničkog obezbeđenja je značajna jer uspostavlja efikasno delovanje službe, uočava da li je došlo do propusta i ukazuje na nedostatke. Ovaj sistem kontrole se sastoji od detekcije, procene i akcije. Kontrola pristupa ili tzv. boravišna dozvola pomaže da se uz pomoć savremene tehnike prate posetioци i zaposleni dok borave na posedu kompanije. To se obezbeđuje pomoću pristupnih kartica, koje su čipovane, i koje obezbeđuju pristup određenom delu kompanije. Služe takođe i za evidenciju radnog vremena. Kontrola pojavnih oblika krivičnih dela je način na koji se štiti imovina i poslovanje kompanije. Delovanje može biti preventivno ili sanacija, zavisno šta je kompaniji više u interesu.

Odavanje poslovne tajne takođe spada u krivično delo i kao takvo može mnogo da naškodi korporaciji. Ono što čini poslovnu tajnu su podaci, informacije, know-how ili drugi slični oblici od značaja za poslovnu kompaniju, a čije bi odavanje naštetilo poslovanju korporacije. Takođe razlikujemo dve vrste tajni relativne i apsolutne. Za razliku od apsolutnih, koje su nepoznate svima, relativne tajne su poznate određenoj grupi ljudi. Shodno njihovoj vrednosti, i kazna za njihovo odavanje je proporcionalno velika.

Upravljanje ljudskim resursima predstavlja zadatak kadrovske službe i pod njim se podrazumeva angažovanje radne snage. Kadrovi prolaze kroz niz provera i testova, konkursi, intervju, ocene, itd. U skladu sa stručnom spremom, znanjem i iskustvom vrši se raspodela radnika, sistematizacija, obuka i stručno usavršavanje. Korporativna bezbednost kao i druge funkcije zahteva odgovarajuće kadrove.

Kod ovog vida upravljanja razlikujemo vodeći kadar koji se deli na menadžera bezbednosti a zatim i na office staff, ili specijalizovano osoblje, stručnjaci iz pojedinih oblasti. To je uglavnom služba kontrole kao što su kontrolori pristupa, kontrola fizičko-tehničkog obezbeđenja, kontrola pojavnih oblika krivičnih dela te kontrola prošlosti zaposlenih.

Analitička funkcija ima dva osnovna zadatka, prvi se sastoji u vršenju analiza (rizika i pretnji, ključnih vrednosti kompanije) kako bi se stvorila jasna strategija delovanja funkcije korporativne bezbednosti; jak fokus na odgovarajuće akcije zaštite i prevencije kroz dobru upućenost na vrstu, oblik i područje odakle pretnja dolazi. Ovu funkciju sprovode stručnjaci analitike zajedno sa menadžmentom; drugi zadatak se odnosi na stvaranje svojevrsne baze podataka o događajima i bezbednosnim uslovima za nesmetano odvijanje procesa poslovanja kompanije.

Služba za fizičko-tehničko obezbeđenje je u ovoj službi značajna jer su kadrovi njen ključni resurs. Samo u slučaju ako kompanija iznajmi usluge ove službe onda nije obavezna da brine o njenim radnicima. Ulaganje u radnike se uglavnom manifestuje kroz njihovu edukaciju i opremljenost. Ulaganje u stručno osposobljavanje i opremu radnika predstavlja preduslov za visoke performanse ove službe. Pošto se radi o službi koja se eksponira svaki dan, neophodno je dosta pažnje posvetiti i vizuelnom identitetu radnika službe obezbeđenja. Pre svega se misli na uniforme koje odražavaju službu, a zatim opremu, opasače, futrole, oružje, uređaje za uspostavljanje veze.

U službi za ljudske resurse važnu ulogu imaju i stručni konsultanti ili specijalizovani spoljni saradnici. Oni nisu zaposleni u korporaciji nego se zapošljavaju po projektu i predstavljaju radnu snagu koja nije pod direktnim nadzorom korporacije. Oni su uglavnom stručnjaci, usko specijalizovani što ne zahteva njihovo često angažovanje. Usluge se svode na savetodavne ili kratkoročnu pomoć iz neke usko specijalizovane oblasti jer je uglavnom reč o ljudima koji su stručnjaci u svojoj oblasti i uglavnom su u penziji.

Njihova uloga je utoliko bitna što pomažu prilikom odlučivanja, jer iskustvo i informacije koje oni poseduju od nemerljivog su značaja. Menadžeri bezbednosti samostalno donose odluke ali im stručnjaci uveliko pomažu da donesu ispravnu odluku.

Rizici su uslovljeni različitim specifičnim potrebama i kao takvi se dele po različitim kriterijumima. U nebezbednosne rizike spadaju politički, pravni, ekonomski rizici i oni nisu uslovljeni povredom bezbednosnih procedura.

Ekonomski rizici se odnose na negativne uticaje koji kao takvi ostavljaju posledice po kompanije na različite načine, a manifestuju se kroz novčane gubitke. Pored novčanih postoje i nenovčani gubici kao što su gubitak ugleda, rejtinga, vremena, znači nešto što je možda i skuplje od gubitka u novčanom obliku. Ekonomsku odgovornost poslovna organizacija ima prema zaposlenima, akcionarima, kupcima, dobavljačima, državi. Sa svima njima ona treba da se izbori i da sačuva izvore svoje finansijske moći.

Politički rizici mogu biti različiti, a zavise od političkog stanja zemlje u kojoj se obrađuju. Najčešće obuhvataju nestabilnost institucija kao što su Vlada, Predsedništvo, policija i vojska, kao i nepostojanje efikasnog pravosudnog sistema. Kompanije koje posluju u inostranstvu moraju da posebno vode računa o ovoj vrsti rizika jer svoja ulaganja moraju adekvatno da zaštite. Ono što je značajno za kompaniju je da na njih nema uticaja, bez obzira na svoj angažman u dotičnoj zemlji. Angažovanje jednog ekonomskog činioca, ne može uticati na političke rizike, a ispoljavanje mnogih oblika političkih nasilja događaju se upravo u doba ekonomske krize.

Pravni rizici se ogledaju pre svega u poštovanju zakonskih odredbi, odnosno da li je kompanija prekoračila zakonske odredbe u okviru svog poslovanja i time počinila krivično delo. Pravni rizici se ogledaju u nepostojanju odgovarajućih Zakona u zemlji u kojoj kompanija posluje ili kao njihova loša definisanost. Pravna odgovornost podrazumeva zadovoljenje određenih društvenih zahteva, koji svoju osnovu dobijaju u pravnoj regulativi; ako zakonodavac odobri zahteve i donese zakone koji traže određenu pravnu sigurnost, onda je kompanija dužna, obavezna i pravno odgovorna da zakone poštuje.³⁰

Razlika u odnosu na nebezbednosne rizike ogleđa se u potencijalnim bezbednosnim posledicama, kao što su narušavanje sigurnosti lica, imovine ili poslovanja korporacije. Bezbednosni rizik je takva vrsta rizika koja prerasta u pretnju, opasnost i incident koji može rezultirati povredom ili dovesti do smrti lica, materijalnog gubitka u novčanom ili nenovčanom obliku. Na bezbednosni rizik uglavnom utiču ljudi i prirodni faktori

Bezbednosni rizici prouzrokovani dejstvom prirode

Ova vrsta rizika preti da nanese veliku štetu u vidu materijalnih gubitaka ili ljudskih života, i oni nisu izazvani ljudskim ponašanjem. Reč je o prirodnim nepogodama koje su uglavnom katastrofalnih posledica. Upravo zbog nemogućnosti da se na njih deluje preventivno, kompanije nemaju jasnu sliku o sigurnosnim aspektima borbe protiv

³⁰ Rakas, S., Sociologija menadžmenta, Univerzitet primenjenih nauka Megatrend, str. 166.

konkretnih vidova ugrožavanja bezbednosti. Velike i jake ekonomije poseduju krizne štabove koji deluju brzo, dok su manje ekonomije uglavnom nespремne za elementarne nepogode i samim tim su posledice katastrofalnije jer se ne može brzo delovati.

- Poplave je uglavnom moguće sprečiti ukoliko se problemu pristupa sistematski. Jedan od načina je da se fabrike, postrojenja, sama lokacija kompanija ne smešta uz reke, jezera itd. Ukoliko je to ipak neophodno da bude blizu onda se mora voditi računa o izgradnji zaštitnih napisa, brana, što predstavlja značajan finansijski izdatak za kompaniju. Pristupa se analizi definisanja rizika i pretnji po imovinu, lica i poslovanje korporacije, a zatim i na identifikovanje ukupne materijalne vrednosti koja može biti ugrožena poplavom. Poplave nisu iznenadna pojava i moguće ih je pratiti pa samim tim i relativno preventivno delovati.

- Požar kao prirodna nepogoda može da ostavi posledice širokih razmera. Uglavnom je namerno ili nenamerno izazvan ljudskim nemarom, retko kad i prirodnim delovanjem. Mere zaštite od požara kao i njegovu sanaciju preduzimaju speijalizovane službe kao što su vatrogasne jedinice jer su one adekvatno opremljene i obučene za tu vrstu katastrofe. U kompanijama je neophodno da se preduzmu mere protivpožarne zaštite, i da se prođe minimalna obuka. U zgradama se ugrađuju elementi za detekciju požara i gašenje, a poseduju i signale za uzbunu.

- Zemljotresi izazivaju ljudske i materijalne gubitke, i na njih se skoro ne može delovati preventivno. Kod nas ne postoji pogodno tle za česte ili jake zemljotrese ali postoje zemlje gde je to jedan od velikih rizika. Danas postoje i tehnologije, mehanizmi u vidu konstrukcija koji se ugrađuju u temelj višespratnice i pri tome amortizuju i neutralizuju uticaj zemljotresa.

Bezbednosni rizici prouzrokovani dejstvom čoveka

Ova vrsta rizika je uglavnom unapred smišljena, retko kad slučajna i može prouzrokovati značajne gubitke u ljudstvu i imovini. Teži oblik predstavljaju oni koji su unapred smišljeni da naštetu korporaciji jer takvi uglavnom se tretiraju kao krivično delo.

- Nasilje na radnom mestu je jedan od vidova asocijalnog ponašanja, koji smo objasnili, a zastupljen je na radnom mestu. Nasilje se negativno odražava na radnu sredinu, atmosferu i pad produktivnosti kao krajnju distancu. Kada imamo profit kao krajnji cilj poslovanja, ovakvo ponašanje je nedopustivom i Zakonom kažnjivo. U teoriji političkog nasilja, u okviru osnovnih oblika političkog nasilja definisani su slični oblici koji mogu uticati i na nasilje na radnom mestu: pretnja silom, prinuda pritisak, psihofizičko zlostavljanje.

- Ekološka katastrofa je posledica ne očuvanja živote sredine i samim tim nam se nameće ekološka odgovornost kao osnov za očuvanje iste. S obzirom na razvoj tehnike i tehnologije i porast nemarnosti čoveka za okolinu, javila se potreba za nužnost zaštite životne sredine. Postoji veliki broj pokreta, udruženja i političkih organizacija koje vode računa da probude svest kod ljudi. Kompanije imaju odgovornost prema zaposlenima i prema sebi, društvu u celini da preuzmu potrebne mere zaštite prirodne sredine. Primarni cilj kompanija je da neutralizuju rizik.

- Teroristički napad su usmereni uglavnom protiv države, a napadi na privredna postrojenja se odnose uglavnom na izvore ekonomske moći jedne i to uglavnom unapred planirano nasilje sa cilje paralisanja države i smanjenja finansijske moći.

- Industrijska špijunaža se koristi da bi se oslabila konkurencija i ona predstavlja nedozvoljena sredstva koja se koriste da bi se stekla prednost i oslabila konkurencija. Da bi obavljala svoju aktivnost na tržištu poslovna organizacija mora da sprovodi ponašanje koje je u skadu sa očekivanim normama društvenog morala. Industrijska špijunaža može biti u domenu legalnih i ilegalnih delovanja, mada je uglavnom u pitanju zloupotreba podataka od strane konkurencije. Neki od primera industrijske špijunaže su odavanje poslovne tajne i ona kao takva ne podleže kazni Zatvora ali se spada u neloyalnu konkurenciju. Neka dela vezana za industrijsku špijunažu podležu zakonu i ona kao takva budu sankcionisana Zakonom. Zakon u tom slučaju obuhvata oba lica, i

oni koje odaje i ono koje je naručilo pribavljanje, međutim još uvek ova oblast nije dobro zakonski pokrivena da bi mogla biti dobro primenjivana.

Kao što je definisano u EEF iz 1996. godine, termin prodaje tajni odnosi se na sve tipove: finansijskog poslovanja, naučnih, tehničkih, ekonomskih, inženjerskih informacija uključujući patente, planove kompilacije, programske uređaje, formule, dizajn, prototipove, metode, tehnike, procese, procedure, programe ili kodove, bez obzira bili oni opipljivi ili ne opipljivi i bez obzira kako su skladišteni ili memorisani fizički, elektronski, grafički, fotografisani ili napisani, ako je:

- Vlasnik zbog toga preuzeo odgovarajuće mere da sačuva takve informacione tajne,
- Informacija ta koja stvara nezavisnu ekonomsku vrednost, stvarnu ili potencijalnu, bez generalnog znanja o tome i bez trenutne dostupnosti, kroz mere do javnosti.

Zaključak

Korporativna bezbednost je, dakle, jedan od najvažnijih faktora i prioriteta u vanrednim situacijama i događajima.

Da bi se kompanije uspešno zaštitile u vanrednim događajima, kao i svuda, potrebna je, pre svega, preventiva. Takođe, organizacija i rad menadžmenta, kao i drugih službi bezbednosti unutar i van kompanija su od ključnog značaja za korporativnu bezbednost.

Možemo zaključiti sa su najveći rizici i pretnje po bezbednost kompanije:

- Globalni i nacionalni kontekst
- Socijalni kontekst
- Poslovni i konkurentski kontekst
- Privredni kriminalitet kao pretnja
- Pretnje i rizici unutar kompanije
- Sajber kriminal
- Prirodne nepogode.

Zaštita se mora, pre svega, bazirati na preventivnom radu u otklanjanju potencijalnih bezbednosnih rizika po kompaniju. Ako kompanija ne može direktno uticati na globalna dešavanja, onda se može aktivno uključiti u borbu protiv ostalih rizika koji mogu predstavljati pretnju. U to se mogu uvrstiti i prirodne nepogode, čije se katastrofalne posledice mogu sprečiti ili makar ublažiti ulaganjem u infrastrukturu same kompanije. Uključivanjem dobro obučene službe bezbednosti, takođe se mogu smanjiti rizici od neovlašćenih upada u informacioni sistem kompanije, kao i zaštitu ljudi i imovine.

Menadžment je ovde od ključne važnosti. Ovde se mora istaći uloga menadžmenta ljudskih i materijalnih resursa koji može direktno uticati na zadovoljstvo zaposlenih, što, opet, ima uticaja na bezbednost kompanije.

Literatura

1. Aron, R., Paix et Guerre entre les Nations, Calman-Levy, Paris, 1962
2. Durant, V., Um caruje-životi i mišljenja velikih filozofa, Dereta, Beograd, 1991
3. Đurić, Z., Sociologija, Defektološki fakultet Beograd, Sociologija menadžmenta-izbor tekstova, Megatrend
4. General Security risc assessment, Asis International 2003
5. Heinz Gartner (editor), Europes's New Security Challenges, London, 2002
6. Jakovljević, J., V., Sistem civilne odbrane, Fakultet civilne odbrane, Beograd, 2006.
7. Marković, Ž., D., Sociologija rada, Savremena Administracija

8. Nešković, S., Korporativna bezbednost u: Bezbednost i reforme u Srbiji, Beograd, Institut za političke studije, 2006
9. Nešković, S., Sociologija bezbednosti u:Bezbednost-Policija-Građani, Banja Luka, MUP Republike Srpske, 2008
10. Peter J. Stoett, Globalna ekosigurnost bolesti, ekologija i migracije stanovništva, u: Nenad Bašić i Peter J. Stoett (ur.), Sigurnosne studije u tranziciji, Centar za ljudska prava i prevenciju konflikta - Univerzitet u Bihaću, Centar za geostrateška istraživanja - Univerzitet u Banjoj Luci, 2003
11. Rakas, S., Sociologija menadžmenta, Univerzitet primenjenih nauka Megatrend
12. Richard Cohen and Michael Mihalka, Cooperative Security: New Horizons for International Order, European Center for Security Studies-George C. Marshall, 2001
13. Rosenau N. J., The Dynamism of a Turbulent World, in: Michael T. Klare and Yogesh Chandrani (eds.), World Security, Third Edition, St. Martin's Press, 1998
14. Simić, R., D., Poredak sveta, Zavod za udžbenike i nastavna sredstva, Beograd, 1999
15. Simić, R., D., Nauka o bezbednosti-savremeni pristup bezbednosti, Službeni list SRJ, Beograd, 2002
16. Sinkovski, S., Časopis bezbednost 4/04
17. Veljković, A., Menadžment informacionih sistema, Megatrend Univerzitet primenjenih nauka, str.13
18. <http://documents.tips/documents/korporativna-bezbednost.html>
19. <https://www.scribd.com/document/293778490/Savremeni-Korporativni-Menadzment>

TRŽIŠNE KOMUNIKACIJE I PROMOTIVNE AKTIVNOSTI U FUNKCIJI POVEĆANJA POTROŠNJE I RAZVOJA KOMPANIJA

Predrag Rstić¹

Rezime

Poslovne organizacije mnogo sredstava i truda ulažu u savladavanje tehnologije upravljanja prodajom, koje predstavlja složen mehanizam i koji zahteva poznavanje mnogih strana menadžmenta. Promocija prodaje nastala je kao ispomoć standardnoj reklamnoj kompaniji, koja više nije dovoljna da se kupci odluče za kupovinu određenog proizvoda. U uslovima oštre konkurencije, koja vlada na tržištu, poseban izazov predstavlja pronalaženje i zadržavanje potencijalnih kupaca. Uspešnost odvijanja svakog poslovnog procesa uveliko zavisi od aktivnosti organizacije i njegovih poslovnih funkcija. Klijenti su postali izbirljiva kategorija, kojoj je teško udovoljiti. Poslovni subjekti trude se da klijente, pored visokog kvaliteta proizvoda i usluga koje nude, privuku raznim akcijama, dobro organizovanim post-prodajnim uslugama, servisiranjem, garancijama itd. U savremenim uslovima kompanije ne trebaju tradicionalne posrednike, odnosno tradicionalne prodajne predstavnike. Tradicionalni prodajni posrednici sami se dogovaraju vezano za posao, brinu se o razvrstavanju proizvoda kao i o asortimanu u konkretnom prodajnom mestu. Marketing miks je temelj tematske razrade, koji na mnogobrojnim primerima slikovito prikazuje i objašnjava karakterističnu povezanost u komuniciranju sa glavnim zadatkom – unapređenjem poslovanja. Mozaik aktivnosti pod spretnim rukovođenjem stručnjaka iz oblasti marketinga rezultira brz obrt kapitala uz konstantno proširivanje poslovanja.

Ključne reči: Tržište, kompanije, marketing miks, tehnologija, unapređenje poslovanja

MARKET COMMUNICATION AND PROMOTIONAL ACTIVITIES IN ORDER TO INCREASE CONSUMPTION AND DEVELOPMENT OF COMPANIES

Abstract

Business organizations, many resources and effort invested in overcoming technology sales management, which is a complex mechanism, and that requires knowledge of management. Promoting the sale was created to help out the standard advertising company, which is no longer enough to buyers decide to purchase a particular product. In conditions of competition, that prevails in the market, a special challenge is to find and keep potential customers. The success of unscrewing every business process depends largely on the activities of the organization and its business functions. Customers have become picky category, which is difficult to meet. Businesses

¹ Doc. dr Predrag Rstić, Fakultet za pravo, bezbednost i menadžment „Konstantin Veliki“, Niš

strive for customers, in addition to high quality products and services they offer, attract to various actions, well-organized post-sales services, servicing, guarantees etc. Today, trading companies do not need the traditional intermediaries, and traditional sales representatives. Traditional selling agents alone are arranged in relation to work, take care of the classification of the product as well as the range in this particular sale. Marketing mix is the basis of thematic development, which often depicts and explains the characteristic coherence in communicating with the main task - improving the business. Mosaic activities under the skillful guidance of experts in marketing resulting in rapid turnover of capital with the constant expansion of the business.

Key words: Market, company, marketing mix, tehnology, business improvement

Uvod

Mnoštvo faktora, koji mogu biti zanemarljivi i skoro neprimetni utiče na produktivnost, efikasnost i efektivnost pozicionirajući mesto kompanija na tržištu. Mnogi istaknuti naučnici iz domena ekonomije isticali su složenost procesa predstavljanja i prodaje određenih proizvoda i usluga kupcima i korisnicima usluga. Marketari ulažu velike napore da pronađu pravi recept za korigovanje nedostataka, osavremenjivanje kanala i praćenje naučnih dostignuća, koja će doprineti unapređenju poslovanja kompanija. Dovoljan je samo jedan mali korak iza konkurencije, koji se manifestuje drastičnim posledicama kroz umanjivanje dobiti, a prvenstveno utiče na smanjivanje zainteresovanosti potencijalnih potrošača.

Kompanije se najčešće odlučuju za vrhunsku, promotivnu kampanju kao vodeću stavku u predstavljanju poslovne delatnosti i nakon izvesnog vremena, unapređuju poslovanje kroz aktivnosti, koje će biti prikazane u daljem izlaganju. Primeri kompanija sa različitim poslovnim delatnostima i njihov uspeh kao pokazatelj kvalitetnog, tržišnog komuniciranja kroz prizmu liderstva, slikovito će prikazati opcije i izbor promotivnih aktivnosti. Interesantni su primeri u automobilske, kozmetičke i prehrambene industriji u kojoj renomirane kompanije koriste inovacije da bi uvek bile korak ispred konkurencije. Ulazak novog proizvoda na tržište zahteva spektar pripremljenih radnji, koje u prvom planu ističu kvalitet i otvaraju perspektivu trajanja na tržištu. Na vrednost proizvoda utiče pravilna promocija, jer kupac stiže predstavu na osnovu promocije i počinje razmišljati o ponudnim artiklima za određene namene.

Komunikacija između poslovnih partnera, kompanija, kupaca, dobavljača, distributera i ostalih učesnika u trgovini je segment na kome se bazira tržišno poslovanje. Savršen sistem kontakta kompanija postiže se veoma važnom komunikacijom sa elektronskim i štampanim medijima. Cilj rada je objašnjenje i prikazivanje komunikacije trgovinskih kompanija sa medijskim kućama kroz prizmu sagledavanja unapređenja poslovanja i razvijanja poslovne saradnje sa krajnjim rezultatom – proizvodnjom kupaca i korisnika usluga. Prezasićenost tržišta reklamnim sadržajem u elektronskim medijima često stvara osećaj nezainteresovanosti kod slušalaca i gledalaca, potencijalnih potrošača. Veoma je važno targetirati ciljnu grupu i pronaći najprikkladniji način komunikacije, koji neće izazvati negativnu reakciju. Neophodno je pronaći meru, a za tu aktivnost je potreban istančan osećaj za oslušivanje pusa potrošača. Proizvodnja potrošača je usko povezana sa prodajom robe i usluga. Zadovoljan i lojalan potrošač ili korisnik usluga je gotov proizvod i rezultat jedne uzročno – posledične veze.

Vreme je jedna od odrednica, ali i jedna od nepoznanica. Media plan ima veliki značaj organizovanja reklamnog sadržaja u medijskim kućama. Mnoštvo detalja potrebno je uklopiti da bi tržišne komunikacije u funkciji unapređenja poslovanja kompanija funkcionisale besprekorno i profitabilno. Štampani mediji su karakteristični po upotrebi i zadržavaju se kraće u očima i mislima čitalaca. Izuzetno je važno povezati pisanu reč, sliku i ton. Reklamne kampanje godinama pokušavaju zarobiti svest potrošača, koja često ne može memorisati veliki broj informacija i uloženi je ogroman napor u

proučavanju funkcionisanja nervnih ćelija i njihovih reakcija na reklamne sadržaje. Srž komunikacije između kompanija i potrošača predstavljaju mediji. Njihova uloga je neprocenjiva, jer predstavljaju most, koji povezuje tržište i konzumente. Na osnovu slika, boja, zvuka i mašte stvara se utisak, koji se često ne može lako promeniti i utiče na izbor i opredeljenje.

Proizvod kao simbol prestiža

Razvoj tehnologije doveo je do korenitih promena u svim segmentima života, što svakako nije zaobišlo ni privredu. Kod proizvodnih preduzeća, povećane su mogućnosti proizvodnje, što je dovelo do prezasićenja tržišta, i stvorilo da ponuda bude mnogostruko veća od tražnje. To je pred prodajnu i marketing službu preduzeća postavilo nove izazove da se stvore nove tehnike i načini što efikasnijeg plasiranja proizvoda i usluga. Marketing kao pojam u najširem smislu predstavlja odnos (relaciju) privrednog subjekta prema tržištu. Ovog relacijskog odnosa ne bi bilo da se usko ne veže za pojam tržišta, tj. prostora na kome se vrše ekonomske aktivnosti i na kojem se susreću kupci i prodavci.

Obzirom da je marketing, relativno mlada naučna disciplina, predstavlja neophodan faktor funkcionisanja svakog preduzeća, i da je bez korišćenja marketinških ideja, gotovo nemoguće poslovati u uslovima savremenog kapitalizma. Treba međutim ukazati, da ne postoje neka univerzalna pravila i recepti za organizovanje poslovnih funkcija, jer svaka poslovna funkcija u različitim preduzećima zahteva posebno organizaciono rešenje, koje će se razlikovati od organizacije te iste funkcije kod ostalih preduzeća, pa čak i u konkretnom preduzeću, u različitim razdobljima njegovog postojanja.

Prodajna služba je jedna od najvažnijih u preduzeću, i njeno efikasno funkcionisanje omogućava pospešivanje proizvodnog procesa, isplate potraživanja poveriocima i radnicima, ulaganja u investicione istraživačke projekte, jednom rečju, funkcionisanje celokupne organizacije.

U prodaji, kao i životu, mi nećemo dobiti sve ono što mislimo da zaslužujemo, dobićemo samo ono za šta se sami svojim delima izborimo. Komunikacija savremenog trgovačkog poslovanja se zasniva na dvosmernoj komunikaciji između trgovaca i kupaca. Kupcima je od velikog značaja dobijanje mogućnosti slobodnog izražavanja stavova o proizvodima ili uslugama koje određeno trgovačko preduzeće pruža, kupci daju sugestije o tome šta bi trebalo poboljšati.

Na ovakav način trgovačka preduzeća dobijaju povratne informacije koje mogu da otkriju „šta je to što kupci žele“ te na taj način trgovačka preduzeća usmeravaju ka promenama koje treba napraviti u budućnosti. Kupci vole da komuniciraju na ovakav način. Najveći problem sa kojim se susreću proizvođači jeste pronalazak kupca za svoje proizvode ili usluge. Treba da razgraničimo pojmove: potrošač, kupac, korisnik. Pojam potrošač možemo da podelimo na: ljude (građane), kao potrošače, i organizacije (preduzeća, institucije), kao potrošače. Potrošač je osoba koja koristi proizvode ili usluge za zadovoljenje ličnih i porodičnih potreba, sinonim je konzument. Kupac je osoba koja obavlja stalnu kupovinu (sinonim su klijenti i mušterija). Razlikujemo stvarne i potencijalne kupce. Korisnik je osoba ili institucija, koja povremeno koristi određene proizvode ili usluge, ali nije i stvarni kupac.

Nekada nije dovoljno imati samo kvalitetan proizvod, taj proizvod mora da na adekvatan način stigne do korisnika, putem raznih kanala distribucije. U izboru kanala distribucije, prvi korak je identifikovanje najpogodnijih kanala za određeni proizvod i za određeno tržište, a zatim sledi analiza prednosti i nedostataka svakog identifikovanog kanala. Od ciljeva izvoza proizvoda na određena tržišta, zavisi da li će za plasman proizvoda biti izabrani direktni (kratki) ili indirektni (dugi) kanali distribucije.²

Sve prodajne tehnike i metode moraju da se koriste, u zavisnosti od ciljane grupe, kojima je promocija namenjena. Razlikujemo:

- potrošačka tržišta,

- trgovinu i
- B2B (biznis-to-biznis).

Potrošačka tržišta – najpoznatija metoda prodaje, koja je usmerena ka prodaji krajnjem potrošaču. Potrošači su izloženi prodajnim promocijama svakodnevno. Trgovina – prodajna metoda usmerena ka poslovnom tržištu. B2B – važan pod-set prodajne promocije usmerena poslovnom tržištu.

Metode, koje se koriste u promociji prodaje su:

- PAWNFAB
- AIDA
- DIDADA

Metode PAWNFAB, AIDA i DIDADA se sastavljene od slova engleskog alfabeta, koje označavaju pojedine faze unutar samih tehnika.

Poslovni subjekti trude se da klijente, pored visokog kvaliteta proizvoda i usluga koje nude, privuku raznim akcijama, dobro organizovanim post-prodajnim uslugama, servisiranjem, garancijama itd.³

Koliko god nam se način pozicioniranja proizvoda u prodajnom objektu činio kao čudan potez, s pravom se može potvrditi da od tog koraka i zavisi da li će prodaja započeti. Prije svega u pozicioniranju. se misli na pozicioniranje u odnosu na kupca sa kojim će biti uspostavljena uzajamna komunikacija. Gde će proizvod da se nalazi, da li u pravcu kretanja kupca? Dakle pozicioniranje je bitan korak koji započinje pre samog procesa prodaje, kao jedna od smišljenih strategija, kojom utičemo na psihologiju potrošača.

Kvalitet proizvoda osigurava rezultat u poslovanju kompanija. Međutim, nije dovoljno posedovati samo kvalitet i sa tim zaokružiti misao o kvalitetnom poslovanju. Veliku ulogu igra pažljivo odabrana marketing strategija, uokvirena savršenom promocijom. Snažna propagandna mašinerija utiče da proizvod stabilno kotira na tržištu. Čovek može pretpostaviti da će uvek biti potrebe za nekom prodajom. Cilj marketinga je znati i razumeti potrošača tako dobro da mu proizvod i usluga u potpunosti odgovaraju i da proizvod sam sebe prodaje.⁴

Usvajanje novog proizvoda je vrlo ozbiljan korak i to mora biti predmet iscrpne i objektivne analize. Američko ministarstvo trgovine publiciralo je kontrolnu listu, kojom se valorizuje uvođenje novog proizvoda prema sledećim pitanjima: korisnici proizvoda, kanali distribucije, konkurencija, politika cena, prodajno osoblje, propaganda i promocija, pravni i ostali problemi.⁵

Mudri marketing menadžeri često znaju iskoristiti nepovoljno stanje u privredi, prirodi i društvu pronalazeći rešenje za prevazilaženje određenih problema. Dramatično isticanje problema zaokuplja pažnju javnosti i ako se uz to pruži odgovor na rešavanje problema dolazi do maksimalnog efekta. Npr. ekološka zagađenost je problem na globalnom nivou. Konstantno zagađivanje okoline od izduvnih gasova iz automobila u jednom trenutku je postalo „gorući“ problem. Kompanija „Toyota“ je pametno iskoristila situaciju i na tržište je „izbacila“ model „Toyota – Prius“ na električni pogon kao idealno rešenje za očuvanje prirode.

Konkurentska strategija počiva na različitosti. Izaberite drugačije aktivnosti od svoje direktne konkurencije da biste isporučili jedinstveni miks vrednosti. Konceptija proizvoda pretpostavlja da će potrošači favorizovati one proizvode, koji nude najbolje karakteristike kvaliteta, performanse i inovativnosti. U okviru ove koncepcije, menadžeri pretpostavljaju da se kupci dive izrađenim proizvodima i u stanju su pohvaliti kvalitet njihovih proizvoda. Postoje kompanije, koje su od samog početka poslovanja imale veoma izraženu svest o predstavljanju svojih proizvoda na tržištu.

Jedna od industrija, koja je veoma interesantna za prikazivanje tržišnih komunikacija u funkciji unapređenja prodaje je kozmetička industrija. Postoji veliki

---

³ Ibidem

⁴ Kotler, P., Upravljanje marketingom, Northwestern University, 1978, str. 21.

⁵ Đukić, V., N., Marketing – tržišno usmjerena koncepcija, Laktaši: Grafomark, 2011, str. 66.

broj brendova, koji decenijama zauzimaju lidersku poziciju u navedenoj industriji i prodaji. Giorgio Armani, Chanel, Paco Rabanne, Lancome, Bvlgari, Christian Dior i mnogi drugi privukli su pažnju mudro osmišljenom promocijom. Miris je osnovna osobina parfema, ali pre nego što kupac oseti miris, privlačnost proizvoda se ogleda u dizajnu, obliku, bojama i pakovanju. Uspešan proizvođač mora ponuditi proizvode tržištu, koji će zadovoljiti potrošačeva očekivanja, biti u skladu sa važećim standardima i koji će na kraju doneti profit. Pakovanja doprinose trenutnom prepoznavanju kompanije ili brenda. Inovativno pakovanje može potrošačima doneti velike koristi, a proizvodima veliki profit. Pakovanje mora da ispuni nekoliko ciljeva iz perspektive kompanija i iz perspektive potrošača. Ono mora da identifikuje brend, saopšti deskriptivne i ubedljive informacije, olakša transportovanje i zaštitu proizvoda, bude pogodno za čuvanje u domaćinstvima, tj. na mestu korišćenja, podstakne potrošnju proizvoda.

Proizvodnja mobilnih telefona je usko povezana sa uslužnom delatnošću mobilnih operatera. Jedan od niza proizvoda, koji stvaraju osećaj prestiža kod kupaca je svakako mobilni telefon, koji se svakodnevno češće koristi u poređenju sa nekim drugim neprehrambenim proizvodima. Postao je neraskidivi deo svakodnevice. Vrlo brzo izlazi iz upotrebe, jer inovacije na polju elektrotehničke i informatičke nauke meteorskom brzinom dolaze u dodir sa kupcima. Vreme zastarevanja dešava se neslućenom brzinom. Pored performansi, jednu od odlučujućih uloga igra dizajn i oblik, kao i praktičnost upotrebe. Ako se posmatra unapređenje prodaje, mobilni operateri su osmislili prodaju telefona za jednu konvertibilnu marku sa nizom pogodnosti s tim što kupac uz pretplatu otplaćuje pun iznos telefonu u roku od dve godine. Kada se ova aktivnost malo pažljivije sagleda, ponuđena je pristupačnija kupovina mobilnog telefona za isti iznos, koji bi potrošač odednom platio. U opciji je neka vrsta kreditiranja, koja je veoma popularna kod kupaca. Na taj način, mobilni operateri animiraju veliki broj korisnika njihovih usluga sa dodatnim bonusima. Međutim, ovde postoji izvesna problematika, jer dolazi do apsolutnog „prepisivanja“ taktike u obaveštavanju potrošača. Način na koji se obaveštavaju korisnici usluga je potpuno isti počevši od ponude telefona po prihvatljivim cenama uz uslov otplate do dve godine, do raznih akcijskih ponuda korišćenja wireles interneta uz besplatne usluge fiksne telefonije. Neophodno je pronaći nove načine privlačenja korisnika, koji će osigurati konkurentnost i čvrstu poziciju na tržištu usluga.

Distribucija, odnosno kanali dopremanja robe do prodajnog mesta je izuzetno značajna za trgovinu i osvajanje tržišta. Neophodna je do savršenstva razvijena distributivna mreža. Trgovinska preduzeća se moraju bazirati na distributivnim planovima i aktivnostima distributera da se proizvodi konstantno nalaze u prodaji i da postoji optimalna količina zaliha u prodaji. Posrednici u prodaji oslušuju tržište i na najbolji način razvijaju asortiman proizvoda. Distribucija intenzivno utiče na proširivanje tržišta, praćenje tržišnih tokova, doprinosi konkurentskoj borbi. Najmanja greška može dovesti do velikih gubitaka za preduzeća, koja se bave proizvodnjom i prodajom.⁶ Kanal distribucije podrazumeva skup institucija, koje obavljaju sve one aktivnosti (funkcije), koje se koriste u kretanju proizvoda i njegovog vlasništva od proizvodnje do potrošnje.⁷

Teoretičar Duncan smatra da na izbor kanala distribucije utiču sledeći faktori:

- obim prodaje i volumen robe,
- troškovi, odnosno dobit,
- postojeći kanali prodaje,
- kanali prodaje, kojima se služi konkurencija,
- finansijska sredstva privredne organizacije,
- spremnost na saradnju drugih članova na prodajnom kanalu,
- osobine proizvoda,
- zahtevi potrošača (broj potrošača, njihov teritorijalni raspored, motivi i navike u kupovini),

⁶ Broćeta L., Marketing, Viša ekonomska škola, Peć, 1997, str. 39.

⁷ Bucklin R., A Theory Of Distribution Chanell Structure, Institute of business and economics research, University of California, Berkley, 1996, str. 45.

- cena proizvoda,
- širina asortimana,
- propisi o robnom prometu.

Distribucija se može obavljati direktno bez korištenja kanala prodaje i indirektno uz posrednike distribucije. Najpoželjniji način distribucije je direktna komunikacija sa prodajnim objektima. Razlozi za ovu konstataciju su mnogobrojni počevši od nižih troškova prometa i brzine dopremanja proizvoda na prodajno mesto. Komunikacija sa posrednicima ima svoje prednosti, jer unapređuje obim prodaje robe. Posrednici neprestano osluškiju tržište i razvijaju asortiman proizvoda. Kompanije moraju da odluče, koji će broj posrednika koristiti na svakom nivou kanala. Na raspolaganju su im tri strategije: ekskluzivna distribucija, selektivna distribucija i intenzivna distribucija. Ekskluzivna distribucija podrazumeva značajno ograničenje broja posrednika. Selektivna distribucija podrazumeva više posrednika, ali ne i svih onih, koji bi želeli da preuzmu određen proizvod. Intenzivna distribucija podrazumeva da proizvođač svoju robu ili usluge nudi na što je moguće više prodajnih mesta.⁸

Ako posmatramo kanal distribucije prehrambenih proizvoda iz Srbije u susedne zemlje, nije teško zaključiti da se pojedini proizvodi prvo distribuišu prema generalnim zastupnicima za te proizvode. Sledeća faza distribucije je linija prema veletrgovini (veleprodajnim objektima), koji se dalje vežu sa maloprodajom i na kraju sa kupcima. Dovoljno je da samo jedna karika ovog lanca malo popusti, tada automatski dolazi do zastoja u prodaji i plasiranju proizvoda. Distributivna mreža se lančano može proširivati u skladu sa osvajanjem tržišta. Promocija je usko vezana sa distribucijom, a zajedno sa ostalim elementima marketing miksa čini savršenu kompoziciju. Često se dešava da isporuka određenog proizvoda kasni i da se u isto vreme ne mogu plasirati isti proizvodi na različita prodajna mjesta. To je jedan od nedostataka u distributivnoj mreži. Na taj način jedan veleprodajni objekat može steći konkurentsku prednost u odnosu na ostale konkurente zahvaljujući spletu okolnosti i neposlovnosti distributera.

Promotivni miks u funkciji unapređenja poslovanja kompanija

Nakon što se segmenti kupaca identifikuju i upoznaju treba definisati ponudu za svaki segment i napraviti plan za odgovarajuće predloge ponuda, koje se baziraju na utvrđenoj vrednosti. Najinteresantniji deo marketing promocije je biranje promotivnog miksa, koji će kompanija koristiti u promotivnoj kampanji. Koliko je taj deo posla zanimljiv, toliko ima svoju težinu i odgovornost. Budući da je prodaja samo jedan od elemenata promotivnog miksa obično se govori o promotivnom miksu jedne kompanije. Tradicionalni koncept promotivnog miksa sastoji se od četiri elementa: oglašavanje, unapređenje prodaje, publicitet i odnosi s javnošću, prodaja kroz lični kontakt, kao i dva nova direktni i interaktivni marketing.⁹ Navedeni elementi promotivnog miksa imaju veliki uticaj na privlačenje pažnje kupaca. Važnost izbora promotivnog miksa slikovito nam pokazuju primjeri velikih, prehrambenih kompanija, koji su primat na tržištu ostvarili upravo savršeno izabranim promotivnim aktivnostima.

Najpopularniji i najpristupačniji element promotivnih aktivnosti je oglašavanje, koje može biti zastupljeno u novinama, časopisima, putem letaka, postera, panoa, brošura, ali se najčešće koristi putem medija: radija i televizije. Reklamiranje je najskuplji deo marketing plana i važno je biti siguran da će novac biti potrošen, tamo gde će dati najbolje rezultate. Reklama mora da prenese razlog zašto treba kupiti neki proizvod. Oglašavanje se može obavljati u saradnji sa marketinškim agencijama ili direktno sa marketing službom na radiju i televiziji. Neophodno je postojanje marketinških timova, koji se prvenstveno bave oglašavanjem i koji precizno osmišljavaju tekst i popratne delove oglasa, odnosno džingla. Muzički oglasi, tzv. džinglovi čine specifičan vid reklamiranja, koji sačinjava poseban tekst i privlačnu, odgovarajuću muziku, koja će

---

⁸ Kotler, P., Keller, K., L., Marketing menadžment, Beograd: Data status, 2006, str. 112.

⁹ Džober, D., Lankaster, Dž., Prodaja i upravljanje prodajom, Beograd: Clio, 2006, str. 16.

upotpuniti atmosferu kompanije, koja se reklamira i istaknuti osobine proizvoda ili usluge. Zaposleni na radio stanicama i televizijskim kućama, koji se bave snimanjem reklama prvenstveno moraju obratiti pažnju na izbor glasa voditelja, koji čita tekst. Ženski glasovi sa specifičnom bojom obogaćeni u dijalogu sa dečijim glasom upotpunjuju savršenu muzičku reklamu za konditorske proizvode. Svako oglašavanje stvara određen imidž, koji potrošači pamte i prepoznaju.

Ozbiljniji vid reklamiranja ipak predstavlja džinglove, koji služe kao sredstvo za oglašavanje. Svako oglašavanje stvara određen imidž, koji potrošači pamte i prepoznaju. Reklame služe u svhu nametanja i prestiža. Ljudi više ne kupuju cipele da bi im noge bile tople i suhe. Kupuju ih zato što žele da ih cipele čine jakim, ženstvenim, grubim, različitim, sofisticiranim, glamuroznim. Naš posao je danas prodaja uzbuđenja, više nego prodaja cipela. Propaganda mora biti usklađena sa politikom cijena. Da bi se uspješno organizovala i izvršila ekonomska propaganda potrebno je izraditi media plan, koji će precizirati datume i termine emitovanja reklama. Svakodnevno se vodi borba za osvajanje tržišta akcijskim ponudama u određenim terminima za reklamiranje. Najslušaniji termini na radiju su od 7:00 – 12:00 i od 15:00 – 17:00. U navedenim terminima je najefikasnije promovisati preduzeće putem reklame. Nakon analize propagandnih poruka pojavljuje se pojam troškovi propagande.

Kada je reč o troškovima privredne propagande, tu se postavlja jedno bitno pitanje: Da li su troškovi privredne propagande ekonomski opravdani i ukoliko to jesu do koje granice su opravdani? Postoje dva oprečna mišljenja: prvo, da su troškovi privredne propagande apsolutno opravdani pod uslovom da je sadržaj poruke pravilno odabran, da je poruka dobro komponovana i da je izvršen optimalan izbor medija i drugo, trošenje novčanih sredstava za propagandne aktivnosti graniči se sa rasipništvom.¹⁰

Lepo dizajniran spot treba da ima publiku i to odgovarajuću publiku. Raspored promocije ima ključni značaj za konkurentnu stanicu. Ona mora da rasporedi spotove isto kao oglase najboljih klijenata usmeravajući se na bitne demografske ili psihografske grupe pre emitovanja emisije. Nepredato programsko vrijeme obično se ne može uspešno iskoristiti za promociju, a kada su stanica i privreda jaki, takvog vremena ima vrlo malo. Većina stanica svesna je važnosti prodaje emisija, te razvija sistem prikazivanja spotova tokom celog dana, bez obzira na trgovinsku klimu. Veoma je važno paziti na kreiranje media plana u smislu odvajanja kompanija, koje se bave istom djelatnošću. Efekat reklamiranja je na niskom nivou, ako se u jednom terminu pojavljuju kompanije npr. koje se bave građevinarstvom, ugostiteljstvom, prehrambenom industrijom itd. Ako bi se to desilo, slušaoci i gledaoci postaju zbunjeni i često pomešaju artikle, brojeve telefona za informacije i druge detalje što dovodi do slabe prodaje, a nastaje kao rezultat totalne nekreativnosti i nepažnje marketing menadžera u medijskim kućama. Postoji više kvalitetnih termina za reklamiranje u jutarnjem, dnevnom i noćnom programu, tako da svi klijenti mogu biti zastupljeni pažljivim planiranjem i osmišljavanjem media plana.

U sklopu odlučivanja o terminima medija, oglašivač se odlučuje između kontinuiteta (ravnomerno raspoređivanje izlaganja u određenom vremenu), koncentracije (zahteva utrošak svih novčanih sredstava za oglašavanje samo u jednom periodu), neujednačenosti (oglašavanje samo u jednom periodu, nakon koga sledi pauza, pa ponovo oglašavanje) i pulsiranja u oglašavanju. U medijsku uslugu radija se ubrajaju radijsko emitovanje, medijska usluga radija na zahtev i/ili komercijalne komunikacije na radiju, vizuelne komercijalne komunikacije kako su definisane ovim kodeksom. Navedeni dokument striktno pokazuje, koje su djelatnosti i koji je opseg elektronskih medija, koja su prava, a koje su obaveze i odgovornosti. Postoji niz pravila, koja se odnose na programsku šemu, uredničku odgovornost, radio difuziju, frekvencijski resurs, važenje dozvole, jačinu predajnika kao i za reemitovanje programa i izdavanje dozvola za početak pružanja usluge emitovanja programa. Postoje specifični kriteriji za dodjelu dozvole za radijsko emitovanje. Vlasnici, odnosno direktori medija odgovorni su za svako zakonski neregulisano emitovanje programskog sadržaja regulatornoj agenciji za

¹⁰ Traut Dž., Marketing ekspert, Novi Sad: Asee books, Novi Sad, 2006, str. 24.

komunikacije, koja ima pravo da na osnovu neprilagođenog programa oduzme dozvolu za rad elektronskom mediju, koji krši prava iz ugovora.

Ogroman značaj u promovisanju kompanija u elektronskim medijima ogleda se u pažljivom izboru, kome prethodi istraživanje slušanosti i gledanosti medija. Ako kompanija bira medij, koji će joj ponuditi pristupačnu cenu sa slabo rasprostranjenom slušanosti i gledanosti, ista pravi katastrofalan izbor. Mudrost marketing menadžera je u tome što će doneti odluku o ulaganju novca u većem iznosu, koji će se višestruko isplatiti, jer će njihov proizvod ili uslugu čuti i videti širi auditorijum. Istraživanjem slušanosti i gledanosti elektronskih medija u Republici Srbiji bavila se IREX Serbia. Međutim, zadnjih nekoliko godina tu djelatnost obavlja agencija Strategic Marketing Research i AGB Nielsen. Radio stanice i televizijski kanali želeći da postignu privlačenje slušalaca i gledalaca, moraju posebnu pažnju obratiti na teritorijalnu pokrivenost signala i jačinu predajnika, koji emituje program. Pored tehničkih detalja, ogromna odgovornost leži u kvalitetnom kadru i programu, koji slušaju i gledaju potencijalni kupci i korisnici usluga.

Klijent:	BAMBI - BANAT AD BEOGRAD
Brend/Kampanja:	BAMBI - BANAT AD BEOGRAD
01.03.-31.03.2015.	

Spot name	Alias	Duration
BAMBI - Plazma	A-B	30

Program	Sat	Dat.																														
		01	02	03	04	05	06	07	08	09	10	11	12	13	14	15	16	17	18	19	20	21	22	23	24	25	26	27	28	29	30	31
RADIO BIG 2		A	A	A	A	A	A	A	A	A	A	A	A	A	A	A	A	A	A	A	A	A	A	A	A	A	A	A	A	A	A	A
RADIO BIG 2		B	B	B	B	B	B	B	B	B	B	B	B	B	B	B	B	B	B	B	B	B	B	B	B	B	B	B	B	B	B	B
RADIO BIG 2		A	A	A	A	A	A	A	A	A	A	A	A	A	A	A	A	A	A	A	A	A	A	A	A	A	A	A	A	A	A	A
RADIO BIG 2		B	B	B	B	B	B	B	B	B	B	B	B	B	B	B	B	B	B	B	B	B	B	B	B	B	B	B	B	B	B	B
RADIO BIG 2		A	A	A	A	A	A	A	A	A	A	A	A	A	A	A	A	A	A	A	A	A	A	A	A	A	A	A	A	A	A	A
RADIO BIG 1		B	B	B	B	B	B	B	B	B	B	B	B	B	B	B	B	B	B	B	B	B	B	B	B	B	B	B	B	B	B	B
RADIO BIG 1		A	A	A	A	A	A	A	A	A	A	A	A	A	A	A	A	A	A	A	A	A	A	A	A	A	A	A	A	A	A	A

SPONZORSTVO:
YU TOP LISTA - Sponzorstvo/ Emitovanje radio džingla petak, subota i nedjelja
Vrijeme emitovanja džinglova: 17:00; 17:30h

Slika 1. Primer Media plana Bambi – Banat

Izbor medija podrazumeva pronalaženje najekonomičnijeg medija, tj. onog, koji ima najveći stepen troškovne efikasnosti i preko kojeg će se ciljni auditorijum izložiti željenom broju i vrsti izlaganja. Uticaj tih izlaganja na svest auditorijuma o brendu zavisice od dometa, učestalosti i uticaja izlaganja. Domet je broj različitih osoba ili domaćinstava, koji su izloženi određenom rasporedu emitovanja najmanje jednom u određenom vremenskom periodu. Učestalost predstavlja koliko su puta prosečna osoba ili domaćinstvo bili izloženi određenoj poruci u određenom, vremenskom periodu. Uticaj je kvalitetna vrednost izlaganja posredstvom određenog medija.¹¹

Marketing tim, zadužen za promotivne aktivnosti sagledava kompletno stanje kompanije, njeno interno i eksterno okruženje i na osnovu prikupljenih informacija rešava dileme i daje odgovore na postavljena pitanja. U Srbiji postoji veliki broj privatnih radio stanica, kao i javni servis Republike Srbije na kojima se reklamiraju kompanije čije se sedište nalazi u Republici Srbiji i u okruženju. Svake godine Agencija za istraživanje slušanosti medija IPSOS Strategic Marketing (ISM) vrši istraživanje slušanosti i gledanosti radio stanica i TV kanala. Na osnovu slušanosti određene, medijske kuće, kompanija bira promotivnu aktivnost. Media plan se mora pažljivo planirati i utvrditi tačne termine emitovanja radijskih reklama i televizijskih spotova. Pored izbora najslušanijeg i najgledanijeg medija, neophodno je izabrati adekvatnu emisiju, sportski program, seriju ili film, koji će u pauzama podržati promotivnu aktivnost. Već spomenuta IPSOS Strategic Marketing (ISM) agencija za istraživanje slušanosti radio stanica i gledanosti televizijskih kanala jednom mesečno izveštava televizijske kuće o

11 Kotler, P., Keller, K., L., Marketing menadžment, Beograd: Data status, Beograd, 2006, str. 13.

razultatima gledanosti njihovog programa.

Biranje i kupovina prostora u medijima je veoma specifičan posao, koji zahteva precizna istraživanja. Vreme i prostor, koji se kupuju moraju da budu pažljivo određeni i odabrani, jer plasman reklama i njihov intenzitet mogu da mnogo koštaju, a da nemaju mnogo efekta. Oglašivači traže publiku, koja je potencijalni korisnik njihovih proizvoda i usluga. Najvažnije je izabrati medij, koji ima najveći uticaj na određenu publiku. Postoji niz pravila, koja se odnose na programsku šemu, uredničku odgovornost, radio difuziju, frekvencijski resurs, važenje dozvole, jačinu predajnika kao i za reemitovanje programa i izdavanje dozvola za početak pružanja usluge emitovanja programa. Postoje specifični kriterijumi za dodelu dozvole za radijsko emitovanje.

Maštovitost je jedna od osobina marketing stručnjaka, koji će na privlačan način osmisлити reklamni slogan, muzičku podlogu, pažljivo izabrati boju glasa voditelja, čiji je zadatak da privuče pažnju karakterističnim čitanjem reklamnog teksta. Reklama prvenstveno služi za ubeđivanje i nastoji pokazati pozitivne sastojke i osobine proizvoda, njegovu funkciju i različitost u odnosu na druge proizvode. Tekst reklamne poruke je izuzetno važan, jer igra odlučujuću ulogu kod percepcije potrošača. Izradom reklama se bave marketing timovi na radio stanicama i televizijskim kanalima, kao i marketinške agencije. Radio poruku slušaoci često primaju na poslu, u vožnji i skoncentrisani na druge poslove. Zbog toga poruka mora biti interesantna i nezaboravna. Suviše agresivan pristup može izazvati odbojnost. Humor može odigrati pozitivnu ulogu. U koncipiranju poruke treba identifikovati oglašivača na samom početku i to ponoviti više puta. Muzička radio poruka (džingl) ima nekoliko varijacija. Cela poruka može biti i melodija.

U Republici Srbiji postoji nekoliko zanimljivih radio stanica, koje svakodnevno nude interesantan program sa mnoštvom novih informacija i muzikom, koja upotpunjuje radijsku atmosferu. Konkurencija je velika i novi slušaoci su dragocena kategorija, jer postaju potencijalni potrošači. Istraživanja slušanosti radio stanica ne obavljaju se često, ali se na osnovu određenih parametara može zaključiti, koje su najslušanije radio stanice u zemlji.

Promocija radio stanica ima pet ciljeva:

1. Privlačenje publike – dati potencijalnim novim slušaocima razlog da prate program.
2. Zadržavanje publike – dati postojećim slušaocima razlog da ne promene stanicu.
3. Reciklaža publike – dati slušaocima, koji moraju da isključe radio razlog da kasnije ponovo nađu istu stanicu.
4. Unapređenje prodaje – dati oglašivačima razlog za kupovinu oglasnog vremena.
5. Interna promocija – pružiti zaposlenima uzbuđenje i motivaciju.¹²

Pored programa, koji se emituje putem frekvencije, radio i televizijski program se sluša i gleda putem interneta. Za reprodukovanje programa neophodne su Web stranice, odnosno WEB portali, koji su veoma interesantni i privlače pažnju šireg auditorija. Na portalima se postavljaju baneri, koji služe kao prozor kroz koji se ulazi na portal kompanije, koja se reklamira na radiju ili televiziji. Na taj način slušaoci i gledaoci mogu dobiti informacije o određenim kompanijama, koje su interesantne za zadovoljavanje njihovih potreba. Na portalima ne postoji kompanija, koja se bavi ozbiljnom delatnošću, a da nije zastupljena u obliku banera. Kreiranje Web portala je umetnost, koja zahteva precizno utvrđene detalje. Svaki propust može prouzrokovati stagniranje, jer kupac nema vremena za istraživanje, on želi sve „na tacni“.

Funkcionalni Web sajt predstavlja jedno od najsnažnijih sredstava marketinških komunikacija,

odnosno online reklamiranja. Na dobro dizajniranom Web sajtu korisnik može najlakše i najbrže da pronade traženi proizvod ili dodatne informacije. Radio stanice i televizijske kuće najčešće svojim komitentima poklanjaju banere kao znak zahvalnosti za poverenje i izbor reklamnog prostora, odnosno medija. Veoma je važna komunikacija sa tržištem medijskih usluga, jer ista mnogo doprinosi unapređenju poslovanja kompanija.

¹² Ibidem

Veoma je važno istraživanje slušanosti i gledanosti elektronskih medija, jer su rezultati najčešći pokazatelj koliko isti obraćaju pažnju na reklamni sadržaj.

Kada se izgovori riječ „kampanja“ u svesti se stvara misao o globalnom tržištu i nesagledivim mogućnostima, koje pruža promocija proizvoda i privlačenje pažnje potrošača. Promocija upravo predstavlja komunikaciju između dve zainteresovane strane sa krajnjim rezultatom, koji će izazvati obostrano zadovoljstvo. Glavno pitanje, koje se postavlja vezano za promociju glasi: „Prema kome usmeriti promotivne aktivnosti?“ Odgovor se može jasno odrediti: „Prema određenim ciljnim grupama.“ Prema procenama stručnjaka za oblast reklamiranja prosečan gledalac u svetu izložen je uticaju preko 1 500 reklama dnevno. Smatra se da 85% reklama nema nikakav efekat, da 5% ostavlja negativan utisak, a da je 10% reklama presudno za formiranje stava o proizvodu ili usluzi.

Kvalitetna promotivna kampanja bi trebala pokriti najslušanije i najgledanije medije kao i deo unapređenja prodaje u kombinaciji sa Odnosima s javnošću. Ništa se ne sme prepustiti slučaju. Postoji mnogo primera na globalnom tržištu, koji pokazuju na koji način su promotivne kampanje odigrale veliku ulogu i doprinele popularizaciji određenog proizvoda. Maštovitost je jedna od osobina marketinškog stručnjaka, koji će na privlačan način osmisлити reklamni slogan, sliku, muziku i sve ostalo što je neophodno za privlačenje pažnje.

Kreiranje efektivnih, propagandnih kampanja ujedno je umetnost i nauka. Da bi razvili strategiju poruke, oglašivači preduzimaju tri koraka: generisanje i procena poruke, kreativni razvoj i slanje, razmatranje društvene odgovornosti. Dobra reklama je uglavnom usredsređena na jednu ili dve osnovne prodajne ponude. Slanje poruke može da bude presudno. Štampani mediji su veoma interesantni za promotivne aktivnosti. Postoje dva razloga za njihovu privlačnost. Prvi je svakodnevno prelistavanje dnevne štampe u kafićima za vreme poslovne pauze, a drugi je što uglavnom štampani mediji imaju svoj produžetak u elektronskoj formi, tako da automatski pokrivaju dve izuzetno važne varijante reklamiranja.

Uopšteno gledano, dva glavna štampana medija - časopisi i novine imaju gotovo iste prednosti i nedostatke. Iako su novine redovnije i šire rasprostranjene, časopisi su uglavnom efektivniji kada je u pitanju stvaranje predstave korisnika i korišćenja. Elementi formata kao što su veličina, boja i ilustracija takođe utiču na moć štampane reklame.

Odnosi s javnošću i publicitet

Menadžer za odnose s javnošću, ako želi da modelira javnost u vezi sa organizacijom, koju predstavlja potrebno je da sa velikom dozom sigurnosti iznosi istinite činjenice i podatke i da na taj način stekne poverenje javnosti. Funkcija Odnosa s javnošću se može podeliti na unutrašnje odnose i publicitet. Odnosi s javnošću podstiču odgovornost menadžmenta da služi javnim interesima i istovremeno pomažu menadžmentu da bude u toku sa događajima u organizaciji. Takođe imaju društvenu odgovornost i služe javnim interesima. Uspeh kompanija jednim delom zavisi od tačnosti informacija prezentovanih javnosti. Odnosi s javnošću su veliki otvoreni kišobran ispod koga su: reklamiranje, marketing, promocije, publicitet, komunikacija sa zaposlenima, odnosi sa zajednicom, sa novinarima i javnim ustanovama.

Ako funkcija Odnosa s javnošću zataji to znači da je jedna sigurna karika u lancu oslabila i ugrozila poslovanje kompanije. Komunikacija je temelj aktivnosti između kompanije i javnosti (potrošača). Postoje brojna objašnjenja i definicije Odnosa s javnošću, kao i različiti popisi aktivnosti menadžera za Odnose s javnošću. Jedan od najinteresantnijih popisa zaduženja i obaveza za predstavnike Odnosa s javnošću dali su američki autori (Ault, Agree i Wilcox 1999), a koja glase: savetovanje menadžmenta, učestvovanje u kreiranju poslovne politike, stvaranje programa Odnosa s javnošću, kontakt sa zaposlenima, pisanje prigodnih govora, treniranje govornika za javne

nastupe, osiguravanje prostora u medijima itd. Odnosi s javnošću rade na ugledu jačanja preduzeća, koji dugoročno omogućava veću zaradu. Da bi se ostvario publicitet mora postojati dobar odnos s medijima, a rezultat tog odnosa su gratis poruke (oglašavanje) u istima. Na taj način se privlači pažnja potrošača na kompanije i njihove proizvode, a javnost automatski oblikuje u svojoj svesti sliku o kompaniji. Preduzeće mora imati jasan cilj, koji želi ostvariti predstavljanjem u medijima. Predstavnici za Odnose s javnošću moraju organizovati susrete sa novinarima, pripremiti press materijal, održati konferenciju za novinare i pisati saopštenja za novine.

Osnovna razlika između reklamiranja i publiciteta je u tome što se vreme i prostor za reklamiranje plaćaju, a oglašivači imaju veću kontrolu, dok se kod publiciteta vreme i prostor ne plaćaju, ali je krajnje oblikovanje poruke prepušteno novinarima i urednicima.¹³

Slika 2: Public Relations (www.pinterest.com, 2016.)

Predlog rešenja kompanijama za izbor elektronskog medija:

- posmatranje, gledanje i praćenje televizijskih kanala,
- gledanje programa i biranje najboljih emisija za reklamiranje,
- informisanje o najboljim terminima u toku dana,
- informisanje o reklamiranju konkurentskih kompanija na TV kanalima,
- ako je isti izbor TV kanala, pažljivo biranje termina za emitovanje TV spotova različitih od konkurentskih kompanija,
- pažljivo osmišljavanje reklamnog sadržaja,
- izbegavanje napadnih reklama,
- organizovanje nagradnih igara,
- donošenje odluke o reklamiranju pre, u toku i posle najvažnijih sportskih utakmica, prvenstava, muzičkih emisija, show programa, kvizova, političkih emisija,
- ne birati televizijske programe, koji nude reklamiranje sa niskim cenama i manjom gledanošću,
- u većoj meri koristiti prikriveno oglašavanje,

¹³ Bulatović G., Bulatović Lj., Uvod u masovne medije, Novi Sad: Cekoom books, 2009, str. 126.

- ne preterivati sa reklamiranjem u toku dana i u večernjim časovima,
- kraće reklame su efektivnije,
- na radio stanicama reklamirati se isključivo na najslušanim mediju, koji pokriva više ciljnih grupa,
- koristiti tzv. maske (reklama do 10 sec.) u reklamiranju,
- zakupiti termin vesti (najavni džingl i odjavni džingl),
- zakupiti termin vremenske prognoze (najavni i odjavni džingl),
- pažljivo izabrati jutarnje i dnevne, a izbegavati večernje termine,
- obavezno kupiti mesto za postavljanje banera na Web stranici radija i TV,
- posvetiti veliku pažnju kreiranju Web stranice kompanije.
- postaviti jake predajnike, koji će frekvencijom pokriti veliku teritoriju,
- kupiti najkvalitetnije uređaje (miksete, mikrofone, računare), koji omogućavaju najbolji zvuk elektronskog medija,
- osmisлити programski sadržaj, koji će privući pažnju slušaocima i gledaocima,
- emitovati važne, sportske događaje,
- emitovati novi serijski program,
- izbegavati preterano repriziranje serijskog programa,
- ne pretrpavati reklamne blokove,
- pravilno razvrstati reklame tokom dana,
- izbegavati iritirajuće glasove voditelja u programu i kod kreiranja džinglova,
- snimati reklame kraće minutaže,
- izbegavati vulgarne poruke, kao i poruke, koje vređaju moral, naciju, veru, starosno doba,
- dečije glasove koristiti samo u reklamama, koje se odnose na prehrambene proizvode, koji su njima namenjeni, igračke i igraonice,
- razdvojiti reklamiranje konkurentskih kompanija,
- kreirati Web stranicu, putem koje se može gledati i slušati program, kao i reklamni sadržaj,
- ne plasirati loše informacije o konkurentskim medijima.

Zaključak

Marketing i trgovina su usko povezani i njihova komunikacija sa medijima je neraskidiva celina. Svaki pokušaj ukidanja jedne od navedenih delatnosti trajno narušava kvalitet, ugled i poslovanje kompanija. Izbor elektronskog medija, koji će poneti i predstaviti promotivnu aktivnost prilično je rizičan, ali kada se jednom ostvari dobra saradnja na temeljima poverenja sa rezultatima na obostranu korist, rezultat poslovanja isijava najjačom snagom. Postoji uzročno – posledična veza između kompanija i medijskih kuća, jer uspeh jednog automatski predstavlja i uspeh drugog i obratno. Savršena povezanost predstavlja glavni cilj – zadovoljavanje potreba, lojalnost kupaca, povećanje kapitala, popularnost, slušanost, gledanost, konkurentnost i opšte zadovoljstvo.

Javni servis RTS je prisutan skoro pedeset godina i veliki broj kompanija je predstavio proizvode na državnom mediju, radiju i televiziji nekada grada Banjaluke, a u poslednjih dvadeset godina, Republike Srpske. Nastanak privatnih radio stanica doprinosi velikoj, medijskoj konkurentnosti. Kablovski operateri sa raznovrsnim i bogatim programskim sadržajem na paleti TV kanala takođe unose slikom u domaćinstva proizvode i usluge. Tržišne komunikacije u funkciji unapređenja poslovanja kompanija moraju biti čvrsto povezane sa elektronskim i štampanim medijima sa široko rasprostranjenom distributivnom mrežom, koja besprekorno funkcioniše i menadžmentom, koji prati tehnološke inovacije.

Literatura

1. Broćeta, L., Marketing, Peć: Viša ekonomska škola, 1997.
2. Bucklin, R., A Theory Of Distribution Chanell Structure, Institute of business and economics research, Berkley: University of California, 1996.
3. Bulatović, G., Bulatović, Lj., Uvod u masovne medije, Novi Sad: Cekoom books, 2009.
4. Duncan, D., Selecting Of Chanell Of Distribution, Homewod, Ilionis, 1954.
5. Džober, D., Lankaster Dž., Prodaja i upravljanje prodajom, Beograd: Clio, 2006.
6. Đukić, V., N., Marketing – tržišno usmjerena koncepcija, Laktaši: Grafomark, 2011.
7. Kotler, P., Upravljanje marketingom, Northwestern University, 1978.
8. Kotler P., Keller K., L., Marketing menadžment, Beograd: Data status, 2006.
9. Milosavljević, M., Mišković V., Elektronska trgovina, Beograd: Univerzitet Singidunum, 2011.
10. Sudar, J., Keller G. Promocija, Zagreb: Informator, 1991.
11. Tajler, Istman, S., and co., Promocija i i marketing elektronskih medija, Beograd: Clio, 2004.
12. Traut, Dž., Marketing ekspert, Novi Sad: Asee books, 2006.

MENADŽMENT BEZBEDNOSTI DRUMSKOG SAOBRAĆAJA U FUNKCIJI UNAPREĐENJA USLUGA I LOKALNIH ZAJEDNICA

Gruja Kostadinović¹

Rezime

Savremeni saobraćaj predstavlja krvotok funkcionisanja celokupnog društvenog sistema, bez koga se ne bi mogla zamisliti egzistencija savremenog čoveka. Razvoj saobraćaja uslovljen je opštim privrednim razvojem. Porast stepena motorizacije i mobilnosti stanovništva kao i razvoj privrede i sve izraženiji zahtevi za transportom masovnih količina robe, u većini gradova nije bio praćen adekvatnim razvojem saobraćajne infrastrukture i transportnih kapaciteta, što je izazvalo stanje u kojem saobraćaj počinje da predstavlja ograničavajući faktor daljeg ekonomskog razvoja, kako lokalne zajednice tako i cele zemlje i šire. Saobraćajna infrastruktura u Srbiji nije dostigla zadovoljavajući nivo razvoja zbog nedostatka strategije kao i nedostatka investicionih sredstava kojih nikada nije bilo u dovoljnom obimu.

Cljučne reči: saobraćaj, bezbednost, razvoj, lokalna zajednica, infrastruktura.

MANAGEMENT IN ROAD TRAFFIC SAFETY IN THE FUNCTION OF IMPROVEMENT OF SERVICES AND LOCAL COMMUNITIES

Abstract

Modern traffic represents the bloodstream of the overall social system, without which it is impossible to imagine the existence of modern man. The development of traffic is caused by the general economic development. The increase the level of motorization and mobility of the population and the development of the economy and a growing demands for transport mass quantities of goods, in most cities was not accompanied by adequate transport infrastructure development and transport capacity, which caused a situation where traffic begins to be a limiting factor for further economic development in local community across the country and beyond. Transport infrastructure in Serbia has not reached a satisfactory level of development due to lack of strategy as well as the lack of investment funds which has never been in a sufficient extent.

Key words: traffic, safety, development, local community, infrastructure.

Uvod

Bezbednost saobraćaja se pojavljuje kao jedan od najvažnijih ciljeva, ne samo saobraćajne politike, već i čitavog društva, jer paralelno s rastom razvoja motorizacije

¹ Prof. dr Gruja Kostadinović, Univerzitet "Union-Nikola Tesla", Beograd, Fakultet za pravo, bezbednost i menadžment "Konstantin Veliki", Niš

dolazi do neprekidnog opadanja bezbednosti saobraćaja. Valja imati na umu izrazito veliki broj udesa i teških saobraćajnih nezgoda u lokalnim sredinama, naročito na magistralnim putevima. Iz tog razloga, u koncepcijama saobraćajne politike postavlja se kao poseban cilj menjanje strukture saobraćajnog sistema u pravcu povećanja bezbednosti saobraćaja usmeravanjem njene strukture na brži razvoj grana s višim stepenom bezbednosti saobraćaja. Jer, pojedine saobraćajne grane se bitno razlikuju po stepenu bezbednosti saobraćaja. Na samu bezbednost saobraćaja može se uticati različitim merama, ali se trajno rešenje može naći samo u pravilnijoj koncepciji strukture saobraćajnog sistema.²

Upravljanje bezbednošću saobraćaja znači neprekidno pratiti postojeće stanje, stručno i realno definisati željeno stanje, projektovati i realizovati upravljačke mere kojima se postojeće stanje približava željenom stanju bezbednosti saobraćaja. Ovo je neprekidan proces koji obuhvata i praćenje efekata, odnosno stalnu evaluaciju i unapređivanje upravljačkih mera. Dakle, da bi se navedeni proces upravljanja realizovao, važno je obezbediti sledeće preuslove:³

- 1) Pratiti postojeće stanje,
- 2) Definirati željeno stanje,
- 3) Projektovati i sprovesti upravljačke mere.

Za stručno praćenje postojećeg stanja neophodno je neprekidno prikupljati kvalitetne podatke o putnoj infrastrukturi, o saobraćaju, o indikatorima bezbednosti saobraćaja, o saobraćajnim nezgodama i njihovim posledicama. Ovo je prilično složen proces čiji principi se definišu i usaglašavaju na najvišem (globalnom) nivou, a realizuju na svim nivoima, uključujući i najniži nivo pojedinaca koji prikupljaju podatke. U ovom procesu učestvuju mnogi subjekti, ali su posebno važni: policija, organi za saobraćaj, zdravstvene ustanove, osiguranja, naučno istraživačke institucije, preduzeća za puteve i dr.

Na nivou lokalne zajednice realizuje se prikupljanje podataka koji su definisani na nacionalnom nivou, a može se organizovati i prikupljanje specifičnih podataka. Željeno stanje se definiše stručno i realno imajući u vidu ranija iskustva, svest i raspoloženje stručne, političke i najšire zainteresovane javnosti. To se radi tako što se kvalitativno i kvantitativno definišu vizije, dugoročni i kratkoročni ciljevi. Željeno stanje se definiše na globalnom nivou, nacionalnom, regionalnom, na lokalnom i na nivoima pojedinih subjekata. Najsloženiji zahtev se odnosi na projektovanje optimalnih upravljačkih mera. Naime, veoma su složeni uticaji na bezbednost saobraćaja, pa su još nedovoljno istraženi sveobuhvatni uticaji primene pojedinih mera. Zato je neophodno stručno projektovati i primenjivati mere, stalno objavljivati rezultate primene pojedinih mera, što bolje pratiti rezultate, efekte i sveobuhvatne uticaje pojedinih mera širom sveta, a posebno u našim uslovima. Samo se na taj način može učiti i unapređivati praksa upravljanja bezbednošću saobraćaja. Postoji veliki prostor za primenu i unapređivanje upravljačkih mera u lokalnim sredinama.

Upravljanje bezbednošću saobraćaja na lokalnom nivou

Istraživanje uzroka nastajanja saobraćajnih nezgoda je samo po sebi kompleksno pitanje. Ono treba da doprinese boljem razumevanju najznačajnijih faktora koji utiču na smanjenje saobraćajnih nezgoda. Programi za bezbednu lokalnu zajednicu su programi za sistematsku prevenciju saobraćajnih nezgoda i obuhvataju sledeće:⁴

1. Sistematsko izveštavanje o saobraćajnim nezgodama u lokalnoj zajednici, u kojoj su policija i zdravstvene ustanove uglavnom odgovorne za ove izveštaje.

2. Stručne analize i definisanje dominantnih problema bezbednosti saobraćaja u lokalnoj zajednici. Informacije o ovim problemima se objavljuju u javnim

---

2 Kolarić, N., Menadžment u saobraćaju, Beograd: Visoka turistička škola, 2008, str. 365.

3 Čekić, Š., Ekonomika u saobraćaju i komunikacijama, Sarajevo, Saobraćajni fakultet, 2005, str. 40.

4 Čekić, Š., Ekonomika u saobraćaju i komunikacijama, Sarajevo, Saobraćajni fakultet, str. 46.

glasilima jedinica lokalne samouprave.

3. Formiranje tima za prevenciju saobraćajnih nezgoda u kojem se nalaze svi za koje se pretpostavlja da su u stanju da doprinesu prevenciji saobraćajnih nezgoda. Obično su angažovani opština (organi lokalne administracije), škole, zdravstvena služba, policija, vatrogasna služba, predstavnici privrede, osiguranja, nevladine i dobrovoljne organizacije.

4. Stručno i odgovorno definisanje ciljeva (kvalitativni i kvantifikovani, kratkoročni i dugoročni ciljevi) koji su u vezi sa smanjivanjem broja saobraćajnih nezgoda, broja poginulih i povređenih u saobraćajnim nezgodama.

5. Definisanje ključnih oblasti rada i grupa mera u cilju ostvarivanja definisanih ciljeva. Pretpostavlja se da će svi članovi tima za prevenciju saobraćajnih nezgoda podržati, kako ciljeve, tako i program mera.

6. Realizacija programa za bezbednost. Nprekidno se prate promene broja saobraćajnih nezgoda i povreda, a informacije prosleđuju svim učesnicima programa.

7. Nakon primene programa za bezbednost saobraćaja, istražuju se njegovi efekti na obeležja i broj saobraćajnih nezgoda i njihovih posledica. Rezultati se objavljuju i na osnovu njih se mogu menjati ciljevi ili mere u programima za bezbednost (evaluacija programa).

Zbog širokog spektra subjekata koje imaju ulogu u poboljšanju bezbednosti u saobraćaju neophodno je da se uspostave formalne administrativne strukture koje mogu efikasno da harmonizuju i da dovedu na maksimalni nivo efekta napora na polju bezbednosti saobraćaja. Efikasnost rada na sprečavanju saobraćajnih nezgoda i njihovih posledica zavisi od strukture i načina funkcionisanja društvenog mehanizma bezbednosti saobraćaja na lokalnom nivou. Da bi ostvarili upravljanje bezbednošću drumskog saobraćaja neophodno je osposobiti društveni mehanizam bezbednosti saobraćaja sa jasno definisanim zadacima, nadležnostima i područjem rada. Najvažniji subjekti takvog društvenog mehanizma su:

Lokalna vlast (gradonačelnik, resorni sekretarijati, organi uprave) treba da: (1) u okviru svojih nadležnosti, preuzme vodeću ulogu u koordiniranju aktivnosti svih subjekata koji mogu doprineti poboljšanju bezbednosti saobraćaja. Ove aktivnosti bi trebale da budu usaglašene sa nacionalnom strategijom bezbednosti saobraćaja i koordinirane između svih uključenih subjekata na lokalnom nivou; (2) obezbedi da planiranje i izgradnja lokalnih objekata i naseljenih oblasti uvaži zahteve bezbednosti saobraćaja; (3) finansira i podrži različite programe bezbednosti saobraćaja itd.

Opštinsko telo za bezbednost saobraćaja (savet, komisija, grupa i sl.) treba da: (1) utiče na donošenje što bolje i realnije strategije bezbednosti saobraćaja i na njeno dosledno sprovođenje, (2) redovno prati stanje bezbednosti saobraćaja i povremeno izveštava javnost, (3) podstiče i koordinira aktivnosti ostalih subjekata, (4) sprovodi konkretne mere i akcije usmerene na problematiku bezbednosti saobraćaja i dr.

Nevladine organizacije treba da: (1) obezbede podršku i preuzmu vodeću ulogu kada je reč o kampanjama i inicijativama u oblasti bezbednosti saobraćaja; (2) skrenu pažnju na postojeće probleme u bezbednosti saobraćaja i da podrže aktivnosti za poboljšanje u oblasti bezbednosti saobraćaja; (3) utiču na različite subjekte da prihvate veću ulogu u bezbednosti saobraćaja; (4) saraduju sa drugim subjektima i na taj način utiču na stvaranje kvalitetnije svesti o bezbednosti saobraćaja i dr.

Obrazovni sektor treba da: (1) sprovodi efikasno saobraćajno obrazovanje i vaspitanje u školskim i predškolskim ustanovama, što će obezbediti formiranje ispravnih stavova i bezbedno ponašanje u najranijem uzrastu; (2) uspostavi vezu između škola i drugih subjekata koje su u vezi sa bezbednošću saobraćaja; (3) pomogne u obrazovanju ostalih učesnika u saobraćaju i dr.

Mediji treba da: (1) utiču na povećanje svesti društvene zajednice o problemima bezbednosti saobraćaja i doprinose razumevanju uzročnih faktora i posledica saobraćajnih nezgoda; (2) podrže inicijative u bezbednosti saobraćaja, tako što će na objektivan i odgovoran način davati obaveštenja; (3) utiču na društvene promene koje

vode ka poboljšanom ponašanju učesnika u saobraćaju i dr.

Policija treba da: (1) obezbedi poštovanje propisa i režima saobraćaja; (2) poboljša ponašanje učesnika u saobraćaju kroz prinudu, edukaciju i podsticanje; (3) dosledno primenjuje dokazane sisteme i tehnologije prinude, da bi se ostvarila njena maksimalna efektivnost; (4) posebne aktivnosti usmeri na visoko rizična ponašanja učesnika u saobraćaju; (5) podržava ostale subjekte u njihovom radu i dr.

Planeri i projektanti treba da: (1) planiraju i projektuju sa svešću o bezbednosti saobraćaja, tj. planiraju namenu površina i saobraćajni sistem poštujući zahteve bezbednosti saobraćaja, (2) prilikom planiranja posebnu pažnju posvete potrebama i zahtevima lica sa posebnim potrebama, dece, starijih učesnika u saobraćaju, pešaka, biciklista i dr. Preduzeća za puteve moraju da stalno unapređuju bezbednost puteva i ulica, kroz planiranje, projektovanje, izgradnju, održavanje puteva i dr.

Osiguravajuća društva treba da: (1) finansiraju i na druge načine pomognu programe bezbednosti saobraćaja; (2) uspostave sistem osiguranja (premije, naknade štete itd.) koji će stimulisati bezbedna ponašanja u saobraćaju; (3) pomognu razvoju politike bezbednosti saobraćaja; (4) prate i izveštavaju o saobraćajnim nezgodama, štetama, troškovima i gubicima (posebno onim koje ne registruje policija) i dr.

Centri za obuku vozača (auto škole) treba da: (1) kvalitetno obučavaju buduće vozače radi sticanja znanja, veština, stavova i ponašanja neophodnih za bezbedno upravljanje vozilom; (2) održavaju visoke standarde obuke vozača i visok nivo profesionalizma; (3) promovišu i podrže poboljšanje veštine upravljanja vozilom naročito kada su u pitanju vozači profesionalci i dr.

Asocijacija vozača treba da: (1) promovišu bezbednost saobraćaja među članovima asocijacija pružajući odgovarajuće informacije o zakonima u saobraćaju, bezbednom ponašanju vozača i tehnikama vožnje, uslovima na putevima i postupcima održavanja vozila; (2) promovišu i podržavaju efikasne inicijative i kampanje u bezbednosti saobraćaja; (3) predlažu vlasti nove inicijative u bezbednosti saobraćaja i dr.

Ostali objekti svojim resursima i aktivnostima mogu dati doprinos bezbednosti u saobraćaju. Ključni elementi uspešne organizacije su jasna definicija uloge i odgovornosti svakog aktera i formiranje efikasnih mehanizama koordinacije i kooperacije između ovih subjekata.

Poznavanje postojećeg stanja bezbednosti saobraćaja na lokalnom nivou osnovni je preduslov za definisanje željenog stanja i projektovanje optimalnih upravljačkih mera. Tradicionalni koncept je podrazumevao da se stanje prati tako što se prate nezgode i njihove posledice. Međutim, uzorak saobraćajnih nezgoda i povređenih lica na lokalnom nivou je mali i nedovoljan. Sa druge strane, postavlja se pitanje da li se postojeće stanje može shvatiti i na druge načine, pre stradanja u saobraćaju. Moralnije bi bilo ocenjivati stanje na osnovu nekih važnih indikatora koji su u neposrednoj vezi sa nastankom i posledicama saobraćajnih nezgoda. Prema savremenom konceptu postojeće stanje bezbednosti saobraćaja na nekom području može se odrediti ako se poznaju:

- Stavovi (o pojedinim pitanjima koja su u neposrednoj vezi sa bezbednošću saobraćaja) i ponašanja ljudi u saobraćaju;
- Aktivnosti lokalne zajednice na unapređenju bezbednosti saobraćaja;
- Apsolutni i relativni pokazatelji bezbednosti saobraćaja, tj. podaci o broju i težini saobraćajnih nezgoda.

Ukoliko uspešno merimo i pratimo ova tri elementa (stavovi, aktivnosti i nezgode), onda ćemo moći dosta precizno definisati nivo bezbednosti saobraćaja, odnosno upravljati bezbednošću saobraćaja. Ovakav pristup praćenju bezbednosti saobraćaja bi trebalo da unapredi:

1. opisivanje i ocenjivanje postojećeg stanja,
2. definisanje željenog stanja (vizija i ciljeva),
3. projektovanje i realizacija upravljačkih mera,
4. merenje efekata kontramera i
5. učenje i evaluaciju procesa upravljanja bezbednošću saobraćaja.

Stavovi ljudi su prvo obeležje postojećeg stanja bezbednosti saobraćaja u lokalnoj zajednici. Naime, stavovi umnogome određuju ponašanje ljudi i aktivnosti lokalnih zajednica u bezbednosti lokalnog saobraćaja. Stavovi više nego znanja utiču na bezbednost saobraćaja. U tom smislu prisutna su brojna zalaganja za izgradnju i ukorenjivanje ispravnih stavova o bezbednosti saobraćaja. Posebno su značajni stavovi o veličini rizika u saobraćaju, o mogućnosti upravljanja bezbednošću saobraćaja, o ličnoj i društvenoj odgovornosti za bezbednost saobraćaja, o značaju poštovanja propisa, o opasnostima pojedinih radnji u saobraćaju itd. Stavovi se izgrađuju i ukorenjuju od rođenja. Presudnu ulogu u tome ima porodica, dobri uzori i najranija iskustva. Međutim, veoma je važno sistematski i kontinuirano uticati na izgradnju pozitivnih stavova: u vrtićima i predškolskim ustanovama, u toku osnovne i srednje škole (nastava iz više nastavnih disciplina i vannastavne aktivnosti), radio i TV emisijama, kampanjama u bezbednosti saobraćaja i dr.⁵ Od esencijalnog značaja je da ovo pozitivno delovanje počne što ranije, da bude kontinuirano i prilagođeno uzrastu, mentalitetu, vrsti i nivou obrazovanja i sl.

U procesu izgradnje pozitivnih stavova o bezbednosti saobraćaja najteže je eliminisati negativne uticaje, tj sprečiti izgradnju negativnih stavova o saobraćaju i bezbednosti saobraćaja. Na evropskom nivou se razvijaju metode praćenja stavova i ponašanja u saobraćaju. Posebno veliki iskorak je učinio projekat SARTRE (Social Attitudes to Road Traffic Risks in Europe - socijalni stavovi o rizicima u saobraćaju u Evropi) koji se već tri puta realizovao u većini evropskih zemalja.⁶ Ima smisla prihvatiti ovaj metod kao relevantan za praćenje stavova vozača o rizicima u saobraćaju. Time se olakšava upoređivanje sa drugim zemljama, praćenje promena u istoj sredini, prepoznavanje najbolje prakse, preciznije definisanje problema bezbednosti saobraćaja itd.

Odluke koje se na nivou lokalne zajednice donose o korišćenju mera bezbednosti na putevima, moraju se zasnivati na informacijama o broju i posledicama saobraćajnih nezgoda, o prostornoj i vremenskoj raspodeli, o kategoriji učesnika u saobraćajnim nezgodama, okolnostima nastanka saobraćajnih nezgoda, o raspoloživim kontramerama i njihovim efektima itd. Nepotpuno prijavljivanje i nedostupnost podataka o saobraćajnim nezgodama su problemi sa kojima se susreću lokalne samouprave. Što je ovaj problem izraženiji praćenje postojećeg stanja je lošije i sve analize nesigurnije. To može biti toliko izraženo da ugrožava celokupan proces upravljanja bezbednošću saobraćaja. Stoga je jako važno da subjekti bezbednosti saobraćaja u lokalnoj zajednici, a pre svega opštinsko telo za bezbednost saobraćaja, zdravstvene ustanove i osiguravajuće kuće međusobno saraduju i razmenjuju informacije i prikupljene podatke o saobraćajnim nezgodama, radi formiranja što kvalitetnije baze podataka o saobraćajnim nezgodama i njihovim posledicama.⁷

Kada se uspešno testiraju i u praksi verifikuju značajna teorijska znanja, najznačajnija dostignuća se sistematizuju u pojedine strateške dokumente. Željeno stanje u bezbednosti saobraćaja određuje se globalno (čovečanstvo), regionalno (Evropska unija), nacionalno (Srbija) i lokalno (opština). Na nivou lokalne zajednice željeno stanje se određuje strateškim dokumentima kao što su politika bezbednosti saobraćaja, strategija (program) bezbednosti saobraćaja i plan bezbednosti saobraćaja. Ovi dokumenti mogu biti integrisani u opšte strateške i razvojne dokumente opštine, a mogu biti doneti i kao samostalne dokumente. Sadržaji strateških dokumenata mogu biti opšti ili se vezuju za pojedine faktore bezbednosti saobraćaja (čovek - vozilo - put - okruženje), za pojedine ključne oblasti rada (mladi vozači, alkohol, brzina itd.), za pojedine organizacije (opštinski organi, upravljači puta, autoškole, javna preduzeća, prevoznici i dr.) i delatnosti (obuka, prevoz, projektovanje, saobraćajno obrazovanje i vaspitanje i dr.).

5 Čekić, Š., *Ekonomika u saobraćaju i komunikacijama*, Sarajevo: Saobraćajni fakultet, 2005, str. 57

6 Više na: <http://www.sartre-project.eu/en/about/Sidor/default.aspx> (datum pristupa: 4.11.2016. godine)

7 Lipovac, K., *Bezbednost saobraćaja*, Beograd: Službeni list, 2008, str. 21.

Strateški dokumenti treba da omoguće dosledno sprovođenje sledećih principa:

- Koordinacija. Da bi se uspešno primenila strategija, mora postojati efikasna koordinacija koja podrazumeva dogovor o zajedničkom cilju i integraciji povezanih aktivnosti između nacionalnog i lokalnog nivoa.

- Dokazana najbolja praksa. Ovaj princip podrazumeva upotrebu najboljih postojećih metoda za sprečavanje nastanka saobraćajnih nezgoda.

- Ekonomska efektivnost. Pri izboru programa bezbednosti saobraćaja u centru pažnje je njegova ekonomska efektivnost.

- Kontrola i vrednovanje. Princip ističe važnost redovne kontrole rezultata koji se ostvaruju sprovođenjem programa. Potrebno je pojedinačne programe nadgledati da bi se dobila slika njihove efikasnosti, što će dalje omogućiti poboljšanje pojedinih programa.

- Bezbednost saobraćaja - obaveza svih subjekata. Princip se odnosi na sposobnost zajednice da prihvati odgovornost za bezbednost saobraćaja, da utvrdi inicijative u oblasti bezbednosti saobraćaja i da utiče na njih. Svi učesnici u saobraćaju i drugi subjekti koji mogu da utiču na bezbednost saobraćaja moraju prihvatiti odgovornost kako bi se poboljšala bezbednost saobraćaja.

- Priprema, usvajanje, sprovođenje i razvoj strateških dokumenata treba da obezbede saradnju i koordinaciju rada svih subjekata u sistemu bezbednosti saobraćaja, kao i praćenje i vrednovanje ostvarenih efekata. Jasnim definisanjem ciljeva motivišu se svi oni koji treba da doprinose njihovom ostvarenju, podiže se opšti nivo angažovanja šire zajednice kada je u pitanju problematika bezbednosti saobraćaja. Primena strategije onemogućava kampanjski rad, jer definisanje dinamičkog plana aktivnosti i oročavanje ciljeva zahteva kontinuiran rad subjekata kojima su aktivnosti poverene. S obzirom na značaj i kompleksnost strateških dokumenata optimalno je da se pri njihovoj izradi angažuju vodeći stručnjaci. Oni će, zajedno sa lokalnim stručnjacima, izvršiti detaljnu analizu postojećeg stanja, problema, odrediti prostor delovanja i očekivane efekte, sagledati voljnost lokalne zajednice, pa tek onda pripremiti najbolje predloge prilagođene lokalnim uslovima.

Primena informacionih tehnologija u drumskom transportu

U najvećoj meri razvoj ITS sa aspekta bezbednosti saobraćaja usredsređen je na proaktivno delovanje sprečavanja nastanka saobraćajnih nezgoda. U dosadašnjem razvoju postoji veliki broj sistema sa značajnim potencijalom za smanjenje rizika od saobraćajnih nezgoda. Bezbednosni uticaj nekih ITS sistema je već potvrđen u dosadašnjim istraživanjima i demonstracijama, dok se u mnogim slučajevima procene bezbednosnog potencijala zasnivaju na budućim analizama. ITS aplikacije, koje spadaju u ovu kategoriju i koje su bile podvrgnute znatnom ispitivanju i razvoju u prethodnom periodu, obuhvataju sledeće: (1) Sistemi prilagođavanja brzine (Speed Adaptation), (2) Sistemi za izbegavanje saobraćajne nezgode (Collision avoidance), (3) Sistemi za informisanje o vremenu (Weather information), (4) Sistemi za povećanje vidljivosti (Vision enhancement and vehicle conspicuity), (5) Držanje pravca-trake (Lane keeping), (6) Kontrolisanje vozača i vozila (Driver and vehicle monitoring), (7) Regulisanje (Policing and tutoring), (8) Menadžment incidenta (Incident management), (9) Kontrola saobraćajnog toka (Flow control), (10) Urbana saobraćajna kontrola (Urban traffic control), (11) Ranjivi korisnici puta (Vulnerable road users).⁸

Savremene tendencije u razvoju aplikacija ITS polaze od mogućnosti najvećeg potencijala za unapređenje bezbednosti saobraćaja i usmerene su prema najznačajnijim faktorima bezbednosti saobraćaja: brzina (speeding), vožnja pod uticajem alkohola (drink driving) i nekorišćenje sigurnosnog pojasa (the non-use of seat belts). U tom smislu posebno je istaknut i značaj primene sledećih aplikacija ITS:

- Intelligent Speed Assistance (ISA). Ovaj sistem ima značajnu ulogu u smanjenju

---

⁸ Lipovac, K., Bezbednost saobraćaja, Beograd: Službeni list, 2008, str. 33.

saobraćajnih nezgoda kada je u pitanju brzina kretanja vozila. Najvažnije funkcije odnose se na upozorenje vozača na prekoračenje brzine, obeshrabrivanje vozača da prekoračuju brzinu i onemogućavanje vozača da prekorače brzinu.

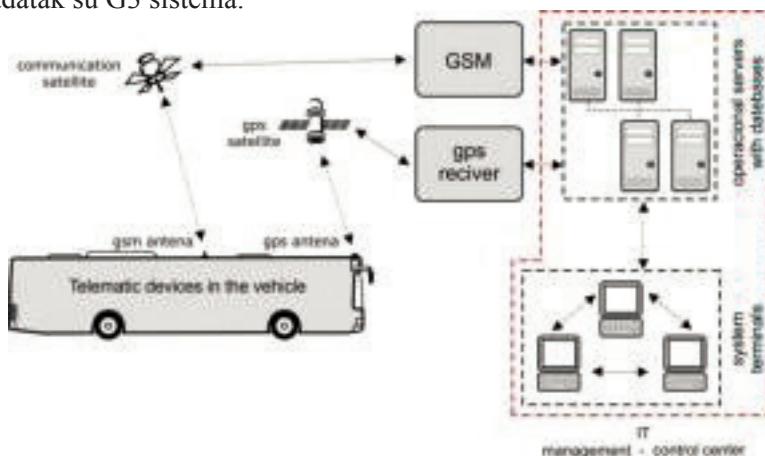
- Alcohol inter-locks. Utiče na smanjenje upravljanja vozilom pod dejstvom alkohola. Ovaj sistem je povezan sa vozilom i nije moguće pokrenuti vozilo pre nego što se vozač testira na alkohol.

- Seat-belt reminders. Upozorava vozača i saputnike u vozilu ukoliko se prethodno nisu vezali sigurnosnim pojasem.

U oblasti regulacije saobraćaja i evidentiranja saobraćajnih tokova veoma su značajni uređaji za detekciju vozila zasnovani na mikrotalasnim sensorima, uređaji za prepoznavanje registarskih oznaka i promenljivi znakovi poruka.

Kada je reč o transportu robe, veoma je bitno poznavanje svih eksploatacionih izmeritelja transportnog procesa. Poznavanje vrednosti izmeritelja eksploatacije transportnih sredstava omogućava određivanje nivoa produktivnosti rada, kao i dimenzionisanje potrebnih kapaciteta za pravovremeno podmirenje transportnih zahteva klijenata. Poznavanje postignutog nivoa izmeritelja eksploatacije i njihovog uticaja na proizvodnost vozila omogućava preduzimanje potrebnih mera za povećanje proizvodnosti rada transportnih sredstava i izvršavanje transporta uz smanjene transportne troškove i veću dobit.⁹

Prikupljanje potrebnih podataka o eksploatacionim pokazateljima u mnogo čemu je olakšano primenom G3 sistema (Slika 1.). Zahvaljujući GPS-u autotransportno preduzeće u svakom trenutku poseduje informaciju o poziciji i vremenu kretanja vozila, pređenom putu i stanju uslova na saobraćajnicama. Zahvaljujući telematskim uređajima u vozilu transportno informacijski G3 sistem omogućuje prikaz trenutne brzine vozila, stanje pogonskog agregata, potrošnju, stanje vučnog vozila i ostalog. Putem GSM-a omogućen je prenos svih prikupljenih podataka do sektora logistike autotransportnog preduzeća koji daljom obradom i analizom iznalazi najbolji model daljeg odvijanja transportnog procesa. Mogućnosti GIS-a omogućuju planiranje najbolje rute u zavisnosti od stanja puteva, vrste terena, meteoroloških uslova i sličnog. Takođe, G3 sistem omogućuje korisniku transportnih usluga konstantno praćenje pošiljke i stanja tereta, što u mnogo čemu utiče na povećanje poverenja autoprevoznom preduzeću i smanjuje troškove osiguranja robe. G3 sistem omogućuje lakšu i bržu analizu cene transporta i kompleksno izražava uticaj obima izvršenog rada, iskorišćenja radnog vremena, proizvodnosti rada, iskorišćenja sredstava rada, ekonomičnost poslovanja i niz drugih faktora. Praćenje stalnih (fiksni) troškova, analiza i korigovanje promenljivih (varijabilnih) troškova, osnovni zadatak su G3 sistema.

Slika 1. G3 Sistem (GPS, GSM i GIS)

⁹ Vešović, V., Menadžment u saobraćaju, Beograd: Saobraćajni fakultet, 2008, str. 72.

Primenom G3 sistema u najvećoj meri može se uticati na tok promenljivih troškova, što za rezultat ima visok uticaj na cenu prevoza. Takođe, praćenjem stalnih troškova, omogućena je analiza ukupnih troškova a samim tim i uticanje na funkcionalnost autotransportnog preduzeća. Praćenjem potrošnje goriva, načina eksploatacije vozila, iskorišćenja kapaciteta G3 sistem reaguje na donošenje što ispravnijih i kvalitetnijih odluka u što kraćem vremenskom periodu.

Kada je reč o transportu opasnih materija, primena savremenih informacionih tehnologija je neizbežna.¹⁰ Proces transporta opasnih materija je složen proces, koji, ukoliko ga raščlanimo na osnovne komponente, se sastoji od:

1. Analize vrste (tipa) opasne materije i njene količine (odabir transportne ambalaže) koja se transportuje,
2. Izbor optimalnog prevoznog sredstva,
3. Planiranje i definisanje rute (itinerera) kojim će se opasna materija kretati,
4. Praćenje opasne materije u transportu (trenutni položaj vozila, kao i stanje tereta, temperatura, pritisak i sl.)
5. Reagovanje u slučaju nastanka akcidentnog događaja (Lociranje mesta udesa, vreme udesa, meteorološki uslovi,
6. Dostavljanje podataka logističkom (upravljačko-kontrolnom centru) o karakteristikama udesa, dubini i površini zona prostiranja primarnog i sekundarnog kontaminacionog oblaka,
7. Obaveštavanje kriznih ekipa (policija, vatrogasne ekipe, zdravstvene službe, komunalne službe, specijalizovane vojne jedinice i dr.),
8. Unošenje i obrada podataka u centralni računar, dobijanje izlaznih podataka i simulacija kretanja opasnosti,
9. Formiranje koncepcije reagovanja na osnovu obrađenih podataka i simulacije,
10. Dostavljanje podataka o načinu reagovanja akterima udesa i kriznoj ekipi (policija, vatrogasne ekipe, zdravstvene službe, komunalne službe, specijalizovane vojne jedinice i dr.),
11. Reagovanje aktera udesa i krizne ekipe, izveštaj o sanaciji štete, prikupljanje i smeštanje u bazu podataka).

Zahvaljujući računarima i internetu, kreiranje baze podataka o vrstama opasnih materija kao i o vrstama prevoznih sredstava je olakšano. Komunikacija između naručioca transporta i prevoznika je trenutna, tako da je proces analize opasne materije koja se prevozi i izbor optimalnog prevoznog sredstva veoma olakšan. Međutim, mnogo kompleksniji problem, jeste planiranje najbezbednije rute. Ovo ne znači da prevoznik treba izabrati najkraću rutu već najbezbedniju, pri čemu treba pokušati izbeći veća naseljena mesta. Razvoj Geografskog informacionog sistema (GIS) i njegova komercijalizacija, kao i laka dostupnost, rešavaju i ovaj problem. GIS pruža mogućnost korišćenja velikog broja softverskog alata u cilju pregleda i analize prostornih mreža (kao što su mreže puteva i ulica, železničkih pruga, plovnih puteva, digitalne mape terena i dr.).

Praćenje kretanja opasne materije na digitalnoj mapi omogućeno je pridruživanjem GPS-a već pomenutim tehnologijama. Konstantna komunikacija između ekipe u vozilu i logistike transporta (upravljačko-kontrolnog centra), ostvarena je putem GSM-a, kako audio tako i vizuelnom vezom, zahvaljujući GPRS standardu. U transportu, ovaj sistem zauzima veoma bitno mesto jer omogućuje:

- a) Komunikaciju na relaciji vozač-dispečer-ostali akteri TP,
- b) Hitan poziv u slučaju nezgode ili pojave otkaza,
- c) Razmenu tekstualnih poruka i drugih digitalnih podataka,
- d) Beleženje toka komunikacije,
- e) Integraciju sa ostalim postojećim sistemima.

Sistem G3 predstavlja moćnu simbiozu hardvera i softvera koja pojavu rizika u

¹⁰ Vešović, V., Menadžment u saobraćaju, Beograd: Saobraćajni fakultet, 2008, str. 73.

transportu opasnih materija svodi na minimum. Takođe, ubrzava donošenje adekvatnih odluka u slučaju nastanka akcidenta, kao i prikupljanje potrebnih podataka za dalju analizu. U suštini, aplikacija G3 sistema u pomenutim oblicima i kroz navedene korake bila bi višestruko korisna iz nekoliko fundamentalnih razloga:

- brzo i sigurno dostavljanje podataka o mestu udesa upotrebom GPS sistema,
- brza procena efekata dejstva kontaminanta kombinacijom matematičkih modela i mogućnosti koje pruža GIS baza podataka u digitalnoj i 3D verziji,
- obaveštavanje subjekata o svim podacima koji su neophodni za pravovremenu reakciju na svim nivoima i koordinacija njihovog dejstva upotrebom mrežnog komunikacionog sistema.

Poslednjih godina javni transport putnika doživljava konstantne promene.¹¹ One su uslovljene kako željom ljudi za promenama i poboljšavanju u skladu sa opštim napretkom i razvojem tehnologija, tako i promenama uslova i okolnosti u gradskim aglomeracijama u kojima najveći broj ljudi živi i radi, tj. onde gde postoji najveći skup veza, sredstava odlučivanja i informacija. Razvoj GSP-a treba biti usmeren na povećanje kvaliteta prevozne usluge kakav potražuje savremeni gradski stanovnik. Njegova funkcija u budućnosti treba biti privlačenje građana koji poseduju sopstveni auto, što bi za rezultat imalo smanjenje opterećenja gradskih saobraćajnica i površina za parkiranje. U pogledu osnovnih pravaca razvoja GSP-a, mogu se definisati osnovni ciljevi:

- sistem GSP-a treba da obezbedi u planiranom periodu prevoz predviđenog broja putnika sa povećanim kvalitetom prevoza posmatrano kroz sve parametre kvaliteta,
- mora biti osposobljen za stalno prilagođavanje promenama prevoznih zahteva,
- treba da zadrži ulogu dominantnog prevoza, što bi uz odgovarajuće mere uticalo na poboljšanje ukupnog saobraćaja u gradovima i smanjenju negativnih posledica individualnog prevoza,
- sistem GSP treba biti izbalansiran pojedinim vidovima i tipovima vozila koja obezbeđuju racionalno korišćenje energije i smanjuju potrošnju tečnih goriva,
- funkcionalni sistem treba da ima minimum negativnih uticaja na životnu sredinu,
- Gradsko saobraćajno preduzeće mora poslovati ekonomično, ali da se njegovo poslovanje zasniva na socijalnim kategorijama.

Primenom savremenih informacionih tehnologija i sistema ovi ciljevi mogu biti brzo i efikasno realizovani. Utvrđivanje prevoznih potreba, kao i njihovu vremensku i prostornu distribuciju olakšava GIS sa svojim bazama statističkih podataka. Takođe, predviđanje osnovnih karakteristika tokova putnika primenom GIS-a je ubrzano i dovedeno na viši nivo, kao i predviđanje potrebnog broja vozila. Zahvaljujući GPS-u i GSM-u, obezbeđuje se apsolutni prioritet vozilima javnog prevoza na svim pravcima što omogućuje povećanje brzine putovanja i poboljšava tačnost i ravnomernost prevoza putnika. Ovim sistemom, takođe je omogućena modernizacija sistema naplate uvođenjem „elektronske“ vožnje karte i poboljšanje informisanosti putnika, kako u sistemu GSP-a tako i van njega. Utvrđivanje i praćenje prevoznih zahteva, izrada optimalnog reda vožnje, praćenje intervala sleđenja, tehničke ispravnosti i načina eksploatacije i održavanja vozila, sistematizovano brojanje putnika, kontrola i upravljanje, primenom savremenih informacionih tehnologija postavlja sistem GSP-a na nivo na kome ovaj „osnovni krovotok“ urbanog prostora i treba da se nalazi.

Preporuke za angažovanje lokalne zajednice u oblasti bezbednosti saobraćaja

Na osnovu analize dosadašnjih svetskih iskustava, postojećeg stanja u našim uslovima i naših dosadašnjih iskustava u upravljanju bezbednošću saobraćaja, mogu se definisati najvažnije praktične preporuke za lokalnu samoupravu:

- pravno utemeljiti (definisati pravni okvir, odgovornost i ovlašćenja) i osnovati lokalno telo za bezbednost saobraćaja (gradski ili opštinski savet, komisiju ili dr.

¹¹ Vujančić, M., Organizacija i funkcionisanje sistema bezbednosti saobraćaja u Lokalnoj zajednici-interakcija-nacionalni-lokalni nivo, Beograd: Službeni Glasnik, 2007, str. 54.

telo) tako da ga vode najodgovornije političke ličnosti, a da u njegovom radu, pored stručnjaka za bezbednost saobraćaja, učestvuju predstavnici što više subjekata koji mogu pomoći (upravljajući putu, organ za saobraćaj, policija, lokalni mediji, privreda, školstvo, autoškole, preduzeća koja vrše tehničke preglede, lekari itd.),

- izraditi sveobuhvatnu studiju bezbednosti saobraćaja koja će obuhvatiti: saobraćajne nezgode i njihove posledice (u periodu od najmanje 5 godina), indikatore bezbednosti saobraćaja (npr. korišćenje sigurnosnog pojasa, upotreba sigurnosnog sedišta, brzina vozila u saobraćaju i sl.) i stavove o bezbednosti saobraćaja,

- obezbediti finansijska sredstva za aktivnosti tela za bezbednost saobraćaja (sigurna, stabilna i nezavisna od političke promene vlasti),

- obezbediti dobru podršku (stručnu, medijsku, političku, policijsku, administrativnu, tehničku i podršku najšire javnosti) i aktivirati telo za bezbednost saobraćaja,

- uspostaviti mrežu partnera - sistem zaštite u bezbednosti saobraćaja i stalno jačati koordinaciju i kooperaciju partnera u mreži (jačati postojeće institucije i razvijati njihovu odgovornost, uključiti nevladine organizacije i druge institucije),

- stručno projektovati i doneti strateške dokumente o bezbednosti saobraćaja (npr. skupština opštine donosi politiku, odnosno strategiju bezbednosti saobraćaja, veće donosi izvršni plan bezbednosti saobraćaja, a najvažniji subjekti donose svoje strateške dokumente o bezbednosti saobraćaja),

- uspostaviti sistem prikupljanja podataka, izveštavanja i analiziranja stanja i problema bezbednosti saobraćaja (svakodnevno, mesečno, tromesečno i godišnje), tako da lokalni organi vlasti redovno razmatraju stanje i probleme (npr. skupština opštine na prvoj sednici u februaru ima tačku dnevnog reda o stanju bezbednosti saobraćaja u prethodnoj godini, opštinsko veće dva puta godišnje razmatra stanje i probleme, telo za bezbednost saobraćaja sedmično/mesečno razmatra aktuelne probleme i pokreće odgovarajuće zaštitne mere i aktivnosti),

- uspostaviti praksu analize i stalnog ocenjivanja stanja i preduzetih aktivnosti, u cilju evaluacije i unapređenja upravljačkih mera, a u skladu sa lokalnim potrebama i mogućnostima i

- redovno razmenjivanje iskustva između lokalnih zajednica.

Navedene preporuke mogu poslužiti kao okvir za unapređenje stanja bezbednosti saobraćaja na lokalnom nivou u našim uslovima.

Zaključak

Razvoj saobraćaja teče sve ubrzanijim tempom, a uticaj stihijskog razvoja strukture saobraćajnog sistema, nekontrolisanim razvojem motorizacije, izaziva negativne posledice na bezbednost saobraćaja, brzinu putovanja i mobilnost stanovništva i upozorava na nužnost menjanja organizacije u razvoju strukture saobraćajnog sistema. Ekonomski razvijene zemlje sve intenzivnije menjaju odnos države prema saobraćaju i politici razvoja saobraćajnog sistema. Usvajaju se orijentacije na reafirmaciju železnice ubrzanom modernizacijom i elektrifikacijom pruga, a u saobraćajno-ekonomskoj teoriji javljaju se novi modeli koordinacije saobraćaja i mera države u regulisanju odnosa između saobraćajnih grana na saobraćajnom tržištu.¹²

Primenom savremenih informacionih tehnologija i sistema ovi ciljevi mogu biti brzo i efikasno realizovani. U najvećoj meri razvoj ITS sa aspekta bezbednosti saobraćaja usredsređen je na proaktivno delovanje sprečavanja nastanka saobraćajnih nezgoda. U dosadašnjem razvoju postoji veliki broj sistema sa značajnim potencijalom za smanjenje rizika od saobraćajnih nezgoda. Bezbednosni uticaj nekih ITS sistema je već potvrđen u dosadašnjim istraživanjima i demonstracijama, dok se u mnogim slučajevima procene bezbednosnog potencijala zasnivaju na budućim analizama. Savremene tendencije u razvoju aplikacija ITS polaze od mogućnosti najvećeg potencijala za unapređenje

¹² Vešović, V., Menadžment u saobraćaju, Beograd: Saobraćajni fakultet, 2008, str. 43.

bezbednosti saobraćaja i usmerene su prema najznačajnijim faktorima bezbednosti saobraćaja: brzina (speeding), vožnja pod uticajem alkohola (drink driving) i nekorišćenje sigurnosnog pojasa (the non-use of seat belts).

Imajući u vidu ovlašćenja i odgovornost lokalne zajednice može se uočiti veliki potencijal uticaja na bezbednost saobraćaja. Da bi se ovaj potencijal ispoljio, neophodno je oformiti i stalno jačati mrežu partnera (društveni mehanizam bezbednosti saobraćaja) sa jasno definisanim odgovornostima, područjem rada i konkretnim zadacima. Mreža partnera treba da obuhvati sve institucije koje svojim ljudskim, tehničkim, finansijskim i ostalim resursima mogu dati doprinos bezbednosti saobraćaja.

Literatura

1. Čekić, Š., *Ekonomika u saobraćaju i komunikacijama*, Sarajevo, Saobraćajni fakultet, 2005.
2. CEMT: „Memorandum der Bahnen fur die Anhorung bei der CEMT“, Brussels, 1998.
3. <http://www.sartre-project.eu/en/about/Sidor/default.aspx>
4. Kolarić, N., *Menadžment u saobraćaju*, Beograd: Visoka turistička škola, 2008.
5. Lipovac, K., *Bezbednost saobraćaja*, Beograd: Službeni list, 2008.
6. Novaković, S., *Ekonomika saobraćaja*, Beograd, 1978.
7. UIC-Wirtschaftskommission: „Les previsions dans les chemins de fer“, Studie, Paris, 1977.
8. Vešović, V., *Menadžment u saobraćaju*, Beograd: Saobraćajni fakultet, 2008.
9. Vujanić, M., *Organizacija i funkcionisanje sistema bezbednosti saobraćaja u Lokalnoj zajednici-interakcija-nacionalni-lokalni nivo*, Beograd: Službeni Glasnik, 2007.

UTICAJ POJAVE OTKAZA MAŠINA NA POSLOVANJE PREDUZEĆA PRIKAZANO NA PRIMERU RUDARSKIH MAŠINA

Dejan Petrović¹

Rezime

Savremeni pristup proizvodnji zahteva primenu visokokapacitivnih složenih mašina - tehničkih sistema. Politika održavanja odnosno strategija održavanja ovako složenih mašinskih sistema značajno utiče na finansijsko poslovanje preduzeća. Preventivno održavanje mašina se ispostavilo kao neadekvatno i skupo rešenje. Zato formiranje politike održavanja i delovanje na najkritičnija mesta - elemente tehničkog sistema daje mogućnost uspešne proizvodnje bez zastoja. Strategija održavanja definiše procedure detaljne analize tehničkog sistema, postupke utvrđivanja slabih mesta u sistemu, predviđanje štetnih uticaja i njihove efekte i definišu mere koje treba preduzeti da bi se sistem što duže zadržao u operativnom stanju i obavljao funkciju za koju je namenjen, bez negativnih posledica po funkcionalnu celinu koju čini kao i radnu i životnu okolinu. Određivanje nivoa pouzdanosti rada odnosno rizika otkaza mašina omogućuje delovanje na najkritičnija mesta u sistemu. Održavanje tehničkih sistema prema riziku je jedino ekonomski opravdano rešenje.

Ključne reči: otkazi mašina, rudarske mašine, politika održavanja, troškovi održavanja.

EFFECT OF MACHINES FAILURE OCCURRENCE ON BUSINESS COMPANIES SHOWN IN THE CASE OF MINING MACHINERY

Abstract

Modern approach to production requires the use of high capacity complex machines - technical systems. Maintenance policy or strategy for maintenance of such a complex mechanical system significantly affects the financial dealings of the company. Preventive maintenance turned out to be inadequate and costly solution. Therefore, the integration of a maintenance policy and activities of the most critical places - elements of technical system gives the possibility of a successful production without downtime. The maintenance strategy defines the procedures detailed analysis of technical systems, procedures to identify weak points in the system, forecasting adverse impacts and their effects and define the measures to be taken to make the system as long as possible kept in operating condition and performed the function for which it was intended, without negative consequences for the functional unit comprising, as well as working and living environments. Reliability assessment of the machines or risk assessment allows activities on the most critical parts in the system. Maintenance of technical systems to risk is the

¹ Doc. dr Dejan Petrović, Univerzitet u Beogradu, Tehnički fakultet u Boru

only economically viable solution.

Key words: machines failure, mining machines, maintenance policy, maintenance costs.

Uvod

Uspešnost poslovanja kompanija direktno je u sprezi sa postizanjem zadatih ciljeva. Da bi se postigli zadati ciljevi kod proizvodnih kompanija neophodna je primena složenih mašina i tehničkih sistema. Međutim posle izvesnog vremena rada mašina od uvođenja u sistem proizvodnje, dolazi do pojave otkaza odnosno do prestanka rada istih. Svaka vrsta otkaza – prestanka rada mašina direktno utiču na uspešnost privređivanja kroz nemogućnost ispunjenja projektovanih kapaciteta, nemogućnost poštovanja rokova isporuke gotovih proizvoda i gubitak kupaca. Takođe, jako bitno istaći da otkazi sa sobom nose i finansijski gubitak preduzeća.

U rudarstvu se koriste složene i skupe složene mašine, pa se svaka mašina može smatrati zasebnim tehničkim sistemom. Generalno rudarske mašine predstavljaju jedan od najsloženijih tehničkih sistema u industriji uopšte. Odlikuju se:

- velikom investicionom vrednošću,
- rade u složenim uslovima i skupim tehnološkim procesima i
- nose dosta veliki rizik po radnu i životnu okolinu.

Otkopavanje ležišta sa malim procentom sadržaja metala jedino je ekonomski opravdano ako se vrši masovna eksploatacija, odnosno primenjuju visokoproizvodne i visokokapacitativne metode otkopavanja. Za takvu vrstu proizvodnje neophodne su mašine velikih kapaciteta, npr. kamioni nosivosti preko 200 tona. Takve mašine imaju veliku investicionu vrednost i njihovo nepravilno održavanje može da dovede u pitanje ekonomično poslovanje preduzeća u čijem sistemu proizvodnje rade. Pogotovu ako se uzme u obzir činjenica da one najčešće rade u sprezi sa drugim mašinama u sistemu.

Osim uticaja na finansijsko poslovanje otkazi kompleksnih rudarskih mašina imaju dostaveliki negativni uticaj na radno i životno okruženje. Neretko se dešava da dolazi do fizičkog povređivanja radnika kao posledica otkaza mašina. Takođe, curenje štetnih i kontaminirajućih materija koje dospevaju u vode i zemljište dodatno povećavaju ozbiljnost posledica otkaza mašinskog sistema.

Utvrđivanje zakonitosti pojave otkaza rudarskih tehničkih sistema i pravilan tretman kroz delovanje na najkritičnija mesta-slabe tačke u sistemu jedan je od osnovnih zadataka službi održavanja na rudnicima. Može se naglasiti da procena pouzdanosti rada i nivoa rizika pojave neplaniranih zastoja, odnosno havarijskih situacija, jedan je od najbitnijih sistemskih zadataka pri eksploataciji i održavanju ovih tehničkih sistema.

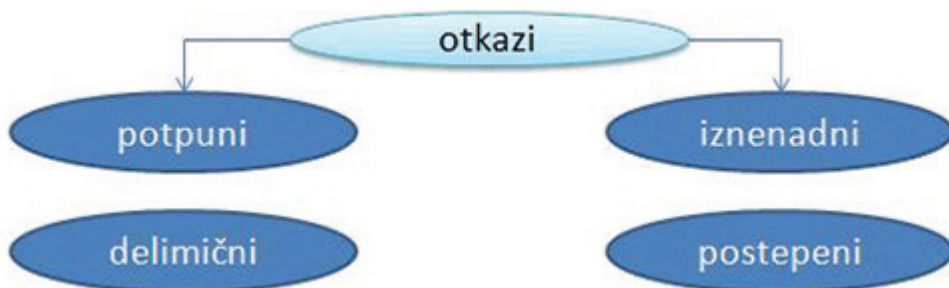
Otkazi tehničkih sistema u rudarstvu

Otkazi tehničkih sistema, koji su u neprekidnom radu, su svakodnevna pojava, pogotovu kod sistema koji su višedecinijskom radu. Otkazom tehničkog sistema smatra se prestanak obavljanja zadate funkcije za koju je projektovan.

Otkazi prema (Ivković, 1997; Milčić, 2005), mogu biti potpuni i delimični. Kod potpunih otkaza tehnički sistem prestaje sa radom, dok kod delimičnih otkaza ne dolazi trenutno do prestanka sa radom već se postepeno smanjuju projektovane radne karakteristike sistema za obavljanje projektovane funkcije. Potpuni i delimični otkazi tehničkih sistema prema brzini nastajanja mogu biti iznenadni i postepeni, gde se, prema Milčić (2005), iznenadni otkazi kategoriju kao katastrofalni, a postepeni kao degradacioni, slika 1.

Tehnički sistem ili elemenat tehničkog sistema koji se nakon otkaza ne može popraviti naziva se nepopravljivim, dok delove tehničkog sistema kojima se nakon otkaza može vratiti funkcionalnost nazivamo popravljivim sistemima. Tehnički sistemi

kod kojih funkcionalnost opada sa vremenom rada mogu se kategorisati kao vremenski zavisni sistemi. U koliko sistem obavlja projektovanu funkciju nezavisno od dužine vremena rada, takvi sistemi se mogu kategorisati kao vremenski nezavisni sistemi.

Slika broj 1: Podela otkaza prema vidu pojavljivanja

Pojave otkaza rudarskih tehničkih sistema i njihov negativan uticaj na dalji rad mašine mogu se sagledati kroz:

- fizičko propadanje mašina,
- zastoje u proizvodnom procesu,
- fizičko povređivanje radnika,
- negativan uticaj na životnu sredinu i
- finansijske gubitke.

Na slikama od 2-5 prikazani su primeri otkaza skupih rudarskih mašina sa katastrofalnim posledicama.

Slika broj 2: Požar na kamionu na površinskom kopu

Na površinskom kopu „Veliki Krivelj“, koji radi u okviru Rudnika Bakra Bor, održavanje mašina se vrši prema stanju. Osim redovnih dnevnih pregleda i generalnih remonta, ostali radovi na održavanju mašina se izvode tek kada dođe do otkaza. Održavanje mašina prema stanju ostavlja svoje posledice.

Slika broj 3: Požar na bageru sa obrnutom kašikom

Primeru radi, ležajevi na točkovima kamiona menjaju se tek kada dođe do otkaza. Pored otkaza samog ležaja na prednjem točku kamiona „Belaz“, tipa 75306, nosivosti 220 tona, došlo je i do oštećenja glavčine točka. Pored glavčine, ovakav tip otkaza započinje seriju otkaza, nakon ležaja otkazuju amortizeri, pa čak i hidrocilindri za upravljanje kao direktna posledica otkaza ležaja. Pred finansijskih izdataka za opravku i zamenu elemenata koji su otkazali, veliki su finansijski gubici zbog isključenja mašine iz procesa eksploatacije u trajanju od nekoliko dana. Navedeni primer ukazuje na hitnu potrebu za analizom rizika otkaza i prelazak na drugi vid odr. Na površinskom kopu „Veliki Krivelj“, pored kamiona, za transport jalovine primenjuju se i trakasti transporteri, od drobilice za jalovinu na obodu kopa do odlagališta u starom „Borskom kopu“. Dužina transportera je 2,8 km, a širina gumene trake je 1,8m sa četiri pogonske stanice, jedna na početku i tri buster stanice snage 1 MW. Pre desetak godina, otkopavanjem su zahvaćeni podzemni rudarski radovi pa se deo podgrade koji je dospelo na transporter zaglavio se na presipnom mestu i iskidao traku po dužini. Dužina oštećenog dela gumene trake bila je oko 1,5 km. Ovako ozbiljan otkaz nastao je kao posledica ljudske greške.

Slika broj 4: Otkaz na kamionu sa katastrofalnim posledicama

Interesantan primer neadekvatnog održavanja mašina, koji je doveo do ozbiljnih posledica otkaza, jeste slučaj buldozera „Komatsu“ tipa D155AX, na površinskom kopu „Veliki Krivelj“. Naime, da bi se uštedelo, u reduktor transmisije buldozera sipano je neadekvatno ulje koje je izazvalo permanentno stradanje mehaničkih komponenti

elektroventila za regulaciju brzine kretanja. Iz tih razloga mašina je bila praktično neupotrebljiva duži vremenski period dok se nije prešlo na korišćenje ulja koje je preporučio proizvođač.

Posledice otkaza rudarskih mašina kod kompleksnih sistema, su daleko veće, kod kojih se posledice zastoja na kopovima direktno odražavaju na količinu otkopane mineralne sirovine koja predstavlja ulaznu sirovinu u postrojenje flotacije i kasnije postrojenje topioničke prerade. Tako da od zastoja mašina na kopu zavisi čitava proizvodnja i prerada rude. Ako se uzmu u obzir troškovi za zaustavljanje i ponovno pokretanje sistema za flotiranje i topioničku preradu zbog nedostatka mineralne sirovine, onda se nameće zaključak da se mora sprovesti niz organizacionih i tehničkih mera kako bi se mašine na otkopavanju održale što duži vremenski period u radnom stanju, bez neplaniranih zastoja.

Kod velikih tehničkih sistema, kao što su rotorni bageri na površinskim kopovima uglja koji se karakterišu velikim brojem elemenata, negativni efekti otkaza imaju uticaj ne samo na mašinu već i na proizvodnju uglja na kopu i šire. Pored izraženog smanjenja kapaciteta na eksploataciji uglja, efekti otkaza se manifestuju i na proizvodnju električne energije. Rotorni bageri predstavljaju mašine sa ekstremno visokim nivoom rizika. Mašine nisu kompaktne konstrukcije, već su statički uravnotežene mašine, gde lom jednog elementa (uže, nosač i sl.) izaziva rušenje cele mašine. Kapaciteti su im jako veliki, te neplanirani zastoj izaziva troškove i 10.000 evra na sat.

Primeru radi, rotorni bager na površinskom kopu „Polje D“, zbog požara koji je nastao kao posledica otkaza prevojnog bubnja, potpuno je havarisan. Za njegovu kompletnu revitalizaciju uloženo je oko 7 miliona evra, što iznosi oko 60% od cene novog bagera (Ivković i dr, 2008; Polovina, 2010). Radovi na revitalizaciji pomenutog bagera trajali su dve godine, što znači da je toliko mašina bila van upotrebe. Drugi primer otkaza ovako velikih tehničkih sistema je rotorni bager oznake SchRs 630 25/6, na istom kopu, kod koga je došlo do prekida nosećih užadi i potpune havarije kao posledica požara koji je izazvan zavarivanjem i upalom maziva.

Autor (Ivković, 2004) daje prikaz podataka o havarijama na bageru SRs 1200 22/2 površinskom kopu „Polje D“, odakle se može videti da pojedini otkazi su izazvali višemesečno isključenje bagera iz sistema eksploatacije uglja. Primera radi 1973. godine nakon zavarivanja došlo je do požara i oštećenja konstrukcije bagera. Vreme zastoja bilo je 60 dana. Takođe isto toliko bager nije radio usled pojave pukotina na čvornim vezama nosača konstrukcije.

Bager SchRs 1760 na površinskom kopu uglja „Polje D“, neočekivano i bez najave, imao je katastrofalnu havariju 2004.g.,(Daničić i dr., 2013) nakon 17 godina normalnog rada na površinskom kopu. Uzrok je lom koji je nastao kao posledica zamora materijala. Nagli lom ušica za užad protivtega se dogodio kada se površina poprečnog preseka koja trpi opterećenje značajno smanjila i usled manjih pukotina nastalih zbog zamora materijala na obe strane zavarene grede. Prema pomenutim autorima, u fazi projektovanja zavareni spojevi se smatraju pomoćnim radnim operacijama, pa se zbog toga na njih i ne primenjuje sistem provere kvaliteta, ni prilikom izrade, ni prilikom pregleda. Posledično, prilikom zavarivanja nastaju defekti i nepravilne strukture, koje uzrokuju pojave koncentracije napona, a kritičan zavareni spoj nije dostupan za inspekciju tokom radnog procesa. Uz to, disbalans opterećenja i smanjenje debljine ušica sa 40 na 20 mm predviđeno projektom uslovalo je nepovoljan raspored napona u konstrukciji. Pukotine su definitivno mogle biti otkrivene primenom odgovarajućeg sistema inspekcije, ali takav sistem nije sproveden. Vek eksploatacije od 17 godina ukazuje da je uz bolju inspekciju i sistem održavanja, životni vek mašine bio produžen, a havarija izbegnuta.

Slika broj 5: Lom rotornog bagera na pvesinskom kopu uglja

Pouzdanost tehničkih sistema u rudarstvu

Svi tehnički sistemi su projektovani da uspešno obavljaju svoju funkciju neki vremenski period bez otkaza. Za sistem koji radi bez otkaza i zastoja kaže se da je pouzdan sistem. Uobičajna definicija pouzdanosti koja se može naći u literaturi glasi: pouzdanost je verovatnoća, na određenom nivou poverenja, da će sistem uspešno, bez otkaza, obaviti funkciju za koju je namenjen, unutar specificiranih granica performansi, u toku specificiranog vremena trajanja zadatka, kada se koristi na propisani način i u svrhu za koju je namenjen, pod specificiranim nivoima opterećenja, uzimajući u obzir i prethodno vreme korišćenja sistema. Sličnu, samo kraću definiciju, dao je i (Ivković, 1997): pouzdanost je verovatnoća, na određenom nivou poverenja, da će sistem uspešno obaviti funkciju za koju je namenjen, bez otkaza i unutar specificiranih performansi, uzimajući u obzir prethodno vreme korišćenja. Pouzdanost se izražava kao broj između 0 i 1 ili između 0 i 100 %.

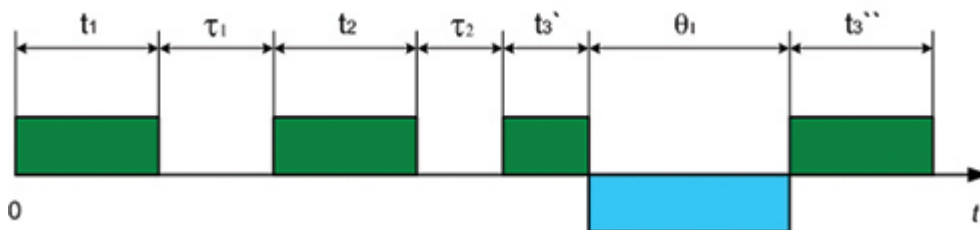
Generalno pouzdanost se može predstaviti kao odnos između broja uspešno obavljenih zadataka sistema u odnosu na ukupan broj zadataka kojima je sistem izložen.

Teorija pouzdanosti razvijena je za potrebe vojne industrije tokom II svetskog rata. Važnost teorije pouzdanosti i inženjerstva održavanja tehničkih sistema sa sistema namenske industrije (prvenstveno vazduhoplovstvo i elektronski sistemi) prenet je i na druga područja tehnike (automobilska industrija, energetika i procesna tehnika, proizvodni sistemi, transportni sistemi, mehanizacija u oblastima industrije) (Papić i Milovanović, 2007).

Prema (Mijajlović i Milčić, 2009), teorija pouzdanosti se bazira na teoriji verovatnoće i matematičke statistike i tretira binarno stanje u kome elementi mogu da se nađu – u stanju rada ili u stanju otkaza. Međutim, kod pouzdanosti mašina ne može se sagledavati samo binarno stanje, već treba uključiti i međustanja za koje je najbolji primer delimičan otkaz sistema. Prema tome, određivanje pouzdanosti kako elemenata, tako i sistema, zahteva eksplicitne vrednosti početka rada, vremena u radu, trenutak otkaza itd., odnosno teorija pouzdanosti daje onoliko precizne vrednosti koliko su precizni podaci koji se koriste. Problem koji se inženjerima pouzdanosti nameće, jeste „statistički materijal“ – odnosno nedostatak podataka neophodnih za određivanje pouzdanosti.

Analiza ponašanja tehničkog sistema u pogledu pouzdanosti najbolje se prikazuje vremenskom slikom stanja (Slika 6.), na kojoj se vremena rada t , smenjuju sa vremenima

u otkazu t , pri čemu se povremeno pojavljuje i vremenski period dužine θ , kada se sistem nalazi u zastoju, npr. zbog radova preventivnog održavanja.

Slika broj 6. Vremenska slika stanja (Ivković, 1997)

Osnovni pokazatelji pouzdanosti su funkcija pouzdanosti, funkcija verovatnoće otkaza, funkcija gustine otkaza i funkcija intenziteta otkaza. Na bazi vremenske slike stanja tehničkog sistema, mogu da se konstatuju odgovarajući pokazatelji samog sistema.

Teorija pouzdanosti se bavi interdisciplinarnom primenom verovatnoće, statistike i stohastičkog modeliranja, u kombinaciji sa inženjerskom pronicljivošću u konstruisanju i naučnim shvatanjem mehanizma grešaka, a u cilju izučavanja različitih aspekata pouzdanosti (Lazarević, 2006). Prema (Lazarević, 2006; Mijajlović i Milčić, 2009), zadaci teorije pouzdanosti su:

- modeliranje pouzdanosti,
- analiza i optimizacija pouzdanosti,
- inženjering pouzdanosti,
- nauka o pouzdanosti,
- tehnologija pouzdanosti i
- upravljanje pouzdanošću.

Predviđanje pouzdanosti se radi sa ciljem da se dokaže da li komponenta ili sistem zadovoljava postavljene zahteve pouzdanosti sistema. Na osnovu analize pouzdanosti mogu se utvrditi manje pouzdani delovi sistema, i na osnovu toga delovati da bi se ostvarili postavljeni kriterijumi u pogledu pouzdanosti, odnosno kako bi se poboljšala pouzdanost elementa kao dela kompleksa, a sa tim i pouzdanost celog sistema. Problemi pouzdanosti sistema mogu se, prema njima, izdvojiti u dve oblasti: predviđanje pouzdanosti i poboljšanje pouzdanosti ili komponentata ili celog sistema.

Rizik od otkaza tehničkih sistema u rudarstvu

Rizik je neizbežan u svakom segmentu ljudske delatnosti kao i neizvesnost koja je nerazdvojiva od rizika i predstavljaju u izvesnom smislu apsolutnu vrednost. Međutim, na izloženost riziku moguće je uticati i kontrolisati je, to je promenljiva koja utiče na nivo i stepen rizika.

U poslednjih dvadesetak godina velika pažnja posvećena je riziku od otkaza tehničkih sistema. Doneti su i međunarodni – evropski standardi, među njima i internacionalni standard (IEC 300-3-9, 1995), koji definiše analizu rizika u tehnološkim sistemima. Prema ovom zakonu, rizik se definiše kao kombinacija učestalosti, verovatnoće događaja i posledica određene opasne situacije ili događaja. Noviji standard o upravljanju rizicima je (ISO 31000, 2009) i prema njemu rizik se definiše kao šansa da će se nešto desiti i da će to imati uticaja na objekat. Rizik se prema istom standardu prikazuje kao kombinacija potencijalnog događaja i posledica povezan sa verovatnoćom njegove pojave.

Generalno sve definicije rizika uključuju verovatnoću nastanka neželjenog događaja i obim štete koji se njime izaziva. Gledano sa aspekta otkaza tehničkih sistema u rudarstvu može se reći da se rizikom smatra verovatnoća pojave određene vrste otkaza unutar tehničkog sistema (tehnološkog procesa, mašine, podsklopa ili elementa) i da

će takva vrsta otkaza ostaviti negativne posledice na proces eksploatacije, životni vek mašine, zaposlene i životno okruženje.

Upravljanje rizikom

Kvalitetno i stručno upravljanje rizicima obezbeđuje jasan strateški pristup identifikaciji rizika, kontroli i smanjenju nivoa negativnih efekata rizičnog događaja. Takvim pristupom stvaraju se uslovi da se odredi prioritet i preduzmu odgovarajuće mere u odgovarajućem delu sistema, kako bi se smanjila šteta i finansijski gubici. Upravljanje rizikom ima i druge prednosti za organizacije, uključujući čuvanje resursa, imovine, prihoda i ljudi. Upravljanje i kontrola rizika u tehničkim sistemima je složen proces i sadrži veliki skup mera i aktivnosti. Menadžment rizikom je nova disciplina razvijena kao potreba da se upravlja rizicima, ne samo u tehnološkim procesima, već i u saobraćaju, ekonomiji, finansijskom sektoru i dr. Razvijen je čitav niz metoda i postupaka za ocenu i upravljanje rizikom.

Prema (Joy, 2004), za pristup upravljanja rizikom karakteristične su četiri faze:

1. identifikacija rizika – identifikovanje opasnosti ili situacija koje imaju potencijal da izazovu štetu ili gubitke. Ponekad se zovu i neželjeni događaji;
2. analiza rizika – analiza obima rizika koji može proisteci iz neželjenog događaja;
3. upravljanje rizikom – odlučivanje o odgovarajućim merama za smanjenje i kontrolu neprihvatljivog rizika;
4. implementacija, kontrolna merenja i održavanje projektovanog nivoa rizika.

Australijski standard o upravljanju rizikom (AS/NZS 4360, 1999) daje korake koje treba slediti pri upravljanju rizikom:

- dati objašnjenja problema,
- identifikovati rizike,
- analizirati rizike,
- procena i prioritizacija rizika,
- tretiranje rizika i
- monitoring i kontrola rizika.

Od gore navedenih faza upravljanja rizikom najbitnije je prepoznati potencijalne opasnosti, odnosno pronaći kritična mesta u sistemu, i utvrditi njihov nivo rizika od otkaza tog dela ili celog tehničkog sistema. Od toga zavise i mere koje će se preduzeti za smanjenje rizika kritičnih delova.

Evropski standard o upravljanju rizicima (ISO 31000, 2009) pruža principe i opšte smernice o upravljanju rizicima. Odnosi se na bilo koju vrstu rizika, bez obzira na njegovu prirodu, pozitivne ili negativne posledice (ISO 31000, 2009). Ovaj zakon nastao je kao rezultat iskustva u oblasti upravljanja rizikom baziranog na prethodno donetim zakonima iz ove oblasti. ISO 31000 zasnovan je na australijskom – novozelandskom standardu AS/NZS 4360, 2004 (Šijaković i dr., 2013). Definicije pojmova i termina u ovom zakonu preuzete su iz uputstva (ISO GUIDE 73, 2009) „Upravljanje rizikom – Pojmovi“ (Risk Management-Vocabulary). Osnovu ovog zakona čine jasno definisani principi upravljanja rizikom i proces upravljanja rizikom. Takođe, definisani su radni okviri upravljanja rizikom koji se sastoje od:

- posvećenosti riziku,
- definisanja okvira upravljanja rizikom,
- implementacije upravljanja rizikom,
- monitoringa i revizije i
- kontinualnog unapređenja okvira.

Proces upravljanja rizikom, prema standardu (ISO 31000, 2009), obuhvata sledeće aktivnosti:

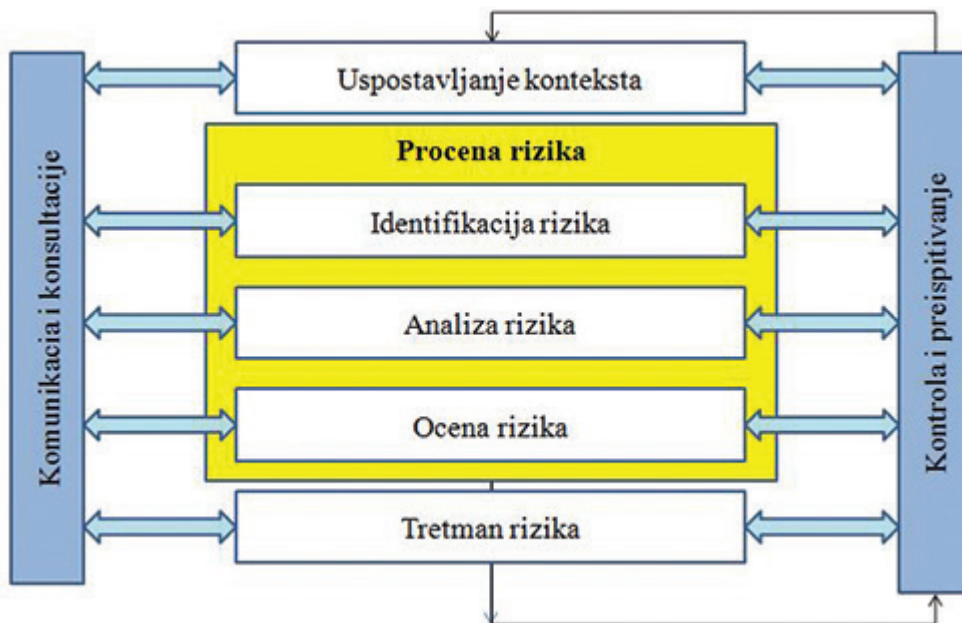
- komunikacija i konsultacije sa svim zainteresovanim stranama (državna politika,

korisnici, ...);

- uspostavljanje konteksta modela;
- procena rizika u okviru koga treba raditi na identifikaciji rizičnih događaja i posledica, analizi rizika i oceni nivoa rizika;
- tretman rizika, preduzimanje mera za smanjenje rizika i
- monitoring i revizija.

Generalno, standardom ISO 31000 nisu definisane metodologije procene rizika već način i pristup ovom fenomenu. Tehnike za procenu rizika date su u okviru standarda (ISO 31010, 2009) u kome je objašnjen proces procene rizika i metode za procenu rizika. U njemu su date smernice za izbor najadekvatnije metode u zavisnosti od oblasti gde se primenjuje.

Slika broj 7. Proces upravljanja rizikom prema ISO 31000

Standard ISO 31000 preuzela je Velika Britanija, Amerika i Australija i Novi Zeland, pa je u Britaniji objavljen pod oznakom BS ISO 31000:2009, u Americi pod oznakom ANSI/ASSE/ISO 31000, a u Australiji i na Novom Zelandu pod oznakom AS/NZS 31000:2009. Takođe, u Britaniji 2011. godine, objavljen je standard BS 31100:2011 koji daje savete i uputstva o izradi, sprovođenju i održavanju proporcionalnog i efikasnog upravljanja rizikom usklađen sa ISO 31000. Standard ISO 31000 sa svojim zahtevima na jedan sveobuhvatan način definiše elemente sistema upravljanja rizicima u bilo kojoj organizaciji, bez obzira na njenu veličinu, vrstu delatnosti i druge bitne karakteristike.

Definisanje politike održavanja - menadžment održavanja

Neometan rad rudarskih mašina bez zastoja zahteva opsežne mere na istraživanju, analizi i planiranju kvalitetnog sistematskog održavanja da bi mašina zadržala svoje funkcionalno stanje duži vremenski period. Prekid rada jednog elementa ili dela sistema najčešće je praćen prekidom rada proizvodnog procesa. Poznato je da, kod složenih tehničkih sistema, i pored kvalitetno organizovanog sistema za praćenje rada i održavanja, dolazi do otkaza pojedinih elemenata koji mogu imati negativne posledice po mašinu, zaposlene i životno okruženje. Jedan od osnovnih zahteva kod rudarskih mašina jeste

pouzdanost u radu, tj. što manji broj neplaniranih zastoja.

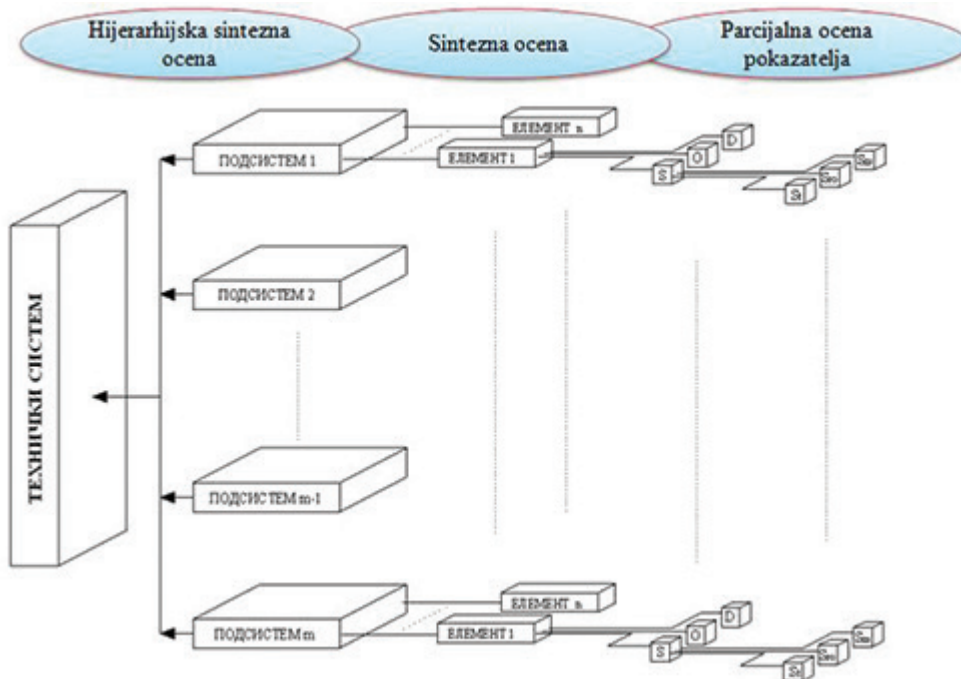
Stavranje povoljne radne atmosfere za obavljanje eksploatacije mineralnih sirovina bez velikih zastoja moguće je postići uspostavljanjem kvalitetnog sistema održavanja odnosno kreiranje politike održavanja. Kroz politiku održavanja moguće je definisati ciljeve i način postizanja zadatih ciljeva u pogledu kvaliteta rada i pouzdanosti rudarskih tehničkih sistema.

Sistem održavanja odnosno menadžment održavanja složenih tehničkih sistema u rudarstvu je veom značajan korak u unapređenju poslovanja jednog preduzeća. Uvođenjem politike održavanja u rudničke sisteme znači uvođenje postupka tretiranja pojave otkaza na osnovu unapred utvrđene procedure. Jedan od najbitnijih sastavnih delova ove procedure jeste uspostavljanje kvalitetnog dijagnostičkog sistema kako bi se identifikovali pokazatelji koji nagoveštavaju otkaze, odnosno zastoj. Drugi deo politike održavanja jeste formiranje baze podataka otkaza, što znači da je neophodno zabeležiti pojavu svake vrste otkaza otkaza kako bi se formirala vremenska slika stanja koja daje zavisnost intenziteta otkaza i vremena rada, odnosno definisala verovatnoća da se pojavi otkaz u doglednom vremenu. Finalni deo procedure održavanja, na osnovu prethodnih, trebala bi da daje mere kojima se smanjuje broj otkaza, odnosno povećava vreme rada mašine između dva otkaza.

Generalno za pouzdan rad mašina u rudarstvu uz najmanje moguće rizike, potrebno je izvršiti:

- detaljnu analizu tehničkog sistema poznatim metodama, slika 8,
- utvrditi slaba mesta,
- predvideti štetne uticaje i njihove efekte,
- definisati mere koje treba preduzeti da bi se sistem što duže zadržao u operativnom stanju i obavljao funkciju za koju je namenjen, bez negativnih posledica po funkcionalnu celinu koju čini kao i radnu i životnu okolinu.

Jedan primer detaljne dekompozicije tehničkog sistema, neophodnog za detaljnu analizu mogućih neželjenih događaja prikazan je na slici 8.

Slika broj 8. Dekompozicija tehničkog sistema (Petrović, 2014)

Proces upravljanja održavanjem jeste nezaobilazni korak koji mora paralelno da se pozicionira sa svim ostalim aktivnostima u jednom preduzeću. U zavisnosti od delatnosti kojom se preduzeće bavi, neophodno je da se razvije čitav niz procedura usaglašenih sa važećim standardima iz predmetne oblasti koje čine algoritam upravljanja rizikom.

U tom smislu, rudarstvo predstavlja jednu od najkompleksnijih grana industrije s obzirom na složenost tehnologije i korišćene mehanizacije, troškove neplaniranih zastoja, radno okruženje u kojem je pozicioniran tehnološki proces.

Specifičnost radnih uslova u kojima se u rudarstvu radi i međuodnosa između mašine i radne i životne sredine kao i uticaj neželjenih otkaza na dalju funkcionalnost mašine i celog tehničkog sistema nameće potrebu za stalnim praćenjem i upravljanjem rizikom. Primenom i kombinacijom postojećih i razvojem novih metoda za procenu rizika i njihovom implementacijom u rudarske tehničke sisteme stvara se povoljna atmosfera za upravljanje otkazima.

Zaključak

Rizik od otkaza tehničkih sistema u rudarstvu jeste činilac koji je neizbežan. Generalno, ne postoje sistemi u kojima je rizik od otkaza na tako niskom nivou da nije potrebno obraćati pažnju na njegovo postojanje. Opasnost, odnosno verovatnoća nastanka ili pojave rizičnog događaja i veličina njegovih posledica predstavlja prostor na kome treba stalno raditi, primeniti različite pristupe i načine sagledavanja uticajnih činilaca na pojavu neželjenog rizičnog događaja. Posebnu pažnju treba posvetiti sagledavanju ozbiljnosti posledica rizičnog događaja kao i njihov uticaj na dalje funkcionisanje tehničkog sistema. Rizik od otkaza je utoliko veći ako se uzme u obzir da postojeće mašine na rudnicima rade dvadesetak i više godina i da su iste održavane prema stanju. Zato treba sprovesti niz organizacionih i tehničkih mera na utvrđivanju slabih i kritičnih mesta u sistemu i iznalaženju uzročnika nastanka otkaza u cilju smanjenja broja otkaza, kako bi se sistem zadržao u funkcionalnom – radnom stanju duži vremenski period, a samim tim i na nižem nivou rizika.

Mere koje treba preduzeti u cilju smanjenja broja otkaza i vreme zastoja mašina u rudarstvu jesu pre svega sveobuhvatna analiza i procena rizika otkaza i pouzdanosti rada rudarskih mašina i reorganizacija sistema održavanja iz inertnog u aktivno održavanje prema riziku u svakom njegovom obliku. Ovakav pristup otkazima mašina u rudarstvu doprineće povećanju postojećih kapaciteta otkopavanja i prerade mineralnih sirovina i smanjenju troškova eksploatacije, prerade i održavanja.

Formiranje politike održavanja i održavanje tehničkih sistema u rudarstvu prema riziku predstavlja najbolje rešenje sa aspekta troškova održavanja koji direktno utiču na uspešnost poslovanja jednog preduzeća. Delovanjem na kritična mesta i sprečavanjem otkaza i posledica, sprečavaju se i zastoji u proizvodnji i sprečavaju se potrebe za dodatnim novčanim sredstvima.

Literatura

1. Australian standard, Risk management AS/NZS 4360:1999.
2. Daničić, D., Sedmak, S., Blačić, I., Kirin, S., 2013. Scenario of fracture development in bucket wheel excavator. Structural integrity and life 13 (3), 189 – 196.
3. International standard IEC 300-3-9. (1995). Dependability management – Part 3.
4. International standard ISO 31000. (2009) Risk management – Principles and guidelines.
5. International standard ISO GUIDE 73:2009. Risk management – Vocabulary.
6. Ivković, S., 1997. Otkazi elemenata rudarskih mašina. Rudarsko-geološki fakultet, Beograd.

7. Ivković, S., 2004. Rizici u rudarskoj delatnosti, uvodno izlaganje. 12. savetovanje sa međunarodnim učešćem "Upravljanje rizicima, preventiva i osiguranje u energetici", Dunav PREVING a.d., Beograd, 2004. 5 – 11.
8. Ivković, S., Ignjatović, D., Jovančić, P., Tanasijević M., 2008. Projektovanje održavanja opreme površinskih kopova uglja, Rudarsko–geološki fakultet, Beograd.
9. Joy, J., 2004. Occupational safety risk management in Australian mining. *Occupational Medicine* 54 (5), 311–315.
10. Lazarević, P., 2006. Pouzdanost – faktor kvaliteta zavisan od vremena. 33. Nacionalna konferencija o kvalitetu 10–12. 05. 2006, Kragujevac, Srbija.
11. Mijajlović, M., Milčić, D., 2009. Analiza fazi pouzdanosti mašinskih sistema. *IMK 14 – Istraživanje i razvoj* 15 (1-2), 107–114.
12. Milčić, D., 2005. Pouzdanost mašinskih sistema. Mašinski fakultet, Niš.
13. Papić, Lj., Milovanović, Z., 2007. Održavanje i pouzdanost tehničkih sistema. Istraživački centar DQM Čačak, Čačak.
14. Petrović D. 2014. Razvoj algoritma procene efekata rizika rada rudarskih mašina na bazi fazi algebre. Doktorska disertacija. Rudarsko–geološki fakultet, Beograd.
15. Polovina, D., 2010. Metode utvrđivanja preostalih mogućnosti rotornih bagera u eksploataciji i revitalizaciji. Rudarsko–geološki fakultet, Beograd.
16. Šijaković, A., Savić, S., Nikolić, V., Taradi, J., 2013. Generički standardi za upravljanje rizicima. 9. Međunarodno savetovanje: Rizik i bezbednosni inženjering, Kopaonik. 2–6 februar 2013. str. 139–145.

KRATANJE MORTALITETA ODOJČADI U NOVOM PAZARU

Fuad Ugljanin¹

Rezime

Odojčad su najosetljiviji deo jedne populacije te je zbog toga mortalitet odojčadi u najužoj je vezi sa stepenom razvoja , tj. sa materijalnim i kulturnim mogućnostima porodice i društva u celini. Stopa mortaliteta odojčadi u Novom Pazaru opada tokom posmatranog perioda. Veća je stopa smrtnosti muške u odnosu na žensku odojčad. Vodeći uzroci mortaliteta odojčadi su iz sledećih grupa bolesti: Bolesti perinatalnog perioda, kongenitalne anomalije. Smanjuje se stopa perinatalnog mortaliteta, pri čemu brže pada stopa ranog neonatalnog mortaliteta od stope mrtvorođenja. Smanjenje stope mortaliteta odojčadi i promena u strukturi mortaliteta su između ostalog i rezultat: Unapređenja zdravstvene zaštite , bolje kadrovske obezbeđenosti, uvođenja Baby Friendly programa od 2002.godine, uvođenja nacionalnih vodiča dobre kliničke prakse, bolje zdravstvene prosvete stanovništva, redovnije kontrole. Predlog mera za smanjenje mortaliteta odojčadi: škola roditeljstva-uvodjenje psihofizičke pripreme trudnica za porođaj, promocija zdravlja, jačanje kapaciteta ginekološko-akušerskog i neonatološkog odeljenja.

Ključne reči: odojčad, mortalitet odojčadi, perinatalni mortalitet, unapređenje zdravstvene zaštite, reproduktivno zdravlje, promocija zdravlja, škola roditeljstva.

MOVEMENT OF INFANT MORTALITY IN NOVI PAZAR

Abstract

Infants are the most sensitive part of a population, what means that the infant mortality is most closely related to the degree of development, ie. the material and cultural possibilities of the family and society . Infant mortality rate in Novi Pazar declines during the period. The higher death rate of male infant in relation to female infant. The leading causes of infant mortality are from the following group of diseases: Diseases of the perinatal period, congenital anomalies. The rate of perinatal mortality reduces, while falling faster rate of early neonatal mortality rate of stillbirths. Reducing the infant mortality rate and changes in the structure of mortality, among other things, result: Improvement of Health Care, the better the work force, implementation of the Baby Friendly program since 2002, the using of national guides to good clinical practice, better population health education, regular controls. Proposed measures to reduce infant mortality: parenting school-implementation of psycho-physical preparation of pregnant women for childbirth, health promotion, capacity building of gynecology and obstetrics and neonatal unit.

¹ Dr sci soc. med. Fuad Ugljanin, Zavod za javno zdravlje Novi Pazar

Key words: infants, infant mortality, perinatal mortality, improving health care, reproductive health, health promotion, school parenting

Uvod

U populaciji dece poseban značaj ima ispitivanje zdravstvenog stanja odojčadi odnosno dece od rođenja do navršene prve godine života (1). Pre svega, odojčad su zbog specifičnosti svoje fiziologije i patologije kao i imunološkog potencijala koji je mali i tek u razvoju najosetljiviji deo populacije te je zbog toga neophodno naročitu pažnju posvetiti istraživanju razloga za još uvek visoku stopu smrtnosti ove populacije.

Nivo mortaliteta ove starosne grupe u najužoj je vezi sa stepenom razvoja jedne populacije, tj. sa materijalnim i kulturnim mogućnostima porodice i društva u celini (2). Zato je stopa mortaliteta odojčadi jedan od najvažnijih pokazatelja ukupne situacije u kojoj se zemlja nalazi. Jedan od 10 Milenijumskih ciljeva razvoja Ujedinjenih nacija je smanjenje smrtnosti dece.

Veoma važan demografski, a ujedno i pokazatelj socijalno-ekonomskih uslova i funkcionisanja zdravstvene zaštite jedne zemlje jeste upravo smrtnost dece a isto tako, je i ključni pokazatelj ne samo zdravlja mališana nego i procene intervencija za njegovo unapređenje. Ovaj pokazatelj takođe može pomoći jednoj naciji da shvati svoju trenutnu demografsku situaciju i neposrednu demografsku budućnost. Naime, smanjenje mortaliteta odojčadi predstavlja najbolji način da se ostvari progres na jednom od područja najuniverzalnijeg ljudskog interesovanja – sačuvanja i produženja života i izbegavanja prerane smrti (3). Smrtnost odojčadi je za mnoge zemlje sveta a posebno za one manje razvijene još uvek vrlo osetljiv indikator zdravlja dece od rođenja do navršene prve godine života. Ovaj indikator je kao komprehenzivni pokazatelj zdravstvenog stanja veoma važna komponenta mnogih složenih pokazatelja-indeksa zdravlja. Meri se stopom smrtnosti odojčadi koja se izračunava kao broj umrle odojčadi na hiljadu živorođenene dece na određenoj teritoriji za određeni vremenski period (najčešće godinu dana) (1). Većina stopa u proučavanju dečijeg mortaliteta računa se na 1000 živorođenih zbog toga je neophodno definisati živorođenje. Živorodenje je kompletno izbacivanje ili vađenje iz tela majke proizvoda začeća, nezavisno od trajanja trudnoće, koji, posle tog odvajanja diše ili pokazuje druge znake života, kao što su otkucaji srca, pulzacija pupčane vrpce ili jasni pokreti voljne muskulature, bez obzira da li je presečena pupčana vrpca ili placenta pripojena, svaki plod takvog rođenja smatra se živorođenim detetom (5). U proučavanju dečijeg mortaliteta izdvajaju se: mrtvorodenje, perinatalna smrtnost, neonatalna (rana i kasna) i postneonatalna smrtnost, već prema faktorima (endogenim i egzogenim) koji dovode do smrtnog ishoda (1).

Perinatalni mortalitet

Perinatalni period počinje sa navršenom 22. nedeljom trudnoće (period kada je težina fetusa 500 grama), a završava se sedmog dana posle porođaja. Stopa perinatalnog mortaliteta predstavlja broj smrti fetusa težine barem 500 grama (ili kada je težina pri rođenju nepoznata, posle 22. navršene nedelje trudnoće ili sa dužinom teme glava 25 cm ili više) plus broj rane neonatalne smrti (nula do šest navršenih dana) na 1000 ukupno rođenja (mrtvorodeni i živorođeni) (5). Fetalna smrt (mrtvorodenje ili mortinatalitet) je smrt pre potpunog izbacivanja ili vađenja iz tela majke proizvoda začeća, bez obzira na trajanje trudnoće, na smrt ukazuje činjenica da, posle takvog odvajanja od majke plod ne diše ili ne pokazuje druge znake života, kao što su otkucaji srca, pulzacije pupčane vrpce ili jasni pokreti voljnih mišića (5). Stopa mrtvorodenja se izračunava kao broj mrtvorodenih na 1000 ukupno rođenih.

Posebno interesovanje za perinatalni period opravdano je između ostalog i zbog sledećih razloga :

- Ishod trudnoće određuju različiti faktori rizika od kojih neki mogu biti

- kontrolisani ;
- Faktori rizika mogu da se otkriju u trudnoći, tako da se preventivne mere mogu preduzeti na vreme ;
- Prisustvo faktora rizika nastavlja se neprekidno i nezapaženo kroz daljnje trudnoće sve dok se ne uoči njihov uticaj na zdravlje pojedinca, porodice i društva (9).

Neonatalni mortalitet

Neonatalni period (latinski koren, neonatus-novorodenče) počinje sa rođenjem i završava se sa 28. danom života (tačnije sa 27 navršenih dana, odnosno prvim lunarnim mesecom života). Neonatalna smrtnost ili smrtnost među živorođenima tokom prvih 28 dana života može se podeliti na ranu neonatalnu smrtnost posle navršenog šestog dana ali pre navršenog 27. dana života (1). Stopa neonatalne smrtnosti predstavlja broj umrle novorođenčadi na 1000 živorođene dece.

Postneonatalni mortalitet

Postneonatalni period počinje sa 29. danom i traje sve do navršene prve godine života. Stopa postneonatalne smrtnosti predstavlja odnos između broja umrle odojčadi u ovom periodu i ukupnog broja živorođene dece pomnoženog sa koeficijentom 1000, odnosno to je broj umrle odojčadi u ovom periodu na hiljadu živorođene dece (1).

Cilj rada

Ciljevi ovog rada su:

1. Sagledavanje (analiza) promena u mortalitetu odojčadi kao i njegovih komponenti (perinatalni, rani neonatalni, neonatalni i postneonatalni mortalitet) u periodu od dvadeset dve godine (od 1990-2011. godine) u gradu Novom Pazaru
2. Ispitivanje povezanosti karakteristika mortaliteta odojčadi

Metod rada

Ovo istraživanje je rađeno po tipu retrospektivne studije za dvadesetogodišnji period (1990-2011. godine), bazirano na podacima rutinske zdravstvene statistike.

Jedinice posmatranja bila su mrtvorodenčad i umrla odojčad.

Kao izvor podataka korišćeni su za odgovarajuće godine publikacija "Demografska statistika"-Saveznog zavoda za statistiku kao i Republičkog zavoda za statistiku (broj živorođenih prema polu, broj mrtvorodenih, broj umrle odojčadi prema polu, uzroku smrti i starosti), dokumentacione tabele DEM 2 (broj umrlih po opštinama prema uzroku smrti, polu i starosti),

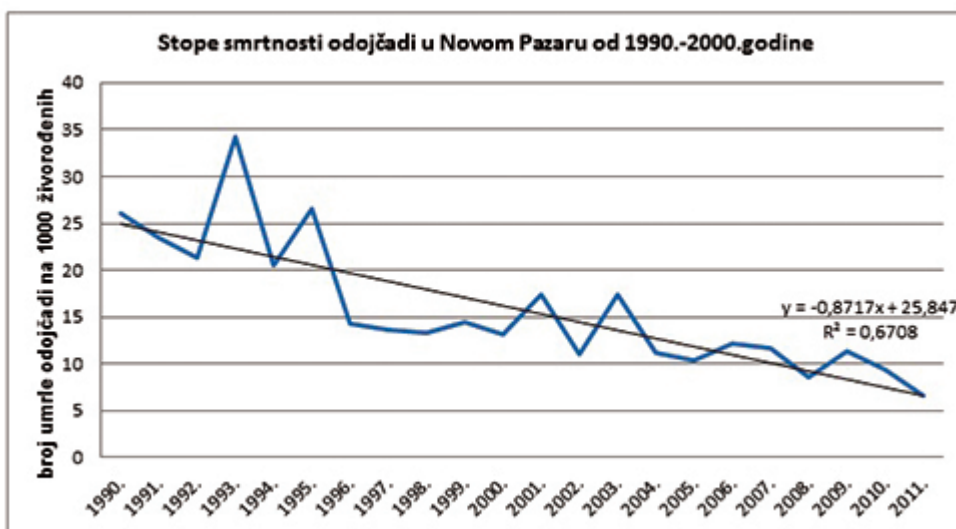
- Od pokazatelja "negativnog" zdravlja analizirani su:
  - Stopa mortaliteta odojčadi
  - Stopa perinatalnog mortaliteta
  - Stopa rane neonatalne smrtnosti
  - Stopa neonatalne smrtnosti
  - Stopa postneonatalne smrtnosti
  - Stopa mrtvorodenja
- Drugi pokazatelji zdravstvenog stanja proučavani u radu su:
  - Stopa mortaliteta specifična u odnosu na uzroke smrti odojčadi
  - Stopa mortaliteta specifična u odnosu na pol odojčadi
  - Struktura mortaliteta (udeo pojedinih uzroka umiranja prema MKB u ukupnom mortalitetu odojčadi)

Rezultati istraživanja

Mortalitet odojčadi

U prirodu od 1990. do 2011. Godine stopa mortaliteta odojčadi u gradu Novom Pazaru beleži stalni pad , a naročito od 1996. godine pa nadalje (grafikon br.1). U tri godine posmatranog perioda stopa pada ispod 10 (2008.-8.6;2010.-9.4;2011.-6.6).

Grafikon br.1

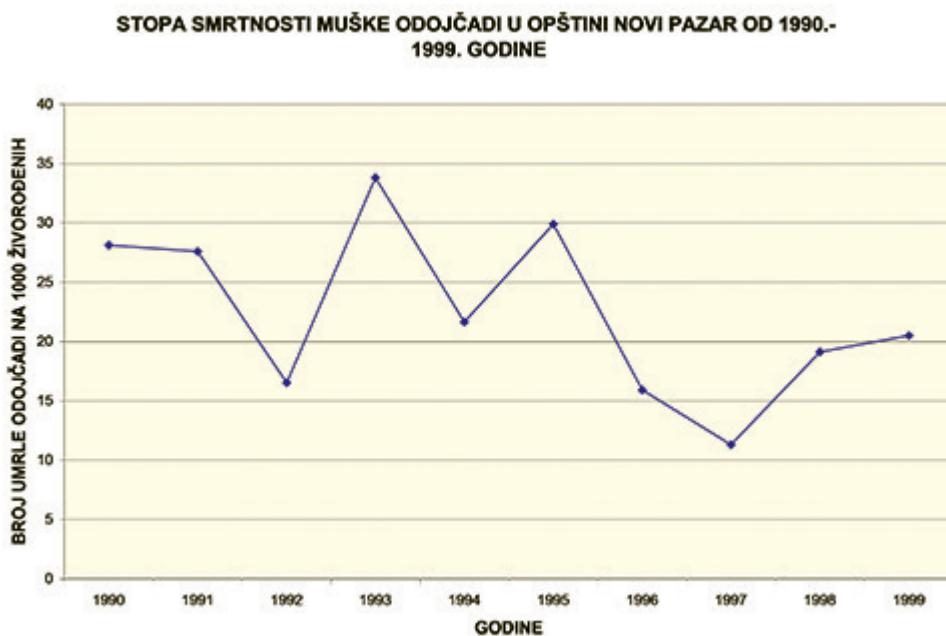

Mortalitet odojčadi prema polu

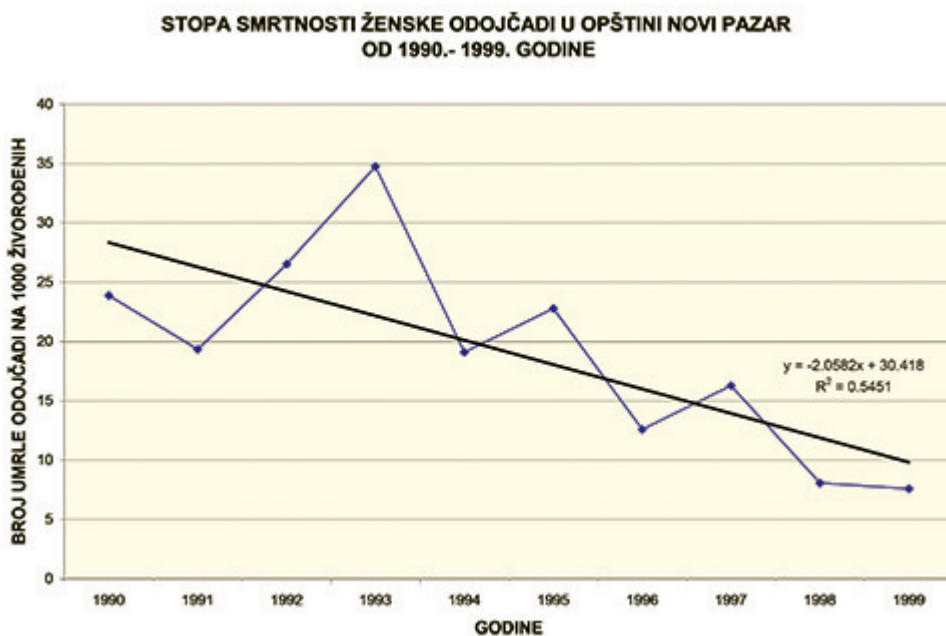
U periodu od 1990. do 1999.godine uglavnom je veća stopa smrtnosti muške odojčadi osim 1992.,1993.,1997.godine. Takođe, primetan je pad stope mortaliteta odojčadi kod oba pola. Kod muške odojčadi pad stope smrtnosti ide sa 28.1 na 20.5 a kod ženske odojčadi sa 23.9 na 7.6 (grafikoni br.2 i 3)

Grafikon br 2

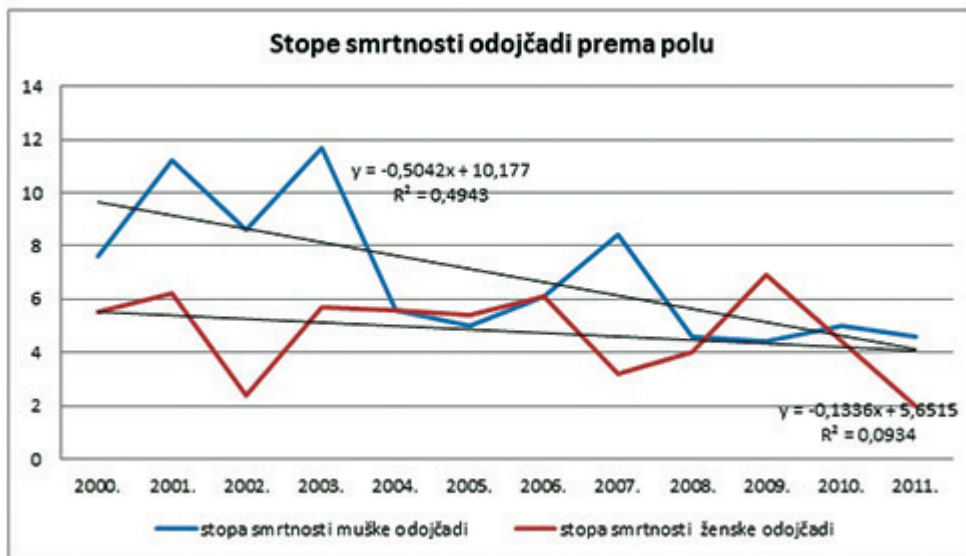

Grafikon br.3

U periodu od 2000. do 2011. godine takođe je stopa smrtnosti muške odojčadi veća u odnosu na stopu kod ženske odojčadi osim 2005. i 2009. godine (grafikon br.4).

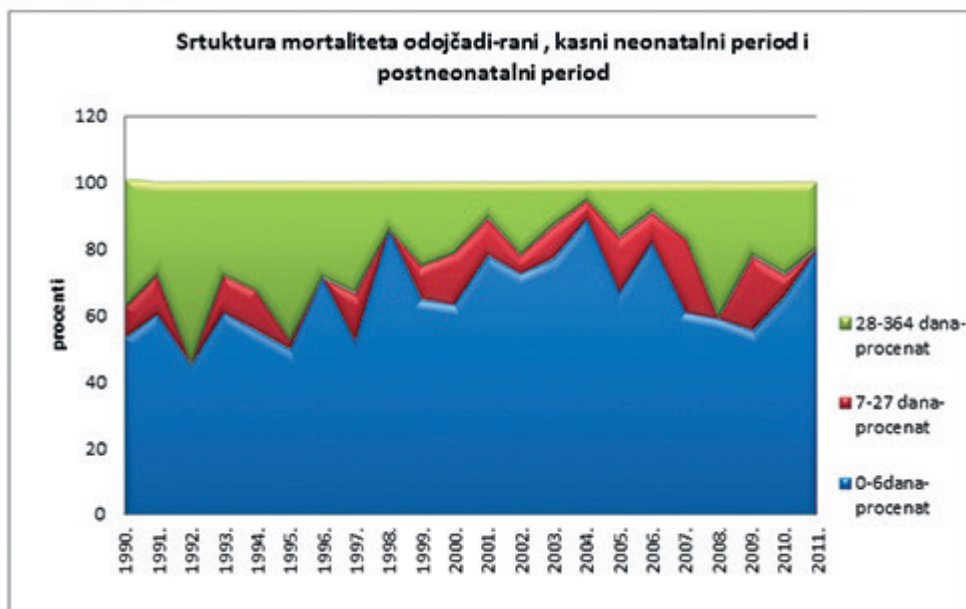
Grafikon br. 4

Starosna struktura umrle odojčadi

Tokom perioda posmatranja u Novom Pazaru dominira mortalitet odojčadi u neonatalnom periodu i to naročito u ranom neonatalnom periodu(0-6 dana). Udeo neonatalnog mortaliteta raste tokom vremena posmatranja. Najmanji udeo neonatalnog mortaliteta beleži se u 1992.godini-45.5% i 1995.-52.3%, a najviši udeo je u 2004.godini-94.6% i 2006.godini-91%.

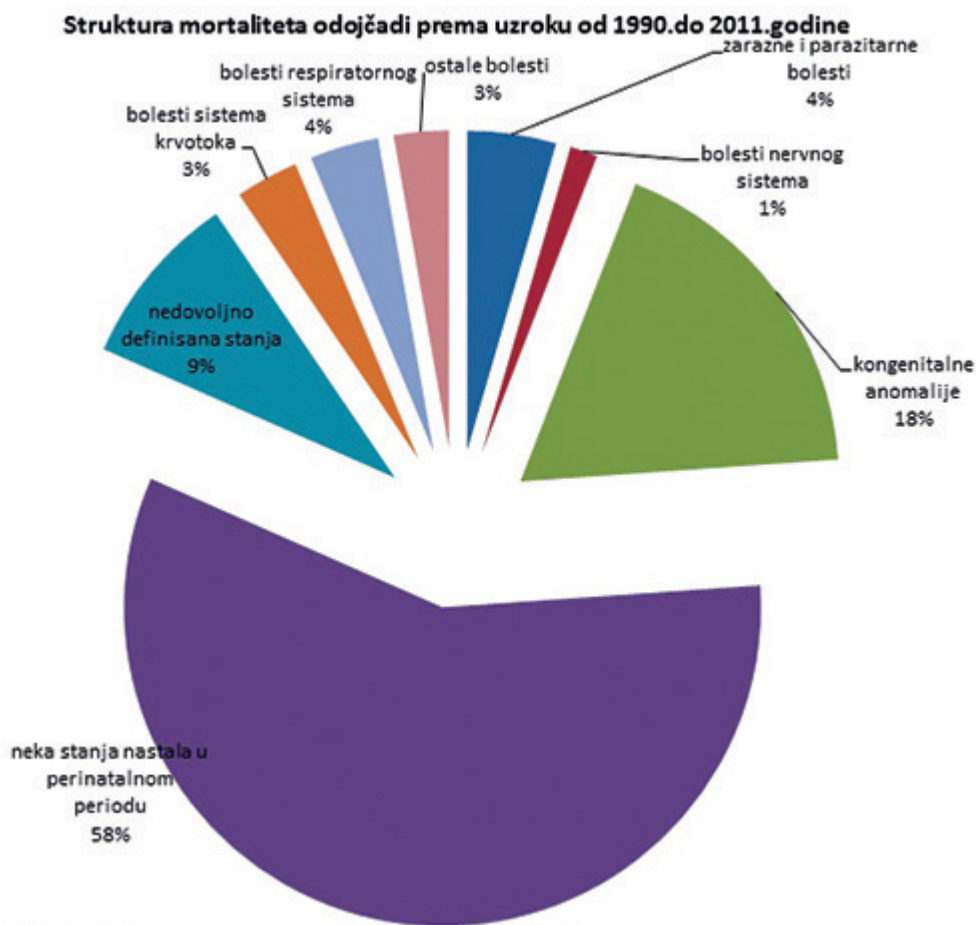
Grafikon br.5

Mortalitet odojčadi prema uzroku

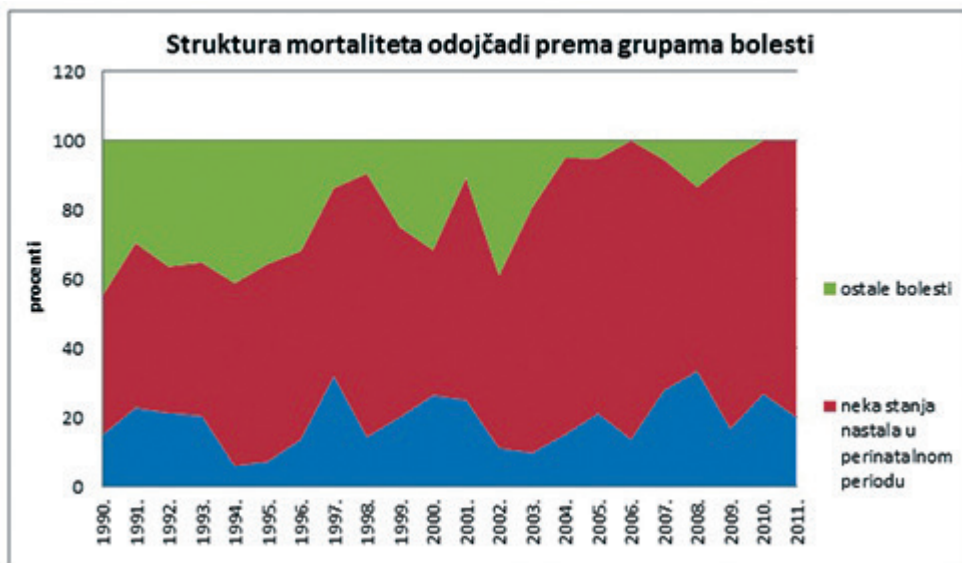
U strukturi mortaliteta odojčadi u Novom Pazaru vodeći uzroci su iz grupe „bolesti perinatalnog perioda“ (P00-P96) čiji je udeo u posmatranom periodu 58%, a zatim sledi grupa bolesti „kongenitalne anomalije“ (Q00-Q99) sa 18%, nedovoljno definisana stanja (R00-R99) sa 9%, „Infektivne i parazitarne bolesti (A00-B99) i bolesti respiratornog sistema(J00-J99) sa po 4%, bolesti sistema krvotoka (I00-I99)-3%, Bolesti nervnog sistema(G00-G99)-1% i sve ostale bolesti-3%.

Grafikon br.6

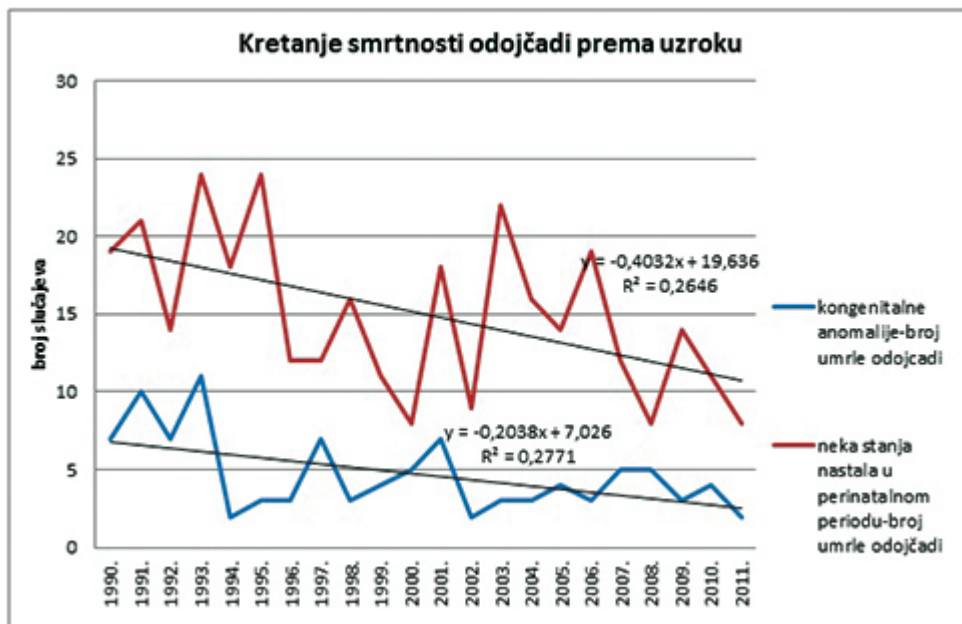
Sa učešćem u strukturi mortaliteta odojčadi se posebno izdvajaju dve grupe bolesti i to „bolesti perinatalnog perioda“ i „kongenitalne anomalije“. Udeo grupe bolesti u perinatalnom periodu raste tokom vremena od 40.4% u 1990.godini do 86.4% u 2006.godini(kada je i najveći) a 2011 on iznosi 80%. Udeo grupe „kongenitalne anomalije je različit i kreće se od 5.9%-1994.godine do najviše 33.3%-2008.godine. Zbir udela ove dve grupe bolesti dominira u strukturi mortaliteta odojčadi, tako da u 2006. 2010. i 2011. godini celokupni mortalitet odojčadi otpada na ove dve grupe bolesti.

Grafikon br.7

Međutim, ako posmatramo učestalost uzroka mortaliteta odojčadi iz ove dve grupe (bolesti perinatalnog perioda, kongenitalne anomalije) zapaža se smanjenje, uporedo sa padom opšte stope mortaliteta odojčadi (grafikon br.8).

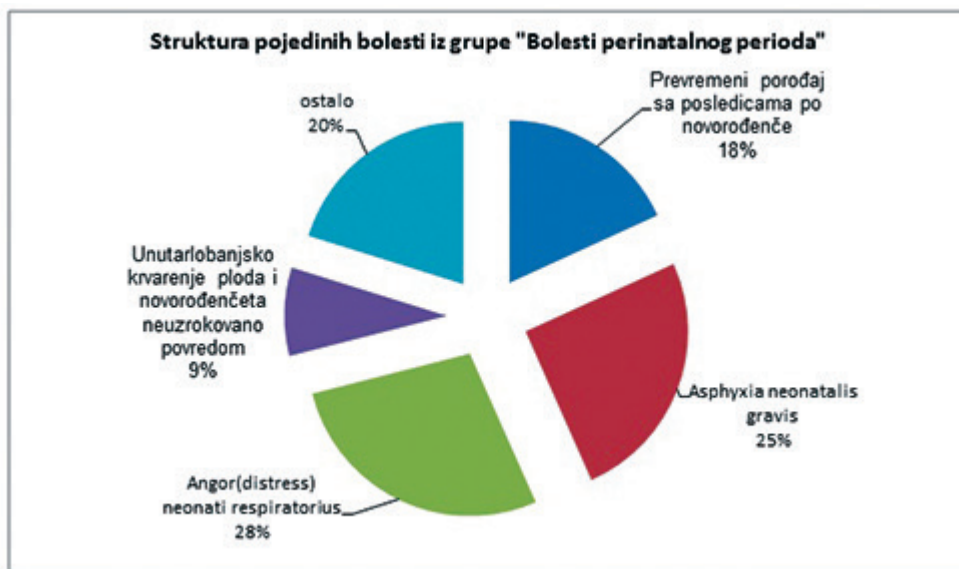
Grafikon br.8

U prvoj deceniji ovog veka u Novom Pazaru, u grupi bolesti perinatalnog perioda dominira respiratorni distress sa 28%, zatim, teška asfiksija novorođenčeta sa 25%, prevremeni porođaj sa posledicama po novorođenče sa 18%, intrakranijalno krvarenje ploda i novorođenčeta neuzrokovano povredom sa 9%, a na sve ostale uzroke iz ove

grupe otpada 20%.

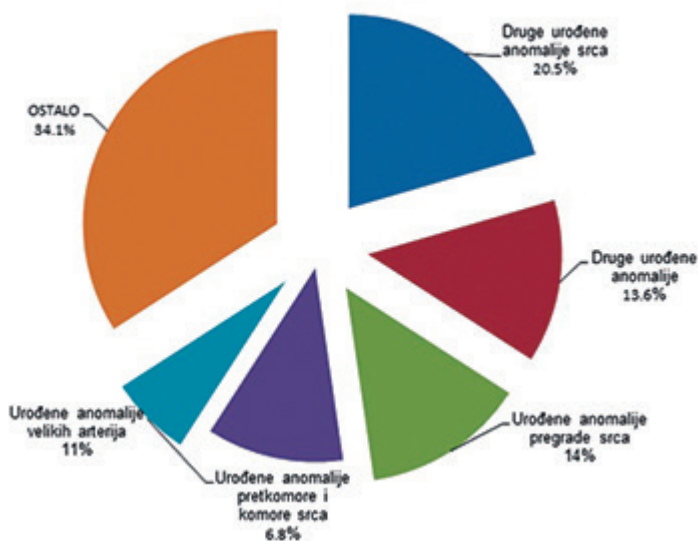
Grafikon br.9

Iz grupe bolesti kongenitalne anomalije najčešći uzrok mortaliteta odojčadi su druge urođene anomalije srca sa 20.5%, slede urođene anomalije pregrade srca sa 14%, druge urođene anomalije sa 13.6%, urođene anomalije velikih arterija -11%, urođene anomalije pretkomore i komore srca-6.8%, a na sve ostale uzroke iz ove grupe ide 34.1% (grafikon br.10)

Grafikon br.10

Struktura pojedinih oboljenja iz grupe "Kongenitalne anomalije" u Novom Pazaru od 2000. do 2011. godine

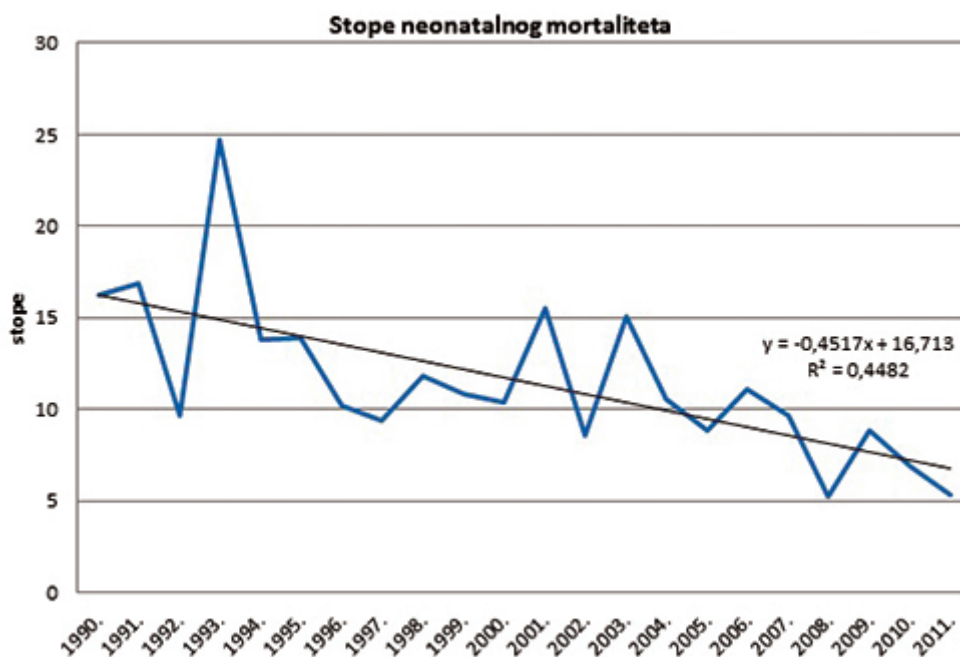

Tokom zadnje decenije prošlog veka broj slučajeva mortaliteta odojčadi od infektivnih i parazitarne bolesti, bolesti respiratornog sistema, bolesti sistema krvotoka i nedovoljno definisanih stanja se smanjuje, tako da se u prvoj deceniji ovog veka sporadnično pojavljuju.

Neonatalni mortalitet

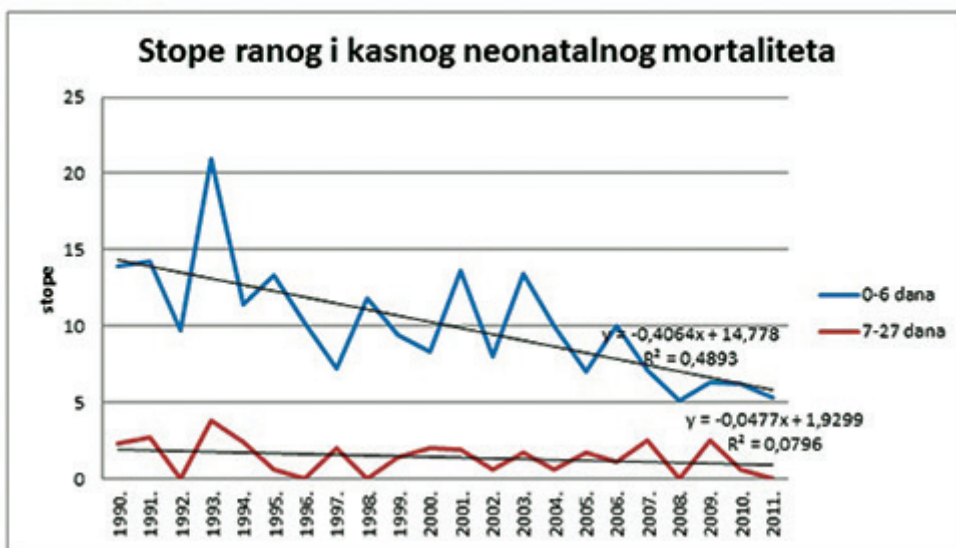
Stopa neonatalnog mortaliteta u poslednje dve decenije opada sa 16.2 u 1990. godini na 5.3 -2011. godine, što je skoro trostruko niža stopa u odnosu na početnu godinu posmatranja. Stopa se tokom najvećeg dela posmatranog perioda kretala u rasponu od 10 do 15 na 1000 živorođenih, dok je izuzetak 1993. godina kada je stopa bila znatno viša-24.7, da bi u poslednjih 5 godina pala ispod 10 (grafikon br.11).

Grafikon br.11

Kada se odvojeno posmatraju dve komponente neonatalnog mortaliteta zapaža se da je linija trenda kasnog neonatalnog mortaliteta skoro horizontalna a linija trenda ranog neonatalnog mortaliteta znatno je strmija ($R^2=0.489$). Dakle, pad stope neonatalnog mortaliteta se dešava prvenstveno zbog pada stope ranog neonatalnog mortaliteta (0-6 dana) (grafikon br.12)

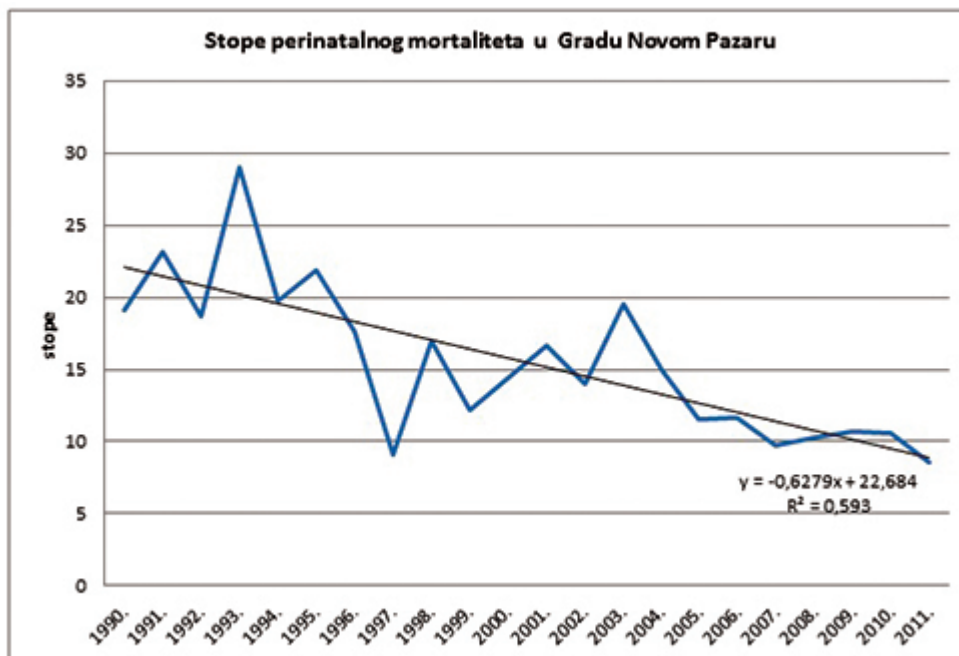
Grafikon br.12

Perinatalni mortalitet

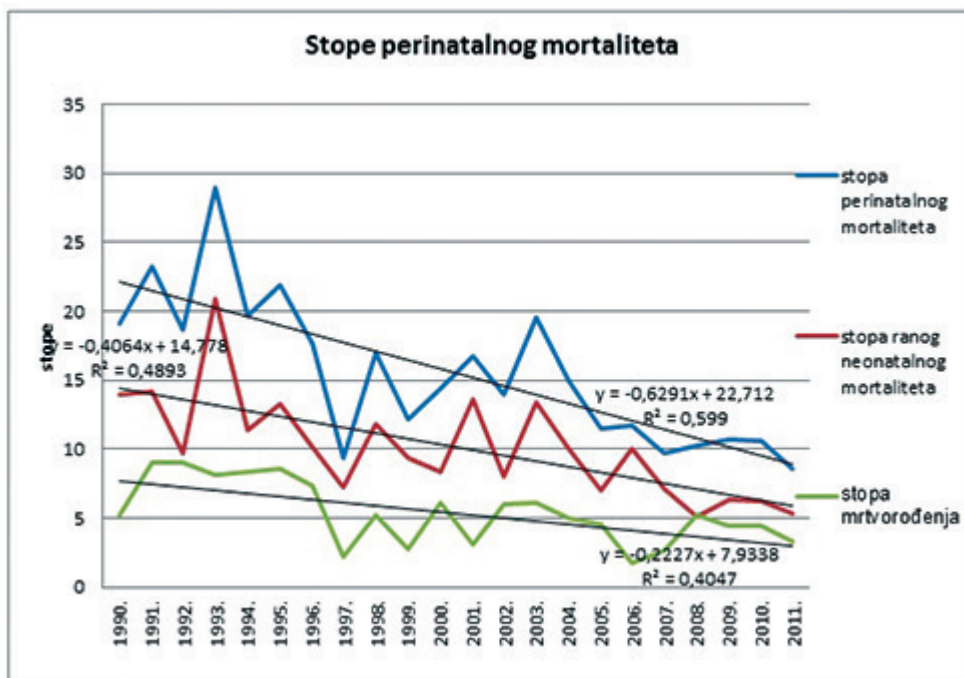
Stope perinatalnog mortaliteta u zadnjoj dekadi prošlog veka se kreću od 29-1993. godine, (kada je zabeležena i najveća stopa smrtnosti odojčadi 34.3) pa do 12.2-1999. godine. Nešto veći pad stope perinatalnog mortaliteta se dešava od 2005.godine-11.5, tako da stopa u 2011.godini iznosi 8.6 (grafikon br.13).

Grafikon br.13

Kada se posmatraju komponente perinatalnog mortaliteta onda se zapaža da tokom perioda brže pada stopa ranog neonatalnog mortaliteta od stope mrtvorodenja. Stopa mrtvorodenja je naročito visoka od 1991. do 1996.godine(grafikon br.14).

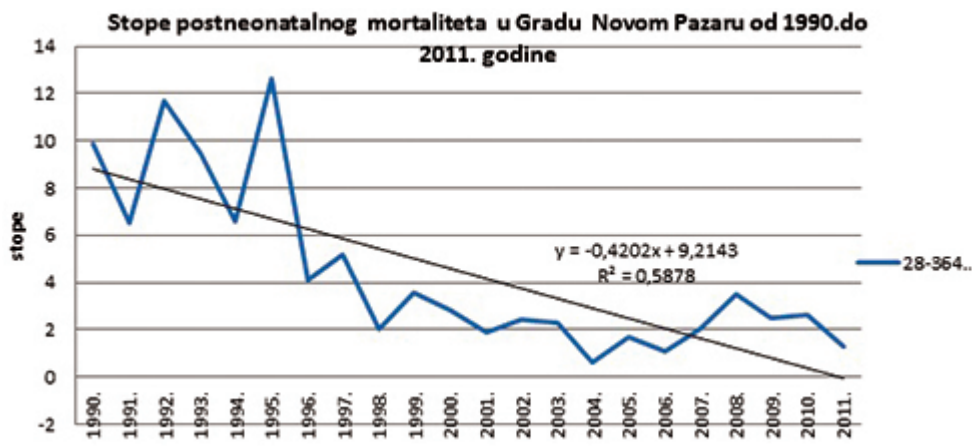
Grafikon br.14

Postneonatalni mortalitet

Stope postneonatalnog mortaliteta su ispod 10, osim u 1992.godini(11.7) i 1995. godini(12.6) a padaju ispod 4 od 1998.godine(grafikon br.15).

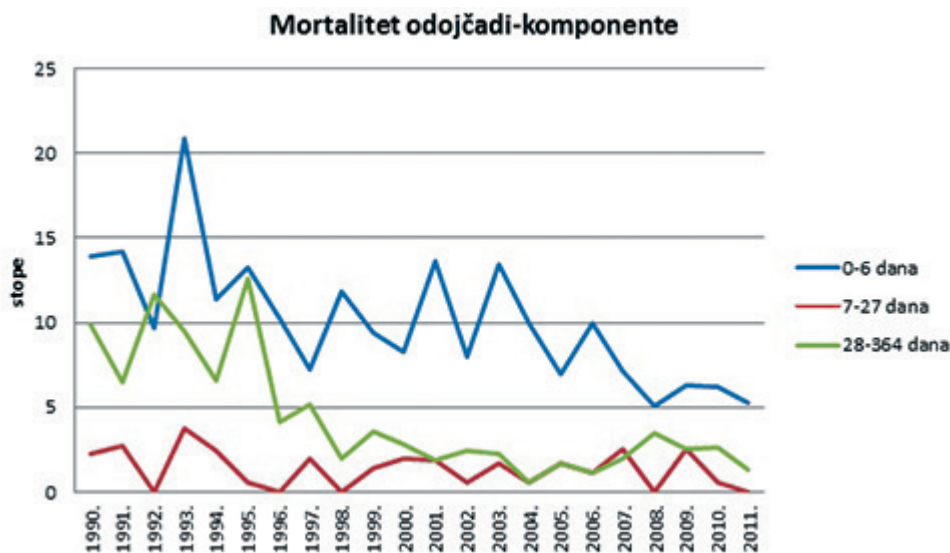
Grafikon br.15

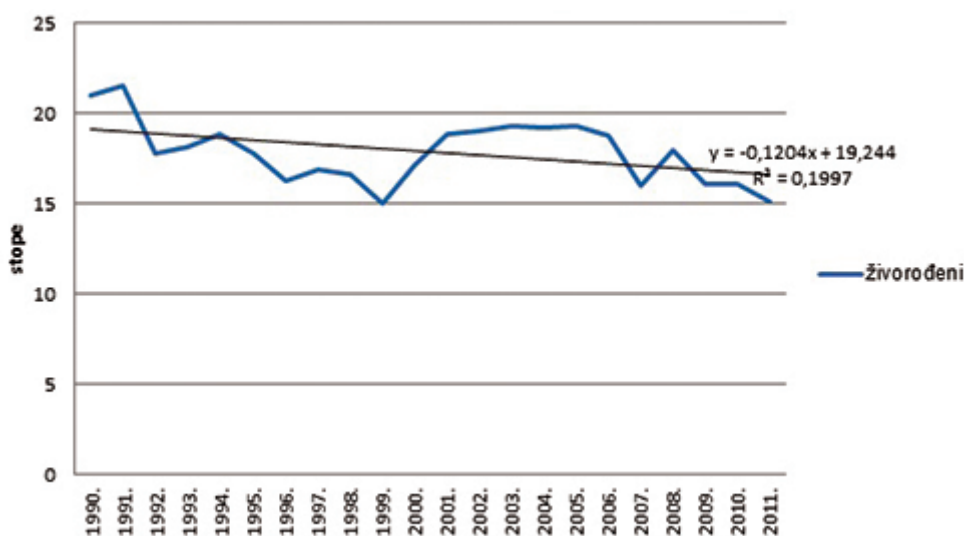
Najstrmija je linija trenda kod postneonatalnog mortaliteta a najmanji pad je kod kasnog neonatalnog mortaliteta (grafikon br.16).

Grafikon br.16

Natalitet takođe, u poslednje dve decenije pada, sa 21-1990.godine na 15-2011. godine, a u tim granicama se kreće tokom čitavog perioda.

Zaključak

- Stopa mortaliteta odojčadi opada -skoro četverostruko je niža na kraju posmatranog perioda
- Stopa je i dalje iznad 6 na 1000 živorođenih, što je više u odnosu na zadovoljavajuću stopu u Evropi
- Veća je stopa smrtnosti muške u odnosu na žensku odojčad
- U strukturi mortaliteta dominira neonatalni, naročito rani neonatalni mortalitet
- Udeo nenatalnog motraliteta raste
- Vodeći uzroci mortaliteta odojčadi su iz sledećih grupa bolesti: bolesti perinatalnog perioda , kongenitalne anomalije -_njihov udeo raste sa padom stope

mortaliteta odojčadi

- Smanjuje se udeo grupe nedovoljno definisanih stanja-jačanje službe patologije , veći broj obdukcija
  - Stopa neonatalnog mortaliteta takođe beleži pad - skoro trostruko je niža na kraju perioda posmatranja
  - Najstrijmija je linija trenda kod postneonatalnog mortaliteta (bolja kontrola okolinskih faktora), a najmanji pad je kod kasnog neonatalnog mortaliteta .
  - Smanjuje se stopa perinatalnog mortaliteta, pri čemu brže pada stopa ranog neonatalnog mortaliteta od stope mrtvorodenja
- Smanjenje stope mortaliteta odojčadi i promena u strukturi mortaliteta su između ostalog i rezultat:
- Unapređenja zdravstvene zaštite , bolje kadrovske obezbeđenosti, uvođenja Baby Friendly programa od 2002. godine, uvođenja nacionalnih vodiča dobre kliničke prakse
  - Bolje zdravstvene prosvetljenosti stanovništva, redovnije kontrole.

Predlog mera

- Škola roditeljstva-uvođenje psihofizičke pripreme trudnica za porođaj
- Promocija zdravlja
- Podizanje kulturno-obrazovnog nivoa stanovništva
- Sticanje znanja i veština o neophodnosti redovnog praćenja i kontrole reproduktivnog zdravlja i trudnoće, planiranje porodice
- Jačanje kapaciteta ginekološko-akušerskog i neonatološkog odeljenja, polivalentne patronažne službe
- Bolja saradnja primarne i sekundarne zdravstvene zaštite
- Uvođenje vodiča dobre kliničke prakse i kliničkih puteva u svakodnevni rad

Literatura

1. Simić S. Zdravstvena zaštita žena, dece, školske dece i studenata. Socijalna medicina, Beograd: Savremena administracija, 2000. p. 124-145.
2. Simić S. Socijalno-ekonomske determinante razvoja i zdravlje stanovništva SR Srbije., Magistarski rad., Beograd: Medicinski fakultet Univerziteta u Beogradu 1982.
3. Lozanović-Miladinović D. i saradnici, Bilten Instituta za zdravstvenu zaštitu majke i deteta Srbije, Beograd, 1998.
4. MKB-10. Deseta revizija. Knjiga II, Beograd: Savezna administracija. 1996.
5. Milanković J. Mortalitet odojčadi u SR Jugoslaviji u periodu 1950-1996. godine sa posebnim osvrtom na perinatalni mortalitet (Magistarska teza), Beograd, 1999.
6. UNICEF, WHO, UNFPA, Guidelines for Monitoring the Availability and use of obstetric servis, New York 1997.
7. UNICEF. United Nations Population Division and United Nations Statistics Division, 1998.
8. WHO. Targets for Health for All. Copenhagen:WHO, Regional Office for Europe; 1985.
9. Tasić D., i grupa saradnika. Smrtnost odojčadi u Jugoslaviji. Beograd: Institut društvenih nauka- Centar za demografska istraživanja; 1966.
10. Zbornik sažetaka II kongresa pedijatarata Jugoslavije; Novi Sad: Udruženje pedijatarata Jugoslavije; 1998.
11. Ignjatović M. Najčešća patološka stanja novorođenčeta. Primarna zdravstvena zaštita majke i deteta, Beograd: UNICEF- Beogradska kancelarija 1997. p 162-178.
12. Ilić S. Neonatologija vol. 2. br. 2, Beograd: Acta medica pediatrica. 1998.

13. Infant Mortality-Canadian Perinatal Surveillance System-Fact Sheets, Ottawa: Bureau of Reproductive and Child Health. The Reproductive Health Section,
14. Analiza situacije žena i dece, Beograd: UNICEF. 1996.
15. WHO Regional office for Europe, Promoting Effective Perinatal Care (PEPC) in European Region, 2000.
16. Institut za zdravstvenu zaštitu majke i deteta Srbije. Stručno-metodološko upustvo za sprovođenje Uredbe o zdravstvenoj zaštiti žena, dece, školske dece i studenata, Beograd, 1997.
17. Rajin G., Koncept promocije reproduktivnog zdravlja mladih u SRJ. Problemi u pedijatriji. Beograd: Zavod za udžbenike i nastavna sredstva, 2002; 23:299-307.
18. Improving the Implementation of State Childrens Health Insurance Programs for Adolescents. Pediatrics 2000; 105 (4): 906-12.
19. Evidence-Basid Medicine Informatics Project. Hamilton: Mc Master University, Health Informatin Research Unit (cited 1996, April 14). Available from URL: <http://hiru.mcmaster.ca>
20. Sokal Dr Ljiljana, Kvalitet antenatalne zaštite trudnih žena – Ishod kao mera kvaliteta, Doktorska disertacija, Beograd. 1988.
21. Mahmutović M., Struktura ishrane dece u prvoj godini života u opštini Novi Pazar u 2001. godini. Istraživanja u okviru Baby Friendly programa; Herceg Novi: III Kongres pedijatara Jugoslavije, Udruženje pedijatara Jugoslavije; 2002.
22. Konstantinidis G., Uloga neonatologa i mogućnosti neonatološke i perinatološke službe u zaustavljanju depopulacije, Novi Sad 2011; Available from URL: <https://www.google.rs/search?q=perinatalni+mortalitet&client=firefox-b-ab&biw=1920&bih=943&ei=R3EpWLPNLsmRUZHWmoAJ&start=90&sa=N>
23. Dražančić A. Perinatalni mortalitet u Republici Hrvatskoj u 2008. godini. Gynaecol Perinatol 2009;18(4):225–48.
24. World health organization, Maternal and perinatal health, 2010., Available from URL: http://www.who.int/maternal_child_adolescent/topics/maternal/maternal_perinatal/en/

EKONOMSKE KARAKTERISTIKE REGIONA EVROPSKE UNIJE SA POSEBNIM OSVRTOM NA SARADNJU ZEMALJA JUGOISTOČNE EVROPE

Stevan Petković¹

Rezime

Od svog formiranja Evropska ekonomska zajednica je ne samo uočila, već praktično prepoznala problem regionalnih razlika između najbogatijih i najsiromašnijih područja koja predstavljaju, ne samo prepreku već i prijetnju za poremećaj ekonomskih odnosa unutar Zajednice kao i za napredak započete integracije.

Iz odredaba Mاستrihtskog ugovora proizilazi da je obavezno sprovođenje aktivnije regionalne politike, kao sredstva za promociju ekonomske integracije sa jedinstvenim zajedničkim unutrašnjim tržištem. Da bi se regionalni razvoj i integracije što svestranije unaprijedili, Zajednica je u tom cilju usvojila jedinstvenu regionalnu politiku zasnovanu na regionalnim aktivnostima i formirala odgovarajuće strukturne fondove: Evropski fond za regionalni razvoj (ERDF), Evropski društveni fond (EDF), Odsjek za rukovodstvo poljoprivredne uprave i Garantni fond (GF) potpomognut pozajmicom od Evropske investicione banke (EIB).

Da bi zemlje jugoistočne Evrope postigle nivo ekonomskog razvoja približan evropskom, potrebno je da usmjere svoje aktivnosti ka realizaciji određenih pretpostavki za ostvarenje tog cilja, a to su svakako: unapređenje liberalizacije trgovine i potom prelazak na multilateralnu zonu slobodne trgovine i proširenje takve zone i na sektor usluga; kreiranje regionalne razvojne politike i usklađivanje nacionalnih razvojnih politika sa njom u cilju što kraćeg vremenskog perioda tranzicije i pridruživanja EU; optimalno provođenje instrumenata politike EU u praksi;

Zajedničko sprovođenje regionalnih inicijativa i aktivnosti kao što su: prekogranične procedure i saradnja, saradnja u oblasti finansija, pravosuđa i unutrašnjih poslova na sprečavanju ilegalne trgovine robom i ljudima, trgovine narkoticima i oružjem, pranja novca i borba protiv terorizma.

Gljučne riječi: Evropska unija, regionalna saradnja, regionalna politika Evropske unije, zemlje jugoistočne Evrope, liberalizacija trgovine

ECONOMIC CHARACTERISTICS OF THE REGION OF THE EUROPEAN UNION WITH A SPECIAL FOCUS ON COOPERATION OF SOUTHEAST EUROPEAN COUNTRIES

Abstract

Since its formation, the European Economic Community is not only noticed,

¹ Dr Stevan Petković, Internacionalni univerzitet Travnik, Travnik, BiH

but practically recognized the problem of regional disparities between the richest and poorest areas, which are not only an obstacle, but also a threat to the disruption of economic relations within the community and for the progress of integration started.

The provisions of the Maastricht treaty determinate the mandatory implementation of active regional policy as a means to promote economic integration with a single common internal market. To advance regional development and integration, the Community adopted a unified regional policy based on regional activities and set up the appropriate Structural Funds: the European Regional Development Fund (ERDF), European Social Fund (EDF), Department of Agricultural Management administration and Guarantee Fund (GF) supported by a loan from the European Investment Bank (EIB).

To SEE countries have reached levels close to the European economic development, it is necessary to direct their activities towards the implementation of certain assumptions to achieve this goal, and they are indeed: the promotion of trade liberalization and then move to the multilateral free trade zone and expansion of these zones and the sector services; creation of a regional development policy and the harmonization of national development policies with her in order to have a short period of transition and EU accession; optimal implementation of EU policy instruments in practice; joint implementation of regional initiatives and activities such as cross-border procedures and cooperation, cooperation in the field of finance, justice and home affairs to prevent the illegal trafficking of goods and people, drug trafficking, arms smuggling, money laundering and the fight against terrorism.

Key words: European Union, regional cooperation, regional policy of the European Union, SEE countries, trade liberalization

Uvod

Geneza integracije Evropske Unije duga je skoro dva vijeka, ali je tek završetkom Drugog Svjetskog rata, tačnije 50-ih godina XX vijeka došlo do istorijskog sastanka francuskog predsjednika Šarla de Gola i zapadnonjemačkog kancelara Konrada Adenauera, na kome su ova dva državnika odlučila da zakopaju ratne sjekire i riješe problem dug skoro 200 godina.

Tokom susreta oni su podržali ideju Roberta Šumana i Žana Monea o uspostavljanju Zajednice za uglj i čelik (CECA), odnosno tzv. Montan unije², kao osnove za uspostavljanje i razvoj savezništva i prijateljstva između ove dvije velike susjedne zemlje. Šumanov plan je imao za cilj da poveže industriju dviju zemalja, ali su taj sporazum 1950. potpisale još i Belgija, Holandija, Italija i Luksemburg, a ratifikovan je godinu dana kasnije.

Tokom 1955. godine šest ministara spoljnih poslova zemalja osnivača pokrenuli su rundu razgovora u Mesini (Italija), sa ciljem da započnu pregovori o integraciji u dvije nove oblasti: zajedničko tržište i izgradnja i razvoj nuklearne industrije, a zatim i stvaranje Evropske ekonomske zajednice i Evropske zajednice za atomsku energiju ili Evroatom⁷. Ovim se nastojala stvoriti odgovarajuća institucija za kontrolu proizvodnje atomske energije, kako bi se ta energija koristila isključivo u miroljubive svrhe, dok je cilj osnivanja EEZ bio da se stvori posebno jedinstveno i integrisano tržište robe, usluga, rada i kapitala. To je rezultiralo potpisivanjem dva odvojena sporazuma 1957. godine

² Montan unija osnovana je Pariskim ugovorom 18. aprila 1951. godine. Bila je prva supranacionalna organizacija u istoriji evropskih integracija. Belgija, Savezna Republika Njemačka, Italija, Francuska, Luksemburg i Holandija spojile su EGKS-ugovorom svoje industrije uglja i čelika na zajedničko tržište. Povod za to bila je inicijativa francuskog ministra inostranih poslova Roberta Šumana, koji je, 1950. godine objelodanio Šumanov plan³ čiji je cilj bio da onemogući dalji rat između Njemačke i Francuske i to putem integracije industrije koja je bila bitna za vođenje rata. Krajnji Šumanov cilj bilo je pomirenje Njemačke i Francuske, ali i razvoj integracionog evropskog procesa, sa krajnjim ciljem ostvarenja evropske federacije. On se, zbog toga, ubraja u osnivače evropskih integracija.

u Rimu. Imajući prethodne argumente u vidu, to je osnovni razlog što mnogi političari i ekonomisti Roberta Šumana iz Zana Monea nazivaju očevima evropske integracije, a dan 25. jul 1952. godine, kada je Ugovor o zajednici za uglj i čelik (potpisan 18. aprila 1951. godine), stupio na snagu, danom rađanja Evropske ekonomske zajednice (EEZ), Evropske zajednice (EZ), kasnije Evropske unije (EU)³.

Rimski ugovor nije se posebno bavio regionalnim ekonomskim problemima. U samom predgovoru ovaj Ugovor i ne spominje potrebu smanjenja regionalnih razlika, već su, umjesto toga, zemlje potpisnice izrazile svoje nastojanje da ojačaju jedinstvo svojih ekonomija i osiguraju njihov skladan i ubrzan razvoj. Regionalni problemi i način njihovog rješavanja obuhvaćeni su u članovima koji se odnose na zajedničku poljoprivrednu politiku, Evropski društveni fond i Evropsku investicionu banku koja je ovlaštena da daje pozajmice za projekte razvoja manje razvijenih regiona.

Tako je od svog formiranja Evropska ekonomska zajednica ne samo uočila, već praktično prepoznala problem regionalnih razlika između najbogatijih i najsiromašnijih područja koja predstavljaju, ne samo prepreku već i prijetnju za poremećaj ekonomskih odnosa unutar Zajednice kao i za napredak započete integracije.

Razvoj ekonomske, trgovinske i regionalne politike Zajednice

Pojedini regioni duž unutrašnjih granica Evropske unije, nakon ukidanja barijera u trgovini i slobodnom kretanju ljudi i robe, suočavaju se sa ponovnom orijentacijom na svoje ekonomske performanse, koje su ranije posjedovali kao komparativne prednosti. U većini takvih regiona još postoje prepreke, odnosno neadekvatna infrastruktura preko granica, povezana sa istorijskim činiocima nacionalnih država. Stoga se u svakom slučaju s pravom zahtijeva od regionalne politike da potpomogne i prestrukturira neophodnu infrastrukturu i time, na izvjestan način, ohrabri granične regione da iskoriste mogućnosti koje je ponudila integracija.

Suprotno od unutrašnjih graničnih regiona, drugačiji problem nastaje kod takvih spoljnih graničnih regiona zemalja članica. Razlog tome je što perifernim regionima ekonomska integracija može pospješiti ponovnu orijentaciju trgovine prema susjednim državama i usmjeriti na neke druge regione u okviru zajedničkog tržišta. U tom slučaju nacionalna politika nastoji zaštititi ili na neki način ublažiti uticaj integracijena ekonomije ovih graničnih regiona.

Prema tome, regionalnim uticajem zajedničke politike stvara se drugačiji regionalni problem, koji se često manifestuje pogoršanjem regionalne neuravnoteženosti koja se može pojaviti u toku liberalizacije tržišta. Međutim, ako se ne preduzmu odgovarajuće mjere za postepeno regulisanje ekonomije, te liberalizovanje regionalnih tržišta za njihovu stvarnu integraciju u jedinstveno evropsko tržište, to realno može rezultirati ozbiljnim ekonomskim i socijalnim podjelama. Tako bi, na primjer, liberalizacija u sektoru transporta, kombinovana sa ukidanjem nacionalnih subvencija ruralnom transportu, bila usmjerena ka favorizovanju gradskih i centralnih regiona. U tom slučaju bi politika trebala biti tako ustrojena da pokuša neutralizovati negativni regionalni uticaj, kao i akciju koju smatra preduslovom za integraciju tržišta u Evropskoj uniji. Naime, cilj poboljšanja međunarodne konkurentnosti i razvoj evropske industrije, prate i posebni regionalni fondovi⁴ koji su stvoreni kao pomoć za porast sposobnosti manje razvijenih i

3 Mastihtskim ugovorom, 7. februara 1992. godine, stvorena je Evropska unija, a ovaj ugovor stupio je na snagu 1. novembra 1993. godine

4 Evropski fond za regionalni razvoj (ERDF) jedan je od dva strukturalna fonda EU (Evropski fond za regionalni razvoj i Evropski socijalni fond) i instrument za provođenje regionalne politike EU. Osnovan je 1975. godine, a njegov cilj je jačanje ekonomske i socijalne kohezije kroz smanjivanje razlika u razvijenosti među regijama Evropske unije. Sredstva iz Evropskog fonda za regionalni razvoj usmjeravaju se u tri prioritete oblasti regionalne politike, tj. konvergentnost (cilj 1), regionalna konkurentnost i zapošljavanje (cilj 2) i evropska teritorijalna saradnja (cilj 3). Riječ je o direktnoj pomoći ulaganjima u kompanije (posebno u mala i srednja preduzeća), ulaganjima u infrastrukturu (istraživanje i inovacije, telekomunikacije, životna sredina, energija i transport), te pomoći kroz finansijske instrumente (fondovi za lokalni razvoj) i mjere tehničke podrške. Evropskim fondom za regionalni razvoj upravlja generalni

zaostalih ekonomija Unije.

Iz prethodnog proizilazi da problemi Unije na izvjestan način uzrokuju prohodnu šemu ekonomske divergencije: centar-periferija i sjever-jug. U prilog ovoj tvrdnji mogu poslužiti činjenice što su četiri najmanje razvijene članice Unije kao i jedan broj najnerazvijenijih regiona smješteni u najudaljenijim dijelovima perifernih područja Unije. To su, na primjer Irska, Portugal, Grčka te neki dijelovi Španije, Italije, Švedske i Finske. Treba napomenuti da su ovi problemi, prijemom deset novih zemalja članica 2004. godine, postali još izraženiji i složeniji.

Od samog početka integracije zemlje članice su uočile da bi sam proces mogao pogoršati regionalne probleme, jer su pravila Zajednice o konkurenciji usmjerena ka slobodnoj trgovini i slobodi kretanja. Zbog toga su osnovane regionalne razvojne agencije (RRA) kako bi se onim regijama koje su prolazile kroz ekonomsku krizu pomoglo da identifikuju nove ekonomske mogućnosti. Ove agencije djeluju kao katalizatori i pogonska snaga u procesu regionalnog razvoja. Regionalne razvojne agencije mogu se finansirati na razne načine, ali ih najčešće osnivaju i u većoj mjeri finansiraju nacionalne vlade ili opštine.

Učešće u programima koje finansira EU su ključni faktori u pokretanju i koordinaciji regionalnih razvojnih strategija što je osnovni preduslov da bi se sredstva EU raspodijelila unutar regije.

Prema tome, koristeći sve ekonomske snage i sredstva, RRA su centralne u promociji dinamičnog regionalnog razvoja i obezbjeđenja pozitivnih promjena kroz nove razvojne projekte koji direktno utiču na cjelokupnu socijalnu i ekonomsku strukturu regije.

Regionalna politika Zajednice se najčešće manifestuje kroz sljedeće nadležnosti:

- Državna pomoć investiranju u novu ili postojeću industriju - najčešći oblici pomoći sastoje se u dodjeli odgovarajućih subvencija, posebnim pravilima osnižavanju cijena, poreskim olakšicama, niskim kamatnim stopama, pozajmicama za investicije i dr.
- Državni izdaci za infrastrukturu,
- Opšte subvencije za smanjenje troškova proizvodnje.

Ipak, i pored ovakvih vidova pomoći, postoje brojne teškoće i nedostaci, kao što je kontrolisanje lokalne industrije sa ciljem odvratanja od koncentracije u naprednijim područjima visoke zasićenosti i sl.

Ovdje postoje i druge brojne dileme kao i nepostojanje jedinstvenog modela rada, jer je očigledno da, ako članice zajedničkog tržišta slijederazličite subvencije i, uopšte, imaju različite stepene državne intervencije u ukupnoj regionalnoj politici, rezultat će biti, pored tržišne i fer, ineloyalna konkurencija.

Ovdje svakako treba imati na umu i neke druge specifičnosti kao što su zakonska regulativa po kojoj je, između ostalog, u Evropskoj zajednici zabranjena državna pomoć koja osporava ili zabranjuje konkurenciju, ali je obezbjeđena dodjela posebne pomoći za unapređivanje ekonomskog razvoja područja gdje je životni standard nenormalno nizak ili gdje postoji izražena nezaposlenost i pomoć da se olakša razvoj određenih ekonomskih područja. Ova regulativa istavovi stavlja Komisiji u zadatak da reguliše nacionalnu regionalnu pomoć, kao i da ograniči konkurenciju u onim sektorima i proizvodima kao i u svim oblicima, koji bi bili u suprotnosti sa proklamovanom i usvojenom politikom Zajednice. To znači da planovi za regionalni razvoj zahtijevaju potvrdu Zajednice i stoga je, po ustrojenom i već ustaljenom pravilu, regionalna politika podložna i na izvjestan način usmjerena ka harmonizaciji.

Sprovođenje aktivne regionalne politike u EU

Iz odredaba Mاستrihtskog ugovora proizilazi da je obavezno sprovođenje aktivnije regionalne politike, kao sredstva za promociju ekonomske integracije sa jedinstvenim zajedničkim unutrašnjim tržištem. To ujedno znači da, ako se ne preduzmu odgovarajuće

mjerena nacionalnom i nivou Zajednice kao cjeline, regionalni program će se pogoršati. Odnosno, ako se istovremeno regionalna politika Zajednice ne promijeni, ograničeni EU fondovi koji se dijele međuzemljama članicama, neće biti dovoljni čak ni da smanje regionalne probleme već će se disparitet između bogatijih i siromašnijih regiona Unije povećati.

Preovladavalo je mišljenje da će slabe periferne regije izgubiti utakmičenju sa jakim centralnim regijama i da, što bude veći disparitetu strukturama lokalnih ekonomija i veća razlika u životnom standardu, to će biti teže postići dogovor o daljoj ekonomskoj i monetarnoj integraciji.

Unutrašnje tržište će se možda preusmjeriti prema odgovarajućim strukturalnim promjenama, sa tendencijom da se ekonomska aktivnost koncentriše u velikim multinacionalnim kompanijama, koje su locirane na manjem broju mjesta, gdje su redukcije troškova i druge uštede najveće. Sa druge strane, preduzeća srednje veličine i jedan broj manjih iz oblasti sa nižom proizvodnjom čije postojanje, do izvjesne granice, zavisi od tržišnih kretanja i smetnji, mogu se suočiti savišestrukim problemima takmičenja i povećanim tržištem što je prijetnja njihovom opstanku. U tim slučajevima će proces integracije izazvati složenije odnose između pojedinih regiona, a to može imati suprotan sektorski i regionalni efekat u problematičnim regionima Zajednice. U suprotnom, sasvim je sigurno da će periferni regioni imati koristi od politike integracije unutrašnjeg tržišta, kao što su, na primjer, poboljšanja u oblasti transporta i komunikacija, a iznad svega u većoj fleksibilnosti pri lociranju investicija. U kretanjima i procesima ubrzanog tržišnog ujedinjavanja mogu se intenzivirati tendencije već postojećih odnosa formiranih tržišnih lokaliteta, ubrzati pojava novih, što će istovremeno ekonomski zaostalim regionima otežati da prate razvoj vodećih ekonomskih regiona. U principu, to znači da, ako se ne primijeni aktivnija regionalna politika, postoji realna mogućnost da se regionalni disparitet povećava.

Razmatrajući ove i slične mogućnosti, Mاستrihtski ugovor utvrdio je nove odredbe koje se posebno odnose na ekonomske i društvene kohezije i po kojima je predviđeno da će Evropska unija pokretati i inicirati aktivnosti na daljnjem napredovanju djelatnosti koje su od vitalnog značaja za jačanje ekonomske i društvene kohezije u Uniji. To znači da će se redukovati disparitet između nivoa razvoja različitih regiona, posebno onih najnerazvijenijih, uključujući tu svakako i ruralne oblasti.

Sva ova kretanja intenzivirana su u posljednjoj deceniji XX i početkom XXI vijeka, posebno u sferi restrukturirane ekonomije, što je imalo suprotan efekat na razvoj ruralnih područja, odnosno uzrokovalo je proširenje jaza između najrazvijenijih industrijskih centara i ruralnih oblasti. Naime, razvoj ruralnih područja drastično je zaustavljen distanciranjem od centara koji donose odluke, nedostatkom prikladnih službi i odsustvom integrisane ekonomske strukture. S tim u vezi, bilo je sasvim realno i opravdano što je EU pitanje ruralnog razvoja uvrstilo kao jedan od svojih prioriteta za intervencije što će, pored mjera čisto poljoprivredne orijentacije za zaštitu ruralne okoline, zahtijevati i izmjenu pravila za stvaranje zanimanja koja će pružiti dodatno ili alternativno zapošljavanje i preusmjerenje poljoprivredne radne snage prema drugim sektorima i oblastima proizvodnje.

Da bi se regionalni razvoj i integracije što svestranije unaprijedili, Zajednica je u tom cilju usvojila jedinstvenu regionalnu politiku zasnovanu na regionalnim aktivnostima i formirala odgovarajuće strukturne fondove: Evropski fond za regionalni razvoj (ERDF), Evropski društveni fond (EDF), Odsjek za rukovodstvo poljoprivredne uprave i Garantni fond (GF) potpomognut pozajmicom od Evropske investicione banke (EIB).

Saradnja zemalja jugoistočne Evrope⁵

Društveni, ekonomski i politički razvoj jugoistoka Evrope imao je različite,

⁵ Područje jugoistočne Evrope čine zemlje: Albanija, Bosna i Hercegovina, Bugarska, Crna Gora, Hrvatska, Grčka, Makedonija, Moldavija, Rumunija, Srbija i Turska

ideološke, političke i ekonomske osnove. Odnose zemalja ovog područja prema evropskim i evroatlanskim integracijama usloveli su ideološko-politički pristupi, karakteristični za pripadnost različitim blokovskim ili vanblokovskim povezivanjima. Ti odnosidanas imaju sasvim druge dimenzije, jer su sve zemlje Balkana odlučile da sprovedu takvu društvenu transformaciju koja će ih dovesti na nivo dostizanja standarda za sticanje članstva u spomenutim integracijama. Iako među njima ima onih država u kojima značajan dio javnog mnjenja i dio političkih predstavnika odbija evroatlanske integracije kao cilj, njihova službena politika se ipak opredijelila za evropske i evroatlanske integracije kao strateške okvire svoje spolje politike. Neke zemlje regiona su već djelimično uspjele u svojim namjerama, neke su mu bliže ili dalje, ali su ostale da čekaju pred mukotrpnim procesom ispunjavanja postavljenih uslova. Države koje nisu ranije pripadale NATO-u i Evropskoj uniji, danas su u tranziciji i veoma različitim stepenu odnosa sa NATO-om i Evropskom unijom. Neke od njih su u dvostrukoj tranziciji-postsocijalističke promjene društvenog sistema i poslijeratnom uspostavljanju efikasnih državnih struktura nakon raspada bivšeg Sovjetskog Saveza i bivše SFRJ, odnosno u učvršćivanju nezavisnosti i tranziciji suverenosti.

Solunski samit

Najveće proširenje Evropske unije 2004. godine, izazvalo je i probleme oko njenog funkcionisanja pri čemu je najosjetljivije pitanje svakako pitanje "zajedničke kase", jer su nove zemlje članice siromašnije od dotadašnjih članica pa raspodjela sredstava mora izazvati nesporazume.

Pitanje zemalja Balkana postavljeno je na dnevni red samita u Solunu 21. maja 2003. godine,⁶ gdje su lideri Srbije, Crne Gore, Bosne i Hercegovine, Makedonije, Hrvatske i Albanije zatražili od EU da ni na koji način ne budu zaboravljeni ili izostavljeni iz procesa daljnjeg proširenja. Poseban problem je prijem Turske, koja je zahtjev za prijem podnijela još davne 1963. godine.

Samit je načinio više značajnih pomaka. Nedvosmisleno je potvrđeno na najvišem nivou da se na region Zapadnog Balkana gleda kao na buduću dio Evropske unije i on tretirao kao jedno od prioritetnih područja za Uniju. Politički dijalog institucionalizovan je na multilateralnom planu (Forum EU-Zapadni Balkan) i u direktnom bilateralnom kontaktu na ministarskom i drugim nivoima i uspostavljena je stalna saradnja na nivou parlamenata EU i zemalja Zapadnog Balkana. Nastavljeno je intenziviranje saradnje između EU i zemalja Zapadnog Balkana u mnogim pitanjima koja su od ključnog značaja za pridruživanje Uniji, poput saradnje u okviru zajedničke spoljne i bezbjednosne politike i u oblasti unutrašnjih poslova i pravosuđa, ekonomskog dijaloga i dr. Predviđeno je jačanje saradnje između EU i zemalja Zapadnog Balkana na mnogim drugim poljima (infrastruktura, ekonomska pitanja, naučnotehnička saradnja, vize, interni programi EU i dr.). Došlo je do izvjesnog povećanja finansijske podrške kroz programe predpristupne pomoći. U oblasti viznog režima zemlje EU su prihvatile potrebu da se razmotre dalji koraci u cilju ukidanja viza za građane zemalja Zapadnog Balkana.

Regionalna saradnja- da ili ne?

Ovde se postavlja pitanje - jesu li zemlje zapadnog Balkana⁷ za ili protiv regionalne

6 Samit EU i zemalja Zapadnog Balkana: Albanije, Bosne i Hercegovine, Hrvatske, Makedonije, Srbije i Crne Gore, održan u Solunu smatra se prekretnicom u odnosima Unije sa navedenim zemljama. Na samitu je donesena zajednička deklaracija i usvojena Solunska agenda za Zapadni Balkan: kretanje prema evropskoj integraciji. Proces stabilizacije i pridruživanja ostao je glavni okvir evropske politike u regiji ali se proširio i novim elementima, preuzetim iz procesa proširenja Unije na Srednju i Istočnu Evropu.

7 Pojam Zapadni Balkan (u terminologiji EU The Western Balkans), podrazumijeva geografsko područje "zapadno od Grčke, južno od Slovenije", odnosno obuhvata: Albaniju, Bosnu i Hercegovinu, Srbiju, Crnu Goru, Hrvatsku i Makedoniju. Riječ je održavama ekonomski prosječno najsiromašnijeg dijela Evrope, koje se kroz posebnu strategiju (Proces stabilizacije i pridruživanja, a od 30. marta 2004. i kroz Evropsko partnerstvo), te uz namjenske programe podrške - podstiču na stabilizaciju društvenog,

saradnje, odnosno, da li bi do ozbiljne saradnje moglo doći na osnovu inicijativa zemalja iz samog regiona? Gotovo pouzdano se može tvrditi da se to ne može desiti. Izuzimajući Rumuniju i Bugarsku, za to postoje dva osnovna razloga: u ostalim zemljama u posljednoj deceniji prošlog vijeka došlo je do unutrašnjih ili međusobnih ratnih sukoba, što je objektivno za posljedicu imalo udaljšavanje od bilo kakve međusobne saradnje i što su sve zemlje regiona sa početkom tranzicije nastojale da svoju političku i ekonomske sudbinu i budućnost vežu za Evropsku uniju. Iz navedenog proizlazi da, neposredno nakon okončanja ratnih sukoba, ne postoji ni minimum političke volje u ovim zemljama za bilo kakvim ozbiljnijim oblicima regionalne saradnje.

Međutim, međunarodni faktori imali su i imaju sasvim drugačije viđenje ovih problema i rješenja. Naime, oni smatraju da su problemi na ovim prostorima regionalnog karaktera i da kao takvi zahtijevaju regionalni pristup, jer zemlje regiona nisu u stanju da ih uspješno rješavaju na bilateralnom planu. Zbog toga su međunarodni faktori i nametnuli odgovarajuće modele za rješavanje ovih problema, počev od Dejtonskog - Pariskog mirovnog sporazuma, pa sve do aktuelnog Procesu stabilizacije i asocijacije (Stabilisation and association proces - SAP) i Pakta stabilnosti. Osnovni razlozi za ovakav pristup su ti što je prethodno trebalo uspostaviti bezbjednosnu i političku stabilnost u regionu jugoistočne Evrope i što se razvoj regionalne saradnje među državama članicama Evropske unije pokazao vrlo uspješnim.

Kada je riječ o zemljama jugoistočne Evrope, njihova budućnost je veoma neizvjesna, a sadašnjost teška. U takvim uslovima, regionalna saradnja je ovim zemljama nametnuta i uslovljena, pa one nastoje definisati oblasti saradnje od zajedničkog interesa. Kako bi ta saradnja bila uspješna, neophodno je da zemlje učesnice same prepoznaju i definišu oblasti u kojima će ona dati neposredne i korisne efekte i da izgrade takav institucionalni mehanizam i okvir koji će saradnju što više olakšati i unaprijediti i čija će pravila sve zemlje uvažavati prepoznajući ih kao vlastito korisna. Pored ovog, svestranija međunarodna podrška, finansijska i svaka druga, višestruko bi doprinijela njenoj uspješnosti i stabilnosti.

Okviri saradnje u jugoistočnoj Evropi

Saradnja zemalja Jugoistočne Evrope do sredine prve decenije XXI vijeka odvijala se kroz nekoliko faza mijenjajući u svakoj fazi prioritete, značenja i okvire u kojima se odvijala kao i svoje glavne oslonce. Ipak, ni jedna od brojnih inicijativa koje su pokretane nije u potpunosti ispunila postavljene ciljeve, neke od njih čak ni djelimično. Osnovni uzrok za takvo stanje je neracionalno trošenje raspoloživih sredstava, odsustva koordinacije i sl. Ipak, i pored toga, regionalna saradnja dala je određene pozitivne rezultate. To se manifestuje i odvija, uslovno rečeno, preko četiri okvira:

- Međunarodni okvir - pokriva podršku ukupne međunarodne zajednice koja regionalnu saradnju uslovljava na raznovrstan način, usmjerava, podstiče i u velikoj mjeri finansira. Ta se podrška usmjerava preko međunarodnih finansijskih institucija - Međunarodnog monetarnog fonda, Svjetske banke, Svjetske trgovinske organizacije, kao i preko pojedinačnih doprinosa velikih i najrazvijenijih zemalja sve do učešća u regionalnim inicijativama i integracijama.

- Evropski okvir - Cjelishodna politika Evropske unije prema regionu se realizuje preko tri nivoa:

- Pakt stabilnosti za jugoistočnu Evropu - obuhvata najširi okvir i najveću međunarodnu podršku;

- Proces stabilizacije i asocijacije - kao bazični elemenat njene politike koji daje okvir uređenju sadržaja bilateralnih odnosa EU sa pojedinim zemljama regiona, kroz odredbe koje proizilaze iz Sporazuma o stabilizaciji i asocijaciji;

ekonomskog, socijalnog, tržišnog i svakog drugog aspekta, kako bi se nakon toga stekli uslovi za postepeno pristupanje evropskim i sjevernoatlantskim (vojnim) integracijama. Nekada, u političkom žargonu omiljeni naziv "Zapadni Balkan", u posljednjim godinama narastanja svijesti o svekolikoj kompleksnosti ovog područja, Evropska se unija sve češće koristi pojmom "Jugoistočna Evropa".

-IPA program - Instrument predpristupne pomoći "IPA". Riječ je o jedinstvenom instrumentu koji objedinjuje sve programe pomoći državama koje žele da pristupe EU. IPA ima dva glavna cilja: da pruži pomoć zemljama korisnicima u ispunjavanju političkih, ekonomskih i kriterijuma koji se odnose na usvajanje pravnih tekovina EU. Drugi, izgradnja administrativnih kapaciteta i jačanje pravosuđa i procesa priprema za korišćenje strukturnih i konezionih fondova EU nakon pristupanja Evropskoj uniji.

- Regionalni okvir - ovaj okvir je zaokružen aktivnostima samih zemalja regiona usklađenim sa međunarodnim i evropskim okvirom regionalne saradnje posebno je motivisan interesima vlastitog razvoja, ali do sada nije dovoljno artikulisan i uobličen. Međutim, u prvoj polovini prve decenije XXI vijeka primjećuje se pojačana lokalna aktivnost, dijelom zbog saznanja da je to jedini put ka Evropskoj uniji, dijelom zbog sazrele svijesti o tome da je najbolja pomoć ono što zemlje mogu same da urade, a činjenica je da postoje široke mogućnosti za raznovrsnu saradnju i da mnoge oblasti zahtijevaju više dobre volje nego raspoloživih sredstava.

- Subregionalni okvir - ovaj okvir pokriva aktivnosti vezane za razvoj evro regija. Njima nije posvećena odgovarajuća pažnja i pružena potrebna podrška mada imaju velike šanse za uspjeh, jer imaju svestranu podršku EU i uklapaju se u okvire širih regionalnih inicijativa čiju implementaciju olakšavaju. Pošto su, po pravilu, okrenute rješavanju problema same regije i po toj interesnoj sferi i logici se i osnivaju, najčešće oblasti saradnje su infrastruktura, transport, ekologija, prekogranična saradnja, kultura i sport.

Liberalizacija trgovine u regionu – osnovni preduslov ekonomskog rasta

Liberalizacija međusobne trgovine zemalja jugoistočne Evrope⁸, prema opštoj ocjeni, smatra se najvažnijim faktorom za ukupan ekonomski rast i trebala bi da pruži najbrže, vidljive i najjače efekte. Pored unapređenja međusobne trgovine, liberalizacija treba da doprinese njenom uvećanju i unaprijedi nove privredne veze, tj. da bude motorna snaga oživljavanja i rasta privredne aktivnosti u regionu što bi omogućilo i uvećan priliv stranih direktnih investicija. Ovakav model liberalizacije trgovine ima svoje uporište u aktuelnom trendu prisutnom u svijetu i pozitivnomiskustvu Evropske unije, a i privrednim akterima regiona treba otvoriti nove mogućnosti za saradnju.

Na ovaj je način jasno naznačeno opredjeljenje da je integracija sa EU jedino moguća, ako buduće članice pokažu da su spremne da se prema svojim susjedima ponašaju upravo na način kako to čine članice Unije međusobno.

Opredjeljujući se za koncept (iako najniži stepen) regionalne ekonomske integracije kroz mrežu bilateralnih sporazuma o zoni slobodne trgovine, sedam zemalja regiona po principu zemlja po zemlja, očigledno je da su tvorci ovakvog koncepta iz EU smatrali da je on adekvatan postojećem stanju privrednih i političkih odnosa u region. Evropska unija smatra da zemlje regiona trenutno nisu u stanju da realizuju ambiciozniji koncept liberalizacije. Zemlje regiona su liberalizaciju prihvatile kao jedan od uslova procesa stabilizacije i pridruživanja, nadajući se da će pri tome popraviti vlastitu poziciju u mogućim efektima liberalizacije trgovine, iako su one u taj proces ušle nepripremljene i sa različitim očekivanjima.

Treba naglasiti da ovako koncipirana liberalizacija ima snažne i značajne potencijalne efekte. Sama činjenica da će njome biti uklonjen najveći broj postojećih prepreka u trgovini (administrativnih, proceduralnih, tehničkih, prekograničnih itd.) otvara značajnu mogućnost njihovog višestrukog uvećanja.

⁸ Proces liberalizacije trgovine u regionu intenziviran je potpisivanjem Memoranduma o razumijevanju, liberalizaciji i olakšavanju trgovine u Briselu 27. juna 2001. godine od strane sedam zemalja regiona, dok je Moldavija u Izjavi o namjerama izrazila želju za punim uključivanjem. Nakon toga je uslijedilo usvajanje više bilateralnih sporazuma o slobodnoj trgovini u regionu sve do polovine 2003. godine kojima je jasno naznačeno poštovanje važećih pravila WTO u cilju olakšanja procesa pridruživanja Evropskoj uniji

Centralnoevropski sporazum o slobodnoj trgovini – CEFTA

CEFTA je Sporazum o slobodnoj trgovini centralne Evrope koji su u decembru 1992. godine potpisale tadašnja Čehoslovačka, Mađarska i Poljska. CEFTA-i su 1996. godine pristupile Slovenija, 1997. Rumunija, 1999. Bugarska, 2003. Hrvatska te 2006. Makedonija. Osnovni ciljevi CEFTA-e bili su: usklađivanje razvoja ekonomskih odnosa, osiguranje istovjetnog trgovinskog tretmana, te uklanjanje trgovinskih prepreka među zemljama potpisnicama. Također, CEFTA je djelovala kao jedna od pripremnih aktivnosti zemalja potpisnica na putu ka punopravnom članstvu u EU. Tako su zemlje potpisnice kao uslove pristupanja CEFTA-i postavili: potpisan ugovor o pridruživanju sa EU, članstvo u Svjetskoj trgovinskoj organizaciji (WTO) i pristanak svih članica CEFTA-e. Stupanjem u članstvo u Evropskoj uniji 2004. godine Češka, Mađarska, Poljska, Slovačka i Slovenija povukle su se iz CEFTA-e. Članice su ostale Bugarska, Rumunija, Hrvatska i Makedonija.

Nakon višegodišnjeg iskustva u liberalizaciji trgovine na području zemalja Jugoistočne Evrope, stečenog kroz implementaciju bilateralnih ugovora o slobodnoj trgovini, zemlje regiona su krajem 2006. godine odlučile da unaprijede svoju ekonomsku i trgovinsku saradnju i zaključe umjesto do tada 32 bilateralna sporazuma o slobodnoj trgovini jedinstveni sporazum o slobodnoj trgovini, poznat kao CEFTA 2006.

Sporazum su, 19. decembra 2006., potpisale Albanija, Bosna i Hercegovina, Crna Gora, Hrvatska, Moldavija, Makedonija, Srbija i UNMIK/Kosovo, te Bugarska i Rumunija koje su se nakon pristupanja EU (1. januara 2007.) povukle iz CEFTA-e.

CEFTA 2006 zasnovana je na iskustvu zemalja regije jugoistočne Evrope u liberalizaciji trgovine, kroz provođenje bilateralnih ugovora o slobodnoj trgovini i njihovoj pripremi za članstvo u Evropskoj uniji, te pozitivnim iskustvima „stare“ CEFTA-e. Ideja o liberalizaciji trgovine u regiji jugoistočne Evrope realizovana je kroz Pakt stabilnosti za jugoistočnu Evropu. Sporazum CEFTA 2006 uključuje uspješnu regionalnu saradnju - posebno trgovinsku, pojednostavljenje ugovornih odnosa, uvođenje dijagonalne kumulacije, uklanjanje tehničkih barijera u trgovini, poboljšanje mehanizama za rješavanje sporova. Takođe, ovim sporazumom uvode se nove oblasti saradnje, koji nisu bili obuhvaćeni dotadašnjim bilateralnim sporazumima niti „starom“ CEFTA-om. Riječ je o uslugama, investicijama, javnim nabavkama i zaštiti intelektualnog vlasništva.

Da li je politika EU prema regionu korektna?

Od sedam zemalja regiona samo su se Rumunija i Bugarska u proces pridruživanja Uniji uključile početkom devedesetih godina prošlog vijeka, dok je zapadni Balkan iz poznatih (ratnih) razloga intenzivnije uključen u ovaj proces tek sredinom prve decenije XXI vijeka. I pored teškoća ovog nestabilnog regiona i nastojanja EU da zaokruži prostor prema Grčkoj, bilo je odlučujuće što je ona i zapadnom Balkanu ponudila perspektivu punopravnog članstva. Međutim, bilo bi realno očekivati da ta podrška koja se regionu pruža na njegovom putu ka punopravnom članstvu bude racionalnija i efikasnija.

U posljednje vrijeme u političkim i neuporedivo više stručnim krugovima u zemljama južnoevropskog regiona pojavljuju se brojna mišljenja da način na koji se politika EU sprovodi prema regionu često usporava i ponekad bitno otežava postizanje vlastitih proklamovanih ciljeva. Naime, najčešće kritike se upućuju na nekonzistentnost uslovljenog bilateralizma i regionalne podrške multilateralnim inicijativama. Sve to otežava ili, najblaže rečeno, ne pomaže razvoj regionalnesaradnje na kojoj se toliko, sasvim opravdano, insistira. Teško je odgovoriti zašto je to tako ali, bez obzira na sve razloge, zemljama regiona ostaje da i u takvim uslovima unapređuju međusobnu saradnju.

Pretpristupna pomoć EU

Razvojem EU nastao je čitav spektar raznih programa spoljne pomoći zemljama van Unije. U jednom trenutku, početkom milenijuma, postojalo je na desetine pravnih instrumenata na osnovu kojih su programi pomoći sprovedeni što je stvaralo priličnu konfuziju i odsustvo koordinacije i zajedničkih kriterijuma. Postalo je očigledno da pravni instrument za dodjelu i praćenje realizacije pomoći mora da se objedini i koordinira na nivou zajednica, a postupci pojednostave. Nastojanje je bilo da se finansijska sredstva koje Unija izdvaja za pomoć što bolje iskoriste, da daju najbolje rezultate uz povećanje kontrole i transparentnost procedura.

Septembra 2004. godine, Evropska komisija je predložila uspostavljanje novog instrumenta za predpristupnu pomoć IPA za budžetski period od 2007. – 2013. godine, a 17. jula 2006. godine Savjet ministara EU osvojio je Uredbu o uspostavljanju Instrumenta za predpristupnu pomoć. Ovom uredbom dotadašnji program PHARE, SÁPARD, ISPA, CARDS objedinjeni su u jedinstveni instrument pomoći - Instrument for Pre-Accession Assistance (IPA), koji je namijenjen pružanju podrške zemljama kandidatima za članstvo u EU, kao i potencijalnim kandidatima za članstvo u EU.

Riječ je o jedinstvenom instrumentu koji objedinjuje sve programe pomoći državama koje žele da pristupe EU. Instrument predpristupne pomoći IPA ima dva glavna cilja: da pruži pomoć zemljama korisnicima u ispunjavanju političkih, ekonomskih i kriterijuma koji se odnose na usvajanje pravnih tekovina EU. Drugi, izgradnja administrativnih kapaciteta i jačanje pravosuđa i procesa priprema za korišćenje strukturnih i konezionih fondova EU nakon pristupanja Evropskoj uniji. Za budžetsko razdoblje 2007. – 2013. godine vrijednost IPA pomoći je 11,468 milijardi evra.

IPA sadrži pet komponenti:

1. Pomoć u procesu tranzicije i izgradnje institucija s ciljem ispunjavanja kriterijuma približavanja EU i jačanja administrativnih i pravosudnih kapaciteta;
2. Pomoć za regionalnu i prekograničnu saradnju;
3. Regionalni razvoj;
4. Razvoj ljudskih resursa;
5. Razvoj sela i poljoprivrede.

Zemlje koje imaju pravo na korišćenje sredstava iz IPA podijeljene su u dvije kategorije:

- zemlje kandidati za članstvo: Turska, Hrvatska (u procesu pristupanja), Srbija (Uključujući Kosovo i Metohiju u skladu sa Rezolucijom 1244), Crna Gora, BJR Makedonija, Island

- zemlje potencijalni kandidati za članstvo: Bosna i Hercegovina, Albanija.

U zavisnosti od kategorije u kojoj se nalaze pojedine zemlje, zavisi i u koliko oblasti mogu da konkurišu za predpristupnu pomoć: zemlje potencijalni kandidati mogu da koriste 1. i 2. IPA komponente, a zemlje kandidati mogu da koriste svih pet komponenti.

Zajedničko za sve je da IPA daje podršku naporima tih država na jačanju demokratskih institucija i vladavine prava i poboljšanja državne uprave, jačanju civilnog društva, poštovanju ljudskih i manjinskih prava, promociji jednakosti među polovima, regionalnoj saradnji, reformi privrede i smanjenju svih oblika siromaštva.

U kontekstu pripreme novog sedmogodišnjeg budžeta Evropske unije za period 2014 - 2020, a u okviru instrumenta vanjske pomoći, Evropska komisija planira određenu reviziju sadašnjeg instrumenta pretpristupne pomoći IPA, odnosno novi instrument pretpristupne pomoći IPA II za period 2014-2020.

Prijedlogom nove Uredbe o uspostavi instrumenta IPA II ukida se podjela na prijašnjih pet komponenti, a uvode se područja politika u okviru kojih će se provoditi različite intervencije. Finansijska pomoć se biti dostupna u svim područjima politika, bez obzira na to da li zemlja ima status kandidata ili potencijalnog kandidata.

Područja politika prema novoj Uredbi podijeljena su na sljedeći način:

- Proces tranzicije prema članstvu i izgradnja kapaciteta (prijasnja IPA Komponenta I - Pomoć u tranziciji i izgradnji institucija),
- Regionalni razvoj (prijasnja IPA Komponenta III - Regionalni razvoj),
- Zapošljavanje, socijalne politike i razvoj ljudskih resursa (prijasnja IPA Komponenta IV - Razvoj ljudskih kapaciteta),
- Poljoprivreda i ruralni razvoj (prijasnja IPA Komponenta V - Poljoprivredni i ruralni razvoj)
- Regionalna i teritorijalna saradnja (prijasnja IPA Komponenta II - Prekogranična saradnja).

Tabela 1. Sredstva iz IPA 2007- 2013.(u milionima evra)

Zemlja	2007	2008	2009	2010	2011	2012	2013
Albanija	61.0	70.7	81.2	94.1	94.4	94.5	98.1
Bosna i Hercegovina	62.1	74.8	89.1	105.3	107.4	107.8	111.8
Hrvatska	141.2	146.0	151.2	153.5	156.5	156.1	95.4
BJR Makedonija	58.5	70.2	81.8	91.6	98.0	101.8	117.2
Island	-	-	-	-	12.0	12.0	6
Kosovo	68.3	184.7	106.1	67.3	68.7	68.8	73.7
Crna Gora	31.4	32.6	34.5	33.5	34.1	35.0	35.4
Srbija	189.7	190.9	194.8	197.9	201.8	202.0	214.7
Turska	497.2	538.7	566.4	653.7	779.9	860.2	935.5
Višekorisnički programi	129.5	137.7	188.8	141.7	186.2	176.2	177.8

Izvor: Delegacija Evropske komisije u Srbiji-<http://www.europa.rs>

U novom prijedlogu za IPA II, posebno je naglašeno da će se napredak u postizanju pojedinih ciljeva procjenjivati kroz indikatore i, u zavisnosti od ostvarenog napretka, vršiće se realokacija finansijske podrške između programa kao i između zemalja korisnica.

Usvajanje Uredbe o uspostavi IPA II očekuje se sredinom 2013. godine. U toku je priprema provedbene regulative za IPA II, a njena finalizacija se očekuje u drugoj polovini 2013. godine. Planirano je da za fiskalni period 2014. - 2020. godine, za IPA II bude izdvojeno 14,110 milijardi evra.

Zaključak

Šta preostaje zemljama regiona da bi u dogledno vrijeme postigle nivo ekonomskog razvoja približan evropskom, naročito kada se zna da one nemaju mnogo

izbora i manevarskog prostora. Da bi se ipak ozbiljnije krenulo ka tom cilju aktivnosti se moraju usmjeriti i intenzivirati u nekoliko osnovnih pravaca kako bi se otklonile prepreke, iskoristile sve mogućnosti i stvorile nove na putu ka članstvu u Evropskoj uniji. Osnovne pretpostavke za ostvarenje tog strateškog cilja su:

- unapređenje liberalizacije trgovine i potom prelazak na multilateralnu zonu slobodne trgovine kao i proširenje takve zone i na sektor usluga. Značajan doprinos uspješnosti tog procesa moraju dati državne institucije, komore i udruženja, razne vladine agencije kao i nevladin sektor;

- institucionalizacija i konkretizacija određenih ciljeva kao što je kreiranje regionalne razvojne politike i usklađivanje nacionalnih razvojnih politika sa njom u cilju što kraćeg vremenskog perioda tranzicije i pridruživanja EU;

- na postignutim uspjesima u tranziciji utemeljeni su zahtjevi Evropske unije da svoju politiku prema regionu učini što konzistentnijom i efikasnijom i da zemljama regiona pruži veću izvjesnost i sigurnost na putu punog članstva, dok ove zemlje istovremeno imaju obavezu da instrumente te politike optimalno kreiraju u praksi i da rezultati budu adekvatni ciljevima, a posebno jasni onima na koje se odnose;

- određene regionalne inicijative i aktivnosti se, po njihovoj prirodi, moraju sprovesti zajedno, kao: prekogranične procedure i saradnja, saradnja u oblasti finansija, pravosuđa i unutrašnjih poslova na sprečavanju ilegalne trgovine robom i ljudima, trgovine narkoticima i oružjem, pranja novca i borba protiv terorizma.

Osnovna poruka solunskog Samita zemljama zapadnog Balkana je da se što bolje pripreme i započinu pregovore za ulazak u Evropsku uniju. Evropska unija je u Solunu kroz svoju jasnu strategiju prema ovom regionu, a naročito kroz novi koncept partnerstva za evropsku integraciju, pokazala da ozbiljno razmišlja pozivajući ovih pet zemalja u svoje redove. One su takođe dobile jasnu poruku da su dobro došle u Uniju kao region mira, stabilnosti i demokratije. Jasno je takođe predočeno da će ove zemlje na putu ka evropskoj integraciji imati punu podršku Evropske unije, ali da će krajnji rezultat ipak zavisiti od svake zemlje pojedinačno.

Literatura

1. Bodiroža Mladen (2008). Evropska unija (od Rima 1957. do Luksemburga 2008), treće dopunjeno izdanje, Glas Srpski Grafika, Banja Luka.
2. Jovanović Miroslav (2006). Evropska ekonomska integracija, Ekonomski fakultet Beograd.
3. Popović T. Gostimir (2006). Evropska unija: regionalna politika, Besjeda.
4. www.dei.gov.ba-Direkcija za evropske integracije BiH;
5. www.europa.rs-Delegacija evropske komisije u Srbiji;
6. www.narr.gov.rs- Nacionalna agencija za regionalni razvoj Srbije

ODNOS ORGANIZACIONE KULTURE I DEMOKRATSKE PARTICIPACIJE KAO IMERATIVOM ODRŽIVOG SOCIJALNOG RAZVOJA

Valentina Vukosavljević Pavlović¹

Rezime

Stvranje uslova za kvalitetan razvoj, nije samo materijalna pretpostavka opstanka sadašnje generacije nego je i krupno etičko pitanje i etički izazov za sve koji danas žive i rade i svoja (ne)dela baštine pokolenjima Iz ovog sledi da je pitanje održivog razvoja takođe i značajno pitanje ljudskih prava, slobode i demokratije, zbog čega postaje i snažnim predmetom međunarodnih-odnosa na najširem svetskom nivou

Ključne reči: globalizacija, održivi socijalni razvoj, organizaciona kultura participacija

THE RELATIONSHIP OF ORGANIZATIONAL CULTURE AND DEMOCRATIC PARTICIPATION AS IMPERATIVE FOR SUSTAINABLE SOCIAL DEVELOPMENT

Abstract

Mak- conditions for quality development, not only a material precondition of survival of the current generation but also a big ethical question and ethical izazov for all who live and work in their (mis) deeds heritage for generations From this follows that the issue of sustainable development is also the important issue of human rights, freedom and democracy, which became the subject of strong international-relations on the broadest global level

Key words: globalization, sustainable social development, organizational culture participation

Uvod

Dosadašnja teorijska i empirijska razmatranja i istraživanja odnosa rada i kapitala, radnog procesa i radnih odnosa zasnovana na klasičnim teorijama industrijske sociologije, sociologije rada, psihologije rada čiji se predmetni okvir zasnivao na odnosu fizičkih elemenata proizvodne strukture i tehno-tehnološkog determinizma a u sferi radnih odnosa da motivacija zaposlenih zavisi od materijalnih stimulansa, koji se direktno vezuje za pojedinca a ne sa grupom kojoj pripada pojedinac, da bi poslednjih decenija 20. veka i početkom 21. veka došlo do postavljanja drugačijih teoretskih postavki o odnosu zaposlenog i organizacije. Iscrplili su se svi resursi koji mogu da povećaju produktivnost preduzeća na nivou materijalnih stimulansa pojedinca od tejlorizma do

¹ Mr Valentina Vukosavljević Pavlović, Visoka poslovna škola strukovnih studija Leskovac

Veberove birokratske organizacije.

Pitanja koja je pokrenula globalizacija su stara koliko i borba oko toga kako će društvo biti organizovano i kako će se njime upravljati. Važno je istražiti i ispitati kako se globalizacija kao proces ispoljava i kakve reperekusije ima na strukturalne promena u sferi radnih odnosa, sa ključnim predmetnim određenjem razmatranja, odnosa između strukturalnih elemenata organizacione kulture i demokratske participacije u organizacijama.

Pojam globalizacije

U kontekstu postojećeg kategorijalnog aparata i stepena i obima dosadašnje naučne ekspertize društvenih nauka nezaobilazno se nameće istraživanje procesa globalizacije jedan od najčešćih i najmanje definisanih pojmova u rečniku savremene društvene nauke. Najjednostavnije rečeno, to je skup složenih mogućih ekonomskih, tehnoloških, političkih, socijalnih, kulturnih i bihevioralnih procesa i običaja koji sve više izlaze iz okvira nadležnosti neke države i njene teritorije (Kuper 2009: 430) Pitanja koja je pokrenula globalizacija su stara koliko i borba oko toga kako će društvo biti organizovano i kako će se njime upravljati. Većina pitanja „ko šta dobija, kako i kada“ i dalje će ostati u domenu politike. Razlika je samo u tome što se ta borba više ne može voditi unutar hermetičkih zapečaćenih granica teritorijalno omeđenih država. Ona će se voditi i sve više se vodi, na globalnom nivou. Važno je istražiti i ispitati kako se globalizacija kao proces ispoljava i kakve reperekusije ima na strukturalne promene u sferi radnih odnosa, sa ključnim predmetnim određenjem razmatranja, odnosa organizacione kulture i demokratske participacije u organizacijama kao imperativom strategije održivog socijalnog razvoja. Organizaciona kultura je sistem pretpostavki, verovanja, vrednosti i normi ponašanja koje su članovi jedne organizacije razvili i usvojili kroz zajedničko iskustvo, koji su manifestovani kroz simbole i koji usmeravaju njihovo ponašanje (Janičijević 2008 : 299). Posebno uzimajući kao činjenicu da je u središtu društvenih i istorijskih promena koje su bile predmet sociologije uvek su bile promene u organizaciji rada i kapitala (Watson 2008:74), zatim sam proces rada, radna sredina i radni odnosi u drugoj polovini 20. veka, naročito istraživani u okviru predmeta industrijske sociologije.

Industrijska sociologija se sasvim sigurno promenila od vremena svog nastanka, ali je i od suštinskog značaja objašnjenje savremenog života, koji skoro ultimativno vezan za globalizacijske procese Globalizacija se ispoljava na nekolikonačina: u dvosmernoj interakciji, nadmetanju, jednosmernoj telekomunikaciji i u nastanku istovetnih ustanova. Pri tome, u većini slučajeva se ističu tri faktora: pre svega svetovnog, racionalističkog i tehničko –naučnog shvatanja znanja; uloga „kapitalizma“ kao sistema u kojem se odvijaju proizvodnja, raspodela i razmena. Tokom poslednjeg veka su sve veća pokretljivost kapitala, tehnološka razmena, premeštanje proizvodnje, širenje tržišta i razmena iskustva u upravljanju doveli do nove globalne podele rada; države su ustanovile propise i čitav niz multilateralnih ustanova, naročito u oblasti ekonomije, što je podstaklo procese globalizacije. Ključne nedržavne aktere, koji deluju na tržištu u sektoru građanskog društva, čine multinacionalne kompanije- MNCs) i nevladine organizacije, pa čak i istaknuti pojedinci. Oni sada mogu tešnje saradivati u uslovima globalizacije, nego što je to nekada bio slučaj. Multinacionalne kompanije i nevladine organizacije postoje već dugo, ali se njihov broj povećava tek krajem 20. veka. Tada je bilo više od 45 000 međunarodnih korporacija i skoro 20 000 međunarodnih nevladinih organizacija. Mnoge ove organizacije (multinacionalne kompanije kao što su “General Motors” ili “Toyota”, međunarodne organizacije poput Svetske trgovinske organizacije ili nevladine organizacije kao što su “Green – peace” ili Save the Children”) smatraju da je polje njihovog delovanja globalno.

Kakav je uticaj ovih novih aktera na savremene oblik globalne vladavine i na proces odlučivanja? Stavovi o ovom pitanju su podeljeni. Konzervativni i realistično opredeljeni analitičari globalizacije (oni naučnici i kreatori politike koji smatraju da bi

osnovnu ulogu u međunarodnim poslovima trebalo da imaju države) tvrde da, uprkos promenama globalizacija u suštini nije podrila suverenitet nacije država. Marksisti radikalni kritičari jednostavno smatraju da globalizacija nije ništa drugo do kapitalizam ali pod drugim imenom. Hiperglobalisti, naročito korisnici novo „umreženog sveta“, koji su se uklopili u globalnu ekonomiju na fleksibilan način, tvrde da smo svedoci revolucije koja menja ne samo odnos između države i ekonomije, već i odnos unutar građanskog društva. Prema njima može se očekivati da će meta trndova tehnoloških promena i novi etos otvorenosti dovesti do još veće integracije svetskih tržišta i da će se ti procesi srećno završiti time što će usloviti nastanak jedne globalne civilizacije (pogled tih različitih pogleda dat je u knjizi ogleđa koje su sabrali Held i McGrew).

Ovaj optimistički stav bio je opšteprihvaćen 80 –tih i 90-tih godina, ali krajem 20 veka pojavila se neka druga, alternatna gledišta. Najglasnije iznoseći takve stavove, čitav niz globalnih socijalnih pokreta, nevladinih organizacija istaknutih političkih ličnosti u razvijenom svetu je kao opozicijao kojoj se često netačno u kolektivnom smislu govori kao o „antiglobalističkom“ pokretu – dobio impuls posle finansijske krize u istočnoj Aziji 1997. godine i njenog kasnijeg proširenja na Latinsku Ameriku, Ameriku i Rusiju. Dodatni podsticaj je predstavljao neuspeh da se potpiše Multilateralni sporazum o investicijama (Multilateral Agreemen, on Investment - MAI) 1998. godine, i opšti protest protiv Svetske trgovinske organizacije u Sijetlu 1999).

Globalizacija podstiče i strukturise društvene procese, u tranzicionim privredama. Organizacijske i trgovinske barijere su ukloljene, sa samim tim počinje i privatizacija državnih preduzeća, resursa, kao i stvaranje finansijskog privatnog sektora da bi se olakšalo kretanje privatnog kapitala. Ovaj proces se primenjuje u Kini, u zemljama bivšeg Sovjetskog Saveza u bivšim komunističkim zemljama Evrope u zemljama trećeg sveta. Proces tranzicije obično karakterišu promene, stvaranje novih institucija, otvaranje većeg broja privatnih preduzeća, a sami tim proces tranzicije označva demokratizaciju države, ukidanje monopola u različitim sektorima kao i stvaranje komunikacije na svetskom tržištu.

Stanje participativne demokratije u zemljama srednje Evrope

U savremenom svetu, posebno u zemljama u tranziciji na delu je politička pluralizacija bez dosledne demokratizacije.

Ako izuzmemo zemlje srednje Evrope u tranziciji, na istoku i jugoistoku Evrope zapaža se sporst u stvarnoj demokratizaciji društva.

Kritički ramatrajući dosadašnja iskustva zemalja u tranziciji, može se izvući zaključak: da je ključni problem povezan sa krizom identiteta ovih društava i temeljnom krizom razvojnih društvenih ciljeva. Najveća tragedija jednog društva i poretka ako je u stanju krize identiteta (Mitrović 1999 : 246)

Institucionalizacija pojedinih formi participativne demokratije nije izraz puke filantropije vladajuće klase već je delo borbe radničkih i drugih građanskih progresivni pokreta u svetu, ali je i ekonomske nužnosti. Participativna demokratija je izraz svojevrsnog socijalnog partnerstva rada i kapitala, civilne i javne vlasti ali i deo borbe radničkih pokreta za zaštitu i unapređenje prava zaposlenih i ostvarivanje ekonomske demokratije.

Danas u svetu, u većini industrijskih razvijenih zemalja, postoje institucionalizovani oblici učešća radnika u upravljanju preduzećima, bilo neposredno (kroz određene radničke organe), bilo preko sindikata ili zajedničkih tela (sastavljenih od predstavnika rada i kapitala). U skandinavskim zemljama je kontrola predstavnika nad nacionalnom ekonomskom politikom strogo ograničena zaključcima godišnjih pregovora šefova radničkih sindikata i udruženja proizvođača. Funkcije ovih organa radničke demokratije su različite i proširuju se na različita pitanja: od zaštite na radu, preko organizacije rada, do odlučivanja o dobiti i razvoju.

Pored manifeste uloge, ovi organi participativne demokratije u savremenom

društvu imaju i latentnu socijalnu funkciju, jer često služe pacifikaciji klasnog konflikta, njegovoj institucionalizaciji u vladajući poredak. Stoga, ovi organi radničke participacije nose u sebi podređenu klasnu i sistemsku ograničenost. Imajući to u vidu, predstavnici sindikata, posebno ono krilo koje je radikalno orjentisano u odnosu na postojeći poredak, nasuprot konceptu funkcionalne participacije kao faktora radne mobilnosti i inegracije radnika u postojeći poredak, razvili su koncept antagonističke konflikte participacije, kao sastavni deo strategije savremene klasne borbe i društvenih promena.

Bez obzira na ova pozitivna svetska iskustva o značaju participativne industrijske demokratije, u postsocijalističkim društvima danas se čini pokušaj da se tranzicija i reforme ostvaruju bez participacije zaposlenih, uz isključiv oslonac na državnu i tanak sloj privredno-političke elite, što ne daje garanciju za njihov uspeh.

U izmenjenim ekonomskim, političkim i društvenim okolnostima izazvani globalnim procesima, prema Kotleru, nameće se pitanje izbora strategije razvoja, srpskih preduzeća. Koncept održivog razvoja podrazumeva integralni ekonomski, tehnološki, socijalni, ekološki i kulturni razvoj. Održivi razvoj nastoji da uspostavi funkcionalnu ravnotežu između potrošnje resursa i sposobnosti socijalnog sistema za zadovoljenje potreba ljudi. U tom smislu održivi socijalni razvoj, pored ekonomskih pretpostavki, ukazuje na značaj razvoja humanih resursa ali i na poštovanje ljudskih prava i sloboda. Koncept zagovara kvalitetan život svih i uvodi odgovornost za raspolaganje resursima odnosno uvodi novi etički element socijalnog razvoja. Razvoj podrazumeva ravnotežu potrošnju resursa i sposobnosti prirode da ih obnavlja i time zadovolji potrebe budućih generacija. On polazi od interakcije ekonomije, tehnologije, ekologije i socijalne politike. (Nadić 2011: 214)

U tom smislu održivi razvoj tj. održavanje uslova za kvalitetan razvoj, nije samo materijalna pretpostavka opstanka sadašnje generacije nego je i krupno etičko pitanje i etički izazov za sve koji danas žive i rade i svoja (ne)dela baštine pokolenjima. Iz ovog sledi da je pitanje održivog razvoja takođe i značajno pitanje ljudskih prava i demokratije, zbog čega postaje i snažnim predmetom međunarodnih-odnosa na najširem svetskom nivou (Nadić 2011 : 214)

Pojmovno određenje socijalnog razvoja

Istraživački institut UN (UNRSID) definiše socijalni razvoj kao skup strukturalnih promena koje se preduzimaju u cilju pronalaženja trajnih i koherentnih rešenja za probleme sa kojima se susreće društvo.

Sa aspekta socijalnog razvoja, kao bitne komponente koncepta „održivog razvoja“, operacionalizacija ovog pojma treba da inkorporira sva područja života i rada ljudi, a pre svega:

- produktivno zapošljavanje i obezbeđenje adekvatnih uslova na radu i zaštitu od povređivanja i oboljenja radnika.
- zdravstvena zaštita stanovnika
- dostupnost obrazovanja
- adekvatne uslove stnovanja i život u zdravoj sredini

Kraće rečeno ovaj koncept se zalaže za obezbeđenje uslova života i životnog standarda dostojnih čoveka na početku 21. veka na način koji neće ugroziti razvoj budućih generacija i zadovoljavanje njihovih potreba.

Organizaciona kultura pojmovno određenje

Organizaciona kultura ili korporativna veoma je značajan faktor u donošenju strateških odluka u upravljanju organizacijama, značajna za poslovanje preduzeća.

Korporativna kultura nevidljiva je sila koja ima moć da zaposlene potakne ili obeshrabri za korišćenje svojih talenata, stvaranje i iskorišćavanje novih znanja i eksploataciju ideja. Ona definiše ponašanje zaposlenih unutar kompanije, ali istovremeno

pomaže organizaciji da se prilagodi spoljnom okruženju, tako da predstavlja važan element uspešnog sprovođenja promena. U izgradnji korporativne kulture najvažniju ulogu imaju zaposleni koji su načela organizacija, no i ostali zaposleni imaju obavezu da učestvuju u njenoj izgradnji, razvoju i održavanju kroz jačanje pravih vrednosti presudnih za ostvarivanje strategije, ciljeva i osiguravanja stalne uspešnosti. Vizija i misija, kao temeljni elementi organizacije, koji definišu smer i buduće željeno stanje kompanije, izvor su korporativne kulture.

Uspešna kompanija u globalnoj ekonomiji biće novi fenomen, koji malo duguje svojim predhodnicima. Ona zahteva korenito preispitivanje marketinškog metoda. Tradicionalni pristup tržištima će biti odbačen u korist simultane penetracije svih tržišta odjednom, u kombinaciji sa čvrstom odlukom o insajderizaciji (uvođenje proizvođača u preduzeće kroz deljenje informacija i zajedničko učestvovanje u oblikovanju strategije i drugim aktivnostima i obuci. (Čeha 2011 : 5).

Za sve nove koncepte karakterističan je veliki broj različitih definicija pa ni organizaciona kultura nije izuzetak. Da bi izbegli opširno citiranje različitih definicija, navešćemo samo jednu, sintetičku definiciju koja obuhvata najčešće korišćene elemente ostalih definicija. Organizacionu kulturu možemo definisati kao: sistem pretpostavke, verovanje, vrednosti i normi ponašanja koje su članovi jedne organizacije razvili i usvojili kroz zajedničko iskustvo, koji su manifestovani kroz simbole i koji usmeravaju njihovo mišljenje i ponašanje.

Za razumevanje pojma organizacione kulture bitni su sledeći elementi ove definicije:

1. SADRŽAJ: organizaciona kultura čine elemente kognitivnih struktura članova organizacije: pretpostavke, verovanja, vrednosti itd. Osim kognitivnih, organizacionu kulturu čine i simboličke elementi kao što su jezik, materijalni simboli, obrasci ponašanja itd.

2. Socijalni karakter. Važna karakteristika kulture je da je to socijalna kategorija jer postoji samo u okvirima socijalnih grupa, kao što su organizacije, socijalni slojevi, profesije, nacije i sl.,

3. Efekti. Organizaciona kultura usmerava ili čak određuje svest i ponašanje ljudi. Zahvaljujući njoj, svi članovi organizacije na približno isti način interpretiraju i razumeju pojave u svetu oko sebe. Kako reakcije ljudi proizilaze iz njihove interpretacije sveta i događaja u njemu, jasno je da kultura usmerava i određuje i svakodnevno ponašanje i aktivnosti ljudi.

4. Način nastanka. Kao karakteristika organizacione kulture koja je određuje vrlo često se navodi i to što ona nastaje u procesu socijalne interakcije članova organizacije. Do zajedničkih značenja stvari i pojava, kao i zajedničkih verovanja, vrednosti i normi ponašanja članovi organizacije mogu doći jedino međusobnim interakcijama i komuniciranjem tokom svog rada u organizaciji. Organizaciona kultura nastaje zajedničkim iskustvom članova organizacije, koje oni stiču rešavanjem svakodnevnih problema. (Janićijević 2008:302)

Značaj organizacione kulture proističe iz njenog uticaja na poslovanje i poslovne rezultate preduzeća. Postoji snažno uverenje da je za uspešan rad preduzeća neophodna i organizaciona kultura određenih karakteristika i sadržaja. To uverenje su širili istraživači menadžmenta koji su proučavali praksu preduzeća koja su odlično poslovala. Otkrivši da sva uspešna preduzeća imaju snažnu kulturu, koju čine određene vrednosti i verovanja, pokušali su da ustanove koja su ta verovanja i vrednosti. Organizaciona kultura, može, međutim, delovati na poslovanje preduzeća i pozitivno i negativno. Sve zavisi od toga da li kultura odgovara situaciji u kojoj se preduzeće nalazi ili ne. Uticaj kulture na poslovanje preduzeća je daleko od toga da bude u potpunosti istražen. Verovatno je da ima još mnogo načina na koje kultura utiče na funkcionisanje preduzeća ali su sledeći najviše istraženi do sada.

Organizaciona kultura je veoma značajan faktor u donošenju strateških odluka. Donošenje svih odluka u organizaciji, pa i onih strateških, nalazi se pod uticajem

polaznih pretpostavki i verovanja donosilaca odluka. Prilikom definisanja poslovnog područja (izbor biznisa), postavljanja ciljeva izbora strategije razvoja i konkurentske strategije ili prilikom donošenja drugih važnih odluka donosioci strateških odluka, a to je najčešće vrhovno rukovodstvo preduzeća, uvek, makar i nesvesno, polaze od nekih premisa, pretpostavki ili vrednosti. Da li će strateške odluke biti ispravne ili ne, u najvećoj meri zavisi od polaznih pretpostavki koje donosiocima tih odluka nameće upravo organizaciona kultura. Što je organizaciona kultura jača i jedinstvenija, to je njen uticaj na strateške odluke izraženiji.

Istraživanja organizacione kulture u okvirima srpskih preduzeća

Organizaciona kultura je istraživana u okvirima srpskih preduzeća kao tema doktorskih disertacija, magistarskih i master radova teorijski i empirijski istražujući odnos organizacione kulture i razvoj korporativnog preduzetništva (Đugumović 2012 : 36). Istraživanje je realizovano putem ankete u kome je učestvovalo 73 ispitanika iz javnog i privatnog sektora u Srbiji. Putem analize rezultata zaključeno je da organizacije u Srbiji pokazuju umeren ili relativno visok nivo spremnosti za razvoj korporativnog preduzetništva u oblasti: angažovanosti zaposlenih, percepcija promena, inovativnosti i proaktivnosti, orijentaciji ka rezultatima, timskom radu, orijentaciji ka budućnosti i podsticanju samostalnosti i lične odgovornosti. Međutim, činjenica da organizacije u Srbiji pokazuju nizak ili nedovoljan nivo spremnosti za razvoj korporativnog preduzetništva u oblastima: odlučivanja, stava prema greškama, toleranciji rizika, internoj komunikaciji i fleksibilnosti znači da organizacije u Srbiji u celini ne sadrže sve potrebne elemente preduzetničke kulture, odnosno da organizaciona kultura u Srbiji ne pokazuje dovoljan nivo spremnosti za razvoj korporativnog preduzetništva s tom razlikom što javni sektor u Srbiji pokazuje manji nivo spremnosti za razvoj korporativnog preduzetništva od privatnog sektora u Srbiji. Đugumović 2012: 84

Krajem 70 – ih godina prošlog veka holandski autor Geert Hofstede je sa grupom svojih saradnika realizovao istraživanje nacionalne kulture i njihovih dimenzija koje je relevantno za poslovanje i organizaciju preduzeća. Anketiranje je bilo urađeno u Ljubljani, Zagrebu i Beogradu, pa je bilo moguće kasnije, posle raspada SFRJ, izdvojiti posebne rezultate. Sa problematizacijom protivrečnosti izvršnog i upravljačkog rada Hofstedeov rad je posebno važan u tome što je istraživanje pokazalo da nacionalna kultura ima veliki uticaj na izbor stila rukovođenja u organizacijama ali i van njih. Prema istraživanju srpska nacionalna kultura ima sledeće implikacije na stil vodstva u srpskim preduzećima: Visoka distanca moći podrazumeva sklonost ka autoritarnom stilu vodstva i to autoritarno – benevolentnom, u kome lider dozvoljava malu participaciju zaposlenih u odlučivanju (visoka centralizacija), ali brine o njihovim interesima. Iz navedenog istraživanja proizilazi da zaposleni u srpskim organizacijama očekuju da lider bude sposoban da rešava sve probleme, ne uključujući njih same. (Janićijević, 2008:339) Prem istraživanjima koje izveo Hofsted (Hofstede G. 2001), *Culture's Consequences*, Thousand Oaks, CA: Sage Publications, uticaj nacionalne kultura).

Upoređivanjem rezultata istraživanja o nacionalnoj kulturi u Srbiji, Stilovi vodstva menadžera u Srbiji, (Mojić; 2003: 120), potvrdili su se nalazi Hofstedove studije nakon više od tri decenije o opstajanju nacionalnih dimenzija u Srbiji koji su determinisale već potvrđene dimenzije u rukovođenju i to, visokoj distanci moći i izbegavanju neizvesnosti i slabom individualizmu i manje prisutnim „muškim“ vrednostima. Najveće iznenađenje predstavljala je činjenica da su menadžeri u preduzećima u Srbiji imali veće skorove kod distance moći, izbegavanje neizvesnosti i kolektivizma od „nemenadžera“ (ostalih zaposlenih). Samo kod četvrte dimenzije pokazalo da je menadžerska potkultura manje „ženksa“ nego nacionalna kultura ostalih zaposlenih. Ovakav rezultat nije lako objasniti. Smatra se da „ženksa“ orijentacija potiče iz specifične pozicije direktora društvenih preduzeća u Srbiji. Zahvaljujući dugogodišnjem vladanju društvene svojine, a velika većina menadžera u našim preduzećima imalo je gotovo apsolutnu vlast nad

svim resursima preduzeća (uključujući i zaposlene) (Mojić, 2003:120).

Pitanje potreba za strateškim zaokretom rukovodilaca u srpskim preduzećim ka prihvatanju neophodnosti za kontinualno unapređivanje produktivnosti rada i poslovanja, na bazi primene znanja i participacije zaposlenih kao usvojene vrednosti organizacione kulture, postavljene u odnosu na strategiju održivog razvoja organizacija kao imperativ, nije pitanje dnevne politike, već pitanje izmene poslovne filozofije. Zadatak obrazovanja iz oblasti upravljačkih tehnika i veština jeste sticanje znanja koja su neophodna da bi se uspešno rukovodilo poslovanjem i/ili preduzeće, a u cilju povećanja produktivnosti kako rada tako i znanja.

Zaključak

Značaj istraživanja korporativne kulture u čijoj strukturi ugrađena dominantna vrednost demokratska participacija, odnosno vrednost učešća zaposlenih u procese upravljanja preduzećem je važan sa aspekta uticaja participativnog principa na realizaciji strategije održivog razvoja preduzeća. Strategija razvoja pre svega podrazumeva skup koherentnih aktivnosti organizacije za ostvarivanje organizacionih ciljeva, koji u velikoj meri podrazumevaju neku promenu koja treba da ostvari spoljašnju adaptivnost i unutrašnju integraciju preduzeća. U dosadašnjem teorijskom i istraživačkom bavljenju radom, radnim procesima u prvo vreme, a zatim radnim odnosima, izmestilo se istraživačko težište na polju upravljačkih dimenzija rada i kapitala, kao društvenog fenomena iz sfere industrijske sociologije, psihologije rada na teren kulture i to korporativne kulture.

Cilj je da se proverí da li ovakav pristup promenama može da dovede do uspešnijeg upravljanja mikro grupama organizacijama i da li je to odlučujući faktor koji može da teorijski i istraživački dokaže da uključivanje zaposlene u proces donošenja odluka može da doprinese da organizacija poveća svoje kapacitete unutar sebe same. Sa sigurnošću se može reći da su rešenja ljudi koji se nalaze na „izvoru“ problema kvalitetnija od onih rešenja koja su nametnuta od strane rukovodioca.

Značajne komponente analize:

- Analizirati organizacionu kulturu kao mehanizam koordinacije, upravljanja, i kontrole ponašanja zaposlenih u preduzeću.
- Istražiti organizacionu kulturu kao važan faktor u donošenju strateških odluka u organizacijama
- Istražiti strategije i metode promene organizacione kulture na osnovu učešća zaposlenih
- Otkriti, usvajanjem sociološke razvojne definicije pojma korporativna kultura postojeće kulturne vrednosti i stavove srpskih organizacija iz javnog i privatnog sektora
- Istražiti razlike između ciljnih i postojećih vrednosti organizacione kulture, u odnosu na karakter i stepen primene demokratske participacije.
- Analizirati probleme društva u tranziciji i odnosu na izabrane modele upravljanja preduzećima.

Strategije razvoja u javnom i privatnom sektoru zasnovane na korporativnoj kulturi koja zastupa vrednost participativnosti odnosno učešće zaposlenih u procesima upravljanja organizacijama, povećava stepen adaptivnosti, fleksibilnosti preduzeća da se postavi konkurentno, razvojno u odnosu na uticaj iz poslovnog okruženja i ostvaruje veći stepen unutrašnjeg inegriteta.

Izbor koncepta strategije razvoja u javnom i privatnom sektoru u tranzicionom periodu Republike Srbije, zahteva drugačiji pristup promenama i razvoja u smislu demontiranja strukture odnosa u sferi rada koja se pre svega odnose na promene u vlasničkoj strukturi i demontiranje postojećih institucionalnih mreža, koje su previše autistične i nefleksibilne da prate i pomognu ubrzanim razvojnim procesima i odnosima u sferi rada, posebno u sferi odlučivanja, internoj komunikaciji, timskom radu i orijentaciji ka budućnosti.

Neformalne mreže razvijaju se na svim nivoima unutar jedne organizacije, kao

i između organizacija. Proučavanje takvih neformalnih veza od istog je značaja kao razmatranje formalnih karakteristika organizacije kojima se bavio Veber.

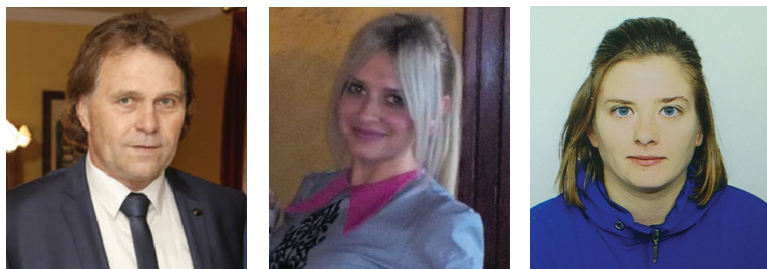
Debirokratizacija se odnosi na proces postepenog slabljenja birokratija veberovskog tipa, kao dominantnog oblika organizacije.

Upravljanje na nivou organizacije jeste poklanjanje pažnje unutrašnjim političkim merama i praksi organizacije na mikronivou i zanemarivanje ili primanje zdravo za gotovo širih makropitanja društvene kulture, političke ekonomije i uloge države. Na mikronivou se, međutim, vezivanjem za strategiju i usredsređivanjem pažnje na radni učinak zaposlenih zaista pruža moćnost novog teorijskog pristupa. (Boxall i Purcell; Bratton i Gould).

Literatura

1. Adam Kuper, Đesika Kuper, Enciklopedija društvenih nauka, Službeni glasnik, 2009.godina
2. Dušan Mojić, (2003), „Stilovi vođstva menadžera u Srbiji, Beograd: Institut za sociološka istaživanja Filozofski fakultet.
3. Dušan Mojić, (2007), Organizaciona i nacionalna kultura, Sociologija, God, XLIX, Br.4.
4. Ljubiša Mitrović, (1999), „Društvene promene i akteri“, Centar za publikacije pravnog fakulteta, Niš, Niš.
5. Ljubiša Mitrović, (1996), „Savremeno društvo“ (Strategija razvoja i akteri-prilozi sociologije razvoja), Institut za političke studije, Beograd
6. Dr Slobodan Miladinović, (2013), „Osnovi sociologije organizacije“, FON, Beograd,
7. Watson, T.J. (1995) Sociology: Work and Industry, London
8. Mr Milenko Čeha, Uloga korporativne društvene odgovornosti u savremenom poslovanju u Srbiji, (Univerzitet singidunuma Beograd- Doktorska disertacija) Beograd, 2011.godina
9. D.Nadić – projekat: Politički identitet Srbije u regionalnom i globalnom kontekstu – evidencioni broj: 179076), Izvor: Održivi razvoj i principi održivog razvoja u strateškim dokumentima republike Srbije, 2011.godine
10. Izor: Prezentacija na temu:“ Koncept održivog socijalnog razvoja“ Mr Vojin Vidanović, 8mart 2011
11. Mr.Milenko Čeha, Uloga korporativne društvene odgovornosti u savremenom poslovanju u Srbiji, Univerzitet Singidunuma Beograd- Doktorska disertacija:Beograd, 2011.godina
12. Tijana Đugumović, „Uticaj organizacione kulture na razvoj korporativnog preduzetništva“,Univerzitet Singidunuma Beograd- master rad, ,Beograd, 2012.

OBRAZOVANJE U VREMENIMA AMORALNOG MORALIZMA

Petar Anđelković¹, Radica Nedeljković², Marija Todorović³

Rezime

Postoje brojne teorije koje nastoje da objasne svet u kome danas živimo. Umesto društva kao sistema, govorimo o društvu kao mreži različitih odnosa pojedinaca i društvenih grupa. Umesto društva kao skladnog prostora u kome boravi čovek, razvija svoje potencijale i potrebe, govorimo o društvu kao pretećoj sili koja ruši sve pred sobom kao „Moloh“ (Gidens), o „društvu rizika“ (Bek) u kome nauka proizvodi u podjednako meri uslove za blagostanje, ali i rizik i uništenje; govorimo o društvu „simulacije“ (Bodrijar) čime značajan deo savremene civilizacije postavlja na noge laži i prevara. Umesto društva kao zajednice govorimo o nestanku društva (Poper). Govorimo o „vremenu bede“ (Helderlin), vremenu u kome globalizacija vodi ka „kulturnom imperijalizamu“, do potiskivanja i nestajanje tradicionalnih kultura, a namatanja „zapade nekulture“, odnosno kao novi vid kolonizacije (Noam Čomski). Smatramo, da put kojim je zapadana civilizacija krenula, a koji se kao obavezan obrazac nameće ostatku sveta, vodi, i uveo je svet, u amoralni moralizam. Ono što je nemoralno proglašava se moralnim, a najbolji primer su „humanitarne intervencije“ širom sveta. Ideologija progresa, iracionalna bez jasne vizije, opšteprihvaćenog cilja i jasno definisane vrednosti kojoj se stremi, gura nas da skačemo u neizvesnu budućnost, sa puno rizika, koji nas vuče u sve veći amoralizam. Kako onda, prema kojim vrednostima, u ovim vremenima amoralnog moralizma, zasnivati obrazovnu misiju, jedan od najvažnijih stubova zdravog i stabilnog društva? Ovo je centralno pitanje kojim se bavimo u ovom radu.

Ključne reči: Savremeni svet, amoralni moralizam, obrazovanje, nastavnik, vaspitač

EDUCATION IN TIMES AMORAL MORALISM

Abstract

There are many theories that try to explain the world in which we live today. Instead of society as a system, we are talking about society as a network of different relationships of individuals and social groups. Instead of a harmonious society as a space in which the man resides, developing their potential and needs, we are talking about society as a threatening force that destroys everything in its way as “Moloch” (Giddens), the “risk society” (Beck) in which the doctrine produced in equal measure the conditions for prosperity, but also the risks and destruction; Speaking about the company “simulation” (Baudrillard) to a significant part of modern civilization puts

1 Prof. dr Petar Anđelković, Filozofski fakultet u Kosovskoj Mitrovici

2 Radica Nedeljković, Filozofski fakultet u Kosovskoj Mitrovici

3 Marija Todorović, Fakultet za pravo, bezbednost i menadžment “Konstantin Veliki” Niš

on his feet lies and deceit. Instead of society as a community we are talking about the disappearance of society (Popper). Talking about "vremenu bede" (Helderlin), the time in which globalization leads to "kulturnom imperijalizamu" to potiskivanja and nesta janje tradicionalnih kultura, a winding "zapade nekulture" odnosno as novi vision koloni zacije (Noam Chomsky). We believe that the way in which the Apadana civilization started, which is imposed as a mandatory form the rest of the world, water, and introduced the world to amoral moralism. What is immoral is hereby designated as the moral, and the best example of the "humanitarian intervention" around the world. The ideology of progress, irrational without a clear vision, a generally accepted objective and clearly defined values which aspires, pushes us to jump into an uncertain future, with a lot of risks, which pulls us in a growing amoralism. How, then, according to which the values in these times amoral moralism based educational mission, one of the most important pillars of a healthy and stable society? This is the central question of what we do in this paper.

Keywords: Contemporary world, amoral moralism, education, teacher, educator

Uvod – svet u kome danas živimo

Postoje brojne teorije koje nastoje da objasne svet u kome danas živimo. Umesto društva kao sistema, govorimo o društvu kao mreži različitih odnosa pojedinaca i društvenih grupa. Umesto društva kao skladnog prostora u kome boravi čovek, razvija svoje potencijale i potrebe, govorimo o društvu kao pretećoj sili koja ruši sve pred sobom kao „Moloh“ (Gidens), o „društvu rizika“ (Bek) u kome nauka proizvodi u podjednako meri uslove za blagostanje, ali i rizik i uništenje; govorimo o društvu „simulacije“ (Bodrijar) čime značajan deo savremene civilizacije postavlja na noge laži i prevara. Umesto društva kao zajednice govorimo o nestanku društva (Poper). Govorimo o „vremenu bede“ (Helderlin), vremenu u kome globalizacija vodi ka „kulturnom imperijalizamu“, do potiskivanja i nestajanja tradicionalnih kultura, a namatanja „zapade nekulture“, odnosno kao novi vid kolonizacije (Noam Čomski). Globalizacija menja živote ljudi, kako u pozitivnom tako i negativnom smislu (primer bolesti: s jedne strane iskorenjuju se mnoge bolesti ali se i javljaju, čak mnogi smatraju i namerno izazivaju nove bolesti) i koja nas hteli to mi ili ne, dovodi u situaciju da osećamo strah i neizvesnost. Život u rizičnom društvu izaziva nedoumice i različita tumačenja, od optimizma do paničnog straha pred mogućim posledicama. Entoni Gidens smatra da „mnoge promene do kojih je dovela globalizacija radaju nove oblike rizika koji se u velikoj meri razlikuju od onih koji su postojali u prošlosti. Za razliku od nekadašnjih rizika koji su imali utvrđene uzroke i posledice, rizicima savremenog doba ne može se odrediti poreklo niti im se mogu sagledati efekti“ (Gidens, 2003, str. 71 – 72).

Modernost postaje način života. Čovek modernosti je okrenut budućnosti, u onome što tek treba da bude, traži potvrdu na legitimnost svog života i delanja. Modernost, kako smatra Gidens, iznikla je na nadi da će ljudski razum moći da pruži čoveku mnogo snažnije osećanje sigurnosti nego što je to činila tradicija. Međutim, užasi 20. veka, a koji se nastavljaju i u novi milenijum, jasno su pokazali i doveli u pitanje verovanje da se društvo može isključivo osloniti i organizovati na razumu. Razvoj tehnike se svakim danom sve više ubrzava, društvo je „zatrpano“ tehničkim inovacijama i novim tehnološkim procesima i postupcima. To je posledica snažnog razvoja nauke koja utiče na nove tehnološke procese a ovi produkuju nesagledive količine tehnoloških proizvoda. „Osnovne institucije moderne kao što su nauka, ekonomija i politika, koje bi trebalo da garantuju racionalnost i bezbednost, konfrontirane su sa situacijama u kojima njihov aparat više nema oslonac i u kojima fundamentalni principi moderne više ne važe automatski. Ove institucije sasvim se drugačije procenjuju – ne više kao poverenici nego i kao osumnjičeni. One se više ne smatraju samo menadžerima rizika, već i izvorima rizika“ (Bek, 2011, str. 82).

U protekla dva veka, u zapadnjačkim društvima, sud naučnika zamenjuje tradiciju. Ali što više nauka i tehnologija u globalnim razmerama prodiru u život i preoblikuju ga, to je ovaj autoritet eksperata, paradoksalno, manje samorazumljiv. „Ni nauka, ni vladajuća politika, ni masmediji, ni ekonomija, ni pravni sistem, čak ni vojska, nisu u stanju da na racionalan način definišu ili kontrolišu rizike. Pojedinač je prinuđen da sumnja u obećanja u pogledu racionalnosti ovih institucija. Usled toga, ljudi se okreću sebi samima: na delu je iskorenjenje bez ukorenjenja“ (Bek, 2011, str. 82). Jedan od značajnijih intelektualaca današnjice Rodžer Koen u autorskom članku *Biti slobodan* ukazuje da tehnologija, sa jedne strane, umnožava mogućnosti, ali nas sa druge strane, ometa. Ona nam stavlja nove okove. Kada se zapitamo da li je danas svet slobodniji, utisak je da na papiru jeste, konstantuje Koen, ali potom efektno poentira, verno odslikavajući sliku današnjeg sveta u kome živimo. „Pa ipak, čini se da je um stisnutiji, da su strahovi prodorniji, da su mogućnosti ograničenije, da je politika bajatija, da je privreda poremećenija, a pritisak nepodnošljiviji“ (Koen, 2016, str. 2). Egoizam, autonomija, autopojeza, samoizolacija, mala verovatnoća približavanja – to su ključni pojmovi za opis modernog društva u sociološkoj teoriji i u javnim i političkim debatama. To je verovatno i osnovni razlog da Hana Arnet kaže: politika“ na kraju vodi u „proizvodnju leševa“ (Prema: Bek, 2011, str. 303), a Zigmunt Bauman će zaključiti: „Racionalni svet savremene civilizacije je bio taj koji je omogućio holokaust“ (Isto, str. 301).

Tradicionalni kulturni obrazac, zasnovan na narodnoj kulturi zamenjuje se novoizmišljenim. Nema više pozitivnih junaka, menjaju se kulturni idoli i stvaraju novi, koji treba da vode ka sreći ali paradoksalno kako kaže Žil Lipovecki, koji će u svojoj knjizi uprao naslovljenoj tim izrazom između ostalog reći: „Dok simbolički autoritet, intelektualnog života slabi, industrije audiovizuelnih programa žanju uspeh, tematski parkovi i igre privlače mase, vreme provedeno ispred televizora se produžava: slavno doba kulture povuklo se u korist carstva zabave (2008, str. 411). Iako potiče iz zapadnog kulturnog miljea nemački autor Jirgen Elzeser govori o globalizaciji kao o novom totalitarizmu: „svet je totalno trište; sve se može kupiti; bog ovog sveta je novac, ne treba da imaš druge bogove osim njega; biti izvan tržišta je greh, a bez novca se stiže u pakao“ (Elzeser, 2009, str. 6).

U drugoj polovini ovog stoleća desile su se najveće promene u istoriji čovečanstva. Tehnički, naučni i kulturni napredak predodredili su nesagledivi civilizacijski uspon, ali su pokrenuli i lavinu najnižih strasti u ljudima. Kredo globalnog društva današnjice napravio je od ljudi strasne i nepokolebljive poštovaoca samoljublja i „opuštenih uživanja“. Neprestano i vrlo bučno iz srca i usta proiznose se reči: *Opusti se! Uživaj! Ti to zaslužuješ! Oseti ukus zadovoljstva! Prepusti se čulima! Zaboravi brigu, jednom se živi! Budi sav svoj! Budi sva svoja!* Kada se pažljivo oslušnu reči smaranje, kuliranje, lajkovanje, vrh, tripovanje, hejtovanje, koje se u savremenim društvima neprekidno proizvode u najprofitabilnijoj, multinacionalnoj fabrici besmisla, sasvim je sigurno da su to najčešće ponavljane molitve egoistično-hedonističke religije. Sledbenici evroameričke ideologije koristoljublja, neograničenog i neobuzdanog uživanja, najviše podsećaju na jevanđeoskog bezumnog bogataša, koji je sagrađivši nove i veće žitnice rekao: *Dušo, imaš mnoga dobra sabrana za mnoge godine. Počivaj, jedi, pij, veseli se (Lk.12.19).* Muškarci ne izbivaju iz kladioca a devojke postaju zabavljačice. Muškarcima idoli postaju kriminalci a devojčkama pevačice. Dakle, ono nad čim se zgražavao pristojno vaspitan domaćin i domaćica, sada postoje uzor njihovoj deci. Kao da se ispunja predviđanje iz Evanđeva po Mateju: „I neprijatelji čovjeku postaće domaći njegov“ (Matej: 10,36)

Svet u kandžama amoralnog moralizma

Konstatacija koja možda najbolje odslikava savremeni svet u kome danas živimo jeste: amoralni moralizam. Umesto da se politika rukovodi etikom, da teoretičari morala pišu moralne norme za političku praksu, etika se stavila u službu globalne politike, a etičari (oni koji su stavi u službu dnevne politike („prodali dušu đavolu“) postali su „psi

čuvari vlasti“ (Dijego Fuzaro), Nastoje i promovišu se putem medija, koji su naravno pod kontolom globalnih planera, etičke doktrine koje opravdaju postojeću političku praksu. Kakav li je to greh, kakva li je to tek izdaja i ljudskosti i profesije⁴ kada neko svesno može da promovise nemoral, neljudskost... – amoralni moralisti. Sibiza amoralnih moralista i „nezavisnih medija dovela je do nove globalne pojave „organizovanog laganja“ čijom uspešnom realizacijom se ostvaruju dva cilja istovremeno: projektanti budućnosti ostvaruju sopstvene geostrateške ciljeve ali i recipijente pretvaraju u idiote.

Globalizam, sa svojom ideologijom globalizma, opet potekao sa zapada, amoralizam politike preneće na globalni nivo. To će posebno definisti i objasniti Kuper u delu Slamanje nacija. Humanitarne intervencije širom sveta, definitivno su svet uvele u doba amoralnog moralizma – nemoral ozakonjen pravom. Etika je unazađena u žalosnu nauku (Adorno) i dogurala je svoj kamen do pitanja „zašto mi uopšte trebamo biti moralni“ (Habermans, 2006, str. 13). U svetu u kome nema viših vrednosti, kada nema Boga sve je dopušteno (Dostojevski) onda čovek dolazi do stanja da se ničeg ne mora ni stideti, a moralno normalno stanje postaje ono u kome je sve dopušteno - amoralni moralizam. To najbolje ilustruje Habermans koji NATO intervenciju u Jugoslaviji naziva „nelegalnom ali moralno opravdanom“. Sličan stav iznosi i Majkl Volzner koji, takođe, etiku pretvara u žalosnu nauku iz „moralno uzvišenih razloga“ kada nastoji da moralno opravda postupak koji je nepravedan i između ostalog kaže: „Iako je NATO sigurno izvršio nasilje nad integritetom Jugoslavije, on nije ugrozio opstanak srpske nacije. Otuda taj rat, nije bio, sa moralnog stanovišta akt agresije. On, takođe, nije zlodelo nekog manjeg nivoa; njegova moralna nužnost je njegovu puno opravdanje“ (Volzner, 2010, str. 130-131). Zapad je dakle, dobro naučio lekciju koju je davno postavio Makijaveli: „kako ne treba biti dobar“ (Isto, str. 14).

Novi amoralni moralizam je ne samo duboko razdvojio moral i politiku i pokazao svu ogoljenost makijavelzma o nemoralnosti postavljenih ciljeva i dopustivosti zloupotrebe svih sredstava, već je, kako oštromno primećuje Ljubinko Milosavljević, doveo do mnogo opasnije pojave: „Amoralni moralizam dopušta svojim izumiteljima i praktičarima da najpre moralnim razlozima optužuju, pa onda svakovrsnim postupcima mogu presuđivati svakome, ali njima niko. Ovo neograničeno pravo je među prvima korišćeno protiv nas Srba, pa već dobro znamo za čari takvog humanizma i moguću opravdanost humanitarnih intervencija“ (Milosavljević, 2014, str. 84). „Živimo u vremenu atomske tehnike ali prašumske etike“ sa žaljenjem je govorio prepodobni otac Justin. Moderno društvo nije bolesno od svojih poraza, nego od svojih pobeda. Nedavno počivši akademik, filozof koji je obeležio drugu polovinu 20. veka, i to, ne samo u SFRJ i Srbiji već u velikoj meri i u svetu, svoju studiju o neophodnosti opšte životne orijentacije (iz 1988. godine) sveo je na dve oštro suprotstavljene životne orijentacije: (1) „Lažna, dehumanizujuća životna orijentacija pretvara našu sposobnost komunikacije u gramzivost. Čitav niz ideologija građanskog društva smatrao je gramzivost osnovnom odlikom ljudske prirode... Tipovi tog grabežljivog mentaliteta su rasprostranjeni u svim savremenim društvima. Posvuda u svetu homo consumens je spreman da svoje vreme i ...energiju zameni za gomile robe. Akademska zvanja dodeljuju se za erudiciju, a ne za ideje...Nesposobnost za ljubav nadoknađuje mnoštvo ljubavnih veza. Veliko, mnogo i skupo nadoknađuju loš ukus i plitkost osećanja.“ (Marković, 1994, str. 145).

„Industrija svesti“ je proces intenzivan u poslednjih vek i po, a obezbeđuje što temeljnije ostvarivanje krajnjeg cilja „da manjina misli, sudi i odlučuje za većinu“, a što se „podrazumeva otkako uopšte postoji ikakva podela rada“ (Encesberger, 1980, str. 8) I aksiom novog doba je: „Ko je gospodar, a ko sluga ne rešava se samo na osnovu toga ko raspolaze kapitalom, fabrikama i oružjem nego – što dalje to jasnije – ko raspolaze svežih drugih.“ (Isto, str. 13). Moderni pojedinac jeste „u dilemi: ili će odlučiti da sačuva slobodu izbora i koristi tradicionalna, lična, moralna ili empirijska sredstva i tako uđe u nadmetanje sa silom protiv koje nema efikasne odbrane i oja će ga nužno poraziti; ili će prihvatiti tehničku nužnost, gde će on sam biti pobednik, ali samo tako što će sebe

4 Žil Benda ovu pojavu naziva „izdaja intelektualaca“

nepovratno baciti u tehničko ropstvo. U suštini, on nema slobodu izbora.“(Elil, 2010, str. 102)

Obrazovanje u u vremenima amoralnog moralizma

Savremeno obrazovanje ima suštinsku ulogu u društvenom i individualnom razvoju. Ono doprinosi socijalnom, privrednom i kulturnom napretku, širenju vrednosti, ljudskih i društvenih potencijala i dostignuća. Opšte promene koje oblikuju savremeni svet još više ističu značaj obrazovanja i njegovih mogućnosti. Obrazovanje se određuje kao apsolutni razvojni prioritet (Major, 1996), kao neiscrpní izvor, skrivena riznica ljudskih mogućnosti i “najsigurniji temelj budućnosti” (Delor, 1996). Naročito se ističe njegova uloga u razvoju čovečanstva u pravcu mira, blagostanja, slobode i društvenih jednakosti i u razvoju ukupnih potencijala pojedinca. Tome su podređene reforme i modernizacija obrazovnih sistema, njihovo prilagođavanje društvenim procesima. Obuhvat čitavih generacija obrazovanjem, od ranog uzrasta do prve profesije, produžavanje trajanja školovanja, programska i tehničko-tehnološka modernizacija, demokratizacija i stalno inoviranje obrazovanja, samo su neki od procesa koji određuju razvoj obrazovanja u svetu. S obzirom na duboku povezanost obrazovanja sa društveno istorijskim nasleđem i društveno-političkim sistemom, postoje kompleksne veze i odnosi između obrazovanja i razvoja, odnosno modernizacije društva. odnos prema obrazovanju.

Jedan od glavnih modernističkih i mondijalističkih hitova danas, i na zapadu i na istoku, jeste Bolonja i bolonjski proces u reformi obrazovanja i vaspitanja. U svetu u kome za “smisao više nema nade” (Bodrijar) “simulacijom” i “simulakrumima” istine putem “ulančavanja” stvari koje prividno nemaju suštinskih spona, od strane “velikog brata” stvorena je simulirana istina o Bolonji, kao spasonosnom rešenju i jedine nade za ovu posustalu i bolesnu civilizaciju. Obrazovanje bez suštinskih moralnih i etičkih principa, a koji su opet nezamislivi bez religioznosti (prava religioznost podrazumeva i etičnost), sekularizovana pedagogija (posebno Valfredska pedagogija) nije rešila ni jedan društveni problem na globalnom i nacionalnom nivou već ih je zakoplikovala do maksimuma. Duboko smo, i na kolektivnom i na individualnom planu, zakoračili u psihijatrijske probleme i doživeli moralni pad i u ličnom i u kolektivnom smislu. Ono čega smo se nekad stideli i nad čim smo se zgražavali, različite bludne radnje, sektaški mistični rituali, pornografija, droga, nasilje..., proglašeno je za “kul”, “in”, “progresivno”.

Komercijalizacijom sistema i procesa obrazovanja pri čemu novac postaje glavni cilj, terminalna vrednost, a kvalitet znanja sve niži, degradira se i sama svrha obrazovanja i vaspitanja u smislu razvoja što potpunije čovekove ličnosti. Masovna proizvodnja jednodimenzionalnih, obezduhovljenih stručnjaka, poslušnih podanika i pokornih najamnih radnika, koja se posebno, kao obavezni zadatak nameće zemljama u tranziciji, samo još više ta društva gura na periferiji istorije i uvodi u novi oblik kolonijalizma. U ime, navodne, više stručnosti i modernizacije obrazovnog procesa vrši se sistemska degradacija bitnih duhovno-moralnih vrednosti i poriče temeljni obrazovni ideal: odgajanje što potpunije, svestrane čovekove ličnosti, čime se i napušta jedna od najvrednijih tekovina u evropskoj duhovnoj tradiciji: jedinstvo smisla, znanja i vrline. Umesto toga dolazi do masovne proizvodnje pseudospecijalista bez neophodne duhovne širine i moralne podloge, bez ljudskosti – “stručnost bez duše”, “diplomirani primitivac”. To ujedno znači i definitivni razlaz sa starogčkim idealom (gde su udareni temelji evropske duhovnosti) o svetom trojstvu: istine, dobrote i lepote. Temeljne, univerzalne ljudske vrednosti kao što su: prijateljstvo, ljubav, humanost, dostojanstvo, sloboda, poštenje, smisao ljudske egzistencije... potisnute su u drugi plan, a dominantan društveni trend i način života postaje beskrupuloznost, korupcija, otimačina.

Za razliku od Uneskogov, integralnog humanističkog koncepta obrazovanja koji je u fukciji svetrnog razvoja čoveka i afirmacije nacionalnih identiteta bolonjski koncept je u fukciji neoliberalnog fundamentalizma i monocentričnog globalizma sa

ciljem da razara univerzalne vrednosti kulture u savremenom svetu i posebno kulturni identitet malih naroda. "Reč je tehnokretskom konceptu obrazovanja – bez duše, koji stvara profesionalne idiote a ne emancipovane ljude" (Mitrović, 2007, str. 117). Bolonjska deklaracija obrazovanje podređuje globalnoj svetskoj podeli rada i interesima mondijalizovanog kapitala u svetu globalne ekonomije. "Neoliberalna faza globalnog kapitalizma, koristeći brojne efekte naučno-tehnološkog progressa, projektuje na razvoj sveta ne samo veberijanske principe gvozdenne mreže racionalizacije i birokratizacije društva, već i mehanizme i institucije iz orvelovske antiutopije (orvelijanske vizije) o društvu kao "životinjskoj farmi" i "velikom bratu" kao svevidećem oku i kontroloru različitih oblika ponašanja ljudi. U tako globalizovanom svetu i monstroznom "društvu kontrole" (Delez) između čoveka i čoveka ne ostavlja se ni jedna druga veza sem kalkule, golog, bezdušnog računa. Čovek se reducira na jednodimenzionalnu ličnost, u takvom društvu stručnjaci su tehnički efikasni profesionalci a moralno i ljudski ravnodušni" (Isto, 118).

Obrazovanje i znanje koje se odvajaju od humanističkih vrednosti, a koje su presudne za razvoj individualnih i kolektivnih identiteta je pogubno za razvoj zdrave i samosvesne ličnosti. Mnogi iskreni i nezavisni intelektualci svetskog kalibra o ovim promenama govore kao o sumraku obrazovanja (R. Blum) ili megdonalizaciji obrazovanja (Dž. Ricer), a sve u funkciji "eksploatacije bez granice" (P. Burdije), u kapitalizmu katastrofe (N. Klajn). „Takav model obrazovanja, sadržan u Bolonjskoj deklaraciji, čije su osnovne odrednice fikcionalizacija i globalizacija obrazovanja, stvara "nove slatke robote", za jednokratnu upotrebu u svetu globalne ekonomije" (Mitrović, 2007., str. 119). Jasno je, dakle, da se ovakvim konceptom obrazovanje svodi na tržišno zanimljivu robu u funkciji krupnog kapitala gde dominiraju interesi velikih korporacija a ne društva. Ideali obrazovanja stvarani na temeljima prosvetiteljstva i liberalizma, u čijem je središtu jedinstvo obrazovanja i vaspitanja i izgradnja i emancipacija ličnosti i nacije, ustupaju mesto radikalnoj racionalizaciji obrazovanja, kako bi navodno ono bilo jeftino a efikasno, a koje dovodi do jednodimenzionalnih ličnosti zarobljenih umova u "društvu spektakla". Takođe, lako je, naravno onaj ko želi da to i vidi, iza manifestne priče o pokretljivosti u sistemu obrazovanja u svetu bez granica, okriti i latentnu funkciju Bolonjske deklaracije koja je u službi megakapitala i jačanja zavisnosti, kao ekonomske tako i kulturne. To je je moderan oblik otomanskog „danka u krvi“ kako primećuje jedan od naših najuticajnijih sociologa srednje generacije Ljubiša Mitrović, koji o toj pojavi kaže: „Time bi se, pod firmom pokretljivosti u sistemu obrazovanja, ostvario proces nejednake razmene, lakšeg "usisavanja" („krađe i prekrađe“) najdardovitijih diplomiranih stručnjaka od srane transnacionalnih korporacija, čime bi se zemlje svetske periferije dalje devastrirale i blokirale u njihovom razvoju“ (Isto, 119). Lako je, uočiti da je koncept Bolonjske deklaracije dehumanizacija i instrumentalizacija obrazovanja u funkciji globalne ekonomije, te stoga treba što pre preispitati ovaj model, pozitivna iskustva podžati a negativna odstraniti, kako bi obrazovanje bilo u funkciji razvoja kako ličnosti individua (homo akademikus kao totalni čoveak, a ne poluobrazovani fah-idiot) tako i emancipacije nacija i naroda. Nova pedagogija i novo prosvetiteljstvo, moraju biti zasnovani na novim-starim humanističkim i emancipatorskim principima i potrebe njegovog susreta sa informatičkim društvom. Pogubno je za jedno društvo i njegov razvoj biti izvan civilizacijskih tokova. Svako zatvaranje u tradicionalne okvire i oslanjanje samo na prošlost (ko se samo na prošlost oslanja rđavo se oslanja- Hercen) vodi to društvo u samoizolaciju.

Pol Virilio u svojoj knjuzi Informatička bomba govori o „militirizaciji“ nauke. Francuski filozof smatra da je nauka prestala da služi čovečanstvu na dobro, a postala sluškinja vojno-industrijskog kompleksa, a to je krenulo još u doba „hladnog rata“. Postavši oruđe operativne instrumentalizacije i eksploativnog istraživanja ona nije više klasična nauka prožeta heurističkom radošću poznanja, nego tehnonauka, šamanističko upražnjavanje moći. Smrt nauke nastupila je kad je prestalo njeno interesovanje za istinu, a počelo uranjanje u potragu za efikasnošću. (Virilio, 2000).

Ovu konstataciju možemo preneti i na obrazovanje i zapitati se kome služi, i koje vrednosti danas sledi obrazovanje?

Današnje obrazovanje, tvrde mnogi umovi, je obrazovanje invalida. Ono je postalo orjentisano na naročit cilj: proizvodnju tehničkih lica i, što je posledica, ka stvaranju osoba upotrebljivih jedino kao članovi grupe tehničara, na bazi savremenog kriterijuma korisnosti – osobe koje se uklapaju u građu i potrebe tehničke grupe. Ivan Ilić je još sedamdeset godina prošlog veka krenuo u rušenje tradicionalnog obrazovanja svojim poklicem Dole škole. Po njemu škole su postale sredstvo otuđivanja i da je školska eskalacija „isto toliko razorna koliko i eskalacija u naoružavanju ali je manje uočljiva“, (Ilić, 1972, str. 16). Posebno će biti radikalniji u kritici škole stavom da je ona „čovekovo oruđe za hvatanje u vlastitu klopku“ (Isto, str. 144)

Dakle, dete danas u ovom obrazovnom procesu dolazi do sve više znanja i informacija ali gubi dušu. Globalizovanom društvu, postindustrijskom Levijatenu nije potrebna škola za smisao i lepotu, nego radionica za stvaranje savršenog potrošača. More informacija potapa dete, ne da mu da diše punim plućima. Zbog televizije i kompjutera deca gube detinjstvo. Škole zaostaju, pokušavajući da decu obrazuju postepeno, što je jedino mogući i ispravan način, televizija i internet im nudi sva znanja odjednom, i tako ih ruši informacijama koje su lišene smisla. Artur Kestler, pisac „Jogija i komesara“ uočio je da: „Živimo u svetu prepunom činjenica, u kome nema mesta za cilj, vrednosti ili smisao. Traganje za smislom i vrednostima smatra se apsurdnim kao što bi za astronomu bilo apsurdno da teleskopom traži Danteov raj“.

Kristifor Laš sagledavajući odnos društva i obrazovanja u savremenom društvu, pri kraju prošlog veka primećuje i upozorava: „Ogromne društvene promjene koje se odražavaju u školovanju iz osnove pogoršavaju školski sistem i tako izravno utječu na širenje gluposti (...) Nastavni sadržaji padaju, žrtve slabe nastave počinju dsmatrati da su nesposobni (što i stručnjaci o njima misle) a nastavnici se žale da učenike nije moguće ničemu naučiti“ (Lasch, 1986, str. 144). Laš će posebno u odeljku svoje knjige pod indikativnim naslovom Obrazovanje i nova nepismenost, ukazati na niz slabosti američkog obrazovanja, koje sve više školuje obrazovane ali „nepismene“ ljude. Naš narod je to davno anticipirao i pretočio u narodnu mudrost, i za ove „školovane primitivce“ (S. Jovanović) koje stekoše diplome ali se ne omudriše skova izreku „Nema veće budale od učenog čoveka“. Laš će na kraju zaključiti da takvo obrazovanje ni u kom slučaju ne sprema za „izvorni život, već ga čini nesposobnim da bez razrađenih akademskih uputa obavi najjednostavniji zadatak; spremi obrok, ode na zabavu, ili u krevet s osobom suprotnog pola“ (Isto, 173-174). Jednom rečju „fah idiote“ kako kaže prof. Ljubiša Mitrović Na svu našu nestreću reformatori našeg obrazovnog sistema upavo su nam poturili takav obrazovni sistem, oličen u bolonjskom sistemu.

Kada se izgubi vera u više vrednosti, u prave vrednosti, u večne vrednosti, čovek postaje podložan manipulaciji. Izopačenje vrednosti, uz upotrebu najnovijih tehničkih sredstava vodinu propast. Do će Šeksipir izaziti na sledeći način: „jedina stvar koja je preostala čoveku jeste da čini najstarije grehe najnovijim sredstvima“. U nekadašnjem obrazovanju učitelj i učenik sledili su neku višnju vrednost. Obrazovanje je bilo koncipirano prema nekom idealu kome je društvo stremilo. Učitelj je đacima predavao ono što je primao i tako se rađalo predanje – tradicija⁵. U današnjem sistemu obrazovanja, koga kreiraju oni koji nemaju niti poštuju tradiciju (tradicija smeta razvijanju potrošačkog mentaliteta), u društvu u kome se urušavaju sve prave vrednosti i kreiraju nove „nevrednosti“ učitelji su dobili zadatak da proizvode đake. Otuda tako česta upotreba pojma „radionica“ u školskim reformama koje nam se nameću. Francuski

5 Naziv tradicija potiče od latinskog glagola *trado, tradare trado*, u značenju predati, dati, davati dalje, predati u ruke, odnosno njegovog imenskog adekvata *traditio* koji znači predanje vezano za usmenu tradiciju pripovedanja, običajnu praksu, verovanja i životne obrasce. Srpski naziv za taj širi aspekt nasleđstva stečenog predajom je baština, koji u smislu neposrednog nasleđstva znači očevinu, rodno mesto. U tom smislu predanje nije samo usmena duhovna kultura, već i znanje i vrednosti sadržane u obrascima mišljenja i ponašanja koji su izabrani iz dotadašnjeg iskustva da bi se preneli naslednicima. - Upor. B. Jovanović, „Tradicija u svetlu promena“, Nacionalni interes, br. 3, Beograd, 2009, 99-101.

filozof Žak Mariten je shvatio suštinu obrazovanja i lepo izrazio stavom: obrazovanje čoveka je buđenje čoveka“. Da li je današnje obrazovanje buđenje čoveka u čoveku?

Umesto obrazovanja imamo edukaciju. Umesto obraza i duše koje je stara dobra škola brižljivo razvijala, negovala i čuvala sada imamo komercijalizovano obrazovanje koje „zna za robu, usluge i cenu a ne zna za čast, obraz i dušu, odnosno, za sve ono što bi trebalo da je svojstveno obrazovnom procesu“ (Milosavljević, 2014, str. 177). Obrazovanje je vekovima bilo put i način samounapređenja društva, ali samo onda kada je bilo u službi uzvišenih vrednosti, a ne podređeno efermernim ciljevima. Obrazovanje treba da bude društveni korektiv i neupitna vertikala duštva, kojom se neguju i dalje prenose duhovne i moralne vrednosti na kojima je to društvo utemeljeno. Nova ideologija, neoliberalnog školstva, na principu slobodnog tržišta, donela nam je škole-prodavce obrazovnih usluga, i đake-potrošače, koji lišeni bilo kakvog razvijanja samostalnosti, kreativnosti i kritičkog razmišljanja, lako usvajaju jedan novi sistem vrednosti, potpuno suprotan od onog vrednosnog sistema kojim je veronauka vekovima oblikovala naše školstvo, pa je samim tim veronauka danas ostala jedina smetnja da se taj sistem bez ikakve smetnje u potpunosti implementira u naš obrazovni sistem.

Ali da bi se to obistinilo potrebno je dramatično potcenjen i uništen stepen duhovnog razvoja čoveka, da bude okrenut u primitivnog potrošača koji ima jednostavan skup zahteva – i od njega možete tražiti sve. Naše obrazovanje je oduvek imalo cilj ne samo na profesionalnu orijentaciju, nego i otkrivanja lica svesti ljudskog lica, tako smo shvatili obrazovanje – obrazovanje lica. I još uvek je u školama inercija da se uči upravo ono što se uči. Ali uništavanje obrazovanja danas ide veoma dobro. Prvo, uništili su osnovne škole, a zatim srednju školu – izgradili su „globalno obrazovanje“, a zatim uklonili „krov“ – Akademiju nauka, a sada, kada je sve bilo pripremljeno, nadgradnja je razbiti predškolsko obrazovanje. Jedan od principa nove tehnike jeste zabrana tradicionalnog sistema obrazovanja, prelazak na novi – sa uvođenjem stranog jezika, strane tehnike i ostalog. Kao rezultat toga, realnost je da naša deca ne uče srpske bajke i srpske epske pesme, nego „Harija Potera“ i slično.

Korporacije ne trebaju osobe koje imaju ličnost, već ljude-kompjutere, i nastavnici moraju da steknu „kompetenciju“, diktirana saznanja. Nastavniku se zabranjuje kao nekad da obrazuje, utiče na proces formiranja identiteta (bez ideala, nema autoriteta, bez jedne istine, da ne mogu na nešto da obrate više pažnje), nastavnik mora da izgleda kao deo sistema i da pomogne da se steknu diktirana saznanja. Najgora stvar je što se ovo uvodi u ranom detinjstvu, sada imamo čak i predškolsko vaspitanje koje se smatra kao korak kontinuiranog obrazovanja. To sada nije vaspitanje, ovo je predškolsko obrazovanje, a između obrazovanja i formiranja ličnosti (vaspitanja), značajne su razlike. I 2012. godine razvili smo standarde predškolskog vaspitanja i obrazovanja, a prema njima dete ima aktivnu ulogu u izboru sadržaja svog obrazovanja. Predškolsko obrazovanje – deca od tri meseca do sedam godina! To znači da dete od tri meseca ima aktivnu ulogu u izboru sadržaja svog obrazovanja, to je napisano u standardu – zamislite to?!

Jedan od opasnih modernizacijskih trendova im sferama života pa i u obrazovanju. Upotreba medija u obrazovanju ogleda se prvenstveno u tome što mediji sve više imaju uticaj na duh i razum čoveka a što dovodi do snažnog jačanja individualizma i stvaranja novog sveta u kome individue egzistiraju – sajber svet (eng. Cyber – prefiks povezan sa kompjuterima) čime se odnosi među ljudima i socijalno ponašanje bitno menjaju. U novim tehnološkim ulovima u kojima odrasta savremena generacija mladih, obrazovanje koristi medije za svoje sadržaje ali istovremeno i mediji, posredno i neposredno oblikuju obrazovanje. Iako u velikoj meri olakšavaju i mogu obogaćivati obrazovni proces svakako da medijima ne smemo prići idolopoklonički i nekritički. Preširoka i nekritička upotreba medija u socijalizaciji ličnosti, a posebno u obrazovanju može da dovede do potiskivanja mašte i slabljenja kreativnosti jer se mladi sve više oslanjaju na kompjuter koji rešava probleme. A posebna opasnost koja nastaje iz sve veće zavisnosti od medija, posebno kompjutera, jeste što korisnici sve više žive sami u društvu sa medijima. Alvin Toffler je još pre tri decenije shvatio i upozoravao o tendenciji informatizacije svih oblika

života, odnosno da „totalitarizam kompjutera“ neminovno vodi ka tehnizaciji života. „Kad u prvi plan izbije kompjuterom preplavljena racionalnost, ona čoveka čini prišipetljom mašine sa znanjem. Tada ne samo što ljudi programiraju kompjutere, nego kompjuteri programiraju ljude. Ono što se priprema putem kompjuterizacije u oblasti informatičke sredine čovek jeste izjednačavanje prema uslovima mašine. Šta je to nego tehnološki stvoreni totalitarizam, u stvari totalitarizam kompjutera“ (Tofler, 1983, str. 179).

Reforma obrazovnog sistema se javlja kao neophodnost, jer novo vreme zahteva promene u celokupnom društvenom životu, te stoga i u sistemu i procesu obrazovanja i vaspitanja, ali reforma koja će napraviti uspešan spoj tradicionalnog i modernog. Jer, bez obzira što se obrazovni proces uvek dešava u konkretnom vremenu i na konkretnom društvenom prostoru i nosi njihov pečat, što nema opštevažećeg modela vaspitanja, svakako da postoje univerzalni ideali koji, pre svih, ideal čoveka kao svestrano razvijene, plemenite i stvaralačke ličnosti, će uvek biti aktuelni. Pre nego što zakoračimo u „novo“ vreme, to vreme treba problematizovati, u smislu šta je vredno u njemu, jer novo samo po sebi ne mora biti i bolje. Kakva treba da bude obrazovanje po „meri budućnosti“? Danas više nije sporno da se u svakoj školi, od predškolskih ustanova pa do visokoškolskih institucija, mora mnogo toga menjati u cilju obrazovanja „novog čoveka“ za „novo vreme“ koje uveliko nastupa. Imajući u vidu da se naše društvo koje teži da se razvija kao demokratsko, u novim okolnostima opredelilo za tržišno privređivanje i otvaranje prema svetu, profesor Kačapor smatra pored ovih vrednosti koje pedagogija treba da neguje i razvija, da u novom vremenu koje je pred nama „u cilj i zadatke vaspitanja ravnopravno uvrstiti preduzetničko vaspitanje“ (Kačapor, 2013, str. 81). Redefinisanje cilja vaspitanja se nameće kao nužnost jer novo vreme traži nove ljude „sposobne da ideje pretoče u delo“⁶ stoga, „preduzetničko obrazovanje treba da se uključi u nastavni plan i program za osnovne škole. Posebno je na ovom nivou obrazovanja važno ubediti škole, nastavnike i roditelje da preduzetništvo predstavlja ključnu kompetenciju za sve i da to nije usmereno ka tome da pretvori sve učenike u poslovne ljude, već da promoviše preduzetnički način razmišljanja tako da ono postane sastavni deo nastavnog plana i programa kao horizontalnog elementa u svim oblastima učenja“ (Evropska komisija, 2006, str. 13). Jasno je, smatra S. Kačapor (2013, str. 92-93), da nema preduzetničkog društva bez preduzetničkog vaspitanja.

Ka zaključku

U društvu „industrije svesti“ pitanje obrazovanja je ključni obrazac uspostavljanja dugoročne dominacije sa tačke gledišta moćnih, kao što je i pitanje opstanka za male. Uspostavljanje novog sistema obrazovanja je projektovanje budućeg člana zajednice i određivanje pretežnog karaktera društva – da li će neko društvo da se izbori za slobodu biranja puta kojim će ići ili će postati nemoćni inertni satelit nekog većeg društva i upotrebnim materijal strateških elita velikih. U sumanutom svetu, u svetu amoralnog moralizma u kome smo se našli obrazovanje i vaspitanje se sve više razdvajaju čak i suprotstavljaju. Osnovni problem onih koji se bave obrazovanjem (a trebalo bi i vaspitanjem) jeste njihov autoritet. Nekada je učitelj bio persona, gospodin u svakom pogledu, autoritet koga su poštovali svi od meštana, roditelja, đaka. Odelo, šešir, štap sve u u svemu gospodin za primer, za ugled za poštovanje. Danas je autoritet obrazovatelja znatno urušen. Sa jedne deca se pod uticajem masmedija uče i vaspitavaju da ne priznaju i poštuju autoritete. Sa druge strane društvo je svojom odnosom prema obrazovanju toliko devalviralo ovu profesiju da nastavnici (društvo promoviše druge i uzore) deci više nisu niti uzori niti autoriteti. Naravno, veliku ako ne i najveću odgovornost („nema teških vremena ima samo slabih ljudi“) snose i sami nastavnici, Hana Arnet je svojim uvidom je lepo objasnila razliku između kvalifikacija i autoriteta, a to svako ko se bavi obrazovanjem treba da ima na umu: „Izvor autoriteta u vaspitanju je prihvatanje odgovornosti za svet.

⁶ Upravo se i preduzetništvo i definiše kao „sposobnost pojedinaca da pretoči ideje u dela“ –European Reference Framework for Key Competences for Lifelong Learning, Brisel, 2007)

Autoritet učitelja i kvalifikacija učitelja dve su različite stvari. Autoritet iziskuje određenu kvalifikaciju, ali kvalifikacija sama, ma kakva dobra, ne može zajemčiti autoritet. Učitelj se kvalifikuje svojim znanjem o svetu i sposobnošću da ga prenosi drugima, ali autoritet on ima samo u onoj meri u kojoj prihvata odgovornost za svet“ (Arnet, 1991, str. 87). Dakle, ako želimo da na pravi način vaspitavamo i obrazujemo decu mi svojim ličnim primerom deci treba da pokažemo koliko smo i sami odgovorni za svet u kome živimo. Ličnim primerom svojim deci treba pokazati da postoji i drugi i drugačiji svet. Lepši, bolji, pravedniji, humaniji. Da virtuelni svet u kome sve više uranjaju nije pravi svet, da postoji i realan svet, svet koji treba otkriti. da treba uživati u malim stvarima, otkriti lepotu prirode i boriti se za njeno očuvanje.

Sciijentizam vodi poricanju vrednosti i uklanjanju smisla, zbog čega u čoveku nastaje „egzistencijalni vakum“. Kompjutersko doba orjentisano isključivo na „progresivizam“ i razvoj tehnike dovodi do fragmentacije čoveka onemogućavajući mu da živi kao celovita ličnost. Čovek osvaja svet ali gubi dušu. Zato je naš zadatak, vaspitača, učitelja, nastavnika, profesora, jednom rečju obrazovatelja da najpre povratimo i spasimo svoje duše a onda pogledamo onima koje obrazujemo i vaspitavamo da razviju ono duhovno u sebi, da spase svoje duše. Znanja deca imaju, znanja nikad dosta ali upozorenje stoji. „Šta će mi i ako ceo svet zadobijem ako dušu svoju izgubim“. Ono što je najvažnije što treba da shvate vaspitači ni učitelji poštovanje detinje duše, osećanje za njegovu najintimniju suštinu i unutrašnje riznice i puno ljubavi i pažnje za njegov identitet. Do duše deteta njegov identitet ne možemo stići posredstvom nikakve tehnike već samo čistim srcem iz kojeg zrači empatija. Iz ove perspektiva biva potuno jasna Isusova poruka „budimo u srcu kao deca“. Neka nam i naše srce bude čisto i neiskvareno kao i srce onih koje obrazujemo i vaspitavamo. Opet poruka Hristova; jao vama čuvarima zakona sami ne udoste a druge sprečiste da uđu.

U vremenima nametanja „istih vrednosti“, ili preciznije rečeno „urušavanju pravih vrednosti“ i nametanju novih „vrednosti“- nevrednosti, a u funkciji globalističke „aždaje“ svakako da je za traženje i nalaženje izlaza i spasa od globalističkog „cunamija“ jedan od načina i holistički pristup obrazovanju sa dominantnom humanističkom orijentacijom. Taj pristup jeste, i prvenstveno jeste, u povratku pravim vrednostima, a način da se do njih dođe je povezivanje znanja i vere. Neće rehumanizacija, sama po sebi, spasti čovečanstvo, već reuniverzalizacija vrednosti, nova hristijanizacija (koja je tragati i naći zajedničke korene vere i znanja) i povratak i negovanje svoje duhovne vertikale. Obrazovanje od nas obrazovatelja, traži našu odgovornost, ljubav, posvećenost vernost i žrtvu. Ali i od države jasnu viziju i strategiju kakvo obrazovanje i obrazovatelje želi u vremenu koje je pred nama.

Literatura

1. Arnet, H. (1991). Ljudi u mračnim vremenima, Gornji Milanovac: Dečje novine.
2. Viliro, P. (2000), Informatička Bomba, Novi Sad: Svetovi
3. Volerstin, I. (2004). Opadanje američke moći, Podgorica: CID.
4. Volzner, M. (2010), Morali prljeve ruke. Beograd: Albatros Plus.
5. Bek, U. (2011). Rizično društvo: U potrazi za izgubljenom sigurnošću. Novi Sad: Akademska knjiga.
6. Gidens, E. (2003). Sociologija. Beograd: Ekonomski fakultet
7. Delor, Ž. (1996). Obrazovanje - skrivena riznica, Beograd: Ministarstvo prosvete.
8. Dimitrijević
9. Jovanović, B. (2009). Tradicija u svetlu promena, Nacionalni interes, br. 3, Beograd, 2009
10. Elzser, J. (2009). Nacionalna država i fenomen globalizacije – Kako možemo da se spasimo od svetske ekonomske krize, Beograd: Jasen.

11. Elil, Ž. (2010). Tehnika ili Ulog veka, Beograd: Anarhija/ Blok 45 i Bratstvo iz Erevona,
12. Encesberger, Hans Magnus (1980) Nemačka, Nemačka, između ostalog, Beograd; Bigz.
13. Lasch, C. (1986). Narcistička kultura, Zagreb: Naprijed
14. Lipovecki, Ž. (2008), Paradoksalna sreća, Oglad o hiprotrošačkom društvu, S. Karlovci- N. Sad: Izdavačka knjižarnica Z. Stojanovića,
15. Kačapor, S. (2013), Teme iz pedagogije, Kosovska Mitrovica: Filozofski fakultet Kosovska Mitrovica
16. Koen, R. (2016). „Biti slobodan“. Časopis Nedeljnik. februar 2016.
17. Ilić, I. (1972), Dole škole, Beograd: Duga
18. Mitrović, Lj, (2009), Tranzicija u periferni kapitalizam, Institut za političke studije, Beograd
19. Milosavljević, Lj. (2014).
20. Marković, M. (1994). Izabrana dela, tom, Beograd: BIGZ, .
21. Habermans, J. (2006). Dijalektika sekularizacije – o duhu i reigiji. Beograd: Dosije.

UPRAVLJANJE RIZIKOM U AUTO OŠIGURANJU NA TERITORIJI GRADA NIŠA

Ivan D. Radojković¹, Peđa Milosavljević²

Rezime

Teorijski razrađene metode za procenu rizika putem osiguranja i empirijsko istraživanje mogućnosti njihove primene u osiguranju motornih vozila doprinose osavremenjivanju zakonskih rešenja u ovoj oblasti. Koncept rizika osiguranja od autoodgovornosti sagledava se u političkoj dimenziji, populacionoj kulturi, organizacionoj komunikaciji i svakodnevnoj praksi i predmet je debata stručnjaka već nekoliko decenija. U ovom radu, analizirane su saobraćajne nezgode na teritoriji grada Niša u poslednjih nekoliko godina kao osnova na kojoj se može formirati metodološki okvir za prevenciju. Takođe, razmatran je uticaj starosti vozila na verovatnoću udesa i pokazalo se da među različitim starosnim kategorijama postoji statistički značajna razlika u zastupljenosti udesa. Komparativna analiza različitih metodologija za upravljanje rizikom putem osiguranja obezbedila je donošenje zaključaka koji metodološki okvir je najprihvatljiviji sa aspekta efikasnosti, efektivnosti, bezbednosti i pouzdanosti. Kao rezultat ovog istraživanja predlažemo uvođenje novih tarfnih klasa kako bi odnos cene osiguranja i verovatnoće udesa u pojedinačnim kategorijama bio adekvatniji.

Ključne reči: rizik, osiguranje, metodološki okvir

RISK MANAGEMENT IN CAR INSURANCE ON THE TERRITORY OF THE TOWN OF NIS

Abstract

Theoretically developed methods for risk assessment through insurance and empirical exploration of possibilities of their application in motor vehicle insurance contribute to the modernization of legal solutions in this area. The concept of risk in automobile liability insurance is viewed in a political dimension, population culture, an organizational communication, everyday practice and it has already represented the subject of the debates of experts for a couple of decades. In this paper, traffic accidents on the territory of the town of Nis have been analyzed for the last couple of years and it represents the basis on which methodological framework for prevention is based. Likewise, the influence of vehicle age on the possibility of traffic accidents has been taken into consideration and it has been proven that there is a statistically significant difference in the frequency of traffic accidents among different age categories. The comparative analysis of different methodologies for risk management through insurance has resulted in the adoption of conclusions which methodological framework is the most

¹ Dr Ivan D. Radojković, Dunav penzijski fond-Filijala Niš, email:ivanradojkovic@mts.rs

² Prof. dr Peđa Milosavljević, Mašinski fakultet Niš, Univerzitet u Nišu, email:pedja@masfak.ni.ac.rs

acceptable from the aspect of efficiency, effectiveness, safety and reliability. As a result of this research, it is suggested that new tariff classes should be introduced so that the relationship between the insurance cost and the possibility of accidents in individual categories could be more adequate.

Key words: risk, insurance and methodological framework

Rad

Rizik se definiše kao kalkulisana prognoza nastajanja negativnih događaja (opasnosti) koji uzrokuju štete tj. gubitke. U najširem smislu, rizik predstavlja određenu opasnost, neizvesnost, gubitak, odnosno budući neizvestan događaj koji može imati neželjene posledice.

Rezultati koji se očekuju od nauke, posebno teorije i prakse bezbednosti i rizika, u bliskoj su vezi za predviđanjem, sprečavanjem i smanjivanjem posledica rizičnih događaja. Rizik se može posmatrati sa aspekta uzroka i sa aspekta posledica. Sa aspekta uzroka rizik je funkcija opasnosti i zaštite, a sa aspekta posledica rizik je funkcija verovatnoće rizičnih događaja i mere njime izazvanog gubitka. Da bi se uzroci rizika i potencijalni efekti rizičnih događaja eliminisali, kontrolisali ili minimizirali, rizikom se mora upravljati.

Upravljanje rizikom obuhvata skup upravljačkih metoda i tehnika koje se koriste da bi se smanjila mogućnost ostvarenja neželjenih i štetnih događaja i posledica i time povećala mogućnost ostvarenja planiranih rezultata. Razumljivo je da je osnovni zadatak upravljanja rizicima izbeći takve događaje, predvideti njihove negativne posledice i sprečiti katastrofalne gubitke ili ih bar ograničiti u podnošljive okvire. Metoda koja je danas najrasprostranjenija za upravljanje rizikom je putem osiguranja. Rizik se prebacuje na organizaciju koja je specijalizovana za zaštitu čoveka i njegove imovine od posledica mnogih rizika, uz upotrebu najsavremenijih statističko-matematičkih metoda. Osiguranje je delatnost pružanja pravno-ekonomske zaštite od određenih opasnosti koje ugrožavaju imovinu i lica. Ova osetljiva društvena kategorija treba da bude stručno i naučno zasnovana, sa multidisciplinarnim pristupom. Dobro urađena procena verovatnoće i posledica rizika u postupku osiguranja je preduslov za adekvatno planiranje prevencije, pripreme, reagovanja na rizični događaj i sanacije posledica.

Analizirane su saobraćajne nezgode na teritoriji grada Niša u poslednjih nekoliko godina kao osnova na kojoj se može formirati metodološki okvir za prevenciju.

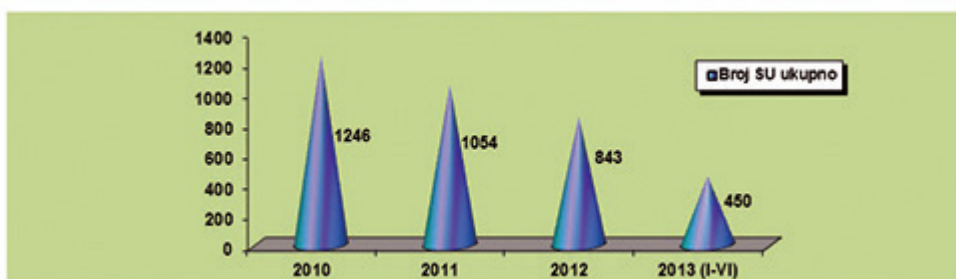
U posmatranom periodu preovladavali su saobraćajni udesi sa materijalnom štetom koji su u strukturi saobraćajnih udesa činili 56,9-62,7% (Tabela 1).

Tabela 1. Struktura saobraćajnih udesa na teritoriji grada Niša u odnosu na pričinjenu štetu

Godina	Sa stradalim licima	Sa materijalnom štetom isključivo
2013	192 (42.7%)	258 (57.3%)
2012	363 (43.1%)	480 (56.9%)
2011	430 (40.8%)	624 (59.2%)
2010	465 (37.3%)	781 (62.7%)

Analiza bezbednosti saobraćaja na teritoriji grada Niša u periodu od januara 2010. do jula 2013.g. (period od 3,5 godine) je pokazala da je ukupno zabeleženo 3.539 saobraćajnih udesa i to najviše u 2010. godini (slika 1.). Podaci su dobijeni iz MUP-a, Saobraćajna policija Niš.

Slika 1. Broj saobraćajnih udesa na teritoriji grada Niša

U posmatranom periodu na teritoriji grada Niša postojala je statistički značajna razlika u strukturi ukupnog broja saobraćajnih udesa u odnosu na pričinjenu štetu ($\chi^2=9.89$, $p<0.05$) tj. 2010.godine bilo je značajno manje udesa sa stradalim licima u odnosu na ostale ispitane godine.

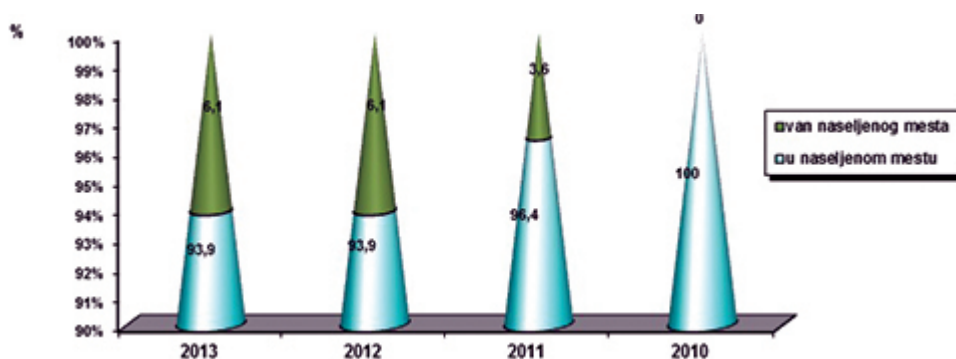
U posmatranom periodu većina udesa dogodila se u naseljenim delovima teritorije grada Niša (Tabela 2). Takođe, postojala je statistički značajna razlika u strukturi ukupnog broja saobraćajnih udesa ($\chi^2=104,51$, $p<0.0001$) tj. 2010. godine bilo je značajno manje udesa van naseljenog mesta.

Tabela 2. Struktura saobraćajnih udesa na teritoriji grada Niša prema mestu nastanka

Godina	Ukupno	U naseljenom mestu	Van naseljenog mesta
2013	450	415 (92.2%)	35 (7.8%)
2012	843	781 (92.6%)	62 (7.4%)
2011	1054	966 (91.7%)	88 (8.3%)
2010	1246	1246 (100%)	0 (00.0%)

Shodno prethodnim rezultatima, najveći broj stradalih lica u saobraćajnim udesima na teritoriji grada Niša zabeležen je u udesima koji su se dogodili u naseljenom delu grada (Grafikon 2).

Grafikon 2. Struktura stradalih lica u saobraćajnim udesima na teritoriji grada Niša prema mestu nastanka

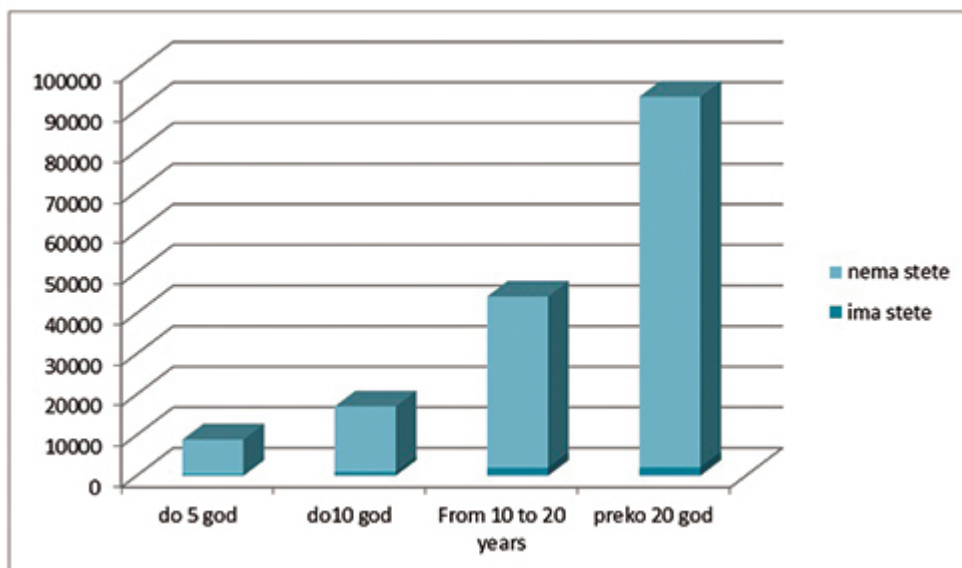

U posmatranom periodu utvrđena je statistički značajna razlika u broju stradalih lica u saobraćajnim udesima na teritoriji grada Niša prema mestu nastanka ($\chi^2=39,1$, $p<0.0001$) tj. 2010. i 2011.godine bilo je značajno manje stradalih lica u udesima van

naseljenog mesta, s tim da su 2010. g. sva stradala lica bila u udesima u naseljenim zonama grada Niša.

Sledeća tabela predstavlja podatke koji su grupisani prema starosti vozila:

STAROST VOZILA	postoji šteta	ne postoji šteta	ukupan broj vozila	procentualno
Do 5 god.	295	8574	8869	0,033262
Od 5 do 10 god.	909	16121	17030	0,053376
Od 10 do 20 god.	1924	42155	44079	0,043649
Preko 20 god.	2000	91280	93280	0,021441

Statističkom analizom podataka utvrđeno je:

Između grupe vozila od 5 do 10 godina starosti i grupe vozila do 5 godina starosti postoji statistički značajna razlika u procentu zastupljenosti udesa $\chi^2=53,23$; OR=1.64 (1,43< OR <1,88) 95% interval poverenja.

Između grupe vozila od 5 do 10 godina starosti i grupe vozila od 10 do 20 godina starosti postoji statistički značajna razlika u procentu zastupljenosti udesa $\chi^2=26,29$; OR=1.24 (1,14< OR <1,34) 95% interval poverenja.

Između grupe vozila od 5 do 10 godina starosti i grupe vozila preko 20 godina starosti postoji statistički značajna razlika u procentu zastupljenosti udesa $\chi^2=572,03$; OR=2.57 (2,37< OR <2,79) 95% interval poverenja.

Između grupe vozila od 10 do 20 godina starosti i grupe vozila preko 20 godina starosti postoji statistički značajna razlika u procentu zastupljenosti udesa $\chi^2=531,99$; OR=2.08 (1,95< OR <2,22) 95% interval poverenja.

Na osnovu gore navedenih podataka možemo zaključiti da među različitim starosnim kategorijama vozila postoji statistički značajna razlika u broju udesa, i to primetimo da kod novih vozila (starosti do 5 godina) kao i kod veoma starih vozila (starosti preko 20 godina) imamo najmanju zastupljenost nesreća. Predlažemo uvođenje novih tarfnih klasa kako bi odnos cene osiguranja i verovatnoće udesa u pojedinačnim kategorijama bio adekvatniji.

Zaključak

Na osnovu analize dobijenih podataka primećuje se da je broj saobraćajnih udesa u opadanju da je broj stradalih lica u opadanju od donosenja rigoroznijih zakonskih propisa. Pored toga, koncentracija prema mestu nastanka saobraćajnih udesa ukazuje da sektor osiguranja treba da usmeri svoju pažnju u naseljenom mestu, a okvir za smanjenje saobraćajnih udesa u naseljenim mestima je broj saobraćajnih prekršaja u naseljenom mestu.

Možemo zaključiti takodje da medju različitim starosnim kategorijama vozila postoji statistički značajna razlika u zastupljenosti udesa, pa stoga predlažemo da se prilikom osiguranja vozila uzmu u obzir i godine starosti registrovanih vozila.

Ukoliko osiguranik - vozač ima dosije bez saobraćajnih prekršaja u posmatranom periodu osiguranja on treba da dobije dodatni stimulans u vidu smanjenja premije osiguranja i obrnuto: ukoliko ima dosije sa saobraćajnim prekršajima, osiguranik – vozač treba da plati dodatnu premiju osiguranja kao nesavesan vozač.

Literatura

1. L. Barseghyan, F. Molinari, T. O'Donoghue, and J.C. Teitelbaum "The nature of risk preferences: evidence from insurance choices", *Am. Econom. Rev.*, vol. 103, pp. 2499-2529, 2013.
2. N. Žarković, and S. Samardžić "Role of insurance in road safety", *Tržište, novac, capital*, vol. 45, pp. 5-13, 2012.
3. *Zakon o obaveznom osiguranju u saobraćaju*. Službeni glasnik Republike Srbije, 51/2009
4. B. Marović, and N. Žarković, *Leksikon osiguranja*, Novi Sad: DDOR, Novi Sad, 2002.
5. I. Radojković, *Metološki okvir za upravljanje rizikom*, magistarski rad Fakultet zaštite na radu Univerziteta u Nišu, Niš, 2011.
6. I. Radojković, *Model upravljanja rizikom u auto-osiguranju*, doktorska disertacija Mašinski fakultet Niš, Univerziteta u Nišu, 2016.
7. MUP Republike Srbije Saobraćajna policija Niš

TRANSPARENTNOST REVIZORSKOG IZVEŠTAJA U PROCESU HARMONIZACIJE RAČUNOVODSTVENIH ISKAZA

Zoran Cvetković¹, Aleksandra Todorović Spasić², Marija Cvetković³

Rezime

Mnogi istorijski događaji i okolnosti uticali su na razlike prisutne u računovodstvenim rešenjima u svetu. Navešćemo nekoliko presudnih istorijskih događaja od značaja za pojavu većih razlika u računovodstvenim rešenjima u svetu. U prošlosti, dvojno knjigovodstvo se bilo razvilo i bilo prihvaćeno, najpre, u Italiji, Francuskoj, Nemačkoj, Engleskoj, Holandiji, a zatim, se proširilo i na ostale zemlje u svetu, uglavnom na kolonije i uprave pomenutih država. Sem Engleske i druge države su, takođe, odigrale važnu ulogu u prenosu računovodstvenih znanja. Zemlje članice EZ bile su dvema bitnim činjenicama motivisane da se propisima o polaganju računa završni računi učine razumljivijim, tj. da se olakša njihovo čitanje. U prvom redu, pomenuto nastojanje uslovljeno je potrebom za konstituisanjem zajedničkog tržišta koji, pre svega, znači brisanje ograničenja između zemalja članica. Druga bitna činjenica, koja ukazuje na potrebu i na zahtev za harmonizacijom polaganja računa, motivisana je okolnošću da su se, u pojedinim zemljama, propisi o izveštavanju veoma različito razvijali. Činjenica da postoje velike međunarodne različitosti u finansijskom izveštavanju dovela je do povećanog interesa za standardizacijom i harmonizacijom računovodstva, finansijskog izveštavanja i revizije.

Ključne reči: računovodstvo, finansijsko izveštavanje, revizija, računovodstveni iskazi

TRANSPARENCY OF AUDITORS REPORT THE PROCESS OF HARMONIZACION OF ACCOUTING STATEMENTS

Abstract

Many historical events and circumstances have influenced the present differences in accounting solutions in the world. Here are a couple of crucial historical events of importance for the emergence of major differences in accounting solutions in the world. In the past, double-entry bookkeeping was developed and it was accepted, first, in Italy, France, Germany, England, Holland, and then spread to other countries in the world, mainly in the colonies and these countries' administrations. I of England and other countries have also played an important role in the transfer of accounting knowledge. EC Member States were motivated by two important facts to the regulations on accountability final accounts so understandable, will help companies to facilitate their reading. In the first

1 Doc. dr Zoran Cvetković, docent, Fakultet za pravo, bezbednost i menadžment "Konstantin Veliki" Niš

2 Mr Aleksandra Todorović Spasić, Poreska uprava-Filijala Niš

3 Dipl. ecc Marija Cvetković, Fakulteta za pravo, bezbednost i menadžment "Konstantin Veliki" Niš i Ekonomskog fakulteta u Nišu

place, the said commitment is conditioned by the need for the constitution of a common market, which primarily means the deletion of restrictions between Member States. Another important fact, which points to the need and requirements for harmonization of accountability, motivated by the circumstance that, in some countries, regulations on reporting developed very differently. The fact that there were large international differences in financial reporting has led to increased interest in the standardization and harmonization of accounting, financial reporting and auditing.

Key words: accounting, financial reporting, auditing, accounting statements

Uvod

U savremenim uslovima poslovanja u svakom društveno – ekonomskom sistemu, bez obzira na vladajuće svojinske oblike, prisutna je potreba za nezavisnom revizijom računovodstvenih izveštaja. Uloga i značaj revizije se menjao kroz razvoj privrede, a korak sa savremenim uslovima privredjivanja je moguće uhvatiti samo onda kada jedno društvo pokaže realnu volju i želju za istinitim i poštenim računovodstvenim informisanjem svih zainteresovanih korisnika. Raznolikost poslovanja i širenje poslova uslovalo je potrebu za nezavisnom revizijom računovodstvenih izveštaja. Finansijska revizija predstavlja sistematsko ispitivanje finansijskih izveštaja, knjiženja i poslovnih transakcija. Cilj finansijske revizije je da se utvrdi podudarnost sa opšte prihvaćenim računovodstvenim principima, kako bi se vlasnici kapitala ali i ostali interesenti, informisali o utvrdjenom stanju i na taj način stekli mogućnost za donošenje racionalnih poslovnih odluka. Porast veličine preduzeća, ali i potiskivanje preduzeća sa neograničenom odgovornošću, preduzećima sa ograničenom odgovornošću vodilo je sve češćem odvajanju vlasništva od operativne kontrole nad poslovanjem. Prvobitna uloga revizije odnosila se na zaštitu interesa sopstvenika u ulozi suvlasnika firme, kao i na obezbeđivanje preventivne zaštite samih firmi u njihovim međusobnim odnosima.

Sa razvojem privrednih delatnosti uporedo se menjala i razvijala i revizija. U vreme nastanka revizije, prema navodima u engleskoj literaturi, prevashodna uloga revizije odnosila se, primarno na otkrivanje prevara i grešaka.

Pored primarne uloge, javlja se i uloga vezana za verifikaciju tačnosti računovodstvenih evidencija – što danas predstavlja sekundarni cilj revizije.⁴ Da bi se prevazišle ovakve situacije, Evropska Zajednica kontinuirano radi na usvajanju posebnih računovodstvenih direktiva sa ciljem da harmonizuju računovodstvena rešenja i škole unutar zajednice. Na ovaj način se teži zajedničkom dogovoru i izboru prihvatljivih rešenja, koja omogućavaju sporazumevanje, odnosno želi se da računovodstvo bude jezik poslovnog sporazumevanja.

Razvoj privrede, posebno međunarodne trgovine robom i kapitalom zahtevalo je postojanje razumevanja međunarodnog računovodstva. Razvoj međunarodno uporedivog računovodstva predstavlja podršku globalizaciji u proširenju finansijskih transakcija. To je imalo za rezultat sve veću internacionalizaciju računovodstva, koja je najbolje izražena u međunarodnim računovodstvenim pravilima (računovodstvenim standardima i direktivama).

Razvoj revizije kroz istoriju

Računovodstvo, kao i revizija, imaju dugu predistoriju. Dokaze o obavljanju revizije antropolozi su pronašli još u vreme Vavilonije – 3000 godina pre naše ere. Revizija je, takodje, obavljana i u staroj Kini, Grčkoj i Rimu. Uostalom, i latinsko značenje reči „revizor“ (Auditor) bilo je „čuti ili oslušnuti“. U Srednjem, za razliku od Starog veka, revizija postaje mnogo složenija, posebno kada je reč o Velikoj Britaniji. Visoki državni zvaničnici su bili odgovorni čelnicima srednjovekovnih država. U tom periodu je

---

⁴ Stanišić M. & Vićentijević K., Revizijski zaključni izveštaj, Univerzitet Singidunum, Beograd, 2009.

postojao svojevrsan sistem podele rada, u tom smislu što je jedna osoba ubirala poreze od obveznika, druga osoba je te prihode evidentirala, dok je treća vršila reviziju celog tog procesa.⁵

Razvoj savremene revizije finansijskih izveštaja direktno je povezan sa razvojem velikih korporacija, koje su prikupljale kapital od brojnih akcionara i obezbedile kontrolu najvećeg dela kapitalnih resursa na određenim područjima. U prvoj polovini 19. veka dolazi do intenzivne primene tehnoloških dostignuća, unapređenja metoda poslovne komunikacije i načina transporta, kao i do ekspanzije svetskih tržišta. Kao rezultat svega toga, tražnja za kapitalom od strane preduzeća kojima su rukovodili njihovi vlasnici je znatno premašila obim kapitala koji potiče od ostvarene neto dobiti preduzeća i obima ušteda ostvarenih od strane njihovih vlasnika. Otuda je postalo neizbežno da se posegne i za uštedama koje je ostvarilo društvo kao celina. To je dovelo do pojave vrlo složenih tržišta hartija od vrednosti i institucija za davanje kredita, koje su trebale da zadovolje finansijske potrebe velikih nacionalnih i internacionalnih korporacija. Priliv investicionih sredstava u korporacije i ceo proces alokacije finansijskih resursa putem tržišta hartija od vrednosti je postao tesno zavisano od finansijskih izveštaja koje priprema menadžment korporacija. Jedna od najvažnijih karakteristika tih korporacija je činjenica da je njihovo vlasništvo potpuno odvojeno od njihovog menadžmenta. Menadžerska struktura ima kontrolu nad računovodstvenim sistemom tih korporacija i nije odgovorna samo za finansijsko informisanje prema investitorima, već ima i ovlašćenja da određuje precizan sadržaj i prezentaciju bilansnih pozicija koje ulaze u te izveštaje.

Na institucionalizaciju revizorske prakse presudan uticaj je imalo donošenje Joint Stock Companies Act u Ujedinjenom Kraljevstvu, 1844 godine. Tim aktom je inicirana revizija bilansa stanja, ali ta revizija nije bila ni nezavisna (što je danas njeno imanentno obeležje) niti je bilo propisano da istu moraju da obavljaju profesionalci za te poslove. Glavni cilj revizije u to vreme je bio da otkriva nezakonite radnje i greške, kao i da procenjuje solventnost korporacija čiji bilans stanja je bio predmet revizije. Ključne karakteristike revizorskih tehnika koje su tada primenjivane, su se odnosile na detaljnu proveru transakcija i knjizenja na računima, neprisustvovanje revizora popisu imovine i odsustvo korišćenja eksternih dokaza revizije, kao i stavljanje akcenta na aritmetičku tačnost i slaganje između salda na računima i pozicija bilansa stanja. Paralelno sa tim, prva profesionalna asocijacija je osnovana u Škotskoj 1853. godine. Slična asocijacija za područje Engleske i Velsa je osnovana znatno kasnije (1881. godine). Ujedinjeno Kraljevstvo ostaje centar razvoja revizije finansijskih izveštaja sve do dvadesetih godina 20. veka. Od tada pa na dalje, taj centar se pomera prema SAD. Početak organizovane revizije na našem podneblju počeo je neposredno pre izbivanja Prvog svetskog rata. Konkretno, revizija je na prostorima bivše SFR Jugoslavije počela da se razvija na teritoriji Slovenije, Istre i Dalmacije. Preciznije, na osnovu odredaba Zakona o reviziji privrednih i gospodarskih zadruga iz 1903. godine, bilo je propisano da svaka zadruga (članica zadružnog saveza) mora da bude podvrgnuta redovnoj reviziji svake druge godine. Za Hrvatsku, koja je potpadala pod zakonodavstvo Ugarske nije važio taj Zakon, pa je zadružna revizija na njenom području organizovana znatno kasnije. Kada je reč o Srbiji, osnovni propisi o reviziji zadruga su bili obuhvaćeni u Zakonu o zemljoradničkim i zanatskim zadrugama iz 1898. godine. Za razliku od zadruga, uvođenje revizije za nezadružne privredne organizacije je uvedeno znatno kasnije, po osnivanju zajedničke države Južnih Slovena. Preciznije, tek je 1935. godine osnovan Revizorski ured pri Trgovinsko-industrijskoj komori u Zagrebu, ali je to bilo isključivo za potrebe Komore. Ovaj ured se održao svega četiri godine, pošto je ukinut posle donošenja Uredbe o privrednim savetnicima (1939. godine). Na osnovu te Uredbe privrednim savetnicima je, pored ostalog, bila poverena i funkcija obavljanja revizije na čitavom području ondašnje Jugoslavije. Međutim, ta revizija je bila fakultativna, pošto je vršena samo na zahtev sudskih i upravnih organa ili ovlašćenih privatnih lica. Za razliku od preduzeća, na osnovu odredaba Zakona o privrednim zadrugama iz 1937. godine, svaka zadruga je

⁵ Stanišić M. & Vićentijević K., Revizijski zaključni izveštaj, Univerzitet Singidunum, Beograd, 2009.

morala da bude podvrgnuta reviziji i to najmanje jedanput godišnje. U periodu posle II Svetskog rata i stvaranja nove Jugoslavije osnovan je Revizorski zavod sa sedištem u Beogradu. Ali, pošto je u to vreme uvedeno jednoobrazno knjigovodstvo u sva državna preduzeća, što je bio složen i važan zadatak, Zavod se više bavio tim poslovima nego obavljanjem revizije. U toku 1948. godine, doneta je Uredba o reviziji državnih privrednih preduzeća, nadležnava i ustanova, uz koju je objavljeno i opširno Uputstvo za sprovođenje te uredbe. U skladu sa odredbama Uredbe, zadaci revizije su bili usmereni na proveru rezultata svih privrednih planova i opštedržavnog budžeta, sniženje pune cene koštanja korišćenjem skrivenih rezervi, boljom organizacijom, povećanjem produktivnosti rada i štednjom; otkrivanje rasipništva i štetočinstva svake vrste; kao i otkrivanje zloupotreba, nepravilnosti i propusta i preduzimanje mera za njihovo sprečavanje i otklanjanje.

Po završetku administrativnog perioda upravljanja privredom, prestala je važnost ovih propisa i nastao je vakum u delatnosti eksterne revizije i porast privrednog kriminala. Da bi se to sprečilo, neke republike (posebno Hrvatska i Srbija) su inicirale organizovanje sistematske revizije na svojim teritorijama. Zahvaljujući tome, privredni kriminal je donekle smanjen ali ne i iskorenjen. Razvoj samoupravnog sistema je dostigao svoj vrhunac u sedamdesetim godinama prošlog veka. U tom periodu je došlo do organizovanja tzv. osnovnih organizacija udruženog rada, umesto ranijih jedinstvenih radnih organizacija a o je period kada je SFRJ povećala svoj spoljni dug, što je imalo implikacije i na uvođenje funkcije savremene eksterne revizije. Naime, strani partneri a posebno oni koji su sklapali ugovore o zajedničkim ulaganjima sa našim preduzećima, su u ugovore unosili kaluzule o obaveznoj reviziji finansijskih izveštaja po međunarodnim principima. Da bi se toj obavezi iz ugovora udovoljilo, ta funkcija je poverena Službi društvenog knjigovodstva (SDK), na osnovu posebnih odredaba u zakonu o toj instituciji. Poslove eksterne revizije po međunarodnim standardima SDK je, za potrebe inostranih partnera u zajedničkim ulaganjima ili davanja kredita (IFC, Svetska banka, i dr.) obavljala u periodu od 1974 do kraja osamdesetih godina prošlog veka. Konačno, po iniciranju privredne reforme zasnovane na tržišnim principima (krajem osamdesetih godina prošlog veka) dolazi do osnivanja revizorskih firmi u našoj zemlji od strane velikih međunarodnih firmi (Deloitte Touch, KPMG, i drugih). Posle donošenja Zakona o reviziji računovodstvenih iskaza (1996. godine) dolazi do osnivanja revizorskih firmi sa domaćim kapitalom. Ono što karakteriše sadašnje stanje revizije u Srbiji to je nedostatak dovoljnog broja ovlašćenih revizora, kao i neprilagodjenost regulative koja se odnosi na eksternu reviziju. Ipak, ono što je veoma pohvalno to je opredeljenje da se za bilansiranje koriste Međunarodni računovodstveni standardi (MRS), a za reviziju komponenata finansijskih izveštaja i izveštavanje Međunarodni standardi revizije (MSR). Takvo opredeljenje stvara sasvim realne uslove da se Srbija uključi u proces harmonizacije računovodstvene i revizorske prakse, trenda koji je osnovna karakteristika procesa globalizacije savremenih ekonomskih i finansijskih tokova i procesa.⁶

Direktive Evropske zajednice o izradi finansijskih izveštaja

Zemlje članice EZ bile su dvema bitnim činjenicama motivisane da se propisima o izradi finansijskih izveštaja završni računi učine razumljivijim kako bi se olakšalo njihovo čitanje. U prvom redu ovakvo nastojanje je uslovljeno potrebom za konstituisanjem zajedničkog tržišta koji znači brisanje ograničenja između zemalja članica. Druga bitna činjenica ukazuje na zahtev za harmonizacijom polaganja računa, motivisana je okolnošću da su se, u pojedinim zemljama, propisi o polaganju računa delimično veoma različito razvijali. Pripreme za usklađivanje privrednog prava i stvaranje uslova za upoređivanje finansijsko-računovodstvenih izveštaja privrednih društava, EU je započela još 1965. godine. Predpripreme za stvaranje računovodstvenih direktiva započele su stručne organizacije privrednih revizora (svetlost dana ugledale su tek nakon 20 godina).

⁶ Martić S., Kontrola i revizija, Ekonomski fakultet Univerziteta u Beogradu, Beograd, 1987

Do konačnog određivanja važnih direktiva došlo je, tek, 1984. godine. Činjenica je da su direktive smanjile broj razlika u računovodstvenim rešenjima, što je bitno unapredilo stepen mogućnosti upoređenja finansijsko-računovodstvenih informacija o finansijskom položaju i uspehu privrednog društva. Međutim preovlađuje mišljenje da direktive još uvek regulišu formalnu, a u manjoj meri, suštinsku stranu problema kao i da u nepovezanim preduzećima nisu dale odgovor na suštinska pitanja koja se javljaju u izveštajima o godišnjem obračunu rađenom prema prihodima i nisu regulisala preračunavanje i uključivanje obračuna stranih preduzeća kćerki i obračunu koncerna. Kao posledica toga, većina država je zadržala sopstvene „računovodstvene navike“, što ima za posledicu da su iste stvari različito prezentirane u različitim zemljama.⁷

Veći je broj primera koji ukazuju na bitne sadržinske razlike i to: U Engleskoj se često događa da se između neopredmećenih sredstava aktiviraju lični poslovni uspesi, što u Nemačkoj nije dozvoljeno; vrednovanje sredstava jedino prema izvornim nabavnim, tj. proizvodnim troškovima dozvoljava većina članica EZ; mogućnost oblikovanja tihih rezervi u većem obimu u odnosu na anglosaksonsku praksu i pravila, prisutna je u Evropskoj zajednici, a posebno u Nemačkoj. Naravno da oni koji oblikuju tihe rezerve, mogu kasnije i da ih koriste, čime se utiče na prikazivanje godišnjeg poslovnog uspeha privrednog društva.

Ukoliko izradimo računovodstveni izveštaj prema računovodstvenim pravilima jedne ili druge članice Evropske zajednice, pojaviće se i druge značajne razlike. U okviru strategije daljeg razvoja računovodstva svojih članica, Evropska Komisija je predložila svim privrednim društvima čije deonice kotiraju na berzi, da, najkasnije do kraja 2005. godine, izrade konsolidovane računovodstvene izveštaje, prema međunarodnim računovodstvenim standardima. Članice pojedinci mogu doneti odluku o prihvatanju pravnog pravila da će zahtevati upotrebu MRS i na polju računovodstvenih izveštaja drugih povezanih i nepovezanih privrednih društava.

Harmonizacija računovodstvenih standarda i standarda revizije

Na shvatanje da prioritetne aktivnosti nacionalnih i međunarodnih računovodstvenih institucija treba da budu na planu uspostavljanja i izgradnje računovodstvenih načela i standarda (pomenutih načela i standarda moraju da se pridržavaju kompanije prilikom sastavljanja finansijskih izveštaja, da bi se obezbedilo verno polaganje računa i obezbedila neophodna potrebna uporedivost, kao i na planu upoređenja revizorske tehnike i metodologije, kako bi verifikovani finansijski izveštaji postali neophodna informaciona osnova za sve stockholder-e.) najviše je uticala okolnost da su finansijski izveštaji nezaobilazna informaciona osnova korisnicima računovodstvenih informacija (internim i eksternim), prilikom ocene imovinskog, finansijskog i rentabilitetnog položaja kompanija.

Kao rezultat potrebe za harmonizacijom računovodstvenih standarda formirana je još 1973. godine profesionalna računovodstvena institucija, Komitet za međunarodne računovodstvene standarde (IASC-International Accounting Standards Committee) od strane profesionalne grupe računovodstvenih institucija iz, Velike Britanije, Irske, SAD, Kanade, Australije, Francuske, Nemačke, Holandije, Meksika i Japana.

IASC, sa sedištem u Londonu, objedinio je, tokom svog postojanja, 140 računovodstvenih tela iz 101 zemlje, te izradio i ažurirao veliki broj standarda koji su, danas, našli primenu u velikom broju zemalja u svetu.

Osnovni moto, kojim se IASC rukovodi, pri realizaciji svojih aktivnosti, jeste da su uporedivi finansijski izveštaji neophodan uslov za slobodan i normalan protok kapitala prema najefikasnijim korisnicima, po najnižim troškovima. Zahvaljujući podršci dosta široke baze, IASC se danas razvio u jedinstvenu snagu pri donošenju Međunarodnih računovodstvenih standarda. Njegovim radom rukovodi Odbor koji se sastojao od maksimalno 17 članova (sa sledećom strukturom, i to: 9 ili 10 članova delegiraju

⁷ Martić S., Kontrola i revizija, Ekonomski fakultet Univerziteta u Beogradu, Beograd, 1987

razvijene zemlje; 3 ili 4 člana zemlje u razvoju i do 4 člana delegiraju organizacije koje pripadaju tzv. Konsultativnoj grupi Komiteta). Aktivnosti Komiteta za međunarodne računovodstvene standarde finansiraju se na sledeći način, i to: 90% izvora finansiranja obezbeđuju članovi njegovog Odbora, dok pokriću preostalih 10% doprinose ostali članovi IASC (plaćaju upisninu) i članovi IFAC (plaćaju članarinu). Znatno deo prihoda danas IASC ostvaruje od prodaje svojih publikacija i sl.

Prilikom donošenja svakog Međunarodnog računovodstvenog standarda mora se poštovati sledeća procedura i to:

1. Sva tela, članovi IASC, donosioci standarda i druge zainteresovane organizacije, pozivaju se da dostave relevantan materijal za razmatranje na Potkomitete. Pored navedenog, Sekretarijat vrši pregled postojećih nacionalnih zahteva, kao i drugih materijala koje tretiraju odnosno temu;
2. Sva uključena pitanja razmatra Komitet, nakon čega sačinjava njihov sintetizovan pregled za razmatranje na Odboru;
3. Potkomitet priprema nacrt iskaza o principima, čija svrha je da izloži predstavljena računovodstvena načela, koja će činiti osnovu za pripremanje Javnog nacrta. U njemu su takođe sadržana i pitanja kojima se bavio projekat, uključujući i opis alternativnih rešenja koja su razmatrana, kao i razloge za njihovo prihvatanje ili odbijanje;
4. Od strane odbora preispituje se nacrt Iskaza, nakon čega se dostavlja na uvid telima članovima IASC, potom članovima Konsultativne grupe, kao i ostalim zainteresovanim organizacijama za komentare i mišljenja;
5. Komentare o nacrtu Iskaza o principima razmatra Potkomitet i razvija predlog Javnog nacrta odnosno međunarodnog računovodstvenog standarda, koga podnosi, na odluku, Odboru;
6. Predlog javnog nacrta preispituje Odbor, a ukoliko se najmanje 2/3 članova Odbora saglasne, Javni nacrt se publikuje, uz poziv zainteresovanim stranama za komentare i mišljenja;
7. Za komentare i mišljenja zainteresovanih strana ostavlja se rok od 6 meseci. Nakon isteka pomenutog perioda Potkomitet raspravlja dostavljenje komentare i mišljenja i priprema Nacrt međunarodnog računovodstvenog standarda koga, nakon toga dostavlja Odboru za razmatranje;
8. Odbor pretresa Nacrt Međunarodnog računovodstvenog standarda i uz saglasnost najmanje $\frac{3}{4}$ članova Odbora, Standar se objavljuje. Svim telima članovima Komiteta za međunarodne računovodstvene standarde šalje se odabrani tekst svakog međunarodnog računovodstvenog standarda na publikovanje. Činjenica da postoje velike međunarodne različitosti u finansijskom izveštavanju dovela je, poslednjih godina, do povećanog interesa za standardizacijom i harmonizacijom računovodstva, finansijskog izveštavanja i revizije. S ciljem postizanja globalne harmonizacije, IASC je objavio značajan set Međunarodnih računovodstvenih standarda. IASC je, do sada, proizveo 41 međunarodni računovodstveni standard, radeći, istovremeno i na revidiranju postojećih, odnosno predhodno publikovanih standarda.

Za multinacionalne kompanije prednosti vezane za standardizacije su još važnije i to po više osnova. Naime, kada bi finansijski izveštaji širom sveta bili sačinjeni na istoj osnovi rad finansijskih računovođa na pripremanju i konsolidovanju pomenutih izveštaja bio bi umnogome jednostavniji.

U obezbeđenju integriteta finansijskih informacija učestvuju kompetentni nezavisni revizori koji vrše funkciju potvrđivanja u revizorskom svetu, odnosno revidiraju finansijske informacije i na osnovu toga potvrđuju njihovu pouzdanost, poštenje, kao i druge aspekte kvaliteta. Kvalitetnom obezbeđenju, pomenutog procesa najviše doprinosi ustanovljavanje relevantnih standarda kojih, po logici stvari, treba da se pridržavaju svi pripadnici revizorske profesije, pri vršenju revizije. Aktivnosti

na izdavanju standarda revizije su se odvijale, najpre, u okvirima nacionalnih granica pojedinih zemalja.

Brojni su i vidljivi dokazi koji ukazuju da je kvalitet finansijsko-računovodstvenih izveštaja privrednih društava i drugih izveštajnih entiteta, na vrlo niskom nivou. Ukoliko se pođe od činjenice da su računovodstvo i revizija proizvod ekonomskog i ukupnog društvenog sistema, ali i determinanta razvoja sistema, onda je jasno da krivca za pomenuto stanje treba tržiti više strana, jer i na strani profesije, kao i u njenom okruženju imamo veći broj učesnika, među kojima i onih koji imaju ulogu kreiranja na obe strane, odnosno utiču i na oblikovanje javnog interesa i na kvalitet računovodstveno informacionog odgovora na izazove iz okruženja.

Vrhovnom menadžmentu privrednog društva pripadaju sledeće nadležnosti i odgovornosti i to:

1. Polaganje računa o stanju, uspehu i promenama u finansijskom položaju preduzeća;
2. Donošenje pojedinačnih poslovno-finansijskih odluka;
3. Planiranje i kontrola ostvarenja u domenu stanja, uspeha i promena finansijskog položaja privrednog subjekta- sistematsko upravljačka kontrola poslovno-finansijskih procesa u privrednom društvu.

Druga uloga top-menadžment tj. uprave ima dvojaku ulogu i to:

1. U prvom redu, on je kreator eksternih finansijsko-računovodstvenih informacija;
2. U vezi sa drugom svojom nadležnošću i odgovornošću, vrhovni menadžment se javlja u funkciji korisnika finansijsko-računovodstvenih informacija o privrednom društvu koje vodi, o drugim subjektima i na tome zasnovanim informacijama društvenog računovodstva, tj. statistike nacionalnog dohotka (BDP), kao dela tog računovodstva.

Međutim, ni jednu od tih uloga uprave naših privrednih društava ne realizuju na zadovoljavajući način.

Tri su glavna razloga za konstatovano stanje, i to:

1. nedopustivo niska računovodstvena obrazovanost članova vrhunskog menadžmenta,
2. zatim neadekvatan stepen poslovne etike u krugovima uprave,
3. odsustvo sankcija za slučaj emotivanja nedovoljno relevantnih, pouzdanih i uporedivih finansijsko-računovodstvenih informacija.

Polazeći od zakonske regulative, koja je u nadležnosti države, kao i ukupne brige o funkcionisanju odnosa „profesionalna odgovornost-javni interes“, ključna je uloga države. Značajan kvalitativan iskorak predstavljalo je donošenje Zakona o privrednim društvima i Zakona o računovodstvu.

Dva su važna kvalitativna pomaka učinjena donošenjem Zakona o računovodstvu. Prvi se odnosi na regulisanje određenih pitanja vezanih za vođenje poslovnih knjiga i eksternog računovodstvenog izveštavanja, na prilično uporediv način sa svetskim uzorima. Drugi se tiče delimičnog povlačenja države u odnosu na prethodna rešenja i opravdano ustupanje prostora profesionalnoj asocijaciji oličenoj u Savezu računovođa i revizora.

Naime, po uzoru na zemlje na koje smo se ugledali kao i donošenje odgovarajućih računovodstvenih standarda, asocijaciji je dodeljeno pravo sertifikovanja računovođa prema savladanim programima i radnom iskustvu.

Da bi se pojačalo postojeće revizorsko jezgro, država treba da unapredi zakonska rešenja kroz intenziviranje procesa obrazovanja i dodele sertifikata revizorima (sada to radi strukovna Komora).

Na osnovu ovlašćenja koje im daje Zakon o računovodstvu, u novije vreme, profesionalna organizacija računovođa i revizora čini napore na rasterćenju zakonodavne i upravne inicijative i obezbeđenju stručnih rešenja bez uticaja tekuće državne ekonomske politike. Rešenja iz Međunarodnih računovodstvenih standarda je

neophodno postupno prihvatiti, vodeći računa, pri tome, da se određene specifičnosti nacionalne privrede regulišu samo neophodnim posebnim nacionalnim standardima, koji bi, po logici stvari, činili jedinstvenu celinu sa Međunarodnim računovodstvenim standardima. Međutim, međunarodni standardi revizije našim sadašnjim revizorskim kadrovima nisu bliski, uglavnom iz opravdanih i razumljivih razloga. Naime, za razliku od revizora iz anglosaksonskih zemalja, koji imaju iskustvo u primenjivanju nacionalnih profesionalnih standarda revizije, naš revizorski kadar se, uglavnom, manje-više, sa njim prvi put suočava. Jedina pozitivna rešenja donosi Zakon o državnoj revizorskoj instituciji u postupku kontrole korisnika budžetskih sredstava.

Reviziju finansijskih izveštaja u skladu sa Zakonom, obavljaju lica koja imaju profesionalno zvanje, odnosno ovlašćeni revizori koji imaju licencu za rad na poslovima revizije finansijskih izveštaja (licencirani ovlašćeni revizori), zaposleni u preduzeću za reviziju i koji su članovi Komore.

Revizija godišnjih finansijskih izveštaja obavezna je za velika i srednja pravna lica, matična pravna lica koja sastavljaju konsolidovane finansijske izveštaje i pravna lica koja emituju hartije od vrednosti i druge finansijske instrumente kojima se trguje na organizovanom tržištu. Propisan je postupak izdavanja i oduzimanja dozvole za rad i potrebni uslovi za osnivanje i poslovanje preduzeća za reviziju. Preduzeća za reviziju se osnivaju u skladu sa propisima kojima se uređuju privredna društva, ali moraju da ispunjavaju i posebne uslove. Pored ostalih posebnih uslova, propisano je i da ovlašćeni revizori ili preduzeća za reviziju, kao osnivači preduzeća za reviziju imaju većinsko upravljačko pravo i da u radnom odnosu imaju propisan broj ovlašćenih revizora koji imaju licencu. Ministarstvo finansija vrši upis preduzeća za reviziju u Registar preduzeća za reviziju koji se vodi kod ovog ministarstva u skladu sa Pravilnikom o Registru preduzeća za reviziju („Službeni glasnik RS”, br. 25/10).

Prema podacima za 2015. godinu, u Republici Srbiji dozvolu za obavljanje poslova revizije finansijskih izveštaja poseduje 49 preduzeća za reviziju u kojima radi 198 licenciranih ovlašćenih revizora, što je u odnosu na potrebe skroman kadrovski potencijal. Podaci iz Registra dostupni su na internet prezentaciji Ministarstva finansija. U savremenom okruženju brojni segmenti društva su u procesu donošenja poslovnih odluka sve više i više zavisni od informacija nad kojima nemaju nikakvu kontrolu. U poslovnom svetu je, takodje, mnogo onih koji se oslanjaju na računovodstvene izveštaje kao osnovni izvor informacija o poslovnim sposobnostima svojih poslovnih partnera. Da bi se povećao nivo poverenja u te računovodstvene izveštaje često se traži da neko treći, neko nezavistan, potvrdi da su ti računovodstveni izveštaji sastavljeni u skladu sa odgovarajućom računovodstvenom regulativom. To dodatno uveravanje pružaju revizori, koji nakon izvršene revizije, izdaju poseban izveštaj kojim praktično verifikuju računovodstvene izveštaje. Revizije računovodstvenih izveštaja stoga ima za cilj da omogući revizoru da izrazi mišljenje o tome da li su računovodstveni izveštaji, koji su predmet revizije, sastavljeni, po svim značajnim pitanjima, u skladu sa unapred utvrdjenim pravilima računovodstvenog izveštavanja.⁸ To svoje mišljenje revizori iskazuju standardnom frazom: „prikazuju verno i pošteno“.

Mišljenje revizora pojačava poverenje u računovodstvene izveštaje tako što pruža visoki, ali ne i apsolutni, nivo uveravanja. Apsolutno uveravanje u reviziji ne može da se postigne, pre svega zbog toga što su mnogi postupci koje revizor izvodi da bi stekao mišljenje često rezultat subjektivnog rasudjivanja, što se izvode na test osnovi, što su svojstveno ograničeni već uspostavljenim računovodstvenim i drugim sistemima internih kontrola, a zatim i zbog činjenice da je najveći deo dokaza koje revizor pribavlja, po svojoj prirodi više „ubedjujući“ nego „zaključujući“.

⁸ Beke-Trivunac J., Revizija, autorizovana skripta za studente poslediplomskih studija Fakulteta za trgovinu i bankarstvo, „Janičiji Danica Karić“, Beograd, 2005.

Slika 1. Osnovne odlike revizorskih usluga

	REVIZIJA	SRODNE USLUGE		
PRIRODA USLUGE	REVIZIJA	PREGLED	DOGOVORENI POSTUPCI	SASTAVLJANJE
STEPEN UVERAVANJA	Visoko, ali ne i apsolutno uveravanje	Umeren stepen uveravanja	Bez uveravanja	Bez uveravanja
VRSTA IZVEŠTAJA	Pozitivno uveravanje o tvrdnjama	Negativno uveravanje o tvrdnjama	Stvami nalazi na osnovu dogovorenih postupaka	Navodjenje vrste izveštaja koji su sastavljeni

A. Komora ovlašćenih revizora

Zakonom o računovodstvu i reviziji osnovana je Komora ovlašćenih revizora čiji su članovi ovlašćeni revizori, koji su zaposleni u preduzeću za reviziju, ovlašćeni interni revizori i preduzeća za reviziju. Komora je otpočela sa radom novembra 2006. godine. Određene poslove u skladu sa Zakonom Komora obavlja kao poverene od kojih posebno izdvajamo sertifikovanje, licenciranje i vođenje registra sertifikovanih i licenciranih revizora.

Komora obavlja i poslove vezane za donošenje programa, obuku kandidata, organizaciju ispita za sticanje profesionalnih zvanja ovlašćeni revizor i ovlašćeni interni revizor, kao i propisivanje pravila, organizaciju i sprovođenje obuke za kontinuirano profesionalno usavršavanje članova Komore.⁹

Takođe, Komori je dato u nadležnost da vrši proveru kvaliteta obavljenih revizija članova Komore u smislu da li članovi Komore obavljaju reviziju u skladu sa Kodeksom etike za profesionalne računovođe i Metodologijom koju utvrdi Komora. Nadzor nad obavljanjem poverenih poslova vrši Ministarstvo finansija.

Ministarstvo daje saglasnost na veliki broj akata koje donosi Komora.

B. Savez Računovođa i Revizora Srbije

Savez Računovođa i Revizora Srbije (SRRS) osnovan je 1955. godine i punopravni je član Međunarodne Federacije Računovođa (IFAC). Savez računovođa i revizora nema formalnu ulogu u procesu utvrđivanja kvalifikacija za potrebe izdavanja licenci za obavljanje poslova revizije. Od poslova koje SRRS obavlja izdvajaju se poslovi vezani za razvoj i jačanje statusa računovodstvene profesije u Srbiji, kao i edukacija, obuka i kontinuirani profesionalni razvoj računovođa.

S obzirom na to da je osnovna funkcija računovodstvene profesije obezbeđivanje uslova poverenja u modernoj tržišnoj ekonomiji, radi ostvarenja ove funkcije usmereni su i strogi zahtevi za pridržavanjem etičkog Kodeksa za profesionalne računovođe.

Na kvalitet finansijskih izveštaja značajno utiču institucije za stvaranje i transfer računovodstvenih znanja, kao i profesionalne asocijacije računovođa i revizora u ulozi realizatora profesionalne edukacije i kontinuiranog profesionalnog usavršavanja u ovim oblastima. Značaj računovodstvenih znanja, posebno neophodnost uvažavanja međunarodnih standarda obrazovanja profesionalnih računovođa, pored ostalog, bitno je uslovljen zahtevima kvalitetnog finansijskog izveštavanja kako za eksterne, tako i za interne korisnike. Kvalitetno finansijsko izveštavanje i zaštita javnog interesa u

⁹ Beke-Trivunac J., Revizija, autorizovana skripta za studente posle diplomskih studija Fakulteta za trgovinu i bankarstvo, „Janičiji Danica Karić“, Beograd, 2005.

Srbiji pretpostavlja obrazovanje računovođa prema programima za računovodstvo na prestižnim univerzitetima u Evropi i svetu, pravnim tekovinama Evropske unije, Međunarodnim standardima edukacije, Međunarodnim smernicama za edukaciju, Međunarodnim saopštenjima za edukaciju i Međunarodnom standardu za kvalitet finansijskog izveštavanja i drugoj međunarodnoj profesionalnoj regulativi. Nastavni planovi i programi na državnim i nekim privatnim ekonomskim fakultetima u Srbiji sadrže prilično respektabilan program za računovođe i revizore.

Postoji jasna potreba da se povećaju svi resursi koji su dostupni u Srbiji radi kreiranja jakog i održivog sistema profesionalne edukacije koji će proizvoditi buduće revizore sa odgovarajućim kvalifikacijama.

S tim u vezi, neophodno je da se iskoriste prednosti obrazovnog sistema na nivou univerziteta i da se na taj način podrži program profesionalne obuke za revizore. Obim obrazovanja i obuke iz računovodstva, finansijskog izveštavanja i revizije finansijskih izveštaja, najzahtevniji je za one kandidate koji žele da pristupe samoj računovodstveno-revizorskoj profesiji. Procesom reforme treba obuhvatiti i akademsko obrazovanje (uz rad u profesiji) i kontinuiranu fakultetsko obrazovanje, i profesionalnu edukaciju.

Revizija u funkciji finansijskog izveštavanja

Doprinos revizije ukupnim promenama privrednog sistema proizilazi iz uloge koju ona ima u tržišnim uslovima privredjivanja. Sastoji se u tome što će verifikacijom realnosti i objektivnosti finansijskih izveštaja unaprediti poslovno odlučivanje i u pravljanje urevidiranim privrednim subjektima. Istovremeno vratiće neophodno poverenje u računovodstvene informacije, koje su potrebne svim učesnicima u privrednom životu: vlasnicima preduzeća, radnicima, potencijalnim ulagačima, domaćim i stranim partnerima, državnim organima i dr.

Naime logično je očekivati da privredni subjekt otkloni slabosti koje revizor otkrije u postupku revizije. Između ostalog zadatak revizije ogleda se i u kreiranju i poboljšanju uslova za ulaganje stranog kapitala. U uslovima kada se teži privlačenju stranog kapitala, dovodjenju stranih preduzeća, kao i formiranju carinskih zona, umesto da reviziju rade stranci i potroše dodatno vreme i kapital na sam proces revizije ona će se obavljati redovno na način na koji se to radi u međunarodnim okvirima. Revizija sama sebi nije cilj. Revizija predstavlja nezamenljiv deo regulatornog sistema koji ima za cilj da otkriva odstupanja od prihvaćenih standarda i kršenja principa legalnosti, efikasnosti, efektivnosti i ekonomičnosti finansijskom upravljanju sredstvima. Srpsko računovodstveno zakonodavstvo, pored korišćenja zakonskih akata, interne regulative pravnih lica, obavezno predviđa u obavljanju revizije primenu međunarodnih revizorskih standarda, a u okviru njih i Međunarodne računovodstvene standarde što samo može poboljšati generalnu poslovnu klimu u Srbiji.

Pored činjenice da su međunarodni računovodstveni standardi primenljivi na komercijalnu reviziju preduzeća, banaka i drugih pravnih lica koja spadaju u kategoriju srednjih i velikih preduzeća, primenjuju se i kod revizije javnih prihoda i rashoda uz istovremeno uvažavanje specifičnosti državne revizije. Ovlašćeni revizor, bez obzira da li se radi o reviziji komercijalnih preduzeća odnosno reviziji javnih rashoda i prihoda mora se pridržavati Kodeksa etike za profesionalne računovodje. Posebno se očekuje da će primena MSR biti od posebne koristi kod revizije i utvrđivanja kreditnog i poreskog boniteta poreskih obveznika, s obzirom na to da su ovi standardi opredeljeni prema ovim organizacijama. U pogledu primene na reviziju budžetskih prihoda i rashoda oni se, takođe mogu primeniti na adekvatan način. Posebno se mogu primeniti kod planiranja revizije, dokumentacije, materijalnosti u reviziji, računovodstvenih procesa, korišćenju rezultata drugih, zaključaka rezultata i izveštavanje, komunikacija sa rukovodstvom, tehnike revizije uz pomoć kompjutera i drugo. Ovim standardima revizije uspešno se analizira i ocenjuje i kreditni bonitet poreskog obveznika značajan za kreditore, ali i za poreske organe. Međutim, poreski bonitet je sa stanovišta poreskih obaveza posebno

izražen. I jedan i drugi bonitet daju stanje i kretanje finansijskog i poslovnog kapaciteta. Podatke i pokazatelje finansijskog kapaciteta prezentira Narodna banka Srbije preko svog Centra za bonitet. Ovaj centar daje podatke i pokazatelje na osnovu ažurnih podataka iz godišnjih računa, a prema svojoj metodologiji koja je zvanično prihvaćena od strane banaka, preduzeća, poreskih organa, kao i ponudjača javnih nabavki dobara, usluga i građevinskih radova.

Zaključak

Poslednja decenija donela je značajne promene u globalnom okruženju, a samim tim i nove zahteve u pogledu finansijskog izveštavanja. Razvoj globalne ekonomije nameće potrebu harmonizacije finansijskog izveštavanja, odnosno prihvatanje usaglašenih principa i metoda sastavljanja, prezentiranja, obelodanjivanja i revizije informacija o ekonomskom položaju privrednih društava, finansijskih organizacija i drugih izveštajnih entiteta.

Očekivani dovršetak procesa tranzicije u Srbiji i sve značajniji procesi integracije u međunarodne ekonomske tokove, uporedo sa povećanjem značaja korporativnog upravljanja, aktuelizuju u najvećoj mogućoj meri i pitanje pripreme, verifikacije i obelodanjivanja finansijskih izveštaja kao prvog stuba poverenja u informacije o poslovnim i finansijskim aktivnostima sve većeg broja entiteta relevantnog za sve širi krug korisnika ovih informacija.

Finansijski izveštaji treba da sadrže razumljive, relevantne, pouzdane i objektivne informacije. Ove informacije su od višestruke koristi za postojeće i potencijalne investitore, kreditore, poslovne partnere i druge ekonomske i javne aktere, i predstavljaju osnov za kompetentno donošenje odluka. Takođe, uporedivost finansijskih izveštaja kompanija, koje istupaju na finansijskim tržištima, predstavlja ključni uslov za uspostavljanje i održavanje fer konkurencije. Unapređenje kvaliteta finansijskog izveštavanja kroz usvajanje najbolje međunarodne prakse je proces koji se odvija i u najrazvijenijim tržišnim ekonomijama i finansijskim sistemima i istovremeno predstavlja izazov koji se postavlja pred regulatorna tela i računovodstvenu profesiju.

Imajući u vidu da je postojeća povezanost privrede naše zemlje sa privredama zemalja Evropske unije značajna i da je sticanje statusa punopravnog člana Srbije u EU naše strateško opredeljenje, neophodno je da finansijski izveštaji entiteta u Srbiji budu razumljivi investitorima, kreditorima, dobavljačima i kupcima iz EU, kao i da entitetima omoguće nesmetan pristup finansijskim tržištima širom sveta. U tom smislu nastavak aktivnosti obuhvatio je izradu nacionalne Strategije i akcionog plana unapređenja kvaliteta korporativnog finansijskog izveštavanja i revizije u Srbiji.

Kao stratejski cilj postavlja se unapređenje i dalji razvoj u oblastima koje se odnose na:

- relevantan zakonodavni okvir i dalju harmonizaciju propisa iz oblasti računovodstva i revizije sa direktivama EU;
- obezbeđivanje ažurnih prevoda međunarodnih računovodstvenih standarda (MSFI) i međunarodnih standarda revizije (MSR) – definisanje odgovornosti, obaveza i ovlašćenja;
- primena koordiniranih aktivnosti za sprovođenje propisa – u oblasti bankarskog sektora, osiguranja i tržišta kapitala u sprovođenju i primeni računovodstva i revizije u skladu sa *Acquis communautaire*;
- uspostavljanje javnog nadzora nad revizorima i društvima za Reviziju;
- jačanje profesionalnih tela računovođa i revizora i primena Kodeksa etike u praksi ne samo deklarativno, već i kroz sprovođenje disciplinskih postupaka članova tih profesionalnih tela;
- profesionalno obrazovanje, iskustvo i provera znanja – uspostavljanje sistema u skladu sa zahtevima Osme Direktive EU i IFAC-ovih standarda edukacije;
- akademsko obrazovanje – uspostavljanje međunarodno uporedivih programa za

nastavu u oblasti računovodstva i revizije;

- javni pristup finansijskim informacijama – dalji razvoj modela za poštovanje zahteva Prve direktive EU u oblasti privrednog prava i direktive o transparentnosti; Neosporno je da su usvajanje i primena pomenutih direktiva doveli do značajnog podizanja kvaliteta finansijskog izveštavanja u zemljama Evropske unije.

Postignuti stepen harmonizacije i time uporedivost finansijskih izveštaja, međutim, nisu bili zadovoljavajući.

Proces globalizacije, koji je između ostalog doprineo formiranju svetskog tržišta kapitala, učinio je nedovoljnom harmonizaciju finansijskog izveštavanja na regionalnom, već je kao imperativ postavio standardizaciju i harmonizaciju finansijskog izveštavanja na svetskom nivou.

Evropska unija je na samom početku 2000. godine donela važnu odluku za dalji razvoj njenog sistema finansijskog izveštavanja da prihvati Međunarodne standarde finansijskog izveštavanja kako bi se povećao stepen harmonizacije finansijskih izveštaja kompanija i grupa preduzeća.

Osma direktiva doneta je radi postizanja sledećih ciljeva:

- harmonizacije regulative revizije u EU;
- stvaranja jedinstvenog tržišta revizorskih usluga EU;
- unapređenja kvaliteta revizije u EU; i
- zaštite finansijskih tržišta u EU.

Aktivnosti EU su usmerene ka unapređenju kvaliteta finansijskih informacija i ponovnoj izgradnji poverenja u računovodstvenu profesiju obuhvataju sledeće oblasti:

- harmonizaciju računovodstvenih pravila EU sa Međunarodnim standardima finansijskog izveštavanja;
- obezbeđenje kvaliteta revizije i prihvatanje Međunarodnih standarda revizije;
- korporativno upravljanje;
- nadzor nad revizorskom profesijom.

Oblast korporativnog računovodstva i statutarne revizije u Republici Srbiji regulisana je Zakonom o računovodstvu i reviziji („Službeni glasnik RS”, br. 46/06 i provodenje. U 2006. godini Svetska banka je pripremila dokument «Izveštaj o poštovanju standarda i kodeksa u računovodstvu i reviziji (ROSC)» u Srbiji u kojem je su formulisane preporuke za dalji razvoj u ovoj oblasti. U navedenom Izveštaju analizirano je nekoliko ključnih oblasti povezanih sa sistemom finansijskog izveštavanja, uključujući institucionalni okvir za računovodstvo i reviziju, kao i računovodstvene i revizorske standarde koji se primenjuju u praksi.

Zakonom iz 2006. godine uvažene su preporuke iz dokumenta Svetske banke i u narednom periodu ostvaren je značajan napredak u oblasti korporativnog finansijskog izveštavanja i revizije, ali još uvek ima pitanja koja treba urediti i unaprediti, odnosno čije nedostatke u primeni treba otkloniti. Otpočeo je proces objavljivanja MSFI, izvršeno je usklađivanje finansijskih izveštaja svih privrednih društava i finansijski institucija sa zahtevima MSFI, otpočeo je proces licenciranja revizora i izdavanje dozvola revizorskim društvima, uspostavljen je Registar preduzeća za reviziju, osnovana je Komora ovlašćenih revizora.

Izmenama Zakona iz 2009. godine uređeno je dostavljanje i objavljivanje finansijskih izveštaja samo u Agenciji za privredne registre, što je doprinelo ukidanju paralelnih procedura u radu državnih organa usled dostavljanja finansijskih izveštaja na dva mesta (ranije i u Agenciji za privredne registre i u Narodnoj banci Srbije).

Međutim, još uvek ima pitanja koja treba urediti i unaprediti, odnosno čije nedostatke u primeni treba otkloniti.

Nadležni organ za pripremu i implementaciju Zakona o računovodstvu i reviziji je Ministarstvo finansija, dok je normativna nadležnost u delu propisivanja kontnih okvira i obrazaca finansijskih izveštaja podeljena između Ministarstva finansija, Narodne banke Srbije i Komisije za hartije od vrednosti, što zahteva međuinstitucionalnu saradnju u pogledu unificirane implementacije rešenja sadržanih u zahtevima MSFI.

Literatura

1. Petrović Z., Medjunarodni standardi revizije, Univerzitet Singidunum, Beograd, 2010
2. Mirko Andrić, Branko Krsmanović, Dejan Jakšić, Revizija teorija i praksa, Ekonomski fakultet Subotica, 2009
3. Stanišić M. & Vićentijević K., Revizijski zaključni izveštaj, Univerzitet Singidunum, Beograd, 2009
4. Martić S., Kontrola i revizija, Ekonomski fakultet Univerziteta u Beogradu, Beograd, 1987
5. Nacrt Vladine nacionalne strategije za unapredjenje kvaliteta korporativnog finansijskog izveštavanja i revizije za period od 2011 do 2020. godine.
6. Zakon o računovodstvu i reviziji
7. Beke-Trivunac J., Revizija, autorizovana skripta za studente poslediplomskih studija Fakulteta za trgovinu bankarstvo, „Janićijei Danica Karić“, Beograd, 2005.
8. Djordje Radulović, Ekonomski horizonti 2000, Finansije i računovodstvo,
9. Novičević Blagoje, Ključni principi profesionalne etike u finansijskom izveštavanju
10. Krstić Jovan, Jezdimorović Milun, Đukić Tadija: Finansijsko računovodstvo, Niš, 2007.
11. Milojević S. Dušan, Revizija finansijskih izveštaja, Beograd, 2006.
12. IFAC-ov Etički kodeks za profesionalne računovođe, prevod Savez računovođa i revizora Srbije, Beograd, 2003.
13. www.srrrs.org/dokumenti/ifac/
14. www.srrs.co.yu/
15. www.mfip.govr.rs
16. www.kor.rs
17. www.paragraf.rs

KRETANJE BROJA OBOLELIH OD SALMONELOZE U REPUBLICI SRBIJI

Jasmina Stojiljković¹

Rezime

Kvalitetna i zdravstveno bezbedna hrana su neophodni preduslovi za formiranje, čuvanje i unapređivanje zdravlja stanovništva u našoj zemlji, za lečenje i prevenciju mnogih bolesti. Pod pojmom trovanje hranom u širem smislu se podrazumeva poremećaj čovekovog zdravlja sa unošenjem toksičnih materija u organizam preko hrane. Da bi se sproveda adekvatna zaštita od bolesti prenosivih hranom, potrebno je redovno pratiti sva dostignuća u oblasti proizvodnje, prerade i skladištenja hrane, kako bi se što preciznije procenio kvalitet i zdravstvena bezbednost sirovih namirnica i prerađevina. Posedovanje znanja o kreiranju, izradi i funkcionisanju postrojenja za obradu hrane je veoma bitno za uspostavljanje kontrole nad preradom, čuvanjem, pripremom i pakovanjem hrane. Poznavanje osetljivosti hrane na kontaminaciju je od velike pomoći prilikom uspostavljanja adekvatne zaštite od trovanja hranom.

Na teritoriji Republike Srbije tokom perioda od 1998-2009.g. evidentirano je ukupno 37 238 prijavljenih slučajeva obolelih od salmoneloze (medijana 3247,5). Procentualni iznosi broja obolelih od salmoneloze pokazuju da je najviše obolelih bilo 1998.g. – 12,97%, a najmanje 2008.g. 4,70%. Na teritoriji centralne Srbije tokom perioda od 1998-2009.g. prijavljeno je 24 227 (65,05% u odnosu na ukupan broj obolelih u RS) obolelih od salmoneloze (medijana 2008,5) i to najviše 1998.g. – 11,97%, a najmanje 2008.g. – 4,88%.

Ključne riječi: zoonoza, salmoneloza, zdravlje

TRENDS IN THE NUMBER OF PATIENTS WITH SALMONELLOSIS IN THE REPUBLIC OF SERBIA

Abstract

High quality and safe food are essential preconditions for the creation, preservation and improvement of health of the population in our country, for the treatment and prevention of many diseases. Under the concept of food poisoning in the broader sense is understood disorder human health of toxic substances entering the body through food. To implement adequate protection from food-borne illness, it is necessary to regularly monitor all developments in the field of production, processing and storage of food in order to precisely assess the quality and health safety of raw materials and products. Possession of knowledge on the design, development and operation of the installation for the processing of food is very important to establish control over the processing, storage, preparation and packaging of food. Knowing the sensitivity of food contamination is of great help in establishing adequate protection against food poisoning.

¹ Mr Jasmina Stojiljković, Visoka škola primenjenih strukovnih studija, Vranje, Srbija

On the territory of the Republic of Serbia for a period of 1998-2009 there were a total of 37 238 reported cases of salmonellosis patients (median 3247.5). The percentage is the number of cases of salmonellosis have shown that most patients were in 1998 - 12.97%, and at least 2008 - 4.70%. On the territory of central Serbia during the period of 1998-200 reported 24 227 (65.05% compared to the total number of patients in RS) in patients with salmonellosis (median 2008.5) and a maximum of 1998 - 11.97%, and at least 2008 - 4.88%.

Keywords: zoonoses, salmonellosis, health

Uvod

Pod “životnom namirnicom” ili hranom se podrazumeva bilo koja supstanca ili proizvod, obrađen, delimično obrađen ili neobrađen, a namenjen za ljudsku ishranu ili se s razlogom pretpostavlja da će je konzumirati ljudi. Ovde se uključuju i pića i bilo koja supstanca, uključujući vodu, koja je sa namerom unešena u hranu tokom njene proizvodnje, pripreme ili obrade (član 2, Opšteg zakona o hrani, propis (EC) 178/2002).

Opšti zakon o hrani (EC) 178/2002 predstavlja osnovu za donošenje Zakona o bezbednosti hrane u našoj zemlji (Sl. glasnik R Srbije 41/2009). Zakonom o bezbednosti hrane je uspostavljen lanac kontrole od njive do trpeze kako bi se osigurala bezbednost hrane, a na tržištu svaki potrošač bio siguran da hrana koju konzumira ispunjava sve zahteve zdravstveno-higijenske ispravnosti i da je propisanog kvaliteta, što se postiže uspostavljanjem Centralnog registra svih subjekata u proizvodnji hrane, što je prvi korak u uspostavljanju odgovornosti onih koji posluju sa hranom. Ono što je obaveza svih subjekata je to da ispoštuju načelo analize rizika i predostrožnosti, kao i načelo zaštite interesa potrošača i transparentnosti. Zakonom o bezbednosti hrane (Sl. glasnik R Srbije 41/2009) su takođe definisani svi termini vezani za analizu i procenu rizika.

Kvalitetna i zdravstveno bezbedna hrana su neophodni preduslovi za formiranje, čuvanje i unapređivanje zdravlja stanovništva u našoj zemlji, za lečenje i prevenciju mnogih bolesti.

Kvalitet hrane je određen sadržajem i sastavom nutrienata, svežinom, senzornim osobinama, načinom pripreme dok je bezbednost hrane uslovljena prisustvom ili odsustvom opasnosti, bilo hroničnih ili akutnih, koje mogu hranu učiniti štetnom po zdravlje potrošača. Bezbedna hrana je ona koja neće naškoditi potrošaču ukoliko je pripremljena i koristi se na predviđeni način.

Alimentarna oboljenja ljudi

Pod pojmom trovanje hranom u širem smislu se podrazumeva poremećaj čovekovog zdravlja sa unošenjem toksičnih materija u organizam preko hrane. Hrana koju čovek konzumira skoro da nikad nije sterilna. U njoj se uvek mogu naći mikroorganizmi. Mikroorganizmi u hrani potiču iz normalne mikroflore sirovine od koje se hrana dobija, mogu ući u proizvod tokom proizvodnog procesa i uskladištenja i najzad naknadno, nepravilnom manipulacijom od strane zaposlenih u proizvodnom pogonu, kao i potrošača u svojim domaćinstvima.

Kao aktuelni problem savremene infektologije javljaju se alimentarne infekcije i alimentarne intoksikacije.

Alimentarna oboljenja ljudi su, prema klasičnoj definiciji, alimentarne infekcije, toksikoinfekcije i intoksikacije. Alimentarne infekcije obuhvataju oboljenja nastala posle unosa živih mikroorganizama hranom, koji se zatim u digestivnom traktu naseljavaju ili razmnožavaju (prodirući u crevnu sluznicu ili druga tkiva) i na taj način izazivaju invazivnu infekciju. Kod toksikoinfekcija, mikroorganizmi su takođe hranom uneti živi i razmnožavaju se u crevnom traktu stvarajući jedan ili više toksina, koji dovode do oštećenja tkiva ili funkcije nekih organa. Alimentarne mikrobiološke intoksikacije

su izazvane ingestijom štetnih supstanci ili specifičnih toksina (enterotoksina ili neurotoksina) prethodno stvorenih razmnožavanjem mikroorganizama u namirnici.

Period inkubacije kod alimentarnih infekcija je relativno dug (ponekad se meri danima), jer je za nastanak oboljenja potrebno vreme za koje se mikroorganizam u organizmu razmnožava. Suprotno tome, znaci oboljenja kod alimentarnih intoksikacija nastaju posle relativno kratkog vremena, koje se najčešće meri satima. Pored toga, infekcije su obično propraćene visokom temperaturom, dok je to vrlo retko kod intoksikacija. Alimentarne infekcije nose sobom rizik od širenja oboljenja na druge ljude tokom perioda kliconoštvu, koje može biti prisutno kako pre pojave kliničkih simptoma bolesti, tako i posle rekoalescencije. Naravno, kod alimentarnih intoksikacija, takvi rizici praktično ne postoje.

Neke zemlje imaju liste kojima prikazuju pojavu bolesti izazvanih hranom i podatke saopštene na godišnjem nivou (Anonymous, 2007a, citiran od Havellaar et al., 2009) ili za više godina (Wang et al., 2007, Cretikos et al., 2008, citirani od Havellaar et al., 2009). U Republici Srbiji se izveštaji o kretanju crevnih zaraznih bolesti rade prema podacima iz godišnjih izveštaja 23 Instituta Zavoda za javno zdravlje u Srbiji, koji su nadležni na teritoriji 25 okruga, a na osnovu zakona o Zaštiti stanovništva od zaraznih bolesti („Službeni glasnik RS” 125/04, čl. 14) i Pravilnika o prijavljivanju zaraznih bolesti i drugih slučajeva utvrđenih Zakonom o zaštiti stanovništva od zaraznih bolesti („Službeni glasnik RS” 98/05, čl. 21) i odnosi se na 70 zaraznih bolesti koje se obavezno prijavljuju među kojima su i crevne zarazne bolesti i zoonoze.

U crevne zarazne bolesti između ostalih spada i salmoneloza.

Salmoneloza

Trovanja ljudi salmonelama najčešće nastaju posle konzumiranja nedovoljno termički tretiranog mesa, mleka, proizvoda na bazi sirovog mleka i jaja. Veliki značaj u pojavi alimentarnih trovanja salmonelama ima kontaminacija termički tretiranih proizvoda sirovim proizvodima. Salmonele se najčešće prenose kontaminiranom hranom životinjskog porekla, koja je nedovoljno termički obrađena, dok je prenošenje između retko. Serovarijetet *Salmonella Enteritidis* je zoonotski mikroorganizam koji kolonizuje reproduktivne organe i jaja živine, a kod ostalih vrsta životinja i kod ljudi uglavnom dovodi do zapaljenja digestivnog sistema. Kod ljudi dovodi do infekcije najčešće putem kontaminirane hrane, uglavnom preko jaja poreklom od inficirane živine (Švabić-Vlahović i sar., 2008). Trovanja ljudi u velikom broju slučajeva mogu da dobiju i razmere epidemije. To se dešava kada veći broj ljudi istovremeno konzumira hranu kontaminiranu salmonelama. Pretpostavka da je baš ta hrana prouzrokovala oboljenje ljudi zasnovana je samo u slučaju ako su iz stolice pacijenata i iz konzumirane hrane izolovane iste bakterije i da ih serum pacijenata snažno aglutinira.

Stepen oboljenja zavisi od vrste i serotipa *Salmonella*, a svakako, važan je i broj klica unetih hranom. Bolest počinje naglo i karakteriše se kliničkom slikom koja je manje-više karakteristična za sva trovanja. Inkubacija može da traje 7 do 72 časa; najčešće 12 do 24 časa.

Simptomi salmoneloze mogu biti opšti, kao što su abdominalni bol, groznica, mučnina, povraćanje i dijareja i posebni koji se odlikuju dehidracijom organizma, glavoboljom i pojavom krvi u stolici. Pretpostavlja se da simptome izaziva endotoksin koji se oslobađa iz ćelija delovanjem proteolitičkih enzima i niskih pH vrednosti u želucu.

Sve salmonele u inficiranom organizmu izazivaju oštećenja svojim endotoksinom. Neke ih uzrokuju i svojom invazivnošću.

Što se tiče lečenja pacijenata obolelih od salmoneloze, smatra se da je hloramfenikol terapija izbora. Efikasan je i ampicilin, a donekle i hlortetraciklin. Svi ostali antibiotici širokog spektra deluju terapijski slabije od navedenih antibiotika. Sulfonamid i penicilin nemaju efekta, a ostali antibiotici deluju slabo ili nikako.

Materijal i metode rada

Istraživanje se odnosi na kretanje salmoneloze na teritoriji Republike Srbije za period od 1998-2009.g., po godinama. Podaci su uzeti sa Instituta za javno zdravlje Republike Srbije “Dr Milan Jovanović Batut” iz Beograda iz Odeljenja za kontrolu i prevenciju zaraznih bolesti i Odseka za epidemiološki nadzor. Što se odnosi na bazu podataka, i ovi podaci su uneseni u bazu EXCELL i predstavljeni tabelarno i grafički.

Tendencija salmoneloze u Republici Srbiji za period od 1998-2009.g.

Zarazna trovanja hranom u Republici Srbiji izazvana salmonelama su među najučestalijim crevnim zaraznim bolestima, odmah posle crevnih bakterijskih infekcija i alimentarnih intoksikacija uz značajan i maksimalan porast broja obolelih tokom 1998.g. u odnosu na analizirani period (1998-2009). 1998.g. je prijavljeno 4828 slučajeva (morbidity 49,37‰000).

Salmoneloze su se 1998.g. u Republici Srbiji najčešće javljale u epidemijama, tako da je te godine registrovano najviše salmoneloznih epidemija za poslednjih 5 godina. Dominantni mehanizam širenja Salmonella u epidemijama je bio alimentarni u odnosu na kontakti i hidrični. U prijavljenim epidemijama je kao uzročnik najčešće bila Salmonella Enteritidis (iz Godišnjeg izveštaja Instituta za javno zdravlje Republike Srbije “Dr Milan Jovanović Batut” Beograd). To je u stvari još jedan i dovoljan razlog da se epidemijski soj Salmonella Enteritidis uključi u istraživanje.

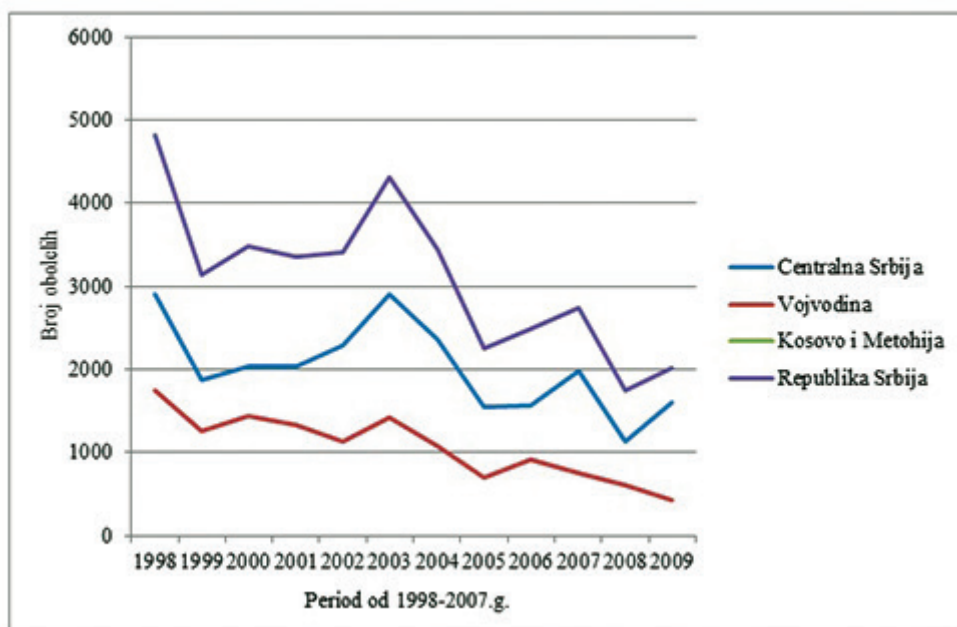
Na teritoriji Republike Srbije tokom perioda od 1998-2009.g. evidentirano je ukupno 37238 prijavljenih slučajeva obolelih od salmoneloze (medijana 3247,5).

Na teritoriji centralne Srbije tokom perioda od 1998-2009.g. prijavljeno je 24227 (65,05% u odnosu na ukupan broj obolelih u RS) obolelih od salmoneloze.

Tabelarni i grafički prikaz (Tabela 1, Grafikon 1) kretanja broja obolelih od (A02.0) Enteritis salmonellosa, (A02.1) Salmonellosis septica, (A02.2) Infectio per salmonellam localisata i (A02.9) Salmonellosis non specificata za dvanaestogodišnji period od 1998 – 2009.g., na teritoriji Republike Srbije pokazuju da je najveći broj obolelih bio 1998.g. 4828, a najmanji 2008.g. 1748. Procentualni iznosi broja obolelih od salmoneloze po godinama redom iznose: 1998.g. – 12,97%, 2003.g. – 11,60%, 2000.g. – 9,37%, 2004.g. – 9,26%, 2002.g. – 9,17%, 2001.g. – 9,03%, 1999.g. – 8,41%, 2007.g. 7,36%, 2006.g. – 6,67%, 2005.g. – 6,05%, 2009.g. – 5,43% i 2008.g. 4,70%.

Tabela 1. Kretanje broja obolelih od salmonellosa (A02.0) Enteritis salmonellosa, (A02.1) Salmonellosis septica, (A02.2) Infectio per salmonellam localisata i (A02.9) Salmonellosis non specificata na teritoriji R Srbije uključujući centralnu Srbiju i Vojvodinu u periodu od 1998-2009.g.

Teritorija R Srbije	1998	1999	2000	2001	2002	2003	2004	2005	2006	2007	2008	2009
Centralna Srbija	900	868	044	035	288	899	361	551	570	982	134	595
Vojvodina	741	264	445	328	126	419	088	02	14	57	14	26
Kosovo i Metohija	87											
Republika Srbija	828	132	489	363	414	318	449	253	484	739	748	021

Grafikon 1. Prikaz broja obolelih od salmonellosisa (A02.0) Enteritis salmonellosa, (A02.1) Salmonellosis septica, (A02.2) Infectio per salmonellam localisata i (A02.9) Salmonellosis non specificatana na teritoriji R Srbije uključujući centralnu Srbiju i Vojvodinu u periodu od 1998-2009.g.

Na teritoriji centralne Srbije procentualni iznosi broja obolelih po godinama za dvanaestogodišnji period od 1998-2009.g. iznose redom: 1998.g. – 11,97%, 2003.g. – 11,96%, 2004.g. – 9,75%, 2002.g. – 9,45%, 2000.g. – 8,44%, 2001.g. – 8,40%, 2007.g. – 8,18%, 1999.g. – 7,71%, 2009.g. – 6,58%, 2006.g. – 6,48%, 2005.g. – 6,40%, 2008.g. – 4,88%.

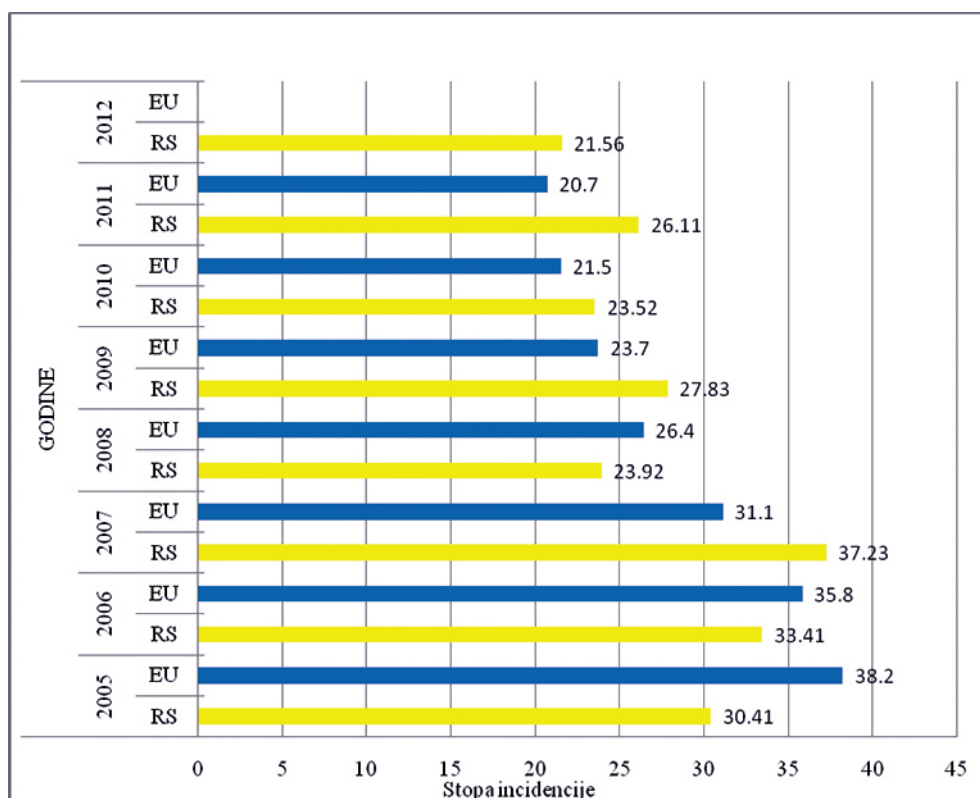
U Republici Srbiji je prema podacima iz Instituta “Milan Jovanović Batut” (Izveštaj o zaraznim bolestima u 2011.g. na teritoriji Republike Srbije), 2011.g. incidencija od pojave salmoneloze je iznosila 26,11/100 000 stanovnika. U poređenju sa incidencijom u EU (prema podacima EFSA, 2013), koja je 2011.g. iznosila 20,7/100 000 stanovnika, može se zaključiti da je Srbija sa mnogo većom incidencijom. Te godine najveća incidencija je bila u Češkoj, Slovačkoj i Litvaniji ≥ 70 , dok je u Portugaliji, Češkoj i Rumuniji bilo ≤ 5 .

Prema izveštavanju NNDSS, 2009, u Australiji je 2009.g. incidencija od pojave salmoneloze iznosila 43,6/100 000 stanovnika, što je više od Republike Srbije sa 27,83/100 000 stanovnika (Izveštaj o zaraznim bolestima u 2009.g. na teritoriji Republike Srbije), što je takođe veći iznos od 23,7/100 000 stanovnika u EU (EFSA, 2011). Najmanja incidencija od salmonelozisa 2009.g. je zabeležena u USA i iznosila je 15,19/100 000 stanovnika (CDC, 2009).

U Finskoj je prema izveštavanju ECHCDG, 2009, u 2007.g. incidencija od salmoneloze iznosila 51,9/100 000 stanovnika, dok je u EU (EFSA, 2009) incidencija iznosila 31,2/100 000 stanovnika, a u R Srbiji incidencija je iznosila 37,23/100 000 stanovnika (Izveštaj o zaraznim bolestima u 2007.g. na teritoriji Republike Srbije).

Tabela 2. Poređenje broja obolelih i stope incidencije od salmoneloze na 100 000 stanovnika u R Srbiji i Evropskoj Uniji u periodu od 2005-2012.g.

Broj obolelih i stopa incidencije	GODINE															
	2005		2006		2007		2008		2009		2010		2011		2012	
	RS	EU	RS	EU	RS	EU	RS	EU	RS	EU	RS	EU	RS	EU	RS	EU
Br. obolelih	2280	173879	2505	164011	2760	151995	1766	131468	2046	108614	1732	99020	1904	95548	1550	-
Stopa incidencije	30,41	38,2	33,41	35,8	37,23	31,1	23,92	26,4	27,83	23,7	23,52	21,5	26,11	20,7	21,56	-

Grafikon 2. Poređenje stope incidencije od salmoneloze na 100 000 stanovnika u R Srbiji i Evropskoj Uniji u periodu od 2005-2012.g.

Prema Izveštajima o zaraznim bolestima u 2005.g. i 2006.g. na teritoriji Republike Srbije, u Republici Srbiji je incidencija od salmoneloze iznosila 30,41 i 33,41, dok je u EU 2005.g. incidencija od pojave salmoneloze iznosila 38,2/100 000 stanovnika (EFSA, 2007) i 32,7/100 000 stanovnika (EFSA, 2008), Grafikon 2.

Zaključak

Salmoneloze su se 1998.g. u Republici Srbiji najčešće javljale u epidemijskim

oblicima, tako da je te godine registrovano najviše salmoneloznih epidemija za poslednjih 5 godina. Dominantni mehanizam širenja Salmonella u epidemijama je bio alimentarni u odnosu na kontaktni i hidrični. U prijavljenim epidemijama je kao uzročnik najčešće bila Salmonella Enteritidis (iz Godišnjeg izveštaja Instituta za javno zdravlje R Srbije "Dr Milan Jovanović Batut" Beograd).

Na teritoriji Republike Srbije tokom perioda od 1998-2009.g. evidentirano je ukupno 37 238 prijavljenih slučajeva obolelih od salmoneloze (medijana 3247,5). Procentualni iznosi broja obolelih od salmoneloze pokazuju da je najviše obolelih bilo 1998.g. – 12,97%, a najmanje 2008.g. 4,70%. Na teritoriji centralne Srbije tokom perioda od 1998-2009.g. prijavljeno je 24 227 (65,05% u odnosu na ukupan broj obolelih u RS) obolelih od salmoneloze (medijana 2008,5) i to najviše 1998.g. – 11,97%, a najmanje 2008.g. – 4,88%.

Literatura

1. Center for Disease Control and Prevention CDC. (2009). Foodborne Active Disease Surveillance Network (FoodNet): Surveillance Report 2007. Retrieved July 12, 2010 from: http://www.cdc.gov/foodnet/annual/2007/2007_annual_report_508.pdf.
2. European Food Safety Authority EFSA. (2007). The community summary report on trends and sources of zoonoses, zoonotic agents, antimicrobial resistance and foodborne outbreaks in the European union in 2005. EFSA Journal – 94, 2-288. Preuzeto 29.01.2014.g.: <http://www.efsa.europa.eu/it/search/doc/94r.pdf>
3. EFSA. (2008). The community summary report on trends and sources of zoonoses, zoonotic agents, antimicrobial resistance and foodborne outbreaks in the European union in 2006. EFSA Journal – 130, 2-352. Preuzeto 29.01.2014.g. <http://www.efsa.europa.eu/fr/scdocs/doc/130r.pdf>.
4. EFSA. (2009). The Community Summary Report on Trends and Sources of Zoonoses and Zoonotic Agents in the European Union in 2007, The EFSA Journal, 223. Preuzeto. 29.01.2014.g. <http://www.efsa.europa.eu/en/search/doc/2090.pdf>
5. EFSA. (2011). The European Union summary report on trends and sources of zoonoses, zoonotic agents and food-borne outbreaks in 2009; EFSA Journal 9(3):2090. Preuzeto 29.01.2014.g. <http://www.efsa.europa.eu/en/search/doc/2090.pdf>.
6. EFSA. (2013). The European Union summary report on trends and sources of zoonoses, zoonotic agents and foodborne outbreaks in 2011. EFSA Journal 11(4):3129. Preuzeto 29.01.2014.g. <http://www.efsa.europa.eu/fr/efsajournal/doc/3129.pdf>.
7. Havellaar, A.h., Brul, S., de Jong, A., de Jonge, R., Zwietering, M.H., ter Kuile, B.H. (2009). Future challenges to microbial food safety. International Journal of Food Microbiology (2009), doi:10.1016/j.ijfoodmicro.2009.10.015.
8. Izveštaj o zaraznim bolestima u 2007.g. na teritoriji Republike Srbije. Centar za prevenciju i kontrolu bolesti. Institut za javno zdravlje Srbije "Milan Jovanović Batut". Preuzeto 29.01.2014.g. <http://www.batut.org.rs/download/izvestaji>
9. Izveštaj o zaraznim bolestima u 2011.g. na teritoriji Republike Srbije. Centar za prevenciju i kontrolu bolesti. Institut za javno zdravlje Srbije "Milan Jovanović Batut". Preuzeto 29.01.2014.g. <http://www.batut.org.rs/download/izvestaji/Izvestaj%20o%20zaraznim%20bolestima%202011.pdf>.
10. National Notifiable Disease Surveillance System (NNDSS). (2010). Notification Rate of Salmonellosis, received from State and Territory health authorities in the period of 1991 to 2009 and year-to-date notifications for

2010. Retrieved July 9, 2010 from: http://www9.health.gov.au/cda/Source/Rpt_4.cfm.
11. Pravilnik o mikrobiološkoj ispravnosti namirnica u prometu (Službeni list SRJ 26/93).
  12. Pravilnik o prijavljivanju zaraznih bolesti i drugih slučajeva utvrđenih Zakonom o zaštiti stanovništva od zaraznih bolesti, Sl. glasnik RS 125/04.
  13. Zakon o bezbednosti hrane. Sl. glasnik RS 41/2009.
  14. Švabić-Vlahović, M. i sar. (2008). Medicinska bakteriologija, Savremena administracija, Beograd.

INOVACIJE U FUNKCIJI RAZVOJA PRIVREDE REPUBLIKE SRBIJE

Vladan Vučić¹, Snežana Radukić², Sonja Jovanović³

Rezime

Predmet istraživanja u ovom radu jesu inovacione performanse privrede Republike Srbije i zemalja Zapadnog Balkana. Metodološku osnovu za ovo istraživanje čine podaci o Globalnom indeksu inovacija za period 2012-2016. godine. Cilj rada jeste analiza parametara koji doprinose povećanju inovacionih performansi privrede, kao i ukazivanje na poziciju Republike Srbije u odnosu na zemlje Zapadnog Balkana i najbolje rangirane zemlje u svetu prema Globalnom indeksu inovacija.

Ključne reči: inovacije, Globalni indeks inovacija, zemlje Zapadnog Balkana.

INNOVATION IN THE FUNCTION OF ECONOMIC DEVELOPMENT OF REPUBLIC OF SERBIA

Abstract

The subject of this paper is the innovation performance of the economy of the Republic of Serbia and the Western Balkans. Methodological basis for this research consists of data on the Global Innovation Index for the period 2012-2016 years. The aim of the paper is the analysis of the parameters that contribute to increasing the innovation performance of the economy, as well as pointing to the position of the Republic of Serbia in relation to the countries of the Western Balkans and the top-ranked countries in the world according to the Global Innovation Index.

Key words: innovation, the Global Innovation Index, the countries of the Western Balkans.

Uvod

Inovativnost privrede predstavlja sposobnost zemlje da koristi postojeća i kreira nova znanja i zato se smatra ključnom determinantnom privrednog rasta i konkurentnosti (Milovanović, 2016; Stevanović, Radukić, 2011; Stojanović, Petrović-Randelović, Radukić, 2012). „Sposobnost zemlje da održi privredni rast i konkurentnost leži u aktiviranju inovacija i učenja“ (Radukić, Radović, 2012, str. 85). Društvo znanja počiva na mogućnosti i sposobnosti da se stvori novo znanje i da se kroz inovacije proizvoda, usluga i procesa, transformiše u ekonomsku vrednost i bogatstvo (Huggins, Izushi, 2002; Stevanović, Radukić, 2012; Stojanović, Radukić, 2012). Zato je pitanje merenja

1 Doc. dr Vladan Vučić, Fakultet za pravo, bezbednost i menadžment „Konstantin Veliki“ Niš Univerziteta „Union - Nikola Tesla“

2 Prof. dr Snežana Radukić, Ekonomski fakultet Univerziteta u Nišu

3 Prof. dr Sonja Jovanović, Ekonomski fakultet Univerziteta u Nišu

inovativnosti, kako država tako i preduzeća, u ovakvom dinamičnom okruženju od velikog značaja.

Zemlje Zapadnog Balkana uglavnom imaju brže stope privrednog rasta u odnosu na prosek zemalja članica EU, ali je njihov inovacioni potencijal ispod proseka ove grupe zemalja. Kao glavni potencijal ovog regiona mogu se navesti inovacioni resursi i infrastruktura, odnosno ljudski resursi i solidan istraživački sistem, pa u narednom periodu treba preduzeti adekvatne mere za razvoj ovog potencijala koji će usloviti porast nivoa inovativnosti, a samim tim, i konkurentnosti privrede.

Inovativnost privrede se izračunava putem većeg broja pokazatelja. Kako je inovacija višedimenzionalna pojava, za ocenu inovativnosti se pored tradicionalnih parametara, kao što su broj patenata i objavljenih radova u naučnim časopisima na milion stanovnika, odnosno obim ulaganja u istraživanje i razvoj, sve više se koriste brojni sveobuhvatni parametri, koji se objavljuju u više različitih godišnjih izveštaja, a na osnovu kojih se vrši rangiranje zemalja i regiona na osnovu njihovih inovacionih karakteristika.

Pri tome se javljaju dva problema. Prvi se odnosi na veliki broj definicija inovativnosti, na osnovu kojih se može odrediti mnogo različitih pokazatelja inovativnosti. Na taj način se sprovodi veliki broj istraživanja i dobijaju rezultati koji se veoma razlikuju. Drugi problem je u tome što se u izveštajima uglavnom analiziraju najinovativnije zemlje i one sa najvećom promenom u nivou inovativnosti, dok se mala pažnja obraća na zemlje sa srednjim nivoom inovativnosti. Prema nedavnoj studiji (Economist Intelligence Unit, 2007), inovacije u slabo i srednje razvijenim zemljama imaju veći efekat na privredni rast nego u visoko razvijenim zemljama, zbog efikasnije apsorpcije uvezene tehnologije koja omogućava multiplikovanje efekata rasta.

Pošto će se u radu razmatrati nivo inovativnosti zemalja Zapadnog Balkana sa posebnim osvrtom na Republiku Srbiju, koje spadaju u grupu srednje razvijenih zemalja, svrha ovog rada je da analizira njihove inovativne performanse na osnovu njihovog međusobnog poređenja, ali i poređenja sa pojedinim zemljama EU, od kojih neke spadaju u lidere. Cilj ovog rada je da pruži uvid u prednosti i nedostatke inovacione politike i prakse posmatranih zemalja.

Postoje brojne studije o inovativnim karakteristikama zemalja, u kojima se određuje pozicija date zemlje u odnosu na najinovativnije privrede u globalnim okvirima. Jedan od najpoznatijih je Izveštaj o globalnoj konkurentnosti (Global Competitiveness Report) koji objavljuje Svetski ekonomski forum (World Economic Forum, 2016). Ovaj Izveštaj se zasniva na Globalnom indeksu konkurentnosti koji je kompozitni indeks i sastoji se iz 12 kategorija – stubova konkurentnosti, a jedan od njih su i inovacije u okviru koga se procenjuje: kapacitet za inovacije, kvalitet naučno-istraživačkih institucija, ulaganje preduzeća u istraživanje i razvoj, saradnja univerziteta i industrije u istraživanju i razvoju, nabavke naprednih tehnoloških proizvoda od strane vlade, raspoloživost inženjera i naučnika i broj prijavljenih patenata na milion stanovnika.

Globalni indeks konkurentnosti se dobija uzimanjem u obzir različitih težinskih faktora u zavisnosti od stepena razvoja privrede, a na osnovu prikupljanja i obrade javno dostupnih podataka koje sprovodi Svetski ekonomski forum sa mrežom partnera iz analiziranih zemalja. Prema ovom indeksu Republika Srbija se nalazi na 90. mestu od ukupno 138 zemalja, a prema 12. stubu konkurentnosti, koji se odnosi na inovacije, naša zemlja zauzima 113. mesto, što ukazuje na loše inovativne performanse naše privrede.

Takođe, Globalni indeks inovativnosti (Cornell University, INSEAD, WIPO, 2016) ima za cilj da se osavremeni način merenja inovacija. „Cilj merenja ovog indeksa je da ukaže na porast inovativnosti u državama, kao i da otkrije sve prepreke koje sprečavaju potpunu korist od inovacija za preduzeća, državu i stanovništvo“ (Radukić, Radović, 2012, str. 92). Ovaj indeks je utvrdila poslovna škola INSEAD 2007. godine, a od 2012. godine istraživanje zajednički sprovodi sa Svetskom organizacijom za zaštitu intelektualne svojine. Globalni indeks inovativnosti se računa kao prosek dva podindeksa i to: ulaganja u inovacije i rezultata inovacije, a od 2012. godine računa se

i indeks inovacione efikasnosti, kao odnos ova dva podindeksa. Ovi indeksi su težinski ponderisani u zavisnosti od stepena razvoja zemlje, a podaci su prikupljeni iz različitih izvora, među kojima su podaci Svetske banke, Organizacije za ekonomsku saradnju i razvoj (OECD) itd.

Treći pokazatelj inovativnosti jedne privrede je Indeks ekonomije znanja. Programom „Znanje za razvoj“ (Knowledge for Development) Svetska banka je nastojala da pomogne zemljama na planu pristupa i korišćenja znanja za poboljšanje konkurentnosti i privrednog rasta (Chen, Dahlman, 2005). Ovaj projekat je zasnovan na metodologiji za ocenu znanja, a podaci su iz različitih izvora. Kao rezultat ovog projekta su nastali Indeks znanja (Knowledge Index) i Indeks ekonomije znanja (Knowledge Economy Index) (World Bank, 2012).

Indeks ekonomije znanja pokazuje da li postoje uslovi u jednoj zemlji ili regionu da se znanje može efikasno koristiti za privredni rast i razvoj. Dakle, ovaj indeks pokazuje ukupan nivo razvoja zemlje ili regiona ka ekonomiji znanja. To je zbirni indeks koji uzima u obzir: ekonomski i institucionalni režim, obrazovanje i ljudske resurse, inovacioni sistem i informaciono-komunikacionu infrastrukturu.

Indeks znanja pokazuje potencijal razvoja znanja u datoj zemlji. Za dobijanje vrednosti ovog indeksa uzima se u obzir prosek tri ključna stuba ekonomije znanja i to su: obrazovanje i ljudski resursi, inovacioni sistem i informaciono-komunikacione tehnologije.

Takođe, značajan pokazatelj nivoa inovativnosti privrede je Inovacioni indeks Evropske unije (European Innovation Scorebord, 2016). Ovaj indeks je utvrdila Evropska unija u cilju kontrole sprovođenja strategije Evropa 2020 i objavljuje se od 2001. godine. Na osnovu ovog indeksa moguće je uporediti inovacione karakteristike evropskih zemalja i izdvojiti prednosti i nedostatke inovacionih sistema posmatranih zemalja. Indeks se bazira na posmatranju tri osnovne grupe pokazatelja inovacija i to su: faktori koji omogućavaju inovacije, ali nisu vezani za firmu; faktori inovativnosti na nivou firmi i efekti inovacionih aktivnosti firmi sa stanovišta dve dimenzije i to: inovatora i ekonomskih efekata.

Izvor podataka za izračunavanje Inovacionog indeksa Evropske unije su redovna istraživanja Eurostat-a, ali i OECD-a, Skopus-a itd. Na osnovu postignutih rezultata, Inovacioni indeks EU grupiše države u četiri grupe i to u: 1) inovacione lidere, 2) inovacione pratioce, 3) umerene inovatore i 4) skromne inovatore.

Potrebno je spomenuti i ostale indekse inovativnosti, kao što su: Inovacioni imperativi u proizvodnji (Adrew, DeRocco, Taylor, 2009), koji istražuje nivo inovativnosti američkih firmi i država u odnosu na svet, Indeks časopisa Ekonomist, koji istražuje inovativne performanse zemalja na osnovu rezultata ankete visokih rukovodilaca globalnih preduzeća o njihovim stavovima u pogledu inovacija itd.

Rezultati različitih pokazatelja inovativnosti privreda se razlikuju zbog različitog izbora seta pokazatelja, ponderisanih činilaca, broja posmatranih zemalja, načina analize itd. Može se reći da bi se bolji rezultati postigli kombinacijom različitih indikatora.

Zapažanje je „da su najkonkurentnije privrede ujedno i najinovativnije i da su to države koje su najbliže društvu znanja“ (Tekić, Borocki, Čosić, 2012, str. 21). Objašnjenje za ovakvu situaciju je da najrazvijenije zemlje imaju jaku ekonomiju zasnovanu na znanju i velika ulaganja privatnog i javnog sektora u razvoj inovacija. Pored toga, ove zemlje imaju adekvatnu infrastrukturu, visoko razvijene institucije, razvijeno tržište, jaku konkurenciju zbog prisustva globalnih preduzeća, visoko obrazovanu radnu snagu, velike investicije u IT sektor itd.

U ovom radu ćemo uporediti inovacione karakteristike zemalja Zapadnog Balkana, sa posebnim osvrtom na Republiku Srbiju, u cilju izdvajanja njihovih prednosti i nedostataka i predlaganja mera za poboljšanje inovacionog statusa pojedinih zemalja i regiona u celini.

Struktura Globalnog indeksa inovacija

Globalni indeks inovacija (The Global Innovation Index) (Cornell University, INSEAD, and WIPO, 2016) je rezultat saradnje između Cornell University, INSEAD (jedna od vodećih svetskih i najvećih poslovnih škola), i Svetske organizacije za intelektualnu svojinu (World Intellectual Property Organization - WIPO).

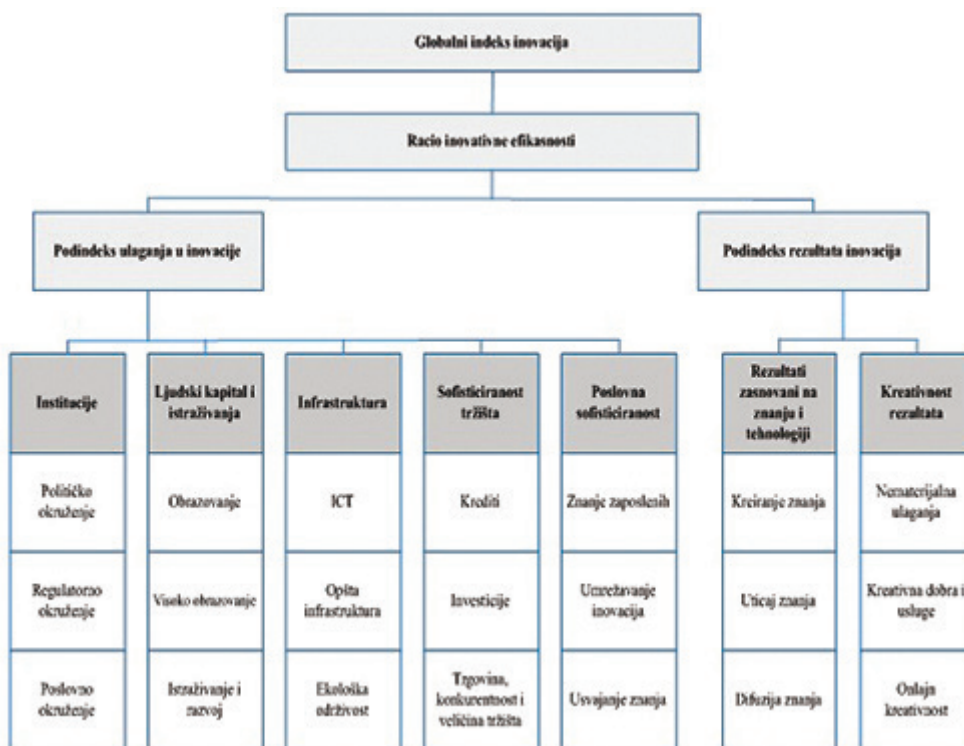
Globalni indeks inovacija rangira svetske ekonomije prema njihovim inovacionih sposobnostima i rezultatima, koristeći oko 80 indikatora koji uključuju merenje razvoja ljudskog kapitala, finansiranje razvoja, performanse univerziteta, međunarodnu dimenziju primene patenata i mnoge druge parametre.

U savremenim uslovima poslovanja, inovaciono-tehnološke inovacije se posmatraju kao najveći pokretač ekonomskog rasta. Zajedničko razmatranje analize podataka, trgovine i tehnološkog progresa predstavlja ključni pokretač inovacija u globalnoj ekonomiji. Osim toga, preduzetništvo, razvoj poslovnih modela i tehnološki napredak su osnova inovacija. (Cornell University, INSEAD, and WIPO, 2016, str. XI)

Uloga Globalnog indeksa inovacija jeste da stvori mogućnosti za kontinuiranu evaluaciju faktora inovativnosti. U Izveštaju iz 2016.godine analizirani su podaci za 128 zemalja, koje čine 92,8% svetske populacije i kreiraju 97,9% svetskog GDP-a.

Strukturu Globalnog indeksa inovacija čine dva podindeksa i to: Podindeks ulaganja u inovacije (Innovation Input Sub-index) i Podindeks rezultata inovacija (Innovation Output Sub-index). Globalni indeks inovacija predstavlja prosečnu vrednost ova dva podindeksa.

Struktura Globalnog indeksa inovacija prikazana je na slici br. 1.

Slika br. 1 Struktura Globalnog indeksa inovacija (GII)

Izvor: Cornell University, INSEAD, and WIPO (2016): *The Global Innovation Index 2016: Winning with Global Innovation*, Ithaca, Fontainebleau, and Geneva

Podindeks ulaganja u inovacije (Innovation input Sub-index) sastoji se od pet pilara ili stubova: 1) Institucije, 2) Ljudski kapital i istraživanja, 3) Infrastruktura, 4) Sofisticiranost tržišta i 5) Poslovna sofisticiranost.

Podindeks rezultata inovacija (Innovation Output Sub-index) sadrži dva stuba: 1) Rezultate zasnovane na znanju i tehnologiji, 2) Kreativnost rezultata.

Svaki od stubova navedenih podindeksa sadrži po tri komponente. Tako, komponente stuba Institucije su: političko okruženje, regulatorno okruženje i poslovno okruženje. Komponente stuba Ljudski kapital i istraživanja su: obrazovanje, istraživanje i razvoj i visoko obrazovanje. Stub Infrastruktura sastoji se od komponenti: informaciono-komunikacione tehnologije, opšta infrastruktura i ekološka održivost. Kredit, investicije, trgovina, konkurentnost i veličina tržišta su komponente stuba Sofisticiranost tržišta. Poslovna sofisticiranost, kao stub, sadrži komponente koje se odnose na znanje zaposlenih, umrežavanje inovacija i usvajanje znanaja. Kreiranje znanja, uticaj znanja i difuzija znanja su komponente stuba Rezultati zasnovani na znanju i tehnologiji. Kreativni rezultati, kao stub, sadrži komponente kao što su nematerijalna ulaganja, kreativna dobra i usluge, onlajn kreativnost.

Tabela br. 1 Ocena Globalnog indeksa inovacija i prvih deset rangiranih zemalja u svetu u 2016. godini

Zemlja	Ocena	Rang
Švajcarska	66,28	1
Švedska	63,57	2
Ujedinjeno Kraljevstvo	61,93	3
USA	61,40	4
Finska	59,90	5
Singapur	59,16	6
Irska	59,03	7
Danska	58,45	8
Holandija	58,29	9
Nemačka	57,94	10

Izvor: Cornell University, INSEAD, and WIPO (2016): The Global Innovation Index 2016: Winning with Global Innovation, Ithaca, Fontainebleau, and Geneva.

U tabeli br.1 prikazano je prvih deset najbolje rangiranih zemalja u svetu prema Globalnom indeksu inovacija. Uočava se da se među prvih deset najbolje rangiranih zemalja nalazi čak osam zemalja iz Evrope.

Pozicija Srbije u odnosu na zemlje Zapadnog Balkana i najbolje rangirane zemlje u svetu prema Globalnom indeksu inovacija

U tabeli br. 2 dat je prikaz vrednosti Globalnog indeksa inovacija za zemlje Zapadnog Balkana, kao i njihovih rangova u odnosu na ostale analizirane zemlje u svetu (2012. godine analizirana je 141 zemlja, 2013. godine - 142 zemlje, 2014. godine - 143 zemlje, 2015. godine - 141 zemlja). Tako, u 2016. godini, od 128 rangiranih zemalja, Srbija je zauzela 65. poziciju, Crna Gora 51., Makedonija 58., dok su Bosna i Hercegovina i Albanija na 87., odnosno 92. mestu. Među zemljama Zapadnog Balkana najbolje rangirana je Crna Gora i to u celokupnom posmatranom periodu od 2012-2016. godine, zatim Srbija, Makedonija, Bosna i Hercegovina i Albanija, koja je najlošije

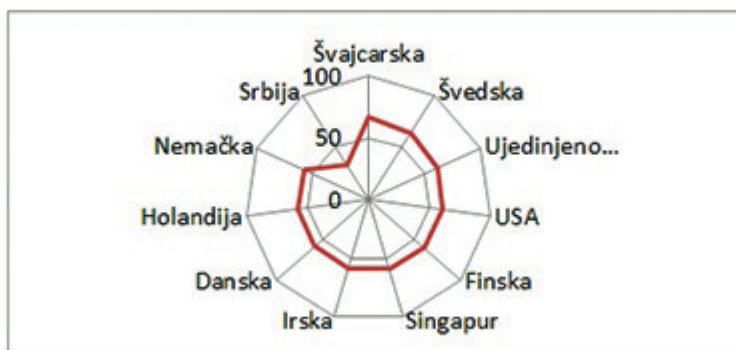
rangirana.

Tabela br. 2 Ocena Globalnog indeksa inovacija i rang zemalja Zapadnog Balkana u periodu od 2012-2016. godine

Zemlja/godina	2012		2013		2014		2015		2016	
	Ocena	Rang	Ocena	Rang	Ocena	Rang	Ocena	Rang	Ocena	Rang
Crna Gora	40,1	45	41,0	44	37,0	59	41,2	41	37,4	51
Srbija	40,0	46	37,9	54	35,9	67	36,5	63	33,8	65
Albanija	30,4	90	30,9	93	30,5	94	30,7	87	28,4	92
Makedonija	36,2	62	38,2	51	36,9	60	38,0	56	35,4	58
Bosna i Hercegovina	34,2	72	36,2	65	32,4	81	32,3	79	29,6	87

Izvor: INSEAD and WIPO (2012) *The Global Innovation Index 2012: Stronger Innovation Linkages for Global Growth*; Cornell University, INSEAD, and WIPO (2013, 2014, 2015, 2016): *The Global Innovation Index 2013: The Local Dynamics of Innovation*; *The Global Innovation Index 2014: The Human Factor In innovation*; *The Global Innovation Index 2015: Effective Innovation Policies for Development*; *The Global Innovation Index 2016: Winning with Global Innovation*, Ithaca, Fontainebleau, and Geneva.

Uočava se da je 2016. u odnosu na 2012. godinu rang Srbije na svetskoj listi opao i to sa 46. na 65. mesto. Pored ranga, beleži se i pad vrednosti Globalnog indeksa inovacija za Srbiju i to sa 40 na 33,8. Jedina od zemalja Zapadnog Balkana koja je u posmatranom periodu zabeležila poboljšanje na svetskoj rang listi zemalja prema Globalnom indeksu inovacija jeste Makedonija. Ova zemlja je sa 62. pozicije 2012. godine poboljšala svoj rang do 58. mesta u 2016. godini.

Slika br. 1 Ocena Globalnog indeksa inovacija Srbije i najbolje rangiranih zemalja na svetu u 2016. godini

Izvor: Cornell University, INSEAD, and WIPO (2016): *The Global Innovation Index 2016: Winning with Global Innovation*, Ithaca, Fontainebleau, and Geneva

Na slici br. 1 dat je prikaz vrednosti Globalnog indeksa inovacija za Srbiju i prvih deset rangiranih zemalja u svetu za 2016. godinu. Jasno se uočava značajna udaljenost vrednosti ovog Indeksa za Srbiju u odnosu na najbolje rangirane zemlje.

U poslednjem Izveštaju o Globalnom indeksu inovacija za 2016. godinu, ukazano je na komponente Indeksa koje ukazuju na jake strane kada je u pitanju inovaciona politika u Srbiji. Tako, neke od komponenti Goblalnog indeksa inovacija prema kojima

je Srbija dobro rangirana jesu broj diplomiranih studenata u oblasti inženjerstva, prema kome je rangirana kao 21. u svetu, broj izdatih certifikata ISO 14000, uvoz ICT usluga. Najveći broj komponenti koje predstavljaju jake strane Globalnog indeksa inovacija jeste u okviru stuba Rezultati zasnovani na znanju i tehnologijama. Tako, Srbija je visoko ocenjena prema broju objavljenih naučnih radova, izdatim certifikatima ISO 9001, i izvozu ICT usluga.

Zemlje Zapadnog Balkana poboljšavaju svoje proizvodne kapacitete. Tako, ukoliko se uzme u obzir uvođenje standarda ISO 9001, vidljiv je rast ovih certifikata još od 20013. godine, naročito u Srbiji i Hrvatskoj (Radosevic, 2014, str. 61).

„U globalnoj ekonomiji u kojoj konkurentska pozicija preduzeća, pa i čitave privrede zavisi od njene sposobnosti da inovira, nerazvijene, siromašne privrede imaju malo izgleda da prevazuđu relativnu zaostalost u odnosu na razvijene ekonomije. Mogućnosti države da ulaže u obrazovanje i naučno-istraživačke delatnosti, kao i da pruža podršku domaćim preduzećima radi podsticanja inovacija, su u velikoj meri ograničene relativno niskim javnim prihodima.“ (Jaškova, 2015, str. 59)

Slabosti koje su prepoznate u okviru Izveštaja o Globalnom indeksu inovacija za 2016. godinu za Srbiju su u okviru komponenti stuba Sofisticiranost tržišta i komponenti stuba Kreativnost rezultata.

U nastavku rada biće analizirane komponente stuba Rezultati zasnovani na znanju i tehnologijama u Srbiji i ostalim zemljama Zapadnog Balkana.

Analiza komponenti stuba Globalnog indeksa inovacija - Rezultati zasnovani na znanju i tehnologijama

U tabeli br. 3 dat je prikaz ocene i ranga komponenti stuba Globalnog indeksa inovacija - Rezultati zasnovani na znanju i tehnologijama za 2016. godinu za zemlje Zapadnog Balkana.

Prva komponenta ovog stuba - Kreiranje znanja sastoji se od indikatora koji se odnose na originalne patente, primenu patenata, objavljene naučne radove, citiranost naučnih radova. Druga komponenta stuba - Uticaj znanja odnosi se na otvaranje novih poslova, potrošnju za kompjuterske softvere, izdavanje certifikata za standard kvaliteta ISO 9001. Treća komponenta - Difuzija znanja podrazumeva indikatore kao što su izvoz ICT usluga, izvoz visokih tehnologija. (Cornell University, INSEAD, and WIPO, 2016, str. 55)

Uočava se da je prema komponentama - Kreiranje znanja i Difuzija znanja, Srbija najbolje ocenjena od svih zemalja Zapadnog Balkana. Jedino je kod komponente - Uticaj znanja bolje od Srbije ocenjena Crna Gora.

Tabela br. 3 Ocena i rang komponenti stuba Globalnog indeksa inovacija - Rezultati zasnovani na znanju i tehnologijama za 2016. godinu

Zemlja	Kreiranje znanja		Uticaj znanja		Difuzija znanja	
	Ocena	Rang	Ocena	Rang	Ocena	Rang
Crna Gora	10,3	63	34,1	76	25,8	59
Srbija	20,9	44	31,9	83	30,2	39
Albanija	2,0	122	26,3	107	23,2	72
Makedonija	6,2	83	42,0	40	17,6	110
Bosna i Hercegovina	6,3	82	28,4	97	18,6	105

Izvor: Cornell University, INSEAD, and WIPO (2016): The Global Innovation Index 2016: Winning with Global Innovation, Ithaca, Fontainebleau, and Geneva

U okviru komponente - Kreiranje znanja, posebno se izdvaja indikator - broj objavljenih naučnih radova u Srbiji, prema kome je Srbija najbolje ocenjena u odnosu na sve ostale zemlje Zapadnog Balkana za 2016. godinu.

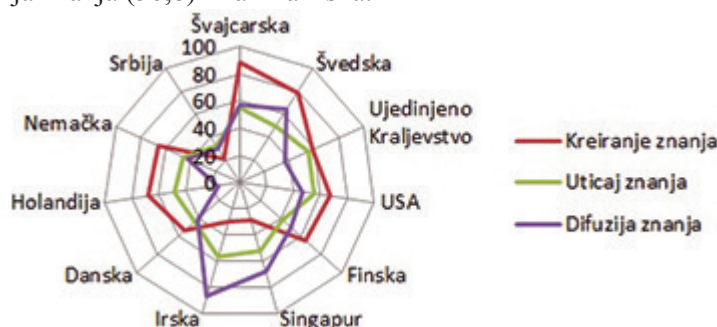
Pored toga, Srbija je visoko ocenjena kao 12. u svetu prema indikatoru koji se odnosi na uvođenje sertifikata za standard kvaliteta ISO 9001. Crna Gora je prema ovom indikatoru na 28. mestu, Makedonija na 23., Albanija na 60., a Bosna i Hercegovina na 17. mestu u svetu.

Tabela br. 4 Ocena komponenti stuba Globalnog indeksa inovacija - Rezultati zasnovani na znanju i tehnologijama prvih deset rangiranih zemalja prema Globalnom indeksu inovacija za 2016. godinu

Zemlja	Kreiranje znanja	Uticao znanja	Difuzija znanja
Švajcarska	88,2	55,5	57,3
Švedska	78,7	49,1	64,0
Ujedinjeno Kraljevstvo	58,7	55,4	36,4
USA	67,0	55,6	47,0
Finska	64,3	41,7	50,2
Singapur	29,0	52,4	67,5
Irska	30,1	56,8	86,8
Danska	53,1	43,9	41,1
Holandija	67,7	48,3	16,3
Nemačka	66,4	45,7	42,7

Izvor: Cornell University, INSEAD, and WIPO (2016): The Global Innovation Index 2016: Winning with Global Innovation, Ithaca, Fontainebleau, and Geneva

U tabeli br. 4 prikazane su ocene komponenti stuba Globalnog indeksa inovacija - Rezultati zasnovani na znanju i tehnologijama prvih deset rangiranih zemalja prema Globalnom indeksu inovacija za 2016. godinu. Uočava se da najvišu ocenu komponente – Kreiranje znanja ima Švajcarska (88,2), dok najviše ocene komponenti – Uticao znanja (56,8) i Difuzija znanja (86,8) ima Irska.

Slika br. 2 Ocena komponenti stuba Globalnog indeksa inovacija - Rezultati zasnovani na znanju i tehnologijama prvih deset rangiranih zemalja prema Globalnom indeksu inovacija i Srbije za 2016. godinu

Izvor: Cornell University, INSEAD, and WIPO (2016): The Global Innovation Index 2016: Winning with Global Innovation, Ithaca, Fontainebleau, and Geneva

Na slici br. 2 dat je grafički prikaz udaljenosti vrednosti komponenti Kreiranje znanja, Uticaj znanja i Difuzija znanja Srbije i prvih deset najbolje rangiranih zemalja na svetu prema prema Globalnom indeksu inovacija za 2016. godinu.

„U uslovima pojačanih integracija, kooperativnosti i globalizacije, one ekonomije koje stavljaju veći naglasak na znanje, inovativnost, istraživanje i kontinuirano obrazovanje, imaju ne samo veće šanse za opstanak već i za dalji rast i razvoj.“ (Prodanović, Milošević, 2014, str. 254)

Zaključak

Na osnovu analize Globalnog indeksa inovacija zemalja Zapadnog Balkana može se zaključiti da iako imaju relativno brže stope privrednog rasta od prosečnih u Evropskoj uniji, ove zemlje imaju niži nivo inovativnosti privrede u odnosu na Evropsku uniju. Zbog značaja koji ima podizanje nivoa inovativnosti na privredni rast zemlje, neophodno je preduzeti adekvatne mere kako bi se efikasno iskoristili privredni resursi i razvila infrastruktura za podršku inovacijama u Republici Srbiji. Međutim, do pozitivnih rezultata neće doći ukoliko se ne sprovedu ekonomske reforme u cilju povećanja efikasnosti privrede, ali i preduzmu odgovarajuće mere po pitanju odlaska stručnjaka u inostranstvo nakon školovanja.

Može se konstatovati da zemlje Zapadnog Balkana, gde spada i Republika Srbija, imaju skromne inovativne performanse. Među zemljama Zapadnog Balkana, prema Globalnom indeksu inovacija, najbolje rangirana je Crna Gora i to u celokupnom posmatranom periodu od 2012-2016. godine, zatim Srbija, Makedonija, Bosna i Hercegovina i Albanija, koja je najlošije rangirana.

Neke od komponenti Globalnog indeksa inovacija prema kojima je Srbija dobro rangirana jesu broj diplomiranih studenata u oblasti inženjerstva, broj izdatih sertifikata standarda kvaliteta ISO 14000, uvoz ICT usluga. Najveći broj komponenti koje predstavljaju jake strane Globalnog indeksa inovacija jeste u okviru stuba Rezultati zasnovani na znanju i tehnologijama. Slabosti koje su prepoznate u okviru Izveštaja o Globalnom indeksu inovacija za 2016. godinu za Srbiju su u okviru komponenti stuba Sofisticiranost tržišta i komponenti stuba Kreativnost rezultata.

Najznačajnije mere koje treba preduzeti na putu poboljšanja inovativnosti privrede su:

1) obezbediti makroekonomsku, ali i političku stabilnost zemlje i regiona. To zahteva izgradnju institucija i infrastrukture, što je i jedan od uslova pristupanja Republike Srbije Evropskoj uniji. To bi dalje doprinelo podizanju nivoa privrednog rasta, inovativnosti, obrazovanja, konkurentnosti i sl. Uz obezbeđenje makroekonomske stabilnosti doći će do povećanja investicija i unapređenja poslovne klime.

2) izvršiti reforme obrazovnog sistema. To znači prepoznati univerzitete i naučne institute kao pokretače inovacija i razvijati ih u tom pravcu kao preduzetničke institucije koje mogu pomoći pri osnivanju inovativnih preduzeća. Snažno povezivanje visokog obrazovanja sa privredom trebalo bi da dobije najveći značaj.

Literatura

1. Adrew, P., DeRocco, S., Taylor, A. (2009) The innovation imperative in manufacturing – how the United States can restore its edge. BCG.
2. Chen, D., Dahlman, C. (2005) The Knowledge Economy, the KAM Methodology and World Bank Operations, World Bank.
3. Cornell University, INSEAD, WIPO (2013) The Global Innovation Index 2013: The Local Dynamics of Innovation, Geneva, Ithaca, and Fontainebleau.
4. Cornell University, INSEAD, WIPO (2014) The Global Innovation Index 2014: The Human Factor in Innovation, second printing. Fontainebleau, Ithaca, and Geneva.

5. Cornell University, INSEAD, WIPO (2015) The Global Innovation Index 2015: Effective Innovation Policies for Development, Fontainebleau, Ithaca, and Geneva.
6. Cornell University, INSEAD, WIPO (2016) The Global Innovation Index 2016: Winning with Global Innovation, Ithaca, Fontainebleau, and Geneva.
7. Economist Intelligence Unit (2007) Innovation: Transforming the way business creates, The Economist.
8. European Commission (2016) European Innovation Scoreboard, http://www.knowledgetransferireland.com/About_KTI/Reports-Publications/European-Innovation-Scoreboard-2016.pdf (pristupljeno 30.10.2016.)
9. Huggins, R., Izushi, H. (2002) World Knowledge Competitiveness Index 2002: Benchmarking the Globe's High performing Regions, Cardiff: Robert Huggins Associates.
10. INSEAD, WIPO (2012) The Global Innovation Index 2012: Stronger Innovation Linkages for Global Growth.
11. Jaškova, A. (2015) Strategija ekonomskog rasta zemalja u razvoju: inovirati ili imitirati?, X Skup privrednika i naučnika SPIN'15 Inovativna rešenja operacionog menadžmenta za revitalizaciju privrede Srbije, Beograd.
12. Milovanović, G. (2016) Tehnološka spremnost kao determinante konkurentnosti Republike Srbije, monografija: Determinante konkurentnosti Republike Srbije, Ekonomski fakultet, Niš, str. 221-266.
13. Prodanović, S., Milošević, S. (2014) Globalni indeks inovativnosti: kompartivni prikaz inovacionih komponenti zemalja regiona, Proceedings of the Faculty of Economics in East Sarajevo, Issue 8.
14. Radošević, S. (2014) Technology Upgrading and RTD Challenges in Western Balkan Region: Issues and Policy Options, In: R&D and Innovation in Western Balkans - Moving Towards 2020, Vienna, 27 March 2014
15. Radukić, S., Radović, M. (2012) Inovativnost preduzeća kao činilac poboljšanja konkurentnosti srpske privrede, Tematski naučni zbornik: Inovacije i preduzetništvo: alati za uspeh na tržištu EU, Univerzitet Singidunum, Fakultet za ekonomiju, finansije i administraciju (FEFA), Republika Srbija - Centar za promociju nauke, Beograd, str. 84-105.
16. World Economic Forum, (2016) The Global Competitiveness Report 2015-2016
17. Stevanović, T., Radukić, S. (2011) Inovativnost kao faktor unapređenja konkurentnosti i ravnomernijeg regionalnog razvoja sa osvrtom na Srbiju, Tematski zbornik sa XVI naučnog skupa: Regionalni razvoj i demografski tokovi zemalja jugoistočne Evrope, Univerzitet u Nišu, Ekonomski fakultet, Niš, 24. jun 2011, str. 221-237.
18. Stevanović, T., Radukić, S. (2012) Podsticanje inovativnosti preduzeća sa osvrtom na Evropsku uniju, XVII Naučni skup: Regionalni razvoj i demografski tokovi zemalja Jugoistočne Evrope, Univerzitet u Nišu, Ekonomski fakultet, Niš, 22. jun 2012, str. 519-533.
19. Stojanović, B., Petrović-Randelović, M., Radukić, S. (2012) Innovation and Competition as Determinants of Knowledge-Based Economy with Emphasis on Serbia, Proceedings of 2nd International Conference: Economics and Management – Based on New Technologies, EmoNT 2012, SaTCIP, Vrnjačka Banja, 14-17. september 2012, str. 435-444.
20. Stojanović, B., Radukić, S. (2012) Chapter 17. Potential for Innovation and Competitiveness of Serbian Small and Medium Enterprises, Monograph: Managing Structural Changes: Trends and Requirements, Faculty of Economics of the University of Coimbra, Coimbra, Portugal, 2012, str. 334-345.
21. Tekić, Ž., Borocki, J., Čosić, I. (2012) O inovativnosti Srbije i regiona,

- Tematski naučni zbornik: Inovacije i preduzetništvo: alati za uspeh na tržištu EU, Univerzitet Singidunum, Fakultet za ekonomiju, finansije i administraciju (FEFA), Republika Srbija - Centar za promociju nauke, Beograd, oktobar 2012, str. 15-31.
22. World Bank (2012), http://info.worldbank.org/etools/kam2/KAM_page5.asp (pristupljeno 30.10.2016.)

ETIČKO-MORALNA I PRAVNA LEGALIZACIJA „PRAVEDNOG RATA“

Vidimir M. Veljković¹, Aleksandra A. Jovanović², Irena Ž. Smiljanić³

Rezime

Naučnici na Zapadu koji se bave međunarodnom politikom sve više uviđaju značaj moralnih vrednosti, etičkog rasuđivanja i pravne regulative u međunarodnim poslovima. Kada je reč o etičko-moralnoj i pravnoj osnovi „pravednog rata“, prevladava shvatanje da su države, predvodnice tzv. međunarodne zajednice sa SAD-om na čelu, u ispoljavanju svog međunarodnog uticaja prirodno upućene na korišćenje raznih vrsta moći. Njihov glavni oružani instrumentarij - NATO, u ime novoproklamovanog shvatanja „pravednog rata“, silu ostvaruje najpre primenom „pozitivnih sankcija“ i pretnjom sile, zatim primenom „mekih“ kooptirajućih strategija koje podstiču na željeni ishod i, najzad, primenom „tvrdih“ strategija kojima se protivnik primorava na željeno ponašanje. U tom smislu, u radu se obrađuju: etičko-moralno polazište, zasnovanost teorije sile, elementi i etičko-moralno opravdanje, moralno-etička i pravna legalizacija i perspektive „pravednog rata“.

Ključne reči: etika, moral, teorija sile, legalizacija rata, „pravedni rat“.

ETHICAL-MORAL AND LEGAL LEGALIZATION “JUST WAR”

Abstract

Scientists in the West who are engaged in international politics are increasingly recognizing the importance of moral values, ethical judgment and legal regulations in international affairs. When it comes to ethical-moral and legal basis of “just war”, the prevailing notion that the country forefront of the so-called. the international community with the United States at the forefront, in expressing its international influence naturally directed to the use of various kinds of power. Their main armed instrument - NATO, on behalf of recently published understanding of “just war”, the power exercised first by using “positive sanctions” and the threat of force, then using the “soft” by co-opting strategies that encourage the desired outcome and, finally, using “hard” strategies that forcing the opponent to the desired behavior. In this regard, the paper discusses: ethical-moral starting point based on forces, elements and ethical-moral justification, moral-ethical and legal perspective and the legalization of “just war”.

Key words: ethics, morality, the theory of forces, legalization of war, “just war”.

1 Prof.dr Vidimir Veljković, Fakultet za pravo, bezbednost i menadžment, „Konstantin Veliki” Niš

2 Doc.dr Aleksandra Jovanović, Fakultet za pravo, bezbednost i menadžment, „Konstantin Veliki” Niš

3 Dipl.pravnik Irena Smiljanić, Fakultet za pravo, bezbednost i menadžment, „Konstantin Veliki” Niš

Etičko-moralno polazište

Na Zapadu je uobičajeno shvatanje da etika u osnovi obuhvata biranje ili činjenje onoga što je ispravno i dobro i uzdržavanje odabiranja ili činjenja onoga što je rđavo i zlo. Njeno učenje se zasniva na saznanju da se dobro ostvaruje primenom odgovarajućih normi za ostvarivanje privatnih i javnih poslova. Zapadni teoretičari se slažu da to nije nimalo lak i jednostavan zadatak, posebno kada je reč o domaćoj, a naročito međunarodnoj politici, u kojima se vladine (državne) odluke ne mogu lako podvrgnuti jednostavnim moralnim presudama (moralnim suđenjem). To posebno podrazumeva onu najvidljiviju i po život čoveka, najtraumatičniju oblast koja se odnosi na rat i upotrebu vojne sile.

Pored ove delimično se javlja sledeća teškoća koja nastaje zbog same složenosti javnih poslova kao i činjenice da se moralne norme koje su uključene u određena politička pitanja i dileme preklapaju ili su, naročito zbog prirode političkog morala, uzajamno uspostavljene. Zato se pred donosiocima (političkih) odluka, posebno kada je reč o upotrebi sile, postavlja zahtev da izaberu najpoželjniji postupak iz mnogobrojnih prisutnih alternativa, od kojih svaka ima svoja moralna ograničenja. Kako je pisao Mark R. Amstuc „kao minimum taj proces će povlačiti za sobom utvrđivanje moralnih dimenzija datog pitanja (proces koji se ponekad naziva moralna imaginacija), izbor relevantnih moralnih normi, kritičko procenjivanje pitanja ili problema svetlu moralnih normi, primenu morala na moguće alternative a zatim vršenje izabrane akcije.”⁴

Naučnici na Zapadu sve više uviđaju značaj moralnih vrednosti i etičkog rasuđivanja u međunarodnim poslovima. Politički realizam je u današnje vreme još uvek dominantna paradigma. Iako, kako oni kažu, realizam ne poriče postojanje etike u međunarodnim odnosima, on ostavlja malo mesta moralnom rasuđivanju. Umesto toga, napor se usredsređuje na postizanje nacionalne bezbednosti i na unapređenje ekonomskog i društvenog blagostanja. Naime, realisti tvrde da je „međunarodno društvo carstvo moći i nužnosti, a ne moralni izbor“. U tom smislu, kako Džordž Kenan tvrdi, „to su neminovnosti samog postojanja države te se stoga ne mogu klasifikovati kao „dobre“ ili „loše“.”⁵

Dominantno shvatanje Zapada o etičko-moralnoj osnovi pravednog rata, prvenstveno SAD, Velike Britanije, Nemačke, Francuske i drugih država, proizilazi iz činjenice da su države, predvodnice tzv. međunarodne zajednice, prirodno upućene na korišćenje raznih vrsta moći. Oslanjanjem prvenstveno na NATO, glavnog oružanog instrumentarija, sila se ostvaruje najpre primenom „pozitivnih sankcija“ i pretnjom sile, zatim primenom „mekih“ kooptirajućih strategija koje podstiču na željeni ishod i najзад, primenom „tvrdih“ strategija kojima se protivnik primorava na željeno ponašanje.

U tom smislu, kako je utvrdio Mark R. Amstuc nezaobilazno pitanje koje proizilazi iz „poslednjeg sredstva“ – primena moći prinude za ostvarivanje vitalnih nacionalnih interesa u globalnom društvu, proizilazi iz etičko-moralnih odgovora na neka od mnogih drugih pitanja: (1) da li je dopustivo da država zarad ostvarivanja legitimnih nacionalnih interesa zapreti upotrebom sile ili je upotrebi? (2) ako je sila legitimna, koje vrste pretnji i koje vrste sile su dopustive? (3) kad rat počne koji etičko-moralni principi treba da usmeravaju upotrebu sile?⁶

Etičko-moralna zasnovanost teorije sile

Pacifizam

Glavni cilj pacifizma je ukidanje rata i nasilja. On zabranjuje pretnju silom i upotrebu sile jer, u skladu s etikom i moralom zasnovanim na pravilima, pretpostavlja da nasilje ne može nikada biti legitimno sredstvo za ostvarivanje nacionalne bezbednosti ili

4 Amstuc, R. M., Međunarodna etika, prevod s engleskog, Službeni glasnik, Beograd, 2008, str. 25

5 Kennan, F. K., Morality and Foreign Policy, Foreign Affairs 64, 1985/1986, str. 206.

6 Babić, J., Predgovor, u: Amstuc, R. M., Međunarodna etika, prevod s engleskog, Službeni glasnik, Beograd, 2008, str. 208.

moralnih vrednosti oličenih u ljudskim pravima, međunarodnoj pravdi i miru. Vrednosne odrednice ovog teorijskog shvatanja mir i nenasilje predstavljaju vrhunske norme koje se ne smeju nikada narušiti u postizanju određenih ciljeva, bez obzira na njihovu važnost. Ukratko, pacifistički pogled na globalnu politiku nudi jednostavne i kategoričke etičko-moralne principe – norme i vrednosti: ne čini nasilje!

Amoralni realizam

Dok pacifizam zabranjuje rat i nasilje, amoralni realizam pretpostavlja rat legitimnim sredstvom državne politike. Tu etika i moral ne zabranjuju rat. To, istovremeno, znači da, ako su ciljevi rata moralni, amoralni realizam dozvoljava da jedina norma koja određuje vođenje rata jeste vojna pobjeda. Opravdanje se nalazi u činjenici da, nigde kao u međunarodnim odnosima globalnog društva, politička, pravna i etičko-moralna pitanja nisu toliko isprepletena, a da su pri tom ti odnosi najslabije definisani kao deo društvenog života.⁷ Budući da su moral i etika „isključeni” iz tzv. međunarodne zajednice, analogno tome, globalni svetski poredak se ne ostvaruje vođenjem „moralne” spoljnje politike, već postojećom (ne) ravnotežom snaga među državama.

Najznačajnije varijante amoralnog realizma, zasnivaju se na činjenici da da etika i moral u vreme rata „ćute”. Zato cinična perspektiva opravdava upotrebu sile, s obzirom da moralne vrednosti nemaju nikakvu konstruktivnu ulogu u određivanju i procenivanju političkih, a samim tim i vojnih akcija u globalnom društvu. Suprotno tome, perspektiva verskog rata u prvi plan stavlja verska ubedenja. Tu se hrišćanski krstaški rat(ovi) odlikuju sukobom između dobra i zla u kojem se rat nemilosrdno „vodi pod Bogom i uz njegovu pomoć”. Ovde su krstaši božji a njihovi neprijatelji bezbožni ljudi. Za razliku od toga, islamski džihad polazi od islamskog učenja da se svet deli na dva carstva – Kuću islama, gde preovlađuju islamski zakoni, i Kuću rata, u kojem spada neislamski svet, čija su carstva nužno sukobljena u moralnom, pravnom i religijskom smislu.⁸

Principijelni realizam

Principijelni realizam, u današnje vreme poznatiji kao pravedan rat, čiji se koreni mogu naći u grčkoj i rimskoj filozofiji, kao tradicija, predstavlja stanovište koje se nalazi između pacifizma i amoralnog realizma. Njime se polazi od činjenice da su svi međudržavni odnosi, uključujući rat i oružanu silu kao njen najradikalniji oblik, obuhvaćeni široko prihvaćenim etičko-moralnim standardima. Dakle, ova teorija u prvi plan stavlja moć i silu. Na taj način se težnja za mirom i pravdom među državama stavlja u drugi plan.

Iako je pravedni rat međunarodno etičko-moralno ograničen, za razliku od pacifističkog stanovišta koje zabranjuje sve ratove i nasilje, on dozvoljava upotrebu oružane sile kao oruđe pravde. Uprkos činjenici što se nasilje smatra najvećim zlom, ono nije neizbežno najveće zlo, s obzirom da se neke etičko-moralne vrednosti, kao na primer – zaštita nedužnih, povraćaj nečeg što je bespravno oduzeto, odbrana od agresije, mogu opravdati upotrebu sile. Bliže rečeno, slično pojedincu koji ima sva prava da se odupre sili i nepravdi, tako i država ima pravo da upotrebi silu, sama ili u savezu sa drugim državama na odbijanju agresije.

Ipak zagovornici ove teorije teže da ograniče nasilje u ratu obuzdavajući upotrebu sile i ograničavajući obim samog nasilja. Pri tom oni se bave normama kojima se procenjuje kada bi rat mogao da bude etičko-moralno i pravno opravdan. U slučaju da je opravdan raspravlja se kako bi takav rat trebalo ograničiti, a sve u cilju ne da bi se etičko-moralno i pravno opravdao rat, već da se međunarodni odnosi stave pod kontrolu političkog morala, smanjujući na taj način opasnosti, prekomernu upotrebu sile i razornost rata.

⁷ Isto.

⁸ Isto, str. 45.

Elementi teorije „pravednog rata“

Temelji teorije

Teorijom pravednog rata s njegovog etičko-moralnog i političkog stanovišta ravnopravljali su i zastupali je mnogi velikani svoga doba. Međutim, poreklo teorije može se naći u klasičnim grčko-rimskim, pa i hršćanskim vrednostima - kod Aristotela, Cicerona, Augustina i Tome Akvinskog. Mnoga pravila su se razvila i kao takva ušla u međunarodne zakonike koji se odnose na oružane sukobe. Ujedinjene nacije, Hag, Ženevska konvencija - samo su neke od međunarodnih institucija koje su svojim dokumentima ugradile njihovo učenje.

Klasici marksizma su, formulišući teoriju o pravednim i nepravednim ratovima (Lenjin), pod pravednim ratovima podrazumevali ratove koje vodi jedna država ili narod radi odbrane od agresije ili u cilju nacionalnog oslobođenja. Paralelno sa ovakvim shvatanjima raste otpor prema upotrebi oružane sile u rešavanju međunarodnih odnosa. Tako je Društvo naroda (1919), u svom najznačajnijem dokumentu, u Paktu, proklamovalo osudu agresivnih ratova, mada nije postignuta potpuna zabrana rata. Ova ideja je dodatno razrađena Pariskim paktom (1928).

Konačnu zabranu pretnje silom ili upotrebe sile koja obuhvata i vođenje agresivnih ratova propisuje Povelja UN (1945). Izuzetak od ove zabrane predstavljaju tzv. individualna i kolektivna samoodbrana u slučaju oružanog napada kome je neka država izložena, kao i primena oružane sile, pa i rata u cilju očuvanja međunarodnog mira a u okviru sistema kolektivne bezbednosti. Takođe je dopušteno vođenje antikolonijalnih oslobodilačkih oružanih sukoba, a koji su proistekli iz prava naroda na samoopredeljenje.⁹

Kada je reč o sistemu bezbednosti, verovatno najvažniji politički akt predstavlja Konferencija o evropskoj bezbednosti i saradnji (1975), u kome se države članice obavezuju: (1) suverena jednakost i poštovanje prava svojstvenih suverenitetu; (2) uzdržavanje od pretnje silom ili upotrebe sile; (3) nepovredivost granica; (4) teritorijalni integritet država; (5) rešavanje sporova mirnim putem.

U završnom aktu KEBS-a sadržani su i sledeći principi: (1) nemešanje u unutrašnje poslove drugih država; (2) poštovanje ljudskih prava i osnovnih sloboda, uključujući slobodu misli, savesti, veroispovesti i ubeđenja; (3) ravnopravnost i pravo naroda na samoopredeljenje; (4) saradnja među državama; (5) savesno ispunjavanje obaveza na osnovu međunarodnog prava.

Iz ovog dokumenta, koji se smatra osnovnim aktom bezbednosti međunarodne zajednice, a samim tim o (ne) korišćenju oružane sile, dolazi se do zaključka, ali i težnje, da je međunarodna zajednica veoma zainteresovana da zemlje članice sve bezbednosne opasnosti, izazove, rizike i pretnje ugrožavanja spoljne bezbednosti rešavaju mirnim putem. Međutim, deklaracije su jedno, a praksa drugo, budući da agresija kao najekstremniji oblik primene sile nije iskorenjena, jer je još uvek na sceni princip prava jačeg.

U današnje vreme zapadni teoretičari teoriju pravednog rata zasnivaju na distinkciji između javne i privatne upotrebe sile, između rata (*bellum*) i dvoboja (*duellum*). Naime, po rečima Džordža Vajgela (George Weigel), *bellum* podrazumeva korišćenje sile radi ostvarivanja javnih ciljeva države njenih legitimnih nosilaca političke vlasti u zaštiti građana za koje je odgovorna, dok se značenje *duellum* vezuje za upotrebu sile koju pojedinac ili privatna organizacija primenjuju u privatne ili lične ciljeve.

Ova teorija pravednog rata, danas više nego ikada aktuelna na Zapadu, počiva na pretpostavci da je sila prinude, bilo da se koristi unutar države ili protiv drugih država, legitimna pod uslovom da koristi legitimnoj etičko-moralnoj i pravnoj svrsi. Sledstveno tome, rat nije intrinistično (sigurno) zlo već predstavlja oruđe državničke veštine. Stoga pitanje da li je upotreba oružane sile etičko-moralno i pravno opravdana isključivo zavisi od njegovih aktera, ciljeva i metode koji se tom prilikom koriste.

⁹ Weigel, G., *Moral Clarity in a Time of War, First Things*, 2003, str. 886/887.

Najznačajnije teorije

Na Zapadu teorija pravednog rata je jedna je od najuticajnijih teorija koja se odnosi na primenu etike, morala i prava u ratnim sukobima. Tradicija teorije pravednog rata je nesumnjivo od velikog uticaja. Ona u današnje vreme posebno dominira moralnim i legalnim diskursima rata.

Prema teoriji pravednog rata, da bi se rat smatrao etičko-moralnim, odnosno pravno opravdanim, on mora da ispunjava određene norme koje su neophodne za opravdavanje primene nasilja, kao i norme za vođenje rata. Naime, rat se, kako tvrdi Mark R. Amstuc „može voditi iz nepravednih razloga, ali se, ipak, može voditi na pravedan način.“ I obrnuto, „čak i ako su razlozi za ulazak u rat potpuno pravedni, sam rat se može voditi na nepravedan način, pribegavanjem, na primer, diskriminativnim napadom na civile.“¹⁰

Ova teorija je podeljena na tri dela, koji se u literaturi navode na latinskom jeziku. Ti delovi su: (1) *jus ad bellum*, koji se odnosi na pravednost ulaska u rat; (2) *jus in bello*, koji se odnosi na pravednost za vreme rata; i (3) *jus post bellum*, koji se odnosi na pravdu posle rata. Prva dva termina počinju da se koriste posle Drugog svetskog rata, dok je treći termin uveden kao odgovor na sve širi terorizam i građanski rat u Iraku posle invazije američkih snaga na tu zemlju 2003. godine.

1. *Jus ad bellum*. Budući da se, po mišljenju zapadnih teoretičara koji se bave primenom etičko-moralnih normi u ratu, teorija pravednog rata zasniva na prirodnom zakonu oni su ovu dimenziju teorije definisali kao „pravo o donošenju odluke o ratu.“¹¹

Pravila *jus ad bellum* u prvom redu odnose se na državno rukovodstvo. S obzirom da političke vođe inauguriraju ratove, pokreću vojske, oni su odgovorni za *jus ad bellum* principe. Ako ne uspeju u tome ili zakažu u svom nastojanju, tada su učinili ratni zločin. Prema rečima nirnberskih tužilaca za nemačke zločine u Drugom svetskom ratu, agresivni vođa koji je započeo nepravedni rat počinio je zločin protiv mira. Ono što konstituiše pravedni ili nepravedni rat određeno je pravilima *jus ad bellum*. Teorija pravednog rata nalaže da svaki rat, da bi bio opravdan, mora da sadrži šest zahteva.

Prvi zahtev legitimnog opravdanja rata podrazumeva postojanje pravednog uzroka - sprečavanje agresije, odbrana od nepravednog napada ili ispravljanje teške nepravde. Mada ova teorija ne određuje šta predstavlja pravedan globalni poredak, pokušaj nasilne promene teritorijalnih granica ili proširivanje političke i ekonomske kontrole u stranim zemljama smatra se nepravednim. Stoga je agresija nepravedna i odbrana od agresije predstavlja pravedan uzrok za upotrebu sile.

Drugi zahtev odnosi se na kompetentnost vlasti, gde se upotreba sile podrazumeva etičko-moralno i pravno dopustivom kad je koristi državno rukovodstvo (vlada). Suprotno tome, nasilje koje upotrebljavaju nevladine grupe ili privatni pojedinci smatra se nemoralnim.

Treći zahtev koji bi bio etičko-moralno i pravno prihvatljiv za vođenje pravednog rata treba da ima ispravne namere. To znači da je rat pravedan samo ako teži da povrati pravedan mir, ako mu je cilj da se ispravi naneto zlo i ako se promene određeni uslovi ili etičko-moralni i pravni neprihvatljivi postupci neprijateljske države.

Četvrti zahtev podrazumeva ograničene ciljeve rata, budući da je bezuslovan, iscrpljujući neograničen rat etičko-moralno i pravno neprihvatljiv. Naime, dobro koje treba postići ratom mora biti u skladu sa verovatnim zlom koje će iz njega proizaći. Odnosno, „vrednosti očekivane silom moraju biti srazmerne vrednosti žrtvovanim sili.“¹²

Peti zahtev iskazan je kao poslednje sredstvo. To znači da država kad iscrpi sva miroljubiva sredstva (diplomacija, multilateralni pregovori, sankcije) u težnji da ispravi zlo, ima legitimno pravo da pribegne oružanoj sili. Međutim, isto kao i srazmernost, ovo je norma koju je u etičko-moralnom i pravnom smislu teško primeniti jer zahteva neobičajeno razborit sud.

10 Amstuc, R. M., *Međunarodna etika*, str. 205.

11 Isto.

12 Šahović, M., *Rat, Politička enciklopedija, Savremena administracija, Beograd, 1975*, str. 111.

Šesti zahtev predstavlja razumnu nadu u uspeh. On podrazumeva da upotreba oružane sile protiv agresora razumne šanse za uspeh. Zato rat za koji nije verovatno da će postići svoje ograničene ciljeve nije moralan.

2. Jus in bello. Prema ovoj teoriji suština ove njene dimenzije odnosi se na „pravo o vođenju rata“ tokom izvođenja oružanih dejstava. Odgovornost države pada na vojno rukovodstvo koje formuliše ratne ciljeve i vojnike koji izvršavaju ratnu politiku određene države. Oni su odgovorni za svako kršenje principa koji se događaju pod njihovom komandom. Ta odgovornost se često pokazuje na suđenjima za ratne zločine, bilo da je reč o vlastitom sudskom sistemu ili međunarodnim sudovima.

Ova teorija jasno razlikuje spoljašnji i unutrašnji jus in bello, gde se spoljašnji ili tradicionalni jus in bello odnosi na pravila države kojih se ona mora pridržavati prema neprijatelju i vlastitoj oružanoj sili, dok se unutrašnji jus in bello odnosi na pravila koja država mora poštovati u skladu s vlastitim stanovištem u vođenju rata protiv spoljnog neprijatelja. Postoji nekoliko pravila koje se tiču spoljašnjeg jus in bello.

Prvi zahtev tiče se diskriminativnosti. Pod njim se podrazumeva da se vojna sila može koristiti samo protiv političkih vođa i vojne sile neprijatelja (na primer, Sadam Husein, Gadafi, Bašar el Asad, Slobodan Milošević), a da se pri tom ulože svi naponi da se razlikuju borci od neboraca, vojnici od civilnog stanovništva, kako bi se civilne žrtve smanjile na najmanju moguću meru. Borbeni dejstva na civilne objekte – naselja, bolnice, škole moralno, etički i pravno, nedopustiva su. Posebno je nedopustivo nediskriminativno masovno razaranje naseljenih mesta. Ali pošto se to uvek ne može izbeći, jer rat često dovodi do masovnih kolateralnih razaranja, zagovornici ove teorije izneli su kolarni princip dvostrukog efekta da bi definisali problem civilnih žrtava. Prema ovoj normi, civilne žrtve su dopustive ako predstavljaju nenamernu uzgrednu posledicu namernog napada na vojne objekte i živu silu protivnika.

Drugi zahtev odnosi se na ratno razaranje koje mora biti srazmerno ciljevima koji se pokušavaju ostvariti. Zato je neopravdan bezobziran rat iscrpljivanja koji teži da potpuno uništi materijalna dobra, vojne efektivne i stanovništvo. Da bi ovaj rat bio etičko-moralno i pravno opravdan, treba upotrebiti najmanje moguće nasilje da bi se postigli ograničeni ratni ciljevi.

Treći zahtev obuhvata poštovanje međunarodnih zakona u upotrebi zabranjenog oružja. To se posebno odnosi na upotrebu hemijskog i biološkog oružja koje je inače zabranjeno mnogim sporazumima. Slično je i sa upotrebom nuklearnog oružja, čije bi, iako nije tako jasno zabranjeno, svako korišćenje izazvalo veliku osudu, ali i veliku dozu neprijateljstva međunarodne zajednice.

Četvrti zahtev vezan je za zabranu upotrebe sredstava koja su „zlo po sebi“. Vojnici ne smeju da upotrebljavaju sredstva ili oružje koje je zlo po sebi. To uključuje masovna silovanja, genocid ili etničko čišćenje, korišćenje otrova ili prevara (maskiranje vojnika u uniforme Crvenog krsta), primoravanje zarobljenih protivničkih vojnika da se bore protiv vlastite vojske i upotreba oružja čiji se efekti ne mogu kontrolisati, kao što su, na primer, razni biološki agensi.

Peti zahtev uslovljen je humanim postupanjem s ratnim zarobljenicima. Ako se zarobi neprijateljski pripadnik oružanih snaga, on prestaje biti vojna opasnost. Stoga je nepravedno i nemoralno te zarobljenike ubijati, silovati, mučiti, izlagati ih gladi i žeđi, vršiti na njima medicinske eksperimente i dr. Mora im se, kako i nalaže Ženevska konvencija, osigurati siguran smeštaj daleko od ratne zone sve dok se rat ne završi, kada ih treba osloboditi ili razmeniti za vlastite ratne zarobljenike. Danas je, međutim, izuzetno aktualno pitanje kako sa pravog, ali i sa etičko-moralnog stanovišta, postupati s terorističkim neoptuženim zarobljenicima, s obzirom na činjenicu da se u praksi nad njima primenjuju agresivna ispitivanja i tajna mučenja, kao što to, na primer, SAD provodi u zatvorima na Kubi, u Iraku i Pakistanu, a sve u ime rata protiv terora.

Šesti zahtev odnosi se na zabranu odmazde. Odmazda je kada jedna država povredi pravila jus in bello u ratu sa drugom državom, a ona se uzvratno osveti kršeći vlastita pravila jus in bello, tražeći da se njen protivnik pridržava pravila. Sva dosadašnja

iskustva pokazuju da postoje jaki etičko-moralni i pravno jasni razlozi koji pokazuju da se odmazdom ne postiže željeni rezultat, već da ona samo produbljuje eskalaciju sukoba i uvećava žrtave. Pobediti je ipak najbolja osveta.

Sedmi zahtev podrazumeva poštovanje ljudskih prava vlastitih građana. Unutrašnji jus in bello od državnih organa zahteva poštovanje ljudska prava svojih građana na najbolji mogući način za sve vreme ratnog stanja. Ovom prilikom javljaju se i pitanja: da li je pravedno provoditi regrutaciju ili cenzuru, da li treba održavati izbore ili ih odgoditi, da li vojnici smeju odbijati naređenja u ratu koji smatraju da je nepravedan? Komprehenzivna teorija pravde u ratno vreme mora uključiti sva ta razmatranja, a ne samo ono šta treba učiniti s neprijateljem, s obzirom da su se neki od najgorih zločina dogodili unutar granica a ne s neprijateljske strane. Neke države su koristile rat sa stranim državama kao priliku da masovno krše unutrašnja ljudska prava, prvenstveno prema političkim neistomišljenicima. Danas je to slučaj u Siriji, Iraku, Libiji, Istočnoj Evropi i dr.

3. Jus post bellum. Ova teorija se odnosi na „uslove posle prekida neprijateljstva.“ Ona nastoji da reguliše kraj rata i olakša prelaz iz ratnog stanja u mirnodopsko stanje. U osnovi, njom se obnavlja pravedni poredak. S obzirom da o ovom, posleratnom stanju, ne postoje precizno utvrđeni međunarodni zakoni, za obnavljanje pravednog poretka neophodno je poslužiti se etičko-moralnim i pravnim izvorima teorije pravednog rata. Ali, čak ni ovde teorija ne tretira jus post bellum na najbolji način, jer je ovo sasvim novo i kontroverzno područje.

Međutim, praksa je pokazala da, kad se rat završi, pobednik mora da povрати red, pomogne obnavljanju ekonomije, vrati političku ekonomiju lokalnoj samoupravi i pozove vođe na odgovornost za počinjena zlodela i ratne zločine.

Pokušaj fokusiranja dosadašnjih saznanja možemo prikazati sledećim zahtevima juspost bellum:

Prvi zahtev ove teorije odnosi se na razuman i odmeren mirovni sporazum. Ovaj sporazum treba da bude javno objavljen. Ako mirovni sporazum služi kao instrument osvete, to se kasnije može pokazati kao loš pokušaj koji će biti temelj nekih budućih neprijateljstava. Ovo pravilo oduzima legitimnost svakoj безусловnoj predaji.

Drugi zahtev tiče se vraćanja prava. To znači da mirovni sporazum treba da osigura osnovna relevantna prava koje je narušio opravdani rat - ljudska prava na život i slobodu i državno pravo na teritoriju i suverenost. To su glavni ciljevi koje mora da poseduje svaki mirovni sporazum, osiguravajući da rat tj. njegov završetak ima poboljšani efekat. Uostalom, poštovanje prava je temelj svake civilizacije, bilo nacionalne ili internacionalne.

Treći zahtev vezan je za razliku u odgovornosti, jer odgovornost za nepravedno vođenje rata nije ista za državne vođe, vojnike i civile pobeđene zemlje sa kojom se pregovara. Civili imaju pravo na određeni imunitet od kaznenih post bellum mera. Ova mera isključuje socijalno-ekonomske sankcije kao posleratnu kaznu.

Četvrti zahtev zahteva odmerenu kaznu s kojom će biti upoznata međunarodna javnost, bilo da je reč o vođama pobeđene države koja je svojom agresijom narušila mnoga ljudska prava, ili o vojnicima obeju strana u sukobu koji su počinili mnoga zlodela i ratne zločine zbog kojih treba da odgovaraju pod okriljem posebno za to osnovanog suda.

Peti zahtev podrazumeva finansijsku kompenzaciju. Ovaj zahtev može biti zatražen, ali tako da ostane dovoljno sredstava i resursa da pobeđena zemlja može započeti sa vlastitom rekonstrukcijom. Pohlepa pobednika posle Prvog svetskog rata dovela je do drugog velikog svetskog rata. Danas se to, nažalost čini u zemljama Bliskog istoka zbog prirodnih sirovina (nafte).

Šesti zahtev ima za cilj da osigura reformu institucija agresorskih vlada. U takve reforme spadaju: demilitarizacija i razoružavanje, obnova policijskog i sudskog aparata, edukacija o ljudskim pravima. Moguće je, međutim, preduzeti i radikalnu strukturnu transformaciju koja će, vođena novouspostavljenom legitimnom državnim vlašću,

obezbediti pravedno društvo. Ovo je, kako se smatra, najkontraverzniji aspekt jus post bellum.

U zaključku o teoriji „pravednog rata“, a koji se odnosi na „pravedni mir“, treba istaći da zapadni teoretičari insistiraju na ispunjenju navedenih uslova. Pri tom, po njihovom poimanju rata i mira, jasno mora da postoji etičko-moralna i pravna izlazna strategija iz ratnog stanja. Stoga bilo kakvo nepridržavanje tih zahteva (pravila, principa) treba smatrati nasilnim kršenjem „pravednog rata“, koji, kao takav, treba da bude sankcionisan. Nepridržavanje ovih zahteva traži novi krug diplomatskih pregovora, pa i međunarodnu arbitražu između suprotstavljenih strana, što, zbog nasilnog nepoštovanja propozicija rata, može izazvati pravedan razlog druge strane za određeno neprijateljstvo.

Postavlja se pitanje može li akt nasilne promene vlade neke države biti pravedan, kao što se dogodilo u Avganistanu, Iraku, Libiji, Siriji? Zagovornici ove teorije, podržani tvorcima novog svetskog poretka na čelu sa vodećim svetskim silama, prvenstveno SAD-om, smatraju da ako se poštuju „zadati“ uslovi „pravednog rata“, takve promene mogu biti legitimne: ako je sam rat pravedan i vođen pravilno, režim nezakonit, cilj rekonstrukcije je minimalno pravedna vlada.

Ova „dozvola“ za promenu postojećeg stanja u pobeđenoj državi prvenstveno se dobija silom oružja. Opravdanje se pronalazi u činjenici da ne šteti ni državnim ni ljudskim pravima, očekivane promene su poželjne za lokalnu populaciju i povećani međunarodni mir i sigurnost za sve. Same promene biće uspešne ako se uspostavi novi stabilan režim, ako ga u potpunosti vode lokalni ljudi, kao i da je makar minimalno pravedan. Ove promene nije moguće da se odmah izvedu, već je potreban određeni vremenski period koji, kako je praksa potvrdila, iznosi otprilike 8 do 12 godina. Na primer, takve promene dogodile su se u Nemačkoj i Japanu od 1945. do 1955. godine. U nekim slučajevima to je vrlo teško, ali nije nemoguće. I suprotno, u nekim, kao u zemljama u kojima je nasilno izvedeno „arapsko proleće“, kraj ratnim sukobima, verskim razmiricama, terorizmu, uvođenju demokratije po meri Zapada, snažnom migrantskom procesu i građana, nije moguće proceniti.

Postoje smernice koje mogu pomoći transformaciji pobeđene države u državu sa minimalnom pravdom, među kojima su najznačajnije: čvrsto se pridržavati pravila rata tokom okupacije; procesuirati ratne zločine stare vlade; razoružati i demilitarizirati društvo; pružati efektivnu vojnu pomoć; omogućiti razvoj i slobodan rad nedržavnim institucijama; ako je potrebno otpočeti sa stvaranjem novih vrednosti; posle određenog perioda napredak društva treba da oseti kompletno stanovništvo; izlaznu strategiju provoditi postepeno i pravilno, tako da novi režim može sam, bez spoljne pomoći upravljati državom.

Traganje za etičko-moralnom i pravnom legalizacijom „pravednog rata“

Etičko-moralno opravdanje

Kao i pred napad na SR Jugoslaviju, Avganistan, Libiju, Irak i Siriju Zapad svim silama nastoji da legitimizuje nezakonitu pravnu, etičko-moralnu i svaku drugu intervenciju. Zato će se svaka vojna intervencija koju zapadne sile budu pokrenule protiv, njima nenaklonjenih država režima koji u njima vladaju, zbog navodne upotrebe hemijskog oružja, borba protiv „umerene opozicije“, ratnih saveznika, proterivanja civilnog stanovništva i dr., biti nazvana „pravednim ratom“. NATO bombardovanje (tačnije agresija) Jugoslavije (1999), kako tvrdi Dejvid Gibs (2009), bilo je ključni eksperiment i pravilo upotrebe vojne sile, odnosno „pravednog“ i „humanog“ rata. On se tada oštro suprotstavljao zvaničnoj doktrini američke spoljnje politike, tvrdeći da su posledice tzv. humanitarnog rata pogubno delovale po stanovništvo tadašnje Jugoslavije bez obzira na to kojoj zaraćenoj strani (srpskoj ili albanskoj) je pripadalo.

Po Gibsovom mišljenju SAD su ovu intervenciju proglasile za idealan model budućih oružanih aktivnosti prema drugim državama širom sveta. Jer, govoreći sa

njihovog stanovišta, ova intervencija je dovela do „čiste pobede“ bez posebnih žrtava, finansijski se pokazala kao relativno jeftina, u SAD i državama saveznicima njen cilj je lažno predstavljen kao humanitaran, što je za posledicu imalo da se u javnosti prihvati plemenitim etičko-moralnim činom. Stoga se „primer Kosova“ od tada uvek uzima kao pozitivni model kako bi se svaka intervencija koja je kasnije bila izvedena prikazala opravdanom i humanitarno svrsishodnom, mada je ova intervencija u etičko-moralnom i pravnom smislu predstavljala humanitarni slom. Naime, od direktnih borbenih dejstava avijacije stradalo je više hiljada civila i stvorena je politička atmosfera koja je omogućila etničko čišćenje kosovskih Srba.¹³

Inače, povod za napad na Jugoslaviju pronađen je u navodnom masakru 40 albanskih civila u selu Račak na Kosmetu koji su navodno počinile srpske milicijske i vojne formacije. Iako tada nije bilo rezolucije UN koja bi eksplicitno dozvolila NATO da bombarduje Jugoslaviju, članice NATO-a uspele su da „pronađu“ etičko-moralni pravni razlog (opravdanje) kojim je legalizovana vojna intervencija. Ova akcija protiv SRJ bila je precedent, odnosno „prvobitni greh“ koji je omogućio američku invaziju na Irak (2003) u vidu „preventivnog rata“ radi svrgavanja Sadama Husenija s vlasti koji je navodno razvio oružje za masovno uništenje. Pre toga, po istom scenariju - demonizuj, proglasi državu koja je izabrana za žrtvu „čudovištem neopisive snage“, pronađi povod, napadni - oružjem je izvršena smena režima u Avganistanu (2001) zbog napada Al Kaide na SAD, odnosno u Libiji (2011) zbog navodne zaštite ljudskih prava libijske opozicije.¹⁴

Zagovornici intervencije u Siriji tvrdili su da SAD i Zapad imaju odgovornost da kao svetski lideri pomognu tamo gde se događa humanitarna katastrofa. I tadašnji, tek izabrani američki, predsednik Barak Obama je, primajući Nobelovu nagradu za mir, izjavio da postoji pravedna upotreba oružja u Siriji - da bi se zaštitili civili. Zato i u „slučaju Sirija“ SAD ima „obavezu“ da deluje zbog „masakra 1.400 ljudi“ zbog navodne upotrebe bojnih otrova vladinih oružanih snaga. Tvrdio je da odluka SB nije nužna jer bi u suprotnom „moglo biti nemoguće odgovoriti na takve zločine“. Međutim, tada, ali sada, zapadni vojno-politički stratezi izbegavali su da objasne šta je to humanitarno u bombardovanju, čak i prilikom primene kratkih i ograničenih vazduhoplovnih borbenih akcija. Jer, u svakoj toj akciji strada nezaštićeno stanovništvo, prave ogromna razaranja, pokreće nezapamćena migracija stanovništva, vodi krvavi plemenski rat, stvara Islamska država, provode nezapamćene terorističke akcije u islamskim državama i širom sveta. Stoga se, s pravom pita, kako se pomaže tim istim civilima zbog kojih se navodno vodi „pravedan rat“.

Razlog za vojnu intervenciju u Siriji nađen je u „pravu na samoodbranu“ od „prelivanja krize“, odnosno upotrebe hemijskog oružja protiv Libana, Jordana i Turske. Tako nešto, kao 1999. godine u Jugoslaviji, iskorišćeno je kao povod za novi „pravedni rat“. Ovaj termin se naglašeno koristi, s obzirom da su se odavno otrcale sve ranije fraze. Naime, borba za ljudska prava i demokratiju izgubili su smisao kada su u Libiji posle svrgavanja Gadafija državom zavladaile brojne milicije, plemenski savezi i država podeljen na tri dela. Na isti način dogodilo se i sa preventivnim ratom koji je izgubio svaki kredibilitet kada se ispostavilo da u Iraku nije bilo oružja za masovno uništavanje. Terorizam nije nestao ni posle smene režima u Avganistanu, uz dodatne žrtve civila zbog sektaških međusobnih sukoba. A kada je reč o Srbiji, NATO ju je, zbog „humanitarnih razloga“, nemilosrdno bombardovao projektilima sa osiromašenim uranijumom i doprineo da oko 150.000 Srba budu prognani s Kosova i Metohije i da se na tom prostoru stvori „mafijaška država s blagoslovom NATO-a i zapadnih zemalja“.

Pravna legalizacija

Novi svetski poredak, po shvatanju SAD, na unutrašnjem, kao i na međunarodnom

¹³ Gibs, D., Humanitarna intervencija i uništenje Jugoslavije, objavljeno u: Šuvaković, Z., Pogubni kliše o dobrom ratu, Politika, 3.09.2013, str. 12.

¹⁴ Stevanović, J., SAD ne odustaju od napada na Siriju, Politika, Beograd, 3.09.2013, str. 1 i 12/13.

planu, ne podrazumeva pluralizam, tj. učešće svojih članova u upravljanju i podeljenu odgovornost, već diktat. A to znači antiporedak.

Tako međunarodni poredak u odnosu na unutrašnji ima svoje specifičnosti jer je prvi postavljen horizontalno i proizvod je volje suverenih država, a drugi postavljen vertikalno i počiva na hijerarhiji vlasti. No, to je u savremenim uslovima samo relativno, čime je zbog imperativnih normi i serije objektivnih činilaca, volja država značajno ograničena.

Ustvari, novi svetski poredak, po mišljenju Žerara Bodsona, predstavlja jednu varijantu stare hegemonističke stabilnosti, po kojoj međunarodni odnosi počivaju na hegemoniji najmoćnije sile, pri čemu njen nacionalni interes poprima širok pojam, počev od kontrole nad sopstvenim prostorom i teritorijama u susedstvu, kontrole strateških puteva i dragocenih, prvenstveno energetskih sirovina po celom svetu, zaštite saveznika i savezničkih režima, osiguranja vojnih baza u stranim zemljama, osvajanja tržišta, do poštovanja ljudskih prava, brige o demokratskom uređenju i slobodi medija, kao i tržišne privrede i prinudne privatizacije. Kad se nacionalni interes jedne, doskora jedine, supersile postavi tako, onda razloga za sukob sa zemljama koje se ne povinuju volji velikih uvek ima.¹⁵ Međutim, ceo poduhvat lišen je etičko-moralnih normi i pravne snage. Osnov toga je dominacija, kontrola prostora i brutalna pljačka. Zato se iza lepih fraza krije cinizam.¹⁶

S obzirom da shvatanje opšteg dobra i njegovo ostvarivanje uvek uključuje pristrasnost, primena etičko-moralnih normi u „pravednom ratu“ se uvek mora vršiti uzdržano i samokritično. Tako Mark R. Amstuc, ispitujući rat NATO-a protiv Srbije (1999) – koji je imao „značajnu, mada dvosmisleni ulogu moralnih vrednosti“ – smatra da je ovaj slučaj važan što pokazuje složenu i povremenu protivurečnu ulogu etike i morala u oblikovanju i ostvarivanju spoljnje politike“. Onda kazuje da, „dok je upotreba sile okončana na srsko kršenje ljudskih prava na Kosovu, pribegavanje ratu dramatično je uvećalo neposredne patnje žrtava radi kojih je rat vođen.“¹⁷

Međutim, suprotno ovoj tvrdnji, Vili Vilmer¹⁸, nekadašnji visoki vladin funkcioner SAD, ističe da je pojmovno značenje „zajednica pravih vrednosti“ zauvek nestalo iz rečnika država članica NATO-a. Ta, nekadašnja, „opravdana“ floskula u sukobu protiv SSSR-a, agresijom na Jugoslaviju, zapadni svet, koji se do tada „snažno zalagao“ za „međunarodno pravo“, brutalno je zapostavljena. Naime, ovim „malim prljavim ratom“ faktički je uništen međunarodni pravni poredak. Nekadašnje zaklinjanje da rata nikada više neće biti u Evropi, SAD je, zarad strateške nadmoći, odustao od nekadašnje politike. I ponovo uveo rat u Evropu.

Gerhard Šreder „takođe je, analizirajući ukrajinsku krizu, priznao da je kao tadašnji savezni kancelar Nemačke, dajući saglasnost za napad na Jugoslaviju, prekršio međunarodno pravo. Iako ustav ne dozvoljava vojnu agresiju i učešće u ratovima u drugim državama, Nemačka je kao ni jedna druga država „profitirala od novog pravnog poretka u Evropi“. I ne samo to. Nemačka je ponovo „postala učesnica u neljudskim agresivnim ratovima.“

O legalizaciji „pravednog rata“ i naš politički komentator Ratko Dmitrović¹⁹ govori o NATO-u i njegovom ulasku u Istočnu Evropu. On tvrdi da o bajkovitim pričama o „večnom miru, saradnji, nepromenljivosti granica, demokratiji, liberalnom društvu moderne Evrope“ više niko i ne govori. Jer, kako on kaže, posle Jugoslavije i „arapskog proleća“, „eksplozijom u Kijevu“, svi oni koji su „zaduženi“ da propovedaju mir, „organizovali su nasilno, krvavo rušenje tamošnje legitimne vlasti.“ Umesto mira četiri su godine otkako Ukrajina krvari u sukobu koji njima - Ukrajincima, uopšte nije

15 Marković, M., Novi svetski poredak, Zbornik radova Instituta za geopolitičke studije, Beograd, 1997, str. 131.

16 Stajić, Lj., Osnovi bezbednosti, Draganić, Beograd, 2006, str. 35.

17 Amstuc, R. M., Međunarodna etika, str. 41.

18 Vimer, V., „Mad in Germany“, „Beogradski forum za svet ravnopravnih“, Kurir, 2.10.2015 - <http://www.vesti.rs/NATO/VILI-VIMER-NATO-unistio-medjunarodni-poredak-ratom-protiv-Jugoslavije.html>

19 Dmitrović, R., Čuvajte se price o miru, Novosti, Beograd, 27.9.2015.

bio potreban. Naravno, to je preko bilo potrebno novim svetskim „apostolima mira”. Uprkos tome, „antiruska revolucija“ nije ostvarila željeni cilj. Stoga se traži nova žrtva u nekom drugom ratnom sukobu. Umesto ostvarenog cilja Rusija je povratila nekadašnji deo svoje teritorije – ostrvo Krim.

Danas, više nego ikada, zbog društveno-ekonomskih kriza koje ciklično nastaju širom sveta, pa i u Americi, kao i „dizanje“ novih država – Rusija, Kina, Indija, ali i tzv. „odmetničkih“ država – Iran, Severna Koreja, koje uprkos snažnom protivljenju SAD, nastoje da razviju svoj nuklearni vojni potencijal, kako bi postali protivteža vojnoj moći u tom regionu sveta. One svojim razvojem, neminovno vode uspostavljanju novog višepolarnog sveta, koji će u budućnosti značajno, ako ne u potpunosti, ograničiti jednopolarnu premoć SAD i njegovih saveznika i istomišljenika.

Budući da postepeno gubi nepikosnoveni primat svetskog dominiona, SAD u sadašnjoj krizi u Siriji i drugim državama Bliskog istoka, sve teže može da izdejstvuje pravnu, ali i etičko-moralnu legalizaciju tzv. „pravednog rata.“ Međutim, Ijan Hurd, profesor političkih nauka na čikaškom Univerzitetu Nortvest, u autorskom tekstu u „Njujork tajmsu“, poručio je tadašnjem američkom predsedniku Baraku Obami da bombarduje Siriju bez obzira što to i nije baš „zakonito“, jer „postoje moralni razlozi za (američko) nepoštovanje (međunarodnih) zakona“.²⁰ On, za razliku od mnogih eksperata, bivših i sadašnjih zvaničnika zapadnih vlada, koji intervenciju na Siriju pravdaju moralnim razlozima a zanemaruju njenu pravnu nelegalnost, nedvosmisleno priznaje da bi takvi vojni napadi bili kršenje međunarodnog prava. To ga ipak ne sprečava da savetuje predsedniku da napadne Siriju bez „upaljenog zelenog svetla“ Saveta bezbednosti Ujedinjenih nacija.

Za razliku od Huarda, zvaničnici u Vašingtonu, Parizu i Londonu još uvek intenzivno tragaju za pravnim osnovom vojne akcije koja bi napade učinila „zakonitim“. U tom smislu britanski Obaveštajni komitet savetovao je britansku vladu da bi zakonski osnov za napad bila „humanitarna intervencija“ i „ukoliko ta mera bude blokirana u Savetu bezbednosti, Britanija bi u skladu sa međunarodnim pravom ipak mogla da preduzme vanredne mere“. Zato „vojna intervencija, koja bi bila usmerena prema tačno utvrđenim ciljevima u svrhu ometanja i sprečavanja novih napada bi bila neophodna i odgovarajuća, pa samim tim i zakonski opravdana“.

Iako eminentni svetski stručnjaci međunarodnog prava nisu saglasni oko „doktrine humanitarnih intervencija“, to nije sprečilo zagovornike ove doktrine da pokušaju da je uvrste u međunarodno pravo. Tako je, pre otpočinjanja destabilizacije Sirije, kanadska vlada, na predlog Komisije za zaštitu ljudskih prava, uputila Ujedinjenim nacijama inicijativu pod nazivom „Odgovornost da zaštititi“. Njome se predviđala mogućnost vojne intervencije kao „poslednjeg sredstva“ u slučaju da se u nekom regionu ozbiljno krše ljudska prava, pri čemu se ne traži saglasnost svih članica Saveta bezbednosti.

Mada je postao sastavni deo završnog dokumenta Svetskog samita (Njujork, 2005), ovaj koncept „međunarodnih normi“, usmerenih na sprečavanje genocida, ratnih zločina, zločina prema čovečnosti i etničkog čišćenja, nikad nije postao deo međunarodnog prava. Kada se ima u vidu da je ovaj koncept ostao na nivou „norme“, ne čudi što je tadašnji državni sekretar SAD Džon Keri, pominjući Asadov navodni hemijski napad, precizno istakao da „kršenje norme ne sme da ostane bez sankcije“. Namerno nije spomenuo zakon ili pravo, jer je dobro znao da napad na Siriju, bez odobrenja Saveta bezbednosti, ne bi bio u skladu sa međunarodnim pravom. Uprkos ovim činjenicama, zapadni zvaničnici tragaju za „razlozima“ kojim bi legalizovali nezakoniti rat, proglasivši ga pravednim ratom.

Koliko god da je snažno opravdavana ova vojna intervencija, taj rat će i dalje biti nezakonit. To tvrdi i poznati američki intelektualac i antiratni aktivista Noam Čomski²¹, koji upozorava da vojni napad zapadnih zemalja, predvođen sa SAD, bez podrške Ujedinjenih nacija, predstavlja ratnizločin.

²⁰ Radičević, N., Legalizacija nezakonitog rata, Politika, Beograd, 1.09.2013, str. 13.

²¹ Čomski, N., Američki vojni napad na Siriju bio bi ratni zločin, Politika, Beograd, str. 3.09.2013.

Etičko-moralne i pravne perspektive „pravednog rata”

Vreme je takvo da se s pravom može potvrditi I. Ramosa da mnogi ljudi savremenog, globalnog sveta, ulaskom u treći milenijum, bar kada je reč o etičko-moralnom i pravnom opravdanju „pravednog rata“, da je neizvesno postojala jedina izvesnost.

Što se tiče međunarodnog prava, Noam Čovski²² tvrdi da ono može „dogurati do momenta kad će ga velike sile dozvoliti. On smatra da je mimo toga taj potez besmislen. Stoga s pravom postavlja pitanje: da li je u tom slučaju međunarodno pravo iluzija, ako Amerika, izuzimajući sebe, bira ono što se primenjuje?

Za ovog čuvenog američkog intelektualca ta multilateralna dozvola nikada nije zaživela, budući da SAD opstruiše sve zahteve svetskih sudova čijim odlukama bi njihovi građani, a posebno vojnici, bili proglašeni krivim ili da kao država obešteti ogromne štete koje je u ratnim dejstvima učinila.

Uostalom, međunarodno pravo se ne može primenjivati protiv velikih sila, budući da ne postoji mehanizam za njegovo sprovođenje. Takav je slučaj sa, na primer, Međunarodnim krivičnim sudom, Haškim tribunalom i drugim ustanovljenim sudovima. Tu se američki građani ne pojavljuju kao okrivljena lica već kao svedoci koji „iznose“ svoju „istinu“ i utiču da se izriču drakonske sudske presude protiv svojih protivnika (Srbi, afrički i arapski lideri i dr.) a o istorijskim zločinima za vreme Drugog svetskog rata, u Iraku, Libiji, Siriji, sasvim sigurno nikada neće biti ni reči.²³

Preciznije rečeno, kada američka vojska napadne, ubije nekoliko stotina hiljada ljudi, besomučno razara i totalno uništava čitave regione, izazove konflikte među sektama, narodima i plemenima, kao što je slučaj sa zemljama Bliskog istoka, tu se radi o demokratskom procesu i stabilizaciji lojalnog režima. I suprotno, ako neka država, odnosno njeno rukovodstvo, pruži otpor, onda je to destabilizacija, dehumanizacija, rušenje demokratskih vrednosti i dr. Dakle, kada SAD napadne drugu zemlju, a ta druga zemlja pruži otpor, nisu oni koji se brane počinili zločin, nego oni koji napadaju. Takav je slučaj bio isa našom zemljom 1999. godine.

Gotovo identičan slučaj dogodio se iniciranjem „arapskog proleća“, koje je umesto blagostanja donelo milionske žrtve, razaranja i migracije koje su zapljusnule Evropu. Usput su razvili izuzetno unosan biznis - šverc „krvave nafte“.²⁴

Još surovije što se savremenom svetu dogodilo je stvaranje radikalne Islamske države, kalifate, teorističke organizacije, veliko osiromašenje građana, međusobni sukob velikih sila, posebno SAD i Rusije na zaraćenim prostorima a sve u cilju etičko-moralnog i pravog opravdanja vlastitih geostrategijskih interesa.

Stoga je jasno da u ovom „malom trećem svetskom ratu” nije reč o borbi protiv Islamske države i terorizma ili bici za oslobađanje naroda koje njihovi vlastodršci, odnosno džihadisti tlače, već da se, kao i mnogo puta u eri kolonijalizma, Bliski istok koristi kao plen koji su, u zavisnosti od istorijskog konteksta, čerupale velike sile. Ovog puta to su SAD, Rusija, Turska i arapske države potpomognute ovim dvema moćnim imperijama.

Literatura

1. Amstuc, R. M., Međunarodna etika, prevod s engleskog, Službeni glasnik, Beograd, 2008.
2. Babić, J., Predgovor, u: Amstuc, R. M., Međunarodna etika, prevod s engleskog, Službeni glasnik, Beograd, 2008.
3. Dmitrović, R., Čuvajte se priče o miru, *Novosti*, Beograd, 27.9.2015.
4. Filipović, V., Pejić, M., Infografika – Sukob koji nas gura u još jedan svetski rat, *Blic*, Beograd, 6.12.2015.

²² Čovski, N., Svako ko je čitao Orvela može da prepozna manevre SAD, *Novosti*, 19.4.2015.

²³ Isto.

²⁴ Filipović, V., Pejić, M., Infografika – Sukob koji nas gura u još jedan svetski rat, *Blic*, Beograd, 6.12.2015.

5. Gibs, D., Humanitarna intervencija i uništenje Jugoslavije, objavljeno u: Šuvaković, Z., Pogubni kliše o dobrom ratu, Politika, 3.09.2013.
6. Kennan, F. K., Morality and Foreign Policy, Foreign Affairs 64, 1985/1986.
7. Marković, M., Novi svetski poredak, Zbornik radova Instituta za geopolitičke studije, Beograd, 1997.
8. Radičević, N., Legalizacija nezakonitog rata, Politika, Beograd, 1.09.2013.
9. Stajić, Lj., Osnovi bezbednosti, Draganić, Beograd, 2006.
10. Stevanović, J., SAD ne odustaju od napada na Siriju, Politika, Beograd, 3.09.2013.
11. Čomski, N., Američki vojni napad na Siriju bio bi ratni zločin, Politika, Beograd, str. 3.09.2013.
12. Čomski, N., Svako ko je čitao Orvela može da prepozna manevre SAD, Novosti, 19.4.2015.
13. Vimer, V., „Mad in Germany“, „Beogradski forum za svet ravnopravnih“, Kurir, 2.10.2015., <http://www.vesti.rs/NATO/VILI-VIMER-NATO-unistio-medjunarodni-poredak-ratom-protiv-Jugoslavije.html>
14. Weigel, G., Moral Clarity in a Time of War, First Things, 2003, str. 886/887.
15. Šahović, M., Rat, Politička enciklopedija, Savremena administracija, Beograd, 1975.

MEĐUNARODNI UGOVORI KAO INSTRUMENT UPRAVLJANJA POSLOVANJEM U GLOBALNOM EKONOMSKOM OKRUŽENJU

Dragana Nešović¹, Danica Nešović²

Rezime

Globalno ekonomsko okruženje ispunjeno je kako brojnim nepovoljnim okolnostima, tako i šansama za promene i inovacije, koje mogu generisati nove oblasti poslovanja i nova tržišta, tako da prilagođavanje zahtevima svetskog tržišta ne predstavlja alternativu za nacionalne organizacije, već imperativ uspešnog poslovanja i ključno strateško opredeljenje za budućnost.

Proces zaključivanja ugovora ima nekoliko faza, a propusti i greške u nekoj od njih mogu dovesti do loših, za organizaciju štetnih poslova, a koji na kraju, može organizaciju da dovede do loših ishoda u poslovanju, gubitka klijenta i tržišta. U tom kontekstu, globalno delovanje ekonomskih zakona treba razumeti, imajući u vidu da svaka zemlja ima svoje zakonodavstvo, ali i svoja ekonomska, tehnička i pre svega, ograničenja u kvalitetu ljudskih resursa. Zato je važno poznavanje međunarodne zakonodavne prakse i pravila, ali potrebno je neprekidno usklađivanje i usmeravanje nacionalne teorije i prakse. Poslednje dve decenije prošlog veka donele su sa sobom revolucionarne promene u sferi međunarodnog poslovanja. Došlo je do brisanja tradicionalnih granica i postavljanja novih, u vidu novih zakonodavnih rešenja, nove ugovorne teorije i prakse, koje pred aktere na međunarodnoj poslovnoj sceni postavljaju brojna ograničenja. Sve organizacije, male i velike nalaze se pod uticajem internacionalnih sila, vidljivih i nevidljivih, i menadžeri moraju da budu sposobni da ih razumeju, prihvate i promene strategiju, kako bi se organizacije zaštitile, opstale i proširile svoje područje delovanja. Sve ovo ukazuje na složenost i multidisciplinarnost, ali i potrebu veće fleksibilnosti u prilagođavanju, bilo da je ona deo strateškog opredeljenja za novu filozofiju upravljanja međunarodnim ugovorima, ili jednostavno, pokušaj da nacionalne organizacije ostvare bolju konkurentnost. U takvim uslovima, nameću se pitanja: Kako internacionalizovati poslovanje? Kako opstati i nadmašiti konkurenciju? Kako realizovati dobre poslovne poduhvate i postići uspešne poslovne rezultate? Cilj ovog rada je da ukaže na značaj izbora odgovarajuće forme ugovornog nastupa na inostranom tržištu u cilju iskorišćavanja mogućnosti koje nudi aktivnost na međunarodnom tržištu kao i mogućnosti organizacije za uspešno obavljanje te aktivnosti.

Ključne reči: međunarodni ugovori, upravljanje ugovorima, ekonomska globalizacija, menadžersko ponašanje, konkurentna prednost

1 Dr Dragana Nešović Fakultet za pravo, bezbednost i menadžment "Konstantin Veliki, Niš, Univerzitet Union "Nikola Tesla" Beograd, dragana.nesovich@gmail.com

2 Danica Nešović, master ekonomista Beogradska bankarska akademija – Fakultet za bankarstvo, osiguranje i finansije, Univerzitet Union u Beogradu, danica.nesovic@mail.ru

INTERNATIONAL AGREEMENTS AS AN INSTRUMENT OF OPERATIONS MANAGEMENT IN GLOBAL ECONOMIC ENVIRONMENT

Abstract

The global economic environment is filled with unfavorable circumstances, as well as opportunities for changes and innovation, which can generate new business areas and new markets, so that adjustment to the demands of the world market does not represent an alternative to the national organization, but an imperative for successful business and a key strategic commitment for the future.

The process of the contract conclusion runs through several phases, omissions or errors in some of them can lead to harmful business agreements for the company and at the end can result in clients and markets loss. In this context, the global operation of economic laws must be understood keeping in mind that each country has its own legislation, but also its

economic, technical and foremost, limitations in the quality of human resources. It is therefore important to know the international legislative practices and rules; still continuous coordination and guidance of the national theory and practice is required.

The last two decades of the last century brought the revolutionary changes in the sphere of international business. Traditional borders have been erased, and new ones were created in the form of new legislative solutions, the new contract theory and practice, which then placed numerous restrictions in front of the actors on the international business scene. All organizations, large and small are influenced by international forces, visible and invisible, and managers must be able to understand them, accept and change the business strategy, to protect the organizations, ensure their existence and expand the area of business activity. All this indicates complexity and multidisciplinary, but also the need for greater flexibility in adjusting, whether it is part of a strategic commitment to the new philosophy of managing international agreements, or simply an attempt of national organizations to achieve better competitiveness. In such circumstances, following questions arise: How internationalize the business? How to survive and outperform the competition? How to accomplish good business projects and achieve successful business results?

The aim of this paper is to highlight the importance of choosing the right form of contractual performance on foreign markets, in order to utilize the opportunities offered by the activity in the international market as well as the possibilities of organizations to successfully perform these activities.

Key words: international agreements, contract management, economic globalization, managerial behavior, competitive advantage

Uvod

Ekonomska globalizacija je višedimenzionalni fenomen, koji bez sumnje još uvek nije dobro shvaćen. U suštini ekonomska globalizacija predstavlja postepenu integraciju nacionalnih ekonomija u globalnu ekonomiju bez granica, a to je uostalom fenomen savremenog razvoja. U ekonomiji koja dobija globalne razmere vrata su otvorena svima – i većim mogućnostima i većim rizicima, a organizacije su prinuđene da se odlučuju na dramatična poboljšanja ne samo da bi se nadmetale i išle napred, već da bi jednostavno opstale.

Za Džozefa Štiglicu, laureata Nobelove nagrade za ekonomiju, globalizacija je čvršća integracija zemalja i naroda sveta do koje se dolazi ogromnim smanjenjem troškova transporta i komunikacija, kao i rušenjem veštačkih barijera za protok robe, usluga, kapitala, znanja i (u manjoj meri) ljudi bez granica.³ Na osnovu prethodno

³ Štiglic, Dž.: Protivurečnosti globalizacije, SMB, Beograd, 2002., strana 23

navedenog proizilazi da je ključna odlika globalizacije multidimenzionalnost.⁴

Tehnološka dimenzija globalizacije kao fenomen globalizacije poslovanja čini da, zahvaljujući razvoju novih, a pogotovo informacionih i internet tehnologija dođe do neviđenog prosperiteta tzv. umrežene ekonomije, čije su posledice pored ostalog marginalizacija koncepta nacionalne privrede. Dostignuća u telekomunikacijama su znatno uvećala finansijske tokove, omogućile stvaranje globalnih ekonomskih strategija i operacija, dovele do ušteda u vremenu i prostoru, što je, sve zajedno, znatno umanjilo cene međunarodne trgovine.⁵

Zemlje u tranziciji (kakva je Srbija), naročito veliku pažnju posvećuju ekonomskim pitanjima, i samim tim pokušavaju da uspostave što kvalitetnije ekonomske veze sa zemljama iz okruženja, a naročito zemljama koje spadaju u razvijene ekonomije. U tom segmentu, međunarodni ugovori igraju veoma bitnu ulogu, kao jedan od važnijih instrumenata pomoću kojeg se uspostavljaju raznovrsni oblici saradnje i poslovnih veza sa inostranstvom, i to u različitim sferama – od ekonomije do politike i drugih pitanja. Razvijanje raznovrsnih oblika ekonomske saradnje sa drugim zemljama i svetom, internacionalizovanje sopstvene ekonomije i poslovanja nacionalnih privrednih subjekata, postali su danas u punom i pravom smislu strateški nacionalni interesi svake zemlje – ekonomski, politički, bezbednosni i vojni.

Poslednjih petnaestak godina svedoci smo značajnih promena u pristupu Evropskoj Uniji. Naročito značajnu ulogu ima proces stabilizacije i pridruživanja koji kombinuje nove ugovorne odnose (sporazume o stabilizaciji i pridruživanju), koji pomažu svakoj zemlji da napreduje, vlastitim tempom, prema zahtevima za članstvo u Uniji. Sporazumi o stabilizaciji i pridruživanju su pravno obavezujući međunarodni ugovori. To su ambiciozni, zahtevni ugovori, u čijoj su srži osnovna načela na kojima se temelji članstvo u EU: poštovanje demokratskih načela, ljudskih prava i vladavinu prava. Predviđaju uspostavljanje zone slobodne trgovine sa EU, što omogućava ekonomijama u regionu početak integracije sa Unijom. Proces stabilizacije i pridruživanja je i bilateralan i multilateralan, stvara čvrste veze između svake zemlje i Evropske Unije. On, takođe, ohrabruje regionalnu saradnju među zemljama, kao i saradnju sa susedima u regionu i to putem svoja tri osnovna elementa: ugovorne veze, trgovinske povlastice i finansijska pomoć. Ovi elementi zemljama u regionu omogućavaju da koriste prakse i iskustva EU, kako bi uredili svoje zakonodavstvo i praksu, u cilju omogućavanja slobodnog kretanja roba, usluge i kapitala preko granica, unutar regiona i sa EU, a u svrhu podsticanja održivog razvoja. Sporazum o stabilizaciji i pridruživanju, takođe, od svake zemlje u regionu traži da zaključi dvostrani ugovor o regionalnoj saradnji s drugim državama, kako bi se poduprlo uspostavljanje veza između ugovornih partnera u ovom procesu. Na ovom primeru se vrlo jasno vidi koliko je važna uloga međunarodnih ugovora i sporazuma od strane zemalja u tranziciji prema njihovom što bržem ekonomskom rastu i razvoju, kao i saradnji i integraciji sa razvijenim zemljama.

Međunarodni ugovori, svojim delovanjem u bilo kom segmentu, dakle, dovode do različitih bilateralnih i multilateralnih veza između država, država i različitih organizacija ekonomskog ili drugog karaktera. To delovanje dovodi do stvaranja velikog broja regionalnih ekonomskih integracija, kao kao i međunarodnih vladinih i nevladinih ekonomskih organizacija. Dakle, globalizacija svetskog tržišta roba, usluga i kapitala uslovljava donošenje i primenu jedinstvenih međunarodnih pravila i principa, kao osnovnog preduslova za stvaranje i jedinstvenog pravno ekonomskog sistema, bitnog **faktora standardizacije pravila poslovanja i upravljanje međunarodnim ugovorima. Zato**

⁴ „Globalizacija se mora posmatrati kao multidimenzionalni fenomen koji će usloviti promene u svim oblastima društva. Nezalažeći u politički aspekt ovog fenomena, može se istaći da je globalizacija dugoročna zakonska ekonomska tendencija kojoj se ne treba suprotstavljati jer savremenom društvu su imanentni procesi povezivanja, internacionalizma i integracije na svetskom nivou.

Veselinović P., „Oživljavanje privrednih aktivnosti u uslovima globalnih ekonomskih promena“, Ekonomske teme, br. 1-2. Niš, 2006. , strana 23-24

⁵ Bodiroža M., Međunarodne tržišne i finansijske institucije, Zavod za učenike i nastavna sredstva, Srpsko Sarajevo, 2003, strana 256

se unificiraju propisi da bi se standardizovali uslovi i stvorio prostor za nesmetano širenje proizvodnje, investicija i trgovine. Naime, jedinstveni ekonomski prostor Evrope i sveta pretpostavlja postojanje jedinstvenog pravnog prostora, standardizovano ugovorno poslovanje, ili jednom rečju, jedinstveni informaciono-poslovni jezik. To traži, da se svi učesnici na jedinstvenom ekonomskom tržištu sporazumevaju istim jezikom⁶.

Iz ovih nekoliko izdvojenih razloga, veoma je važno uspostaviti sistem upravljanja međunarodnim ugovorima, jer ako takav sistem ne postoji, može dovesti organizaciju do značajnih finansijskih gubitaka. Sve uz napomenu, da oko procesnih karakteristika ugovora i s njima povezanih rizika, postoji visok stepen saglasnosti među autorima, dok u konceptualizaciji većine pojmova, postoje razlike. Problem upravljanja međunarodnim ugovorima zato egzistira kao globalni problem, koji zahteva globalna rešenja. U suprotnom, održivi uspeh nije realan, jer se nijedna savremena privreda ne može se izolovati od potrebe da izvozi i uvozi kapital. Kretanje kapitala je najmanje dvosmerno, pri čemu se u jednom slučaju subjekti određene zemlje pojavljuju kao davaoci, a drugi put kao korisnici kapitala.

Međunarodni ugovori multilateralnog karaktera

Multilateralni sporazum je sporazum u kome učestvuje više od dve ugovorne strane. Međunarodnim sporazumima multilateralnog karaktera definišu se osnovna pravna pravila, koja se u sferi stranih ulaganja ustanovljavaju pod okriljem međunarodnih organizacija. To su, na primer: pravila konstituisana u okviru Svetske trgovinske organizacije, u delu koji se odnosi na strana ulaganja (na primer: TRIPs – sporazum⁷, kojim se reguliše pitanje zaštite prava intelektualne svojine i sl.); zatim, Konvencija o osnivanju multilateralne agencije za garantovanje investicija (osnovana sa ciljem podsticanja priliva investicija u zemlje članice pod pokroviteljstvom Međunarodne banke za obnovu i razvoj); Konvencija o rešavanju investicionih sporova između država i državljana drugih država i dr.

U periodu posle Drugog svetskog rata, uočena je potreba za stvaranjem međunarodnog ekonomskog okvira, koga bi činili: Međunarodni monetarni fond, Međunarodna banka za obnovu i razvoj i međunarodna organizacija, koja bi delovala u oblasti trgovine. Radi izrade nacrtu buduće međunarodne trgovinske organizacije, februara 1946. godine u Ujedinjenim nacijama usvojena je Rezolucija o osnivanju Pripremnog komiteta za konferenciju UN o trgovini i zaposlenosti. Na Drugom zasjedanju Pripremnog komiteta, aprila 1947. godine, u Ženevi, vođeni su bilateralni pregovori o carinskim konvencijama. Pregovori su uspešno završeni, a rezultat je konkretizovan u okviru Opšteg sporazuma o carinama i trgovini (GATT). GATT je predstavljao samo privremeno, prelazno rešenje za regulisanje međunarodne trgovine na multilateralnom nivou. Zamišljen kao privremeni trgovinski sporazum na samom početku, nije imao institucionalnu strukturu, već se razvijao postepeno. To je bio jedini multilateralni instrument za regulisanje međunarodne trgovine punih četrdesetak godina, odnosno sve do 1995. godine, kada je osnovana Svetska trgovinska organizacija (WTO)⁸. Dakle, GATT je međudržavni ugovor, koji reguliše oblast međudržavne trgovinske saradnje s ciljem da olakša smanjenje barijera u trgovini i obezbedi veću jednakost uz poštovanje tržišnog pristupa za sve uključene strane. Tokom 70-tih, a naročito tokom 80-tih godina, došlo je do takvih ekonomskih promena, za koje se može konstatovati da su značajno ugrozile kredibilitet GATT-a. S obzirom da je tih decenija dolazilo do učestalih recesija, vlade mnogih zemalja su pribegavale primeni sve mnogobrojnih necarinskih barijera trgovini, kako bi zaštitile svoje privrede od nadolazeće konkurencije. Pored toga, počele

6 Međunarodni računovodstveni standardi, Međunarodni standardi finansijskog izveštavanja MRS/MSFI i druga prateća regulativa, nastali su kao odraz potrebe za ujednačavanjem (tzv. harmonizacijom) poslovne prakse na svetskom nivou.

7 Ovim sporazumom se pronalazačima novih lekova garantuje monopol na 20 godina, što dovodi do toga da cena lekova bude daleko iznad kupovne moći onih kojima su najpotrebniji?!

8 Kostadinović S. Međunarodno privredno pravo, Ekonomski fakultet, Subotica, 2005, str.105

su da jačaju tendencije formiranja regionalnih ekonomskih i trgovinskih integracija, koje trećim zemljama narušavaju mogućnost za pristup tržištima, a ujedno, na taj način je narušen princip liberalizacije međunarodne trgovine. Rezultati Urugvajске runde pregovora izloženi su u Finalnom aktu, koji je potpisan 15. aprila 1994. godine u Marakešu. Finalni akt se sastoji od Sporazuma o osnivanju Svetske trgovinske organizacije, sa pripadajućim aneksima i Ministarske deklaracije sa još 25 različitih odluka. Najvažniji rezultat ovih pregovora je osnivanje Svetske trgovinske organizacije, koja je počela sa radom 01. januara 2005. godine. Finalni akt je potpisalo 111 država, dok su Sporazum o uspostavljanju WTO potpisale 104 zemlje. Među njima su: SAD, Evropska Unija, Japan i Kanada, zemlje čije je učešće u ukupnoj svetskoj trgovini robe i usluga oko 90%. WTO je međunarodna organizacija koja upravlja multilateralnim sporazumima u oblasti robne trgovine (GATT), trgovine uslugama (GATS) i trgovinskim aspektima prava intelektualne svojine (TRIPs). Takođe, WTO se bavi se kontrolom privatnog biznisa. Rad WTO obuhvata samo vlade zemalja, uvodeći red među instrumente trgovinske politike (carine, kvote, subvencije) i na taj način predstavlja regulator uslova konkurencije sa kojim se na domaćem tržištu suočavaju uveženi proizvodi. U ovom pogledu, WTO se ne razlikuju od GATT, ali se u mnogo čemu drugom razlikuju. Formalno, GATT nije međunarodna organizacija, već ugovor sklopljen između vlada zemalja. Zemlje-ugovornice nisu bile članice već zemlje-potpisnice.

Kako funkcionše multilateralni sporazum? Da li su ta pravila dvoilična, odnosno da li štite samo bogate? S jedne strane, Svetska banka i Međunarodni monetarni fond zahtevaju od zemalja u razvoju da što brže otvore tržišta, izvrše privatizaciju privrede i uklone državne subvencije (tzv. „šok terapija”), dok s druge strane bogate države uvode niz protekcionističkih mera – posebno u oblasti poljoprivredne proizvodnje – u cilju zaštite svojih tržišta od uvoza iz drugih zemalja. Po takvim pravilima igre, siromašne države su osuđene na poraz.

Autori ovih i sličnih pravila su organizacije, banke, industrijski giganti, bogati pojedinci i ostali moćnici koji lobiraju za sopstvene interese i u sprezi sa političarima uticajnih država, donose odluke van očiju javnosti. Njihova odgovornost za svetsko siromaštvo je nesumnjivo najveća. Ipak, ne možemo očekivati od moćnika da promene politiku. Stoga, stvarna odgovornost leži na građaninu, koji takvu politiku podržava kada glasa na izborima, kada apstinira i kada odbija da se politički angažuje na bilo koji drugi način.

Međunarodni uovori bilateralnog karaktera

Bilateralni sporazum je sporazum zaključen između dve države, najčešće za regulisanje samo jednog određenog pitanja ili slučaja. Pravni okvir za njihovo zaključivanje sastoji se od široke lepeze nacionalnih i međunarodnih principa i pravila, različitih oblika i formi, koji se stalno menjaju i unapređuju. Ustanovljena međunarodna pravila i principi, čiji se broj stalno povećava, neprekidno se uzajamno prožimaju sa nacionalnim zakonima i drugim pravilima. Ovako određen međunarodni zakonski okvir sastoji se, dakle, od međunarodnih pravila, principa i procedura, institucionalnog ili drugog porekla, većeg ili manjeg pravnog značaja. Baza međunarodnih bilateralnih ugovora je podložna dnevnim promenama, zavisno od zaključivanja novih ugovora, stupanja ugovora na snagu ili otkazivanja ugovora, pa iz tih razloga nije moguće imati precizne podatke o brojnom stanju. Takođe, pored ugovora koji se ratifikuju, postoji niz ugovora bilateralnog karaktera koji ne podležu ratifikaciji, jer spadaju u kategoriju tzv. administrativnih sporazuma. To su razni memorandumi o namerama, protokoli o godišnjoj saradnji itd.⁹

U konkurenciji multilateralnih i bilateralnih ugovora, tj, kada je pored bilateralnog, neko pitanje između dve zemlje istovremeno uređeno i multilateralnim ugovorom, tada

⁹ Zeković S., *Ekonomski anali*, br. 157. „Ekonomski i tržišni instrumenti u politici održivog razvoja“, april-juni, 2008.

se, u skladu sa pravilom *lex specialis derogat legi generali*, primenjuje bilateralan ugovor, s tim što može doći do primene i multilateralnog, ukoliko bilateralni na njega upućuje ili ako je za obe strane ugovornice povoljnija primena multilateralnog ugovora. Ovo pravilo specijalnosti odnosi se na slučajeve kada se u određenoj stvari ravnopravno može primeniti kako višestrani, tako i dvostrani ugovor. Međutim, neki novi multilateralni ugovori uvode pravilo ekskluzivne primene sopstvenih normi, i na taj način derogiraju odredbe bilateralnog ugovora. Tako Evropska konvencija o međusobnom pružanju pravne pomoći u krivičnim stvarima (član 26. stav 1) i Evropska konvencija o ekstradiciji (član 28. stav 1), stavljaju van snage sve odredbe bilateralnih ugovora, konvencija i sporazuma kojima se reguliše oblast pravne pomoći i ekstradicije. Derogacija se ne bi odnosila samo na odredbe koje regulišu posebna pitanja, koja nisu sadržaj multilateralne konvencije. Uz to, nema pravnih smetnji da dve države između sebe zaključe druge bilateralne i multilateralne ugovore, u cilju dopune odredbe već zaključenih konvencija, kako bi se olakšala primena konvencije, ali ne i revizije njenih odredaba.

Uloga međunarodnih ugovora u upravljanju poslovnim procesima

U najširem smislu reči, ugovor se definiše kao saglasnost volja dva ili više lica radi postizanja nekog pravnog dejstva. To je pravni instrument koji se sreće u svim oblastima prava.

Međunarodni ugovor predstavlja saglasnost volja dve ili više subjekata međunarodnog prava da se proizvede određeno pravno dejstvo u cilju stvaranja uzajamnih prava i obaveza. Zato međunarodne ugovore mogu zaključivati isključivo države i međunarodne organizacije. Pošto su države izvorni subjekti međunarodnog prava, to je njihova ugovorna sposobnost van svake sumnje¹⁰. Postoje i određeni modaliteti u strukturi i međunarodnom statusu pojedinih država. Tako na pr. postoje polusuverene države, države sa složenim pravnim poretom, države čija je ugovorna sposobnost ograničena (neutralne države). Polusuverenim državama se priznaje ugovorna sposobnost, jer stavljanje pod nadzor ili kontrolu druge države ne predstavlja gubitak pravne ličnosti u međunarodnom pravu. Kad su u pitanju federativne države, neosporno je da federacija predstavlja suverenu državu tj. jedinstven subjekt međunarodnog prava, pa samim tim poseduje punu ugovornu sposobnost. Najzad, ugovorna sposobnost može biti ograničena i na osnovu posebnog međunarodnog statusa države, kao što je slučaj sa stalno neutralnim državama. Pored država u svojstvu subjekata međunarodnog prava javljaju se i međunarodne javne organizacije i njihove specijalizovane agencije. Sam termin „ugovor“ pokriva sve vrste sporazuma koji se zaključuju između subjekata međunarodnog prava.

Danas je skoro svaka država na neki način deo međunarodnog poretka, koji se sastoji iz korpusa međunarodnih dokumenata i međudržavnih ugovora. Mnoge države, pa i naša, u mnogim bitnim aspektima svojih pravnih sistema, međunarodnom pravu daju prvenstvo u odnosu na unutrašnje zakonodavstvo, i time umanjuju svoj suverenitet shvaćen u klasičnom smislu reči. Primera radi, države koje su ratifikovale Statut rimskog međunarodnog krivičnog suda, u mnogim aspektima su umanjile svoj suverenitet u klasičnom i apsolutnom smislu. Zato se međunarodni ugovori javljaju kao najvažniji pravni akti pomoću kojih se ostvaruje saradnja između država u svim oblastima međunarodnih odnosa.

U međunarodnom saobraćaju, pored tradicionalnog naziva, uobičajeni su i drugi nazivi, kao na primer: povelja, statut, pakt, ustav, konvencija, protokol, akt, konkordat, kompromis, modus vivendi, memorandum o sporazumevanju, deklaracija i dr. Naziv i formalnosti koji prate zaključenje izvesnih ugovora nemaju značaj sa sadržinom i pravnim dejstvom ugovora. U doktrini međunarodnog prava za međunarodne ugovore rezerviše se naziv „ugovor“ za svaki sporazum zaključen između dva ili više subjekata međunarodnog prava (država, međunarodnih organizacija, i dr.), regulisan međunarodnim

---

¹⁰ Starčević M., Međunarodno privredno pravo, Prvredna akademija Novi Sad, 2007

pravom. Bečka Konvencija iz 1986. godine izrazom ugovor označava kao međunarodni sporazum koji je regulisan međunarodnim pravom i u pismenom obliku, između jedne ili više država i jedne ili više međunarodnih organizacija, bilo da je taj sporazum sadržan u jednom instrumentu ili u dva ili više instrumenata međusobno povezanih, i bez obzira na njihov poseban naziv. Najčešće je izražen u pisanom obliku, izuzetno usmeno. U definiciji pojma ugovora često se dodaje element namera da se stvore prava i obaveze, da se postigne određeno pravno dejstvo i sl. Međutim, ima autora koji element „namera“ izostavljaju u definiciji, jer izraz regulisan međunarodnim pravom to pokriva. Postojanje međunarodnih ugovora potvrđeno je u svim vremenskim periodima od najstarijih vremena.

Međunarodni ugovori, kao izvor prava, obaveza su samo za države koje su ih izričito prihvatile, odnosno koje su ratifikovale međunarodni ugovor koji sadrži određena pravila. Razume se da u tom procesu do izražaja dolaze određene razlike u već razvijenoj pravnoj kulturi različitih država, pa i regiona sveta, ali i različiti interesi, koje je ponekad teško pomiriti. J. Vilus, kao jednu od većih teškoća u postupku usvajanja međunarodnih ugovora vidi razliku između common law, tj. anglosaksonskog pravnog sistema karakterističnog za velike privredne sile, kao što su SAD, Velika Britanija, ali i mnoge druge države, uglavnom bivše kolonije pod njihovim uticajem i civil law, tj. kontinentalnog pravnog sistema, koji pored evropskih i latino-američkih država obuhvata i bivše francuske kolonije.¹¹ Stepem razvoja država učesnica u pripremi međunarodnog ugovora utiče na rešenja koja se ugovorom predviđaju. U tom pogledu se razlikuju i interesi razvijenih i nerazvijenih, ili država u razvoju. Uz sve to, treba napomenuti da čak i kad je usvojen međunarodni ugovor, on podleže ratifikaciji, odnosno potvrđivanju u parlamentu država ili drugom državnom organu, zavisno od ustavnih propisa države¹². To, po pravilu, odlaže njegovo stupanje na snagu, a ponekad to odlaganje može da traje i godinama.

Nastojanja da se otklone ovi i slični nedostaci, koji su dolazili putem različitih predloga da se međunarodni ugovori usvajaju u Genrealnoj skupštini UN i da budu obavezni za sve učesnike u međunarodnim ekonomskim odnosima, ili da Generalna skupština UN preporuči da države ratifikuju zaključene međunarodne ugovore, teško da bi mogla da otklone navedene nedostatke. Pre svega, zato što je i za taj način usvajanja međunarodnih ugovora ili za usvajanje preporuka za njihovu ratifikaciju, neophodna volja država, a sa druge strane, Generalna skupština UN nema kapacitet da usvaja dokumente koji su obaveza država. Uprkos svim navedenim nedostacima, ne može se, generalno, osporiti značaj međunarodnih ugovora na međunarodnom ekonomskom tržištu.

Nacionalno zakonodavstvo stvara određene opšte okvire kojima se regulišu određeni ekonomski odnosi sa inostranstvom, ali s druge strane oni obavezuju samo jednostrano subjekte u državi, čijim se propisima ta pitanja uređuju i u koji spadaju u grupu onih propisa kojima se uređuje tzv. javni poredak. To su kogentni propisi, imperativne prirode, koji čine određeni javni poredak, odnosno pravni poredak jedne države i koji svaka država nesumnjivo podržava i štiti svojim propisima. Već je navedeno da nacionalno zakonodavstvo uređuje opšte okvire ekonomskih odnosa sa inostranstvom. Pre svega, nacionalnim propisima se određuju subjekti koji mogu da obavljaju trgovinu i druge privredne aktivnosti u inostranstvu. Međutim, država, takođe, uređuje i devizno poslovanje, usvaja carinske propise, uređuje obligacione odnose itd. Iako se neki od tih propisa, u principu, odnose na poslovne subjekte unutar države, kao npr. propisi kojima se uređuje osnivanje organizacija i drugih privrednih subjekata, nesumnjivo je da se ti prethodni uslovi moraju ispuniti da bi se stupalo u međunarodne ekonomske odnose.

Ovde se mogu istaći i propisi koji regulišu međunarodni promet roba i usluga, a koji su vrlo raznoliki. Tu se radi o građanskim i trgovačkim zakonicima ili drugim

11 Carić S., Vilus., Đurđev J., Divljak D., Međunarodno poslovno pravo, Univerzitet Privredna akademija, Pravni fakultet, Novi Sad, 2007, str. 55-56

12 U većini država sveta, danas potvrđu (ratifikaciju) međunarodnog ugovora daju parlamenti država; izuzetno, ta nadležnost je poverena predsedniku države, odnosno podeljena između predsednika i vlade, zavisno od prirode ugovora. U Republici Srbiji, nadležnost za ratifikaciju ima Narodna skupština.

odgovarajućim propisima koje donosi određena država, nacionalnim propisima javnog prava, odnosno o imperativnim normama *ius cogens*, koji posredno ili neposredno, direktno ili indirektno regulišu odnose sa inostranstvom, multilateralnim i međunarodnim konvencijama, sporazumima, dvostranim međunarodnim ugovorima i sl.

Iako je i dalje značajna uloga nacionalnog zakonodavstva, ipak ono sve više gubi na značaju u međunarodnim privrednim odnosima, zbog sve izraženije unifikacije pravila u međunarodnom poslovnom pravu.

Autonomno međunarodno trgovinsko pravo

Autonomno međunarodno trgovinsko pravo čine pravila koja proizlaze, manje-više, iz slobodne volje učesnika u međunarodnom ekonomskom odnosu i nisu sankcionisana autoritetom državne ili neke druge vlasti. Dakle, njihova osobenost je da ih stvaraju sami učesnici u međunarodnim ekonomskim odnosima, snagom svoje slobodne izražene volje. Pravno-teorijski, može se sasvim opravdano postaviti pitanje: Kako nazivati pravom pravila koja usvajaju sami učesnici u procesima na koje se ta pravila odnose, bez učešća legalnog zakonodavca, koji jedini, načelno, ima ovlašćenja da ih usvaja? Međutim, polazeći od činjenice da su takva pravila opšte-prihvaćena, da se sve šire koriste i da postoji ekstremno povećanje raznolikosti pravnih poslova koji se obavljaju u međunarodnim ekonomskim odnosima i još ekstremnije povećanje brzine odvijanja tih odnosa, mogu da se identifikuju kao autonomno pravo. Regularni zakonodavni procesi usvajanja pravila međunarodnog prava, jednostavno, ne mogu da zadovolje te zahteve i mogu, u pojedinim slučajevima da dovedu u pitanje njihovo nesmetano odvijanje. Sloboda volje subjekata koji usvajaju pravila autonomnog prava nije apsolutno neograničena, već podležu određenim objektivnim uslovima u kojima pravila nastaju i zasnivaju se na tim uslovima. Ali, ipak, važno je istaći, ta pravila jesu izraz slobodne volje stranaka u međunarodnim ekonomskim odnosima i odnose se, uglavnom, na pravne poslove, pre svega, međunarodnu trgovinu. Ova pravila, imajući u vidu da nisu sankcionisani autoritetom vlasti, specifični su i po subjektima koji ih stvaraju. To su, pre svega, međunarodna strukovna udruženja u određenim oblastima međunarodnih ekonomskih odnosa, nacionalna stručna udruženja, međunarodne organizacije. Postoje različite vrste ovakvih pravila, koje se mogu svrstati u nekoliko osnovnih grupa: pravila koja su kodifikovale međunarodne organizacije, tipski ugovori, opšti uslovi poslovanja, običaji i uzanse za obavljanje poslova na specifičnom tržištu, poslovni običaji, prometni običaji, poslovni i proizvodni standardi, praksa nacionalnih i međunarodnih arbitraža.

Tipski ugovori su i danas preovlađujući način uređivanja međunarodnih ekonomskih odnosa u raznim poslovima robnog prometa. Ugovori u međunarodnom privrednom pravu javljaju se kao distancioni ugovori.¹³ Ugovorne strane kod ovih ugovora nalaze se u dve ili više država. Sa razvojem proizvodnje, transporta i stvaranjem jakih međunarodnih kompanija javljaju se u vidu tipskih, formularnih i standardnih ugovora, tzv. ugovori po pristupu. Savremeni tipski ugovori su kompletni pravni akti kojima se na potpun i manje ili više sveobuhvatan način uređuje pravni posao u celini i uređuju pitanja rokova za izvršenje posla, plaćanja, isporuke, međusobna prava i obaveze u slučaju povrede ugovora, mogućnost raskidanja ili poništenja ugovora, organi koji odlučuju u sporovima i druga pitanja koja su od značaja za obavljanje posla. Na taj način se znatno olakšava i ubrzava međunarodna trgovina. Značajna karakteristika tipskih ugovora je da se njima, najčešće, predviđaju i sankcije za njihovo neizvršavanje ili povredu. Pri tome, te sankcije ne zavise od državnih organa, nego ih primenjuju sami učesnici u pravnom poslu.

U novije vreme, pojavio se veliki broj novih ugovora (na primer: ugovori o franšizingu, Know-How, barteru, faktoringu i drugi)¹⁴ koji su posledica novih oblika

¹³ Distancioni ugovor je ugovor koji je zaključen putem sredstava distancione komunikacije (katalozi, pisani materijal, reklame u štampi sa formularom za porudžbinu, telefon, telefaks, radio, televizija, elektronska pošta i slična sredstva)

¹⁴ Kostadinović S. Međunarodno privredno pravo, Ekonomski fakultet, Subotica, 2005, str.362-372

saradnje između privrednih subjekata, pa još nisu dovoljno utemeljeni u privrednom pravu. Poznavanje ovih novih vrsta ugovora, biće od velikog značaja za sve organizacije koje žele da se što bolje pozicioniraju i postanu konkurentnije na međunarodnom ekonomskom tržištu. Ovo naročito važi za male organizacije, čiji opstanak na tržištu zavisi od unapređenja procesa proizvodnje i stalnog praćenja promena i prihvatanja novih formi ugovaranja.

Najveći broj tipskih ugovora je pripremila Ekonomska komisija UN za Evropu. Pri tome, značajno je napomenuti da se Komisija u pripremanju tipskih ugovora oslanjala i na ugovore koje su pripremala različita trgovačka udruženja, što je, naravno, uticalo i na njihovu prihvatljivost i široku primenu. Pripremom tipskih ugovora se danas bave i druge međunarodne organizacije, kao što su: Komisija za međunarodno trgovinsko pravo Ujedinjenih nacija, Međunarodna privredna komora u Parizu itd.

Dakle, tipski ugovori su najbolji dokaz da je autonomno pravo najbolji odgovor na značajno ubrzanje odvijanja međunarodnih odnosa. Stranke, danas, mogu da zaključe ugovor za nekoliko minuta, koristeći tipski ugovor koji već postoji, pogotovu ako nemaju potrebe za modifikacijom njegovih odredaba. U regularnom procesu zaključivanja ugovora bi za taj posao morali da se utroše mnogi dani pregovaranja, utvrđivanja teksta, značenja izraza itd.

Internet i međunarodno ugovaranje

U savremenim uslovima privređivanja sve više se primenjuje elektronsko ugovaranje korišćenjem internet tehnologija. Kod ovog načina ugovaranja posebna pažnja se poklanja identifikovanju potpisa kao i potvrđivanju verodostojnosti potpisanog elektronskog zapisa u slučaju spora. Novi trendovi zaključivanja ugovora su uslovljeni razvojem novih tehnika ugovaranja i dokazivanja. Afirmisane su nove procedure zaključivanja ugovora, odnosno zaključivanje ugovora putem elektronskih poruka i primenom internet kompjuterske tehnologije. Da bi se napravili visoko kvalitetni modeli ugovora od ključnog značaja je razdvojiti sam dogovor – ugovor – od njegovog predstavljanja, bilo da je u pitanju pisani ili usmeni ugovor, internet sajt sa poljima za lozinke i korisnička imena ili slično. Ugovor nije isto što njegovo predstavljanje. Predstavljanje ugovora može biti pismeni ili usmeni dogovor ili internet aplikacija, gde potpis nije moguć. Kada su ugovori modelirani odvojeno od njihovih predstavljanja, lakše je dodati nove predstave ugovora uz manje troškove i brže preokrete. Danas mnogo ljudi zahteva i očekuje funkcionalnost interneta, kao dodatak pisanih dogovora sa potpisima baziranih na papiru. Organizacije, koje ne pružaju ove tipove usluga će, verovatno, kroz nekoliko godina, ostati bez posla.

Obrazac ugovora može biti korišćen u svim poslovima koji koriste ugovore za dizajn fleksibilnih poslova i osnovnih sistema. Banke, osiguravajuće organizacije, prodavci i organizacije za trgovinu preko interneta su samo primeri poslova koji imaju koristi od ovog obrazca.

U sklopu novih trendova zaključivanja ugovora, akcent sa volje prenosi se na izjavu volje. Volja se interpretira objektivno, u skladu sa standardima koji se primenjuju u poslovnom prometu. Autonomija volje ostaje fundamentalni princip ugovaranja. Međutim, nova obligaciona pravna rešenja će ići u pravcu opoziva ponude, ćutanje kao znak prihvatanja, relativizacija pisane forme, uvođenje elektronske forme ugovaranja itd.

Preliminarni kontakti u okviru trendova potiču iz reklamiranja na internetu. U e-poslovanju kontakti se uspostavljaju internet marketingom. Reklamiranje u klasičnom načinu poslovanja ne predstavlja preliminarne kontakte, ali na internetu reklamiranje jeste preliminaran kontakt. Razlog ovakvog shvatanja reklamiranja leži u interaktivnosti web stranica i e-pisama. Web stranice su mesto i način za dobijanje svih potrebnih informacija pre započinjanja pregovora i samog zaključivanja ugovora. Elektronsko ugovaranje je bazirano na zaključivanju ugovora putem formularnih tipiziranih ugovora.

U tom kontekstu pregovaranje je svedeno na minimum, a zaključivanje ugovora je jedino moguće putem e-pošte. Kod ovakvog načina zaključivanja ugovora ponuđač određuje način za davanje prihvata, odnosno određuje softversku aplikaciju preko koje se daje prihvata. Najčešći način prihvatanja ponude se izvodi duplim klikom na kvadratić na kome piše da se prihvataju uslovi iz ponude i da ste u potpunosti saglasni sa elementima ponude ili prosto davanjem naloga za plaćanje predstavlja prihvata konkludentnim radnjama. Problemi koji nastaju ovakvim načinom zaključivanja ugovora rešavaju se identifikacijom potpisnika i potvrđivanjem verodostojnosti potpisanog e-zapisa.

Menadžment i efikasno upravljanje međunarodnim ugovorima

Savremno društvo karakteriše razvoj tržišta i jačanje međunarodne trgovine, oštra konkurencija, intenzivan naučno-istraživački rad i veliki broj tehnoloških inovacija, a kao posledica ovakvih kretanja, aktuelna je trka za što boljim pozicioniranjem na tržištu. Za postizanje ovog cilja, iz kojeg proizilazi i veći profit, neophodno je upravljanje ugovorima. Upravljanje pojedinačnim ugovorima u samom poslovanju predstavlja veliki napor, pa su zbog toga danas ravijene mnogobrojne metode tehnike planiranja, organizovanja i vođenja procesa ugovaranja. Jedna od najboljih metoda je koncept project management ili koncept upravljanja projektima, koji je nezamenljiv posebno kod složenih, dugotrajnih i skupih razvojnih i investicionih ugovora. Project management se bazira na uspostavljanju efikasnog sistema ugovaranja odnosno, omogućava racionalno korišćenje internih resursa sa kojima se efikasnije realizuje dati ugovor .

Nauka o menadžmentu za osnovni predmet svog istraživanja ima efikasnost u poslovnom ugovaranju na međunarodnom tržištu. Ovi termini se često poistovećuju ili se nedovoljno razlikuju. Efikasno i efektivno ponašanje treba podsticati na svim nivoima, jer obezbeđuju stabilnost i progres privrednog i društvenog razvoja. Zato je neophodno ovim pojmovima posvetiti odgovarajuću pažnju i utvrditi njihov međusobni odnos. Značajan doprinos u razlikovanju efikasnosti i efektivnosti dao je veliki svetski stručnjak za upravljanje Peter Dracker. On je isticao da je zadatak svakog upravljanja (i upravljanja međunarodnim ugovorima) da učini ono što je poželjno i moguće, onda upravljati putem ciljne orijentacije.

Efikasnost i efektivnost upravljanja ugovorima

Efikasnost je zahtev da se u organizaciji ostvare postavljeni ciljevi, uz najmanje korišćenje raspoloživih resursa, odnosno uz najviši nivo racionalnosti njihove upotrebe. Polazi od toga da se odabrani poslovi ugovaranja obave na što bolji način, odnosno da se prave stvari rade na pravi način. Efikasnost uvek izražava racionalnu sposobnost neke organizacije, odnosno sistema upravljanja ugovorima. Koji sistem upravljanja ugovorima je efikasan? Efikasan je onaj sistem koja ostvaruje dobre rezultate. Ekonomska teorija je definisala nekoliko vrste efikasnosti, i to: poslovnu, alokativnu, distributivnu, ekonomsku i tehnološku¹⁵.

Poslovna efikasnost ugovora je da se cilj ugovaranja postigne uz što niže troškove i rizike, tako da uz što manje resursa ostvari što veći efekat.

Alokativna efikasnost je zahtev da se raspoloživi resursi adekvatno alociraju na ona ciljna tržišta koji su organizaciji neophodni. Zapostavljanje ove efikasnosti dovodi u pitanje optimalnu realizaciju ugovora, jer se u nekim segmentima alocira mnogo nepotrebnih resursa, dok drugi segmenti u istima oskudevaju.

Distributivna efikasnost je zahtev da se proizvod organizacionih sistema distribuiraju društvenoj zajednici u skladu sa potrebama i u skladu sa ekonomskom snagom društva.

Ekonomska efikasnost se posmatra kao odnos troškova i ostvarenih vrednosti. Njeni kriteriji se povezuju sa efikasnošću ugovora. Na primer, efikasnost ugovora se meri postizanjem što većeg učinka, odnosno veličina učinka se svodi na jedinicu

---

¹⁵ Dracker P., Upravljanje u novom društvu, Adizes, Novi Sad, 2005

upotrebljenih sredstava.

Tehnološka efikasnost meri realizaciju poslova po jedinici upotrebljenih faktora, izraženih u njihovim fizičkim veličinama. Na primer, proizvodnja energije meri se količinom upotrebljenih resursa po jedinici proizvedene energije. Kriterijumi ekonomske i tehnološke efikasnosti mogu se podudarati, ali mogu i odstupati jedan od drugog. Organizacija može prodavati tehnički zadovoljavajuće proizvode, ali uz visoke troškove koje većina ne može niko da kupi.

Efikasnost je transformacioni proces. Ona se meri stavljanjem u odnos efekata i troškova koji su nastali u vezi sa ugovorima. Efikasnost se često tretira kao interni problem organizacije, odnosno da je posledica promena u samoj organizaciji. Efektivnost podrazumeva izbor pravih ciljnih tržišta i nastojanja da se ugovori realizuju. To zahteva da organizacija zaključuje prave ugovore u pravo vreme i na pravom mestu. Koji su ugovori efektivni? Efektivni su oni koji potvrde da je organizacija izbarala pravo područje svog rada, prave proizvode ili usluge, odnosno prave ciljeve.

Organizacija orijentisana na modernu tehniku i tehnologiju i forsiranje znanja, radi prave stvari. Suprotno, poslovni sistemi koji posluju sa zastarelom tehnikom i klasičnom organizacijom, po pravilu proizvode neefektivne ugovore. Efektivnost je ključ uspeha svakog ugovora. Ona se daleko bolje ostvaruje u fleksibilnijim organizacijama i sistemima, koji su sposobni da se u kratkom vremenu transformišu, odnosno menjaju u skladu sa potrebama i očekivanjima potrošača na odabranim ciljnim tržištima. S tim u vezi, efektivnost menadžmenta posebno dolazi do izražaja u timskom radu, jer je dokazano da je zajedničko delovanje efektivnije, od pojedinačnog delovanja. Uspešnost u menadžmentu je evidentna, kada se unapred postave ciljevi.

Neefikasnost ugovora je prateća pojava birokratskih, statičnih i nefleksibilnih organizacija. One nastoje da se ugovori realizuju na odgovarajući način, ne ulazeći u ekonomsku celishodnost takve realizacije.

Iz navedenog se može zaključiti da je osnovni problem efikasnosti i efektivnosti ugovora na međunarodnom tržištu, pronaći kombinaciju resursa i metoda koja će dati i najveće efekte. Da taj zahtev ne postoji u ozbiljnijoj formi, potrebe za sistemom upravljanja ugovorima bi nestale i ne samo to. Kako se ljudske potrebe sve više povećavaju, a resursi su po prirodi stvari ograničeni, zahtev da se rade prave stvari na pravi način će u budućnosti dobijati na značaju

Međunarodno tržište i menadžersko ponašanje

Mnogi autori pri definisanju pojma tržišta su saglasni oko definicije, da tržište predstavlja sučeljevanje ponude i tražnje u određenom vremenu i prostoru, pa se otuda zasniva na sledećim elementima: ponuda, tražnja, vreme i prostor. Ipak, tržište predstavlja institucionalno i organizaciono tehnički oblikovan kontakt između kupca i prodavca, odnosno onih koji u određeno vreme i na posebno opremljenom prostoru, nude i traže određenu robu, u cilju razmene za novac i po cenama koje u uslovima zakona vrednosti pokazuju tendenciju izjednačavanja.¹⁶ Tržište vrši distributivnu, selektivnu i alokativnu funkciju. Međunarodno tržište obuhvata područje više zemalja na čijim tržištima se obavlja spoljnotrgovinska razmena i gde zemlje međusobno imaju privrednu saradnju.¹⁷ Vrlo često su to područja susednih zemalja, odnosno područja tradicionalnih spoljnotrgovinskih partnera. Svetsko tržište je apstraktan pojam koji se obično koristi za sve zemlje koje učestvuju u međunarodnoj trgovini dobara i usluga. Pod svetskim tržištem podrazumevaju se nacionalna tržišta zemalja međusobno povezanih raznim ekonomskim odnosima. Međunarodna robna razmena i drugi ekonomski odnosi, koji su povezali nacionalne ekonomije, formirali su svetsko tržište. Takođe, pojam svetskog tržišta se koristi u odnosu na pojedinačne artikle, pa se često kaže svetsko tržište pamuka, kafe ili slično. Sve zemlje se povezuju preko svetskog tržišta, a ono deluje univerzalno

¹⁶ Grandov Z., Spoljnotrgovinsko poslovanje u globalnom okruženju", BTO, Beograd, 2004

¹⁷ Grandov Z., Spoljnotrgovinsko poslovanje u globalnom okruženju", BTO, Beograd, 2004

i čini ih međusobno zavisno. U tome jeste uloga svetskog tržišta, zato se i ono zove svetsko, jer preko razmene robe, formiranja vrednosti koja postaje univerzalna, dovodi sve nacionalne privrede u međusobno određen odnos i vezu. Ono je istovremeno i uvek nečije nacionalno tržište, ali na kome vladaju svetski transportni uslovi kupoprodaje, jednake za sve zainteresovane zemlje. Razvoj svetskog tržišta vodi zbližavanju naroda, umnožava ekonomske veze između raznih privrednih područja, povezuje ih i čini od njih jedinstvenu celinu. Svetsko tržište je osnova ekonomskog razvoja svih zemalja u svetu.

Iz ovakvo definisanog međunarodnog tržišta, uključujući sve njegove karakteristike i specifičnosti, logično se nameće zaključak da organizacije, shodno tome, usmeravaju svoje ponašanje. Mnoge zemlje u svojim nacionalnim zakonodavstvima utvrđuju obavezu neke vrste moralnog ponašanja u obavljanju spoljnotrgovinskog poslovanja. I u našem pravnom sistemu je utvrđena obaveza za organizacije i zaposlene u njima da u spoljnotrgovinskom poslovanju čuvaju ugled zemlje u inostranstvu. Pod povredom ugleda smatra se postupanje protivno dobrim poslovnim običajima, poslovnom moralu i suprotno donetim zakonima, kao i nanošenju štete drugim preduzećima i pravnim licima i nelojalna konkurencija.¹⁸

Polazeći od navedenih uslova međunarodnog tržišnog poslovanja, jasno je da menadžer mora imati viziju, znanje i mudrost. Pored toga, menadžeri moraju da poseduju određene veštine, fleksibilnost i dobre poslovne ideje. Dobri menadžeri treba da blagovremeno identifikuju šanse i opasnosti, rukovodeći se pri tom načelima efikasnosti i efektivnosti.

Odluke koje se donose u sadašnjosti na osnovu raspoloživih informacija, doneće rezultate tek u budućnosti, zato je neophodno putem predviđanja sagledati buduće događaje i tendencije. Jednim proaktivnim stavom prema budućnosti, menadžment treba da bude ispred vremena i da iniciranjem tržišnih i tehničkih promena kreira sopstvenu budućnost¹⁹.

Ponašanje menadžera predstavlja odnos menadžera prema okruženju koji se meri pisanim i nepisanim moralnim pravilima, prema kojima se ocenjuje ponašanje menadžmenta odnosno preduzeća koje vodi, a podrazumeva obavezu menadžmenta da vrši izbor i preduzima akcije koje će doprineti dobrobiti i interesima društva i organizacije. Naročito u poslednjoj deceniji prošlog veka jasno se pokazalo da se na poslovne sisteme više ne može gledati kao na isključivo proizvodno ekonomske tvorevine, koje svoje aktivnosti obavljaju po principu zatvorene kutije. Uspešne svetske i domaće organizacije postale su svesne činjenice da u konkurentskoj areni poslovna etika omogućava rast i razvoj, povećava efikasnost i produktivnost. Etika, iako objedinjuje ideju univerzalnosti, ipak podrazumeva tako delovanje koje će doneti dobro i sa stanovišta socijalne jednakosti i individualnog dobra za određenu organizaciju i kao njenim interesnim grupama-kupcima, zaposlenim, akcionarima, životnoj okolini. Brojna istraživanja pokazuju da poslovna etika i profitabilnost nisu pojmovi koji se međusobno isključuju, a preduzeća koja u svoj vlastiti sistem poslovanja imaju implementiran sistem poslovne etike, pokazuje bolje rezultate od onih koji to nemaju. Moderni poslovni sistemi, zbog sve izraženije interakcije u kompleksnom, krajnje složenom i nestabilnom okruženju, šire su uključene u društvo, oni pored ekonomske misli, imaju i društvenu odgovornost²⁰.

U razvijenim zemljama sveta naglasak je uglavnom stavljen na: unapređivanje i kvalitet radnih odnosa, prenos tehnologije i znanja, podizanje etičkih standarda i norme poslovanja, osiguranje i obezbeđivanje kvaliteta proizvoda, razvoj ljudskih resursa i edukacije, jednake mogućnosti zaposlenih, suočavanje i obračun sa korupcijom, podrška razvoju civilnog društva. Dok je u zemljama u razvoju naglasak na kratkoročnijim ciljevima više humanitarnog karaktera.

---

18 Grandov Z., "Pregovaranje u međunarodnom biznisu", BTO, Beograd, 2004

19 Adizes, I., "Stilovi dobrog i lošeg upravljanja", Harper Business, Adizes, Novi Sad, 2004

20 Francesco, A.M., Gold, B.A. "International Organizational Behavior- Text, Cases, and Exercises", Prentice Hall, New Jersey, 2004

Konkurentna sposobnost i menadžersko ponašanje

Čini se da nije moguće govoriti o ekonomskom razvoju jedne zemlje, a da se fokus pri tome ne stavi na jedan od možda najvećih problema mnogih privreda, na vrlo nisku konkurentnu sposobnost. Postojanje tržišta i konkurencije je uslov uspešnog i efikasnog spoljnotrgovinskog poslovanja. Međunarodne institucije sve više poklanjaju pažnju pravilima koja se odnose na konkurenciju i tržište. Pravila sve više prelaze granice jedne zemlje i proširuju se na više zemalja. Pravila se odnose na ograničenja konkurencije i zloupotrebu monopolističkog položaja²¹. Razumevanje menadžmenta za mogućnosti postizanja konkurentne sposobnosti pomoću procesa, organizovanja i upravljanja procesima je od ključnog značaja za konkurentnost organizacija na tržištu.

Iskustvo savremenog poslovanja dokazuje da je jedini pouzdan način opstanka organizacije na tržištu postizanje konkurentne prednosti. Da bi se to postiglo ona mora da se opredeli koju vrstu prednosti želi da postigne, kao i da izvrši izbor tržišnog područja na kojem želi da posluje. To podrazumeva visok stepen znanja i iskustva uz prisustvo rizika. Konkurentna strategija sastoji se iz tržišnih inicijativa i poslovnih pristupa a sve u cilju da se privuku i zadovolje kupci, da se odupru pritisku konkurencije i ojača pozicija na tržištu.

Značaj ugovora je ipak, najveći u oblasti imovinskog prava, posebno u oblasti trgovine. U ovoj oblasti poslovnih odnosa stalno dolazi do razmene robe i usluga, a ugovor je posrednik u toj razmeni²².

Upravljanje trgovinskim ugovorima u velikoj meri zavisi od upravljanja kompanijom u celini. Taj zaključak proizilazi iz nesporne činjenice da je trgovačka funkcija deo svake organizacije i da po kibernetičkim pravilima, deo uvek nosi karakteristike celine. Promene u organizacionoj tehnološkoj sferi organizacije neminovno se odražavaju i na sferu uspeha.

U modernom spoljnotrgovinskom menadžmentu menadžeri se nalaze pred posebnim izazovima, i to:

- Promenljivost potreba. U sadašnjem, a naročito u budućem periodu treba očekivati veliku promenljivost u potrebama savremenih sistema. Brzina promena dovodi do što kraćeg životnog veka opreme, proizvoda i usluga itd. Menadžment trgovine mora biti spreman da prihvati promenljivost organizacije i da nastoji da udovolji novim potrebama. Pored toga, promene će biti sve brže i brže, što će tražiti sposobnost brze dijagnoze problema i pronalaženje određenih efikasnijih terapija i lekova.

- Proizvodnja po narudžbini. Ova činjenica je već postala realnost savremenog sveta. U razvijenim korporacijama proizvodnja počinje nakon naručivanja proizvoda. Nabavni menadžer mora u najkraćem periodu da naruči potrebne resurse i da ih što pre stavi na raspolaganje u proizvodnu liniju kod odgovajućeg proizvođača.

- Visok kvalitet. Najveći broj proizvoda i usluga na svetskom tržištu nosi visoki kvalitet. To nameće potrebu standardno visokog kvaliteta u svim situacijama. Variranje kvaliteta, proizvoda i usluga, zbog loših spoljašnjih činilaca je opasno za rejting trgovačkog posrednika.

- Nabavka znanja, ideja i informacija je budućnost trgovačkih menadžera. Pamet, odnosno znanje će se sve više ceniti i postajati predmet nabavke. Ova roba se razlikuje od svih drugih, jer su njeni resursi neograničeni; što se više eksploatiše, sve se više reprodukuje i što je više u nekom sistemu ima, sve je manja mogućnost da neznanje ugrozi znanje.

- Poznavanje finansijskih instrumenata, tehnika i troškova je jedan od najvažnijih zadataka top, ali i funkcionalnih menadžera. Međutim, ovo je glavni nedostatak menadžerstva. Top menadžeri često zapsotavljaju finansijske i potcenjuju njihov uticaj na dugoročni uspeh kompanije, čime u mnogome greše.

Spoljnotrgovački menadžeri će u budućnosti biti na ispitu i po brojnim drugim

21 Stefanović, Z., Kompanijsko pravo, Pravni fakultet Univerziteta Union, Beograd, 2015, str. 294-297

22 Vasiljević M., Trgovinsko pravo Ekonomski fakultet, Beograd, 2006

pitanjima. Što se promene budu brže dešavale, to će nastajati veći i složeniji problemi, koji se moraju brzo rešavati. Budućnost će opredeliti i novi dizajn organizacije spoljne trgovine. To će nametati nove zadatke menadžmenta: promenljivost, brzinu donošenja odluka, korišćenje elektronske trgovine; elektronske pošte, interneta itd. Sve to zahteva i sasvim drugačiji profil spoljnotrgovačkih posrednika.

Zaključna razmatranja

Upravljanje međunarodnim ugovorima u velikoj meri zavisi od upravljanja organizacijom celini. Taj zaključak proizilazi iz nesporne činjenice da je međunarodna poslovna funkcija deo svake organizacije i da shodno kibernetičkim pravilima, deo uvek nosi karakteristike celine. Promene u organizacionom upravljanju organizacije, neminovno se odražavaju i na sferu upravljanja međunarodnim ugovorima.

To potvrđuju različiti argumenti. Prvo, nepoznavanje izvora međunarodnog ugovornog prava, nepredviđene promene i nepredviđeni događaji često mogu da prouzrokuju neizvesnost, a neizvesnost je sinonim rizika. U tom segmentu, upravljanje međunarodnim ugovorima ima veoma bitnu ulogu, kao jedan od važnijih instrumenata sigurnosti, pomoću kojeg se uspostavljaju različiti oblici saradnje, sporazumevanja i drugih poslovnih veza sa svetom sa što manje rizika. Zato je reč o upravljanju međunarodnim ugovorima, precizno odrediti organizacione ciljeve, redosled događaja povodom određene poslovne odluke, uz prethodno definisanu tražnju/potrebu u različitim fazama, da bi se bolje integrisao međunarodni ugovor, informisali ponuđači, dobile i procenile ponude koje su relevantne i prilagođene posebnim potrebama, napravio metodološki nastavak ugovornih aktivnosti tokom realizacije ugovora i uradila finalna procena postignuća. U smislu navedenog, upravljanje međunarodnim ugovorima zahteva aktivno učešće menadžmenta i zaposlenih u organizaciji, kao i ključnih ugovornih strana i ima za cilj promovisanje lokalne ekonomije i pojedinačnih poslovnih subjekata na međunarodnom nivou;

Proces zaključivanja međunarodnih ugovora ima nekoliko faza, a propusti i greške u nekoj od njih može dovesti do loših, za organizaciju štetnih poslova, a koji na kraju, može organizaciju da dovede do loših ishoda u poslovanju, gubitka klijenta i tržišta. U tom kontekstu, globalno delovanje ekonomskih zakona treba razumeti, imajući u vidu da svaka zemlja ima svoje zakonodavstvo, ali i svoja ekonomska, tehnička i pre svega, ograničenja u kvalitetu ljudskih resursa.

Konkurentna pozicija na globalnom tržištu stvara se produktivnošću, ekonomičnošću, rentabilnošću, kao i ulaganjem u sistemsku znanja, što uslovljava potrebu naglašene inovativnosti poslovnih procesa. A to pretpostavlja poznavanje faktora koji mogu uticati na konkretni ugovor (prirodni potencijal, tj. bogatstvo zemlje sirovinama, rudama, klimatski uslovi, veličina i položaj zemlje...), svih faktora proizvodnje, kao što su: raspoloživa radna snaga, kvalitet organizacije rada, savremene tehnologije, intelektualna svojina, a pre svega, poznavanje pravne regulative i svih drugih ekonomskih i neekonomskih faktora. Poznavanje ovih činjenica može pomoći i u procesima pravnog prilagođavanja pravilima i uslovima međunarodnog poslovanja, tj. promenama u okruženju, koje su uslovljene razvojem savremenih informacionih i telekomunikacionih tehnologija. U ovim procesima postoje sličnosti i razlike između nacionalne i međunarodne teorije i prakse, koje se ogledaju u sličnim pravnim rešenjima, ekonomskim zakonitostima, oblicima tržišta, tehnikama i formama ugovaranja, metodama formiranja cena, ciljeva plasiranja robe na tržište, što ponekad može dovesti do zabune. Zato je poslovanje na stranom tržištu gotovo nemoguće, ako ne postoji povratna informacija – feedback, odnosno informacija kako se to radi kod drugih, o uspešnosti organizacije sa kojom se ugovara posao ili saradnja, ili kako nas strani partneri vide... To omogućavaju ključne determinante međunarodnog poslovanja: pristup međunarodnom tržištu, država, kao specifičan subjekt i katalizator razmena sa inostranstvom kroz multilateralne i bilateralne ugovore, naglašen uticaj i uloga međunarodnih organizacija,

granice nezavisnosti i suvereniteta država, etičke implikacije organizacionih aktivnosti, mobilnost roba i usluga i spremnost i podrška menadžmenta organizacije, sa svojom funkcijom nosioca međunarodnog poslovanja da posluje sa drugima, po novim pravilima, standardima i principima.

S druge strane, globalizaciju karakteriše sve veća međuzavisnost nacionalnih ekonomija sa svetskom privredom. Zemlje u svetu su povezane u multidimenzionalnu mrežu ekonomskih, socijalnih i političkih veza. Zahvaljujući profitu, kao pokretačkom motivu proizvodnje, bilo je neophodno da se stvori svetsko tržište i da na taj način najveći broj zemalja i područja sveta bude povezan različitim oblicima međusobnih ekonomskih odnosa. Integracije pojedinih zemalja, posebno integracija u Evropsku uniju, značajan su podsticaj ovim procesima, na koje ne možemo uvek uticati; jedino što možemo, jeste da se izolujemo u svom propadanju.

Literatura

1. Avramov S, Kreća M, Međunarodno javno pravo, Beograd, 2003
2. Adižes, I., Stilovi dobrog i lošeg upravljanja, Harper Business, Adižes, Novi Sad, 2004
3. Bovee, Courtland L.&Thill, John V.&Schatyman, Barbara E., Business Communication Today, Prentice Hall, New York, 2003
4. Buchanan D., Huczynski, A., "Organizational Behavior", Prentice Hall, 2001
5. Carić S., Vilus J., Đurđev D., Divljak D, Međunarodno poslovno pravo, Novi Sad, Privredna akademija, 2007
6. Dollar D., Globalization, Poverty, and Inequality since 1980, World Bank Policy Research Working Paper, 2004
7. Đorđević S, Anali Pravnog fakulteta u Beogradu, vol. 55. br.1, 2007
8. Đuričin, D., Janošević, S., Kaličanin, Đ., Menadžment i strategija, deveto izdanje, Ekonomski fakultet, Beograd, 2013.
9. Dracker P., Upravljanje u novom društvu, Adižes, Novi Sad, 2005
10. Dragašević M., Ugovor o menadžmentu u međunarodnoj poslovnoj praksi, Pravo i privreda, Beograd, 1993
11. Đurović, R., Međunarodno privredno pravo, Pravni fakultet, Beograd, 2004
12. Francesco, A.M., Gold, B.A. International Organizational Behavior- Text, Cases, and Exercises, Prentice Hall, New Jersey, 2004
13. Grandov Z., Pregovaranje u međunarodnom biznisu, BTO, Beograd, 2004
14. Grandov Z., Spoljnotrgovinsko poslovanje u globalnom okruženju, BTO, Beograd, 2004
15. Jokić D., Strategije top menadžmenta, NIC, 2006
16. Kalmikova S., Novi ugovor ili redovna deklaracija, Svet, politika, komentari, OUN, 04. juni 2013
17. Kostadinović S. Međunarodno privredno pravo, Ekonomski fakultet, Subotica, 2005
18. Kostadinović S., Kompanijsko pravo, Fakultet za trgovinu i bankarstvo „Janičije i Danica Karić“, Beograd, 2006
19. Marković Ž.D., Globalistika i kriza globalne ekonomije, Grafiprof, Beograd, 2010
20. Mašić, B., i drugi, Menadžment, pricipi, koncept, proces, Univerzitet Singidunum, Beograd 2010.
21. Robert O. Koehane, Governance in Partially globalized World, in, David Held and Anthony Mogrew, (Eds.), Governing Globalization-Power, Authority and Global Governance, Polity Press London, 2002
22. Simeunović D, Nacija i globalizacija, Zograf, Niš, 2009
23. Starčević M., Međunarodno privredno pravo, Prvredna akademija Novi Sad, 2007

24. Stefanović, Z., Kompanijsko pravo, Pravni fakultet Univerziteta Union, Beograd, 2015
25. Štiglić, Đ.: Protivrečnosti globalizacije, SMB, Beograd, 2002
26. Thomas L. Friedman, The third Great Era of Globalization., International Herald Tribune, Friday, March 5, 2004
27. Vasiljević M., Trgovinsko pravo Ekonomski fakultet, Beograd, 2006
28. Vlahović S., Liderstvo u savremenim organizacijama, CID, Podgorica, 2008
29. Wheelen, T., Hunger, D., Strategic Management and Business Policy, Pearson Prentice Hall, New Jersey, 2004
30. Zeković S., „Ekonomski i tržišni instrumenti u politici održivog razvoja, Ekonomski anali, br. 157/april-juni, 2003

Pravna regulativa

1. UNCITRAL Model zakon o arbitraži je usvojila Komisija UN za međunarodno trgovinsko pravo 21. juna 1985. godine
2. Nacrt Konvencije o upotrebi elektronskih komunikacija u međunarodnim ugovorima, 18. maj 2004
3. Statut Međunarodnog suda pravde, 25. maj 1993. Rezolucija 827) (izmenjen i dopunjen 13. maja 1998. Rezolucija 1166) (izmenjen i dopunjen 30. novembra 2000. Rezolucija 1329) (izmenjen i dopunjen 17. maja 2002. Rezolucija 1411)
4. Tipiski ugovor za prodaju smolastih materija, Ekonomska komisija za Evropu
5. Zakonom o elektronskom potpisu, 2004. godine
6. Zakon o obligacionim odnosima, „Sl. list SFRJ“, br. 29/78, 39/85, 45/89 - odluka USJ i 57/89, „Sl. list SRJ“, br. 31/93 i Sl. list SCG, br. 1/2003
7. Zakon o privrednim društvima, „Sl. glasnik RS“, br. 36/2011, 99/2011, 83/2014-dr.zakon i 5/2015
8. Zakon o deviznom poslovanju, „Službeni glasnik RS“, br. 62/2006, 31/2011, 119/2012, 139/2014
9. Zakon o stranim ulaganjima, „Sl. List SRJ“, br. 1/2003 –ustavna povelja i “Službeni glasnik RS”, br. 107/2014-dr. zakon

Internet izvori

1. <http://management.about.com>
2. Internet, „Globalizacija“
3. Internet, Roland Robertson „Globalizacija“
4. [www.edukacija/...tehnike pregovaranja](http://www.edukacija/...tehnike_pregovaranja)
5. www.e-trgovina.co.yu
6. www.uncitral.org/

VODA KAO BEZBEDNOSNO PITANJE

Milovan Vuković¹, Aleksandra Vuković²

Rezime

Konflikti i tenzije oko korišćenja vodnih resursa su sve učestaliji širom sveta, a potiču uglavnom kao posledica sve izraženijih nestašica i povećanih zahteva za vodom. Saglasno tome, voda postaje predmet bezbednosnih analiza počev od 1990-ih godina. Korišćenje vode često stvara političke konflikte među državama koje dele istu reku ili jezero. Ovaj rad se zasniva na interdisciplinarnom pregledu literaturnih izvora kako bi se doprinelo razumevanju kako sukoba između država tako i tenzija unutar samih država u vezi sa raspodelom vodnih resursa.

Ključne reči: vodni resursi, bezbednost, međudržavni konflikti, unutrašnje tenzije, kooperacija.

WATER AS A SECURITY ISSUE

Abstract

Conflicts and tensions over water resources use are increasingly appeared worldwide, and, they originate mostly as a consequence of both high water scarcity and high water demands. Consequently, water has been become the subject of security studies since the 1990's. The use of water often creates political conflicts between countries sharing rivers or lakes within their borders. This paper is based on an interdisciplinary literature review that aims to contribute to understanding of both the international and intrastate conflicts dealing with water sharing.

Keywords: water resources, security, interstate conflict, internal tensions, cooperation.

Uvod

Nestankom bipolarne podele sveta, odnosno oštre polarizacije međunarodnih odnosa između Istoka (socijalizam, Varšavski Ugovor, Sovjetski Savez) i Zapada (kapitalizam, NATO, SAD), značenje pojma “globalna bezbednost” nije se suzilo. Naprotiv; ukoliko se u periodu od 1945. do 1990. godine u bezbednosnim analizama globalnih međunarodnih procesa polazilo uglavnom od sagledavanja odnosa između dve super-sile, u “posthladnoratovskom” periodu težište se pomera ka regionalnim sukobima (građanski, verski i etnički ratovi) i terorizmu.

Pored toga, intenzivna istraživanja su usmerena ka utvrđivanju uzajamnih veza

¹ Milovan Vuković, Tehnički fakultet Univerziteta u Beogradu, Bor

² Aleksandra Vuković, Visoka železnička škola strukovnih studija, Beograd

između oštećenja životne sredine, oskudice najvažnijih resursa, s jedne, i regionalnih, odnosno međunarodnih vojnopoličkih sukoba, s druge strane. Umesto tradicionalnih političkih i ideoloških pitanja koja su dominirala decenijama, sve češće se kritički sagledavaju porast stanovništva, zagađenje životne sredine i oskudica prirodnih bogatstava (resursa), te njihova neujednačena dostupnost i upotreba. Uveliko se, na početku III milenijuma, razmatraju različiti aspekti bezbednosti (recimo, “prehrambena,” “energetska” i “nuklearna” bezbednost), da bi se došlo i do ekološke ili bezbednosti životne sredine. U poređenju sa ostalim resursima, voda u bezbednosnim analizama dobija veoma zapaženo mesto.

U ovom radu pitanje vode se sagledava kroz “prizmu” bezbednosti. Najpre se opisuje stanje rezervi vode u globalnim razmerama i identifikuju glavni korisnici ovog resursa – vinovnici njene nestašice u mnogim delovima sveta. U središnjem delu rada se obrazlaže svojstvo vode da može da podstakne konflikte različitog intenziteta, kako između država tako i na unutrašnjem planu. Najzad, objašnjeni su i različiti modaliteti za prevazilaženje vodnog stresa, s težištem na racionalnom korišćenju vode.

Voda kao uslov opstanka

Visok nivo standarda savremene civilizacije zasniva se, između ostalog, i na obilnom korišćenju vode. Ona je neophodna kako za osnovne potrebe (u domaćinstvima i poljoprivredi), tako i za industriju. Voda takođe igra značajnu ulogu u sociokulturnim i religioznim aktivnostima. Milenijumima ljudi vodu troše kao neiscrpan prirodni resurs, s obzirom na njenu sveopštu prisutnost na Zemlji (okeani, jezera, reke, potoci). Privid o neograničenom resursu koji stoji na raspolaganju čovečanstvu nestaje uzme li se u obzir činjenica da voda za piće čini tek 2,6 procenata od ukupno raspoložive vode na planeti (Tabela 1). Međutim, njen lavovski deo, pogodan za čovekove potrebe, zarobljen je u debelim naslagama leda Antarktika i Grenlanda, te u dubokim ležištima podzemnih voda. Prema novijim procenama, samo 0,3 procenata od ukupno raspoložive pijaće vode, dostupna su za potrebe ljudi.

Tabela 1. Prikaz raspodele vode na Zemlji.

Izvor vode	Zapremina vode (km ³)	Procenat od ukupne količine vode (%)
Okeani	1.318.720.000	97,24
Ledeni pokrivači, glečeri	29.120.000	2,14
Podzemne vode	8.320.000	0,61
Slatkovodna jezera	124.800	0,009
Mora	104.000	0,008
Vlaga u zemlji	66.560	0,005
Atmosferska voda	12.860	0,001
Reke	1.248	0,0001
Ukupna zapremina vode	1.356.160.000	100,00

Poslednjih godina eksperti procenjuju da se svet u bliskoj budućnosti, ukoliko nastavi sa rastućim trendom u potrošnji vode, može suočiti sa jako izraženom nestašicom ovog prirodnog dobra. S druge strane, nemali je broj onih koji tvrde da planeta ima više nego dovoljno vode da podmiri potrebe svih potrošača, odnosno da je moguće izbeći sve zaoštreniji sukob između glavnih potrošača a to su, u prvom redu, poljoprivreda, domaćinstava i industrija. Količina vode koja neprekidno kruži u prirodi procenjuje se na 1,36 milijardi kubnih metara.

S obzirom na navedena protivrečna mišljenja nije lako do u tančina sagledati kako postojeću, a još manje i očekivanu situaciju u pogledu obezbeđenja potrebne količine vode. Tim pre što planetarni vodni resursi nisu pravilno raspoređeni. Interesantno je takođe da bi se i u nekim vodom bogatim regionima mogao smanjiti ukupni vodni bilans. Takva sudbina bi mogla zadesiti i Brazil, vodom prebogatu latinoameričku zemlju, ukoliko nastavi sa postojećim tempom krčenja šuma i nekontrolisanim industrijskim razvojem.

Počev od sedamdesetih godina prošlog veka, postepeno je narastala svest o potrebi svestranog vrednovanja vode, kako sa stanovišta obezbeđenja održivog (usklađenog) razvoja, u skladu sa mogućnostima koje priroda pruža, tako i u pogledu iznalaženja načina i sredstava za delotvornije i razumnije gazdovanje ovim prirodnim dobrom. Uzroke naglog porasta potrošnje vode i njene rastuće nestašice eksperti nalaze, uglavnom, u neujednačenom teritorijalnom rasporedu vodnih resursa, porastu stanovništva, urbanizaciji, te u rastućim zahtevima poljoprivrede i industrije.

Pojedinačno posmatrano, poljoprivreda je najveći potrošač vode (Tabela 2). Oko 73 procenta od njene ukupne svetske potrošnje završava u irigacionim sistemima, odnosno za navodnjavanje. Visoko učešće poljoprivrede u ukupnim zahtevima za vodom još je veće u pojedinim, pretežno manje razvijenim zemljama. Učešće od preko 90 odsto raspoložive vode za poljoprivredu beleži niz zemalja: Avganistan, Gijana i Madagaskar (99%), Turkmenistan (98%), Pakistan, Mali i Somalija (97%), Bangladeš i Šri Lanka (96%), Nepal (95%), Indija (93%) itd.

Tabela 2. Potrošnja vode (u litrima) po jedinici proizvoda (Schutte, Pretorius 1997, 129)

Proizvod	Ukupna potrošnja vode
Meso	49 l/kg (ekstenzivna proizvodnja)
Biftek	349 l/kg (intenzivna proizvodnja)
Živinsko meso	146 l/kg
Riblje meso	8,5 l/kg
Mleko	131 l/l
Hleb	75 l/kg
Šećer	171 l/kg
Kukuruz	25 l/kg
Povrće	45 l/kg
Kupus	34 l/kg
Paradajz	48 l/kg
Pasulj	88 l/kg
Pivo	24 l/l
Vino	47 l/0,75 l
Bezalkoholna pića	21 l/l

Svetske rezerve vode

Činjenica da voda, poput drugih prirodnih resursa (šume, oranice, mineralne sirovine), nije ravnomerno zastupljena širom planete, uslovljava otežano upravljanje vodom u državama koje su suočene sa nestašicom. Procene o bilansu ukupnih rezervi vodnih potencijala, izražene po stanovniku, trebalo bi uzimati sa dozom opreznosti budući da nije moguće izvesti potpuno tačan proračun. Naime, pristup vodi, kao i u slučaju nekih drugih resursa (rude, na primer), uslovljen je i dostignutim stepenom ukupnog društvenog razvoja. Osim toga, čini se važnim praviti razliku između problema nestašice vode i odsustva pristupa zdravoj, odnosno sanitarno ispravnoj vodi.

Tabela 3. Procena svetskih rezervi vode (Obasi 1997, 114)

Kontinent	Po osobi godišnje u (103 m ³)	Ukupno u (103 km ³)
Evropa	6,2	3,7
Severna Amerika	25,0	8,0
Afrika	6,8	4,0
Azija	6,2	14,5
Južna Amerika	40,8	11,5
Australija i Okeanija	5,2	5,2

Vodom najbogatiji regioni nalaze se u Severnoj i Srednjoj Americi, Južnoj Americi (oko 25% svetskog potencijala) i Okeaniji, što, samo po sebi, omogućava solidnu osnovu za razvoj različitih privrednih aktivnosti. Ilustracije radi, veliki broj zemalja Južne Amerike najveći deo potreba za električnom energijom podmiruje proizvodnjom u hidrocentralama (Paragvaj 100%, Brazil 97,4%, Urugvaj 88%, Čile 86,9%, Peru 85%). S druge strane, većina zemalja Afrike i Azije zbog oskudice u vodi, uslovljene geografskim faktorom, mora da vodi krajnje racionalnu politiku gazdovanja ovim resursom.

Prema analizi Svetske banke, 22 zemlje su ozbiljno suočene sa nestašicom vode, odnosno, raspolazu sa manje od 1.000 m³ obnovljivih vodnih resursa po stanovniku. Nešto blaži vid "vodene krize," (između 1.000 i 2.000 m³) oseća 18 zemalja. Većina ih se nalazi u Africi i Aziji (Južna Koreja, Saudijska Arabija, Jemen, Oman, Kuvajt, Ujedinjeni Arapski Emirati, Jordan, Izrael, Egipat, Libija, Tunis, Alžir, Južna Afrika i Maroko), mada se na "listi" nalaze i neke evropske države: na primer, Poljska, Belgija i Velika Britanija. Inače, širom sveta, različite vidove nestašice u vodi oseća stanovništvo oko 80 država. Mnoge od njih imaju izražene poteškoće u rešavanju sve suprotstavljenijih zahteva za vodom koji dolaze od glavnih potrošača (poljoprivreda, gradske sredine, industrija).

Gledano na globalnom planu, potrošnja vode je tokom 20. veka neprestano rasla od početnih 500 do 4.000 kubnih kilometara na izmaku prošlog veka, pri čemu je osetniji porast potrošnje otpočeo šezdesetih godina. Ukupna masa vode koja se godišnje potroši u svetu je približno 1.000 puta veća od ukupne svetske proizvodnje minerala, uključujući naftu, ugalj i rude metala i nemetala.

Neujednačena raspodela vodnih resursa izražena je i na regionalnom planu, kao i u okviru pojedinih država. Karakterističan primer je Kina u kojoj se najveći deo problema vezanih za zaštitu životne sredine odnosi upravo na snabdevanje vodom. Iako po količini vode Kina zauzima visoko, sedmo, mesto u svetu (2,6 triliona kubnih metara) sa 2.400 m³ vode godišnje po stanovniku, najmnogoljudnija zemlja sveta mora da gradi duge transportne sisteme kako bi se voda dopremila iz udaljenih izvora do mesta potrošnje. Naime, Kinu karakteriše obilje vode na istoku i jugu, i hronična oskudica na severu i zapadu zemlje. Pored geografskih uslova, izrazit je i uticaj sezonskih faktora, odnosno različita količina vodenog taloga tokom godine (obilje vode tokom zime).

I u Srbiji, po površini relativno manjoj zemlji, izražena je neravnoteža između raspoloživih vodnih resursa i potrošnje, pri čemu se izrazito deficitarna područja prostiru južnim delovima zemlje. Srbija, na primer, nije bezvodno područje, ali nije ni prebogata vodnim blagom kako se sve donedavno smatralo u najširoj javnosti, uključujući i stručnjake (hidrogeologe). Prema svetskoj klasifikaciji resursa voda ova Republika, sa procenjenim godišnjim vodnim potencijalom od 1.500 m³ po stanovniku, pre se može svrstati u red siromašnijih zemalja. Za zadovoljenje vlastitih potreba nisu dovoljne samo domaće podzemne (inače, glavni izvor snabdevanja) i površinske vode, već se moraju koristiti i tranzitne vode, odnosno vode koje stižu iz inostranstva. A, da bi neko područje bilo samo sebi dovoljno, kad je reč o vodnom potencijalu, ono mora da raspolaze sa bar dvostruko većom količinom vode, odnosno sa oko 3.000 kubnih metara po stanovniku.

Sukobi oko vode

Pomenuti uzroci nestašice vode najčešće se analiziraju objedinjeno, kako na globalnom planu, tako i u regionalnim okvirima, pri čemu se, ponekad, uticaj pojedinih činilaca prenaglašava (stanovništvo, na primer, kod američkih autora). Na osnovu analize pomenutih uticajnih faktora, moguće je problematiku gazdovanja vodnim resursima sagledavati u višedimenzionalnoj ravni; na primer, u geopolitičkom svetlu, odnosno u svetlu mogućnosti nastanka potencijalnih kriznih žarišta uslovljenih nestašicom vode. Voda se sve češće pojavljuje (ili to može postati) kao izvor političkih nesuglasica između pojedinih zemalja, ali, isto tako, ona je i značajan faktor u uspostavljanju saradnje između zemalja koje dele istu reku ili jezero (Vuković et al. 2008).

Rastući zahtevi za vodom primoravaju sve veći broj zemalja da iznalaze različita sredstva u cilju maksimalnog korišćenja svih raspoloživih vodnih resursa. I, dok priroda “ne poznaje političke granice, države brane i štite svim mogućim sredstvima svoju suverenost” (Vajpreyi 1998, 10). Mnoge reke, međutim, imaju multinacionalni karakter, odnosno status tzv. “transnacionalnog bogatstva”, budući da teku kroz veći broj država. Početkom 1990-ih godine od 200 najdužih reka u svetu, njih 80 imalo je ovo obeležje (Tabela 4). Na Bliskom Istoku, na primer, vode reke Jordan koriste Izrael, Liban, Sirija i Zapadna Obala, dok se u slivu Eufrata prostiru Irak, Sirija i Turska. Kao posledica najnovijih geopolitičkih promena u svetu, pre svega na prostoru centralne, jugoistočne i istočne Evrope, broj međunarodnih rečnih tokova se uvećao na 270.

Tabela 4. Raspodela međunarodnih rečnih i jezerskih basena (CNRET 1989, 189)

Kontinent	Broj
Afrika	57
Azija	40
Evropa	48
Severna i Centralna Amerika	33
Južna Amerika	36

U nekim novijim geopolitičkim analizama iznose se procene po kojima najverovatniji uzrok eventualnog novog rata na Bliskom Istoku može proisteći iz nestašice vode. Naime, smatra se da umesto nafte, koja je predstavljala najvažniju sirovinu 20. veka, voda može postati dragocenija tečnost. Negde oko 2030. godine, mogla bi se, s obzirom na cenu, čak izjednačiti sa naftom. Anvar el-Sadat, raniji predsednik Egipta, svojevremeno je tim povodom izjavio: “Jedina stvar koja bi mogla ponovo uvući Egipat u rat je voda”. Međudržavni sukobi oko gazdovanja međunarodnih vodnih resursa opterećuju odnose mnogih zemalja širom sveta (Tabela 5).

Putevi prevazilaženja sporova

Reke i jezera kao prirodna bogatstva sa transnacionalnim karakterom predstavljaju dovoljan osnov za aktivnu međunarodnu saradnju u cilju racionalnog gazdovanja i korišćenja voda. Pojedini analitičari smatraju da aktuelna zbilja u pogledu vodnih resursa nameće potrebu preduzimanja mera iz okvira tzv. “plave revolucije”, kao što je, svojevremeno, takozvana “zelena revolucija” odigrala presudnu ulogu u porastu poljoprivredne proizvodnje. Drugi, pak, smatraju da će tzv. “vodena diplomatija” u nadolazećim godinama biti jedna od jačih poluga u međunarodnim kontaktima kako bi se uklonio “vodeni stres” koji pogađa bezmalo 80 zemalja.

Nedavna istraživanja pokazuju da bi broj ljudi izloženih nestašici vode (više od jedne milijarde) mogao znatno opasti samim smanjenjem potrošnje vode. Pri tome,

učinak ovih mera bio bi znatno veći nego realizacija mera Protokola iz Kjota (decembar, 1997), prema kojem je 38 industrijskih zemalja do 2010. godine trebalo da smanje emisiju gasova koji doprinose globalnom zagrevanju za 5,2%.

Tabela 5. Međunarodne reke i međudržavni konflikti

Rečni sistem	Zemlje uključene u sukob	Uzrok sporenja
Nil	Egipat - Etiopija	Smanjenje protoka
Eufkrat, Tigar	Turska - Sirija, Irak	Gradnja brane; smanjenje protoka
Jordan, Litani	Izrael - Liban	Smanjenje protoka
Jarmuk	Jordan - Sirija	Smanjenje protoka
Ind, Sutlej	Indija - Pakistan	Navodnjavanje
Gang	Bangladeš - Indija	Zaslanjivanje zemljišta; poplave
Parana	Argentina - Brazil	Gradnja brane
Okavango	Bocvana - Namibija	Smanjenje protoka; gradnja brane
Mekong	Kina - Kambodžija, Laos, Burma, Tajland	Navodnjavanje
Rajna	Švajcarska, Nemačka, Francuska, Holandija	Zagađenje
Dunav	Slovačka - Mađarska	Gradnja brane; smanjenje protoka
Tisa	Rumunija, Mađarska, Jugoslavija	Zagađenje usled cijanida

Ukoliko bi se ovaj Protokol u potpunosti i sproveo, to još uvek ne bi smanjilo "vodeni stres" u razdoblju do 2050. godine. Eventualno radikalniji plan redukcije gasova uzročnika efekta "staklene bašte", za 20 ili 30%, smanjio bi broj ljudi suočenih sa nestašicom vode na 909, odnosno 891 milion. Međutim, ukoliko bi se u svakoj zemlji smanjila potrošnja vode između 5 do 10% to bi imalo višestruko povoljniji efekt nego redukcija gasova za 30% (Parry et al. 1998, 741). Uz smanjenje potrošnje vode od svega 5%, na primer, 349 miliona ljudi bi osećalo posledice nestašice vode.

Ipak, međunarodna saradnja na planu gazdovanja transnacionalnim vodnim resursima daje rezultate, pri čemu uspešnost varira od regiona do regiona. Pod okriljem Ujedinjenih nacija održano je nekoliko skupova na planetarnom nivou na kojima je problematika vodnih resursa svestrano sagledavana. Uz to, u svetu postoji nekoliko zajedničkih koordinacionih tela formiranih od predstavnika država u regionima slivova najvećih reka poput Dunava, Rajne, Nila i Mekonga. Prevažadni zadatak ovih tela je koordinacija u cilju razumnog korišćenja zajedničkih vodnih resursa na dobrobit svih naroda koji žive u slivu određene reke. Istorija međunarodne saradnje po pitanju zajedničkih reka je najduža na evropskom kontinentu, premda su se politički odnosi između zemalja često, nažalost, prelamali i u oblasti politike korišćenja zajedničkih vodotokova (posebno Dunava). Ponekad se prvobitni cilj osnivanja ovakvih zajednica, zaviso od nastanka novog vida ugrožavanja, više puta menjao. Primer za ovo su slivovi reka Rajne i Dunava (Vuković et al. 2014). Srbija je članica međunarodnih komisija za zaštitu sliva Dunava, Save i Tise.

Dunav je, s obzirom na veličinu svog sliva, hidrogeološke uslove i, naravno, politički i ekonomski razvoj velikog broja zemalja, najznačajniji evropski vodotok. Stratejski položaj Dunava uticao je na vekovnu dominaciju istočnih sila, Turske i Rusije, s jedne, i njihovih zapadnih suparnika (Austrije, Pruske i Francuske), s druge strane. Tokom 19. i početkom 20. veka, uticaji zapadnih zemalja izraženije su se ispoljavali u gornjem toku Dunava. Zemlje u donjem delu basena Dunava (Bugarska, Rumunija, Moldavija i Ukrajina), pak, bile su u okviru interesne sfere bivšeg Sovjetskog Saveza.

Međunarodna saradnja u pogledu korišćenja Dunava započela je sredinom 19. veka kada su, 1856. godine, Sporazum o slobodi plovidbe ovom rekom potpisale Austrija, Pruska, Rusija, Francuska, Velika Britanija, Sardinija (Italija) i Otomanska imperija. Predstavnici ovih zemalja su učestvovali u radu tada formirane Evropske komisije za plovidbu Dunavom.

Neposredno po okončanju Drugog svetskog rata svetske sile su u Beogradu potpisale novi sporazum. Ovoga puta u pripremi i formulisanju sporazuma o slobodi plovidbe Dunavom pored Francuske, Velike Britanije, SSSR-a i Sjedinjenih Američkih Država (nove sile od uticaja na evropskom prostoru), učestvovala su i zemlje kroz koje Dunav teče: Bugarska, Rumunija, Jugoslavija, Mađarska i Čehoslovačka. Tako je avgusta 1948. godine potpisana Konvencija o režimu plovidbe Dunavom, te formirana "Dunavska komisija". Ovom telu su se kasnije (1960. godine), u svojstvu posmatrača, pridružile Nemačka i Austrija, da bi krajem osamdesetih došlo do značajnijih promena u članstvu. Naime, te godine Slovačka preuzima mesto Čehoslovačke, dok kasnije, posle dezintegracije SFRJ, Savezna Republika Jugoslavija nastavlja kontinuitet rada u "Dunavskoj komisiji". Rusija i Ukrajina su, posle raspada SSSR-a, nastavile takođe da sudeluju u saradnji vezanoj za Dunav, dok Moldavija i Hrvatska imaju status posmatrača.

Godine 1985., zemlje Dunavskog basena su se sastale u Bukureštu da potpišu sporazum o praćenju kvaliteta vode ove reke na čitavom njenom toku (tzv. "Bukureštanska deklaracija"). Počev od 1988. godine, počelo se sa sistematskim praćenjem kvaliteta vode Dunava (tridesetak parametara) na jedanaest transgraničnih mesta uzorkovanja.

Konačno, 1994. godine u Beču, predstavnici "Dunavske komisije" iz jedanaest zemalja su se sastali na ministarskom nivou da bi doneli delotvorniji plan u cilju kontrole zagđenja Dunava. Naime, novi Dokument je donesen na temelju propisa Evropske komisije UN o zaštiti kvaliteta transnacionalnih vodnih resursa i međunarodnih jezera. Savezna Republika Jugoslavija, na žalost, nije bila pozvana da učestvuje u radu ovog skupa. Istovremeno, u medijima na Zapadu često je, i u odsustvu verodostojnih podataka, hidro-akumulacija Đerdapskog jezera označavana kao izvor opasnosti za zemlje koje leže nizvodno uz Dunav. Prenebregavan je doprinos transgraničnog broskog saobraćaja kroz ovu akumulaciju, kao i ulazni kvalitet vode koja pritiče Dunavom u Srbiju iz zemalja koje leže uzvodno. Aktuelni politički odnosi na globalnom planu odrazili su se, nažalost, i u oblasti politike gazdovanja vodotokovima iako je u Konvenciji iz 1994. godine posebno naglašen značaj regionalne bilateralne i multilateralne saradnje obalnih zemalja kako bi se očuvao najznačajniji evropski rečni tok i za buduće naraštaje.

Zaključna razmatranja

Voda, očigledno, postaje sve značajnije prirodno dobro. Nažalost, poput zdravlja, čije važnosti je čovek svestan tek kad bolest dođe po svoje, slično je i sa vodom. U nedostatku ovog "životnog eliksira" svaka aktivnost kako društva, tako i čitavog sveta jenjava. Samim tim, prema pogrešnom gazdovanju ovim prirodnim dobrom, niko ne može ostati ravnodušan. Zbog toga mnogi analitičari smatraju da postoji prilično izražena uzročna-posledična veza između oskudice u vodi, s jedne, i političkih nesuglasica, odnosno pritisaka različite vrste, s druge strane. Ove napetosti mogu, ponekad, prerasti i u rat lokalnih razmera ili, u blažoj formi, građanske proteste u cilju obezbeđenja elementarnih prava.

Poput nekih drugih resursa voda, dakle, može predstavljati izvor pritisaka i nesuglasica usled njene neujednačene raspodele, upotrebe i posledica upravljanja vodnim resursima. Kada je o Srbiji reč, na primer, ova zemlja otežano servisira stanovništvo potrebama za pijaćom vodom u većm gradovima poput Zrenjanina, Kikinde, Smederevske Palanke ili Užica. Od 37 postrojenja za prečišćavanje otpadnih voda, u funkciji je svega 20. Takođe, jedna trećina vodovodne infrastrukture je u zabrinjavajućem stanju. S druge strane, cena jednog kubnog metra vode kreće se od 50 do 100 dinara, zavisno od grada, što je manje u odnosu na prosek u Evropskoj uniji (1,35 evra). Kada bi se uz odgovarajuću cenu naplatila 22 m³, koliko se svake sekunde troši vode u Srbiji, došlo bi se potrebnih sredstava koja bi omogućila nesmetano funkcionisanje ovog složenog infrastrukturnog sistema. Uprkos izraženim problemima u vodosnabdevanju, u Srbiji se, zbog neracionalnog trošenja ovog resursa, troši 100 litara više vode u odnosu na, recimo, prosečnog Holandanina.

Očigledno je da se navedena svojstva vode, s obzirom na njenu ulogu u konfliktima, mogu ispoljiti kako na lokalnom, regionalnom, tako i na globalnom planu. Voda ima, kako sve više pokazuju primeri širom sveta, izražen potencijal za nastanak konflikata i na unutrašnjem planu, a u svetlu uvođenja čisto ekonomskih principa i u ovoj oblasti.

Na sreću, deo rasprava oko racionalnog upravljanja i podele transnacionalnih vodnih resursa završava se sklapanjem sporazuma. Ipak, činjenica je da voda postaje sve oskudnije bogatstvo u svetskim razmerama, delom zbog rasta stanovništva a delom zbog takozvane "relativne" oskudice, uslovljene niskim stepenom recikliranja otpadnih voda. Tako se ona u većem delu sveta pojavljuje kao usporavajući činilac razvoja nacionalne ekonomije i poljoprivrede. U takvim okolnostima može se očekivati da tzv. "vodeno pitanje" izbori visoko mesto i u domenu međunarodne politike. Događaji i procesi poslednjih četvrt stoleća nagoveštavaju takav tok promena u nadolazećim decenijama.

Literatura

1. CNRET, Center for National Resources, Energy and Transport (CNRET), 1989.
2. Obasi, G.O.P. Changements climatiques et gestion des ressources en eau douce, in *Water, the World's Common Heritage* (Ed. by M. Aït-Kadi, A. Shady, and A. Szollosi-Nagy), Proceedings of the First World Water Forum, Marrakesh, Marocco, March 1997.
3. Parry, M., Arnell, N., Hulme, M., Nicholls, R., Livermore, M., *Adapting to the inevitable*, *Nature*, 395 (1998) 741.
4. Schutte, C.F., Pretorius, W.A., *Water demands and population growth*, *Water SA*, 23 (2) (1997) 127-133.
5. Vajpreyi, D.L., *Water Resource Management*, "Praeger", Westport, Connecticut London, 1998.
6. Vuković, M., Voza, D., Štrbac, N., Lj. Takić, Lj., *Cooperation over International Water Resources: a Case from the Danube River Basin*, *Sociologia*, 46(3) (2014) 320-342.
7. Vuković, M., *International Water Disputes and Cooperative Responses to Water Stress*, *Sociološki pregled*, 42(2) (2008) 241-260.

INFORMACIONA TEHNOLOGIJA I NJEN ZNAČAJ ZA RAZVOJ PRIVREDE I DRUŠTVA U SRBIJI

Mirsad Nuković¹, Jasmina Pavlović², Adnan Tutić³, Rešad Azemović⁴

Rezime

Ulaganje u IT po mnogim analizama, u direktnoj je korelaciji sa povećanjem JDP –a u jednoj državi. Podržati mlade programere, koji su evidentno povećali izvoz softvera u Srbiji, treba biti jedan od prioriteta u strateškom planiranju. Uvođenje novih tehnologija, u energetici, čista energija, kao i u bežične telekomunikacije nove generacije, takođe treba biti prioritet. Implementacija poslovnog softvera koji umnogome olakšava poslovanje, mora biti trend svake firme u državi koja želi biti konkurentna, modernizovati i olakšati poslovanje. Maksimalno korišćenje Interneta i društvenih mreža, u poslovanju, i komunikaciji takođe je praksa razvijenih civilizacija koje moramo pratiti. U ovom radu pokušaće se ukazati na probleme u Srbiji sa IT tehnologijom i obrazložiti pomenute trendove i rešenja.

Ključne reči: Informaciona tehnologija, razvoj, društvo, internet, softver, poslovanje

INFORMATION TECHNOLOGY AND ITS IMPORTANCE FOR DEVELOPMENT OF ECONOMY AND SOCIETY IN SERBIA

Abstract

Investing in IT, according to many analyses, is in direct correlation with the increase of the GDP in a state. Supporting young programmers, who have obviously increased software exports in Serbia, should be a priority in strategic planning. The introduction of new technologies in energetic sector, clean energy, as well as a new generation of wireless telecommunications should also be a priority. The implementation of business software that facilitates the business must be the trend of each company in the country that wants to be competitive and at the same time is able to modernize and facilitate the business. The maximum use of the Internet and social networking, in business and communication is also the practice of advanced civilizations that we have to follow. This paper will make an attempt to point out the IT problems in Serbia and explain the aforementioned trends and solutions.

Keywords: Information technology, development, society, internet, software, business.

1 Doc. dr Mirsad Nuković, Državni univerzitet u Novom Pazaru, Novi Pazar

2 Dr sci med. Jasmina Pavlović, Poliklinika Gracija Medika, Beograd

3 Msc Adnan Tutić, Univerzitet Brčko, BiH

4 PhD Rešad Azemović, Univerzitet u Novom Sadu, Fakultet tehničkih nauka

Uvod

Trebamo ukazati na značaj informacione tehnologije za društvo u kojem danas živimo. Ne smemo izgubiti korak sa ostatkom sveta, u tehnološkom razvoju i ulaganju u IT.

Da li je rešenje u opremanju učionica kompjuterima, kako prodati veliki broj tehničke opreme i zaraditi, ili je problem u samom pristupu. Možda treba početi od edukacije nastavnčkog kadra, i sagledati jedan sistemski pristup, od predškolaca, srednjoškolaca, doktoranata do celoživornog učenja. Možda se treba posebno fokusirati na škole za talente, ili pak obezbediti savremene programe i učiniti ih dostupnim mladim ljudima, kroz obrazovanje i praksu. Mnogo je pitanja, puno je puteva kojim se može ići, možda trebamo uzeti i sagledati modele nekih zemalja koji su već implementirali slične programe i postigli evidentan uspeh. Sigurno će nam ta analiza i znanje povećati informisanost i pomoći nam da donesemo prave odluke.

Primena IKT

Primena savremenih IKT rešenja ima ključni značaj za razvoj ekonomije i ukupnog društva, a industrija IKT proizvoda i usluga je neophodna karika razvoja svake države.

Prema podacima Međunarodne unije za telekomunikacije (ITU), Srbija se po indeksu razvijenosti IKT nalazi na 48 mestu od 155 zemalja, a od toga među evropskim zemljama na 31. mestu od 37 zemalja. Možemo reći da je nivo razvijenosti IKT u Srbiji u odnosu na druge zemlje nešto bolji nego što je to slučaj sa opštim ekonomskim pokazateljima, ali ipak razvoj IKT u mnogome deli sudbinu ostatka ekonomije.

Republički zavod za statistiku (podaci):

Upotreba IKT u Srbiji:⁵ Tehnologija i kad je dostupna još uvek se ne koristi dovoljno u ekonomskim aktivnostima.

Na primer: Dve trećine korisnika Interneta je aktivno na društvenim mrežama,

¼ korisnika Interneta je ikada nešto kupila preko Interneta,

Svaki 11 –ti, korisnik Interneta koristi internet-bankarstvo.

Pored toga što podaci ukazuju na neiskorišćen potencijal koji nudi tehnologija, mnogi pokazatelji govore da nam se upravo deševa ubrzani rast elektronskog poslovanja, što znači da je pred nama period u kome će se taj neiskorišćen potencijal u značajnoj meri realizovati.

U proteklom periodu država je aktivno unapređivala uslove za razvoj IKT u Srbiji, uključujući razvoj telekomunikacija, e-trgovine i e-uprave.

Akcent je stavljen na:

- Mobilni internet (preko povećanja brzina i dostupnosti ADSL i kablovskog pristupa)

- Do prvih ponuda za pristup preko optičkih veza od kuće

- Takođe je smanjena stopa PDV-a na računare, što ih je učinilo dostupnijim.

- Nedavno je Vlada na predlog Ministarstva za telekomunikacije, kako je rekao Nebojša Vasiljević, pomoćnik ministra za el.komunikacije, usvojila: Plan namene radio frekvencijskog opsega, koji predviđa da se frekvencije koje će biti oslobođene po okončanju procesa digitalizacije televizije (tzv.digitalna dividenda) koriste za pružanje usluga, mobilnog širokopojasnog pristupa internetu i uvođenje nove generacije mobilne telefonije.

- Dodela digitalne dividende, obezbediće nove investicije u razvoj telekomunikacione infrastrukture i povećanje dostupnosti telekomunikacionih usluga u ruralnim, manje razvijenim i udaljenim oblastima.

---

⁵ Internet ogledalo, 23.12.2013.

IKT šansa za razvoj

Savremene kompanije se orijentišu da u saradnji sa poslovnim partnerima i korisnicima maksimalno koriste IKT. Kompanijska ponuda mora da bude predstavljena na Internetu. Takođe, komunikacija sa državom i bankama treba biti preko Interneta i odgovarajućih sredstava e-uprave, e-bankarstva i sl. Uloga IKT u poslovanju danas je toliko veloka da se iza konkurentne borbe na tržištu ustvari nalazi takmičenje kompanija u tome koja će bolje iskoristiti potencijale koje pružaju savremene IKT-e.

Sezonske mreže

- Osamdesetih godina prošlog veka ljudi su prestali da pričaju o moćnim kompjuterima koji su stvorili originalni Internet, kao paradigmu mreže koja se širila širom sveta.

- Početkom ovog veka, fenomeni deljenja fajlova i širokopojasni pristup Internetu su omogućili da svaki računar na svetu postane jedinica globalne svetske mreže.

- U poslednjoj dekadi u mrežu su „uhvaćeni“ pametni telefoni i drugi mobilni uređaji.

Dejv Marvit, iz istraživačke laboratorije kompanije Fujitsu, kaže, da su sada na redu – ljudi.

Dakle, za sve je odgovoran ubrzan razvoj biosenzorskih tehnologija.

Ovi senzori postaju sve moćniji, manji i jeftiniji za proizvodnju, skoro po propisima Murovog zakona, pa se smatra da će u nekoliko narednih godina, kako se senzori budu razvijali za implementaciju u svet oko nas, čak i u nas, tako i ljudi suštinski postajati živi, pulsirajući deo Interneta.

Na tržištu se već mogu naći naki od ovih ranih proizvoda, najčešće na bazi akcelerometra i to uglavnom uređaji sa vertikalnim procesom integracije. To znači jedan proizvođač proizvodi senzor, ugrađuje ga u uređaj, prikuolja i obrađuje podatke i nudi uslugu na osnovu tih analiza.

Kompetentni ljudi iz firme Fujitsu kažu da su razvili nov proizvod koji prikuplja, grupiše, sinhronizuje i analizira višestruke tokove podataka sa velikog broja različitih biosenzora. Uređaj su nazvali Sprout (sprout-izdanak, klica), pokreće ga isti procesor kao i poslednju generaciju iphone i radi na operativnom sistemu Linux. Uređaj može da prikuplja podatke skoro sa bilo kog senzora putem blue-tooth veze.

Istraživanja firme Fujitsu su pokazala da je uređaj odmah našao primenu pre svega u medicini, tj. Merenju pulsa u zavisnosti od stresa i opterećenja, koji se izračunava tako što se beleže promene u tačnom vremenu otkucaja srca u određenoj situaciji. Kombinovanjem podataka o otkucajima srca sa podacima akcelerometra, utvrđuje se kada se osoba kreće, jer su u tom slučaju podaci različiti.

Ljudi čije zdravstveno stanje zahteva neprestano praćanje, takođe će imati velike koristi od ovih uređaja (primer, dijabetičari).

Pošto je medicinska strana zdravstvene industrije u velikoj meri regulisana po strogim pravilima, biće potrebno određeno vreme da ovakve aplikacije masovnie dođu na tržište.

Ali u medicinskim granama koje nemaju tako stroge propise kao što su fitness, velnes i slični programi, svakako se očekuje ubrzana primena.

Problem privatnosti, koji se nameće, u ovim slučajevima, trebao bi se prevazići, obzirom na činjenicu da su ljudi u dvadesetim mnogo više naviknuti na tehnologiju, danas nego ranije, i u njihovom poimanju, granica između stvarnog i virtuelnog života, sve je više zamagljena, što bi značilo da će oni postati deo mreže.

PAYPAL u Srbiji

Iz Ministarstva trgovine je potvrđeno, da se Srbija od 10. Aprila 2013. nalazi na listi zemalja u kojima je dostupan internet servis PayPal za plaćanje. PayPal će omogućiti građanima Srbije da otvore nalog na ovom sajtu i kupuju onlajn na globalnom

tržišt, Građani će dakle moći da kupuju robu širom sveta - od modnih proizvoda u Italiji Evropi, do elektronike u Americi i Aziji. Ovo je velika stvar i za privredu Srbije, za potrošače i sve građane naše zemlje.⁶

Ukoliko imate aktiviran antivirus softver, pre odlaska na "Sign In" formular PayPala moraćete da omogućite iskaćuće prozore i da dozvolite pristup PayPala vašem sistemu. U slučaju Kaspersky antivirusa dovoljno je dva puta kliknuti na Run ili Pokreni i tamo ste. Slična je situacija i sa drugim antivirus softverima.

Proces prijavljivanja odvija se samo na engleskom, pošto srpski jezik nije podržan. Omogućeno je otvaranje "Individual" ili "Bussines" naloga PayPal usluge. Za registraciju su vam potrebni validna i-mejl adresa i podržana platna kartica. Ukućajte redom tražene podatke. Isprobali smo kartice domaćih banaka i svaka je prihvaćena bez problema. Nakon pravilno popunjenih podataka sledi tzv. "Security Challenge", pa pazite da dobijeni kod pravilno prekućate u "kućicu" da vas sistem ne bi vratio na prvi korak.

Na svom profilu možete menjati bilo koji podatak, dodavati kartice, mejl adrese, dodatna sigurnosna podešavanja, pregledati stanje računa u evrima i dolarima, ali i pregledati listu do sada obavljenih kupovina, transakcija i naplata.

Preko istog profila, sa svog računa možete koristiti opciju "Send Payment" kako biste osobama poslali/uplatili novac u nekoj od 193 podržane zemlje. Transakcije su sigurne i na raspolaganju su 23 novćane valute.

Slika 1. PAYPAL plaćanje

Na sledećoj adresi, može se informisati o brzom otvaranju paypal računa u Srbiji:
<http://www.telegraf.rs/vesti/640016-uputstvo-kako-da-za-samo-5-minuta-otvorite-paypal-racun-u-srbiji>

Prvi korak izgleda ovako:

1. Na adresi www.paypal.com izaberite opciju Sign up for new account.

⁶ http://www.mondo.rs/s285672/PayPal_dostupan_i_u_Srbiji.html

Slike 2. Sajt PAYPAL-a

PayPal je sistem za elektronsko plaćanje, osnovan 1998. godine, a od 2002. godine je pripada eBay (NASDAQ:EBAY) korporaciji. PayPal sedište nalazi se u San Hoze, Kaliforniji, a međunarodno sedište kompanije smešteno je u Singapuru.

PayPal je u Evropi dostupan od 2004. godine. Omogućava elektronsko poslovanje i trgovinu preko interneta.

PayPal je brži i bezbedniji način plaćanja i primanje novca onlajn, putem mobilnih uređaja i u radnjama.

Sa više od 123 miliona aktivnih naloga na 190 tržišta i 25 valuta širom sveta, PayPal pospešuje globalnu e-trgovinu.

Ekspanzija IT industrije u Srbiji

Vrednost IT(Informacione tehnologije) industrije u 2011.godini iznosila je 420 miliona eura, prema podacima Udruženja informatičke delatnosti Privredne komore Srbije. U 2012. godini izvoz softvera premašio je 200 miliona eura, koliko je iznosio u 2011. godini.⁷ Problemi sa kojima se trenutno susreće IT industrija su komplikovana carinska procedura prilikom izvoza softvera kao i slabo uključivanje države u podsticanje i stimulanje domaćih preduzeća koja pružaju usluge razvoja određenih softverskih rešenja koja se, uglavnom, izvoze.

Potencijal IT industrije u Srbiji je izuzetan, ali može biti značajno unapređen kroz razne poreske olakšice za izvoznike IT usluga, promocijom domaćeg IT sektora u inostranstvu kao i kroz razne povolje kredite lokalnih samouprava firmama koje se bave ovom delatnošću. Povećanje broja stručnih kadrova može se ostvariti popularizacijom

⁷ <http://www.biznistv.rs/blog/biznis-blog/ekspanzija-it-industrije-u-srbiji.html>

IT među mladima kao i prilagođavanjem studijskih programa savremenim svetskim edukativnim programima i tehnološko-tehničkim rešenjima kao i potrebama samog IT sektora.

Potencijal, razvoj i unapređenje IT sektora treba prepoznati i postaviti kao državni prioritet a samim tim osnažiti izvozni deo IT sektora. Industrija IT tehnologija u Srbiji i prošle godine zabeležila je rast veći od pet odsto. Od izvoza maline Srbija je zaradila 140 miliona dolara, a od izvoza softvera gotovo 50% više. Ova cifra je još značajnija ako se napomene da je u IT sektoru zapošljeno oko pet hiljada stručnjaka u osamdeset firmi. Domaći programeri su autori raznih aplikacija za Android i Windows platforme, softvera za bankarsko poslovanje, softvera za daljinsko očitavanje potrošnje električne energije i vode kao i mnogih drugih.

Činjenica da su sva mesta informatičkog smera u srednjim i visokoškolskim ustanovama popunjena govori da je IT industrija budućnost. Iz Ministarstva prosvete navode da ne postoje nikakve zakonske prepreke za otvaranje novih odeljenja i uvođenje novih smerova kako bi se išlo u korak sa modernim informatičkim trendovima u svetu.

Zaključna razmatranja

Država preko svojih institucija, nastoji da servise građana učini dostupnijim, i na taj način omogućiti razvoj društva po standardima modernih zemalja.

Ministarstvo spoljne i unutrašnje trgovine i telekomunikacija nastavlja sa sprovođenjem preventivnih i edukativnih mera u pogledu zaštite dece na internetu.

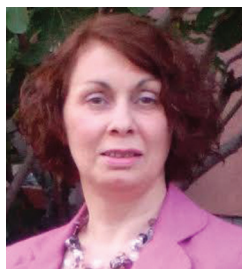
Tatjana Matić, najavila je 9.maja 2013. zvanično puštanje u rad „Infoklik“ informativnog servisa, putem koje će građani moći detaljnije da se upoznaju o aktivnostima ministarstva organizovanih u sklopu projekata Digitalna škola i Klikni bezbedno.

Osim pružanja tih informacija, besplatna, anonimna i informativna linija „Infoklik“ namenjena je svim zainteresovanim građanima koji žele da se informišu o aktivnostima koje sprovodi Ministarstvo spoljne i unutrašnje trgovine i telekomunikacija, usmerenih ka razvoju i unapređenju informacionog društva u Srbiji.

Literatura

1. Internet ogledalo, 23.12.2013.
2. http://www.mondo.rs/s285672/PayPal_dostupan_i_u_Srbiji.html
3. <http://www.biznistv.rs/blog/biznis-blog/ekspanzija-it-industrije-u-srbiji.html>
4. <http://twitter.com/tos>
5. Manning C. (2010). An Introduction to Information Retrieval, Cambridge University Press.

ODREĐIVANJE RADIONUKLIDA ^{226}Ra , ^{232}Th , ^{40}K , ^{238}U , ^{235}U I ^{137}Cs U POLJOPRIVREDNOM ZEMLJIŠTU U SELIMA U PČINJSKOM

Jelena Marković¹, Snežana Mihajlović², Tijana Micić³

Rezime

U ovom referatu su prikazani rezultati istraživanja prirodne i veštačke radioaktivnosti poljoprivrednog zemljišta u Pčinjskom region na jugu Srbije. Ovaj region je izabran za analizu zbog njegovog značajnog učešća u poljoprivrednoj proizvodnji, sa jedne strane i zbog relativne blizine lokaciji Černobil i izloženosti nizu akcidenata 1999. godne, sa druge strane. Analizirane su karakteristične vrednosti koncentracija aktivnosti (^{226}Ra , ^{40}K , ^{232}Th , ^{238}U i ^{235}U), kao predstavnika prirodne radioaktivnosti i ^{137}Cs , kao predstavnika veštačke, ljudskom aktivnošću izazvane radioaktivnosti. Rezultati pokazuju da sadržaj svakog od navedenih radionuklida ima različite koncentracije, ali ono što je bitno jeste da rezultati ipak pokazuju male vrednosti. Dalja istraživanja treba nastaviti u smeru kontinualnog monitoringa i razvoja novih poboljšanih tehnologije uklanjanja, čak i malih koncentracija kao što su pronađene u Pčinjskom regionu i minimiziranju uticaja na ljudsko zdravlje i životnu sredinu.

Gljučne reči: radionuklidi ^{226}Ra , ^{232}Th , ^{238}U i ^{235}U , ^{40}K , ^{137}Cs , zemljište, metode, pčinjski region.

DETERMINATION ^{226}Ra , ^{232}Th , ^{40}K , ^{238}U , ^{235}U I ^{137}Cs IN AGRICULTURAL LAND IN THE VILLAGES PCINJA DISTRICT

Abstract

This paper presents the results of research of natural and artificial radioactivity of agricultural land in the Pčinja region in the south of Serbia. This region was chosen for analysis because of its significant share in agricultural production, on the one hand and due to the relative proximity of the location of the Chernobyl accident and izloženosti series 1999.godne, on the other hand. The paper analyzes the characteristic values of activity concentration (^{226}Ra , ^{40}K , ^{232}Th , ^{238}U and ^{235}U), as a representative of natural radioactivity and ^{137}Cs , as a representative of artificial, human-induced radioactivity. The results show that the content of each of these radionuclides have different concentrations, but what is important is that the results do show a small value. Further research should continue in the direction of continuous monitoring and the development of new improved technologies removal, even small concentrations such as are found in Pčinjski region and minimizing the impact on human health and the environment.

1 Jelena Marković, Visoka škola primenjenis strukovnih studija, Vranje, e-mail: gogajjeka94@gmail.com

2 Snežana Mihajlović, Visoka škola primenjenis strukovnih studija, Vranje, e-mail: gogajjeka94@gmail.com

3 Tijana Micić, Kompanija SIMPO Vranje

Keywords: radionuclides ²²⁶Ra, ²³²Th, ²³⁸U i ²³⁵U, ⁴⁰K, ¹³⁷Cs, land, methods, Pčinjski region.

Uvod

Prirodna radioaktivnost potiče prvenstveno od 3 prirodna radioaktivna niza, čiji su rodonačelnici ²²⁶Ra, ²³²Th, ²³⁸U i ²³⁵U, kao i od ⁴⁰K, dok je radionuklid ¹³⁷Cs veštački. U zemljištu se može naći u nekoj količini koja je iznad praga detekcije niskofonskih detektorskih sistema. Ovaj izotop ima period poluraspada od 30 godina i u najvećoj meri je dospao u životnu sredinu tokom havarije u nuklearnoj elektrani u Černobilu. Zemljište je kompleksan materijal koji se sastoji od mineralne (neorganske), kao i organske komponente koja uglavnom nastaje raspadom biljnog materijala. Neorganska, ili mineralna komponenta zemljišta se sastoji od čestica nastalih erozivnim dejstvom raznih prirodnih faktora na stene. Kako stene koje ulaze u sastav zemljine kore poseduju određenu koncentraciju prirodnih radionuklida, za očekivati je da se oni mogu naći i u zemljištu nastalom raspadanjem stena. (Khan, 2007). Rezultati istraživanja su karakteristične vrednosti koncentracija aktivnosti ²²⁶Ra, ⁴⁰K, ²³²Th, ²³⁸U, ²³⁵U i ¹³⁷Cs u uzorcima zemljišta uselima Pčinjskog regiona. Sadržaj svakog od navedenih radionuklida ima različite koncentracije, ali ono što je bitno jeste da rezultati pokazuju male vrednosti. Koncentracija prirodnih radionuklida varira u zavisnosti od različitih faktora kao što su reljef, tip zemljišta, klimatski uslovi i poljoprivredna praksa [10]. Prirodni radionuklidi urana i torijuma su široko rasprostranjeni u zemljinoj kori [13].

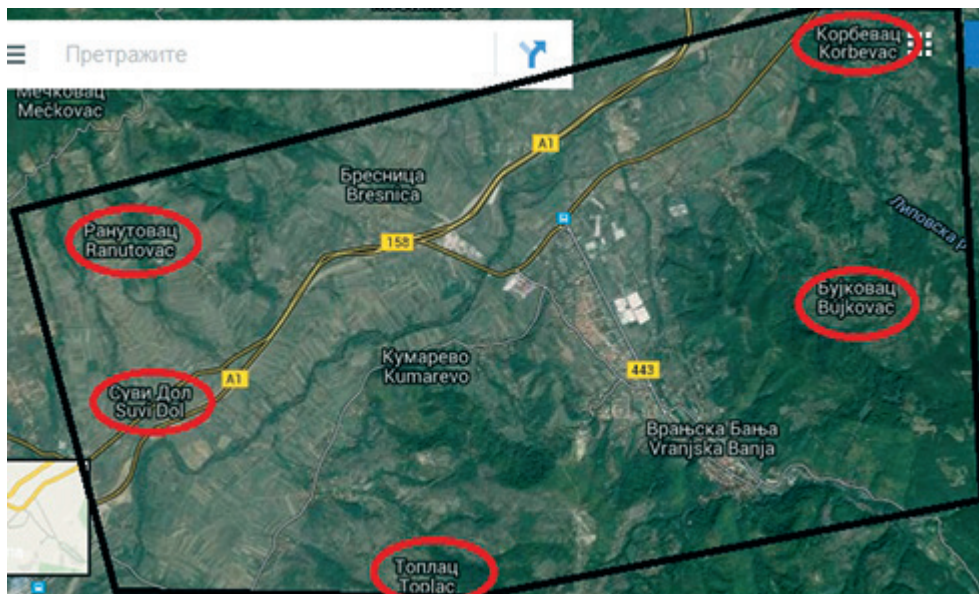
Materijali i metode

U toku 2014. godine uzorkovano je oko 20 uzoraka poljoprivrednog obradivog i neobradivog zemljišta iz okolnih mesta (sela) u Regionu Grada Vranja. Uzorkovanje zemljišta radjeno je s ciljem kako bi se zemljište ispitalo i utvrdilo da li poseduje veliku ili malu koncentraciju radioizotopa. Koncentracija izotopa radionuklida ²²⁶Ra, ²³²Th, ²³⁸U i ²³⁵U, ⁴⁰K, ¹³⁷Cs, je od velikog značaja, posebno ako se uzme u obzir da se na tom zemljištu kasnije sade biljne kulture koje se koriste kao hrana za čoveka i životinje. Rizik koji se javlja sa unošenjem radionuklida iz zemljišta, preko proizvoda u organizam čoveka je veliki i zavisi od same koncentracije radionuklida i njihove efektivne količine koju oni mogu da manifestuju (22). Kolika će se koncentracija radioinuklida ²²⁶Ra, ²³²Th, ²³⁸U i ²³⁵U, ⁴⁰K, ¹³⁷Cs, naći u zemljištu a kasnije i u samoj biljci zavisi od geografskog područja. (12).

r. b	Lokacija	Uzorak Zemlja	Dubina uzimanja (cm)	Koordinate		Nadmorska visina	Datum uzorkovanja
				X (SGS)	Y (IGD)		
1	Bujkovac	obradiva	0-5	42°33'26"	22°00'35"	718	09.11.2014.
		obradiva	0-10	42°33'26"	22°00'35"	718	09.11.2014
		obradiva	0-20	42°33'26"	22°00'35"	718	09.11.2014
2	Korbevac	obradiva	0-5	42°23'06"	21°44'24"	441	05.11.2014
		obradiva	0-10	42°23'06"	21°44'24"	441	05.11.2014
		obradiva	0-20	42°23'06"	21°44'24"	441	05.11.2014
3	Suvi Dol	neobradiva	0-5	42°33'07"	21°56'05"	359	11.11.2014
		livada	0-10	42°33'07"	21°56'05"	359	11.11.2014
		livada	0-20	42°33'07"	21°56'05"	359	11.11.2014
4	Toplac	livada	0-20	42°32'18"	21°58'02"	528	17.11.2014.
		livada	0-40	42°32'18"	21°58'02"	528	17.11.2014.
5	Ranutovac	livada	0-10	42°34'06"	21°56'58"	359	18.11.2014
		livada	0-20	42°34'06"	21°56'58"	359	18.11.2014

Tabela 1. Spisak uzoraka i koordinate mesta uzorkovanja

Na svakoj lokaciji uzeti su uzorci zemljišta iz površinskog sloja od 0-5 cm, 0-10 cm i 0-20 cm dubine, a sa nekih lokacija uzimani su uzorci zemlje i na dubini od 0-40 cm, (selo Toplac).

Slika 1. Geografski prikaz sela u Regionu Grada Vranja iz kojih su uzimani uzorci zemlje i žitarica za ispitivanje radioaktivnosti

Ispitivanje radioaktivnosti uzoraka zemljišta vršeno je gama spektrometrijskom metodom kao i određivanjem ukupne beta i alfa aktivnosti. Radioaktivnost parametara životne sredine ispitivani su u Institutu za nuklearne nauke “Vinča”, Beograd.

Spektrometrija gama emitera urađena je na HPGe detektorima relativne efikasnosti 18%, 20% i 50%, firme CANBERRA. Rezulucija svih detektora je 1.8 keV na energiji od 1332 KeV. Kalibracija detektora za merenje uzoraka zemalja, urađena je referentnim radioaktivnim materijalom, matriksa silikonske smole, Czech Metrological Institute, Praha, 9031-OL-420/12, ukupne aktivnosti 41.48 kBq na 31.08.2012. godine (^{241}Am , ^{109}Cd , ^{139}Ce , ^{57}Co , ^{60}Co , ^{203}Hg , ^{88}Y , ^{113}Sn , ^{85}Sr , ^{137}Cs).

Vreme merenja uzoraka je 60 ks. Rezultati merenja dati su sa mernom nesigurnošću koja je izražena kao proširena merna nesigurnost za faktor $k = 2$ koji za normalnu raspodelu odgovara nivou poverenja od 95 %.

Određivanje koncentracije prirodnih radionuklida ^{226}Ra , ^{232}Th , zahteva analizu spektra preko potomaka, u uzorcima u kojima je uspostavljena radioaktivna ravnoteža. Koncentracija ^{226}Ra , određuje se preko potomaka ^{214}Pb , ^{214}Bi , odnosno preko energija 295 keV, 352 keV, 609 keV, 1120 keV, 1764 keV (koriste se energije sa velikom verovatnoćom prelaza), tako što se na svakoj energiji odredi aktivnost i izračuna srednja vrednost. (Leo, W.R., 1994).

Drugi prirodni radionuklid ^{232}Th , određuje se preko potomaka ^{228}Ac , na energijama 338 keV, 328 keV, 911 keV. Aktivnost ^{226}Ra i ^{232}Th se određuje izračunavanjem srednje vrednosti aktivnosti potomaka. Aktivnost ^{40}K , određuje se na osnovu njegove energije od 1460 keV. U slučaju ^{238}U , aktivnost se određuje preko potomka ^{234}Th , na energiji od 63 keV i 1000 keV, s obzirom da su ova dva radionuklida u ravnoteži. ^{235}U se određuje preko energija 185 keV nakon korekcije na doprinos ^{226}Ra na datoj energiji. Aktivnost proizvedenog radionuklida ^{137}Cs određena je na osnovu njegove energije od 661,6 keV. (Vukašinić et. al., 2013)

Gamaspektrometrijsko ispitivanje uzoraka može se vršiti na originalnim svežim ili suvim uzorcima posle neophodne homogenizacije u uzorcima kod kojih je potrebna posebna priprema, odnosno u koncentrisanim uzorcima (Saito, Jacob, 1995). Priprema uzoraka koji se mere u svežem stanju obuhvata, homogenizaciju i odmeravanje u određenu geometriju merenja, konkretno u plastične posude od 125 cm³. Da bi se odredio sadržaj prirodnih radionuklida u uzorcima se uspostavlja radioaktivna ravnoteža, zatapanjem pčelinjim voskom.

Rezultati i diskusija

Rezultati spektrometrije gama emitera prikazani su tabelarno. U tabeli 2 prikazani su rezultati merenja zemljišta.

Zemljište, dubina uzimanja (cm)	(Bq/kg)						D (nGy/h)	D _E (mSv)
	²²⁶ Ra	²³² Th	⁴⁰ K	²³⁸ U	²³⁵ U	¹³⁷ Cs		
Korbevac								
0-5	43 ± 3	55 ± 4	730 ± 50	47 ± 8	2,7 ± 0,2	16 ± 1	83,53	0,102
0-10	45 ± 3	54 ± 4	730 ± 50	51 ± 9	2,4 ± 0,2	16 ± 1	85,85	0,105
0-20	38 ± 3	51 ± 4	690 ± 40	40 ± 8	2,4 ± 0,2	15 ± 1	73,89	0,091
Suvi Dol								
0-5	38 ± 3	52 ± 4	490 ± 30	35 ± 8	1,7 ± 0,1	10,1 ± 0,7	69,39	0,085
5-10	33 ± 2	48 ± 3	470 ± 30	34 ± 9	1,7 ± 0,2	7,9 ± 0,6	63,84	0,078
10-15	37 ± 3	50 ± 3	460 ± 30	34 ± 8	1,9 ± 0,2	7,2 ± 0,5	66,48	0,081
Ranutovac								
0-10	33 ± 2	39 ± 3	560 ± 30	32 ± 8	1,7 ± 0,2	12,6 ± 0,8	62,15	0,076
0-20	32 ± 2	38 ± 3	550 ± 30	30 ± 7	1,6 ± 0,1	12,3 ± 0,8	60,67	0,074
Toplac								
0-40	42 ± 3	54 ± 4	690 ± 40	50 ± 10	2,0 ± 0,2	7,6 ± 0,6	80,79	0,099
0-20	39 ± 3	52 ± 4	660 ± 40	35 ± 7	1,9 ± 0,3	7,6 ± 0,6	76,95	0,094
Bujkovac								
0-5	22 ± 2	30 ± 2	500 ± 30	25 ± 8	1,6 ± 0,2+	17 ± 1	49,13	0,061
0-20	25 ± 2	29 ± 2	520 ± 30	22 ± 8	1,1 ± 0,1	17 ± 1	50,75	0,062
0-10	23 ± 2	30 ± 2	510 ± 30	25 ± 7	1,5 ± 0,1	18 ± 1	50,01	0,061

Tabela 2. Koncentracija detektovanih radionuklida u zemljištu [Bq/kg].

U uzorcima ispitivanog zemljišta dobijene vrednosti koncentracije detektovanih radionuklida karakteristične su za zemljište. Vrednosti koncentracije ²²⁶Ra su od 22 do 45 Bq/kg, za ²³²Th od 29 do 55 Bq/kg, za ⁴⁰K od 460 do 730 Bq/kg, za ²³⁸U od 22

do 51 Bq/kg, za 235U od 1,1 do 2,7 Bq/kg i 137Cs od 7,2 do 17 Bq/kg.

Pored prirodnih radionuklida u uzorcima zemljišta detektovan je i proizvedeni radionuklid 137Cs koji je posledica nuklearne nesreće u Černobljju. Procesi ispiranja i relokacije cezijuma mogu da dovedu do veoma neravnomerne distribucije ovog radionuklida u jednoj oblasti. Međutim u ovim ispitivanim uzorcima bojazan od ovoga je zanemarljiva zato što su utvrđene vrednosti radionuklida 137Cs jako male. Dobijene vrednosti koncentracije 137Cs su u intervalu od 7,6 do 17 Bq/kg (Janković et.al., 2008).

Koncentracija aktivnosti prirodnog 238U se kreće u granicama od 15-55 Bq/kg za nepoljoprivredno i 14-82 Bq/kg za poljoprivredno zemljište. U ispitivanim uzorcima zemljišta koje je poljoprivredno pokazano je da je dobijena vrednost za ovaj radionuklid 238U u granicama od 22-51 Bq/kg. To znači da se vrednosti koncentracije aktivnosti 238U se nalaze u opsegu vrednosti karakterističnih za zemljišta. Ni u jednom uzorku nije primećena povišena aktivnost kako 238U, 235U, tako ni osiromašenog uranijuma.

Jedino su na lokaciji Bujkovac dobijene niže vrednosti koncentracije detektovanih prirodnih radionuklida u odnosu na ostale lokacije kod zemljišta, iz razloga što je to zemljište više peskovito, dominiraju peskuše.

U uzorcima ispitivanog zemljišta pokazano je da je koncentracija radionuklida mala. To znači da je zemljište dobrog kvaliteta i da nema posledice zagađenja štetnih radionuklida kao što su 226Ra, 232Th, 40K, 238U, 235U i 210Pb. Ovde se izdvaja 137Cs jer je on veštački, stvoren radionuklid, dobro što se i on nalazi u malim količinama. Može se reći da je Region Južne Srbije i mesta koja se nalaze sa leve i desne obale Južne morave dobra i pogodna ra razvoj poljoprivrednih proizvoda, jer je koncentracija štetnosti ovih radionuklida mala.

Srednja vrednost uzorka zemljišta	²²⁶ Ra (Bq/kg)	²³² Th (Bq/kg)	⁴⁰ K (Bq/kg)	²³⁸ U (Bq/kg)	²³⁵ U (Bq/kg)	¹³⁷ Cs (Bq/kg)
Korbevac	44	54	730	49	2,55	16
Suvi Dol	36	50	473	34	1,77	8,4
Ranutovac	32	39	555	31	1,65	12,2
Toplac	40	54	675	42	1,95	7,6
Bujkovac	24	29	510	23	1,35	17

Tabela 3. Srednje vrednosti uzoraka zemljišta za različite detektovane radionuklide sa različitih lokacija

U tabeli 3 prikazane su srednje vrednosti koncentracije radionuklida u ispitivanim uzorcima zemljišta na teritoriji Pčinjskog regiona. Iz tabele 3 vidi se da se vrednost radionuklida 226Ra kreće od 24-44 Bq/kg, vrednost 232Th od 29-54 Bq/kg, vrednost 40K od 473-730 Bq/kg, vrednost 238U od 23-49 Bq/kg, vrednost 235U od 1,35-2,55 Bq/kg i vrednost 137Cs od 7,6-17 Bq/kg. Dobijene vrednosti ispitivanih radionuklida je u skladu sa rezultatima ispitivanih uzorcima u regionalnim studijama (Vaupotić et.al., 2007) iako su uzete srednje vrednosti (Eremić-Savković, 2007).

Na osnovu dobijenih rezultata može se reći da koncentracija radionuklida 137Cs, u odnosu na koncentracije drugih radionuklida u zemljištu, na istim dubinama, je znatno manja u odnosu na radionuklide 226Ra, 232Th, 40K i 238U (Sarap et al., 2015). Treba reći da je koncentracija radionuklida 137Cs manja na većim dubinama u rezultatima koji su dobijeni u ispitivanim uzorcima zemljišta u Pčinjskom regionu.

Ove vrednosti mogu se uporediti sa vrednostima izmerenim u drugim državama u regionu i šire (tabela 3.12). Može se uočiti da se radioaktivnost zemljišta kreće u

približno istim opsezima dok na odstupanja utiče tip i vrsta zemljišta. Koncentracija aktivnosti torijuma ^{232}Th je nešto viša za indijsko zemljište, dok je koncentracija aktivnosti uranijuma ^{238}U na Siciliji (Stromboli) (Brai et al., 2002) povišena u odnosu na vojvodansko zemljište (moguće objašnjenje je postojanje stena vulkanskog porekla na Stromboliju). Odnos uranijum/torijum $^{238}\text{U}/^{232}\text{Th}$ je približno jednak jednici za ostala zemljišta (Turska, Irska i Japan) (Selvasekarapandian, et al., 2000, Sroor, et al., 2001, Chen, et al., 1993, Karahan and Bayulken, 2000) što je slučaj i sa zemljištem u Pčinjskom regionu, što ukazuje na odsustvo kontaminacije uranijumom. Međutim ukoliko se intenzivira korišćenje fosfatnih đubriva sa povišenim sadržajem uranijuma može doći do narušavanja ove ravnoteže.

Vrednost radionuklida	India (Selvasekarapandian et al., 2000)	Egypt (Sroor et al., 2001)	Istanbul (Karahan and Bayulken, 2000)	Irska McAuley and Maran, 1983)	Japan (Chen et al., 1991)
^{232}Th	104±77	6±3	35±7	26	54
^{238}U	34±11	13±9	27±11	37	32,4
^{40}K	217±145	433±130	322±87	350	794
^{235}U	2,89±0,1	3,2±1,1	2,1±0,3	1,78±0,1	1,97±0,2

Tabela 4. Sadržaja radionuklida u zemljištu drugih država.

Zaključak

U svim uzorcima zemljišta detektovano je prisustvo ^{137}Cs poreklom iz akcidenta u Černobilu, s tim što je njegova koncentracija mala. To je dobro jer procesi ispiranja i relokacije cezijuma mogu da dovedu do veoma neravnomerne distribucije ovog radionuklida u jednoj oblasti i to može biti štetno po okolinu i zdravlje ljudi. Dozvoljena koncentracija aktivnosti prirodnog ^{238}U se kreće u granicama od 15-55 Bq/kg za nepoljoprivredno i 14-82 Bq/kg za poljoprivredno zemljište, pa ukoliko se dobijene vrednosti ovog radionuklida uporede sa ovim onda je koncentracija u granicama normale. Vrednosti koncentracije aktivnosti ^{238}U se nalaze u opsegu vrednosti karakterističnih za zemljišta. Ni u jednom uzorku nije primećena povišena aktivnost kako ^{238}U , ^{235}U , a ni ^{40}K kao ni ^{232}Th .

Monitoring i minimizacija efekata teških metala, organskih zagadjivača, radionuklida i polja zračenja u životnom okruženju, zasnivaju se na različitim hromatografskim i spektrometrijskim tehnikama za detekciju, statističkim i matematičkim modelima za optimizaciju eksperimentalnih postavki i postupaka, predviđanje ponašanja i obradu rezultata, i postupcima za koncentrisanje i izdvajanje. Prisustvo navedenih supstanci i polja zračenja, čak i pri vrlo niskim koncentracijama i nivoima, kao što je slučaj u Pčinjskom regionu, zahteva istraživanja u pravcu razvoja novih i poboljšanja postojećih metoda za njihovo detektovanje, predviđanje njihovog rasprostiranja, kao i nove poboljšane tehnologije njihovog uklanjanja i minimiziranje uticaja na ljudsko zdravlje i životnu sredinu.

Literatura

1. Brai, M., Basile, S., Bellia, S., Hauser, S., Puccio, P., Rizzo, S., Bartolotta, A., Licciardello, A., 2002. Environmental radioactivity at Stromboli (Aeolian Islands). Applied Radiation and Isotopes 57, 99–107.
2. Janković M., Todorović D., Savanović M. (2008), Radioactivity measurements in soil samples collected in the Republic of Srpska. Radiat Meas 43:1448–1452

3. Eremić-Savković M, Vuletić V, Pantelić G, Javorina Lj, Tanasković I., (2007) In: Kovačević M. (ed) Specific activity of ^{137}Cs and ^{90}Sr in Belgrade soil for period 2003–2006. Proceedings of the XXIV Symposium of Society for Radiation Protection of Serbia and Montenegro, Serbia
4. Khan, B. (2007), Radioanalytical Chemistry, Springer, 220-243.
5. Leo, W.R., Techniques for Nuclear and Particle Physics Experiments. Springer-Verlag, Berlin Heidelberg, New York (1994).
6. EPA (U.S. Environmental Protection Agency): Air Quality Criteria for Lead, Vol. II, Environmental Criteria and Assessment Office, Research Triangle Park, NC. EPA/600/8-83/028bF (1986)
7. Saito, K., Jacob, P., 1995. Gamma ray fields in the air due to sources in the ground, Radiat. Prot. Dosim. 58, 29-4
8. Sarap B. Nataša, Janković M. Marija, Dolijanović K. Željko, Kovačević Đ. Dušan, Rajačić M. Milica, Nikolić D. Jelena, Todorović J. Dragana, (2015), Soil-to-plant transfer factor for ^{90}Sr and ^{137}Cs , J Radioanal Nucl Chem (2015) 303:2523–2527 DOI 10.1007/s10967-014-3809-3
9. Selvasekarapandian, S., Sivakumar, R., Manikandan, N.M., Meenakshisundaram, V., Raghunath, V.M., Gajendran, V., 2000. Natural radionuclide distribution in soil Gudlaore, India. Applied Radiation and Isotopes 52, 299–306.
10. UNSCEAR (United Nations Scientific Committee on the Effects of Atomic Radiation), 2000. Sources and Effects of Ionizing Radiation. United Nations, New York
11. Vaupotić J, Barišić D, Kobal I, Lulić S., (2007) Radioactivity and radon potential of the terra rossa soil. Radiat Meas 42:290–297
12. Vukašinović I., Todorović D., Đorđević A., Rajković M.B., Pavlović V.B., (2013), Depth distribution of ^{137}Cs in anthrosol from the experimental field “Radmilovac” near Belgrade, Serbia. Arh Hig Rada Toksikol 64:425–430

KRIVIČNO DELO RAZBOJNIŠTVA

Goran Mladenović¹

Rezime

U izučavanju kriminaliteta i njegovih pojavnih oblika, poseban značaj se pridaje razbojništvu. Tom prilikom se primenjuje metodologija multidisciplinarnog istraživanja ostalih vrsta kriminaliteta, sa posebnim naglaskom na psihološko-psihijatrijski aspekt počinitelaca krivičnog dela. Savremena zakonodavstva ovu grupu krivičnih dela svrstavaju u imovinski kriminalitet. Ovakav interdisciplinarni i multidisciplinarni pristup istraživanja u našoj državi na žalost još uvek je prava retkost.

Ključne reči: kriminalitet, imovinski kriminalitet, razbojništvo, metodologija istraživanja.

KRIME OF ROBBERY

Abstract

The study of crime and its forms, particular importance is attached to the robbery. Tom prilikom methodology is applied multidisciplinary research other types of crime, with special emphasis on the psychological and psychiatric aspects of the perpetrators krivičnog work. Modern legislation this group of criminal acts are classified in property crime. Such an interdisciplinary and multidisciplinary approach to research in our country, unfortunately, is still a rarity.

Key words: crime, property crime, robbery, research methodology.

Uvodna razmatranja

Svaka ljudska zajednica teži da obezbedi jedinstvo u postupanju svojih članova, u tom cilju koristi sve raspoložive regulatore društvenih odnosa. Razbojništvo gotovo po pravilu je prate elementi nasilja, odnosno prinudu.

Razbojništvo kao krivično delo spada u opšti, klasični kriminalitet ili u tzv. prava, prirodna ili atavistička krivična dela koja poznaju sva ljudska društva od najstarijih vremena pa do današnjih dana. U cilju teorijskog razjašnjenja kojoj grupi krivičnih dela pripada kod najvećeg broja zemalja smatra se da je sintetičkog imovinskog kriminogenog karaktera gde preovlađuje razbojnički imovinski kriminalitet.

Argumenti su: (a) to je krivično delo koje za objekt zaštite ima imovinu, pa je iz tog razloga ovo krivično delo u najvećem broju savremenih krivičnih zakona sistematizovano u grupu krivičnih dela protiv imovine i učinilac preduzima radnju

¹ Doc. dr Goran Mladenović, Fakultet za pravo, bezbednost i menadžment, Niš;

izvršenja krivičnog dela radi pribavljanja za sebe ili drugog protivpravne imovinske koristi, i (b) razbojništvo spada u nasilnički kriminalitet.

Krivično delo razbojništva

Krivično delo razbojništva smešteno je u glavi 21, član 206 KZ Srbije. Najteži oblik ovog krivičnog dela je „ubistvo pri izvršenju krivičnog dela razbojništva i razbojničke krađe” - član 13, glava 13, grupa krivičnih dela protiv života i tela, član 114. kao oblik teškog ubistva. Pored razbojništva, slična, sintetička krivična dela koja su istovremeno upravljena protiv imovine, kao i protiv slobode i prava čoveka, tj. protiv njegovog telesnog integriteta jesu i sledeća krivična dela: razbojnička krađa i iznuda.

Kod izvršenog krivičnog dela razbojništva, osnov za predviđanje visokih sankcija je velika društvena opasnost, u osnovnom i kvalifikovanim oblicima. Naime, pojedinci ili napada na imovinu drugog fizičkog i pravnog lica, trpe imovinsku štetu, povređuje se sloboda čoveka u pogledu raspolaganja svojom imovinom, odnosno telesni (fizički) integritet.

a. Pojavni oblici razbojništva: (1) sačekivanje žrtve na putu; (2) upoznavanje i zbližavanje sa žrtvom; (3) ulaznje u kuće i stanove; (4) sačekivanje poštara i inkasanta; (5) oružani napadi na banke, pošte i druge novčane institucije, i (6) razbojnički napadi na finansijske institucije.²

Imovinski kriminalitet

U krivično-pravnoj teoriji, kao i u kriminalističkoj praksi, u zavisnosti od vrste upotrebljenog kriterijuma, razlikuju se više klasifikacija imovinskih krivičnih dela.

Imovinska krivična dela mogu se podeliti prema načinu izvršenja: krivična dela koja se vrše nasilno (na primer razbojništvo, razbojnička krađa, iznuda i ucena), i krivična dela koja se vrše obmanom (na primer prevara).

Speficičinu grupu imovinskih krivičnih dela čine krivična dela za čije ostvarenje je neophodna primena prinude od strane njihovih izvršioaca. U ovu grupu spadaju: razbojnička krađa, razbojništvo, iznuda i ucena.

Objekt zaštite kod ovih krivičnih dela je imovina. Ovaj grupni zaštitni objekt je, kod najvećeg broja krivičnih dela, konkretizovan kao pokretna stvar (krađa, razbojništvo, utaja, oduzimanje tuđe stvari) ili kao stvar (oštećenje tuđe stvari) ili kao određena stvar (oduzimanje motornog vozila, uništenje ili prikrivanje arhivske građe) odnosno kao imovinski interesi (zloupotreba poverenja) ili imovinska prava (oštećenje tuđih prava).³

Objekt zaštite kod nekih krivičnih dela može biti celokupna imovina (prevara, iznuda, ucena). Za ova krivična dela gonjenje se postupa po privatnoj tužbi (utaja, oštećenje tuđe stvari, sitna krađa, prevaram, oštećenjem tuđih prava). Po privatnoj tužbi gonjenje se preduzima za neka teža dela, kao što su: krađa i teška krađa, prevara, oduzimanje vozila, zloupotreba poverenja, prikrivanje ili ako je neko od ovih dela učinjeno prema bračnom drugu, odnosno najbližem srodniku.

Krivično-pravni aspekt krivičnog dela razbojništva

Pored osnovnog oblika, krivično delo razbojništva ima i kvalifikovani i privilegovani oblik.

Prvi teži oblik postoji onda kada je osnovni oblik ovog krivičnog dela učinjen od strane grupe ili kada prilikom izvršenja sa umišljajem nanese teška telesna povreda, ili ako vrednost oduzetih stvari prelazi iznos od milion i petstina hiljada dinara.

Drugi teži oblik je nov oblik krivičnog dela razbojništva koji je predviđen Zakonom o izmenama i dopunama KZ iz 2009. godine. Ovaj oblik krivičnog dela postoji

---

² Kovačević, V., Metodika istraživanja imovinskih delikata, Novi Sad, 2003, str.74.

³ Lazarević, Lj., Krivično pravo – Posebni deo, Savremena administracija, Beograd, 2000. str. 292.

onda kada je krivično delo učinjeno od strane organizovane kriminalne grupe.

Lakši oblik krivičnog dela razbojništva postoji onda kada vrednost stvari oduzetih prilikom izvršenja osnovnog oblika ovog krivičnog dela, ne prelazi iznos petnaest hiljada dinara. Za postojanje krivičnog dela razbojništvo neophodan je umišljaj koji obuhvata svest da se upotrebom prinude oduzima tuđa pokretna stvar.

Karakteristike krivičnog dela razbojništva

Razbojništva se najčešće vrše na mestima koja su lako dostupna učiniocu, odnosno na kojima je pristup lako ostvarljiv: banke, pošte, prodavnice, benzinske pumpe i druga mesta gde se obično nalaze veće sume novca, a i neke druge vredne stvari (zlato, nakit, umetnički predmeti). Razbojništvo se vrši i prema pojedincima na javnim, obično manje prometnim, noću i nedovoljno osvetljenim mestima.

Učiniocima krivičnog dela razbojništva i razbojničke krađe najčešće odlikuju drskost, odlučnost i bezobzirnost. Prilikom izvršenja krivičnog dela razbojništva učinilac može učestvovati u svojstvu izvršioca, saizvršioca, podstrekača, pomagača, organizatora ili člana konkretne kriminalne grupe.

Za razliku od kradljivaca koji nastoje obično da ostanu nezapaženi, razbojnici stupaju otvoreno u kontakt sa žrtvama krivičnog dela i drugim licima. Pri tome se često maskiraju, ali dešava se da to i ne čine.⁴

Među počiniocima krivičnih dela razbojništva i razbojnička krađa veliki je broj narkomana, koji imaju hitnu potrebu za novcem što ih upućuje na vršenje ovih dela kao načina na koji se brzo može doći do većih iznosa. Policija inače u vršenju svojih obaveza u vezi sa trgovinom drogom i drugim krivičnim delima vezanim za narkotike uočava i prati ta lica kao i narkomane uopšte, pa u okviru tih saznanja u stanju je da identifikuje potencijalne razbojnice.⁵

Žrtve razbojnika su lica koja prenose novac, poštari, inkasanti i druga lica koja imaju kod sebe veće sume novca, ali i obični građani - žene, stara lica, pijana lica. Pri vršenju napada razbojnici često koriste oružje, ali i druga sredstva - noževi, sprejevi, sredstvo za uspavlivanje.⁶

Oružana razbojništva, posebno organizovanih grupa i bandi, spadaju u grupu najtežih krivičnih dela ukoliko je došlo do težih posledica.

Socijalno – psihološki aspekti ličnosti razbojnika

Kriminalitet se odnosi na pojavu konkretnog kriminalca i njegovu aktivnost u konkretnoj sredini. Od individualnih karakteristika i spleta okolnosti zavisi da li će neka osoba postati kriminalac.

Takvom ponašanju obično prethodi neko kriminalno ili u najmanju ruku neko društveno – devijantno ponašanje. Uglavnom se radi o sitnim, policiji još uvek nepoznatim ili neevidentiranim prestupnicima. U praksi ih zovu malim ili sitnim lopovima ili licima kojima se iz uspešne i neotkrivene uspešne krađe, za koju nisu identifikovani kriminalistički obrađivani ili procesuirani od strane policije, postepeno budi sklonost prema krađi samoj po sebi u smislu otuđenja većeg plena.⁷

Kao izvršilac krivičnog dela razbojništva, kao i svih drugih imovinskih krivičnih dela, može se javiti svako lice. U strukturi izvršenih krivičnih dela, javljaju se najčešće maloletna lica ili mlada punoletna lica. U izvršenju ovih krivičnih dela često učestvuju povratnici u bili kom svojstvu (kao izvršioci, saizvršioci, pomagači, organizatori ili članovi kriminalnih grupa).

Prema ličnosti izvršioci krivičnog dela razbojništva, razbojnika, oni se dele na

4 Đorđević, Đ., Krivično delo razbojništva i uloga policije u njegovoj prevenciji, Policijska akademija, Beograd, 2002., str. 364.

5 Nikolić, D., Narkomanija, zločin ili kazna, Beograd, 2001., str.147.

6 Đorđević, Đ., Krivično delo razbojništva i uloga policije u njegovoj prevenciji, str. 382.

7 Blagojević, G., Krivična djela razbojništva u teoriji i praksi, Banja Luka, 2013. str. 43.

prigodne i na one koja ovakva krivična dela rade iz navike. Prigodni razbojnici koriste priliku koja im se iznenada pruža. To je spontana prilika koja nije organizovana, već se jednostavno nametnula kao jedan od spleta okolnosti, a izvršilac je iskoristio. Rezultati mnogih medicinsko – psiholoških ispitivanja pokazuju da izvršioци krivičnog dela razbojništva poseduju lična svojstva kao što su: agresivnost, disocijacija, amoralnost, razdražljivost, bezosećajnost, jak egoizam, psihopatsku konstituciju.

Psihološke osobine ličnosti razbojnika od velikog su značaja za definisanje kriminalnog ponašanja, kao što su inteligencija i emocionalna stabilnost. Veći je procenat slaboumnih i manje inteligentnih u populaciji kriminalaca nego u populaciji nekrimalaca. Pojedini autori smatraju da samo oni kriminalci koji su manje inteligentni bivaju uhvaćeni, dok inteligentniji imaju veću šansu da to izbegnu.

Postdeliktne aktivnosti izvršilaca krivičnog dela razbojništva

Svaka aktivnost koju preduzimaju organi gonjenja, tužilaštvo i policija, mora da ima prethodnu osmišljenu i organizovanu primenjenu taktiku realizacije, trebalo bi da sledi način izvršenja te aktivnosti, kao i postdeliktne radnje koje se razlikuju. Aktivnosti organa gonjenja tačno su propisane i definisane zakonskim i podzakonskim aktima, upustvima i uredbama i ne sme da izlaze iz okvira propisanog, dok kod razbojništva slučaj je prepušten njihovoj volji i datoj situaciji i momentu u kojem se nalaze nakon izvršenog krivičnog dela, kao i u zavisnosti od okolnosti u kojoj se dešavaju.

Postoje aktivnosti koje iskusni razbojnici nikada neće zaboravi a to su: organizovanje bekstva sa lice mesta izvršenog krivičnog dela, pronalaženje skrovitog mesta na kojem odbacuje sredstva izvršenja krivičnog dela, kao i sve predmete koje je koristio prilikom izvršenja razbojništva i to najčešće radi tako što iz zapali, bezbedno skriva plen u sigurne objekte, tzv. štekove.

Tokom izvršenja krivičnog dela razbojništva svaki učinilac ima definisane zadatke i zaduženja kako pre izvršenja krivičnog dela, tako i za vreme izvršenja, ali i nakon izvršenog krivičnog ranim podnevnim časovima, ili nekoliko nekoliko časova kasnije.

Učestalost razbojništva u strukturi kriminaliteta

U poslednjih deset godina u Republici Srbiji broj prijavljenih i osuđenih lica koja su izvršila krivično delo razbojništva su 31.176 lica. U sledećem tabelarnom prikazu prikazan je broj tih lica svake godine sa procentualnim učešćem, zadnjih deset godina, kao i grafički prikaz istih.

Statistika krivičnih dela u KPZ u Srbiji za period 2006-2015. god.

Godina	Broj lica	Učešće %	
2006	2467	7,9 %	
2007	3461	11,10 %	
2008	3343	10,72 %	
2009	3464	11,11 %	
2010	2718	8,72 %	
2011	3190	10,24 %	
2012	3211	10,29 %	
2013	2818	8,78 %	
2014	3110	9,97 %	
2015	3494	11,20 %	

Prijavljena i osuđena lica za krivično delo razbojništva u Srbiji⁸

Broj osuđenih lica iz godine u godinu progradira. Broj osuđenih lica svake godine povećava se za 1000. Prosečan broj osuđenih lica za devet godina na izdržavanju kazne je 31.575. To ukazuje da je i dalje veliki problem u postizanju efikasnosti pravosuđa i ustanova za izvršenje kazne zatvora.

Kada posmatramo prvi aspekt analize, možemo konstatovati da su kategoriju A razvrstana najčešće osuđena lica koja su učinila krivično dela protiv imovine - 29%, protiv bezbednosti javnog saobraćaja - 6%, u kategoriju B klasifikovani su osuđenici za krivična dela: krivična dela protiv života i tela raazbojništvo - 16%, telesne povrede - 7%. zloupotreba droge - 13%, u kategoriju V najviše je klasifikovano za krivična dela. Možemo zaključiti da postoji značajna statistička korelacija između vrste krivičnog dela i klasifikacije osuđenog i raspored u otvoreni, poluotvoreni i zatvoreni oblik tretmana u cilju prevencije kriminaliteta.⁹

Jedna od najvećih broja krivičnih dela krađa i teških krađa (2005 – 2013) izvršena je 2009. godine - 2.474 krivičnih dela. Najmanji broj izvršenih krivičnih dela je iz oblasti

⁸ Mladenović G. Miljković M., Jovanović A., Prevencija penoloških kriza, Sven, Niš, 2015, str 286-299.

⁹ Isto, str. 248.

krivičnog dela "nedozvoljeno držanje oružja" i zabeležen je u 2008. što se takođe može videti iz tabele.

Metodika otkrivanja i dokazivanja krivičnog dela razbojništva

Prijavlivanje krivičnog dela razbojništva u najvećem broju slučajeva vrše same žrtve, oštećeni. Oštećeni ima najveći interes da se počilac krivičnog dela razbojništva pronađe, osudi, da mu se oduzeta stvar vrati ili nadoknadi pričinjena šteta.

Blagovremenim pribavljanjem početnih saznanja, osmišljenom, organizovanom i sistematski sprovedenom informativno-obaveštajnom delatnošću, organi unutrašnjih poslova ostvaruju bitan preduslov efikasnog delovanja i svih drugih subjekata antikriminalne prakse. Načini dolaska do saznanja o krivičnim delima i pouzdanost dobijenih informacija mogu biti veoma različiti.

Kao osnovni izvori saznanja o izvršenom krivičnom delu razbojništva javljaju se: (1) prijava oštećenog lica (žrtve krivičnog dela); (2) prijava građana (kao posrednih ili neposrednih svedoka); (3) prijava određene organizacije, npr. zdravstvene ustanove koja je pružila pomoć žrtvi razbojništva; (4) operativna delatnosti organa unutrašnjih poslova; (5) anonimna ili pseudonimna prijava; (6) samoprijavlivanje i (7) javno pogovaranje. Najčešći oblik saznanja za izvršeno krivično delo razbojništva je prijava oštećenog, prijava zdravstvene ustanove nakon prijema povređenih kod izvršenog dela razbojništva, prijava komšija da je bilo pucanja ili druge situacije itd.

U velikoj meri kao izvor saznanja o izvršenom krivičnom delu razbojništva javljaju se i prijave građana kao posrednih ili neposrednih svedoka. Ovde se radi o dobrovoljnom prijavljivanju izvršenih krivičnih dela i njihovih učinilaca od strane građana.

Anonimne i pseudonimne prijave takođe su izvor saznanja o izvršenim krivičnim delima ove vrste. Anonimne prijave su prijave bez naznačenja imena lica koje ih podnosi, dok su pseudonimne prijave potpisane lažnim imenom. U literaturi se navodi da su ovi vidovi saznanja o izvršenim krivičnim delima češći u slučajevima kada je napad izvršen na ljubavne parove ili homoseksualce, u takvim situacijama građani, svedoci događaja podnose prijave, i to najčešće anonimn.¹⁰

U cilju izvršenja zakonom postavljenih zadataka, organi unutrašnjih poslova, njihova ovlašćena službena lica upućena su na preduzimanje niza operativnih delatnosti, a to su: (1) prikupljanje potrebnih obaveštenja od građana kako bi se došlo do podataka koji ukazuju na to da li je izvršeno razbojništvo i ko ga je izvršio; (2) pozivanje građana (ali bez mogućnosti njihovog saslušavanja, osim ako nisu osumnjičeni kao mogući izvršioc krivičnog dela); (3) pregled putnika, vozila i prtljaga, i (4) privremeno oduzimanje predmeta koji mogu ukazati na vezu između razbojnika i razbojništva, i poslužiti kao dokaz u krivičnom postupku.

Neposredno saznanje o izvršenom krivičnom delu razbojništva policijski službenici mogu steći i zaticanjem izvršioca na delu prilikom izvršenja krivičnog dela.¹¹

Kriminalistička obrada mesta krivičnog događaja podrazumeva kontinuirano delovanje i obuhvata sledeće radnje: obezbeđenje lica mesta, prikupljanje obaveštenja i vršenje uviđaja. Uz to lice mesta ne retko predstavlja i prostorni okvir vršenja drugih mera i radnji kriminalističke obrade: pokazivanje odnosno prepoznavanje lica mesta, rekonstrukcije događaja, saslušanje svedoka, situaciono i drugo veštačenje, kriminalistički eksperiment i pretresanje.

Po saznanju da je izvršeno krivično delo razbojništva treba da bude brz izlazak ovlašćenih službenih lica organa unutrašnjih poslova na mesto događaja i obezbeđenje lica mesta do dolaska uviđajne ekipe.

Ekipu za vršenje uviđaja kod razbojništva trebalo bi da čine: istražni sudija, javni tužilac ili njegov zamenik, operativni radnik koji radi na liniji rada suzbijanja razbojništva, kriminalistički tehničar i po mogućnosti veštaci.

¹⁰ Mladenović, G., Radnje dokazivanja u pretkrivičnom i krivičnom postupku, Zograf, Niš, 2010, str. 211.

¹¹ Isto, str. 49.

Cilj vršenja uviđaja u slučaju razbojništva jeste da se primenom kriminalističko tehničkih i taktičkih metoda omogući razjašnjenje sledećih pitanja: (1) da li prijavljeni događaj zaista predstavlja krivično delo razbojništvo ili ne; (2) da se utvrdi vrsta krivičnog dela (da li je u pitanju razbojništvo, razbojnička krađa, ubistvo iz koristoljublja ili ubistvo pri vršenju razbojništva i razbojničke krađe); (3) da se utvrdi mesto izvršenja razbojništva, jer je to značajno zbog utvrđivanja nastalih materijalnih promena na njemu i otkrivanja tragova kao i drugih relevantnih činjenica za razjašnjavanje krivičnog dela; (4) da se utvrdi način izvršenja krivičnog dela i sredstva koja su upotrebljena za vršenje prinude što može pored ostalog pomoći oko postavljanja verzije ko je izvršio razbojništvo; (5) da se utvrdi motiv krivičnog dela, posledice dela, a u nekim slučajevima i identitet žrtve; (6) da se na mestu izvršenja otkriju, fiksiraju, objasne i protumače tragovi koji su u vezi sa delom i izvršiocom.

Takođe, ciq uviđaja treba da: (1) da se utvrdi kojim putem je učinilac došao na lice mesta i kojim putem se udaljio sa mesta izvršenja; (2) da se utvrdi kuda se razbojnik sve kretao po mestu događaja i koliko se vremena tu zadržao; (3) da se utvrdi tačno vreme kada je razbojništvo izvršeno; (4) koliko je lica učestvovalo u izvršenju, koje je predmete razbojnik odbacio na licu mesta; (5) odakle se moglo videti ili čuti ono što su razbojnici radili na mestu događaja, pa u vezi sa tim nastojati pronaći svedoke, i (6) da se utvrdi modus operandi razbojnika itd.

Uloga policije u prevenciji krivičnog dela razbojništvo

Od izuzetnog značaja u prevenciji kriminaliteta je uloga policije. Ostvaruje se na dva načina – neposrednim sprečavanjem da do izvršenja krivičnog dela dođe, i posredno, otkrivanjem učinjenih krivičnih dela i njihovih učinilaca, čime policija preventivno deluje u okviru prevencije kriminaliteta koja se ostvaruje primenom krivičnog zakonodavstva i aktivnostima krivičnog pravosuđa.

Vršenjem krivične aktivnosti, policija sprečava, otkriva i suzbija kriminalnu aktivnost izvršilaca krivičnih dela i na taj način ispunjava veoma bitnu funkciju policije – krivičnu.¹² Kroz realizaciju te funkcije policija daje doprinos u ostvarivanju sudske i pravne funkcije države u krivičnim stvarima.

Posledice na planu bezbednosti i problemi krivičnog dela razbojnišva

Posledica krivičnog dela prouzrokovana je promenom ili stanjem u spoljnom svetu koje nastupa na nekom dobru oštećenog lica, žrtve prilikom preduzete radnje izvršenja. Kod krivičnog dela razbojništva, ali i kod drugih imovinskih krivičnih dela, posledica se javlja u vidu povrede. Povreda predstavlja prouzrokovanu imovinska šteta za drugo lice - žrtvu.

Posledica krivičnog dela razbojništva nastupa u onom momentu oduzimanja tuđe pokretne stvari od žrtve ove kriminalne radnje, čime je njemu pričinjena šteta u određenom iznosu. Ta imovinska šteta može se i novčano izraziti. Visina štete se utvrđuje prema tržišnim uslovima u vreme preduzimanja radnje izvršenja samog krivičnog dela.

Inkriminacija predstavlja objektivni uslov kažnjavanja, ili predstavlja kvalifikatornu ili privilegujuću okolnost koja se može utvrditi na osnovu visine štete. Veliki je broj primera iz prakse u kojima je utvrđeno da se posledica kod krivičnog dela razbojništva ispoljava u obliku izgubljene dobiti – misli se na to kada oštećeni za određeno vreme posle izvršenja krivičnog dela nije bio u fizičkoj ili psihičkoj sposobnosti da privređuje usled čega je došlo do neostvarenja određene, uglavnom očekivane, imovinske koristi za to vreme.

Otkrivanje, odnosno „rasvetljavanje“ razbojništva ne znači i osuđujuću presudu za izvršioca. To ne znači da će se osumnjičeni u krivičnom postupku, na osnovu predočenih dokaza, oglasiti krivim i osuditi. To proizilazi iz prirode dokaznih sredstava. Iz dokaznih

¹² Jovičić, D., Javna bezbednost, Fakultet za bezbednost i zaštitu, Banja Luka, 2011. godine, str. 197.

sredstava se izvlače dokazi o krivici osumnjičenog. Kao što je i sama kriminalistička aktivnost na otkrivanju izvršioca i rasvetljavanju razbojništva izuzetno teška, tako i u samom postupku dokazivanja razbojništa postoje određeni problemi. Ovi problemi se najčešće odnose na subjektivizam prilikom prepoznavanje osumnjičenog i predmeta, izostanak materijalnih dokaza prilikom izvršenog uviđaja, nedostatak ili nemogućnost pronalazjenja otuđenih predmeta, izostanak veštačenja. Saslušanje oštećenih i svedoka u krivičnom postupku neretko je ometeno određenim problemima.

Način izvršenja razbojništva, ukoliko se desio uz upotrebu konkretne sile (fizičke ili upotrebu vatrenog oružja), uz svest oštećenih, pa i svedoka, izaziva strah i šok, koji s jedne strane na oštećenog deluje da se ne seća svih detalja u vezi sa izvršiocom, dok s druge strane svedok nesvesno želi da zaboravi neprijatnosti koje je doživeo izvršenjem krivičnog dela. Protokom vremena do suđenja žrtva će zaboraviti jedan deo relevantnih detalja u vezi samog i krivičnog dela i izvršioca.

Prepoznavanje osumnjičenog od strane žrtve i svedoka jedna je od najčešćih radnji dokazivanja koje se koriste prilikom dokazivanja razbojništva. Problemi se javljaju u slučajevima kada je učinilac bio delimično ili potpuno maskiran. U takvim slučajevima dokazna vrednost prepoznavanja svakako je diskutabilna, usled čega je neminovno da se izvedu drugi dokazi, na osnovu spoznavanja, bilo na osnovu drugih dokaznih sredstava. Prepoznavanje predmeta, ukoliko ti predmeti nemaju određena identifikaciona obeležja može se koristiti kao indicija, što dodatno komplikuje dokazivanje razbojništva.¹³

Zaključna razmatranja

U stručnoj literaturi je zastupljeno mišljenje da su razbojništva izvršena od strane nepoznatih, a takođe i od strane maskiranih razbojnika. Krivično delo razbojništva spada u krivična dela koja se najteže rasvetljavaju, najteže se otkriva izvršilac krivičnog dela. Takođe se i u krivičnom postupku ova krivična dela teško i retko dokazuju. To je rezultat nedostatka informacija koje su neophodne za usmeravanje kriminalističko – operativnih aktivnosti prilikom identifikovanja izvršioca i na rasvetljavanju i drugih okolnosti samog krivičnog dela.

Sama činjenica da razbojništvo kao krivično delo oduvek bilo uključeno u krivičnopravnim sistemima pravnih država, govori o njihovom opredeljenju da se suprotstave jednoj društveno negativnoj pojavi. Kao oblik imovinskog kriminaliteta, razbojništvo se javlja u različitim pojavnim oblicima, različiti su načini i sredstva izvršenja.

Kriminalnopolitička analiza ovog krivičnog dela posebno mora uzeti u obzir efikasnost krivičnog zakonodavstva, efikasnost sudskih presuda, efikasnost penoloških ustanova, oduzimanje imovinske koristi stečene kriminalom. Posebno je pitanje koje se mora naučno istražiti je pojava visokog procenta recidiva kod ovih krivičnih dela.

Sa kriminološke strane, istraživanje krivičnog dela razbojništva se temelji na empirijskim podacima o oblicima i vidovima ispoljavanja ovog krivičnog dela u neposrednoj praksi, kao i u pokušaju da se pronađu uzroci i uslovi koji dovode do pojave ovog krivičnog dela, odnosno njegovog širenja. To smo detaljno empirijski pokazali u ovom prikazu. Takođe u radu se bavimo proučavanjem efikasnosti krivičnopravne zaštite imovine od nasilnih delikata putem razbojništa kao masovne pojave u društvu i kao individualne pojave u životu pojedinca, sa jedne strane, a sa druge strane nam daje odgovor na pitanja vezana za obim, dinamiku i strukturu, kao i pojavne oblike kriminaliteta uopšte, a posebno nasilničkog i imovinskog kriminaliteta (kakvo je krivično delo razbojništva).

Literatura

1. Blagojević, G., Krivična djela razbojništva u teoriji i praksi, Banja Luka,

¹³ Mladenović, G., Radnje dokazivanja u pretkrivičnom, krivičnom i prekršajnom postupku, str. 242.

- 2013.
2. Jovićić, D., Javna bezbjednost, Fakultet za bezbednost i zaštitu, Banja Luka, 2011.
3. Kovačević, V., Metodika istraživanja imovinskih delikata, Novi Sad, 2003.
4. Lazarević, Lj., Krivično pravo – Posebni deo, Savremena administracija, Beograd, 2000.
5. Đorđević, Đ., Krivično delo razbojništva i uloga policije u njegovoj prevenciji, Policijska akademija, Beograd, 2002.
6. Mladenović G. Miljković M., Jovanović A., Prevencija penoloških kriza, Sven, Niš, 2015.
7. Mladenović G., Prevencija kriminaliteta u penološkoj teoriji i praksi, Zograf, Niš, 2010.
8. Mladenović, G., Radnje dokazivanja u pretkrivičnom i krivičnom postupku, Zograf, Niš, 2010.
9. Mladenović, G., Radnje dokazivanja u pretkrivičnom, krivičnom i prekršajnom postupku, Zograf, Niš, 2010.
10. Nikolić, D., Narkomanija, zločin ili kazna, Beograd, 2001.

BEZBEDNOST UČENIKA U PROCESU OBRAZOVANJA

Milica Petković¹, Tijana Randelović²

Rezime

Bezbednost kao ključni temelj savremenog društva značajan je element opstanka institucija. Sistem obrazovanja kao prvi i najvažniji elemenat životne i razvojne infrastrukture svakog pojedinca, društva i države, ima za cilj stvaranje bezbedne sredine za svakog aktera u sistemu. Obrazovne institucije dužne su da poštuju zakonom uređene propise i pravila koja omogućavaju uređen sistem zaštite. Osim zakona sve obrazovne institucije imaju pisano uređenu organizaciju zaštite na radu zasebnim organizacijskim aktom ustanove. U ovom radu predstavljeni su osnovni propisi o bezbednosti koje sprovode ustanove obrazovanja. Objasnjena je uloga unutrašnje i spoljašnje zaštitne mreže, kao i rad na prevenciji i reagovanju u slučaju ugrožene bezbednosti. Cilj je svakog društva da u svojoj organizaciji i izgradnji neophodnih instrumentalnih mehanizama, obezbedi opštu bezbednost društvenog poretka i uređenja, građana, njihove imovine i funkcionisanje bezbednosnog i političkog sistema i državnog poretka. Škole i ostale obrazovne institucije imaju obavezu ozbiljnog pristupa u zaštiti i stvaranju bezbedne sredine, s obzirom na to da je reč o zaštiti najosetljivije populacije, zaštiti dece.

Ključne reči: bezbednost učenika; zaštita od zlostavljanja, zanemarivanja i nasilja; bezbednost u školi; unutrašnja mreža zaštite; spoljašnja mreža zaštite

STUDENTS SAFETY IN THE PROCESS OF EDUCATION

Abstract

Security as a key foundation of modern society is an important element of survival institutions. The education system as the first and most important element of life and the development of infrastructure of every individual, society and state, aims to create a safe environment for all actors in the system. Educational institutions are obliged to respect the law regulated the regulations and rules for a regulated system of protection. In addition to the law all educational institutions have written, arranged the organization of Occupational Safety separate organizational act of the institution. This work presents the basic safety regulations that implement educational institutions. The role of internal and external network protection, as well as work on prevention and response in the case of endangered safety. The aim is that every society in their organization and building the necessary instrumental mechanisms, ensure the overall safety of social order and organization, citizens, their property and the functioning of the security and political system and civil order. Schools and other educational institutions have an obligation of a serious approach to the protection and creation of a secure environment, given that it

1 Dr Milica Petković, Osnovna škola "Ivo Andrić" u Nišu

2 Tijana Randelović, Osnovna škola "Stefan Nemanja" u Nišu

comes to the protection of the most vulnerable populations, the protection of children.

Key words: safety of students; protection from abuse, neglect and violence; school safety; internal network security; external network protection

Uvod

Bezbednost kao fenomen savremenog sveta je jedan od temelja ljudskog društva i to u svim fazama njenog razvoja pa i u savremenom društvu. Bezbednost je jedan od ključnih temelja u očuvanju ljudskog društva i njene vrednosti svake države. Bez obzira da li se radi o bezbednosti pojedinca, grupe i društva ili međunarodne zajednice, uvek se čine naponi da se obezbedi svaka sigurnost, pojedinca, države ili međunarodne zajednice. Sve navedeno je veoma značajno za razumevanje fenomena tj. pojma bezbednosti. Ostvarena bezbednost je istovremeno interes, cilj i vrednost za svaku državu, kao i delatnost pojedinca, grupe, društva i međunarodne zajednice. Zatim, bezbednost je strukturni element opstanka i delovanja pojedinaca, društva i međunarodne zajednice i ista je jedan od značajnih temelja životnih funkcija. U tom slučaju, pojam bezbednosti čoveka i njegove zajednice započinje i teče od postanka pa sve do novog vremenskog doba. Ovaj pojam u smislu bezbednosti čoveka počeo se u savremeno doba upotrebljavati gotovo u svim područjima ljudske delatnosti i njihovog okruženja.

Obrazovanje u svojoj modernoj formi, što podrazumeva nastavu u posebno izgrađenim zgradama, počeo je da se razvija postepeno. I pored toga, do pre 150 godina decu imućnih podučavali su privatni učitelji. Većina stanovništva nije imala nikakvog obrazovanja do prvih decenija 19. veka kada se u Evropi i SAD počeo da uvodi sistem osnovnih škola. Sistem obrazovanja i vaspitanja u Srbiji obuhvata predškolsko vaspitanje i obrazovanje, osnovno i srednje obrazovanje i vaspitanje i predstavlja sastavni deo ukupnog učenja tokom celog života svih građana.³ S obzirom na to da je očuvanje bezbednosti grupe ili pojedinca vodeći društveni cilj u svakoj delatnosti, obrazovni proces kroz sistem funkcionisanja obrazovnih institucija propisuje određene mere koje se preduzimaju za očuvanje tog cilja.

Sistem obrazovanja je prvi i najvažniji elemenat životne i razvojne infrastrukture svakog pojedinca, društva i države jer njegov ukupan efekat određuje kvalitet i efekte izgradnje i korišćenja svih drugih sistema, resursa i kvaliteta života. Stoga sistem obrazovanja treba da se razvija tako da svoju ulogu ostvaruje pravovremeno, kvalitetno i efikasno.

Pod sistemom bezbednosti podrazumeva se sveobuhvatnost istovetnih i raznovrsnih elemenata sastavljenih i uređenih celina, složenih u uređenoj celini jedinstvene po svojoj strukturi i funkciji. Delovi sistema moraju biti na odgovarajući način uređeni, usklađeni i međusobno povezani sa sistemom u celini. Da bi celina bila adekvatna, elementi celina takođe moraju biti adekvatni i međusobno usklađeni, kako bi sačinjavali usklađeni sistem u celini. Osnovna društvena struktura sistema bezbednosti sačinjena je od određenih segmenata (delova), sadržanih u podsistemima od kojih je sagrađen sistem u jednu celinu u kojoj je sadržan jedan deo pod nazivom zaštita, kao faktor prevencije u sprečavanju i suzbijanju različitih oblika ugrožavanja društva u celini.

Sistem bezbednosti funkcioniše u potpunosti samo u uslovima ako njegovi elementi ostvaruju svoju ulogu i međusobno su povezani. Ukupna bezbednosna stvarnost u državi predstavlja uređenu celinu, koja se saglasno svojoj funkciji, strukturi i bitnim karakteristikama može nazvati sistemom bezbednosti. Savremeni i moderni sistem bezbednosti predstavlja način organizovanja države za zaštitu od svih izvora i oblika ugrožavanja, kao i načina delovanja za zaštitu osnovnih društvenih vrednosti od tih opasnosti i drugih oblika pretnji.⁴

---

³ Zakon o osnovama sistema obrazovanja i vaspitanja ("Sl. glasnik RS", br. 72/2009, 52/2011, 55/2013, 35/2015)čl.1

⁴ Mile Rakić, Duško Vejnović, Sistem bezbednosti i društveno okruženje, Banja Luka, 2006. god.

Propisi o bezbednosti učenika

Bezbednost učenika u obrazovnim ustanovama uređena je Zakonom o osnovama sistema obrazovanja i vaspitanja i posebno propisanim pravilnicima. Ustanova je dužna da propiše mere, način i postupak zaštite i bezbednosti dece i učenika za vreme boravka u ustanovi i svih aktivnosti koje organizuje ustanova, u saradnji sa nadležnim organom jedinice lokalne samouprave.⁵ Na opštu bezbednost u ustanovi utiču i zakonom propisana Pravila ponašanja u ustanovi koja podrazumevaju da se u ustanovi neguju odnosi međusobnog razumevanja i uvažavanja ličnosti dece, učenika, zaposlenih i roditelja, i da zaposleni imaju obavezu da svojim radom i ukupnim ponašanjem doprinose razvijanju pozitivne atmosfere u ustanovi. U ustanovi su zabranjene aktivnosti kojima se ugrožavaju, omalovažavaju, diskriminišu ili izdvajaju lica, odnosno grupe lica, na osnovu: rase, nacionalne, etničke, jezičke, verske ili polne pripadnosti, fizičkih i psihičkih svojstava, smetnji u razvoju i invaliditeta, zdravstvenog stanja, uzrasta, socijalnog i kulturnog porekla, imovnog stanja, odnosno političkog opredeljenja i podsticanje ili nespreečavanje takvih aktivnosti, kao i po drugim osnovima utvrđenim zakonom kojim se propisuje zabrana diskriminacije.

Dokumenta koja su relevantna za zaštitu učenika u obrazovnim institucijama su:

- Konvencija o pravima deteta (međunarodni dokument);
- Nacionalni plan akcije za decu (strateški dokument Vlade RS);
- Opšti protokol za zaštitu dece od zlostavljanja i zanemarivanja (dokument koji je usvojila Vlada RS);
- Posebni protokol za zaštitu dece i učenika od nasilja u obrazovno-vaspitnim ustanovama (obavezujući dokument Ministarstva prosvete);
- Okvirni akcioni plan za prevenciju nasilja u obrazovno-vaspitnim ustanovama;
- Priručnik za primenu posebnog protokola (dodatni materijal za primenu Posebnog protokola i izradu Programa ustanove za zaštitu dece od nasilja);
- Program ustanove za zaštitu dece od nasilja (program konkretne ustanove).

Članom 45 Zakona o osnovama sistema obrazovanja i vaspitanja propisano je sledeće:

U ustanovi je zabranjeno: fizičko, psihičko i socijalno nasilje; zlostavljanje i zanemarivanje dece i učenika; fizičko kažnjavanje i vređanje ličnosti, odnosno seksualna zloupotreba dece i učenika ili zaposlenih.

Pod nasiljem i zlostavljanjem podrazumeva se svaki oblik jedanput učinjenog ili ponavljanog verbalnog ili neverbalnog ponašanja koje ima za posledicu stvarno ili potencijalno ugrožavanje zdravlja, razvoja i dostojanstva ličnosti deteta i učenika ili zaposlenog.

Zanemarivanje i nemarno postupanje predstavlja propuštanje ustanove ili zaposlenog da obezbedi uslove za pravilan razvoj deteta i učenika.

Ustanova je dužna da odmah podnese prijavu nadležnom organu ako se kod deteta ili učenika primete znaci nasilja, zlostavljanja ili zanemarivanja.

Pod fizičkim nasiljem, u smislu stava 1. ovog člana, smatra se: fizičko kažnjavanje dece i učenika od strane zaposlenih i drugih odraslih osoba; svako ponašanje koje može da dovede do stvarnog ili potencijalnog telesnog povređivanja deteta, učenika ili zaposlenog; nasilno ponašanje zaposlenog prema deci, učenicima ili drugim zaposlenim, kao i učenika prema drugim učenicima ili zaposlenim.

Pod psihičkim nasiljem, u smislu stava 1. ovog člana smatra se ponašanje koje dovodi do trenutnog ili trajnog ugrožavanja psihičkog i emocionalnog zdravlja i dostojanstva deteta i učenika ili zaposlenog.

Pod socijalnim nasiljem, u smislu stava 1. ovog člana smatra se isključivanje deteta i učenika iz grupe vršnjaka i različitih oblika socijalnih aktivnosti ustanove.

U ustanovi je zabranjen svaki oblik nasilja i zlostavljanja iz stava 2. ovog člana

⁵ Zakon o osnovama sistema obrazovanja i vaspitanja ("Sl. glasnik RS", br. 72/2009, 52/2011, 55/2013, 35/2015), čl.42

od strane učenika, njegovog roditelja, odnosno staratelja ili odraslog, nad nastavnikom, vaspitačem, stručnim saradnikom i drugim zaposlenim.

Zbog povrede zabrane iz stava 8. ovog člana protiv roditelja, odnosno staratelja deteta ili učenika pokreće se prekršajni, odnosno krivični postupak.

Protokol postupanja u ustanovi u odgovoru na nasilje i zlostavljanje, sadržaj i načine sprovođenja preventivnih i interventnih aktivnosti, uslove i načine za procenu rizika, načine zaštite od nasilja, zlostavljanja i zanemarivanja, propisuje ministar.

Bliže uslove o načinima prepoznavanja neverbalnih oblika zlostavljanja dece i učenika od strane zaposlenog za vreme nege, odmora i rekreacije i drugih oblika vaspitno-obrazovnog rada, propisuje ministar.⁶

U skladu sa međunarodnim dokumentom Konvencija o pravima deteta i dokumentima koje je usvojila Vlada Republike Srbije (Nacionalni plan akcije za decu i Opšti protokol za zaštitu dece od zlostavljanja i zanemarivanja), Ministarstvo prosvete Republike Srbije objavilo je 2007. godine Posebni protokol za zaštitu dece od nasilja, zlostavljanja i zanemarivanja u obrazovno-vaspitnim ustanovama. U Posebnom protokolu su predstavljene preventivne aktivnosti i definisane procedure u zaštiti dece od nasilja, u kojima je precizirana uloga svih koji su uključeni u život i rad obrazovno-vaspitne ustanove. Posebni protokol je namenjen direktorima, nastavnicima, vaspitačima, stručnim saradnicima, nenastavnom osoblju, deci i učenicima, roditeljima, predstavnicima lokalne zajednice, kao i drugim relevantnim institucijama koje su uključene u prevenciju i rešavanje problema nasilja

Posebni protokol je obavezujući za sve koji učestvuju u životu i radu obrazovno-vaspitne ustanove, vaspitno-obrazovne ustanove i doma učenika i namenjen je deci, učenicima, vaspitačima, nastavnicima, direktorima, stručnim saradnicima, pomoćnom i administrativnom osoblju, roditeljima/starateljima i predstavnicima lokalne zajednice. Na osnovu Posebnog protokola, u skladu sa specifičnostima rada, ustanova je u obavezi da u Godišnjem programu rada definiše Program zaštite dece/učenika od nasilja i da formira Tim za zaštitu dece/učenika od nasilja. Ovi školski timovi su u obavezi da donose svoj plan preventivnih i interventnih aktivnosti na nivou školske godine i da se posebno ili pojedinačno bave svakim oblikom ugrožavanja bezbednosti dece i učenika. Članovi tima treba da pokazuju visoku profesionalnost u radu, dobre komunikativne sposobnosti, kao i da u svojoj ličnoj i profesionalnoj biografiji nemaju elemenata nasilnog ponašanja. Radi efikasnosti rada tima, potrebno je da svi u ustanovi (zaposleni, deca/učenici i roditelji/staratelji) budu informisani o tome ko su članovi tima i da njihova imena budu istaknuta na vidnom mestu. Organizacija rada tima i vreme u kome su obavezni da preduzimaju mere treba da budu u skladu sa radnim vremenom ustanove, tako da tokom radnog vremena ustanove neko od članova Timu bude na raspolaganju.⁷

U cilju zaštite učenika i pojačanoj bezbednosti svih aktera u obrazovnim institucijama, Ministarstvo prosvete donelo je poseban priručnik Psihološke krizne intervencije u obrazovno – vaspitnim ustanovama. Ovaj Priručnik nastao je kao rezultat obuka za reagovanje u kriznim situacijama održanih tokom školske 2013/2014. godine u svim školskim upravama na teritoriji Republike Srbije. Cilj priručnika je osnaživanje zaposlenih za reagovanje usled bezbednosno-kriznih situacija. Uporedo sa pojavom i primenom ovog priručnika, ministarstvo je organizovalo i realizovalo seminare i obuku nastavnika u većem broju osnovnih i srednjih škola u Srbiji.

Uporedo sa razvojem tehnike i tehnologije, obrazovni sistem susreo se sa novim oblikom nasilja i ugrožavanja bezbednosti. U cilju sprečavanja i reagovanja Ministarstvo prosvete objavilo je publikaciju Digitalno nasilje – prevencija i reagovanje, u okviru programa Razvoj kapaciteta sistema za borbu protiv nasilja, zlostavljanja i zloupotrebe dece putem interneta. Priručnik Digitalno nasilje – prevencija i reagovanje, namenjen je učenicima, nastavnicima, roditeljima, kao i svima koji rade na zaštiti dece i mladih od

⁶ Zakon o osnovama sistema obrazovanja i vaspitanja ("Sl. glasnik RS", br. 72/2009, 52/2011, 55/2013, 35/2015), čl.45

⁷ Posebni protokol za zaštitu dece od nasilja, zlostavljanja i zanemarivanja u obrazovno-vaspitnim ustanovama, 2007, str.15

nasilja, zlostavljanja i zanemarivanja.

Ministar prosvete, nauke i tehnološkog razvoja i ministar za državnu upravu i lokalnu samoupravu zajednički su doneli Pravilnik o bližim kriterijumima za prepoznavanje oblika diskriminacije od strane zaposlenog, deteta, učenika ili trećeg lica u ustanovi obrazovanja i vaspitanja ("Sl. glasnik RS", br.22/2016 - dalje: Pravilnik), koji je stupio na snagu 12. marta 2016. godine.

Zabrana diskriminacije u ustanovama obrazovanja i vaspitanja propisana je članom 44. Zakona o osnovama sistema obrazovanja i vaspitanja. Ovim pravilnikom se osim bližeg određenja pojma diskriminacija, uređuju i postupci i načini reagovanja učenika i zaposlenih.

Strategija razvoja obrazovanja u Srbiji podrazumeva niz aktivnosti usmerenih na poboljšanje rada i obrazovanja. Te aktivnosti svakako podrazumevaju i obavezu kontrole obrazovnih institucija u obezbeđivanju uslova za rad i bezbedno okruženje. Svi propisi i pravilnici moraju dosledno da se primenjuju, a oblik i postupke reagovanja u bezbednosnoj mreži propisuje i sama ustanova svojim Statutom i Pravilnikom o radu.

Pravilnik o merama, načinu i postupku zaštite i bezbednosti dece i učenika donosi ustanova i njime se uređuju mere, način i postupak zaštite i bezbednosti dece i učenika u vreme održavanja obrazovno-vaspitanog procesa u zgradi ustanove i neposrednoj okolini i u vreme održavanja rekreativne nastave, ekskurzija, izleta i sličnih aktivnosti koje organizuje ustanova.

Uloga unutrašnje i spoljašnje zaštitne mreže u obrazovnim ustanovama

Program ustanove za zaštitu dece od nasilja tj. program konkretne ustanove predviđen opštim propisima uređenja rada obrazovne ustanove, podrazumeva konkretizovanje načina reagovanja spoljašnje i unutrašnje mreže usled ugrožene bezbednosti pojedinca ili grupe.

Unutrašnja zaštitna mreža podrazumeva ko, šta i kako radi kada postoji sumnja na nasilje ili se nasilje dogodi. Unutrašnju zaštitnu mrežu obrazovne ustanove čine pojedinci: dežurni nastavnik koji - dežura u skladu sa rasporedom; - uočava i prijavljuje slučaj; - pokreće proces zaštite deteta (reaguje odmah u slučaju nasilnog ponašanja, koristeći neku od strategija; - obaveštava odeljenjskog starešinu o slučaju; - evidentira slučaj; - saraduje sa Timom za zaštitu dece od nasilja; odeljenjski starešina koji - uočava slučajeve nasilnog ponašanja i reaguje odmah; - učestvuje u procesu zaštite dece; - razgovara sa učesnicima nasilja; - informiše roditelje i saraduje sa njima; - po potrebi, saraduje sa Timom za zaštitu dece od nasilja; - prati efekte preduzetih mera; - evidentira slučaj i vodi dokumentaciju; - po potrebi, komunicira sa relevantnim ustanovama; stručni saradnici, psiholog ili pedagog škole, koji - uočava slučajeve nasilnog ponašanja; - pokreće proces zaštite deteta, reaguje odmah; - obaveštavaju odeljenjskog starešinu saraduju sa njim; - po potrebi, razgovaraju sa roditeljima; - pružaju pomoć i podršku ucenicima, nastavnicima; - razmatraju slučaj (2. i 3. nivo nasilja) i osmišljavaju mere zaštite; - obavljaju konsultacije, predlažu zaštitne mere, prate efekte preduzetih mera; - po potrebi, saraduju sa drugim ustanovama; - evidentiraju slučaj; pomoćno osoblje koje - prekida nasilje; - uočava i prijavljuje slučajeve nasilnog ponašanja direktoru; učenici koji - uočavaju slučajeve nasilnog ponašanja; - traže pomoć odraslih; - prijavljuju odeljenjskom starešini ili dežurnom nastavniku; - učestvuju u merama zaštite. Unutrašnja zaštitna mreža podrazumeva i uključenost Tima za zaštitu dece od nasilja koji uočava slučajeve nasilnog ponašanja; - pokreće proces zaštite deteta, reaguje odmah; - obaveštava odeljenjskog starešinu i saraduje sa njim; - po potrebi, razgovara sa roditeljima; - pruža pomoć i podršku učenicima, nastavnicima; - razmatra slučaj (2. i 3. nivo) i osmišljava mere zaštite; - obavlja konsultacije, predlaže zaštitne mere, prati efekte preduzetih mera; - po potrebi, saraduje sa drugim ustanovama; - evidentira slučaj.

Spoljašnja zaštitna mreža je uključenost ostalih institucija koje mogu da obezbede bolju bezbednost i zaštitu učenika. Te institucije najčešće su Dom zdravlja, Ministarstvo

unutrašnjih poslova, posebno se ističe uključenost školskog policajca - u slučajevima kada je detetu potrebna fizička zaštita ili kada postoji sumnja da je učinjeno krivično delo ili prekršaj; Centar za socijalni rad i ostale institucije koje imaju za cilj zaštitu prava deteta i očuvanje bezbednosti.

Obrazovne institucije u cilju poboljšanja bezbednosti organizuju dežurstva nastavnika i učenika prema utvrđenom rasporedu. Obavezno je voditi pisanu dokumentaciju o svakodnevnim aktivnostima dežurnih. Neretko u novije vreme ustanova angažuje i fizičko obezbeđenje koje dežura u hodnicima i na ulazu. Ustanova je dužna da u cilju opšte bezbednosti na vidnom mestu istakne imena članova Tima za zaštitu, Pravila ponašanja u ustanovi, Pravila dežurstva, Korake u postupku reagovanja zaštite i smer evakuacije. U cilju zaštite dece i zaposlenih, u ustanovi se sprovode mere zaštite od požara predviđene zakonom, a koje podrazumevaju obezbeđenje ustanove brojem vatrogasnih aparata, obuku zaposlenih za rukovanje njima i ponašanje u slučaju opasnosti i redovnu kontrolu obučenosti zaposlenih, u saradnji sa Upravom protivpožarne policije i Vatrogasnim društvom lokalne samouprave. Ustanova je obavezna da početkom svake školske godine upozna roditelje sa mogućnošću osiguranja dece i učenika od posledica nesrećnog slučaja (nezgode) koje se mogu eventualno desiti i sa uslovima pod kojima se vrši osiguranje.

Zaključak

Karakteristike savremenog i modernog sistema bezbednosti jedne moderne države podrazumevaju uspostavljanje, funkcionisanje, integraciju i osmišljeni uticaj zaštitne funkcije. Jedan sistem moderne države predstavlja složeni, organizovani i uređeni sistem, sa svim svojim elementima podsistema koji ga čine kao jednu kompleksnu celinu. Njegova organizovanost, specifičnost i složenost ogleda se u: složenosti i uređenju organizovanosti, jedinstva, efikasnosti, otvorenosti, hijerarhijske uređenosti i nadređenosti, dvostranosti međusobnih odnosa, spoljnopolitičke funkcionalnosti i jedinstvenog upravljanja. Sve navedene odlike čine ga kompletnim i sistematizovano uređenim oblikom delovanja uređenog i organizovanog društva.⁸

Obrazovna ustanova je dužna da propiše mere, način i postupke zaštite i bezbednosti dece i učenika za vreme boravka u ustanovi i svih aktivnosti koje organizuje ustanova. Važan momenat je formiranje navika bezbednog rada pri korišćenju laboratorija u toku vežbanja i nastavno – proizvodne prakse. U nastavnim i vannastavnim aktivnostima završnog razreda osnovne škole, poželjna je realizacija posebnih tematskih celina koje se odnose na bezbednost i zaštitu zdravlja.

Problematika bezbednosti i zdravlja na radu ima višestruki značaj u školskim ustanovama. U institucionalnom smislu posmatrano, moglo bi se reći da je školi na prvom mestu ispunjavanje pedagoških zadataka, a ne bezbednost i zdravlje. Međutim, originalni zadatak škole da mlade pripremi za budućnost poklapa se sa zadatkom koncepta unapređenja bezbednosti i zdravlja u radnoj i životnoj sredini kao „spremnosti za budućnost“. S tim u vezi problematika bezbednosti i zdravlja na radu otvara niz zadataka kako kada je u pitanju obrazovanje učeničke populacije u ovoj oblasti tako i kada su u pitanju zaposleni (i njihovo osposobljavanje, posebno nastavnog kadra) u ovim ustanovama.

Polazeći od toga, obrazovanje za bezbednost i zdravlje na radu mora se posmatrati kao zadatak škole. Obrazovna institucija, bilo to vrtić, škola ili fakultet, dužna je da obezbedi sprovođenje zaštite i bezbednosti, te je samim tim dužna i da kontroliše primenu pomenutih zakona i propisa o bezbednosti.

---

⁸ Mile Rakić, Duško Vejnović, Sistem bezbednosti i društveno okruženje, Banja Luka, 2006. god.

Literatura i dokumentacija

1. Bošković, M., Fizičko obezbeđenje i zaštita objekata, Bodex, Beograd, 1995.
2. Đorđević, O., Leksikon Bezbednosti, Partizanska knjiga, Beograd, 1986.
3. Kostić, I., Kriminalistička psihologija, Beograd 2000. godine
4. Matić, G., Osnovi Fizičko-tehničkog obezbeđenja, Privredna komora Srbije, Beograd, 2006.
5. Nikolić, V.: Živković, N., Bezbednost radne i životne sredine, vanredne situacije i obrazovanje, Fakultet zaštite na radu u Nišu, Niš, 2010.
6. Pavlović, G, Pravo privatne bezbednosti-uporedna studija- Defendologija centar za bezbednosna sociološka i kriminološka istraživanja, Banja Luka, 2011.
7. Rakić, M, Vejnović, D., Sistem bezbednosti i društveno okruženje, Banja Luka, 2006.
8. Rađenović, R., Bezbednost ličnosti i objekata, Rajko Rađenović, Beograd, 2003.
9. Stajić, Lj., Osnovi Bezbednosti, Policijska akademija, Beograd, 1999.
10. Tmušić, V., Pravila ponašanja u ustanovi i odgovornost ustanova za bezbednost dece i učenika, Škola bez nasilja, prezentacija
11. Zakon o osnovama sistema obrazovanja i vaspitanja, Sl.glasnik RS, 72/2009, 52/2011, 55/2013, 35/2015
12. Zakon o bezbednosti i zdravlju na radu, Sl.glasnik RS, 101/2005.
13. Posebni protokol za zaštitu dece od nasilja, zlostavljanja i zanemarivanja u obrazovno-vaspitnim ustanovama, MPS, 2007.
14. Priručnik za primenu posebnog protokola za zaštitu dece i učenika od nasilja, zlostavljanja i zanemarivanja u obrazovno-vaspitnim ustanovama, MPS, 2009.
15. Psihološke krizne intervencije u obrazovnim institucijama – priručnik, MPS, 2014.
16. Pravilnik o bližim kriterijumima za prepoznavanje oblika diskriminacije od strane zaposlenog, deteta, učenika ili trećeg lica u ustanovi obrazovanja i vaspitanja, MPS, 2016.
17. Priručnik Digitalno nasilje – prevencija i reagovanje, MPS, 2016.

NOVE TEHNOLOGIJE-ELEKTRONSKO UČENJE

Miroslav Milutinović¹, Nenad Živković², Danijela Milićević³

Rezime

Obrazovanje se danas smatra uslovom opstanka i razvoja modernih društava. Zahvaljujući razvoju globalne mreže kao i Internet tehnologiji stvaraju se i novi načini učenja. Novi trend je i učenje na daljinu (distance learning, e-learning).

Razvoj informacione tehnologije i stalno inoviranje obrazovne tehnologije uslovljava promene u metodama i oblicima nastavnog rada, promene u organizaciji koja bi bila optimalna u eri masovne primene interneta i elektronskih izvora znanja. Obrazovanje se, po pravilu, sporije otvara prema novim tehnologijama u odnosu na proizvodnju, saobraćaj, uslužne delatnosti, ali mladi ljudi, ipak, koji žive u tehnološki bogatom okruženju očekuju promene u obrazovanju u skladu sa imperativima obrazovanja za 21. vek. U tom smislu već se polako u obrazovanje uvode multimedijalni sistemi, učenje na daljinu, virtuelne škole i druge tehnologije koje dovode do povećanja aktivnosti učenika, kvalitetnijeg vrednovanja znanja i napredovanja učenika u skladu sa individualnim sposobnostima i predznanjima.

Ključne reči: Multimedijalni sistemi, učenje, internet, professor

NEW TECHNOLOGIES-ELECTRONIC LEARNING

Abstract

Modern education is considered to be a condition of survival and development of contemporary society. The development of the global network and Internet technologies enable the creation of new ways of learning. A new trend is distance learning or e-learning.

The development of information technologies, along with the constant innovation of education technologies, condition changes in teaching methods and forms as well as the organisation deemed optimal in the era of a broad application of the Internet and electronic knowledge sources. Unlike production processes, traffic and services, education seems reluctant to accept new technologies. Yet, young people live in a technologically developed environment and they expect changes in education in tune with the imperatives of the twenty-first century. Thus multimedia systems, distance learning, virtual classrooms and other forms of technology are being introduced into the process of education to increase student activities, raise the quality of assessment of student knowledge and progress pursuant to individual skills and pre-existing knowledge.

Key words: Multimedia systems, learning, Internet, Professor

1 Prof. dr Miroslav Milutinović, Fakultet za pravo, bezbednost i menadžment u Nišu

2 Mr Nenad Živković, Fakultet za pravo, bezbednost i menadžment u Nišu

3 Mr Danijela Milićević, Lokalna samouprava u Nišu

Uvod

Rad na daljinu možemo smatrati jednim u nizu trendova prema izražajnije fleksibilnom obliku rada, pri čemu se koristi savremeni telematički sastav. Kao takav, rad na daljinu pruža izazov konvencionalnim konceptima organizacije rada, tj. radu na "normalnom" radnom mestu. Radno je mesto gotovo nematerijalno, a od ljudi se očekuje da budu fleksibilni i da poseduju potpunu funkcionalnost teleradnika (eng. Teleworkers, internetski radnici). Prema LFS-u⁴, teleradnici su ljudi koji deo ili celokupan posao obavljaju kod kuće, a za rad koriste računar i društvenu mrežu. Mesto teleradnika zauzeće profesor u ovom radu.

Tradicionalna definicija⁵ prihvaćena od strane Evropske komisije kaže da je rad na daljinu rad koji osoba obavi (bilo kao zaposleni u radnom odnosu, bilo kao samostalni menadžer) za poslodavca ili klijenta, na lokaciji ili lokacijama izvan tradicionalno utvrđenog radnog mesta uz uporabu savremenih informacijsko komunikacijskih tehnologija kao bitnih sredstava u obavljanju rada.

Obrazovanje se danas smatra uslovom opstanka i razvoja moderih društava. U oblasti informacionih tehnologija značaj obrazovanja je u proporcionalnoj srazmeri sa tehnološkim razvojem društva. Razvojem Interneta obrazovanje je dobilo ogromne nove podsticaje - klasični metodi obrazovanja sada se, pomoću Interneta, mogu dopuniti brojnim elektronskim i interaktivnim mogućnostima koje ovu delatnost čine delotvornijom i kvalitetnijom.

"Učenje na daljinu" poseban je vid navedenih mogućnosti. Izbor sajtova koji se nudi daje prednost upravo tom vidu, iako ne zanemaruje ni sve ostale načine i oblike obrazovanja kao bitnog preduslova uspešnosti svakog rada. Novi zahtevi koji se postavljaju pred obrazovanje mogu se ispuniti primenom novih pedagoških metoda, uz puno iskorišćenje prednosti primene računara i Interneta u obrazovanju koje su postale dostupne svakoj školi i učeniku. Zahvaljujući razvoju globalne mreže kao i Internet tehnologiji stvaraju se i novi načini učenja. Novi trend je i učenje na daljinu (distance learning, e-learning). Učenje na daljinu nije novi koncept u obrazovanju.

Tako se i termin učenje na daljinu u novije vreme zamenjuje terminom online učenje, čime se naglašava da je reč o posebnom obliku e-learning-a ili e-učenja.

Učenje na daljinu

Opšti aspekti obrazovanja na daljinu

Obrazovanje potpomognuto informacionim tehnologijama podrazumeva najmanje tri osnovne komponente :

- 1) Kompjuterski podržano učenje (Computer Assisted Learning - CAL)
- 2) Kompjuterski podržano istraživanje (Computer Assisted Research)
- 3) Učenje na daljinu (Distance Learning - DL)

Kompiuterski podržano učenje se najčešće koristi i veoma je pogodno za ostvarivanje interakcije između učenika i računara kako bi se unapredila postojeća tehnologija učenja, nastava učinila očiglednijom, dinamičnijom i interesantnijom uz angažovanje više učeničkih čula u sticanju novih znanja. Kompjuterski podržano učenje uključuje multimedijalni obrazovni softver, računarske simulacije, virtuelnu realnost, veštačku inteligenciju i drugo. Korišćenjem informacionih tehnologija predviđeno je individualno sticanje znanja, stalna povratna informacija i praćenje napredovanja učenika što nastavniku pomaže da realnije vrednuje znanje učenika i da ih upućuje na druge didaktičke medije kako bi uspešnije ovladali novim znanjima.

Kompiuterski podržano istraživanje se, danas, značajno koristi, na visokoškolskim

---

4 The Labour Force Survey, UK; Hotopp, U.: "Teleworking in the UK", 2002.

5 eWork 2000, Status Report on New Ways to Work in the Information Society; <http://www.eto.org.uk>, rujan 2000.

institucijama za teorijska istraživanja literature iz različitih oblasti i za empirijska istraživanja uz upotrebu adekvatnog statističkog softvera (STAT VIEW, SPSS i sl

Učenje na daljinu korišćenjem kompjutera, telekomunikacija, kablovske televizije sve se češće primenjuje u obrazovanju.

Naime, profesori drže predavanja na matičnom fakultetu, a to se prenosi putem interneta na d ruge lokacije. Time je ostvarena dugogodišnja namera rukovodilaca u obrazovanju da umesto ljudi putuju ideje, što znatno smanjuje materijalne troškove fakulteta. Razvoj obrazovanja na daljinu datira od polovine prošlog veka kada su korišćene radio emisije i dopisna škola kako bi obrazovanje bilo dostupno i onim studentima koji nisu mogli da se transportuju do škola ili nisu mogli svakodnevno da prisustvuju nastavi.

Na svom osnovnom nivou, daljinsko obrazovanje se odvija kada su nastavnici i učenici fizički odvojeni velikim rastojanjem i kada se za premošćavanje ovog jaza koristi tehnologa (tj. govor, video, podaci i štampa), često u skladu sa komunikacijom licem u lice.⁶ Ove vrste obrazovnih programa odraslim osobama mogu pružiti drugu šansu za dobanje fakultetskog obrazovanja, mogu dopreti do onih koji su ograničeni vremenom, udaljenošću od fakultetskih centara ili fizičkom hendikepiranošću, a mogu i osvežiti znanje i usavršavati se u skladu sa razvojem nauke i tehnologije u svojoj delatnosti.

Nastavnik koji predaje na daljinu ima na raspolaganju širok dijapazon tehnoloških opcija koje se mogu podeliti u četiri glavne kategorije:

1) Govor - U nastavna audio pomagala spadaju interaktivne tehnologije: telefon, audio konferencije i kratkotalasni radio. U pasivna (tj. jednosmerne) audio pomagala spadaju trake i radio.

2) Video - U nastavna video pomagala spadaju nepokretne slike kao npr. slajdovi, prethodno napravljene pokretne slike (na primer, film i video trake), kao i pokretne slike snimljene uživo i kombinovane sa audio konferencijama (jednosmeran ili dvosmeran video i dvosmeran audio).

3) Podaci - Računari šalju i primaju podatke elektronski. Zbog toga se izraz "podaci" koristi za opis ove široke kategorije nastavnih sredstava.

4) Štampa - To je fundamentalni element daljinskog obrazovanja i osnova od koje su evoluirali svi drugi nastavni sistemi. Postoje razni štampani formati u upotrebi: knjige, priručnici, skripta, nastavni planovi i praktični primeri.

Prednosti i nedostaci e-učenja

Mogu se sistematizovati neke prednosti elektronskog učenja:

1. Nije bitno vreme i mesto odvijanja nastave - pojednostavljuje se znatno distribuiranje podataka potrebnih za učenje, ali i druge važne podatke. Korisnici elektronskog učenja (studenti i učenici) mogu pristupiti tim materijalima s mesta i u vremenu koje njima najviše odgovara, na primer: od kuće, s fakulteta.

2. Brzo prilagođavanje učenika na ovakav vid učenja - kod ovakvih rešenja studenti se ne boje da će pogrešiti već slobodno istražuju i isprobavaju sva rešenja, za razliku od klasičnog učenja sa instruktorom, gde često postoji strah od greške.

3. Konzistentnost podataka - svim učesnicima u sistemu omogućava se uvid u jednak materijal. Na taj način se izbegava opasnost da je deo studenata pristupio delu gradiva, a drugi deo studenata nije. Sigurno je da će svi korisnici videti isti materijal na isti način.

4. Individualizacija učenja - učenik može pratiti gradivo onim tempom koji mu odgovara, dinamikom koja mu odgovara, i na način koji prilagođava sam sebi. Ovde nema opterećenja koje postoji kod klasičnog učenja s instruktorom u grupi gde se pojedinac mora prilagođavati grupi.

Pored brojnih prednosti ovaj način učenja ima i određene nedostatke. Polaznici programa na daljinu najčešće kao najveći nedostatak naglašavaju nedostatak ličnog

⁶ Obrad Aničić, Biljana Barlovac: Učenje na daljinu- E-obrazovanje, Tehnika i Informatika u obrazovanju Internacionalna Konferencija, Tehnički fakultet Čačak, maj 2010.

kontakta među učesnicima.

Nedostaci kod učenja na daljinu vezani su i uz tehnologiju koja se koristi za izvođenje nastave. Svi polaznici moraju imati na raspolaganju odgovarajuću računarsku tehnologiju, na primer računar s najnovijom verzijom nekog Web pretraživača, programe za izvođenje multimedijjskih zapisa, priključak na Internet.

Zaključak

Cilj ovog rada je da pokaže da razmena informacija preko Web -a i e- maila postaje uobičajen način komuniciranja između profesora i studenta, da studiranje na daljinu i elektronsko obrazovanje olakšavaju komunikaciju, dovode do efikasnijeg i efektivnijeg studiranja.

Pored svega ovoga, ekspanzija informacija u savremenom društvu, koje se zbog toga često naziva i informaciono ili informatičko društvo, nameće potrebu da se informacije i znanja prenose na što brzi i efikasniji način do što šireg ciljnog auditorijuma. Sve ovo je logično imalo za cilj širenje primene učenja na daljinu koji nudi rešenje za brojne probleme i nedostajuće resurse današnjice. Prva, najvažnija i najprodornija tehnologija današnjice je informacijska i komunikacijska tehnologija. Konvergencija ili trend povezivanja telekomunikacijskog, računskog i medijskog sektora nije izbor već nužnost koja dovodi do formiranja novog lanca vrednosti u informacijskoj i komunikacijskoj tehnologiji s promenama u distribucijskom lancu ukupnih prihoda.

Sistem učenja na daljinu predstavlja izrazito strukturirani program kod koga su studenti upoznati s vremenskim rokovima do kojih moraju ispuniti svoje zadatke. Polaznici na kraju studija dobijaju diploma fakulteta i potvrdu o pohađanju predavanja, zbog čega se mora osigurati visok stepen praćenja polaznika i vrednovanja njihovog znanja.

Učenje na daljinu je projektovano tako da sadržaji prate nastavni program nastavnih predmeta, ali bi korišćenjem hiperlinkova bila data i mogućnost temeljitijeg izučavanja pojedinih oblasti, što odgovara individualnim interesovanjima studenata.

Literatura

1. Danimir Mandić: *Obrazovanje na daljinu*, Učiteljski fakultet u Beogradu
2. Obrad Aničić, Biljana Barlovac: *Učenje na daljinu- E-obrazovanje*, Tehnika i Informatika u obrazovanju Internacionalna Konferencija, Tehnički fakultet Čačak, maj 2010.
3. Featherstone, M., Burrows, R.: "Kiberprostor, kibertijela, cyberpunk", Naklada Jesenski i Turk, Zagreb 2001.
4. Illegems, V., Verbeke, A.: "Telework: What Does it Mean for Management?", Long Range Planning, vol. 3, Elsevier Ltd., 2003
5. Rheingold, H.: "The Virtual Community", MIT Press, 2000.
6. Shields, R.: "Kulture Interneta", Naklada Jesenski i Turk, Zagreb, 2001.

EKONOMSKI POTENCIJAL DIJASPORE KAO FAKTOR RAZVOJA I KOMPARATIVNA PREDNOST REPUBLIKE SRBIJE SA OSVRTOM NA BRANIČEVSKI OKRUG

Zoran Kostić¹

Rezime

Globalna recesija i usporeni privredni rast su najveće posledice ostavili na nerazvijene nacionalne ekonomije i zemlje u tranziciji. Dijaspora i njen investicioni potencijal su velika komparativna prednost Srbije.

Preduzetnički duh iz najrazvijenijih zemalja sveta i zapadne Evrope je osnova budućeg prosperiteta. Poslovno iskustvo i finansijske mogućnosti čine osnovu povećanja zaposlenosti lokalnog stanovništva, i veliku prednost u odnosu na zemlje jugoistočne Evrope.

Ključne reči: Dijaspora, investicioni potencijal, poslovno iskustvo, preduzetnički duh, zaposlenost, privredni rast.

ECONOMIC POSSIBILITIES OF EVICTED POPULATION AS DEVELOPING FACTOR AND COMPARATIVE ADVANTAGE FOR REPUBLIC OF SERBIA IN CONSIDERATION OF BRANICEVO REGION

Abstract

The global recession and slow economic growth are biggest consequences effected to undeveloped and transitional countries. Evicted population and their potential of investments are big comparative advantage of Serbia.

The sense of enterpranship from most developed countries of World and West Europe are basis of future prosperitiy.

The bussines experience and financial potentialities make basis of growing employment for local population and big advantage in relation to Southeast European countries.

Key words: evicted population, potential for investments, bussines experience, sense of enterpranship, employment, economic growth.

Uvod

Razmere globalne recesije i usporavanje privrednog rasta su se u najvećoj meri odrazile na regione koji do izbijanja svetske ekonomske krize nisu bili u potpunosti inkorporirani u svetske i evropske privredne i političke tokove. Region jugoistočne

¹ MA Zoran Kostić, Nezavisni istraživač

Evrope i post jugoslovenski prostor su ovaj period dočekali sa nedovršenom tranzicijom privrednih i političkih sistema, zamrznutim konfliktima nakon raspada zajedničke jugoslovenske države i visokom stopom kriminala i korupcije zbog čega mnogi strateški investitori ovo područje nisu percipirali kao destinaciju svojih poslovnih aktivnosti.

Geopolitičke tenzije i uticaj spoljnih sila su dodatno destabilizovali ceo region i uticali na novo oživljavanje prošlosti i nerešenih međunarodnih odnosa. Takvo okruženje najmanje pogoduje i negativno utiče na entuzijazam potencijalnih investitora čije odsustvo konzervira već postojeće loše ekonomske performanse čitavog područja sa svim posledicama koje one proizvode, uključujući visoke stope nezaposlenosti, rasprostranjeno siromaštvo, nepovoljnu privrednu strukturu i deindustrijalizaciju.

Specifičnost Republike Srbije i zemalja Zapadnog Balkana, kako u kombinaciji sa drugim zemljama Jugoistočne Evrope tako i postsovjetskog prostora ogleda se prvenstveno u ogromnom procentu stanovništva u dijaspori, dominantno u zemljama koje globalna kriza nije destabilizovala u meri u kojoj se to dogodilo sa zemljama Mediterana, poput Grčke ili Španije sa stopama nezaposlenosti od gotovo 30 procenata, dok kod mladih one iznose preko 50 procenata. Višedecenijski i višegeneracijski rad i boravak srpske dijaspore u najstabilnijim i najprosperitetnijim zemljama Zapadne Evrope, poput Nemačke, Švajcarske, Austrije, Holandije, Švedske i na vanevropeksim kontinentima - Australiji i Anglo Americi i visoka vezanost sa maticom u obliku velikih iznosa novčanih doznaka je prednost i potencijal koji su za druge zemlje ovog regiona gotovo nenadoknadivi.

Nerazvijene ekonomije i zemlje u tranziciji primenjuju široku lepezu mera i podsticaja kako bi privukle bar minimalne iznose stranih investicija za eventualnu egzistenciju najširih slojeva stanovništva, koji ako nisu radno angažovani u privrednim subjektima i filijalama velikih globalnih kompanija, mogu očekivati bar socijalna davanja kojih nema bez poreskih davanja velikih investitora.

Okruženje deindustrijalizacije i dugogodišnje privredne letargije, sa anemičnim stopama privrednog rasta, od 0,5 do 2 procenta je pogodno za različite retrogradne ideologije, i anticivilizacijske i antireformske demagoške projekte, koji pažnju najširih slojeva odvlače od suštinskih životnih potreba i eksploatišu socijalno nezadovoljstvo u politički neracionalne ciljeve sa aspekta socijalno ugroženog pojedinca.

Privredni rast od 5 i više procenata koji bi trajao najmanje deceniju ili više, za većinu zemalja je danas nedostižan, a njegov izostanak je poguban za privrede koje ne mogu da realizuju kritičnu masu investicija a to je okruženje koje konzervira ekonomsko siromaštvo i političku nezrelost takvih društava. Novčane doznake iz dijaspore, u Srbiji često prevazilaze iznose ukupnih stranih investicija u jednoj godini. One čine preko 10 procenata bruto društvenog proizvoda, sa potencijalom da u stabilnijem ekonomskom ambijentu kroz njihovo investiranje u privredne i naročito industrijske, poljoprivredne i turističke kapacitete transformišu čitav region i zauvek okončaju eru konflikata i nestabilnosti po čemu je najčešće bio prepoznavan u širem evropskom i međunarodnom kontekstu.

O značaju ovog potencijala najbolje govore okruzi u Srbiji sa visokim procentom stanovništva u dijaspori, poput Braničevskog, Pomoravskog i područja Negotina i Timočkog okruga koji u okruženju opšte privredne letargije deluju kao oaze prosperiteta, pa čak i hedonističkog načina života i egzistencije širokog dela populacije koje je korisnik doznaka iz dijaspore. Nedovoljna angažovanost ovog potencijala u poslovno i privredno ulaganje, ne doprinosi da ostatak populacije i cela privreda Srbije oseti benefite komparativne prednosti i privilegija, koja je sticana decenijama a koje zemlje Istočne Evrope i postsovjetskog prostora nisu posedovale.

Novčane doznake dijaspore kao faktor razvoja i stabilnosti Srbije u okruženju Zapadnog Balkana

Srbija i zemlje Zapadnog Balkana su iz perioda međunarodne izolacije i ratnog

okruženja izašle sa devastiranom privrednom, razorenom infrastrukturom i nacionalnim dohotkom po stanovniku na nivou najnerazvijenijih zemalja, koji je u pojedinim godinama postizao tek 300 do 400 dolara per capita – 1993. Godine u vreme hiperinflacije, i koji gotovo nikada do 2000. godine nije iznosio više od 1000 dolara po glavi stanovnika, što su iznosi koji su nominalno odgovarali periodu 50-ih i 60-ih godina a u realnom iznosu su odgovarali periodu sa početka XX veka. Fiktivna zaposlenost koja je postojala u periodu međunarodne izolacije i sankcija Ujedinjenih nacija, nije mogla da prikrije nezvanične međunarodne procene o stvarnoj nezaposlenosti od gotovo 40 procenata u tom periodu.

Zvanično okončanje izolacije i uspostavljanje realnih ekonomskih parametara, ozvaničilo je decenijama prikrivenu prezaduženost domaćih preduzeća, koje je poslednja decenija XX veka konačno finansijski devastirala do tačke kada nikakvo interesovanje potencijalnih investitora za njihovu revitalizaciju nije moglo da pruži perspektivnu opstanka na globalnoj vetrometini, gde su veliki međunarodni privredni subjekti već obavili podelu tržišta i interesnih sfera. Kao potencijalni cilj investitora, preostali su jedino nacionalni privredni resursi čija je privatizacija najbrže obavljena ili tek predstoji po receptu ili sugestijama međunarodnih finansijskih institucija poput Međunarodnog monetarnog fonda i Svetske banke. „Za ekonomiju Srbije devedesete godine predstavljaju izgublenu deceniju. Iako je zemlja započela deceniju relativno dobro integrisana u svetsku ekonomiju i sa višim životnim standardom u odnosu na mnoge druge ekonomije u tranziciji, ekonomija Srbije je razrušena kao rezultat oružanih sukoba, međunarodnih sankcija i trgovinskih šokova koji potiču od raspada SFRJ tokom 1990-ih. Ovo je zajedno sa pogrešnim vođenjem ekonomije, dovelo do hiperinflacije i pravog kolapsa ekonomije. Do januara 1994. godine, mesečna inflacija popela se na više od 300 miliona procenata, a zabeleženi industrijski proizvod pao je na manje od jedne trećine nivoa iz januara 1991. godine.“²

O značaju deviznog priliva iz dijaspore analize Svetske banke govore kao o segmentu podrške protržišnim reformama nakon 2000. godine. „Radničke doznake Srbiji i Crnoj Gori dostigle su 2003. godine preko 11 procenata BDP-a., što odgovara 58,6 procenata izvoza robe i usluga. Kao izvor strane valute kojom se finansira uvoz, doznake imaju funkciju sličnu privatnom i javnom dotoku kapitala. Uvećavanjem nacionalnog dohotka i štednje, one dozvoljavaju ekonomiji da potroši više nego što proizveden, da uveze više nego što izveze, ili da investira više nego što uštedi“³

Doznake imaju i pozitivan i negativan uticaj na privredni rast. Za male preduzetnike, one mogu biti važan izvor investiranja, ali takođe mogu biti i ograničavajući faktor investicija. One mogu stvoriti osećaj zavisnosti među korisnicima takvih novčanih priliva, posebno ukoliko politički i ekonomski ambijent nije u dovoljnoj meri stimulativan za produktivno investiranje. Ukoliko ne postoji adekvatan investicioni ambijent i izostane očekivani i održivi privredni rast, pozicija ekonomije i države u okruženju Jugoistočne Evrope postaje ugrožena i sa političko – bezbednosnog aspekta u širem evropskom kontekstu. „Kao naš strateški, krucijalni izbor bez alternative pojavljuje se zahtev za stvaranjem Evropske opcije Srbije. Evropska opcija je u celini samo prirodni, ambijentalni, razvojni i tržišni okvir prava na egzistenciju i prosperitet u datim međunarodnim uslovima. Ostvarivanje Evropske opcije Srbije kao države u tranziciji, ne može se sprovesti bez demokratski ustrojene organizacije vlasti, bez demokratski utemeljene državne uprave koja će biti u funkciji razvoja ekonomije i obezbeđivati puno sprovođenje koncepta sloboda i prava građana.“⁴

Opstanak nacionalne ekonomije i društvene zajednice u turbulentnom nacionalnom okruženju globalne ekonomske krize, nameće se kao imperativ koji nema alternativu, a potencijali dijaspore kao ekskluzivni resurs Srbije koji druge nacionalne ekonomije ne poseduju. Značaj prihoda iz dijaspore se u velikoj meri manifestuje u periodu tranzicije

2 Svetska banka: „Srbija i Crna Gora, program za ekonomski rast i zapošljavanje“, str. 6, 2004. godine

3 Isto, str.13

4 Nešković S. „Bezbednost i reforme u Srbiji“, Beograd 2006, Institut za političke studije, str.207

kada dodatno opada privredna aktivnost, a što je u Srbiji značilo istovremeni uticaj globalne krize i domaćeg tranzicionog šoka. „Sve zemlje u tranziciji zapale su u periodu tranzicije u tzv. tranzicionu ili transformacionu krizu. Veliki broj teoretičara tranzicije stoji na stanovištu da je tranziciona recesija bila neminovna, ali svakako nije se očekivao pad ekonomskih aktivnosti takvih razmera, po nekim procenama veći od onog u periodu Velike ekonomske krize ili veći od ratnih razaranja u toku Drugog svetskog rata.“⁵

Razvojni potencijal Braničevskog okruga i njegov značaj za nacionalnu ekonomiju Republike Srbije

Ekonomska realnost Braničevskog okruga i osnovni parametri privredne sfere šireg regiona su doprineli izbegavanju istorijske zamke sveopšte kompromitacije ideje liberalizma u kontekstu aktuelne ekonomske krize. Njeno pozitivno značenje u smislu slobode pojedinca, kako ekonomske, tako i političke i kulturne, uslovilo je izrazito pozitivnu percepciju kako tržišnog modela privređivanja tako i evropskih integracija i reformi koje su trebale da dovedu do uspešne transformacije društva. Taj proces je trebalo obaviti bez velikih socijalnih turbulencija i lomova i izbeći sudbine mnogih neuspešnih tranzicionih zemalja koje nisu poput zemalja tzv „višegradske grupe“ – Poljske, Češke, Slovačke i Mađarske dočekale svetsku ekonomsku krizu i kraj tranzicije sa punom zaposlenošću, koja je ideal i u razvijenom delu Evrope, već su u letargiju globalne recesije ušle kao deindustrijalizovane privrede sa dominacijom ekstenzivne poljoprivrede, poput zemalja Zapadnog Balkana i većine republika bivšeg Sovjetskog Saveza.

Slična analogija i komparacija se može primeniti i na još dve grupe zemalja razvijene tržišne privrede, gde su na jednoj strani primeri Grčke, Španije, Portugalije i Italije sa ekonomskom krizom i stopama nezaposlenosti i preko 20% (Grčka i Španija) i stopama nezaposlenosti mladih do 30 i do 25 godina od preko 40 pa i 50 procenata. Na drugoj strani se nalaze privrede koje su u okruženju sveopšteg globalnog usporavanja ostale svojevrsni ekonomski fenomeni ekonomske stabilnosti, konstantnog privrednog rasta, rekordno niske stope nezaposlenosti i izdašne socijalne podrške svim ugroženim slojevima društva. Ovakve privrede i njihovi socijalni sistemi poput Nemačke, Austrije, zemalja Beneluksa, Skandinavskih zemalja i Švajcarske, postale su u ovom vremenu geopolitičkih sukoba ciljne destinacije miliona ugroženih sa svih kontinenata i oblasti ekonomske i sveopšte destrukcije.

Neophodnost kompleksne analize ovakvih razmera, ekonomskih i socijalnih kontrasta na starom kontinentu zahtevao bi multidisciplinarni pristup, međutim za potvrdu ove realnosti dovoljno je analizirati regionalne ekonomske i socijalne kontraste u Srbiji, što se posebno odnosi na područje Centralne Srbije. Identična percepcija reformi ka tržišnom modelu privrede može se posmatrati i na primeru regiona u Srbiji. Braničevski okrug po mnogim parametrima se može porediti sa uspešnijim zemljama savremenog liberalnog kapitalizma poput Austrije, Holandije, Kanade, Češke, Baltičkih republika pa i SAD-a, Australije, Novog Zelanda i u izvesnoj meri Velike Britanije.

Plodna stiška zemlja se u celini obrađuje uz sve predviđene mere visoke agrotehnike i ogromnu, za druge regione nezamislivu potrošnju veštačkih đubriva, dominaciju nove savremene mehanizacije, što je slika koja je u ostatku Srbije bila retkost i u zenitu privrednog uspona tokom sedamdesetih i početkom osamdesetih godina XX veka.

Velika zainteresovanost investitora iz velikih urbanih potrošačkih centara uslovlila je preuzimanje vodećih prerađivača poljoprivrednih proizvoda poput klanica i mlekarar, upravo zbog velike sirovinske baze sa ovog područja. Opština Petrovac na Mlavi predstavlja najveću bazu u Srbiji za uzgoj i nabavku teladi simentalne rase gde se za dalji tov junadi snabdevaju veliki uzgajivači iz Vojvodine i Mačve. U nedostatku investicionih projekata iz oblasti prerađivačke industrije, veliki finansijski doprinos

---

⁵ Ilić B. „Makroekonomija“, Beograd 2005, str.169.

dijaspore je suštinski usmeren na mala poljoprivredna gazdinstva gde se obaraju svi rekordi u prinosima žitarica i prirastu stoke.

Ovakve svojevrsne nerealne, gotovo idealne subvencije, dovode do nižih cena u odnosu na druga područja, a posledice osećaju gazdinstva koja nemaju podršku članova iz dijaspore. Druga posledica je relativno visoka cena rada u poljoprivredi, koja je dvostruko veća od cena u regionima Južne i Zapadne Srbije, kao i u građevinarstvu, što za rezultat ima mnoge ekonomske nelogičnosti. Jedna se odnosi na činjenicu da hiljade sezonskih radnika svake godine boravi u Braničevskom, Timočkom i Pomoravskom regionu, zamenivši nekadašnje radnike iz Rumunije i Bugarske.

Prosperitetna poljoprivredna gazdinstva sa novim savremenim zgradama i nova specifična privredna struktura zasnovana na malim preduzećima koja gotovo isključivo svoje proizvode i usluge vezuju za populaciju koja ima intenzivnu finansijsku podršku dijaspore, deluju u okruženju devastiranih nekadašnjih industrijskih giganata sa ovog područja i nosilaca tadašnjeg njegovog razvoja. Za veliki broj ovih industrijskih preduzeća nije bilo zainteresovanih investitora ili su zbog neuspešne privatizacije i loših investitora završili u stečaju i likvidaciji.

Ogromna većina nekadašnjih zaposlenih u ovim preduzećima svih nivoa obrazovanja, je na polovini radnog veka ostala na vetrometini tranzicije bez izgleda da će do penzionisanja zasnovati radni odnos u novim malim preduzećima gde dominiraju zaposleni do 35 godina iz lokalnog okruženja ali i iz cele Srbije, gde regioni slične površine i broja stanovnika imaju stopu nezaposlenosti i do 60 procenata.

Preduzeća kao što su MIP (Mesna industrija Požarevac), šećerana Požarevac, fabrika nameštaja „Javor“ i poljoprivredni kombinat „Borac“ iz Petrovca na Mlavi, kao i ŠIK (Šumsko industrijski kombinat Kučevo) gotovo da ne postoje ili su u postupku stečaja ili likvidacije.

Sumorna ekonomska realnost gotovo da je prisutna u svim deindustrijalizovanim regionima Centralne Srbije, međutim, u Braničevskom su deo ekonomske aktivnosti preuzeli specifični privredni subjekti poput, na primer, preko 20 proizvođača savremene aluminijumske i PVC stolarije samo u opštini Petrovac na Mlavi, koji isključivo svoj plasman usmeravaju na građevinske objekte finansirane iz dijaspore. U vremenu opšte stagnacije tržišta nekretnina, čak i u najrazvijenijim delovima i gradovima Srbije, požarevačko tržište prema relevantnim podacima je najdinamičnije u zemlji, na kojem se godišnje izgradi i prodaja između 200 i 300 stanova, gotovo sa preko 90 procenata unapred finansiranih sredstvima iz dijaspore. Petrovac na Mlavi na pojedinim lokacijama dostiže višu cenu nekretnina po kvadratnom metru od Beograda, a paradoksalno se u klasifikaciji opština u Srbiji po stepenu razvijenosti svrstava u tzv „devastirana područja“, ispod nerazvijenih, što znači da zvanični statistički podaci ne registruju ogromne iznose novca koji cirkulišu ovim regionom iz dijaspore često u sivoj zoni, koje treba usmeriti u realne tokove i investicije od kojih će benefite imati šira društvena zajednica. Sve preostale opštine Braničevskog okruga takođe spadaju u nerazvijena i devastirana područja sem grada i opštine Požarevac, a takođe pružaju sliku daleko prosperitetnijih sredina i od samog grada Požarevca (Kučevo, Žagubica, Malo Crniće, Žabari, Golubac i Veliko Gradište). Ove opštine imaju izrazito veliku dijasporu, posebno opština Kučevo i Žabari, i zajedno sa opštinom Petrovac na Mlavi i Svilajnac iz susednog Pomoravskog okruga i opštinom Negotin iz Timočkog regiona, predstavljaju oaze potrošačkog društva, ali i nedopustivo lošeg i malo iskorišćenog investicionog potencijala koji je ostatak stanovništva u njima, koji egzistira bez podrške iz dijaspore i bez mogućnosti da se zbog godina budu angažovani od strane poslodavaca iz novostvorene ekonomije po meri i ukusu dijaspore, doveo do potpune marginalizacije.

Razmere ovog fenomena su takve da je stepen njihove diskriminacije mnogo sveobuhvatniji od stepena isključenosti nezaposlenih i neaktivnih slojeva u drugim deindustrijalizovanim regionim Srbije. Među njima postoji respektabilan procenat pripadnika vitalnih poljoprivrednih gazdinstava i nekih drugih profesija čak i solidnog i visokog stepena obrazovanja koji od strane većinske populacije sa bilo kakvim relacijama

sa dijasporom, bilo direktnim kroz direktne prihode, i indirektnim kroz vezivanje vlastite poslovne aktivnosti za dijasporu kao ciljnu grupu, bivaju izopšteni i marginalizovani od lokalne i šire regionalne zajednice.

Socijalna sigurnost i socijalne beneficije koje pomenute prosperitetne zemlje srpske dijaspore garantuju čak i inostranim radnicima bez kvalifikacija je do te mere obesmisllilo aktivnosti ostatka populacije u izrazito emigracionim regionima, poput navedenih da je u pomenutim privilegovanim krugovima dijaspore, izolacija marginalizovanog stanovništva postala gotovo podrazumevajuća, a gašenje domaćinstava zbog nezasnivanja porodica posledica koja je samo logični sled nepravednih okolnosti

Zenit priliva kapitala iz dijaspore i neproduktivnog investiranja vremenski je koincidirao sa završnom fazom jednog distributivnog privrednog sistema koje je svim donosiocima finansijskih sredstava u konvertibilnoj valuti stvorio iluziju njihove veće vrednosti. Precenjenost njihovih dohodaka protekla je iz same logike distributivnih sistema koji su iz razloga deklarativnog egalitarizma i socijalne pravde održavali efektivnu zaposlenost i socijalnu strukturu koju nemaju ni najrazvijenije tržišne privrede.

Dok je u periodu pre međunarodne izolacije i hiperinflacije taj poredak bio manje vidljiv, jer je polutržišni karakter domaće privrede generisao respektabilan nivo ekonomskih odnosa sa razvijenim tržišnim privredama, a time i realne odnose cena i troškova, u periodu raspada jugoslovenskog tržišta, taj ekonomski prostor dobija karakteristike najizolovanijih bivših država SEV-a (Saveta za uzajamnu ekonomsku pomoć, poput Rumunije, Albanije i dr.). Tako novac stečen u bilo kojoj inostranoj zemlji, pa čak i razvijenim susednim zemljama poput Hrvatske i Slovenije, u izolovanoj zemlji kakva je bila Srbija dobija ogromnu kupovnu snagu. Dohodak ostvaren u razvijenim i socijalnim tržišnim privredama u obliku plata, penzija i socijalnih davanja je u tom periodu u Srbiji pa i na celom Zapadnom Balkanu dostizao astronomsku vrednost i stvorio kod njihovih sopstvenika iluzije nerealno visoke kupovne moći.

Kontrola cena prehrambenih proizvoda, energenata, transporta i drugih egzistencijalno značajnih proizvoda i usluga, samo je dodatno podstakla tu iluziju i generisala trošenje inostrane valute na čitav niz neproduktivnih načina i nekontrolisano i neracionalno rasipanje. Našavši se u takvom okruženju, posebno tokom 90 tih godina prošlog veka, srpska dijaspora gubi svaku racionalnu percepciju realne vrednosti vlastitog novca izvan ratom i opštim ekonomskim sunovratom zahvaćenog Zapadnog Balkana, i u nedostatku razboritih ekonomskih alternativa, nemilice troši zaradeni novac na megalomanske građevinske stambene objekte na zabačenim i izolovanim lokacijama rodnog kraja i velika porodična slavlja uz ogromne honorare domaće estrade koja je od tog perioda identifikovala Braničevski pa i druge okruge sa velikom dijasporom, kao osnovnu ciljnu grupu i područje svoje aktivnosti. Ogroman novac je, dok je privreda vapila za investicijama i novim radnim mestima, a lokalno stanovništvo i šira zajednica sa rezignacijom posmatrala rasipništvo u okruženju siromaštva ostatka populacije i ratnog okruženja na celom Zapadnom Balkanu, trošen na način koji moderna ekonomska istorija ovih prostora nije zabeležila.

Period izlaska Zapadnog Balkana iz međunarodne izolacije i pacifikacija čitavog područja, koincidirala je sa izbijanjem globalne recesije i pojavom prvih znakova nesigurnosti radne i ekonomske pozicije industrijskih radnika razvijenije Evrope, a time i srpske dijaspore. Veliki deo te populacije i dalje poseduje iznose koje nije mogla da neproduktivno investira u prošlosti, poput privatnih penzionih fondova, u koje je na primer u Švajcarskoj obavezno investirati od strane svih poslodavaca. Samo ti fondovi, bez ostalih oblika štednje, predstavljaju ogroman potencijal za investiranje u domaću privredu.

Nastupila je faza otrežnjenja, kada i kod dijaspore sazreva svest o nesigurnosti evropske budućnosti, posebno njihovih mladih naslednika koji su u okruženju sveopšteg blagostanja izgradili averziju prema bilo kakvom radnom i intelektualnom angažmanu, posmatrajući ostatak populacije kao gubitnike koji za neprimereno mala primanja u odnosu na zapadnoevropske dohotke njihovih roditelja, obavljaju drugorazredne poslove

i troše godine i decenije na obrazovanje od koga neće imati ni materijalnu satisfakciju a ni društveni ugled kakav je njima podarila srećna konstelacija istorijskih okolnosti.

Opšta atmosfera povlađivanja društvene zajednice, prema ovom sloju stanovništva, još od pre nekoliko decenija, koja je posmatrana kao dragoceni izvor konvertibilne valute za čitavu zemlju, dovela je do tolerisanja svih oblika sive ekonomije čiji je neizostavni deo kapital dijaspora, a svaku naznaku preduzetničkog i korporativnog angažmana kroz legalne tokove od koga bi čitava zajednica imala benefite, dijaspora je unapred odbacivala kao neprimeren „poklon“ domaćem stanovništvu, koje samom činjenicom što nije uspeo da izgradi radnu karijeru u dijaspori, ne zaslužuje ni njihove investicije koje bi možda narušile njihove hedonističke stilove života. Iako se često zaboravlja da je srpska dijaspora iz industrijski najnerazvijenijih i agrarno najekstenzivnijih područja, a njeni pripadnici iz najmanje obrazovanih slojeva i agrarno najpasivnijih regiona, to nije bila prepreka da prema ostatku populacije, šira lokalna zajednica izgradi višestruki odijum diskriminacije i opšte marginalizacije.

Specifičnosti privredne strukture Braničevskog okruga

Priliv doznaka iz dijaspora, generisao je takvu privrednu strukturu Braničevskog okruga, a posebno malih opština sa rekordnom dijasporom u Srbiji, poput Petrovca na Mlavi, sa dijasporom od oko 14000 ljudi na 48000 stanovnika, koja je najspecifičnija u Srbiji. Spoljašne manifestacije radnih i životnih aktivnosti sa gotovo apsolutnom dominacijom tercijalnog sektora privrede, sa uslugama i „industrijom zabave“ koja prevazilazi u pojedinim periodima godine i sliku pojedinih mediteranskih turističkih gradova, pruža pogrešnu percepciju realne industrijske i ukupne ekonomske osnove čitavog područja.

Takva industrijska i produktivna inicijalna baza, nije u značajnijoj meri drugačija, od područja u Srbiji koja su najteže pogođena tranzicionom deindustrijalizacijom. Industrijska baza ovom sektoru usluga se međutim nalazi u najrazvijenijim zemljama Evrope, odakle potiče priliv novca koji odražava ovakvu privrednu strukturu.

Iza luksuznih trgovinskih i ugostiteljskih objekata koji su absorbivali veliki deo radne snage mlađeg uzrasta, ne stoje moderna industrijska postrojenja u kojima bi još uvek radili njihovi roditelji u srednjim godinama, već ruinirane fabrike koje su zbog stečaja, likvidacije ili neuspešne privatizacije, relikti prošlosti koji svedoče o jednoj neuspešnoj i „zaglavljenoj“ tranziciji kakvom se srpska tranzicija često opisuje.

Razvijeni sistem usluga u Braničevskom okrugu koji je ekonomski veoma ranjiv i krhak, budući da u potpunosti počiva na kupovnoj moći dijaspora, kao svetionik nade privlači mnoge mlade ljude iz čitave Srbije u potrazi za poslom i egzistencijom, iz većine regiona gde pored devastiranih industrijskih objekata nisu izrasli moderni tržišni centri i hoteli, kao u Istočnoj Srbiji, od kojih mnogi ostaju sve prazniji zbog prezasićenosti tržišta i pogrešne procene da će i dalje postojati domaća industrijska radnička populacija koja će takve centre posećivati.

Nameće se iznova potreba za otvaranjem fleksibilnih modernih industrijskih postrojenja sa radno intenzivnom proizvodnjom poput tekstilne, industrije kože i obuće, prehrambene industrije koja će absorbovati viškove radne snage iz devastirane industrije, koja će bar delimično vraćati na scenu ekonomske parametre i civilizacijski nivo iz vremena jedinstvenog ekonomskog prostora, bez čega nema uključivanja u savremene evropske tokove. „Srpsko društvo, nalazi se već duže vremena u raskoraku, opterećeno mnogobrojnim unutrašnjim kontroverzama i nastojanjima da se integriše u svetske tokove. Devastacija nacionalne privrede sa, iz sadašnjeg ugla nedostižnih parametara od kraja osamdesetih godina, zatim narastajuće konfliktne okruženje na bazi potencijalnih etnonacionalnih sukoba, postojanje „kosovskog čvora“, praktično nedefinisani status u međunarodnoj politici, naš su svakodnevnii kolorit⁶.

⁶ Nešković S. „Srbija između nacionalnog interesa i međunarodne politike“, Društveno ekonomski razvoj Srbije sa akcentom na Šumadiju i Kragujevac, Kragujevac, 2012., str.92

Imperativna je neophodnost brze, a u skladu sa nedostatkom investicionog elana iz sveta, makar i delimične industrijalizacije, kako ovi prostori ne bi dočekali buduće turbulentne periode bez vlastite proizvodnje. Činjenica da se filijale multinacionalnih kompanija povlače iz nerazvijenijih zemalja i na same nagoveštaje nestabilnosti jednog područja nameće potrebu oslanjanja na sopstvene resurse a posebno resurse dijaspore kao jedine izvore dugoročnog investiranja, a bez čak i minimalne reindustrijalizacije, i poljoprivreda ulazi ponovo u stagnaciju i dobija ekstenzivni karakter. „Da bi se razvijala poljoprivreda potrebno je ipak dostići određeni stepen industrijalizacije. U ovim zemljama prisutna je takozvana latentna nezaposlenost koja je pogotovo izražena na selu. U uslovima demografske ekspanzije kao jedina mogućnost apsorpcije poljoprivrednih viškova i smanjenja latentne nezaposlenosti ostaje industrijalizacija. Razvoj ove oblasti smanjiće nezaposlenost i otvoriti mogućnosti za modernizaciju poljoprivrede“⁷.

Stepen i razmere deindustrijalizacija privrede Srbije, posebno njenog centralnog dela najbolje pokazuju stope i brojevi nezaposlenih u drugim regionima u komparaciji sa Braničevskim regionom. „Privredna zaostalost znači da zemlja u razvoju ima, u pravilu veoma ograničene mogućnosti za povećanje izvoza, odnosno ostvarivanje izvoznih prihoda. Radi se gotovo bez izuzetka o sirovinskim zemljama koje ne mogu brzo povećati količinu ili menjati strukturu izvoza, a čiji je izvoz istovremeno pod udarom dugoročne tendencije zaostajanja rasta cena primarnih proizvoda u odnosu prema cenama industrijskih proizvoda“⁸

Ukupan broj registrovanih nezaposlenih lica, na evidenciji Nacionalne službe za zapošljavanje - Požarevac, za Braničevski okrug, gotovo da nikada nije iznosilo više od 9000 prijavljenih, uključujući sve nivoe obrazovanja, a u manjim opštinama oko par stotina prijavljenih. Čak i ako se od ukupnog broja radno aktivnog stanovništva oduzme oko 70000 ljudi u inostranstvu, od kojih su bar trećina školska deca, podaci iz drugih okruga stvaraju sliku o jednoj sasvim drugoj državi, imajući u vidu da ne postoji velika razlika u broju stanovnika pojedinih okruga.

Zaključak

Imperativna potreba ubrzanog privrednog rasta po stopama koje su iznad 5 procenata na godišnjem nivou, predstavlja neophodni uslov za sve nerazvijene i zemlje u tranziciji da se u razumnom i predvidivom srednjoročnom periodu inkorporiraju u grupu srednje razvijenih industrijskih ekonomija kojima su mnoge od njih u prošlosti pripadale. Ekstenzivna agrarna privreda, sveopšta deindustrijalizacija i kriminalizacija društva sa svim nužnim socijalnim posledicama takvog okruženja, dodatno umanjuje njihovu perspektivu i izgleda za opšti civilizacijski zaokret ka grupi prosperitetnih zemalja i regiona.

Neophodno je identifikovati sve raspoložive resurse i potencijale kojima takve privrede i društva raspolažu, da bi se oni stavili u funkciju razvoja i revitalizacije čitavih regiona. Nestabilno međunarodno okruženje i neizvesnost i nepredvidivost budućih odnosa među državama i regionima, dodatno umanjuje investicioni entuzijazam za nestabilna područja i zemlje čija bliska prošlost opterećena permanentnim konfliktima predstavlja ograničavajući faktor razvoja. Dijaspore i njen investicioni potencijal predstavlja za Srbiju i ostale zemlje postjugoslovenskog prostora ekskluzivni resurs kojima zemlje iz jugoistočne Evrope iz neposrednog okruženja poput Rumunije ili Bugarske ne raspolažu, iako se ubrajaju u stabilnije i perspektivnije investicione destinacije kao članice Evropske unije. Sloboda pristupa evropskom tržištu rada za pripadnike ovih zemalja nije faktor koji je u protekloj deceniji ekonomske krize u značajnijom meri doprineo formiranju njihove dijaspore i njenom finansijskom potencijalu u meri i obimu u kojoj je to bila karakteristika dijaspore Srbije i Zapadnog Balkana. To još više ističe komparativnu prednost Srbije u odnosu na okruženje, ali i upozorava na vremensku ograničenost moći

7 Krvgić G., Niković A. „Teorija i planiranje privrednog razvoja“, Visoka škola za poslovnu ekonomiju i preduzetništvo, Beograd 2010, str.37

8 Ristić Ž. i ostali: Ekonomija kapitala i finansiranje razvoja“, 2006, VPŠ Čačak, str. 116

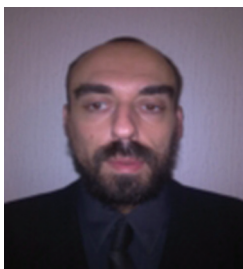
i uticaja njene dijaspore na buduće ekonomske performanse, zbog usporavanja procesa proširenja Evropske unije i produženog delovanja Svetske ekonomske krize.

Literatura

1. Ilić Bogdan.; „Makroekonomija“, 2005. Beograd
2. Krvgić G., Nikolić A. „Teorija i planiranje privrednog razvoja“, Visoka škola za poslovnu ekonomiju i preduzetništvo, Beograd 2010
3. Nešković S. „Bezbednost i reforme u Srbiji“, 2006, Institut za političke studije, Beograd
4. Nešković S. „Srbija između nacionalnog interesa i međunarodne politike“, Društveno ekonomski razvoj Srbije sa akcentom na Šumadiju i Kragujevac, Kragujevac, 2012
5. Ristić Ž., Komazec S., Savić J., Petković T. (2006) : „Ekonomija kapitala i finansiranje razvoja“, Viša poslovna škola, Čačak
6. Svetska banka, Izveštaj br. 29258-YU, Srbija i Crna Gora, Program za ekonomski rast i zapošljavanje

HARMONIZACIJA PRAVNOG SISTEMA REPUBLIKE SRBIJE SA PRAVOM EU

Veljko Čuljković¹

Rezime

Republika Srbija se nalazi u procesu tranzicije svog političkog sistema. Politička kultura predstavlja usvojeni sistem verovanja, ideja i prakse koji se neće promeniti uporedo sa promenama na institucionalnom planu već kada dođe do celokupne resocijalizacije društva. U pozitivnom smislu, harmonizacija podrazumeva donošenje nacionalnog propisa kojim se prenose (transposition) obaveze koje proističu iz izvora prava EU. U negativnom smislu, harmonizacija podrazumeva ukidanje propisa i uzdržavanje od donošenja novih propisa koji su u suprotnosti sa pravilima koja proističu iz izvora prava EU, Sporazuma o stabilizaciji i pridruživanju (29.IV 2008.) i Prelaznog trgovinskog sporazuma. Pored usvajanja harmonizovanih propisa tj. ukidanja neharmonizovanih propisa, proces harmonizacije prava podrazumeva još dva procesa: 1) Sprovođenje (practical application) podrazumeva obezbeđenje pretpostavki potrebnih za pravilnu implementaciju propisa EU; 2) Primena (enforcement) podrazumeva preduzimanje mera nadzora poštovanja propisa EU, donošenjem naredbi, izricanjem kazni, donošenjem sudskih i upravnih akata.

Ključne reči: harmonizacija, SSP, PTS, pravni sistem, pravo EU

HARMONIZATION OF SERBIA'S LEGAL SYSTEM WITH EU LAW

Abstract

The Republic of Serbia is in the process of transition of its political system. Political culture is adopted a system of beliefs, ideas and practices that will not change along with the changes at the institutional level, but when it comes to resocialization of the entire society. In a positive sense, harmonization implies the adoption of the harmonized national law which transpones obligations stemming from the EU law. In a negative sense, harmonization implies the abolition of regulations ie. refraining from adopting new regulations that are contrary to the rules stemming from the sources of EU law, of the Stabilisation and Association Agreement (29.IV 2008) and the Interim Trade Agreement. In addition to the adoption of harmonized rules ie. abolishing regulations, the process of harmonization of law implies two processes: 1) Implementation (practical application) means providing the necessary premise for the proper implementation of EU legislation; 2) Implementation (enforcement) includes measures for monitoring implementation of EU legislation, adopt order, impose fines, the adoption of judicial and administrative acts.

Keywords: harmonization, SAA, ITA, legal system, EU law

¹ Dipl. pravnik Veljko Čuljković, nezavisni istraživač, e-mail: veljko.culjkovic@gmail.com

Uvod

Ukupni politički sistem jedne zemlje čime politička kultura i politička struktura (institucije). Politička kultura predstavlja sistem uverenja, stavova, orijentacija i ponašanja uperen ka političkoj strukturi (institucijama). Jedan politički sistem će biti stabilan, efikasan i sa mogućnošću daljeg razvoja i usavršavanja samo kada politička kultura i političke institucije dele funkciju, sadržinu i podudarnost i nalaze se u ravnoteži. Kada jedno društvo menja svoj politički sistem ono se nalazi u procesu tranzicije, ovaj proces, zbog svoje društveno-pravne širine uvek podrazumeva duži vremenski period. Ukoliko je proces preterano drugotrajan to može biti pokazatelj da ostaci predhodnog političkog sistema nisu podesni za novi tip političkog sistema. U procesu tranzicije politička kultura je nerazvijena, nesrazmerna, polarizovana, difuzna, otuđena, zastarela, autoritarna .... , što u velikoj meri otežava i usporava proces tranzicije. Sa druge strane, političke strukture (institucije) su normativno neutemeljene i neizgrađene, personalizovane i privatizovane, promenljive i nefunkcionalne, što u velikoj meri otežava i usporava proces tranzicije. Tranzicija društva i politike uvek mora da predpostavi i korenitu tranziciju pojedinca u "novi tip građanina". Globalna razlika u kulturama i tradiciji različitih država onemogućava uspostavljanje jedinstvenog i "najboljeg" modela tranzicije. Srbija zauzima posebno mesto u tranziciji u regionu iz više razloga:

- Diskontinuiteti u državotvornom, pravnom i ideološkom životu Srbije su se preslikali i u tranziciji, stvarajući izrazito polarizovano, tradicionalno i ideološki heterogeno društvo;

- Gubitak dela suverene teritorije je oslabio kapacitet državnosti, sa jedne strane, i problem nefunkcionalne države i smanjenja upravljačkih kapaciteta, sa druge strane.

Izrazit ideološki i državni diskontinuitet i nejasan stav prema tradiciji su u svim postkomunističkim zemljama imali za posledicu radikalno poništavanje i osporavanje doprinosa predhodne generacije, pri tome svaka nova generacija pokušava da na brzinu uvede nova uverenja, stavove i vrednosti. Iz aspekta državne tradicije i kontinuiteta svaka nova generacija predstavlja nultu tačku tj. novi početak. Politička kultura predstavlja usvojeni sistem verovanja, ideja i prakse koji se neće promeniti uporedo sa promenama na institucionalnom planu, kako bi se promenila politička kultura mora da dođe do resocijalizacije i reinstitucionalizacije društva. Tranzicija u postkomunističkim zemljama ima još nekoliko specifičnih odlika: kolektivizam nasuprot individualizmu; populizam u političkom dijalogu; slabo znanje i informisanost o politici; politička apatija; netolerancija prema drukčijem mišljenju i političkim protivnicima. Tranziciona politička kultura je prelazna, slojevita politička kultura različitih ideologija i ostataka predhodne vlasti. Karakterišu je različiti i suprotstavljani sistemi tradicionalnih i ideoloških normi. Glavne odlike su joj:

- Autoritarizam kao oblik političkog verovanja i ponašanja (harizmatični vođa je uvek osnov političke integracije i pokretanja širokih društvenih masa). Autoritarizam ima dvostruko dejstvo, sa jedne strane, vladajuća elita sebe spoznaje kao nezamenljiv faktor u demokratizaciji društva, i sa druge strane, na nivou građana dolazi do širokog usvajanja tipa mišljenja i ponašanja lidera.

- Prenos nasleđenih obrazaca i modela mišljenja, identifikacija i očekivanja. Najznačajniji elementi su monokratski način mišljenja, zamena objekta identifikacije i nostalgiju za predhodnim vremenima.

- Proces regradacije političke svesti, predstavlja "oživljavanje" svih idejno-simboličkih, ideoloških i političkih aspekata društvenog života koji su bili zakonom sankcionisani od strane predhodne vlasti. Značajna posledica ovog procesa je ponovno "prekrajanje istorije".

- Proces stvaranja "tranzicione melanholije" je u najvećoj meri podstaknut lošim rezultatima tranzicionih vlada na planu osnaženja demokratskih institucija, niskom ekonomskom standardu, dekriminalizacije društva i stvaranju funkcionalne države i odgovornog civilnog društva.

Evropska unija predstavlja najveću regionalnu organizaciju sastavljenu od 28 država članica sa potpunim subjektivitetom u međunarodnom javnom pravu. EU ima sopstvene ograne preko kojih izražava sopstvenu volju u granicama definisanim sa Osnivačkim ugovorima (Ugovor o osnivanju EU, Ugovor o funkcionisanju EU i Ugovor o EUROATOM-u) i usvaja pravna pravila koja imaju obavezujuće dejstvo prema državama članicama. Pravo EU (EU law) je pravni sistem sačinjen od propisa EU, sudske prakse i osnovnih pravnih načela.

Propisi EU (European Union acts) su sačinjeni od primarnog i sekundarnog zakonodavstva i međunarodnih ugovora i pravnih propisa i akata koji se usvajaju na osnovu njih. Sistem primarnog zakonodavstva (primary law) je sačinjen od osnivačkih ugovora (founding treaties) sa svim pripadajućim protokolima, priložima i deklaracijama; ugovora koji menjaju osnivačke ugovore (amending treaties) i pristupnih ugovora (accession treaties) sa svim pripadajućim protokolima, priložima i deklaracijama. Povelja o osnovnim pravima EU je Ugovorom o EU izjednačena u dejstvu sa osnivačkim ugovorima. Sistem sekundarnog zakonodavstva (secondary law) je sačinjen od propisa i akata koje donose i usvajaju institucije EU na osnovu ovlašćenja prenetih iz primarnog zakonodavstva. Pravni akti koji čine sekundarno zakonodavstvo se mogu podeliti na obavezujuće (uredbe-regulations, direktive-directives i odluke-decisions) i neobavezujuće (preporuke-recomendations i mišljenja-opinions). Međunarodni ugovori (international treaties) i pravni propisi i akata koji se usvajaju na osnovu njih su svi ugovori koji obavezuju EU i države članice (u njih se ubrajaju i ugovori države članice sa drugim državama kojim se izvršavaju obaveze prenete na tu državu iz primarnog zakonodavstva).

Sudska praksa (case law) kao izvor prava EU je sačinjena od svih odluka koje je doneo Sud pravde EU, primarna uloga joj je tumačenje odredbi primarnog i sekundarnog zakonodavstva.

Osnovna pravna načela (general principles of law) su načela priznata sudskom praksom, imaju obavezujuće dejstvo ka organima EU i državama članicama kada primenjuju pravo EU (načelo autonomije, načelo direktne primenljivosti, načelo prvenstva primene prava, načelo proporcionalnosti, načelo zaštite legitimnih očekivanja, načelo odgovornosti država članica zbog povrede prava EU i ostala načela kojima se garantuju osnovna prava).

Proces harmonizacije i unifikacije prava i njegov vrhovni cilj najbolje oslikavaju reči Imanuela Kanta "Jedan ustav koji bi zajemčavao najveću ljudsku slobodu putem zakona koji bi činili da sloboda svakog pojedinca može postojati zajedno sa slobodom svih drugih ljudi, jeste ipak jedna nužna ideja od koje se mora početi ne samo u prvom nacrtu nekog državnog ustava već i u svim zakonima, i pri čemu se mora u početku apstrahovati od datih prepreka koje možda ne proizlaze neizbežno toliko iz ljudske prirode koliko, naprotiv, iz toga što se u zakonodavstvu zanemaruju prave ideje."²⁴ Harmonizacija i unifikacija prava, bez obzira na to kako, kada i gde se sprovode, bez obzira na vrstu i metode sprovođenja, uvek imaju određeni rezultat i uticaj na nacionalna zakonodavstva, na subjekte primene prava i na prava, obaveze i ovlašćenja brojnih subjekata. Metod procesa harmonizacije pravnih sistema zavisi od dve stvari, sa jedne strane, karaktera izvora prava EU tj. tipa obaveze koja se ustanovljava njim, a sa druge strane, od statusa države članice tj. nečlanice. Harmonizacija može biti pozitivan i negativan proces. Kao pozitivan proces, harmonizacija podrazumeva donošenje nacionalnog propisa kojim se prenose (transposition) obaveze koje proističu iz izvora prava EU. U negativnom smislu, harmonizacija podrazumeva ukidanje propisa i uzdržavanje od donošenja novih propisa koji su u suprotnosti sa pravilima koja proističu iz izvora prava EU, Sporazuma o stabilizaciji i pridruživanju (29.IV 2008.) i Prelaznog trgovinskog sporazuma. Harmonizacija prava, u praksi, podrazumeva usvajanje usklađenih propisa i ukidanje neusklađenih propisa. Pored usvajanja harmonizovanih propisa i ukidanja neharmonizovanih propisa, proces harmonizacije podrazumeva još dva procesa:

²⁴ Imanuel Kant, *Kritika čistog uma*, Beograd (1976.), str. 451

- Sprovođenje (practical application) podrazumeva obezbeđenje pravnih, administrativnih, budžetskih i infrastrukturnih pretpostavki potrebnih za pravilnu implementaciju propisa EU.

- Primena (enforcement) podrazumeva preduzimanje mera nadzora poštovanja propisa EU, donošenjem naredbi, izricanjem kazni, donošenjem sudskih i upravnih akata.

Harmonizacija, iz aspekta države članice, podrazumeva samo direktive jer se uredbe i odluke neposredno primenjuju bez harmonizacije nacionalnog propisa. Države kandidati za članstvo u EU, do punopravnog prijema moraju da implementiraju u nacionalne propise određene uredbe i odluke prava EU. U ovoj situaciji državni organi i sudovi primenjuju implementirani nacionalni propis do članstva, a nakon prijema u članstvo primenjuju direktno uredbu i odluku. Postoji još jedna razlika u poziciji države kandidata i punopravnog člana EU. Pregovori o pristupanju su ustvari pregovori o uslovima pod kojima će država kandidat preuzeti obaveze sadržane u izvorima prava EU, samo izuzetno država može ugovoriti i prelazne rokove (transitional periods) za puno sprovođenje tih obaveza nakon prijema u članstvo. U slučaju postojanje zaštite vitalnog nacionalnog interesa država može pregovarati o uslovima isključenja (derogation) primene određene obaveze koja proizilazi iz izvora prava EU u odnosu na nju.

Harmonizacija pravnog sistema Republike Srbije sa pravom EU

Proces harmonizacije pravnog sistema Republike Srbije sa pravom EU traje od 2005. godine. sa bitnom razlikom u statusu Srbije koja je od 2012. godine zvanično postala kandidat za članstvo u EU. Trenutno, pored Srbije, kao zemlje kandidati za članstvo u EU su: Albanija, bivša jugoslovenska republika Makedonija, Crna Gora i Turska. Kao potencijalni kandidati za članstvo u EU su sledeće zemlje: Bosna i Hercegovina i Kosovo. Island je 2009. godine podneo zahtev za članstvo u EU, 12. marta 2015. godine, zahtev je povučen³.

Na putu ka članstvu u EU, Srbija je otvorila 4 od 35 poglavlja (23: Pravosuđe i osnovna prava; 24: Pravda, sloboda i bezbednost; 32: Finansijska kontrola; 35: Ostala poglavlja tj. Normalizacija odnosa Srbije i Kosova). Najpotpuniji uvid u trenutno stanje procesa harmonizacije Srbije i EU možemo steći analizom dokumenata institucija EU. Primarni i najvažniji dokument ovog tip je Godišnji izveštaj Evropske komisije o napretku Republike Srbije (9. XI 2016.). Izveštaj Komisije se može podeliti na tri grupe: politička, ekonomska i normalizacija odnosa sa Kosovom.

Politička grupa kriterijuma se deli na sledeće oblasti: demokratija; reforma javne uprave; vladavina prava; ljudska prava i zaštita manjina; i regionalna pitanja i međunarodne obaveze.

Oblast demokratije se deli na: izbore, Narodnu skupštinu, upravljanje, civilno društvo i civilna kontrola bezbednosnih organa. Izbori su održani u aprilu 2016. na nacionalnom, pokrajinskom i lokalnom nivou u mirnoj atmosferi. Najveća zamerka je upućena na ne dovoljnu transparentnost finansiranja političkih kampanja i procesa registracije. Međunarodni posmatrači iz Kancelarije OEBS/a za demokratske institucije i ljudska prava su uočili: neprimerenu medijsku pristrasnost koja je rezultirala brisanjem granica između državničkih i stranačkih aktivnosti i na zakonske nedostatke mehanizma za rešavanje sporova i obradu rezultata. Glavni razlozi podrivanja parlamentarizma su: česta upotreba hitnih postupaka; promene dnevnog reda Narodne skupštine bez ostavljanja dovoljno vremena za pripremu poslanika na promenjen dnevni red; nedovoljna

³ Razlozi za povlačenje zahteva o članstvu su brojni, kao načešće spominjani su: ubeđenje da će ulazak u EU imati negativan uticaj na ribarstvo koje je najvažnija privredna grana u Islandu; ubeđenje da će ulazak u EU imati negativan uticaj na poljoprivredu; velika ekonomska, diplomatska i vojna zavisnost od Sjedinjenih Američkih Država, koja smanjuje potrebu za članstvom u EU; izborni sistem Islanda je više naklonjen ruralnim područjima koja su izrazito euro-skeptična; tendencija vladajuće elite da bliže saraduje sa euro-skeptičnim zemljama (Velika Britanija i Nordijske zemlje); tendencija ekonomske elite da se obrazuje u SAD/u i Nordijskim zemljama.

podrška nezavisnim regulatornim telima; nedostatak proaktivne kontrole izvršne vlasti; ne usvajanje Kodeksa ponašanja narodnih poslanika i godišnjeg plana rada Narodne skupštine. Prioriteti upravljanja, kao oblasti demokratije, nisu promenjeni izborom nove Vlade (reforme, evropske integracije, nastavak dijaloga sa Kosovom uz posredstvo EU i privlačenje stranih investicija). Kao glavni nedostaci upravljanja su: nedovoljna koordinacija sektorskih politika i finansijko predviđanje takve saradnje; nedovoljna širina i nerealni rokovi javnih konsultacija prilikom izrade nacrtu pravnih propisa koji imaju veliki društveni i ekonomski značaj; delotvornije praćenje sprovođenja donetih zakona i strategija; postojanje znatne razlike između opština i nedovoljni kapaciteti lokalne administrativne vlasti. Civilnom društvu, na sistematski način, se mora dozvoliti učešće u kreiranju ciljeva i sredstava unutrašnje i spoljne politike. Pravci osnaženja civilnog društva su: otklanjanje prepreka delova državne uprave; usvajanje Nacionalne strategije za stvaranje podsticajnog okruženja za razvoj organizacija civilnog društva u Srbiji za period 2015.-2019. godine (Nacionalna strategija je pripremljena 2015.) i osnivanje Saveta za saradnju sa civilnim društvom; volontiranje se mora dodatno, zakonski, podstaći. Pобољшanje civilne kontrole bezbednosnih organa treba unaprediti sa: povećanjem ovlašćenja Ombudsmana u ovoj oblasti; usvajanjem Zakona o pristupu komunikacijama državne bezbednosti.

Napredak u reformi javne uprave je, u velikoj meri, primetan. Glavni nedostaci javne uprave u Srbiji su: nedovoljna količina zajedničkog planiranja i stvaranja politika države; neracionalan broj i nizak stepen odgovornosti institucija koje stvaraju i koordinišu politike; izvori finansiranja moraju biti jasni sa povezanom politikom i srednjoročnim budžetskim planom; prilikom preklapanja strategija mora se vršiti veća racionalizacija kapaciteta. Nacionalni program za usvajanje pravnih tekovima EU se mora: sprovodi bez učestalog zaostatka; upotreba hitnog postupka za usvajanje zakona mora biti restriktivnije korišćena zbog isključenja javnih konsultacija; dodatno osnaženje kapaciteta uprave za razvoj inkluzivne i utemeljena politike i unapređenja zakonodavnog postupka; međuresorne i javne konsultacije moraju biti suštinske i u ranijem trenutku procesa kako bi njihov rezultat bio višeg kvaliteta; uvodjenje sistematskog obaveštavanja donosilaca odluka o ishodu konsultacija; efikasnije praćenje i analiza sprovođenja zakona, strategija i efekata primene propisa; rezultati rada Vlade se moraju ocenjivati u odnosu na postavljeni cilj. Okvir za nadzor nad upravljanjem javnih finansija je usvojen Programom upravljanja javnim finansijama za period 2016-2020. ali izveštaj o implementaciji još uvek nije objavljen. Pravni okvir javnih finansija je potrebno dodatno razviti. Jednogodišnji izveštaj o realizaciji budžeta i njegovu obrazloženje moraju biti sveobuhvatniji. Nadzor zakonodavne vlasti nad budžetom mora biti poboljšan. Državnoj službi se moraju garantovati neutralnost i kontinuitet u radu na osnovu principa zasluga. Diskreciono pravo političkog nivoa pri odlučivanju izbora kandidata mora biti smanjeno, politička moć se ne sme uzimati u obzir prilikom popunjavanj viših rukovodećih mesta, zloupotrebe prilikom otpuštanja se moraju suzbiti pravnim okvirom koji bi definisao pojam "ozbiljnog poremećaja" kao razloga za otkaz u državnoj službi. Upravljanje ljudskim resursima u državnoj upravi se može unaprediti stvaranjem efikasnijeg sistema ocenjivanja učinka zaposlenih i proširenjem kapaciteta Ministarstva državne uprave i lokalne samouprave koje mora da vrši koordinaciju i usklađivanje rada jedinica za ljudske resurse. Promocija stručnog usavršavanja državnih službenika mora biti doslednija sa utvrđenom vezom između pružanja obuke i sistema ocenjivanja učinka. Trenutna ograničavanja javne uprave će se unaprediti preciziranjem linija odgovornosti između agencija i matičnih institucija zarad smanjenja broja funkcija koje se preklapaju, fragmentišu i pogoduju politizaciji. Ključna uloga u ostvarenju prava građana na dobru upravu je poverena Zaštitniku građana kome državni organi moraju podnasti izveštaje u sprovedjenju njegovih preporuka. Zakon o slobodnom pristupu informacijama od javnog značaja se mora dovesti u sklad sa standardima EU. Pristup informacijama od javnog značaja ne sme biti onemogućen administrativnom tišinom, Kancelarija Poverenika za informacije se mora unaprediti resursima kako bi nadgledanje

primene ovog zakona bilo potpunije i zakonski se mora obezbediti sprovođenje odluka Poverenika. Zaostatak u rešavanju upravnih sporova bi morao da pređe na sudski sistem da bi se očuvalo poverenje javnosti u upravu. Mora se doneti Zakon o odgovornosti javne uprave kako bi se naknada štete češće sprovedila. Redovnim merenjem zadovoljstva građana radom javne uprave stvorila bi se javna uprava posvećenija korisniku usluge. Otežana transparentnost i pravna sigurnost su izazvane postojanjem posebnih upravnih postupaka koji su regulisani različitim zakonima. Strategija reforme javne uprave i akcioni plan za 2015.-2017. Finansijska održivost i dodela dovoljno sredstava za sprovođenje reformi moraju biti bolje osigurani od strane Vlade u okviru godišnjeg budžeta i srednjoročnih rashoda.

Oblast vladavine prava se može podeliti na: funkcionisanje pravosuđa; borbu protiv korupcije i borbu protiv organizovanog kriminala. Reforma pravosuđa u Republici Srbiji se sprovodi po Nacionalnoj strategiji reforme pravosuđa i akcionog plana 2013.-2018. Dva glavna organa upravljanja pravosuđem, Visoki savet sudstva i Državno veće tužilaca, moraju samostalno upravljati budžetom i za nju odgovarati, da bi se smanjile mogućnosti uticaja Ministarstva pravde tj. politike i da bi se povećala efektivnost upravljanja finansijama. VSS i DVT se moraju pripremiti za samostalno upravljanje pravosuđem i za to treba da se obezbedi adekvatna podrška. Trenutni ustavni i zakonski okvir se moraju promeniti da bi pravosuđe bilo nezavisno i nepristrasno. Narodna skupština bira najviše rukovodioce u pravosuđu (predsednika Vrhovnog suda i Rpubličkog javnog tužioca koji su ex lege predsednik VSS i predsednik DVT; predsednike sudova i tužioce). Preširoka diskreciona ovlašćenja predsednika sudova i javnih tužilaca nad radom sudija i zamenika tužilaca se mora ograničiti. Mogućnost reagovanja VSS i DVT na neprimerene i neodgovorne izjave u javnosti o tekućim istragama i poslovima u pravosuđu će povećati sudsku i tužilačku nepristrasnost. Pravila o sprečavanju oduzimanja predmeta od sudije i nasumična dodela predmeta se moraju ojačati suženjem ovlašćenja predsednika sudova. Odgovornost pravosudnih organa je regulisana etičkim kodeksima sudske i tužilačke profesije, međutim i dalje je mali broj izrečenih sankcija. Može se primetiti da se disciplinski izveštaji najčešće podnose zbog neefikasnosti ili propuštanja rokova u procesu, što može predstavljati problem u slučajevima preteranog opterećenja. Moraju se doneti precizna sistematska pravila pristupa karijerama sudija i tužilaca, po osnovu učinka. Kvalitet i kontinualitet pravosudnih funkcija će u velikoj meri poboljšati rad Pravosudne akademije, prve i nezaobilazne tačke u obrazovanju budućih sudija i tužilaca. U velikoj meri se moraju pojačati profesionalni, finansijski i administrativni kapaciteti Pravosudne akademije. Kvalitet i kontinuitet pravosuđa će se upaprediti ako se: izvrši praktično stručno usavršavanje svih kategorija zaposlenih u pravosuđu; dodatno unapredi razvoj informacionih i komunikacionih tehnologija i izjednači software/a za elektronsko upravljanje predmetima; reformišu statističke metode koje čine kvalitetnijim analiziranje, upravljanje i donošenje ključnih odluka; uspostavi sistem ponderacije predmeta sa ciljem ravnomernije raspodele; formalni program medijacije se mora uvesti u svim sudovima kako bi se šira javnost informisala i podsticala u korišćenju medijacije kao alternativnog oblika rešavanja sporova. Nacionalni program za smanjenje broja zaostalih predmeta nije u većoj meri povećao efikasnost pravosuđa. Efikasnost pravosuđa je i dalje prilično niska zbog: loše međuinstitucionalne koordinacije; premeštanja odloženog slučaja; nedovoljnog broja zaposlenih u pravosuđu. Prilikom buduće racionalizacije broja zaposlenih u pravosuđu, za 1300, izbor kandidata ne sme se ugroziti efikasnost. Korupcija je dominantna u mnogim oblastima i dalje predstavlja ozbiljan problem. Broj pravosudnih presuda korupcija visokog nivoa je i dalje mali. Organi za sprovođenje zakona moraju, biti potpuno ovlašćeni, da efikasno i nepristrasno deluju kako bi se broj pravosudnih presuda povećao. Nezavisni nadzor i kapaciteti za rano otkrivanje protivpravnog ponašanja ili sukoba interesa u upravljanju javnim preduzećima, u postupcima privatizacije, u partnerstvima javnog i privatnog sektora i u odnosu na strateška investiciona partnerstva se moraju u velikoj meri razvijati. Odeljenja unutrašnje

kontrole se moraju osnažiti opremom, sredstvima i stručnim kadrovima. U slučajevima korupcije i organizovanog kriminala, finansijske istrage moraju se sistematično pokretati, dok se oduzimanje imovine u slučajevima korupcije mora češće primenjivati. Uticaj politike i javnosti na policiju, tužilaštvo i sudije mora se, u što većoj meri, smanjiti (nepoštovanje pretpostavke nevinosti, izjave političara i "curenje" informacija u medije o istragama koje su u toku, slučajevi predstavljanja dokaza o navodnim protivpravnim radnjama u medijima nisu bili adekvatno ispitani od strane nadležnih organa). Efikasnost rada Poverenika za informacije od javnog značaja i zaštitu podataka o ličnosti biće unapređena izmenom zakonskog okvira. Agenciji za borbu protiv korupcije podićićemo efikasnost otklanjanjem nejasnoća i nepreciznosti iz zakonskog okvira i donošenjem zakonskog pristupa bazama podataka i evidencijama drugih državnih organa. Nedostatak specijalizovanih alata i obuke za njih, sa jedne strane, i nedostatak sigurne i bezbedne platforme za njihovu komunikaciju, sa druge strane, onemogućavaju proaktivniji model i efikasnije istrage policije i tužilaštva. Pravni okvir za borbu protiv korupcije postoji, međutim prečesta primena Krivičnog zakona i njegove odredbe o zloupotrebi ovlašćenja u privatnom sektoru podriiva poslovnu klimu i pravnu sigurnost. Uloga Agencije za borbu protiv korupcije je ključna u ovoj oblasti i zakonskim izmenama pravnog okvira njena uloga se mora osnažiti. Promenom Zakona o pristupu informacijama od javnog značaja se mora obezbediti sprovođenje odluka Poverenika za informacije. Zakonska regulativa sukoba interesa se mora promeniti i zakonska regulacija lobiranja se mora usvojiti. Strategija za borbu protiv korupcije i akcioni plan 2013.-2018. određuje strateški okvir borbe protiv korupcije. Institucionalni kapacitet upravljanja koordinacionih aktivnosti se mora dodatno proširiti. Akcioni plan i finansijski resursi se moraju doneti da bi otpočela da se primenjuje Strategija o finansijskim istragama. Borba protiv korupcije dodatno će se unaprediti sa donošenjem dugoročne strateške vizije i postojanjem političke volje da se reforme pojačaju. Na planu borbe protiv organizovanog kriminala Srbija je ostvarila izvestan nivo pripremljenosti. U odnosu na procenjenu vrednost tržišta kriminala u regionu, donet je mali broj pravnosnažnih presuda. Za to su, prvenstveno, odgovorna dva faktora: obim krivičnih istraga je najčešće preuzak i redko istraživanje privrednih društava i organizacija. Identifikaciji žrtava trgovine ljudima se mora preduzeti sa proaktivnim metodom, uključujući i među migrantima, tražiocima azila i maloletnim strancima bez pratnje staratelja. Koncept finansijske istrage je ograničen na oduzimanje i zaplene imovine pojedinačno osuđenog lica, dok se praćenje tokova novca retko sprovodi, Srbija trenutno nije u stanju da vodi dve paralelne istrage, krivičnu i finansijsku, prvenstveno zbog nedovoljnih finansijskih i ljudskih resursa. Na povećanje kvaliteta borbe protiv organizovanog kriminala možemo uticati sa više aktivnosti: zamrzavanje sredstava iz predostrožnosti se mora češće koristiti kako bi izbegli nestajanje imovine i loše rezultate oduzimanja imovine na osnovu pravnosnažne presude; sudije moraju primenjivati sankcije sa jačim odvrćajućim dejstvom; tajnost istrage se nesme narušiti curenjem informacija u javnosti. Primenom jasnih i transparentnih kriterijuma u zapošljavanju osoblja, unapređenjima, otpuštanju, putanji karijere i evaluacije u policiji; u velikoj meri bi smanjili mogućnost uticaja na rad u policiji. Dodatno osoblje i specijalizovana obuka su potrebne svim specijalnim jedinicama za borbu protiv terorizma, visokotehnološkog kriminala, trgovine ljudima i sintetičkih droga, kao i specijalnoj jedinici za vođenje finansijskih istraga. Mora se uspostaviti nezavisan i transparentan nadzor rada policije. Uvođenjem sigurne platforme za čuvanje i razmenu podataka, operativni kapaciteti bi se višestruko poboljšali, pri tome ista platforma bi mogla da su uvede, pored policije i tužilaštva, i u finansijsku i poresku upravu. Potrebno je obezbediti odgovarajuće osoblje, opremu i prostorije jedinici za zaštitu svedoka. Kapaciteti za delovanje u borbi protiv pranja novca se moraju osnažiti. Jedini način da se spreči iznošenje imovine iz zemlje je povećanje broja proaktivnih finansijskih istraga. Direkciji za upravljanje oduzetom imovinom pri Ministarstvu pravde treba obezbediti opremu za zaplenu i oduzimanje imovine prilikom vršenja svojih dužnosti. Na zaštićenju bazi podataka policije i njenom upravljачkom software/u treba izvršiti dve izmene: mora

se omogućiti klasifikacija slučajeva na međunarodne i unutrašnje; mora sadržati podatke o aktivnostima povraćaja imovine. Da bi pravni okvir bio potpun moraju se doneti jasne smernice o sprovođenju novog Zakona o policiji, donetog u februaru 2016. Potrebno je usklađivanje sa pravom EU sledećih zakona: Zakon o oduzimanju imovine proistekle iz krivičnog dela, pravila o oduzimanju od trećih lica, proširenom oduzimanju i zamrzavanju imovine iz predostrožnosti; Zakon o krivičnom postupku, pravila o rokovima u istrazi i aranžmanima za korišćenje posebnih istražnih mera. Strateški okvir Srbije u borbi protiv organizovanog kriminala se mora upotpuniti (već usvojene strategije su: za borbu protiv pranja novca, za borbu protiv finansiranja terorizma i finansijskih istraga) donošenjem i usvajanjem dve preostale strategije o visokotehnološkom kriminalu i o trgovini ljudima. Nacionalna strategija za sprečavanje i borbu protiv terorizma je završena u martu 2016. godine, međutim ona još nije usvojena. Lokalne vlasti i organizacije civilnog društva imaju određenu ulogu prilikom identifikacije i sprečavanja ekstremizma i radikalizacije.

Oblast ljudskih prava i zaštite manjina možemo podeliti na četiri oblasti: sloboda izražavanja; zaštita prava najdiskriminisanih i najranjivih grupa; integracija nacionalnih manjina; usvajanje akcionog plana i sprovođenje strategije za inkluziju Roma.

Pravo na slobodu izražavanja, u ovom trenutku, nije moguće potpuno ostvariti, stanje države i društva ne utiče povoljno za potpuno ostvarenje ovog prava. Česti slučajevi pretnji, zastrašivanja i nasilja na novinarima izaziva zabrinutost, nekoliko krivičnih prijavi je podneto ali su redke konačne presude. Moraju se preduzeti opipljive akcije za otklanjanje razloga primene mere bezbednosti policijske zaštite na nekoliko novinara i aktivista društvenih mreža. Mora se izbeći objavljivanje ličnih podataka i spekulacija koje štete predpostavci nevinosti. Moraju se uložiti ozbiljni napor za identifikaciju i procesuiranje osumnjičenih lica zbog povreda internet sloboda. Zakonski okvir medija je na snazi od 2014. godine ali još nije u potpunosti primenjen. Državni mediji nisu u potpunosti privatizovani, dok dva glavna cilja privatizacije državnih medija, transparentnost budućeg vlasništva i povećanje broja različitih informacija, nisu dostignuti. Državni organi koji obezbeđuju pristup informacijama od javnog značaja češće plaćaju novčanu kaznu nego što obezbeđuju informaciju. Institucije koje sprovode izvršenje zakona su: Regulatorno telo za elektronske medije (nepotpunog sastava jer nisu imenovani svi članovi saveta; proces imenovanja članova saveta mora biti oslobođen političkog uticaja; njihova procena usaglašenosti medija sa zakonskim odredbama tokom predizborne kampanje u aprilu 2016. godine još nije gotova) i Savet za štampu (povećanjem sopstvenih napora je rezultiralo beleženjem i izricanjem kazni za povredu profesionalnih standarda u štampanim novinama i beleženjem sve češćih povreda novinarskog kodeksa, najčešće zbog istinitosti objavljenih informacija). Javni emiteri su podložni političkom uticaju zbog nedovoljnosti raspoloživih sredstava za vršenje svojih zakonskih obaveza, sa jedne strane, i njihovog privremenog modela finansiranja, sa druge strane. Radio-televizija Srbije mora dodatno ojačati svoj javni servis na jezicima manjina. Medijsko okruženje nakon izvršene privatizacije državnih medija i dalje karakterišu nejasne strukture vlasništva i finansiranje iz državnih izvora, naročito na lokalnom nivou. Porast autocenzure je posledica stanja profesionalnog okruženja novinara (nedovoljna sigurnost stalnosti zaposlenja i česte promene toka uređivačke politike, niske plate, profesionalna udruženja sa slabim sindikatima).

Zaštitu i dodatno osnaženje ljudskih prava potrebno je za: pripadnici lezbijske, gej, biseksualne, transrodne i interseksualne populacije; lica sa invaliditetom; lica zaražena HIV/AIDS; nacionalne manjine (pogotovu Romi) i ostale ranjive grupe (izbegla i interno raseljena lica, žrtve i svedoci krivičnih dela). Zabrana diskriminacije je obuhvaćena pravnim sistemom Srbije i generalno je u skladu sa evropskim tekovinama. Rad pravosudnih organa se mora osnažiti kada postupaju u ovoj materiji, prvenstveno stvaranjem zajedničke baze podataka o krivičnom delu izazivanja nacionalne, rasne i verske mržnje i netrpeljivosti⁴ i inteziviranjem obavljanja istrage, procesuiranja i

⁴ (1) Ko izaziva ili raspiruje nacionalnu, rasnu ili versku mržnju, ili netrpeljivost među narodima ili etničkim zajednicama koje žive u Srbiji, kazniće se zatvorom od šest meseci do pet godina. (2) Ako je delo iz stava 1. ovog člana učinjeno prinudom, zlostavljanjem, ugrožavanjem sigurnosti, izlaganjem

sankcionisanja izvršilaca krivičnih dela koja su motivisana mržnjom i netrpeljivošću. Prava osoba sa invaliditetom se mogu pojačati na sledeće načine: povećanje učešća osoba sa invaliditetom u obrazovanju; omogućavanje pristupa objektima osobama sa invaliditetom, starijim osobama i socijalno ugroženim kategorijama; na planu usklađivanja zakona sa pravnim tekovinama EU su smeštaj i lečenje osoba sa psihosocijalnim i intelektualnim smetnjama, postupak lišavanja pravne sposobnosti i postupak dodele starateljstva. Prava pripadnika LGBTI populacije se moraju ojačati, i dalje su prisutne pretnje, govor mržnje i fizičko nasilje, sledećim koracima: stvaranje centralizovane baze podataka o krivičnim delima sa elementom homo i transfobije; uvesti postupak za pravno priznanje pola; izmena školskih udžbenika sa diskriminatoriskim sadržajem; unapređenje kulture poštovanja LGBTI osoba i obezbeđenje zabrane diskriminacije LGBTI osoba. Mora se osigurati pristup pravdi u praksi na jeziku manjina i osobama sa invaliditetom. Mora se doneti sveobuhvatni nacionalni sistem podrške žrtvama i svedocima krivičnih dela. Prava pripadnika nacionalnih manjina se mogu unaprediti: dosledna primena i borba protiv regionalnih razlika u obrazovanju, upotrebi jezika nacionalne manjine, pristupu medijima i verskim službama na maternjem jeziku; postupak odobravanja udžbenika na jeziku manjina se mora olakšati; učenje srpskog, kao nematernjeg, jezika se mora bolje razviti; garantovanje finansijske izvodljivosti medijskog sadržaja na jezicima manjina; poboljšanje zastupljenosti nacionalnih manjina u državnoj upravi. Strategiji za socijalno uključivanje Roma usvojena je marta 2016. godine, obuhvatajući zdravstvo, stanovanje, obrazovanje i zapošljavanje, nedostaje akcioni plan koji je pripremljen ali se čeka usvajanje. Položaj Roma se može popraviti sledeći način: razvijanjem smernica o iseljenju u skladu sa međunarodnim standardima; smanjenje visine stope napuštanja škole romske dece; edukacija dece i roditelja o različitim školama i mogućnostima zaposlenja van ustanova nege; edukacija romske dece i žena o potrebi prijavljivanja i borbe protiv nasilja u porodici. Položaj izbeglih i interno raseljenih lica je i dalje težak. Veća doslednost u sprovođenju Zakona o boravištu i prebivalištu građana (omogućava IRL da prijave boravište u centrima za socijalni rad).

Regionalna pitanja i međunarodne obaveze su važan korak ka članstvu Srbije u EU. Hrvatska i Srbija moraju rešiti pitanje penzija izbeglicama. Humanitarno pitanje na Zapadnom Balkanu je i dalje otvoreno zbog velikog broja nestalih lica u toku sukoba 90-ih godina prošlog veka. Informacije o grobnicama i teškoće u identifikaciji ekshumiranih posmrtnih ostataka predstavljaju glavne probleme u rešavanju humanitarnog pitanja. Srbija aktivno učestvuje u Berlinskom procesu, u narednoj fazi predstoje nam reformske mere, a to su: usklađivanje tehničkih standarda; formalizovanje i pojednostavljenje procedura graničnih prelaza; jačanje bezbednosti saobraćaja na putevima; usklađivanje programa održavanja. Predstoji nam zaključenje bilateralnih konvencija o regionalnoj saradnji iz člana 15 SSP (samo je zaključena sa Crnom Gorom, preduzeli smo korake za zaključenje i sa Albanijom i Bosnom i Hercegovinom). Demarkacija granica sa Bosnom i Hercegovinom, Crnom Gorom i Hrvatskom još nije završena. Srbija i Crna Gora moraju rešiti pitanje prava na državljanstvo.

---

poruzi nacionalnih, etničkih ili verskih simbola, oštećenjem tuđih stvari, sknavljenjem spomenika, spomen-obeležja ili grobova, učinilac će se kazniti zatvorom od jedne do osam godina. (3) Ko delo iz st. 1. i 2. ovog člana vrši zloupotrebom položaja ili ovlašćenja ili ako je usled tih dela došlo do nereda, nasilja ili drugih teških posledica za zajednički život naroda, nacionalnih manjina ili etničkih grupa koje žive u Srbiji, kazniće se za delo iz stava 1. zatvorom od jedne do osam godina, a za delo iz stava 2. zatvorom od dve do deset godina. Krivični zakonik, čl. 317

Literatura

1. Commission staff working document, Serbia 2016 Report, Brussels, 9.11.2016, SWD(2016) 361 final
2. Harmonizacija srpskog i mađarskog prava sa pravom Evropske unije, Tematski zbornik, Knjiga 3, Pravni fakultet u Novom Sadu, Novi Sad, 2015.
3. Prof. Klaus-Diter Borhart, Abeceda prava Evropske unije, Luksemburg: Kancelarija za publikacije Evropske unije, 2013.
4. Imanuel Kant, Kritika čistog uma, Beograd, 1976.

POLITIČKI SISTEM I LOKALNA ZAJEDNICA U DISKURSU ODNOSA IZMEĐU BEZBEDNOSTI, OBRAZOVANJA I PRAVA

Zoran R. Pešić¹

Rezime

Naše osnovno polazište je da se bezbednost kao sveprisutna pojava danas, mora percipirati kroz diskurzivni pristup njenim relacijama prema obrazovanju i pravu i to u političkom diskursu političkog sistema države kao presudnog u kreaciji i implementaciji ovog odnosa u društvu i bezbednosti lokalne zajednice.

U radu se nakon pojmovnih i teorijskih razgraničenja, razmatra politički sistem i njegovi glavni subjekti bezbednosti, normativna rešenja i problemi u implementaciji i mogućnosti da se u lokalnoj zajednici bezbednost unapredi. To je moguće samo uz svest i znanje o političkoj i bezbednosnoj kulturi, gde važnu ulogu ima obrazovanje. Normativna rešenja i rezultati imaju značaj samo ako su podvrgnuti etičko-moralnom sudu.

Ključne reči: politički sistem, bezbednost, obrazovanje, pravo, znanje, lokalna zajednica

POLITICAL SYSTEM AND LOCAL COMMUNITY IN DISCOURSE OF THE RELATIONSHIP BETWEEN SECURITY, EDUCATION AND LAW

Abstract

The starting point is that security, as a ubiquitous occurrence today, has to be perceived through the discursive approach to its relations towards education and law precisely in political discourse of the political system of the state as crucial in the creation and implementation of this relationship in society and security of the local community.

In this work, after notional and theoretical demarcation, the political system and its main subjects of safety, normative solutions and problems in implementation and opportunities for the improvement of security in local community are being contemplated. This is possible only with awareness and knowledge of political culture and culture of security, where education has an important role. Normative solutions and results have significance only if they are subjected to ethical-moral judgment.

Key words: political system, security, education, law, knowledge, local community

Uvod

Istorijske činjenice pokazuju da je svet oduvek nebezbedan, a posledice toga su ljudska potreba da se zbog bezbednosti živi u zajednici (državi) i da se vremenom razvije

¹ Doc. dr Zoran R. Pešić, Fakultet za pravo, bezbednost i menadžment „Konstantin Veliki“ Niš

teorija o prirodnom pravu čoveka koje u sebi uključuje i pravo na bezbedan život. U svojoj političkoj filozofiji Hobs (Thomas Hobbes) sasvim eksplicitno tvrdi da je država, zbog destruktivne prirode čoveka, nastala iz potreba ljudi da budu bezbedni,² dok Lok (John Locke) smatra da je razlog nastanka države bezbednost svojine nad dobrima, životom i slobodom.

Teorijski i praktično je država do savremenog doba legitimisana kao jedini i glavni nosilac bezbednosti. Danas je bezbednost pitanje egzistencije društva, države i pojedinca i pored države koja i dalje ima presudnu ulogu u bezbednosti postoje i brojni subjekti unutar društva ili izvan koji su zainteresovani za sopstvenu bezbednost ili za uticaj na sistem bezbednosti. Redefinisana je i sam koncept bezbednosti, gde su ljudska prava široko inkorporirana u njemu, a oblici ugrožavanja bezbednosti su mnogostruko prošireni. Bezbednosni sistem je postao sve podložniji kontroli javnosti i pod velikim uticajem spoljašnjih, posebno globalnih promena i kretanja. Ipak svi akteri sistema bezbednosti u jednoj zemlji su deo društvenog poretka zemlje, prvenstveno političkog i pravnog sistema, ali i drugih sistema na koje utiču ili su podložni njihovim uticajima. Zato je odnos između više pod sistema unutar političkog sistema države i eksterni uticaj društvenog sistema od presudne važnosti za sistem bezbednosti koji je takođe deo političkog sistema. Ovde ostavljamo po strani globalne uticaje koji nesumnjivo postoje, a koji ne samo da redefinišu poimanje bezbednosti nego i proizvode bezbednosne uticaje i traže odgovore koji mogu da menjaju karakter političkog i bezbednosnog sistema.

Pojmovna razgraničenja

Bezbednost je kompleksan pojam i danas se upotrebljava u više značenja, kao stanje i kao proces, poželjna projekciju nekog stanja ili završetak nekog procesa. S obzirom da postoje različite percepcije ovog pojma mi ćemo za potrebe ovog rada bezbednost odrediti uprošćeno kao odsustvo opasnosti za bilo koji subjekt i njegove vrednosti, društvo, državu, pojedinca, čemu dodajemo još ono što je karakteristično za čoveka, a to je izvesnost njegove egzistencije.

Politički sistem kao pod sistem društva mogli bismo definisati kao „skup institucija koje konstituišu, čine, organizuju i vrše vlast, razvijaju međusobne odnose između države i društva i političku praksu sa odgovarajućim mestom i ulogom političkih aktera (subjekata) i pojedinaca u njoj.“³ Rezultat njihovog delovanja je i javna politika kao sve ono što su akteri odlučivanja u političkom sistemu učinili ili propustili da učine.

Diskurzivni pristup pojmu bezbednosti i odnosu prema pravu i obrazovanju, a u okviru političkog sistema, znači da se bezbednost i njihov odnos moraju posmatrati u kontekstualnom okruženju i komunikativnoj praksi, od čega i zavisi naša percepcija i mišljenje o bezbednosti kao i samo delovanje u praksi.

Upotreba diskursa znači da se bezbednost i odnosi koje produkuje, ne trebaju analizirati samo prema činjenicama, nego i prema mogućnostima. Dosledno Fukou (Michel Foucault) diskurs bi trebalo da ukaže na prostiranje moći, ali i da upućuje na sistem znanja i praktičnu primenu znanja koje ispoljavaju vezu znanje-moć. Na taj način implicitno dolazimo i do bezbednosti kao sistema ili stanja u kome smo bezbedni, a zahvaljujući našoj primeni znanja ili poznavanju istine, iza kojeg stoji adekvatan odgovor. Odgovor podrazumeva stvaranje institucija, normi, implementaciju, kontrolu, projekciju budućeg itd. Time dolazimo do veze bezbednosti i obrazovanja kao načina da se stiče i primenjuje znanje iz ove oblasti, ali i razotkrivaju različiti diskursi moći.

U našem slučaju posmatramo i razotkrivamo diskurs kao komunikativni odnos između subjekata bezbednosti međusobno na jednom nivou, a na drugom s pojedincima ili javnošću. Na kraju diskurs postaje važniji od svrhe i namene subjekta i na nama je da proniknemo šta je iza diskursa. Jednostavnije, diskurs je način izlaganja istine, da bi s

² Uoprediti Hobs, Tomas, Levijatan, Gradina, Niš, 1991.g.

³ Pešić Zoran, Politički sistem, VŠSS KiB, Niš, 2011, str. 30.

vremenom on bio važniji od istine. Zbog toga je „diskurs moć koju treba zadobiti“⁴ tvrdi Fuko, a ona se zadobija jedino znanjem.

Teorijsko-filozofski eskurs o politici, slobodi i bezbednosti

Bezbednost kao pojava je tokom istorijskog razvoja pratila i razvoj politike i političkog sistema, da bi danas imala mnogo širu konotaciju. U antičkoj Grčkoj je čovek živeo u dva poretka, poretku oikosa (domaćinstva ili gazdinstva) i poretku polisa (političke zajednice). Ova dva poretka su se zasnivala na različitim odnosima. U prvom je reč o hijerarhijskim odnosima, prema Aristotelu monarhijski princip, gde jedan čovek ili glava porodice ima presudnu ulogu u svim sferama pa i oblasti zaštite ili bezbednosti. Odnosi se uspostavljaju sa jasnim ulogama ko je nadređen, a ko podređen. U drugom slučaju, u poretku polisa, odnosi su zasnovani na principu jednakosti jednakih i slobodnih ljudi građana. Jednakost i sloboda su se prostirale na svim oblicima života u polisu uključujući i podjednaku obavezu i odgovornost prema zaštiti ili bezbednosti zajednice. Da bi to mogli da realizuju u antici su imali sasvim drugačije poimanje politike i slobode nego u sadašnjoj političkoj teoriji. Namera nam je da ovim eskursom ukažemo na potrebu da se danas bezbednost mora postaviti kao obaveza i potreba koja prožima ne samo horizontalnu sferu političkog sistema, nego i vertikalnu. Savremenim rečnikom rečeno da se sistem bezbednosti decentralizuje. Decentralizacija ne znači samo hijerarhijski povratak na formalno učešće nižih instanci sistema, nego i njihovo aktivno učešće u kreaciji lokalne bezbednosne politike i još šire, angažovanje građana u najširem smislu te reči. Kako to postići i sistemski urediti o tome nešto kasnije, ali je neophodno još malo promisliti poimanje politike, bezbednosti i slobode.

Danas politika nije sistem jednakih, nego odnos podređenih i nadređenih, onih koji vladaju i onih kojim se vlada. Ni sloboda nije ono što je za antičko društvo bila. Konstan (B. Constan) ističe da „...se moderno shvatanje slobode razlikuje od antičkog, jer su im i pretnje različite. Za antičkog čoveka opasnost je to što su ljudi, zaokupljeni obezbeđenjem svog učešća u društvenoj moći, možda potcenili individualna prava i dobrobiti. Opasnost za modernu slobodu je da smo mi, opijeni uživanjem u našoj ličnoj nezavisnosti i težnji ka našim sopstvenim interesima, možda suviše lako predali naše pravo učešća u političkoj moći.“⁵ Dakle reč je ovde o antičkoj slobodi „za“ i današnjoj slobodi „od“ za koju su, prema njegovoj tvrdnji, posebno ohrabreni građani od samog političkog sistema i subjekata moći. Danas u kontekstu bezbednosti to posmatramo kao bezbednost prepuštenu samo zvaničnim i formalnim institucijama vlasti i političkog sistema i to samo na horizontalnom nivou. Ipak i u jednom i u drugom slučaju, da bi čovek mogao da participira u političkom sistemu ili vlasti mora da bude slobodan, a čovek je slobodan samo ako je bezbedan. Ono što je problematično u odnosu između ova dva pojma bezbednosti i slobode, je što su oni danas u skoro apodiktičkom odnosu, odnosno u tvrdnji da veća bezbednost nužno zahteva i manjak slobode i obrnuto. Konsekventno tome sledi i pitanje u kolikoj meri je potrebno da umanjimo slobodu, a da bismo bili bezbedniji? Na ovo se pitanje ne može precizno odgovoriti, ali iskustveno nam je poznato da su građani sve više spremni da se odreknu određenog stepena slobode da bi bili bezbedniji ili egzistencijalno neugroženi. To dokazuju mnoge ankete u Evropi, a i u našoj zemlji, a posebno za vreme ove emigrantske krize i terorističkih akata. Loše je to što je isključivo državi i institucijama političkog sistema povereno da odredi stepen redukovanja slobode, a ne građanima i društvu.

Naše je mišljenje da je redukovanje slobode zbog veće bezbednosti nužno, ali ono nikako ne treba da bude trajnog karaktera, jer svaki manjak slobode zarad bezbednosti u krajnjem dovodi pre ili kasnije u pitanje i samu bezbednost.⁶

4 Mišel Fuko, Poredak diskursa, Karpoš, Loznica, 2007, str.9

5 Benjamin Constan, The Liberty of the Ancients Compared with that of the Moderns, <https://www.nationallibertyalliance.org/files/docs/Books/>, str. 12., pristupljeno 11.11.2016.

6 Više o ovoj temi u: Pešić R. Zoran, Bezbednost između poretka i slobode, Teme, br.2/14, 2014, časopis Univerziteta u Nišu, 2014, str. 749-765.

Politički sistem i sistem bezbednosti

Bezbednost se u Ustavu Republike Srbije pominje više puta kao bezbednost RS, nacionalna bezbednost, javna bezbednost, bezbednost saobraćaja i potrošača, pravo građana na slobodu i bezbednost, bezbednost na radu, službe bezbednosti itd. Počevši od osnovnih načela Ustava na kojima je zasnovan poredak zemlje, pa do zaštite građana kao pojedinca, nadležnost i odgovornost za bezbednost snosi Republika Srbija što je i čl.97. to i određeno. Tačkom 4. se posebno ističu odbrana i bezbednost i mere u slučaju vanrednog stanja. Ustavna nadležnost i načela koja se eksplicitno ili implicitno odnose na bezbednost su uglavnom u skladu sa praksom u drugim zemljama. Problem je u izvedenim normativnim zakonskim i podzakonskim aktima koji ili nisu doneseni, ili je dug proces do njihovog donošenja i primene u skladu sa dobrom praksom u svetu. Razlozi su različiti i treba ih tražiti u još uvek nekonsolidovanom demokratskom društvu i poretku, u nedostatku tradicije i političke kulture iz oblasti bezbednosti, nasleđenoj rigidnosti prema pokušajima da se u ovaj segment uključe i drugi vaninstitucionalni subjekti, događaji prilikom raspada zemlje, bezbednosno okruženje itd. Prema našem mišljenju prvenstveni razlog je nedostatak političke volje da se ovaj sistem reguliše i podvrgne demokratskoj kontroli i odgovornosti, a volja nedostaje zbog upotrebljivih poluga moći koje ovaj sistem poseduje.

Ustavne obaveze koje imaju institucije vlasti u zaštiti teritorijalnog suvereniteta i integriteta države, kao i odgovornost za bezbednost građana i kontrolu nadležnih za bezbednost, raspodeljene su između grana vlasti, kako ih legitimise i Strategiji nacionalne bezbednosti. Ustavna regulativa nije razradila njihovu nadležnost i odnos, nego je to prepušteno zakonskim rešenjima.

Prema Strategiji „sistem nacionalne bezbednosti u širem smislu čine najviši organi zakonodavne, izvršne i sudske vlasti: Narodna skupština Republike Srbije, predsednik Republike Srbije, Savet za nacionalnu bezbednost, Vlada, sudovi i tužilaštva,...a užem smislu...čine: sistem odbrane, snage Ministarstva unutrašnjih poslova, bezbednosno-obaveštajni sistem i privremeno formirani organi i koordinaciona tela za pojedine krize.“⁷ Ovde pod sistemom podrazumevamo normativno, strukturno i funkcionalno uređenje celine i delova sistema koji ima za svrhu zaštitu nacionalnih interesa RS. Nas prvenstveno interesuju širi nosioci sistema bezbednosti, odnosno institucije političkog sistema koju čini zakonodavna i izvršna vlast. Odnos između zakonodavne i izvršne vlasti i institucije proistekle iz normativne regulative tog odnosa daju karakter sektoru bezbednosti, dok je sudska grana inkorporirana u sistem bezbednosti u meri u kojoj je sudstvo prisutno i u drugim oblastima i imuno na političke uticaje u primeni svojih ovlašćenja. Pored njih postoje i nezavisni državni organi koji sami po svojoj funkciji utiču i kontrolišu sektor bezbednosti i to Zaštitnik građana, Poverenik za informacije od javnog značaja i zaštitu podataka, Agencija za borbu protiv korupcije. Svi oni su deo političkog sistema i ostvaruju svoju ulogu svako prema sopstvenoj nadležnosti u kontroli i nadzoru nad sistemom bezbednosti.

Sistem eksterne kontrole sistema bezbednosti čine organi sve tri grane vlasti, nezavisni državni organi i kontrola od civilnog društva i javnosti.

„Najmanje tri aspekta bezbednosnog sektora predstavlja pravi izazov za parlamentarni nadzor: tajnost zakona, nedostatak znanja i stručnosti za nadzor, međunarodna saradnja u oblasti bezbednosti koja kroz spoljnu politiku može isključiti parlament iz učešća.“⁸ Narodna skupština prvenstveno ostvaruje svoj uticaj preko donošenja zakona i dokumenata iz oblasti bezbednosti i skupštinskim nadzorom nad radom organa bezbednosti, dok izvršna vlast ima presudnu ulogu u sprovođenju zakona, upravljanja i vođenja politike. U izvršnoj vlasti je nadležnost podeljena između Vlade i Predsednika Republike, gde Vlada ima veća i šira bezbednosna ovlašćenja, a Predsednik

7 Strategija nacionalne bezbednosti, http://www.mod.gov.rs/multimedia/file/staticki_sadržaj/dokumenta/strategije, str. 26, pristupljeno 12.11.2016.

8 Parliamentary oversight of the security sector: Principles, mechanisms and practices, Published by: Inter-Parliamentary Union, Geneva, 2003, str. 20.

komanduje Vojskom RS.

Narodna skupština (NS) ostvaruje svoj uticaj i nadzor nad sektorom bezbednosti preko svojih narodnih poslanika, pojedinačno ili grupno, zatim stalnim i ad hoc telima i odborima i kao celina.

Narodna skupština utiče na sektor bezbednosti iz svojih funkcionalnih nadležnosti i to na sledeći način: preko nadležnosti za donošenje i promenu ustava i ustavotvornih rešenja za sektor bezbednosti; donošenjem strateških dokumenata koji prethode zakonima u konkretnoj oblasti; uticajem na zakonodavna rešenja, i na kraju izbornom funkcijom, gde može uticati na konkretna izbor pojedina u sistemu bezbednosti. Pored svega NS u određenim okolnostima je i sudski organ za propuste koje može učiniti Predsednik države u oblasti bezbednosti.

Instrumenti kontrole koji su na raspolaganju skupštini su: poslaničko pitanje Vladi iz oblasti bezbednosti; zahtevi nadležnih odbora za vanredne izveštaje ili objašnjenja; interpelacija i glasanje o poverenju Vladi ili jednom od članova Vlade.

Na osnovu ovoga možemo konstatovati da skupština u političkom sistemu ima širok spektar uticaja na sektor bezbednosti, a što je uobičajeno i za parlamente demokratske provenijencije. Bez obzira što nećemo detaljnije obrazlagati ove mehanizme i instrumente, ocena o efikasnosti nije tako afirmativna.

U normativnoj proceduri, problemi koji prate bilo koji zakon, prate i zakone iz oblasti bezbednosti. To znači često donošenje zakona po hitnoj proceduri, sa ograničenom raspravom, sa preglasavanjem skupštinske većine nad manjinom, izostankom konstruktivnih predloga ili njihovo neuvažavanje samo zato što nisu od vladajuće većine, nedostatak demokratske rasprave u javnosti itd.

Instrumenti kontrole su takođe sa slabim efektima. Poslanička pitanja su često o marginalnim pitanjima iz oblasti bezbednosti, na njih se i ne odgovara uvek, a razlikuju se od toga da li ih postavlja opozicija ili poslanici stranke na vlasti. Opozicija želi da iskoristi konkretan problem ili situaciju da dezavuiše vlast i pokrene odgovornost, dok poslanici vladajuće stranke se bave pitanjima kojima se ističe doprinos i značaj vlasti. Uvidom u sadržaje pitanje u prethodna tri saziva NS najčešća su pitanja o bezbednosti i korupciji i pitanja odgovornosti za pojedine bezbednosne propuste ili tragične događaje. Opšta je ocena da je u većini slučajeva reč o promotivnim pitanjima za pojedince ili ideja obe strane, a manje o suštinski važnim temama.

U prethodnom sazivu skupštine od 2008-2012 g. postavljeno je 766 pitanja a odgovoreno na 575 ili 75%, od 2013-2015.g., postavljeno je 225 a odgovoreno na 184 ili 82 %⁹. Iako procenat odgovora izvršne vlasti na poslanička pitanja raste i dalje postoje pitanja na koja nije dobijen odgovor. Uočljivo je da broj poslaničkih pitanja opada i da razlozi za manjak interesovanja traže posebnu analizu. Može se pretpostaviti da je razlog izostanak odgovora na sva pitanja, mada je verovatno i kvalitet odgovora nezadovoljavajući. Za sada ne postoji mehanizam da se Vlada ili ministri primoraju na odgovore ukoliko to ne želi vladajuća većina.¹⁰ Interesantno je da se broj pitanja na koji nije dat odgovor znatno ne razlikuje po činjenici da li su ih postavili opozicija ili vladajuća većina, što samo govori o potrebi sistemskog rešenja ove problematike, ali i odnosu izvršne vlasti prema parlamentu i poslanicima.

S obzirom na brojnost vladajuće većine, kao i slabost i međusobnu konfrontaciju opozicije, mehanizam interpelacije je teško iskoristiti a glasanje o poverenju skoro nemoguće, što znači da su oni van upotrebe u uticaju i kontroli sistema bezbednosti.

Razmatranje izveštaja je takođe problematično, jer su izveštaji Vlade, ministarstava i službi po sadržaju ili preobimni, dakle nepregledni i zamarajući, ili su izveštaji iz oblasti bezbednosti oskudni, bez analize i ocene ili sa opštim i opšte poznatim konstatacijama, sa namerno izostavljenim podacima uz različita objašnjenja itd. Rešenje treba tražiti u poređenju prethodnih izveštaja, ekspertizi, primeni određenije metodologije i slično

⁹ Uporediti Pregled aktivnosti Narodne skupštine, <http://www.parlament.rs/1736.html>, pristupljeno 14.11.2016.

¹⁰ Erceg, Vladimir, Uporediti Poslanička pitanja kao mehanizam parlamentarne kontrole sektora bezbednosti, USAID, Beograd, 2014, str. 32.

kako detaljnije predlaže M. Hadžić.¹¹

Sudovi i tužilaštva kontrolišu rad organa i službi u sistemu bezbednosti; odobravaju određene bezbednosne postupke; odlučuju o odgovornosti za krivična ili druga dela u sistemu bezbednosti; odlučuju o ustavnosti i zakonitosti upravnih akata organa bezbednosti; pružaju zaštitu građanima u slučaju narušavanja njihove bezbednosti i sankcionišu postupke narušavanja.

Vlada je izvršni organ vlasti i odgovorna je Narodnoj skupštini za sprovođenje politike iz oblasti bezbednosti, izvršavanja zakona i drugih opštih akata NS. U praksi se Vlada od kontrolisanog pretvara u kontrolora, koji preko vladajuće većine i stranačkog opredeljenja, instrumentalizuje skupštinu u korist predloga koje je sama predložila. Debata je u meri u kojoj to vladajuća većina dozvoljava, a primedbe se retko prihvataju. Do sada nije postojao ni jedan slučaj da se neki predlog Vlade odbije. Time su nadzorne i kontrolne mogućnosti skupštine svedene na meru kritičkog nastupa opozicije i sud javnosti upoznatog preko medija. Očigledno je da je moć Vlade nad skupštinom dominantna.

Naša je ocena, da bi kontrola (pravednija raspodela moći) bila mogućom, neophodno je pravno i političko uporište. Prvo je u domenu zakonske regulative koja nije neostvariva, drugo je u domenu političke volje koja je zavisna i nije predvidljiva.

Savet za nacionalnu bezbednost ima ulogu: da utvrđuje osnove politike nacionalne bezbednosti i definiše mere i aktivnosti na očuvanju bezbednosti, razmatra funkcionisanje elemenata sistema, koordinira njihove aktivnosti, njihovu međusobnu saradnju i nadležnosti, razmatra predloge drugih državnih organa iz ove oblasti itd. Sastav čine: predsednik Republike; predsednik Vlade; ministar odbrane; ministar unutrašnjih poslova; ministar pravde; načelnik GŠ Vojske Srbije; direktori službi bezbednosti.¹² Izvršni organ Saveta je Biro za koordinaciju rada službi bezbednosti kao operativno telo koje usklađuje rad službi bezbednosti i izvršava zaključke saveta. Čine ga direktori službi bezbednosti (BIA, VBA i VOA), a sednicama prisustvuje sekretar saveta.

Pored okvirnih smernica bezbednosne politike i razvoja, Savet za nacionalnu bezbednost je nastao i iz potrebe da se u sistemu bezbednosti glavni akteri i nosioci bezbednosnih ovlašćenja okupe i koordiniraju svoje poslove, ovlašćenja i da međusobno saraduju i usklađuju delovanje. Ono što nije normativno proklamovano, a implicitno sadržano je, i mogućnost međusobnog uticaja i kontrole. Time je i njihova moć na neki način izložena oceni druge strane, podložna preispitivanju i kontroli. Imajući u vidu autoritet članove Saveta i važnost njihove uloge u političkom sistemu države, problem može nastati, ukoliko jedan član nametne svoju moć ili ukoliko Savet, objedinjujući moć subjekata bezbednosti, preuzme ulogu centra moći koji mimo ovlašćenja direktno ili najčešće indirektno utiče na druge subjekte političkog i društvenog sistema i izvan oblasti bezbednosti. Na taj način Savet nema legitimnu, ali ima istinsku moć u društvu, jer su mu na raspolaganju represivne poluge vlasti. Da to nije nevažno pitanje ukazuje i činjenica da u koalicionim vladama svaka stranka želi da ima svog predstavnika ili svoj glas u odlučivanju, ko će biti na čelu ovih poluga. Zato je neophodno, a da bi se predupredila eventualna zloupotreba, da Savet bude normativno pod demokratskom kontrolom i to Narodne skupštine i da bude jasno definisana odgovornost svih članova, o čemu javnost treba da bude upoznata.

Lokalna zajednica u sistemu bezbednosti

Lokalna zajednica kao oblik neposredne međusobne povezanosti stanovništva na osnovu prostorne bliskosti predstavlja skup odnosa i veza koji nastaju iz interesa, potreba, vrednosti i načina života stanovnika.

Lokalna samouprava je oblik i pravo odlučivanja i upravljanja lokalnim zajednicama

¹¹ Hadžić M., Skupštinska kontrola i nadzor sektora bezbednosti Srbije -priručnik, OEBS, Beograd, 2012, str, 183 i dalje.

¹² Zakon o osnovama uređenja službi bezbednosti Republike Srbije, Službeni. glasnik RS, br. 116/2007 i 72/2012, Beograd, čl.6.

neposredno od strane stanovnika tih zajednica ili preko biranih predstavnika i drugih organa tih zajednica i u interesu lokalnog stanovništva. Dakle, lokalna zajednica je prirodno područje lokalne samouprave, a lokalna samouprava je političko-organizacijska forma lokalne zajednice, odnosno politički sistem lokalne zajednice je deo političkog sistema države. S obzirom da građani u lokalnoj zajednici ostvaruju neposredno sve svoje potrebe življenja logično je da je pitanje bezbednosti od prvorazrednog značaja za sve građane, državu i institucije vlasti na lokalnu. Prema Ujedinjenim nacijama ljudsku bezbednost čine sedam činioaca: ekonomska bezbednost, bezbednost hrane, bezbednost zdravlja, ekološka bezbednost, lična bezbednost, bezbednost zajednice, i politička bezbednost.¹³

Bezbednost zajednice je važan deo ljudske bezbednosti koji podrazumeva aktivnu i zajedničku delatnost i partnerski odnos svih važnih subjekta zajednice na lokalnom nivou i to prvenstveno na suzbijanju nasilja, kriminaliteta, ali i obezbeđenju dostojanstvenog i boljeg života. Utoliko je i značajna uloga organa vlasti lokalne samouprave koji između ostalog, moraju da uspostave bezbednu zajednicu. Lokalna zajednica će biti bezbedna ako svoju bezbednost zasniva na ostvarenju svih ostalih dimenzija ljudske bezbednosti. Da bi to bilo uopšte ostvarljivo naše osnovno polazište je da političku decentralizaciju vlasti (moći) i upravnu dekoncentraciju upravljanja, treba da prati i delom decentralizacija i dekoncentracija poslova bezbednosti u korist lokalne zajednice. Naravno da to ne lišava obaveza prema zajednici državu i njen politički sistem i sistem bezbednosti.

Ranije se poimanje bezbednosti na lokalnu poistovećivalo sa radom policije i svaki uticaj bi se smatrao mešanjem u nadležnosti. Danas je bezbednost kao pojava mnogo kompleksnija od fizičkog ugrožavanja ličnosti.

U studiji Beogradskog centra za bezbednosnu politiku utvrđeno je 17 zakonskih obaveza i mogućnosti na unapređenju lokalne bezbednosti, a po činionicima ljudske bezbednosti.¹⁴ Prema našem mišljenju ima ih više, ali bez obzira na broj, ocena je da je bezbednost LZ složen i dinamičan sistem i proces koji je podložan brojnim uticajima i konstantno se menja. Zato je izražena potreba da bezbednost ne može da bude obaveza samo policije, kao što ni njen delokrug rada ne iscrpljuje mogućnosti za ugrožavanje bezbednosti građana.

LZ ima svoj politički sistem, odnosno ovlašćenja institucija moći na lokalnu pa time i obaveze koje proističu iz njihovog delokruga rada. Navedene dimenzije ljudske bezbednosti i mogućnost njihovog ugrožavanja, kao i poslovi koji indirektno utiču na bezbednost građana, pred vlast lokalne samouprave postavljaju ozbiljne i brojne zadatke i traži partnerski odnos više subjekata.

Rešenje treba tražiti u formiranju Lokalnih saveta bezbednosti (LSB) i Strategiji policije u zajednici imajući u vidu iskustva u lokalnim samoupravama koje te savete imaju. U Srbiji skoro polovina LS ima LSB i rezultati ukazuju da partnerski odnosi u poslovima bezbednosti između policije i LS, odnosno svih učesnika u LSB imaju potencijala i mogućnosti da unaprede bezbednost građana.

Lokalni savet bezbednosti poželjno je da čine predstavnici lokalne vlasti, policije, vojske, komunalne policije, pravosuđa, zdravstvenih i socijalnih institucija, vaspitno-obrazovnih institucija, medija, udruženja građana, organizacija civilnog društva, verskih zajednica, poslovnog sektora, nezavisni stručnjaci itd. Svaka LS će shodno svojim potrebama odrediti sastav LSB.

Zadaci LSB su da identifikuje ključne bezbednosne probleme LZ i odredi strategije delovanja; izrada odgovarajućih planova zasnovanih na analizi i proceni bezbednosti, formiranje radnih grupa ili ad hoc grupa za konkretne bezbednosne probleme ili trenutne događaje, realizacija projekata, programa i akcija na unapređenju bezbednosti, bezbednosne kulture, prevencije, evaluacija, izrada planova komunikacije s javnošću itd.

Važno je napomenuti da lokalni savet bez obzira na važnost bezbednosti LZ

¹³ United Nations Development Programme, Human Development Report. New York: Oxford University Press, 1994, str. 24.

¹⁴ Uporediti Saša Đorđević i Goran Radovanović, Partnerstvo za bezbednost zajednice u Srbiji, BCBP, Beograd, 2014, str. 12.

, ne može biti nadređen bilo kom subjektu bezbednosti, niti da ima kontrolnu ulogu. On je savetodavan, konstruktivan i podsticajan organ koji za predmet ima celinu, a ne pojedinačne slučajeve. On mora da bude imun od ideoloških i političkih uticaja i rasprava.

Koncept policije u zajednici je novi pristup koji doprinosi promovisanju policije kao partnera lokalnoj zajednici, odnosno policajca i građana na poslovima bezbednosti. Time i policija i njeno delovanje dobijaju demokratski karakter, jer je policija odgovorna pred zakonom i građanima, a ne pred Vladom i političkom garniturom na vlasti. Strateški ciljevi policije u zajednici su: „prevencija, rad policije usmeren na zajednice, problemski orijentisan rad, bezbednosno partnerstvo... a sve to kroz lokalni, problemski, partnerski, kooperativni i proaktivni pristup.“¹⁵ Ovaj koncept je sprovodljiv ukoliko se izvrše i promene u samom radu i upravljanju policijom, odnosno ukoliko se centralizovano upravljanje zameni većim ovlašćenjima ili slobodom odlučivanja u poslovima lokalnog karaktera. Za tu distribuciju moći je potrebna jasna i nedvosmislena podrška najvažnijih aktera odlučivanja u političkom sistemu države, nakon čega sledi implementacija Akcionog plana za sprovođenje strategije.

Ono što takođe opterećuje rad LSB i sam koncept strategije policije u zajednici je: što partnerstvo na lokalnom nivou nije dovoljno razvijeno; više od pola LS nije formiralo LSB; zatim što se u odnosu između organa vlasti i LS javljaju pokušaji uticaja na kadrovsku politiku u policiji ili što policija smatra da je dovoljno da informiše LS, a ne i da sasluša predloge i mišljenja. Ponegde sama saradnja između LS i policije ima personalizovan karakter, odnosno zavisi od čelnih ljudi samouprave i policije. U normativnoj regulativi trebalo bi da jasnije budu precizirane bezbednosne obaveze organa vlasti, kao i obaveza formiranja Lokalnog saveta za bezbednost. Čini nam se da su pilot projekti u pojedinim lokalnim samoupravama i dobra praksa u većini dovoljan razloga da se i normativno i obavezujuće to reguliše.

U Nišu je prvi put formiran LSB 2015. godine ali se njegov uticaj nije ni osetio, kao što ga nije ni bilo na zvaničnom sajtu grada. Novi Savet je formiran nedavno, oktobra 2016.g., i preduzeti su prvi koraci na edukaciji članova Saveta o mestu i ulozi LSB u bezbednosti grada. Bez konkretnih koraka, izrade plana rada, analiza stanja bezbednosti u gradu, formiranja grupa koja će raditi na konkretnim zadacima i on će ostati samo formalna institucija. Svrha delovanja Saveta je u prevenciji, a jedan od preventivnih zahteva je uticaj na bezbednosnu kulturu, odnosno promenu svesti i shvatanja o značaju bezbednosti pojedinca, LZ, države, društva a to je moguće jedino znanjem, odnosno obrazovanjem.

Bezbednost i obrazovanje

Obrazovanje nam je potrebno zbog bezbednosne kulture, a tu mogu da imaju presudnu ulogu politički sistem i društveni sistem. Politički sistem preko konkretnih i normativnih rešenja, strategijama i pravcima u obrazovanju i vaspitanju, a društvo uticajem drugih samostalnih, profesionalnih nevladinih i drugih subjekta na razvoj i jačanje bezbednosne kulture.

U bezbednosnoj kulturu se vide efekti odnosa između bezbednosti, prava i obrazovanja, odnosno koliko njihova sinergija u bezbednosnim strategijama, sistemskim rešenjima i konkretnim odgovorima na bezbednosne probleme imaju pozitivnog efekta po društvo, državu i pojedinca na globalnom, i lokalnom nivou.

U Srbiji je proučavanje bezbednosti u usponu, prvenstveno akademsko. Pored fakulteta koji se težišno bave bezbednošću kao i ustanova koja su u sistemu bezbednosti, sve je više smerova na fakultetima koji proučavaju različite aspekte bezbednosti. Uz to raste i broj civilnih i nevladinih organizacija koje takođe organizuju različite skupove na temu bezbednosti. Imajući u vidu da je Srbija na sve boljem mestu prema Indeksu prosperiteta, od 149 zemalja 66 po redu, a da je prema elementu sigurnost i bezbednost

¹⁵ Strategija policije u zajednici, <http://www.mup.gov.rs/wps/portal/sr/>, str.5, pristupljeno 15.11.2016.

rangirana na 40 mestu, možemo biti zadovoljni. Međutim, zabrinjavajuće je da smo u odnosu na zemlje u okruženju izuzev Albanije na začelju, a da se prema našim anketama građani izjašnjavaju bezbednim, ali da za to ne čine zaslužnim državne strukture. S druge strane, postoji potreba da se na bezbednosne rizike odgovori na jedinstven način, što nužno zahteva izgradnju adekvatnog bezbednosnog sistema koji je širi od sistema koji čine samo bezbednosne institucije. Dakle, reč je o prožimanju drugih sistema države i društva bezbednosnim znanjem i kulturom.

Sistem obrazovanja i pitanje bezbednosti u društvenom kontekstu se može posmatrati trostruko. Na prvom mestu koliko je obrazovanje kao sistem organizovano, sadržajno, adekvatno, koliko omogućuje napredak društva pa time i sigurnost celine i pojedinaca. Na drugom mestu je, koliko su zastupljeni sadržaji bezbednosti u obrazovanju, opšti i posebni u ustanovama obrazovanja i programima koji nisu bezbednosni. Na trećem mestu koliko postojeći sistem strukovnog i akademskog obrazovanja u oblasti bezbednosti odgovara potrebama i trenutku u kome živimo, pri čemu konsekventno sledi i koliki je naučni doprinos zastupljen u bezbednosti (teorijska znanja i istraživanja), a koliko praktični. Odgovori na sva pitanja bi trebali da budu predmet posebnog istraživanja.

Naša je ocena da je istraživanje lokalne bezbednosti u Srbiji problematično, jer ne postoji jedinstven sistem praćenja i procene stanja bezbednosti kao ni standardizovani metodološki postupci koji bi bili od pomoći političkom i bezbednosnom sistemu, a posebno lokalnoj samoupravi. Svaki čovek ili građanin ima univerzalnu potrebu da bude bezbedan kao čovek ili pojedinac, ali je stanje njegovog bezbednosnog okruženja različito, što znači da mora i različite procene i mere da preduzme, odnosno da se uvaži specifičnost svake lokalne zajednice prilikom procene bezbednosti. Tu može da pomogne nauka koja će iskustvo i znanje iz prakse učiniti naučno eksplikativnim, merljivim i osnovom za unapređenje i primenu u drugim i budućim promenama.

Neophodno je razdvojiti stručno-profesionalni aspekt obrazovanja u bezbednosti, zatim upravljački (menadžment) i akademski pristup koji je po našem mišljenju bez obzira na broj akademskih institucija najmanje razvijen. Želimo da istaknemo da je za potreba prakse potreban menadžment u bezbednosti ili upravljanju, da nam je potreban obrazovan subjekt bezbednosnog sistema, kako bi odgovorio na bezbednosne izazove i situacije; da nam građani budu bezbednosno obrazovani i da imaju veću bezbednosnu kulturu. Međutim, konsekventno sledi pitanje, može li praksa bezbednosnog sistema da bude efikasna, adaptivna i anticipativna, ako nema dobru teorijsku osnovu? Ili ako nemamo naučni pristup izučavanju bezbednosti od pojedinca do društva, od teorijskih pravaca do konkretne primene, od promene svesti do promene političkog sistema u kome će mesto bezbednosti pojedinca i društva imati ne samo deklarativnu ulogu, nego proklamovanu i obavezujuću.

Našu konstataciju, da proučavanje bezbednosti i bezbednosnog sistema nije na potrebnom nivou, čini se da stvarnost demantuje iz više razloga. Zar se ne govori skoro na svakom koraku, skupu, o bezbednosti, zar ne niču vladine i nevladine institucije koje proučavaju bezbednost, zar nemamo sve više smerova na fakultetima koji se bave celinom ili različitim aspektima bezbednosti. Odgovor leži takođe u stvarnosti i postojećoj praksi. Tačno je da nikada više ne govorimo o bezbednosti i izgrađujemo institucije bezbednosti nego danas, a da nam se zbog toga građanin ni približno ne oseća bezbednijim. Razlozi su dvostruki. Jedan, da je sadržaj ugrožavanja bezbednosti sada višestruk, da tehnologija dozvoljava mogućnost ugrožavanja na mnogo načina, mnogo suptilnije, sve generacije sadašnje i buduće, a da ni društvo ne može da odgovore na sve to, jer je i sam život kompleksan. To znači da ni društveni, politički, ni bezbednosni sistem ne mogu da pokrije sve mogućnosti ugrožavanja bezbednosti.

Drugi razlog leži u manjku kvalitetnih naučnih istraživanja i dostignuća u bezbednosti, u nedovoljnom spoju prakse i teorije. Obrazovni sistem je uz specijalizovane bezbednosne institucije proizvodio samo nisko profilisane bezbednosne strukture (čuvare), zatim isključivo strukovne menadžera sa specijalizovanim znanjima. a manje

stručnjake sa akademskim. Istovremeno su teorija i praksa bezbednosti prepušteni samo onima koji su direktno u sistemu, direktni izvršioци i zašto ne i odgovorni, a ne naučnoj zajednici ili drugim subjektima izvan. Sistem sam po sebi teži stabilnosti, ali i teži da bude otporan na promene i kritike tako da okoštali sadržaji i delovanje se teško menjaju.

Naučna zajednica treba da u sistem bezbednosti, dakle u obrazovanju donese duh promena na svim nivoima, od pojedinca do društva, da donese nove ideje sa strane, da ih primenjuje prema našim potrebama, da stvara nove kadrove, da daje rešenja za naše probleme u saradnji sa onima koji su u praksi. Samo se na osnovu toga mogu menjati institucije bezbednosti, zatim političkog sistema, na kraju društva, a time i pojedinci i grupe. Pitanje redosleda je irelevantno, naravno da je najbolje sve menjati istovremeno i shodno potrebama, ali je mnogo realnije realizovati ono što je moguće najbrže i najpotrebnije. To su za sada institucije koje se neposredno bave bezbednošću, jer ipak su mnogo manje nego politički sistem ili društvo, drugi korak je sistem obrazovanja, a kasnije politički sistem, društveni sistem kroz obrazovanje koje rezultira većom bezbednosnom kulturom.

U teorijskom i naučnom diskursu treba dileme između slobode, prava i bezbednosti promisliti kako bi normativna regulativa bila u meri da ne ugrozi prava pojedinca ali i prava zajednice tj. društva. Specijalizovane institucije bezbednosti i obrazovanja, trebaju da taj, naizgled retorički i filozofski odnos prema slobodi i bezbednosti, stave u kontekst realne primene.

Na lokalnu je potrebno da sagledamo naše probleme u bezbednosti i šta je to što je specifično za naše podneblje, konkretno za ovaj region. Postoje spoljašni i unutrašnji činioci koji utiču na bezbednost. Neke možemo menjati neki su nepromenljivi. Ne možemo menjati svetske puteve migracije, droge i kriminala, ali možemo učiniti da imamo manje posledica. Unutrašnji činioci su velika nezaposlenosti, ekonomska i socijalna nesigurnost koju prati zdravstvena, ekološka itd. Nedostatak izvesnosti života i nužna potreba da se preživi, čoveka čini ranjivim, narušavaju mu dostojanstvo i egzistenciju, prepuštaju ga samom sebi, maloletnike internetu i sadržajima koji i te kako mogu da ugroze njegovu ličnu i našu porodičnu bezbednost. Tako su nam kriza i beznadežni život učinili mnogo nebezbednijim. Neke činioce tu možemo menjati jer zavise i od nas.

Završno razmatranje i moguća rešenja

Naše je mišljenje da mesta za unapređenje prostora bezbednosti ima, počevši od društvenog, političkog, pravnog, obrazovnog, do bezbednosnog sistema i pojedinaca. Predlozi za unapređenje bi bili prema sledeći:

- Unaprediti analizu i ocenu stanja bezbednosti izgradnjom odgovarajućih postupaka, kriterijuma i instrumenata.
- Uspostaviti jasnu bezbednosnu politiku i ciljeve.
- Preciznije odrediti odnose između političkog i društvenog sistema, državnih i nedržavnih subjekta, civilne kontrole i javnosti.
- U političkom sistemu u užem i širem smislu preciznije odrediti ulogu i razgraničenje nadležnosti u oblasti bezbednosti između Narodne skupštine, Vlade i Predsednika Republike, posebno tamo gde se one preklapaju.
- Jasno navesti odgovornost za sve subjekte sistema bezbednosti kao i subjekte političkog sistema koji ne izvršavaju svoje obaveze.
- Preciznije odrediti savetodavnu i koordinacionu ulogu Saveta za nacionalnu bezbednost i eventualno ga proširiti novim članovima.
- Zakone i propise iz oblasti bezbednosti donositi prema prioritetu, uporedo, a ne sukcesivno i uz javnu raspravu po pitanjima od značaja za slobode građana, ljudska prava i sl.
- Kvalitet zakonodavnih rešenja treba da bude veći, kako se brojnim podzakonskim rešenjima ne bi stvorio prostor za zloupotrebu.
- Normativno regulisati civilnu kontrolu i dostupnost informacija.

- Normativno preciznije razgraničiti javni i privatni bezbednosni sektor i kriterijume za učešće u oblasti bezbednosti.
- Nadzor na svim nivoima odrediti kao obavezujući uz odgovarajuću metodologiju i postupke nadzora.
- Izvršiti delom decentralizaciju sistema bezbednosti na nivou lokalne zajednice i lokalne samouprave prema poslovima koji se njih tiču.
- Obavezati LS na formiranje Lokalnog saveta za bezbednost i preciznije definisati njegovu osnovnu ulogu.
- U normativnim dokumentima vlasti lokalne samouprave preciznije definisati bezbednosnu ulogu i odnos svih subjekta sistema vlasti.
- Dosledno sprovesti Strategiju policije u zajednici.
- Ljudske resurse u sistemu bezbednosti, kadrovsku politiku, status i kriterijume za rad i ovlašćenja detaljnije urediti.
- Obrazovanje u oblasti bezbednosti, s obzirom na značaj, posebno urediti uz stroge kriterijume za stručno, profesionalno i akademsko bavljenje obrazovanjem u ovoj oblasti.

Međutim, ni ostvarenje predloga nije garancija uspeha, Diskurs odnosa između izvršne, zakonodavne i sudske vlast koji produkuje javnu politiku, a u kontekstu odnosa između bezbednosti, prava i obrazovanje završava u etičkom i poželjnom prožimanju moći i znanja da bi se bilo efikasnim i bezbednim.

Konsekventno, bezbednošću treba da se bavimo kao naukom, jer je znanje moć koju dobijamo kroz obrazovanje. Možemo da postavljamo različite ciljeve, ali su nauka i znanje ono što će u krajnjem omogućiti da se oni i ostvare.

Akademski zajednica kroz teorijske i društveno-humanističke nauke, treba da odredi gde su etičke granice, gde je sloboda a gde sigurnost, gde je diskriminacija a gde tolerancija, kolika je primenljivost opštih poimanja slobode, ljudskih prava i tolerancije uz izazove i ograničenja koja traži bezbednost. Koliko su neke želje i mogućnosti nakon realizacije dobre i ispravne. Žica u Mađarskoj je efikasna u migrantskoj krizi, ali je otvorila mnoga pitanja. Da li je održiva i da li je moralno dobra ili nije, kakav je cilj postignut, kakva je poruka poslata, kako je to promenilo Evropu. Stručnjaci za bezbednost mogu da postave pitanje održivosti i da daju odgovore, akademski građani mogu da postave ostala pitanja, uključujući pitanje moralne ispravnosti, ali samo malo njih može da odgovori na njih. I u svakodnevnom životu se otvaraju mnoga pitanja. Kako promeniti građanina koji, zbog bezbednosnog nadzora, kontrole, elektronske povezanosti po volji ili ne, ima osećaj da je nadzor zloupotreba njegove slobode i bezbednosti.

Čini se da prostor bezbednosti polako obuhvata sve aspekte društvenog života sa nesagledivim posledicama po pojedinca, porodicu, državu, društvo i čovečanstvo u celini. Tako smo danas prinuđeni da se kroz merilo i prizmu bezbednosti, sigurnosti, izvesnosti, sve posmatra i život i nauka i teorija i praksa. Na kraju se u visokoj tehnološki organizovanoj civilizaciji sa informatičkim i digitalnim dostignućima, sa mogućnošću komunikacije, razvoja, dogovaranja i usaglašavanja, vraćamo Hobsovom poimanju čoveka koji je kao pojedinac jedan drugom vuk, gde su svi ugroženi i u strahu.

Čovek ne treba u drugom čoveku da vidi prepreku, a to se postiže obrazovanjem, naukom, znanjem. Samo društveno-humanističke nauke i znanja mogu da daju odgovore na ove dileme, zašto tako postupamo kao što postupamo, kada smo bezbednosno ugroženi. Mi u humanističkoj nauci trebamo da se bavimo vrednostima i objašnjenjima, da li je nešto etički dobro ili loše i koje ciljeve trebamo da postavimo. Sredstva nas interesuju samo vrednosno, sa aspekta dobrog i lošeg, a stručnjake bezbednosti da li su efikasna. Nauka i obrazovanje nas čine posednicima znanja, a time sigurnijim i boljim ljudima.

Treba uspostaviti takav bezbednosni sistem u državi i društvu ili čovečanstvu u celini, koji će izdržati filozofsko-etičku proveru, odnosno moralnu, zatim političku, kojoj pridodajem i pravnu ili ćemo biti u Hobsovom smislu u stanju rata svih protiv svih.

Zaključak

Politički sistem kao deo društvenog sistema u sebi sadrži niz podsistema od kojih je i sistem bezbednosti. Savremeni bezbednosni izazovi za društvo i pojedinca obuhvataju sve sfere ljudskog življenja i vremenom se umnožavaju, zbog čega je nužno da odgovor bude sveobuhvatan i da odgovori potrebi. To podrazumeva uspostavljanje sistema bezbednosti u kome će biti uključeni i državni i nedržavni subjekti jer je to interes celog društva. Kao i svaki sistem on mora biti uređen, sa jasno definisanim delovima, njihovom obavezama i hijerarhijom. Pri tome je neophodno da taj dinamičan sistem istovremeno bude i otvoren, imun ili prilagodljiv na spoljašne i unutrašnje uticaje koji mogu da deluju destabilizirajuće.

Sistem mora da deluje dvostruko, preventivno i reaktivno. Efekti sistema zavise od mere odnosa unutar sistema i interakcije sa sistemom društva kao celine ili njegovim delovima. U tome presudnu ulogu imaju odnosi između bezbednosti prava i obrazovanja, a njihov vidljivi diskurs nije uvek potreban ni dovoljan. On se mora tražiti shodno njihovoj svrsi i mogućnostima koje su realne i anticipativne. To je jedini način za napredovanje.

Na kraju zaključujemo da je bezbednost veoma važna za pojedinca, za politički sistem države i društvo u celini, da bi se mogla prepustiti samo profesionalnim i usko specijalizovanim institucijama i pojedincima.

Literatura

1. Constan, Benjamin, *The Liberty of the Ancients Compared with that of the Moderns*, <https://www.nationallibertyalliance.org/files/docs/Books/>,
2. Đorđević Saša i Radovanović Goran, *Partnerstvo za bezbednost zajednice u Srbiji*, BCBP, Beograd, 2014,
3. Erceg, Vladimir, *Uporediti Poslanička pitanja kao mehanizam parlamentarne kontrole sektora bezbednosti*, USAID, Beograd, 2014,
4. Fuko, Mišel, *Poredak diskursa*, Karpoš, Loznica, 2007,
5. Hadžić Miroslav, *Skupštinska kontrola i nadzor sektora bezbednosti Srbije –priručnik*, OEBS, 2012,
6. Hobs, Tomas, *Levijatan*, Gradina, Niš, 1991,
7. *Parliamentary oversight of the security sector: Principles, mechanisms and practices*, Published by: Inter-Parliamentary Union, Geneva, 2003,
8. Pešić R. Zoran, *Bezbednost između poretka i slobode*, Teme, br.2/14, 2014, časopis Univerziteta u Nišu, 2014,
9. Pešić R. Zoran, *Politički sistem*, VŠSS KiB, Niš, 2011,
10. *Pregled aktivnosti Narodne skupštine*, <http://www.parlament.rs/1736.html>, priručnik, OEBS, Beograd, 2012,
11. *Strategija nacionalne bezbednosti*, http://www.mod.gov.rs/multimedia/file/staticki_sadržaj/dokumenta/strategije,
12. *Strategija policije u zajednici*, <http://www.mup.gov.rs/wps/portal/sr/>,
13. United Nations Development Programme, *Human Development Report*. New York: Oxford University Press, 1994,
14. *Zakon o osnovama uređenja službi bezbednosti Republike Srbije*, Službeni glasnik RS, br. 116/2007 i 72/2012, Beograd.

PRAVCI RAZVOJA CIVILNE ZAŠTITE U REPUBLICI SRBIJI SA POSEBNIM OSVRTOM NA POLITIKU EU U OVOJ OBLASTI

Milovan Dimitrijević¹, Ana Dimitrijević²

Rezime

U radu su date osnovne pretpostavke, glavni principi i usmerenja za aktivnosti kojima treba upravljati u kreiranju i razvoju strukture civilne zaštite u Republici Srbiji. Potencijalne opasnosti sa kojima se država Srbija u poslednje vreme sve češće suočava nameću obavezu svim nivoima političke vlasti (nacionalni, regionalni, lokalni) da kreiraju koncept civilne zaštite čija je osnova uspostavljanje adekvatnog (integrisanog) sistema zaštite i spasavanja u uslovima vanrednih situacija. Taj koncept je potrebno razvijati na osnovu jasno definisane i razrađene državne strategije koja mora da sadrži elemente: prevencije, upravljanje krizama, upravljanje u postkriznom periodu u cilju ublažavanja, zaštite, spasavanja i obnove. Prilikom izrade ovog rada najpre se ukazuje na položaj Sektora za vanredne situacije u okviru jedinstvenom sistema zaštite i spasavanja, kao delu sistema nacionalne bezbednosti. Pokušaj je da se ukaže na smer budućih reformi civilne zaštite, sa posebnim osvrtom na usaglašavanje sveukupnog zakonskog i institucionalnog okvira sa brojnim međunarodnim zahtevima i standardima, pre svega, politikom EU u ovoj oblasti. Sadržaj rada strukturno donosi niz relevantnih naučnih i stručnih informacija koje su induktivno raščlanjene, sistematizovane, uopštene i povezane u jedinstvenu celinu sa ciljem da se, jednim delom, osvetle problemi i moguća rešenja u vezi sa ovom sve značajnijom tematikom.

Ključne reči: vanredna situacija, sistem zaštite i spasavanja, upravljanje civilnom zaštitom, elementarna nepogoda, upravljanje krizama, preventivne mere, politika EU

DIRECTIONS IN THE DEVELOPMENT OF CIVIL PROTECTION IN SERBIA WITH EMPHASIS ON EU POLICIES IN THIS FIELD

Abstract

This paper presents the basic assumptions, principles and directions of activities in the creation and development of structures of civil protection in the Republic of Serbia. Potential dangers which the state of Serbia is increasingly facing in recent years impose duties on all levels of political authority (national, regional, local) to create the concept of civil protection based on establishing adequate (integrated) system of protection and rescue in emergency situations. This concept should be developed on the basis of clearly defined and elaborated national strategy that must include these elements: prevention, crisis management, the management of the post-crisis period in order to mitigate the

1 Doc.dr Milovan Dimitrijević, Univerzitet „Union-Nikola Tesla“, Beograd, Fakultet za pravo, bezbednost i menadžment „Konstantin Veliki“, Niš

2 Mrs Ana Dimitrijević, Sekretar za MSP i preduzetnike, Regionalna privredna komora Niš

risks, protection, rescue and restoration. This paper firstly indicates the position of the Sector for Emergency Situations within the unique system of protection and rescue, as part of the national security system. The goal is to point out the direction of future reforms of civil protection, with special emphasis on the harmonization of the overall legal and institutional framework with a number of international requirements and standards, and especially EU policy issues. Content of this paper represents a series of relevant scientific and technical information that are systematized, generalized and linked into a single entity in order to, in part, highlight the problems and possible solutions relating to this increasingly important issue.

Key words: emergency situation, the system of protection and rescue, civil protection management, natural disaster, crisis management, preventive measures, EU policy

Uvod

Vanredne situacije, prouzrokovane prirodnim nepogodama ili ljudskim aktivnostima, svakodnevno odnose mnogo ljudskih života i na različite načine uništavaju i degradiraju životnu sredinu, uzrokujući veliku materijalnu štetu i gubitke. Rizik od katastrofa postoji u svakom društvu, jer katastrofe usporavaju održivi razvoj društva u celini, a njihova pojava u jednom regionu može da prouzrokuje štete u nekom drugom regionu i obrnuto.³

Region jugoistočne Evrope je sve više ugrožen raznim vrstama prirodnih opasnosti (poplave, suše, ekstremno visoke temperature, zemljotresi, klizišta, olujne nepogode, itd.), tehničko-tehnološkim nesrećama, dejstvom opasnih materija i drugih stanja opasnosti. Globalne klimatske promene takođe doprinose uništavanju životne sredine, sa štetnim uticajem na zdravlje ljudi, opstanak mnogih prirodnih vrsta i kulturno nasleđe.⁴

Civilna zaštita je deo jedinstvenog sistema zaštite i spašavanja u vanrednim situacijama i podrazumeva vršenje humanitarnih aktivnosti sa ciljem da se zaštite građani od opasnosti izazvanih prirodnim, tehničko-tehnološkim, biološkim, hemijskim, nuklearnim, radiološkim i drugim hazardima i da se obezbede uslovi potrebni za njihov opstanak, kao i da se sačuvaju, u što je moguće većoj meri, materijalna i kulturna dobra i životna sredina. Nakon što je prošla kroz proces transformacije, civilna zaštita u Srbiji funkcioniše kao sistem za masovnu podršku civilnim strukturama u slučaju vanrednih situacija i čine je jedinice i timovi civilne zaštite, zaštitna i spasilačka oprema, objekti i uređaji. Jedinice civilne zaštite predstavljaju posebno organizovane, opremljene i osposobljene snage sistema zaštite i spašavanja čija je osnovna namena masovna podrška sprovođenju operativnog dela mera zaštite i spašavanja.

Poseban značaj u definisanju položaja civilne zaštite predstavljaju Ženevske konvencije iz 1949. godine i Dopunski protokoli I i II iz 1977. godine. Osnovna vrednost konvencija i protokola je u njihovoj moralnoj snazi i opštem uverenju da one sadrže humane principe koje svi treba da poštuju, tako da svaki zahtev za pridržavanje njihovih odredaba uživa najširu podršku javnog mnjenja u svim zemljama. Iz ovih konvencija i dopunskih protokola jasno se vidi da međunarodna regulativa zahteva da se civilna zaštita bavi samo humanitarnim zadacima da bi imala međunarodno pravnu zaštitu.

U Evropskoj uniji pojam civilna zaštita obuhvata sve aktivnosti unutar i izvan EU koje se odnose na zaštitu prvenstveno ljudi, a potom životne sredine i imovine, uključujući i kulturno nasleđe, u slučajevima velikih katastrofa, tj. prirodnih, tehničko-tehnoloških, bioloških, hemijskih, nuklearnih, radioloških ili ekoloških akcidenata.

Eskalacijom problema u oblasti zaštite civilnog stanovništva, materijalnih dobara i životne sredine u uslovima vanrednih situacija, postalo je evidentno da se mnogi

3 Babić B., Civilna zaštita i spasavanje u vanrednim situacijama: praktične vežbe, VTŠSS, Novi Sad, 2011.

4 Nacionalna strategija zaštite i spasavanja u vanrednim situacijama Republike Srbije, "Službenom glasniku RS", br. 86/2011 od 18.11.2011. godine.

problemi vezani za ovu oblast ne mogu rešavati izolovanim aktivnostima pojedinih zemalja. Ovo je posebno značajno kada su u pitanju problemi koji imaju prekogranični ili globalni karakter, a takvih problema je sve više.

Terorizam i migraciona kretanja u drugoj dekadi XXI veka su postali realna pretnja za društvo i državu, alii globalna pojava koja ugrožava skoro sve zemlje u većem ili manjem obimu.

Osnovni ciljevi integrisanog sistema upravljanja u vanrednim situacijama izazvanim terorističkim napadom su stvaranje optimalnog političkog modela upravljanja, koji ima zajednički imenitelj u formulisanju strategijskog rukovodećeg sistema u vanrednim situacijama izazvanim terorizmom.⁵

Države su prinuđene da saraduju na usklađivanju standarda u oblasti sistema zaštite i spašavanja, kako bi time olakšale i učinile efikasnijim sprovođenje mera i aktivnosti zaštite i spašavanja stanovništva, materijalnih i kulturnih dobara i životne sredine. Takođe, neophodno je da države međusobno saraduju na usvajanju nadnacionalnih mera politike (npr. podregionalne, regionalne i globalne), na razvijanju međunarodne regulative, kao i međunarodnih strategija, programa i planova, s ciljem kvalitetnije izgradnje i jačanja sistema zaštite i spašavanja.

Srbija, kao zemlja kandidat za članstvo u EU, nastoji da dostigne i u ovom segmentu nivo razvoja Unije, koja ulaže značajne napore u cilju unapređenja i poboljšanja efikasnosti civilne zaštite. Učešćem u Mehanizmu za civilnu zaštitu Evropske unije, Srbiji bi bili na raspolaganju brojni instrumenti koji omogućavaju adekvatnu spremnost i efikasan odgovor na prirodne, tehničko-tehnološke i druge hazarde. Inače, efikasnost ovog sistema se ogleda u mehanizmima interakcije i kooperacije među zemljama EU, kandidatima i potencijalnim kandidatima za ulazak u EU, kako bi se stvorila zajednička podloga za njihovo delovanje.

Osnovni principi razvoja organizacije civilne zaštite

U kreiranju i uspostavljanju novog, savremenog modela organizacije civilne zaštite koja je odgovorna za primenu strategije zaštite i spasavanja moraju se uvažavati sledeći principi:

1. Princip pravne uredenosti. Pravna uredenost sistema civilne zaštite je i neminovnost i obaveza, kao jedna od bitnih pretpostavki njenog funkcionisanja i uspešnosti. Radi se o aktivnostima koje spadaju u kategoriju najvažnijih društvenih i državnih zadataka i kao takve moraju počivati na jasno definisanoj politici i strategiji. Aktivnosti civilne zaštite moraju biti visokoorganizovane i svrsishodno usmerene gde svaki subjekt treba da zna svoje mesto u sistemu i da ostvaruje svoju propisanu i planiranu obavezu. Pod tim centralnim principom podrazumeva se da usvojene mere za zaštitu stanovništva, materijalnih dobara i životne sredine, treba da budu usaglašene na nacionalnom, regionalnom i lokalnom nivou kao i odgovornost ustanova nadležnih za njihovu primenu.

2. Princip međunarodno - pravne usaglašenosti. Sistem organizacije civilne zaštite, njeno funkcionisanje i realizacija zadataka zaštite i spasavanja, mora se odvijati uz potpuno poštovanje svih odredbi međunarodnog ratnog i međunarodnog humanitarnog prava. Prvenstveno se tu misli na odredbe Ženevske konvencije o zaštiti građanskih lica i Dopskih protokola iz 1977.godine. Pored toga, u koncipiranju organizacije civilne zaštite, moraju se poštovati i odgovarajuća usmerenja, standardi i pravci razvoja civilne zaštite koje propisuje Međunarodna organizacija civilne zaštite, kao i usmerenja sadržana u konvencijama i deklaracijama Organizacije ujedinjenih nacija i zemalja Evropske unije.

3. Princip otvorenosti i međunarodne saradnje. Ovaj princip insistira na uspostavljanju bilateralnih i multilateralnih sporazuma i dogovora sa drugim državama i organizacijama na planu jačanja i zajedničkog delovanja struktura civilne zaštite. To

⁵ Marić P., Terorizam i vanredne situacije, Akademska misao, Beograd, 2016.

se posebno odnosi i na mogućnost stvaranja neophodnih uslova za pristup organizacije civilne zaštite regionalnim, evropskim i globalnim organizacijama zaštite i spasavanja u vanrednim situacijama, i njihovim integracionim celinama. Na taj način bi se omogućilo uspostavljanje neophodnih operativno - informacionih funkcija međunarodne razmene podataka i pomoći u vanrednim situacijama.

4. Savremenost kao princip je logičan zahtev koji proizilazi iz potreba da se odgovori sve većem broju raznovrsnih oblika ugrožavanja ljudi, materijalnih dobara i životne sredine. Ekspanzija u razvoju moderne tehnike i tehnologije, sve izraženija urbanizacija prostora, pojava terorizma kao globalne opasnosti, doprinose povećanju izvora ugrožavanja i sve više pretnji čovečanstvu u svakodnevnom životu i radu. Zbog toga se sve više nameće potreba kontinuiranog razvoja i osavremenjavanja sistema civilne zaštite u cilju blagovremenog otkrivanja opasnosti i preduzimanja preventivnih mera, kao osnovnog uslova da se opasnosti spreče, ljudi i materijalna dobra zaštite i otklone posledice opasnosti. I ovaj princip insistira na međunarodnoj saradnji u cilju razmene iskustava u pogledu načina organizovanja savremenih nacionalnih sistema civilne zaštite, tehničkog opremanja i načina delovanja u pojedinim specifičnim vrstama vanrednih situacija.

5. Organizovanost civilne zaštite, podrazumeva potrebu da svi ljudski i materijalni potencijali države i društva, budu kontinuirano organizovani u zavisnosti od uloge koja im je namenjena odgovarajućim planovima. Planovi svih nivoa treba da sadrže objektivno rešenje za funkcionisanje svakog elementa civilne zaštite, kao i način njihovog organizovanja, osposobljavanja za ostvarivanje svojih funkcija, ciljeva i zadataka. Adekvatna organizacija sistema civilne zaštite, stvara pretpostavke da se spreče, ublaže i otklone posledice vanrednih situacija. Stoga je neophodno stalno pratiti i procenjivati promene, i unapred planirati i pripremati odgovarajuće mere i snage za zaštitu i spasavanje, u skladu sa mogućnostima i nastalim promenama.

6. Princip usaglašenosti podrazumeva da organizacija civilne zaštite treba da bude usaglašena na nacionalnom, regionalnom i lokalnom nivou, da nema kontradiktornosti i da su rešenja saglasna sa postavkama u praksi.

7. Princip autentičnosti organizacije civilne zaštite, proističe iz okolnosti da ona mora imati takvu organizacionu postavku da pruži odgovore na konkretne izazove i rizike, koji su svojstveni našoj državi i društvu, naravno uz uvažavanje međunarodnih standarda i korišćenja odgovarajućih iskustava drugih naroda i država. Na originalnost utiče i ekonomska i socijalna situacija u zemlji, demografska situacija, stepen opšteg razvoja države i društva i njenih institucija, stepen ugroženosti povredljivosti teritorije u odnosu na vanredne situacije, i drugi činioci.

8. Naučna zasnovanost podrazumeva da su sva rešenja u sistemu civilne zaštite zasnovana na naučnim istraživanjima i saznanjima. Objektivna naučna ekspertiza i kritika, odnosno naučna pouzdanost je jedna od osnovnih pretpostavki za racionalan, efikasan i pouzdan razvoj organizacije sistema civilne zaštite.

9. Princip koordinacije insistira na tome da se organizacija civilne zaštite javlja kao organ za koordinaciju i upravljanje višestrukim i različitim operacijama zaštite i spasavanja. Ona koordinira akcije različitih učesnika u prevenciji, zaštiti i otklanjanju posledica vanrednih situacija. Centralno mesto u sistemu zaštite i spasavanja, oko koga se povezuju svi drugi učesnici i čiji koordinaciju u vanrednim situacijama vrši, pripada organizaciji civilne zaštite.

10. Transparentnost znači potpunu javnost u poslovima i aktivnostima koje se realizuju u okviru sistema civilne zaštite. Sistem civilne zaštite mora da bude jasan svim subjektima sistema zaštite i spasavanja, svim građanima, a posebno najodgovornijim državnim i drugim strukturama koji odlučuju, kreiraju i učestvuju u kreiranju politike, strategije i pravne normativne u oblasti civilne zaštite.

11. Sveobuhvatnost sistema civilne zaštite je logičan zahtev u opredeljenju naše države i društva da se u aktivnostima zaštite i spasavanja angažuju svi ljudski i materijalni potencijali.

12. Etičnost civilne zaštite izražava trajno opredeljenje države i društva da učestvuje samo u aktivnostima kojima se poštuju principi humanosti, moralne opravdanosti i pravičnosti, uz poštovanje odredbi međunarodnog humanitarnog prava.⁶

Ciljevi i funkcije civilne zaštite

Opšti ciljevi civilne zaštite je osiguranje svakodnevne sigurnosti života, imovine i okoline uz sprovođenje efikasne prevencije, uspešnog odgovora i rehabilitacije.

Glavni ciljevi sistema civilne zaštite su:

- da ograniči, štoje moguće više, delokrug i posledice bilo koje nesreće koja se može dogoditi, prirodnog, tehničko - tehnološkog karaktera, od opasnosti vođenja borbenih dejstava posledica tih dejstava;

- da obezbedi brz odgovor - reagovanje u saradnji sa ostalim činiocima, koordinirajući njihove napore i smanji uticaj nesreća (pojava i procesa) što je moguće više, odnosno: „Da se izbegnu ljudske žrtve i minimiziraju materijalne i ekološke štete“.

- stvaranje nove kulture u oblasti civilne zaštite čija osnova nije samo planiranje i delovanje u vanrednim situacijama, već i isticanje značaja mera prevencije i smanjenja rizika. To znači da državni organi, organi lokalne samouprave, preduzeća i druga pravna lica i građani, moraju civilnu zaštitu prihvatiti kao svoju potrebu i odgovornost a ne samo kao zakonsku obavezu.

Osnovne funkcije civilne zaštite su:

- zaštita, koja pokriva sve preventivne aktivnosti usmerene na prevenciju nesreća i ograničenje njihovih posledica;

- pomoć, koja uključuje sve mere orijentisane na smanjenje posledica nesreće, težišno operacije spasavanja i rehabilitacije u toku i posle nesreće.

Opšta funkcija civilne zaštite je zaštita stanovništva, materijalnih i kulturnih dobara i životne sredine u uslovima vanrednih situacija prirodnog, tehničko - tehnološkog karaktera, ratnih dejstava i njihovih posledica.

Spremost da sve vanredne situacije predvide (predviđanje vrsta i fenomena opasnosti), blagovremeno uoče (neprekidno osmatranje, praćenje i otkrivanje opasnosti) i gde je moguće sprečiti, da se smanji njihov efekat, kao i da se odgovori - reaguje na nesreće i izađe na kraj sa njihovim posledicama - rehabilituje, su najvažnije oblasti delovanja i osnovna namena i delatnost civilne zaštite što ujedno predstavlja i prvorazredni državni interes.

Zadaci civilne zaštite

Prioritetni zadaci civilne zaštite u savremenim uslovima jesu:

1. Informacije i obuke - Informacije i obuka stanovništva u vezi s opasnostima i rizicima, načinima prevencije i pripremama za njih i uspostavljanje planova za akcije. Obuka za civilnu zaštitu rukovodilaca i pripadnika civilne zaštite.

2. Upozorenje na moguću ili postojeću nesreću - Uspostavljanje i upravljanje centrima za uzbuñjivanje uporedo sa predviđanjem i otkrivanjem nesreće, kako bi se mere zaštite stanovništva preduzele bez odlaganja.

3. Zaštita i pomoć stanovništvu - U slučaju moguće ili postojeće nesreće neophodno je sačuvati stanovništvo, posebno sprovođenjem mera evakuacije i zbrinjavanja, kao i održavanje kontinuiteta svakodnevnog života i preživljavanja obezbeđenjem hrane, sanitarne i medicinske pomoći.

4. Saniranje posledica - Obnavljanje infrastrukture neophodne za obezbeđenje uslova za život (rekonstrukcija, dekontaminacija, čišćenje mina itd.).

⁶ Jakovljević V., Civilna zaštita u Republici Srbiji, Okrugli sto-Srbija i katastrofe, Valjevo, 2007.

Razvoj struktura civilne zaštite

Da bi pripreme civilne zaštite stalno bile savremene, na nivou realnih potreba i mogućnosti društva, one treba da se zasnivaju na određenim načelima i principima specifičnim za ovu vrstu organizovanja.

Definisanje osnovnih načela organizovanja civilne zaštite zasniva se na opštim načelima zaštite i spasavanja, od kojih su najznačajnija sledeća:

- svako ima pravo na zaštitu od elementarnih nepogoda, tehničko- tehnoloških nesreća i drugih većih opasnosti;
- zaštita i spasavanje zasniva se na saradnji, solidarnosti i pravovremenom i usklađenom delovanju građana, državnih organa, organa autonomnih pokrajina, opština, gradova, preduzeća, ustanova i drugih organa i organizacija;
- prvenstveno se štite i spasavaju životi i zdravlje ljudi, a potom životna sredina i materijalna i druga dobra;
- u zaštiti i spasavanju pre svega, učestvuju subjekti sa teritorije koja je ugrožena elementarnim nepogodama, tehničko-tehnološkom nesrećom i drugom nesrećom i opasnošću;
- uspešna zaštita i spasavanje stanovništva, materijalnih i kulturnih dobara i životne sredine, podrazumeva organizovanost, pripremljenost, profesionalizam u obavljanju stručnih i operativnih poslova i zadataka zaštite i spasavanja i obučenost i opremljenost svih učesnika sistema zaštite i spasavanja;
- sve aktivnosti zaštite i spasavanja su humanitarne i nevojne prirode;
- uključivanje građana u aktivnosti zaštite i spasavanja zasniva se na načelu dobrovoljnosti i načelu obaveznosti. Zakonski je regulisana obaveza učešća građana u sistemu zaštite i spasavanja jer se time osigurava izgradnja i delovanje projektovanog sistema zaštite i spasavanja, a zadržano je načelo dobrovoljnosti, posebno u lokalnoj samoupravi.

Načela organizovanja civilne zaštite

Od mnogobrojnih načela organizovanja i pripremanja sistema civilne zaštite, neophodno je obezbediti uvažavanje i implementaciju sledećih:

1. Načelo prevencije je opšte prihvaćeno u civilnoj zaštiti, a izražava se u razvoju i primeni preventivnih mera u cilju smanjenja rizika od opasnosti ili (ukoliko se ne može sprečiti) umanjena posledica. Posebno je značajno, u ostvarivanju prevencije, razvijanje samozaštitnog ponašanja svih građana i institucija države i društva, koje se manifestuje kroz brigu o svojoj bezbednosti i zaštiti i da svojim delovanjem ne ugrozi drugoga.

2. Masovnost kao načelo podrazumeva plansko angažovanje svih ljudskih i tehničkih sredstava na zadacima zaštite i spasavanja. Ovim načelom se insistira da celokupno stanovništvo treba da bude obučeno, pripremljeno i uključeno u sistem zaštite i spasavanja, prvenstveno u okviru lične i uzajamne zaštite građana, Kvantitativan karakter ovog načela pruža nam mogućnost da civilnu zaštitu definišemo kao „sistem velikih brojeva”. To znači da je civilna zaštita, pre svega, organizovana zbog opasnosti širih razmera koje ugrožavaju, veliki broj ljudi, veliki broj materijalnih dobara i zahvataju velike površine teritorije. Za saniranje nastale situacije takođe je potreban veliki broj ljudi, ogromna materijalna sredstva i dugi vremenski period.

3. Pravovremeno pripremanje civilne zaštite u miru. Ovo načelo podrazumeva organizovanje i pripremanje celokupnog sistema zaštite i spasavanja pravovremeno, što znači još u miru, odnosno pre nastanka opasnosti. Sprovođenjem odgovarajućih preventivnih mera i postupaka, svestranom pripremom ljudskih i materijalnih resursa stvaraju se neophodni uslovi za brzo i efikasno stupanje u akcije zaštite i spasavanja u slučaju vanrednih situacija. Primenom ovog načela obezbeđuje se profesionalizam, efikasnost i elastičnost organizacije sistema civilne zaštite. Profesionalizam podrazumeva da u organizaciji sistema civilne zaštite moraju biti zastupljeni profesionalni rukovodeći

i stručni kadrovi. Posebno je značajno da je profesionalan kadar školovan, stručno osposobljen i opremljen da kvalifikovano i stručno vrši procene, planira adekvatne mere, uspostavlja adekvatnu organizaciju, obezbeđuje kontinuirano rukovođenje, racionalno koristi raspoložive resurse i efikasno realizuje planirane mere zaštite i spasavanja u uslovima vanrednih situacija. Efikasnost sistema podrazumeva uspostavljanje takve organizacije civilne zaštite koja omogućava da se sa postojećim snagama i raspoloživim sredstvima postignu maksimalno mogućn rezultati u aktivnostima zaštite i spasavanja ljudi, materijalnih i kulturnih dobara i životne sredine. Elastičnost sistema nalaže takvu organizaciju civilne zaštite koja će biti u stanju da adekvatno reaguje u uslovima različitih oblika ugrožavanja i da u svoju organizaciju može uključiti i druge učesnike i vršiti njihovu koordinaciju.

4. Maksimalna zastupljenost „kolektivnih obveznika civilne zaštite”. Pod pojmom kolektivnog obveznika civilne zaštite kao što je već napomenuto podrazumevaju se sva ona preduzeća, organizacije, službe i ustanove koje obavljaju delatnosti značajne za zaštitu i spasavanje ljudi, materijalnih dobara i životne sredine. Na svim nivoima organizovanja civilne zaštite gde postojeća preduzeća, organizacije i službe mogu da obezbede ostvarivanje funkcije zaštite i spasavanja nije potrebno formirati posebno organizovane snage civilne zaštite (jedinice civilne zaštite). Doslednom primenom ovog načela ne vrši se dupliranje i rasipanje snaga i sredstava, već se koriste postojeća sredstva i stručni kadrovi tih preduzeća, organizacija, službi i ustanova. To je posebno značajno, iz razloga što efikasan sistem zaštite i spasavanja uslovljava potrebu velikog broja sredstava i objekata za čiju nabavku nije lako obezbediti neophodna finansijska sredstva.

5. Jedinственost i celovitost sistema. Bitan preduslov za uspešno izvršavanje zadataka civilne zaštite u vanrednim situacijama, je da se pri organizovanju, pripremanju i sprovođenju sistema zaštite i spasavanja, strukturalno i funkcionalno, mora delovati jedinstveno i celovito. Time se postiže usklađeno funkcionisanje i međusobno dopunjavanje svih elemenata sistema civilne zaštite. Sistem civilne zaštite povezuje i kordinira sve druge delatnosti društva koje su od posebnog značaja za aktivnosti zaštite i spasavanja u vanrednim situacijama. Načelo jedinstva u organizaciji i ostvarivanju civilne zaštite ogleda se u jedinstvenoj, homogenoj organizaciji civilne zaštite na svim nivoima u skladu sa odgovarajućim procenama, koje omogućuju jedinstveno rukovođenje civilnom zaštitom u vanrednim situacijama i efikasno izvršavanje zadataka zaštite i spasavanja. Ovakva jedinstvena organizacija, stvara optimalne uslove da se blagovremeno uoče opasnosti, obaveste nadležni državni organi i organi lokalne samouprave, građani i ostali subjekti u cilju preduzimanja mera zaštite i spasavanja i otklanjanja posledica u svim oblicima ugrožavanja.

6. Mobilnost kao načelo zahteva prisustvo snaga i sredstava (preduzeća, organizacija i službi ili jedinica civilne zaštite) u svim sredinama u kojima može biti ugroženo stanovništvo i materijalna dobra. Pored toga, na nivou opštine potrebno je obezbediti određene mobilne snage civilne zaštite prvenstveno određeni broj jedinica specijalizovane namene ili određeni broj ekipa za brze intervencije na ugroženom području. Odgovarajuća opremljenost i mobilnost sistema civilne zaštite mora biti na takvom nivou koji će obezbediti brze i efikasne intervencije u rejonima spasavanja i otklanjanja posledica u vanrednim situacijama. Mobilnost kao načelo insistira da se u u slučaju opasnosti angažuju snage i sredstva bez čekanja na posebne odluke, već da se to čini u skladu sa postojećim planovima i karakteristikama vanredne situacije. Pretpostavka za uspešnu akciju zaštite i spasavanja je pravilna procena izvora opasnosti, adekvatno dimenzioniranje snaga i sredstava i automatsko, brzo, trenutno aktiviranje snaga i sredstava u slučaju opasnosti.

7. Autonomnost kao načelo ogleda se u sposobnosti sistema civilne zaštite da, dimenzioniranim snagama i sredstvima, na određenom prostoru, samostalno (ili u koordinaciji sa ostalim učesnicima na tom prostoru), u celini izvrši zadatke zaštite i spasavanja u obimu i rokovima predviđenim operativnim i drugim planovima. Za

izvršavanje zadataka zaštite i spasavanja snage civilne zaštite, mogu biti ojačane snagama iz drugih odbrambeno - zaštitnih i bezbednosnih struktura, što se reguliše posebnim planovima i odlukama nadležnih organa.

8. Načelo humanosti se ogleda u humanom i solidarnom delovanju civilne zaštite u svim uslovima i duhu međunarodnih konvencija.⁷

Pravci razvoja civilne zaštite u Republici Srbiji

Moguća rešenja i predlozi mera

Sadašnji upravni položaj civilne zaštite u okviru Ministarstva odbrane nije nepoznat međunarodnoj praksi, ali svakako zahteva drugačiji pristup rešavanju ovog. To pre svega, podrazumeva priznavanje specifičnosti delovanja civilne zaštite kao međuresorne delatnosti, njene mirnodopske funkcije i sve izraženije potrebe regulisanja ove oblasti jednim sistemskim zakonom - Zakonom o civilnoj zaštiti.

U tom smislu prisutno je razmišljanje o formiranju posebne Agencije za civilnu zaštitu (Direkcije za vanredne situacije ili Ministarstva za vanredne situacije) u čijoj delatnosti bi se sublimirali poslovi civilne zaštite i poslovi drugih organa i organizacija čija je delatnost zaštita i spasavanje.

Uspostavljanjem posebne Agencije za civilnu zaštitu ostvarilo bi se adekvatno upravno situiranje civilne zaštite, smanjila mogućnost za njenu dalju militarizaciju i izvršilo njeno funkcionalno i institucionalno oblikovanje u skladu sa promenama koje su nastupile u našem okruženju i promenama koje se očekuju u skoroj budućnosti.

Posebna Agencija za civilnu zaštitu postoji u velikom broju zemalja koje imaju efikasno organizovanu civilnu zaštitu i najčešće je direktno vezana za izvršne organe vlasti od lokalne samouprave do nivoa države. Osnovni cilj uspostavljanja Agencije civilne zaštite treba da bude objašnjavanje napora organa izvršne vlasti Republike, organa lokalne samouprave i organizacija, njihovih snaga i sredstava u oblasti sprečavanja i otklanjanja vanrednih situacija prirodnog i tehničko - tehnološkog karaktera, zaštite stanovništva i teritorije pre vanredne situacije, u toku vanredne situacije ili posle toga.

Osnovni pravci delatnosti Agencije za civilnu zaštitu bili bi sledeći:

- razrada predloga državne politike u oblasti zaštite stanovništva i teritorije od vanrednih situacija i organizacija njenog sprovođenja i realizacije u praksi. Agencija civilne zaštite ostvaruje ovu funkciju objedinjavanjem organa upravljanja, snaga i sredstava države, u čijoj nadležnosti je bilo rešavanje tih problema, baveći se njima ranije parcijalno i odvojeno. Na taj način bi Republika Srbija dobila jedinstven sistem sa dovoljnim nadležnostima, objedinjenim snagama i resursima, sposoban za široki manevar što stvara uslove za sprovođenje koordiniranih mera zaštite stanovništva i teritorije u vanrednim situacijama;

- upravljanje sistemom civilne zaštite. Agencija civilne zaštite ima funkciju koordinacije delatnosti organa državne uprave i organa lokalne samouprave u oblasti zaštite stanovništva i teritorije u uslovima vanrednih situacija. Radi povećanja efikasnosti te delatnosti Vlada može da formira međuresornu stalnu komisiju za sprečavanje i otklanjanje vanrednih situacija, koja se (kao kolegijalni organ) javlja kao organ upravljanja (Savet za vanredne situacije).

- ostvarivanje funkcije kontrole. Kontrolu u sistemu civilne zaštite Agencija treba da ostvaruje s ciljem obezbeđenja da se organi izvršne vlasti i organi lokalne samouprave i druge organizacije striktno pridržavaju zakonodavnih, normativno-pravnih akata, normi, standarda i pravila u oblasti zaštite i spasavanja stanovništva i teritorije od mogućih vanrednih situacija i u uslovima otklanjanja nastalih posledica koje one izazivaju;

- sprovođenje preventivnih mera usmerenih na sprečavanje vanrednih situacija, umanjivanje njihovih razmera i posledica kao i sprovođenje spasilačkih i drugih neodložnih radova u toku otklanjanja posledica vanrednih situacija.

⁷ Jakovljević V., Civilna zaštita u Republici Srbiji, Okrugli sto-Srbija i katastrofe, Valjevo, 2007.

- organizovanje adekvatnog sistema obučavanja stručnih kadrova za potrebe civilne zaštite i obučavanje stanovnika za aktivnosti lične i uzajamne zaštite. Ova aktivnost je obaveza svih organa upravljanja sistemom civilne zaštite na svim nivoima i
- uspostavljanje međunarodne saradnje i zaključivanje sporazuma i drugih međunarodnih akata s ciljem izgradnje zajedničke pravne osnove po pitanjima zajedničkih ili kolektivnih aktivnosti.

Ne prejudicirajući konačno rešenje i upravno postavljenje civilne zaštite sistem mora imati određenu ulogu, načela organizovanja, zadatke i elemente koje je potvrdila dosadašnja teorija i praksa, kao i međunarodna iskustva i standardi.

S tim u vezi svako rešenje koje bude prihvaćeno mora da obezbedi sledeće pravce razvoja sistema civilne zaštite.

1. Definirati i utvrditi strategiju delovanja sistema civilne zaštite u našoj zemlji. Jasno upravno i organizaciono situiranje uz valjanu normativnu regulativu (Zakon o civilnoj zaštiti) predstavlja prvi korak u tom pravcu.

2. Savremeni koncept organizacije civilne zaštite u našim uslovima mora da se zasniva na jasno definisanim principima, i to:

- organizacija i sprovođenje mera i aktivnosti civilne zaštite mora postati obavezujuća funkcija organa izvršne vlasti, organa lokalne samouprave i drugih organizacija nezavisno od njihove organizaciono -pravne forme i oblika svojine;

- sprovesti uspostavljanje struktura civilne zaštite na celoj teritoriji države u skladu sa administrativno - teritorijalnom podelom i obezbediti zaštitu i pomoć za sve;

- približavanje obima i karaktera zadataka civilne zaštite mirnodopskog i ratnog vremena i razvijanje mehanizama za povećanje uloge civilne zaštite u rešavanju zadataka u mirnodopskim vanrednim situacijama;

- sistem civilne zaštite se mora izgrađivati u skladu sa procenom rizika pojave vanrednih situacija, u skladu sa kadrovskim i materijalnim mogućnostima, kao i u skladu sa međunarodno - pravnim normama koje ovu oblast uređuju;

- kroz sistem civilne zaštite objediniti sve mirnodopske sisteme koji se bave zaštitom i spasavanjem u zemlji;

- stvoriti uslove za efikasniju međunarodnu saradnju na principima uzajamne koristi i zajedničkog delovanja u uslovima vanrednih situacija;

3. U oblasti organizaciono - praktične delatnosti dalji razvoj sistema civilne zaštite mora se odvijati u sledećim pravcima:

- definisati mesto i ulogu organa zakonodavne i izvršne vlasti sa posebnim akcentom na mesto i ulogu organa lokalne samouprave u sistemu civilne zaštite;

- regulisati prava i obaveze preduzeća, organizacija i službi koje se bave zaštitom i spasavanjem kao redovnom delatnošću;

- težiti da organizacija civilne zaštite bude racionalno postavljena, posebno u smislu boljeg usklađivanja postupka svih učesnika u sprovođenju preventivnih i operativnih mera zaštite i spasavanja.

- stvaranje i razvoj jedinstvenog državnog sistema monitoringa i prognoze mogućih opasnosti po ljude, njihova materijalna dobra životnu sredinu i izgradnja savremenog informacionog sistema za potrebe civilne zaštite;

- usavršavanje i izgradnja efikasnije strukture upravljanja sistemom civilne zaštite;

- stvaranje operativne i efikasne delatnosti spasavanja i uspostavljanje sistema operativnog reagovanja mobilnih spasilačkih ekipa;

- stavljanje civilne zaštite u funkciju zaštite životne sredine i njeno ciljno i funkcionalno povezivanje sa nadležnim ministarstvom i Upravom za zaštitu životne sredine;

- ciljno i funkcionalno povezivanje sistema civilne zaštite sa drugim odbrambeno - zaštitnim sistemima (policijom i vojskom),

- usavršavanja sistema obučavanja svih struktura civilne zaštite i sistema obučavanja građana za aktivnosti individualne i kolektivne zaštite;

- opremanje civilne zaštite neophodnom spasilačkom tehnikom i opremom i uvođenje u praksu zaštite i spasavanja novih spasilačkih tehnologija;
- intenziviranje naučnih istraživanja u oblasti civilne zaštite s ciljem njene dalje funkcionalne i institucionalne dogradnje i usavršavanja;
- uključivanje organizacije civilne zaštite u članstvo Međunarodne organizacije civilne zaštite, kao i obezbeđenje saradnje sa drugim međunarodnim humanitarnim organizacijama i organima;

4. Organizacija civilne zaštite treba da bude tako koncipirana i uspostavljena da svojim delovanjem osigurava optimalan razvoj društva. U tom smislu civilna zaštita treba da bude smatrana i poštovana od države kao realni akter trajnog razvoja i komponenta ovog razvoja.

Razvoj civilne zaštite u novim uslovima ne sme se oslanjati samo na jačanje njenih struktura i kapaciteta za odgovor na vanredne situacije, već i u prvom redu na jačanje njenih kapaciteta za prevenciju - predupređivanje vanrednih situacija. Civilna zaštita mora biti koordinator svih učesnika u procesu upravljanja sistemom zaštite i spasavanja kako pre manifestovanja vanrednih situacija tako i u toku manifestovanja vanrednih situacija i nakon toga.⁸

Sve organizacione promene u sistemu civilne zaštite treba da budu usmerene na povećanje stepena zaštite stanovništva, izbegavanje gubitka i smanjenje šteta pri vanrednim situacijama u miru i ratu. Uspeh na ovom planu zavisiće, pre svega, od toga da li će se ove aktivnosti posmatrati kao pitanja od nacionalnog značaja i hoće li kao takva biti na nivou državne politike.

Međunarodna iskustva u organizovanju civilne zaštite

U Italiji civilna zaštita je organizovana kao posebno Ministarstvo civilne zaštite sa šest sekretarijata i tri posebne službe i to: komitet za hitne intervencije, služba za koordinaciju aktivnosti, ured inspektora za pravne poslove, vanredna akta, kadrovske i opšte poslove. Organizacija civilne zaštite uređena je posebnim zakonom o CZ i ostvaruje se preko: 1) regionalnog komiteta kao najvišeg nivoa rukovođenja, na čijem čelu su direktori regionalnih ureda za CZ, koji ima sledeće službe: zdravstvenu, socijalnu, za javne poslove, ekološku, šumsku, OiO, uzbunjivanje i transportnu; 2) prevencije u provincijama - funkcionišu trovincijski štabovi CZ sa poglavarima provincije na čelu; 3) na nivou opština organizuju se opštinski štabovi CZ na čijem su čelu gradonačelnici gde se istovremeno organizuju svi operativno - upravni i stručni poslovi.

SAD su 1979.godine formirale Saveznu upravu za delovanje u vanrednim situacijama (FEMA), pod neposrednim rukovodstvom predsednika SAD. U Rusiji je 1991.godine, u državnu upravu uvedeno Ministarstvo za civilnu odbranu, vanredne situacije i otklanjanje posledica prirodnih katastrofa s ciljem da objedini rad Državnog komiteta za vanredne situacije i štaba civilne zaštite RF. Belorusija, kao novonastala država, 1998. godine je u sistem vlasti uvela Ministarstvo za vanredne situacije s ciljem da objedini sve subjekte koji mogu doprineti zaštiti civilnog stanovništva, materijalno - tehničkih sredstava i proizvodnih resursa u slučaju vanrednih situacija nastalih prirodnim katastrofama ili ratnim dejstvima. U Kanadi civilna zaštita je u nadležnosti federalne vlade, a u Mađarskoj, Rumuniji i Bugarskoj od 1991. godine CZ je izvan Ministarstva odbrane i formirana je kao Ministarstvo ili komitet CZ koji je u nadležnosti vlade.

Politika EU u oblasti civilne zaštite

Dosadašnji razvoj

U Evropskoj uniji pojam civilna zaštita obuhvata sve aktivnosti unutar i izvan

---

⁸ Dimitrijević M., Upravljanje civilnom zaštitom, Fakultet za pravo, bezbednost i menadžment „Konstantin Veliki“ Niš, Niš, 2015.

Zajednice koje se odnose na zaštitu prvenstveno ljudi, a potom životne sredine i imovine, uključujući kulturnu baštinu, u slučajevima velikih katastrofa, tj. prirodnih, tehnoloških, radioloških ili nesreća po životnu sredinu. Počeci saradnje u oblasti civilne zaštite na zajedničkoj osnovi započeli su još 1985. godine na ministarskom sastanku u Rimu. Tokom narednih devet godina usvojeno je šest rezolucija, a njihovi rezultati ogledaju se u brojnim operativnim instrumentima koji obuhvataju pripravnost i spremnost na odgovore. Jedna od bitnijih je i Rezolucija od 8.jula 1991. godine na poboljšanju i unapređenju uzajamne pomoći između država članica u slučaju tehnoloških katastrofa. Nakon 1992.godine, odnosno donošenja Ugovora iz Mastrihta ili Ugovora o Evropskoj uniji, aktivnosti su organizovane na temelju načela supsidijarnosti.

Saopštenjem Evropske komisije od 11.juna 2002. godine napravljen je dalji korak vezan za pripravnost u vanrednim situacijama, odnosno uspostavljanje međusobnog mehanizma za rešavanje kriza koje uključuju i terorističke pretnje. Proteklih nekoliko godina, EU je posvetila dosta pažnje ovoj oblasti, te u tu svrhu razvila dva glavna mehanizma preko kojih želi ostvariti ciljeve u oblasti civilne zaštite:

- Program delovanja zajednice koji podržava važne projekte, radionice i kurseve na polju sprečavanja i zaštite, pripravnosti i odgovora na prirodne katastrofe na kopnu i moru.

- Mehanizam Zajednice za civilnu zaštitu uključuje učešće 31 evropske države sa svim njihovim resursima namenjenim civilnoj zaštiti, koji mogu biti stavljene na raspolaganje zemljama pogođenim katastrofama.

U 2001, takozvani Mehanizam Zajednice za civilnu zaštitu utvrđen je Odlukom Veća ministara EU 2001/792/EC. Cilj ove Odluke bio je uspostavljanje okvira za efikasnu i brzu saradnju između državnih službi civilne zaštite u slučajevima kada je potrebna međusobna pomoć, i jačanje koherentnosti u akcijama preduzetim na međunarodnom nivou u oblasti civilne zaštite. Nakon cunamija u Južnoj Aziji, u decembru 2004.godine, Evropsko veće i Evropski parlament pozvali su Evropsku komisiju da unapredi aktivnosti u cilju istraživanja i poboljšanja Mehanizama Zajednice za civilnu zaštitu predstavljenim Odlukom Komisije 2004/277/EC. Evropska komisija je 27.januara 2006.godine podnela predlog za izmenu Odluke Veća iz 2001. godine u cilju poboljšanja Mehanizma. Države članice su odgovorile Odlukom Veća od 5. marta 2007. godine, prema kojoj je Komisija koristila deo budžetskog programa, odnosno 189.800.000 eura za period 2007-2013, za finansiranje relevantnih aktivnosti.

Usvojen je Instrument o finansijskoj perspektivi, koji pruža komplementarnu podršku naporima država članica usmerenih na zaštitu, pre svega ljudi, ali i životne sredine i imovine, što uključuje i kulturnu baštinu a u slučajevima prirodnih katastrofa ili onih izazvanih od ljudi (teroristički, tehnološki, radiološki ili ekološki incidenti velikih razmera). Instrument takođe podržava intenzivnu saradnju između država članica na području civilne zaštite, finansira Mehanizam Zajednice za civilnu zaštitu, uključujući Centar za praćenje i informacije (eng. MIC) uspostavljen na evropskomnivou, i Zajednički informacioni sistem (CECIS), kroz koji države učesnice razmenjuju podatke o uzbunama i druga obaveštenja. U mere unapređenja spremnosti na katastrofe i sisteme ranog upozorenja, ovaj politički papir uvodi i odluku da se za sistem ranog upozoravanja u EU može koristiti jedinstveni evropski broj za hitne slučajeve 112.

Zakonodavni okvir

Temeljni pristup efikasne civilne zaštite oslanja se na tri ključna načina delovanja: prevencija, pripravnost i odgovor. Evropska komisija je odgovorna za pružanje podrške na nacionalnom, regionalnom i lokalnom nivou u odnosu na prevenciju katastrofe, pripravnost i spremnost onih koji su odgovorni za civilnu zaštitu, i intervenciju u slučaju katastrofa. Zakonodavni okvir evropske civilne zaštite omogućio je Komisiji da uspostavi model za efikasnu i brzu saradnju između nacionalnih službi civilne zaštite kada je neophodna međusobna pomoć.

Zakonska rešenja kojima se uređuje evropska civilna zaštita temelje se na dva glavna zakonska propisa, a to su Odluka Veća kojom se uspostavlja Mehanizam Zajednice za civilne zaštite (izmena, 2007/779/EZ, Euratom) i Odluka Veća kojom se uspostavlja Finansijski instrument za civilnu zaštitu (2007/162/EZ, Euratom).

Mehanizam Zajednice za civilnu zaštitu i Finansijski instrument za civilnu zaštitu zajedno obuhvataju tri glavne faze ciklusa upravljanja u katastrofama: prevenciju, spremnost i reagovanje. Mehanizam Zajednice obuhvata reagovanje i neke od aktivnosti/spremnosti, a Finansijski instrument za civilnu zaštitu omogućava aktivnosti u sva tri područja. Ova dva zakonska propisa su komplementarna i zbog toga što Finansijski instrument za civilnu zaštitu finansira Mehanizam zajednice za civilnu zaštitu.

Mehanizam Zajednice za civilnu zaštitu

Glavna uloga Mehanizma za civilnu zaštitu Zajednice je da omogući saradnju u intervencijama pomoći u slučajevima značajnijih vanrednih situacija koje zahtevaju hitnu reakciju. To se primjenjuje i na situacije gde može postojati neposredna pretnja takvih obimnijih vanrednih situacija. Iz tih razloga je Mehanizam sredstvo koje jača saradnju unutar zemalja članica Zajednice po pitanjima civilne zaštite.

U skladu sa principom supsidijarnosti, Mehanizam može pružiti dodatnu vrednost evropskoj pomoći na polju civilne zaštite, time što će staviti svoje mehanizme podrške na raspolaganje pogodenoj zemlji. Do toga može doći ako je pripravnost pogodene zemlje za katastrofe nedovoljna da bi omogućila adekvatan odgovor u pogledu raspoloživih resursa. Stavljanjem na raspolaganje objedinjenih kapaciteta civilne zaštite zemalja učesnica, Mehanizam Zajednice može osigurati bolju zaštitu prvenstveno ljudi, ali i imovine te prirodnog i kulturnog blaga. U sprovođenju Mehanizma Zajednice za civilnu zaštitu učestvuje 31 država (28 država članica EU, 3 države članice Evropskog ekonomskog područja: Island, Lihtenštajn, Norveška).

Mehanizam se sastoji od niza elemenata i aktivnosti, uključujući:

- identifikaciju interventnih ekipa i druge interventne podrške koja stoji na raspolaganju zemljama članicama radi hitne pomoći u slučaju katastrofa;
- uspostavljanje i sprovođenje programa obuke za interventne ekipe i drugu hitnu podršku, kao i stručnjake ili ekipe za procene i/ili koordinaciju;
- radionice, seminare i pilot projekte o glavnim aspektima intervencija;
- uspostavljanje i po potrebi slanje ekipa za procenu i/ili koordinaciju;
- uspostavljanje i upravljanje Centrom za monitoring i informiranje (Monitoring and Information Centre - MIC), koji je dostupan i sposoban reagovati 24 sata dnevno i raditi za države članice i Evropsku komisiju;
- uspostavljanje i upravljanje Zajedničkim sistemom za veze i informiranje u slučaju katastrofa (Common Emergency Communication and Information System - CECIS) s ciljem uspostavljanja komunikacije i podele informacije između MIC-a i kontaktnih tačaka u državama članicama;
- doprinos razvoju sistema ranog upozorenja na katastrofe koje mogu ugroziti teritorije država članica, s ciljem omogućavanja brzog odgovora država članica i Zajednice;
- podršku državama članicama u dobijanju pristupa resursima opreme i transporta i to:
  - pružanjem i dostavom informacija o resursima opreme i transporta koji mogu biti raspoloživi u državama članicama;
  - pružanjem pomoći državama članicama u identifikovanju i olakšavanju njihovog pristupa opremi i transportnim resursima koji mogu biti raspoloživi iz drugih izvora, uključujući i komercijalno tržište;
  - dopunu transporta koji osiguravaju države članice, omogućujući dodatne transportne resurse za brzo reagovanje na velike vanredne situacije;
  - pružanje podrške konzularnoj pomoći građanima EU-a u velikim vanrednim

situacijama u trećim zemljama u smislu aktivnosti civilne zaštite, ukoliko to zatraže konzularne vlasti države članice;

- druge aktivnosti pružanja podrške i komplementarne aktivnosti koje su potrebne u okviru Mehanizma.

Finansijski instrument za civilnu zaštitu

Odlukom Veća ministara EU uspostavljen je Finansijski instrument za civilnu zaštitu kojim treba omogućiti snažniju saradnju između država članica na polju civilne zaštite. On treba da omogući podršku i komplementarno delovanje država članica u njihovom zajedničkom nastojanju da pruže zaštitu, prvenstveno ljudi ali i životne sredine i imovine, uključujući kulturno nasleđe, u slučajevima prirodne katastrofe ili one koje izazove čovek, delima terorizma i tehnoloških, radioloških i ekoloških nesreća.

Finansijski instrument za civilnu zaštitu obuhvata:

- akcije na polju mehanizama zajednice kako bi se omogućila snažnija saradnja na intervencijama pomoći u pogledu civilne zaštite (u daljem tekstu: Mehanizam);

- mera na sprečavanju ili smanjenju efekata vanrednih situacija, i

- akcije osmišljenih kako bi se ojačalo stanje pripravnosti Zajednice za odgovore na vanredne situacije, uključujući akcije na jačanju svesti građana Zajednice.

U sklopu Finansijskog instrumenta predviđena je i saradnja sa trećim zemljama, odnosno zemljama koje nisu članice EU. Tako njegov član 7. ukazuje da je učešće u ovom Instrumentu otvoreno za zemlje kandidate, pa stoga ostale treće zemlje mogu učestvovati u aktivnostima iz ovog Instrumenta tamo gde to dopuštaju sporazumi između tih zemalja i Zajednice.

Budućnost civilne zaštite u EU - Lisabonski ugovor

Lisabonski ugovor, svojim stupanjem na snagu 1.decembra 2009.godine, trebao jeda donese nekoliko promena u vezi sa funkcionisanjem EU u oblasti civilne zaštite. Tako neki od sledećih članova novog ugovora tretiraju ovo područje zajedničkog delovanja:

- Član 6. Ugovora o funkcioniranju Evropske unije, govori o tome da će, "Unija imati nadležnost za sprovođenje pomoći, koordinacije ili komplementarnih aktivnosti.

- Član 176c podrazumeva da se uobičajeni zakonodavni postupak odnosi na usvajanje zakona o civilnoj zaštiti. To znači uključivanje Evropskog parlamenta u taj deo zakonodavstva, i pojednostavljivanje procesa donošenja odluka u Veću.

- Takođe, član 176c, podrazumeva da će Unija podsticati saradnju između država članica kako bi se poboljšala efikasnost sistema za sprečavanje i zaštitu od prirodnih ili katastrofa prouzrokovanih ljudskim delovanjem.

Evropsko zakonodavstvo utvrđuje mere potrebne kako bi se postigli ovi ciljevi, isključujući usklađivanje zakona i propisa država članica.⁹

Srbija pristupila Mehanizmu Evropske unije za civilnu zaštitu

Srbija i Evropska unija potpisale su Sporazum koji otvara put zvaničnom članstvu Srbije u Mehanizmu EU za civilnu zaštitu.¹⁰

Srbija će, nakon što se okonča proces ratifikacije sporazuma na nacionalnom nivou, postati 33. država koja učestvuje u Evropskom okviru za saradnju u upravljanju vanrednim situacijama i odgovoru na krize.

„U trenutku kada veliki broj nesreća pogađa Evropu i svet, pristupanje Srbije Mehanizmu naglašava snažnu potrebu i želju za bližom saradnjom na polju bolje

⁹ http://europa.eu/lisbon_treaty/index_en.htm

¹⁰ europa.rs- vesti: objavljeno 16/04/2015.

prevencije, pripreme i reagovanja u vanrednim situacijama”.¹¹

Osim što u Mehanizam unosi ekspertizu i resurse, Srbija će imati koristi i od zajedničkih aktivnosti poput razmene znanja i učešća u obukama i sistemima za rano upozoravanje koje finansira EU.

Mehanizam EU za civilnu zaštitu olakšava saradnju u reagovanju u vanrednim situacijama, pripremama i prevenciji između 32 evropske države (28 članica EU kao i Bivša Jugoslovenska Republika Makedonija, Island, Norveška i Crna Gora). Uz podršku Komisije, učesnice udružuju svoje resurse koje mogu staviti na raspolaganje državama koje su pogođene katastrofama širom sveta. Prilikom aktivacije, Mehanizam koordinira pružanje pomoći.

Evropska komisija upravlja Mehanizmom kroz Koordinacioni centar za reagovanje u vanrednim situacijama. Centar je danonočno u pripravnosti i nadgleda nivo rizika od nesreća širom sveta a tokom kriznih situacija služi kao informaciono i koordinaciono čvorište.

Srbija je tokom razornih poplava u maju 2014. već osetila dobrobit evropske solidarnosti kroz Mehanizam EU za civilnu zaštitu. Većina država članica EU je tokom vanredne situacije Srbiji ponudila pomoć u vidu čamaca, helikoptera, pumpi i kompleta humanitarne pomoći. Više od 800 humanitarnih radnika iz država članica EU bilo je raspoređeno u Srbiji i Bosni i Hercegovini. Evropska komisija je učestvovala u finansiranju transporta pomoći do ugroženih područja. Ta operacija je bila najveća ikada od kako je Mehanizam uspostavljen.

Zaključak

Civilna zaštita predstavlja organizovani odgovor države na različite vrste opasnosti koje ugrožavaju ljude, životinje, imovinu, kulturna dobra, životnu sredinu itd. Ona se priprema, organizuje i sprovodi u mirnodopskim i ratnim uslovima. Civilna zaštita obuhvata planiranje, organizovanje i sprovođenje mera i aktivnosti, njihov nadzor i finansiranje, obučavanje i osposobljavanje ljudstva, međunarodnu saradnju itd. Mere i aktivnosti civilne zaštite imaju za cilj zaštitu i spasavanje od elementarnih nepogoda geološkog i meteorološkog karaktera (zemljotresi, odroni, klizišta, jaki vetrovi, grad, magla, suša, mećava), tehničko-tehnoloških katastrofa (jonizujuće zračenje, hemijska kontaminacija, požari, saobraćajne nesreće, nesreće na radu), posledica terorističkih napada, ratnih i drugih velikih nesreća. Sve ovo se sprovodi u skladu sa nacionalnim i međunarodnim zakonima, načelima humanitarnog prava i ratifikovanim konvencijama i deklaracijama.

Istorijski gledano naša zemlja je pre trideset godina imala jedan od najefikasnijih sistema Civilne zaštite koji su preuzele mnoge zemlje u svetu. Tadašnji sistem nije bio savršen i trebalo ga je usavršavati, ali svakako može da posluži kao osnova za izgradnju novog efikasnijeg sistema zaštite od postojećeg.

Mnogi u bivšim republikama su smatrali, da je civilna zaštita idealizovana, milionska organizacija koja je imala izražen kvantitet u odnosu na kvalitet.

Međutim, ta civilna zaštita je bila respektna snaga, mogla je da se uhvati u koštac sa elementarnim nepogodama koje su danas sve izraženije. Potreba za jakim civilnom zaštitom je sve veća, a na to ukazuju događaji iz nedavne prošlosti - NATO bombardovanje, zemljotresi u Kraljevu i Mionici, poplave.

U poslednjih deset godina Srbiju su pogodile četiri elementarne nepogode. Dve su prouzrokovane poplavama a dve su bile posledice zemljotresa.

Čak 30 odsto teritorije Srbije u riziku je od posledica klizišta, naša zemlja će se i u budućnosti suočavati sa poplavama, požarima, zemljotresima i drugim prirodnim katastrofama.

2014. godina, kada nas je pogodila katastrofa, najvećih razmera u poslednjih 120

---

¹¹ Stilijanides H., Evropski komesar za humanitarnu pomoć i upravljanje vanrednim situacijama, Beograd, 2015.

godina, bila je jedna od najtežih u novijoj istoriji. Poplave su ugrozile živote, zdravlje i imovinu više od 1.6 miliona ljudi, odnosno 22 odsto stanovništva u 119 opština. Od tada do danas, Srbija je mnogo novca uložila u obnovu i pomoć građanima, ali i prevenciju. Procenjena šteta samo od majskih poplava iznosi 220 milijardi dinara (1.8 milijardi eura). Na svaki uloženi dinar u sistem zaštite i spasavanja ušteda je 10 dinara štete nastale u vanrednim situacijama. Potrebno je da država ulaganje u sistem zaštite i spasavanja tretira kao prioritet. Od 2011. godine budžetima je planirano 6.4 milijardi dinara za ove namene. Rebalansima je alocirano ukupno 1.8 milijardi dinara. Procenjena šteta samo od majskih poplava iznosi 220 milijardi dinara (1.8 milijardi eura). Da su planirana sredstva zaista uložena, država bi sprečila štetu u iznosu od 340 miliona eura.¹²

Proteklih 20 godina, dešavaju se velike društvene promene ali civilna zaštita i sistem zaštite i spasavanja Srbije, ostaju po strani, skoro bez ikakvih sistemskih promena i reformi.

Civilna zaštita opstaje do danas, prvenstveno zahvaljujući razumevanju i pomoći organa lokalne samouprave i subjekata odbrane sa lokalnog nivoa, velikim ratnim materijalnim rezervama stvorenim do 1991. godine i velikom entuzijazmu profesionalnog kadra, ali daleko ispod potreba i mogućnosti društva.

Funkcionisanje sistema zaštite i spasavanja u vanrednim situacijama moguće je uspostaviti samo u pojedinim okruzima, gradovima i opštinama Republike Srbije. Međutim u opštinama van sedišta gradova i okruga, situacija je veoma nepovoljna a posebno od 2005. godine, kada je značajno smanjen a negde čak, potpuno ukinut profesionalan kadrovski sastav civilne zaštite.

Generalno posmatrano, civilna zaštita je od svog nastanka pa sve do 1991. godine imala svoju progresivnu razvojnu fazu, kada usled nerešenog pitanja finansiranja nastaje faza stagnacije sve do prelaska u nadležnost savezne države 1994. godine, kada počinje njen rapidan pad, pre svega u funkcionalnom smislu, a koji traje sve do danas.

Sadašnji koncept sistema zaštite i spasavanja, potpuno je prevaziđen i neefikasan. Koncipiran je i pripreman prvenstveno za funkcionisanje u ratnim uslovima. Potpuno je u drugom planu zaštita i spasavanje stanovništva u miru od posledica elementarnih nepogoda i tehničko-tehnoloških nesreća (katastrofa).

Normativno-pravna regulativa nije usaglašavana sa društvenim promenama i svetskim standardima.

Danas civilna zaštita ne obezbeđuje potreban nivo zaštite stanovništva, materijalnih dobara i životne sredine od posledica katastrofa.

Srbija konačno mora doneti strategiju bezbednosti i Zakon o civilnoj zaštiti i na taj način obezbediti normativno pravne i institucionalne uslove za efikasan odgovor na izazove, rizike i pretnje u slučaju elementarnih nepogoda, tehničko-tehnoloških nesreća, terorističkih, ratnih i drugih opasnosti.

Osnovni problem u funkcionisanju civilne zaštite predstavlja neregulisano pitanje finansiranja.

Štabovi civilne zaštite kao operativno stručni organi koji rukovode sprovođenjem mera zaštite kojima se sprečavaju, otklanjaju ili ublažavaju neposredne posledice od katastrofa, od 1992. godine nemaju svoj budžet i njihovo funkcionisanje u direktnoj je zavisnosti od finansijske pomoći organa lokalne samouprave.

Sistem javnog uzbuđivanja stanovništva tehnološki je potpuno zastareo i funkcionalno neispravan u većini gradova Srbije, što može imati nesagledive posledice u slučaju iznenadnih pojava prirodnih katastrofa.

Obučavanje i osposobljavanje stanovništva i pripadnika organizovanih snaga civilne zaštite svedeno je na najmanju moguću meru, zbog nedostatka finansijskih sredstava.

Srbija može uz novu zakonsku regulativu (Zakon o civilnoj zaštiti i Zakon o elementarnim nepogodama), uz integraciju postojećih spasilačkih službi - formiranjem posebnog državnog organa Vlade Republike Srbije, uz obezbeđeno plansko finansiranje,

¹² Erceg V., Radivojević D., Sistem civilne zaštite u Srbiji, Beogradski centar za bezbednu politiku, Beograd, 2015.

uz iskusan postojeći kadrovski sastav, odmah dobiti vrhunsku službu za brzo reagovanje u katastrofama na celoj svojoj teritoriji.¹³

Integracijom ljudskih i materijalnih resursa, svih spasilačkih službi: Civilne zaštite, Centara za obaveštavanje, Teritorijalnih vatrogasnih jedinica, Protiv - požarne policije, Uprave za zaštitu životne sredine, Službi hitne pomoći i drugih, koje su danas u nadležnosti nekoliko ministarstava (odbrane, unutrašnjih poslova, zdravlja, poljoprivrede i zaštite životne sredine), koje raspolažu veoma stručnim i iskusnim kadrovima, Srbija može odmah dobiti vrhunsku službu spremnu za brzo reagovanje u katastrofama. Dragocen kapital spasilačkih službi Srbije, predstavlja iskustvo stečeno u NATO bombardovanju, koje nema nijedna služba iz zemalja Evropske unije.

Integracijom postojećih službi, kroz formiranje posebnog državnog organa Vlade Republike Srbije, postigli bi ekonomičnost i efikasnost u skladu sa usvojenim međunarodnim standardima. Ovim bi se stvorili uslovi za integraciju u Međunarodnu organizaciju civilne zaštite (ICDO) i druge strukovne organizacije. Takođe, ovakva organizacija omogućila bi u skladu sa ustaviim rešenjima, da se upravljanje krizama za koje je odgovorna država, sprovodi efikasno i racionalno na nacionalnom, regionalnom i lokalnom nivou.

Potrebno je imati u vidu da je preporuka, Međunarodne organizacije civilne zaštite u Ženevi nacionalnim vladama, da imaju samostalnu organizaciju - Agenciju, Direkciju ili Ministarstvo za civilnu zaštitu.

Polazeći od ekonomske situacije u ovom momentu, Srbija ne mora težiti formiranju ministarstva, ali može imati Agenciju za civilnu zaštitu, koja je nezavisna od bilo kog ministarstva i direktno je povezana sa Vladom Republike Srbije. Ona bi trebala da ima jasnu viziju i ciljeve razvoja civilne zaštite i da se sistem implementira na nivo lokalnih samouprava.

Literatura

1. Babić B., Civilna zaštita i spasavanje u vanrednim situacijama: praktične vežbe, VTŠSS, Novi Sad, 2011.
2. Gačić J., Civilno planiranje za vanredne situacije, Fakultet bezbednost i Službeni glasnik RS, Beograd, 2008.
3. Dimitrijević M., Upravljanje civilnom zaštitom, Fakultet za pravo, bezbednost i menadžment „Konstantin Veliki“ Niš, Niš, 2015.
4. Erceg V., Radivojević D., Sistem civilne zaštite u Srbiji, Beogradski centar za bezbednu politiku, Beograd, 2015.
5. Jakovljević V., Civilna zaštita Republike Srbije, Fakultet bezbednosti, Čigoja štampa, Beograd, 2011.
6. Jakovljević V., Đarmati Š., Civilna zaštita u SRJ, IP „Studentski trg“, Beograd, 1996.
7. Jakovljević V., Sistem civilne odbrane, Fakultet civilne odbrane, Beograd, 2006.
8. Kostadinović S., Kostadinović R., Upravljanje javnim sektorom, VŠSSMS, Niš, 2008.
9. Mandić G., Sistemi obezbeđenja i zaštite, Fakultet civilne odbrane, Beograd 2004.
10. Marić P., Terorizam i vanredne situacije, Akademska misao, Beograd, 2016.
11. Nacionalna strategija za zaštitu i spasavanje, Službeni glasnik RS, br. 86/11 od 18. 11. 2011.
12. Odluka o obrazovanju Republičkog štaba za vanredne situacije, Službeni glasnik RS, br. 32/11 od 13. 05. 2011.
13. Odluka o određivanju ovlašćenih i osposobljenih pravnih lica, Službeni

---

¹³ Inicijativa za reformu sistema civilne zaštite u Republici Srbiji, Okrugli sto „Srbija i katastrofe - imamo li odgovor“, Valjevo, 2007.

- glasnik RS, br. 36/11 od 27. 05. 2011.
14. Odluka o osnivanju budžetskog fonda za vanredne situacije, Službeni glasnik RS, br. 92/10 od 05. 12. 2010.
  15. Pravilnik o organizaciji i načinu upotrebe specijalizovanih jedinica CZ, Službeni glasnik RS, br. 26/11 od 15. 04. 2011.
  16. Stajić Lj., Osnovi sistema bezbednosti, Pravni fakultet Novi Sad, 2011.
  17. Strategija nacionalne bezbednosti Republike Srbije, Službeni glasnik R. Srbije, broj 88 od 28. 10. 2009.
  18. Strategija odbrane Republike Srbije, Službeni glasnik R. Srbije, broj 88 od 28. 10. 2009.
  19. Uredba o obaveznim sredstvima i opremi za ličnu i kolektivnu zaštitu od elementarnih nepogoda i drugih nesreća, Službeni glasnik RS, br. 3/11 od 24. 01. 2011.
  20. Uredba o sastavu i načinu rada štabova za vanredne situacije, Službeni glasnik RS, br. 98/10 od 24. 12. 2010.
  21. Ustav Republike Srbije, Službeni glasnik R. Srbije, broj 98/06.
  22. Zakon o bezbednosti i zdravlju na radu, Službeni glasnik R. Srbije, broj 101/2005 od 21. 11. 2005.
  23. Zakon o civilnoj službi, Službeni glasnik R. Srbije, br. 88/2009.
  24. Zakon o odbrani Republike Srbije, Službeni glasnik R. Srbije, broj 116/2007; dopune broj 88/2009.
  25. Zakon o vanrednim situacijama, Službeni glasnik R. Srbije br. 93/12.
  26. Zakon o zaštiti od elementarnih i drugih većih nepogoda, Službeni glasnik SRS, br. 20/77, 24/85, 27/85, 6/89, 52/89.

SUŠTINA, MANIFESTACIONI OBLICI I ODLIKE GLOBALIZACIJE

Milisav Miljković¹, Iva Milovanović², Goran Mladenović³

Rezime

Globalizacija je u svojoj orijentaciji maksimiziranje globalnih profita i pretnja kvalitetu života na planeti, posebno zemalja u tranziciji. Bez obzira na negativne aspekte globalizacije, njenu pojavu bi trebalo prihvatiti kao izazov za mogućnosti koje ona nudi u ekonomskom razvoju i rastu. Ako se može dokazati da je proces globalizacije započeo pre više stotina godina ili da njegov početak korespondira sa početkom razvoja civilizacije, onda se opravdano postavlja pitanje nije li značaj koji je posvećen pitanju globalizacije u savremenim raspravama preuveličan. Nije li, samim tim, reč o jednoj velikoj intelektualnoj greški koja znači da je u fokus pažnje postavljena lažna dilema, iza koje prolaze mnogo značajniji procesi. Ako se, s druge strane, početak procesa globalizacije smesti u relativno skorašnji period, početak osme ili devete decenije XX veka, na primer, ima osnova za pretpostavku da je reč o fenomenu kojim se stvara određeni diskontinuitet u istoriji.

Ključne reči: Globalizacija, konceptualizacija globalizacije, protivurečnosti globalizacije

ESSENCE, EVENT FORMS AND STRENGTHS OF GLOBALIZATION

Abstract

Globalization in its orientation maximizing profits and the threat of global quality of life on the planet, especially in countries in transition. Regardless of the negative aspects of globalization, its appearance should be accepted as a challenge for the opportunities that it offers in economic development and growth. If it can be demonstrated that the process of globalization began hundreds of years ago, or that its onset corresponded to the beginning of civilization, it is reasonable to ask the question whether the significance of which is dedicated to the issue of globalization in the contemporary debates exaggerated. Is it not, therefore, talking about a large intellectual error, which means that the focus of attention placed a false dilemma, passing behind the more significant processes. If, on the other hand, the beginning of the process of globalization placed in the relatively recent period, the beginning of the eighth or ninth decade of the twentieth century, for example, there are grounds for assuming that it is a phenomenon that creates a certain discontinuity in history.

Keywords: Globalization, conceptualization of globalization, contradictions of globalization

1 Doc. dr Milisav Miljković, Fakultet za pravo, bezbednost i menadžment „Konstantin Veliki“, Niš

2 MA Iva Milovanović, Fakultet za pravo, bezbednost i menadžment „Konstantin Veliki“, Niš

3 Doc. dr Goran Mladenović, Fakultet za pravo, bezbednost i menadžment „Konstantin Veliki“, Niš

Uvod

Svet novog milenijuma oblikuju globalizacija, liberalizacija i tehnološki razvoj. Pojam globalizacija počeo se intenzivnije koristiti tek u novije vreme, a različiti ga autori različito definišu. Globalizacija dovodi do stvaranja trgovačkih blokova, globalnih firmi i globalne ekonomije. Svet na taj način postaje jedinstveni sistem, a svetsko tržište dostupno svima. Ekonomska globalizacija nudi zemljama širom sveta mnoge mogućnosti. upravo zahvaljujući tim mogućnostima mnoge su zemlje napredovale od svetske periferije do vrlo razvijenih jezgara te mogu poslužiti kao dobar primer drugim zemljama koje tek kreću u osvajanje tržišta. Globalizacija, međutim, nije isto što i globalna ekonomija. Ona je samo njegova nadgradnja, šira je od privrednih odnosa i sadrži mnogo elemenata politike, kulture i socijalnih odnosa. Cirkulacijom ljudi, roba i informacija povezuju se regije i ostvaruje interakcija. Dolazi do procesa decentralizacije te ustupanja moći i suverenosti država nadnacionalnim telima. Globalizacija ubrzava te procese te oblikuje nove uslove kojima se moraju prilagoditi svi koji žele uspeti.

Sušтина kompleksa globalizacije

Ne postoji opšte prihvaćena definicija globalizacije.⁴ Termin globalizacija u najširem smislu reči koristi se za apostrofiranje jedinstvenog ekonomskog i političkog prostranstva na planeti, odnosno za označavanje procesa povezivanja i objedinjavanja savremenih društava koji je praćen mnogim protivurečnostima.⁴⁵ Ovaj proces pokazuje da egzistiranje izolovanih prostora od ostalih delova sveta više nije moguće i da istorijsko kretanje vodi u pravcu nastajanja jedinstvenog, svetskog društva.⁶

Savremen izraz "globalizacija" nije precizno određen. "Stoga se ova neodređena i moćna metafora previše upotrebljava, često i zloupotrebljava i navodi na pogrešno mišljenje. U osnovitona se odnosi na izbore i strategije, kao i na oblik, stepen, smer i značaj, aktivnosti transnacionalnih korporacija. Globalizacija je takođe povezana i snažno pomognuta novim tehnologijama u oblastima komunikacija i infomacione obrade podataka. Još jedan podsticaj procesu globalizacije može se pronaći u promenama ekonomske strategije mnogih država budući da modeli otvorene privrede zamenjuju one pristupe koji su okrenuti samo unutrašnjem tržištu i neprijateljskom stavu prema transnacionalnim korporacijama."⁷

O fenomenu globalizacije se naročito govori i piše od početka sedamdesetih godina prethodnog veka. Objašnjenjem kompleksa globalizacije se bavi vrlo veliki broj istraživača najrazličitijih profesionalnih vokacija, a takođe i ne mali broj ljudi van naučnih krugova. Često se susreću krajnje uprošćena objašnjenja ovog fenomena, koja najčešće polaze od premisa da globalizacija predstavlja 1) homogenizaciju i unifikaciju sveta koji dovode do izjednačavanja regionalnih i kulturnih različitosti i 2) intenzifikaciju ekonomskih, političkih i mnogobrojnih ostalih odnosa između različitih država u svetu. Činjenica je međutim, da je fenomen globalizacije u najširem, a posebno u ekonomskom kontekstu daleko sveobuhvatnije obrađen, sa bezbroj različitih ideja i tumačenja te da autori koji ne uvažavaju ovaj momenat upadaju u realnu opasnost nedozvoljene simplifikacije posledica ovog krajnje ambivalentnog kompleksa.

Proces globalizacije kao nesumnjivo najmarkantnija karakteristika moderne svetske privrede prisutan je u svim sferama društvenog života. U najelementarnijem značenju, reč je o afirmaciji zapadnog stila života, maskulture, načina razmišljanja. Zbog toga je ona predmet izučavanja skoro svih društvenih disciplina. Svaka od njih

4 Reč "globalizacija" prvi put se sreće u Websterovom rečniku "American English" iz 1961. godine. Phatak, A. (1999) International dimensions management, Boston

5 Marković, D. (2002) Sociologija i globalizacija, Prosveta - Niš i Savremena administracija - Beograd, str. 10.

6 Mitelman, Dž. (2003) Dinamika globalizacije, Globalizacija – mit ili stvarnost, Zavod za udžbenike i nastavna sredstva, Beograd, str. 132.

7 Jovanović, M. (2006) Evropske ekonomske integracije, Ekonomski fakultet, Beograd, str. 549.

ima svoj pojmovni jezik, svoj izbor kategorija. Istoričari karakterišu globalizaciju kao jednu od mnogih etapa u razvoju svetske privrede i društva u celini. U nauci o međunarodnim odnosima akcenat se stavlja na završetak perioda hladnog rata kada je svet karakterisala bipolarna struktura Istok - Zapad i Sever - Jug, i prelazak na učvršćivanja transnacionalizacije i suprostavljanje međunarodnog poretka uz pomoć OUN i drugih međunarodnih institucija.⁸

Held (David Held) je različitost stavova savremenih teoretičara o globalizaciji svrstao u tri velike grupacije: hiperglobaliste, skeptike i transformacionaliste.

Tumačenja suštine i posledica globalizacije u kontekstu aktuelnih teorijskih pravaca često je praćeno različitim, doduše ne uvek i dijametralno suprostavljenim stavovima kako se to gotovo po pravilu primećuje od strane pojedinih analitičara ovog fenomena. Na jednoj strani se nalaze stavovi koji su na liniji tvrđenja da je globalizacija nastala kao rezultat ekonomskih interesa privredno najrazvijenijih zemalja i vodećih transnacionalnih korporacija, koje na ovaj način nastoje da operacionalizuju svoj interes i uticaj nad čitavim svetom. Njima suprostavljeni stavovi globalizaciju tretiraju kao spontani proces koji proizilazi iz kontinuiranog proširenja interakcije između ljudi i nacionalnih država. "Razni autori, posebno ekonomski teoretičari, imaju različite stavove pri interpretaciji i koncepciji o pitanju fenomena globalizacije. Tako jedni ističu da tezi o globalizaciji nedostaje istorijska perspektiva. Drugi smatraju da globalizacija ozbiljno ograničava ekonomski suverenitet, sa uverenjem da su države za razliku od sadašnjeg vremena u prošlosti posedovale neograničenu ekonomsku autonomiju i slobodu u ekonomskim (zbivanjima) dešavanjima. Taj njihov argument pretpostavlja da su nacionalne države uživale u nerestriktivnoj sposobnosti, uz mogućnost da odrede ekonomsku politiku i da istovremeno upravljaju svojom ekonomijom, kao i to da su države i vlade bile slobodne u svim tim odnosima, jer nisu bile podređene ili opterećene transnacionalnim tržišnim moćima."⁹

Neke definicije pojma globalizacije

Poznati britanski sociolog Entoni Gidens globalizaciju određuje u smislu intenzifikacije društvenih odnosa na svetskom planu, koja povezuje udaljena mesta na takav način da lokalna zbivanja uobličavaju događaji koji su se odigrali kilometrima daleko, i obratno.¹⁰ Tomas Fridman, fenomen globalizacije poistovećuje sa procesom širenja kapitalizma i slobodnog tržišta u sve zemlje sveta.¹¹ Kolodko kaže da je globalizacija oblikovanje liberalizovanog integrisanog svetskog tržišta roba, usluga i kapitala i stvaranje novog institucionalnog ambijenta koji olakšava rast proizvodnje, trgovine i finansijskih tokova na svetskom nivou.¹²

Veoma konciznu definiciju globalizacije daje Evropska Komisija za koju je globalizacija proces kojim tržište i proizvodnja u različitim zemljama postaju rastuće međuzavisni usled dinamike trgovine robom i uslugama i tokovima kapitala i tehnologije. Za Džozefa Stiglicu, laureata Nobelove nagrade za ekonomiju, globalizacija je "čvršća integracija zemalja i naroda sveta do koje se dolazi ogromnim smanjenjem troškova transporta i komunikacija, kao i rušenjem veštačkih barijera za protok robe, usluga, kapitala, znanja i (u manjoj meri) ljudi preko granica."¹³ Takođe, po ovom autoru, globalizacija je praćena stvaranjem novih institucija koje su se pridružile postojećim institucijama koje se bave prekograničnim poslovima obnavljanjem pažnje na odavno uspostavljene međunarodne institucije: Ujedinjene nacije; Međunarodnu organizaciju

8 Leković, V. (2000) Ekonomija - filozofija, sistem, politika - , Ekonomski fakultet, Kragujevac, str. 135.
9 Bodiroža, M. (2003) Međunarodne finansijske i trgovinske institucije, Zavod za udžbenike i nastavna sredstva, Srpsko Sarajevo, str. 278-279.

10 Gidens, E. (1998) Posledice modernosti, Filip Višnjić, Beograd, str. 69.

11 Friedman, T. (1999) "Introduction" from *The Lexus and the Olive Tree*, Ferar, Straus Giroux, New York.

12 Kolodko, G. (2001) The "New Economy" and the Old Problems - Prospects for Fast Growth in Post-Socialist Countries, *International Review of Economics and Business*, Vol 4, No. 2, Zagreb.

13 Štiglic, Dž. (2002) Protivurečnosti globalizacije, SMB-a, Beograd, str. 23.

rada; Svetsku zdravstvenu organizaciju.”¹⁴ Veliki globofil Đerđ Soroš globalizaciju određuje kao slobodno kretanje kapitala i vladavinu finansijskih tržišta i transnacionalnih korporacija nad nacionalnim ekonomijama.”¹⁵ Henri Kisindžer, nekadašnji američki ministar inostranih poslova za globalizaciju kaže da predstavlja “drugi naziv za dominantnu ulogu Sjedinjenih Država.”¹⁶

Globalizacija je kompleksan i protivurečan pojam. U najširem smislu reči ona znači, sve izrazitiju povezanost pojedinih ekonomija i društava preko informaciono-komunikacionih sistema, tržišta i kapitala pod kontrolom najmoćnije zemlje sveta i nadnacionalnih institucija kao njegovog čuvara i usmerivača u najprofitabilnije upotrebe. Ideološka osnova su joj vrednosti kapitalističkog sistema, a cilj njeno širenje na sve prostore sveta i sve pore ljudskog rada i delovanja. Privatno vlasništvo, individualne slobode i demokratija su joj lice, ekonomska efikasnost i konkurencija pokretačka snaga, a profit i uvećanje kapitala osnovni cilj. “Raspodela bogatstva, socijalna sfera, očuvanje prirode, razaranje različitih društvenih struktura i poništavanje suvereniteta zemalja, te mnogobrojne prateće društvene pojave (kriminal, droga i sl. njeno su naličje. Znanje, novac i vojna moć snažna su osnova njenog širenja i jačanja, pa je teško predvideti gde joj je kraj i kakav će biti njen konačan ishod.”¹⁷ Najvećem broju korišćenih definicija se pripisuje sa pravom parcijalni karakter, što je i razumljivo kada se ima u vidu kompleksnost fenomena globalizacije i činjenice da se sa istraživanjem mnogobrojnih njenih posledica susreće većina istraživača u društvenim, a samim tim i istraživača u ekonomskoj nauci. Ukratko, globalizacija se mora razumeti kao naglašeno protivurečan istorijski proces koji je pod uticajem većeg broja neizvesnih i teško merljivih činilaca među kojima je tehnologija nesumnjivo najznačajniji i najdinamičniji faktor. “Pored tehnologije na globalizaciju posebno utiče ideologija (globalizam kao ideologija svetskog tržišta) i ekonomija, kao odnos slobodnih i dereguliranih (dakle, van državne kontrole) privrednih subjekata koji komuniciraju posredstvom tržišta u cilju maksimiziranja svog profita. Prostor delovanja je najširi mogući, dakle svetsko tržište, na kojem se, principijelno, može prodavati i kupovati sve i koje je tobože otvoreno za sve”¹⁸

Multidimenzionalnost - ključna odlika globalizacije

Globalizacija rešava mnoga aktuelna pitanja, ali istovremeno generiše veliki broj novih problema. Primera radi, u svetu u kome država još uvek predstavlja osnovnu čeliju sve je manji uticaj vlada na poslovanje kao globalni proces pa se pojavljuje problem nadležnosti i ekonomskog suvereniteta. Takođe, kada se ima u vidu činjenica da se Internet i informaciono komunikacione tehnologije koriste sve više u brojnim kosmičkim istraživanjima, proizilazi da globalizacija nije ograničena samo na planetu Zemlju, već na mnogo širi kosmički prostor.

U kontekstu istraživanja ekonomskih aspekata globalizacije svojim značajem se izdvajaju pitanja povezana sa: a) sveopštom liberalizacijom tokova roba, kapitala b) formiranja tri pola svetske privrede c) razvojem ekonomije temeljne na znanju i informacijama. “Kada se ekonomska istorija 1990-tih bude analizirala, globalizacija će bez sumnje biti definisana kao recept za ekonomske aktivnosti u poslednjoj dekadi dvadesetog veka. Ali, ovaj period je zapravo započeo kasnih osamdesetih godina i nastavio da se širi kroz devedesete godine i posle, te se ne može okarakterisati kao novi ili potpuno drugačiji od nastavka trendova uspostavljenih pre više od sto godina. Svetska ekonomija je obišla svoj puni krug tokom poslednje dekade. Većina najznačajnijih karakteristika globalne ekonomije 90-tih godina i danas su - snažni i globalni tokovi kapitala, mere liberalizacije tržišta, promenljivi trgovinski rast - prilično slične pojave

¹⁴ Štiglic, Dž. op. cit. 23.

¹⁵ Soros, G. (2002) On Globalization, Public Affariars Ltf. Oxford

¹⁶ Kissinger, H. (1999) Globalizations role for the millennium, The Irish Independent, 13. October.

¹⁷ Maksimović, S. (2001) Univerzalno i posebno u našoj tranziciji, Globalizacija i tranzicija, Institut društvenih nauka, Beograd, str. 32.

¹⁸ Pokrajac, S. (2004) Tehnologizacija i globalizacija, SD Publik, Beograd, str. 15.

svetske ekonomije od pre jednog veka.¹⁹ Ukratko, ekonomski aspekt globalizacije fokusira hegemoniju slobodnog tržišta i princip liberalizma u ekonomskoj nauci uz minimiziranu ulogu države.²⁰

Na osnovu napred navedenog proizilazi da je ključna odlika globalizacije multidimenzionalnost.²¹ Napred spomenuti Entoni Gidens u ovom smislu primećuje da je pristup brojnih autora koji nastoje da globalizaciju posmatraju kroz ekonomsku ili neku drugu prizmu fundamentalno pogrešan. Ovo iz osnovnog razloga jer je globalizacija istovremeno i politički i kulturni i tehnološki fenomen.²² Ima mišljenja da je neophodno praviti razliku najmanje između sledećih pet dimenzija globalizacije: a) ekonomske, b) političke, c) kulturne, d) tehnološke i e) ekološke.

Daleko najistraživaniji aspekt globalizacije je nesumnjivo ekonomski. Najkraće, ekonomske dimenzije globalizacije se ogledaju u kvantitativnom i kvalitativnom dizajniranju dinamike ekonomskih transakcija. "Jedna od karakterističnih crta savremenog sveta je proces ekonomske globalizacije koju karakteriše visok nivo međunarodne trgovine i stranih direktnih investicija. Ekonomska globalizacija je višedimenzionalni fenomen, koji bez sumnje još uvek nije dobro shvaćen. U suštini ekonomska globalizacija predstavlja postepenu integraciju nacionalnih ekonomija u globalnu ekonomiju bez granica."²³

Globalizacija dovodi do ispoljavanja velikog broja novih karakteristika svetske privrede, po svojim manifestacijama dijametralno različitim u odnosu na prethodne faze internacionalizacije ekonomije i tržišta. Naime, nivo ekonomske, tehnološke i informacione isprepletenosti omogućio je sledeće tri pojave:

Prvo, svetska privreda je počela da se transformiše iz prilično celovitog sistema u jedinstven svetski privredni organizam, koji objedinjuje jedinstvena podela rada, svetska proizvodno prodajna struktura, globalni finansijski sistem i planetarna informaciona mreža.²⁴ "Globalna privreda je zaista nešto novo, ali ne toliko po svom obliku, koliko po svom obimu - po novim globalnim pravilima koja su postala vodilja uspeha, po brzini globalnog napretka, po naglom tehnološkom razvoju i na kraju po promenama merila vrednosti i nesvakidašnje brzim političkim promenama. Sigurno je novo i to što su se demokratske razvijene zemlje sveta odlučile da ukinu svoje zakone (koje su same izglasale), da bi se pokorile pravilima nove centralizovane globalne demokratije. Otuda temeljni ideološki principi na kojima se globalna privreda zasniva, podrazumeva upravo ono što proizilazi iz makroekonomskih tranzicija: slobodnu trgovinu, privredni rast, neograničeno tržište, odsustvo državne kontrole, potpunu privatizaciju i nezasito potrošačko društvo."²⁵

Svetski ekonomski prostor postaje jedinstveno polje za najraznovrsnije poslovne igre krupnog biznisa. Razmeštaj proizvodnih kapaciteta, strukturu investicija, proizvodne i prodajne kapacitete određuju ekonomski najmoćniji subjekti privređivanja, po pravilu transnacionalne korporacije, uvažavajući pri tom globalnu privrednu konjukturu.

Drugo, nacionalni i svetski odnosi zamenjuju uloge. Ranije su dominantnu ulogu

19 Kurtović, S. (2003) *Misliti i poslovati u svetu globalnog biznisa*, Univerzitet "Braća Karić" i Newlines, Beograd, str. 3.

20 Pod ekonomskom globalizacijom podrazumevamo sveopštu liberalizaciju kapitalnih i trgovinskih tokova na međunarodnom planu, kao i deregulaciju kretanja faktora proizvodnje u formi međunarodne mobilnosti kapitala, radne snage, ideja, informacija, tehnologije itd." Beker, E. (2005) *Ekonomske aspekte globalizacije*, Privredna izgradnja, br. 4-5. Novi Sad, str.136.

21 "Globalizacija se mora posmatrati kao multidimenzionalni fenomen koji će usloviti promene u svim oblastima društva. Ne zalazeći u politički aspekt ovog fenomena, može se istaći da je globalizacija dugoročna zakonita ekonomska tendencija kojoj se ne treba suprotstavljati jer savremenom društvu su imanentni procesi povezivanja, internacionalizma i integracije na svetskom nivou." Veselinović, P. (2006). *Oživljavanje privrednih aktivnosti u uslovima globalnih ekonomskih promena*, Ekonomske teme, br. 1-2. Niš, str. 23-24.

22 Gidens, E. (1998) *Posledice morednosti*, Filip Višnjić, Beograd.

23 Milovanović, G. (2006) *Paralelizam u uslovima globalizacije*, Ekonomske teme br. 1-2, Niš, str. 85.

24 Mladenović, G., *Prevenција kriminaliteta u penološkoj teoriji i praksi*, Zograf, Niš, 2010, str. 221.

25 Vrkatić, L. Kršev, B. (2004) *Istorija pravnih i ekonomskih odnosa moderne epohe*, Fabus, Novi Sad, str. 215.

imali nacionalni odnosi. Naime, u veoma dugom vremenskom intervalu ekonomski njezavijenije privrede su određivale oblike i mehanizme međunarodnih odnosa, namećući drugim zemljama i svetskoj zajednici u celini određene oblike privredne saradnje. Drugim rečima, unutrašnji ekonomski odnosi su bili osnovni, dok su međunarodni imali sekundarno značenje.

Treće, globalizacija je dovela do erozije nacionalnog suvereniteta. U strogo ekonomskom smislu, nacionalne države su sve manje bile u mogućnosti da regulišu privredne procese.²⁶

Savremeni talas globalizacije doveo je do spektakularnog rasta finansijskih tržišta i mobilnosti kapitala. "U ekonomiji koja dobija globalne razmere vrata su otvorena svima - i za veće rizike i za veće mogućnosti, a firme su primorane da se odlucuju na dramatična poboljšanja ne samo da bi se nadmetale i išle napred, već i da bi jednostavno preživjele. Globalizaciju, s druge strane, pokreće sveobuhvatan i snažan splet sila povezanih sa tehnološkim promenama, međunarodnom ekonomskom integracijom, sazrevanjem domaćeg tržišta u razvijenim zemljama i kolapsom komunizma u celom svetu."²⁷

Govoreći o političkoj dimenziji globalizacije ima se u vidu proces institucionalizacije supranacionalnih političkih struktura kao i izmenjeno stanovište o sudbini nacionalne države u sve globalizovanijem svetu. Globalna vlast je posredno a u nekim oblicima i neposredno sve izraženije u rukama novih institucija: transnacionalnih korporacija, vodećih institucija Ujedinjenih nacija.

Kulturna dimenzija globalizacije je možda i najkontroverznijeg karaktera. Premda globalizacija per se podrazumeva rastuću kulturnu povezanost, činjenica je da najveći broj autora neumoljivo insistira na promociji zapadnog sistema vrednosti (demokratija, racionalnost, ekonomska efikasnost). Stoga ne iznenađuje činjenica da kritičari globalizacije u ovoj njenoj dimenziji prepoznaju svojevrzni kulturni imperijalizam Zapada. "Globalno kulturalni pristup se fokusira na probleme homogenizacije kulture i na uticaj kulture i mas-medija na položaj individualnih i/ili nacionalnih identiteta u epohi globalizacije. Karakteristično je da najveći broj postmodernista i koji govore o globalizaciji može biti svrstan upravo u ovaj pristup. Mada se o ovom pristupu ne može govoriti kao o homogenoj školi, moguće je zapaziti da kulturni činioci imaju prioritete u odnosu na ekonomske i političke, što predstavlja i osnovni problem ovog pristupa."²⁸

Tehnološka dimenzija globalizacije čini se da je najmanje sporna. Najkraće, zahvaljujući razvoju novih, a pogotovo informacionih i internet tehnologija došlo je do nevidenog prosperiteta tzv. umrežene ekonomije čije su posledice pored ostalog marginalizacija koncepta nacionalne države. "Nova tehnološka dostignuća, kada je transport u pitanju, dovela su do toga da cena transporta znatno opadne, posebno za prekookeanska putovanja, a samim tim otvorila se mogućnost za stvaranje globalnog sistema. Računari su, kao i dostignuća u telekomunikacijama znatno uvećali finansijske tokove. Ova napredovanja imaju ogroman značaj za multinacionalne kompanije jer im omogućavaju stvaranje globalnih ekonomskih strategija i operacija. Osim toga, ušteda u vremenu i prostoru, koja je nastala kao rezultat ovih tehnoloških promena, znatno je umanjila cene međunarodne trgovine."²⁹

Razvoj tehnologije učinio je dostupnim povezanost ljudi širom sveta, dok je razvoj saobraćajnih sredstava omogućio jeftin transport ljudi širom zemlje. "Satelitska komunikaciona mreža i svetske televizijske stanice omogućile su istovremenu informisanost ljudi širom planete o događajima koji se dešavaju daleko od njih, tako da je svaki seljak bolje informisan o svetskim zbivanjima nego predsednik vlade neke

---

26 Marković, D. (2006) Prilog sociološkom promišljanju globalne ekonomije, *Ekonomске teme*, br. 1-2. Niš, str. 539.

27 Koter, Dž. (1998) *Vođenje promene*, Zelind, Beograd str. 30.

28 Vuletić, V. (2003) *Globalizacija – pro et contra, Globalizacija - mit ili stvarnost*, Zavod za udžbenike i nastavna sredstva, Beograd, str. 14-15.

29 Bodiroža, M. (2003) *Međunarodne finansijske i trgovinske institucije*, Zavod za udžbenike i nastavna sredstva, Srpsko Sarajevo, str. 256.

države presto godina.”³⁰

Razumljivo da je napred pomenuta lista najznačajnijih aspekata globalizacije mogla da uključi i mnoge druge dimenzije ovog fenomena kao što su geografske, urbane, migratorne, ideološke. Pored toga, sasvim je logično da čak i kada se analitičari usredsrede na istraživanje jednog od mnogih aspekata globalizacije nije moguće iste proučavati bez uvažavanja krajnje isprepletenih i povezanih odnosa sa mnogim drugim aspektima ovog krajnje složenog fenomena.³¹

Proces globalizacije je omogućen “snižanim” “troškovima integracije pojedinih zemalja u svetske tokove, a to je bazirano na brzim tehnološkim promenama i promenama politike razvoja u smislu njihovog većeg okretanja delovanju tržišnih zakonitosti i liberalizacije ekonomskih tokova. Današnji proces globalizacije se po mnogim svojim karakteristikama razlikuje od procesa koji se odigrao tokom devetanaestog veka. Naime, prethodni proces globalizacije zasnivao se na imperijalnoj politici velikih sila, na kolonizaciji i eksploataciji prirodnih i drugih bogatstava nerazvijenih zemalja, uz visoke troškove transporta i komunikacija.

Današnji procesi se odlikuju visokom tržišnom orijentacijom – a tržišne snage utiču na sve delove sveta i na sve oblike ljudske aktivnosti - političke, društvene, čak i klimatske. Oni su nametnuli globalizaciju tržišta u svim zemljama koje žele da budu deo svetskih tokova, kako tržišta kapitala, tako i dobara i usluga. Na žalost, danas je došlo do retrogradnih tendencija samo na jednom segmentu tržišta, a to je tržište radne snage. Naime, ovaj segment je visoko ograničen administrativnim, viznim i svakim drugim barijerama, tako da je tržište koje je nekada bilo najslobodnije, danas najregulisanije.”³²

Faktore koji deluju na proces globalizacije moguće podeliti na: a) tehnološke (proizvodna diferencijacija, skraćeni životni ciklus proizvoda, rapidan rast znanja, povećana važnost istraživanja i razvoja); b) politike vlada (privatizacija, reforma trgovine i investicija, promocija regionalne integracije, politika konkurencije, liberalizacija kapitalnih tokova), c) makroekonomske faktore (proizvodna diferencijacija komunikacionih troškova, devizni kurs, rast i industrijski razvoj, pomoć nerazvijenim zemljama) i c) ponašanje firmi (strategijsko preventivno i imitativno ponašanje, korišćenje konkurentne prednosti, pristup uvežbanom i obučenom radu, sirovinama i jeftinoj radnoj snazi).³³

Globalizacija je tokom prethodnih desetak, petnaestak godina delovala na ispoljavanje značajnih strukturnih promena i aktuelnih ekonomskih i razvojnih procesa:

1. Regionalno ekonomsko grupisanje poprimilo je atribute strategijskog usmeravanja kroz precizno kanalsanje određenih trgovinskih, proizvodnih, tehnoloških, finansijskih i investicionih tokova putem jačanja ne samo intraregionalnih veza na selektivnoj osnovi, već i nedvosmisleno određenih interregionalnih relacija što ima za posledicu rast ekonomskih barijera za ostale učesnike;

2. Sadržaj međunarodnih ekonomskih i trgovinskih tokova je prilično jasno postavljen gde se između ekonomski naprednih država u najvećem obimu odvija razmena specijalizovanih proizvoda, a ne uobičajene standardne robe;

3. Evidentno je pomeranje akcenta globalne konjunktura u svetskoj privredi sa unutrašnje na spoljnu tražnju, tj. na rast važnosti adekvatnog nivoa međunarodne ekonomske integrisanosti sa svetskim tržištem, pri čemu je sve ispoljenija tendencija komplementarnosti investicionih i trgovinskih tokova;

4. Nastavljanje tendencije međunarodne razmene u svetu, uz homogenizaciju režima međunarodne konkurencije na daleko širem planu od dosadašnjeg, proširujući se

30 Vuleć, V. (2003) Globalizacija – pro et contra, Globalizacija - mit ili stvarnost, Zavod za udžbenike i nastavna sredstva, Beograd, str. 23.

31 Mladenović, G. Miljković, M., Jovanović, A., Prevencija penoloških kriza, Sven, Niš, str. 192.

32 Dragutinović, D. Filipović, M. Cvetanović, S. Teorija privrednog rasta i razvoja, Ekonomski fakultet, Beograd, str. 428-429.

33 Globalization of industry: Overew and Sector Reports, Organization for Economic Cooperation and Development, str. 20-21. Dato prema: Kurtović, S. (2003) Misli i poslovanje u svetu globalnog biznisa, Univerzitet “Braća Karić” i Newslines, Beograd, str. 3.

na intelektualnu svojinu, investicije, znanje;

5. Uloga države, odnosno makromenadžmenta se usmerava na oblikovanje adekvantog makroekonomskog ambijenta, s jedne, kao i podržavanje raznovrsnih i jasno definisanih nacionalnih strategija razvoja, s druge strane;

6. Nosioци međunarodnih tokova proizvodnje, kapitala, znanja su preduzeća koja su se uklopila u aktuelne tokove međunarodnog poslovanja.³⁴

Na kraju sumirajmo najznačajnije stavove pobornika i kritičara globalizacije. Prvi, razumljivo, ističu njene pozitivne strane koje se ogledaju u:

- bržem transferu kapitala i tehnologija u nedovoljno razvijene zemlje;
- boljem iskorišćavanju prirodnih i ljudskih resursa; - snižavanju troškova proizvodnje i prometa;
- opštem tehnološkom napretku;
- približavanju različitih kultura;
- boljim uslovima za međunarodnu saradnju.

Ozbiljna rasprava o globalizaciji svakako mora uvažavati pluralitet gledišta koji o tom problemu postoji. Vrlo prisutna tendencija da se određenje globalizacije simplifikuje i da se na temelju krajnje pojednostavljenih pretpostavki izvode dalekosežni zaključci je potpuno neprihvatljiva.

Faktori globalizacije

Najvažniji generatori ekonomske globalizacije su: tehnološke promene; liberalizacija svetske trgovine; strane investicije.³⁵

Tehnološke promene menjaju veličinu i strukturu proizvodnje i značajnim delom određuju kvalitet privrednog i društvenog razvoja u globalnoj ekonomiji. Devedesetih godina prethodnog veka, dinamičan tehnološki i snažan razvoj naučno fundiranih industrija dali su značajan podsticaj privrednom rastu industrijski razvijenih zemalja, što je, sa svoje strane, značajno ubrzalo proces ekonomske globalizacije.

Liberalizacija u osnovi znači smanjeno mešanje države u ekonomski život, odnosno izraženiju ulogu tržišta i tržišnih zakonitosti u odvijanju ekonomskih aktivnosti. Ova tendencija u privredi pojedinih zemalja je bila tokom osamdesetih i devedesetih godina prethodnog veka dodatno pokrenuta procvatom neoklasičnih makroekonomskih koncepata u kreiranju makroekonomskih politika vodećih tržišnih zemalja.

Dinamika globalizacije značajno je uslovljena tokovima stranih direktnih investicija, koji predstavljaju svojevrstni spoj kapital svojine i kapital funkcije. Strane direktne investicije se neprekidno šire doprinoseći sve izraženijoj globalizaciji svetske proizvodne. Koncentrisane su u malom broju zemalja pri čemu razvijene tržišne privrede imaju čelne pozicije kako u izlaznim tako i u ulaznim tokovima stranih direktnih investicija.

Umesto zaključka

Globalizacija je prisutna u celom svetu uključujući i područje na kome mi živimo. Jednostavno rečeno globalizacija i tranzicija su međusobno povezani, tim pre što se putem tranzicije oživljava tržište i privatno vlasništvo kao preduslov demokratizacije društva. Stoga vlade svesno menjaju politiku smanjenja i eliminisanja prepreka da bi se kretanje robe, kapitala i usluga nesmetano odvijalo, pogotovo kada vlast kroz sopstveno delovanje sazna koliko ih takve barijere koštaju. S druge strane, moćne kompanije menjaju svoju strategiju poslovanja i stavljaju akcenat na rast profita kroz smanjenje troškova, a ne preko povećanja cena roba i usluga.

U praksi su se afirmisali brojni tipovi inostranog biznisa i strateški nastupi njihove

---

34 Kurtović, S. Pušara, K. Hadžović, M. (2003), *Međunarodna ekonomija*, Fakultet za trgovinu i bankarstvo, Beograd, str. 185-186.

35 O faktorima ekonomske globalizacije detaljnije u: Cvetanović, S. Jovović, D. (2006). *Ekonomska politika Evropske unije - nova evropska ekonomija*, Ekonomski fakultet, Niš, str. 11-15.

implementacije. Modaliteta u ovom domenu ima onoliko, koliko ima mašte u glavama inventivnih preduzetnika. Većina ovih modaliteta može se grupisati u jednom od tri bazična strategijska pristupa. To su: strategija spoljnotrgovinske razmene (uvoza i/ili izvoza), strategija kooperacije sa inostranim partnerom/partnerima i strategija proizvodnih, prometnih ili finansijskih ulaganja u inostranstvu.

Svaki stepen internacionalizacije biznisa predstavlja i označava neku formu razvojnog napretka i menadžmenta i firme. Tipičan pravac zdravog razvoja mnogih firmi polazi od lokalnog ka nacionalnom (zemaljskom); od nacionalnog ka inostranom (međunarodnom), od međunarodnog ka globalnom. Preduzetničke firme koje uspeju da prevaziđu početne-uslovljene ili nametnute pragove razvoja koje im nameće poslovanje na inostranom tržištu, dolaze u situaciju da svoj biznis stabilizuju i ustale, i da potom po osnovu prostorne diverzifikacije i ekonomije obima koje ostvaruju obezbede rentabilno poslovanje satrajno rastućim prinosima. poslovanje na inostranim tržištima nosi brojne šanse, ali takođe nosi i brojne opasnosti (rizike), koje u svakom pojedinačnom slučaju i pojedinačnoj situaciji treba uočiti (identifikovati) i detaljno proučiti.

Literatura

1. Bodiroža, M. (2003) Međunarodne finansijske i trgovinske institucije, Zavod za udžbenike i nastavna sredstva, Srpsko Sarajevo, str. 278-279.
2. Friedman, T. (1999) "Introduction" from *The Lexus and the Olive Tree*, Ferar, Straus Giroux, New York.
3. Gidens, E. (1998) *Posledice modernosti*, Filip Višnjić, Beograd, str. 69.
4. Jovanović, M. (2006) *Evropske ekonomske integracije*, Ekonomski fakultet, Beograd, str. 549.
5. Kissinger, H. (1999) *Globalizations role for the millennium*, *The Irish Independent*, 13. October.
6. Kolodko, G. (2001) *The "New Economy" and the Old Problems - Prospects for Fast Growth in Post-Socialist Countries*, *International Review of Economics and Business*, Vol 4, No. 2, Zagreb.
7. Kurtović, S. Pušara, K. Hadžović, M. (2003), *Međunarodna ekonomija*, Fakultet za trgovinu i bankarstvo, Beograd, str. 185-186.
8. Leković, V. (2000) *Ekonomija - filozofija, sistem, politika* - , Ekonomski fakultet, Kragujevac, str. 135.
9. Marković, D. (2002) *Sociologija i globalizacija*, Prosveta - Niš i Savremena administracija - Beograd, str. 10.
10. Marković, D. (2006) *Prilog sociološkom promišljanju globalne ekonomije*, *Ekonomске teme*, br. 1-2. Niš, str. 539.
11. Milovanović, G. (2006) *Paralelizam u uslovima globalizacije*, stvarnost, Zavod za udžbenike i nastavna sredstva, Beograd, str. 132.
12. Mladenović, G., *Prevenција kriminaliteta u penološkoj teoriji i praksi*, Zograf, Niš, 2010, str. 221.
13. Mladenović, G. Miljković, M., Jovanović, A., *Prevenција penoloških kriza*, Sven, Niš, str.192.
14. Pokrajac, S. (2004) *Tehnologizacija i globalizacija*, SD Publik, Beograd, str. 15.
15. Šoros, G. (2002) *On Globalization*, Public Affarias Ltf. Oxford
16. Štiglic, Dž. (2002) *Protivurečnosti globalizacije*, SMB-a, Beograd, str. 23.
17. Vrkatić, L. Kršev, B. (2004) *Istorija pravnih i ekonomskih odnosa moderne epohe*, Fabus, Novi Sad, str. 215.

UPRAVLJANJE LJUDSKIM RESURSIMA I NJIHOVA SPECIFIČNOST U CILJU UNAPREDJENJA RAZVOJA KOMPANIJE

Miloš Mihajlović¹, Dragana Milić²

Rezime

Burne promene u globalnom okruženju oblikuju i karakteristične trendove koji presudno utiču na oblikovanje savremenog menadžmenta ljudskih resursa. Posebno se izdvajaju globalizacija svetske privrede, tehnološki progres, sektorske promene, promene na tržištu radne snage i insitucionalizacija. Sa druge strane organizacija savremenog preduzeća usled sve izrazitijih promena u okruženju iznalazi nove organizacione forme, nova strukturalna rešenja, dovoljno fleksibilna i nužno adaptilna. Preobražaj je vidljiv u svim elementima organizacije, njenim ciljevima, resursima, ljudskom potencijalu, informativnim sistemima. Nova organizacija ima duboke i značajne implikacije na praksu menadžmenta ljudskih resursa i uzrokuje krupne promene. Specifičnost menadžmenta ljudskih resursa povezana je sa činjenicom da je najteže i najsloženije rešavati probleme zaposlenih. Oni se ne mogu, kao na primer tehnički, staviti pod jedinstvenu definiciju koja omogućava njihovo rešavanje i iznalaženje najboljeg rešenja.

Ključne reči: menadžmenta ljudskih resursa, organizacija, tehnološki progres

HUMAN RESOURCE MANAGEMENT AND THEIR SPECIFICS TO ENHANCE DEVELOPMENT OF A COMPANY

Abstract

Forcible changes in the global environment and shape of characteristic trends that have a crucial impact on the formation of modern human resource management. Especially interesting are the globalization of the world economy, technological progress, sectoral changes, changes in the labor market and the institutionalization. On the other hand the organization of modern enterprises due to all the more pronounced changes in the environment finds new organizational forms, new structural solutions, flexible enough and necessary adaptilna. The transformation is visible in all elements of the organization, its objectives, resources, human resources, information systems. The new organization has a profound and significant implications for the practice of human resource management and is causing major changes. The specificity of human resource management is associated with the fact that the most difficult and most complex to solve problems of employees. They can not, for example, technically, under common definition that allows them solving and finding the best solution.

Key words: human resource management, organization, technological progress

1 Msc Miloš Mihajlović, Niška poslovna škola strukovnih studija, Niš, e-mail: mihaajlo@yahoo.com

2 Msc Dragana Milić, Opština Medijana, Niš, e-mail: gagili2803@gmail.com

Uvod

Menadžment ljudskih resursa je oblast nauke o organizaciji koja se bavi proučavanjem svih aspekata zaposlenosti u organizaciji.³ S obzirom na predmet izučavanja, ova naučna oblast se nije razvijala u izolaciji, već pre u širem kontekstu industrijskih promena i ekonomskog razvoja i predstavlja odgovor na dramatične i kontinuirane promene koje je industrijalizacija imala na društvo i rad. Nastanak menadžmenta ljudskih resursa, se vezuje za početak XX veka. U tom njegovom nastanku važno nam je naglasiti da je na početku to bila profesija, koja je nastala u periodu trajanja I svetskog rada. Prvi koreni se nalaze u SAD državama i njihovim univerzitetima, gde započinju sa posebnim kursevima i usavršavanjima na poslovima personalnog menadžmenta. Neki od američkih istraživača napominju da je taj personalni menadžment već počeo i u XV veku.⁴

Međutim, uglavnom su svi saglasni da je industrijska revolucija imala presudan značaj na razvoj personalnog menadžmenta. Industrijska revolucija je utilacala na razvoj tehnologija, otvaranje velikih fabrika i razvoja uske stručnosti, sa značajnim efektima na povećanje zaposlenosti. U toj prvoj polovini XX veka, nalazimo veliki broj radova koji se bave problematikom personalnog menadžmenta, uglavnom su to bili praktičari koji su se bavili istraživanjima potencijalnih rešenja za goruće probleme u praksi. U nekom periodu do 1935. godine postojala je tesna veza između nauke i prakse. Nakon tog perioda dolazi do manjeg fokusa na taj personalni menadžment, odnosno na pojedinca, a u drugom pravcu se povećava fokus na industrijske odnose. U tom trenutku se razilaze teorija i praksa. Od toga momenta menadžment ljudskih resursa postaje prepoznatljiva naučna disciplina. Na sam razvoj menadžmenta ljudskih resursa imali su kolektivno pregovaranje, naučno upravljanje, industrijska psihologija, teorija međuljudskih odnosa i biheviorističke nauke.

U svom razvoju naučna oblast menadžmenta ljudskih resursa je pretendovao da stvori izrazito fragmentiranu oblast izučavanja. Sve do 1980. godine primaran fokus istraživača je bio na pojedinačnim aktivnostima menadžmenta ljudskih resursa, kao što su: analiza posla, regrutacija, selekcija, nagrađivanje, obuka, razvoj i ocenjivanje performansi, itd.⁵ Međutim, trendovi u okruženju su nametnuli nove perspektive u istraživanju – strategijsku perspektivu⁶, perspektivu ekonomske korisnosti,⁷ internacionalnu perspektivu.⁸ Među njima su posebno pažnju značajnog dela stručne javnosti dobile dve, a to su strategijski i internacionalni pristup menadžmentu ljudskih resursa. Time je došlo i do širenja oblasti interesovanja ove discipline.

Poslednjih dvadeset godina svedoče o pojavi praktičnog i akademskog interesovanja za preciziranje značaja menadžmenta ljudskih resursa i njegovim karakteristikama. Fokus mnogih istraživanja ove oblasti u prvi plan stavljaju dodatnu vrednost funkcije menadžmenta ljudskih resursa, vezu između najbolje i bolje prakse poslovne performanse i ulogu specijalista za ljudske resurse u celokupnom procesu.

Ono što je specifično za menadžment ljudskih resursa kao naučnu disciplinu je to da su mnoge koncepcije, teorije i načela nastale u okviru drugih naučnih disciplina, prvenstveno psihologije i njenih primenjenih disciplina. Zapravo, ona se javlja kao posebna naučna disciplina u okviru nauka i naučnih disciplina u okviru savremenog procesa objedinjavanja saznanja raličitih nauka u nova područja istraživanja. Poslednjih

3 Casio, W.F., *Managing Human Resources, Productivity, Quality of Work Life, Profits*, 4th edition, McGraw-Hill, 1995.

4 Dulebohn, J.H., Ferris.G.G., *The History and Evolution of Human Resources Management*, Blackwell Publishers, str. 18-41, 1995.

5 Anthony, W.P., Nicholson, E.A., *Management of human resources, A Systems approach to personnel management*, Columbus, OH, Grid, inc. 1997.

6 Ferris, Rowland, K.M., *Research in Personnel and Human Resources Management*, vol.6, Greenwich, CT, pres. 263-288, 1991.

7 Jones, G.R., Wright,P.M., *An economic approach to conceptualizing the utilitz of human resources management practices*, press. 271-299, 1992.

8 Kochan, T.A., Batt.R., Dyer.L., *International human resources studies*, 1997.

trideset godina događa se novo restrukturiranje i reintegriranje naučnih disciplina na istraživanju posebnih kompleksnih područja koja se javljaju sa razvojem i povećanjem kompleksnosti prakse i saznanja o istoj. Kako su se nekad iz filozofije kao jedine, osnovne i sveobuhvatne nauke razvijala i druga saznanja, tako su nastajale i druge nauke kao što su fizika, psihologija, ekonomija i dr. Danas se kao posledica razvoja saznanja javlja novo razdvajanje i reintegracija novih važnih područja poslovnog i socijalnog života. Tako se kao specifična područja istraživanja i organizovanja znanja u novije vreme javljaju menadžment, organizaciono ponašanje i upravljanje ljudskim resursima. Svima im je zajedničko to što stvaraju novi okvir za integrisanje i dalji razvoj saznanja različitih nauka u razumevanju, istraživanju i razvoju kompleksnih ljudskih, socijalnih i ekonomskih fenomena i problema.

Menadžment ljudskih resursa kao naučna discipline je područje istraživanja i organizacije znanja usmerenog na razumevanje, predviđanje, usmeravanje i razvoj ljudskog ponašanja i potencijala u organizacijama. Cilj im je otkrivanje zakonitosti i stvaranje bazičnih pretpostavki, načela, modela, metoda i postupaka uspešnog upravljanja i razvoja ljudskih potencijala u organizacijama.

Značaj i ciljevi ljudskih resursa u kompaniji

Prvenstveno, ljudi u radnoj organizaciji definišu strategije i ciljeve, dizajniraju sistem rada, proizvode robe i usluge, nadgledaju kvalitet, alociraju finansijske resurse i prodaju robu i usluge tržištu. Ljudski resursi zasigurno imaju najveću i najodgovorniju ulogu u postizanju ciljeva kompanije. Šulc (ekonomista koji je dobio Nobelovu nagradu 1979. Godine), govori o tome da ekonomski razvoj zavisi od primene znanja i prvi je poočeo da pominje termin ljudski kapital.⁹

U terminologiji menadžmenta, ljudski kapital ili ljudski resursi, govori se da ljudi donose na posao-inteligenciju, stavove, doprinos, znanje i veštine i sposobnost da uče. Ali doprinos ljudskih resursa organizaciji je tipično varijabilno i nepredvidivo.

U periodu poslednjih 10 godina, menadžment ljudskih resursa je postao glavni postulat uspešnosti kompanije i svaka kompanija koja ima strategiju razvoja i strateške planove, obavezno ima tim ljudi koji se isključivo bavi kvalitetnom realizacijom generičkih procesa i procedura koje definiše menadžment ljudskih resursa. Dolazi do promene shvatanje menadžmenta u odnosu na faktor rad. Fokus se prebacuje sa fizičke na intelektualnu energiju, što dovodi do promena u strukturi rada i organizacije posla, načinu rukovođenja i ukupnim organizacionim odnosima. Uspešnost organizacije sve više zavisi od kvaliteta ljudskih potencijala. Ljudski resursi danas se smatraju osnovnim resursima, koje treba ciljno izgrađivati, negovati, održavati, osposobljavati u skladu sa zahtevima rada.¹⁰

Proces menadžmenta ljudskih resursa u novim tržišnim uslovima temelji se na sledećim polaznim osnovama:

- Dosadašnjem toku razvoja, aktuelnom stanju poslovanja, unutrašnje organizacije, međjuljudskih odnosa, projekciji poslovanja u narednom periodu i drugih relevantnih činilaca vezanih za tekuće poslovanje i organizaciju kompanija
- Analizi društvenog okruženja, sa stanovišta uticaja na poslovanje kompanija u celini, a posebno razvoj ljudskih resursa;
- Stečenim iskustvima, odnosno kritičkoj analizi relevantnih dokumenata i dosadašnje prakse u oblasti razvoja ljudskih resursa, posebno sa stanovišta uticaja na poslovanje i razvoj kompanija;
- Zakonskoj regulativi u oblasti radnih odnosa, ekonomskih i socijalnih prava zaposlenih, odnosa zaposlenih i poslodavaca i razvoja ljudskih resursa;
- Iskustvima uspešnih kompanija u zemlji i svetu u oblasti razvoja i optimalnog korišćenja ljudskih resursa;

⁹ Bratton, J. and Gold J.: Human resource management, Palgrave Macmillan, New York, 2007.

¹⁰ Przulj, Z.: Menadžment ljudskih resursa, Fakultet za trgovinu i bankarstvo, Beograd, 2007.

- Principima društveno odgovornog poslovanja i korporativne kulture;
- Načela ravnopravne utakmice ljudskih sposobnosti i znanja;
- Načela celishodnog, ekonomičnog i efikasnog upravljanja ljudskim resursima u funkciji unapređivanja profitabilnosti i jačanja njegovih kapaciteta kompanija za učešće u tržišnoj utakmici.

Menadžment ljudskih resursa se angažuje na ostvarivanju sledećih ciljeva :

- Afirmiše vrednosti i smisao društveno odgovornog poslovanja i korporativne kulture, kao jedan od temelja strategije i poslovne politike;
- Afirmiše značaj ljudskih resursa, kao jedan od temelja uspešnog poslovanja i razvoja kompanije;
- Kreira politiku ljudskih resursa kao deo razvojne politike i strategije kompanija;
- Podstiče razvoj socijalnog partnerstva između poslodavaca i zaposlenih, odnosno radničkih sindikata, utemeljen na svesti o zajedničkim interesima ;
- Podstiče i neposredno preventivno deluje na sprečavanju, odnosno otklanjanju potencijalnih i realnih izvora industrijskih i socijalnih konflikata;
- Podstiče ravnopravnu utakmicu ljudskih sposobnosti i znanja;
- Stvara povoljno društveno okruženje i druge materijalne, tehničke, organizacione uslove za uključivanje zaposlenih u proces „doživotnog učenja“, odnosno permanentnog podizanja njihovih radnih, stručnih i profesionalnih znanja i kapaciteta;
- Afirmiše praksu, razvija i primenjuje sredstva i instrumente motivisanja zaposlenih za postizanje što boljih radnih rezultata.

Navedeni opšti ciljevi treba da omogućе da se u maksimalno mogućoj meri realizuju konkretni ciljevi organizovanja i funkcionisanja efikasnog menadžmenta ljudskih resursa, koji se sastoje u sledećem:

1. Jedinstvenost postupaka, adekvatnost kriterijuma i transparentnost procedura;
2. Fleksibilnost i mobilnost zaposlenih;
3. Stvaranje i održavanje optimalne strukture zaposlenih kao podrška strategijskoj orijentaciji kompanija;
4. Povećanje stepena profesionalizma u poslovanju;
5. Efikasnija realizacija ciljeva poslovanja;
6. Razvoj korporativne kulture koja podržava promene u skladu sa strateškom orijentacijom.

Menadžment ljudskih resursa predstavlja podršku strategijskim ciljevima i misiji. U skladu s tim opredeljenjem, fokus aktivnosti se prenosi sa administrativnih i operativnih zadataka, koji se pojednostavljaju uvođenjem odgovarajućeg HR upravljačkog informacionog sistema, na razvojne aktivnosti koje omogućavaju promene i podržavaju strateško opredeljenje kompanija.¹¹

Specifičnosti ljudskih resursa

Ljudski resursi su veoma važan poslovni resurs, a njihovo upravljanje, kako je istaknuto je ključna poslovna i razvojna delatnost preduzeća. Međutim, zbog predmeta bavljenja – zaposlenima, ona se bitno razlikuje od ostalih poslovnih funkcija, kao što i zaposlene čini vrlo kompleksan i specifičan resurs. Postoji niz specifičnosti te funkcije u odnosu na druge funkcije u preduzeću.

Zaposleni, njihove veštine, znanja, kreativne i druge sposobnosti, specifični odnosi, klima, i uopšte praksa upravljanja ljudskim resursima jedino su svojstvo koje je jedinstveno za svako preduzeće i ne može se kopirati. Konkurencija ih ne može jednostavno preuzeti. Tehnologiju, računovodstvenu, finansijsku praksu i slično moguće je kopirati i prenesti u druga preduzeća. Zaposleni su jedini element uspešnosti preduzeća koji se ne može preslikati i koji daje određujući ton svim ostalim aktivnostima

¹¹ Pržulj, Ž: Menadžment ljudskih resursa, Institut za razvoj malih i srednjih preduzeća, Beograd, 2003.

preduzeća.

Objektivna znanja koja postoje mogu biti slična, pa i ista u različitim preduzećima, ali način njihove primene i korišćenja, ukupnog znanja i mogućnosti koja su na njima zasnivaju se na razlikama u zavisnosti od specifičnosti zaposlenih i njihove unutrašnje interakcije koja je posebna u svakom preduzeću. Jednostavno, ukupne intelektualne, stručne i druge sposobnosti nisu jednostavan zbir individualnih sposobnosti, nego novi kvalitet koji zavisi i od drugih faktora koji može biti manji ili veći. To je razlog da su danas zaposleni najvažnija konkurentska prednost svakog preduzeća, a njihovo uspešno inovativno upravljanje najvažniji je način njihovog postizanja i održavanja.

Visok standard kvaliteta obavljanja svih ostalih funkcija i ukupne uspešnosti preduzeća u zavisnosti od kvaliteta zaposlenih, takođe čini specifičnom tu funkciju. Nijedna druga poslovna funkcija nema tako sveobuhvatan i neposredan uticaj na sve što se događa u preduzeću i u svakom njegovom segmentu kao ova.

Delatnost menadžmenta ljudskih resursa je specifična po svojim dugoročnim efektima za razvoj i uspešnost organizacije. Nju obeležavaju i dugoročna ulaganja i kreiranje i razvoj odgovarajuće strukture i kvaliteta zaposlenih. Moglo bi se jednostavno reći da ulaganja imaju odloženo delovanje i efekte.

Menadžment ljudskih resursa je primarna, a ne infrastrukturna menadžerska i poslovna funkcija (kao npr. računovodstvo, nabavka, marketing, itd.). Ona uz planiranje, organizovanje, vođenje i kontrolu čini suštinski menadžerski posao, i određuje ukupnu i pojedinačnu menadžersku uspešnost. Kao posebna poslovna funkcija izdvojena je zbog svoje presudne uloge za ukupnu menadžersku i uspešnost preduzeća. Ona ima sasvim drugačiji položaj i ulogu u poređenju sa tradicionalnim poslovnim funkcijama. Doslovno rečeno ona ima funkciju produžene ruke menadžmenta koja ostaje neposredna odgovornost za kvalitetno upravljanje ljudskim resursima, jer je to jednostavno sama bit njihovog posla. Iz toga proizilazi specifična uloga i odnos te funkcije i jedinice u okviru preduzeća u kojoj se unutar preduzeća koncentrišu stručno znanje za kvalitetno upravljanje zaposlenima.

Delatnost menadžmenta ljudskih resursa je povezana sa svim drugim funkcijama i ne može se za razliku od ostalih poslovnih funkcija, ograničiti na jednu funkciju i sektor koja bi vodila i razvijala. Ona ne podnosi funkcijski pristup i specijaliste koji obavljaju svoj specifičan posao. Izrazito funkcijski pristup toj delatnosti u prošlosti doveo je do njene formalizacije, jednodimenzionalnosti i zanemarivanja ključnih područja njenog delovanja, kao i specifičnosti predmeta kojim se bavi. Obavljanje delatnosti na način koji nije izolovao prirodni i važnosti predmeta obavljanja doveo je personalnu funkciju u stvarnu izolaciju u poređenju sa opštim problemima poslovanja i krajnju marginu s obzirom na druge funkcije.

Politika i praksa upravljanja ljudskim resursima

Ljudski resursi dobijaju sve veći značaj u savremenoj organizaciji. Smešten u kontekst u kome je odgovor na rapidno promenljive uslove izvan organizacije osnovni izazov, ljudski resurs dobija novi značaj, a potencijal ljudskih resursa se koristi da bi se ostvarili širi, fleksibilni ciljevi organizacije.

Iako na politiku i praksu upravljanja ljudskim resursima utiču postojeći kulturni, ideološki i strukturni faktori u oblasti upravljanja ljudskih resursa mogu biti identifikovani tekući trendovi. Prema Piperu (Pieper) postoje dve jake tendencije sa kojima se suočava menadžment ljudskih resursa u svim zemljama. Na osnovu analize niza međunarodnih i uporednih razmatranja politike i prakse upravljanja ljudskim resursima on identifikuje jake tekuće tendencije prema fleksibilnosti organizacije rada, radnog mesta i sistema povlastica.

Istovremeno on dokazuje da je to pre svega rezultat nove proizvodnje i tehnologije. U tesnoj vezi sa tim je i stalna individualizacija većine zapadnih društava koja vodi ka promeni potreba na radu i zahteva individualni sistem povlastica i veću fleksibilnost

organizacije rada i vremena.

Ključni razvoj upravljanja ljudskim resursima danas uključuje:

- veću odgovornost rukovodilaca za odlučivanje o prijemu zaposlenih i korišćenje mehanizama selekcije koje povezuju karakteristike zaposlenih sa zahtevima organizacije;
- pomeranje ka relativnom plaćanju posebno ka individualnom doprinosu, procenjenim ciljevima postignuća i sposobnostima, kompetenciji koju zahteva organizacija što je u suprotnosti sa kolektivno određenom i standardnom cenom rada;
- razvijanje individualnih sposobnosti, kompetencija kroz obučavanje koje je na specifičan način povezano sa zahtevima organizacije i koje uspostavlja vezu između individualnog napredovanja karijere i dinamike promena i razvoja organizacije.

Očigledno je da će savremena organizacija sve više zahtevati aktivan pristup ljudskim resursima. A to znači i nove izazove i iskušenja za ljudskih resursa. Zaposleni će se sve više okretati organizacijama koje će moći da im ponude svestranu ličnu promociju. Istovremeno organizacije će se sve češće opredeljavati za povremeno angažovanje stručnjaka specifičnih profesionalnih profila. Kod zaposlenih će se stimulisati timski rad, odlučivanje, inicijativnost, kreativnost, samokontrola i odgovornost.

Zaključak

Burne promene u okruženju kao i promene organizacije savremenog preduzeća presudno utiču na oblikovanje savremenog menadžmenta ljudskih resursa. Fokusiranje na ljudske resurse i okretanje ka ljudskim resursima, kao ključnom faktoru uspeha organizacije implicira evoluciju sadržaja menadžmenta ljudskih resursa. Menadžment ljudskih resursa postaje ključna oblast strateškog menadžmenta u savremenoj organizaciji.

Istovremeno politika i praksa upravljanja ljudskim resursima, kao bitne komponente menadžmenta ljudskih resursa u velikoj meri su uslovljene postojećim kulturnim, ideološkim, institucionalnim faktorima svakog društvenog sistema. Tako se može povući razlika, na osnovu veoma široko određenih termina, između direktivnog i voluntarističkog pristupa upravljanju ljudskim resursima. Međutim, bez obzira na razlike u politici i praksi upravljanja ljudskim resursima koje postoje između različitih društvenih sistema menadžment ljudskih resursa se u svim zemljama suočava sa dve jake tendencije.

To su tendencije prema fleksibilnosti organizacije rada i radnog mesta i sistema povlastica. Takođe, menadžment ljudskih resursa dobija sve veći značaj, a potencijal menadžmenta ljudskih resursa se sve više koristi da bi se ostvarili širi fleksibilni ciljevi organizacije. Savremena organizacija će sve više zahtevati aktivni pristup ljudskim resursima, a to znači i nove izazove i iskušenja za savremeni menadžment ljudskih resursa.

Literatura

1. Casio, W.F., *Managing Human Resources, Productivity, Quality of Work Life, Profits*, 4th edition McGraw-Hill, 1995.
2. Miller, F.B., Coghill, M.A., *Sex and the personnel manager*, *Industrial and Labor Relations Review*, 18(1), str.32-44, 1964.
3. Dulebohn, J.H., Ferris.G.G., *The History and Evolution of Human Resources Management*, Blackwell Publishers, str. 18-41, 1995.
4. Anthony, W.P., Nicholson, E.A., *Management of human resources, A Systems approach to personnel management*, Columbus, OH, Grid, inc. 1997.
5. Ferris, Rowland, K.M., *Research in Personnel and Human Resources Management*, vol.6, Greenwich, CT, pres. 263-288, 1991.
6. Jones, G.R., Wright,P.M., *An economic approach to conceptualizing the utilization of human*
7. *Resources management practices*, press. 271-299, 1992.

8. Kochan, T.A., Batt.R., Dyer.L., International human resources studies, 1997.
9. Roethlisberger, F.J., Dickson,W.J., Human Relations, O.,Miller.G.A., The Sociology of Organizations, New York, Free Press, 1970, str. 53-63.
10. Argyris, C., Understanding Organizational Behavior, Chicago, Dorsey, 1960 i Integrating the Individual and the Organization, New York, Wiley, 1964, str.53.
11. Likert,R., New Patterns of Management, New York, McGraw-Hill, 1961, i The Human Organization – Its
12. Management and Value, New York, McGraw-Hill, 1967,str.10
13. Bratton, J. and Gold J.: Human resource management, Palgrave Macmillan, New York, 2007.
14. Przulj, Z.: Menadžment ljudskih resursa, Fakultet za trgovinu i bankarstvo, Beograd, 2007.
15. Przulj, Z: Menadžment ljudskih resursa, Institut za razvoj malih i srednjih preduzeća, Beograd, 2003

OBRZOVNA TEHNOLOGIJA KAO NUŽNOST SAVREMENOG OBRAZOVNOG PROCESA

Nemanja Anđelković¹

Rezime

Vreme u kome živimo karakteriše brzi razvoj nauke, tehnike i tehnologije kao i naglo povećavanje znanja i informacija. Eksplozija i ekspanzija naučnih znanja je sve veća i snažnija. Znanje postaje najvažniji proizvodni resur i najbitniji faktor razvoja svake zemlje. Brojni rezultati naučnih istraživanja sve više se primenjuju u proizvodnji, tehnici, tehnologiji... a to doprinosi da se borba za naučni i tehnički progres vrši i u oblasti obrazovanja. Nikad kao danas reč "znanje" nije imalo veći značaj i veću ulogu u životu savremenog čoveka. Nikada nije postojala veća potreba za njim i njegovim korišćenjem nego sada. Stvara se novi svet - svet nauke, učenja i mišljenja. Talas modernizacije, proizišao iz naučno – tehnološke revolucije implicira promene u svim oblastima obrazovanja i praktično uvođenje savremene obrazovne tehnologije u svim sferama obrazovanja. Dve oblasti moderne nauke najviše su doprinele da se razvije vrhunska nastavna tehnologija: elektronika i informaciona tehnologija. Zahvaljujući ovim dvema naučnim oblastima, bilo je moguće razvijati modernu pedagošku tehnologiju (multimedijsku, televizijsku i kompjutersku) koja je doprinela i doprinosi unapređivanju nastave, motivacije učenika, podizanju kvaliteta učenja i nastave. Ovaj rad, koji se svrstava u polje didaktičko-metodičkih teorija, urađen je sa namerom da ukaže na značaj primene savremene obrazovne tehnologije u nastavnom procesu, a u funkciji nužne reforme celokupnog školstva.

Ključne reči: Obrazovanje, nastavni proces, obrazovna tehnologija, reforma obrazovanja

EDUCATIONAL TECHNOLOGY AS A NECESSITY OF CONTEMPORARY EDUCATIONAL PROCESS

Abstract

The time we live in is characterized by rapid development of science and technology as well as the very advancement of knowledge and information. Explosion and expansion of scientific knowledge is becoming larger and stronger. Knowledge becomes the most important production resource, and the most important factor in a country's development. Numerous results of scientific studies are widely applicable in manufacturing, engineering, technology, which also leads to contribution to the struggle for scientific and technical progress in the field of education. The word "knowledge" had no greater significance and greater role in the life of a modern man as it has today. There has never been a greater need for knowledge and its application than nowadays.

¹ MA Nemanja Anđelković, Mlekarska škola Pirot

The new world is being created - the world of science, thinking and learning. The wave of modernization, which has emerged from the scientific - technological revolution, implies changes in all areas of education and practical introduction of modern educational technology in all educational spheres. Electronics and information technology have contributed the most to developing premium teaching technology. Thanks to these two scientific fields, it was possible to develop a modern educational technology (multimedia, television and computing) that has contributed to improving teaching, raising the quality of teaching and learning and improving student motivation. This study, which is classified in the field of didactic and methodological theory, is conducted with the intention to highlight the importance of applying modern educational technology in the teaching process, as a function of the necessary reform of the entire education system.

Key words: education, teaching process, educational technology, education reform

Zanemarivati u današnje vreme savremenu tehnologiju u obrazovanju, otprilike i pojednostavljeno izgleda kao da se ide pešice umesto vozom i avionom, ili da se rublje pere ručno umesto da se koristi mašina, ili da se složene računске radnje obavljaju olovkom i hartijom umesto računarima i kompjuterima.
Jovan Đorđević

Uvod

Tehnologija je izazvala revoluciju industrije, zabave, poljoprivrede, ratne tehnike, a očekuje se, s pravom, da će to izazvati i u obrazovnom procesu. Tehnologija se često koristi kao sinonim za različitu opremu, objekte, aparate, instrumente i za neodređenu kombinaciju opreme i neophodnog znanja za realizaciju nečega. Sama reč tehnologija je kombinacija grčkih reči "techné" što znači spretnost, veština, način, znanje, pravilo, umešnost, oruđe, umetnost, zanat, sredstvo i "logos" što znači nauka, reč, učenje, duševno stanje. Iako ni danas ne postoji njeno jedinstveno, opšte prihvaćeno značenje, ipak većina stručnjaka prihvata odrednice koje označavaju sam proces rada, proizvodnju, i zbog toga se pod terminom tehnologija najčešće podrazumeva znanje potrebno za proizvodnju dobara i usluga. Zbog toga i jedna od najopštijih definicija tehnologije glasi: "Tehnologija je sistematična primena znanja da bi se postigao cilj". Ovo znanje ne mora biti samo iz jedne specifične oblasti, već iz raznih naučnih oblasti. Znanje se primenjuje na sistematični način i većinom se odnosi na određene postupke da bi se proizveli ili postigli predviđeni rezultati. Tehnologija se odnosi i na planiranje, sisteme, metode, organizaciju celokupnog procesa proizvodnje. Nju sačinjavaju sredstva za postizanje nekog cilja i sistematski i organizovani proces rada. Teorijsku osnovu, obrazloženje i opravdanje primene obrazovne tehnologije u obrazovnom procesu čine znanja iz raznih naučnih oblasti i disciplina, kao što su: pedagogija (didaktika i metodika), psihologija (psihološke teorije učenja, recepcija, pamćenje, pažnja, imaginacija), kibernetika (teorije upravljanja i regulisanja, algoritma i modela, fdbeka), komunikologija. Ove discipline identifikuju razne faktore koji utiču na proces učenja, nastave i efikasnost raznih medija.

Primena savremenih tehnologija u nastavnom procesu

Obrazovna tehnologija je već dugo prisutna u realizaciji obrazovnog procesa i procesa učenja i bila je poznata pod nazivom "obrazovna tehnika", "nastavna sredstva", "A/V sredstva", "demonstraciona sredstva", "instrukciona sredstva", "očigledna sredstva", "film u nastavi", "nastavne mašine". Osnovni nedostatak u tumačenju i primeni ovih nastavnih sredstava, odnosno obrazovne tehnologije, je bio taj što se prilikom njihovog tumačenja najviše pažnje pridavalo tehničkim karakteristikama,

moogućnostima i načinu korišćenja u smislu manuelnog manipulisanja i tehničkog funkcionisanja, dok je vrlo malo pažnje posvećivano pedagoškom opravdanju njihove primene. Problem je u tome, što se obrazovna tehnologija shvata na raznovrsne načine i što je ona kao pojava, interdisciplinarni konglomerat raznih nauka, teorija, tehnika, tehnologija, međusobno povezanih sa jednim ciljem, a to je da se obrazovni proces i proces učenja učini efikasnijim, a time i racionalnijim i optimalnijim i da se prilagodi brzim promenama društvenog sistema, proizvodnje, tehnike i nauke.

Pojam obrazovna tehnologija podrazumeva ne samo sredstva, metode i oblike rada koji se primenjuju u obrazovnom procesu, nego i novu oblast, metode i organizaciju rada koja uslovljava inoviranje već postojećih načina rada. Ona doprinosi racionalizaciji nastave i promeni položaja i funkcije kako nastavnika tako i učenika, i omogućava razvijanje kreativnosti i individualizaciju nastavnog procesa. Nju treba shvatiti kao primenjenu nauku koja u sebe uključuje razne sisteme, modele, analize i postupke učenja i istraživanja. Obrazovnu tehnologiju ne treba shvatati samo kao primenu raznovrsnih tehnoloških sredstava, već i kao primenu novih nastavnih metoda u sklopu sa novom obrazovnom tehnikom, kao novu organizaciju realizacije nastave i učenja, i kao kombinaciju svih mogućih resursa u cilju poboljšanja nastavnog rada i procesa učenja. Ona je oblast učenja i prakse koja se bavi istraživanjem, planiranjem, razvojem, nastavnim praksom, upravljanjem obrazovnim procesima i raznim aspektima primene obrazovnih sistema i procedura. Planiranje u obrazovanju obuhvata pitanje socio- ekonomskih potreba, administraciju i organizaciju materijalnih, finansijskih i ljudskih resursa potrebnih za njihovo zadovoljavanje. Obrazovna tehnologija se ne može i ne treba poistovetiti sa informacionom, informatičkom, telekomunikacionom i kompjuterskom tehnologijom. Svaka od njih ima svoj cilj, funkciju i sadržaje, i oni određuju njihovu autonomnost, unikatnost i vrednost u pedagoškoj praksi. „Smatra se da pojam obrazovna tehnologija obuhvata širu oblast primene, korišćenja i tumačenja obrazovnog procesa, dok ostali pojmovi označavaju neku njegovu užu karakteristiku primene i korišćenja u obrazovnom procesu tj. čine polje, oblasti, način njihove upotrebe, delovanja i zahvatanja. Cilj svih tehnologija je isti, a to je da povećaju efektivnost i kvalitet procesa podučavanja i učenja, ali svaka tehnologija ima svoje polje delovanja i mogućnosti upotrebe“ (Danilović, 2006, str. 9).

Danas se sa pravom može govoriti o svestranoj primeni kompjutera u obrazovanju, praktično u svim delovima tog kompleksnog sistema. Uža primena kompjutera u obrazovanju je primena u nastavi i učenju. I posle višegodišnje primene kompjutera u obrazovanju, još se istražuje njihova racionalna primena i efekti te primene na obrazovne rezultate. Od otkrića (1944), pa doprimene u nastavi i učenju (1959), kompjuteri su uveliko našli primenu u mnogim drugim delatnostima i sferama ljudskog rada. Ako se tok obrazovnog procesa posmatra sa kibernetičkog stanovišta (sa elementima cilja, ulaza, toka i izlaza), onda se računari u primeni dotiču svakog pomenutog elementa. Modeli interakcija uz pomoć kompjutera u kojima se ogledaju odgovarajući pedagoško-psihološki i didaktičko-metodički zahtevi (ili logika tih zahteva) nazivaju se nastavne strategije. Sa pedagoškog aspekta (polazeći od stanovišta da je pravo vremena i validna informacija imperativ razvoja), jedno od najznačajnijih dostignuća u savremenoj informatičkoj tehnologiji je upravo mogućnost elektronske multimedijalne prezentacije informacija. Istraživanja o medijima u nastavi pokazala su, na uverljiv način, superiornost predstavljanja materije uz pomoć više nosilaca u odnosu na predstavljanje putem jednog jedinog nosioca informacije. Đ. Nadrljanski i B. Vlahović ističu da multimedija u nastavi/učenju omogućava:

- a) individualizaciju učenja i napredovanje učenika;
- b) prijem informacija (auditivno i vizuelno);
- c) neograničeno ponavljanje datih sadržaja;
- d) organizaciju kooperativnog - interaktivnog učenja;
- e) upravljanje procesom učenja;
- f) pravovremene povratne informacije i dr.;

- g) lakši pristup različitim izvorima znanja;
- h) mogućnost lakšeg uvida u različita viđenja jednog problema;
- i) poboljšanje kvantuma i kvaliteta znanja (Đ. Nadrjlanski i B. Vlahović, 2000, str. 79).

Multimediji u nastavi koriste se unutar nastavnih strategija. Svaka klasična nastava na nivou razredne nastave u osnovnoj školi je multimedijaska sama po sebi, jer su osnovni nosioci nastave multimediji: učitelj i učenici. Da bi multimediji u nastavi bili podsticajni činioc u učenju „važno je didaktički osmisлити ulogu svakog pojedinog medija u nekoj multimedijaskoj kombinaciji. Treba izbeći nepotrebno ponavljanje istih sadržaja putem različitih medija. U multimedijaskoj kombinaciji treba svakom pojedinom mediju dati određene didaktičke uloge koje će zavisiti od obeležja i prednosti samog medija kao i od mentalne kondicije polaznika i ciljevima nastave“ (Matijević, 2000, str. 72). U nastavnim strategijama planiramo upotrebu multimedija kroz interaktivni odnos s drugim elementima nastavnih strategija (npr. metodama, nastavnim ciljem, sociološkim oblicima rada i sl.). Multimediji su sredstva koja preuzimaju posredničku ulogu između učenika, učitelja i informacije, kada govorimo o nastavnoj aktivnosti u učionici. Pri tome, primenom multimedija u nastavi, ostvaruje se prenos didaktičkih funkcija sa personalnih na nepersonalne multimedije. „To znači da su multimediji oblikovani na način posedovanja didaktičkih funkcija kao što su npr. motivacija, posedovanje informacija, uputstava za rad, davanje povratnih informacija koje su nekad bile u većini slučajeva specifične samo za učitelja kao kompleksnog primarnog multimedija. Prenos didaktičkih funkcija sa personalnih na nepersonalne multimedije može biti delimičan kada se objektivizuje deo nastavne aktivnosti ili potpun, jer obuhvata celokupnu nastavnu aktivnost. Objektivizacija prijenosa didaktičkih funkcija sa personalnih na nepersonalne multi/medije ne sme se poistovetiti s objektivizacijom informacija koje sadrže, što zavisi o nivou svesti njihovih oblikovatelja“ (Blažič, 2007, str. 42–43).

Moderna organizacija nastave nezamisliva je bez uvođenja inovacija. Didaktičko-metodička reforma i modernizacija podrazumevaju korišćenje novih didaktičkih materijala i strategija nastavnog rada. Multimedijalnim pristupom nastavnom procesu ne menjaju se samo stil i način rada već u velikoj meri i kvalitet znanja. Time se stvaraju uslovi za sticanje raznovrsnijih, dinamičnijih i kompleksnijih znanja. Budući da se ukupni kvantum znanja svakodnevno uvećava, to implicira potrebu za permanentnim učenjem i usavršavanjem. Jedna od novih savremenih tendencija i pristupa je i koncept elektronskog (E-learning) učenja koji daje novi pečat i umnogome olakšava ovaj proces. U tradicionalnoj nastavi gde dominira frontali oblik rada sa izraženom predavačkom funkcijom nastavnika ne omoućava se dovoljna interakcija sa učenicima niti ostavlja dovoljno vremena za sosalne aktivnosti učenika u funkciji kvalitativnijeg oviđavanja nastavnim sadržajima. Takva nastava smanjuje trajnost znanja i povezivanje teorije sa realnim životom. Poslednjih deset godina intenzivno se razvijaju i usavršavaju didaktički mediji, nastavne metode i oblici rada u funkciji podizanja efikasnosti i efektivnosti nastavnog procesa. Sadašnja organizacija nastave nije modelovana kao celovit sazajni sistem. „Jedan od razloga za ovakvo stanje je i nepovoljno didaktičko-tehničko okruženje u kojem se odvija nastava. Učionice nisu opremljene za organizaciju sistemski zasnovane nastave“ (Vilotijević, 1999, str. 157). Tek u poslednjih desetak godina sa masovnijim korišćenjem računara u školama stvoreni su preduslovi za kvalitetnije inoviranje obrazovne tehnologije. Multimedijalni programi krirani za personalne računara nude mogućnost kreiranja elektronskih udžbenika sa tekstom, slikom, zvučnim anomacijama i filmovima, tako da učenici mogu samostalno da napreduju u oviđavstvu nastavnih sadržaja, da se vrata na sadržaje koji im nisu dovoljno jasni, da dobiju dodatne i povratne informacije u skladu sa svojim mogućnostima i nteresovanjima. Interaktivnost i kvalitet prezentovanih materijala uz korišćenje multimedije i hiper teksta daje znatno bogatije sadržaje u poređanju sa nastavom koja se odvija u tradicionalnim učionicama. Razvoj telekomunikacione tehnologije i masovnije korišćenje interneta omogućili su interaktivno učenje na daljinu bazirano na sistemskom pristupu uz korišćenje multimedijalnih

elektronskih izvora informacija.

U poslednjoj deceniji proizvodi se veliki broj kompjutera univerzalne namene, koji su, u poređenju sa ranije proizvedenim, tehnički savršeni, sa visokim performansama, fleksibilni, jeftini i pogodni za korišćenje u raznim uslovima i u različite svrhe. Mikrokompjuteri najnovije generacije sa brzim procesorima sa velikim kapacitetom radne i periferne memorije imaju značajne prednosti u procesu učenja u odnosu na ranije generacije. U razvijenim zemljama sveta intenzivno se koriste video-projektori koji se povezuju sa računarima i omogućavaju kvalitetan prikaz sadržaja na projekcionom, platnu, aktivne elektronske table, mikrokamere za prezentovanje trodimenzionalnih modela i sl. Elektronske enciklopedije i internet predstavljaju značajne izvore informacija koje učenici i nastavnici koriste u sticanju znanja. „Nema sumnje, tvrdi Mandić, da nova tehnologija pruža mogućnost nastavniku da podiže kvalitet poučavanja i da obezbedi dvostanu komunikaciju u nastavi. Multimedijaska prezentacija doprinosi lakšem održavanju discipline u nastavi i kreiranju pedagoških situacija u kojima će se povećati misaona aktivnost učenika i dolaziti do izražaja njihova odgovornost za uspeh nastave i učenja“ (Mandić, 2001, str. 85). Učenici marljivije prate multimedijisku prezentaciju, bolje pamte nastavne sadržaje (naročito one koji se teže uče slušanjem i čitanjem) i aktivnije učestvuju u procesu saznanja novih sadržaja. Brže sticanje znanja pruža mogućnost učenicima da razmišljaju, analiziraju i zaključuju; da se više posvete učenju istraživanjem, otkrivanjem i rešavanjem problema i da na taj način daju veći doprinos svome razvoju. „Posebno je značajno spomenuti da se savremenim kompjuterima mogu koristiti učenici kod kuće i na taj način sticati raznovrsna znanja koja su u vezi s nastavnim planom i programom i šire“ (Mandić, 2010, str. 86).

Inovacije u vaspitno-obrazovnoj delatnosti su usmerene na podizanje nivoa i kvaliteta vaspitno-obrazovnog rada, uz racionalno korišćenje kadrova, vremena i kreativnosti nastavnika i učenika. One označavaju stvaranje uslova za praćenje, normiranje i vrednovanje pedagoškog rada, za iznalaženje adekvatnih materijalnih i moralnih činilaca koji će motivisati učenike u nastavnom radu. Prema M. Vilotijeviću: „Nastavne inovacije su progresivne, razvojne, naučno utemeljene promene u didaktičko-metodičkoj organizaciji nastave koje se, kao relativno nove, pojavljuju nastavnom procesu“ (Vilotijević, 1999, str. 142). Danas se najčešće pominje multimedija, virtuelna realnost, veštačka inteligencija, ekspertni sistemi, obrazovni računarski softver, Web portali, učenje na daljinu, e-learning, uključujući i ranije didaktičke medije koji nisu u dovoljnoj meri zaživeli u školama, kao što su dijaslajdovi, filmovi, grafofolije, televizijski programi za obrazovanje, video kasete i sl. „Organizatorima savremene nastave stoje na raspolaganju brojni didaktički mediji i učila od onih koji se nalaze u prirodi do onih koja su proizvedena i predstavljaju poslednju reč tehnike. Iz prirodne okoline u kojoj škola radi nastavnik koristi razne predmete, biljke, životinje, pojave, materijale, društvene odose, pokazuje u realitetu međuzavisnost biljaka, životinja i čoveka i na taj način ilustruje svoje predavanje, daje učenicima mogućnost da sami prikupljaju razne zbirke, istražuju, proučavaju svet oko sebe, sebe u tom svetu i povezuju teoriju s praksom, nastavu sa životom. Od veštačkih proizvedenih didaktičkih medija nastavniku stoje na raspolaganju: auditivni (reprodukcija tona i izvođenje tona pomoću različitih učila), vizuelni (tekstovi, slajdovi, slike, aplikacije, crteži, dijafilmovi, nemi filmovi, grafikoni, karte, reljefi, modeli, likovna dela, razni predmeti itd.) audiovizuelni (film, magnetoskopska traka, televizijski program otvorenog i zatvorenog tipa, materijali koji se emituju preko video-sistema, kasete)“ (Mandić, 2013, str. 96). Danas se sve više koriste multimedijalni didaktički mediji (kompakt diskovi, sadržaji koji se primaju preko kompjutera) u kojima je integrisana slika, tekst, zvuk i film, sa mogućnošću interakcije između učenika i izvora informacija.

Novi mediji u obrazovanju

Moderna organizacija nastave nezamisliva je bez savremene obrazovne tehnologije

(novi mediji). Danas se u nastavi koriste brojni, različiti novi obrazovni softeri od kojih su najpoznatiji:

Skype (video komunikacija) može doprineti kvalitetnijoj, funkcionalnijoj i kreativnijoj nastavi na više načina – u smislu međusobne saradnje i komunikacije, ne samo između učenika/nastavnika u istoj školi već i na nivou zemlje i sveta, i u svrhu motivacije za dodatno učenje. Pored razmene informacija, korisnici vežbaju svoje govorne veštine, što je naročito korisno ukoliko se komunikacija odvija na stranom jeziku. Takođe, takmičenja i razni kvizovi između fizički udaljenih lica mogu se neometano odvijati putem skajpa. Debate na određenu temu i konsultacije se mogu uspešno voditi i u vremenu van nastave, što doprinosi produbljivanju znanja stečenog za vreme časa, ali i razvoju kritičkog mišljenja. Takođe, uz pomoć Skype-a učenici mogu pratiti virtuelna predavanja na određenu temu, gde su predavači javne, značajne ličnosti iz oblasti koje su važne za usvajanje konkretnog gradiva.

Pinterest, za koji se predviđa da će postati jedna od deset najpopularnijih društvenih mreža na internetu, najpribližnije se može opisati kao virtuelna tabla (pinboard). Funkcioniše tako što korisnici kreiraju svoje ploče unutar kojih se nalaze kategorije, tj. razvrstavaju sadržaje koje nameravaju deliti sa drugim korisnicima: fotografije, poruke, linkovi i slični sadržaji koji se nalaze i na drugim društvenim mrežama sličnog profila. Mnogi nastavnici koriste ovu mrežu kako za prikupljanje zanimljivih informacija za nastavu, tako i za objavljivanje sadržaja koji mogu biti od koristi kolegama ili učenicima.

Edmodo je veoma popularna platforma za učenje i socijalna mreža, namenjena nastavnicima i učenicima, u cilju povezivanja nastave na mreži. Osnovan je 2008. godine, a danas ima preko šest miliona korisnika. Edmodo je najpre bio platforma za mikroblogging, da bi danas posao društvena mreža sa brojnim aplikacijama korisnim za sve one koji učestvuju u nastavnom procesu. Slikovito bi se mogao opisati kao Fejsbuk za nastavnike i učenike. Osim razmene poruka između nastavnika i učenika, Edmodo daje mogućnost razmenjivanja linkova, svih vrsta multimedijalnih datoteka, kvizova, tekstova... Tu je i kalendar događaja, kao neka vrsta onlajn rokownika za tekuće nastavne i vannastavne aktivnosti. Takođe, nastavnici imaju mogućnost povezivanja s drugim kolegama u školi i van nje, mogu se udruživati u formirane grupe u okviru kojih razmenjuju svoja iskustva, planiraju zajedničke aktivnosti, obuke, kurseve, seminare. Edmodo je namenjen radu sa učenicima, u cilju poboljšanja uslova odvijanja nastave, ali ima i izuzetno značajnu ulogu u profesionalnom razvoju i usavršavanju rada prosvetnih radnika. Od nedavno, Edmodo daje mogućnost pristupa i roditeljima. Rad u trouglu nastavnik – učenik – roditelj može dati najbolje rezultate u vaspitno-obrazovnom procesu.

EduBlogs je jedna od najvećih edukativnih zajednica na internetu, koja nudi mogućnost besplatnog registrovanja i ostavljanja Word Press bloga. Obezbeđuje nastavnicima i učenicima blog platformu koja u velikoj meri olakšava komunikaciju na relaciji nastavnik – učenik i nastavnik – roditelj. Reč je o komunikaciji namenjenoj isključivo obrazovanju, bez marketinških pretenzija. Edu Blogs pruža mogućnost razmene znanja, sticanja novih informacija i stalnog učenja kroz onlajn kontakt. Generalno, upotreba blogova, odnosno bilo kakvo javno prezentovanje, doprinosi analitičkom, kritičkom i kreativnom razmišljanju učenika.

Wikispaces su stranice na internetu koje prijatelji, grupe ili saradnici mogu zajednički uređivati. Prisutne su u nastavi kao korisno pomagalo za razmenu informacija, lekcija, elektronskih knjiga, planova i programa. Korisnici mogu dodavati novi, brisati stari i menjati postojeći sadržaj. Najpoznatiji primer viki sajta je Vikipedija, onlajn enciklopedija. U nastavnom procesu viki sajtovi se mogu koristiti za zajedničke projekte, stvaranje informatora, udžbenika, vežbanki, beleški i skripti. Takođe, viki sajt može biti i jednostavnija verzija školskog veb sajta ili sajta jednog odeljenja.

Schoolology je još jedna platforma za učenje. Po jednostavnosti funkcionisanja, a i po mogućnosti povezivanja, saradnje i razmene informacija, veoma je sličan Edmodu. Primena u nastavi ista je kao i kod bilo koje druge platforme sa ovom funkcijom.

Prvenstveno je namenjen radu sa učenicima – učenje na daljinu, ali vrlo je koristan i za nastavnike – u smislu rada na njihovom profesionalnom razvoju.

Skulodži je direktno povezan sa Google dokumentima, a moguće je i direktno uvoženje resursa iz još dva sistema za upravljanje učenjem – Mudla i Blekborda.

Schoolbinder ima slične mogućnosti kao Edmodo i Skulodži – školske i vannastavne aktivnosti, povezivanje nastavnika među sobom, kao i nastavnika sa učenicima i roditeljima. Ova platforma ima i svoju pro-verziju, pa su mogućnosti u besplatnoj varijanti ograničene.

Engrade je platforma veoma slična Edmodu, s tim što, za razliku od Edmoda, ima i Viki. U principu, obe platforme za učenje najbolje funkcionišu i najkorisnije su ukoliko se objedine sa sajtom škole.

Video projektori predstavljaju savremene, portabilne i kompaktne uređaje koji verno prikazuju audio-vizuelni signal sa računara i video sistema na platno. Zahvaljujući snažnim svetlosnim izvorima, video projektori novije generacije predstavljaju odličan izbor i za prikazivanje nastavnih filmova ograničenom broju učenika. Jedna od glavnih karakteristika je jačina osvetljenosti, koja se izražava u lumenima. Video projektori imaju veliku perspektivu kada je u pitanju primena u nastavnom procesu, oni treba da zamene kedu – tablu - grafoskop i razne vrste projektora. Video-projektore možemo klasifikovati u dve grupe. Prvu grupu klasifikujemo prema tehnologiji koju koriste za prikaz slike, a drugu grupu prema opštoj nameni video-projektora.

Svakako, da postoje još niz drugih savremenih obrazovnih sredstava, koje nismo ovim pregledom pomenuli, a koji se koriste ili mogu da koriste u nastavi.

Tehnologija i obrazovanje za društvo učenja i znanja

Usled promena u obrazovnom sistemu zbog sve veće primene obrazovne tehnologije dolazi do modernizacije vaspitno – obrazovnog sistema i uvođenja inovacija. Modernizacijom označavamo mere i puteve osavremenjivanja nastavnih sadržaja, nastavnih sredstava, nastavnih metoda i oblika organizacije nastavnog procesa. U tom smislu može se govoriti i o savremenim vaspitno – obrazovnim ciljevima, o modernizaciji celokupnog vaspitno – obrazovnog sistema ili pojedinih njegovih delova, o modernizaciji sistema obrazovanja nastavnog kadra. Modernizacija se kao termin upotrebljava kada želimo povući razliku između zastarelog i savremenog ili ukazati na puteve napretka vaspitanja i obrazovanja. „Modernizacija u oblasti vaspitanja i obrazovanja je nezamisliva bez inovacija, koje znače namerno unošenje promena u nastavu i vaspitno – obrazovni sistemu celini i podsticaj za njihovo dalje unapređivanje. Ove promene obuhvataju ne samo nastavna sredstva već i metode i oblike rada i organizacije nastavnog procesa. Pod novim se ne podrazumevaju samo sasvim nova sredstva ili oblici rada u nekoj sredini ili zemlji, već sve ono što je za tu srednu novo, nepoznato i neispitano“ (Ničković, Prodanović, 1984, str. 49). Tehnološka revolucija – period softverske, globalne informatičke tehnologija zahteva da se u školskim programima i u praksi daleko više pažnje posvećuje znanju, naročito opštem, zatim originalnosti, stvaralaštvu, prirodno – naučnim znanjima, a manje manuelnim veštinama, specifičnostima, rutini, reproduktivnosti, davno je prošlo vreme kada je ideal škole bio da formira ličnost enciklopedijskog znanja.

Sa zahtevima savremene obrazovne tehnologije se lakše mogu nositi pojedinci osposobljeni da istražuju i rešavaju probleme i na taj način stiču produktivno znanje. Neproduktivno znanje manje znači i njime se manje može. „Pojedinac koji nije osposobljen za transfer znanja, za korišćenje principa i zakona iz jedne oblasti da bi rešio probleme u drugoj, malo će koristiti sebi i društvu. Čovek informatičke ere mora vladati trima jezicima: maternjim, najmanje jednim stranim i informatičkim. A informatički jezik se može savladati ako se u školi uči informatika i ako se ukupni rad u školi informatizuje“ (Vilotijević, 1999, str. 393). U poslednjih desetak godina sa masovnijim korišćenjem računara u školama stvoreni su preduslovi za kvalitetnije inoviranje

obrazovne tehnologije. Multimedijalni programi kreirani za personalne računare nude mogućnost kreiranja elektronskih udžbenika sa tekstom, slikama, zvučnim animacijama i filmovima, tako da učenici mogu samostalno da napreduju u ovladavanju nastavnih sadržaja, da se vrate na sadržaje koji im nisu dovoljno jasni, da dobijaju povratne i dodatne informacije u skladu sa svojim mogućnostima i interesovanjima. Interaktivnost i kvalitet prezentovanih materijala uz korišćenje multimedije i hiperteksta daje znatno bogatije sadržaje u poređenju sa nastavnom koja se odvija u tradicionalnim učionicama.

Razvoj personalnih računara, u poslednjih pet godina, doživljava značajan uspon, tako da je brzina procesora povećana i do 100 puta, kapacitet glavne i periferne memorije standardnih konfiguracija povećan je najmanje 50 puta, a usavršeni su i periferni uređaji. Usavršavanjem operativnih sistema (Njindonjs 98 i Njindonjs NT) olakšan je rad korisnicima sistema, tako da je veliki broj institucija, a naročito fakulteta i škola umesto velikih kompjuterskih sistema, svoje računarske mreže bazirao na personalnim multimedijalnim računarima. U svojoj doktorskoj disertaciji Z. Stanković ističe da „stalna veza sa internetom obezbeđuje da se na klasičan način koriste telekomunikacioni mediji, ali se u poslednje dve godine intenzivno radi na korišćenju celularnih komunikacionih veza što će obezbediti vezu sa izvorom informacija na bilo kojoj lokaciji uz korišćenje prenosnog računara. Korišćenjem softvera za prepoznavanje glasa i rukopisa očekuje se da će tastatura postati sekundarni ulazni uređaj, a mikrofoni i elektronske olovke postaću primarni. Korišćenjem nove tehnologije obrazovanje postaje dostupnije širem krugu ljudi zainteresovanih za permanentno usavršavanje u svojoj delatnosti. Informaciona tehnologija u obrazovanju pruža mogućnosti za upotrebu novih nastavnih metoda i novu organizaciju nastave čime bi se nedostaci tradicionalne nastave mogli svesti u granice tolerancije. Klasične učionice i oblici rada se ne izbacuju nego se dodaje nova tehnologija koja integriše pozitivne elemente tradicionalne tehnologije menjajući položaj učenika i nastavnika sa ciljem da se poveća aktivno učešće učenika u nastavnom procesu i aktivno praćenje njegovog napredovanja u radu“ (Stanković, 2013, str. 46-47).

U uslovima savremene nastave više se ne postavlja pitanje da li treba primenjivati savremene informacione tehnologije, već je glavni zadatak doći do odgovarajućih rešenja, kako i na koji način primeniti nove tehnologije u kontekstu datih predmetnih oblasti. Prije svega, da bi se poboljšao kvalitet nastave, a učenje postalo efikasnije. Komunikaciona tehnologija omogućava nastavniku da unapređuje svoju informisanost, odnosno da se bolje i celovitije, u skladu sa savremenim naučnim dostignućima, pripremi za nastavu. S druge strane, nastavnik je u poziciji da i same učenike podstiče na istraživački rad i učenje, tako što će ih valjanim i dobro osmišljenim zadacima usmeravati da traže i dobijaju odgovarajuće informacije, da ih razumjevaju i tumače. „Informacijsko-komunikacijska tehnologija definiše se kao kombinacija informatičke tehnologije s drugim tehnologijama, posebno sa komunikacijskom tehnologijom. Informacijskokomunikacijske tehnologije (eng. ICT – Information and Communication Technologies) uključuju širok spektar sklopovske (eng. hardware) i programske (eng. software) podrške i telekomunikacijskih sistema koji se služe računarskim sistemima i služe ljudima koji komuniciraju putem njih“

(<http://www.scribd.com/doc/29657063/primenasavremeneinformacionokomunikacionetehnologije-u-nastavi-filozofije> Posećeno: 11.09.2016. godine).

Eksperimenti pokazuju da su nastava i učenje uz pomoć kompjutera efikasniji od tradicionalne u pogledu kvaliteta i kvantiteta stečenih znanja, trajnosti i aplikativnosti tih znanja, a posebno u pogledu misaone mobilnosti učenika, njegove motivisanosti za učenje, kao i bržeg humanijeg i pravednijeg vrednovanja i ocenjivanja rada studenata. U strukturi kompjuterske nastave i nastavnom procesu nastavnik i učenik dobivaju nove uloge i položaje. „Nastavnik nije više samo prenosilac informacija i ocenjivač učenikovog znanja, već postaje još upravljač i regulator toka informacija, organizator i voditelj celokupnog procesa usvajanja nastavnih sadržaja, a učenik postaje aktivni učesnik, nastavnikov saradnik, a ponekad i kreator procesa nastave i učenja. U kompjuterskoj nastavi funkcija nastavnika se prenosi svojim težištem na pripremanje nastavnog rada,

na motovisnje učenika, na njegovo osposobljavanje za rad, na modelisnju nastavnog procesa i na egzaktnu kontrolu i evidenciju natanog rada” (Mandić, P., Mandić, D. 1997, str. 57).

Iz svega ovoga može se zaključiti da je upotreba informacijske i komunikacijske tehnologije u nastavi potrebna, zato što se mnogi aspekti moderne koncepcije obrazovanja ne mogu biti ostvareni bez nje ili bi ih jako teško ostvarili. Unutar obrazovanja ICT zauzima sve veći značaj i njena primena u nastavi dovela je do modernizacije nastavnog procesa i sve popularnije nastave poznate kao e-learning ili enastava. Osnovni cilj uvođenja informacione i komunikacione tehnologije u obrazovni proces je brzo, tačno i pouzdano sticanje znanja. Nastavni sistem se, neminovno, treba prilagoditi promenama u obrazovanju nastalima uticajem informatičko-komunikacione tehnologije na sveukupno primarno obrazovanje. Samo nastavnici koji svoje studente podučavaju komunikacionim kompetencijama (učenju traženja informacija, učenju primene informacija itd.) mogu svoje studente usmeravati na doživotno obrazovanje kao temelj društva znanja u kome je ICT i računar postao njegov sastavni dio. Glavni cilj primene ovih obrazovnih tehnologija u nastavi jeste povećanje nivoa interaktivnosti. Imperativ za nastavnike, ali i za roditelje jeste što veći uticaj tehnologije u nastavni plan i program, jer na taj način isti postaje kvalitetniji, proces učenja personalizovaniji, prilagođeniji potrebama svakog korisnika ponaosob. Nastavnik treba da, zahvaljujući svojoj kreativnosti, kod učenika probudi svest o neophodnosti upotrebe interneta u nastavnim i vannastavnim aktivnostima. Zato je bitno da najpre on sam usvoji i prepozna vrednosti koje će koristiti u obrazovnom procesu.

Ka zaključku

Savremeni obrazovna tehnologija postaje neminovnost u radu, posebno za vremena koja dolaze. Moderne tehnologije su proširile mogućnosti obrazovanja. Gidins nas podseća da se već uveliko govori o “revoluciji u učionici”, o dolasku “desk-top virtuelne stvarnosti” i o učionicama bez zidova. U prilog tome govore i danas aktuelnih šest verovanja o primenama obrazovne tehnologije koje ističe Voronov:

- Verovanje br.1: Računari su tu; moramo da ih nabavimo za čak što više i što je moguće brže;

- Verovanje br.2: Obrazovnu tehnologiju bi trebalo koristiti šire i efikasnije, ali postoji otpor nastavnika koji imaju fobiju od tehnologije;

- Verovanje br.3: Upotreba i programiranje kompjutera uči decu veštinama „mišljenja” i „rešavanja problema”;

- Verovanje br.4: Šira primena tehnoloških sredstava i Interneta će pomoći da se otklone nepravdičnosti u obrazovanju;

- Verovanje br.5: Povećana primena tehnologije u učionicama će neizbežno dovesti do sistemske reforme školstva;

- Verovanje br.6: Deca vole da koriste računare – znači moraju da uče.

Spisak ovih verovanja samo potvrđuje da je naša izabrana tematika izuzetno značajna jer je usmerena ka budućnosti, poboljšanju i modernizaciji nastavnog procesa i afirmacije subjekatske pozicije učenika u nastavi. U prilog tome, dodali bismo i mišljenje N. Suzića koji u svojoj Futurologiji ističe da će transfer informacija, naučna i tehnička dostignuća stizati i prestizati čovekovu svakodnevnicu. Sledi multimedijско učenje, kao i brzo medijsko servisiranje informacija. Umesto da uči činjenice i drži ih u vlastitoj memoriji, čovek će lako i brzo moći doći do svih željenih informacija. Školstvo će morati napustiti prioritet memorativno-reproduktivne funkcije učenja u korist brzog nalaženja, upotrebe i kreativne prerade informacija. Znanje će postati najprofitabilnija roba, ali ne znanje kao reprodukcija činjenica, nego nalaženje i upotreba informacija – znanje u primeni. Iz svega pomenutog proizilazi zaključak da je individualizacija nastave, u okviru koje se podstiče subjekatska pozicija učenika, neminovnost savremene škole, čija se primena uopšte ne dovodi u pitanje, već je temeljno pitanje kako je primenjivati.

Literatura

1. Blažič, M. (2004b). Nove informacijske tehnologije i škola Zbornik radova „Komunikacija i mediji u savremenoj nastavi”. Jagodina: Učiteljski fakultet: Institut za pedagoška istraživanja u Beogradu.
2. Blažič, M. (2007). *Obrazovna tehnologija*. Vranje: Učiteljski fakultet u Vranju.
3. Giddens, E. (2007), *Sociologija*. Zagreb: Nakladni zavod – Globus.
4. Danilović, M. (2000): *Primena multimedijalne informatičke tehnologije u obrazovanju*, Zbornik Instituta za pedagoška istraživanja, br. 32 (179-192). Beograd, Institut za pedagoška istraživanja.
5. Danilović, M. (2000). *Mogućnosti savremene informatičke tehnologije u vizuelizaciji nastavnih informacija u obrazovnom procesu i procesu učenja*. Pedagogija. 2000/3–4.
6. Đorđević, J. (1977). *Značaj i funkcija obrazovne tehnologije*. Materijal sa međunarodnog
7. *savetovanja Modernizacija vaspitno-obrazovnog rada*. Beograd: Republički zavod za unapređivanje vaspitanja i obrazovanja.
8. Mandić, D., Ristić, M. (2005). *Informacione tehnologije – Evropski standardi znanja ECDL*. Beograd: Mediagraf.
9. Mandić, D. (2009). *Internet tehnologije u inoviranju nastave*. Zbornik radova „Inovacije u osnovnoškolskom obrazovanju”. Beograd: Učiteljski fakultet.
10. Mandić, P.; Mandić, D. (1996). *Obrazovna informaciona tehnologija*. Beograd.
11. Stanković, Z. (2013). *Idividualizacija metodičkih modela nastave primenom elektronskog udžbenika (obrazovnog softera)*, Doktorka disertacija, Vranje-2013.
12. Stojaković, P. (2000). *Darovitost i kreativnost*, Srpsko Sarajevo: Zavod za udžbenike i nastavna sredstva Republike Srpske.
13. Suzić, N. (2010). *Hrestomatija – Inovacije i primjena Power Point-a u nastavi*. Banja Luka: XBS.
14. Vilotijević, M. (2002). *Modernizacija nastavnog procesa i nova obrazovna tehnologija*.
15. *Obrazovna tehnologija*. 2002/2. str. 46-54. Beograd: Učiteljski fakultet.
16. Vilotijević, M. (2003). *Od tradicionalne ka informacionoj didaktici*. *Obrazovna tehnologija*. 2003/1–2. str. 15-19. Beograd: Učiteljski fakultet.

Podaci sa interneta

1. <http://www.scribd.com/doc/29657063/primenasavremeneinformacionokomunikacionetehnologije-u-nastavi-filozofije> (Posećeno: 11.09.2013. godine)
2. <http://www.scribd.com/doc/96468741/Primena-ICT-u-obrazovanju> (Posećeno: 05.09.2016. godine)
3. <http://www.scribd.com/doc/91194884/Obrazovne-Tehnologije-i-Podrucja-PrimjeneRacunara-u-Nastavi> (Posećeno: 10.09.2016. godine)

DEBATA KAO OBLIK EKOLOŠKOG OBRAZOVANJA I STICANJA SVESTI U VISOKOŠKOLSKIM USTANOVAMA ZAPADNOG BALKANA

Vinko Perić¹, Mirsada Badić², Tanja Milešević³

Rezime

Koncept održivog razvoja je razvijen sa namerom da odgovori na izazove vremena u kojem živimo. On predstavlja globalnu razvojnu filozofiju upravljanja, koja ima za cilj da sačuva integritet ekosistema na Zemlji, podržavajući ekonomski rast i socijalno blagostanje. Održivi razvoj postaje popularna menadžment filozofija u mnogim zemljama širom sveta. Njegova rasprostranjenost se može delimično pripisati Izveštaju o globalnim klimatskim promenama i bezbednosti globalnog ekosistema. Međutim, njegova inicijacija najviše je prouzrokovana naporima UN, koje su podstakle većinu zemalja da razviju sopstvene nacionalne strategije održivog razvoja. Danas države Zapadnog Balkana razvijaju ili su u procesu implementacije nacionalnih strategija održivog razvoja. Decenija UN obrazovanja za održivi razvoj nudi priliku da se ponovo razmatra način na koji se pristupilo globalnim ekološkim izazovima i izazovima održivosti. Pored pokrenutih regionalnih i nacionalnih programa, napredak je postignut i u institucionalnim i programskim oblastima na međunarodnim, regionalnim i nacionalnim nivoima. Dekada obrazovanja za održivi razvoj se javlja u trenutku kada su ekonomske, socijalne, ekološke i kulturološke sfere globalnog društva suočene sa velikim izazovima. Obaveza visokog obrazovanja je rad na mobilizaciji javnosti za daljupolitičku podršku u zemljama u kojima

Ključne reči: životna sredina, znanje i svest, eko-obrazovanje, debata, održivi razvoj

DEBATE AS A FORM OF ENVIRONMENTAL EDUCATION AND ACQUISITION OF CONSCIOUSNESS IN HIGHER EDUCATION INSTITUTIONS OF THE WESTERN BALKANS

Abstract

The concept of sustainable development has been developed with the intention to respond to the challenges of the times in which we live. On a global development philosophy of management, which aims to preserve the integrity of ecosystems on Earth, supporting economic growth and social wellbeing. Sustainable development is becoming a popular management philosophy in many countries around the world. Its spread can be partly attributed to the Report on global climate change and security of the global ecosystem. However, most of his initiation is caused by the efforts of the UN, that have

1 Akademik prof. dr Vinko Perić, Internacionalni univerzitet u Brčkom, Brčko Distrikt, BiH

2 Mr Mirsada Badić, Srpska kraljevska akademija inovacionih nauka Beograd, Srbija

3 Doc. dr Tanja Milešević, Internacionalni univerzitet Travnik, Travnik, BiH

encouraged most countries to develop their own national strategies for sustainable development. Today Western Balkans countries are developing or are in the process of implementation of national strategies for sustainable development. UN Decade of Education for Sustainable Development provides an opportunity to reconsider the way in which access to global environmental challenges and the challenges of sustainability. In addition to running regional and national programs, and progress has been made in institutional iprogramskim areas at international, regional and national levels.

Key words: environment, knowledge and awareness, eco-education, debates, sustainable development

Uvod

Evropa 2020: strategija za pametni, održivi i inkluzivni rast usvojena 2010. godine, ima za cilj ekonomski razvoj Evropske unije, zasnovan na znanju uz očuvanje životne sredine, visok nivo zaposlenosti, produkti vnosti i socijalne kohezije. Strategija Evropa 2020 je razvojni dokument do 2020. godine, koji bi trebalo da odgovori na izazove sa kojima se Unija, ali i zemlje članice suočavaju u svetu i kod nas, u državama Zapadnog Balkana, koji se konstantno menja. Kako bi svaka zemlja članica EU pojedinačno bila u mogućnosti da sprovede ključne prioritete strategije "Evropa 2020" u skladu sa svojim osobenosti ma, postavljeni su nacionalni ciljevi. Svaka zemlja članica svoje nacionalne ciljeve defi niše u svom nacionalnom programu reformi.

Strateško planiranje razvoja EU je započela donošenjem Lisabonske strategije 2000. godine, čiji je cilj bio da do 2010. godine postane najkonkurentnija i najdinamičnija privreda na svetu, zasnovana na znanju, sposobna da ostvari održivi ekonomski rast sa većim brojem i kvalitetnijim radnim mesti ma i jačom socijalnom kohezijom u društvu.

Koncept održivog razvoja je razvijen sa namerom da odgovori na izazove vremena u kojem živimo. On predstavlja globalnu razvojnu filozofiju upravljanja, koja ima za cilj da sačuva integritet ekosistema na Zemlji, podržavajući ekonomski rast i socijalno blagostanje. Razvijen je od strane Brundtland komisije tokom zasedanja Komisije Ujedinjenih nacija za životnu sredinu i razvoj 1987. godine (WCED, 1987), pri čemu je osnovna svrha održivog razvoja bila da se smanji otpor prema očuvanju životne sredine, te podigne svest o značaju prirodnih resursa planete Zemlje, kako za one kojima su oni potrebni danas, tako i za one koji će zavisiti od njih u budućnosti.

Prizma održivosti predstavlja proširenje teorije o tri stuba održivosti sa dodatkom četvrte instance kojupredstavljaju relevantne institucije. Inače, tri stuba održivosti su veoma čest prikaz održivog razvoja. Zastupljena su tri osnovna stuba kao podrška za tri bitna elementa održivog razvoja: ekonomski razvoj, društveno blagostanje i očuvanje životne sredine.

Da bi se obezbedila podrška od dna ka vrhu, prvo mora da se obezbedi minimum sigurnostiživljenja (hrana, voda i osnovne potreštine) kako bi i oni najugroženiji mogli da imaju održive izbore i finansijsku moć da izdvoje sredstva za njih. Bez tih komponenti, održivi razvoj, kao što ga je definisala Brundtland komisija, ne može da se postigne).

Uloga i značaj eko-obrazovanja

Eko-obrazovanje i javni inkluzivni programi, kao na primer Agenda 21 (1992), razvijeni su da bi se povećalo lokalno razumevanje javnosti i stekla podrška za sprovođenje koncepta održivosti. To je sticanje znanja, vestina, navika i stavova o ekološkim osobenostima i zakonima u životnoj sredini. Upoznavanje sa delovanjem na životnu sredinu, razumevanje savremenih težnji i mogućnosti nauke, tehnologije, društvenih nauka i umetnosti za celovitu zaštitu i unapređenje životne sredine; navikavanje učenika na održavanje lične higijene, higijene i estetskog uredjenja školskih sredina, navikavanje na pravilan odnos prema objektima u prirodi, kulturnim vrednostima, sveukupnim

medj ljudskim odnosima. Namenjeno je svima i sastavni je deo vaspitno-obrazovnog procesa.

Uloga visokog obrazovanja ima nesumnjivo značajan doprinos u obrazovanju za održivi razvoj. Imajući u vidu potrebu za razvojem novih pristupa u poboljšanju nivoa ekološke svesti, ekološkog znanja i razumevanja ekoloških pitanja i problema održivosti, u radu se analizira upotreba debate kao dodatnog pedagoškog alata u okviru predmeta Ekološki menadžment.

Ekološko obrazovanje i formiranje ekološkog načina mišljenja započinje u najranijoj mladosti, pa je, otuda veoma značajna uloga obrazovno – vaspitnih organizacija na svim nivoima sticanja znanja. Ekološko obrazovanje predstavlja shvatanje opšte ekologizacije materijalne i duhovne djelatnosti društva. Široki dijapazon ekološkog obrazovanja omogućava neophodnu sintezu znanja, umijeća i navika iz prirodnih i društvenih nauka.

Ekološko obrazovanje i vaspitanje, trebalo bi da se zasniva na globalnim, holističkim i sistematskim principima. Osnovno poimanje realnosti polazi od činjenice da su sve pojave i procesi na našoj planeti u interaktivnim odnosima. Međusobno se uslovljavaju, svaka akcija proizvodi reakciju, a u skupu živih sistema ove reakcije nisu predvidive. Razumjevanje lične odgovornosti pojedinaca, koji svojim aktivnostima mjenjaju životnu sredinu, i prenošenje ovih znanja učenicima, jedan je od najvažnih zadataka ekološkog obrazovanja i vaspitanja.

Ekološko obrazovanje sastavni je dio našeg obrazovno – vaspitnog sistema. Cilj toga obrazovanja je da čovjek čuva i unapređuje svoju životnu sredinu, kako bi postala sastavni dio njegovog života, rada i biološkog opstanka. Pored toga, ekološko obrazovanje ima zadatak da podigne kritičku svijest ljudi o nužnosti očuvanja i unapređivanja zdrave, ekološki čiste sredine, primjerene i dostojne čovjeka, i da ih upozna sa posljedicama tehnološkog razvoja i nekontrolisanog uticaja toga razvoja na eko sisteme i zdravlje ljudi. To se postiže kako institucionalnim, tako i van institucionalnim obrazovanjem. Ta dva načina ekološkog obrazovanja međusobno moraju biti povezani i usklađeni jer su prirodno upućeni jedan na drugi. Tako, van institucionalno obrazovanje stečeno u porodici i posredstvom mas-medija dopunjuje se institucionalnim, počevši od predškolskog obrazovanja, preko osnovne i srednje škole, pa sve do višeg i univerzitetskog obrazovanja uključujući postdiplomske i doktorske studije.

Svedoci smo opšte inertnosti vaspitno – obrazovnog sistema i manjkavosti nastavnih planova i programa u školama, kada su u pitanju sadržaji eko – obrazovanja i sistema zaštite životne sredine. Da bi se moglo od čovjeka očekivati i zahtevati ekološko ponašanje, potrebno ga je prethodno obrazovati, što se može postići jedino uvođenjem ekoloških sadržaja u sve nivoe obrazovnog sistema vaspitanja i obrazovanja. Zato treba pristupiti organizovanju nastave sa ekološkom tematikom, kroz inoviranje nastavnih planova i programa i uvođenjem regularnih ekoloških sadržaja kao posebnih predmeta i u okviru drugih predmeta.

Škola je osnovni faktor vaspitanja i obrazovanja uopšte, a samim tim i ekološkog obrazovanja. Sa utvrđenim programskim sadržajima škola pruža najveće mogućnosti u izgrađivanju ekološke svesti učenika. Ona pruža značajne mogućnosti za sticanje određenih znanja, za izgrađivanje navika kao i za razvoj ljubavi i odgovornog odnosa prema prirodi. Praksa pokazuje da sadržaji vezani za ekološko obrazovanje, nisu još uvijek u dovoljnoj mjeri ugrađeni u vaspitno – obrazovni sistem. Jedno od najvažnijih pitanja osnovnoškolskog obrazovanja je pitanje određivanja sadržaja koji bi odgovorili zahtjevima vremena u kome živimo, a istovremeno i uzrasnim mogućnostima i karakteristikama učenika. Period od šeste do 11-te godine života, u kome su djeca u razrednoj nastavi u osnovnoj školi, veoma je značajan za sticanje znanja i za formiranje odnosa prema životnoj sredini i njenom očuvanju.

Kolika će se važnost dati ekološkim sadržajima i da li će se vršiti korelacija između nastavnih predmeta u samom nastavnom procesu u značajnoj mjeri zavisi i od afiniteta i obučenosti nastavnika. Zato se velika pažnja mora posvetiti stalnom stručnom

usavršavanju nastavnika kroz dodatne obuke i seminare. Učenik neposredno upoznaje životnu sredinu i njenu ugroženost u školi, porodici ,preko mas – medija i slično. Ekološka vaspitnost je individualna karakteristika pojedinca , koju je neophodno dostići da bi se moglo pravilno odnositi prema životnoj sredini. To je krajnji ciljekološkog obrazovanja.

Ako pažljivo posmatramo današnju školu, čini se da poželjne aktivnosti ne samo da nedostaju, nego se učenici često navode na jednostranost i uskost. Opšti utisak poslije analize je da su sadržaji vezani za obrazovanje za održivo upravljanje otpadom nedovoljno zastupljeni u nastavnim programima obaveznog obrazovanja. Tamo gdje su zastupljeni nisu diferencirani i dovoljno naglašeni. Polazeći od činjenice da oblast zaštite životne sredine, predstavlja jedan od osnovnih postulata interesa države, upućuje, da jedino temeljna promjena odnosa čoveka prema okolini obezbjeđuje dalji progres ljudskog društva. U tom smislu ključnu ulogu ima ekološko obrazovanje koje je čini se u krizi. Ekološko obrazovanje je zalaganje za obrazovanje kvalitetne budućnosti, koja nije zasnovana na preživljavanju, već je to budućnost humanog društva, sa novim uvažavajućim odnosom prema prirodi, a ne budućnost borbe sa prirodom.

Glavna načela obrazovanja za održivi razvoj (identifikovana u Poglavlju 36 Agende 21) su proširena u Programu rada Komisije UN za održivi razvoj - CSD, u izveštaju glavne konferencije 1990-te i to na:

1) Javno razumevanje principa koji predstavljaju održivost (ESD ima značajnu ulogu u pospešivanju diskusije samoj održivosti i evoluciji koncepta od vizije do njegove praktične primene u odgovarajućoj kulturno ilokalno relevantnoj formi);

2) Aktuelizacija ESD-a (ovaj društveni proces bi trebalo da bude zastupljen u glavnim tokovima i u svim sektorima i sistemima, uključujući tu: poslovni sektor, poljoprivredni sektor, turistički sektor, energetskektor, lokalnu vlast i sektor masovnih medija, dodajući vrednost programima razvoja i implementacije);

3) Celoživotno učenje za sve (zdravlje i bolji kvalitet života - dugotrajno obrazovanje i mogućnosti učenja su potrebni za sve narode bez obzira na njihovu profesiju ili okolnosti);

4) ESD je značajan za sve države (saznanje da su pojedine zemlje koje stvaraju neke od najvećih pretnji održivoj budućnosti planete u isto vreme i zemlje koje imaju veliki broj visokoobrazovanog stanovništva, iziskuje potrebu za preusmeravanjem postojećih obrazovnih programa na uvođenje društvenih, ekoloških i ekonomskih znanja, veština, perspektiva i vrednosti koje su svojstvene održivosti. Ovo je takođe i veliki izazov za ESD);

5) Specijalizovani programi obuke (razvoj specijalizovanih programa obuke radi osiguravanja da svi sektori društva poseduju znanja i veštine potrebne za obavljanje svojih poslova na održiv način).

Sušтина obrazovanja za održivi razvoj zahteva nove perspektive o pitanjima kao što su nastavni planovi i programi obrazovanja i učenja. Obrazovanje za održivi razvoj i obrazovanje održivog razvoja imaju tendenciju da se fokusiraju na veze, povratne sprege, odnose i interakciju. Ipak, dominantne obrazovne strukture se zasnivaju na fragmentaciji pre nego na vezama i sinergiji. Druga primedba jeste da težnja za boljom i jačom održivošću zahteva puno demokratsko učešće svih članova društva, što bi takođe trebalo da ima implikacije na edukaciju i učenje .

Do istinske eksplozije univerzitetskog obrazovanja došlo je u drugoj polovini XX veka, a to vreme ostaće obeleženo kao doba naučno-tehnološke revolucije. Danas se računa da na svetu ima više hiljada univerziteta koji omogućavaju da sve veći broj ljudi može da dobije najviše obrazovanje.

Povezivanje nauke i tehnike omogućilo je da se do kraja realizuje osnovni moto Moderne, najbolje iskazan u Bekonovoj sentenci „znanje je moć“. Formula „znanje je moć“ ima u modernom društvu dvostruko polje primene. Jedno važno polje primene je u političkom i ekonomskom upravljanju društvom. Uloga intelektualaca i eksperata kao nosilaca znanja, postaje sve značajnija u životu modernog društva. U nekim

savremenim elitističkim teorijama pridaje se poseban značaj elitama znanja, a pre svega, intelektualnim i menadžerskim elitama.

Drugo, još značajnije polje primene sintagme „znanje je moć“ tiče se odnosa čoveka i društva prema prirodi i prirodnom okruženju. Sintagma „znanje je moć“ simbolizuje na najjasniji način nastojanje modernog čoveka da putem znanja ovlada prirodom i da je pokori. „Znanje je moć“ je najglasniji poklič moderne civilizacije u ratu koji vodi s prirodom u poslednjih par vekova, a čije glavno obeležje najbolje iskazuje termin industrijska revolucija.

Obrazovanje za održivi razvoj „poziva“ na nove vrste učenja, koje nisu toliko transmisivne prirode (nedoživljava učenje kao puku reprodukciju) koliko su transformacione prirode (doživljava učenje kao promenu) .

Ova vrsta obrazovanja podrazumeva četiri deskriptora obrazovne politike i prakse, a to su, održivo, pristupačno, zdravo i trajno:

- održivo: odnosno da pomaže održivost ljudi, zajednice i ekosistema;
- pristupačno: odnosno da jednak pristup institucijama od integriteta imaju svi slojevi društva, tj. poštovanje ravnopravnosti i inkluzivnosti;
- zdravo: obrazovanje je održiv sistem, koji neguje zdrav odnos i pojave na različitim nivoima sistema;
- trajno: obrazovanje se ne završava njegovim formalnim završetkom već se nastavlja i dovoljno kvalitetno sprovodi u praksi (u mestima školovanja, rada, življenja).

Debata-oblik ekološke komunikacije

Prema Fritjofu Capri, poznatom fizičaru i zagovorniku pogleda na svet kao na jednu celinu, nužna je promena svesti i sistema vrednosti. Ova promena je već počela, ali još nije dovedena do kraja. U području je znanosti promena počela početkom XX veka izuzetnim otkrićima u fizici. U društvenom području Capra vidi ekološki pokret i pokret žena kao nositelje ovih promena. Osnovni problem na putu prema održivom razvoju je naše nastojanje da zadržimo sliku sveta koja je već prevladana, mehanističku sliku života koja se bazira na Newtonovoj fizici.

Slika sveta ili paradigma koja se sada lagano povlači vladala je našom kulturom nekoliko vekova i tokom ovog razdoblja je imala jak uticaj na celi svijet. Ona sadrži nekoliko ideja i pretpostavki vrednosti - među ostalim i stajalište da je univerzum mehanistički sistem koji se sastoji od materijalnih delova, sliku tela čoveka predstavljenog kao mašina, preduslov života u društvu kao stalne borbe za održanje egzistencije, veru u neograničeni materijalni napredak koji se može ostvariti ekonomskim i tehnološkim porastom, i na kraju, da društvo u kojem je sve što je žensko uvek podređeno onom što je muško proizilazi iz prirodnih zakona. Svi ovi principi su se tiokom poslednje decenije pokazali kao veoma ograničeni i hitno im je potrebna radikalna promena.

U ovom slučaju, rasprava, diskusija ili debata (može biti usmena ili pismena), temelji se na iznošenju misli (za razliku od pripovedanja i opisivanja koji se temelje na zapažanju promena u vremenu i prostoru) o ekološkoj stvarnosti i održivom razvoju. U raspravljajčkim se tekstovima tumači, obrazlaže i prosuđuje na osnovi istinitih činjenica i dokaza (argumenata). Kao dokazi i potvrde mišljenja iznose se navodi/citati, dokumenti, statistički podaci, općeprihvaćene činjenice, spoznaje i vrijednosni sudovi. Rasprava se često pokreće oko neke postavljene teze ili tvrdnje, pa se sudionici odlučuju za ili protiv obrazlažući i argumentirajući svoje mišljenje.

Debata je pravilno strukturirani komunikacijski događaj o nekoj temi, sa suprotstavljenim „advokatima“ koji naizmenično diskutuju o problematici teme pre donošenja odluke.

Ova definicija podrazumeva niz principa debate. Debata treba da bude ravnopravno „dizajnirana“. Sve imenovane „strane“ treba da poseduju istu mogućnost i priliku da predstave svoje stavove. Debata treba da bude strukturirana, tako da ima utvrđene periode komunikacije sa početkom i krajem. Ova struktura omogućava pripremu i korišćenje

odgovarajućih strategija.

Debata je događaj kod koga se princip rada odnosi na usmenu ili pismenu komunikaciju (tekst debate) i upotrebljava se kao specijalni događaj, ali i kao i način prenošenja ideja i argumenata. Svaka rasprava ima temu tako da omogućava da proces debate bude mnogo više usmeren nego što je to slučaj u uobičajenom razgovoru. Sama tema bi trebalo da bude od određene važnosti i interesa za učesnike i publiku koja prisustvuje debati. Rasprava se sastoji od dve ili više strana datog pitanja gde je zastupanje pozicije identifikovano unapred⁴. Prezentacije u raspravi treba da slede naizmenično između strana, stvarajući interaktivni tok kritičke komunikacije gde je svaki izloženi argument u suprotnosti sa prethodnim i narednim.

Tokom debate zagovornici će tražiti od drugih učesnika i posmatrača da se slože sa njihovom tačkom gledišta i na kraju se treba pozvati na „odluku onih koji su prisutni, bilo javno ili privatno“).

Svesni značaja i potrebe za eko-obrazovanjem i angažovanjem, na brojnim fakultetima i univerzitetima država Zapadnog Balkana formirani su Centri za ekološku politiku i održivi razvoj (CEPOR), koji treba da „odgovore“ naraslim istraživačkim, nastavno-pedagoškim i praktičnim akcionim potrebama u širenju eko- i obrazovanja za održivi razvoj.

Učešće u akademskim raspravama (na fakultetima, univerzitetima, institutima) stvara brojne prednosti za studente:

- Analiza podataka je od suštinskog značaja kao alat raspravljanja. Učesnici u debati moraju da nauče kakoda „pronađu“ relevantne informacije o temi, kao i da istražuju moguće predloge tema za turnire, kojekasnije moraju da analiziraju i sačuvaju ili zapamte kroz rezultate koje na njima ostvare. Nakon nekogdužeg vremena debatovanja, učesnici će prikupiti veliki broj informacija, ali će uvek pronaći nove teme, gde će morati brzo da implementiraju podatke prilikom pristupa novom problem;

- Prezentacija znanja u ograničenom vremenu je neophodna debaterima da bi postigli željeni rezultat. Učesnici u debati uče kako da predstavte velike količine znanja u ograničenom vremenu, na efikasan i konkretan način;

- Kritičko mišljenje je primarno u debatama i debateri ga brzo usvoje. Strane se nasumično dodeljuju u debati, pa učesnik mora da zna kako da se raspravlja, analizira i procenjuje suprotnu stranu u bilo kojoj raspravi;

- Poznavanje svetskih problema je neophodno da bi se debatovalo na međunarodnoj sceni. Takođe, teme moraju da budu iz dijapazona pitanja, koja su podjednako važna za sve zemlje koje učestvuju na internacionalnim turnirima;

- „Pronalaženje informacija“ je važno zato što se činjenice „računaju“ u debate. Većina globalnih takmičenja u debati je takmičenje različitih „škola misli“, a često se takmiči i suprotstavljenim informacijama. Debateri treba da znaju kako da procene i izmere autoritete izvora informacija i da otkriju onu koja je pristrasna jednoj strani.

- Interkulturalna komunikacija se razvija i uči u debati, jer i sudije dolaze iz različitih kulturoloških sredina, kao i debateri iz različitih timova. To znači da se debateri uče razumevanju i poštovanju ovih razlika;

- Ubeđivanje je periferna veština za debateru. U teoriji, debatu treba da sude potpuno objektivne sudije. Pošto to ne može biti potpuno zadovoljen uslov, napredni časovi debate pokrivaju metode ubeđivanja, koje imaju za cilj učenje načina sticanja saglasnosti, što im može dati taj poslednji deo konkurentske prednost.

Brojni predmeti u visokom obrazovanju, koji se odnose na zaštitu životne sredine i niz inicijativa integracije pitanja životne sredine u univerzitetske programe pokrenuti

---

⁴ Npr., može da se održi rasprava o pitanju stvaranja nacionalnog zakona o uvođenju smrtne kazne za određena krivična dela; jedna strana se zalaže za smrtnu kaznu (ta strana se naziva „pro“, „afirmativna“, „predlagač“ ili „vlada“, u ovom radu ćemo korist terminu afirmativna strana) a druga strana će biti protiv smrtne kazne (ta strana se naziva „kontra“, „negativna“ ili „opozicija“, jer favorizuje negativan stav). To „osećanje sukobljenih strana“ je kritično za temeljnu analizu teme o kojoj se raspravlja, jer će učesnici u debati tražiti najjače argumente, koji podržavaju njihovu stranu i biće spremni da ospore ideje druge strane.

su u protekloj deceniji širom sveta. Međutim, potrebna je takođe i implementacija inovativnih metoda prenošenja znanja za održivost da bi se zadovoljile specifične potrebe ove vrste edukacije.

Visoko ekološko obrazovanje mora da stavi studenta u centar procesa edukacije, pružajući mu mogućnost da izgradi sopstveno poimanje i razumevanje izložene tematike.

Imajući sve napred navedeno u vidu, za istraživanje izloženo u ovom radu izabran je ekološki predmet, jer se zasniva na širokom spektru naučnih i praktičnih znanja iz ekologije i održivog razvoja. Zato ovaj predmet predstavlja dobar reper za adekvatno unapređenje i poboljšanje nivoa ekološke svesti i znanja o održivosti studenata na odgovarajućem fakultetu.

U prolećnom semestru tekuće školske godine, nešto više od 200 studenata upisano je na predmet ekološki predmet. Nastava na predmetu se sastojala od dva časa predavanja i dva časa vežbanja svake nedelje tokom 13 nedelja semestra. Predmet obuhvata gradivo iz ekologije, ekološka pitanja i zaštitu i očuvanje prirodnih resursa, ekološki menadžment i održivi razvoj. Predmet je zasnovan na jasnoj i preciznoj metodologiji, a od studenata „zahteva“ da svoja znanja o zaštiti životne sredine i menadžmentu implementiraju u praksi kroz odgovarajuće ekološke aktivnosti.

Uvođenje određenih obrazovnih inovacija u edukaciji razvija nezavisnost studenata i daje im mogućnost da budu samouvereniji i samopouzdaniji u nastojanju da ispune svoje ciljeve i aspiracije u procesu učenja. Imajući to u vidu, na predmetu se radilo na razvijanju analitičkih sposobnosti studenata kroz njihovo učešće i u savremenim ekološkim debatama.

„Ambasadori održivog razvoja i životne sredine“ je dobrovoljno nevladino i neprofitno udruženje, stručnog, naučnog, inovativnog, profesionalnog i društvenog karaktera. Organizacija ima ulogu Nacionalnog operatera za Srbiju i jedina je ovlašćena organizacija iz naše zemlje za sprovođenje programa “Fondacije za edukaciju u oblasti životne sredine” (Foundation for Environmental Education – FEE).

Okvir za uvođenje koncepta akademske obrazovne debate na ekološkom predmetu sastojao se od:

- Uvod i pregled sadržaja predmeta. Pregled važnijih ekoloških tema i pitanja održivosti i uloge različitih aktera u rešavanju problema zaštite životne sredine.

- Uvod u ekološke debate. Identifikovanje glavnih tema u diskursu životne sredine. Npr. antropocentrizam nasuprot biocentrizma, Suverenitet nasuprot globalne zajednice, korišćenje resursa/razvoj nasuprot konzervacije.

Tema 1 - Stanje i procesi u životnoj sredini

Tema 2 - Klimatske promene i problem u ekosistemu

Tema 3 – Obnovljivi izvori energije.

Tema 4 – Biodiverzitet u živoj sredini

Tema 5 – Zagađivači u životnoj sredini

Tema 6 – Otpad u životnoj sredini

Tema 7 – Zaštita životne sredine

Tema 8 – Ekonomski instrumenti u eko-zaštiti

Tema 9- Pravna regulativa u životnoj sredini

Tema 10-Ekološko obrazovanje...

Studenti upisani na ovaj predmet su bili upoznati sa pojmom akademske obrazovne rasprave. Studenti koji su podstaknuti da dobrovoljno učestvuju u debatama, radili su na razvijanju sledećih veština: organizaciji, istraživanju, javnom nastupu, negiranju i argumentaciji. Ovi studenti su edukovani da učestvuju u debatama na predavanjima i vežbama na temu zaštite životne sredine.

Vrednovanje njihovog učešća je bilo na sledeći način: praktičan govor (5 ekstra kredita), učešće u trening debatama (10 ekstra kredita), učešće na trening turniru (20 ekstra kredita).

Svaka trening debata je simulirala britanski parlamentarni format debate. Ovaj format je jedan od trenutno najčešće korišćenih debatnih formata. Studenti su bili

podeljeni u osam ekipe, svaka ekipa se sastojala od dva člana, tako da su sve trening debate imale su po osam učesnika koji su aktivno učestvovali. Po završetku debate, sledila je grupna diskusija i elaborativna analiza i povratne informacija od predavača.

Kada su studenti uspešno odslušali predmet i kada su bili ocenjeni, studenti koji su učestvovali u debatama su učestvovali u kratkom preliminarnom istraživanju.

Kada su ovi studenti pitani da daju ocenu izjave: „Učestvovanje u debatama mi je pomoglo da napravim objektivnu procenu konkretnih ekoloških problema“, njih 28 je izjavilo da se u potpunosti slaže sa ovom tvrdnjom, dok je 22 od njih izrazilo delimično slaganje sa tim stavom. To nam daje ukupno 94 % analiziranih studenata koji u potpunosti ili delimično veruju da debata pomaže u pristupu specifičnim ekološkim problemima, dok je samo njih 6 % izrazilo delimično neslaganje.

Eko-obrazovanje u funkciji unapređenja životnog ambijenta

Eko-obrazovanje ima cilj da pripremi pojedinca za dalji tok života, tako što će ga osposobiti za aktivno učešće u obrazovnom procesu. Obrazovna ličnost činila je „ukras“ izvoda društva u ranijim razdobljima, dok u današnje vrijeme ona čini simbol društva. U savremenom društvu, znanje predstavlja ključni resurs za očuvanje radne i životne sredine.

Procesom učenja formiraju se vještine, umjeća, stavovi, vrijednosti i druge ljudske osobine koje sačinjavaju karakter svakog čovjeka. Navest ćemo činioce koji se nalaze u osnovi pokretljivosti svakog pojedinca: fiziološke potrebe, potrebe za sigurnošću, potreba za ljubavlju i pripadanjem, potrebe za ugledom i poštovanjem, i potrebe za samoaktuelizacijom.

Ovi motivi se međusobno prepliću i predstavljaju pokretače studenata. Spoj dva ili više motiva mogu pozitivno djelovati na studente u smislu povećanja aktivnosti i otvaranja novog prostora za djelovanje. Motivacija je ne zaobilazni faktor u nastavi, jer bez prave motivacije neće postojati ni valjan obrazovno-vaspitni učinak. Faktori koji predstavljaju izvor motivacije u nastavi su: psihofizička sturktura studenata, karakteristike profesora, karakteristike nastavnog sadržaja, nastavna tehnologija, sociološko-kulturni uslovi i okruženja.

Obrazovanje u okolini i održivom razvoju treba da:

- probudi zanimanje učenika za zaštitu okoline,
- probudi svest i razumevanje za probleme zagađivanja i zaštite okoline,
- predstavi pozitivne, zdrave i blagonaklone načine života spram okoline,
- demonstrira važnost svakog pojedinca za zaštitu okoline i razvije osećaj lične

odgovornosti,

- ojača mlade da učine pozitivnu promenu u svojim životima prema okoline.

Profesor i asistent u nastavnom procesu može imati ulogu mentora studentima kojima predaje. Pod mentorstvom, u ovom slučaju, podrazumevamo međuljudski odnos između profesora-mentora i studenta prema kome profesor usmjerava svoju pažnju u želji da mu prenese svoje znanje. Profil savremenog profesora koji će uspešno odgovoriti na pitanja aktuelne nastave sadrži sledeće elemente:

- razvijene opšte sposobnosti,
- razvijene specifične sposobnosti,
- posjedovanje opšteg obrazovanja,
- posjedovanje dobrog stručnog obrazovanja,
- pedagoško-psihološko obrazovanje,
- didaktičko-metodičko obrazovanje,
- fizičko i mentalno zdravlje,
- ljubav prema studentima,
- pozitivne osobine ličnosti (humanost, otvorenost duha, moralni kvaliteti, odgovornost, dosjetljivost, radinost, kreativnost).

Prepreke na putu ekološkog delovanja i ponašanja među studentima:

- poteškoće prilikom shvatanja: o eko- problemima se može saznati samo neposredno,
- teškoće informisanja: uzročno-posledične veze se teško shvataju,
- prepreke na emocionalnom nivou: strahovi, potiskivanja, izgovori,
- poteškoće prilikom posredovanja: nedostaje pristup informacijama i slikama,
- antropološke prepreke: ekološko civiliziranje je u suprotnosti s elementarnim shemama ponašanja,
- sociokulturološke prepreke: ekološko ponašanje se teško može pomiriti s važećim sistemom vrednosti,
- poteškoće zbog prebacivanja krivice: ekološko-socijalna dilemma,
- poteškoće zbog vremenske perspektive: posledice savjesnog ponašanja pojedinac ne može sam doživeti idr.

XXI vek ističe da diploma nije garancija za posao, ukoliko se ne posjeduju odgovarajući lični kvaliteti kao što su:

- sposobnost za timski rad,
- osećaj odgovornosti i lične discipline,
- sposobnost donošenja odluka,
- sposobnost za saradnju i spremnost da se rizikuje,
- inicijativnost, radoznalost i kreativnost,
- profesionalizam, težnja ka perfekciji dosezanju graničnih mogućnosti i osećaj odgovornosti.

U budućnosti je neophodno raditi na primenama novih mehanizama i uspostavi sistema koji bi odgovorio na sva sporna pitanja iz domena eko-obrazovanja u školama i fakultetima. Prioritetna je racionalizacija finansiranja obrazovanja, kako bi se umanjili troškovi i preklapanje funkcija, poput administrativnih funkcija, koje bi se mogle smanjiti provođenjem integracije univerziteta, što implicira racionalnije iskorištavanje predavačkog i administrativnog kadra i prostora. Drugačiji modaliteti finansiranja studenata osigurali bi pristup studiranju i onima koji ispunjavaju akademske kriterije, a nisu u mogućnosti da snose troškove školovanja.

Dodatno je neophodno uspostaviti jedinstvene standarde ocenjivanja znanja i upisnih kriterija na fakultete na nivou celog Balkana, što bi se eventualno moglo sprovoditi kroz eksternu mature, gde znanje, kreativnost i veština predstavljaju "trojstvo" buduće profesije. Ako struka nije elementarno zasnovana na rezultatima nauke, ne uvažava potrebe njenog postojanja i potrebe primene rezultata NIR-a u praksi, ona će stagnirati i uvek biti struka prošlosti.

Zaključak

Zbog sve većeg interesovanja za eko-zaštitu i očuvanje resursa, zbog porasti ekosvjesti, javila se potreba za upravljanjem riversnim tokovima proizvoda, tj. tokovima od tržišta do kompanije. Naglasak je na ponovnom korišćenju, pakovanju ili odlaganju korišćenih proizvoda. Povećana konkurencija i želje kompanija da što više udovolje zahtevima kupaca su povećali značaj povratnog toka proizvoda. Svaka kompanija koja zanemaruje riversnu logistiku u suštini smanjuje profit.

Polazeći od činjenice da oblast zaštite životne sredine, sa pozicije savremenog poimanja te pojave, predstavlja jedan od osnovnih postulata nacionalnog interesa zemlje, upućuje, da jedino temeljna promena odnosa čovjeka prema okolini obezbjeđuje dalji napredak ljudskog društva. U tom smislu krucijalnu ulogu ima vaspitanje i obrazovanje za zaštitu životne sredine.

Strategija vaspitanja i obrazovanja za zaštitu okoline treba da obezbjedi: shvatanje da obrazovanje za zaštitu životne sredine traje celi život stvori osjećaj odgovornosti za stanje okoline počev od lokalne samouprave do samog vrha, da preduzme odgovarajuće pravne mjere, osigura svima tačne i potpune informacije, ističe načela održivog razvoja, razvija partnerstvo svih relevantnih učesnika i koristi sve raspoložive resurse i istražuje

najoptimalnije metode u vaspitanju i obrazovanju za zaštitu životne sredine i primenjuje ih u praksi.

Strategija nacionalne odbrane i bezbjednosti, kao celovit i trajan program u savremenim uslovima treba da obezbedi jedinstvene osnove angažovanja umnih, duhovnih i materijalnih potencijala države, uz saradnju i uspješno funkcionisanje spoljne i unutrašnje politike i bezbjednost od svih oblika oružanog i neoružanog oblika ugrožavanja.

Smanjenje zagađenja vazduha nemoguće je sa povećanjem trenda potrošnje energenata. Neophodno je povećati udeo energije koja značajnije ne ostavlja posledice po eko sistem u procesu sagorjevanja. Lokalne zajednice treba da traže rješenja u korišćenju energije iz sopstvenih resursa, kako bi ostvarila cilj GETERBUŠKE (EC 2001) strategije, koja garantuje kontinualno poboljšanje uslova življenja sadašnjih i budućih generacija... , promovisan RIO agendama: » Misli globalno, deluj lokalno »

Uvođenje eko-debate u visokoškolsko obrazovanje pomaže studentima da izraze svoje i procene alternativne argumente o kritičnim pitanjima stanja i procesa u životnoj sredini, čak i ako se ne slažu sa nekima od njih i dalje ih poštujući i uvažavajući kao legitimne. Razumevanje i izražavanje suprotstavljenih tačaka gledišta su obeležja zastupanja i visoke pismenosti, jer je poštovanje, informisanost i odgovorni diskurso, što je potrebno pri obradi ekoloških tema i pitanja održivog razvoja u uslovima oštre globalizacije aktuelnog postmodernog ambijenta. Dalje, kritičko ispitivanje glavnih eko- problema otkriva bezbroj suprotstavljenih interesa, prioriteta i perspektiva u sadašnjem I narednom periodu.

Literatura

1. Aber John, Kely Tom & Mallory, Bruce (2009), The Sustainable learning Community, University of New Hampshire Press.
2. Amidžić B., Biočanin R., Drobnjak R. Environment protection and chemical accidents, XXXIV Savetovanje sa međunarodnim učešćem „ZAŠTITA VAZDUHA 2006“, 24-25.01. 2007. Beograd.
3. Biočanin R. Osnove zaštite životne sredine, Panevropski univerzitet “APEIRON”, Banja Luka, 2007.
4. Biočanin R. Humana ekologija, FZF Univerziteta u Travniku, Travnik, 2015.
5. Dabić D., Lazičić M. Čestice iz procesa sagoreavanja i kvalitet vazduha, Međunarodna konferencija »ZAŠTITA VAZDUHA-2006«, Beograd, 2006.
6. Čevrljaković-Dobričić N., Biočanin R., Panić S. Kvantifikacija uticaja na životnu sredinu u vanrednim situacijama, Naučni skup „BEZBEDNOST U ZAŠTITI ŽIVOTNE SREDINE“, Privredna komora Srbije, 5-6. februar 2007. Beograd.
7. Ghai, D., & Vivian, J. (1995). “Grassroots Environmental Action: People’s Participation in Sustainable Development.” Rutledge, London.
8. Jokić D., R. Biočanin, Marjanović R., Ekološki sadržaji u sistemu obaveznog obrazovanja u Srbiji, XXXV Savetovanje sa međunarodnim učešćem „Zaštita vazduha 2007.“ 6 i 7. novembar 2007. Beograd.
9. Mrmak I. Uticaj škole na razvoj životne sredine, Beograd: Prosvetni pregled 40, 1979.
10. Marjanović R., Jokić D. Sistem kvaliteta u obrazovanju učenika, KVALITET, Poslovna politika, Beograd, 2007.
11. M. Pantelić, G. Brun, D. Brković, Ekologija i zaštita životne Sredine, Tehnički fakultet, Čačak, 2001.
12. Nešković S. Nastavni materijal, CESNA B, Beograd, 2016.
13. Petrović N., Drakulić M., Iščlamović S., Jeremić, V., & Drakulić, R. (2011b). Novi okviri ekološkog obrazovanja u visokoškolskom obrazovanju, Management, 16(60), 11-17.
14. Perić V. Nastavni materijal, IUB, Brčko Distrikt, 2015.

PRIKAZ KNJIGE VREDNOVANJE STANDARDA U NASTAVI SPORTA I FIZIČKOG VASPITANJA

Benida Pljakić¹

Rezime

Knjiga se sastoji od dva dela: Prvi deo predstavlja teoretske okvire istraživanja u fizičkom vaspitanju kao obrazovno - vaspitnom prostoru teorije i prakse, razvojnoj antropologiji učenika, definicijama osnovnih terminoloških pojmova, pretpostavkama i obeležjima fizičkog vaspitanja, osnovnim bio-psiho-socijalnim karakteristikama učenika starijeg školskog uzrasta, osnovama savremenog fizičkog vaspitanja i osnovnim faktorima koji uslovljavaju razvoj obrazovno-vaspitnog rada kao i dosadašnjim istraživanjima.

U drugom delu rada prezentovano je istraživanje na uzorku od 240 ispitanika oba pola (120 + 120) gde je sagledana vrednost i postignuće predloženih standarda i njihova implementacija u nastavi fizičkog vaspitanja. Celokupna problematika orijentacije ovog istraživanja vezuje se za analizu 23 tematske celine – poglavlja koja su prikazana u radu kroz preko 200 tabela i preko 50 grafikona gde je utvrđena razlika između grupe učenika-muškaraca različitih motoričkih sposobnosti i grupe učenica-devojaka različitih motoričkih sposobnosti, univarijantnom i multivarijantnom analizom kovarijanse. U ovom delu rada dati su istraživački rezultati posebno za učenike-muškarce, i učenice-devojke iskazani kroz: analizu motoričkih sposobnosti ispitanika u odnosu na grupe učenici-muškarci, osnovni parametri motoričke sposobnosti ispitanika u odnosu na grupe učenici-muškarci, analiza antropometrijske karakteristike ispitanika u odnosu na grupe učenici-muškarci, analiza procena ispitanika o uspehu i obrazovanosti roditelja u odnosu na grupe učenici-muškarci, analiza procena ispitanika o postignućima u sportsko-tehničkom obrazovanju.

U trecem delu knjige data je biografija i sažeta bibliografija autora, kao i niz fotografija sa promocije doktorske teze.

Ključne reči: standardi u obrazovanju, evaluacija, fizičko obrazovanje, fizičke sposobnosti, sportsko-tehničko obrazovanje, učenje.

BOOK REVIEW EVALUATION STANDARDS IN TEACHING OF SPORT AND PHYSICAL EDUCATION

Abstract

The book consists of two parts: the first part represents theoretical frame of the research, in the Physical Education as educational-upbringing area of theory and practice, development anthropology of students, definitions on the primary principles of terms, assumptions and Physical Education characteristics, the primary of bio-psycho-social characteristics of students of the older school age, the principles of modern

¹ Dr Benida Pljakić, Državni univerzitet u Novom Pazaru, Novi Pazar

Physical Education and primary factors that condition development of educational-upbringing work, and also current researches.

The second part of the book makes an empirical research; it is the basic part of the paper—a tissue of a text presented in all methodological procedures. In a sample of 240 examinees of both genders (120 + 120), the valuation has been reconsidered and accomplishments of suggested standards and their implementation in Physical Education teaching. Following the results of the paper, the ones represent a significant segment in the accomplishment of quality in educational-upbringing work. The entire issue of this paper has been connected to the analyse of 23 thematic units—chapters of the paper that have been presented through 200 Tables and over 50 graphs, where a difference has been determined of different motoric abilities, and between female group of different motoric abilities, by a one-variant and multi-variant covariance analyses. Through this book, research results have been presented separately for boys and girls and they have been presented through: the analyse of motoric abilities of the examinees in relation to male group, basic parameters of motoric abilities of the examinees in relation to male group, the analyse of anthropometric characteristics of the examinees in relation to male group, the analyse of the examinees' evaluation on parents success and education in relation to male group, the analyse of the examinees' evaluation on accomplishments in sports and technical education.

In the third part of the book, it has been given the biography and a short bibliography, and a line of photographs from PhD promotion.

Key words: educational standards, evaluation, Physical Education, physical abilities, sport-teaching education, teaching.

Uvod

Vrednovanje procesa fizičkog vaspitanja i njegovih rezultata treba da je objektivno. Ono može biti sistematsko, putem kontinuiranog praćenja fizičkog razvoja i fizičkih sposobnosti učenika, objektivnog procenjivanja naučenosti kretanja predviđenih programom fizičkog vaspitanja i izabranih parametara psiho-socijalnih osobina. Takođe, vrednovanje procesa nastave fizičkog vaspitanja može biti putem naučnih istraživanja u oblasti fizičkog vaspitanja i njihovih dobijenih rezultata. Vrednovanje postignuća učenika na kraju osnovne obrazovanja u nastavi fizičkog vaspitanja kroz analizu nastavnog časa. Kroz istraživanje je utvrđen putokaz za pravilan rad sa učenicima u nastavi fizičkog vaspitanja i vančasovnim aktivnostima, što znači da je istraživanje od značaja za postojeću i buduću neposrednu pedagošku praksu. Značaj istraživanja je u tome, što nastavnicima u praksi pružaju odgovarajuće putokaze za rad. Mnogi podaci o fizičkom vaspitanju, koji su dobijeni neposredno od učenika, u značajnoj meri mogu da opredeljuju metodiku rada nastavnika, kako u nastavi, tako i u vančasovnim aktivnostima.

Doprinos istraživanja može da bude od interesa za unapređivanje i transformisanje programa fizičkog vaspitanja.

Istraživanje predstavlja vrednost, jer afirmiše fizičko vaspitanje, kao vid vaspitanja značajan za integralni razvoj ličnosti. Posebno je važno sagledavanje didaktičko-metodičkih aplikacija na uspeh u radu.

Metodologija istraživanja

Predmet istraživanja je proučavanje vrednovanja postignuća učenika završnih razreda osnovnih škola prema obrazovnim standardima za kraj obaveznog obrazovanja za nastavu fizičkog vaspitanja.

Na osnovu predmeta istraživanja, cilj istraživanja je da se analizira i utvrdi stvarno stanje u oblasti vrednovanja postignuća i da se unapredi obrazovni proces učenika završnih razreda osnovnih škole prema nastavi fizičkog vaspitanja kao i prema specifičnostima

ovog nastavnog predmeta, da se utvde rezultati morfoloških karakteristika i motoričkih sposobnosti, da se sagleda u kojoj meri standardi na nivou republike su primenjivi i u kojoj meri se mogu primeniti u konkretnoj praksi.

Na osnovi postavljenog problema istraživanja, definisanog predmeta istraživanja i utvrđenog cilja istraživanja, proizilaze zadaci istraživanja.

Polazeći od specifičnosti problematike koja je istraživana u istraživanju se koristila metoda teorijske analize i eksperimentalna metoda. Kao instrumenti istraživanja primenjen je anketni upitnik.

Utvrdivanje razlika između grupa dečaka i devojčica izvršeno je multivarijantnom analizom varijanse (MANOVA) i diskriminativnom analizom.

Uzorak ispitanika u ovom istraživanju uzet je iz populacije učenika VIII razreda osnovnih škola.

Uzorkom je obuhvaćeno 240 ispitanika VIII razreda iz ukupno 6 škola u Novom Pazaru. Prvi deo uzorka od 120 ispitanika čine učenici-dečaci, a drugi deo uzorka od 120 ispitanika su učenice- devojčice.

Uzorak varijabli odnosi se na varijable za procenu motoričkih sposobnosti i varijabli za procenu antropometrijskih karakteristika.

Dok se merni instrumenti za procenu uspešnosti u realizaciji pojedinih nastavnih sadržaja odnose na sportsko-tehničko obrazovanje gde je prikazana vrednost osposobljenosti kroz tri nivoa (osnovni, srednji I napredni nivo).

Metode obrade podataka pokazuju utvrđenje razlika između grupa dečaka i devojčica koje je izvršeno multivarijantnom analizom varijanse (MANOVA) i diskriminativnom analizom.

Rezultati su prikazani tabelarno, tekstualno i grafički.

Značaj istraživanja ukazuje na poseban doprinos u sagledavanju vrednosti učeničkih sposobnosti i njihovih specifičnosti u motoričkim sposobnostima kao i odgovorima na postavljena pitanja koja se odnose na njihovu procenu uspešnosti u savladanosti pojedinih sportskih disciplina koje su sastavni deo programa.

Rezultati istraživanja

Dobijeni rezultati na empirijskom istraživanju su statistički obrađeni u skladu sa postavljenim ciljevima i zadacima. Poglavlje je uslovno podeljeno u dve celine i to u odnosu na dva subuzorka i to subuzorak dečaka i devojčica.

U okviru svakog subuzorka formirane su grupe (bolja i slabija) na osnovu rezultata motoričkih testova i antropometrijskih karakteristika, na bazi njihovog nivoa pomoću klaster analize.

U okviru svakog subuzorka dati su osnovni statistički parametri centralnih i disperzionih pokazatelja primenjenih varijabli za procenu pojedinih prostora koji su bili predmet istraživanja (motoričke sposobnosti, antropometrijske karakteristike, socijalni status roditelja, znanja u odnosu na pojedine sportske grane).

Kroz tabelu br. 1 ističimo pojedine rezultate za populaciju dečaka.

Centralni i disperzioni parametri motoričkih varijabli „bolje“ grupe 1 dečaka (n 71)

varijabla	X	SD	Min	Maks	KV%	interv.pov.		sk	ku	p
MOKVZ	703.28	94.49	493.0	949.0	13.44	680.91	725.65	-.00	-.28	.691
MKOPL	409.41	76.61	245.0	661.0	18.71	391.27	427.55	.48	.72	.231
MOKNT	11.57	1.64	8.2	15.6	14.21	11.18	11.95	.06	-.28	.495
M20VS	3.77	.41	2.8	5.2	10.94	3.67	3.87	.38	1.36	.812
MDPRK	14.35	9.40	.0	38.0	65.48	12.13	16.58	.44	-.70	.396
MSKOM	1829.31	132.82	1680.0	2300.0	7.26	1797.86	1860.76	1.24	1.12	.016
MSUKL	8.37	6.26	2.3	38.3	74.75	6.89	9.85	2.75	9.01	.009

Tabela br.1

A kroz tabelu br. 2 prikazano su centralni i disperzioni parametri motoričkih varijabli „slabije“ grupe 2 dečaka (n 49)

varijabla	X	SD	Min	Maks	KV%	interv.pov.		sk	ku	p
MOKVZ	748.65	118.26	458.0	964.0	15.80	714.68	782.63	-.12	-.33	.662
MKOPL	458.02	100.26	235.0	676.0	21.89	429.22	486.83	.20	-.32	.233
MOKNT	11.91	1.78	9.3	17.9	14.97	11.40	12.43	1.03	1.32	.165
M20VS	4.08	.68	2.8	6.4	16.67	3.89	4.28	.82	1.73	.163
MDPRK	14.22	9.24	.0	32.0	64.96	11.57	16.88	.32	-1.14	.243
MSKOM	1528.98	118.46	1200.0	1700.0	7.75	1494.94	1563.01	-.89	-.06	.377
MSUKL	7.63	3.48	1.2	16.7	45.63	6.63	8.63	.35	-.60	.654

Tabela br.2

Kroz tabelu br.3 prikazani su centralni i disperzioni parametri antropometrijskih varijabli „bolje“ grupe 1 dečaka (n 71)

varijabla	X	SD	Min	Maks	KV%	interv.pov.		sk	ku	p
ATEZT	616.48	61.24	420.0	840.0	9.93	601.98	630.98	.47	2.79	.071
AVIST	1738.59	79.48	1420.0	1860.0	4.57	1719.78	1757.41	-1.00	2.28	.000
AOGRK	788.42	61.03	630.0	980.0	7.74	773.97	802.87	.76	1.86	.188
AONKT	406.27	47.13	340.0	550.0	11.60	395.11	417.43	.87	.39	.063
AOPTK	326.25	28.49	264.0	410.0	8.73	319.51	333.00	.46	.94	.240
ANTRB	131.20	44.61	80.0	295.0	34.01	120.64	141.76	1.50	2.24	.024
ANNAD	142.75	53.39	60.0	300.0	37.40	130.11	155.39	.52	-.21	.300

Tabela br.3

Kroz tabelu br.4 dati su istraživački rezultati koji se odnose na centralni i disperzioni parametri antropometrijskih varijabli „slabije“ grupe 2 dečaka (n 49)

Varijabla	X	SD	Min	Maks	KV%	interv.pov.		sk	ku	p
ATEZT	620.61	68.68	510.0	900.0	11.07	600.88	640.34	1.64	4.19	.262
AVIST	1736.12	88.97	1430.0	1970.0	5.12	1710.56	1761.68	-.57	1.97	.842
AOGRK	781.08	98.81	620.0	1080.0	12.65	752.69	809.47	.94	.91	.329
AONKT	416.76	50.77	340.0	600.0	12.18	402.17	431.34	1.94	4.26	.009
AOPTK	330.71	41.22	280.0	520.0	12.46	318.87	342.56	2.12	7.26	.426
ANTRB	163.88	65.92	80.0	380.0	40.22	144.94	182.82	1.14	1.38	.308
ANNAD	171.74	72.98	75.0	330.0	42.49	150.77	192.70	.34	-1.01	.227

Tabela br.4

Poglavlje koje se odnosi na sportsko-tehničko obrazovanje je vrednovano kroz sportske igre, a kroz ovaj deo ćemo prikazati jedan primer koji se odnosi na analizu procene osposobljenosti ispitanika o postignućima u odbojci u odnosu na grupe (bolju i slabiju),

Analiza je sprovedena na procenama o postignućima u odbojci i to na elementima: odbijanje lopte prsti - čekić , serviranje lopte tenis, smečovanje lopte, poznaje pravila odbojke i prisustvo u takmičenju. Svaka procena ima više modaliteta tako da: procena odbijanje lopte prsti čekić ima 3 modaliteta: dobra, vrlo dobra i odlična, procena serviranje lopte tenis ima 3 modaliteta: dobra, vrlo dobra i odlična, procena smečovanje lopte ima 3 modaliteta: dobra, vrlo dobra i odlična, procena poznaje pravila odbojke i takmiči se ima 3 modaliteta: dobra, vrlo dobra i odlična. Što odgovara nivoima osposobljenosti (osnovni nivo, srednji nivo i napredni nivo).

Brojčana (n) i procentualna (%) zastupljenost procena odbijanje lopte prsti čekić u odnosu na grupe

grupa	dobra		vrlo dobra		odlična	
	n	%	n	%	n	%
grupa 1	16.	22.5	29.	40.8	26.	36.6
grupa 2	14.	28.6	22.	44.9	13.	26.5

Analizom prikazane tabele moguće je zapaziti da je kod prve grupe (grupa 1) najviše je zastupljena procena vrlo dobar koji čini 29 ispitanika (40.8%) od ukupno 71, što je značajno veće od učestalosti procena dobar 16 ispitanika (22.5%), sa procenom odličan ima 26 ispitanika što je 36.6% (p=.020).

Kod druge grupe (grupa 2) zastupljenost procena vrlo dobra (22 ispitanika 44.9%), je značajno veće od učestalosti procena dobar (14 ispitanika 28.6% p=.097), zatim procena odlična (13 ispitanika 26.5% p=.061).

Kako je p= .486 x2 - testa, može se reći da ne postoji statistički značajna povezanost između grupa u odbijanju lopte prsti čekić i s obzirom da je $\chi = .109$ povezanost je vrlo niska.

Analizom prikazane tabele, gde su prikazani rezultati procene serviranja lopte tehnikom servis, može se zapaziti da je kod prve grupe (grupa 1) najviše je zastupljen procena vrlo dobra koji čini 47 ispitanika (66.2%) od ukupno 71, što je značajno veće od učestalosti procena dobar (21 ispitanika 29.6% p=.000), zatim procena odlična (3 ispitanika 4.2% p=.000).

Brojčana (n) i procentualna (%) zastupljenost procena serviranja lopte tenis u odnosu na grupe

grupa	dobra		vrlo dobra		odlična	
	n	%	n	%	n	%
grupa 1	21.	29.6	47.	66.2	3.	4.2
grupa 2	13.	26.5	31.	63.3	5.	10.2

Kod druge grupe (grupa 2) zastupljenost procena vrlo dobra (31 ispitanika 63.3%), je značajno veće od učestalosti procena dobra (13 ispitanika 26.5% $p=.000$), zatim procena odlična (5 ispitanika 10.2% $p=.000$).

Kako je $p = .430 \times 2$ - testa, može se reći da ne postoji statistički značajna povezanost između grupa u serviranju lopte tenis i s obzirom da je $x = .118$ povezanost je vrlo niska.

Analizom prikazane tabele, gde su prikazane procene u odnosu na elemenat servis, moguće je zapaziti da je kod prve grupe (grupa 1) najviše zastupljena procena dobra koji čini 37 ispitanika (52.1%) od ukupno 71, što je značajno veće od učestalosti procena odličan (6 ispitanika 8.5% $p=.000$).

Zaključci

Analizom rezultata dobiojenih u subuzorku dečaka u posmatranim prostorima i to na osnovu dve grupe koje su formirane po motoričkom kriterijumu tako da prva grupa bude uslovno „bolja“ u odnosu na drugu koja je uslovno nazvana „slabijom“ može se videti :

Prvo, prva grupa se statistički značajno razlikuje od druge grupe u sistemu primenjenih motoričkih varijabli, na osnovu multivarijantne analize varijanse i diskriminativne analize. Tim razlikama u najvećoj meri doprinose varijable za procenu koordinacije, brzine i eksplozivne snage i to na statistički značajnom nivou. To je i razumljivo pošto je klaster analizom subuzorak dečaka tako i formiran, a distanca je (.2.57).

Drugo, ove dve grupe ispitanika se statistički značajno ne razlikuju kada su u pitanju antropometrijske karakteristike, jer u sistemu antropometrijskih varijabli one se statistički značajno ne razlikuju. Međutim, u pojedinačnim varijablama ove dve grupe se statistički značajno razlikuju, na osnovu univarijantne analize varijanse i to da je druga grupa statistički značajno adipoznija jer imaju statistički gledano značajno veće mere potkožnog masnog tkiva na trbuhu i nadlaktu, distanca (.72) Ove njihove karakteristike su verovatno doprinele da postižu slabije rezultate u motoričkoj efikasnosti procenjivanoj primenjenom baterijom motoričkih testova.

Kada su u pitanju procene o uspešnosti u odbojci, proveravane na osnovu pojedinih tehničkih elemenata i poznavanja pravila u sistemu primenjenih obeležja nema statistički značajnih razlika između ove dve grupe ispitanika. Međutim, kada je u pitanju testiranje razlika između ove dve grupe rezultati pokazuju da one postoje i da prva grupa ima najviše ocene iz odbijanja lopte prstima i podlakticama (čekićem), a druga grupa iz servisa, a distanca je (.37).

Važno je istaći izvode iz recenzije ove publikacije koje su potpisali recenzenti.

Kada se tiče literature, autor je koristila veliki broj bibliografskih jedinica, posebno je istaknut broj savremene literature. Knjiga je registrovana kod Narodne biblioteke, br. ISBN 978-86-918175-0-3.

Istraživački projekat „Vrednovanje standarda u nastavi fizičkog vaspitanja“ autora dr Benide Pljakić (Državni univerzitet iz Novog Pazara), zavređuje širu sportsku i kulturnu javnost, iz razloga što istražuje značaj i primenu istih u nastavnom procesu. Knjiga se sastoji od dva dela:

- 1) Kroz prvi deo knjige prikazana je teoretsko- metodološka analiza

teorije i prakse razvojne antropologije učenika, sagledana kroz referentnu terminologiju pretpostavke i obeležja standarda fizičkog vaspitanja, osnovne bio – psiho – socijalne karakteristike učenika srednjeg školskog uzrasta, osnove savremenog fizičkog vaspitanja kao i faktori koji uslovljavaju razvoj obrazovnog vaspitnog rada u skladu sa ciljem, opštim i posebnim zadacima nacionalnog nastavnog programa koji je usaglašen sa razvijenim evropskim zakonima;

2) U drugom delu knjige tkivo teksta predstavljeno je kroz metodološko istraživanje na reprezentativnom uzorku su prikazani rezultati istraživanja 23 tematske celine sa oko 200 tabela i grafikona je utvrđena razlika između grupa u psihofizičkim sposobnostima i sportsko – tehničkom obrazovanju.

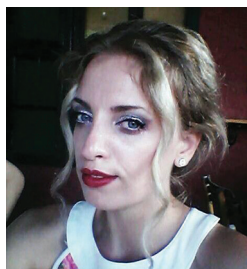
Na temelju empirijskog istraživanja autor ističe značaj i karakteristike u primeni obrazovnih standard, osposobljenost u veštinama i potrebe primene istih od strane nastavnika i saradnika. Proučavanjem ove knjige ostvariće se mogućnost razumevanje naučno – stručnog saznanja u prostoru vrednovanja postignuća prema obrazovnim standardima koji se koriste u nastavi fizičkog vaspitanja primenom savremenih metoda.

Monografija je namenjena prvenstveno nastavnicima fizičkog vaspitanja, studentima koji izučavaju teoreske osnove fizičkog vaspitanja kao i ostalim koji se bave sportom, fizičkim vaspitanjem i rekreacijom, ali i roditeljima koji žele da bolje upoznaju psiho – fizičke karakteristike učenika, zato istu, sa zadovoljstvom preporučujemo široj čitalačkoj publici.

*Promoteri: Mr. Emir Mehmedović – direktor Sportskog saveza Novi Pazar
Prof. Hajrudin Hajrović – direktor Regionalnog centra Novi Pazar
Dr Ahmet Međedović – Medicinska škola Novi Pazar
Mr. Enes Pljakić – direktor Sportsko – rekreativnog centra*

*Izvod iz recenzije:
Prof.dr Dragoljub Višnjić, Prof. dr Jelena Obradović i Prof.dr Milovan Stamatović*

SADAŠNJE STANJE I STRATEŠKI ČILJEVI OČUVANJA KULTURNO-ISTORIJSKIH DOBARA GRADA KRUŠEVCA KROZ KONCEPT ODRŽIVOG RAZVOJA TURIZMA

Jelena Miletić¹

Rezime

Iako se do nedavno konzervacija spomenika kulture odnosila samo na manji broj kulturnih celina, to stanje se poboljšalo zahvaljujući evoluciji shvatanja o značaju kulturnog nasleđa i tradicionalnih vrednosti, kao i uspostavljanjem zakonskih regulativa. Da bi se postigla adekvatna zaštita i unapređenje, neophodno je budući razvoj bazirati na razvoju turizma. Shodno tome, u ovom radu daje se pregled kulturnih kompleksa i ciljevi njihovog unapređivanja, sa naglaskom na podsticaj održivog razvoja turizma. Korišćena je analitička, deskripciona, statistička i kompartivna metodologija.

Ključne reči: kulturno nasleđe, ciljevi unapređivanja, održivi razvoj turizma

CURRENT SITUATION AND STRATEGIC GOALS OF PRESERVING CULTURAL AND HISTORICAL ASSETS OF THE CITY OF KRUSEVAC THROUGH THE CONECEPT OF SUSTAINABLE TOURISM DEVELOPMENT

Abstract

Although until recently, conservation of cultural monuments referred only to a small number of cultural continent, this situation has improved thanks to the evolution of understanding of the importance of cultural heritage and traditional values, as well as the establishment of legal regulations. To achieve adequate protection and promotion, it is necessary to further development based on the development of tourism. Accordingly, this paper provides an overview of cultural complexes and goals of their improvement, with an emphasis on incentives for sustainable tourism development. We used analytical, descriptive, and a comparative statistical methodology.

Key words: cultural heritage, the goals of improving, sustainable tourism development

Uvod

Sam geografski položaj grada Kruševca omogućio je da se na ovom mestu razvije naselje bogate kulture i tradicije. Najraniji tragovi naseljenosti potiču iz perioda neolita i podrazumevaju ostatke Starčevačke kulture (IV milenijum p.n.e). Danas su sačuvani predmeti iz arheološkog nalazišta „ Lazarev grad“ izloženi u stalnoj postavci Narodnog muzeja u Kruševcu.

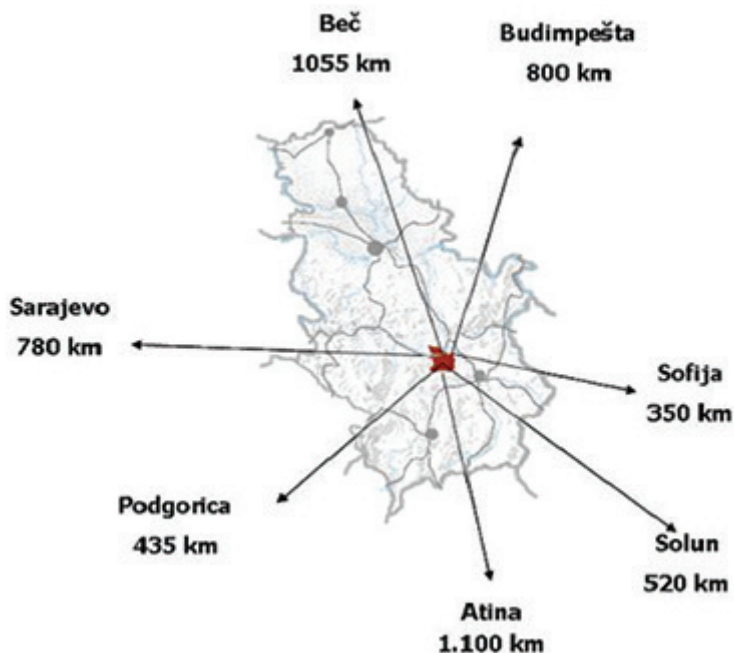
¹ MA Jelena Miletić, OŠ “Žabare”, Kruševac

Grad Kruševac ne predstavlja atraktivan lokalitet za duže zadržavanje turista, međutim postoji više lokaliteta (tradicija i kulturno-istorijsko nasleđe- crkve i manastiri, planina Jastrebac kao najšumovitija i najvodnija planina na Balkanu sa očuvanom prirodom, Ribarska banja i jezero Čelije- predeo izuzetnih odlika) koji bi mogli biti privlačni za turiste pod uslovom da se prostor oko njih uredi.²

Turističko-geografski položaj

Kruševac se nalazi u centralnom delu uže Srbije. Sa južne strane se ističe veoma šumovita planina Jastrebac, na istoku granice idu niskim pobrđem Mojsinjskih planina dok su na zapadu i jugozapadu obronci Kopaonika i Željina. Kruševačka kotlina je na severu povezana sa dolinom Velike Morave. Prirodne karakteristike reljefa su uticale i na to da putevi iz Župe, Temnića, Jastrepa i Kopaonika gravitiraju ka Kruševačkoj kotlini, čime je ojačana njena saobraćajna funkcija. Jedan od glavnih saobraćajnih koridora E-75, povezuje jugoistočnu Evropu i Zapadnu Evropu. On dotiče subregion Kruševca sa severoistočne strane. Takođe, grad je povezan sa magistralnim putem M-5, tj. Pojate-Kruševac-Kraljevo.³ Zahvaljujući pogodnom geosaobraćajnom položaju, Kruševac ima povoljan pristup za razvitak lokalnog i magistralnog turizma. U gravitacionoj zoni uticaja grada, na udaljenosti od 35 km, nalazi se Ribarska banja izuzetne prirodne lepote koja je proglašena za banju od nacionalnog značaja. Kao nekadašnja srednjevekovna prestonica, grad je sačuvala bogato kulturno-istorijsko nasleđe i tradiciju koja je bitan faktor kako očuvanja identiteta naroda na ovom prostoru, tako i potencijala na kvalitetniji razvoj turizma.

Na slici br.1 prikazan je položaj opštine Kruševac u odnosu na obližnje turistički razvijene gradove i rastojanje u kilometrima.

Slika 1. Položaj opštine Kruševac; Izvor: www.komoraks.co.rs

2 Miletić J. Urbani razvoj i prostorni plan Kruševca. Univerzitet u Nišu, Prirodno-matematički fakultet Niš, 2014, 46.

3 PPG Kruševca 2010. godine, Direkcija za urbanizam i izgradnju grada Kruševca

Kulturno-istorijske vrednosti i manifestacije

Izgrađene tvorevine materijalne i duhovne vrednosti koje imaju opšti značaj zaštićene su zakonskim propisima. Da bi opstale i služile na korist budućim generacijama (što podrazumeva i sam koncept održivog razvoja), potrebno je vršiti njihovu revitalizaciju i restauraciju. Kako Kruševac ima dugu istoriju naseljenosti, i njegov geografski položaj na raskrsnici puteva (npr. značaj blizine nekadašnjeg Rimskog vojnog puta Via Militaris, koji prati dolinu Velike Morave, postojanje srednjovekovnog grada pod upravom kneza Lazara, zatim šestovekovna vlast Turaka na ovoj teritoriji i dr.), uticali su na bogato kulturno nasleđe ovog kraja. Knez Lazar je na platou iznad reke Morave sagradio šestougaono utvrđenje- grad Kruševac, i u njemu je podigao dvorove i crkvu Lazaricu. Nepoznato je kada se to tačno desilo, ali izvesno je da se grad pominje u povelji Kneza Lazara o svojoj zadužbini Ravanici iz 1381. godine.⁴

Na području grada Kruševca postoje specijalizovane ustanove koje se bave različitim kulturnim aktivnostima:

- Kulturni centar Kruševac (organizuje veći broj kulturnih manifestacija za omladinu i odrasle u svojim prostorijama),
- Kruševačko profesionalno pozorište (obavlja delatnost u sopstvenim prostorijama)
- Narodni muzej,
- Narodna biblioteka,
- Umetnička galerija i
- Istorijski arhiv.

Kulturno-istorijski kompleks Slobodište ima u svom sastavu dom Slobodište i pozornicu.⁵

Za kulturna dobra od izuzetnog značaja proglašeni su:

1. Crkva Svetog Stefana- Lazarica sa Lazarevim gradom (Sl. glasnik SR Srbije br.14/79). Crkva je posvećena Stefanu Lazareviću, građena je moravskim stilom oko 1376.godine. Odlikuje je izuzetna lepota kamena sa rozetama.
2. Grčki šor sa Begovom kućom (Sl. glasnik SR Srbije br.14/79)
3. Simića kuća , s kraja XVIII u Ul.Majke Jugovića (Miloja Zakića) br.4; spomenik kulture od velikog značaja. Objekat je proglašen Rešenjem br.45/76 (Sl. glasnik SR Srbije br.14/79).
4. Zgrada Okružnog načelstava; spomenik kulture od velikog značaja, Ul. Gazimestanska br. 1.
5. Memorijalni kompleks "Slobodište" (Sl. glasnik SR Srbije br.28/83).⁶ Ovaj kompleks se nalazi na mestu streljanja rodoljuba od strane okupatora u Drugom svetskom ratu i simbol je stradanja i vere srpskog naroda.

Od značajnih kulturnih objekata izdvajaju se i :

1. Zgrada umetničke galerije u Ul. Majke Jugovića br.12, proglašena kulturnim dobrom od značaja, Rešenjem br.633 -41/82
2. Spomenik Kosovskim junacima, simbol Kruševca, delo vajara Đorđa Jovanovića , na Trgu Kosovskih junaka.
3. Arheološki park-Lazarev grad, u okviru kojeg se nalaze spomenik knezu Lazaru, ostaci Don-Zon kule, i Narodni muzej.⁷

4 Iz dela Stojana Novakovića: „Zakonski spomenici srpskih država srednjeg veka“, Beograd,1912.

5 Nacrt regionalnog urbanističkog plana Kruševca; Direkcija za urbanizam i izgradnju Kruševca

6 PPG Kruševca 2012.

7 Isto

Slika 2. Crkva Lazarica; Izvor: www.panoramio.com

Slika 3. Spomenik Kosovskim junacima; Izvor: aurora.ekof.bg.ac.rs

Od kulturnih manifestacija koje se stalno održavaju u gradu pomenućemo Vidovdanske svečanosti slobode, Međunarodni festival humora i satire Zlatna kaciga, Belovodska rozeta, Međunarodna dečja kolonija Biberče.

Protekle i tekuće godine održane su i sledeće manifestacije: Lomljenje Božićne

česnice, Vidovdanski Sajam suvenira , Green Land fest na planini Jastrebac u saradnji sa ekološkim društvima a u cilju promocije turistikog potencijala ove planine, Festival balona, Međunarodni festival pravoslavnog filma „Snažni duhom“ , „Vašar u komšiluku“ , Maskenbal, „U srcu Kruševca“ .

Na osnovu prikazanih kulturnih resursa, možemo da istaknemo prednosti u smislu dobre infrastrukture kulturnih institucija, negovanje srpskog duha i tradicije, ali i nedostatke kao što su nedostatak stručnog kadra i finansijskih investicija, zastarela tehnička opremljenost i slabo izražen volonterizam.

Ciljevi unapređenja kvaliteta kulturnih kompleksa u uzajamnoj vezi sa održivim razvojem turizma

Primarni strateški cilj u oblasti kvaliteta života i stanovništva je podizanje informisanosti o značaju postojećih kulturnih objekata, kao i o mogućnostima njihovog korišćenja. U okviru ove strategije, podrazumeva se i edukacija stanovništva kroz različite programe i radionice gde bi oni mogli da razviju ekološku svest. Na ovaj način bi Kruševac išao pravim putem povezivanja ekonomskih i ekoloških faktora.

Jedan od indikatora kulturno-ekonomskog razvoja je odnos broja stanovnika i broja kulturnih objekata.

Grad	Broj stanovnika na teritoriji samog grada	Broj kulturnih objekata	Broj stanovnika na jedan objekat kulture
Kruševac	58715	7	8387,8

Tabela 1. Odnos broja stanovnika i broja kulturnih objekata

Ovaj pokazatelj se računa kao količnik broja stanovnika na području samog grada i broja kulturnih objekata. U 7 kulturnih objekata izvršeni su : Kruševačko pozorište, Kulturni centar, Kulturno-prosvetna zajednica , Istorijski arhiv, Narodni muzej, Narodna biblioteka.⁸

U okviru ciljeva institucionalnog karaktera su povećanje kvaliteta života, razvijanje ekološke svesti stanovništva, zaštita i revitalizacija kulturnih celina i povećanje privrednih investicija na lokalnom nivou.

Konceptu održivog razvoja danas pripada centralno mesto u razmatranju dugoročne perspektive napretka i opstanka čovečanstva. Pojam održivosti se uveliko koristi u mnogim naučnim disciplinama, kao i u raznim privrednim granama, uključujući i turizam.⁹ Najuticajnija defnicija održivog razvoja je ona koju je predložila Bruntlendova komisija : Održivi razvoj je onaj razvoj okji zadovoljava sadašnje potrebe, ne ugrožavajući mogućnosti budućih generacija da zadovolje svoje potrebe (1987).¹⁰ Pomenta Bruntlendova definicija održivog razvoja uključuje dva osnovna koncepta: (1) koncept potreba i (2) koncept ograničenja.¹¹ Ukoliko dolazi do sve većeg razvitka turizma mora se voditi računa da ne dođe do narušavanja bezbednosti životne sredine. Da bi se smanjili eventualni negativni efekti nastala je tzv. „Agenda 21“. Ovaj dokument je usvojen na samitu Konferencije Ujedinjenih nacija o prirodnom okruženju i razvoju u Rio de Žaneiru 1992.godine i njome su predviđeni programi i ciljevi koji se odnose i na turističku industriju.¹² Ono što je posebno interesantno za jedan od članova koje

⁸ www.krusevac.rs

⁹ Štrbac N., Vuković M., Voza D., Sokić M. „Održivi razvoj i zaštita životne sredine“,Projekat Ministarstva nauke Republike Srbije, br. 179013 i br. 34023

¹⁰ Bruntlendova komisija, Naša zajednička budućnost (Our Common Future), Završni izveštaj Bruntlendove komisije, WCED, 1987.

¹¹ Milutinović S. Odnos održivosti i održivog razvoja, TEME 2012, 36(2), 597-613.

¹² Bošković T. „Održivi turizam kao savremeni koncept razvoja turizma“, Skola biznisa, naučno stručni časopis.

podrazumeva „Agenda 21“, je uključivanje lokalnih vlasti u planiranju održivog razvoja. Na nivou grada Kruševca, postoji saradnja Turističke organizacije Kruševac i lokalne samouprave, kroz čiju saradnju se odvijaju u ovom radu pomenute manifestacije. Ova saradnja je bitna i zbog prikupljanja finansijskih sredstava. Na ovaj način je realizovana „Studija razvoja ekoturizma“, u periodu 2010-2012.godine, čiji je nosilac bila TO Kruševac.

Zaključak

Postojeća bogata baza kulturnih celina i aktivnosti, uz kontrolisanu zaštitu i upotrebu mogu služiti na korist mnogim budućim generacijama. Cilj daljeg napretka je održavanje saradnje sa lokalnom samoupravom i realizovanje projekata koji se odnose na podizanje ekološke svesti građana, kako bi ekološki i ekonomski napredak bili u simbiozi. Sam turizam grada Kruševca se trenutno odvija u veoma skromnim uslovima, bez obzira na bogato prirodno i kulturno-istorijsko nasleđe. Jedan od faktora koji je uticao na takav razvoj je i loše vođena politika na lokalnom nivou, zbog koje je došlo do pada privredne aktivnosti, a samim tim i na zanemarivanje razvoja turizma. Postojeća infrastruktura i saobraćajna razvijenost su zadovoljavajućeg kvaliteta. Vizija održivog razvoja turizma u Kruševcu prati ulaganja u manifestacioni, verski, lovni, rekreativni, banjski i planinski turizam. Jedan od bitnih faktora razvitka je i uključivanje ekoloških društva i formiranje volonterizma.

Literatura

1. Generalni urbanistički plan Kruševca(1971.), (Kruševac: Zavod za urbanizam i izgradnju Kruševca)
2. Zakonski spomenici srpskih država srednjeg veka, Beograd(1912.)
3. Kruševac-tradicija budućnosti(2010.) TO Grada Kruševca, Majke Jugovića 3, 370000 Kruševac
4. Nacrt regionalnog urbanističkog plana Kruševca; Direkcija za urbanizam i izgradnju Kruševca
5. Odeljenje za društvene delatnosti grada Kruševca
6. Održivi razvoj turizma u Kruševcu do 2015. TO Grada Kruševca
7. Regionalni prostorni plan Kruševca 2010. i 2012. (Kruševac:Zavod za urbanizam)
8. Republički zavod za statistiku, publikacija godišnjak „Opštine u Srbiji“
9. Romelić J., (2008): Turističke regije Srbije, Univerzitet u Novom Sadu, Novi Sad
10. Savić O. „Kruševac i njegova uticajna sfera“
11. Svetinje Rasinskog okruga (2013.) TO Grada Kruševca
12. istorijskacitanka.wordpress.com
13. www.krusevac.rs
14. www.ribarskabanja.org
15. www.turizamkrusevac.com

ALTERNATIVNI IZVORI FINANSIRANJA U FUNKCIJI DRUŠTVENOG RAZVOJA

Ivana Marinović Matović¹

Rezime

Rad predstavlja analizu stanja sistema finansiranja privrede unutar nacionalne ekonomije u periodu tranzicije. Osnovni cilj rada jeste ukazivanje na alternativne izvore finansiranja u Republici Srbiji i njihov uticaj na društveni razvoj. Rad razmatra ograničenja alternativnih izvora finansiranja sa kojima se suočava privreda Srbije. U uslovima tranzicije ka tržišno orijentisanoj ekonomiji, suočena sa svetskom finansijskom krizom, sistema finansiranja privrede Srbije karakteriše nedostatak alternativnih izvora finansiranja. Kreatori ekonomske politike i institucionalnog okvira nisu omogućili punu razvijenost sistema finansiranja privrede. Stvoren je bankocentričan sistem sa visokim kamatnim stopama i ograničenim finansijskim instrumentima. Nedostatak berze, kao izvora finansiranja, i profesionalnih investitora predstavlja ograničavajući faktor privrednog i društvenog razvoja, posebno u uslovima intenzivne konkurencije na regionalnom i globalnom tržištu.

Ključne reči: sistem finansiranja privrede, alternativni izvori finansiranja, rizični kapital, privatni investicioni fondovi, emisija akcija

ALTERNATIVE FINANCIAL SOURCES IN THE FUNCTION OF ECONOMIC DEVELOPMENT

Abstract

This paper presents an analysis of the state of financial system within the national economy during the transition period. The primary goal is to point to alternative financial sources in the Republic of Serbia and their influence on economic development. This paper discusses the limitations of alternative financial sources faced by the Serbian economy. In the process of transition to a market-oriented economy, faced with the global financial crisis, the financial system of the Serbian economy is characterized by a lack of alternative financial sources. Policymakers and institutional framework did not provide a full development of economy financing system. A bank-centric system was created with high interest rates and limited financial instruments. The lack of stock market as a source of funding, and lack of professional investors is a limiting factor of economic and social development, especially in terms of the intense competition in the regional and global markets.

Keywords: the system of financing the economy, alternative sources of financing, venture capital, private equity funds, issue of shares

¹ Dr Ivana Marinović Matović, Fakultet za pravo, bezbednost i menadžment "Konstantin Veliki" – Niš, e-mail: ivanammat@sbb.rs

Uvod

Sistem finansiranja privrede obuhvata pravila, procedure i standarde kojima se definišu međusobni odnosi između ekonomskih subjekata koji raspolažu kapitalom i ekonomskih subjekata koji kapital proizvodno angažuju. Regulacija sistema finansiranja privrede podrazumeva postojanje konkurencije na tržištu subjekata koji raspolažu kapitalom. Konkurencija rezultira postojanjem nekoliko oblika ponude za proizvodno angažovanje kapitala.

Sistem finansiranja privrede reguliše različite oblike razmene kapitala i to:

1. Dokapitalizacija kroz pojedninačna i grupna ulaganja posredstvom finansijskih institucija (berza, investicione banke). Ekonomski subjekat koji raspolaže kapitalom ima najvišu toleranciju prema riziku, očekuje visoke profitne stope, prihvata da na ime ulaganja dobije udeo u vlasništvu ekonomskog subjekta koji kapital proizvodno angažuje. Dokapitalizacija obuhvata profesionalne investitore (Business angels, Venture capital funds, Crowdfunding, Private Equity funds) i investicione bankare i investitore (učestvuju u procesu inicijalne ponude akcija).

2. Dužničko-poverilački odnos putem finansijskih tržišta. Ekonomski subjekti koji raspolažu kapitalom (investicione banke, investicioni fondovi, penzioni fondovi, osiguravajuće kuće) imaju određeni nivo rizika i stope prinosa iznad kamatne stope na bankarske kredite. Svoj kapital angažuju kroz emisiju obveznica, na finansijskim tržištima.

3. Dužničko-poverilački odnos putem bankarskog sektora. Ekonomski subjekti koji raspolažu kapitalom (kreditna udruženja, štedne institucije, banke) imaju malu toleranciju prema riziku. Ekonomski subjekti koji proizvodno angažuju kapital moraju imati relativno dobar istorijat poslovanja i relativno pouzdanu procenu budućih poslovnih kretanja.

4. Kombinacija dokapitalizacije i dužničko-poverilačkog odnosa, mezzanine instrumenti. Ekonomski subjekti koji raspolažu kapitalom (Private Equity fondovi, investicioni fondovi, osiguravajuće kuće, penzioni fondovi) spremni su da prihvate određeni nivo rizika prilikom razmene kapitala. Definišu minimalnu cenu razmene, uz učešće u raspodeli profita ekonomskog subjekta koji proizvodno angažuje kapital.

Sve do 90-tih godina prošlog veka, istraživanja koja su se ticala sistema finansiranja privrede bazirala su se na istraživanju Goldsmith-a (1969), i merila su veličinu sistema finansiranja, ne uzimajući u obzir njegovu efikasnost. Početkom i tokom 90-tih, u svojim radovima Levin (1993, 1998, 1999) uključuje efikasnosti kao značajnu komponentu razvoja sistema finansiranja privrede. Nakon Levina, čitava grupa istraživača (Beck, Demirguc-Kunt, Zervos, Loayza) počinje da se bavi pitanjem uticaja razvoja sistema finansiranja privrede na ostvareni nivo ekonomskog razvoja. U svojim istraživanjima postavili su osnove za merenje razvijenosti sistema finansiranja privrede, uvođenjem indikatora koji se odnose na veličinu, aktivnost i efikasnost ovog sistema.

Ekonomski subjekti u različitim fazama razvoja imaju potrebe za različitim izvorima finansiranja. Državnim institucionalnim rešenjima treba se omogućiti prisustvo različitih oblika razmene kapitala. Izostanak jednog dovodi do koncentracije sredstva u okviru drugog oblika razmene, čime se narušavaju tržišni uslovi razmene.

Razvoj sistema finansiranja privrede u Srbiji

Sistem finansiranja privrede u Srbiji počinje da se intenzivno izgrađuje i menja početkom drugog milenijuma, otpočinjanjem procesa tranzicije. Bankarski sektor počinje da funkcioniše u okviru tržišnih uslova. Profit postaje osnovno merilo uspešnosti. Promene u zakonodavnom okviru dozvolile su prisustvo privatnih banaka i banaka sa većinskim stranim vlasništvom.

Proces transformacije bankarskog sektora započeo je gašenjem velikih državnih

banaka, i pojavom prvih stranih banaka, koje su preuzele vlasništvo nad 5 privatnih u 2003.godini, što je nastavljeno u 2005.godini kroz privatizaciju 3 državne i 4 privatne banke. Period od 2006. do 2009.godine može se smatrati ekspanzivnom fazom bankarskog sektora, koja je usledila nakon konsolidacije, koncentracije i restrukturiranja. Dolazi do rasta kreditnih aktivnosti bankarskog sektora koji širi svoju infrastrukturu i uvećava broj zaposlenih. Kao rezultat, ostvaruju se izuzetni poslovni rezultati. Jedan od razloga ekspanzije i dobrih poslovnih rezultata jeste nedostatak konkurencije i visoka kamatna marža. Prema podacima Svetske banke kamatna marža se kretala između 9,5 i 11%, što je značajno više u odnosu na zemlje u okruženju (<http://data.worldbank.org/indicator/FR.INR.LNDP>). Nakon perioda ekspanzije, sredinom 2009.godine, počinju da se osećaju posledice svetske ekonomske krize, posmatrano kroz pad kreditnih aktivnosti, rast nenaplativih potraživanja i pad profitabilnosti. U jednom trenutku pretio je i potpuni kolaps bankarskog sektora jer je postojala mogućnost da strane banke povuku novac ka centralama. Uspostavljanjem Bečkog konsenzusa takva mogućnost je nestala, a država je programima subvencionisanja kamatnih stopa uticala na rast potražnje za kreditima. Tokom 2013. i 2014.godine, prema podacima Narodne banke Srbije, prisutan je pad kredita odobrenih privredi. Uz rast nenaplativih potraživanja, kao i veliki broj blokiranih privrednih subjekata, pad kreditnih aktivnosti otežava situaciju u bankarskom sektoru.

Nedostaci u procesu izgradnje sistema finansiranja privrede u Srbiji ogledali su se pre svega u prekomernom oslanjanju na strane izvore, takođe, u nepostojanju okvira za prisustvo različitih izvora finansiranja. Tako je u periodu do 2014.godine kreiran institucionalni ambijent pogodan isključivo za formiranje banko-centričnog sistema. Strani kapital imao je većinsko učešće u vlasništvu banaka. Za prvih četrnaest godina tranzitornog perioda 97% ukupne finansijske aktive skoncentrisano je u bankarskom sektoru.

Kada je reč o alternativnim izvorima finansiranja, koji se ne zasnivaju na dužničko-poverilačkim odnosima, berza i profesionalni investitori pojavljuju se kao sastavni deo sistema finansiranja u Srbiji. Tokom procesa tranzicije berza nije uspela da se pojavi kao značajan izvor finansiranja privrednih aktivnosti. Tome su doprineli neadekvatni zakonodavni okvir i nepostojanje jasne podrške kreatora ekonomske politike. Poslovanje Beogradske berze zasnivalo se na prodaji hartija od vrednosti unapred poznatim kupcima, čime se slabila njena pozicija kao instrumenta za kolektivno prikupljanje kapitala. Jedan od pokušaja da se prikupi kapital putem Beogradske berze, jeste pokušaj korporacije Tigar koja se spemala da organizuje inicijalnu ponudu akcija prema važećim zakonskim rešenjima. Nakon utrošenih novčanih sredstava i vremena, odustalo se zbog nemogućnosti sprovođenja "book building"-a. Pored toga, kreatori ekonomske politike najavili su tokom 2008/2009 godine mogućnost da se Telekom Srbije listira na Londonskoj berzi, čime su direktno ukazali na nespornost da ojačaju poziciju berze kroz process privatizacije.

Izvor finansiranja u vidu profesionalnih investitora u potpunosti je zanemaren od strane kreatora ekonomske politike. Nije bilo systemske podrške razvoju ovog oblika finansiranja privrednih aktivnosti. Koristeći podatke Srpske asocijacije privatnog kapitala (Serbian Private Equity Association), koja predstavlja neprofitno udruženje investitora koji su dokapitalizovali srpske kompanije, do 2013.godine zabeleženo je 280 miliona evra investicija kroz dokapitalizaciju 22 srpske kompanije. Kao najaktivniji investitori na ovom tržištu su Salford i SEAF koji su do 2014.godine uložili blizu 114 miliona evra u razvoj srpskih kompanija na regionalnom i globalnom tržištu. Prema podacima kojima raspolaže Asocijacija, prosečan iznos ulaganja iznosio je 13,5 miliona evra, i to 4,5 za kupovinu udela a 9 miliona za investicije. Kada je reč o sektorima u kojima su ulagali, prednjači industrija hrane i pića (9), sektor informacionih tehnologija (6) i na kraju, sektor telekomunikacija, internet i kablovskih komunikacija (2).

Alternativni izvori finansiranja privrednog razvoja

Postoji više alternativnih izvora finansiranja, među kojima je poseban akcenat stavljen na sledeća dva (zbog mogućnosti njihovog uključivanja u sistem finansiranja u Srbiji):

- Fondovi rizičnog kapitala (Venture capital funds – VCF)
- Privatni investicioni fondovi (Private Equity Funds – PEF)

Prvi formalno pravi Privatni investicioni fond, dizajniran radi finansiranja privrede, pod nazivom American Research and Development – ARD kreiran je 1946. godine u SAD (J. Lerner, F. Hardymon and A. Leamon, 2005, str. 2). Tokom vremena VCF i PEF su se vrlo brzo razvijali i proširili u razvijenim zemljama, a danas gotovo po celom svetu. Broj investitora, kao i fondova je rastao iz godine u godinu. Naročito dinamičan rast je bio od kraja 70-ih pa sve do kraja XX veka. Samo u toku 2000. godine zabeležen je rekord od skoro 120 milijardi dolara investicija od strane ovih institucija u SAD. Narednih godina taj iznos se nešto smanjio, ali i dalje ostao prilično visok u rasponu između 40 i 50 milijardi dolara godišnje.

U terminološkom smislu između pojmova Fondovi rizičnog kapitala i Privatni investicioni fondovi često postoji izvesna konfuzija. Prema određenim shvatanjima VCF imaju pet osnovnih karakteristika, koje odražavaju suštinu njihovog delovanja (A. Metrick, 2007, str. 3):

1. VCF predstavlja proces finansijskog posredovanja u kome se kapital prikuplja od pojedinačnih investitora i investira u ekonomske subjekte koji proizvodno angažuju kapital.
2. VCF predstavlja proces angažovanja sredstva samo u ekonomske subjekte u privatnom vlasništvu, isključujući druge forme vlasništva (npr. državno).
3. VCF zadržava aktivnu ulogu u upravljanju i kontroli ekonomskih subjekata koji su proizvodno angažovali kapital. Upravljanje i kontrola obuhvataju obavljanje usluga koje pomažu ekonomskim subjektima da brže rastu i razvijaju se.
4. Osnovni cilj VCF je maksimiranje finansijskog prinosa, što podrazumeva definisanje stratejskih i operativnih ciljeva i rokove njihove realizacije.
5. Angažovani kapital koristi se za finansiranje internog rasta ekonomskih subjekata. Kroz ostvarivanje internog rasta očekuje se uvećanje ukupne vrednosti ekonomskih subjekata koji su proizvodno angažovali kapital. Zatim sledi analiza strategije izlaska VCF.

Fondovi rizičnog kapitala i Privatni investicioni fondovi ne angažuju sopstveni kapital, već sredstva institucionalnih ili individualnih investitora.

Za razliku od ovih vidova angažovanja kapitala, postoji i tip organizacija koje takođe predstavljaju alternativni izvor finansiranja, posebno u početnim fazama razvoja ekonomskih subjekata. Nazivaju se Business Angels ili Angel Investors (Poslovni anđeli ili Anđeli investitori). Poslovni anđeli ne predstavljaju posrednički vid angažovanja kapitala, kao VCF ili PEF, već ekonomske subjekte koji angažuju sopstveni kapital.

Sistem finansiranja privrede putem VCF ili PEF zasnovan je na uspostavljanju vlasničkih odnosa, odnosno u pitanju je alternativni izvor finansiranja iz sopstvenih sredstava. Ekonomski subjekti obezbeđuju dodatni kapital koji će proizvodno angažovati radi rasta i razvoja poslovanja. Pri tome menja se vlasnička struktura ekonomskog subjekta. Vlasničko finansiranje podrazumeva implikacije na upravljanje ekonomskim subjektima (J.R. Willis & D.A. Clark, 2005, str. 77). Pored uloge investicionog finansiranja VCF i PEF obično obavljaju monitoring ekonomskih subjekata i prave strategiju izlaska (A. Metrick, 2007, str. 7) pri čemu zadržavaju manji deo vlasništva. Vlasničkim udelima ili akcijama se ne trguje javno na organizovanom tržištu ali moguće je da se vrše pripreme za kasniju emisiju akcija javnim putem.

Proces angažovanja kapitala putem VCF i PEF je veoma kompleksan. Kompleksnost se vezuje za određivanje vrednosti celog sistema finansiranja i odnosa angažovanog kapitala i procenta vlasništva koji se ostvaruje nad ekonomskim subjektom.

Vrlo često vrednost ekonomskog subjekta koji proizvodno angažuje kapital je relativno mala, pa je potrebno vršiti procene budućih prinosa, posebno analize stopa prinosa. Ovaj alternativni izvor finansiranja posebno može biti povoljan u granama gde postoji visok potencijal internog rasta, ali i veliki rizik za korišćenje ostalih izvora finansiranja. Da bi neki ekonomski subjekat mogao da aplicira za ovakve alternativne izvore finansiranja, ključan je povoljan spoj tri grupe faktora (D.Erić, S.Stefanović, A.Bradić-Martinović, 2008, 2009):

1) Ekonomskih – veliko potencijalno tržište, visoke mogućnosti za rast prodaje i profita, visoke stope prinosa investitora, razvijen finansijski sistem i finansijska tržišta, razvijena infrastruktura, kako primarna tako i u uslugama, raspoloživost faktora inputa odgovarajućeg kvaliteta, jaka privreda sa stabilnim monetarnim sistemom i poreskim olakšicama, kvalitetni menadžment timovi, skriveni interni izvori rasta, itd. U pitanju je veliki broj faktora, od kojih mnogi nisu u nadležnosti samih ekonomskih subjekata. Srpski institucionalni ambijent još uvek nema razvijen finansijski system, dok se privredni sistem suočava sa velikim problemima, posebno pod uticajem globalne krize.

2) Društvenih (socijalnih) – heterogena grupa faktora, u koje je moguće uključiti: kvalitetne i dobro obučene ljudske resurse, stabilnu političku situaciju sa demokratskim političkim sistemom, atraktivnu klimu za istraživanje, interesantne rezultate naučno-istraživačke aktivnosti i naučna otkrića, kao i intenzivnu saradnju između privrede, univerziteta i naučnih instituta. Pobrajani faktori na našim prostorima su još uvek izuzetno retki, što otežava pristup mnogim ekonomskim subjektima ovim alternativnim izvorima finansiranja. U ovu grupu faktora možemo uključiti i razvijenost preduzetničkog duha koji u velikoj meri zavisi i od svesti ljudi, njihove kreativnosti, inicijative i otvorenosti. Takođe, podrška institucionalnog ambijenta nije previše prisutna.

3) Pravnih – privredni i poreski zakoni koji podstiču preduzetničku aktivnost, jednostavne procedure, mala korupcija, lak pristup berzi i finansijskih tržištima, liberalizovan pristup institucionalnim investitorima, što su nerazvijeni faktori u našoj zemlji.

Emisija akcija kao alternativni izvor finansiranja

Emisija akcija predstavlja značajan alternativni izvor finansiranja ekonomskih subjekata. Upravo je jedan od najčešćih načina kako VCF i PEF realizuju strategiju izlaska iz ekonomskih subjekata u koja su investirali predstavlja inicijalna javna ponuda akcija – IPO. Međutim, nakon više od 15 godina od takozvanih demokratskih promena 2000.godine, i više od 20 godina od početka tranzicije u Srbiji, do sada nije bilo nijednog pravog IPO. Sve akcije kojima se trguje na Beogradskoj berzi su nastale iz procesa privatizacije i kasnijih emisija akcionarskih društava koja su se na berzi kotirala. Do sada nije zabeležen nijedan slučaj da je neki ekonomski subjekat koji je registrovan kao DOO promenio formu u AD i javnom emisijom akcija odlučio da sakupi neophodan kapital za proizvodno angažovanje. Kreatori ekonomske politike i institucionalnog okvira nisu shvatili pravi značaj berze akcija i generalno tržišta kapitala kao potencijalnog izvora finansiranja. Tome je doprineo uticaj negativnih efekata globalne krize koja je značajno pogodila Srbiju i zemlje regiona. Samo u prve dve godine krize, u periodu između 2008–2009.godine, cene akcija na Beogradskoj berzi su pale za preko 60%. Poređenja radi, pad cena akcija na berzama razvijenih zemalja je bio duplo manji (Erić, D., Zdravković, A., Nikolić, D. 2009, str. 17-35). Uprkos razornom delovanju globalne krize akcije svakako predstavljaju značajan potencijalan izvor finansiranja ekonomskih subjekata.

Da bi razumeli značaj akcija kao izvora finansiranja moramo razumeti suštinu akcionarstva, a ona je svakako vezana za dva bitna momenta (Erić, D. 2003):

1. Akcije predstavljaju finansijski instrument putem koga se prikuplja kapital za finansiranje poslovanja. Ovaj izvor finansiranja spada u grupu sopstvenih izvora sredstava, ali iz podkategorije eksternih izvora. Za razliku od kredita ili obveznica gde je mogućnost prikupljanja kapitala ograničena, pre svega bilansnim kategorijama

samog ekonomskog subjekta, odnosno njegovim stepenom zaduženosti, kod emisije akcija ne postoji to ograničenje. Ekonomski subjekat može da sakupi značajno više kapitala, bez porasta nivoa zaduženja.

2. Akcije predstavljaju hartiju od vrednosti koja odražava vlasničku poziciju u ekonomskim subjektima koje nazivamo akcionarska društava (AD). Bitna karakteristika AD jeste da se radi o posebno pravnoj formi ekonomskih subjekata koje su dobrovoljna udruženja pojedinaca se neograničenim životnim vekom ekonomskog subjekta i ograničenom odgovornošću vlasnika. Naime, vlasništvo je podeljeno u delove koje predstavljaju same akcije, a vlasnici ne mogu izgubiti više od onoga šta su uložili. Da bi ekonomski subjekat mogao da emituje akcije, potrebna je promena pravne forme – iz DOO u AD. Pored toga, neophodno je da se izvrši registracija akcija kod nadležnog organa koji se naziva Komisija za hartije od vrednosti. Uslovi za emisiju akcija propisani su odredbama Zakona o tržištu hartija od vrednosti.

Načelno mogu se emitovati dve vrste akcija:

- Obične – daju niz prava (glasa, na dividendu, preče kupovine, na obaveštavanje, prodaje, itd), ali ne daju posebne pogodnosti u pogledu dividendi ili u slučaju likvidacije AD.

- Prioritetne, preferencijalne (ponekad se nazivaju i povlašćene) – obično ne daju pravo glasa svojim vlasnicima, ali daju najmanje dve pogodnosti – prioritet u isplati dividende u odnosu na vlasnike običnih akcija (dividenda je obično fiksna) i povlašćen tretman u slučaju likvidacije AD, kada su prava vlasnika ovih akcija “starija” u odnosu na vlasnike običnih akcija.

Emisija akcija kao izvor finansiranja može doneti niz prednosti ekonomskom subjektu. Kao najvažnije možemo istaći (Erić, D. 2003):

- Emitovanje običnih akcija ne povlači fiksni trošak kapitala, kao što je to slučaj kod kreditnog zaduženja ili emitovanja obveznica, gde ekonomski subjekat ima unapred definisanu kamatnu stopu (koja može biti fiksna ili promenljiva). Dividenda nije fiksna obaveza, gotovo nikada nije unapred poznata i plaća se samo ukoliko ekonomski subjekat ostvari zadovoljavajući nivo profita i Skupština AD donese takvu odluku. U slučaju postojanja poslovnih teškoća – emitent nema zakonsku obavezu da isplaćuje dividendu vlasnicima akcija.

- Akcije nemaju fiksni rok dospeća, kao što je to slučaj sa kreditom ili obveznicama. To je velika prednost, pošto se ekonomski subjekat ne suočava sa danom definitivnog izmirenja obaveza, kao što je to slučaj kod instrumenata duga, kada mogu nastati veliki problemi u vezi fiksirane isplate glavnice duga.

- Emitovanjem akcija ekonomski subjekat poboljšava svoj bonitet i kreditni rejting. Naime, na taj način ekonomski subjekat dolazi do kapitala koji proizvodno angažuje, što predstavlja svojevrsnu garanciju i za same kreditore. Prikupljanjem kapitala putem emisije akcija ekonomski subjekat postaje finansijski snažniji i kreira sebi povoljniju poziciju prilikom uzimanja novih kredita, odnosno emisije novih instrumenata duga u budućem poslovanju.

- Prodaja običnih akcija je mnogo atraktivnija od prodaje obveznica, bondova, nota ili drugih instrumenata duga, pošto donose veći prinos i niz drugih prava vlasnicima.

Emisija akcija ima i određene nedostatke, od kojih posebno ističemo:

- Emitovanje običnih akcija povećava broj vlasnika, što može dovesti do gubitka kontrole nad ekonomskim subjektom, do razdvajanja funkcija vlasništva i upravljanja. Profesionalizacijom menadžmenta originalni vlasnici mogu biti isključeni iz menadžment procesa ili im značajno može biti reducirana moć. Moguće opcije za prevazilaženje ovog nedostatka su – emisija preferencijalnih akcija, emisija akcija kroz korišćenje prava preče kupovine (metodom ponude prava), kreiranje više klasa akcije, itd.

- Akcijski kapital je izuzetno skup izvor finansiranja, možda najskuplji od svih. Zahtevana stopa prinosa na emitovane akcije mora biti veća od kamatne stope na obveznice ili fiksne dividendne stope na preferencijalne akcije. Na taj način značajno rastu troškovi korišćenja akcijskog kapitala i ukupni prosečni ponderisani trošak kapitala

WACC (Weighted average cost of capital).

- Emitovanje instrumenata akcijskog kapitala je povezano sa visokim troškovima emisije, što u startu umanjuje pozitivne efekte ovog izvora finansiranja. Prilikom emisije akcija postoje brojni troškovi vezani za: usluge investicionih bankara, pokrovitelja emisije, konsultanata, registracije, provizije, obaveštavanje i informisanje, itd.

- Nepovoljan poreski tretman (problem dvostrukog oporezivanja) kako samog ekonomskog subjekta (dividenda se isplaćuje iz neto dobiti koja se prethodno oporezuje), kao i akcionara (prihod od dividende ulazi u lične prihode, pa se može vršiti oporezivanje ličnog prihoda građana).

- Razvodnjavanje vrednosti vlasnika – posebno ukoliko se emisija vrši po nižim cenama od tekućih tržišnih.

- Uslovi koje svaki ekonomski subjekat treba da ispuni - stabilno tržište, kontinuelna proizvodnja i rast prihoda od prodaje i dobiti u periodu od par godina. Promena pravne forme u AD podrazumeva promene stila menadžmenta. Menadžment u AD podrazumeva poštovanje hijerarhije na relaciji – Skupština akcionara – Upravni odbor – Izvršni direktori (korporativno upravljanje).

Emitovanje akcija kao alternativni izvor finansiranja povezano je sa relativno visokim troškovima emisije, kao i sa neizvesnošću uspešnosti emisije imajući u vidu političku i ekonomsku situaciju u našoj zemlji kao i aktuelnu globalnu krizu čiji se efekti već duže vremena odražavaju i na Srbiju. Međutim, čitav niz prednosti koje nudi ovaj alternativni izvor finansiranja zahteva njegovo veće prisustvo na domaćem tržištu kapitala. Državnim institucionalnim rešenjima treba se omogućiti prisustvo različitih oblika razmene kapitala, čime bi se sprečilo narušavanje tržišnih uslova.

Zaključak

Sistem finansiranja privrede predstavlja značajan podsistem privrednog sistema kojim se regulišu kretanja unutar nacionalne ekonomije. Ta kretanja se odnose na razmenu kapitala između ekonomskih subjekata koji raspoložu kapitalom i ekonomskih subjekata koji kapital proizvodno angažuju. U zavisnosti od tolerancije prema riziku i očekivanih profitnih stopa, ekonomski subjekti su spremni da razmene kapital kroz dokapitalizaciju, dužničko-poverilački odnos ili kombinaciju dva navedena. Ovo je od velikog značaja jer ekonomski subjekti koji proizvodno angažuju kapital imaju različite mogućnosti i ispunjenost uslova prilikom traženja sredstava. Ekonomski subjekti u različitim fazama razvoja imaju potrebe za različitim izvorima finansiranja. U početnim fazama svog razvoja, ekonomski subjekti nisu u mogućnosti da angažuju kapital u dužničko-poverilačkom odnosu pa im postojanje dokapitalizacije predstavlja značajno olakšanje u procesu obezbeđivanja finansijskih sredstava.

Državnim institucionalnim rešenjima treba se omogućiti prisustvo različitih oblika razmene kapitala. Izostanak jednog dovodi do koncentracije sredstva u okviru drugog oblika razmene, čime se narušavaju tržišni uslovi razmene.

Sistem finansiranja privrede treba da ostvaruje podsticajnu ulogu u postizanju dinamičkih stopa privrednog rasta i razvoja. Takav sistem motiviše pojavu različitih izvora finansiranja, čime se utiče na ponudu finansijskih instrumenata i formiranje njihove cene. Postojanje alternativnih izvora finansiranja u nacionalnoj ekonomiji daje mogućnost privrednim subjektima da se samostalno opredele za izbor finansijskog instrumenta, što bi uticalo na njihov rast i razvoj. Zemlje koje su uspele da uključe alternativne izvore finansiranja u sistem finansiranja, uspele su da obezbede preduslove za jačanje ekonomije i podsticanje investicionih ciklusa kod privrednih subjekata.

Proces angažovanja kapitala putem VCF i PEF je veoma kompleksan. Kompleksnost se vezuje za određivanje vrednosti celog sistema finansiranja i odnosa angažovanog kapitala i procenta vlasništva koji se ostvaruje nad ekonomskim subjektom. Da bi neki ekonomski subjekat mogao da aplicira za ovakve alternativne izvore finansiranja, ključan je povoljan spoj tri grupe faktora – ekonomskih, društvenih i pravnih. Srpski

institucionalni ambijent još uvek nema razvijen finansijski system, dok se privredni sistem suočava sa velikim problemima, posebno pod uticajem globalne krize.

Emisija akcija predstavlja značajan alternativni izvor finansiranja ekonomskih subjekata. Kreatori ekonomske politike i institucionalnog okvira nisu shvatili pravi značaj berze akcija i generalno tržišta kapitala kao potencijalnog izvora finansiranja. Tome je doprineo uticaj negativnih efekata globalne krize koja je značajno pogodila Srbiju i zemlje regiona.

Nepostojanje alternativnih izvora finansiranja dovela je do nastanka banko-centričnog sistema koji je ispoljio prve znake slabosti tokom svetske ekonomske krize i pada životnog standarda stanovništva u Srbiji. Oslanjanje na strani kapital, kroz dominaciju stranih banaka kao finansijskih posrednika, nije dalo dobre rezultate u većini tranzitornih privreda i to je trebalo iskoristiti prilikom izgradnje sopstvenog. Jačanje domaćeg, privatnog, bankarskog sektora, kreiranje manjih štedno-depozitnih institucija i jača kontrola državnih banaka, doprinelo bi stabilnosti sistema i smanjenju troškova kojima su izloženi privredni subjekti. Paralelno sa tim, trebalo je raditi na jačanju berze kao institucionalnog, kolektivnog, oblika ulaganja u privredne subjekte i to kroz proces privatizacije. Takođe, prisustvo profesionalnih investitora je od velikog značaja u ekonomiji koja ima probleme sa tehnološkom opremljenošću i nedostatkom preduzetničkog duha. Podrška razvoju industrije profesionalnih investitora pomogla bi jačanju alternativnih izvora finansiranja, raspoloživih ekonomskim subjektima koji se nalaze u ranim fazama razvoja i kojima je, pored kapitala, potrebna i pomoć u uspostavljanju tržišne pozicije.

Literatura

1. Beck, T., Levine, R., Loayza, N. (2000), Finance and the Sources of Growth, *Journal of Financial Economics*, 58(1-2), 261-300.
2. Beck, T., Feijen, E., Ize, A., Moizeszowicz, F. (2008), Benchmarking financial development, Policy Research Working Paper Series 4638, The World Bank.
3. Beck, T., Demirgüç-Kunt, A., Levine, R. (2000), A New Database on the Structure and Development of the Financial Sector, *World Bank Economic Review* 14 (3), 597-605.
4. Beck, T. (2008), The Econometrics of Finance and Growth, Policy Research Working Paper Series 4608, The World Bank.
5. Erić, D., Stefanović, S., Bradić-Martinović, A. (2009), Alternative Sources of Capital form Small and Medium Enterprises in Serbia – Private Equity Funds, Poglavlje 17, *The New Economy – Challenges, Opportunities and Choices*, IA Books, Delhi.
6. Erić, D., Stefanović, S., Bradić-Martinović, A. (2008), Private Equity Funds as Possible Source of Capital form SMEs in Transitional Economies – Case of Serbia, *Challenges of Economic Sciences in the 21st Century*, Institut ekonomskih nauka, Beograd.
7. Erić, D., Zdravković, A., Nikolić, D. (2009), Influence of World Crisis on Western Balkans Countries – Undertaken Measures and Expected Effects, Poglavlje 3, *Financial Systems Integration of Balkan Countries in the European Financial System: Impact of Global Financial Crisis*, Univeriste of Nice Sophia Antipolis & Institute of Economic Sciences, Nice, str. 17– 35.
8. Erić, D. (2003), *Finansijska tržišta i instrumenti*, 2. izdanje, Čigoja štampa, Beograd.
9. Goldsmith, R.W. (1969), “Financial Structure and Development”, New Haven, CT, Yale University Press.
10. Lerner, J., Hardyman, F., Leamon, A. (2005), *Venture Capital and Private Equity – A Casebook*, 3rd edition, John Wiley & Sons, New York.
11. Levine, R. (1997), *Financial development and economic growth: Views and*

- agenda, *Journal of Economic Literature*, 35(2), 688-726.
12. Levine, R., Zervos, S. (1996), Stock Market Development and Long-Run Growth, *World Bank Economic Review*, 10(2), 323-339.
  13. Levine, R., Loayza, N., Beck, T. (2000), Financial intermediation and growth: Causality and causes, *Journal of Monetary Economics*, 46(1), 31-77.
  14. Levine, R. (2005), Finance and Growth: Theory and Evidence, *Handbook of Economic Growth*, in: Aghion P. and S. Durlauf (ed.), vol 1, 865-934.
  15. Metrick, A. (2007) *Venture Capital and Finance of Innovation*, John Wiley & Sons, New York.
  16. Willis, J. R., Clark. D.A. (2005), An Introduction to Mezzanine Finance and Private Equity, *Journal of Applied Corporate Finance*, Vol. 2, Issue 2, pp. 77-86.
  17. <http://data.worldbank.org/indicator/FR.INR.LNDP>

TEMAJSKI ZBORNIK RAĐOVA BEZBEDNOSTI U POSTMODERNOM AMBIJENTU KNJIGARSKIM PROJEKTIMA